Autori:

Nichita ADĂNILOAIE doctor în istorie, București

Dan BERINDEI membru titular al Academiei Române

Nicolae BOCȘAN prof. univ. dr., Cluj-Napoca

Ladislau GYÉMÁNT prof. univ. dr., cercetător principal I, Cluj-Napoca

Mihai IACOBESCU prof. univ. dr., Suceava

Liviu MAIOR prof. univ. dr., București

Alexandru PORȚEANU doctor în istorie, București, secretar al tomului

Gheorghe PLATON membru titular al Academiei Române

Simion RETEGAN doctor în istorie, cercetător principal I, Cluj-Napoca

Gheorghe ZBUCHEA prof. univ. dr., București

Au mai colaborat: dr. Csucsuja István, dr. Rudolf Gräf, dr. Stelian Mândruț și dr. Mihai Sorin Rădulescu.

ACADEMIA ROMÂNĂ

SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

ISTORIA ROMÂNILOR

VOL. VII, TOM I

CONSTITUIREA ROMÂNIEI MODERNE (1821–1878)

Coordonator:

Acad. Dan Berindei

EDITURA ENCICLOPEDICĂ

București — 2003

tor: Alexandru STĂNCIULESCU

redactor: Ofelia COȘMAN

r de redacție: Gabriela IANCU

N 973-45-0381-2
973-45-0429-0, vol. VII, tom I

SUMAR

PARTEA A II-A
UNIREA PRINCIPATELOR, MODERNIZREA ȘI INDEPENDENȚA (1849–1878)

CUVÂNT ÎNAINTE

Volumul VII din **Istoria românilor** este consacrat etapei în cursul căreia a **fost constituită și desăvârșită România**, ca **stat național, modern și independent**.

Tomul I reconstituie procesele istorice decisive care s-au desfășurat între 1821 și 1878, când au avut loc două revoluții — în 1821 și în 1848–1849 — și când, mai ales, s-a realizat statul național român. În cursul a șase decenii, s-a asistat la mutații multiforme, în toate domeniile, având loc — considerată istoric — o grabnică tranziție de la vechiul regim la o societate modernă. În 1821 Bucureștii mai erau un oraș oriental, pentru ca, spre sfârșitul veacului să ajungă „micul Paris" al Europei! La capătul etapei, România și-a dobândit independența și s-a aliniat familiei statelor suverane europene.

O atenție precumpănitoare și firească a fost acordată evoluției **statelor** și apoi — după 1859 — **a statului** românilor, dar, totodată a fost urmărită românitatea **în integralitatea ei**, în Transilvania, unde populația majoritar românească a dobândit în anii '60 ai secolului al XIX-lea o recunoaștere politică și confesională (umbrită însă în 1867 de încheierea pactului dualist), în provinciile smulse din trupul principatului Moldovei în 1775 — Bucovina — și în 1812 — Basarabia —, ca și în Dobrogea, care avea să fie alipită statului român în 1878; de asemenea, a fost avută în vedere românitatea sud-dunăreană. **Națiunea română** este, de fapt, **subiectul principal** al lucrării, ca și frământata devenire modernă și mersul către dobândirea cadrului firesc de viețuire, procese în bună parte împlinite în 1878, urmând însă a fi desăvârșite în noua etapă — căreia îi este consacrat tomul II al volumului — care s-a încheiat glorios în 1918.

Împlinirile celor șase decenii — marcate de trei războaie și două revoluții — au condus națiunea română, mai ales prin construirea statului modern, într-o nouă situație istorică. Rezultanta a fost remarcabilă, sensurile de evoluție ale românilor căpătând valențe nemaiîntâlnite până atunci și ei izbutind să-și ocupe un loc în concertul națiunilor.

Dar perioada tratată s-a desfășurat într-un cadru internațional care înregistrase schimbări fundamentale. În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, Revoluția și Războiul de eliberare a celor 13 colonii din America de Nord și mai ales Revoluția franceză conferiseră alte dimensiuni evoluției umanității. Se adăugase la aceasta contribuția extraordinară a lui Napoleon Bonaparte, „fiitrul" Revoluției și cel care a pus temeiurile statului modern al secolului al XIX-lea. Restaurația din 1814–1815 nu a putut pune

tavilă transformărilor înnoitoare, care se vor afirma biruitoare, mai ales după ce reacționara fântă Alianță nu-și va mai putea demonstra eficiența. Dorința de înnoire și reformă a marcat și societatea românească, care a reușit, în cursul unei jumătăți de veac, să realizeze utații esențiale.

Procesele complexe desfășurate în spațiul românesc, care trebuiau să ducă la odernizare dar și la unitate, au avut loc în situații neprielnice. Românii se găseau împărțiți n țări diferite, în sisteme statale deosebite și, totodată, ei trebuiau să înfrunte prezența oplеșitoare a trei imperii care-și exercitau asupra unora sau altora dominația lor, potrivnică resc afirmărilor naționale și cu atât mai mult dorinței lor de strângere laolaltă. Cu dibăcie, nteligență politică, cu îndrăzneală și curaj, în repetate rânduri, au fost găsite de către români căile cele mai adecvate pentru a-și împlini obiectivele. Tomul de față consemnează, n această privință, în relațiile cu cele trei imperii, cadrul istoric al unei biruințe.

Relația statelor românești cu puterea suzerană a marcat treptata restrângere a dominației xercitată de Imperiul otoman, ba chiar și premisele unor raporturi amicale, în 1878 ealizându-se de fapt un divorț „à l'amiable". Tentativa Imperiului habsburgic din timpul ăzboiului Crimeii de a-și anexa Principatele nu s-a împlinit și odată cu formarea statului ațional raporturile au înfățișat și fațeta — de data aceasta neliniștitoare pentru Curtea e la Viena — a cuprinderii în noul stat într-un viitor a provinciilor cu majorități omânești din Imperiu. Rusia țaristă a continuat să joace un dublu rol, cel al determinării orții otomane la treptata abandonare a pozițiilor ei în Principate, dar și cel al accentuării rezenței ei în cele două state românești, prin protectorat și imixtiune; totodată, nu oate fi contestat rolul pe care ea l-a avut în implantarea celei dintâi modernizări, în erioada Regulamentului organic.

Dacă raporturile cu Marea Britanie au fost rezervate din partea Londrei, preocupată e conservarea Imperiului otoman, dezvoltându-se însă relațiile economice, în schimb, n etapa în care, începând din deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, prezența ei a ost remarcabilă, interesul Franței pentru spațiul românesc a crescut. Reprezentanții onsulari francezi s-au implicat în complicatele procese de reașezare din Moldova și Țara omânească și, totodată, românii au început să privească către Franța ca la o putere ealmente și pozitiv protectoare, unde, de altfel, în mare parte tinerele elite românești -au desăvârșit studiile. Războiul Crimeii avea să confere lui Napoleon al III-lea o poziție rioritară pe continent și sprijinul Franței avea să se dovedească prețios atât în privința rocesului de unificare a Principatelor, cât și prin concursul dat celei de-a doua modernizări nițiată de „domnitorul Unirii". Esențial avea să se dovedească apoi sprijinul Franței în ezolvarea internațională a impasului prin care a trecut România în 1866.

Latinitatea a jucat un rol important în această etapă de renaștere națională. Franța a considerată sora mai mare, dar mult interes a fost acordat Piemontului și apoi — upă unificarea italienilor, paralelă celei a românilor — Regatului Italiei, din partea căruia a beneficiat, de asemenea, de sprijin și sfat. Dacă țările latine iberice — Spania și ortugalia — erau — în condițiile acelei vremi — îndepărtate, în schimb o atenție specială

a fost acordată Belgiei, considerată atunci o țară latină și care oferea modelul reușitei unui mic stat, atât pe planul modernizării, cât și al instituirii monarhiei constituționale.

Istoria națională s-a încadrat firesc și chiar mai accentuat decât în perioadele anterioare cursului istoriei universale. Nici nu ar putea fi altfel înțeles procesul de constituire a României, care a avut loc în corelare cu marile momente ale istoriei continentului european. Totodată, în ceea ce privește desfășurarea procesului istoric amintit, s-a căutat a se pune firesc în evidență momentele dominante și decisive, dar, totodată, s-a încercat să se cuprindă procesul în toată complexitatea și în corelarea sa europeană. A avut loc în primele șase decenii, ca și în etapa următoare dobândirii statului de independență, o uriașă și multiformă tranziție, care a fost prezentă pe plan social-politic, pe cel economic și, evident, pe cel cultural. Constituirea României n-a însemnat numai ruperea unor cătușe și o strângere laolaltă a românilor, ci, totodată, trecerea într-o nouă etapă a existenței lor istorice, cu eforturi evidente de aliniere și integrare în procesele generale evolutive ale țărilor celor mai înaintate ale lumii. Dorința de a deveni o „Belgie a Orientului", ca și transformarea Bucureștilor în „micul Paris" mai înainte evocat sunt în această privință semnificative și deplin edificatoare. De asemenea, România s-a afirmat de la constituirea ei ca stat național ca unul dintre statele cele mai însemnate în Europa de Sud-Est, dominată încă de imperii.

*

Prin acest tom, prin evocarea unor complicate procese istorice, care au reflectat însă o biruință, nădăjduim să transmitem cititorului un sentiment robust de optimism și de speranță în mai bine. Istoriografia noastră se află într-un neîntrerupt proces de dezvoltare, noi izvoare se adaugă și analiza este aprofundată. Tomul de față încearcă să facă bilanțul stadiului actual al cunoștințelor referitoare la constituirea României moderne.

Autorii diferitelor capitole, specialiști ai domeniilor abordate, au căutat să se întemeieze pe o informație la zi a temelor tratate, în unele cazuri recurgându-se și la informații inedite. Coordonatorului i-a revenit să asigure o articulare a tomului, ca și, în unele cazuri, să efectueze necesare întregiri având în vedere ansamblul lucrării. Fiecare capitol este urmat de o bibliografie întregitoare. Volumului i s-au adăugat o cronologie, liste de domni și domnitori, de prim-miniștri și de capi ai cultelor naționale, tabele genealogice și de asemenea — în afara ilustrației introdusă în cadrul fiecărui capitol — s-au adăugat un număr de planșe color și, evident, indicele.

Mulțumiri se cuvin tuturor celor care s-au implicat în acest efort colectiv. Fără dăruirea lor nu s-ar fi ajuns la acest moment de valorificare a unor strădanii și de înfățișare către cititori a unei etape din cele mai importante a istoriei naționale. În calitate de coordonator al tomului de față, dar și ca președinte al Secției de Științe Istorice și de Arheologie, vreau să adresez recunoscătoare mulțumiri academicianului Eugen Simion, președintele Academiei Române, pentru implicarea personală, necontenitul său îndemn și eficientul sprijin dat acestui proiect. Mulțumiri trebuie exprimate autorilor capitolelor ori subcapitolelor, ca și Editurii Enciclopedice, domnului Marcel Popa, directorul ei, ca și

excelenților săi colaboratori — în primul rând domnului Alexandru Stănciulescu și domnișoarei Ofelia Coșman — și, de asemenea, doamnei Eugenia Ciubăncan, directoarea generală a „Monitorului oficial", care a asigurat un tipar de înalt nivel, cum se cuvenea unei lucrări de însemnătate națională. Mulțumiri se cuvin și Bibliotecii Academiei Române, celor din cadrul ei, care ne-au ajutat, mai ales de la Cabinetul de Stampe.

Nădăjduim că apariția tomului de față va reprezenta un moment pozitiv al timpurilor noastre de tranziție și că el va contribui la clarificări necesare, redând unei etape hotărâtoare a istoriei naționale dimensiunile care i se cuvin în conștiința conaționalilor noștri.

ACAD. DAN BERINDEI

LISTA ABREVIERILOR

AARMSI	Academia Română. Memoriile Secției de Istorice, București
AARMSȘIA	Academia Română. Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie, București
AB	Analele Bucovinei, Rădăuți
Acte și documente	*Acte și documente relative la istoria renașterei României*, București, 1889–1909
AG	Arhiva genealogică, București
AIIAC	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
AIIAI	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D.Xenopol", Iași
AIIC	Anuarul Institutului de Istorie, Cluj
AIICN	Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca
AIIX	Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", Iași
AMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
Anul 1848	*Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, București, 1902–1910
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
AȘUI	Analele științifice ale Universității „Al.I. Cuza", Iași
AUB	Analele Universității București
AUI	Analele Universității „Al.I. Cuza", Iași
BAR	Biblioteca Academiei Române
BCIR	Buletinul Comisiunii Istorice a României, București
BOR	Biserica Ortodoxă Română, București
CI	Cercetări istorice, Iași
DANIC	Direcția Arhivelor Naționale

IZVOARELE ISTORIEI MODERNE A ROMÂNILOR*

În condițiile actuale ale profesionalizării muncii intelectuale, examenul minuțios și utilizarea critică a izvoarelor nu mai este una din alternativele care se oferă istoricului, ci o condiție preliminară, indispensabilă muncii sale. Înainte de a determina obiectul cercetării și instrumentele de lucru, el trebuie să se întemeieze pe o vastă infrastructură de date exacte, pe care doar izvoarele le dau. Punându-se în relație nemijlocită cu mișcarea vie a istoriei, izvorul — rezultat al experienței umane — rămâne o oglindă a complexității proceselor istorice și a manifestărilor umane, luminând imaginile succesive ale trecutului, rădăcinile prezentului și sensurile viitorului. În prezența sa, prin analiza și utilizarea sa critică, subiectivitatea este eliminată și se pune ordine în pluralitatea opiniilor. Materialul de fapte, informațiile noi, oferă posibilitatea precizării sau împrospătării ipotezelor de lucru, de a rectifica date greșite și de a lărgi perspectivele interpretării.

Arhivele, instituții specializate, conservă tezaurul izvoarelor scrise (precumpănitoare) interne și externe, dobândite prin efortul colectiv, trudnic, dar puțin spectacular al slujitorilor lor. O organizare modernă au primit arhivele din fostele principate ale Moldovei și Țării Românești tocmai în perioada căreia îi este consacrat volumul de față, la începutul epocii regulamentare, fiind concentrate în cele două capitale, la București și Iași. Ulterior, și mai ales în a doua jumătate a secolului al XX-lea, serviciile de arhivă s-au diversificat și amplificat, ființând astăzi în toate centrele județene. Documentele care se referă la provinciile istorice aflate, până în 1918, sub stăpânire străină se găsesc în arhivele locale sau în cea centrală, dar în mare măsură, se înțelege, în capitalele fostelor imperii sau țări dominatoare: Viena și Budapesta pentru Transilvania, Banat și Bucovina, Sankt-Petersburg și Moscova și, în parte, doar Chișinău pentru Basarabia, Istanbul pentru Dobrogea (dar și pentru Principate și România, în epoca în care, în secolul al XIX-lea, au existat relațiile de suzeranitate față de Poartă). Cercetarea documentelor de arhivă, deosebit de numeroase și de variate pentru perioada care face obiectul prezentului volum, este înlesnită de o serie de instrumente de lucru — îndreptare, cataloage, repertorii, inventare —, alcătuite de Arhivele Naționale și de filialele din întreaga țară. Dintre acestea menționăm:

* Mulțumim domnului Stelian Mândruț pentru informațiile documentare puse la dispoziție.

Îndrumătoarele în Arhivele Statului din Alba (1989), *Argeș* (1984), *Bistrița-Năsăud* (1981), *Caraș-Severin* (1997), *Cluj* (1985), *Constanța* (1977), *Dolj* (1976), *Harghita* (1988), *Iași* (1988); *Ilfov* (1975), *Maramureș* (1974), *Mehedinți* (1974), *Mureș* (1984) ș.a., precum și cele din *municipiul București* (1976), permanent completate cu noile achiziții. Importante sunt și cataloagele de documente: *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului Brașov. 1800–1825* (Brașov, 1975); *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente.1393–1849* (București, 1983); *Din tezaurul arhivistic craiovean. Catalog de documente. 1830–1888* (București, 1984–1987, 3 vol.); *Din tezaurul arhivistic dâmbovițean. Catalog de documente. 1526–1848* (București, 1993) etc. Acestora li se adaugă cataloagele tematice, ca de pildă: *Catalogul arhivei generalului Gheorghe Magheru* (Râmnicu Vâlcea, 1980); *Arhiva personală Timotei Cipariu. Catalog* (București, 1982) sau *Isprăvnicia ținutului Iași. Inventar arhivistic* (București, 1984). La rândul lor, documentele străine aflate sub formă de microfilme în cadrul Arhivele Naționale au fost și ele inventariate: *Ghidul microfilmelor. Documente din arhivele străine* (1978–1979, 3 vol.); *Documente străine despre istoria poporului român în colecția de microfilme a Arhivelor Statului, 1733–1918* (București, 1980).

Informațiile pe care arhivele le oferă contribuie la o cunoaștere mai profundă a structurilor economice și sociale, a evoluției lor, ca și a proceselor de organizare și administrare statală, la înțelegerea mai deplină a istoriei politice și a eforturilor întreprinse în vederea construirii societății moderne românești și a înscrierii sale în structurile Europei timpului.

Alături de documente, pentru secolul al XIX-lea se mai constată în arhive diverse alte categorii de izvoare — însemnări ale contemporanilor, care au participat la evenimente, memorii, notițe zilnice, corespondențe ș.a., toate alcătuind un volum imens de informații, divers și de o mare complexitate. Firește, nu toate aceste izvoare au aceeași importanță și ele nu prezintă aceeași valoare. Unele sunt lipsite de necesara rigoare a alcătuirii, altele nu corespund achizițiilor reclamate de o istoriografie științifică, modernă. Acestei categorii de izvoare, printr-un examen critic corespunzător, în acord cu îndatoririle „meseriei" de istoric — trebuie să i se confere — și volumul nostru s-a străduit să i-l confere — locul cuvenit în cuprinsul acelor date care pot sluji la reconstituirea proceselor istorice. Unele informații referitoare la primele decenii la care se referă volumul de față se regăsesc și în cuprinsul izvoarelor menționate în volumul anterior, care se extind și asupra acestei etape.

Izvoarele statistice au constituit o bază de informații dintre cele mai de seamă, ele reprezentând o sursă indispensabilă pentru istoria secolului al XIX-lea. Catagrafiile — recensăminte fiscale alcătuite la șapte ani, cu începere din 1831 — din epoca Regulamentului organic, s-au păstrat pentru Moldova în Arhivele Statului din Iași, iar pentru Țara Românească — catagrafiile din 1831 și 1838 — la Arhivele Statului din București. Documente statistice alcătuite cu prilejul ocupațiilor militare ruse în Principate și aflate în arhivele ruse trebuie și ele avute în vedere, deoarece, întocmite pentru satisfacerea nevoilor armatei de ocupație și pentru informarea autorităților ruse, ele sunt însă și izvoare ale istoriei epocii în cauză. Un instrument de lucru remarcabil pentru cercetarea istoriei Transilvaniei în secolele XVIII–XIX (prima jumătate) este *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690–1847*, publicat cu acribie științifică exemplară de Aurel Răduțiu și Ládislau Gyémánt (Cluj, 1981). Repertoriul înregistrează atât actele vremii, pe tot registrul diversității lor tipologice, cât și lucrările unor autori de epocă.

Importantă este lucrarea lui N. Suțu, *Notions statistiques sur la Moldavie* (Iași, 1849). Volumele *Documente privitoare la istoria economică a României. Statistica. Țara Românească și Moldova* (seria B, vol. I) și *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. Moldova* (seria A, vol. II), publicate în 1960 de Direcția Generală a Arhivelor Statului, ca și cele două volume de *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, publicate de I. Caproșu și Răzvan Mihai Ungureanu întregesc informațiile statistice pentru prima jumătate și mijlocul secolului al XIX-lea. Importante mai sunt lucrările de istorie statistică, întemeiate pe bogate surse de arhive, realizate de Louis Roman, *Studii de demografie istorică românească* (București, 2002), Gh. Platon (*Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, Cluj, I, 1972 și *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica", Bacău, 3, 1970 — în care populația este repartizată pe categorii sociale și pe profesiuni) — și Ecaterina Negruți (*Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova. 1800–1859*, Iași, 1997 — studiu bazat pe statisticile primei jumătăți a secolului al XIX-lea și înzestrat cu tabele statistice). Pentru Țara Românească, Vladimir Diculescu a elaborat lucrarea *Bresle, negustori și meșteri în Țara Românească (1830–1838)* (București, 1973), întemeiată în bună măsură și ea pe izvoare statistice. Aceste lucrări pot fi folosite — prin maniera în care au fost elaborate — și ca surse statistice pentru epoca regulamentară.

Pentru perioada constituirii statului național, „Analele statistice" (1860–1869) și „Analele economice" (1860–1864) ale lui Dionisie Pop Martian și, de asemenea, *Lucrări statistice făcute în anii 1859–1860*, publicate de Direcția Centrală de Statistică din cadrul Ministerului de Interne al Moldovei (Iași, 1860–1861, 3 vol.) merită întreaga atenție. Aparținând aceleiași categorii pentru perioada următoare se înscriu volumele masive ale lui Victor Axenciuc, *Evoluția economiei României. Cercetări statistico-istorice. 1859–1917* (București, 1992 și 1996), primul volum consacrat industriei și cel de-al doilea agriculturii, bazate pe însemnate date statistice, înregistrate, prelucrate și comentate. Pentru Transilvania, rămân utile, prin informațiile bogate pe care le oferă privind dezvoltarea economică, lucrările realizate de Ioan și Iuliu Enescu, *Ardealul, Banatul și Maramureșul* (București, 1915) și *Industria și bogățiile naționale din Ardeal și Banat*, editată de Camera de Comerț din Cluj (Cluj, 1927).

Lucrări statistice cu privire la viața economică și socială a României, apărute, în general, chiar în timpul perioadei analizate, au oferit date prețioase. Enumerăm în rândul acestora: *Dicționar statistic al României* întocmit pe baza rezultatelor definitive ale recensământului populațiunii din 19 decembrie 1912 (București, 1914, 2 vol.); *Statistica agricolă* (București, 1870–1876); *Statistica minieră a României. 1913–1914, 1915–1916* (București, 1920); *Statistica mașinilor și instrumentelor agricole întrebuințate în anul 1905* (București, 1917);

Creșterea arenzii pământului în bani și în dijmă, a pășunatului și prețului muncilor agricole de la 1870–1906 (București, 1908); *Industria petrolului în România în 1908* (București, 1909). Una din cele mai importante statistici din această serie este *Statistica profesiunilor din România după recensământul general al populațiunii din 1 ianuarie 1913* (București, 1923). Totodată, *Ancheta industrială din 1901–1902* (București, 1904), prima mare lucrare statistică în domeniul industriei, după recensământul stabilimentelor industriale din 1859–1860 rămâne, cu toate imperfecțiunile sale, de mare utilitate.

Pentru datele statistice privind istoria Transilvaniei, folositor este: *Österreichisches Statistisches Handbuch, 1912* (Viena, 1913). De asemenea, pentru începutul perioadei analizate este util — prin informațiile pe care le oferă — studiul lui Al. Csetri și St. Imreh, *Situația socială a populației din Transilvania la sfârșitul orânduirii feudale. 1767–1821*, în *Populație și societate* (București, 1972). Volumul *Izvoare de demografie istorică* (2. *Secolul al XIX-lea — 1914. Transilvania*) de I.I. Adam și I. Pușcaș (București, 1987) trebuie neapărat și el avut în vedere. Totodată, în domeniul demografiei se cuvin a fi semnalate lucrările elaborate de Sorina și Ioan Bolovan (*Evoluția demografică a Transilvaniei în primele două decenii după revoluția pașoptistă*, în „Anuarul Institutului de Istorie", Cluj-Napoca, 1995), mai ales Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918* (Cluj-Napoca, 2000), cu bogate informații statistice, și *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania. 1690–1847* (Cluj-Napoca, 1981), mai înainte amintit, care semnalează și prelucrează importante izvoare și informații statistice.

Izvoare cartografice. O categorie de izvoare absolut indispensabile în studiul istoriei — deci și în acela al istoriei moderne — o reprezintă izvoarele cartografice. Colecțiile de hărți și planuri oferă date interesante referitoare la evoluția societății românești în diferite etape ale existenței ei sub cele mai diferite aspecte (geo-politic, economic, social, etnografic, cultural, militar etc.). Pe lângă studierea directă a hărților și planurilor existente în principalele biblioteci ale țării, cu precădere la Biblioteca Academiei Române, păstrătoarea unei valoroase și bogate colecții de profil, istoricii au la îndemână atlase generale — *Atlas pentru istoria României* (București, 1983); *Atlasul județelor României* (București, 1978); *România. Atlas istorico-geografic* (București, 1996) — ori pe regiuni, ca de pildă: *Atlas geografic și istoric. Județul Buzău* (Buzău, 1979), precum și lucrări de interpretare (Marin Popescu-Spineni, *Românii în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate până în pragul veacului nostru*, București, 1978). De o valoare deosebită sunt și hărțile ori planurile întocmite de călătorii străini care au trecut prin Țările Române în secolul al XIX-lea, între care cea realizată de Félix Colson și publicată în 1839, cele întocmite de autoritățile ruse de ocupație (1835 și 1853) etc., care oferă o imagine asupra modului în care alcătuitorii lor așezau Țările Române în Europa vremii. În legătură cu hărțile ruse amintim prelucrarea realizată de Constantin C. Giurescu a hărții ruse din 1835 (*Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea. Constatări istorice, geografice, economice și statistice*, București, 1957) și pe cea a lui Vintilă Mihăilescu (*Așezările omenești din Câmpia Română la mijlocul și la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, 1924), în care se realizează o comparație între harta rusă din 1853 și harta topografică română de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Izvoarele epigrafice, numismatice și sigilografice ale secolului al XIX-lea sunt numeroase. Ele sunt conservate în inscripții aflate în biserici, pe pietrele tombale, pe diferite obiecte, dar și pe manuscrisele și cărțile din patrimoniul lăcașurilor sfinte. Acest gen de izvoare reprezintă o prețioasă sursă de informare asupra oamenilor, a mentalităților acestora, a unor evenimente deosebite, calamități naturale etc., de natură să explice viața cotidiană, să ofere motivații economice etc. Importante culegeri de inscripții și însemnări facilitează munca istoricului. Menționăm culegerile realizate de Simion Florea Marian (*Inscripțiuni de pe manuscripte și cărți vechi din Bucovina*, Suceava, 1900, 2 vol.), N. Iorga (*Inscripții și însemnări din bisericile Iașului*, București, 1907; *Inscripții din bisericile României*, 2 vol., București, 1908), Ilie Corfus (*Însemnări de demult. Culese de pe manuscrisele românești vechi din Biblioteca Academiei Române*, Iași, 1975).

O categorie importantă de izvoare o reprezintă cele ***numismatice***. Academia Română, Muzeul Național de Istorie, dar și muzeele din întreaga țară cuprind bogate colecții de monede, care oferă informații suplimentare față de izvoarele scrise sau înlesnesc datarea descoperirilor de natură arheologică. Pentru perioada modernă, circulația monetară până la instaurarea monedei naționale — în 1867 — este deseori edificatoare pentru întregirea studiilor socio-economice. Printre lucrările din acest domeniu, care ne-au fost de un deosebit folos, prin documentele cuprinse și reproducerile ilustrative, amintim pe cele realizate de G. Zane (*Sisteme monetare și monete principale din veacurile trecute*, în „Cercetări istorice", 4, 1928, 1), C. Moisil (*Monetele României*, în *Enciclopedia României*, București, 1938, vol. I) și Emil Vîrtosu (*Romanatul. Moneta lui Cuza Vodă. 1859–1864. Documente inedite*, București, 1941).

O altă categorie de izvoare o reprezintă ***sigiliile***, existente și ele în diferite colecții. Pentru studiile de sigilografie consacrate perioadei moderne, care cuprind imagini ale sigiliilor, semnalăm, între altele, pe cele semnate de: Emil Vîrtosu (*Tipare sigilare domnești din secolul al XIX-lea. Țara Românească*, în „Studii și cercetări de numismatică", 1, 1957; *Sigilii de corporații bucureștene*, în *Ibidem*, 3, 1960; *Sigilii de târguri și orașe din Moldova și Țara Românească*, în „Analele Universității" București, st. sociale, istorie, 5, 1956) și Maria Dogaru (*Sigilii orășenești din epoca modernă și contemporană*, București, 1978; *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*, București, 1981; *Din heraldica României. Album*, București, 1994).

Documente. Publicațiile de documente, în volume sau în colecții, au reprezentat firesc un temei de informare larg utilizat. În domeniul economiei, în afara volumelor menționate în domeniul statisticii amintim cele două volume publicate de I. Cojocaru (*Documente privitoare la economia Țării Românești. 1800–1850*, București, 1958); prețioasă rămâne

și culegerea realizată de D.Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc. 1473–1868* (București, 1931).

Pentru cercetarea problemei agrare în întregul secol al XIX-lea, indispensabile rămân cele două serii ale marii colecții de *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*: seria I, vol. I–IV redactată de către D.C. Sturdza-Șcheianu (București, 1907), cuprinde așezămintele domnești din secolul al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea, dispozițiile agrare ale Regulamentului organic și legislația regulamentară, așezământul din 1851 și lucrările apărute în perioada 1857–1864, care dau expresie dezbaterii cu privire la modalitățile de rezolvare a problemei agrare; seria a II-a, vol. I–VIII, publicate prin grija lui Radu Rosetti (Ploiești, 1907–1908), cuprinde legislația agrară din perioada ce urmează reformei din 1864.

În ceea ce privește provinciile istorice Basarabia, Bucovina și Dobrogea sunt de semnalat mai multe culegeri. Pentru Basarabia cea mai importantă colecție a fost realizată de L.T. Boga, *Documente basarabene* (vol. 1–20, Chișinău, 1926–1936) și Paul Mihail și Zamfira, Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia.* I *(1812–1830) precedate de Bibliografia tipăriturilor românești din Basarabia. 1812–1830* (București, 1993), iar pentru Bucovina, Teodor Bălan a publicat *Documente bucovinene* (vol. I–VI, Cernăuți-București, 1933–1943). În ceea ce privește Dobrogea, menționăm: *Documente privind istoria Dobrogei. 1830–1877* (București, 1975); *Din tezaurul documentar dobrogean* (București, 1988) și *Mărturii de epocă privind istoria Dobrogei, 1878–1916* (Constanța, 1996), ultima realizată de Stoica Lascu. Pentru românii balcanici amintim: *Aromânii de la sud de Dunăre. Documente* (București, 1996), volum coordonat de Stelian Brezeanu și Gheorghe Zbughea.

Din categoria documentelor interne, fac parte prețioasele colecții sau volume consacrate marilor evenimente naționale ale secolului al XIX-lea. Se cuvine să amintim, la început, memoriile, proiectele de reformă și petițiile de drepturi elaborate de forțele politice românești și adresate puterilor europene în secolului al XVIII-lea și în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. Minuțiosul lor inventar — cu reproducerea unor piese inedite — a fost întocmit de Vlad Georgescu (*Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines. 1769–1830*, București, 1970 și vol. *1831–1848. Avec un supplément pour les années 1769–1830*, București, 1972).

Momentele marcante ale proceselor istorice desfășurate în secolul al XIX-lea până la desăvârșirea unificării statale a națiunii române au fost întemeiate pe colecții și volume de documente.

Revoluția din 1821, prin importanță și semnificații, s-a bucurat de un real interes în istoriografie. În afara documentelor incluse — dezordonat — în cel de-al XIII-lea volum al *Istoriei românilor*, alcătuită de V.A. Urechia (*Revoluțiunea lui Tudor Vladimirescu*, București, 1901), de cele publicate de N. Iorga (*Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814–1815*, București, 1914) sau de C.D. Aricescu (*Acte justificative la istoria revoluțiunii din 1821*, Craiova, 1874) și Emil Vîrtosu (*Glose, fapte și documente noi, 1821*, București, 1927 și *1821. Date și fapte noi*, București, 1932), Academiei Române îi revine meritul de a fi realizat — prin Institutul „Nicolae Iorga" — o culegere care s-a vrut completă, intitulată *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821* (București, 1959–1982, 5 vol.). Ultimul volum, cuprinzând *Izvoarele narative asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, îl completează pe cel publicat de N. Iorga în 1921 (*Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*). De asemenea, din 1967, sub egida Academiei Române, a fost publicat — în seria nouă de documente a colecției „Hurmuzaki" — un masiv volum (al III-lea) consacrat *Solidarității românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*. Trebuie menționat și volumul publicat, în 1980, de Direcția Generală a Arhivelor Statului și Institutul de Istorie „N. Iorga", *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, cuprinzând depeșe și rapoarte cu privire la revoluție ale reprezentanților diplomatici acreditați la Constantinopol sau ale unor demnitari otomani.

Pentru perioada revoluției din 1821, pentru cea a domniilor pământene și a Regulamentului organic importante rămân următoarele volume din seria veche a colecției „Hurmuzaki", care înregistrează evenimente până la revoluția de la 1848 inclusiv: vol. X (documente dintre anii 1763–1844, extrase din arhivele din Berlin), XVI (corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze. 1603–1824), XVII (o corespondență similară, dar pentru perioada 1825–1846), XVIII (idem, 1595–1851), XXI (corespondență diplomatică și rapoarte consulare austriece. 1828–1836), supl. I/4 (documente din perioada 1802–1849); supl. I/5 (documente din intervalul 1822–1828); supl. I/6 (documente dintre 1827 și 1849). Între altele, volumele-supliment cuprind documentele privitoare la mișcarea cărvunarilor din Moldova, memorii ale lui Mihail Sturdza adresate Rusiei, corespondență cu oficialitățile țariste. În seria nouă a colecției „Hurmuzaki", în afara volumului III mai înainte menționat, trebuie amintit și vol. II cuprinzând rapoartele consulare austriece dintre 1812 și 1823 (București, 1967). Lui I.C. Filitti îi datorăm publicarea *Corespondenței consulilor englezi din Principatele Române. 1828–1836* (București, 1916). În rândul documentelor externe importante pentru perioada anterioară Regulamentului organic se cuvine a fi menționată corespondența politico-diplomatică purtată de cavalerul de Gentz cu domnitorii români (*Dépêches inédites aux hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne. 1813–1828, publiés par Prokesch-Osten fils*, Paris, 1876–1877, 3 vol.).

Referitoare la aceeași perioadă, mărginită de revoluțiile din 1821 și 1848, mai menționăm volumul *Ionică Tăutul. 1795–1830. Scrieri social-politice*, ediție îngrijită de Emil Vîrtosu (București, 1974), cele îngrijite de Gh. Bibescu, fiul domnului cu același nume, care a publicat *Domnia lui Bibescu. Corespondență și acte. 1843–1856* (București, 1893–1894, 2 vol.), parte din cele patru volume editate de G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a României. Boierii Golești* (București, 1939) și, de asemenea, documentele (în număr de 89) anexate volumului Corneliei Bodea, *Lupta națională a românilor pentru unitatea națională. 1834–1849* (București, 1967).

Pentru revoluția anului 1848, valoroasă și indispensabilă rămâne colecția *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, publicate cu ajutorul Comitetului pentru ridicarea monumentului lui I.C. Brătianu (București, 1902–1910, tomurile I–VI). Pentru Moldova, în 1952, sub redacția lui M. Roller, a fost publicat — cu deficiențe editoriale

— volumul *Anul revoluţionar 1848 în Moldova*, în care au fost reluate, în parte, şi documente din volumele citate mai sus. De asemenea, Direcţia Generală a Arhivelor Statului a editat, sub redacţia lui Gh. Ungureanu, volumul *Documente privitoare la anul revoluţionar 1848 în Moldova* (Bucureşti, 1960) şi sub redacţia lui Mihail Regleanu, *Documente privitoare la anul revoluţionar 1848 în Ţara Românească* (Bucureşti, 1962), amândouă cuprinzând izvoare inedite. Pentru Ţara Românească au mai fost publicate *Documente privind revoluţia de la 1848 în Ţările Române*, editat de Academia Română, în 1983, iar în 1969, la Craiova, volumul Elenei Petrescu, *Documente privind revoluţia de la 1848 în* Oltenia; Teodor Bălan a publicat, la Sibiu, în 1944, volumul *Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina*, căruia i-a anexat un număr de 54 de documente. Importante sunt şi documentele cuprinse în Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848* (Craiova, 1940, 3 vol.), ca şi volumul lui C.D. Aricescu, *Corespondenţă secretă şi acte inedite ale capilor revoluţiei române de la 1848* (Bucureşti, 1873–1874, broşurile I–III); indispensabilă este şi *Chestiunea proprietăţii dezbătută de proprietari şi plugari la 1848* (Bucureşti, 1862). După ce a publicat volumul mai înainte amintit, *Lupta naţională a românilor pentru unitate naţională. 1834–1849*, Cornelia Bodea a îngrijit şi a publicat ampla culegere *1848 la Români. O istorie în date şi mărturii.* Prima ediţie a apărut în două volume (Bucureşti, 1982), iar cea de-a doua, căreia i s-a adăugat un al treilea volum, a fost publicat în 1998. În acelaşi an, cercetătorul Ion Varta a publicat volumul *Revoluţia de la 1848 în Ţările Române. Documente inedite din arhivele ruseşti* (Chişinău, 1998). Rapoartele comisarului rus Duhamel, ale consulilor de la Bucureşti (Kotzebue) şi Iaşi (Tumanski) înfăţişează într-o altă lumină realităţile din Principate, cele din Moldova mai cu seamă. De asemenea, sub redacţia lui Corneliu Mihai Lungu, Direcţia Generală a Arhivelor Statului a publicat volumul de *Documente privind revoluţia de la 1848 în context european* (Bucureşti, 1998), în care sunt incluse rapoartele cele mai importante elaborate de consulii puterilor străine din Principate, inedite în marea lor majoritate.

Revoluţiei de la 1848 din Transilvania i-au fost consacrate importante colecţii sau culegeri de documente. În afara volumului alcătuit de N. Popea (*Memorialul arhiepiscopului şi mitropolitului Andrei baron de Şaguna sau luptele naţionale politice ale românilor. 1846–1873*, Sibiu, 1889), prima colecţie semnificativă o datorăm lui Silviu Dragomir (*Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania*, Sibiu-Cluj, 1944–1946, vol. I, II, III, V). A urmat *Documente privind revoluţia de la 1848 în Ţările Române. C. Transilvania*, Bucureşti, 1977–1998, vol. I–VI) publicate de către Academia Română o serie care va continua. Cele mai semnificative documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania sunt cuprinse şi în volumele Corneliei Bodea, *1848 la Români. O istorie în date şi mărturii.* Se mai adaugă volume de documente în limba germană sau ungară, care exprimă uneori şi puncte de vedere deosebite ale Curţii Imperiale ori ale guvernului de la Pesta, care şi ele se cer însă a fi cunoscute pentru a se putea realiza o judecată echilibrată în analiza istorică. Reprezentative sunt în această privinţă: *Die Rumänen der Österreichischen Monarchie* (Viena, 1849–1852, fasc. I–III), colecţie apărută sub îngrijirea lui August Treboniu Laurian; *1848 A szabadságharz története levelekben, ahogyan a kortársak látták* (Istoria războiului pentru libertate aşa cum au văzut-o contemporanii în corespondenţa lor) (Budapesta, 1944), ca şi *Bems Felzung in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849* (Hamburg, 1850).

Volumele lui N. Iorga, *Corespondenţa lui Ştirbei Vodă* (Bucureşti, 1904) şi *Mărturii istorice privitoare la viaţa şi domnia lui Ştibei Vodă* (Bucureşti, 1905), cuprind un bogat fond de documente privind perioada următoare revoluţiei. Lor li se adaugă şi masivul volum publicat de I. Nistor, *Corespondenţa lui Coronini din Principate. Acte şi rapoarte din iunie 1854 — martie 1857* (Cernăuţi, 1938). Interes prezintă şi *Corespondenţa lui Grigore Ghica, domnul Moldovei cu Felix von Schwarzenberg*, publicată de I. Lupaş (Bucureşti, 1933). De asemenea, important este şi volumul de *Documente privind istoria militară a poporului român. ianuarie 1848 — decembrie 1856*, realizat de Constantin Căzănişteanu, Maria Georgescu şi Dorina N. Rusu (Bucureşti, 1986), care cuprinde şi perioada revoluţiei. În legătură cu activitatea exilaţilor revoluţionari menţionăm: N. Corivan, *Din activitatea emigranţilor în Apus. Scrisori şi memorii* (Bucureşti, 1931).

Unirii celor două principate i-a fost consacrată monumentala culegere de documente interne şi externe, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României* (Bucureşti, 1889–1909, 10 vol.). Primul volum, introductiv tematic, elaborat de Dimitrie A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, cuprinde documente care încep cu anul 1391. În celelalte volume se regăsesc broşuri, articole din presa timpului, corespondenţă, documente diplomatice, dezbaterile Divanurilor ad-hoc (vol. VI/1–2). În ultimul volum figurează tabelul cronologic şi analitic al documentelor şi indicele numelor şi al problemelor.

Între 1959 şi 1963, sub egida Academiei Române, au fost publicate trei volume din noua colecţie *Documente privind Unirea Principatelor*, redactor responsabil al colecţiei fiind Andrei Oţetea (vol.I, *Documente interne. 1854–1857* şi vol. II, *Rapoartele Consulatului austriac din Iaşi. 1856–1859*, amândouă sub redacţia lui Dan Berindei, iar vol. III, *Corespondenţă politică. 1855–1859*, sub redacţia Corneliei Bodea). Volumul IV, *Rapoartele consulatului Austriei la Bucureşti*, a apărut sub redacţia lui Dan Berindei (Bucureşti, 1997). Seria volumelor de documente străine privind Unirea a mai fost completată, în 1980, prin vol. VI, sub îngrijirea lui Gr. Chiriţă, care cuprinde *Corespondenţa diplomatică franceză* (*1856–1859*) şi prin vol. VII, în 1984, sub îngrijirea Beatricei Marinescu şi a lui Valeriu Stan, cuprinzând *Corespondenţa diplomatică engleză* (*1856–1859*). În anul 1984, sub îngrijirea Direcţiei Generale a Arhivelor Statului şi a Bibliotecii Centrale de Stat, au fost publicate două volume cuprinzând: I. *Documente externe privind perioada Unirii* şi II. *Texte străine* (extrase din scrieri străine referitoare la români, din prima jumătate a secolului al XIX-lea şi la perioada Unirii). Culegerea este intitulată: *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conştiinţa europeană.* Extrase din presa franceză şi belgiană („Messager du Midi" şi „L'Indépendance Belge") a publicat Gh. Platon în volumul *Lupta românilor pentru unitate naţională. Ecouri în presa europeană* (*1855–1859*) (Iaşi, 1974).

În privinţa Domnitorului Unirii sunt de semnalat volumul întocmit de Dumitru Ivănescu şi Virginia Isac, *Alexandru Ioan Cuza. Acte şi scrisori* (Iaşi, 1973) şi vol. I din *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, realizat de un colectiv în fruntea căruia s-a aflat Dan Berindei (Bucureşti, 1989). De asemenea, mai sunt de utilizat

vol. XVIII din *Studii și documente privitoare la istoria românilor* al lui N. Iorga, ca și cel al lui Vasile M. Kogălniceanu, *Acte relative la 2 mai 1864* (București, 1894).

Domnia regelui Carol I poate fi urmărită în mai multe culegeri. Începuturile domniei se regăsesc în documentele anexate lucrării lui Paul Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern* (Paris, 1930). Ea se mai poate reconstitui prin culegerile realizate de D.A. Sturdza, *Charles Ier, roi de Roumanie. Chroniques, actes et documents. 1866–1877* (București, 1899 și 1904, 2 vol.) și *Domnia regelui Carol I. Fapte. Cuvântări. Documente* (București, 1906, 3 vol.) de asemenea, importantă este și culegerea Carol I, *Cuvântări și scrisori* (București, 1909, 3 vol.). Utile mai sunt, deși incomplete, cele două părți ale vol. I din colecția *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență* (București, 1954) și pentru politica externă, volumul lui N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier (1866–1880)* (București, 1938, ed. a II-a).

Pentru Războiul de independență, importantă rămâne culegerea în zece volume (vol. I/1–2–IX) *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență. 1877–1878*, publicată sub egida Academiei Române, între 1951–1955. Prețios instrument de lucru, culegerea oferă un material bogat și variat, în bună parte și inedit, cu privire la situația internă, proclamarea independenței, activitatea politică și diplomatică, desfășurarea războiului. Acestei serii i se adaugă patru volume de documente, editate de Academia Română și Arhivele Statului, sub titlul *Independența României. Documente*, București, 1977–1978, cuprinzând corespondență diplomatică străină și extrase din presa internă și externă (I. *Documente și presă internă*; II/1–2. *Corespondență diplomatică străină. 1853–1870, 1877–1878*; III. *Presă străină*; IV. *Documente diplomatice*). De asemenea, trebuie menționat volumul *Războiul pentru independență națională. 1877–1878. Documente militare*, realizat de Dan Berindei, Leonida Loghin și Gheorghe Stoean (București, 1971). Pentru ecoul produs în Transilvania de războiul de independență au fost utilizate lucrările lui Liviu Maior (*Transilvania și războiul de independență. 1877–1878*, Cluj-Napoca, 1979), culegere ce cuprinde 39 de documente și 24 de articole extrase din presă; Eugen Glück și Nicolae Roșuț (*Aradul în perioada războiului de independență*, Arad, 1977, vol. I) cu 210 extrase din presa vremii; Alexandru Roz (*Războiul neatârnării din 1877–1878. Acte și documente arădene*, Arad, 1998).

În regimul totalitar a fost dată o atenție deosebită frământărilor sociale, ca și istoriei mișcării muncitorești și socialiste, neîndoielnic în spiritul doctrinei dominante a epocii. Culegeri de documente au fost consacrate răscoalelor țărănești. În 1950, sub redacția lui M. Roller, a fost publicat volumul *Documente privind răscoala țăranilor din 1888*. Tot sub redacția acestuia, în același an, au fost editate trei volume de *Documente privind răscoala din 1907*. Sub egida Academiei Române au mai fost publicate alte cinci volume dedicate aceleiași răscoale (între 1977 și 1987). Pentru mișcarea muncitorească și socialistă din România, un prim volum de documente, acoperind perioada 1872–1916 a fost editat tot de M. Roller, în 1947 (ediția a II-a); prima ediție a apărut în 1996, acoperind doar anii 1872–1900. Un alt volum, pentru perioada cuprinsă între 1821 și 1878, a fost

publicat în 1978. Au urmat alte cinci volume (*Documente din istoria mișcării muncitorești din România*), care acoperă perioada dintre 1879 și 1924, publicate între anii 1953 și 1970.

O problemă de seamă din perioada următoare proclamării independenței și mai ales a regatului a fost cea a Dunării — a libertății de navigație, a drepturilor României în calitate de țară riverană, a conflictului din 1882 — în această privință dispunem, mai ales, de *Chestiunea Dunării. Acte și documente. 1879–1883* (București, 1883, 2 vol.).

Pentru problema minorităților (evreii din România) importante sunt volumele III/1 și III/2 din *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România* (București, 1999), sub redacția lui Ladislau Gyémánt și Lya Benjamin. Trebuie avute în vedere și contribuțiile profesorului Carol Iancu de la Universitatea „Paul Valéry" din Montpellier, director al Centrului de Cercetări și Studii Evreiești și Ebraice, care a publicat lucrări de referință pentru istoria evreilor din România, însoțite de culegeri de documente, extrase din arhivele Alianței israelite universale, din Arhivele sioniste din Ierusalim și din cele ale Ministerului de Externe al Franței. În rândul acestora, notăm: *Les Juifs en Roumanie (1866–1919) de l'exclusion à l'émancipation* (Editions de l'Université de Provence, 1978); *Bleichröder et Crémieux. Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878–1880)* (CREJH, Université „Paul Valéry", Montpellier, 1987) și *Le combat international pour l'émancipation des Juifs de Roumanie. Documents et témoignages*, vol. II *(1913–1919)* (Centre Goldstein-Goren pour l'histoire des Juifs de Roumanie, Université de Tel Aviv, 1994).

Volume de documente au fost consacrate mișcării naționale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Recent, a fost inaugurată o nouă colecție, intitulată *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849–1918*, cuprinzând documente edite și mai cu seamă inedite. Deocamdată acest îndrăzneț și important proiect a fost materializat prin apariția unui prim volum, care cuprinde perioada 8 august 1849 — 31 decembrie 1851. Drept lucrare de bază încă rămâne culegerea lui Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor de sub coroana ungară* (Sibiu, 1904–1915, vol. I–VIII), la care se adaugă lucrarea lui E. Brote, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria* (București, 1895), cu anexele sale.

Pentru perioada anterioară Memorandului, mai menționăm: *Acte și date despre Conferința română națională din Transilvania, ținută la 7 și 8 martie 1869 în opidul Miercurei* (Pesta, 1870), precum și *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria. „Replica" junimii academice române din Transilvania și Ungaria și „Răspunsul" dat de junimea academică maghiară „Memoriului" studenților universitari din România* (Sibiu, 1892).

Documentele mișcării memorandiste au fost publicate în numeroase culegeri, aparținând lui I.P. Popp (*Procesul Memorandului românilor din Transilvania*, Cluj, 1932–1934, 2 vol.); Șerban Polverejan și Nicolae Cordoș (*Mișcarea memorandistă în documente. 1885–1897*, Cluj-Napoca, 1973), cu 118 piese inedite; Pompiliu Teodor și Liviu Maior (*Memorandul. 1892–1894. Ideologie și acțiune politică românească*, București, 1992 și 1994). De asemenea, se adaugă volumul publicat de Arhivele Statului, în 1993 (*De la Pronunciament la Memorandum. 1868–1892. Mișcarea memorandistă.*

expresie a luptei naționale a românilor). Lui Șerban Polverejan îi datorăm și cele două volume de *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania* (I. *1881–1891*; II. *1892–1894*, București, 1997–1998). La acestea, trebuie adăugat volumul *Lupta românilor din Transilvania pentru unitate politică și formarea statului național unitar român. 1905–1918* (Cluj-Napoca, 1985).

Numeroase sunt culegerile de documente regionale privitoare la mișcarea politică și lupta națională: *Maramureșenii în lupta politică pentru libertate și unitate națională. Documente. 1848–1918* (București, 1981); *Aradul și lupta pentru eliberare socială și națională* (Arad, 1978–1980, 2 vol.); *Aradul și mișcarea memorandistă* (Arad, 1971–1978, 4 vol.); pentru Bihor — *Permanențe ale luptei naționale românești.* I. *1892–1900. Documente* (București, 1988); pentru Hunedoara: *Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene. 1848–1920* (București, 1994); pentru Satu Mare: *Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român. 1905–1918* (București, 1989); pentru Sălaj — *Lupta românilor din Transilvania pentru drepturi politice și făurirea statului unitar român. 1905–1918* (Cluj-Napoca, 1985).

În rândul izvoarelor externe referitoare la lupta românilor transilvani sunt importante documentele publicate de Corneliu Mihai Lungu, în *Diplomația europeană și mișcarea memorandistă, 1892–1896* (București, 1995) și în volumul aceluiași autor, *Transilvania în raporturile româno-austro-ungare. 1876–1886* (București, 1999). Interes deosebit prezintă culegerea realizată de C. Botoran și O. Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar* (Cluj-Napoca, 1980), care conține documente dintre anii 1914–1930. Mai trebuie amintită și lucrarea semnată de Pavel Teodor, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale 1878–1914* (Timișoara, 1979–1980, 2 vol.), bogat întemeiată pe surse.

Seria de *Documente privind istoria militară a poporului român*, care însumează documente pentru etapa iulie 1878 — decembrie 1896, grupate în șapte volume, serie realizată de Centrul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară (București, 1974, 1975, 1976), este indispensabilă pentru a urmări procesul de dezvoltare al armatei în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea.

Poziția României față de războaiele balcanice este înfățișată în documentul oficial *Cartea verde. Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României, septembrie 1912 — august 1913* (București, 1913). În aceeași categorie se înscriu și documentele referitoare la conflictul diplomatic anterior cu Grecia: *Documents diplomatiques. Conflict greco-roumain* (București, 1905) și *Documents diplomatiques. Incident de Pirée. 20 Juin 1910* (București, 1910).

Pentru perioada neutralității și pentru campania anului 1916 importante rămân cele patru volume editate de Serviciul Istoric al Marelui Stat Major, între 1936 și 1946, intitulate *România în războiul mondial. 1916–1918. Documente-Anexe.* Util pentru reconstituirea bătăliilor din vara anului 1917 este volumul *Mărăști. Mărășești. Oituz. Documente militare* (Centrul de Studii și Cercetări de Istorie Militară, București, 1977, coordonator colonel Constantin Căzănișteanu). Filialele locale ale Arhivelor Statului din diferite județe (Vâlcea, Teleorman, Maramureș, Timiș etc.) au publicat culegeri de documente care ilustrează eforturile făcute pe plan local pentru purtarea războiului.

Desăvârșirii Unirii i-a fost consacrată o importantă culegere, alcătuită din zece volume de documente interne și externe, apărute între anii 1983 și 1989 la București — *1918 la Români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român.* Primele două volume cuprind *Documente externe* pentru perioada 1879–1918 (București, 1983); volumele III–VI conțin *Documente interne și externe* (București, 1986) consacrate recunoașterii internaționale și acoperă perioada august 1918 — decembrie 1920; volumele VII–X, *1918 la Români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România* (București 1989), cuprind în special credenționalele cu care satele transilvane și-au împuternicit delegații care au participat la Marea Adunare de la Alba Iulia. Separat au fost publicate *Protocoalele și actele Consiliului Național Român din Blaj. noiembrie 1918 — ianuarie 1919* (Cluj-Napoca, 1978–1980, 2 vol.). Au apărut și volume referitoare la istoria regională. Pentru Banat avem culegerea *Făurirea Statului național unitar român. Contribuții documentare bănățene. 1914–1919* (București, 1983, 235 de documente); de asemenea, s-a publicat volumul *1918. Biborul și epopeea Unirii. Documente* (*1914–1919*) (Oradea, 1978, 270 de documente).

Trebuie, de asemenea, menționate colecții de documente externe, apărute peste hotare, în care Principatele și apoi România își au locul, mai ales în privința statutului lor internațional și a evoluției sale. Amintim: *Recueil de traités et conventions conclus par la Russie avec les Puissances étrangères* (Sankt-Petersburg, 1874–1895); *Recueil d'actes internationaux de la Porte Ottomane* (Paris, 1897, 1900, 2 vol.). La acestea se adaugă culegerile publicate în România de M. Mitilineu (*Tractatele și convențiunile României de la 1868 și până în zilele noastre*, București, 1874) sau T.G. Djuvara (*Tratate, convențiuni și învoiri internaționale ale României*, București, 1888).

În rândul documentelor diplomatice externe publicate peste hotare rămân indispensabile, pentru cunoașterea implicării României în politica europeană, pentru problematica Transilvaniei și a participării României la primul război mondial, marile colecții: *Documents diplomatiques françaises. 1871–1914* (seria I și seria a III-a (1871–1900), vol. I–XIV, Paris, 1929–1936); *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. 1877–1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes* (Berlin, 1926–1927, 10 vol.); *The Secrets Treaties of Austro-Hungary. 1879–1914* (Cambridge, 1920); *Österreich-Ungarn. Aussenpolitik von der bosnichen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-ungarischen Ministerium des Äussern...*, întocmite de Ludwig Bittner și Hans Uebersperger (vol. II, IV, V, Viena și Leipzig, f.a.); *Geheime Documente der Russischen Orient Politik. 1881–1890* (Berlin, 1898) și *Mejdunarodnîe otnoșenia v epohu Imperializma. 1878–1917* (Moscova, Leningrad, 1927); *Un livre noir. Diplomatie d'avant guerre d'après les documents des archives russes, nov. 1910 — juillet 1914* (Paris, 1923); *Documents diplomatiques russes. 1914–1917* (Paris, 1928). Pot fi adăugate *Documents diplomatiques concernant les rapports entre l'Autriche-Hongrie et la Roumanie. 22 juillet 1914 — 24 août 1917* (Viena, 1927); *Cartea*

ţie austro-ungară (Bucureşti, 1917) şi *Documents allemands relatifs à l'origine de la guerre* aris, 1922, 4 vol.).

Pentru relaţiile Sfântului Scaun cu România modernă, îi datorăm lui Ion Dumitriu-agov volumul *La Saint Siège et la Roumanie moderne. 1856–1866* (Roma, 1982), cu bogată întemeiere pe surse, precum şi regestele documentelor privind crearea ierarhiei tolice pe teritoriul naţional român şi evenimentele contemporane, publicate sub titlul *Saint Siège et la Roumanie moderne. 1866–1887* (Roma, 1984).

În privinţa istoriei culturii, menţionăm cele 13 volume ale colecţiei lui I.E. Torouţiu, *udii şi documente literare* (Bucureşti, 1931–1940, 1946), cele trei volume *Documente manuscrise literare*, publicate de Paul Cornea, Elena Piru şi, ultimul, şi de Roxana Sorescu ucureşti, 1967, 1970, 1976) şi vol. I şi II din *Documente din arhive ieşene*, coordonate Gh. Ungureanu (I), D. Ivănescu (II) (Bucureşti, 1973, 1976).

Izvoare narative şi lucrări de epocă. În această categorie — pentru epoca ce o avem vedere — se înscriu, în primul rând, scrierile contemporanilor referitoare la revoluţia n 1821. În afara celor inserate în volumul V al colecţiei *Documente privind istoria mâniei. Răscoala din 1821* (Ioan Dârzeanu, *Revoluţiunea din 1821*; I.P. Liprandi, *iscoala pandurilor sub conducerea lui Tudor Vladimirescu în anul 1821* şi *Căpitanul rdache Olimpiotul. Acţiunea eteriştilor în Principate în anul 1821*, precum şi *Notele* eluiaşi Liprandi, *Declaraţia fraţilor Dimitrie şi Pavel Macedonschi, Obştească tânguire*, unui anonim, *Voroavă asupra Ţării Moldaviei* de un anonim, *Tânguirea Moldaviei* Vasile urguleţ de un anonim, *Amintirile* lui Dumitrachi Protopopescu din Severin şi cele lui Iordache Otetelesanu), în aceeaşi categorie se înscrie şi culegerea alcătuită de N. Iorga publicată sub titlul *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu* ucureşti, 1921, care cuprinde scrierile lui I. Dârzeanu, Chiriac Popescu, M. Cioran). e asemenea, coordonată de G.D. Iscru, în 1987, la Craiova a fost editată culegerea *voare narative interne privind revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu* (cuprinde rierile lui Naum Râmniceanu, Ştefan Fănuţă (Zilot Românul), Iordache Golescu ş.a.).

N. Iorga a publicat lucrarea lui Ştefan Scarlat Dăscălescu, sub titlul *Un cugetător politic oldovean din secolul al XIX-lea* (Bucureşti, 1932), larg cuprinzătoare cronologic şi tematic.

Ultimul cronicar al secolului al XIX-lea — postelnicul Manolachi Drăghici — ne-a sat o importantă scriere — *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în dzilele noastre* aşi, 1857). Volumul al doilea începe cu domniile fanariote şi se încheie cu domnia lui rigore Alexandru Ghica.

În afară de izvoarele narative ale acestei prime părţi a istoriei moderne, lucrările de ocă, române şi străine, sunt veritabile izvoare prin valoarea informaţiei sau a interpretării. rândul lucrărilor româneşti, un rol important ocupă cele scrise de N. Bălcescu (mai es: *Românii şi fanarioţii; Despre starea soţială a muncitorilor plugari în Principatele Române deosebite timpuri; Drepturile românilor către Înalta Poartă; Despre împroprietărirea ranilor; Question économique des Principautés Danubiennes; Mersul revoluţiei în istoria mânilor; Mişcarea românilor din Ardeal; Reforma soţială la români* etc.), publicate de

G. Zane şi de Elena G. Zane în ediţii critice (N. Bălcescu, *Opere*, vol. I–II, Bucureşti, 1974, 1981). În aceeaşi ordine se situează şi operele scrise de V. Alecsandri, Alecu Russo, I. Ghica ş.a.

Un deosebit interes istoric prezintă dezbaterea în epocă în jurul căilor de soluţionare a problemei agrare. Începută în 1848, în „Comisia proprietăţii", această dezbatere s-a prelungit până în preajma reformei agrare din 1864 şi şi-a găsit expresie în numeroase materiale publicate sub formă de articole sau broşuri, în care sunt exprimate diferite puncte de vedere. Ele formează un material de primă mână pentru înţelegerea esenţei „problemei agrare" şi a spiritului epocii. Extrase din aceste materiale au fost inserate în cel de-al patrulea volum de *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, publicat de D.C. Sturdza-Scheianu (în rândul acestora notăm: *Barbu Catargiu, proprietatea în Principatele moldo-române* (Bucureşti, 1857); Apostol Arsache, *Questiunea proprietăţii înaintea Adunărilor legislative* (Bucureşti, 1860); N. Istrate, *Chestia relaţiilor dintre proprietarii de moşii din Moldova şi lucrătorii de pământ, observată din mai multe puncte de vedere* (Iaşi, 1857); P. Opran, *Chestia proprietăţii de moşii în Principatul România* (Paris, 1858); A.G. Golescu, *De l'abolition du servage dans les Principautés danubiennes* (Paris, 1856) ş.a.).

Pe aceeaşi linie se înscriu valoroasele lucrări ale lui Ion Ionescu de la Brad despre *Agricultura română în judeţul Dorohoi* (Bucureşti, 1866), ori volumele similare consacrate judeţelor Mehedinţi (1868) şi Putna (1869). Mai important, prin caracterul sau multiform şi sintetic, este volumul lui M.G. Obedenaru, *La Roumanie économique d'après les données les plus récentes* (Paris, 1876). Lucrările lui N. Suţu (*Notiţe statistice asupra Moldovei*, mai cu seamă, apărute în 1849; ediţia Ion Veverca din 1957) sunt şi ele de neînlocuit.

În perioada Unirii, în ţară sau peste hotare fruntaşii unionişti români au alcătuit numeroase memorii ori au scris lucrări pentru a face cunoscute cercurilor politice europene şi opiniei publice opţiunile politice româneşti şi a provoca interesul european faţă de Principatele Române (unele dintre acestea au fost inserate în volumul al III-lea din *Acte şi documente relative la istoria renascerii României* (*Unirea şi neunirea Principatelor Române* de arhimandritul Neofit Scriban, Iaşi, 1856; *România după tractatul de la Paris din 30 martie 1856* de B. Boerescu, traducere din limba franceză, Paris, 1856; Idem, *Reorganizarea Principatelor dunărene*, Paris, 1856; N. Istrate, *Despre chestia zilei în Moldova*, Iaşi, 1856; *Memoriu asupra situaţiunii Moldo-Valahiei după Tratatul de la Paris* de I.C. Brătianu, Paris, 1857; *O aruncătură de ochi asupra Principatelor Române de un român din Bucureşti*, 1857). Printre cele mai numeroase apărute, mai menţionam: scrierile lui Vasile Boerescu (*Mémoire sur les Moldo-Valaques présenté au Congrès*, Paris, 1857; *Le firman turc pour la convocation du Divan ad-hoc dans les Principautés Unies du Danube*, Paris, 1857 şi *Examen de la Convention du 19 août relative à l'organisation des Principautés Danubiennes*, Paris, 1858).

Adevărate documente de epocă sunt unele scrieri, ca de pildă, cele ale lui D. Bolintineanu (*Vizita domnitorului Principatelor Unite la Constantinopol*, Bucureşti, 1860), Al. Papiu-Ilarian (*Independenţa constituţională a Transilvaniei*, Iaşi, 1861), C. Rosetti-Teţeanu

ecurul, relele țării și lecuirea lor, Iași, 1859), I.G. Valentineanu (*Biografia oamenilor ri scrisă de un om mic*, București, 1859).

Printre scrierile importante apărute în această perioadă — la Sankt-Petersburg, în 62 — trebuie înregistrată și cea a lui Zablotzki-Desiatowski, *Contele Pavel Kiselev și ra sa*. Lucrarea a fost tradusă în limba română de Al. Papadopol-Calimah și ea conține latare completă asupra activității desfășurate în Principate de generalul rus în timpul pației militare din 1828–1834.

Scrierile răspândite peste hotare de reprezentanții așa-zisei „monstruoasei coaliții", tru a-l denigra pe Alexandru Ioan Cuza, cu tot conținutul lor situat de multe ori dincolo imitele adevărului, prezintă și ele importanță documentară. În rândul acestora menționa: *Relation authentique du Coup d'Etat du prince Couza*, Paris, 1864; *La vérité sur la manie*, Haga, 1864; *Le gouvernement du prince Couza jugé par ses amis*, Paris, 1866. Aceeași importanță documentară o au și alte scrieri, alcătuite de C.D. Aricescu *zolvarea Camerei legislative*, București, 1866), D. Bolintineanu (*Domnii regulamentari istoria celor trei ani de la 11 februarie până astăzi*, București, 1869), G. Mârzescu *litica contemporană. Mărturii de la 1848 și salvatorii de la '66*, București, 1878) sau *Roumanie et la politique allemande en Orient* (Paris, 1875), un atac puternic împotriva nitorului Carol.

Pentru istoria epocii moderne sunt foarte numeroase scrierile despre români, elaborate ublicate de călători care au străbătut spațiul românesc, de unii diplomați care, porar, au ocupat posturi la Iași sau la București sau de prieteni străini ai românilor; știa din urmă, scriind despre dânșii, și-au manifestat simpatia și interesul față de ităţile românești.

O trecere în revistă a călătorilor străini din perioada modernă se găsește în ultima ce a volumului lui N. Iorga, *Istoria românilor prin călători* (București, 1981). Călătorii ini care au scris despre români la începutul secolului al XIX-lea (contele de Salaberry, nçois Recordon, F.G. Laurençon, Perthusier, Félix de Beaujour) formează obiectul umului al III-lea din interesanta lucrare a lui Dan A. Lăzărescu consacrată *Imaginii orului român în conștiința europeană* (Oradea, 1995).

Pentru epoca anterioară revoluției de la 1848, printre cei care au scris despre români ituează, în primul rând Félix Colson, secretar al Consulatului general al Franței la curești, care l-a însoțit pe I. Câmpineanu în periplul diplomatic din 1839 la Curțile opene. Dintre scrierile sale, cu impact în epocă și importanță pentru susținerea mișcării ionale românești, notăm: *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie le Valachie* (Paris, 1839) și *Précis des droits des Moldaves et des Valaques fondé sur le it et sur les traités* (Paris, 1839). Îl amintim, de asemenea, pe Anatol Demidof, cu al *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, Valachie et la Moldavie. 40*, ediție ilustrată de Raffet (Paris, 1849 și 1854). J.A. Vaillant, profesor la Sf. Sava, licat în mișcarea revoluționară din 1840–1841 de la București și de la Iași, a scris ea *La Romanie ou l'histoire, langue, littérature, orographie, statistiques des peuples de angues d'or, Ardialiens, Valaques et Moldaves, resumés sous le nom de Romans* (Paris,

1844, t. I–III). Lui Saint-Marc Girardin îi aparțin *Souvenirs de voyage et d'études* (Paris, 1852–1853), iar lui Hyppolite Desprez, publicist de prestigiu și prieten al românilor, *La Moldo-Valahie et le mouvement roumain*, publicată în „Revue des Deux Monde", în ianuarie 1848, în care a scos în relief existența unei națiuni unice în întregul spațiu locuit de români.

Importante pentru situarea românilor în orizontul european îl mai au și alte lucrări, în rândul cărora amintim: *La politique de la Russie et les Principautés Danubiennes* (Paris, 1854), *Mémoires sur le commerce des ports de la Nouvelle Russie, de la Moldavie, de la Valachie* (Odessa, 1833), *La Moldavie et la Valachie dans leurs relations diplomatiques et commerciales avec l'Autriche* (Viena, 1849), *Moldau-Walachische Zustände in den Jahren 1828 bis 1843* (Leipzig, 1844). Importantă este cea semnată de David Urquhart *Portofolio. Collections de documents politiques relatifs à l'histoire contemporaine* (traducerea în limba franceză a lucrării engleze, apărută între 1835 și 1837, vol. I–VI), care cuprinde date ample despre comerțul Principatelor, despre traficul pe Dunăre, despre activitatea din porturi și despre resursele comerciale ale celor două Principate și ale Transilvaniei. Tot lui Urquhart îi aparține și *La Turquie, ses resources, sa organisation municipale, son commerce* (Bruxelles, 1837, vol. I–II; în limba engleză, lucrarea a fost publicată în 1833). Scrieri ale lui Elias Regnault (*Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paris, 1845) și A. Ubicini (*Provinces danubiennes et Roumaine*, Paris, 1856) sunt și ele de întreg interesul.

În perioada Unirii au mai fost scrise alte numeroase și interesante lucrări. Printre acestea amintim pe cele semnate de Paul Bataillard (*La Moldo-Valachie dans la manifestation de ses efforts et de ses voeux*, Paris, 1856 și *Premier point de la question d'Orient. Les Principautés de Moldavie et de Valachie devant le Congrès de Paris*, 1856), Elias Regnault (*Mystères diplomatiques aux bords du Danube*, Paris, 1858), A. Ubicini (*La question de Principautés devant l'Europe*, Paris, 1858) ș.a.

Corespondența. În categoria izvoarelor importante pentru istoria modernă se înscrie corespondența personalităților importante, românești și străine, care au participat la marile evenimente, au trăit istoria vremii sau au venit în contact cu realitățile românești. În afara volumelor semnalate deja, care cuprind și corespondență semnată de români sau de străini, o valoare de excepție prezintă *Corespondența* lui N. Bălcescu din timpul emigrației și a exilului, publicată în ediția critică citată a lui G. Zane și Elena G. Zane — *Opere* (vol. IV, ediția a III-a, București, 1990). O bogată și importantă corespondență a fost întreținută și de alți fruntași ai revoluției de la 1848, importantă pentru cunoașterea momentului revoluției, ca și pentru întreaga perioadă istorică ce a urmat. Amintim, în rândul acestora, următoarele nume: Mihail Kogălniceanu (*Scrisori, note de călătorie* (ediție îngrijită de Augustin Z.N. Pop și Dan Simonescu, București, 1967; Teodor Bălan, *Din corespondența lui Mihail Kogălniceanu cu frații Hurmuzaki. 1841–1865*, București, 1943); Vasile Alecsandri (a se vedea ediția nouă a *Operelor*, în special volumele VIII–X. *1834–1881*, București, 1981–1985); Ion Ghica (o vastă corespondeță și scrieri inedite, incluse în ediția *Opere*, București, 1967–1988, vol. I–VI), Dumitru Brătianu

(Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu. Acte și scrisori din perioada 1840–1878*, București, 1933–1934, vol. I–II), familia Golescu (*Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești. Scrisori* adunate și publicate de George Fotino, București, 1939, vol. I–IV), Ion Ionescu de la Brad (*Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica. 1846–1874*, București, 1932), Ion Heliade Rădulescu (*Acte și scrisori*, București, 1928), Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri (*Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. Corespondență*, București, 1987; Arthur Baligot de Beyne, *Corespondența cu Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri*, Iași, 1986), familia Brătianu (Sabina C. Cantacuzino, *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*. I. *1861–1883*; II. *1884–1886*; Pia Brătianu, *Din corespondența familiei*, București, 1933–1935, 5 vol.). Mai pot fi amintite culegerile consacrate corespondenței altor personalități, unele și ele implicate în revoluție, altele mai tinere, cum ar fi: Barițiu (*G. Bariț și contemporanii săi. Corespondență* (București, 1973–1993, vol. I–IX); Hasdeu (*B.P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini. Corespondența primită*, București, 1982–1984, vol.I–II); Alexandru Odobescu (*Opere*, vol.IX, X, XII. Corespondența dintre 1847 și 1895, București, 1979–1983); C.A. Rosetti (*Corespondență*, București, 1980). Între volumele de corespondență reprezentative, mai amintim cele care aparțin lui Alexandru Papiu-Ilarian (1846–1875)(Cluj, 1972, 2 vol.), Avram Iancu (*Scrisori*, Cluj, 1972). Importantă este și culegerea *Avram Iancu pe baricadele Apusenilor* (Târgu Mureș, 1996), care cuprinde relatări contemporane ale unor apropiați sau adversari, și, de asemenea, volumul Timotei Cipariu, *Corespondența primită* (București, 1992).

Alte volume cuprind corespondență din ultimele patru decenii ale veacului al XIX-lea și chiar din primele decenii ale secolului următor. Menționăm volumele: *Ion Micu-Moldovan și Ion Bianu. Un capitol în colaborarea între Blaj și București* (Blaj, 1943), *Scrisori către Ion Bianu* (București, 1974–1976, 3 vol.), la care se adaugă și volumul de corespondență inedită 1885–1914 (Cluj-Napoca, 1998, vol. II); Vincențiu Babes (*1848–1872*, Cluj-Napoca, 1976–1983, 2 vol.); *Corespondența lui Ion și Emil Rațiu. 1866–1895* (București, 1994); *Corespondența cu G. Bariț. 1861–1892* (Cluj, 1970); Valeriu Branişte, *Corespondența* dintre 1872 și 1895 (Cluj, 1985–1986, 2 vol.); de asemenea, au fost publicate și scrisorile din închisoare a acestuia (Reșița, 1996); Vasile Goldiș, *Corespondență. 1888–1934* (Cluj-Napoca, 1992); Octavian Goga, *Corespondența* (București, 1975–1983, 2 vol.).

Memorii. În categoria izvoarelor, un loc important îl ocupă memoriile sau amintirile personalităților politice sau culturale care au trăit în epocă, au participat la frământările acesteia. Scrierile de acest gen explică, în detalii uneori, evenimentele, le motivează, justifică acțiuni și decizii sau inițiative culturale. Cu tot caracterul lor — subiectiv uneori — ele ajută la formularea unei judecăți mai echilibrate, mai apropiate de realitate.

În rândul acestora se înscriu: *Amintirile* lui I. Bălăceanu, care acoperă aproape o jumătate de veac, personalitate aflată constant în mijlocul unor importante evenimente politice. Ele nu au fost publicate încă în integralitatea lor, aflându-se în manuscris la Biblioteca Academiei Române. De asemenea, printre lucrările importante ale genului

se situează și memoriile prințului Nicolae Suțu, care a jucat un important rol, timp de o jumătate de veac, pe scena politică românească (*Mémoires du prince Nicolas Soutzo, grand-logothète de Moldavie. 1798–1871*, Viena, 1899; ediție în limba română de Georgeta Penelea, București, 1997).

În rândul personalităților ale căror memorii sau amintiri prezintă interes istoric menționăm pe: Alecu Russo (*Scrieri*, ediție critică, cu prefață, note și comentarii de Petre V. Haneș, București, 1908; a se vedea și ediția lui Gh. Bogdan-Duică, București, 1910), Ion Ionescu de la Brad (*Viața mea de mine însumi*, Iași, 1889), George Sion (*Suvenire contimpurane*, București, 1888 și ediția lui Radu Albala, București, 1973), Radu Rosetti (*Amintiri din copilărie* și *Amintiri din prima tinerețe*, București, 1925, 1927), Ion Ghica (*Amintiri din pribegia după 1848*, Craiova, 1940, 3 vol.) Ion Heliade Rădulescu (*Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine et sur les événements de 1848 accomplis en Valachie*, Paris, 1851), Vasile Alecsandri (*Extract din istoria misiilor mele politice*, București, 1967), Nicolae Gane (*Amintiri. 1841–1891*, Craiova, f.a.), N.T. Orășanu (*O pagină a vieții mele sau 22, 23 și 24 ianuarie*, București, 1861), Dimitrie Bolintineanu (*Viața lui Cuza Vodă*, ediția a V-a, București, 1873). Într-o viziune deosebită sunt scrise *Amintirile* colonelului Lăcusteanu, reacționar notoriu, publicate pentru prima dată de Radu Crutzescu (ediția a II-a, București, 1992).

O culegere importantă este *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania* (Cluj-Napoca, 1988), în care sunt cuprinse 13 memorii și amintiri; recent — în 2000 — a apărut un nou volum, datorat, ca și primul, lui Nicolae Bocșan și Valeriu Leu. Mai menționăm pe Ioan Oros alias Rusu, *Memorii* (București, 1989); Pompiliu Teodor semnează culegerea *Avram Iancu în memorialistică* (Cluj, 1972), în care sunt inserate 15 mărturii contemporane. De asemenea, *Memoriile din 1848–1849* ale lui Vasile Moldovan au fost publicate în 1995 la Târgu Mureș.

În rândul aceleiași categorii de izvoare, se cuvin a mai fi semnalate însemnările următorilor: Timotei Cipariu (*Jurnal. 1836–1855*, Cluj, 1971), Valeriu Braniște (*Amintiri din închisoare. 1867–1918*, București, 1972), Ioan Slavici (*Lumea prin care am trecut*, București, 1930), Alexandru Vaida Voevod (*Memorii*, 1872–1918, Cluj-Napoca, 1994–1997, vol. I–IV.), ca și volumul îngrijit de Liviu Maior, *Alexandru Vaida Voevod, Între Belvedere și Versailles* (Cluj-Napoca, 1993, care cuprinde însemnări și scrisori dintre anii 1905 și 1921); Onisifor Ghibu (*Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*, Cluj-Napoca, 1981), Sextil Pușcariu (*Brașovul de altădată*, Cluj-Napoca, 1977 și *Memorii. 1914–1926*, București, 1978).

Genul este mult mai practicat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în legătură cu organizarea partidelor politice, a activității lor, a luptei de idei în legătură cu modernizarea societății românești. Memoriile, amintirile sau notele politice capătă o mare extindere, studierea lor fiind deosebit de utilă pentru intrarea în intimitatea epocii. În rândul acestora un loc important ocupă cele ale regelui Carol (*Memoriile regelui Carol I. De un martor ocular*). Scrise în limba germană, ele au văzut lumina tiparului la Stuttgart, între 1894 și 1900. Au apărut apoi în mai multe ediții în limbile franceză și română,

ultima este cea a lui Stelian Neagoe, 1993–1994. De asemenea, scrierea lui M. Theodorian-Carada prezintă un real interes (*Efemeridele. Însemnări și amintiri*, București, 1930); la fel și cea de același gen a lui Constantin Bacalbașa (*Bucureștii de altă dată*, București, 1927–1928, 2 vol.; o ediție recentă a apărut în 1996), ca și cea a lui Alexandru Candiano-Popescu (*Amintiri din viața-mi*, București, 1944; o ediție recentă, incluzând și un al doilea volum, a fost realizată de Constantin Corbu). Importante sunt notațiile cotidiene ale lui Titu Maiorescu (*Însemnări zilnice*, I. *1885–1880*; II. *1881–1886*, București, 1937, 1939; *Jurnal și epistolar*, vol. I–IX). Pentru Ion C. Brătianu și familia sa: *Din viața familiei I.C. Brătianu. 1821–1891*, volum îngrijit de Sabina Cantacuzino, prima ediție fiind din 1933, contribuie la o mai deplină înțelegere a vieții politice și culturale a epocii. Valoroasă în același sens este și cartea semnată de N. Iorga (*O viață de om așa cum a fost*, ed. Valeriu și Sanda Râpeanu, București, 1984; o ediție recentă a apărut la Chișinău, în 1991). Tot în domeniul politic merită a fi menționate, pentru începuturile domniei lui Carol I și memoriile diplomatului prusian Joseph Maria von Radowitz, acreditat în România în anii '70 ai secolului al XIX-lea (*Aufzeichnungen und Erinnerungen aus dem Leben Botschafters... herausgegeben von Hajo Holborn*, Berlin și Leipzig, 1925, vol. I), ca și cele ale întreprinzătorului Strousberg (*Dr. Strousberg und sein Wirken von ihm selbst geschildert*, Berlin, 1876).

Printre memorialiștii războiului de independență, menționăm pe: Șt. Georgescu-Sergent, *Memorii din timpul războiului pentru independență* (București, 1891); dr. Ludovic Fialla, *Reminiscențe din resbelul româno-turc anul 1877 și rolul societății Crucea Roșie* (București, 1892); dr. Gh. Sabin, *Amintiri din războiul independenței* (București, 1912); Partenie Sireteanu, *Amintiri din războiul pentru independență* (București, 1927).

Un loc aparte în peisajul epocii îl ocupă *Amintirile de la Junimea*, semnate de Iacob Negruzzi și de Gh. Panu (București, f.a., 2 vol., reeditate de Z. Ornea, București, 1971).

Amintiri, note sau însemnări ne-au lăsat numeroși oameni politici, la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii din veacul următor, scrieri importante prin conținut, dar și prin poziția pe care se situau alcătuitorii, prin imaginea pe care o construiesc privind contemporanii lor și evenimentele. În rândul acestora îi amintim pe Constantin Argetoianu (*Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de azi*, București, 1991–1993, 4 vol., care excelează prin subiectivismul lor, mai cu seamă primele două volume; ultimele se referă la perioada războiului); I.G. Duca (*Memorii*, București, 1992, 1994, 3 vol); Alexandru Marghiloman (*Note politice. 1897–1921*, București, 1927); Alexandru Em. Lahovari (*Amintiri diplomatice din Constantinopol. 1902–1906* și *Amintiri diplomatice din Viena. 1906–1908*, București, 1935, 1936); G. Djuvara (*Mes missions diplomatiques. 1887–1925*, Paris, 1930), Nicolae Filipescu (*Însemnări zilnice. 1914–1916*, București, 1937); Regina Maria (*Însemnări zilnice*, 1996; *Povestea vieții mele*, București, 1991, 3 vol.; *Memorii*, Cluj-Napoca, 1996–1997, 4 vol.).

Pentru perioada primului război mondial, scrierile de acest gen sunt la fel de numeroase și de importante. Notăm printre acestea pe cele datorate lui N. Iorga (*Războiul nostru în note zilnice*, Craiova, f.a., vol. I–III); Vasile Bianu (*Însemnările din războiul României*

Mari, Cluj, 1926, 2 vol.), Vasile Th. Cancicov (*Impresii și păreri personale în timpul războiului României*, București, 1920); Alexandru Tzigara-Samurcaș (*Mărturisiri silite*, București, 1920 și *Memorii, 1872–1918*, București, 1991), Alexandru Averescu (*Notițe zilnice din război. 1914–1916* și *1916–1918*, București, 1937). De asemenea, sunt importante însemnările generalului Berthelot (*Sur le front roumain*, Paris, f.a., în limba română, Cluj-Napoca, 1999). Un interes deosebit îl prezintă și memoriile conducătorilor militari sau a oamenilor politici, care au activat în sectorul românesc sau au fost interesați în desfășurarea războiului pe frontul românesc. Printre aceștia amintim pe comandanții militari Hindenburg, Ludendorf, Falkenhayn, Mackensen, Saraille sau Joffre, precum și pe oamenii politici C. Czernin, D. Sazonov ș.a.

Discursuri. Din categoria izvoarelor importante pentru cunoașterea orientării politice a epocii, mai cu seamă, fac parte și discursurile personalităților politice, în Parlament sau în afara lui, în care sunt înfățișate doctrine, stări de spirit, mentalități, în care sunt explicate și motivate evenimente, decizii politice etc. Pentru perioada Unirii utile rămâne volumul *Discursuri parlamentare* din perioada Unirii, rostite de M. Kogălniceanu (publicate de Vladimir Diculescu, București, 1959). Importante, pentru activitatea în complexitatea ei, a lui M. Kogălniceanu sunt volumele privind *Oratoria*, în patru părți, publicate de Georgeta Penelea, între 1977 și 1982. În volume și chiar în serii au fost cuprinse discursurile lui: Ion C. Brătianu (*Acte și cuvântări*, București, 1925, vol. I–X; *Din scrierile și cuvântările lui Ion C. Brătianu. 1821–1891*, București, 1903; *Discursurile lui Ion C. Brătianu*, București, 1933, 2 vol.), Alexandru Lahovary (*Discursuri parlamentare*, I. *1868–1872*, București, 1909), Titu Maiorescu (*Discursuri parlamentare*, vol. I–V. *1866–1899*, București, 1897–1915), Petre P. Carp (*Discursuri, 1868–1888*, București, 1907), Nicolae Filipescu (*Discursuri politice. 1888–1897*, București, 1912–1915, 2 vol.), Take Ionescu (*Discursuri politice. 1886–1900*, București, 1897–1904, 2 vol.) etc.

Scrieri oficiale. În rândul izvoarelor interne, indispensabile pentru reconstituirea istoriei perioadei care face obiectul acestui volum sunt și publicațiile oficiale și legislația. Publicațiile oficiale — „Buletin. Gazeta oficială" de la București și „Buletinul oficial al Moldovei", care vor fi continuate de „Monitorul oficial al Țării Românești", de „Monitorul oficial al Moldovei" și apoi de „Monitorul oficial al României" — au fost întregite prin „Analele parlamentare ale României" (București, 1893–1910, vol. I–XVI), care cuprind lucrările Obșteștilor Adunări. Dezbaterile Adunărilor ad-hoc au fost tipărite în „Monitorul Adunării ad-hoc" (București, 1857–1858) și în *Procès verbaux des séances de l'Assemblées ad-hoc de la Roumanie* (București, 1857) și în „Buletinul ședințelor Adunării ad-hoc a Moldovei", Iași, 1857 (sunt reproduse în vol. VI/1–2 din *Acte și documente relative la istoria renașterii României*). La acestea se adaugă dezbaterile Senatului și ale Adunării Deputaților, care au fost publicate separat sau în foile oficiale.

Importante sunt *Regulamentele organice* tipărite la București (1832, 1847) și Iași (1837), precum și așa-zisa ediție franceză de la New York și *Manualul administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzător legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855*

(Iași, 1855, vol. I–II). Convenția de la Paris din 7/19 august 1858, Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris și Constituția din 1866 constituie acte fundamentale necesare studierii desfășurării proceselor istorice din România încă din primele decenii ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Nu poate lipsi nici *Codul general al României*, editat de C. Hamangiu, în 25 volume, care oferă întreaga legislație și modificările intervenite, publicate sistematic și riguros din punct de vedere juridic, în succesive ediții, într-un număr însemnat de volume.

Publicații periodice. Periodicele oficiale sau oficioase, precum și cele aparținând partidelor politice sau cele independente oferă bogate informații istoricului. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai cu seamă, numărul acestor publicații a sporit considerabil. Ele sunt importante deoarece însoțesc și explică procesul de modernizare a societății, înregistrează și comentează documentele și actele cu caracter administrativ și legislativ, dezbaterile care le însoțesc aplicarea, oglindesc spiritul epocii, mentalul politic, principiile care au călăuzit construcția economică sau viața politică. Această categorie de izvoare nu poate fi apreciată ca fiind „de mâna a doua" sub raportul importanței; folosită cu acribie și cu spiritul critic solicitat de cercetarea istorică, poate ea reprezenta, fără tăgadă, o „sursă de prima mână".

Titlurile periodicelor românești din secolul al XIX-lea sunt incluse în bibliografii speciale — neprețuite instrumente de lucru — cum ar fi cele întocmite de Nerva Hodoș și Al. Sadi-Ionescu (*Publicațiile periodice românești*, București, 1913; vol. II, 1906–1918, cu un supliment pentru perioada 1796–1906) sau în aceea mai veche a lui Alexandru Pop (*Bibliografia publicațiilor periodicelor românesci și a celor publicate în limbi străine în România sau de români în străinătate. 1817–1877*, București, 1888); a se utiliza și I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești, 1790–1990* (ed. a II-a, București, 1996). Deosebit de utile sunt și cele două volume ale *Bibliografiei analitice a periodicelor românești* (vol. I *1790–1850*, în trei tomuri, realizat de I. Lupu, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, București, 1966–1967 și vol. II. *1851–1858*, tot în trei tomuri, realizat de I. Lupu, Dan Berindei, N. Camariano și Ovidiu Papadima, București, 1970–1972). Merită fie fie amintit și volumul *Presa românească din Crișana despre mișcarea memorandistă, 1892–1894* (Oradea, 1996).

În perioada regulamentară au apărut un șir de periodice cu un conținut deosebit de interesant, care au reflectat aspecte ale celei dintâi modernizări: „Albina românească", „Curierul românesc", „Alăuta românească", „Curierul de ambe sexe", „România", „Foaia sătească a Principatului Moldovei", „Foaia satului", „Arhiva românească", „Dacia literară", „Magazin istoric pentru Dacia" etc. Românii din Transilvania, după „Biblioteca românească", au beneficiat — începând din 1838 — de „Gazeta de Transilvania" — cu o foarte lungă viețuire — și de „Foaie pentru minte, inimă și literatură", publicate la Brașov. Toate acestea, ca și cele din etapele următoare, oferă o bogată sursă de cunoaștere pentru epoca respectiva.

În rândul periodicelor din timpul revoluției de la 1848 menționăm: „Pruncul român", „Poporul suveran", „Organul luminării", apoi „Organul național", „Espatriatul", iar a

celor din perioada exilului revoluționar: „România viitoare", „Republica Română" și „Junimea română". Începând din 1853, a apărut în Transilvania, la Sibiu, „Telegraful român". Din perioada Unirii amintim: „România literară", „Steaua Dunării", continuată la Bruxelles prin „Etoile du Danube", iar în Țara Românească „Concordia", transformată în „Românul" lui C.A. Rosetti. În timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza au fost editate printre cele mai de seamă periodice: „Românul", „Țăranul român", „Reforma", „Dâmbovița", „Dacia", „Conservatorul progresist", „Buciumul", ca și „Revista Carpaților" și „Revista română". De asemena, „Tesaurul de monumente istorice pentru România" și „Arhiva istorică a României" au reprezentat importante periodice de caracter istoriografic.

Acestora le-au urmat publicațiile din perioada instaurării monarhiei constituționale, numeroase, care exprimă în variate forme procesul de organizare a României moderne, dezbaterile politice în cursul cărora au fost fixate programele politice și cele de guvernare, maniera în care s-a format opinia publică românească, au fost adoptate modelele de dezvoltare, au fost sporite legăturile cu Europa timpului. În rândul periodicelor care au ilustrat epoca monarhiei constituționale importante au fost: „Românul" lui C.A. Rosetti, „Perseverența" și „Democrația", „Telegraful", „Pressa", „Terra", organ al Junei drepte și „Trompeta Carpaților", care urmează ziarului „Buciumul", sub redacția lui Cezar Bolliac. Tot acum, la începutul etapei, apare conservatorul „Timpul", în prima sa ediție (1876–1878). Semnalăm și apariția primelor periodice muncitorești și socialiste: „Analele tipografice", „Lucrătorul român" și „Socialistul".

Românii din monarhia dualistă au avut și ei, în afara vârstnicei „Gazeta Transilvaniei" și „Telegrafului român", publicații periodice care au apărut însă la Oradea, Viena și Pesta — apoi Budapesta: „Albina" (Viena și Pesta, 1865–1878), „Familia" (Oradea, 1865–1888, apoi Pesta), „Federațiunea" (Pesta); și în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea au apărut periodice importante românești și în spațiul transilvan ori bănățean: „Tribuna" la Sibiu ori „Drapelul" la Lugoj. Pentru domeniile economic și financiar, trebuie cercetate ca izvoare însemnate: „Curierul financiar", „Economistul român", „Creditul", „Revista pădurilor", „Revista horticolă și viticolă", „Jurnalul Societății centrale de agricultura".

În afara publicațiilor oficiale, importante sunt, pentru ultimele decenii înfățișate în tomul al II-lea al prezentului volum, următoarele publicații periodice, care au însoțit procesul de dezvoltare a societății moderne: printre cele liberale: „Românul" (a doua serie, 1878–1905), „Telegraful", apoi „Telegraful român" și „Voința națională", iar printre cele conservatoare: „Timpul" și „Epoca", organul grupării conservatoare condusă de Nicolae Filipescu. Alături de acestea se situau ziarele independente, cu un tiraj mare, care se bucurau de audiență: „Universul", înființat de Luigi Cazavillan, și „Adevărul", fundat de Alexandru V. Beldiman. S-au adăugat apoi „Dimineața", precum și periodicele conduse de Nicolae Iorga: „Neamul românesc" și „Neamul românesc literar", fondate în 1906 și, respectiv, în 1908. De asemenea, revista literară „Viața românească" avea să facă o îndelungată carieră în viața culturală a României. Printre periodicele mișcării

nuncitorești și socialiste din epocă amintim: „Revista socială", „Drepturile omului", Munca", înlocuită în 1894 cu „Lumea nouă", mai apoi „România muncitoare" și Viitorul social". Extrase din presa socialistă au fost publicate în două volume (respectiv patru tomuri), în 1964–1968, *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I/1–2 *1865–1900*), vol. II/1–2 (*1900–1916*).

Bibliografiile. Informațiile privind scrierile — cărți, studii, note — privitoare la istoria ecolului al XIX-lea și a primelor decenii din secolul următor pot fi regăsite, în primul ând, în șapte volume ale *Bibliografiei istorice a României*, realizată de Institutul de istorie lin Cluj-Napoca și editată de Academia Română (vol. I. *1944–1969*, București, 1970; ol. IV. *1969–1974*, București, 1975; vol.V. *1974–1979*, București, 1980; vol. VI. *979–1984*, București, 1985; vol. VII. *1984–1989*, București, 1990; vol. VIII. *989–1994*, București, 1996; vol. IX. *1994–1999*, București, 2000).

Importante mai sunt și alte bibliografii, precum: *Ghidul bibliografic de istoria României*, lcătuit de Biblioteca Centrală a Universității din București (București, 1968), ca și câteva mportante bibliografii tematice, cum ar fi: *Independența României* (București, 1979), vând și o versiune prescurtată în limba engleză (*The Independence of Romania. Selected Bibliography*, București, 1980), precum și *România în primul război mondial. Contribuții bibliografice* (București, 1975) și *Contribuții bibliografice privind Unirea Transilvaniei u România* (București, 1969). Pentru Transilvania mai sunt utile: *A román irodalom agyar bibliográfiája. 1821–1960* (Bibliografia maghiară a literaturii române) (București, 966), *Românii în periodicele germane din Transilvania. 1778–1860* (București, 977–1984, 3 vol.), *Magyar irodalom romanul. Könyvészet* (Literatura maghiară în limba omână. Cărți). *1838–1970* (București, 1983).

Așa cum se poate constata, izvoarele istoriei moderne sunt deosebit de bogate și de ariate. Suntem departe încă de a ajunge la înregistrarea sistematică sau la publicarea riașelor fonduri de material documentar aflat în arhivele din țară sau în cele de peste hotare care interesează istoria noastră națională. Efortul — aflat în plină desfășurare — rebuie continuat cu competență și rigoare. Ceea ce a fost realizat până acum, prin munca câtorva generații, reușește totuși să ne ofere un temei documentar solid pentru scrierea storiei moderne a României în liniile sale fundamentale de dezvoltare, cu caracteristicile are o disting și o particularizează.

Partea I

SUB SEMNUL PRIMEI MODERNIZĂRI ȘI AL REVOLUȚIEI (1821–1849)

Capitolul I

EUROPA SFINTEI ALIANȚE SUB PRESIUNEA MIȘCĂRILOR SOCIAL-NAȚIONALE

Odată cu retragerea din Rusia a Marei Armate a lui Napoleon, expediție prin care împăratul pusese în mișcare mecanismele propriei sale căderi, aceasta a devenit inevitabilă. După pierderea „Bătăliei națiunilor" de la Leipzig, marele biruitor a intrat într-un proces de defensivă, din care n-a mai ieșit, cu toată campania extraordinară pe care a dus-o în anul căderii sale, de data aceasta chiar pe teritoriul Franței. La Fontainebleau a urmat abdicarea împăratului francezilor, Napoleon a devenit rege al micii insule Elba, iar pe tronul Franței a fost restaurată, după un sfert de veac, dinastia de Bourbon.

În toamna anului 1814 s-au întrunit la Viena diplomații Europei pentru a dezbate reașezarea Europei pe vechi temeiuri, după cutremurul pe care-l pricinuiseră Revoluția și Imperiul. Cele câteva sute de diplomați și mai ales reprezentanții micilor state germane, din care nu mai rămăseseră decât câteva zeci, în urma „resistematizării" Europei de către Franța republicană și imperială, aveau să fie în bună măsură dezamăgiți. La Viena n-a avut loc un congres larg cuprinzător, deși capitala imperiului Austriei a găzduit, primitoare, oaspeții ei, cărora le-a oferit saloanele și balurile ei. Congresul s-a desfășurat la nivelul marilor biruitori, cărora li s-a alăturat cu abilitate Talleyrand, de data aceasta reprezentând pe regele restaurat Ludovic al XVIII-lea. „Prezența unui ministru al lui Ludovic al XVIII-lea — evidențiase fostul ministru de Externe al împăratului Napoleon — consacră aici principiul pe care se întemeiază întreaga ordine socială". Odată acceptat, avea să se declare, apoi, „avocat al Europei înșelate". În afara Franței, marii biruitori aveau să mai accepte la masa tratativelor Spania, Suedia și Portugalia, numai că „cei opt" aveau să se întrunească de nouă ori pentru a ratifica, de fapt, deciziile luate de „cei patru", iar apoi „cei cinci" în cele 41 de ședințe de lucru desfășurate în cadrul unui congres care niciodată nu s-a întrunit într-un adevărat plen. Castlereagh, Hardenberg, dar mai ales țarul Alexandru I, Metternich și Talleyrand au fost adevărații artizani ai Europei restaurate.

„Cei mari" au fost ajutați de specialiștii întruniți în cadrul unui șir de comitete și comisii specializate și de secretari abili — ca Friedrich von Gentz și La Besnardière —, adevărații întocmitori ai documentelor reuniunii. Reîntoarcerea lui Napoleon, în timpul celor „o sută de zile", n-a provocat prea mari perturbări, deoarece lucrările erau încheiate

Fig. 1 Napoleon I Bonaparte.

în acel moment, în linii generale. Actul final a fost semnat la 28 mai/9 iunie 1815, doar câteva zile înaintea bătăliei de la Waterloo. Un singur stat s-a abținut de la semnare — Spania —, al cărei reprezentant a vrut să protesteze astfel împotriva unei participări considerată doar ca formală la procesul de negocieri ce avusese loc, dar aceasta nu a determinat vreo întârziere a intrării în vigoare a acestei adevărat charte a Europei reașezate și, totodată, a inaugurării pe continent a unei lungi perioade de pace.

Congresul de la Viena a stat, evident, sub semnul *restaurației* și totodată nu trebuie uitată opinia lui Gentz, care considera că „țelul adevărat al Congresului a fost împărțirea între biruitori a prăzii luate de la învins". Reașezarea dinastiei de Bourbon pe tronul „uzurpat" al Franței, redusă însă în granițele ei din 1792, ca și pe cel al Spaniei, trugerea „unificării" italice realizată de Revoluție și de împăratul Napoleon (este drept o dominație franceză !) și readucerea peninsulei sub autoritatea Austriei habsburgice, nordul acesteia fiind însă reașezată și dinastia de Savoia, instalarea prințului de ania-Nassau la conducerea noului regat al Țărilor de Jos, rezultat dintr-o unificare itrară și stabilirea unei noi ordini în Germania, unde s-a ajuns totuși la o formulă i apropiată de cea creată de împăratul francezilor decât de vechea ordine a celor 343 state, stabilindu-se existența pe mai departe a 34 de state și a patru orașe libere, a ncretizat opera de restaurație. Oricum, nu s-a putut reveni, pe ansamblul Europei cidentale și Centrale, la ceea ce însemnase continentul în 1788 și nu s-a putut evita nu se ține seama cel puțin în parte de harta politică a Europei pe care o realizase apoleon. N-a putut fi chiar evitată menținerea unei *entități poloneze*, pe ruinele Marelui cat al Varșoviei napoleonian constituindu-se un regat al Poloniei, pus însă sub toritatea nemijlocită a țarului Alexandru. Dar, totodată, Congresul mai hotărâse unoașterea neutralității cantoanelor elvețiene, adoptase hotărâri privind regimul de vigație pe marile cursuri de apă ale Europei apusene și mai ales pe Rin, reglementase linea de preseanță a rangurilor diplomatice, ca și desființarea comerțului cu sclavi. osebit de important era faptul că exista un nou spirit european și că a fost înzestrat ntinentul cu „o chartă", cel puțin teritorială, garantată de marile puteri. În același timp, ropa de Sud-Est fusese ocolită, deși Talleyrand, ca și Metternich, ar fi dorit ca Imperiul oman să fie așezat sub garanția colectivă a Europei; ocolită fusese și Dunărea. În general, ngresul avusese în vedere interesele dinastice ale marilor monarhi și ignorase, în primul d în privința Germaniei și Italiei, ideea-forță a unificării naționale, care se va impune ă în perioada următoare, cea a „secolului naționalităților".

După ce la Waterloo a fost înlăturată „primejdia" lui Napoleon, condamnat să-și încheie viața pe insula Sfânta Elena, în 1821, marii monarhi, la inițiativa țarului Alexandru I, au hotărât să constituie Sfânta Alianță, îndreptată împotriva *revoluției* și a oricăror manifestări ale ei. Dar, totodată, în opera de restaurare n-a putut fi ignorată moștenirea Revoluției și a Imperiului. Egalitatea civilă, libertatea religioasă, reformele administrative, suprimarea corporațiilor, noua mentalitate modernă instaurată — oglindită între altele în Codul civil ce purta numele împăratului și pe care țarul Alexandru trebuise să-l accepte pe mai departe în regatul Poloniei — în întreaga parte a continentului ce se găsise sub impactul direct al Republicii și Imperiului, nu putuseră fi ignorate în strădunțele de reașezare a Europei. Restituiri au fost operate, dar, totodată, cea mai importantă operă de restaurare care a avut loc în Franța s-a desfășurat odată cu înzestrarea țării de către Ludovic al XVIII-lea cu o „chartă" și Congresul de la Viena trebuise să proclame că „pacea va fi făcută în conformitate cu principiile dreptului public". Reuniunea din capitala imperiului Austriei a favorizat forțele tradiționale, dar, în același timp, a trebuit să accepte marile cuceriri ale Revoluției din 1789, „filtrate" apoi de Napoleon.

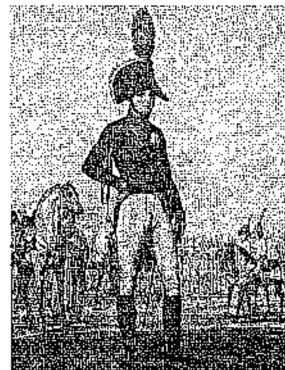

Fig. 2 Țarul Rusiei Alexandru I.

Marile puteri biruitoare — Marea Britanie, Rusia, Austria și Prusia — și-au „cules" fructele izbânzii lor, au trebuit să accepte și „moșteniri" revoluționare, într-o formă sau alta, dar au căutat prin Sfânta Alianță, alcătuită la 14/26 septembrie 1815, să creeze un baraj puternic împotriva oricărei tentative de răsturnare a ordinei stabilită de Congres. Timp de aproape un deceniu, Sfânta Alianță a dominat continentul. Întrunindu-se în „congrese" — la Aachen (Aix-la-Chapelle), Troppau (Opava), Laibach (Liubliana) și Verona —, marii monarhi au reușit să înfrângă acțiunile revoluționare din Italia — regatele Neapolelui și al Piemontului — și Spania și au tolerat, dacă nu chiar au încurajat, reprimarea în 1821 a acțiunilor de emancipare grecești și românești. Dar, după 1823, coaliția contrarevoluționară a Sfintei Aliaņțe și-a pierdut eficiența, deși formal ea a continuat să existe prin forța represivă a Rusiei țarului Nicolae I.

Sfânta Alianță s-a găsit confruntată cu situații de criză acută în Europa și chiar și pe continentul american, în coloniile spaniole și în Brazilia portugheză. Dacă în Europa, Sfânta Alianță a reușit să mențină „ordinea", nu același lucru s-a întâmplat peste Ocean. Aici, procesul de eliberare a fost aproape neîntrerupt și s-a bucurat de sprijinul direct al Statelor Unite, dar și de cel al Marii Britanii și fostele colonii s-au putut constitui în state independente. În 1823, Monroe, președinte al Statelor Unite, a declarat că Americile nu mai puteau fi „considerate ca obiect de viitoare colonizare din partea nici unei puteri

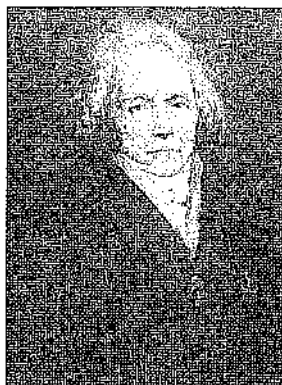

Fig. 3 Charles-Maurice de Talleyrand.

europene" și a anunțat că guvernul său avea să riposteze împotriva oricărei tentative europene îndreptate contra fostelor colonii din zona continentului american. Rând pe rând, s-au constituit statele care au luat locul coloniilor spaniole și portugheze, pe care Marea Britanie a intenționat să le recunoască din 1822 și pe care le-a recunoscut efectiv în 1825. Încercarea Sfintei Alianțe, la inițiativa țarului Alexandru I, de a interveni peste Ocean a eșuat din cauza depărtării, dar și a opoziției Marii Britanii și Statelor Unite.

În Europa, în schimb, Sfânta Alianță s-a confruntat cu revoluția și totodată a putut s-o reprime. În ianuarie 1820 a izbucnit insurecția militară din Spania, în iulie una similară în Regatul Neapolelui, în august a fost rândul Portugaliei. În ambele regate iberice, ca și în sudul Peninsulei Italice, acțiunile revoluționare, ce au avut loc la numai cinci ani după realizarea Sfintei Alianțe, au fost încununate de succes și au fost instituite regimuri constituționale. La sfârșitul lunii ianuarie 1821 a început procesul revoluționar din Țara Românească, inițiat de Tudor Vladimirescu, o lună mai târziu declanșându-se în Principate și acțiunile Eteriei grecești. În luna martie avea loc o insurecție militară în Regatul Piemontului. Sfânta Alianță a reacționat prompt. La congresele de la Troppau și Laibach, Metternich a obținut împuternicirea pentru acțiunile represive pe care armatele austriece le-au îndeplinit, succesiv, în Regatul Neapolelui și apoi în cel al Piemontului, unde regimurile constituționale nou instituite s-au prăbușit sub loviturile baionetelor. În privința Principatelor, apelurile adresate marilor monarhi creștini și mai ales țarului Alexandru I, atât de Tudor Vladimirescu, cât și de Alexandru Ipsilanti, au fost nu numai ignorate, ci și respinse. Totodată, Sfânta Alianță a dat mână liberă Porții otomane pentru acțiunea represivă pe care ea a întreprins-o pentru a înăbuși cu violență focarele revoluționare. În Spania, regimul constituțional impus regelui Ferdinand al VII-lea de Bourbon a avut o dăinuire mai lungă, dar, la congresul de la Verona, Franța a fost mandatată în 1822 să reprime regimul constituțional, ceea ce ea a executat în anul următor; doar în Portugalia regimul constituțional avea să reziste până în 1828.

Restaurația în Franța s-a efectuat sub înțeleapta conducere a regelui Ludovic al XVIII-lea. El a acordat francezilor Charta sa, prin care erau acceptate unele cuceriri esențiale ale perioadei anterioare. Libertatea individuală, egalitatea în fața tribunalelor, libertatea cultelor au fost, între altele, confirmate dar deosebit de importantă a fost acceptarea Codului civil napoleonean. În spectrul politic s-au găsit ultra-regaliștii, dar și liberalii, mareșali ai lui Napoleon au fost numiți *pairi* ai Franței și bătrânul monarh

a acceptat până și colaborarea cu unii regicizi care votaseră moartea fratelui său. În afara Camerei pairilor a ființat și Camera deputaților aleasă pe baze cenzitare, iar în anii următori căderii împăratului, presa se bucura, neîndoielnic, de mai multă libertate decât în vremea Imperiului. Un rol pozitiv l-a avut ducele de Richelieu, emigrat reîntors din Rusia (unde, între altele, fusese întemeietorul Odessei!), care a guvernat cu înțelepciune o mare națiune, care trecuse printr-o experiență modernă.

Fig. 4 Clemens von Metternich.

Echilibrul politico-social al Franței a fost rupt la 1/13 februarie 1820, când a fost asasinat ducele de Berry. Ca urmare, au fost introduse restrângeri ale libertății presei și chiar ale libertății individuale, iar o nouă lege electorală a reflectat tendințe de îngrădire a activităților politice ale forțelor liberale. Moartea lui Ludovic al XVIII-lea, în septembrie 1824, avea să accentueze atmosfera opresivă și, totodată, să ducă la departarea națiunii franceze de monarhia bourbonică restaurată. Carol al X-lea, fratele și succesorul regelui dispărut, fiind departe de a înțelege mutațiile esențiale petrecute în societatea franceză. „Miliardul emigranților", suspendarea cursurilor lui Victor Cousin și ale lui François Guizot, suprimarea Școlii Normale Superioare, patronarea unei ofensive a Bisericii catolice, de restrângere a libertății presei, ca și măsurile adoptate împotriva corpului ofițeresc din vremea Imperiului n-au fost compensate prin ungerea noului rege la Reims. Treptat, monarhia s-a izolat de o societate în care mutațiile nu puteau fi stăvilite și în care, pe plan ideologic, se afirmau cu putere nu numai liberalii, dar și unele curente socialiste. Criza a devenit acută în 1830, când între Cameră și monarh tensiunile au ajuns extreme. În loc de a ceda, Carol al X-lea a suprimat, la 13/25 iulie, libertatea presei, a dizolvat noua Cameră abia aleasă, a trecut la restrângerea corpului electoral și așa limitat. Urmarea a fost răsturnarea sa prin revoluție și instaurarea monarhiei „burgheze" din iulie.

„Liniștea" a fost restabilită pe continent, în perioada de criză din 1820–1821, dar confruntarea între „trecut" și „viitor" a continuat neîncetat, nu numai în Franța, dar și mai acut în Germania și Italia. Încă din 1818, în Bavaria și în Baden, iar în 1819 în Württemberg, fuseseră acordate „Constituții" — spre neplăcerea cancelarului Metternich al Austriei —, în perioada următoare dezvoltându-se mișcările studențești, iar în 1830, „Constituții" au fost acordate în Hessa, în Saxonia și Hanovra. În Italia, de asemenea, liniștea era aparentă, înflorind societățile secrete și carbonarii fiind o prezență activă aproape în întreaga peninsulă. La Paris s-a alcătuit, de altfel, un Comitet al emancipării Italiei. Chiar și în imperiul Rusiei, „jandarm al Europei", după încetarea din viață a țarului Alexandru, a avut loc mișcarea decembristă, asemănătoare celorlalte acțiuni militare

Fig. 5 James Monroe

revoluționare din epocă. Decembriștii sau decabriștii au fost crunt reprimați. Un caz aparte îl reprezenta Marea Britanie, cu viață parlamentară și politică modernă, cu presă liberă, dintre care unele periodice mai apar și în pragul mileniului III — „Times" sau „Morning Post" —, unde procesul de reformă se desfășura neîncetat, lent dar sigur, în 1824 adoptându-se legea asupra libertății coalițiilor, în temeiul căreia s-au putut organiza legal sindicatele și chiar și grevele au fost acceptate, iar în 1829 acordându-se emanciparea catolicilor.

Singura mișcare de eliberare care s-a bucurat de sprijinul unor mari puteri și mai ales a opiniei publice europene, în cel de-al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, a fost cea greacă. Dacă mișcarea eteristă fusese reprimată sângeros în Principate, în schimb revoluția de eliberare greacă inuase pe teritoriul Eladei unde, în ianuarie 1822, Adunarea națională a adoptat o stituție democratică și a votat independența. Aceste hotărâri n-au împiedicat ca timp peste o jumătate deceniu grecii să fie nevoiți de a da o grea luptă pentru libertate, untând atât armatele sultanului, cât și pe cele ale lui Mehmet Ali, puternicul pașă giptului. Colaborarea politică ruso-britanică în problema greacă, concretizată în jamentul din aprilie 1826, a fost completată în iulie 1827 prin tratatul de la Londra re Marea Britanie, Rusia și Franța. Distrugerea flotei turco-egiptene la Navarino în 7, a fost urmată, în primăvara anului 1828, de noul război ruso-turc, declanșat de e țarul Nicolae I cu asentimentul Europei. Victoria rusă s-a concretizat în încheierea tului de la Adrianopol, cu urmări deosebit de însemnate pentru Principatele Române, pentru Serbia (Poarta otomană angajându-se a-i restitui acesteia șase districte) și, semenea, creându-se condițiile pentru ca Grecia să fie recunoscută, inclusiv de Imperiul man, nu numai ca stat autonom, dar chiar ca stat independent, acceptat ca atare prin dul marilor puteri realizat la Londra la 22 ianuarie/3 februarie 1830.

n vara aceluiași an, au avut loc în Europa noi procese revoluționare, unele și mai nte amintite. Este evident că deosebit de însemnată a fost schimbarea ce a avut loc Franța, unde cele „trei zile glorioase" din iulie 1830 aduseseră la domnie pe ovic-Filip de Orléans, cel caracterizat de țarul Nicolae I drept „regele baricadelor". ntul Țărilor de Jos s-a împărțit în 1830, în urma ridicării la luptă pentru neatârnare lgienilor, în două regate, principele Leopold de Saxa-Coburg devenind regele Belgiei. protocol al marilor puteri, încheiat la Londra, avea să sancționeze noua situație, lamându-se totodată neutralitatea noului regat. Semnificativ este și faptul că Olanda lgia au găsit în mai puțin de un deceniu calea de înțelegere, stabilindu-și de comun d frontierele.

În Italia acțiunile revoluționare din 1830 s-au desfășurat mai ales în partea centrală a peninsulei, la Bologna, Modena și Parma. Francisc al IV-lea, ducele de Modena, și fosta împărăteasă Maria Luiza, ducesă de Parma, au fost izgoniți, iar pentru un scurt răstimp au fost proclamate Provinciile Unite ale Italiei centrale. Dar mișcările revoluționare, până la urmă, nu aveau să fie încununate de succes, Austria trecând la represiune. Acest lucru n-a putut însă să împiedice Peninsula să-și urmeze mersul istoric spre revoluția din 1848, iar apoi spre realizarea unității statale. În 1831, Mazzini, care avea să se afirme ca una dintre cele mai de seamă personalități ale națiunii, a creat Tânăra Italie, care a preluat sarcina istorică a emancipării. Acțiunile întreprinse de Mazzini în deceniul al patrulea împotriva regelui Piemontului aveau să fie eșecuri, dar cert este că în întreaga perioadă următoare până în 1848, tensiunile social-naționale aveau să caracterizeze situația din întreaga Peninsulă.

Fig. 6 Țarul Rusiei Nicolae I.

Regatul Poloniei, supus dominației țarului, s-a ridicat la lupta de eliberare în toamna anului 1830, un adevărat război ruso-polon desfășurându-se timp de un an de zile, până ce I.F. Paskievici avea să restabilească „ordinea". Polonezii, înfrânți, au fost supuși unei crunte represiuni și rusificării. Un deceniu și jumătate mai târziu, în 1846 și ultima insulă de libertate poloneză, Republica Cracoviei, avea să fie desființată și cuprinsă în imperiul Austriei.

Atât în anii 1820–1821, cât și în anii 1830–1831 s-a vădit că deși continentul era dominat de un grup de mari puteri, stăpânirea Europei de către biruitorii lui Napoleon nu era ușoară și că, totodată, națiunile trezite își cereau împlinirea aspirațiilor. În același timp, Sfânta Alianță își pierduse coeziunea și mai ales forța, iar după revoluția din iulie 1848, a fost evidentă apropierea dintre Marea Britanie și Franța, cele două puteri, monarhii constituționale, practicând o politică internațională opusă spiritului Sfintei Alianțe.

Oricum, în timpul lui Ludovic-Filip, Franța și-a reluat în bună măsură funcțiile de mare putere, șubrezite în perioada restaurației bourbonice, deși primii ani ai noii domnii au reprezentat o etapă de instabilitate. Guizot a jucat un rol important în partea a doua a domniei, lui datorându-i-se generalizarea învățământului elementar, un șir de măsuri liberalizante privind, între altele, și municipalitățile. Dar guvernele lui Ludovic-Filip și acesta însuși au trebuit să facă față unor atacuri venite atât din dreapta, cât și din stânga republicană, adăogându-se și mișcări ale muncitorimii și, desigur, activitatea pretendenților bourbonici și bonapartiști. Guizot n-a înțeles să sprijine revendicările stângii dinastice privind reforma parlamentară și electorală (mai ales privind scăderea censului), lansând,

în schimb, lozinca „îmbogățiți-vă !". El n-a putut însă opri treptata deteriorare gravă a situației socio-politice a țării, ceea ce a condus, inexorabil, spre Revoluția din februarie 1848. Franța a fost însă în vremea lui Ludovic-Filip o țară a *libertății*, în care și-au găsit adăpost numeroși luptători democrați, inclusiv români.

În ultimele decenii ale primei jumătăți ale secolului al XIX-lea, alături de Franța, Marea Britanie, poate chiar într-o și mai mare măsură, reprezenta pozițiile democrației. Reforma electorală din 1832 a consolidat pozițiile păturilor mijlocii, numărul alegătorilor a crescut de la o jumătate de milion la peste 800 000, ajungându-se astfel ca în Marea Britanie să existe un elector la 30 de locuitori, în timp ce în Franța ființa un elector la 200 de locuitori. Dar acest lucru n-a împiedicat sau chiar a impulsionat apariția mișcării chartiste care a militat pentru sufragiul universal și care a dat dovadă de o deosebită energie în societatea britanică. Spre sfârșitul primei jumătăți a veacului al XIX-lea, situația Irlandei se înfățișa ca deosebit de grea, în 1846–1847 murind o jumătate de milion de oameni de foame și, totodată, accentuându-se fenomenul de emigrare. Dar aceasta nu împiedica ca Marea Britanie să se înfățișeze ca una din principalele puteri ale lumii și ca ea să se situeze pe poziții cu mult mai înaintate decât monarhiile absolutiste ale continentului.

În Germania, însemnătatea Prusiei se accentuează, ca nucleu unificator. O Tânără Germanie apare și, totodată, mari întruniri, cum a fost cea de la Hambach din 1832, când a fost arborat drapelul negru, roșu și auriu, se desfășoară sub semnul unității. Zollverein-ul realizat în 1833 pune temeiuri viitoarei unificări, deși nu poate fi vorba, în mod evident, în această lume germană de constituirea unui stat unitar. Semnificativă a fost și întrunirea, la Frankfurt am Main, în 1846, a primului congres al germaniștilor. Austria și mai ales Prusia se afirmau ca cele mai însemnate state ale spațiului germanic, deși se profila încă de pe acum izbânda în perspectivă a Prusiei, iar Austria se orienta spre stăpânirea unui imperiu mozaicat etnic, care, sub impulsul dezvoltării națiunilor moderne, dădea semne ale unor afirmări potrivnice menținerii unității sale statale.

În Sud-Estul Europei se desfășura un proces treptat de integrare continentală. Grecia, constituită ca stat independent, principatele Moldovei și Țării Românești sub regimul Regulamentului organic, supuse protectoratului Rusiei, dar în bună măsură apărate de ingerințele otomane, Serbia, care, având hotarele întregite, s-a constituit în cel de-al treilea principat dunărean evidențiau nu numai o aliniere a lor restului continentului, dar și slăbirea Imperiului otoman, care începuse a-și pierde teritoriile ocupate în acea parte a Europei cu veacuri în urmă.

„Pacea de la Adrianopol — a comentat contele Nesselrode, câteva luni după încheierea tratatului din 2/14 septembrie 1829 — a mărit preponderența Rusiei în Orient. Ea a întărit granițele Rusiei, a despovărat comerțul său și a asigurat interesele sale". Întărirea pozițiilor Rusiei și slăbiciunea Imperiului otoman s-au concretizat, în cursul deceniului al patrulea al secolului al XIX-lea, într-o paradoxală schimbare a rolurilor, țarul devenind „protectorul" tronului sultanului! Consolidarea puterii lui Mehmet Ali în Egipt și temeinica organizare a forțelor sale armate, în parte și datorită concursului Franței, a

fost urmată de un proces de expansiune al pașei. Peninsula Arabică și Creta au intrat sub controlul său, iar apoi Mehmet Ali a început să înainteze spre inima imperiului. În decembrie 1832, în bătălia de la Konya, armatele sultanului au fost înfrânte, drumul spre Constantinopol fiind deschis. În noua situație care se crease, Poarta otomană a trebuit să facă apel la Rusia. „Când cineva se îneacă și vede în fața lui un șarpe se agață și de el, numai să nu se înece", a sintetizat atunci situația în care ajunsese sultanul Mahmud al II-lea. În februarie 1833, flota militară rusă și un însemnat corp expediționar au sosit în Bosfor. Marea Britanie și Franța s-au alarmat și flotele lor trimise spre țărmurile Egiptului au contribuit și ele, dar nu în măsura impactului militar al Rusiei, pentru a-l determina pe Mehmet Ali la pace. Sultanul a fost salvat, trupele ruse au fost retrase, dar scadența a sosit peste câteva luni, când, la 26 iunie/8 iulie 1833, a fost încheiat tratatul ruso-turc de la Unkiar-Skelessi, prin care țarul făgăduia Porții imediata sa asistență navală și militară, în cazul amenințării ei, dar, totodată, Rusia câștiga liberul acces al flotei militare în Strâmtori, Imperiul otoman obligându-se a interzice accesul altor puteri în Dardanele. Cum lucrul era remarcat de Nesselrode, „tratatul reducea monarhia otomană a nu mai exista decât sub protectoratul Rusiei". De altfel, doar câteva luni după încheierea tratatului de la Unkiar-Skelessi, Rusia ajungea la o înțelegere cu Austria, la Münchengraetz, în baza căreia cele două imperii își declarau dorința de a menține Imperiul otoman, dar, totodată, se angajau la colaborare, în cazul când succesiunea acestuia avea să se deschidă.

În situația care se crease, puterile occidentale, Marea Britanie și Franța, dar și Spania și Portugalia, au încheiat, în 1834, o alianță. Jocul marilor puteri a continuat, ceea ce n-a împiedicat Rusia să domine în Europa de Sud-Est. În 1840, noile tentative militare ale lui Mehmet Ali au determinat o înțelegere a Marii Britanii, Austriei, Rusiei și Prusiei, în temeiul căreia acțiunile Egiptului, considerate destabilizatoare, au fost stăvilite, deși Mehmet Ali se bucura de sprijinul Franței. Câteva săptămâni mai târziu, a intervenit o convenție între imperiile Rusiei și Austriei referitoare la navigația pe Dunăre, inaugurându-se astfel un proces de internaționalizare, care va fi încununat mai târziu prin tratatul de la Paris din 1856. În 1841, când a expirat tratatul de la Unkiar-Skelessi, majoritatea marilor puteri au impus sultanului să revină la regimul interdicției prezenței vaselor militare străine în Strâmtori, Rusia fiind constrânsă să accepte noua situație.

În ultimul deceniu al celei dintâi jumătăți a secolului al XIX-lea, marile puteri stăpâneau Europa, dar nici una dintre ele nu putea să se impună în mod dominant. Austria era o monarhie puternică, dar pozițiile ei erau slăbite în Germania — unde Prusia se afirma progresiv ca forța centralizatoare — și în Italia, forțele naționale ale celorlalte popoare din imperiu afirmându-se și ele dezagregator. Imperiul otoman scăpase de amenințarea lui Mehmet Ali, devenit vicerege al Egiptului și, de asemenea, de accentuarea tutelei primejdioase a Rusiei, dar se găsea mai departe sub amenințarea intervențiilor politico-diplomatice și militare ale țarului Nicolae I, mai ales că procesul de decădere intern nu putea fi stăvilit.

Cele două puteri din occidentul Europei, Marea Britanie și Franța, militau pentru instaurarea unor relații „mai democratice" pe plan internațional, fiind ostile spiritului

Sfintei Alianțe, dar, totodată, ele desfășurau pe alte continente politica lor de expansiune colonială. Franța era interesată de Nordul Africii, preluând inițial stăpânirea Algeriei, dar și de China, unde, în 1844, a obținut, printr-un tratat impus, clauza „națiunii celei mai favorizate". În ceea ce o privea, Marea Britanie și-a îndreptat cu prioritate atenția spre India, unde, în ajunul revoluției din 1848, Compania Orientală ajunsese să stăpânească două treimi din teritoriu și trei pătrimi din populație. Pundjabul a fost anexat în aceeași etapă. În 1839–1842, s-a desfășurat un război anglo-afgan, soldat cu un eșec, dar primul război al opiului, purtat în China în 1840–1842, a fost urmat de ocuparea Hong Kongului și în 1843 Marea Britanie a obținut cea dintâi, din partea Chinei, prin presiuni exercitate, clauza „națiunii celei mai favorizate". Rusia, la rândul ei, și-a continuat expansiunea în părțile sudice ale uriașului ei imperiu. În februarie 1828, a fost încheiată pacea ruso-persană de la Turkmanceai, fiind confirmată extinderea hotarelor țarului asupra Erevanului și a Nahicevanului, Persia obligându-se a plăti și 20 milioane ruble aur ca despăgubiri de război.

În Spania, succesiunea regelui Ferdinand al VII-lea a deschis o criză politico-dinastică pentru o lungă perioadă. Abrogând legea salică, care interzicea succesiunea la tron a femeilor, Ferdinand al VII-lea desemnase ca urmașă pe fiica sa Isabela a II-a — inițial sub regența mamei ei Cristina. Don Carlos, fratele monarhului, s-a considerat lezat în drepturile sale și astfel Spania a fost sfâșiată, în anii 1833–1839, de un război civil („primul război carlist"), în care s-au implicat forțe liberale, susținătoare ale Isabelei a II-a și forțe conservatoare, partizane ale unchiului ei. Întreaga istorie a Spaniei avea să se desfășoare, și în perioada următoare, sub semnul acestor sfâșieri interne.

În 1844, țarul Nicolae I a vizitat Marea Britanie și aici a încercat să provoace pe bărbații de stat englezi la o viitoare „împărțire" a teritoriilor otomane, propunerile și sugestiile sale fiind nu numai respinse, dar ele provocând îngrijorarea cercurilor politice britanice. În decembrie 1845, țarul avea să discute cu Metternich aceleași probleme de succesiune, arătându-i că nu va ceda Constantinopolul, în cazul împărțirii! Totodată, Nicolae I era resemnat în privința eficienței Sfintei Alianțe. „Înainte eram trei — spunea el — dar acum am rămas doar unul și jumătate, pentru că Prusia n-o mai pun la socoteală, iar Austria nu contează decât pe jumătate"! În Rusia, generalul Pavel Kiselev a inițiat un proces de eliberare a țăranilor iobagi de pe domeniile coroanei, dar reforma pentru restul țărănimii avea să mai întârzie. Interdicția călătoriilor neautorizate peste hotare, ca și a intrării unor străini neagreați ori chiar a cărților dezvăluiau caracterul opresiv al țarismului, mai ales în întruchiparea durului Nicolae I.

Spre mijlocul secolului al XIX-lea, creșterea prețurilor, șomajul, frământări sociale aveau să anunțe pe continent marea explozie revoluționară a anului 1848. În 1847–1848 s-a dublat prețul grânelor și al pâinii, dar nu și salariile, în unele părți ale Germaniei — în Westfalia, Saxonia, Württemberg —, numărul șomerilor a crescut până la 50 % din numărul muncitorilor.

În anul 1848, Europa a fost afectată de o puternică explozie revoluționară. Procesul a fost inaugurat chiar spre sfârșitul anului 1847, în Regatul Neapolelui și în Elveția.

Momentul culminant l-a reprezentat Revoluția din februarie 1848 din Franța, care s-a constituit în „model" al reacției în lanț, care s-a produs în perioada următoare, de la Atlantic la Marea Nordului, de la Mediterană la Marea Neagră. „Află că națiea cea mare s-a ridicat și ca libertatea lumei s-a mântuit", scria din Paris, la 12/24 februarie, Nicolae Bălcescu lui Vasile Alecsandri. El mai adăuga, exprimând simțăminte care erau, neîndoielnic, generalizate pe continent în acele zile ardente: „Minunata revoluție, ce te căiesc amarnic că n-ai văzut-o cu ochii, va schimba fața lumii"[1]. Motivațiile social-economice și politice s-au îmbinat cu cele naționale și a avut loc așa-numita „primăvară a popoarelor", prelungită până spre sfârșitul verii anului 1849, cel puțin în unele părți ale continentului. Procesul revoluționar s-a manifestat, paralel sau succesiv și cu intensități diferite, în multe țări și el a influențat și cele în care exploziile revoluționare nu s-au produs, constituindu-se într-un fenomen european. În mod direct au fost cuprinse în revoluție Franța, Peninsula Italică și statele germane, imperiul Austriei, parte din Polonia împărțită, Principatele Române, în Elveția având loc puternice frământări social-politice și chiar un conflict armat, soldat, în decembrie 1847, cu victoria generalului H. Dufour, în temeiul căreia avea să poată fi adoptată noua Constituție helvetică.

„Primăvara popoarelor" a afirmat forța națiunilor, multe dintre ele luptând pentru realizarea țelurilor lor de eliberare, pentru înfăptuirea unității sau pentru dobândirea neatârnării. Anul 1848 avea să fie marcat și de solidaritatea națiunilor oprimate, încă din februarie, în timpul evenimentelor desfășurate în capitala Franței înregistrându-se entuziasta participare a reprezentanților altor națiuni prezenți la fața locului. Delegații reprezentând aceste națiuni s-au înfățișat noilor autorități republicane oferindu-și serviciile, dar și solicitând sprijinul noii Franțe pentru împlinirea propriilor țeluri. Poetul Lamartine, care a preluat conducerea Afacerilor Străine ale țării sale, a declarat-o pe aceasta, la 21 februarie/5 martie 1848, confirmând astfel funcțiile internaționale ale revoluției din februarie, drept „aliata intelectuală și cordială a națiunilor care vor să trăiască potrivit aceluiași principiu ca al ei". După ce și-a început activitatea, Parlamentul de la Frankfurt am Main și-a manifestat interesul față de celalte națiuni, fiind acreditați pe lângă el nu întâmplător reprezentanți ai Statelor Unite sau ai regimului revoluționar din Țara Românească. Aproape pretutindeni unde s-au desfășurat evenimente revoluționare a fost înregistrată și prezența unor străini, acceptați ca atare de către revoluționarii țării în cauză. Polonezii, mai ales, au fost prezenți pe baricadele revoluției în Franța și Italia, în Ungaria și în Principatele Române.

Ideologia anului 1848, izvorâtă din cea a anului 1789, a reflectat o reîmprospătare a idealurilor celei dintâi Revoluții, „actualizate", la nivelul evoluțiilor și al spiritualității mijlocului veacului al XIX-lea. Drepturile la libera afirmare a ființei umane au fost din nou proclamate și ele s-au impus cu putere în perioada următoare, chiar dacă focarele revoluționare au fost înăbușite. Programele revoluționare decurgând din ideologia amintită

---

[1] N. Bălcescu, *Opere*, ediție critică de G. Zane și Elena Zane, vol. IV, *Corespondență*, București, 1990, p. 70.

au înfățișat numeroase trăsături comune și a avut loc un evident proces de transfer de la o țară la alta. Dumitru Brătianu scria lui Paul Bataillard că programul revoluției muntene era „calcat" după cel republican al Franței. Proclamarea libertăților — individuală, de reuniune și asociere, libertatea presei etc. —, egalitatea în fața legii, măsuri privind îmbunătățiri ale situației unor categorii sociale, constituirea gărzii naționale (ca forță armată apărătoare a poporului), autonomia comunelor, independența justiției, instituirea juriului, pentru a nu aminti decât cele mai importante stipulații comune ale programelor revoluționare, evidențiază caracterul unitar al acestui fenomen continental și aceasta în ciuda diferențelor existente în privința nivelului de evoluție al națiunilor europene. În fața revoluției au stat ca probleme acute ce-și cereau o rezolvare chestiunea muncitorească (mai ales în statele occidentale) și cea țărănească (în țările din centrul și răsăritul continentului). În Peninsula Italică, statele germane, în Ungaria, în Boemia, în Croația și în Țările Române s-au impus pe primul plan problemele afirmării naționale, ale înlăturării stăpânirii străine, ale dobândirii independenței, în unele locuri acelea ale apărării drepturilor de egalitate națională în cadrul aceluiași stat și, de asemenea, chestiunea unității naționale.

La procesul revoluționar european din 1848 au participat toate categoriile sociale, masa luptătorilor fiind dată de țărani și muncitori, dar păturile mijlocii burgheze găsindu-se totdeauna în primele rânduri. Un rol important a revenit, în Europa centrală și răsăriteană, unei părți a nobilimii, mai ales în Ungaria și în Principatele Române. Neîndoielnic că intelectualilor le-a revenit, de asemenea, să contribuie la desfășurarea revoluției și mai ales la definirea ideologiei și a programelor ei. Studenții și, în general, tineretul intelectual au jucat, de asemenea, un rol însemnat și aceasta mai ales în marile centre universitare, cum au fost Paris, Viena și Berlin. Ei au reprezentat o categorie care a slujit cauza revoluției, îndeobște de pe poziții ideologice radicale și uneori cu „arma în mână", în cadrul unor unități special constituite. Pe plan social s-au înregistrat, înăuntrul revoluțiilor din părțile occidentale și centrale ale continentului european, tragice ciocniri între radicalismul muncitoresc și autoritățile nou constituite, inclusiv cele republicane (Franța, Germania, Austria).

Scenariile revoluțiilor de la 1848 au fost dominate de modelele franceze din 1789, 1830 și februarie 1848. Manifestații, cortegii, o explozie a publicațiilor periodice și a broșurilor au fost pretutindeni constatate. *Orașul* și în mai ales *capitala* au jucat un rol primordial în afirmarea ideologiei, dar și în desfășurarea revoluției, ele îngăduind strângerea mulțimilor. Armatelor regulate — care în general s-au arătat dispuse la fraternizări — li s-au opus unități special constituite — gărzile naționale, legiunile de studenți, armate populare de felul oștirii de țărani-luptători români constituită în Transilvania. Din rândul revoluționarilor s-au ridicat, de asemenea, remarcabili conducători militari, cum au fost Garibaldi, Iancu, Bem, Dembinski.

Monarhia constituțională sau republica — unele elemente radicale pronunțându-se chiar pentru republica socială — au fost formele de stat preconizate sau afirmate în cursul proceselor revoluționare, Constituția reprezentând în general un „garant" al cuceririlor

revoluțiilor. De asemenea, Parlamentele s-au afirmat ca instituții fundamentale ale regimurilor nou instituite, punându-se totodată problema unei lărgiri a bazei electorale, până la votul universal adoptat în Franța. Oricum, chiar înăbușite, revoluțiile au contribuit substanțial la „democratizarea" vieții social-politice în etapele următoare. Unii monarhi au fost constrânși la abdicare, alții au trebuit să-și înlăture sfetnicii, iar adoptarea regimurilor constituționale a reprezentat, de asemenea, pentru cei mai mulți o cale de salvare a coroanei.

Anul 1848 a fost un moment al marilor nădejdi. „Primăvara popoarelor" n-a durat însă multă vreme. Armatele represiunii contrarevoluționare au înăbușit pe rând procesele revoluționare și chiar acolo unde, ca în Franța, o restaurare n-a avut loc, s-au înregistrat atenuări semnificative. Dar, esențial a fost faptul că și biruitorii revoluțiilor de la 1848 au fost nevoiți să țină seama de ceea ce însemnase ea, iar în privința absolutismului, chiar dacă a fost afirmat mai departe, a trebuit să se treacă, treptat, la o „liberalizare" a sa. Revoluția de la 1848 a pus capăt, ireversibil, erei Sfintei Alianțe.

Capitolul II

REVOLUȚIA DIN 1821 ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE

Premise și pregătiri revoluționare. În cel de-al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, regimul fanariot era perceput ca deosebit de apăsător, în „ticăloasa Dachie", cum se exprima cu amărăciune un contemporan. Era evident că acest regim nu mai corespundea noii situații în care se găsea societatea românească din Țara Românească și Moldova și, totodată, perspectivelor ce se ofereau acestor țări în condițiile marilor transformări petrecute pe continent, în cursul deceniilor decisive anterioare. „Într-un cuvânt — scria Ignatii Iakovenko, martor străin al realităților românești — ar fi de ajuns grija unui guvern bine intenționat și un sprijin foarte neînsemnat acordat din partea lui țării ca principatul valah să ajungă una din cele mai înfloritoare regiuni din Europa"[1]. Într-un studiu contemporan referitor la Țara Românească se sublinia faptul că pământul acesteia putea „să hrănească un număr de trei și de patru ori mai mare de locuitori"[2].

Perioada următoare Tratatului de la București se dovedise, mai ales în Țara Românească, de nesuportat. În *Obșteasca tânguire* se observa: „de șase ani, tiranul Caragea alt nu a lăsat bieților patrioți țărani decât numai ticăloasele suflete din trupurile cele dosădite dă necazuri"[3]. Oieritul a crescut între 1814 și 1817 de la 15 la 27 piaștri, vinăriciul de la 8 la 11 piaștri și dijmăritul de la 10 la 17 piaștri. Venalitatea dregătoriilor apăsa, de asemenea, societatea românească, pentru dregătoria vistieriei plătindu-se până la jumătate de milion de piaștri. Mitropolitul era și el supus schimbărilor la fiecare început de domnie, demnitatea sa valorând nu mai puțin de un milion de piaștri! Se practica, de asemenea, un adevărat trafic de înălțare în ranguri boierești. „Cartelul" fanariot alcătuit în 1819, monopolizând în cadrul doar al câtorva familii dreptul de a domni, a contribuit și mai mult la o intensificare a extorsiunilor în Principate. Alexandru Suțu a venit să ocupe domnia însoțit de 80 de rude, de o suită de 800 de oameni și de o gardă de arnăuți, toți aceștia reprezentând potențiali noi spoliatori. De aceea, printre „cererile" exprimate de Vladimirescu avea să fie și cea ca „toată familia și slujitorimea răposatului domn Alexandru Suțu trebue să plece din țară, fiindcă sunt ucigașii și jefuitorii țării[4].

---

[1] G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 222.
[2] *DIR. 1821*, I, p. 130.
[3] *Ibidem*, 5, p. 531.
[4] *Ibidem*, 1, p. 280.

Întreaga societate din Principatele Române era afectată de această stare de lucruri, ... isătoare pentru toate categoriile sociale, de la țăranul clacaș la marele boier pământean. ... zițiile erau totuși diferențiate, fiind vorba pentru unii de dorința unei eliberări complexe ... naționale și sociale — ori, pentru alții, de dorința unei descătușări naționale, împletită ... tendința, în ceea ce privea majoritatea boierimii pământene, de a prelua succesiunea ... ierimii grecești ori grecizate. Nemulțumirile țărănimii erau accentuate, în mod deosebit ... 1820, când se înregistra prezența la judecăți a „sate întregi"; în unele locuri s-a ajuns ... stări de nesupunere cronică, țăranii acționând uniți. Nemulțumiți erau clăcașii, țăranii ... eri, ca și orășenii. Frământări se înregistrau, de asemenea, în rândurile boierimii, dar ... poziții contradictorii. Vasile Murguleț în *Voroavă asupra Țării Moldovei* — scrisă în ... oca — critica cu ironie boierimea și mai ales pe cea mare. „Tot numărul boierilor ... or mari ai Moldovei — remarca el — iaste împărțit în fațîi cari se gonesc una pi alta ... moarte"[1]. Dar în rândurile boierimii, nu puțini erau cei care au fost implicați în mișcările ... lor ani, dorind schimbări ale stărilor de lucruri, pe care nu le limitau doar la înlăturarea ... emului fanariot. Pozițiile acestor boieri s-au reflectat în memorii și proiecte de reformă. ... mitrie Macedonschi, adversar al boierimii, aprecia totuși că unii boieri munteni — ... iar boieri de frunte" — „au deplâns situația nefericită a patriei lor", deși tot el mai ... uga că „boierii își deplângeau patria numai atunci când erau înlăturați din dregătorii ... oviți în interesele lor"[2]. Oricum, un grup însemnat de boieri — și printre ei și mari ... eri ca Grigore Ghica, Grigore Brâncoveanu și Barbu Văcărescu — își dădeau seama ... numai de racilele sistemului fanariot, ci de înseși contradicțiile profunde care afectau ... ietatea și instituțiile din Principate. Ei aveau în vedere o restructurare modernizantă ... itico-administrativă, o stăvilire a abuzurilor și, dacă împrejurările ar fi fost prielnice, ... gândeau și la o înlăturare a dominației otomane, păstrându-și, desigur, totodată, pozițiile ... ial-politice. Ar mai fi de adăugat că starea de frământare prerevoluționară nu era ... acteristică numai Țării Românești și Moldovei, deoarece pe ansamblul teritoriului ... uit de români se accentuaseră nemulțumirile, mai ales în rândurile categoriilor inferioare ... societății. În Transilvania, lanțul aproape neîntrerupt de frământări sociale, care au ... at răscoala din 1784 de revoluția din 1848, nu a suferit vreo diminuare în preajma ... lui 1821, ci dimpotrivă. Criza social-politică din această provincie a fost influențată ... le foametea din anii 1813, precum și de nereglementarea problemei urbariale. Cele ... 000 de jalbe date împăratului în 1817, cu prilejul vizitei sale în Transilvania, au oglindit ... mântările țărănimii, accentuate și de faptul că prețul grânelor crescuse în mod vertiginos ... la 80 la 513 groși găleata între 1790 și 1816) și că impozitele se măriseră și ele, ... tribuțiile comitatelor ridicându-se între 1766 și 1820 de la 710 603 florini la 13 ... ioane de florini.

Revoluția din 1821 s-a produs pe un fond de efervescență, de agitație și, desigur, și ... -un context general, care avea la temei o adâncă stare de nemulțumire pricinuită de

[1] *Ibidem*, p. 537.
[2] *Ibidem*, p. 519.

un regim social-politic necorespunzător, detestat de întreaga societate, în ceea ce privea Principatele Române, dar și într-un climat de nemulțumire și de agitație propriu nu numai acestor țări, ci și altor țări europene. Refuzul de a ieși la munca, fuga de pe moșii, dar și haiducia și chiar turburările cu caracter local ori rascoala pandurilor olteni din anii 1814–1815, în lumea satelor, sau frământări orășenești cum au fost acelea de la Iași în 1819, de la Bârlad și Ploiești, ca și lupta târgoviștenilor împotriva domniei, manifestată în mai multe izbucniri, inclusiv la începutul anului 1821, au premers și într-un fel au anunțat explozia anului 1821. Acestor frământări spontane trebuie să le adăugăm complotul condus de Mihail Gross în Țara Românească în 1816, „rebelia" ce fusese gata să izbucnească după fuga domnitorului Caragea, în toamna 1818, prin care, potrivit unui izvor contemporan se urmărise „o mare jăfuire a tagmei boierești și negutătorești[1], ori cea din 1819 a unui grup de arnăuți, toate atestând starea de efervescență social-politică.

Constituirea Eteriei la Odessa în 1814, activitatea pe care a desfășurat-o pe o arie largă — în funcție de răspândirea diasporei grecești —, ca și desemnarea în fruntea ei, după refuzul lui Capodistria, a generalului Alexandru Ipsilanti, au contribuit nu în mică măsură la sporirea stării de efervescență având în vedere și numărul grecilor din Principate, rolul social-politic, ca și economic pe care îl aveau. Însemnătate au avut, în impulsionarea mai ales a unor elemente din mediul orășenesc, și insurecțiile care s-au desfășurat în Spania și Regatul Neapolelui.

Important a fost și faptul că a apărut și o personalitate capabilă de a conduce o acțiune revoluționară în Țara Românească, slugerul Tudor Vladimirescu, principalul conducător al pandurimii din Oltenia. „Fizionomia lui — îl descria un contemporan –: om de statură mai mult înalt decât de mijloc, talia bine proporționată, fața blondă, mustața galbenă, părul castaniu, obrazul, mai mult rotund decât oval, nici prea durduliu, nici slab, cu o mică bărbie, om nu urât; sta drept, țanțoș; vorba brevă, răstită și după facultatea lui destul de elocuentă, aier de comandant"; același martor îl mai înfățișa altă dată ca stând „drept ca un soldat" și fiind „serios, posomorât, vorba răpede, impozantă, dar puțină"[2]. Un consul străin îi atribuia „curaj, talent militar, geniu chiar"[3].

Om la 40–50 de ani, înălțat prin propria-i muncă și prin propriile însușiri, el s-a impus contemporanilor săi aparținând celor mai diferite categorii. Se ridicase din rândul țărănimii libere, învățase carte la curtea marelui boier Glogoveanu din Craiova, se implicase în afaceri de comerț, și în arendări de pământ, având serioase cunoștințe juridice și dând dovadă, într-o epocă coruptă, de o desăvârșită cinste și de multă intransigență. Vladimirescu a apărat și cauze în justiție, mai ales cele ale moșnenilor din rândul cărora se ridicase. De asemenea, el a fost numit de autorități — tocmai deoarece se bucura de

[1] Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Domnia a treia a lui Alexandru Vodă Suțul, ce i să zicea și Dracache*, în *Opere complete*, ed. Marcel-Dumitru Ciuca, București, 1996, p. 114.
[2] N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dăscălescu*, București, 1932, p. 51, 52.
[3] Hurmuzaki, 10, p. 104.

Fig 7. Tudor Vladimirescu.

o reputaţie deosebită — zapciu ori căpitan de plai. Prin această multiplicitate de activităţi a intrat în contact cu foarte multă lume, demonstrând totdeauna însuşiri morale rare în acea vreme.

Vladimirescu a fost însă, înainte de toate, un militar — „mai vârtos ostaş" —, intrând de tânăr în rândurile pandurimii olrene şi afirmându-se în mod deosebit printre aceşti ostaşi-ţărani. În timpul Războiului ruso-turc din 1806–1812, la care a luat parte în fruntea pandurimii alăturată armatei ruse, a ocupat funcţii de comandă, având sub ordinele sale, la un moment dat, 6 000 de panduri. Comandanţii ruşi i-au făcut cele mai elogioase aprecieri, i s-a acordat gradul de locotenent în armata ţarului Alexandru I şi a fost considerat între protejaţii imperiului.

Tudor Vladimirescu nu era numai ştiutor de carte, ci era un om care avea un nivel de cultură destul de ridicat printre contemporanii săi. În afara cunoştinţelor juridice, care l-au făcut a câştiga un proces chiar la Viena, slugerul era un adevărat „politolog", lucru dovedit de textele ce s-au păstrat de la el, care dezvăluie măsura în care judeca problemele epocii sale. Îi plăcea lectura cea mai serioasă, citind numai după câţiva ani de la apariţia ei *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior şi era, de asemenea, un om umblat, mergând la „odihnă" la Mehadia, având activităţi de negoţ până la Pesta, stând şi la Viena peste o jumătate de an, trimis acolo în 1814 de Nicolae Glogoveanu. Tudor Vladimirescu era direct interesat de starea societăţii în care vieţuia, era conştient de propria-i valoare şi se manifesta totodată ca un patriot, în înţelesul cel mai adevărat al cuvântului.

Insurecţia pe care Vladimirescu a iniţiat-o în 1821 şi care s-a transformat într-o adevărată revoluţie, prin participarea mulţimilor, prin program, prin desfăşurarea „disciplinată" şi prin urmări, a pregătit-o cu mult înainte. El care comandase mii de panduri şi se făcuse respectat şi admirat, păstrase totodată un necontenit contact cu ei. Pregătiri concrete au fost însă mai ales realizate în anii imediat premergători izbucnirii revoluţiei. Din momentul în care valurile revoluţiei începuseră să cuprindă unele ţări, demonstrând că lanţurile „sclaviei liniştite", care — după expresia lui Puşkin — se crezuse a fi aşezată asupra continentului de biruitorii lui Napoleon, începeau a fi înlăturate, Ţările Române au intrat şi ele sub semnul unei viitoare implicări revoluţionare, mai ales că o trecere la luptă insurecţională a grecilor, a bulgarilor, ca şi o reluare a luptei de eliberare de către sârbi, pentru a duce mai departe ceea ce începuseră în 1804, păreau apropiate. Această luare a armelor părea a fi favorizată şi de situaţia Imperiului otoman, care avea de înfruntat de peste un deceniu o mişcare a forţelor centrifuge de importanţa celei a lui Ali Paşa din Ianina şi de asemenea de faptul că Rusia părea înclinată — potrivit unei propagande întreţinută de reprezentanţi oficiali ai ei, dar, totodată, şi de membrii Eteriei — a porni un nou război antiotoman. Spirit pragmatic, considerând conjunctura favorabilă, Vladimirescu a accentuat pregătirile sale. El şi-a consolidat legăturile cu căpitanii pandurilor şi chiar a trecut la o recrutare secretă a pandurilor înşişi, corpul acestora trebuind să reprezinte nucleul de bază al acţiunii revoluţionare pe care intenţiona s-o declanşeze într-un

iitor apropiat. De asemenea, a luat măsuri pentru strângerea armamentului — pistoale, puști și iatagane —, precum și a muniției, pe care începuse a le aduna încă cu mult înainte n cula sa de la Cerneți. Aliatul său principal în aceste operații pregătitoare l-a reprezentat ccentuarea stării generale de nemulțumire.

Dar Vladimirescu era conștient și de faptul că revoluția nu putea avea sorți de izbândă lecât dacă se întemeia și pe alte forțe preocupate cel puțin în parte în realizarea obiectivelor i. El a înțeles să conlucreze și cu o parte a boierimii — inclusiv cu unii mari boieri — nteresată în înlăturarea sistemului fanariot și în eliberarea țării de sub dominația otomană. Deși această colaborare a fost de la început echivocă, este evident că o parte din boieri u fost atrași de ipoteza realizării unor schimbări cu ajutorul pandurilor, în care vedeau forță socială mai puțin primejdioasă, în ceea ce îi priveau, decât cea reprezentată de ărănimea clăcașă — pe care n-o doreau răsculată —, datorită atât disciplinei căreia andurii îi erau supuși, cât și faptului că erau recrutați din rândurile țărănimii libere. De altfel, în vara anului 1819, se înregistrase proiectul unor boieri — printre care îl ăsim și pe Grigore Brâncoveanu — preconizând dezvoltarea corpului pandurilor și mitarea numărului arnăuților. De asemenea, ei au crezut că Vladimirescu, ajuns în ândurile boierimii, avea să le slujească propriile interese. Un gir l-a mai reprezentat pentru i și nădejdea într-o participare militară la acțiune a Rusiei. Înțelegerea s-a realizat ca od al unor succesive întrevederi și ea a fost consfințită câteva zile înaintea începerii evoluției printr-un act scris dat lui Vladimirescu de Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica Barbu Văcărescu, document prin care se arăta că el fusese ales să ridice „norodul cu rme", făgăduindu-i-se întreg ajutorul, ținta fiind „obștescul folos al neamului creștinesc patriei noastre"[1]. Dar, spulberând iluziile acestor boieri mari „făgăduiți", slugerul se a dovedi din primele zile ale revoluției ca neînțelegând să se supună intențiilor lor și otărât a merge pe drumul pe care singur și-l determinase.

O altă forță cu care Vladimirescu a trebuit să conlucreze a fost Eteria. Această relație ridicat evident probleme, deoarece existau deosebiri între obiectivele sociale eteriste și le mai radicale ale lui Vladimirescu. Țelurile Eteriei erau legate în primul rând de iberarea Greciei și nu aveau în vedere decât în subsidiar interesele celorlalte popoare upuse dominației otomane. Dar existau, totodată, interese apropiate, care impuneau o țelegere, unitatea de acțiune antiotomană îndeosebi făgăduind o eliberare comună. De tfel, dacă armatele regulate ruse ar fi acordat concursul lor acțiunilor de eliberare din rincipate și din Peninsula Balcanică — ceea ce propaganda eteristă difuza ca o certitudine — sorții de izbândă ar fi fost destul de mari, cu condiția ca, la rândul ei, Rusia să nu fi cercat a prelua succesiunea Imperiului otoman în dauna celor eliberați. Trebuie precizat în relațiile cu Eteria Vladimirescu n-a înțeles în nici un moment să accepte o situație e subordonare sau de subsumare.

Ca și în privința lui Miloș Obrenovici, Eteria s-a mulțumit — și poate nici n-a avut teresul să fie altfel — ca Tudor Vladimirescu să nu fie cuprins în rândurile ei, ci să-i

[1] *DIR. 1821*, 1, p. 196.

fie doar aliat. Înțelegând sensul legăturii dintre slugerul Tudor și Eterie, C.D. Aricescu remarca cu un secol și mai bine în urmă că Iordache Olimpiotul l-a inițiat pe sluger „însă numai pe jumătate"[1]. Între comandirul pandurilor și fruntașii militari eteriști din București — respectiv Iordache Olimpiotul și Ioan Farmache — a intervenit o înțelegere, care n-a fost însă un „legământ" unilateral prin care numai Tudor Vladimirescu își lua angajamente, ci a fost *o convenție între părți egale*. De altfel, numai necesitatea unei astfel de convenții indică limpede că Vladimirescu n-a fost înrolat în Eterie, nu i-a fost membru. Dacă s-ar fi găsit în această situație, convenția n-ar fi fost practic necesară, el trebuind atunci să se supună conducerii organizației secrete. În mod evident, Eteria a acordat întregul ei interes slugerului, fruntașii acesteia fiind conștienți de faptul că aveau de-a face cu „un bărbat viteaz", care adunase câteva mii de panduri, „bărbați de munte"[2] și care, între altele, în convorbirile sale cu bimbașa Sava Fochianos, unul dintre fruntașii eteriști din Principate, arătase că era favorabil țelurilor de eliberare urmărite de Eterie. Edificatoare pentru sensul și limitele înțelegerii dintre slugerul Tudor și fruntașii militari eteriști din Principate a fost și încercarea pe care a făcut-o Eteria de a stabili cu Miloș Obrenovici o alianță asemănătoare, fără a-l cuprinde nici pe acesta în organizația secretă. Semnificativ este și faptul că în „planul general" dezbătut în toamna anului 1820 de conducătorii eteriști, într-o consfătuire secretă pe care au avut-o la Ismail, pentru Vladimirescu și „trupele" sale se prevedea sarcina de a apăra Principatele; cu alte cuvinte, slugerul era considerat, încă de atunci, ca un partener al Eteriei.

Spre sfârșitul anului 1820, legăturile cu rețeaua de panduri erau perfectate și armamentul și munițiile, în limitele posibilului, erau strânse. În aceeași perioadă și în luna ianuarie 1821, au fost perfectate alianțele cu o parte a boierimii și mai ales cu Eteria. La rândul său, Pini, consulul general al Rusiei, dar și eterist, îndemna la acțiune, în condițiile în care și Eteria se pregătea să ridice armele. Tudor Vladimirescu era gata de a trece la fapte.

Izbucnirea și desfășurarea revoluției în Oltenia. În seara zilei de 18/30 ianuarie 1821 — după ce numai cu trei zile mai înainte fusese alcătuit un Comitet de ocârmuire, în urma îmbolnăvirii grave a domnului Alexandru Suțu, în care au intrat și boierii mari care *în aceeași zi* dăduseră înscrisul lor lui Vladimirescu —, plecând din București în fruntea câtorva zeci de arnăuți pe care îi pusese la dispoziție Grigore Brâncoveanu, pe atunci mare spătar, comandirul pandurilor s-a îndreptat spre Oltenia. Pe drum i s-a alăturat Dimitrie Macedonschi în uniformă de „ofițer rusesc". Înainte de plecare, slugerul Tudor se întâlnise cu reprezentanții consulatului rus, Pini și Leventis, totodată fruntași eteriști. La Pitești, unde a sosit în ziua următoare, lui Vladimirescu i s-a confirmat moartea domnului. Seara, ceata a ajuns la Ocnele Mari, rapiditatea deplasării fiind surprinzătoare și dezvăluind neîndoielnic prealabila pregătire a traseului cu cai de schimb. La 21 ianuarie/2 februarie,

[1] C.D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 39.

[2] *DIR. 1821*, 5, p. 296.

slugerul Tudor era la Târgu Jiu, unde a trecut la acțiunea propriu-zisă. Unul dintre ispravnici, clucerul Dincă Otetelețanu, a fost arestat și constrâns să transmită ordine subordonaților săi pentru a convoca plăieși și a strânge alimente la mănăstiri. În seara zilei următoare, Vladimirescu a intrat în mănăstirea Tismana, luând sfârșit cavalcada aproape neîntreruptă începută cu patru zile mai înainte la București.

La Tismana slugerul Tudor și-a schimbat portul, îmbrăcându-se ca un comandant și tot aici a lansat, după toate probabilitățile, cunoscuta proclamație transmisă a doua zi pe câmpia de la Padeș mulțimilor strânse la chemarea sa. La Tismana i s-a alăturat Dimitrie Gârbea cu o sută de panduri din plaiul Cloșanilor. Proclamația, pregătită la București, era adresată „către tot norodul omenesc din București și din celelalte orașe și sate ale Țării Românești", către „frații lăcuitori" ai țării „veri de ce neam" ar fi și chiar „către toți căpitanii care purtau arme". Ea depășea prin conținut atât țelurile de diversiune ale Eteriei, cât și planurile boierilor „făgăduiți" și-l dezvăluia pe Vladimirescu ca pe un adevărat conducător revoluționar de-sine-stătător.

„Nici o pravilă — se spunea, între altele, în proclamație — nu oprește pre om de a întâmpina răul cu rău! Șarpele când îți iasă înainte, dai cu ciomagul de-l lovești, ca să-ți aperi viața, care de mai multe ori nu să primejduiește din mușcarea lui! Dar pe balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atât cele bisericești, cât și cele politicești, până când să-i suferim a ne suge sângele din noi? Până când să le fim robi?" Justificându-se ridicarea armelor, prin proclamație se adresa mulțimilor un apel la luptă: „Până nu vine iarna, primăvara nu se face! ...Veniți dar fraților cu toții, cu rău să pierdem pe cei răi, ca să ne fie nouă bine". Vladimirescu cerea tuturor ca, venind cu arme — chiar și cu furci de fier sau lăncii —, să se alăture „Adunării", în fruntea căreia el se așezase și care era „orânduită pentru binele și folosul a toată țara". El recomanda o strictă disciplină și ca fiecare să asculte pe „mai marii Adunării" („unde vă vor chema ei, acolo să mergeți") și, totodată, interzicea acțiuni de jaf îndreptate împotriva bunurilor „vreunui negutător, orășan sau țăran, sau de-al vreunui lăcuitor". În schimb, el recomanda ca „binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să se jertfească". Vladimirescu mai dezvăluia însă că parte dintre boieri erau înțeleși cu el în acțiunea pe care o inițiase. Comentând evenimentul declanșării revoluției, cronicarul Ilie Fotino susține chiar că slugerul Tudor Vladimirescu ar fi spus la Padeș că dorea să ridice „o altă clasă boierească dintr-aceia care se vor lupta cu dânsul". Conducătorul pandurilor mai arăta în proclamație că trebuiau „să se aleagă din căpeteniile noastre cei care pot să fie buni". „Aceia — mai preciza el — sunt ai noștri și cu noi dimpreună vor lucra binele, ca să le fie și lor bine, precum ne sunt făgăduiți"; averile boierilor care aveau să urmeze pe răsculați nu trebuiau luate ca ale celorlalți, „pentru folosul de obște". Era important și faptul că în proclamație se arăta că nu urmau să fie tolerate acțiuni de jaf individuale și că jertfirile de avere trebuiau să aibă loc numai pentru acest „folos de obște"[1].

---

[1] *Ibidem*, 1, p. 207–208.

Efectul proclamației a fost deosebit de puternic. Ștefan Scarlat Dăscălescu, martor al evenimentelor, arăta că „au alergat cu miile sub steagurile lui" și că slugerul Tudor „avea auxiliar toată țărănimea română"[1]. Capitanul de panduri Cioranu descria pe țărani alergând cuprinși de „entuziasmul răzbunării" sub steagul slugerului Tudor. Mulțimile au răspuns chemării la luptă ce le fusese adresată, în timp ce pentru boierime, chiar și pentru cea „făgăduită", proclamația a reprezentat o sursă de îngrijorare. Boierii „făgăduiți", care nădăjduiseră să aibă la dispoziția lor un interpus, constatau astfel, chiar de la începutul acțiunii, că Vladimirescu nu înțelegea să realizeze un program restrâns la interesele unei grupări boierești.

La Tismana și la Padeș, Vladimirescu a trecut la organizarea oastei revoluționare, care începuse să se alcătuiască, afluența continuă de noi răsculați paralizând încercările represive ale autorităților. „Adunarea norodului" trebuia să exprime dorințele poporului Țării Românești, iar, pe de altă parte, să fie în stare de a concretiza prin organizare și prin acțiuni politice și militare revendicările sale. A fost creată o cancelarie care a întocmit memorii adresate Porții, dregătorilor otomani de la hotare, ca și imperiilor Rusiei și Austriei.

După trei zile, slugerul Tudor a pornit de la Padeș, unde i se alăturaseră șase sute de panduri. La 29 ianuarie/10 februarie „Adunarea norodului" s-a oprit în preajma Cerneților, pentru ca apoi oastea revoluționară — numărând acum 1 500 de oameni — să ajungă fața mănăstirii Strehaia. De altfel, considerându-l „un salvator și un zeu ocrotitor", țăranii se vor alătura cu miile lui Vladimirescu — care se autodefinea, atât clucerului Raleț, ispravnic de Mehedinți, cât și consulului general rus Pini, drept „cel mai bun fiu al patriei" — și îi aduceau proviziile necesare oștirii[2]. Slugerul Tudor s-a dovedit, totodată, de la început, un abil negociator. Deși era hotărât să acționeze alături de eteriști și de așteptata armată rusă, s-a gândit și la eventualitatea neizbucnirii războiului antiotoman și, în consecință, din primele zile ale revoluției, a menținut un contact și a căutat să păstreze deschisă posibilitatea unei rezolvări cel puțin parțiale a revendicărilor de către Poarta otomană.

Mănăstirea Strehaia s-a predat răsculaților — probabil, la 30 ianuarie/11 februarie —, cei asediați alăturându-se de altfel și ei „Adunării norodului"; la Tâmna s-au predat răsculaților 150 panduri ai stăpânirii, care, cu excepția câtorva comandanți, li s-au alăturat. Mănăstirea Motru n-a putut nici ea rezista. Slugerul Tudor și-a așezat garnizoanele în cele trei mănăstiri ocupate — Tismana, Strehaia, Motru — și, totodată, și-a strâns oștirea în tabăra de la Țânțăreni. „Piste cinci mii de oameni — se scria chiar din tabăra «Adunării norodului», la 4/16 februarie — s-au adunat până acum: neguștori, sârbi, panduri; și pe tot ceasul vin necurmați"[3]. Odată cu unitățile de arnăuți au trecut de partea lui

---

[1] N. Iorga, *op. cit.*, p. 52, 54.

[2] Hurmuzaki, s.n., 2, p. 611; *DIR.1821*, 1, p. 211–212; Sava Iancovici, *Tudor Vladimirescu. Documente și date noi*, în RA 37, 1970, 2, p. 594.

[3] *DIR. 1821*, 1, p. 231.

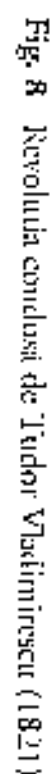

Fig. 8 Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu (1821).

Vladimirescu și pandurii stăpânirii comandați de Ioan Solomon.

Între timp, între Vladimirescu și cârmuirea provizorie de la București avea loc un schimb de scrisori, căutându-se o bază de înțelegere, în condițiile neputinței autorităților de a stăvili mișcarea inițiată în Oltenia și a șovăielilor boierilor „făgăduiți". Nicolae Văcărescu și apoi Constantin Samurcaș au fost trimiși în Oltenia, unde au purtat negocieri cu slugerul Tudor. În același timp, Pavel Macedonschi era intermediarul între „Adunarea norodului" și cârmuirea de la București, dar, totodată, în Oltenia au fost expediate unități ale stăpânirii, comandate însă în principal de cei doi cosemnatari ai înțelegerii militare cu Vladimirescu: Iordache Olimpiotul și Ioan Farmache. Lui Samurcaș, slugerul Tudor i-a transmis „Cererile norodului", iar cetele stăpânirii au trecut de partea sa, mai ales că, între timp, la 22 februarie/6 martie 1821, Alexandru Ipsilanti venind de peste Prut, sosise la Iași, unde domnitorul Mihail Suțu i s-a alăturat. Acțiunea Eteriei în care erau implicați șefii arnăuților din cele două țări era astfel și ea declanșată.

Fig. 9 Pandur al lui Tudor.

La Țânțăreni — unde s-au strâns peste 4 000 de panduri și 500 de arnăuți, ultimii comandați de Hagi Prodan și de Dimitrie Macedonschi — a fost temeinic organizată pe plan militar „Adunarea norodului", care cuprindea infanterie, cavalerie și artilerie. Infanteria era organizată în polcovnicii, de 1000 de oameni, subîmpărțite fiecare în câte zece căpitănii, în timp ce cavaleria era organizată în căpitănii care cuprindeau, la trupele de arnăuți, până la 200 de oameni. Unitățile dispuneau de o înzestrare variată cu armament; se putea beneficia și de două tunuri, unul fiind însă defect, repararea lui încercându-se mai târziu la București. În tabără, ostenii au fost instruiți și, totodată, s-au depus strădui̦nțe pentru perfectarea înarmării lor. „Apoi s-au apucat ... slugerul — se notă într-un manuscris contemporan —, făcând oaste românească cu arme, lănci, furci dă fier și securi ... "[1]. În paralel, s-au strâns provizii și, având-se în vedere eventualitatea unor lupte defensive de lungă durată, s-a acordat în continuare toată atenția întăririi mănăstirilor fortificate dinspre munți — Crasna, Polovraci, Horezu, Bistrița și Cozia — ocupate de pandurii trimiși de slugerul Tudor, ca și mănăstirile mai înainte amintite.

În ziua de 28 februarie/12 martie 1821, oștirea pandurilor și a arnăuților, care li se alăturaseră, a pornit spre București, fixându-se ca etapă intermediară orașul Slatina, unde

[1] *Ibidem*, p. 218–219.

Fig. 10 Tudor Vladimirescu.

„Adunarea norodului" a ajuns la 6/18 martie. Acționând cu autoritate în fruntea oștirii, Vladimirescu a sancționat cu asprime abaterile de la disciplină și acțiunile de jaf. Între timp, oștirea eteristă, aflată încă în curs de constituire, s-a pus în mișcare de la Iași spre Țara Românească. Țelul ei a fost clar exprimat chiar de Ipsilanti: „Eu mă grăbesc să străbat aceste provincii pentru a ajunge pe pământul Greciei și pentru a mă uni cu toți aceia care se pregătesc să răstoarne jugul groaznic care apasă asupra lor"[1]. Dar vestea pe care a primit-o Ipsilanti în cursul deplasării privind nesprijinirea acțiunii Eteriei de către Rusia, a determinat înaintarea șovăitoare și înceată a oastei eteriste spre sud, fapt datorat însă nu în puțină măsură și lipsei unei suficiente discipline militare.

Efectivul forțelor adunate la Slatina până la 6/18 martie a atins un total de 8 000 de oameni (din care aproximativ 6 000 pedeștri și 2 000 călări), beneficiindu-se acum și de trei tunuri. Aici a declarat slugerul Tudor ostenilor — potrivit relatării lui Ilie Fotino — că „pornirea aceasta este din porunca și voia împăratului Alexandru al Rusiei", că „Ispilanti ... a intrat pe pământul Țării Românești cu un însemnat număr de oștire" și că „după dânsul sosește și marea putere rusească". El definise apoi limpede țelurile sale externe: „Noi vom înlesni trecerea prințului Ispilanti peste Dunăre, ca să meargă pentru liberarea patriei sale, iar nouă ne vor ajuta rușii ca să luăm cetățile de pe pământul țării noastre *și apoi ne vor lăsa liberi și cu legile noastre*"[2] (subl.ns.). Gorjenilor conducătorul

[1] A. Oțetea, *Eteria. O sută cincizeci de ani de la întemeierea ei*, în „Studii" 17, 1964, 6, p. 1 248.
[2] Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluțiunea din anul 1821, supranumită Zavera*, București, 1874, p. 57.

revoluției le declara într-o chemare, trimisă tot din Slatina, că se ridicase la luptă „îndemnat" de „iubirea patriei strămoșești"[1]. Spre deosebire de conținutul proclamației inițiale de la Padeș, dominat de o motivație socială, acum era reliefată cu pregnanță motivația națională.

În urma unui „sfat ostășesc", care a stabilit planul de acțiune al forțelor concentrate la Slatina, „Adunarea norodului" a pornit spre București, în dimineața zilei de 10/22 martie 1821, după ce mai înainte Vladimirescu își însărcinase reprezentanții cu administrarea județelor oltene. Neîndoielnic, deplasarea spre capitala țării a fost grăbită de luarea în stăpânire a Moldovei de către eteriști. Slugerul nu voia ca Ipsilanti să ajungă înaintea sa la București. Marșul s-a executat pe o vreme nefavorabilă, prin „noroaie, zăpadă și ninsori cu ploi amestecate", la care s-a adăugat și un viscol puternic, dezlănțuit în ziua de 13/25 martie, „de carile nu putea omul să umble unde va vrea"[2]. În ciuda condițiilor deosebit de grele și a echipamentului destul de precar al oștenilor țărani, marșul s-a efectuat normal, realizându-se în medie 25 km pe zi, ceea ce corespundea, în epoca aceea, normelor prevăzute pentru o armată regulată. „Adunarea norodului" a ajuns la Bolintinul din Vale la 16/28 martie, iar în ziua următoare era la Sămurcășești (Ciorogârla), pentru ca la 19/31 martie slugerul Tudor să fie la Cotroceni, unde s-a pregătit să intre în București.

Fig. 11 Alexandru Ipsilanti.

Programul „Adunării norodului". În momentul în care oastea revoluționară pornea spre București pentru ca, prin ocuparea Capitalei, întreaga țară să fie supusă stăpânirii ei, programul revoluției, deși amplificat și în perioada următoare, era definit. Programul era, înainte de toate, opera lui Tudor Vladimirescu. Era un program în care fuseseră folosite atât unele idei mai vechi, prezente în memoriile și proiectele de reformă anterioare, cât și ideile proprii ale lui Vladimirescu, sinteze ale convingerilor sale, întemeiate pe situația concretă a țării, pe perspectivele de evoluție și pe cerințele națiunii române. Era un program care îmbrățișa problemele fundamentale din epocă ale poporului român. Programul a mai oglindit viziunea largă a conducătorului revoluției, spiritul său de sinteză și, mai ales, poziția sa clară *națională*. Vladimirescu a fost conștient de necesitatea polarizării în jurul „Adunării norodului" a tuturor categoriilor sociale (și din considerente externe), în jurul unui program de frățietate. El a întins mâna și boierimii, dar numai în măsura

[1] Hurmuzaki, s.n., 5, p. 101–102.
[2] *DIR. 1821*, 5, p. 61; N. Iorga, *Inscripții de pe cărțile vechii biserici Sf. Arhangheli din Brăila*, în BCIR 9, 1930, p. 145.

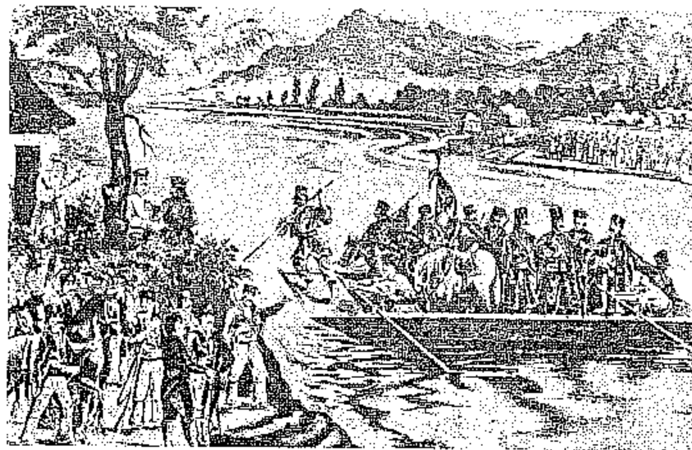

Fig. 12 Panduri trecând Oltul spre Drăgășani.

în care reprezentanții ei erau dispuși să accepte programul său de acțiune și se supuneau controlului său. Rezolvarea problemelor se urmărea a se îndeplini pe cale revoluționară, dar organizat. Instanța supremă, al cărei mandatar se considera slugerul, trebuia să fie „Adunarea norodului", expresie concretă a poporului în acțiune. Ridicându-se cu vigoare împotriva abuzurilor, pentru „dreptate și slobozenie", cerând „lipsirea jafurilor și tiraniilor", apoi și „îndăstularea năpăstuirilor ce ar fi cercat lăcuitorii", deci despăgubiri, revoluția s-a ridicat de fapt împotriva *unui întreg sistem social-politic*, lucru pe care mulțimile l-au înțeles. Acordul cu o parte dintre boieri nu l-a făcut niciodată pe Tudor Vladimirescu să renunțe la năzuințele sale de a îmbunătăți situația poporului și, de asemenea, de a limita puterea boierimii, fie și „făgăduite", pe care o voia subordonată propriei autorități, el considerându-se un purtător de cuvânt al neamului, al națiunii, al patriei. Deși n-a urmărit o surpare radicală a stării de lucruri existente, cel puțin în timpul evenimentelor revoluționare, având în vedere și limitele ce îi erau impuse de considerente externe — dominarea Europei de Sfânta Alianță —, programul revoluției deschidea drum evoluției și chiar unor revoluții viitoare, pregătea apusul „vechiului regim" nu numai în întruchiparea sa fanariotă.

Programul revoluționar poate fi reconstituit în temeiul „Cererilor norodului", care, potrivit versiunilor păstrate[1], au cunoscut o îmbogățire în cursul evenimentelor. Din

[1] *DIR. 1821*, I, p. 272–281; N. Gr. Stețcu, I. Vătăman, *Un manuscris necunoscut al ponturilor lui Tudor Vladimirescu*, în RA 32, 1970, 2, p. 599–604.

păcate, varianta lor în 48 de articole, definită drept o Constituție de un ziar britanic, chiar în acel an, încă n-a fost descoperită. În schimb, obiectivele interne și externe ale revoluției mai sunt dezvăluite și în alte documente. Reorganizarea sistemului social-politic în ființă, desigur pentru a se asigura trecerea, în viitor, către statul modern, este reflectată în program. În *domeniul fiscal* se cerea „stricarea" inițiativelor lui Alexandru Suțu, scutirea de dări pe trei ani, eliminarea a doua din cele șase dăjdii „întocmite" de Caragea, interzicerea sporirii oieritului, dijmăritului și vinăriciului cu „măcar un bănuț", suprimarea havaetului „tuturor vitelor și al mărfurilor", ca și a vamilor interne, neacceptându-se în această privință decât „vama ce se va lua la margini", însă „ușoară". În mod semnificativ, se sublinia faptul că măsurile privind havaetul și vămile erau menite să favorizeze comerțul. Chiar și atunci când conducătorul revoluției cerea țărănimii achitarea obligațiilor fiscale, el nu uita să-i făgăduiască în viitor „mare ușurință". În sfârșit, sarcina costisitoare a întreținerii „podurilor" bucureștene urma a fi suportată din venitul vămilor. O deosebită grijă era manifestată față de problema unei așezări pe noi baze a *administrației*. Se cerea restabilirea domniilor pământene și ca dregătoriile „atât cele politicești, cât și cele bisericești, de la cea mai mare până la cea mai mică să nu se mai orânduiască prin dare de bani", considerându-se, pe drept cuvânt, că această cumpărare a dregătoriilor provocase în bună măsură jafurile și abuzurile. Zapcii, care veneau în contact *cel mai direct* cu cei administrați, urmau, potrivit „Cererilor norodului", să dea „chezășie" că nu vor săvârși „jaf". Vornicia de poliție urma să fie desființată, iar funcționarii judiciari trebuiau reduși și lefurile „să le fie ușoare". Cerința ca la atribuirea funcțiilor „să se aibă în vedere nu obârșia, ci meritul", ca și cele privind sprijinirea activității comerciale prin îndulcirea fiscalității și eliminarea abuzurilor, au reflectat în special interesele păturilor mijlocii, de care slugerul era atât de legat. Privind o limitare a puterii boierimii și o ridicare a elementelor aparținând păturilor de mijloc era și cerința ca rangurile boierești — a „caftanelor" — să nu mai fie date pe bani, ci „numai după slujbă".

Măsurile preconizate privind *justiția* reflectau, de asemenea, poziții modernizante și înaintate. În afara reducerii numărului funcționarilor judiciari, importante erau cerința privind reducerea taxelor judiciare, precum și cea referitoare la abrogarea Legiuirii lui Caragea, pe considerentul semnificativ că nu fusese făcută „cu voința a tot norodul". O deosebită atenție mai era dată *organizării militare*, răspunzându-se intereselor pandurimii, dar și ale țării. Se preconizau desființarea spătăriei și a unităților dependente de ea și, în schimb, organizarea unei oștiri de 4 000 de panduri și 200 de arnăuți, scutiți de dăjdii și cu o „mică" soldă, acoperită „din veniturile mânăstirilor" (Ilie Fotino vorbea chiar de o armată de 12 000 de oameni). Interesantă era și motivarea organizării corpului de oaste: „pentru apărarea țării de dușmani, spre fala orașelor, spre paza granițelor și spre stăvilirea molimelor care bântuie adesea". Dacă în „Cererile norodului", oștirii nu i se dădea o denumire, în schimb Grigore Băleanu vorbea în luna aprilie, într-un proiect de memoriu către țar, de „oaste pământească". *Problemelor bisericii* li se acordau, de asemenea, toată atenția, în sensul unei eliminări a elementelor neîmpământenite și a utilizării, cel puțin în parte, a fondurilor clerului în interesul țării. Rangurile înalte

bisericești se cerea a fi rezervate pământenilor, iar în mănăstiri să nu mai fie acceptați decât călugări greci vârstnici; din veniturile bisericești se preconiza, apoi, să fie subvenționate școli — „la care tineretul națiunii române, sărac sau bogat, să aibă acces" — și plătiți, cum s-a arătat, oștenii.

Prin scăderea și reglementarea efectuată în domeniul fiscal, ca și prin desființarea vămilor interne și diminuarea vămilor de la hotare, se urmărea sprijinirea comerțului, dar, totodată, pentru a se ocroti păturile nevoiașe ale populației, se cerea ca prețurile la produsele alimentare să nu poată depăși în orașe 10% din prețurile lor de achiziție „de la lăcuitori", trebuind, de asemenea, ca precupeții, negustorii intermediari, să dispară. Deși între „Cererile norodului" nu se constată cerințe referitoare la o modificare a regimului agrar existent, fapt impus, probabil, și de motive tactice, stăvilirea abuzurilor și limitarea fiscalității constituiau măsuri favorabile țărănimii. Aceasta a văzut însă în revoluție mai mult decât ceea ce poate fi regăsit în stipulațiile „Cererilor norodului", lucru pe care l-a demonstrat prin faptele sale în timpul evenimentelor revoluționare.

Dar programul revoluției din 1821 nu s-a mărginit la obiectivele interne, căci în desfășurarea acesteia se desprind și obiectivele externe. Vladimirescu a urmărit să-și elibereze patria ori cel puțin să-i îmbunătățească statutul internațional. Dacă din motive tactice și de prudență, așteptând mai întâi intrarea în luptă a Eteriei și a oștilor ruse, slugerul Tudor a evitat să dezvăluie fățiș, în partea inițială a revoluției, acest obiectiv, el o va face însă în momentul în care se va îndrepta spre București, în credința ca noul conflict generalizat cu Imperiul otoman era iminent. Situația nouă pe care el a constatat-o însă nu după multă vreme ca existentă, odată cu sosirea sa în preajma Capitalei, l-a determinat pe urmă din nou la o atitudine prudentă. Acest lucru nu l-a împiedicat ca, până la sfârșitul său, conducătorul revoluției să urmărească țelurile externe ale îmbunătățirii statutului internațional al Țării Românești și el rezervându-se, totodată, pentru o viitoare acțiune de cucerire a neatârnării dacă împrejurările externe ar fi îngăduit acest lucru. În orice caz, este cert că în programul revoluției din 1821 se avea în vedere eliberarea de sub dominația străină ori, cel puțin, atenuarea substanțială a acestei dominații. Merită să fie evidențiat și faptul că Vladimirescu a înțeles necesitatea conlucrării cu popoarele din Europa de Sud-Est, care urmăreau, ca și românii, eliberarea lor națională; de aci înțelegerea cu Eteria, bunele relații cu sârbii — mărturisite la București de sluger cancelarului consulatului general al Austriei — și includerea unui însemnat număr de bulgari printre oștenii săi.

Deși referindu-se în principiu numai la Țara Românească, programul revoluției n-a fost destinat numai acestei țări, deoarece cele mai multe prevederi ale „Cererilor norodului" corespundeau și necesităților Moldovei și însăși ideea cuprinderii revendicărilor într-un ansamblu corespundea spiritului epocii din amândouă principatele. Nu întâmplător, consulul austriac Raab informa pe Metternich, în luna martie, despre pregătirea unei Constituții în Moldova și menționa, totodată, că în una din prevederile acesteia se avea în vedere — ca și în „Cererile norodului" — organizarea unei armate naționale. De altfel,

în cursul revoluției, slugerul Tudor, evident conștient de unitatea românilor, s-a arătat preocupat de evoluția situației din țara soră.

„Adunarea norodului" la București. La mijlocul lunii martie, când „Adunarea norodului" se găsea în preajma orașului București, iar eteriștii înaintau și ei spre același obiectiv, începuse a fi evident că nu se mai putea conta pe un sprijin din afară. Atât Vladimirescu, cât și Ipsilanti trimiseseră emisari la Laibach, unde erau strânși monarhi, marii membri ai Sfintei Alianțe, dar cele două imperii creștine cu rol decisiv în Sud-Estul Europei adoptaseră amândouă o poziție nefavorabilă, dacă nu chiar ostilă. Pentru Metternich, „afacerea era situată în afara civilizației", iar Eteria era „un al doilea exemplar al Carbonerieí"[1], în timp ce țarul, impresionat de evenimentele revoluționare din Europa, scria unui sfetnic, în februarie 1821, că spiritul lui Voltaire revoluționase în șase luni trei țări. Sintetizând poziția celor două imperii, „Times" avea să remarce la 3/15 aprilie că „Rusia și Austria ... au înțeles că au mai mult interes să apere despotismul străin decât să-i împartă moștenirea"[2].

În noaptea de 14/26 spre 15/27 martie consulul general rus Pini primise instrucțiuni de la ambasada din Constantinopol prin care i se ceruse să condamne public acțiunea lui Ipsilanti, aceasta după ce mai înainte i se ordonase dezavuarea lui Vladimirescu. În consecință, Pini a comunicat mitropolitului o notă și o declarație de condamnare a faptelor revoluționare din Principate, cerându-i a le face cunoscute „în auzul întregului principat". Împreună cu consulul general austriac Fleischhackl, el părăsise apoi Bucureștii, în aceeași zi de 17/29 martie, plecând spre Brașov. Slugerul a fost desigur neplăcut impresionat de aceste vești, mai ales că și cei trei mari boieri „făgăduiți" părăsiseră Capitala, dar probabil n-a crezut în întregime în dezavuare și în orice caz și-a ținut foarte bine firea. Vistiernicului Alexandru Filipescu-Vulpe îi va scrie că nu se opunea publicării documentelor trimise de Pini mitropolitului — „de să va publicarisi sau nu, pe mine nu mă supără"[3].

Dezavuarea Rusiei a provocat grăbirea tratativelor dintre sluger și boierii rămași la București, mulți dintre ei probabil „făgăduiți" și a determinat dezvoltarea contactelor cu otomanii, menținute, de altfel, de la începutul revoluției. Negocierile cu boierii, începute în timpul șederii „Adunării norodului" în Oltenia, s-au desfășurat intens mai ales după ce Vladimirescu a ajuns în preajma Capitalei. La Ciorogârla el a primit vizita mitropolitului, a lui Alexandru Filipescu-Vulpe și a lui Dinicu Golescu, iar la 18/30 martie trimisul boierilor Pavel Macedonschi a venit la Cotroceni. Negocierile n-au însemnat o diminuare a autorității slugerului. Vladimirescu și-a păstrat poziția dominantă și el a acceptat să cârmuiască cu boierii, dar „cârmuindu-i" el pe ei! Trimiterea unui memoriu către țar de către boieri, la 18/30 martie, este semnificativa prin conținutul

[1] Georges Weil, *L'éveil des nationalités et le mouvement libéral (1815–1848)*, Paris, 1946, p. 85.
[2] Constantin Șerban, *Mișcarea revoluționară din 1821 în presa europeană*, în SMIM 6,1973, p. 281.
[3] *DIR. 1821*, I, p. 388, 402–403.

documentului, în care acțiunea revoluționară era indirect justificată, arătându-se, între altele, că „națiunea„ fusese „redusă la ultima disperare"[1]. Două zile mai târziu, Vladimirescu lansa o proclamație adresată bucureștenilor — „parte bisericească și mirenească, boierească și negustorească", dar și „către tot norodul" — în care făcea apel la unitatea națională. „Să ne unim dar cu toții, mici și mari — scria el — și ca niște frați, fii ai unia maici, să lucrăm cu toți împreună, fieștecare după destoinicia sa, la câștigarea și nașterea a doua a drepturilor noastre". Dar conducătorul revoluției adresa, totodată, un drastic avertisment celor ce nu înțelegeau a i se alătura: „Vericarele va îndrăzni a face cea mai mică împotrivire să se pedepsească cumplit"[2].

În ziua de 21 martie/ 2 aprilie, călare, având în dreapta un preot și în stânga pe Dimitrie Macedonschi, înaintea sa fiind purtat steagul larg desfășurat și el ducând o pâine mare albă, semn al belșugului pe care intenționa să-l dea țării, Vladimirescu a intrat în București, în fruntea pandurilor, pe Podul Calicilor (actuala cale a Rahovei). Reședința și-a ales-o în casele Zoiței Brâncoveanu, sub Dealul Mitropoliei. Două zile mai târziu, acordul cu boierii rămași în oraș a fost perfectat, în zilele în care dezavuarea lui Ipsilanti devenise un fapt cert. Cancelarului Consulatului general habsburgic, slugerul Tudor îi declara tot în acele zile că nu voia să zădărnicească „planuri secrete ale unei mari puteri" — aluzia la Rusia fiind evidentă — dar că, totodată, îl somase pe Ipsilanti să prezinte dovada sprijinirii sale de către Rusia, deoarece nu era dispus „să verse sângele valahilor pentru Grecia"[3].

Prin „Cartea de adeverire" semnată de boieri la 23 martie/4 aprilie, aceștia declarau că „pornirea dumnealui slugerului Theodor Vladimirescu nu este rea și vătămătoare, nici în parte fieștecăruia, nici patriei, ci folositoare și izbăvitoare și norodului spre ușurință" și se angajau „a nu cugeta împotriva vieței și a cinstei" sale. La rândul său, slugerul făgăduia să nu „cugete" împotriva vieții, „cinstei" și — în plus — a averii boerilor „patrioți", să ceară „toate trebuincioasele oștirilor a se împlini prin poruncile acestei stăpâniri" — deci conlucrare în administrație cu reprezentanții acestor boieri —, să ia măsuri „spre încetarea pagubelor și a răutăților ce au cercat drumeții și alții" și să determine poporul „a da toată supunerea și ascultarea la stăpânirea țării". Deosebit de importantă era afirmația făcută chiar la începutul documentului prin care responsabilitatea situației în care ajunsese țara era atribuită „oblăduirii domnilor ce au stăpânit până acum", teză prin care tăișul sabiei revoluției era îndreptat împotriva domniilor fanariote. Este neîndoielnic că prin angajamentele asumate, slugerul accepta să atenueze avânturile potrivnice boierimii. Exista însă și un corectiv, deoarece supunerea și ascultarea față de stăpânire nu urmau să fie datorate de popor decât atunci „când însă și această stăpânire va avea îngrijire pentru dânsul, a-l feri de orice jaf și nedreptate". Vladimirescu se angaja, la rândul său, a fi gata de luptă „împotriva vrăjmașului ce se va arăta împotriva drepturilor țării"[4]. Într-o

[1] *Ibidem*, p. 380.
[2] *Ibidem*, p. 385.
[3] Hurmuzaki, s.n., 2, p. 648–649.
[4] DIR. 1821, 1, p. 395–397.

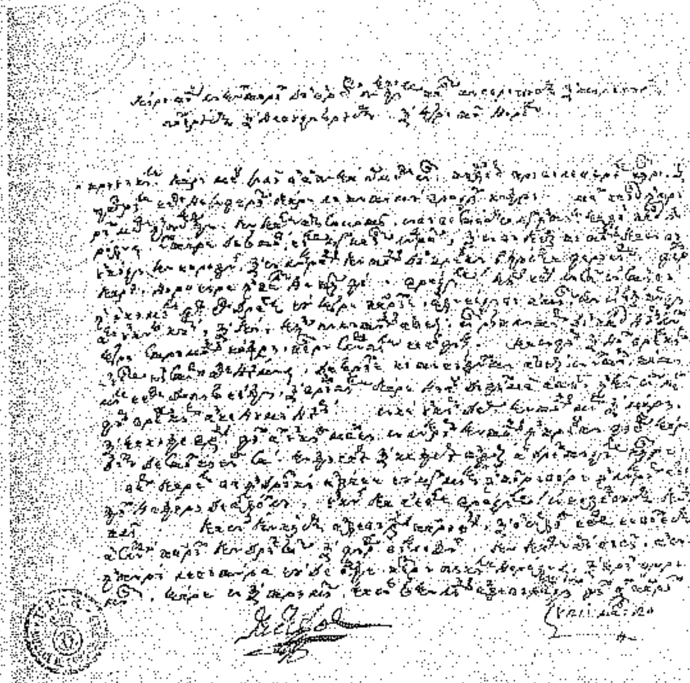

Fig. 13 Proclamația lui Tudor Vladimirescu din 20 martie/1 aprilie 1821.

proclamație adresată locuitorilor țării „din orice treaptă", slugerul explica de fapt bazele acordului, evidențiind — fapt esențial — că supunerea „la legile și pământeneștile obiceiuri" a celor ce încinseseră armele nu urma să aibă loc decât prin intermediul său și în măsura în care el avea să le considere „că sunt întru adevăr folositoare patriei și de mare trebuință obștii norodului"[1]. De fapt, acordul nu făcea decât să reflecte platforma comună, la care se ajunsese, care nu excludea nici realizarea programului revoluționar cuprins în „Cererile norodului", nici eliminarea abuzurilor săvârșite de boieri, nici limitarea puterii lor. Vladimirescu continua să se considere conducător al țării și unele concesii

[1] *Ibidem*, p. 385–387.

ctice nu afectau liniile principale ale programului pentru care se ridicase steagul revoluției, s-a străduit, mai departe, să ducă înainte societatea românească spre o nouă fază a istenței ei, evitând, totodată, pe cât posibil, să provoace reacția imperiilor, de care, în ea vreme, depindea în bună măsură soarta Principatelor Române.

Conducătorul revoluției a trecut la efectiva acțiune de guvernare. Principalul său termediar a fost vistiernicul Alexandru Filipescu-Vulpe. Slugerul Tudor dădea dispoziții care divanul trebuia să le îndeplinească. El a cerut să se înlesnească procurarea de mament și muniții, a pretins banii necesari „trebuințelor" unităților „Adunării norodului" n Oltenia, s-a arătat preocupat de problema cadrelor administrative din județe etc. vea stofă de om mare — îl caracteriza un contemporan —, dar timpul, locul și mijloacele u lipsit"[1]. „Iar Tudor la Cotroceni — scria același, cronicarul bucureștean Dobrescu - își punea titla de domn. Iar câți boieri mai era, toți asculta și ce le poruncea, aceia cea. Boieri boierea, ispravnici punea, poștile la el venea, judecăți făcea și jălbi primea, lănia se înveselea, boierii ca la un stăpân îi slujea"[2]. Autoritatea lui Vladimirescu era necontestat. O bună parte din boierime a fugit dincolo de hotare, dar boierii care au mas i s-au supus vrând, nevrând.

Revoluția condusă de Valdimirescu s-a desfășurat într-o obiectivă corelare enimențială cu cea a Eteriei. La 19/31 martie, Ipsilanti a sosit la Ploiești, după un arș plin de ezitări, încercând, utopic, să obțină, prin intermediul țarului, asentimentul orții pentru a strămuta acțiunea sa pe teritoriul elen. Prevenit de Iordache Olimpiotul legătură cu acțiunea independentă a lui Vladimirescu, care dorise să intre cel dintâi București, a șovăit să înainteze și abia la 27 martie/8 aprilie avangarda sa a sosit la lentina, unde a venit și el în ziua următoare. Îngrijorările sale aveau să-i fie confirmate. boieri i-a dezamăgit, ei dându-și seama că Rusia îl abandonase, ceea ce le va fi confirmat de știrile presei austriece ajunsă la București și mai ales de scrisoarea lui Capodistria n 14/26 martie, în care ministrul țarului îl prevenea că „armatele împăratului nu vor işca"[3]. În aceste condiții, s-a ajuns și la decisiva întrevedere dintre Ipsilanti și slugerul udor. Cu toate legăturile lor, relațiile le erau încordate. Vladimirescu, nefiind însă întru tul convins că în anumite împrejurări Rusia nu ar interveni, n-a vrut să pună capăt or legături, dar s-a împotrivit ca Ipsilanti să intre în Capitală, pentru a nu se compromite ță de Poartă cât timp intervenția rusă nu mai era probabilă și deoarece nu voia să împartă terea cu conducătorul Eteriei. Întrevederea a avut loc la casele de la cișmeaua lui avrogheni, pe teren neutru, fiecare venind cu câte o gardă. Asupra întrevederii s-au strat versiuni diferite. În orice caz, toate concordă în a arăta că Vladimirescu a cerut vezi privind venirea armatei ruse și întrucât acestea nu i s-au putut oferi, el a refuzat se angajeze într-o luptă inegală cu armatele otomane; dimpotrivă, i-a dat să înțeleagă ințului eterist, că trebuia să părăsească Țara Românească, pentru a nu fi provocată

[1] N. Iorga, *op. cit.*, p. 51.

[2] Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802–1830)*, în SAI 8, 1966, p. 351.

[3] *DIR. 1821*, 4, p. 154.

invazia otomană. Cu toate divergențele, cei doi conducători au trebuit însă să găsească un *modus vivendi* pentru a putea coexista în grelele împrejurări existente. A fost stabilit în fapt un *condominium* al lor asupra Țării Românești, în cadrul căruia Ispilanti și-a putut păstra însă un număr mai mic de județe față de cele supuse autorității lui Vladimirescu, doar județele dinspre munte de la est de Olt, dar și în acestea Vladimirescu și-a exercitat autoritatea asupra unor plaiuri de la graniță.

În timp ce forțele principale ale lui Vladimirescu s-au deplasat spre mănăstirea Cotroceni, unde s-a instalat și slugerul, Ipsilanti s-a retras la Târgoviște. Deplasarea la Cotroceni a coincis cu măsurile militare intensificate pe care le-a ordonat Vladimirescu și în primul rând cu fortificarea taberei principale a „Adunării norodului". Au fost depuse, totodată, silințe pentru înmulțirea rândurilor oștirii revoluționare, pentru dotarea ei cu armament și muniții și ostașii au fost supuși unor intense exerciții militare.

Între timp, boierii divaniți din București au căutat din nou o cale proprie de ieșire din criză, dovedindu-și nestatornicia. La 3/15 aprilie ei au încercat să plece, fiind însă opriți de la aceasta prin intervenția poporului. De altfel, caimacamii lui Scarlat Calimachi, căruia i se încredințase efemer de către Poartă domnia Țării Românești, îndemnau la rândul lor pe mitropolit și pe boierii de la București să determine pe Vladimirescu să evacueze Capitala. „Dacă este o nădejde de îndreptare — scriau ei mitropolitului — apoi ea stă numai în evacuarea imediată din București a tuturor răsculaților"[1]. Slugerul Tudor a refuzat să dea curs unor atare îndemnuri. „... Cu rușine — scria el — ne va fi să ne spăimântăm, încât să ne și tragem, în vreme ce suntem datori să ne jertfim pentru patria noastră, pentru care sunt și eu venit dimpreună cu norodul"[2]. Refuzând să se retragă, Vladimirescu a ocupat noi poziții în oraș: mănăstirea Mihai Vodă, grădina de la Belu, Mitropolia și mănăstirea Antim și, în afară de oraș, punctele de trecere de pe Argeș și Sabar. Sub influența lui Vladimirescu, divanul din București a cerut socoteală lui Ispilanti pentru prelungirea șederii sale în Principate, deși, în aceeași vreme, slugerul Tudor menținea legăturile cu prințul eterist, care, prin Dimitrie Macedonschi, căuta să-l facă să creadă în vești încurajatoare ce ar fi primit de la Laibach.

Cu toată situația critică în care, dincolo de voința sa, se găsea, Vladimirescu dădea dovadă de dârzenie și siguranță de sine. După ce convinsese pe boieri să mai rămână în București, slugerul și-a afirmat într-un mod mai accentuat autoritatea față de divan. Este probabil perioada când el a definitivat „Cererile norodului" în forma mai amplă de 48 articole care nu ni s-au păstrat. De Paști, deci în jurul datei de 10/22 aprilie, el a lansat o proclamație care cuprindea punctele principale ale „Cererilor" sale, pe care periodicul englez „The Public Lidger" din 26 mai/7 iunie le considera o Constituție. În măsura în care i-au îngăduit-o împrejurările complicate, Vladimirescu a căutat să aducă oarecari ușurări sătenilor și robilor țigani.

[1] *Ibidem*, 2, p. 24.

[2] *Ibidem*, p. 21–22.

Semnificativă a fost și atitudinea pe care conducătorul revoluției a înțeles s-o adopte față de Moldova, el îndemnând divanul la conlucrare cu divanul din Iași, ca „fiind la un gând și într-un glas cu Moldova, să putem câștiga deopotrivă drepturile acestor prințipaturi, ajutorându-ne unii pe alții"[1]. De altfel, revoluția din Țara Românească a avut un puternic ecou în Moldova, după cum ea a produs adânci frământări în rândurile maselor țărănești transilvane. Din prima decadă a lunii februarie se auzise la Iași despre evenimentele revoluționare din Țara Românească și, mai târziu, în aceeași lună, informații despre „Cererile norodului" pătrunseseră probabil la nord de Milcov, deoarece consulul austriac Raab menționa puternicul ecou al documentului.

În ceea ce privește Transilvania și Bucovina, încă de la începutul revoluției, consulul general Fleischhackl își exprimase îngrijorarea față de influența pe care evenimentele din Țara Românească o puteau exercita la nord de Carpați. Nu întâmplător comisarul districtual al Sucevei a ținut să remarce în legătură cu aceleași evenimente din Țara Românească că „Bucovina se compune în cea mai mare parte din moldoveni"[2]. La 14/26 februarie, guvernatorul Transilvaniei și-a exprimat temerea într-o circulară în legătură cu revoluția din Țara Românească, îngrijorat că „aceste dezordini și principii periculoase, care se aseamănă cu cele ale așa-zisei mișcări a lui Horea, să nu pătrundă pe căi ascunse în patria noastră"[3]. De altfel, frământarea țărănimii transilvănene și arestările ce au fost întreprinse de autorități au fost relevante în această privință, ca și zvonurile stăruitoare care circulau privind apropiata venire a slugerului Tudor pentru a ridica la luptă pe românii transilvani. „Toate circumstanțele arată că țărănimii române de aici — scria comitele Hunedoarei, Alexe Nopcsa — îi plac cele întâmplate în Țara Românească, iar în cazul când de acolo s-ar face o invazie la noi, ar fi dispusă cu siguranță să se alăture"[4].

Între timp, realist, slugerul Tudor, care în general se ferise să adopte o poziție ostilă Porții, a căutat să dezvolte contactele cu reprezentanții dunăreni ai puterii suzerane. Generalul austriac Schustekh, ca și aghiotantul slugerului Tudor, confirmă intensa „corespondență" dintre Vladimirescu și pașalele dunărene. Potrivit unor surse, ar fi avut loc chiar și un schimb de daruri între conducătorul revoluției și pașa de Silistra ai cărui trimiși au fost ovaționați de panduri, desigur la sugestia comandirului lor, în tabăra de la Cotroceni. Tratativele au avut loc și cu pașa de Giurgiu prin cavasul acestuia Nuri Aga și prin căminarul Alecu Aslanoglu. Un arz a fost trimis pașei de Giurgiu, iar celui de Silistra i s-au trimis doi boiernași ca mesageri. Deși negocierile n-au îndrituit optimista declarație făcută pandurilor de comandirul lor — „cât despre turci să n-aveți teamă, că

[1] *Ibidem*, p. 33.
[2] Nichita Adaniloaie, Gh. Duzinchevici, *Noi mărturii contemporane asupra mișcării din 1821*, în „Studii" 4, 1971,1, p. 5.
[3] Hurmuzaki, s.n., 3, p. 67.
[4] *Ibidem*, p. 212, 214.

eu m-am înțeles cu Înalta Poartă"[1] — este totuși evident că practic negocierile au dus la o întârziere a invaziei militare.

Refuzând să părăsească Bucureștii, de unde putea trata cu reprezentanții Porții de pe poziții mai puternice și vrând să evite o nouă tentativă de plecare a boierilor ori folosirea lor de Ipsilanti, Vladimirescu a ordonat ca membrii divanului să fie cu toții transferați în casa de la Belvedere a lui Dinicu Golescu. Slugerul Tudor a devenit într-adevăr în aceste împrejurări „domn poruncitor țării", „slujindu-i boierii ca unui domn", cum nota cronicarul Dobrescu[2]. Scrisorile din această perioadă adresate de Vladimirescu lui Filipescu-Vulpe nu erau în fapt decât simple porunci, iar dependența divanului este relevată și de actele externe, în care boierii scriau că s-au unit cu poporul și-l denunțau pe Ipsilanti ca pe o „căpetenie unei adunări necunoscute nouă și de tot streină"[3].

În luna mai, Poarta a decis să treacă la acțiuni represive în Principate. Pașa de Brăila a început operațiile sale spre Galați, îndreptându-se apoi spre Iași, iar în Țara Românească au pătruns oștile otomane din Silistra, Giurgiu și Vidin, ca și de la Ada-Kaleh, Lom și Rahova, comanda supremă fiind deținută de Hagi Ahmed Gheghen, locțiitorul (chehaia bei) seraskierului de Silistra. Înaintarea otomană a fost însă lentă, datorită în parte și negocierilor ce se purtau atât cu slugerul Tudor, cât și cu frumrașul eterist bimbașa Sava. În același timp, tensiunea dintre Vladimirescu și Ipsilanti s-a accentuat, cel dintâi căutând să împiedice atât instalarea eteriștilor în mănăstirile dinspre munți, cât și noile recrutări întreprinse de aceștia. Totuși, a fost menținut în continuare contactul dintre cei doi conducători. A mai existat și intenția unei rezistențe comune antiotomane a slugerului Tudor și a bimbașei Sava, dar cel de-al doilea s-a retras până la urmă la Plumbuita și Mărcuța pentru a se îndrepta apoi în direcția Târgoviștei.

Retragerea spre Olt. Sfârșitul slugerului Tudor și al revoluției. Tudor Vladimirescu avea simțul realității. El își dădea seama că, angajând singur o luptă cu armatele de invazie în regiunea Bucureștilor, nu putea izbuti. Refuzând să părăsească Capitala până în ultimul moment *posibil*, era acum însă în situația de a realiza planul de retragere, pe care-l avusese în vedere încă de la începutul revoluției și care acum se impunea a fi înfăptuit. Planul său și-l definise în fața unor delegați trimiși la Laibach: „... eu trec peste Olt, cu toată Adunarea norodului, ca să mă întăresc în mănăstirile ce le-am umplut cu zaherele și cu panduri și nădăjduesc... să mă țin acolo multă vreme, ca în niște cetăți, până când îi vom sili pe turci să dea țării drepturile și privilegiile ce norodul le-a cerut prin mine, de la Înalta Poartă"[4]. Hotărârea de retragere s-a luat pe de o parte deoarece armata otomană se apropia efectiv de Capitală și raportul de forțe era inegal, iar, pe de alta, datorită faptului că negocierile continuând, Vladimirescu voia să evite o cioctire prematură. Potrivit lui

[1] D. Bodin, *Premise la un curs despre Tudor Vladimirescu*, în RIR 14, 1944, p. 37.
[2] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 351.
[3] *DIR. 1821*, 2, p. 157.
[4] C.D. Aricescu, *op. cit.*, p. 225.

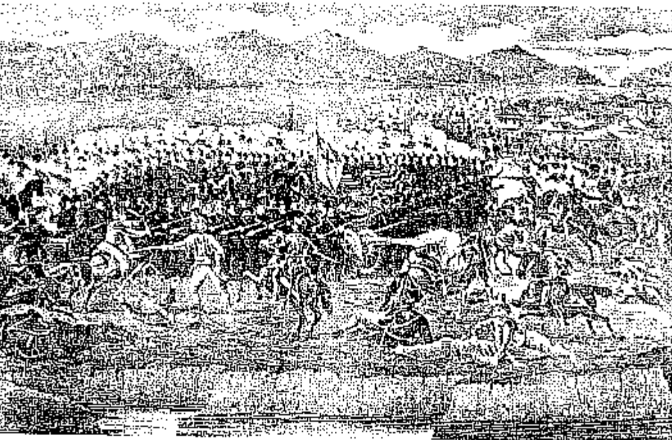

Fig. 14 Bătălia de la Drăgășani din 7/19 iunie 1821.

iprandi, Nuri Aga a venit de la Dudești la slugerul Tudor în mai multe rânduri pentru l convinge să acționeze contra eteriștilor, ceea ce el a refuzat, angajându-se în schimb se retragă din oraș și să adopte o atitudine de neutralitate față de conflictul dintre omani și eteriști. La rândul său, Hagi Ahmed Gheghen s-a angajat să negocieze cu vanul, dar și cu Vladimirescu, un nou așezământ „mai ales în favoarea sătenilor"[1]. eputându-se bizui pe o cooperare cu sorți de izbândă cu oastea eteristă și în condițiile sei unui ajutor militar din partea Rusiei, nevrând nici să rupă tratativele cu Poarta, ladimirescu, după ce a eliberat pe boieri, dându-le și o gardă care i-a însoțit spre hotarul ransilvaniei, când tunurile otomane se auzeau la Cățelu, în ziua de 15/27 mai, a ieșit „Adunarea norodului" din București, îndreptându-se spre Oltenia, pe linia de municație București-Pitești-Râmnicu Vâlcea.

Forțele de care dispunea acum slugerul cuprindeau 5 000 de panduri (în parte țărani cași alăturați acestora), în majoritate pedeștri și 1 000 de arnăuți călări; de asemenea, ducea cu el șase tunuri. Executând marșul în deplină ordine și făcând și unele exerciții rice, oastea s-a îndreptat spre Golești, unde unități eteriste comandate de Nicolae silanti și de Iordache Olimpiotul i-au barat drumul, încercând să-i oprească retragerea. ziua de 18/30 mai, între cele două părți au avut loc tratative, care au dus la o aparentă păciuire. Dar comandirul pandurilor a refuzat să se angajeze într-o acțiune de înfruntare

[1] *DIR. 1821*, 5, p. 298.

ofensivă a otomanilor, fiind de acord doar să lupte cu ei doar dacă aveau să-l atace, ceea ce, datorită negocierilor ce erau încă în curs, el știa că nu urma să aibă loc. Totodată, deși superior într-o eventuală înfruntare corpului de oaste eterist ce încercase să-i bareze drumul, slugerul Tudor a evitat să-l zdrobească.

Fig. 15 Mavrofori în bătălia de la Drăgășani (7/19 iunie 1821).

Conducerea Eteriei, aflată într-o stare de panică, voia să înlăture pe Vladimirescu. Nu numai datorită refuzului său de a acționa în colaborare ofensivă împotriva forțelor otomane și de teama eventualei sale alăturări turcilor, dar și deoarece Ipsilanti și cei din jurul său gândeau la banii, la muniițiile, la tunurile și chiar la oastea pandurilor pe care și-o doreau subordonată. În vreme ce, așteptând trupele de panduri ale lui Solomon ce urmau să sosească din Oltenia, Vladimirescu era la Golești, de unde putea supraveghea mișcările otomane și, totodată, continua negocierile, conducerea Eteriei, incapabilă să-l înfrunte pe câmpul de luptă, a recurs la complot. Au fost utilizați unii dintre căpitanii săi — în primul rând Dimitrie Macedonschi și Hagi Prodan — folosindu-se și unele nemulțumiri existente din pricina disciplinei stricte — care mersese până la executarea unor căpitani — pe care slugerul o impusese oastei sale. Izolat de masa pandurilor, în turnul porții de la Golești, prin unități subordonate complotiștilor, slugerul Tudor a fost ridicat de Iordache Olimpiotul în ziua de 21 mai/2 iunie, comandirul declarându-i însă plin de demnitate „că se află cu sabia sa în patria sa"[1]. Dus la Târgoviște, chinuit și supus apoi unui simulacru de judecată, în temeiul Codului militar al Eteriei, căreia el nu-i aparținea, a fost condamnat, apoi „iertat" pentru a fi însă ucis mișelește, tăiat cu săbiile, în noaptea de 26 spre 27 mai / 7 spre 8 iunie, ucigașii făcând să-i dispară trupul, care n-a mai fost găsit vreodată. El a dispărut în mod tragic, dar măreț, de pe scena istoriei. „Și'ntr-o noapte — scria un cronicar, prieten al său — Tudor pieri"[2].

În timp ce conducătorul Adunării norodului era înlăturat și oastea sa trecută, cu sprijinul complotiștilor, sub comanda Eteriei, ceea ce a dus la grabnica ei dezagregare, oastea otomană care se îndrepta spre Târgoviște a înfrânt cu ușurință pe eteriști la mănăstirea Nucet și în pădurea Cornățel. Ipsilanti a ordonat retragerea din Târgoviște

[1] N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 296.
[2] Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ed. Damaschin Mioc, București, 1969, p. 307.

Fig. 16 Eteriști refugiați în Basarabia.

spre Olt, grija sa principală fiind să-și asigure refugierea în Transilvania. Eteriștii s-au îndreptat demoralizați spre Râmnicu Vâlcea, în timp ce bimbașa Sava s-a alăturat otomanilor, ceea ce nu-l va feri, peste câteva luni, de execuție. În Oltenia, pandurii au luptat încă din luna aprilie împotriva trupelor otomane, lupta cea mai importantă dându-se însă la 26 mai/7 iunie la Zăvideni. În zilele de 28 și 29 mai /9 și 10 iunie, cele câteva mii de panduri care încă nu se risipiseră din corpul principal al „Adunării norodului", după ce au forțat Oltul, au luptat vitejește și cu succes cu un corp de oaste otoman dar, lipsiți de muniții (pe care le ridicaseră în cea mai mare parte eteriștii), ei au trebuit să se desprindă noaptea de adversar și să se retragă, procesul de dezagregare desfășurându-se apoi intens, ostașii țărani fiind în majoritate localnici. La 7/19 iunie, eteriștii au înfruntat același corp de oaste otoman, tot la Drăgășani și cu toată vitejia corpului tinerilor mavrofori au suferit o dezastruoasă înfrângere, datorită în primul rând slăbiciunii comandantului lor, care, apoi, s-a refugiat în Transilvania.

Lupta de rezistență s-a mai prelungit încă timp de două luni. În preajma Iașilor, pe malul Prutului, eteriștii s-au luptat vajnic cu otomanii, iar la mănăstirea Secu a avut un sfârșit eroic unitatea lui Iordache Olimpiotul și a lui Farmache. Deși n-au mai existat o comandă unică și nici un plan de acțiune unitar, forța combativă a pandurilor a fost evidențiată prin rezistența ce s-a mai fost desfășurată la mănăstirea Tismana și prin rezistența din regiunea Tismana-Târgu Jiu. Deși înfrânți la Slobozia, la 16/28 iulie, pandurii comandați de Papa Vladimirescu, fratele slugerului, au demonstrat în mod evident încă odată capacitatea lor militară.

Fig. 17 Iordache Olimpiotul dă foc pulberii la mănăstirea Secu.

Fig. 18 Luptele de la Slatina.

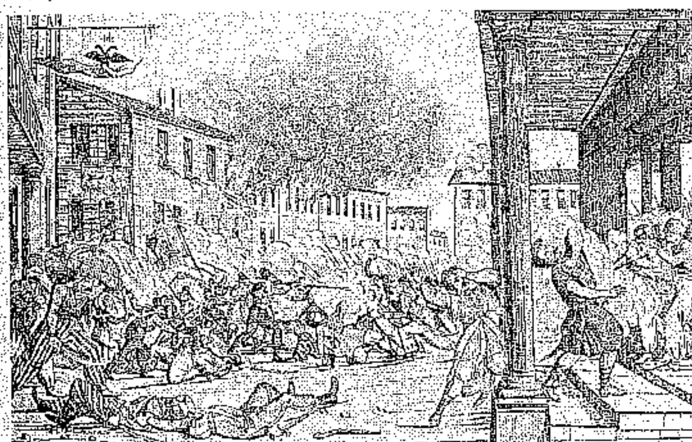

Fig. 19 Detasamentul de arnauți al lui Bimbașa Sava nimicit de oștile otomane la București.

Evenimentele din 1821 au arătat, prin dimensiunile și implicațiile lor, că era revoluțiilor moderne fusese inaugurată în Țările Române. Revoluția din 1821 a deschis drum revoluției din 1848. Dacă urmarea imediată a revoluției a fost înlăturarea sistemului fanariot, consecințele ei au fost cu mult mai profunde. Procesul de destrămare a „vechiului regim" s-a accentuat (deși restabilirea domniilor pământene nu avea să ofere o grabnică soluție a înlăturării sale) și s-a impus imperioasa necesitate de a se găsi un cadru mai adecvat pentru dezvoltarea societății românești. Intensificarea întocmirii memoriilor de reformă va fi caracteristică pentru perioada următoare revoluției condusă de Vladimirescu. Deosebit de însemnată a fost și accentuarea cursului spre eliberarea națională, ideile de unitate fiind și ele mai puternic reliefate. Revoluția a fost înăbușită prin represiune militară externă, dar un proces istoric fusese inaugurat ireversibil și înnoirii i-a fost deschis un drum mai larg.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

ADĂNILOAIE, Nichita, DUZINCHEVICI, Gh., *Noi mărturii contemporane asupra mișcării din 1821*, în „Studii" 24, 1971,1, p. 3–19.

ANDRONESCU, Virgil, *Un fragment de cronică*, în *Contribuțiuni istorice*, Constanța, 1901.

ARICESCU, C.D., *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874.

BĂLAȘA, D., *Revoluția din 1821 reflectată în însemnările micilor cronicari aflate pe filele unor vechi cărți românești*, în MO 33, 1981, 7–9, p. 402–408.

BELDIMAN, Alecu, *Eteria sau jalnicele scene prilejuite în Moldova din răsvrătirile grecilor, prin șeful lor Alexandru Ipsilante, venită din Rusia în anul 1821*, Iași, 1861.

Biografia Vieții polcovnicului Ioan Solomon istorisită de sine însuși și scrisă de P. Georgescu, Craiova, 1862.

CORFUS, Ilie, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802–1830)*, în SAI 8, 1966, p. 309–403.

CORIVAN, N., *Informații inedite din Arhiva Ministerului de Externe de la Viena cu privire la răscoala lui Tudor Vladimirescu*, în AIIAI 5, 1968, p. 195–201.

DIONISIE ECLESIARHUL, *Cronograful Țării Românești*, ed. C.S. Nicolescu-Plopșor, Râmnicu Vâlcea, 1934.

Documente privind istoria României. Răscoala din 1821, 1–5, București, 1959–1962.

FILIMON, I., *Dokimion istorikón peri tis ellinikis 'epanastáseos*, 1–4, Atena, 1859–1861.

FOTINO, Ilie, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluțiunea din anul 1821, supranumită Zavera*, București, 1874.

GLOGOVEANU, Maria I., *Acte referitoare la Tudor Vladimirescu*, în AO 9, 1930.

IORGA, N., *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dăscălescu*, București, 1932.

—, *Istoria românilor*, 8. *Revoluționarii*, București, 1938.

HURMUZAKI, Eudoxiu, *Documente privitoare la istoria României*, serie nouă, 2–3, București, 1967.

IANCOVICI, Sava *Tudor Vladimirescu. Documente și date noi*, în RA 47, 1970, 2, p. 569–597.

IORGA, N., *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921.

—, *Inscripții de pe cărțile vechii biserici Sf. Arhangheli din Brăila*, în BCIR 9, 1930.

Izvoare narative privind revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, coord. G.D. Iscru, Natalia Trandafirescu, Marcel Ciucă, Ilie Cristian, Craiova, 1987.

APPASOGLU, D., *Evenimentele insurecțiunei elene și răscularea lui Tudor Vladimirescu cerând drepturile românilor în anul 1821*, București, 1873.

ENELEA, Georgeta, HASDEU, Titus N., *Lista refugiaților din Țara Românească în districtul Brașov în timpul revoluției din anul 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Cumidava" 7, 1963, p.

ETRESCU, Ileana, *Începuturile mișcării revoluționare din 1821*, Craiova, 1971.

PPIDI, Andrei, *Nicolae Soutzo (1798–1871) et la faillite du régime phanariote dans les Principautés Roumaines*, in RESEE 6, 1968, 2, p. 313–338.

ATON, Gh., *Revoluția din 1821 — fenomen de sinteză, turnantă decisivă în dezvoltarea societății românești*, în MMS 57, 1981, 1–3, p. 13–26.

Revoluția din 1821. Opinii în jurul unor controverse, în AIIAC 25, 1982, p. 335–352.

Despre Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821, în *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994, p. 201–214.

ADU, Mircea T., *1821. Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Craiova, 1978.

OMAN, Louis, *„Cererile norodului românesc" și forțele social-politice la 1821*, în SAI 30–31, 1975, p. 98–113.

USU, Dorina N., *Oastea primei revoluții din epoca modernă a României (1821)*, în *Armata și societatea românească*, București, 1980, p. 197–204.

TAN, Apostol, *Revoluția de la 1821 și statutul internațional al Principatelor Române*, în RdI 33, 1980, 5, p. 847–872.

TROIA, Marian, *Noi mărturii externe privind anul revoluționar 1821 în Țările Române*, in RA 65, 1988, 3, p. 311–331.

Corespondența Consulatului rus din București, o importantă sursă documentară în cunoașterea evenimentelor revoluționare de la 1821 în Principatele Române, în RA 74, 1997, 2, p. 164–194.

ENDRULESCU, Ion Gh., *Caracterul popular și revoluționar al cârmuirii instaurate de Tudor Vladimirescu*, în SAI 43–44, 1981, p. 33–38.

ERBAN, C., *Aspecte din lupta orășenilor din Țara Românească și Moldova împotriva asupririi feudale în secolul XVIII și la începutul secolului XIX*, în „Studii" 13, 1960, 6, p. 27–45; 14, 1961, 3, p. 623–658.

ERBAN, C., ȘERBAN, Victoria, *Mărturiile lui Ion Voinescu I despre Tudor Vladimirescu și rostul revoluției române din 1821*, în „Mehedinți. istorie și cultură", 3, 1981, p. 55–60.

OTROPA, V., *Zavera din 1821 și regimentul năsăudean*, in AIINC 4, 1926–1927, p. 135–146.

ODOROV, N., *La participation des Bulgares à l'insurrection hétairiste dans les Principautés danubiennes*, in „Etudes balkaniques", 1, 1964, p. 69–96.

Filiki Eteria i Bălgarite, Sofia, 1965.

ODOROV, N., TRAÏKOV, V., *L'insurrection grecque de 1821–1822 et les Bulgares*, în „Etudes balkaniques" 8, 1971, 1.

RECHIA, V.A., *Istoria românilor. Revoluțiunea lui Tudor Vladimirescu (după documente noi). 1821–1822*, 13, București, 1901.

ELTER, Tiberiu, *Organizarea oastei revoluționare condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară" 14–15, 1981–1982, p. 103–106.

RTOSU, Emil, *Tudor Vladimirescu. Pagini de revoltă*, București, 1944.

Tudor Vladimirescu la Viena (iunie-decembrie 1814), în „Studii" 24, 1971, 1, p. 21–31.

ORNICESCU, Nestor, *Descătușarea. 1821*, Craiova, 1981.

ENOPOL, A.D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 10, București, 1930.

Capitolul III

RESTAURAREA DOMNIILOR NAȚIONALE (1821–1828)

Intrarea trupelor otomane în Principate, în mai 1821, înfrângerea mișcării eteriste și a rezistenței pandurilor au pus capăt desfășurării militare a revoluției din 1821. Efectele acesteia, însă, aveau să se resimtă, adânc și puternic, în perioada care a urmat, în deschiderea creată societății românești pentru organizarea structurilor naționale, moderne. Treptat, avea să capete expresie programul național al revoluției.

Ocupația otomană, cu toate excesele care au însoțit-o, a durat până la sfârșitul lunii septembrie 1822, când, în urma presiunii internaționale, o parte a trupelor otomane a fost retrasă peste Dunăre. Importante detașamente militare au rămas însă până în 1824, când efectivele militare au fost reduse la câteva sute de oameni.

În urma intervenției puterilor, concertată prin Protocolul de la Berlin (2/14 martie 1822), Poarta a convocat două delegații, alcătuite din boieri munteni și moldoveni, pentru a le consulta cu privire la cerințele celor două principate și a modalităților de restabilire a administrației civile. Înainte ca delegațiile să fi ajuns la Constantinopol, atât boierii moldoveni, cât și cei munteni, aparținând primei clase sau categoriilor inferioare, începuseră să formuleze *cerințele țării* în arzuri și memorii adresate Imperiului otoman și Rusiei. Conținutul acestora, mai radical sau mai moderat, era în acord atât cu interesele categoriilor boierești, dar și cu capacitatea de receptare a puterii căreia îi erau adresate. Firesc, cerințele naționale, comune ambelor principate, în accepțiunea lor generală, erau mai limpede conturate în cele adresate Rusiei (abolirea regimului fanariot, desființarea raialelor, desființarea monopolului economic și libertatea comerțului ș.a.).

La sfârșitul lunii aprilie 1822, opțiunile reprezentanților celor două principate, amendate în mai multe rânduri, au primit o formă definitivă, cuprinzând o parte doar din cererile formulate anterior. Dând curs și resentimentelor față de greci și de fanarioți, Poarta a admis și chiar a susținut cerința cu privire la restabilirea domniilor pământene și a excluderii grecilor din funcțiile civile și ecleziastice. Consecința directă urma să fie o schimbare corespunzătoare și în modul de administrare a celor două provincii românești[1].

[1] În mai 1822, Nesselrode scria ambasadorului englez de la Constantinopol că, hotărând modalitatea de alegere a domnilor din Principate din rândul boierilor, turcii au introdus o schimbare în modul de administrare a celor două provincii. Pentru a o pune în practică însă trebuiau să obțină confirmarea formală

Fig. 20 Caimacamul Ștefan Vogoride.

Schimbarea regimului politic deschidea calea dezvoltării moderne, pe linie națională, a ambelor principate, considerate ca făcând corp comun în regimul lor juridic și în raporturile cu Poarta. Ea a însemnat un pas important pe calea unității și a independenței.

La 1/13 iulie 1822 au fost numiți domni — Ioniță Sandu Sturdza, în Moldova, și Grigorie Dimitrie Ghica, în Țara Românească. Nici timpul, nici împrejurările, însă, nici propria lor capacitate și voință nu au îngăduit celor doi domni să adopte măsuri de natură să pregătească condițiile unei transformări în consonanță cu noul regim politic-național instaurat. Nu au putut să domine situația. Au izbutit doar să aducă unele corective regimului existent, fără să atingă structurile acestuia.

Atât în Moldova, cât și în Țara Românească, aproape în întreaga perioadă a celor două domnii, anarhia internă a reprezentat o realitate continuă, întreținută și agravată, în primul an, mai cu seamă, de excesele săvârșite de armata otomană de ocupație, care au urmat celor eteriste. Împrejurările din anul revoluției, teama izbucnirii unui nou război și a iminentei ocupații militare otomane au provocat o masivă migrare a locuitorilor în interiorul și în afara țării. În documentele din prima jumătate a secolului al XIX-lea fenomenul a fost desemnat sub denumirea de „bejenia cea mare".

În afara boierilor (a celei mai însemnate părți a acestora), care reprezentau forța politică — refugiați în Bucovina și în Basarabia, cei din Moldova, în Transilvania, cei din Țara Românească — o mare parte a populației din cele două țări române s-a retras spre locuri adăpostite. Reîntoarcerea s-a făcut greu, în condițiile unei nesiguranțe generalizate și a unei fiscalități excesive, generată și de imensele costuri ale ocupației militare, precum și de venalitatea și de corupția aparatului administrativ, care și-a păstrat structura. O a doua bejenie, al cărui teatru a fost Țara Românească, mai cu seamă, a avut loc în mai 1828, când, după începerea Războiului Ruso-Turc, de teama turcilor (care puteau ajunge în Capitală într-un răstimp scurt), populația orașului a fugit în masă. Străzile Capitalei, notează un martor ocular, timp de 36 de ore, „au fost pline de mii de vehicule, încărcate cu femei, copii, animale … încrucișându-se, sfărâmându-se, fugind fără să știe unde"[1].

În ambele principate, cetele de hoți făceau călătoriile nesigure și primejdioase. La doar două leghe departare de București, călătorii erau dezbrăcați (jefuiți) și uciși în plină

---

a Rusiei (Apud Ioan C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, în *Opere alese*, ed. Georgeta Penelea, București, 1985, p. 123).

[1] Hurmuzaki, 17, p. 55–56.

Fig. 21 Domnul Țării Românești Grigore Dimitrie Ghica.

Fig. 22 Domnul Moldovei Ioniță Sandu Sturdza.

zi. Forțele însărcinate cu măsurile polițienești și gărzile domnești colaborau cu răufăcătorii. Agenții consulari ai Franței, care oferă informații în acest sens, notează că ordinea, atât cât se mai putea menține în cele două principate, se datora turcilor. Fără prezența acestora, „răul ar fi ajuns la ultimile limite"[1].

Nesiguranței provocate de extinderea brigandajului și de viciile unei administrații ruinătoare i s-au adăugat consecințele epidemiilor de ciumă (din 1824 și 1826) din București. În rapoartele consulare sunt reproduse fapte care par de domeniul incredibilului săvârșite de acei însărcinați cu izolarea bolnavilor sau cu îngroparea celor răpuși de boală. Potrivit informațiilor lui Hugot, „spaima este la culme. Un sfert din populația orașului a fugit, toate casele fiind închise sau transformate în lazarete"[2].

La acestea s-a mai adăugat pierderea unui important număr de vite, provocată de epizootii, iernile geroase, foametea cronică rezultată din insuficiența recoltelor, uriașul incendiu din 1827 care a mistuit trei sferturi din capitala Moldovei ș.a.

Iată câteva extrase din documentele timpului, în care este zugrăvită situația internă a celor două țări române:

„Moldova este lăsată la discreția nenorocirilor care sunt, întotdeauna, inseparabile de anarhie; orașele noastre sunt deșerte, bisericile profanate, casele devastate, recoltele pierdute și mare parte a clasei agricole rătăcește"[3].

În decembrie 1827, Barbu Știrbei înfățișează „adevăratul tablou al situației" din Țara Românească în următorii termeni: „un stat care nu oferă nici un fel de siguranță, în care nu este asigurată călătoria fără riscul de a fi asaltat de hoți la fiecare pas, în care proprietarii nu îndrăznesc să meargă la proprietățile lor sau să încheie vreo afacere, fiind obligați să se adăpostească în orașe, să ducă o viață mizerabilă și să-și corupă sufletul prin lene, consumându-și neproductiv capitalurile pe care le-ar putea întrebuința pentru îmbogățirea pământului și sporirea bogățiilor sale. Un stat în care nu există poliție și forță armată organizată, în care orașele se află aproape la dispoziția aventurierilor care le pot incendia sau prăda, în care toată țara duce lipsa culturii … cu drumuri impracticabile, bântuite de hoți"[4].

Instabilitatea populației rurale, a țărănimii, a fost accentuată de fiscalitatea excesivă, provocată de imensele cheltuieli ale ocârmuirii. Numai în Țara Românească costurile ocupației otomane s-au ridicat la aproape 15 milioane de piaștri — sumă enormă în raport cu resursele țării. Doar în intervalul cuprins între iunie și decembrie 1822, cheltuielile pentru întreținerea armatei s-au ridicat la 2 762 649 piaștri, în timp ce cheltuielile țării au solicitat doar 562 065. După evacuare, Țara Românească a rămas

---

[1] *Ibidem*, p. 20–21, 21–23.

[2] *Ibidem*, p. 46–47.

[3] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réformes dans les Principautés Roumaines. 1769–1830*, București, 1970, p. 107.

[4] *Ibidem*, p. 151.

datoare cu 5 360 000 taleri, iar Moldova cu 5 066 763. Pentru a se asigura plata, a fost înființată „Casa datoriilor țării", instituție care a funcționat până în 1829.

În lipsa altor resurse, veniturile erau realizate exclusiv aproape prin impozite. Drept urmare, în afara încasării datoriilor restante, au fost supuse la impozite unele categorii scutite (scutelnici, breslași, poslușnici) și au fost sporite impozitele existente. Boierilor înșiși li s-au impus să plătească impozite indirecte pentru sumele realizate din vânzarea unor produse. De asemenea, mânăstirile închinate au fost obligate să cedeze în favoarea tatului o parte din veniturile realizate. Birnicii însă, categoria cea mai numeroasă a ăranilor, au fost constrânși să plătească sumele cele mai mari. În Moldova, această categorie ra impusă la 18 dări. De asemenea, în Țara Românească, cuantumul sumei plătită de o *lude* (unitate fiscală, alcătuită din cinci familii), a crescut de la 198 taleri, în 1823, la 00 taleri un an mai târziu. Nivelul sumelor era mult sporit, ca urmare a abuzurilor ăvârșite de aparatul administrativ și fiscal, care-și trăgea salariul din cote adiționale la umele impuse. Potrivit unor mărturii ale timpului, domnitorul Țării Românești, în trei ni numai, ar fi încasat 36 milioane de piaștri, în timp ce cheltuielile nu depășeau 14 nilioane jumătate. Deși nu a afectat în măsură egală toate categoriile sociale, fiscalitatea generat consecințe care au nemulțumit societatea, în întregul ei, accentuând criza egimului, rămas feudal, în structurile și în esența sa.

Situația țăranilor și stabilitatea internă au fost agravate în Țara Românească de măsurile epresive adoptate împotriva participanților la revoluție, ca și prin obligația impusă țăranilor e a-și despăgubi pe proprietarii care suferiseră pierderi și a-și plăti datoriile restante către ceștia. Convertirea în bani a zilelor de lucru, sporirea prestațiilor și încercarea de a impune xecutarea integrală a celor 12 zile de lucru pentru țăranii clăcași — apreciabil sporite, Moldova, prin introducerea *nartului* — au provocat o vie și continuă reacție, care a ntreținut starea de tensiune generală. Țăranilor din Țara Românească — care-și pierduseră sfiala de mai înainte" — nu li s-au putut impune cele 12 zile. În Moldova nsă, restrângerea terenului cultivabil și sporirea rezervei moșierești, prin trecerea de la artajul în patru al moșiilor la partajul în trei (în repartiția locurilor de hrană) a avut rept consecință creșterea corespunzătoare a numărului zilelor de lucru. De la cel oficial, e 12 zile, în preajma Regulamentului organic, acesta s-a ridicat la 20 de zile.

Structurile economice, sociale, juridice și administrative au fost menținute aproape totalitate. Practicile feudale, și ele, au rămas aceleași, creând o stare de confuzie generală. perantele de „libertate și slobozenie" nu au găsit corespondent în practica vieții interne. impotrivă, în Moldova *Sobornicescul hrisov* din 1827 recunoaște și extinde *pronomiile* privilegiile) întregii clase boierești, conferind proprietății funciare calități ce o apropiau e proprietatea burgheză într-o societate în care relațiile și practicile sociale rămâneau continuare, în esență, feudale. Această flagrantă incompatibilitate între speranțele de bertate create de revoluție și realitatea practică socială, administrativă și politică ostrevoluționară a sporit și a întreținut tensiunea și mișcările sociale, care s-au adăugat au sporit frământările politice ale epocii.

Fig. 23 Principe și boieri de rang în costume de modă constantinopolitane.

În afara mișcărilor sociale, frecvente, ai căror făptași erau pedepsiți, în acord cu ordinea feudală, cu „groapa ocnei" sau bătaia „la falangă", în cele două principate s-au manifestat și mișcări de mai largă amploare, care au solicitat măsuri speciale. Cea mai importantă a fost cea din Oltenia, din 1826, condusă de doi „apostați de căpetenie", foști participanți la revoluția din 1821: Ghiță Cuțui și Simion Mehedințeanu. În colaborare, se pare, și cu unii boieri, nemulțumiți de domnia cea nouă, cei doi, veniți din Transilvania, și-au organizat o ceată înarmată, cu un efectiv de circa 300 de oameni, cu obiectivul „îndreptării norodului celui prost". Într-o proclamație redactată în termeni asemănători celor utilizați în documentele anului 1821, locuitorii erau îndemnați să se ridice la luptă împotriva „stoarcerilor" efectuate de regimul existent. Mișcarea a fost înăbușită; cei doi conducători au fost spânzurați, celorlalți cauzași aplicându-li-se pedepse corporale sau privative de libertate.

În Moldova, în același an — fără a se putea desprinde vreo legătură între cele două evenimente —, la jumătatea lunii aprilie, a fost descoperit un complot, care a produs „mult zgomot" în societatea vremii. Numărul celor arestați și interogați s-a ridicat la circa 300. Printre cei implicați s-au aflat supusul străin (austriac sau englez) Desila, grecul Seka, în mâinile căruia se afla „nodul gordian" al mișcării, precum și numeroși alți oameni, aparținând casei hatmanului Alexandru Mavrocordat, arestat la domiciliu și apoi închis în „Cămară". Obiectivele mărturisite de complotiști, vag conturate însă, urmăreau cucerirea capitalei, uciderea domnului și a mitropolitului Veniamin Costachi, precum și a mai multor boieri în ziua de Paști, la slujba din biserică. Mișcarea urma să înceapă în Roman,

prin incendierea orașului și uciderea episcopului. Când ostașii otomani ar fi părăsit Capitala, aceasta ar fi putut fi cucerită de către complotiști, care urmau să pună pe tronul țării un domn de-al lor. Deși nu au fost descoperite probe evidente pentru descifrarea acestei „ciudate" mișcări, cum a fost apreciată, ea a produs o puternică agitație și a solicitat aplicarea unor aspre măsuri coercitive[1].

În asemenea împrejurări, sub imperiul unor atât de numeroase piedici, nu puteau să existe posibilități de reformare a sistemului. Forțele politice ale celor două țări (boierii, în speță) erau dispersate. Cu unele excepții, majoritatea boierilor mari din Moldova și din Țara Românească a revenit în țară târziu, în 1827, după ce Convenția de la Akkerman asigurase condițiile unei stabilități politice, de natură să îngăduie elaborarea și punerea în practică a reformelor necesare noilor condiții create în urma instaurării domniilor naționale.

Perioada domniilor pământene (naționale) face tranziția spre organizarea modernă a societății. „Lumea românească de acum", caracterizează Alecu Russo perioada, „sfâșiată încă de pierderea Basarabiei, plângând cruntele zile a anului 1821, netămăduită de rănile războiului din 1828, sta nehotărâtă între instituțiile nouă, ce nu se înțelegeau încă, și viața moale venită de o sută de ani cu domni străini, viață prelungită câteva zile de domnia lui Ioniță Sturdza"[2].

Confruntați cu necesitatea unor reforme capabile să modifice structurile societății, domnii nu au avut nici răgazul, nici mijloacele, nici capacitatea de a realiza o asemenea sarcină. Aceasta nu ar fi putut să fie înfăptuită decât într-un climat de stabilitate politică, de ordine, în care să existe atât voința, cât și capacitatea de a realiza înnoirea societății, precum și posibilitățile necesare. Fără să se poată angaja într-o asemenea misiune, cei doi domni — patronând acțiunea „restituțiilor" — au adoptat unele măsuri administrative, de natură să tempereze abuzurile, nu să reformeze instituțiile.

Grigore Ghica a dispus elaborarea unui *Regulament administrativ* (1822), care stabilea atribuțiile și veniturile dregătorilor, realizând, totodată, o nouă împărțire teritorială. Domnul Moldovei, la rândul său, a dispus elaborarea unor regulamente pentru funcționarea Divanului, a tribunalelor și a Vistieriei. De asemenea, au fost fixate atribuțiile ameșilor de ținuturi și ale conducerilor principalelor instituții ale țării (Hătmănie, Agie, Vistierie). Între anii 1822–1825 a fost realizată în Moldova o importantă verificare a supușilor străini. Cu acest prilej, s-a constat că din 2 282 sudiți declarați, doar 510 posedau formele legale necesare calității. Ceilalți erau pământeni sustrași de la îndeplinirea obligațiilor fiscale. Încercarea — aprobată la început de Poartă —, de a se trece averile mănăstirilor închinate sub controlul statului, a fost zădărnicită de opoziția Rusiei.

Evaziunea fiscală era generalizată ca urmare a extinderii abuzive a scutirilor de dări, de care beneficiau numeroși dajnici, scutiri care se făceau în favoarea categoriilor privilegiate. În afară de faptul că procedeul avea grave repercusiuni asupra celor care plăteau

[1] Hurmuzaki, 10, p. 349–352, 354, 357.
[2] Alecu Russo, *Cugetări*, prefață și bibliografie de Mihai Zamfir, București, 1977, p. 127.

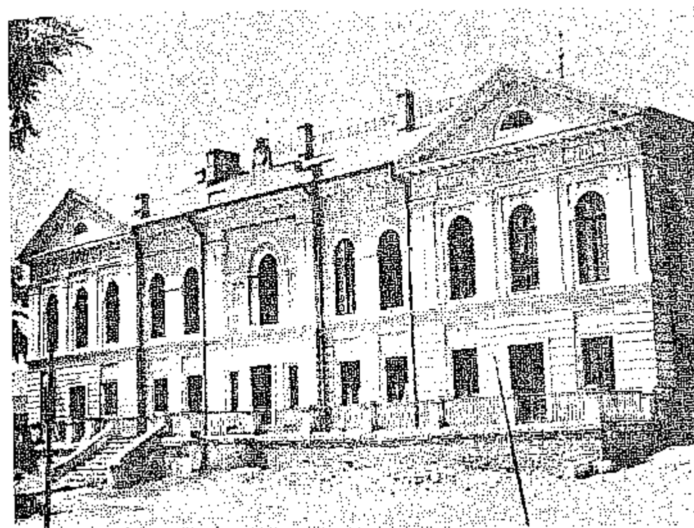

Fig. 24 Palatul construit de Grigore Dimitrie Ghica în București, la Tei (1822).

bir sau alte dări (aceștia rămâneau tot mai puțini, trebuind să plătească mereu mai mult), lipsa oricărui control și domnia abuzului creau o stare de lucruri care dădea o aspră expresie crizei sistemului feudal, sublinia nevoia înnoirii.

Perioada istorică a domniilor pământene, situată în prelungirea „vechiului regim", reliefează trăsăturile contradictorii ale acesteia. Revoluția din 1821 și restaurarea domniilor naționale au solicitat, drept corolar, înnoirea așezărilor economice, sociale, administrative și politice. În cursul întregului secol fanariot fuseseră deja operate schimbări importante, specifice noii ordini, capitaliste. Aceste schimbări erau vizibile în extinderea economiei de schimb și în integrarea proprietății funciare și a gospodăriilor țărănești în cuprinsul acesteia, în stratificarea populației sătești, în consecințele actelor de eliberare, în activitatea și în noile funcții ale orașelor, în extinderea comerțului, în rolul activ al meșterilor și al negustorilor ș.a. Dezvoltarea noilor forme însă nu a fost organică, uniformă; s-a realizat sincopat, neuniform. Lipsea cadrul necesar. Perioada domniilor pământene a reliefat, cu mai multă putere, disfuncționalitățile sistemului de tranziție. În aceste condiții, forțele politice care reprezentau interesele românilor, în limitele în care statutul juridic al Principatelor au îngăduit-o, și-au făcut simțite prezența, elaborând programe de organizare a societății, în acord cu noua conjunctură istorică și cu interesul național. Sinteza acestor

proiecte avea să-și găsească expresia mai apoi în Regulamentul organic, ce urma să creeze cadrul necesar unei organizări moderne, organice și unitare.

Instabilitatea și nesiguranța din interiorul Principatelor a fost întreținută și accentuată de activa frământare politică generată de revoluție, de consecințele acesteia, de atmosfera creată în urma schimbării regimului politic. Speranțele majorității populației se împleteau cu îngrijorarea acelora, mai puțini, firește, care se simțeau amenințați de instaurarea noii ordini. Prin obiective și forme de manifestare, frământările politice din cele două principate se încadrau în mișcarea europeană a timpului, reprezentând, și ea, în continuarea revoluției din 1821, o expresie a *primului val* de mișcări și revoluții care au brăzdat continentul, din Spania până în îndepărtata Rusie. În urma acestui *prim val* — în care mișcările politice au fost însoțite de revoluții naționale — au fost realizate independența Greciei și eliberarea coloniilor spaniole din America, pregătindu-se cel de-al doilea val, declanșat de revoluțiile din Franța și din Belgia, din anul 1830[1].

Spre deosebire de celelalte mișcări europene (din statele Germaniei, din Peninsula Italică și Spania), frământările politice din Principate evoluează într-un mediu puțin dezvoltat din punct de vedere economic și politic, într-un context dominat de acțiunile represive organizate de Sfânta Alianță, ale cărei protagoniste (Rusia și Austria) se aflau la hotare, în condițiile activizării politicii ruse în Principate, după o perioadă în care relațiile diplomatice turco-ruse fuseseră rupte și Rusia nu-și putuse manifesta prezența. Apoi, reluarea relațiilor ruso-turce și împărțirea tacită a zonelor de influență în raport cu evoluția „problemei grecești" au asigurat Rusiei o poziție privilegiată în Principate și posibilitatea de a exercita puternice presiuni asupra Imperiului otoman.

Situația internațională, în general, dominată de mișcările politice și revoluționare, de acțiunile militare și politice ale Sfintei Alianțe, conflictul politic dintre Rusia și Imperiul otoman, care a traversat întreaga epocă, încheindu-se temporar cu Convenția de la Akkerman (1826) și apoi reizbucnind acut prin Războiul din 1828–1829, ca și Pacea de la Adrianopol (1829), au marcat puternic acțiunile politice ale forțelor interne din cele două țări române. Acestea au căpătat o mai mare libertate de mișcare, pe care au folosit-o.

Pe acest fond s-a desfășurat lupta forțelor politice românești pentru organizarea administrației naționale. Acțiunea întreprinsă acum o continua pe cea anterioară, când, pe calea memoriilor, boierii cei mari, forța politică esențială, au dat expresie intereselor particulare ale celor două principate, pe lângă cele două Curți (Rusia și Imperiul otoman) și pe lângă alte puteri europene. Acțiunea în același sens și cu aceleași mijloace a fost continuată și în timpul Revoluției din 1821. De teama represaliilor otomane și sub presiunea revoluției — refugiați în Bucovina și în Transilvania — marii boieri au întreprins demersuri politice în favoarea intereselor țărilor lor. Tudor Vladimirescu însuși recomandase boierilor munteni să continue, în Transilvania, împreună cu boierii din Moldova, eforturile politice pentru câștigarea drepturilor celor două provincii românești: „Mai cu dinadins trebuința urmează — scrisese el boierilor din țară — să aveți

[1] J.B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, Paris, 1967, p. 96–98.

Fig. 25 Grigore Băleanu.

Fig. 26 Constantin Cantacuzino, mare agă.

corespondențe cu dumnealor boierii moldoveni, ca unii ce suntem de un neam și de o lege și sub aceeași stăpânire și ocrotiți de aceeași putere"[1].

După înăbușirea Eteriei și a revoluției din Principate, boierii munteni și moldoveni, mergând la Poartă, au fost consultați cu privire la opțiunile organizării viitoare a Principatelor și la numirea celor doi domni pământeni. Boierii cei mari, aflați în afara hotarelor, sprijiniți de Rusia, către care era îndreptată majoritatea memoriilor — pentru ei Rusia părea atunci a reprezenta singura alternativă — condiționau reîntoarcerea în țară de garanții privind stabilitatea și ordinea internă și recunoașterea vechilor privilegii. Argumentele lor serveau interesele politice ale Rusiei; aceasta, renunțând, pentru moment, la politica de anexiuni teritoriale, își asumase, în fața Europei, rolul de apărătoare a intereselor creștinilor din Imperiul otoman. Principatele Române reprezentau, în acel moment, un important teatru, pe scena căruia putea fi jucat un asemenea rol.

Situația internă din Principate nu mai era asemănătoare cu cea anterioară. Boierii cei mari nu mai reprezentau, ca în trecut, singura forță politică. Revoluția și noile împrejurări care au premers organizării domniei naționale au scos la suprafață o nouă forță, reprezentată de boierimea mică și mijlocie, întărită numeric prin promoțiile ultimilor domni fanarioți, cele ale căimăcămiei lui Vogoride în Moldova și cele ale domniei lui Ioniță Sandu Sturdza, mai cu seamă. Această parte a boierimii, mult mai bine organizată în Moldova, în lipsa marii boierimi, domină scena politică, solicitând accesul la viața

[1] *DIR, 1821*, 2, p. 33.

politică și la privilegii, în condiții de egalitate. Sprijinită de domnitorul Ioniță Sandu Sturdza, ea și-a întărit pozițiile.

Lupta politică din perioada 1821–1828 a fost reflectată în numeroase memorii, proiecte de reformă sau de „constituții" trimise puterilor tutelare, mai ales, precum și în pamflete cu largă răspândire în interior, în care erau discutate, pe de o parte, problemele legate de statutul juridic al Principatelor, pe de alta liniile generale ale organizării interne. Pe fondul existent sugerat mai sus, mișcarea politică a întreținut și a accentuat starea de tensiune, dar a și oferit celor două puteri pretextul și mijloacele de a interveni.

În problemele de ordin general privind respectarea autonomiei (a independenței interne) și pentru blocarea ingerințelor Porții, care căuta să asimileze Principatele unor provincii otomane, în asigurarea stabilității interne și a unei noi organizări exista un acord *sui generis*. Disensiuni grave rezultau din maniera de realizare a transformării interne. Simplificând lucrurile, se poate spune ca marea boierime se pronunța în favoarea unei conduceri oligarhice, în timp ce boierimea mică și mijlocie solicita o democrație în interiorul clasei, care trebuia să participe la conducerea statului în întregul ei și să beneficieze de privilegiile rangului.

Alecu Russo descrie în următorii termeni atmosfera politică ce domnea în Moldova acelor ani: „Suntem la Cernăuți. Domnia cvasinațională a lui Ioan Sandu Sturdza a început. Ambițiile domniei sunt în fierbere, partizile se șoptesc, constituțiile și proiectele plouă, prieteniile politice se desfac, tranzacțiile și trădările se lovesc, se înțeleg și se prefac ziuă pe ziuă, eteriștii și turcii nu mai sunt în țară, dar retrași pe culmile Cernăuțului ca pe muntele Aventinului, arhondologia cea de frunte nu se întoarce acasă; că nu frica Eteriei, nici a turcilor a adus bejenia... dar glasul străbătător al lui Vladimirescu, ce deșteptase politica nouă a românilor. Nu frica Eteriei mai ținea în pribegie boierimea, dar ambiții înșelate, târgul cu țara, prețul întoarcerii: scutirea întreagă... oligarșii de mai nainte, boierii pribegi începură a cumpăni, a socoti și prinde la inimă; constituții și proiecte plouă, curieri cutreieră țara, Țarigradul și Petersburgul mai cu seamă. Fanarul e în picioare; mezatul opiniilor și sufletelor se începe. Toate proiectele seamănă unele cu altele și în principuri și toate sunt într-o conglăsuire; a restrânge puterea ocârmuirii, a pune țara sub epitropia boieriei. Fiecare taraf face o constituție ..."[1].

Între cele două „partizi" s-a desfășurat un adevărat război. În memoriile adresate Rusiei, marii boieri moldoveni Iordache Rosetti-Roznovanu și Mihail Sturdza, mai cu seamă, denunță, cu extremă violență, pretențiile revoluționare ale noilor veniți[2]. Partida marilor boieri, neorganizată, se află în afara hotarelor. Cealaltă, a *cărvunarilor*, bine organizată și numeroasă, acționează în interior.

În rândul documentelor cu caracter programatic mai cunoscute, aparținând boierilor mari, sunt cele semnalate de Alecu Russo, intitulate *Shedion de reformăluirea stăpânirii*

[1] Alecu Russo, *op. cit.*, p. 134–135, 139.

[2] Hurmuzaki, supl. I/6, *passim*; Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 118–119, 124; Alecu Russo, *op. cit.*, p. 140–149.

Moldovei și *Pontul popilor*. Exprimând vederile conservatoare ale protipendadei, documentele reliefează intenția oligarhiei boierești de a-și menține supremația politică și influența, în condițiile noii ere, naționale, exercitată prin intermediul unui *sfat*, al unor divanuri sau al unei *gherusii*. Ideile, obiectivele și platforma politică ale boierimii mici și mijlocii sunt înscrise în două documente mai importante: așa-numita *Constituție (memoriu) a cărvunarilor* și pamfletul *Strigarea norodului Moldovei*, în care liberalismul și ideile Revoluției franceze sunt asociate principiilor reformatoare.

Fig. 27 Costache Conachi.

Memoriul moldovenesc nu este o simplă înșirare de principii liberale; este, mai mult, o încercare de soluționare în spirit liberal a două probleme de organizare modernă în cuprinsul unei societăți puțin structurate încă din punct de vedere economic, social și administrativ. Ambele documente sunt redactate de Ionică Tăutul, „comis de boierie, inginer de meșteșug, român de suflet", cum îl caracterizează tot Alecu Russo și care reprezintă „România reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și giucând tot același rol prin condei și stăruinți în politica, care îl giuca Vladimirescu cu pușca plăieșească..."[1].

În Țara Românească, partida novatorilor își exprima dorințele egalitare în pamflete, în care amenința cu ridicarea unor „noi Theodori" sau în apeluri la „unirea spre folos obștesc". „Românii cu toții să-și aleagă chipul lor de oblăduire a pământului", se notează într-un asemenea document. În organizarea și în conducerea țării, se afirmă în același sens, „toată țăria s-o aibă glasurile cele mai multe, iar nu cele mai puține". „Acei puțini, care cu nedreptate se slujesc de patrie, nu pot fi patria, iar glorișul tot, ce prin silnicie se află supuși la cei puțini, aceia și firește și pravilnicește sunt patria"[2].

Novatorii încercau a chema la noi simțăminte protipendada: „ori toți într-o glăsuire, întru un trup și întru o dreaptă unire să fim socotiți, după cum firește suntem, patrie... sau măcar să se deosebicească cei mai râvnitori, ca dimpreună cu noi unindu-se, să le fim binecredincioși, ca să ne jertfim și viața, de va fi trebuință, pentru patrie !"[3]. Dar și printre marii boieri se găseau unii care considerau necesar să se realizeze unirea boierimii: „să vă faceți pricinuitori și neamului de laudă și patrii de multe folosuri", scria Alexandru Villara, unul dintre ei[1]. Tot el considera că „privileghiații, începând de la caftanlâi și

[1] Alecu Russo, *op. cit.*, p. 134.

[2] Emil Virtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932, p. 211.

[3] *Ibidem*.

[4] *Ibidem*, p. 213.

Fig. 28 1 ianuarie 1823, Scrisoare adresată de Ioniță Tăutul domnului Ioniță Sandu Sturdza și semnătura autografă a lui Tăutu.

până la cea din urmă treaptă, s-au călcat supt picioarele obläduirii, s-au necinstit și s-au năpăstuit invederat împotriva legilor ce li s-au alcătuit !" Mai adăuga însă: „Supușii lăcuitorii dajnici au fost jertva nedreptății și izvor de rea folosință a vericăruia ce s-au depărtat de mustrarea cugetului omenirii!"[1].

Noțiunea de patrie a căpătat noi dimensiuni în aceste memorii ale muntenilor, ca și în lucrări ale lor. O predoslovie ce era adresată „către cetitorii patrioți" semnala cele trei „datorii" fundamentale ale omului: Dumnezeu, părinții și patria — „obștească maică și hrănitoare adevăraților săi fii"[2]. Patriotul era definit ca fiind acela care „lucrează și săvârșește cele bune și folositoare obștii patrii"[3]. „Romani suntem, fraților — se mai adăuga — cu bună seamă și cu bună dovadă, istoriile ne adeverează și toate neamurile Evropei ne cunosc ! Neamul nostru au fost vestit ! Pentru ce dar să nu ne cunoaștem noi evghenia* neamului nostru ?"[4]. „Veniți, în numele Domnului — se scria într-un legământ „pentru unire" în legătură cu patria — să o îngrădim cu unirea noastră, să-i zidim — cum neclintit — râvna noastră către folosurile obștești ! Cu toții să fim un suflet, o cugetare și o glăsuire pentru toată obștea"[5]. „Corabia cea putredă — se proclama în alt document — și despre toate părțile găurită a neamului românesc, astăzi are trebuință de un corăbier iscusit, carele să știe a o purta după bătaia vânturilor... Și aceasta este unirea !... Fiți

[1] *Ibidem.*
[2] *Ibidem*, p. 216.
[3] *Ibidem*, p. 217.
* noblețea.
[4] *Ibidem*, p. 220.
[5] *Ibidem*, p. 185.

dar uniți într-o glăsuire și statornici întru toate, spre folosul patriei, că voi sunteți patria!"[1].

Era, neîndoielnic, un limbaj politic nou, care-și găsea temeiuri, direct sau indirect, în „răsunătorul" an 1821 și în fapta lui Vladimirescu. Înainte ca mutații fundamentale să poată avea loc pe plan social-politic și instituțional, ele se produceau în domeniul mentalului. „Unit firește este românul cu românii — se scria în *Cugetul adevăratului român către frații săi* — dar unire spre folos obștesc nu poate a se face decât de *cei mai mulți, dacă nu de toți de obște*"[2]. Autorul acestei scrieri își manifesta încrederea în român — considerat dincolo de starea sa socială — atunci când adăuga: „Și puțin trebuie să bagi de seamă ca să găsești, judecând fără părtinire, pe oricare român în starea lui și chiar neînvățatul fiind, deopotrivă cu un evropeu la judecată și mai bun decât oricare din evropei la curățenia inimii, care este cea mai scumpă comoară ce au dăruit omului Dumnezeirea"[3].

Organizată inițial la Brașov de boierii refugiați aici în 1821, Societatea literară și-a reluat activitatea la București și Dinicu Golescu, autorul *Însemnării călătoriei mele...*, publicată în 1826, a exercitat necruțător o critică — și o autocritică — a stărilor de lucruri încă în ființă, remarcând că „noi am rămas în urma tuturor neamurilor". De la Paris, Eufrosin Poteca cerea hotărât membrilor Eforiei Școalelor — încă în 1824 — să se „izgonească nedreptatea din Valahia" și „să se hotărască dăjdiile de acum înainte asupra veniturilor fiecăruia, fără deosebire de la divanit până la plugari"[4]. La rândul său, în țară, de data aceasta, Barbu Paris Mumuleanu publica în 1825 *Caracterurile*, în care remarca în precuvântare: „Noi prețuim mai mult treptele

Fig. 29 Aga Alexandru Villara.

Fig. 30 Dinicu Golescu.

[1] *Ibidem*, p. 196–197.
[2] *Ibidem*, p. 200.
[3] *Ibidem*, p. 200–201.
[4] Ioan C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 131–132.

boierimii, care ne fac nefolositori în societate, decât lucrarea pământului, pe care toți principii și legiuitorii cei mari au cinstit-o"[1]. Reîntors în țară, Poteca a continuat să fie preocupat de reorganizarea societății; într-un proiect al său din 1827 proclama: „Cârmuitorul este și slujește binele norodului, iar nu norodul este și slujește pentru cârmuitor" și adăuga că „norodul", dacă-l considera necorespunzător, „poate să-l scoată și să aleagă pe altul"[2].

Dacă marii boieri munteni au realizat memorii de largă respirație, care cuprind o substanțială analiză a situației interne, în care programul național, limpede conturat (abolirea regimului fanariot, domnia națională, desființarea monopolului otoman și libertatea comerțului, redobândirea raielelor ș.a.), completat cu un program de organizare a societății, în acord și cu dreptul la autonomie, acesta era însă asociat, în egală măsură, dorinței instaurării unui regim oligarhic. Tineri boieri ajunși în primul val la studii la Paris gândeau însă altfel, cuprinzând și idei de reforme sociale. În acest sens s-au manifestat, printre alții, Dumitru Gr. Filipescu, Constantin N. Filipescu și Constantin N. Brăiloiu[3]. Acesta din urmă cerea tatălui său, în mai 1828, ca boierii să conlucreze „pentru a asigura *fericirea* sărmanilor țărani, a întocmi legi bune și a așeza pe dreptate o nouă administrație"[4]. În 1822, moldoveanul Grigore Balș, abia sosit la Paris, își exprima gânduri ceva mai moderate dar evident cu aceeași dorință de înnoire și schimbare[5].

Înscrisă în acest context și urmărind realizarea unor obiective naționale, lupta politică a tins să capete noi semnificații, dimensiuni și însemnătate. Firește, nu se poate vorbi de unitate de vederi a forțelor politice în opera de construcție a societății. O unitate în acest sens era peste putință de realizat. Disensiunile generate de pozițiile și interesele deosebite din sânul clasei conducătoare erau alimentate și de tensiunile politice existente în relațiile dintre cele două puteri dominante — Rusia țaristă și Imperiul otoman — care își disputau influența, precum și de imixtiunile unor agenți străini, care acționau în sensul menținerii stării de lucruri existente.

Constatând sistemul „revoltător" al administrației din Moldova și faptul că dispozițiile Porții rămâneau inaplicabile, agentul francez nota că domnul putea fi considerat drept „un pașă rebel". Numai o acomodare între Rusia și Poartă, aprecia el, putea modifica această stare de lucruri. De asemenea, agentul francez la București consemna că Poarta, obosită de reclamațiile și plângerile care vin din toate părțile, avea intenția să le ia în serios și să le dea curs. Agenții și emisarii diferitelor puteri, care alimentau astfel de plângeri, făceau tot ce le stătea în putință să oprească atari manifestări, atunci când păreau să ducă la rezultate pozitive. Faptele se petrec la fel în Polonia, „pradă celor doi vulturi".

---

[1] *Ibidem*, p. 133–134.
[2] *Ibidem*, p. 145.
[3] *Ibidem*, p. 142–143.
[4] Pompiliu Eliade, *La Roumanie au XIXe siècle*, 2, Paris, 1914, p. 268.
[5] Dan Berindei, *Un tânăr moldovean la Paris în 1822*, în *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*, Iași, 1998, p. 249–254.

Apreciind situația internă, în liniile pe care le-am schițat și dificultățile cu care erau confruntate cele două principate, dificultăți agravate sensibil de conflictul dintre Rusia și Poartă, cu repercusiuni directe asupra disputei politice interne, înțelegem de ce, la sfârșitul anului 1822, într-un important memoriu adresat Rusiei, un mare boier moldovean considera că opera de organizare și reformare a celor două țări române nu s-ar fi putut realiza decât în condițiile unei ocupații militare a Rusiei, de natură să asigure stabilitatea, să impună ordinea și respectul noilor instituții. Aceasta numai pentru faptul că, în urma revoluției, țăranii mai cu seamă „au pierdut din sfiala de mai înainte" și „nu se mai tem nici de bici, nici de despotism și nici de pedeapsa cu moartea", că poporul și-a pierdut starea materială și cea morală, existând primejdia unei noi răzvrătiri. În propunerea de organizare treptată a reformelor, cu care poporul urma să se obișnuiască și să le accepte, boierii aveau în vedere, în primul rând, importanta schimbare survenită în mentalitatea oamenilor determinată de revoluție și de evenimentele care i-au urmat. Marii boieri își imaginau cu greu un regim politic în care voința lor să nu fie lege, care să-i supună unor constrângeri legale. Doreau reformarea în sens modern a instituțiilor țării, cu condiția transferării privilegiilor vechiului regim, sub forma pozițiilor economice și politice în societatea nouă, de natură să le asigure puterea politică și binefacerile sale. Împrejurările nu îngăduit ca *dorința* acestor boieri să se împlinească prin Regulamentul organic. În felul acesta aveau să fie depășite dificultățile, înfrântă opoziția și adversitățile.

Important de reținut este faptul că, la început cel puțin, marea boierime s-a sprijinit și a fost sprijinită de Rusia, însuși țarul Alexandru I solicitând propuneri cu privire la organizarea țării, boierii mici contând, iluzoriu, pe ajutorul politic al Porții. Într-un memoriu adresat lui Nesselrode, la 24 iulie/5 august 1821, boierul moldovean Iordache Rosetti-Roznovanu — referindu-se la faptul că *novatorii*, având încredere în sprijinul turcilor, „afectează un zel funest" — aprecia că aceștia urmăreau „să provoace o schimbare completă a ocârmuirii și să-și câștige o influență preponderentă în conducerea statului", ceea ce ar fi avut drept rezultat, adăuga el, „o anarhie completă și pierderea întregii țări"[1]. Din fericire, se nota în continuare, un asemenea sistem nu putea fi introdus decât cu aprobarea Rusiei. Într-un alt memoriu, adresat țarului, referindu-se la situația din Moldova, același boier deplângea „dezorganizarea" existentă. Totul a fost transformat, susținea el; pretutindeni domnea un spirit de înnoire, care tindea să distrugă ordinea stabilită. Oamenii noi, adăuga el, au bulversat ierarhia existentă între clase, necesară emulației și menținerii ordinei și acești oameni noi nu erau cunoscuți decât prin aviditatea lor și prin lipsa oricărui principiu[2].

În realitate, în lipsa boierilor mari în Moldova, vreme de câțiva ani, *novatorii* au putut să-și consolideze pozițiile și să-și răspândească ideile, într-o manieră care îngrijora legitim pe marii boieri. Totuși, chiar unul dintre aceștia — l-am numi, de data aceasta, pe Nicolae

---

[1] Vlad Georgescu, op. cit., p. 102.
[2] *Ibidem*, p. 131–132.

Rosetti-Roznovanu, cu orizont european — într-un memoriu adresat țarului, la 19 iunie/1 iulie 1826, își exprima lucid părerea că, în condițiile în care partida boierilor novatori a câștigat asemenea poziții și și-a manifestat capacitatea de a câștiga încrederea poporului, ar fi primejdios și pentru țară și pentru poziția Rusiei să i se aplice un regim restrictiv, în acord cu cererile formulate de boierii cei mari[1].

Nu știm în ce măsură recomandarea boierului moldovean a influențat decizia Rusiei. Cert este că în dispozițiile adoptate în raport cu situația din Principate ea nu a dat curs cererilor formulate de marii boieri de a anula promoțiile nobiliare ridicate în rang de ultimii domni fanarioți și de cei doi domni pământeni, ci a recunoscut privilegiile *întregii* clase. Reprezentanții săi în Principate au declarat, în repetate rânduri, că Rusia nu avea să admită nici o distincție între boieri[2]. Consecința a fost că, în Moldova cel puțin, s-a ajuns la un *modus vivendi*, stabilit pe baza recunoașterii și chiar a lărgirii privilegiilor întregii clase boierești, înscrise în *Sobornicescul hrisov*, din aprilie 1827, care consacra cererile din *Anaforaua pentru pronomiile Moldovei*.

Spre sfârșitul acestei etape a avut loc o victorie diplomatică a Rusiei, reflectată în Convenția de la Akkerman, încheiată la 25 septembrie/7 octombrie 1826. Convenția reflecta biruința Rusiei, dar, totodată, actul internațional consacra cele mai importante cerințe naționale ale românilor, care nu fuseseră acceptate de Poartă în 1821: domn ales de către Divan pe șapte ani dintre boierii pământeni, scutirea de tribut a Principatelor pe termen de doi ani, fixarea tributului și a redevențelor datorate Porții în conformitate cu dispozițiile Hatișerifului din 1802, libertatea comerțului, cu rezerva asigurării cu grânele necesare Porții, întoarcerea în țară a boierilor refugiați, cărora li se garantau drepturile și bunurile. Domnii și divanurile urmau să se ocupe de îmbunătățirea situației din Principate. Măsurile în acest sens urmau să facă obiectul unui regulament general, pentru fiecare provincie în parte. Era, aceasta, o urmare firească a restabilirii domniilor pământene, hotărâtă de Poartă în 1822, pe care Rusia o valida acum, în virtutea dreptului său de a se pronunța în privința organizării interne a Principatelor, asupra cărora își exercita deja în fapt protectoratul. Hatișeriful în favoarea celor două principate (din aprilie 1827) îl reproducea pe cel din 1802, conținutul acestuia fiind inserat în dispozițiile Convenției de la Akkerman.

Comisiile numite pentru a redacta regulamentele de organizare internă a celor două principate nu au mai avut timpul necesar să-și înceapă lucrările. Izbucnirea Războiului Ruso-Turc, în aprilie 1828, nu a mai îngăduit-o. Activitatea în acest sens va fi reluată la sfârșitul conflictului. Prevederile Convenției de la Akkerman, extinse, vor fi incluse în Tratatul de la Adrianopol (1829). Regulamentele organice fiind legile care aveau să sintetizeze eforturile reformatoare ale perioadei istorice situată sub semnul domniilor pământene.

---

[1] *Ibidem*, p. 134–135.

[2] Hurmuzaki, 17, p. 47–49.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

Documente privind istoria României. Răscoala din 1821, 3–4, București, 1960.

FILITTI, I.C., *Corespondența domnilor și boierilor români cu Metternich și cu Gentz între anii 1812–1828*, București, 1916.

—, *Câteva documente politice muntene de la 1822*, în AO 10, 1931, p. 247–259.

—, *Un regulament general administrativ muntean de la 1823*, în AO 10, 1931, 56–58, p. 341–346.

GEORGESCU, Vlad, *Din corespondența diplomatică a Țării Românești (1823–1828)*. Prefață de Scarlat Callimachi, București, 1962.

—, *Mémoires et projets de réformes dans les Principautés Roumaines 1769–1830*, București, 1970.

—, *Mémoires et projets de réformes dans les Principautés Roumaines 1821–1848. Répertoire et textes. Avec un supplément pour les années 1769–1830*, București, 1972.

HURMUZAKI, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, 10, București, 1897; 15/2, București, 1913; 16, București, 1912; 17, București, 1913; 20, Bucureești, 1940; 21, București, 1942; supl. 1/4, București, 1891; supl. 1/5 București, 1894; supl.1/6, București, 1895; serie nouă, 2, București, 1967.

Ionică Tăutul. 1795–1830. Scrieri social-politice, ediție îngrijită de Emil Vîrtosu, București, 1974.

Jurnalul mergerii boierilor deputați în Țarigrad, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, 3, Iași, 1874, p. 435–467.

MOISESCU, Gh.I., *Din corespondența arhimandritului Eufrosin Poteca (1825–1858)*, în MO 10, 1958, 11–12, p. 807–834.

Regulamentele organice ale Valahiei și Moldovei, ed. P. Negulescu și G. Alexianu, București, 1944.

SAVA, Aurel V., *Corespondența lui Ilie Kogălniceanu cu fratele său Iancu*, în „Arhiva Românească" 9, 1944, partea I, p. 3–58.

STURDZA, D.A., COLESCU-VARTIC, C., *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, 1, București, 1900.

UNGUREANU, Gh., *Documente relative la începutul domniei lui Ioan Sandu Sturdza Voevod*, în RA 6, 1944, p. 47–59.

VÎRTOSU, Emil, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932.

Lucrări

AGAVRILOAIE, Gh., *Ionică Tăutul (1795–1830)*, în AȘUI, științe sociale, 12, 1966, 2, p. 223–229.

Capitolul IV

PRINCIPATELE ROMÂNE SUB OCUPAȚIE ȘI REORGANIZARE (1828–1834)

Împrejurările politice internaționale și relațiile între puteri înregistrează schimbări substanțiale după 1821. Pentru a împiedica Rusia să tragă toate avantajele politice și strategice care ar fi putut decurge dintr-o intervenție unilaterală în Imperiul otoman (în sensul celei întreprinse de Austria în Italia) pentru apărarea intereselor creștinilor ortodocși (drept conferit de Tratatul de la Kuciuk-Kainargi), puterile au transferat problema grecească în planul interesului european. Problema orientală este apreciată într-o viziune deosebită. Interesele proprii și cele comune, care vizau oprirea avansului Rusiei, au determinat puterile occidentale să *legitimeze* mișcarea insurecțională din Grecia (și cea din Principate, deci), ca fiind determinată nu de veleități constituționale, liberale, ci de *opresiunea îndelungată* a Porții otomane. În felul acesta, indirect, cel puțin, a fost recunoscut principiul naționalităților, mișcările naționale din cuprinsul Imperiului otoman fiind scoase de sub incidența *poliției europene*. Conferința de la Viena, din iunie 1822, a stabilit sprijinul marilor puteri pentru revoluția greacă, contrar principiului antirevoluționar care a stat la baza intervenției colective în Occident, în numele Sfintei Alianțe.

Relațiile ruso-turce — și ele — de la nivelul bilateral în care se aflau până acum, au devenit de nivel colectiv, european. Dintr-o problemă *de forță*, intervenția Rusiei împotriva Imperiului otoman este transformată într-una *de drept internațional*. În aceste condiții, locul Principatelor Române în configurația politică europeană devine cu totul nou. Dacă până atunci, protectoratul Rusiei reprezentase o consecință a raportului de forțe, consacrat — într-o manieră *sui generis* — de tratatul de la Kuciuk-Kainargi, după 1822 el a căpătat, practic, *girul european*. *Separarea problemei românești de cea a grecilor*, consacrată, practic, prin Protocolul anglo-rus din 23 martie/4 aprilie 1826, barând accesul Rusiei în afacerile Mediteranei, îi dădea, în schimb, mână liberă în Principate.

Pentru a disloca coaliția europeană, Poarta a acceptat și a legiferat protectoratul Rusiei asupra Principatelor, prin Convenția de la Akkerman (25 septembrie/7 octombrie 1826); a refuzat însă medierea în problema greacă. Puterile, inclusiv Rusia, și-au menținut însă consensul. La 24 iunie/6 iulie 1827 Rusia și Anglia au semnat Tratatul de la Londra, la care a aderat și Franța, ele fiind decise să silească Turcia să încheie un armistițiu cu grecii răzvrătiți. Mediația pacifică s-a transformat, însă, într-o intervenție armată. „Evenimentul deplorabil" de la Navarino (după expresia lui Canning) — care a dus la

distrugerea flotei turco-egiptene (8/20 octombrie 1827) a determinat Poarta să declare Războiul Sfânt. Calea Rusiei spre războiul cu Turcia era deschisă. De data aceasta, însă, ea a acționat sub mandat european, cu angajamentul formal de a nu proceda la anexiuni. În noua conjunctură, menținerea și întărirea controlului politic și strategic asupra Principatelor și posibilitatea de imixtiune nelimitată într-un Imperiu otoman slăbit convenea mai bine politicii ruse, decât extinderea granițelor Imperiului până la Dunăre sau favorizarea creării unor state naționale libere pe ruinele Imperiului.

Războiul ruso-turc din 1828–1829 și ocupația rusă. Războiul a fost declarat la 26 aprilie/8 mai 1828. Trupele ruse au trecut granița Prutului, în Moldova, la 25 aprilie/7 mai 1828. Au fost cucerite Brăila, Varna și Șumla. Pornind din Rahova și Nicopole, turcii au întreprins incursiuni în Oltenia. În luptele din această regiune a Țării Românești s-au distins detașamentele de panduri români, conduse de polcovnicul Solomon. Gheorghe Magheru, viitorul pașoptist, s-a evidențiat și el. Generalul Kiselev a organizat un detașament de 1 600 panduri. De asemenea, numeroși români și sud-dunăreni din Principate au fost înrolați în detașamentul de voluntari organizat de colonelul rus Liprandi.

În anul 1828, trupele ruse au repurtat succese însemnate pe frontul din Caucaz. În campania din 1829, armata rusă, comandată de generalul Diebici, după cucerirea Silistrei, a traversat Balcanii și a ocupat Adrianopolul. În timpul acestei ofensive, generalul Kiselev a primit misiunea de a asigura spatele frontului din răsăritul Bulgariei, prin silințele sale fiind dejucată tentativa de învăluire a armatei lui Diebici.

Ocupația militară și sarcinile care au revenit Principatelor au provocat dificultăți aproape insurmontabile. După expresia agentului consular al Franței, Viollier, noua invazie rusă i-a costat pe români „mai mult sânge și lacrimi decât toate cele precedente la un loc". Moldova și Țara Românească au trebuit să asigure aprovizionarea armatei ruse cu alimente și furaje, să pună la dispoziția acesteia mijloacele necesare — cereale și oameni — pentru efectuarea organizată a transporturilor, să întrețină căile de comunicație, să adăpostească armatele aflate în marș spre frontieră spre fronturile de luptă ș.a. Aprovizionarea și transporturile au fost realizate prin rechiziționarea a zeci de mii de care, a unor imense cantități de alimente și furaje. Regimul ocupației militare a fost introdus în Principate din momentul în care trupele ruse au trecut granița Prutului. În proclamația dată cu acest prilej, generalul Wittgenstein asigura populația că vor fi respectate și ocrotite „legile, obiceiurile străvechi, proprietatea și drepturile sfintei credințe". Pe durata războiului, în raport cu necesitățile militare, regimul ocupației a fost deosebit de aspru.

La început, administrația provizorie a fost încredințată contelui F.P. Pahlen (aprilie 1828–februarie 1829). Acesta a primit titlul de *președinte deplin împuternicit al divanurilor Moldovei Țării Românești*. În exercitarea funcțiilor, el era secondat de un vicepreședinte — funcție atribuită la Iași lui M.L. Minciaki, fost consul general al Rusiei la București. Principala preocupare a administrației a fost *aprovizionarea armatei*. În acest scop, înaltul funcționar rus era împuternicit ca, în afara contribuțiilor ordinare în bani și în produse, să facă și cereri extraordinare — „oricât de împovărătoare" — pentru buna desfășurare

Fig. 31 Luptă între armata rusă și cea otomană, 1828–1829.

și reușita planurilor militare. Spre deosebire de Pahlen, înlocuit pentru lipsă de energie, succesorul acestuia — P.F. Jeltuhin, care a deținut funcția de președinte din februarie 1829 — a utilizat măsuri deosebit de severe în îndeplinirea atribuțiilor sale, fiind caracterizat de agentul francez drept un „adevărat scit al timpurilor barbare".

Generalul Pavel Kiselev, succesorul lui Jeltuhin, încă din 1829, avea să fie, după încheierea războiului, timp de o jumătate de deceniu, până în 1834 — spre deosebire de predecesorii săi — un președinte plenipotent, deosebit de eficace. Militar și diplomat distins, Kiselev, se remarcase în războiul împotriva lui Napoleon I, îl însoțise pe împăratul Alexandru I la Congresul de la Viena și participase activ la ultimul război împotriva Imperiului otoman.

În timpul războiului, regimul de ocupație a fost deosebit de apăsător. Încă de la 25 aprilie/7 mai 1828 a fost constituită *Comisiunea pentru aprovizionarea oștilor*; de asemenea, a fost alcătuită o *Comisie de încartiruire* și înființat un *Divan împlinitor*, însărcinat cu executarea tuturor cerințelor legate de întreținerea armatei. Cu toate recomandările privitoare la repartizarea echitabilă a sarcinilor și prevenirea abuzurilor, locuitorii celor două Principate au fost supuși unor grele încercări. Repararea sutelor de poduri și a iezăturilor, lucrările de amenajare a căilor de comunicații au solicitat un imens efort. Transporturile, la care au participat mii de oameni, cu vite și atelaje, au reprezentat însă obligația cea mai grea. Locuitorii satelor, mai cu seamă, trebuiau să asigure circulația

Fig. 32 Pavel Dmitrievici Kiselev.

neîntreruptă între magaziile de rezervă și *etape*, funcționarea continuă a magaziei mișcătoare, alcătuită din sute de cărăuși și atelaje, pentru transportul produselor cumpărate sau rechiziționate. În schimbul unei plăți derizorii, locuitorii satelor și ai orașelor erau îndatorați să adăpostească și să hrănească ostașii armatei de ocupație. Satele au suportat această sarcină în anii 1828–1829, orașele în întreaga perioadă a ocupației.

Cantitățile de provizii și furaje furnizate armatei au fost enorme, exportul produselor fiind cu desăvârșire interzis. Astfel, de pildă, la intrarea trupelor în Moldova, s-a întocmit un tabel cu necesarul pe timp de patru luni. Au fost incluse următoarele cantități: 2 784 000 kg făină, 268 000 kg crupe, 7 718,500 kg orz, 672 000 kg carne, 2000 vedre rachiu. Prin rechiziții sau cumpărare, *comisionarii* au furnizat armatei cantitatea de 9 955 900 kg cereale. În 1828–1829 au fost pregătite pentru nevoile armatei 123 765 696 kg fân. De asemenea, încă din primul an, numărul boilor rechiziționați în ambele Principate s-a cifrat la 36 000. Dacă la aceste impuneri materiale adăugăm obligația miilor de oameni de a merge peste Dunăre spre a efectua diferite munci, pierderile considerabile de vite pricinuite de epizootie, cărături sau de gerul iernii — numai în Moldova numărul vitelor pierite în curs de un an a fost de 113 551 — epidemiile de ciumă, rechizițiile masive de diverse materiale, precum și calamitatea abuzurilor, ne putem face o imagine asupra realității.

Comisiile de revizie instituite pentru cercetarea abuzurilor săvârșite sub pretextul îndeplinirii sarcinilor militare au înregistrat consecințele funeste generate de repartizarea neproporțională a sarcinilor, înrăutățirea condițiilor de viață a tuturor categoriilor de locuitori.

Și după încheierea ostilităților, dificultățile aveau să fie considerabil agravate de iarna grea a anului 1829–1830, de recoltele slabe obținute și de foametea care a urmat, de pierderea vitelor provocată de epizootie. La toate acestea, s-au adăugat epidemiile de ciumă și de holeră, răspândite de armata de ocupație, care au provocat mari pierderi de vieți omenești și o spaimă greu de imaginat.

Ciuma a început să se manifeste în vara anului 1829. La Iași, se nota în legătură cu aceasta, „peste tot sunt îngrămădiți morți și muribunzi; mirosul pestilențial intră în case". În vara anului 1831, nefericitul oraș prezenta aspectul unui „vast mormânt", străzile fiind pline de cadavre. „Alianța" dintre holeră și ciumă a ridicat numărul victimelor la aproape 200 pe zi. La Galați și la Brăila pierderile umane s-au cifrat la 50–60 pe zi. Agentul consular al Franței, Lagan, nota că holera reprezenta al șaptelea flagel care, timp de trei ani, s-a abătut asupra Principatelor (alături de război, el enumera invazia lăcustelor, foametea, cutremurul de pământ din noiembrie 1829, ploile abundente și inundațiile).

La dificultățile create de regimul de ocupație militară și de calamitățile naturale, s-au adăugat (în anul care a urmat declarării războiului) nesiguranța drumurilor, provocată de bandele de tâlhari, ca și abuzurile aparatului administrativ în repartizarea sarcinilor pentru întreținerea armatei de ocupație. De asemenea, dezorganizarea, care se manifesta în rândurile armatei ruse și dificultățile prin care trecea Imperiul țarilor, se răsfrângea negativ asupra celor două principate. În această privință, cancelarul Austriei, Metternich, nota:

„o administrație fără exemplu a distrus cea mai mare parte a izvoarelor de bogăție pentru prezent și viitor"[1].

Tratatul de la Adrianopol. Sub presiunea celorlalte puteri, între cele două puteri beligerante a fost încheiată Pacea de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829). Tratatul nu avea în vedere chestiunea greacă, ce urma să fie rezolvată cu acordul tuturor puterilor; el stabilea granița între cele două imperii, prevedea libertatea navigației pe Dunăre și a trecerii prin Strâmtori a vaselor comerciale, plata unei despăgubiri acordate Rusiei, în valoare de 1 500 000 galbeni, pentru pierderile suferite de comerțul Rusiei după 1806. Poarta adera la Tratatul anglo-franco-rus de la Londra, din 24 iunie/6 iulie 1827. Principatelor le erau garantate privilegiile recunoscute prin tratatele anterioare, le era acordată libertatea comerțului și acceptată administrația națională. Un *act separat*, anexat Tratatului, prevedea restituirea către Principate a raialelor din stânga Dunării, stabilirea graniței pe thalwegul fluviului, domni aleși pe viață, interdicția pentru musulmani de a stăpâni pământuri în Principate, stabilirea unui cordon sanitar și al carantinelor și constituirea unui corp înarmat pentru paza acestora, libertatea navigației pe Dunăre, desființarea obligației de furnituri în favoarea Porții, recunoașterea autonomiei celor două Țări Române. În afară de haraci, acestea trebuiau să plătească în continuare Porții, în acord cu dispozițiunile hatișerifului din 1802, dările cunoscute sub numele de *idiye* și *rekiabé*, precum și o sumă egală cu valoarea tributului la fiecare domnie nouă. În sfârșit, Poarta se obliga să confirme regulamentele administrative elaborate în timpul ocupației. Un alt act, separat, stabilea modalitățile plății eșalonate ca despăgubiri de război. Silistra și cele două Principate urmau să rămână sub ocupație militară până la achitarea integrală a sumei. Ocupația rusă, care a durat până în anul 1834, este rezultatul acestei stipulații. Eventualitatea unei ocupații atât de îndelungate îi părea lui Metternich că ascundea intenția unei anexiuni.

Așa cum se poate constata, prin actul separat, a fost dată expresie, în parte, programului național al românilor, formulat în memoriile și proiectele anterioare. Pentru moment, cel puțin, Rusia renunțase la politica de anexiune, preferând un Imperiu otoman slab, care să poată fi controlat și în afacerile interne ale căruia să se poată interveni, în locul unor anexiuni costisitoare sau al formării unor state noi, libere, care nu ar fi întârziat să o concureze și să intre în conflict cu dânsa. În consecință, încă de la începutul ostilităților, Principatele (silite să contracteze împrumuturi costisitoare, oferite de Curtea imperială, pentru a face față cheltuielilor necesare armatei) au fost asigurate că destinele lor se află la adăpost de orice proiecte de cucerire. Prelungirea ocupației însă și caracterul de „stabilitate" al acesteia păreau să contrazică această promisiune inițială, întreținând atmosfera de îngrijorare. Înfrângerea Revoluției poloneze și căderea Varșoviei — care

[1] Apud Ioan C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația rusă și Regulamentul organic*, București, 1934, p. 14.

au avut drept consecință imediată întărirea influenței ruse în Principate — au distrus speranțele cu privire la „o schimbare în bine".

Regulamentele organice și elaborarea lor. Așa cum s-a putut constata, *reformarea* regimului celor două Principate devenise o chestiune implicită, odată cu acceptarea de către Poartă a abolirii regimului politic fanariot. Beneficiind de avantajele pe care le câștigase, Rusia a făcut cei dintâi pași în acest sens. După cât se pare, țarul Alexandru I a fost primul care, încă din 1821, prin mijlocirea cancelarului Nesselrode, a solicitat boierilor refugiați în Transilvania să-l pună la curent cu reformele ce le considerau necesare în administrația internă a Principatelor. Potrivit versiunii oferită de diplomatul francez Bois-le-Comte, propunerile boierilor au fost înmânate monarhului în timpul Congresului Sfintei Alianțe de la Verona, dar considerându-se că exprimau aceleași idei pe care puterile le combăteau atunci, în Italia, cererile românești nu au mai fost avute în vedere. Noul țar, Nicolae I, le-a inclus în Convenția de la Akkerman și, apoi, în Tratatul de la Adrianopol. Asertiunea, consemnată în memoriul diplomatului francez menționat (1834) este de mare importanță pentru stabilirea genezei Regulamentului organic, a rolului jucat de boierii români, de forțele politice interne, în acțiunea de reformare, de modernizare a societății din cele două principate.

Instrucțiunile de la Sankt Petersburg, în care erau înscrise principiile generale în acord cu care a fost alcătuită legiuirea nouă, au avut drept temei numeroasele memorii și proiecte adresate Rusiei, în întreaga perioadă care a urmat Revoluției din 1821. Comisiile de redactare au sintetizat acest material, căruia i-au adăugat observațiile proprii și cele extrase din imensul material informativ cules în primii trei ani ai ocupației ruse, referitor la întregul complex al vieții interne a societății românești[1]. Materialul informativ cules, care a servit comisiilor de redactare, exprimând criza sistemului existent și nevoia imperioasă a înnoirii, a stat la baza Regulamentului organic. Dar înainte ca dispozițiile noii legiuiri să fi intrat oficial în vigoare, reorganizarea societății românești, în acord cu principiile regulamentare, fusese începută de autoritățile administrației militare.

Instrucțiunile (în acord cu care au fost elaborate regulamentele generale pentru reorganizarea Principatelor, prevăzute încă de Convenția de la Akkerman), au fost redactate la Sankt-Petersburg, la sfârșitul anului 1828 și la începutul anului următor[2]. Jeltuhin, „președintele deplin împuternicit" al celor două divanuri, le-a primit în iunie 1829.

Instrucțiunile aveau în vedere numărul deputaților și componența celor două adunări (extraordinară, pentru alegerea domnului, și cea „obișnuită"), modalitățile privitoare la

[1] În acest sens, în aprilie 1848, „Gazeta de Transilvania" consemna că „pe când armata rusească la anul 1828 intrase în Principate, proiectul Regulamentului era gata lucrat printr-o societate de boieri, din care, ca începători, numim pe răposații Golești din Țara Românească, pe prigonitul Tăutu și alții în Moldova" (*Anul 1848*, I, p. 367).

[2] M. Kogălniceanu aprecia că *Instrucțiunile* au fost pregătite de Capodistria, de consilierul Minciaki și de Alexandru Sturdza (Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 30).

alegerea domnului și competențele. Documentul cuprindea înscrisă restricția potrivit căreia nu se putea opera nici o modificare de ordin financiar fără avizul celor două puteri tutelare, după cum nu puteau fi introduse dispoziții împotriva tratatelor sau hatișerifurilor anterioare, de natură să lezeze interesele celor două Curți. S-a spus, pe drept, că această prevedere reprezintă originea *articolului adițional*, care aveau să agite atât de puternic viața internă a Principatelor.

În document erau incluse, în egală măsură, indicații cu privire la impozite, la categoriile de oameni scutiți în virtutea privilegiilor feudale, la înființarea unor instanțe judecătorești, la obligațiile ce reveneau Bisericii, la distincțiile care urmau să fie efectuate între categoriile nobiliare și „cinurile" funcționărești, la autoritatea lucrului judecat ș.a. De asemenea, se recomanda ca instituțiile care urmau să fie organizate în cele două principate să fie similare, pentru „a apropia două noroade, al căror nume, de lege, de începutul neamului, de starea locului se cuvine a se ține strâns legate".

Din păcate, multe din principiile liberale reproduse în *Instrucțiunile* generoase, în formularea lor — apreciate cu entuziasm, în epocă (unul dintre admiratori a fost publicistul Saint-Marc Girardin) — nu au putut să aibă corespondent în practică. Nu este mai puțin adevărat însă că, raportate la sursa din care s-au inspirat, ele reliefează nevoia de progres a societății românești, capacitatea oamenilor politici români de a-i formula temeiurile și de a găsi soluțiile practice de aplicare. Pe de altă parte însă, înscrierea unor asemenea principii liberale într-un document care emana de la Curtea din Sankt-Petersburg, incapabilă de a le formula și aplica în propriul imperiu, reliefează intenția Rusiei de a liniști suspiciunile Europei cu privire la intențiile sale și, totodată, de a câștiga încrederea și simpatiile românilor.

În iunie 1829, generalul Jeltuhin a instituit cele două comisii pentru redactarea proiectelor Regulamentelor organice. Fiecare comisie era alcătuită din patru membri — doi aleși de Divan, iar doi de autoritatea puterii de ocupație, la care se adăugau câte un secretar. Comisia moldoveană era alcătuită din vornicul Mihail Sturdza, vistiernicii Iordache Catargiu și Constantin Cantacuzino-Pașcanu și vornicul Costache Conachi, având ca secretar pe Gh. Asachi; cea munteană avea în componența sa pe banul Grigore Băleanu, logofătul Ștefan Bălăceanu, vornicul Iordache Filipescu și hatmanul Alexandru Villara, iar ca secretar pe vornicul Barbu Știrbei.

Cu toată opoziția și încercările de tergiversare ale reprezentanților moldoveni, lucrările au început în vara 1829, sub președinția lui Minciaki, vicepreședintele Divanului din Iași, înlocuit în capitala Moldovei cu generalul-maior Mirkovici. Referindu-se la opoziția manifestată în cele două principate împotriva operei de reformare întreprinsă, agentul consular al Franței nota că „românii par să nu înțeleagă generozitatea și zelul moscoviților de a le impune o constituție liberală, pe care nu o au în țara lor"[1].

Nemulțumirea a fost generală și s-a manifestat deschis: marea boierime, îngrijorată de consecințele schimbării, invoca drepturile numeroase acordate în favoarea boierimii

---

[1] Hurmuzaki, 17, p. 205.

mărunte, în timp ce aceasta protesta că nu i se dădeau destule. Boierimea, în general, considera că se aduc știrbiri importante privilegiilor ei. Referindu-se la mentalitatea boierilor și la opoziția lor împotriva oricărui proiect de modificare a situației existente, consulul Franței, Lagan, face următoarele observații, definitorii pentru starea de spirit a acestora: „străini de ideile de dreptate și nedreptate, fără să vadă în civilizație decât ceva care le flatează gustul, neadmițând altceva în afară de privilegiile lor și de regimul sprijinit pe voința sau capriciile lor, <boierii> au primit toate ameliorările <impuse de Kiselev> cu o extremă neîncredere și cu o nemulțumire ascunsă. În loc să se bucure de sprijinul lor, președintele a găsit la ei doar o aparentă supunere"[1].

Nemulțumirilor boierești li s-au adăugat cele ale țăranilor. Începute ca protest împotriva recrutărilor pentru miliția națională, ele au evoluat în adevărate răscoale împotriva prevederilor referitoare la relațiile între stăpânii de pământ (tinzând a deveni proprietari) și țărani.

Începute în timpul guvernării generalului Jeltuhin, lucrările comitetului de redactare a Regulamentelor au continuat sub succesorul acestuia, generalul Pavel Kiselev. Celor opt membri li s-au mai adăugat încă doi: beizadeaua Nicolae Suțu, pentru Moldova, și Nicolae Mavros, pentru Țara Românească. Făcându-se abstracție de obiectivele politice urmărite de Kiselev, care avea convingerea că granița naturală a Rusiei este la Dunăre, măsurile administrative inițiate sau patronate de generalul rus s-au înscris, multe din ele, pe linia progresului, în sensul modernizării structurilor societății românești. Unele dintre acestea au pregătit terenul pentru aplicarea Regulamentului organic, începută în Principate la sfârșitul anului 1831 și la începutul celui următor.

Regulamentele organice erau chemate să dea viață programului de transformare a structurilor interne în raport cu *spiritul veacului*, de modernizare a societății românești, de creare a condițiilor capabile să accelereze progresul. Aceste cerințe, expresie a programului Revoluției din 1821, fuseseră incluse, într-o manieră *sui generis*, în cuprinsul Tratatului de la Adrianopol. De la început însă, contradicția dintre adevăratele nevoi ale societății românești și limitele impuse procesului de dezvoltare de prevederile Regulamentului organic au fost evidente. Alcătuită de marii stăpâni de domenii, în condițiile consolidării pozițiilor politice ale acestora, pe baza unor *instrucțiuni* limitative ale Curții de la Sankt-Petersburg, sub supravegherea generalului Kiselev, al cărui liberalism nu depășea sfera concepției nobiliare, aplicat în condițiile ocupației militare a Principatelor, noua legiuire restrângea progresul în limite compatibile cu interesele boierimii, în general, a marii boierimi în special, cu obiectivele politice ale Rusiei, devenită oficial *protectoare* a celor două țări române.

Menținerea și extinderea regimului de privilegii — chiar în condițiile în care acestea erau lipsite de substanța lor feudală —, favorizarea influenței politice și a amestecului în afacerile interne ale puterii protectoare au făcut inoperantă, practic, aplicarea numeroaselor dispoziții care favorizau progresul, funcționarea mecanismelor chemate

---

[1] *Ibidem*, p. 239–240.

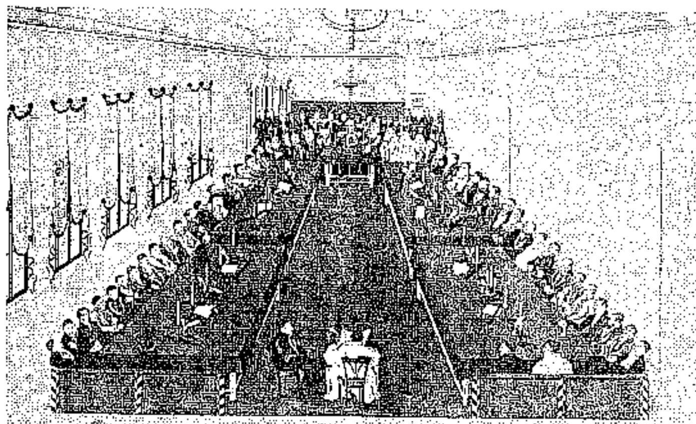

Fig. 33 Deschiderea Adunării extraordinare de revizie de la București, 10/22 martie 1831.

să-l instituie și să-l promoveze. Această contradicție fundamentală — prezentă în întreaga epocă ce a precedat Revoluției de la 1848 — își va găsi expresie într-o continuă luptă dintre nou și vechi, desfășurată pe toate planurile, între privilegiile interne, mentalitățile vechi și influența străină, pe de o parte (sprijinite pe litera Regulamentului) și forțele noului, pe de altă parte, interesate în înlăturarea barierelor care se situau în calea reglementărilor moderne, economice, sociale și politice. Lupta dintre nou și vechi, în toate domeniile vieții, formează conținutul principal al epocii regulamentare în Principate. Ea este, în esența sa, o *luptă națională*, principalul obstacol fiind dominația străină.

Regulamentele organice, în esența conținutului lor, au reprezentat totuși o operă de progres netăgăduit. Relieفând existența unei națiuni române (prin stipulațiile exprese ale articolelor 317 și 429 din cele două legiuiri) și dându-i expresie prin normele comune de organizare, cele două acte legislative subliniau că „nedespărțita unire" reprezintă o „necesitate mântuitoare". Înlăturând o serie de instituții și practici feudale, ele au creat un aparat de stat modern și un climat mai propice pentru dezvoltarea *noului*. În primul rând, au legiferat principiul modern al separării puterilor în stat, puterea legislativă fiind încredințată unei adunări obștești, cea executivă fiind exercitată de domnitor, ajutat de un sfat administrativ extraordinar, compus din șase membri și de un sfat administrativ, alcătuit din trei membri. De asemenea, sistemul judecătoresc a fost organizat pe baze moderne, recunoscându-se autoritatea lucrului judecat. Faptul a avut drept consecință consolidarea proprietății și garantarea tranzacțiilor, favorizându-se dezvoltarea relațiilor capitaliste.

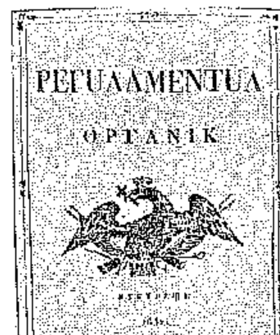

Fig. 34 Regulamentul organic al Țării Românești.

În domeniul administrativ, sunt create departamentele, înființate servicii publice specializate, un sistem stabil de funcționare. Deși au fost menținute privilegiile — în favoarea clasei nobiliare (scutirile de impozite, mai cu seamă) —, ca și răspunderea solidară în sistemul de încasare a dărilor și a fost aplicat un aspru regim coercitiv pentru asigurarea stabilității țăranilor, cărora li s-a impus „robia clăcii", modernizarea parțială a sistemului financiar, fixarea unei capitații unice, desființarea numeroaselor categorii fiscale, adoptarea principiului de alcătuire a bugetului ș.a. au reprezentat măsuri care au facilitat progresul. În măsură egală, au avut un rol pozitiv desființarea vămilor interne, dispozițiile cu privire la organizarea meseriilor, reglementările legate de buna desfășurare a activităților comerciale și industriale, în condițiile libertății comerțului garantat de Tratatul de la Adrianopol. De asemenea, se pot menționa, având același rol, fixarea noilor modalități de exploatare a bogățiilor naturale, preocuparea pentru întreținerea căilor de comunicații și organizarea transporturilor, navigabilizarea râurilor interne, lărgirea pieței, organizarea vieții orășenești. Înființarea carantinelor, constituirea miliției naționale, instituționalizarea formelor culturii naționale ș.a au contribuit, neîndoielnic, la promovarea noului și la progresul societății. În noile condiții au avut loc schimbarea structurilor economice și sociale, mutații în privința mentalităților, au fost cultivate noi idei și s-a consolidat spiritul național.

Referindu-se la părțile pozitive ale Regulamentului, la eficiența practică a acestuia, A.D. Xenopol, deși subliniază că legiuirea a reliefat, în lumina cea mai vie, contrazicerea între dorințele și năzuințele românilor și starea de fapt care era „încuibată", constată pe drept că ea „constituie un progres simțitor asupra stării haotice de mai înainte. El <Regulamentul> introduce reguli fixe și statornice în locul chibzuirii momentane și a bunului plac, restrânge arbitrariul, înlocuindu-l cu norme diriguitoare, introduce răspunderea legală în locul iresponsabilității, pune, pentru prima oară în societatea românească, ideea interesului public ca ceva superior celui individual… era substituirea vieții legale celei arbitrare de până atunci; ideea statului se naște pentru prima oară la români în concepția ei modernă, ca viață a unui tot, întocmit pe norme obștești, adică pe legi"[1].

În timp ce A.D. Xenopol a apreciat valoarea legiuirii prin existența spiritului nou, modern, care l-a introdus și l-a promovat în societatea românească, N. Iorga a surprins

[1] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 11, București, 1930, p. 110.

contradicția dintre modernitatea instituțiilor și a organizării și imposibilitatea ca acestea să fie aplicate în litera și în spiritul lor. Regulamentul, observa istoricul, „a instalat o administrație destul de complicată ca să permită toate abuzurile administrației de sistem ruso-francez ... așternută peste o societate care era sprijinită pe proprietatea de pământ, închiriind țăranilor pământul de hrană ... adunări reprezentative, cu largi atribuții, dar fără inițiativa legilor, supraveghind de aproape pe un domn cu drept de *veto*, dar la dispoziția consulatului rus... totul cu consultarea formală a unei puteri suzerană rămasă în umbră, ca o formă goală și un element de trecut. Sub pretextul de a înlătura samavolnicia și tirania ... se împiedică orice inițiativă ... și orice spontaneitate. Un mare volum de regulamente ... înlocui legile ce ar fi trebuit să se voteze ... și se substituie cuprinsului principal, simplu și logic, al unei adevărate constituții, așa cum ea licărise în mintea autorilor de propuneri..."[1]. Toate aceste neajunsuri, generate de intențiile politice ale Rusiei, l-au determinat pe marele istoric să considere Regulamentul organic drept „chartă a protectoratului proconsular" al Rusiei, părere împărtășită și de unii observatori contemporani.

Ascendentul pe care Rusia țaristă și l-a câștigat în Principate și, ca urmare, a împărțirii sferelor de influență, amestecul și intervenția directă a consulilor puterii protectoare în treburile cele mai mărunte chiar, probează faptul că aprecierile de mai sus conțin o mare doză de adevăr. Legiuirea, nedefinind conceptele fundamentale pe care se întemeia statutul internațional al Principatelor (autonomia, suzeranitatea, protectoratul), a îngăduit ingerințele fără limită ale Rusiei, care au obstrucționat sensibil progresul.

Administrația rusă a Principatelor și aplicarea Regulamentelor organice. Făcând abstracție de obiectivele finale ale lui Kiselev, măsurile administrative inițiate sau patronate de el încă din 1829, cu energie și înaltă competență, s-au înscris — multe dintre ele — pe linia progresului obiectiv, firesc și necesar de modernizare a structurilor societății românești. Unele din acestea au pregătit terenul pentru aplicarea dispozițiilor Regulamentului organic, realizată în ultimii doi ani ai ocupației (1832–1834).

Pentru prevenirea și combaterea epidemiilor au fost înființate și organizate carantine, la graniță și în interiorul Principatelor, fiind constituită și administrația sanitară și dotate spitalele. Măsurile profilactice inițiate au dus la stingerea epidemiilor de holeră și ciumă, care — răspândite de armata rusă — făcuseră un număr însemnat de victime în rândul populației, în cele două capitale mai ales. Reorganizarea Divanelor a adâncit separația între justiție și administrație. Înființarea și activitatea *Comisiilor de revizie*, precum și măsurile adoptate în favoarea țăranilor au reliefat preocuparea de a descoperi și elimina abuzurile administrației. Aplicarea Regulamentului organic a fost precedată de o largă activitate pregătitoare. Pe această linie se situează înființarea armatei naționale — a miliției — și catagrafia din 1831, alcătuită în vederea aplicării noului sistem de impunere. De asemenea, anumitor părți din noua legiuire li s-a făcut o largă popularizare. Organizarea

[1] N. Iorga, *Istoria românilor*, 8. *Revoluționarii*, București, 1938, p. 342.

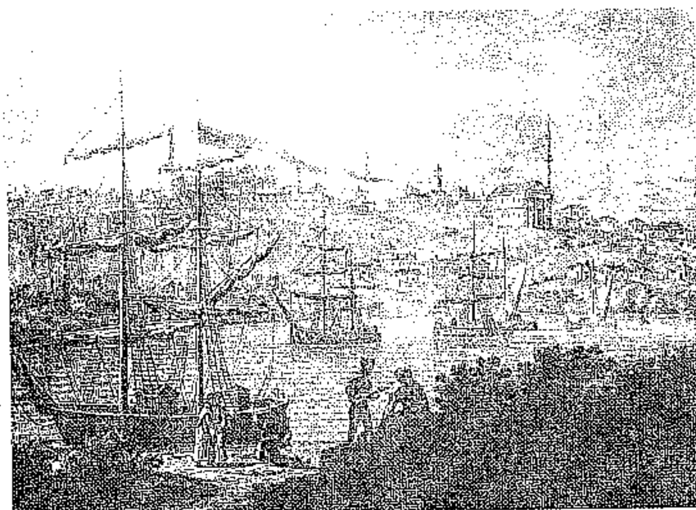

Fig. 35 Portul Brăila.

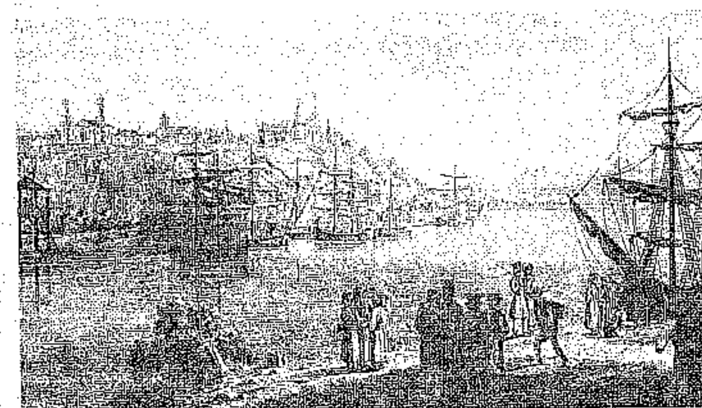

Fig. 36 Portul Galați.

evidenței și a arhivelor, efectuarea de lucrări statistice, organizarea magaziilor de rezervă, pentru prevenirea lipsurilor provocate de secetă — dacă slujeau și necesităților militare și politice ale Rusiei țariste — se încadrau, totodată, pe linia procesului de modernizare internă.

Ultimii doi ani și jumătate ai administrației ruse (noiembrie 1831–aprilie 1834) s-au caracterizat printr-o largă aplicare a dispozițiilor regulamentare. Au fost introduse numeroase modificări, dispoziții suplimentare motivate de nevoia ca, pe baza experienței, să se îndrepte erorile, să se dezvolte principiile enunțate doar. Primele sesiuni ale Obișnuitelor Obștești Adunări au adoptat un număr însemnat de asemenea legi, introduse în Regulament. Crearea Obișnuitei Obștești Adunări conferea un cadru nou, modern, activității legislative. Constituirea Sfatului administrativ cârmuitor, dar și a sfaturilor orășenești și activitatea constructivă a acestora, organizarea poștelor ș.a. au introdus în administrație mai multă ordine și stabilitate. Prin punerea pe baze noi a justiției, prin fixarea atribuțiilor diferitelor instanțe, prin separarea puterilor în stat s-a căutat să se înlocuiască arbitrariul cu legalitatea.

Măsurile privind sănătatea publică și casele de binefacere, organizarea finanțelor și constituirea bugetului statului, măsurile privind dezvoltarea învățământului, toate se încadrau în acțiunea largă de modernizare a societății românești. Firește, inițiativa acestor măsuri de transformare a structurilor nu aparține Rusiei și nici lui Kiselev. Nevoia de transformare, de modernizare era adânc simțită de societatea românească. Memoriile și proiectele de reformă ale boierilor și acțiunea forțelor naționale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea i-au dat acesteia o puternică și continuă expresie. Rusia a sprijinit aplicarea practică a programului național de modernizare, limitându-l însă la obiectivele și perspectivele intereselor sale. Regulamentul organic a reprezentat instrumentul menit să servească acestei politici. În această acțiune, lui Kiselev i-a revenit un rol deosebit. „Administrator de mare talent, unul din ultimii elevi ai acelei filosofii de stat din secolul al XVIII-lea — după expresia lui N. Iorga — cu toate părțile pozitive și negative ale acesteia, anexionist convins, care nu credea nici în dreptul la viață al națiunilor mici și nici în posibilitatea statelor mici de a face față ferocității imperiilor, și-a îndeplinit misiunea justificând și încrederea suveranului său și îndeplinind opera de drept și ordine, nu dând — am spune noi —, ci veghind la aplicarea celei mai bune constituții posibile pentru Principate, compatibilă atât cu trecutul lor și în acord cu interesele marelui Imperiu, al cărui mandatar și reprezentant era"[1]. Este, credem, caracterizarea cea mai apropiată de realitate făcută omului și operei sale.

Opoziția națională împotriva regimului regulamentar și sfârșitul ocupației ruse. Regulamentul organic a întâmpinat o puternică și generală opoziție. Era firesc ca o încercare de modificare a structurilor societății, chiar dacă aceasta nu atingea baza relațiilor sociale, să stârnească nemulțumiri. Este întemeiată, în parte, aprecierea potrivit căreia

[1] Idem, *Histoire des relations russo-roumaines*, Iași, 1917, p. 275–276.

boierimea mare era nemulțumită pentru faptul că se acordau prea multe drepturi boierimii mărunte, aceasta protesta pentru că nu i se acordau destule și toți boierii laolaltă erau nemulțumiți de faptul că se aduceau prea mari atingeri privilegiilor clasei. Opoziția boierimii mici și mijlocii, dar mai ales aceea a boierilor mari moldoveni i-au creat lui Kiselev serioase dificultăți. Aceasta nu a fost generată doar de interese de clasă; în condițiile în care, desființând unele privilegii și modificând o stare de lucruri învechită, Regulamentul organic îi făcea stăpâni deplini, aproape, asupra pământului și a muncii țăranilor, înverșunarea „bărboșilor" moldoveni nu era întru totul explicabilă. Lagan, consulul Franței, considera că opoziția boierilor se explica, în general, prin împotrivirea lor tendinței Rusiei țariste de a-și întări pozițiile prin intermediul noii legiuiri.

Blutte, consulul Marii Britanii din Principate, la rândul său, confirma că opoziția împotriva Regulamentului, în ambele provincii românești, avea un caracter mai adânc, național. Diplomatul vorbea de teama boierilor de a vedea perpetuându-se ocupația, de dorința lor de a înlocui protectoratul Rusiei cu un regim de garanție colectivă, de intenția unei părți a boierimii mari de a protesta împotriva Regulamentului — impus de o putere străină — pentru a atrage atenția și a obține sprijinul Europei. De asemenea, se remarca impresia produsă de căderea Varșoviei. Blutte nota că opoziția era mai puternică în Moldova, sublinia opțiunea moldovenilor în favoarea Unirii, amintind de propunerea formulată în acest sens de Mihail Sturdza într-o scrisoare adresată lui George Gordon conte de Aberdeen. Viitorul domnitor, și el, se pronunța în favoarea regimului de garanție colectivă. Această reacție — care poate fi apreciată drept națională — este semnificativă cu privire la sensul acordat politicii ruse în Principate.

Un veritabil test, sugestiv pentru starea de spirit, pentru reliefarea mișcării politice naționale, l-a reprezentat vizita diplomatului francez Bois-le-Comte, apreciată drept o „o demonstrație a interesului"[1] occidental, francez, mai cu seamă față de Principate. Din numeroasele contacte cu cercurile politice românești din cele două Principate, din convorbirile cu reprezentanții boierimii, Bois-le-Comte și-a format unele convingeri, pe care le-a împărtășit superiorilor săi, în ample rapoarte care prezintă un interes particular pentru istoria epocii. El a subliniat puternicul sentiment de naționalitate și dorința generală de unitate întâlnită la inițiatorii săi; de asemenea, intențiile de constituire a unui mare ducat independent al Daciei și de înlocuire a protectoratului printr-un regim de garanție colectivă. Diplomatul francez s-a referit la politica Rusiei, la tendința acesteia de a menține progresul economic și spiritual în Principate doar în limite compatibile cu dezvoltarea propriei sale economii și cu liniștea propriilor supuși, a menționat temerile de viitor ale românilor, dar și a hotărârii lor de a acționa în eventualitatea în care li se vor da asigurări că puteau conta pe sprijinul politic și diplomatic al Marii Britanii și al Franței. Mihail Sturdza însuși îi mărturisea diplomatului dificultățile ce le-ar întâmpina încercarea de a impune și dezvolta principiile unei constituții liberale în Principatele aflate „între trei puteri monarhice și ultramonarhice".

[1] Hurmuzaki, 17, p. 307, 310–312.

Opoziția generală a claselor și categoriilor sociale împotriva Regulamentului organic, realizată de pe poziții diferite și vizând interese care nu coincideau, a început, curând (în cuprinsul perioadei în care se înscrie administrația rusă), să capete un caracter mai omogen, situându-se pe o platformă națională. O *partidă națională* — în accepțiunea pe care această formație o va căpăta câțiva ani mai târziu — nu era constituită încă. Exista însă o grupare proocidentală, alcătuită din mari boieri mai cu seamă care, sub impactul împrejurărilor internaționale și a ascendentului căpătat de Rusia în Principate (în condițiile slăbiciunii manifestate de Poartă și a poziției ostile a Austriei), a început să schițeze demersuri cu scopul de a obține sprijin politic în favoarea programului național românesc. Începutul demersurilor politice proocidentale reliefează, în egală măsură, capacitatea forțelor politice românești de a iniția, odată cu acțiunea de modernizare a societății, impusă de instituirea noilor domnii și o nouă orientare externă, în acord cu interesele naționale. În perioada Regulamentului organic, odată cu maturizarea forțelor politice și intrarea în scenă a noii generații, este afirmată noua linie politică, a cărei sinteză va fi cuprinsă în programele Revoluției de la 1848.

Nu este întâmplător faptul că în 1830, „anul ce se numește în istorie anul slavei", după aprecierea lui Alecu Russo, boierii români „umplură lumea cea mare cu copiii lor, spre a-i adăpa la izvoarele de învățătură"[1]. Nu știm exact în ce măsură această limpede orientare spre Apus, precum și creșterea influenței morale a Franței s-au datorat lui Hugot, consulul general de la București. El raportase, încă din 1825, succesele repurtate în acest sens[2]. Cert este faptul că, în vara anului 1829, lista tinerilor munteni care studiau în Occident era bogată[3]. Un an mai târziu, procesul se va amplifica.

Orientarea românească spre țările Occidentului avea o limpede conotație politică, fiind strâns legată de evenimentele din Principate, ulterioare Revoluției din 1821. Încă din 1829, Blutte, consulul Marii Britanii, consemna îngrijorarea boierilor privitoare la o eventuală anexiune a Principatelor de către Rusia. Consultat cu privire la viitoarea organizare a celor două țări române, diplomatul a propus o soluție asemănătoare cu cea acceptată în cazul Greciei, care ar fi avut drept consecință situarea Principatelor sub garanția colectivă a celor cinci puteri[4]. Tot Blutte a fost acela care a mijlocit demersul întreprins de M. Sturdza pe lângă guvernul englez, în 1830, prin intermediul lordului Heytesbury, ambasadorul de la Sankt-Petersburg. Intervenția viitorului domn al Moldovei — deși fără finalitate — a fost apreciată drept prima cerere în vederea obținerii unei garanții anglo-franceze în favoarea Principatelor, care ar fi putut fi încorporată Regulamentului organic[5].

---

[1] Alecu Russo, *Scrieri*, București [1934], p. 170.
[2] Hurmuzaki, 17, p. 16–17.
[3] Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 45.
[4] *România în relațiile internaționale. 1699–1939*, sub redacția lui L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Iași, 1980, p. 99.
[5] Radu R.N. Florescu, *The Struggle against Russia in the Roumanian Principalities. 1821–1854*, in „Acta Historica", 2, Monachii, 1962, p. 141–142.

În perioada ocupației ruse, cei doi agenți consulari — ai Franței și Marii Britanii — raportează mereu demersurile întreprinse de români în favoarea unirii și a independenței prin răscumpărarea tributului către Poartă și plata indemnizației datorată de aceasta Rusiei sau prin formarea unei confederații dunărene (împreună cu Serbia), situată sub garanția colectivă a puterilor[1]. Demersurile nu s-au putut materializa în cereri oficiale; cei care le-au formulat nu au primit asigurarea că vor fi sprijiniți. Bois-le-Comte, diplomatul francez care a vizitat Principatele la începutul anului 1834, înfățișează pe larg existența acestei orientări politice. Totodată, însă, el scoatea în relief și neputința puterilor liberale de a oferi asistență politică Principatelor, în condițiile în care, ca urmare a raporturilor internaționale stabilite, cele două țări române rămăseseră în sfera influenței politice a Rusiei țariste. Acest fapt a avut importante consecințe asupra istoriei Principatelor în întreaga perioadă istorică ce a stat sub semnul Regulamentului organic.

Apreciind valoarea eforturilor întreprinse de cercurile politice românești, în această perioadă, în vederea îndeplinirii unor obiective de ordin național, putem fi de acord cu aserțiunea în conformitate cu care programul românilor (care avea în vedere unitatea și independența celor două Principate și organizarea lor modernă) a fost elaborat acum. Adunările ad-hoc din 1857 a preluat acest program, din anii în care a fost elaborat și pus în aplicare Regulamentul organic[2].

Prin Convenția de la Sankt-Petersburg, din 17/29 ianuarie 1834, Poarta a recunoscut formal Regulamentul organic și măsurile adoptate în timpul ocupației. În mod excepțional, s-a decis ca domnii să fie numiți, nu aleși. Două luni după săvârșirea actului, trupele ruse trebuiau să părăsească Principatele. Ocuparea în continuare a Silistrei și asigurarea legăturii prin cele două țări românești mențineau însă, în fapt, pentru încă câțiva ani și controlul militar rus asupra lor.

La 11/23 aprilie 1834, încredințând conducerea provizorie lui Mirkovici, consulul din Iași, Kiselev părăsea capitala Moldovei, înconjurat de stima generală, cu reputația, pe merit câștigată, de om drept, luminat și integru, care, servindu-și țara, a manifestat, totodată, o preocupare activă pentru instaurarea unei ordini legale, pentru îmbunătățirea condițiilor de viață a celor mulți din cele două principate. Începea o perioadă nouă în istoria celor două țări românești.

Întreaga epocă a Regulamentului organic va sta sub semnul luptei dintre vechi și nou; luptă necruțătoare, desfășurată în toate domeniile vieții. În condițiile în care suzeranitatea otomană rămăsese nominală, adversarul principal al forțelor interne, care acționau în favoarea progresului, pentru promovarea și instituirea lui, devenise — deși modernizatoare — Puterea protectoare. În esența sa, această complexă luptă, vizibilă pe toate planurile, se înfățișa ca o luptă *națională*. *Domniile regulamentare* aveau să dea expresie acestei stări de lucruri.

---

[1] Hurmuzaki, 17, p. 281–282, 303, 304–307.
[2] Pompiliu Eliade, *La Roumanie au XIXe siècle*, 2 *Les trois présidents plénipotentiaires (1828–1834)*, Paris, 1914, p. 273.

Capitolul V

DOMNIILE REGULAMENTARE (1834–1848/1849)

Epoca domniilor regulamentare a început prin eludarea flagrantă a uneia dintre prevederile esențiale ale legiuirii, pe care Poarta o recunoscuse prin Convenția de la Sankt-Petersburg, din 17/29 ianuarie 1834. Cei doi domnitori ai Principatelor au fost *numiți*, nu *aleși*. Încălcarea urma să slujească Rusiei pentru a-și consolida pozițiile câștigate în timpul îndelungatei ocupații militare.

Numiți ca domnitori în aprilie 1834, Alexandru Ghica în Țara Românească și Mihail Sturdza în Moldova și-au ocupat tronurile în luna iunie același an, în urma călătoriei la Constantinopol, unde au primit investitura din partea Porții.

Domniile regulamentare au fost instituite în urma îndelungatei ocupații militare, care solicitase grav resursele Principatelor, lăsând moștenire un puternic dezechilibru economic și financiar. De asemenea, ele s-au înscris pe fondul unor puternice mișcări sociale, generate de prevederile în domeniul agrar ale noii legiuiri. Generalizată, în Moldova mai cu seamă, rezistența țăranilor s-a manifestat în mișcări violente (ca cea de la Săbăoani, de pildă, „potolită" de tunurile armatei de ocupație, sau din alte sate din județele din nordul Moldovei) ori în pribegiri masive peste Prut, în Basarabia. La acestea, așa cum s-a constatat, s-au adăugat protestele și opoziția unora dintre marii boieri și ale boierimii mici și mijlocii, împotriva dispozițiilor regulamentare, care au sporit și întreținut starea de tensiune, prelungită și după încetarea ocupației militare.

Cei doi domnitori aveau sarcina de a continua și desăvârși — pe terenul administrației și al legislației — măsurile inițiate în timpul ocupației de generalul Kiselev, mai cu seamă. Sarcina lor nu era ușoară. Trebuiau să cârmuiască, într-o societate modernă, în formare, cu Adunări ai căror membri nu aveau încă dezvoltate spiritul civic și responsabilitatea actului politic într-un cadru legal, instituționalizat, care nu poseda încă un personal specializat. Dezvoltarea anterioară, *sincopată*, trebuia să fie înlocuită cu una *organică*, în acord cu necesitățile modernizării. În asemenea condiții, întâmpinând atâtea rezistențe, sub controlul atent al Puterii protectoare, ai căror consuli întrețineau tensiunea internă, aplicând formula *divide et impera*, cârmuirea șefilor puterii executive nu putea să dea rezultate spectaculoase.

Cu toate acestea, dezvoltarea și organizarea societății moderne, a spiritului și a mișcării naționale au cunoscut progrese care au făcut din perioada regulamentară una dintre etapele

Fig. 37 Domnul Țării Românești Alexandru Ghica.

cele mai importante ale istoriei moderne a românilor. În condițiile timpului, domnitorilor situați în fruntea administrației le-a revenit un important rol, puțin subliniat încă, în vasta mișcare de regenerare politică și națională a societății românești.

Domnia lui Alexandru Ghica (1834–1842). La recomandarea Rusiei, Alexandru Ghica a fost numit domn al Țării Românești la 22 martie/3 aprilie. Frate al fostului domnitor Grigore Ghica (al șaptelea domn aparținând familiei), noul numit ocupase importante funcții în administrația țării: caimacam al Craiovei, vornic al poliției, având la activ și organizarea unui corp de panduri. De cultură franceză, el a fost un important auxiliar al generalului Kiselev în timpul administrației ruse, fiind considerat „obedient" de puterea protectoare. De altfel, pentru a asigura în continuare influența Rusiei, Kiselev a avut grijă să lase în Țara Românească, mai ales, în însemnate posturi ale țării, oameni pe care-i considera credincioși. Printre aceștia se numărau mulți militari, inginerul statului, Vladimir Blaremberg, și episcopul Râmnicului, Neofit, viitorul mitropolit, apreciat a fi „cu totul devotat Rusiei".

De la început, Ghica a fost confruntat, în opera de guvernare, cu mari greutăți. Simplificând natura conflictului care i-a grăbit căderea, Elias Regnault nota că „neștiind nici să se alăture partidului național pe care-l iubea, nici să reziste consulului <rus> pe care-l detesta… a intrat într-un sistem de menajamente și de compromis și a provocat furia unora prin îndrăzneala sa, a celorlalți prin neputința sa"[1]. În realitate, cauzele care au concurat la înlăturarea prematură a domnului au fost cu mult mai complexe. Pendularea între obediența față de cerințele puterii protectoare și imperativele naționale, față de forțele care le reprezentau, constituie un aspect doar (important, este drept) al acestor cauze.

Domnul nu a dispus de mijloacele aflate la îndemâna lui Kiselev pentru a domina Adunarea și a-i impune deciziile sale. Opoziției inițiale i s-au adăugat, foarte devreme, aceea personală a unora dintre boieri, nemulțumiți de maniera în care noul domn înțelegea să aplice în practica administrativă și socială dispozițiile noii legiuiri. Criza financiară gravă și continuă, imposibilitatea de a stârpi viciile fundamentale ale societății — venalitatea și corupția — au adâncit frământările, accentuate de purtarea arogantă a reprezentanților Rusiei, care leza sentimentele de demnitate națională. Reprimarea brutală a ideilor liberale și impunerea *articolului adițional* — în temeiul căruia puterea protectoare supunea înnoirile legislative controlului ei — când domnul a fost constrâns să colaboreze cu reprezentantul țarului, au transformat opoziția împotriva sa, practic, într-o *reacție națională* aproape, cu ecou în lumea românească și în afara ei.

Opoziției parlamentare i s-a adăugat mișcarea subversivă, antiregulamentară și antirusă, națională în obiectivele și finalitatea sa. Mișcarea politică inițiată și condusă de Ioan Câmpineanu, care a continuat pe cea împotriva articolului adițional, adâncită de mișcarea revoluționară din 1840 — care au cuprins ambele principate, având un mare ecou, o largă

[1] Elias Regnault, *Histoire sociale et politique des Principautés Danubiennes*, Paris, 1855, p. 188; I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic. 1834–1848*, București, 1915, p. 114–115.

Fig. 38 Colonelul Ioan Câmpineanu.

participare și implicații adânci —, au slăbit poziția domnului, discreditându-l în raport cu mișcarea națională. Conflictul cu Mihail Sturdza, adversitatea constantă a lui Robert Colquhoun, agentul consular al Marii Britanii la București, i-au subminat și mai mult poziția. În sfârșit, mișcările bulgarilor și ale sârbilor din 1841–1843 au sporit dificultățile. Oricum ar fi procedat, Ghica nu putea să nu nemulțumească una din forțele aflate în spatele acestor mișcări.

Limitându-ne doar la aceste evenimente, concentrate într-un scurt interval de timp (1834–1842), perioadă dominată de cele două faze ale Crizei orientale (pe care s-a altoit mișcarea politica din Principate), înțelegem că depunerea domnului, în octombrie 1842, a fost, mai mult, un rezultat al acestor împrejurări, mai puternice decât voința și capacitatea sa de a guverna.

Problematica internă complexă și gravele implicații ale crizelor orientale au contribuit, în mare măsură, la slăbirea pozițiilor noului domn. Deși însuflețit de simțăminte patriotice și având viziuni mai liberale decât omologul său din Moldova, Alexandru Ghica nu a posedat nici dibăcia și nici talentele politice ale acestuia pentru a putea stăpâni situația. În Țara Românească, nici mentalitățile și nici capacitățile politice nu erau identice cu cele din Moldova. Oamenii politici erau mai greu de stăpânit și capacitatea puterii protectoare de a acționa era mai scăzută decât în Moldova. Confruntat cu dificultățile unei epoci de tranziție, în care noul era doar, în parte, promovat, în cuprinsul unui regim care, suprimând unele privilegii, menținea altele, într-o societate aflată în criză de creștere, în care noile instituții nu funcționau încă în acord cu cerințele modernizării, domnul nu a putut iniția și și nici aplica un program coerent de guvernare. În pofida dificultăților însă, prin măsuri adoptate pentru punerea în aplicare a principiilor noii legiuiri, în anumite laturi ale administrației și ale vieții sociale, s-a conturat mai limpede cadrul dezvoltării moderne în care evoluau cele două principate.

Pe această linie s-au înscris, de pildă, măsurile de organizare a activității judecătorești. Aplicarea principiului autorității lucrului judecat a avut drept consecință stingerea a numeroase procese restante. De asemenea, au fost realizate progrese în organizarea activității judecătorești, în aplicarea legii și în uniformizarea procedurii. Înființarea „cursurilor de legi", măsurile adoptate pentru frecventarea lor îndreptățea speranța că, într-un viitor apropiat, posturile importante din administrație vor fi ocupate după merit și destoinicie, după „pilda neamurilor civilizate". Într-o dare de seamă prezentată în iunie 1840, Barbu Știrbei, pe atunci mare logofăt al Dreptății, a înregistrat realizările în acest domeniu și a dat glas speranțelor.

Adoptarea codului comercial francez, în acele dispoziții „care se potriveau cu starea țării" și aplicarea, la începutul anului 1841, a Condicii comerciale corespundea unor nevoi presante, generate de antrenarea societății în procesul de schimb. Acelorași nevoi au servit și înființarea Tribunalului de comerț din Brăila și reînființarea acelora din București și Craiova. De asemenea, au fost începute lucrările pentru alcătuirea unei condici civile și de procedura civilă și criminală, inițiate din timpul administrației lui Kiselev.

Fig. 39 Dorobanț din Romanați.

În mai 1840, Adunarea munteană a luat în discuție un proiect referitor la „regularisirea părții tehnice" în Principat, stabilind noi forme de organizare în domeniul construcției de drumuri, poduri și în serviciul sistematizării, dezvoltând normele stabilite în 1833 și stabilind corpul tehnic corespunzător. În aplicarea măsurilor edilitare în Capitală și în ținuturi, un rol important i-a revenit inginerului statului Blaremberg.

Organizarea carantinelor, sporirea pichetelor de-a lungul Dunării, în afara sensului profilactic, au contribuit la întărirea autonomiei. Au fost organizate serviciile sanitare și s-au adoptat măsuri pentru asigurarea sănătății publice. Înființarea Spitalului Maternității și punerea temeliilor Spitalului Brâncovenesc s-au încadrat acelorași cerințe sociale.

Mai mult decât în Moldova, unde efortul oficial a fost mărginit la înființarea de școli numai în centrele de ținut (școlile sătești fiind lăsate la latitudinea inițiativelor particulare), în Țara Românească, înființarea școlilor la sate a reprezentat o preocupare constantă a ocârmuirii. La începutul anului 1838 au fost puse bazele învățământului public la sate. În cursul acestui an s-a înregistrat ființarea unui număr de circa 2 000 școli[1].

[1] C.D. Iscru, *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească până la jumătatea secolului al XIX-lea*, București, 1975, p. 31.

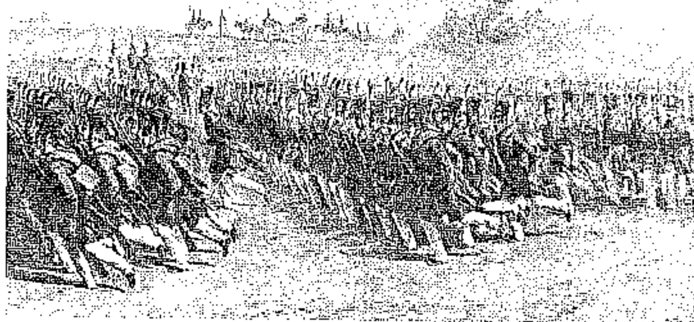

Fig. 40 Infanteria română la București, 1837.

În cadrul eforturilor de organizare a societății, a stabilirii normelor de funcționare a unei administrații moderne s-au înscris și încercările de instituire a controlului statului asupra modului de administrare a averilor mănăstirilor neînchinate, a veniturilor realizate de Mitropolie și de episcopii, precum și a manierei în care mănăstirile închinate Locurilor Sfinte respectau clauzele contractuale înscrise în documentele de danie. În această direcție s-a distins, din nou, Barbu Știrbei.

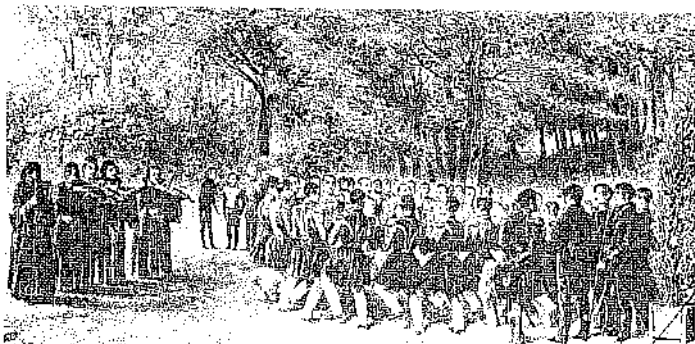

Fig. 41 Serbare câmpenească a militarilor, 1837.

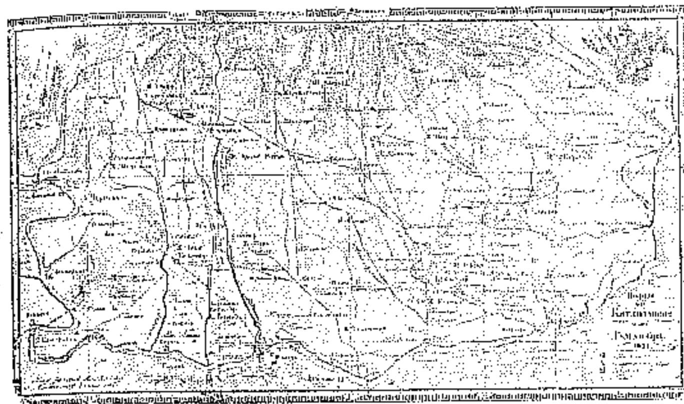

Fig. 42 Poștele din Țara Românească.

Ca și în Moldova, în 1835, în anul 1837 a fost adoptată legea cu privire la echivalarea rangurilor nobiliare cu funcțiile civile și ostășești. *Arhondologia* corespunzătoare noii reglementări reliefa, și în cazul acestei țări românești, schimbările de structură care se efectuaseră în rândurile clasei nobiliare.

La începutul domniilor regulamentare, ca urmare a dezvoltării pieței interne și a deschiderii spre Europa, accelerată de desființarea restricțiilor comerciale, a sporit numărul târgurilor și, odată cu aceasta, se constată o puternică mișcare în rândul populației țărănești. Mobilitatea acesteia a devenit mai accentuată. Domnul a manifestat o preocupare deosebită pentru agricultură, pentru condiția socială și juridică a țăranilor, pentru modul de reglementare a relațiilor dintre cele două clase fundamentale. Aceasta, cu atât mai mult cu cât, în Țara Românească, spre deosebire de Moldova, arendășia reprezenta forma obișnuită de exploatare agrară. Aici, rezerva moșierească era mai puțin întinsă decât în Moldova, învoielile pentru prisoase mai extinse, plata în bani mai curentă, țăranii uzând cu mai multă hotărâre de libertatea personală pe care legiuirea cea nouă le-o recunoștea. În aceste condiții, atenția acordată agriculturii și relațiilor agrare depășea obiectivele unei simple preocupări de rutină politică. Avea drept obiectiv să asigure un echilibru social, de natură să mențină stabilitatea internă, ordinea socială și prosperitatea economică. „Legea pentru măsurarea cadastrală" din 1835 prevedea, ambițios, organizarea unei comisii centrale cu patru secții, cu obiectivul de a realiza hotărnicirea moșiilor, a întocmi harta generală a Principatului, pentru realizarea unei statistici minuțioase și a unei evidențe documentare complete. Proiectul, prea vast, nu a putut să fie pus în aplicare. El dădea expresie însă nevoii acute de modernizare a sectorului principal al economiei.

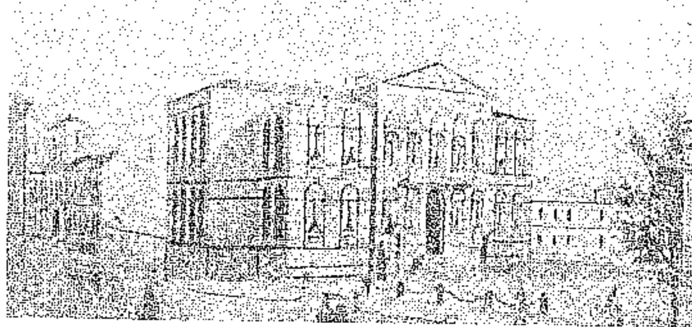

Fig. 43 Palatul domnesc din Bucureşti (fosta Casă Golescu).

La începutul anului 1842, în cadrul Adunării, a avut loc o interesantă dezbatere determinată de afluxul ţăranilor spre noile aşezări urbane, de consecinţele acestui fenomen. Contradictoriu, fenomenul exprima, în acelaşi timp, un flux demografic firesc, în condiţiile unei societăţi aflate în curs de construire a structurilor sale moderne, iar, pe de altă parte, evidenţia dificultăţile care se opuneau dezvoltării. Proprietatea funciară era recunoscută, în parte, doar ca sacră şi inviolabilă, fiind grevată, în continuare, de importante servituţi de natură feudală. Proprietarilor, la rândul lor, le era recunoscut dreptul de proprietate absolută doar asupra unei treimi de moşie. Ţăranilor, cărora li se recunoştea libertatea personală acordată de aşezămintele lui Constantin Mavrocordat, li se impuneau însă importante restricţii de ordin administrativ în calea dreptului de liberă strămutare. Mai mult decât atât, dreptul acordat proprietarilor de a cere *izgonirea* ţăranilor îndărătnici anula aproape libertăţile formal acceptate. Dezbaterea la care ne referim a reliefat proporţiile şi consecinţele contradicţiilor existente în viaţa agrară, generate de menţinerea privilegiilor şi inaplicabilitatea principiului libertăţii proprietăţii şi a indivizilor în sectorul principal al economiei, în care era antrenată majoritatea covârşitoare a populaţiei ţării. Măsurile adoptate cu privire la dreptul ţăranilor de a se stabili în oraşe, în anumite condiţii, nu au avut darul să dea soluţii problemelor de fond.

Preocupările domnului în favoarea ţăranilor, izvorâte şi din raţiuni de stat, nu s-au mărginit la aspectul populării oraşelor, ci au fost extinse asupra învoielilor, cu scopul de a asigura participarea ţăranilor la procesul de schimb. În acelaşi sens, „în spiritul timpului", au fost orientate şi măsurile care vizau răscumpărarea robilor mănăstirilor şi ai statului, statornicirea acestora şi asimilarea lor cu birnicii. Dar, în condiţiile crizei financiare, eforturile în acest sens au rămas în stadiul declaraţiilor de intenţii.

În rândul realizărilor domniei, se cuvine a fi menţionată Convenţia de extrădare încheiată cu Austria, în 1842, importantă sub raportul afirmării autonomiei, mai cu seamă.

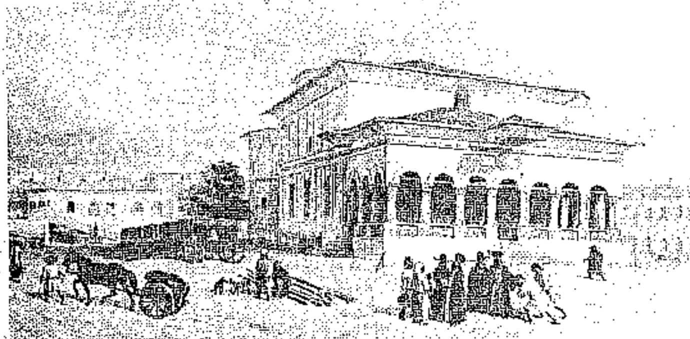

Fig. 44 Biserica Sf. Gheorghe din Bucureşti, 1837.

În împlinirea obiectivelor notate mai sus, între domn şi Adunare s-a manifestat o colaborare *sui generis*. De la început însă în rândurile înaltului forum s-a evidenţiat o opoziţie, în fruntea căreia s-au situat marele logofăt Iordache Filipescu şi Barbu Ştirbei, retras apoi la Paris, încă din 1835, în semn de protest. Supravegherea exercitată de consulii Rusiei şi amestecul lor în treburile cele mai intime ale administraţiei interne, care l-au silit pe domnitor să se supună deciziilor Curţii de la Sankt-Petersburg, au întreţinut starea de tensiune internă, făcând imposibilă o colaborare perfectă între domn şi Adunare. Disensiunile, provocate şi deliberat întreţinute, se pare, foloseau obiectivelor politicii ruse în cele două principate. Noul consul general al Rusiei la Bucureşti, Piotr Rückman, care l-a înlocuit pe Minciaki în 1835, autoritar şi arogant, s-a folosit de Regulament ca de un adevărat „măr al discordiei" (după expresia lui Huber, consul al Franţei). Astfel, de pildă, l-a obligat pe domn să-l destituie pe J.A. Vaillant, profesorul francez de la Sf. Sava şi să nu sancţioneze votul Adunării, prin care se adoptase decizia de a se cumpăra 500 de exemplare din *Dicţionarul limbii române*, elaborat de acesta. O procedură similară a fost adoptată şi în cazul lui I. Heliade Rădulescu, pe care Alexandru Ghica îl numise epitrop al şcoalelor, ajutându-l să-şi tipărească *Tabelele* cu caractere latine, necesare învăţământului.

Cât de îndreptăţite erau temerile interne cu privire la intenţiile Rusiei de a anexa cele două Principate şi cât de acută era tensiunea politică internă ne-o dovedeşte reacţia provocată de introducerea în Regulamentul organic a *articolului adiţional*. Pe cât de brutală a fost intervenţia Rusiei, pe atât de fermă s-a dovedit a fi riposta naţională. Domnul — care se plângea consulului austriac (în ianuarie 1837) că nu este lăsat nici măcar să-şi exercite atribuţiile regulamentare — deşi împotriva voinţei sale, a servit drept instrument al Puterii protectoare, dezavuând votul Adunării, expresie a acţiunii *partidei naţionale*.

Fig. 45 Obșteasca Adunare din București, 1837.

Prin Convenția de la Sankt-Petersburg (17/29 ianuarie 1834), Poarta confirmase Regulamentul. La sfârșitul textului legiuirii, ambasadorul rus la Constantinopol a inserat faimosul *articol adițional*, în conformitate cu care, practic, dreptul Adunării de a legifera era anulat. Articolul care urma să fie votat de Adunare, împreună cu noul text al legiuirii, avea următorul conținut: „În viitorime, orice modificație ce ar voi să facă mai în urmă domnul la Regulamentul organic nu se va putea înființa și a se pune în lucrare decât după o într-adins dezlegare a Înaltei Porți și cu primirea Curții Rusiei"[1].

Alegerile pentru noua Adunare, desfășurate la sfârșitul anului 1836 și la începutul anului următor, au avut loc într-o atmosferă tensionată. În județul Prahova, boierii opoziționiști, în rândul cărora figurează logofătul Emanoil Băleanu, polcovnicul Ioan Câmpineanu și clucerul Gr. Cantacuzino, au condamnat cu violență colaborarea domnului cu Rusia, apreciată ca având drept obiect „desăvârșita dărăpănare a notabilității". Era afirmată hotărârea de a sta „cu pieptul ... ca Rusia să nu mai poată nimic să facă în pământul nostru". O parte din opozanți a fost aleasă în Adunare. Domnul se afla prins între presiunea exercitată de consulii Rusiei și opoziția înaltului for.

Ion Heliade Rădulescu oferă informația — importantă pentru definirea atitudinii lui Alexandru Ghica — potrivit căreia acesta era la curent cu poziția pe care urma s-o adopte Adunarea față de *articolul adițional* și, fără să o mărturisească, era de acord cu rezistența împotriva ingerințelor Rusiei.

[1] I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 39.

La 23 martie/4 aprilie 1837, comisia aleasă pentru cercetarea textului revizuit al regulamentului și-a depus raportul. Dezbaterea în adunare a fost amânată până după plecarea sultanului, aflat în vizită la Silistra. Când dezbaterile au fost reluate, în pofida declarației consulului rus, potrivit căruia Puterea protectoare nu îngăduia nici o modificare a textului propus, la 15/27 iulie 1837, în replică la nota ultimativă a domnului, forumul legislativ al Țării Românești a respins *articolul adițional*, nu înainte de a solicita adeziunea șefului puterii executive la rațiunile care au legitimat actul.

La presiunea consului Rusiei, Adunarea munteană a fost închisă. Firmanul Porții, redactat la Sankt-Petersburg, exprimând nemulțumirea Imperiului otoman, cerea domnului să adopte măsuri severe împotriva boierilor nesupuși. La 9/21 mai 1838, Adunarea și-a reluat lucrările, votând „în silă" textul modificat al Regulamentului organic.

Dezbaterile în jurul *articolului adițional* au slăbit sensibil pozițiile domnului. Reacția „partidei naționale" s-a materializat în intensificarea activității grupului strâns în jurul colonelului Ioan Câmpineanu. Legătura pe care acesta a stabilit-o cu prințul Adam Czartoryski, conducătorul emigrației monarhiste poloneze, a grăbit formularea de către Câmpineanu, în 1838, a unui proiect de Constituție și a unui *Act de unire și independență*, el pronunțându-se pentru unificarea românilor, pentru neatârnare și o formă de stat monarhic constituțională. Acțiunea politică întreprinsă de Câmpineanu pe lângă curțile europene pentru a obține sprijin politic în favoarea celor două principate (pe fondul Crizei orientale din 1838–1839) n-a avut succes, ca și tentativa de a situa pe tronul celor două principate pe domnul Moldovei Mihail Sturdza, în eventualitatea în care s-ar fi putut realiza unirea. Încercările lui Adolphe Billecocq, consulul Franței la București, de a realiza o înțelegere între „partida națională" și Alexandru Ghica și de a împăca pe cei doi domni au eșuat. Suspectat de ambele părți, și de Rusia și de forțele naționale, în conflict cu reprezentantul consular al Marii Britanii, domnul muntean a rămas tot mai izolat.

În iunie 1839, consulul Rusiei, Rückman, rechemat în administrația centrală, a fost înlocuit cu Titov; un an mai târziu, acesta înlocuindu-l pe Buteniev la Constantinopol, la București a fost numit Daskov. Recomandându-l, cancelarul Nesselrode consemna că misiunea acestuia era „de a veghea la stricta executare a legilor organice, de a întări autoritatea legală și de a apăra Țara Românească de ideile revoluționare ale timpului"[1]. În septembrie 1839, Billecocq îl înlocuia, la București, pe Chateaugiron, în calitate de consul general al Franței. Cu toate eforturile depuse — servind și ca mediator în relațiile lui Alexandru Ghica cu domnul Moldovei —, diplomatul francez nu a putut obține sprijinul guvernului său în favoarea domnului muntean, pe care-l simpatiza și a cărui situație o înțelegea.

Un grup de tineri, avându-l drept conducător pe Dimitrie (Mitică) Filipescu, a realizat mișcarea din 1840, care avea în vedere un program mai radical decât partida lui Câmpineanu, din care descindea. Se aveau în vedere țeluri naționale de eliberare, instituirea republicii, eliberarea și împroprietărirea țăranilor pe cale embaticară, ca și crearea unei

[1] *Ibidem*, p. 121.

armate pe o largă bază populară. Descoperită de autorități, mișcarea a fost anihilată, prin arestarea, judecarea și condamnarea membrilor ei, în frunte cu Dimitrie Filipescu; printre cei condamnați s-a numărat și Nicolae Bălcescu.

Cu toate acestea, poziția domnului era ambiguă, el căutând să oscileze între pozițiile naționale, pe care în fond le susținea, și strădiunța de a-și păstra domnia. În decembrie 1840, noul mitropolit al Ungrovlahiei, Neofit, într-un memoriu secret adresat cancelarului Nesselrode, condamna cu violență pe domnitor, atât pentru „nedreapta împărțire a slujbelor" și pentru starea nenorocită în care se aflau țăranii, cât și pentru manifestările spiritului liberal, pe care le tolera[1].

Conflictul domnului cu Adunarea, cu „partida națională", s-a adâncit în continuare, alimentată de „împământenirea" generalului Kiselev, de propunerea ridicării unei statui de natură să glorifice faptele acestuia, de ecoul acestor acțiuni în rândurile opiniei publice. Mișcările sârbo-bulgarilor din Brăila și Galați din 1841–1842 au înrăutățit și mai mult situația. Consulul francez, comentând situația, nota că, pentru a se răzbuna pe domn, „Adunarea s-a aruncat în brațele Rusiei"[2].

După ce, la sfârșitul anului 1839 fusese la Iași, împreună cu Félix Colson, înainte de plecarea acestuia (împreună cu Ioan Câmpineanu) în periplul diplomatic european, Adolphe Billecocq a întreprins o a doua călătorie la Iași, la jumătatea lunii septembrie 1841, pentru a încerca să înlăture obstacolele care-i separau pe cei doi domnitori și a-i determina să adopte o linie de acțiune comună.

În aceste împrejurări, dând expresie curentului general existent în favoarea Unirii celor două principate, dar și atitudinii de ostilitate a „partidei naționale" față de Alexandru Ghica, munteanul Ion Ghica, independent de Billecocq, ca mesager al „partidei naționale", a sosit în capitala Moldovei, oferind lui Mihail Sturdza și tronul Țării Românești. Relatările omului politic muntean în legătură cu acest important episod prezintă un deosebit interes. Ion Ghica aprecia că înlocuirea domnului Alexandru Ghica cu Gheorghe Bibescu era, printre altele, și o consecință a faptului că Rusia nu voia „cu nici un preț unirea", pe care a împiedicat-o atât în 1830, cât și acum, în 1842[3].

Așa cum se poate constata, depunerea lui Alexandru Ghica (mult mai puțin abil decât omologul său moldovean) a fost ușurată atât de atitudinea ostilă a Adunării, cât și de cea a „partidei naționale", care au venit în întâmpinarea intențiilor Rusiei, nemulțumită de maniera în care domnul muntean își îndeplinise prerogativele.

În februarie 1842, răspunzând mesajului tronului, Adunarea îl acuza pe domnitor de toate relele care bântuiau țara. Acuzațiile erau similare cu cele formulate în memoriul anterior al mitropolitului Neofit. La mijlocul lunii mai, generalul rus Duhamel a fost

[1] Hurmuzaki, supl. I/4, p. 500–503.

[2] *Ibidem*, 17, p. 810.

[3] Ion Ghica, *Opere*, ed. Ion Roman, 4, București, 1985, p. 465; descrierea audienței la domn, la Constantin Sturdza, *Academia Mihăileană și curentele literare ale vremii*. în *De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 de ani. 1835–1935*, Iași, 1936, p. 284–285.

trimis la București pentru a „restabili" ordinea, a potoli opoziția și a-l readuce pe domnitor pe calea legalității.

Criticile adresate domnului erau, cel puțin aparent, îndreptățite, în marea lor majoritate. Dispozițiile regulamentare nu puteau să fie aplicate, dialogul cu Adunarea devenea tot mai dificil, reclamațiile primite de consulul rus tot mai frecvente. Alexandru Ghica nu era însă vinovat de toate neajunsurile care-i erau atribuite. Acestea erau generate de limitele Regulamentului, de consecințele sociale și politice ale acestora, de contradicțiile legiuirii. Domnul nu putea fi arbitrul conflictelor sociale și nici nu se putea situa deschis pe pozițiile mișcării naționale. Fatal, el trebuia să fie ținta tuturor atacurilor, fiind făcut responsabil pentru toate neajunsurile, pentru tensiunea care domnea în țară. Împrejurările asupra cărora am stăruit mai sus i-au slăbit pozițiile. Trimișii celor două puteri — generalul Duhamel și Șekib Efendi (care era purtătorul unui firman care aprecia pozitiv activitatea domnului) — nu au făcut decât să constate starea de lucruri existentă. Trimisul rus a părăsit țara cu impresia (pe care i-o împărtășea consulul austriac Timoni) că Alexandru Ghica „este stăpânit de gânduri de neatârnare", urmărind „să se sustragă tutelei rusești, bazată pe tratate"[1]. Aprecierea este interesantă, deoarece sugerează adevărata cauză care a grăbit depunerea domnului muntean.

Ghica a fost demis în octombrie 1842. Așa cum se poate constata, înlocuirea sa a fost datorită, în primul rând, Rusiei, care dorea să-și păstreze controlul asupra Țării Românești. Fără să aprecieze consecințele, Adunarea munteană și „partida națională" au colaborat în acest sens.

I-a urmat la tron Gheorghe Bibescu, care nu a fost străin de intrigile politice care au grăbit căderea predecesorului său.

Domnia lui Gheorghe Bibescu (1842–1848). Bibescu a fost singurul dintre domnii regulamentari care a fost ales în conformitate cu dispozițiile Regulamentului organic. Pe lista candidaților, alături de Barbu Știrbei, fratele noului ales, s-a aflat și Ioan Câmpineanu; la intervenția puterii protectoare, acesta a fost însă radiat de pe listă. Prezența sa în lista candidaților la domnie și atmosfera în care s-a desfășurat alegerea, la 20 decembrie 1842/1 ianuarie 1843, exprimau tensiunea politică existentă în Țara Românească.

Cu studii în domeniul dreptului, la Paris, noul domnitor, deși în vârstă de doar 38 de ani (era născut în 1804), poseda o bogată experiență în viața administrativă și politică. Ocupase, pe rând, postul de director al Departamentului Dreptății și de secretar de stat. În Adunare se făcuse remarcat prin opoziția împotriva lui Alexandru Ghica.

De Nion, consulul general al Franței, care i-a urmat lui Adolphe Billecocq, în mai 1846, după primele luări de contact cu noul domnitor, i-a apreciat, de la început încă, temeinicia studiilor și simțul politic. Diplomatul francez reproducea vederile acestuia cu privire la situația celor două țări românești. „N-am fost niciodată cuceriți

[1] I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 170.

Fig. 46 Domnul Țării Românești Gheorghe Bibescu.

de Turcia" — declara domnul, protestând împotriva tendinței dregătorilor Porții de la Constantinopol de a considera cele două principate ca pe oricare provincii ale Imperiului. Drept urmare, continua el, „odată ce i-am plătit tributul anual, nu-i mai datorăm alt nimic. Puterile creștine, nu Poarta, contestă privilegiile Principatelor. Ele ar trebui să dorească un stat tampon între Rusia și Turcia, un stat creștin, de-sine-stătător"[1]. Ideea era considerată drept *periculoasă* de către agentul francez. Faptul probează că deși a fost silit să-l combată pe domnul anterior, Gh. Bibescu îmbrățișa obiectivele politice cuprinse în programul „partidei naționale". Poziția aceasta nu prezenta doar expresia unei atitudini adoptate în împrejurări de natură particulară. Încă din 1843, într-un memoriu adresat Porții, în care explica necesitatea de a menține tariful de 5% pentru mărfurile importate în Țara Românească, el sublinia dreptatea cererilor românești ca decurgând din statutul special al celor două provincii, care le conferea o poziție deosebită în dreptul public european.

Fig. 47 Doamna Maria născută Văcărescu, a doua soție a lui Gheorghe Bibescu.

Domnia lui Gh. Bibescu a început sub auspicii favorabile. „Nu voi trece cu vederea nici binele spre a-l răsplăti, nici răul spre a-l pedepsi", își afirma el maniera în care înțelegea să-și aplice programul de guvernare.

Preocupările domniei s-au înscris în limitele Regulamentului, având în vedere, ca și în cazul celei anterioare, aplicarea prevederilor legale în raporturile dintre proprietari și țărani, apărarea intereselor acestora din urmă, înscrierea obligațiilor contractuale în cadrul legal, răscumpărarea în continuare a robilor particulari. De asemenea, domnul a fost preocupat de regimul carantinelor și al temnițelor, de construcția de poduri și șosele, de edilitatea Capitalei, supraveghind și efectuarea de studii cu privire la exploatarea rațională a resurselor țării. În măsură egală, o atenție specială a fost acordată, în continuare, învățământului. În anul școlar 1846/1847, numărul școlilor sătești din Țara Românească era de 2 309, iar al elevilor de 48 545[2]. Printre revizorii școlari care și-au desfășurat activitatea în timpul său amintim pe Florian Aaron, August Treboniu Laurian și Ioan Maiorescu. De asemenea, organizarea sistemului judecătoresc, a „caselor făcătoare de bine", a „Direcției Lucrărilor Publice" se înscriu pe linia procesului de modernizare a societății.

Ca și predecesorul său și asemenea lui Mihail Sturdza, Gheorghe Bibescu a încercat — fără să izbutească însă — să ajungă la o reglementare în folos național a chestiunii

---

[1] Hurmuzaki, 17, p. 1106-1108; I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 346.
[2] G.D. Iscru, *op. cit.*, p. 99.

Fig. 48 Țările Române. Sec. XVII–1848.

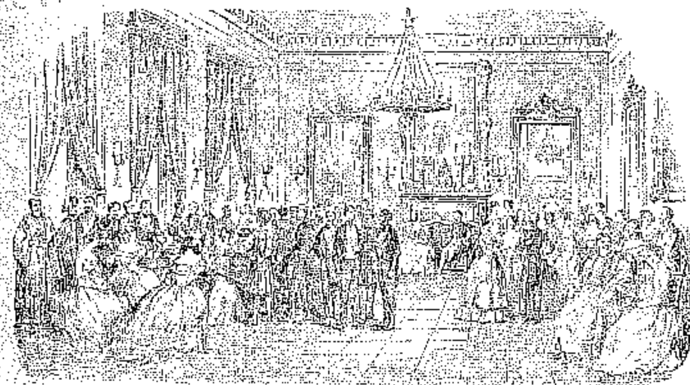

Fig. 49 Recepție la Palatul Domnesc din București, 1843.

mănăstirilor închinate. Încercarea de a pune sub control veniturile mănăstirești i-a atras dușmănia mitropolitului Neofit, care s-a grăbit să denunțe autorităților rusești și lui Kiselev abaterile domnului de la spiritul și litera legii. Practic însă, domnul nu a luat nici o hotărâre înainte de a avea consimțământul reprezentantului consular al Puterii protectoare. Timoni, consulul general al Austriei, observator avizat, ne semnalează atitudinea obedientă a noului domn în această privință.

Conflictul cu Adunarea nu a întârziat să se manifeste. Acesta a început în primele luni ale anului 1843 (martie și mai), în legătură cu prezentarea a două proiecte de legi; primul, referitor la competența divanurilor judecătorești, a Înaltului Divan și a Curții de Revizie, iar al doilea la zestre. În spatele acestui din urmă proiect se bănuia că se ascund interesele personale ale domnului, despărțit de prima sa soție, principesa Zoe Brâncoveanu, de a cărui avere dorea să beneficieze. Primul proiect a fost retras. Celui de al doilea, întâmpinând o puternică opoziție, căreia i s-a raliat mitropolitul însuși, nu i s-a mai dat nici o urmare, deși domnul îl aprecia ca făcând parte „din trupul de pravile de care societatea avea nevoie".

În timpul anului 1843, a avut loc un nou complot al bulgarilor, cu ramificații în numeroase orașe ale țării. Obiectivele urmărite de complotiști și intențiile atribuite Rusiei au sporit starea de neliniște și frământările politice. În deschiderea Adunării de la 10/22 ianuarie 1844 unul din deputați a denunțat amestecul Rusiei în complot. Incidentul se situa în prelungirea „afacerii Trandafilof", cu larg ecou în opinia Principatului.

În martie 1843, Trandafirov a prezentat o cerere din partea unei „Companii pentru cercetarea minelor Țării Românești", pentru a obține dreptul de prospectare și exploatare

Fig. 50 Iordache Filipescu, 1843.

a minelor țării. Respingerea de către Adunare a proiectului elaborat în acest sens — semnificativă prin obiectivele sale —, a adâncit conflictul cu domnul, împingându-l la limitele extreme.

Peste hotare, ca și în cazul Moldovei, „Gazette de Francfort" se face purtătoarea de cuvânt a opoziției împotriva domnului muntean, suspectat de boieri că urmărește să introducă și impozitul funciar. Consecința a fost suspendarea Adunării, în martie 1844. Mai mult de doi ani — până în decembrie 1846 — domnul a cârmuit țara prin intermediul decretelor-legi. Kiselev, care a continuat să rămână „sfătuitor" al domnilor regulamentari, a condamnat „turba revoluționară", care urmărea să răstoarne starea de lucruri existentă. Curtea de la Sankt-Petersburg, aprobând măsurile inițiate de domn, îi asigura sprijinul împotriva „opoziției sistematice". Împreună cu Daskov, Bibescu a pregătit firmanul prin intermediul căruia Poarta urma să consacre actul de autoritate săvârșit. Domnul era autorizat să pedepsească „cu străşnicie" pe toți acei care „vatămă duhul orânduielilor celor statornicite".

În alegerile generale desfășurate în noiembrie 1846, opoziția a fost eliminată complet din viața politică activă. La 11/23 februarie 1847, în noua Adunare, a fost prezentat proiectul privind eliberarea (fără indemnizație) a țiganilor robi aparținând așezămintelor publice și ecleziastice. Legea, înscrisă „în duhul veacului", pe care „înaintirea civilizației o cere de mult" și care, aprecia domnul, „va face epocă în analele istoriei patriei", a fost votată în unanimitate. În egală măsură, la 8/20 martie 1847 a fost votată și legea prin care veniturile bisericești erau puse sub controlul statului. Măsuri în același sens au fost adoptate și în privința mănăstirilor închinate. Chiar fără să fie finalizate, ele se înscriu pe linia modernizării structurilor societății românești.

Fig. 51 Iancu Manu, 1844.

Conflictul între domn și Adunare, întâlnit și în vremea lui Ghica, prezent și în viața politică a Moldovei, nu poate fi pus numai pe seama restricțiilor regulamentare și nici ca fiind o expresie a tendințelor autoritare

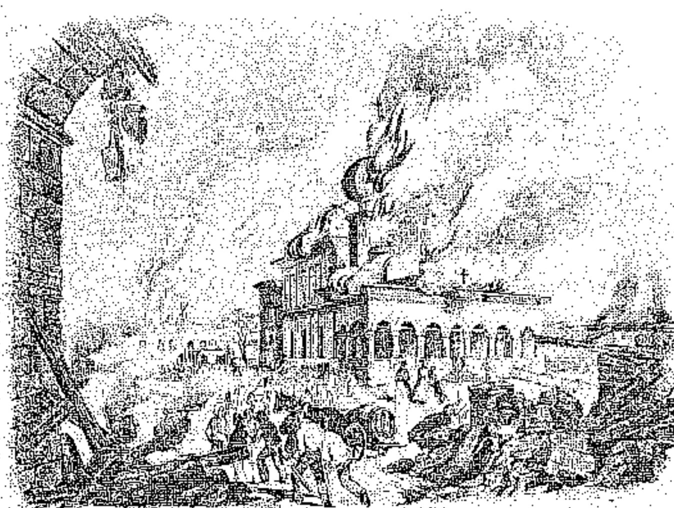

Fig. 52 Marele incendiu din București din 8/20 aprilie 1847.

ale domnitorilor sau a veleităților de independență manifestate de boieri. Cauzele erau mai adânci, izvorând din realitățile epocii, din înfruntarea dintre cele două lumi aflate în conflict. Trebuie reținut și faptul că regimul parlamentar se afla abia la începuturile sale, conștiința civică și interesul obștesc reprezentând, încă, deziderate. La toate acestea trebuie adăugată imixtiunea continuă a consulilor puterii protectoare, care întrețineau instabilitatea și tensiunea politică. Fricțiunile și conflictele politice se adăugau și potențau starea de tensiune generală, alimentată de frământările sociale și de mișcarea națională.

Domnia lui Gheorge Bibescu, deși scurtă ca durată, se caracterizează printr-o mai mare stabilitate, opoziția fiind neutralizată. Realizările domniei, fără a se înscrie într-un ansamblu coerent, s-au situat pe linia progresului social și politic, al modernizării societății. Ritmul și amploarea dezvoltării nu erau în acord însă cu nevoile societății românești și cu spiritul vremii. Revoluția din 1848 a arătat cât de numeroase și de puternice erau obstacolele care se situau în calea dezvoltării, cât de necesara era *libertatea* pentru organizarea societății moderne. Și în cazul românesc, *revoluția* s-a dovedit singura cale pentru înfăptuirea unei asemenea societăți, în plenitudinea normelor sale. Domnia lui Gheorghe Bibescu a încetat odată cu triumful Revoluției în Capitala Țării Românești. Neputându-și asuma responsabilitatea și riscurile unei răsturnări revoluționare, domnul a abdicat, luând drumul Transilvaniei.

Domnia lui Mihail Sturdza (1834–1849). Mihail Sturdza, domnul regulamentar al Moldovei, a fost numit în aprilie 1834. La 28 aprilie/10 mai se afla la Constantinopol, pentru a primi investitura. La 13/25 iulie ajunsese la Galați, iar două zile mai târziu își făcea intrarea în Iași, capitala țării.

Fiu al marelui logofăt Grigorie Sturdza și al Mariei Calimachi, Mihail Sturdza s-a născut la 14/26 aprilie 1795, la Iași. Înzestrat cu reale calități, și-a însușit o cultură aleasă, excepțională pentru timpul său. S-a manifestat de timpuriu în viața politică, drept adversar al Eteriei și al ideilor profesate de *cărvunari*, fiind reprezentant al marii boierimi, aflată în conflict cu Ioniță Sandu Sturdza, care a inaugurat domnia națională în Moldova. Pe linia programului național al Revoluției din 1821 — aflat în emigrație — și-a expus ideile cu privire la viitoarea organizare a Principatelor în câteva importante documente: *Material pentru un memoriu asupra Moldovei*, *Considerații asupra Principatelor Române la începutul anului 1825*, *Memoriul* din 28 februarie/12 martie 1829, adresat Cabinetului de la Sankt-Petersburg. În timpul administrației ruse, a ocupat funcții însemnate în stat, făcând parte și din comisia de redactare a Regulamentului organic. Datorită influenței de care se bucura și a sprijinului ce l-a obținut, printr-o generoasă risipă de bani și de promisiuni, a primit tronul Moldovei. A doua căsătorie cu Smaranda Vogoridi, fiica influentului bei de Samos, ca și promisiunea potrivit căreia, timp de 10 ani, nu va ridica problema mănăstirilor închinate, i-au asigurat triumful în competiție.

Mihail Sturdza este una din figurile cele mai reprezentative, dar și din cele mai contestate ale timpului. Pe cât a fost de apreciat pentru cultura, inteligența, spiritul întreprinzător și gospodăresc, subtilitatea și simțul său politic, pe atât a fost de criticat pentru corupție și venalitate, pentru faptul de a-și fi pus talentul și calitățile sale, incontestabile, în slujba pasiunilor care l-au dominat. În timp ce boierii, în noiembrie 1835, condamnau cu violență viciile unei guvernări care abia începuse, subliniindu-i corupția și încălcarea celor mai elementare norme sociale „ale Regulamentului, legilor și a formelor", un observator constatând, chiar, că domnia sa a reprezentat „o suită neîntreruptă de jafuri și de concesii scandaloase", în 1842, Adunarea obștească i-a acordat titlul de „părinte și binefăcător al patriei".

Pentru a-i defini personalitatea, cu calitățile și defectele sale, trebuie să-l situăm pe domn în condițiile epocii în care a trăit, ale acestei epoci atât de contradictorii, plină de tumult, de prefaceri și de mișcare, în cuprinsul căreia se înfruntau două lumi, în care s-au dezvoltat națiunea și conștiința națională, în care progresul a fost stânjenit de influența și dominația străină. Numai o analiză largă, în cuprinsul acestui complicat context, ar fi în măsură ca, dincolo de păcatele individului, să reliefeze calitățile omului de stat și pe ale domnului, umbrite de mulțimea neajunsurilor, generate, în parte, de condițiile obiective ale vremii.

Aristocrat prin excelență, educat în spiritul iluminismului francez, la curent cu literatura politică și economică a timpului, s-a străduit, în limitele posibilităților de care a beneficiat, să acomodeze dezvoltarea țării sale la nivelul civilizației europene. Strădania în acest sens se desprinde din toate actele domniei. Adept al progresului gradual, Mihail Sturdza

Fig. 53 Domnul Moldovei Mihail Sturdza.

împărtășea convingerea că societatea trebuie să fie „ca un pom bine sădit ce sloboade în vreme frunza, floarea și doritul rod, iar nu ca pomul a cărui înflorire, acea pripită, lovindu-se de agerimea brumelor, s-ar veșteji și, picând, s-ar preface în netrebuicie"[1]. Urmărirea acestui principiu, în acord, desigur și cu convingerile sale, era impus și de controlul politic al puterii protectoare. Recomandările ce i se fac încă de la începutul domniei (de către consulul Rusiei), cu privire la combaterea „ideilor subversive", a „spiritului de inovație și de tulburare" de care trebuia să țină seama „exact și complet", subliniază limpede și limitele în care era posibilă opera de guvernare a Moldovei. În cuprinsul acestor limite, pe linia impusă de nevoile progresului societății românești, realizările epocii regulamentare au fost, totuși, însemnate. Ele nu trebuie apreciate însă drept rod al Regulamentului; legiuirea, ea înseși, era un rezultat al nevoilor de dezvoltare, de creștere a societății românești, care a servit, limitat, acestor nevoi, în condițiile menținerii „robiei clăcii", a privilegiilor, al amestecului direct și continuu al Puterii protectoare.

Aplicarea Regulamentului organic, precum și a legiuirilor care l-au completat și dezvoltat, a însemnat — așa cum pe drept a apreciat A.D. Xenopol — „prima transformare a societății românești din starea haotică a vieții orientale către aceea orânduită a Apusului civilizator", introducând pentru prima dată la români „ideea statului... în concepția ei modernă, ca viața unui tot, întocmit pe norme obștești, adică pe legi"[2]. Legislația inițiată sau patronată de Mihail Sturdza s-a încadrat pe linia acestui proces de dezvoltare, pe care se situase, firesc și ireversibil, societatea românească. Pe timpul domniei sale, în care Obișnuita Obșteasca Adunare a lucrat în trei legislaturi — 1837, 1842, 1847 — au fost votate și aplicate numeroase legi și măsuri, a căror diversitate reliefează limpede și nevoia de prefacere, de transformare, dar și amploarea generală a procesului.

Având în vedere apreciabilul spor demografic, dezvoltarea târgurilor și a orașelor, diferențierea populației, dezvoltarea pieței interne și a comerțului, creșterea rolului economic și administrativ al aglomerărilor orășenești, al Capitalei, mai ales, organizarea modernă a centrelor urbane, alături de noua împărțire pe ținuturi, a reprezentat o preocupare continuă. Înființarea eforiilor și constituirea bugetelor orășenești, sistematizarea, organizarea serviciilor orășenești în principalele orașe, a poliției, a corpului de pompieri și a fanaragiilor, măsurile pentru aducțiunea apei și pentru salubritate, supravegherea călătorilor, organizarea poștelor au reprezentat preocupări constant promovate și urmărite. Țărănimea s-a aflat, mereu, în atenția ocârmuirii. Aceasta nu numai ca o compensație pentru situația creată acestei categorii prin dispozițiile capitolului al III-lea, secțiunea a VII-a a Regulamentului, ci în virtutea unei concepții de guvernământ, care trebuia să apere pe producători și să stimuleze interesul pentru producție, să asigure prosperitatea generală. Tendința de a pune țărănimea la adăpost de abuzurile administrației și de exploatarea proprietarilor, de a-i menține capacitatea contribuabilă și a asigura, în acest

[1] Apud D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza. De la Convenția de la Sankt Petersburg (1834) la Convenția de la Balta Liman (1849)*, Iași, 1947, p. 55.

[2] A.D.Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 12, București, 1930, p. 100.

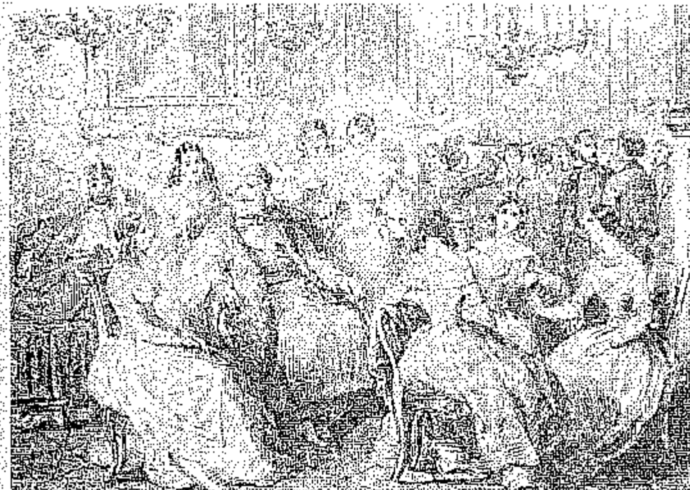

Fig. 54 Serată la Palatul Domnesc din Iași, 1843.

fel, veniturile statului, se degajă din întreaga legislație a epocii regulamentare. Pe această linie s-au înscris, spre exemplu, *Legiuirea pentru trei pricini care împovărează pe locuitorii de la sate*, din aprilie 1848, care interzicea vânzarea băuturilor pe datorie, reglementa datoriile bănești ale locuitorilor și stabilea maniera de aplicare a cislelor, precum și *Legiuirea asupra îmbinatelor drepturi și îndatoriri ale proprietarilor și sătenilor din satele de prin munți*, această din urmă lege, pornind de la situația specială a țăranilor din regiunea de munte, reglementa, într-o manieră mai echitabilă, relațiile dintre cele două părți. În același sens au fost îndreptate măsurile cu privire la lichidarea datoriilor contractate de săteni, la limitarea amenzilor ș.a. Aceluiași obiectiv urma să folosească și retipărirea, în 1835, și apoi modificarea din 1844, a hrisovului pentru danii, schimburi și vânzări.

Oricât de bine intenționată ar fi fost ocârmuirea, problema agrară nu putea fi rezolvată prin măsuri de genul acestora. Bunele intenții nu au lipsit, după cum au existat și inimi generoase, patriotice, care au condamnat cu vigoare tratamentul aplicat forței vii a națiunii. În realitate, trebuia desființată baza care genera și întreținea situația, care crea, în interior, o stare de puternică tensiune, alimentată continuu de puternice și variate ca formă de manifestare mișcări țărănești.

Pe linia de mai sus sunt situate și măsurile cu privire la țarinile de rezervă, la reglementarea arendării moșiilor de către supușii străini, la maniera de plată a transporturilor ș.a.

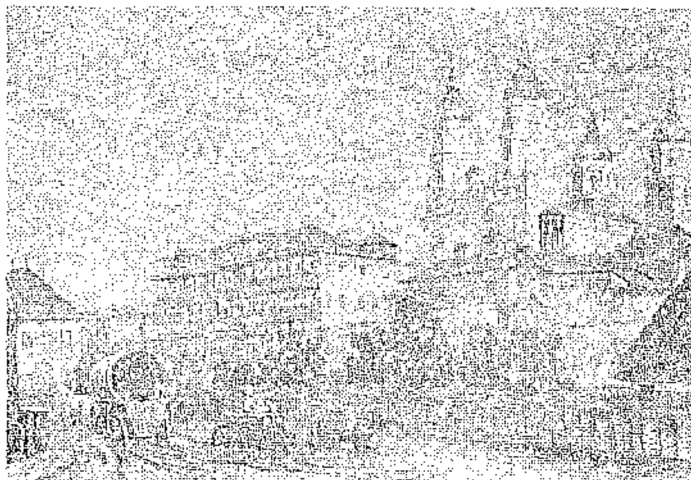

Fig. 55 Mitropolia din Iași, 1845.

De asemenea, dezrobirea țiganilor clerului și ai statului, prin legile din 31 ianuarie/12 februarie și 14/26 februarie 1844, au reprezentat nu un simplu act de caritate, ci o importantă măsură de ordin economic, social, politic și moral. De asemenea, legea din 26 ianuarie/7 februarie 1845, pentru reorganizarea slujitorilor de prin ținuturi, s-a încadrat în șirul măsurilor privind organizarea administrației, reglementarea activității ispravnicilor și realizarea unui acord firesc între instanțele judecătorești și serviciile administrației. Reorganizarea miliției — ai cărei cadeți au primit permisiunea de a fi instruiți în Rusia și în Prusia —, înființarea de școli elementare și construcția de cazărmi, precum și tipărirea de manuale special destinate soldaților exprimă, și în domeniul militar, preocupări de modernizare, de dezvoltare în spirit național.

În același sens sunt orientate măsurile privind modernizarea justiției, prin crearea unor instanțe specializate, simplificarea procedurii, aplicarea principiului lucrului judecat și înlăturarea ingerințelor administrației, prin respectarea separației puterilor în stat. Instituirea divanurilor apelative, a judecătoriilor ținutale și sătești, a Tribunalului de comerț din Galați și a celui corecțional din Iași, tipărirea, pentru a doua oră, în 1838, a *Condicii criminale*, traducerea codului criminal francez în 1841, precum și lucrările Comisiei — instituită în 1847, sub președinția domnului însuși —, pentru alcătuirea unui singur corp al legilor civile din Moldova au relevat aceleași preocupări pentru crearea unui cadru corespunzător procesului de modernizare a societății.

Una din realizările incontestabile ale epocii, care a întărit încrederea în justiție, în funcția socială a acesteia, a fost aceea legată de urgentarea procedurii și stingerea proceselor restante. În 1835, în instrucția tribunalelor existau mai mult de 20 000 procese. Printr-o clasificare judicioasă, în termen de 15 luni — de la 1 august 1835 până la 1 noiembrie 1836 — 18 378 de cazuri au fost lichidate, izbutindu-se să se creeze un echilibru. În 1839, din 8 413 procese (4 303 din urmă), au fost terminate un număr de 5 000. În anul următor, numărul proceselor de judecat a fost redus la 1 591.

Fig. 56 Mitropolitul Veniamin Costachi.

Prin legea pentru administrarea mănăstirilor indigene neînchinate, din anul 1835, s-a făcut un pas înainte spre introducerea controlului autorității laice asupra administrației averilor mănăstirești. De asemenea, prin hrisovul domnesc din 30 martie/11 aprilie 1839, referitor la mănăstirile Neamț și Secu, s-au înăsprit regulile vieții monahale și s-a înființat o *dicasterie* pentru administrarea averilor ecleziastice. Tendința domnului de reorganizare a clerului, de a situa sub controlul statului bunurile Mitropoliei, de a supune acestui regim toate mănăstirile, inclusiv cele închinate Locurilor Sfinte i-au atras dezaprobarea Rusiei și a avut drept consecință conflictul cu mitropolitul Veniamin și retragerea definitivă a acestuia, la 18/30 ianuarie 1842. Dincolo de cauzele mărturisite ale litigiului, în adâncirea acestuia, un rol important a avut-o atitudinea tot mai independentă a înaltului prelat. Sprijinirea acestuia de către Rusia aducea prejudicii intereselor naționale. În cele din urmă, puterea centrală a ieșit victorioasă din conflict; *Legea relativă la ocârmuirea averilor bisericești și la atribuțiile vornicului bisericesc* (cel dintâi ministru al Cultelor), votată în martie 1844, a limitat și a pus sub controlul statului veniturile Mitropoliei și ale episcopiilor.

Pe linia relațiilor cu celelalte puteri, în afara eforturilor de a limita sfera de acțiune a consulilor puterilor străine, la 14/26 noiembrie 1837 s-a ajuns la semnarea unei convenții cu Austria, pentru extrădarea vagabonzilor și a dezertorilor. Ca și în Țara Românească, după tratatul semnat de Dimitrie Cantemir cu Petru I, această convenție a reprezentat „cel dintâi semn al reînvierii internaționale, cea dintâi recunoaștere a existenței juridice a statului român", așa cum, pe drept, a afirmat A.D. Xenopol[1].

În sfârșit, legea rangurilor, din 10/22 martie 1835, asemenea celei din Țara Românească, care a asimilat rangurile boierești cu ramurile administrației civile și apoi înălțarea la treapta nobiliară a unui însemnat contingent ridicat „de jos" au avut drept consecință

[1] *Ibidem*, p. 178.

o considerabilă diluare a boierimii. Una din acuzațiile principale care i s-au adus lui Mihail Sturdza a fost aceea că ar fi obținut venituri importante din vânzarea rangurilor. Însă procesul de diluare a clasei nobiliare, ca și menținerea și extinderea privilegiilor, în cuprinsul unui regim în care privilegiul oferea posibilitatea exercitării nestânjenite a preocupărilor burgheze, nu a fost doar opera domnului. Reprezinta o tendință a epocii. Mihail Sturdza a fost doar instrumentul care a dat curs și expresie concretă acestei tendințe, generată de realitățile vremii sale.

Măsurile pentru ameliorarea căilor de comunicație, înființarea târgurilor și a farmaciacelor, organizarea activității comerciale și a serviciilor de sănătate publică, îmbunătățirea regimului închisorilor, reglementarea situației unor categorii de locuitori, măsurile adoptate în favoarea învățământului și culturii, toate au marcat, dacă nu și realizări spectaculare, o preocupare, sistematic și perseverent urmărită, pentru modernizarea societății românești, în toate laturile sale, pentru constituirea unui sistem administrativ și a unui regim juridic suficient de larg, pentru a corespunde nu numai unor cerințe contemporane, ci și perspectivelor dezvoltării.

Așa cum s-a putut constata, epoca regulamentară, plină de puternice contradicții și contraste, caracteristice unei societăți aflate în plin proces de afirmare, de dezvoltare, s-a caracterizat printr-un puternic conflict între vechi și nou, în toate domeniile vieții. Pe plan social și politic, acest conflict și-a găsit expresia într-o stare de tensiune continuă, alimentată de frământările și mișcările țărănești și ale populației orășenești, precum și de lupta politică organizată, fățișă sau subversivă, împotriva rânduielilor vechi, pentru promovarea opțiunilor naționale. Activitatea legislativă, de organizare administrativă și edilitară a lui Mihail Sturdza, s-a încadrat și s-a desfășurat în acest context dinamic, de care a fost influențată. În realizările domniei, ca și în numeroasele misiuni ale acesteia au ieșit în evidență aceleași contradicții, vizibile pretutindeni, între elanul generos al construcției, al dăruirii în folosul obștesc, național și patriotic, și spiritul meschin, particular, al rutinei și al privilegiului. Domnul, om al epocii sale, mai evident decât oricare altul din contemporanii săi, a întrunit contradicțiile acesteia.

Domnia s-a desfășurat pe fondul unei opoziții sistematice și continue, generată de nevoile firești ale societății, în contradicție cu obstacolele puse de regimul regulamentar, cu politica de abuz și privilegiu, cu amestecul direct al consulilor Puterii protectoare în treburile interne ale țării. Primii consuli, Timkovski și Besack, beneficiind de situația lor privilegiată, primeau plângeri împotriva ocârmuirii, arogându-și dreptul de a fi puși la curent și consultați în cele mai neînsemnate lucruri. Kotzebue, care a succedat lui Besack, în 1838, urmează aceeași linie de conduită. Conflictul cu reprezentanții Rusiei — pentru rezolvarea căruia domnul a fost constrâns să cheltuiască mulți bani, să consume multă energie — reliefează cât de autoritar era „patronajul" și cât de dăunător, totodată.

Curtea protectoare și reprezentanții acesteia întrețineau, în parte, și opoziția boierilor, cu scopul de a domina mai deplin situația internă. În cadrul frământărilor sociale și politice ale perioadei regulamentare, *opoziția* împotriva domnului, a regimului și a imixtiunii străine ocupa un loc important. Referindu-ne la opoziția directă împotriva lui Mihail Sturdza, trebuie reținut că este dificil de stabilit limita unde se termina interesul individual sau de grup și începea cel general, după cum este lipsit de sens să afirmăm ca o anumită categorie socială făcea opoziție din motive care nu depășeau interesele egoiste ale grupului. Opoziția nu s-a desfășurat separat, pe categorii sociale distincte și în limitele stricte ale unor anumite interese. De obicei, ea a cuprins atât boierimea mare, cât și cea mijlocie și mică. Prima, pentru a lupta cu mai mult succes împotriva domnului, avea nevoie să prezinte interesele sale ca fiind cel puțin interesele generale ale clasei. Cealaltă, prin forțele sale proprii, nu putea acționa cu șanse de reușită; avea nevoie de sprijinul și de prestigiul unora din marii boieri. Lupta continuă pentru modificarea compoziției Adunării obștești — în care Mihail Sturdza își plasa mereu doar oameni favorabili politicii sale — verifică adevărul acestei opinii. Era firesc, așadar, ca opoziția, care grupa categoria principală cu dreptul de a alege (chiar dacă diriguitorii urmăreau scopuri egoiste, individuale) să se desfășoare în numele intereselor generale ale societății, să fie urmărită cu atenție, să aibă o eficiență a cărei importanță nu trebuie minimalizată, să contribuie, puțin câte puțin, la sudarea unei alianțe tactice și la alcătuirea unui program care, opus celui oficial, prezentat de domnitor (suspectat că face jocul străinilor), să obțină o adeziune largă.

Această opoziție era legală, *parlamentară*, prin formele sale de manifestare, urmărind să câștige mai multe locuri în Adunare și să transforme înaltul forum într-un organ reprezentativ, capabil să adopte o legislație mai cuprinzătoare. Sub acest aspect, puternica opoziție manifestată cu prilejul alegerilor din 1837, 1842, dar mai cu seamă în 1847 prezintă o netăgăduită importanță.

Paralel cu această *opoziție parlamentară*, boierii — cei mari, mai ales — nu au pierdut nici o ocazie pentru a denunța regimul corupt patronat de Mihail Sturdza, în memorii adresate puterii protectoare. Opoziției colective i s-a adăugat mereu cea individuală, a unora dintre boieri. Referindu-se la disputele fățișe între domn și boieri, Manolachi Drăghici constata că „răspinșii deci din deputăție, făcând feliuri de intrigi între popor, ca să rădice comploturi asupra domnului, din zi în zi se lățea între magnați ura adăugându-se pe de o parte cu cei depărtați din slujbe, pe de altă parte cu candidații rămași fără voturi la toată alegerea de deputați încât s-au deschis un război politic din cele mai serioase în Moldova"[1].

Opoziția a început să se manifeste imediat după înscăunarea domnului, în 1835 și 1836. Prin memorii adresate Curții din Sankt-Petersburg și ambasadorului rus de la Constantinopol au fost denunțate abuzurile săvârșite de Mihail Sturdza. În fruntea opoziției se afla Alecu Mavrocordat, admirator al Franței, la casele căruia se adunau boierii nemulțumiți. Deși aici în Moldova votarea *articolului adițional* nu a întâmpinat rezistență și nu a avut consecințele din Țara Românească, în Adunare a fost întreținută o puternică agitație. Alegerile din 1837 au prilejuit vii dispute și tulburări în unele ținuturi. Au fost alcătuite „partide", cu scopul de a contracara ingerințele ocârmuirii. În 1842, de asemenea, mișcarea opoziționistă s-a manifestat puternic, reliefând alianța tactică realizată între

[1] Manolaki Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, 2, Iași, 1857, p. 202.

diferitele categorii ale boierilor. Noile alegeri, cele din 1847, au arătat punctul până la care se acumulaseră contradicțiile, se întărise rezistența, sporise eficacitatea opoziției.

Opoziția la care ne-am referit, care angaja nu numai vârfurile marii boierimi, ci numeroși reprezentanți ai întregii clase, se desfășura, totuși, într-un cadru legal, în cel al *legalității regulamentare*. Dacă în general marii boieri se mărgineau la atât, reprezentanții boierilor de clasele a doua și a treia, majoritate de proveniență recentă, nu aveau comun cu clasa din care făceau parte decât rangul și privilegiile conferite de acesta; prin ocupație și preocupări ei aparțineau, practic, clasei burgheze; aderând la mișcare și susținând formele de manifestare ale acesteia nu se opreau aici însă; obiectivele spre care țineau nu coincideau. În rândul acestora s-au distins acei atașați ideilor revoluționare, care s-au pronunțat împotriva regimului regulamentar. Activitatea acestei categorii (după expresia consulului francez Huber, ea cumula „patriotismul și energia"), fățișă sau ascunsă, a completat și a adâncit opoziția, contribuind la accentuarea spiritului protestatar.

Satira politică și pamfletul, teatrul și poezia, publicistica vremii, literatura, în general; la care s-au adăugat conspirația și legăturile revoluționare cu românii din celelalte țări au fost folosite pentru afirmarea ideilor noi, a opțiunilor politice proprii, a condamnării viciilor regimului. Ideologia vremii, numită, pe drept, *pașoptistă*, dă expresie năzuințelor societății românești, orientării spre valorile politice și spirituale ale *Europei luminate*. În frământările acestei perioade au fost elaborate liniile programatice ale dezvoltării ulterioare, deslușite căile de realizare practică. În Moldova, ca și în Țara Românească de altfel, acțiunea pe această linie și în acest sens se desfășura, pe toate planurile — pe cele aparținând culturii, mai cu seamă — fiind condusă de către tineretul intelectual, pregătit în școlile țării sau în cele ale Apusului. Opoziția acestuia împotriva domnului și a regimului regulamentar atingea aspectele fundamentale, fiind națională, în esența sa, adresându-se spiritului național și demnității românești, subliniate prin toate mijloacele variate ale culturii, instituționalizată în laturile sale fundamentale.

Opozițiile reprezentate de cele trei categorii — marii boieri, boierii mici și mijlocii și tinerii intelectuali — nu erau izolate; nu pot fi înțelese și apreciate în acțiunea și rezultatele separate întreprinse și realizate. Trebuie raportate și analizate *numai* în cadrul general în care s-au desfășurat, neputând fi judecate exclusiv prin prisma programului adoptat, ci ținându-se seama de interacțiunea lor, de efectele produse, de contribuția la crearea acelei atmosfere de tensiune, continuu acumulată, la nivelul întregii societăți, nu numai în anumite laturi ale acesteia. Nu trebuie uitat că *opoziția*, în multiplele-i și variatele-i forme de manifestare, a reprezentat o parte doar a mișcării largi, sociale și naționale, care agita societatea în întregul ei. Obiectivele și eficiența mișcării opoziționiste pot fi înțelese numai în acest cadru, în care se desfășura *mișcarea generală românească*. Chiar dacă, uneori, legătura între diversele mișcări cu caracter opoziționist, fățișe sau conspirative, nu era suficient de durabilă, efectele se repercutau asupra întregii societăți, producând reacții și consecințe cu valoare generală. În efectele produse asupra societății, *mișcarea opoziționistă* și cea *revoluționară*, precum și *acțiunile politice*, situate pe ambele niveluri, se aflau într-un raport de interdependență ce nu îngăduia realizarea

unei separații. Nu se poate stabili o linie de demarcație precisă între *Conjurația confederativă* din 1839, acțiunea „Societății filantropice" — „Fiii coloniei lui Traian" (1841) — sau acțiunile directe ale *Frăției* din 1845 și 1846 și cele ale grupului care, în 1838, se lega, prin jurământ, că va lupta pentru „înlăturarea viciilor regimului regulamentar și pentru așezarea unei domnii ereditare", după cum nu putem aprecia izolat manifestările incendiare din vara anului 1843, expresie a opoziției tinere.

Pentru atitudinea de frondă împotriva regimului regulamentar au fost suprimate „Dacia literară" și „Propășirea", au fost surghiuniți reprezentanți ai mișcării înnoitoare. Supus la interogatoriu în legătură cu descoperirea *Conjurației confederative*, Leonte Radu declara că proiecte de genul celui găsit asupra sa pot fi aflate la mulți alți boieri din Moldova. „Vă încredințez, mărturisea el, că de s-ar iscodi, poate, la mai mari case, se vor găsi hârtii... mult mai urâte"[1]. Mărturisirea este semnificativă pentru generalitatea și amploarea mișcării în favoarea schimbării.

Mișcările din primăvara anului 1846, la care au participat breslele de negustori și meseriași din Iași, când în capitala Moldovei au venit și delegații impunătoare de țărani, au provocat o puternică agitație. Sub presiunea mulțimii, domnul a fost constrâns să părăsească palatul și să se refugieze în clădirea consulatului rus. Cu acest prilej, s-a constatat legătura existentă între frământarea generală a maselor și opoziția boierilor, care putea interveni cu mai multă vigoare, în numele interesului general, și a elabora planuri de răsturnare a domnului. În momentul la care ne referim, aceste planuri nu au întrunit adeziunea din cauza riscurilor ce le presupuneau. Ele nu erau însă mai puțin sugestive pentru marcarea interdependenței existente între numeroasele aspecte care dădeau expresie frământării generale de care era cuprinsă societatea românească.

Pentru a contracara opoziția și a feri țara de contaminarea cu spiritul revoluționar — acțiunea s-a încadrat pe linia *instrucțiunilor* Curții protectoare —, Mihail Sturdza a uzat de toate mijloacele pe care poziția sa i le conferea. „Opunând ostilității fanatioților voturile Adunării — notează în acest sens E. Régnault —, guvernând Adunarea cu ajutorul consulului rus, rezervând acestuia destulă influență pentru a nu-l irita, nelăsându-i destulă pentru a nu fi umbrit, el a știut să tragă folos din sistemul de basculă ca un bătrân ministru constituțional"[2]. Cu toate învinuirile care i se pot aduce cu privire la cupiditatea sa sau la lipsa de scrupule, Mihail Sturdza nu poate fi apreciat ca fiind situat în afara procesului general care se săvârșea în țara aflată sub cârmuirea sa, ca adversar al mișcării înnoitoare, ca paravan de care se ciocneau, zdrobindu-se uneori, valurile mișcării opoziționiste și progresiste. Într-un anumit sens, pe planul acțiunilor politice, oricât s-ar părea de ciudată constatarea, el s-a aflat în centrul mișcării naționale, spre care erau orientate, în exclusivitate aproape, toate frământările epocii, al căror conținut l-am schițat aici. Chiar dacă, uneori, atitudinea domnului părea și era ambiguă — ca atunci, de pildă, când denunța Curții protectoare „înțelegerea vinovată" dintre patrioții moldoveni și opoziția din Adunarea

[1] Hurmuzaki, supl. I/6, p. 145.
[2] Elias Régnault, *op. cit.*, p. 385.

munteană sau pe Vaillant, drept „emisar al propagandei franceze" (în legătură cu mişcarea iniţiată de acesta, la Iaşi, în 1841), faptele nu pot fi judecate izolat.

Mihail Sturdza s-a pronunţat în favoarea Unirii, care se putea realiza numai împotriva voinţei Puterii protectoare şi pentru instituirea unui regim de garanţie colectivă a puterilor, asupra celor două Principate. Confidenţele pe care le face lui Huber, cu privire la intenţia de a realiza din cele două ţări româneşti „o altă Belgie", veritabilele tratative politice pe care le poartă cu Félix Colson şi cu Adolphe Billecocq, consulii generali ai Franţei la Bucureşti, implicaţi direct în demersul politic întreprins de Ioan Câmpineanu, hotărât să-i ofere tronul ambelor principate, soluţie cu care se declara de acord „partida naţională" din Ţara Românească, ni-l înfăţişează pe domnul moldovean în cu totul altă lumină. Cunoscându-l în intimitate, Huber, consulul Franţei la Iaşi, nota că Mihail Sturdza l-a încredinţat că „a obosit" să servească mereu drept jucărie instigaţiilor machiavelice ale Rusiei.

Este greu de admis că Mihail Sturdza a cochetat cu ideea unirii şi a cultivat pe agentul francez doar pentru a atenua şi a domina opoziţia tineretului intelectual. Analiza generală a împrejurărilor asupra cărora ne-am referit probează că domnul, cu toate defectele de care nu era lipsit, în limitele concepţiei sale, a obligaţiilor ce i le impunea funcţia şi poziţia sa, a săvârşit o operă care se înscrie pe linia progresului istoric. Contradicţiile epocii Regulamentului organic sunt cele ale unei epoci istorice aflate în proces de radicală prefacere şi transformare.

Perioada Regulamentului organic, cu toate restricţiile legiuirii — care a menţinut şi a întărit *robia clăcii* şi a instituit controlul Puterii protectoare asupra vieţii interne — a reprezentat o perioadă de progres economic, de mari prefaceri sociale, de întărire a spiritului şi a conştiinţei naţionale, în care s-a definit, mai puternic, personalitatea naţiunii române. Revoluţia de la 1848 a fost rezultatul acestor eforturi generale de înnoire, de transformare a societăţii româneşti, de adaptare a acesteia la „spiritul veacului".

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

BIBESCU, Gh., *Domnia lui Bibescu*, trad. B. Florescu, 1–2, Bucureşti, 1893–1894.
COJOCARU, I., *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti, 1800–1850*, 2, Bucureşti, 1958.
Colecţie de ofisuri domneşti către Obşteasca Obicinuita adunare a Moldovei şi adresele acestora de la anul 1834 până la 1848, Iaşi, 1848.
FILITTI, I.C., *Corespondenţa consulilor englezi din Principate, 1826–1836*, Bucureşti, 1916.
—, *Documente din vremea Regulamentului organic*, Bucureşti 1935.
GHIBĂNESCU, Gh., *Surete şi izvoade*, 10, Iaşi, 1915; 11, Iaşi, 1922; 2, Iaşi, 1932.
HURMUZAKI, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, 10, Bucureşti, 1897; 13, Bucureşti, 1909; 17, Bucureşti, 1913; 21, Bucureşti, 1942; supl.1/4, Bucureşti, 1891; supl. 1/5, Bucureşti, 1894; supl.1/6, Bucureşti, 1895.
IORGA, N., *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, 11, Bucureşti, 1906.
—, *Câteva fărâme din corespondenţa lui Al. Vodă Ghica, domn şi caimacam al Ţării Româneşti*, în AAMSI, sr. 2, t. 29, 1906–1907, p. 253–272.
Regulamentul organic, Bucureşti, 1832.
Regulamentul organic. Interpretat cu legiuirile din anii 1831, 1832 şi 1833 şi adăugat la sfârşit cu legiuirile de la anul 1834 până acum, împărţite pe fiecare an, precum şi cu scară deluşită a materiilor, Bucureşti, 1847.
Regulamentele organice ale Valahiei şi Moldovei, ediţia P. Negulescu şi G. Alexianu, Bucureşti, 1944.
ROSETTI, Radu, *Amintiri*, 1 (*Ce-am auzit de la alţii*), Iaşi, f.a.
SION, Gh., *Arhondologia Moldovei. Amintiri şi note contemporane*, Iaşi, 1892 (ed. Ştefan S. Gorovei, 1973).
STURDZA, D.A., COLESCU-VARTIC, C., *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, 1, Bucureşti, 1900.
STURDZA, D.A., PETRESCU, Ghenadie, STURDZA, D.C., *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, 2, Bucureşti, 1889.
STURDZA-SCHEEANU, D.C., *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, 1/1, Bucureşti, 1907.
Uricariul, publicat de Th. Codrescu, 1–15, Iaşi, 1852–1875.

– *Oștirea națională în proces de reorganizare în Moldova (1834–1849)*, în AIIAI 21, 1984, p. 217–228; 22, 1985, 2, p. 497–509.

– *Renașterea armatei pământene în Moldova. 1829–1859*, Câmpulung Moldovenesc, 1995.

POPA, Victor, *Câteva date în legătură cu adoptarea numelui de „România"*, în SUBB, Hist., 6, 1961, 1, p.91–106.

POPOVICI, Valerian, *Date noi despre confederația federativă din 1839*, în SCȘ, Iași, 1, 1950, 1, p.451–468.

PREDA, Dumitru, *Corpul ofițerilor români în perioada regulamentară*, în „Revista de istorie militară" 1999, 3, p. 23–26.

RĂDULESCU-ZONER, Șerban, LAHOVARY, Vlad, *Aspecte ale activității pe plan european a lui Ion Câmpineanu pentru realizarea unității naționale oglindite în corespondența emigrației poloneze*, în „Revista Română de Studii Internaționale" 7, 1973, 3, p.137–147.

RUSU, Dorina N., *Planuri și proiecte privind înființarea oștirii române moderne*, în „Acta Moldaviae Meridionalis" 2, 1980, p. 321–334.

STAN, Apostol, *Proiecte de constituire a unui stat național român în contextul echilibrului politic al Europei de Sud-Est (1829–1848)*, în *Unirea Principatelor și puterile europene*, București, 1984, p. 9–29.

STĂNESCU, Eugen, *Geneza noțiunii de «România». Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub red. D. Berciu, București, 1968, p. 237–254.

UNGUREANU, Gh., *Frământări social-politice premergătoare mișcării revoluționare din 1848 în Moldova*, în „Studii" 11, 1958, 3, p. 51–76.

UNGUREANU, Mihai-Răzvan, *Câteva note privitoare la ritualul ceremoniilor domnești din vremea lui Mihail Sturdza. Sărbătorile instalării la putere (1834)*, în AG 2, 1975, 3–4, p. 299–300.

Unitatea națională a românilor în epoca modernă. 1821–1918, București, 1985.

VELICHI, Constantin, *Bulgares, Serbes, Grecs și Roumains dans le mouvement révolutionnaire de Braila de 1841*, în RsI 3, 1958, p. 237–261.

– *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841–1843*, București, 1958.

– *România și renașterea bulgară*, București, 1980.

VÎRTOSU, Emil, *Réformes sociales et économiques proposées par Mitică Filipescu en 1841 — un mémoire inédite*, în RESEE 8, 1970, 1, p. 109–120.

XENOPOL, A.D., *Istoria partidelor politice din România*, I/I, București, 1910.

– *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 11, București, 1930.

ZANE, G., *Mișcarea revoluționară de la 1840 în Țara Românească*, în SMIMod 3, 1963, p. 185–314.

Capitolul VI

MUTAȚII SOCIAL-ECONOMICE ÎN PRINCIPATE (1821–1848)

Există un acord unanim în aprecierea potrivit căreia revoluțiile europene de la 1848 au reprezentat expresia concentrată a procesului general de creștere, de dezvoltare. Frământările politice și revoluționare din care fac parte Revoluția americană, Marea Revoluție franceză, precum și revoluțiile care au avut loc în ambele continente până la 1848 (1820, 1821, 1830 și revoluțiile de pe continentul sud-american) incluse în ciclul *revoluțiilor occidentale* sau *atlantice* au fost precedate și însoțite de transformări fundamentale în structurile și suprastructurile societăților respective, mutații considerate, și ele, adevărate *revoluții*, operate în domeniile *demografic*, *agrar* și *industrial*. Chiar fără să fim de acord cu termenii utilizați pentru definirea fenomenelor, existența acestora nu poate fi pusă la îndoială.

Fără să se manifeste identic, aceste fenomene au fost proprii și spațiului românesc[1], ca urmare a interdependențelor mai stricte ale vremii, dominată de tendința centralizatoare, unificatoare a dezvoltării capitaliste, datorită noii orientări a politicii continentale și a noului echilibru european, dar și prin eforturile românilor înșiși, pentru care dezvoltarea, integrarea națională și europeană și definirea individualității proprii au devenit condiții esențiale ale existenței.

Cu particularitățile care le caracterizează, rezultate din dominația Imperiului otoman asupra Principatelor, din stăpânirea habsburgică asupra Transilvaniei, Banatului și a Bucovinei, a Imperiului țarist asupra Basarabiei și protectoratul exercitat asupra Moldovei și a Țării Românești, dezvoltarea Țărilor Române a fost multilaterală și complexă, orientarea spre nou ireversibilă[2]. Început în secolul al XVIII-lea, procesul de transformare

---

[1] Jacques Godechot, *Les Révolutions, 1770–1799*, Paris, 1970; R.R. Palmer, *The Age of Democratic Revolution*, 1 (*1770–1792*), 2 (*1792–1799*), Princeton, 1959–1964. Pentru procesele corespunzătoare în spațiul românesc, a se vedea Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a românilor*, Iași, 1999.

[2] În legătură cu fenomenele esențiale ale perioadei de tranziție, un interes particular prezintă lucrarea lui N.N. Constantinescu, *Acumularea primitivă a capitalului în România*, București, 1991.

pe cale modernă și-a accelerat cadența la începutul celui următor și, mai cu seamă, după instituirea domniilor naționale și în perioada Regulamentului organic, în cursul căreia dezvoltarea modernă a căpătat un caracter instituționalizat.

Perioada cuprinsă între cele două revoluții — 1821 și 1848 — poate fi împărțită în două etape distincte sub raportul orizontului politic și al ritmului dezvoltării economice.

a) Etapa domniilor pământene (naționale), în care, practic, s-au păstrat structurile anterioare, încercându-se doar unele ameliorări. A fost o perioadă de clarificare a programelor de reformă, în sensul marcat de Revoluția din 1821. Greutăților provocate în interior de consecințele revoluției, de jafurile eteriste în Moldova, amplificate de rigorile ocupației otomane, de duritatea represaliilor și a restituțiilor exercitate asupra țăranilor participanți la revoluție, li s-au adăugat frământările politice, care au determinat o acută instabilitate internă. În această primă etapă, realizările pe calea progresului, a modernizării nu au fost spectaculare; s-a produs doar o acumulare, în cursul căreia s-a schițat programul și s-au definit pozițiile și orientările etapei ulterioare, marcată de prevederile Convenției de la Akkerman.

b) Cea de-a doua etapă corespunde perioadei regulamentare, în cursul căreia s-a aplicat o parte a programului formulat anterior, schițat, în direcțiile sale principale, de Tratatul de la Adrianopol. Cu toate limitele impuse dezvoltării de menținerea regimului de privilegii, de înăsprirea controlului politic și a influenței Rusiei țariste — care nu au îngăduit ca fenomenele și procesele istorice care defineau dezvoltarea modernă să se aplice până la ultimele consecințe — progresul a fost vizibil în toate domeniile. Cu unele aspecte particulare, fenomenele proprii procesului de dezvoltare s-au dovedit a fi comune, în esența lor, întregului spațiu românesc.

În cursul celei de-a doua etape, ca urmare a dezvoltării pieței interne, a formării celei naționale, a întăririi conștiinței românești sub acțiunea forțelor noi, legăturile dintre Țările Române s-au intensificat, societatea românească s-a omogenizat, națiunea și-a desăvârșit profilul, și-a afirmat tot mai limpede năzuințele. Integrarea în economia și cultura europeană a devenit o realitate. În același timp, *problema românească* a început să capete contur, să se impună opiniei de pe continent, devenind o componentă a conștiinței europene.

Evoluția demografică. Structura socială. Transformările în domeniul demografic — *revoluția demografică* — și-a găsit expresie nu atât în latura cantitativă, în ritmul mai mare de creștere a populației, cât, mai cu seamă, în cea calitativă, exprimată în modificarea substanțială a structurii acesteia.

Paralel cu creșterea numerică a așezărilor umane, a satelor mai cu seamă, dar și a târgurilor și a orașelor, care a avut drept consecință dezvoltarea rețelei de căi de comunicație, sporirea volumului schimbului, dezvoltarea pieței interne, populația s-a diferențiat, și-a schimbat structura, și-a pierdut omogenitatea. Orașele și-au modernizat profilul, ramurile de comerț și de meserii au cunoscut o puternică diversificare; boierimea și-a schimbat structura și și-a amplificat considerabil rândurile. În lumea satelor stratificarea

s-a adâncit. În spatele cifrelor, care exprimă fenomenul de creștere a populației, pulsează clocotul unei societăți aflate într-un complex proces de transformare.

Potrivit evaluărilor lui N. Suțu, în Moldova, în perioada anterioară revoluției de la 1848, existau 1 933 sate și 44 orașe și târguri — o catagrafie din 1845 consemnează un număr de 72 orașe și târguri —, cu dimensiuni variabile, din care 393 sate mănăstirești, 448 răzeșești și 1 092 boierești[1]. În Țara Românească, de la 1831 la 1838, numărul satelor a sporit de la 3 560 la 3 584. Ca și în Moldova, densitatea era diferită, în funcție de zonă. Se constată un proces de creștere a satelor mari.

În privința numărului de locuitori[2], informațiile sunt inegale, putând fi urmărite, cu mai multă exactitate, pentru Moldova, în catagrafiile perioadei regulamentare. De la 221 521 în anul 1831, numărul capilor de familie a sporit la 274 839 în anul 1845. La rândul său, N. Suțu consemna, pentru anul 1849, existența unui număr de 292 421 familii, aparținând tuturor categoriilor sociale. Raportarea acestor cifre la datele existente pentru începutul secolului (catagrafia din 1803, de pildă) — avându-se în vedere împrejurările schimbate și rigoarea mai mare în alcătuirea recensămintelor —, duce la constatarea unui important spor demografic. Ritmul de dezvoltare a fost mai mare la orașe. De la 198 063, în anul 1831, numărul familiilor din sate a crescut la 220 425, în 1845. În același timp, în orașe și târguri, numărul a sporit de la 129 413 indivizi la 265 270. În acest interval, populația orașelor s-a dublat. De la 10,6% în anul 1831 la 19,4% în anul 1845. Rezultă că după 1829 populația din orașele Principatelor a crescut într-un ritm mai accelerat, ca urmare mai cu seamă a afluxului de locuitori din sate. În aprecierea fenomenului, ale cărui implicații sunt foarte largi, trebuie avut în vedere faptul că, alături de vechile așezări urbane, în perioada regulamentară au luat ființă numeroase târguri noi. Populația Iașilor, de pildă, a crescut de la 48 314 locuitori în anul 1832, la 65 055 în 1845[3].

În Țara Românească, la începutul perioadei regulamentare, populația se ridica la 1 992 932 locuitori; densitatea era mult mai mare în Oltenia, unde se constată 27,9 locuitori pe km^2. Pentru jumătatea secolului, N. Suțu aprecia că suprafața Moldovei, de 1 907 leghe pătrată, avea o populație de 1 462 105 locuitori, iar cea a Țării Românești, de 3 828 leghe pătrată, avea 2 500 000 locuitori. Numărul locuitorilor pe leghea pătrată era de 786 și, respectiv, 659, ceea ce, pentru acea dată, reprezenta un evident progres. În aceeași perioadă, în Austria, de pildă, densitatea populației nu depășea cifra de 992 pe leghea pătrată[4].

Pentru comparație, în Transilvania, de la recensământul din 1784–1787, când au fost înregistrați 2 500 000 locuitori, populația a crescut la 3 500 000 în anul 1847.

---

[1] N. Suțu, *Notițiuni statistice asupra Moldovei*, în *Opere economice*, ed. I. Veverca, București, 1957.
[2] Pentru populația din Țările Române, a se vedea Gh. Platon, *op. cit.*, p. 139–168.
[3] Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, I, Cluj-Napoca, 1972, p. 259–344.
[4] N. Suțu, *op.cit.*, p. 143.

Fig. 57 Țăran din Țara Românească.

Creșterea înregistrată a fost de 30%. Potrivit evaluării lui J. Söllner, populația Marelui Principat se ridica la 2 163 000 locuitori. Potrivit aceleiași statistici, în anul 1844, românii reprezentau 60,28% din populația Transilvaniei, maghiarii 28,27%, iar sașii 9,90%[1].

Important prin latura sa cantitativă, procesul de creștere a populației, aflat în strâns raport de interdependență cu procesele similare din agricultură și industrie, a avut implicații adânci asupra dezvoltării istorice. Creșterii numărului așezărilor, al satelor și al orașelor i-a corespuns o puternică stratificare, adaptare, înnoire, în raport cu cerințele tot mai complexe ale societății moderne. Epoca anterioară Revoluției de la 1848 a înregistrat progrese sensibile în această direcție. *Țărănimea clăcașă* reprezinta marea majoritate a populației: 70% din totalul țărănimii din Moldova, 74,8% din Țara Românească. Țăranii liberi, *răzeșii* și *moșnenii*, reprezentau o proporție aproape egală în cele două principate. Satele moșnenilor, situate mai cu seamă în regiunea de dealuri, erau mai numeroase în Oltenia.

Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ca urmare a complexului proces de transformare internă, a legăturilor multiple în circuitul pieței, stratificarea în rândul țărănimii s-a accentuat. În raport cu îndatoririle față de fisc, țăranii erau împărțiți în trei categorii: *fruntași*, *mijlocași* și *codași*. Distincția exprima, firește, și starea economică deosebită. În perioada anterioară Regulamentului organic, din rândul țăranilor se recruta categoria oamenilor care, în schimbul scutirilor fiscale, îndeplineau anumite îndatoriri față de boieri și mănăstiri. Aceștia purtau numele de *scutelnici*, *poslușnici*, *breslași* și *slugi* (ale rangului și ale moșiei). Desființând aceste categorii, Regulamentul a înlăturat, totodată, un privilegiu feudal și o sursă generatoare de grave abuzuri.

Statisticile regulamentare înscriu categoria *căpătâierilor*, locuitori fără domiciliu stabil. Prin numărul lor însemnat — în catagrafia din 1845, în Moldova erau înscriși 8 369 indivizi — căpătâierii reprezentau o importantă sursă de mână de lucru salariată. Alături de aceștia apar semnalați *bejenarii*, oameni veniți de peste hotare, precum și unele categorii privilegiate, recrutate dintre răzeși mai ales, utilizate în administrația timpului — *mazilii* și *ruptașii*, care plăteau dajdie, precum și *privileghețiii* sau *neamurile*, scutiți de obligații fiscale[2].

Simplificarea structurii sociale prin dispozițiile Regulamentare a îngăduit o adâncire a stratificării, în contextul larg al participării populației la activitățile solicitate de economia de piață (de schimb).

[1] J. Söllner, *Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Sibiu, 1865, *passim*.; Șt. Pascu, *Cercetările de demografie istorică în România în ultimii 15 ani*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, 2, Cluj-Napoca, f.a., p. 24-25.

[2] Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*..., p. 155 și urm.

Fig. 58 Țăran din Țara Românească.

Fig. 59 Țăran din Țara Românească.

Mutațiile adânci din viața economică și socială sunt mai evidente, poate, în transformările survenite în structura boierimii din cele două principate[1]. Aceste transformări s-au operat în ambele sensuri: *de jos*, prin sporul numeric, prin intrarea în rândurile clasei a unor elemente noi, provenite din straturile inferioare ale societății, ca urmare a venalității rangurilor, și *de sus*, prin încadrarea activă a unei însemnate părți a vechii boierimi în procesul general de schimb. În Moldova, de la 410, în anul 1810, numărul boierilor a sporit la 902, la sfârșitul domniei lui Ioniță Sandu Sturdza și la 3 325 în anul 1853. În timpul primei domnii pământene, ca urmare a dispozițiilor Regulamentului organic, a echivalării rangurilor cu funcțiile administrative, în rândurile clasei nobiliare au intrat numeroase elemente aparținând categoriilor inferioare: negustori, arendași, funcționari ai administrației de stat, intelectuali, ofițeri și chiar oameni de rând.

În Țara Românească, de la 1 311 boieri și fii de boieri existenți în 1829, s-a ajuns la 3 160 în 1858 (un spor de 241%). Intrarea în rândurile clasei boierești (nobiliare) nu a reprezentat un scop în sine; era, mai mult, un mijloc care îngăduia accesul la viața publică și la *privilegiul*, la adăpostul căruia puteau fi desfășurate fără opreliști activitățile impuse de orientarea timpului. Prin ocupație și mentalitate, o mare parte a boierimii aparținea, practic, clasei burgheze.

Structura populației orășenești, de asemenea, reflectă dinamismul vieții noi. În acest mediu, stratificarea a fost mai puternică. *Negustorii* și *meseriașii* — *meșterii* — reprezentau principalele categorii de locuitori. Divizați în trei *stări* sau *trepte*, după volumul cifrei de afaceri (marea majoritate era de starea sau de treapta a III-a), aceștia acopereau o largă și variată gamă de îndeletniciri. Din analiza catagrafiei din 1845, de pildă, rezultă că în orașele și târgurile Moldovei, cei 3 901 negustori pământeni, 6 049 evrei și 1 066 supuși străini erau angajați în 24, în 40 și, respectiv, în 41 ramuri de negoț, în timp ce un număr de 4 620 meșteri pământeni (din care 4 275 de treapta a III-a), 5 153 evrei și 1 091 supuși străini

[1] Pe larg despre boieri, vezi: Dan Berindei, Irina Gavrilă, *Mutații în sânul clasei dominante din Țara Românească în perioada de destrămare a orânduirii feudale* în RdI 34, 1981, 11, p. 2029-2046; Idem, *Analiza situației clasei dominante din Țara Românească în temeiul catagrafiei din 1829*, în RdI 36, 1983, 4, p. 349–362; Gh. Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, București, 1995; A. Ubicini, *Les futures Assemblées moldo-valaques*, în „Etoile du Danube", nr. 38 din 28 mai 1857 și nr. 43 din 25 iunie 1857.

Fig. 60 Țărănci din Țara Românească.

erau angajați în 61, în 85 și, respectiv, în 101 categorii de meserii. Iașii concentrau o mare parte din numărul negustorilor și al meșterilor. Din cele 13 371 familii, 8 571 aparțineau acestor categorii[1].

Disproporția numerică, generată și de imigrația masivă de evrei din prima jumătate a secolului al XIX-lea, regimul fiscal deosebit, separația confesională, privilegiile de care se bucurau *sudiții* (supușii străini), la care s-a adăugat, firește, și concurența, nu au îngăduit ca în Moldova acest important contingent din care se recruta noua clasă, burghezia, să se simtă solidar și să acționeze unitar împotriva regimului de privilegii.

În Țara Românească, de asemenea, numărul de negustori și meșteri a fost apreciabil. În anul 1832, spre exemplu[2], figurau 14 747 negustori, meșteri, calfe și ucenici. Servitorii și slugile ocupau, în egală măsură, un loc important, în ambele principate.

În orașe trăiau și numeroase alte categorii de locuitori: boieri, funcționari administrativi, intelectuali aparținând profesiunilor libere, slujitori, oameni ai bisericii, văduve etc. În Țara Românească, spre deosebire de Moldova, burghezia pământeană din orașe era mai omogenă. Faptul va avea importante implicații politice, reliefate cu prilejul revoluției de la 1848, mai cu seamă.

Așa cum se poate constata, imensa majoritate a populației o constituia țărănimea. Caracterul predominant agrar al economiei a determinat ca interesele celor (proveniți din clasele inferioare) care-și cumpăraseră rangurile să coincidă cu cele ale boierilor, agricultura, lucrul pământului, în general, și exploatarea țăranului reprezentând sursele principale de câștig. Faptul a avut importante consecințe de ordin social, economic și politic, influențând profilul dezvoltării moderne a societății românești.

În rândul locuitorilor de altă etnie, trăitori în Principate, îi menționăm pe *greci*, asimilați, în marea lor majoritate, *armeni* — al căror număr în Moldova se ridica acum

[1] Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica" 3, 1970, p. 5–32 + XIII tabele-anexe.

[2] Vladimir Diculescu, *Bresle, negustori și meseriași în Țara Românească (1830–1848)*, București, 1973, p. 107.

la 5 600 — care aveau străvechi așezări în orașele Iași și Botoșani, *sârbo-bulgari*, veniți masiv, mai ales în urma războaielor ruso-turce din 1806–1812 și 1828–1829; îi aflăm pretutindeni implicați în afaceri lucrative. Mai numeroși în Moldova, s-au așezat în orașe și târguri (Galați, Iași, Tecuci, Huși), iar în Țara Românească, în teritoriul raialelor eliberate, precum și în sate, în calitate de bejenari cu un regim fiscal special. *Lipovenii* erau imigrați din Rusia. În 1859, în Moldova numărul lor ajunsese la 7560 suflete (stabiliți în Iași, în cea mai mare parte). *Ceangăii*, imigrați din Transilvania, populau numeroase sate din ținuturile Roman și Bacău. *Țiganii* aveau condiție socială de robi. Cei care aparțineau statului, după ocupație, se împărțeau în *lingurari*, care practicau agricultura și confecționau obiecte din lemn; *ursarii* se ocupau cu comerțul de cai; *lăieții*, nomazi, se ocupau cu prelucrarea fierului și confecționarea obiectelor din metal. În schimbul unui impozit, colectat la început prin intermediul instituției *năziriei* și apoi în Țara Românească, prin „vornicul temnițelor" și al aparatului fiscal al acestuia, aveau deplină libertate. Mulți dintre ei, ca meseriași, plăteau patentă. Țiganii mânăstirilor și ai particularilor, lăieții sau vătrașii, aveau obligații numai față de stăpânii lor. N. Suțu înregistra, în Moldova, 4 163 de țigani ai statului și 8 035 ai particularilor. În 1844, țiganii statului au fost eliberați în ambele principate. În februarie 1847, în Țara Românească a fost votată legea privind eliberarea țiganilor mânăstirești și ai așezămintelor publice. În general, în perioada regulamentară societatea a făcut eforturi constante pentru răscumpărarea robilor particulari și asimilarea țiganilor cu locuitorii birnici[1].

Cea mai numeroasă minoritate care, prin număr și activitate economică, încă de pe acum, a avut o importantă pondere în viața socială a fost cea a *evreilor*. Spre deosebire de membrii celorlalte etnii, asimilați și supuși regimului juridic aplicat localnicilor, evreii și-au păstrat distincte individualitatea etnică și organizarea.

Marea migrație a evreilor și stabilirea lor în Principate, în Moldova mai cu seamă, a avut loc în primele patru decenii ale secolului al XIX-lea. În condițiile în care transportul cerealelor în portul Galați era prea costisitor, o parte din evreii imigranți au fost folosiți de stăpânii moșiilor ca intermediari în vânzarea băuturilor spirtoase, realizate prin prelucrarea cerealelor. Consecințele acestui fenomen au impus ocârmuirii să adopte măsuri restrictive cu privire la stabilirea evreilor la sate și la însușirea bunurilor imobiliare. *Sobornicescul hrisov* din 9 aprilie 1827 statuează aceste restricții în cuprinsul articolului 19[2].

Înființarea târgurilor în Moldova, fenomen în care evreii au jucat un important rol, a contribuit la dezvoltarea pieței interne[3]. Etapele constituirii acestora corespund etapelor marilor migrări ale evreilor din Ucraina și din Galiția. Între 1790 și 1900, pe teritoriul

[1] A se vedea N. Suțu, *op. cit.*, p. 134–139, 147; Ecaterina Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova. 1800–1859*, Iași, 1977, p. 82–85; I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic*, București, 1915, p. 181, 350, 536–537.

[2] D.C. Sturdza-Scheianu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, I, București, 1907, p. 68.

[3] Ecaterina Negruți, *Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studia et Acta Historiae Romaniae" 1, 1996, p. 139–157.

dintre Carpați și Prut au fost înființate 71 de târguri (peste 80% dintre acestea aparțin perioadei 1821–1859). Potrivit evaluărilor, proporția populației evreiești din târgurile Moldovei era de 42,56%, fiind superioară în târgurile din nord. Proporția era aceeași în orașele de reședință de județ și în Capitală. Pentru anul 1838, N. Suțu indica un număr de 55 280 evrei. În 1859, cifra se ridica la 118 922. În Țara Românească, de la 5 960 în 1838, numărul evreilor avea să crească la 9 234, în 1860. Așa cum s-a observat, o însemnată parte a populației evreiești era reprezentată de negustori și meșteri.

Regulamentul organic a păstrat condiția juridică a evreilor — aceea de străini — interzicându-le dreptul de a se stabili la sate, de a arenda sau de a cumpăra proprietăți sau de a construi întreprinderi industriale. Față de titulatura anterioară (*Corporația evreilor*, *Breasla jidovilor*), comunității evreilor i se acordă titulatura de *nația evreiască*, instituțiile anterioare (*hahambășia* și *stărostia*) fiind înlocuite printr-o *epitropie*.

În Moldova, restricțiilor generale înscrise în Regulamentul organic li s-au adăugat dispoziții speciale, înscrise într-o lege din 1844. Acestea însă au fost mult mai restrânse, pentru a nu impieta asupra funcționării mecanismelor pieței interne.

În condițiile unei depline libertăți individuale, bucurându-se de drepturi și privilegii de care nu beneficiau nicăieri în altă parte[1], evreii au izbutit să-și creeze în Moldova o situație economică prosperă. Pentru ei, dobândirea drepturilor de împământenire nu devenise încă o năzuință generală, cu atât mai mult cu cât protecția străină reprezenta, pentru cei mai mulți, o alternativă convingătoare. Nici societatea românească, de altfel, nu era pregătită pentru o asemenea soluție[2].

Revoluția de la 1848 a înscris în programele sale emanciparea israeliților și drepturi civile și politice în favoarea lor.

Agricultura. Transformările din domeniul agrar — *„revoluția agrară"* — au avut implicații multilaterale. Încadrându-se în cuprinsul procesului similar european, această *revoluție* și-a accelerat cadența și și-a sporit implicațiile în condițiile noi create de Tratatul de la Adrianopol. Regulamentele organice au reprezentat expresia concentrată a acestor transformări. Deși a menținut privilegiul și o sumă de servituți care grevau libertățile personale și dreptul de proprietate, noua legiuire a deschis o nouă eră în dezvoltarea societății moderne. Transformările din domeniul agrar, sectorul cel mai important al economiei, au afectat în timp toate structurile societății, impunând reacții în lanț, orientate spre modernizarea societății în ansamblul ei.

Nevoia obținerii unei producții destinată pieței, creșterea valorii pământului, extinderea rezervei moșierești au drept consecință — în condițiile deosebite ale celor două țări —, limitarea loturilor acordate în folosință țăranilor dependenți, înmulțirea obligațiilor în

[1] D. Vitcu, *Chestiunea evreiască în relațiile româno-americane timpurii*, în „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae" I, 1996, p. 167–168, 207.

[2] *Ibidem*, p. 168.

muncă ale acestora, accentuarea tendințelor de acaparare a pământurilor țăranilor liberi, de comasare a moșiilor. Totodată, s-a extins munca salariată, au sporit preocupările orientate spre modernizarea producției, s-a generalizat arendășia, în condițiile în care agricultura reprezenta sursa esențială de câștig a vremii.

Transformărilor cantitative li s-au adăugat schimbări calitative corespunzătoare, în regimul juridic al proprietății. Regulamentul organic, dând expresie unei realități existente, a consacrat în favoarea stăpânilor de pământ din Principate dreptul de proprietate deplină asupra unei treimi din moșii, conferindu-le titlul de *proprietari*. În întreaga perioadă pe care o avem în vedere, dar mai cu seamă în preajma Revoluției de la 1848, care a stat sub semnul legiuirii celei noi, fenomenele semnalate mai sus au cunoscut o largă dezvoltare. Așa cum, pe drept, s-a constatat, întreaga perioadă reliefează maniera în care au fost *revoluționate* atât *relațiile de proprietate*, cât și cele de muncă[1]. Economia de piață de afla în plină expansiune.

Apariția *agronomului*, a *geometrului* (prima promoție de ingineri hotarnici, ieșită din Secția de inginerie a Academiei domnești, inițiată de Gh. Asachi, și-a început activitatea în 1818), a *administratorului*, a *veterinarului* și a *iconomului* reliefează direcțiile noi spre care se îndrepta agricultura, procesul de înnoire. În tendința lor de a realiza producții sporite, unii moșieri au introdus procedee tehnice noi, au utilizat sisteme moderne de control și administrare, și-au creat utilaje proprii, au valorificat industrial produsele agricole, au folosit munca salariată în treburile care solicitau pricepere și continuitate, s-au condus după îndemnurile literaturii de specialitate, ca însăși expresie a noilor orientări.

Moșiile au devenit surse importante de aprovizionare a orașelor, care s-au desprins tot mai mult de ocupațiile agricole. Ca exemple în această privință pot fi amintite, în Moldova, moșiile Pomârla (Bașotă), Zvoriștea (Moruzi) sau Miclăușeni (Sturdza).

Eforturile individuale erau susținute de îndemnurile și preocupările speciale în acest sens ale autorității centrale. În anul 1834, în Țara Românească, a luat ființă *Societatea de agricultură* cu scopul de a introduce metodele înaintate din Apus; ferma model de la Pantelimon experimenta mașini agricole de import. *Secția agronomică* din cadrul Societății de medici și naturaliști din Iași, organizarea *învățământului agronomic și economic* în cadrul Școlii de la Sf. Sava și a Academiei Mihăilene, proiectele privind înființarea unui institut agronomic, instituirea și activitatea *Comisiei centrale de agronomie și economie rurală* din Moldova — în Transilvania ființând *Asociația economică ardeleană* — au avut drept obiectiv organizarea și dirijarea economiei în acord cu stadiul de dezvoltare al vremii, dar și cu nevoile societății. Școala de meserii din București condusă de doctorul Zucker sau cea de arte și meserii din Iași, condusă de Mihalic de Hodoczyn ori fabrica de unelte agricole a lui Scheletti, tot din capitala Moldovei (ca și fabrica de mașini agricole a lui Raico Peter de la Cluj) au fost expresii ale nevoii de depășire a stadiului rudimentar al agriculturii. Trimiterea de bursieri în străinătate, organizarea fermelor model, căutările

[1] G.D. Iscru, *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, București, 1983, p. 14–15, 64–128.

Fig. 61 Dezvoltarea economică a Ţărilor Române în prima jumătate a secolului a XIX-lea.

teoretice şi realizările practice — exprimate atât de laborios în activitatea lui Ion Ionescu, de pildă — sunt semnificative în acest sens[1].

Aceste tendinţe şi căutări, situate pe linia procesului de transformare, de modernizare a societăţii româneşti, chiar dominante fiind, nu şi-au putut găsi expresie, în plenitudinea lor, în cuprinsul unei societăţi încă înapoiate. Nici realităţile interne şi nici dominaţia şi stăpânirea străină nu au îngăduit un salt brusc şi o orientare deplină în direcţia noului. Posedând poziţiile politice şi economice dominante, păturile conducătoare au promovat noul în raport cu poziţiile şi interesele lor, înnoind, reformând sau adaptând în funcţie de aceste interese. Aşa se explică faptul că, prin intermediul Regulamentului organic, *munca de clacă* (*boierescul*), feudală în forma sa, a fost pusă în serviciul producţiei de mărfuri.

Instituirea dreptului de proprietate absolută asupra unei treimi din suprafaţa moşiilor, inclusă, teoretic, în cuprinsul rezervei moşiereşti, consacra o evoluţie care atinsese o înaltă treaptă: înmulţirea zilelor de clacă prin intermediul *nartului* (a normei zilnice), restrângerea dreptului de folosinţă a clăcaşilor, îngrădirea dreptului de strămutare al acestora şi legiferarea inumană a dreptului de izgonire a „ţăranilor îndărătnici" au avut drept obiectiv sporirea rezervei, lucrarea moşiilor prin intermediul muncii silite (deşi învoielile erau declarate „libere"), transformată în principal factor de valorificare. Atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească, cu toate deosebirile existente (acestea nu sunt de substanţă), întinderea rezervei şi sporirea substanţială a clăcii au promovat aceleaşi consecinţe, în condiţiile restrângerii loturilor acordate în folosinţă[2].

Extinderea suprafeţelor cultivate, dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial, sporirea rezervei şi nevoia de pământ resimţită de ţărani, dacă au dus la creşterea producţiei, au generat un considerabil spor al obligaţiilor ţăranilor, dincolo de prevederile oficiale, prin intermediul *învoielilor pentru prisoase*. Arendând pământul trebuitor din rezerva moşierească, ţăranii contractau obligaţii grele, în muncă mai cu seamă. Procedeul a înrăutăţit considerabil condiţia clăcaşilor. Aceştia, teoretic oameni liberi, „cu capetele" (eliberaţi de dependenţa personală faţă de stăpânii moşiilor încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea), depindeau de moşieri doar în măsura în care contractau învoieli în schimbul pământului acordat în folosinţă. Prin intermediul acestei dependenţe, *reale*, şi a constrângerii extraeconomice (exercitată şi de stat, pentru a evita evaziunea fiscală) noii titulari ai pământurilor, proprietarii, au stors de la ţărani o importantă cantitate de supramuncă, silindu-i să efectueze adevărate „munci ale faraonilor", cum se notează în documente

[1] I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic. 1834–1848*, Bucureşti, 1915, *passim*.

[2] Pentru agricultura perioadei regulamentare, vezi: Gh. Platon, *Cu privire la evoluţia rezervei feudale în Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea la legea rurală din 1864*, în SAI, 5, 1963, p. 201–242; Ilie Corfus, *Agricultura Ţării Româneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1969; Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluţiei de la 1848*, Iaşi, 1973; Apostol Stan, *Agricultura românească în faza finală a clăcăşiei. 1831–1864*, Bucureşti, 1994.

ale vremii și cum au fost aspru condamnate în Comisia proprietății din Țara Românească în vremea Revoluției din 1848.

Condamnate atât de vehement și unanim în întreaga perioadă, cele 12 zile prevăzute de Regulamentul organic reprezentau o *bază* numai de la care se pornea în stabilirea învoielilor între părți; în multe cazuri, aceste învoieli prevedeau obligații excesive, care solicitau un imens volum de timp. Documentele vremii, asupra cărora nu putem stărui aici, sunt semnificative cu privire la această situație. Răscumpărarea bănească era utilizată doar acolo unde munca nu putea să fie valorificată. Sistemul practicat în Țara Românească era mai puțin răspândit în Moldova, unde proprietarii *vindeau* frecvent surplusul muncii de clacă.

Deși munca în cadrul obligațiilor prevăzute de Regulament reprezenta încă elementul esențial, necesitățile impuse de muncile sezoniere sau de specializare solicita, tot mai frecvent, utilizarea muncii salariate; argații, slugile, specialiștii cu studii, angajați permanent, au devenit obișnuiți ai domeniilor. În Moldova și în Țara Românească, contingentele de muncitori salariați erau asigurate de țăranii liberi fără pământ, de țiganii ocârmuirii, eliberați în timpul domniilor regulamentare, de căpătâieri și, în parte, de clăcași. În noile condiții și ca urmare a orientărilor și a cerințelor noi, dar și datorită rezistenței țăranilor, desfășurată sub variate forme (rezistență pasivă, fuga de pe moșii, răzvrătiri etc.), munca de clacă a devenit tot mai mult un balast, atât pentru progresul agriculturii, cât și pentru cel al societății în general. Spiritele cele mai luminate ale timpului, care militau pentru modernizarea societății, s-au pronunțat deschis în favoarea desființării muncii servile. C. Negri, în Moldova, încă din anul 1840, potrivit mărturiei lui M. Kogălniceanu, și-a afirmat intenția de a-și elibera clăcașii de pe moșiile sale (și de a-i împroprietări)[1]. Apariția lucrării lui N. Bălcescu, *Despre starea soțială a muncitorilor plugari...*, publicată în 1846, în „Magazin istoric pentru Dacia", a oferit rațiunile teoretice, economice și istorice ale actului, conferind problemei importanță primordială, națională. De altfel, problema ființa și în Transilvania, unde Kelemen Benjamin[2] a experimentat un proiect de eliberare pe domeniul Jibou și unde Avram Iancu avea să lanseze formula categorică: „desființarea robotelor sau moarte".

Nicăieri ca în agricultură, sectorul dominant al economiei, contradicțiile societății nu s-au manifestat cu mai multă vigoare, în forme și cu consecințe dramatice. Lupta între vechi și nou, pentru înlăturarea practicilor rutiniere, complexă și spectaculoasă în formele sale de manifestare, s-a reflectat în puternice conflicte sociale. Tensiunea provocată de transformările din lumea agrară, de nevoia de a desăvârși procesul de înnoire a societății românești, va impune problema agrară drept una din problemele fundamentale ale Revoluției de la 1848; ea va reprezenta suportul pe care s-a sprijinit Revoluția, a stat la baza formulării programului revoluționar, în jurul căruia se va coaliza poporul.

---

[1] M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese* (coord. Dan Berindei), București, 1967, p. 386.

[2] L. Botezan, M. Roșca, *Contribuții la problema premiselor sociale ale mișcărilor revoluționare de la 1848 pe teritoriul țării noastre*, în AMN 2, 1965, p. 437–438.

Industria[1]. În raport cu celelalte laturi ale procesului de dezvoltare — cel demografic și agrar — industria a cunoscut o dezvoltare mai puțin spectaculoasă; aceasta nu pentru că necesitățile interne nu ar fi solicitat-o, ci pentru că, practic, condițiile de natură să-i îngăduie ascensiunea fie că lipseau, fie că evoluau într-o cadență lentă.

Dezvoltarea generală a vieții interne în această epocă de trecere, sporul demografic, care și-a găsit o atât de largă expresie în sporirea numărului așezărilor, diferențierea tot mai accentuată, creșterea numărului de meșteri și de negustori, separarea de agricultură a unei însemnate părți a populației, dezvoltarea pieței interne, cerințele noi ale acesteia, contactele tot mai strânse cu lumea din afară, au solicitat noi trebuințe ce nu mai puteau fi satisfăcute cu vechile mijloace.

Producția industrială a reprezentat un corolar care corespundea noului ritm al dezvoltării. Pentru a se putea înfiripa însă, în afară de exemplul care-l oferea Europa, industria avea nevoie de inițiativă, capital, materie primă, forță de muncă liberă, garanții, sprijin economic, stabilitate politică ș.a. Or, nici unul din aceste atribute nu exista cel puțin în primul deceniu al perioadei analizate. Dominația otomană în Principate prin monopol economic, extorcare fiscală, regimul de capitulații (în favoarea puterilor europene) erau bariere în calea dezvoltării industriale; acesteia îi lipseau, de asemenea, specialiștii necesari, ca și sprijinul financiar corespunzător. Ca urmare a acestui fapt, cel puțin până în 1829, în Principate istoria începuturilor industriei a fost istoria eșecurilor unor încercări, mereu reluate. Apariția, dispariția și iarăși reapariția unor întreprinderi, dacă reliefează noile nevoi ale societății, vădesc totodată și lipsa condițiilor indispensabile.

Pentru Principate, desființarea monopolului economic otoman, stabilitatea politică care a urmat anului 1834, dispozițiile Regulamentului organic, legăturile mai strânse cu piața externă, dezvoltarea învățământului, extinderea inițiativei moșierilor în domeniul industriei, crearea unui contingent mai stabil de muncitori salariați, de tehnicieni și specialiști aduși de peste hotare, dezvoltarea puternică a orașelor, a meșteșugurilor și a comerțului ș.a. toate au creat condiții mai favorabile de dezvoltare industriei, au favorizat reluarea unor eforturi care aveau, deja, o veche tradiție în societatea românească.

Trebuie remarcată dezvoltarea deosebită pe care au luat-o meșteșugurile sătești. În raport cu posibilitățile oferite de mediul geografic, în condițiile în care erau nevoiți să se adreseze pieței, țăranii au contribuit activ la dezvoltarea acesteia, prin includerea în circuitul comerțului intern a unei game variate de produse. Însemnările din statisticile fiscale reliefează varietatea acestor meșteșuguri. În perioada regulamentară, fenomenul s-a amplificat. Orașele, mai cu seama, cuprindeau un mare număr de meșteri, cu un profil tot mai diversificat. Astfel, de pildă, în Țara Românească, în anul 1831, erau înregistrate 71 de profesiuni, în cuprinsul cărora își desfășurau activitatea circa 11 200 de meșteri și calfe, în timp ce în Moldova, catagrafia din 1845 înregistrează, așa cum am constatat și mai sus, un număr de 8 530 meșteri și calfe (4 620 + 3 910) care practicau 101 meserii. Dintre aceștia, mulți dintre cei aparținând primelor două trepte (I = 80,

---

[1] Vezi pe larg I.C. Filitti, *op. cit.*; Gh. Platon, *Geneza revoluției române...*, p. 246 și urm.

a II-a = 265) aveau ateliere, care pot fi considerate ca aparținând formei de organizare capitaliste. Numărul mare de calfe este un indiciu în acest sens[1]. Totodată, breslele — corporațiile — și-au pierdut caracterul închis, medieval, rămânând simple asociații cu caracter administrativ, care serveau, mai mult, interesele financiare ale statului.

În Principate, extracția minieră nu s-a bucurat de o dezvoltare mai importantă. Excepție au făcut, poate, sarea, a cărei producție a înregistrat o continuă creștere, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, și păcura, exploatată rudimentar și cu utilizare restrânsă încă, dar destinată și exportului. Dispozițiile favorabile ale Regulamentului organic nu au putut fi fructificate din lipsa condițiilor necesare.

Dacă în Banat, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, asistăm la o apreciabilă dezvoltare a industriei metalurgice, pe baza unei extracții miniere tot mai perfecționate, în Principate încercările continui, relevante pentru noile cerințe ale societății nu puteau fi finalizate. Tentativa cneazului D. Cantacuzino de a valorifica zacămintele de fier de la Grozești-Bacău nu au depășit stadiul începutului. În schimb, exploatarea cărbunelui a avut mai multe șanse. Cărbunele de la Comănești era utilizat pentru moara mecanică ce funcționa la Iași. În activitatea de prospectare a bogățiilor naturale ale Principatelor, un rol important l-au avut Mihalic de Hodoczyn în Moldova și Carol Al. Popovici în Țara Românească. În acest din urmă principat se semnalează tendința unor companii străine — Al. Trandafilov, 1843 —, de a monopoliza exploatarea resurselor minerale ale Carpaților. Fără să înregistreze rezultate spectaculare, activitatea în domeniul prospecțiunilor miniere, caracterizată prin căutări febrile, a marcat, însă, un suflu nou; a înregistrat înscrierea societății românești pe noi coordonate de dezvoltare.

În Moldova și în Țara Românească, în perioada asupra căreia stăruim manufacturile aparțineau mai cu seamă boierilor și negustorilor. În această categorie intrau zalhanalele, manufacturile de postav sau țesături (Iași, Mărcuța), de paste făinoase, de sticlă (Comănești), de lumânări, precum și șantierele navale; se adăugau atelierele în care se confecționau unelte agricole, precum și tipografiile. Munca salariată ocupa un loc tot mai important.

Industria manufacturieră s-a dezvoltat pe scară redusă și nu a acoperit toate ramurile, pentru a alcătui o bază și a crea o tradiție, de pe care să se poată trece la industria mașinistă, de fabrică. Procesul s-a dezvoltat paralel, fără legătură, adesea ca urmare a lipsei condițiilor la care ne-am referit mai sus. Coexistența manufacturilor cu fabricile este un indiciu al dinamismului dezvoltării societății românești, nevoită să depășească unele din etapele clasice în drumul spre progres.

Începuturile industriei de fabrică, reflex al aceleiași acute nevoi sociale, erau favorizate artificial, mai mult, prin dreptul de monopol acordat unor întreprinderi apărate, în acest fel, de concurența internă; de asemenea, întreprinderile beneficiau de avantajele înscrise în Regulamentul organic, cu privire la scutirea de impozite, la dreptul de a aduce muncitori

[1] Vladimir Diculescu, *op. cit.*; Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica" 3, 1970, p. 5–32.

calificați de peste hotare. Sub imperiul acestor dispoziții au fost înființate și au funcționat unele întreprinderi aparținând industriei mecanice (morile mecanice de la București și Iași — 1846 și 1848), întreprinderile aparținând industriei alcoolului și berei, cele de postav, chibrituri, lumânări, sticlă, cărămizi, silitră. Printre acestea, amintim întreprinderea textilă a lui N. Băleanu de la Dragomirești-Ilfov, tăbăcăria de proporții de la Baia, fabrica de cărămizi din Iași, cu o capacitate de 1 500 bucăți pe oră, fabrica de hârtie a lui Gh. Asachi din Piatra Neamț, cu utilaj din Viena și Praga și muncitori calificați din Germania, fabrica de unelte agricole din Iași, a lui I. Scheletti, cu personal calificat ș.a. Lipsa condițiilor nu a îngăduit ca aceste întreprinderi să funcționeze o perioadă îndelungată de vreme.

Din experiența lor proprie, contemporanii s-au putut convinge de legătura strânsă existentă între procesul de modernizare a societății și gradul ei de libertate socială și politică; această experiență a contribuit, neîndoielnic, la definitivarea programului ideologic și politic al Revoluției de la 1848.

Comerțul. „Revoluția" demografică și cea agrară, sporirea și diversificarea industriei, dezvoltarea pieței interne, desființarea monopolului economic otoman și contactul mai strâns cu piața capitalistă a Europei și-au găsit corespondent probant în dezvoltarea pe scară largă a comerțului intern și extern. Prin *nivelul* la care s-a desfășurat, prin *implicațiile* multilaterale pe care le-a generat și prin consecințele adânci pe care le-a determinat, comerțul s-a înscris (ca un factor dizolvant al vechilor relații și forme) pe direcția capitalistă, accelerând procesul de dezvoltare modernă a societății românești.

Nici una din activitățile epocii nu a afectat atât de puternic interesele generale ale societății, nu a angajat atât de mult *toate* clasele și categoriile acesteia. Practicarea comerțului nu reprezenta o modă, ci un *mod de viață*, care a imprimat societății o acută stare de efervescență, un dinamism care a particularizat această perioadă istorică, în care s-au pus bazele structurilor moderne.

Țăranii, atât cei dependenți, cât mai ales cei liberi, au fost antrenați activ în procesul de schimb; ca producători, și-au vândut produsele gospodăriei în târguri și orașe, au asigurat transportul de mărfuri, și-au oferit, în parte, forța de muncă. Stăpânii moșiilor, în rândul cărora se aflau mulți din boierii noi, care-și cumpăraseră rangul și își adaptaseră moșiile nevoilor producției de mărfuri, au utilizat toate mijloacele pentru a obține surplusul necesar pieței. Arendășia s-a generalizat, fiind practicată, fără distincție, de toți cei care doreau să-și sporească veniturile. Agricultura reprezenta singurul sector în care investițiile rămâneau rentabile.

Existau însă o categorie a *negustorilor profesioniști*, care echilibrau schimbul, confereau pieței un caracter uniform și organizat. Perioada regulamentară a cunoscut o rapidă dezvoltare, pe plan numeric și organizatoric, a acestei categorii. Astfel, de pildă, la 1845, în orașele și târgurile din Moldova erau consemnați 6 633 negustori (75 starea I, 354 starea a II-a, 3 472 starea a III-a și 2 732 calfe); dacă la aceștia adăugăm și pe cei 8 530 meșteri (80 treapta I, 265 treapta a II-a, 4 275 treapta a III-a și 3 910 calfe) din care, majoritatea, își vindeau mărfurile, intuim anvergura schimbului. Ambele categorii reprezentau circa 1/8 din totalul populației târgurilor și a orașelor. În unele din orașe

Fig. 62 Giurgiu, târg de Sf. Petru.

(Iași, Bârlad, Botoșani, Tecuci) negustorii și meșterii depășeau numeric celelalte categorii. La Iași, din 13 731 familii, 8 570 erau de negustori și meșteri. La Botoșani, raportul era de 3 211 din 5 658. De asemenea, diviziunea era foarte accentuată. Catagrafia din 1845, așa cum s-a mai notat, indică 61 ramuri de negoț. În Țara Românească, în anul 1831, numărul patentarilor din cele 34 orașe și târguri se ridica la 14 747. În 1835, numai negustorii erau în număr de 6 246[1]. În București se constată, în 1832, 38 de corporații, care cuprindeau 3 269 de membri plătitori de patentă[2].

În Principate, negustorii și meșterii au continuat să fie organizați în bresle. Spre deosebire de Transilvania, acestea însă și-au pierdut caracterul închis. Pământenii erau organizați separat de supușii străini și de evrei. Regimul fiscal și juridic deosebit și concurența au avut drept consecințe, în Moldova, mai cu seamă, lipsa de unitate politică în lupta împotriva resturilor feudale și unele particularități, care și-au pus amprenta asupra desfășurării evenimentelor din cursul Revoluției de la 1848.

Legăturile economice[3] ale Principatelor cu Transilvania au devenit tot mai active. Negustorii din Brașov, această placă turnantă a comerțului, mai ales cei români, dar și

[1] Vezi Gh. Platon, *Geneza revoluției române*..., p. 142–145.

[2] Emil Vârtosu, I. Vârtosu, H. Oprescu, *Începuturi edilitare, 1830–1832. Documente pentru istoria Bucureștilor*, București, 1936, p. 131–223.

[3] Vezi, pe larg: I.C. Filitti, *op. cit.*; Vladimir Diculescu, Sava Iancovici, Cornelia Papacostea-Danielopolu, Mircea N. Popa, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829–1858)*, București,

Fig. 63 Iași, strada Sf. Vineri.

negustorii din Sibiu, și-au impus supremația în comerțul cu Principatele. Casele de comerț ale fraților Orghidan din Brașov aveau strânse legături cu Principatele, cu Peninsula Balcanică și cu Europa. Economiile complementare ale celor trei țări românești, nevoile acute ale schimbului au grăbit procesul de constituire a pieței unice, naționale. Apropierea economică dintre cele două principate mai ales s-a accentuat. După convenția comercială din 1835 s-a ajuns la desființarea vămii dintre Moldova și Țara Românească — dispoziția a intrat în vigoare la începutul anului 1848 — care apărea ca un rezultat al unui proces îndelung pregătit.

În dezvoltarea pieței interne un important rol a revenit *târgurilor săptămânale, bâlciurilor* și *iarmaroacelor*. Acestea, deși continuau o formă veche, medievală, de înfăptuire a schimbului, s-au desfășurat la un alt nivel și erau atât de numeroase încât, prin legături, valoare a cifrei de afaceri și continuitate, reprezentau puternice pârghii de dezvoltare a relațiilor noi, capitaliste. În organizarea lor erau interesați, în egală măsură, proprietarii (boieri, mănăstiri și nobili), țăranii, precum și autoritatea de stat. Ele au reprezentat, totodată, instrumente de consolidare a legăturilor existente între Țările Române.

Firește, o asemenea dezvoltare dinamică nu poate fi explicată numai prin cerințele dezvoltării interne. Fenomenul trebuie raportat la legătura organică cu procesul de integrare a economiei Țărilor Române în circuitul internațional, capitalist, al schimbului de mărfuri. Pentru Principate mai cu seamă desființarea monopolului economic otoman și libertatea comerțului, antrenarea, fără restricții, în circuitul comerțului european au avut consecințe multiple. Numărul mereu în creștere al vaselor de comerț, sub pavilion divers, care încărcau sau descărcau mărfuri în porturile dunărene, Brăila și Galați — acestea din urmă capătând

1970; Georgeta Penelea, *Relațiile economice dintre Țara Românească și Transilvania în epoca regulamentară (1829–1848)*, în SMIMod 4, 1973, p. 7–110; Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, București, 1977; Constantin A. Stoide, Ion Caproșu, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova. De la începutul veacului al XVIII-lea până la 1850*, Chișinău, 1992.

Fig. 64 Târg în Țara Românească, după 1840.

Fig. 65 Hanul lui Manuc din București, 1841.

regim de porto-franco în 1837[1] — a reliefat această activitate dinamică. Extinderea comerțului, reglementarea tranzitului, apărarea intereselor autohtone împotriva efectelor provocate de tratatele încheiate de puteri cu Poarta, impuse Principatelor în virtutea legăturilor de suzeranitate au avut consecințe multiple. Legăturile comerciale au creat piața internă, au înlesnit nu numai contactul strâns și încadrarea în circuitul internațional, ci au ușurat, în același timp, circulația valorilor și a ideologiei noi, au întărit clasa burgheză și au sporit rândurile acelora care profesau ideologia ei, îmbrățișată — cu limite și restricții — de toate clasele și categoriile care-i profesau îndeletnicirile. Comerțul practicat pe o scară atât de largă, de categorii atât de diverse, a reprezentat o îndeletnicire și un teren pe care s-au înfruntat puternic noile tendințe și practicile vechi și care au reliefat, mai viu, neajunsurile dominației sau ale stăpânirii străine, au conturat mai limpede nevoia unității, a luptei politice naționale, pentru independență.

Căile de comunicații. Firește, un corolar indispensabil al dezvoltării schimbului intern și extern, al sporirii contactului cu piața externă și al integrării în circuitul european l-au reprezentat transporturile, comunicațiile rapide și lesnicioase. Procesul complex a fost posibil în condițiile perfecționării continui a mijloacelor și a căilor de transport, căutările și proiectele fiind relevante și în acest sector.

Nu a putut exista un corespondent exact între necesitățile societații și posibilitățile de transpunere în practică. Perfecționarea căilor de comunicații și a mijloacelor de transport nu s-a putut înfăptui în raport direct cu preocuparea socială ce o reprezenta comerțul. Căutările și proiectele au fost mai numeroase și mai importante, poate, decât realizările; toate însă exprimau însă aceeași nevoie de înnoire, de progres, aceeași credință în rolul activ pe care puteau să-l joace în viața unei societăți comunicațiile lesnicioase și rapide. Este sugestiv în această privință titlul unui articol semnat de Gh. Barițiu, inserat în „Gazeta de Transilvania": *Înlesnirea comunicației; înaintarea culturii și a fericirii popoarelor* (24 iulie 1847).

Perioada care a urmat Revoluției din 1821 și mai ales etapa care a stat sub semnul Regulamentului organic a înregistrat schimbări calitative și în domeniul transporturilor. În locul preocupărilor *întâmplătoare* anterioare, noua legiuire, așa cum pe drept s-a apreciat, a instituit o adevărată *politică rutieră*; aceasta, cu toate rezultatele modeste încă a fost importantă pentru reliefarea generalității procesului de modernizare. Prin introducerea muncii obligatorii a sătenilor și apoi a orășenilor se asigura „modernizarea" și întreținerea, în ambele Principate, a unor importante artere de comunicație. De asemenea, au fost construite poduri — cel de peste Olt, de la Slatina, reprezintă cea mai importantă realizare. În anul 1845 în Țara Românească s-a votat *legea drumurilor*, iar în 1847 s-a constituit o *Direcție a lucrărilor publice*, în cadrul căreia activa *Secția inginerească*, ce se va transforma în *Secția podurilor și a drumurilor*.

[1] Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837–1883)*, București, 1976; Paul Păltanea, *Istoria orașului Galați. De la origini până la 1918*, 1, Galați, 1994, p. 256–284.

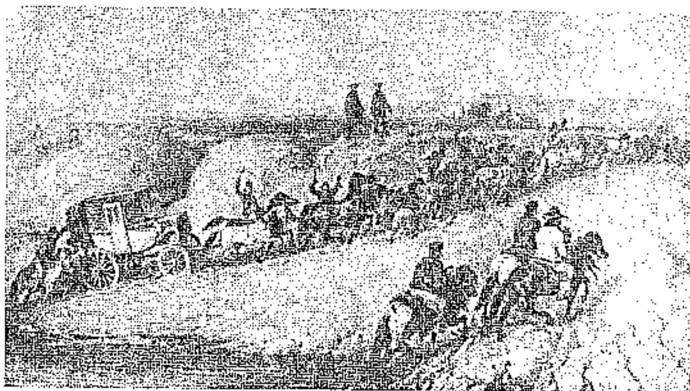

Fig. 66 Poștalion, 1837.

Fig. 67 Poștă de cai în Moldova, 1837.

Una din preocupările esențiale ale epocii a constituit-o aflarea unor soluții mai lesnicioase, rapide și sigure pentru legăturile cu Transilvania, pe drumul Brașovului. Au fost elaborate numeroase proiecte pentru instituirea unei linii de diligențe și chiar a unei linii ferate (1845). Preocupările s-au dovedit a fi mult mai active în Moldova, care nu dispunea decât de schela Galaților, spre care trebuiau orientate produsele. Rentabilitatea depindea de esențiala măsură de îmbunătățire a condițiilor de transport. În intervalul

cuprins între 1835 și 1853, în ambele principate au fost construite drumuri în lungime de 775 km, din care o parte șoseluite, precum și un însemnat număr de poduri[1]. De asemenea, au fost efectuate lucrări de adaptare și întreținere. Nu au lipsit nici proiectele de căi ferate cu tracțiune animală sau mecanică, inițiate (faptul este important) de o societate alcătuită din boieri.

Organizarea *serviciului național* al poștelor în Principate și garantarea siguranței transporturilor, alături de eforturile pentru navigabilizarea râurilor interne (Siret și Prut), întreprinse de Hommaire de Hell și iarăși de o societate de boieri, la care s-a adăugat căutarea soluțiilor pentru facilitatea legăturilor cu Transilvania sunt semnificative pentru direcțiile în care se dezvolta societatea românească.

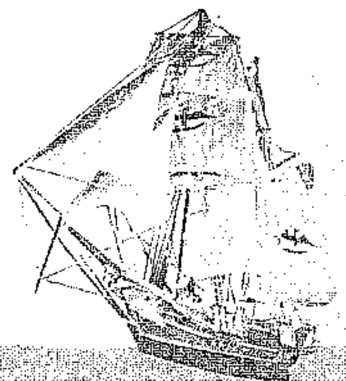

Fig. 68 Corabia Marița, 1834.

Constituirea unei *flote naționale*, prin activitatea șantierelor navale de la Galați și Giurgiu, s-a înscris pe linia acelorași preocupări de valorificare a producției autohtone, de realizare a unor legături strânse și permanente cu piața internațională. Administrația regulamentară, prin preocupările constante de diversificare și modernizare a transporturilor, a contribuit, într-o însemnată măsură, la accelerarea schimbului, la consolidarea pieței interne, la strângerea legăturilor cu piața externă.

Au existat silințe firești pentru dezvoltarea și modernizarea legăturilor dintre Principate și Transilvania. În 1832 lua ființă *Societatea de navigație pe Olt*, pentru a se înlesni legătura dintre Transilvania și Țara Românească și a realiza integrarea în cuprinsul navigației dunărene, organizata de austrieci. Deși întreprinderea nu a rezistat, preocuparea nu este lipsită însă de semnificație. În anul 1847, G. Barițiu și A. Kurz s-au pronunțat în favoarea construcției unei căi ferate care să lege Timișoara cu Brașovul și, prin Predeal, să facă legătura cu porturile dunărene. Partizanii dezvoltării moderne s-au pronunțat, fără excepție, în favoarea îmbunătățirii transporturilor.

Finanțele (circulația monetară). Finanțele și circulația monetară au reprezentat un sector important, care a înregistrat direct și repede nevoile de organizare modernă. Până

[1] Vezi, pe larg: L. Boicu, *Căile de comunicație în Moldova între 1834–1848*, în AIIAI 4, 1967, p. 81–116; 5/1968, p. 121–144.

la instituirea ordinii regulamentare, sistemul financiar al Principatelor îmbrățișa caracteristicile perioadei în care reglementările nu puteau fi de durată, nefiind sprijinite pe un sistem politic stabil. Dispozițiile variau în raport de cupiditatea otomanilor; existau multiple posibilități de evaziune, datorită sistemului complicat de impunere și percepere, aplicat unor numeroase categorii fiscale, având poziții și obligații diverse; arbitrariul și abuzul constituiau *legea*. Contribuabilii birnici plăteau — în Moldova și în Țara Românească — *capitația*, răspunzând solidar (la nivelul unei așezări) de plata integrală a sumei care revenea fiscului. Impozitele indirecte (*rusumaturile* sau *buzmeturile*) se stabileau pe avere (vinăriciul, pogonăritul, goștina, desetina ș.a.). O parte din boieri și mănăstiri era exceptată de la plata acestor dări prin unele privilegii speciale. Impozitului personal i se adăuga o cotă — *răsura* — din care erau plătite lefurile unor slujbași. Sistemul încuviința ca dregătorii să-și scoată lefurile din slujbele pe care le exercitau.

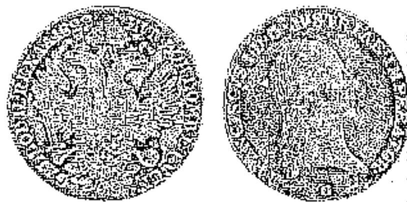

Fig. 69 Taler, 1822.

În virtutea privilegiilor (feudale, în esența lor), stăpânii de pământ, boierii și mănăstirile se bucurau de serviciile gratuite ale unor numeroase categorii de oameni, scutiți de birul datorat Vistieriei (scutelnici, poslușnici, breslași, slugi ale rangului și ale moșiei). Cât de grave au fost abuzurile în repartizarea acestor categorii, cât de mare a fost evaziunea fiscală și cât de mult au fost agravate sarcinile marei mase a contribuabililor s-a putut constata cu prilejul investigațiilor efectuate de *comisiile de revizie*[1], instituite în Moldova și în Țara Românească, cu obiectivul de a descoperi abuzurile săvârșite sub pretextul împlinirii îndatoririlor militare care reveniseră asupra populației în anii 1830–1831.

Lipsa unei contabilități riguroase, confundarea vistieriei statului cu casa particulară a domnului creau grave prejudicii contribuabililor și întrețineau o permanentă stare de instabilitate și nesiguranță, care nu puteau favoriza dezvoltarea. Încercarea domnilor pământeni de a aduce ameliorări sistemului financiar nu a modificat prea mult situația; dar Regulamentul organic a schimbat radical aproape sistemul financiar, modernizându-l. Deși boierii au fost exceptați, în continuare, de la plata impozitelor și a fost menținută răspunderea solidară în sistemul de percepere, transformările efectuate au creat un climat mult mai favorabil pentru impunerea și dezvoltarea noului. În primul rând a fost constituit *bugetul*, care a îngăduit o strictă evidență a veniturilor și a cheltuielilor; bugetul era verificat de *Obștescul control*, veritabilă „Curte de conturi". La baza recensămintelor, organizate la șapte ani, au fost fixate impozitele: *capitația*, în sumă de 30 lei pe an, și *dajdia*, impusă

[1] Informații generale la I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 173–188, 361–370, 555–565.

unor categorii cu îndatoriri speciale (mazilii și ruptașii). Categoriile privilegiate au fost desființate și incluse în rândul birnicilor. Negustorii și meșterii au fost impuși la plata unei dări fixe, *patenta*, în raport cu *starea* sau *treapta*, iar impozitele indirecte, desființate.

În bugete erau incluse sumele datorate Porții, lista civilă a domnitorilor, sumele necesare funcționării aparatului administrativ, întreținerii spitalelor, a școlilor, cele necesare operelor de binefacere ș.a. Veniturile statului erau augmentate cu sumele provenite din arendarea vămilor. Deși au fost menținute unele practici vechi, aparținând „vechiului regim", modernizarea efectuată prin aplicarea dispozițiilor regulamentare a reprezentat o realitate.

Dependența față de Poartă, inexistența unei monede proprii — leul era doar o simplă monedă de calcul —, circulația unei apreciabile cantități de monede străine și afacerile care s-au efectuat cu schimbul acestora, ca urmare a diferențelor de valoare și a fluctuațiilor existente, au reliefat adevărul că modernizarea societății, în plenitudinea formelor sale, era incompatibilă cu dominația sau stăpânirea străină.

Orașele. Creșterea numărului de târguri și orașe, separarea tot mai deplină de ocupațiile agricole, diferențierea socială, creșterea substanțială a numărului de negustori și meșteri, rolul așezărilor urbane în viața economică și în administrație reflectă dezvoltarea pieței interne, reliefează legătura strânsă între „revoluțiile" care exprimă procesul de creștere a societății românești. Într-un fel sau în altul, orașul reflecta întreaga gamă a transformărilor care au afectat societatea. Centre de producție și de schimb, ale activității administrative și culturale, orașele, în cuprinsul cărora modernizarea a îmbrăcat aspecte multiple, au devenit, totodată, și centre principale în lupta împotriva vechiului regim, a rânduielilor acestuia.

În Moldova, în prima jumătate a secolului al XIX-lea și, mai cu seamă, în perioada regulamentară, numărul orașelor și al târgurilor a crescut substanțial, atât pe seama populației rurale, cât și datorită imigrărilor. Catagrafia din 1832 înregistrează un număr de 22 orașe și 18 târguri; în cea din 1845, numărul târgurilor sporește la 50, unele din ele evoluând, mai ales prin creștere demografică, spre statutul de orașe. În intervalul cuprins între cele două recensăminte fiscale, populația orașului Botoșani, de pildă, a crescut de la 13 796 suflete la 28 290, iar cea a Iașilor, capitala Moldovei, de la 48 314 la 68 655.

În Țara Românească, în 1831, apar consemnate 37 orașe și târguri, dintre care Bucureștii numărau 60 567 locuitorii, Ploieștii 15 895, iar Craiova 11 885. În această vreme, în Transilvania, de la trei orașe, în care se înregistrau peste 10 000 locuitori în 1786 (Cluj, Sibiu și Brașov), s-a ajuns, în anul 1846, la șase orașe cu o populație de aproximativ 20 000 locuitori (se adăugau Oradea, Timișoara și Arad). Aici, severitatea relațiilor feudale (mult mai accentuată decât în Principate), unele limitări de extindere urbanistică și exclusivismul națiunilor dominante nu au îngăduit existența aceluiași dinamism și a aceleiași mobilități ca în Principate.

Cu toate restricțiile impuse (și în Principate) strămutării țăranilor, stabilirea constantă a acestora în târguri și în orașe a îngăduit creșterea continuă a populației. De asemenea, preponderența populației de negustori și meșteri este un indiciu al procesului intern de transformare a noilor funcții ale orașului, în condițiile complicării profilului societății.

Fig. 70 București.

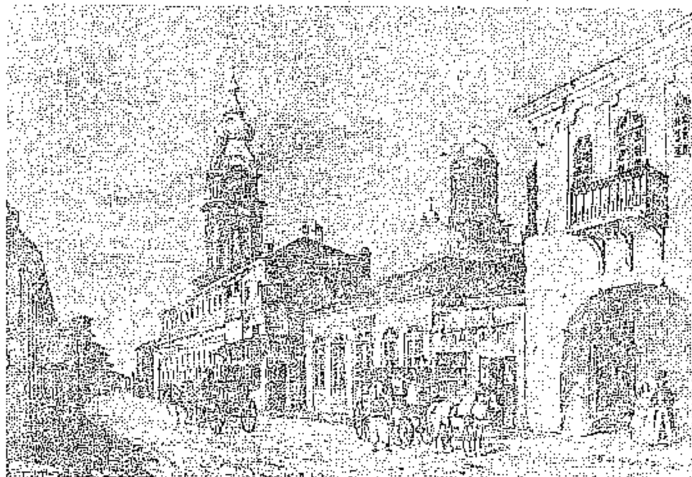

Fig. 71 Stradă în Iași.

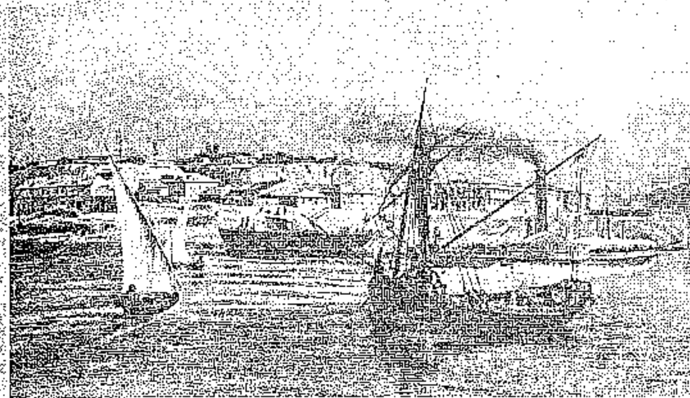

Fig. 72 Brăila.

Spre mijlocul veacului al XIX-lea, numărul negustorilor și al meșterilor depășea 50% din totalul populației. De asemenea, gama largă a profesiunilor relief ează dinamismul stratificării, în acord cu lărgirea pieței și accentuarea procesului de schimb.

Creșterea demografică a accentuat diferențierea, dar, totodată, a ridicat probleme noi de organizare a activităților economice și lucrative, a vieții administrative. Regulamentul organic a introdus norme moderne, de natură să asigure desfășurarea vieții urbane în acord cu noile cerințe. Înființarea *eforiilor și sfaturilor orășenești*, în capitalele ținuturilor și județelor, au avut efecte pozitive în acest sens. Au fost introduse norme de conviețuire a profesiunilor; au fost adoptate măsuri edilitare, dispoziții menite să garanteze securitatea oamenilor și a mărfurilor, sănătatea publică ș.a., a fost realizată o mai riguroasă sistematizare, fiind amenajate locuri de agrement (Copou la Iași, Cișmigiu la București), s-a procedat la pavarea și iluminatul străzilor, la captarea apelor, extinderea rețelelor de canalizare, la regularizarea cursurilor Dâmboviței și a Bahluiului (ape care străbat cele două capitale); sectoarele celor două orașe au fost mai bine delimitate. În aceste realizări pe plan urbanistic, de pionierat, s-au remarcat inginerii Marsillon și Blaremberg, arhitectul Hartl ș.a. În porturile Galați și Brăila au fost modernizate instalațiile; în anul 1831 a început construirea noului oraș Brăila, pe baza unui plan de sistematizare. Același proces de modernizare era propriu și orașelor din Transilvania. Aici, realizările au fost mai spectaculoase sub raportul conceptelor de modern și al durabilității, orașele Cluj și Brașov înregistrând progrese notabile.

Orașele erau, totodată, și centre de formare a *spiritului public*, a conștiinței naționale, cărora le-au dat expresie școala și presa. De asemenea, orașul a înregistrat puternic

contrastul și contradicțiile dintre nou și vechi, care se ciocneau în societatea vremii; era o scenă pe care cele două lumi se înfruntau mereu.

Perioada istorică dintre 1821 și 1848, redusă ca întindere, a fost bogată în transformări. Dezvoltarea istorică și-a accelerat cadența. Revoluția din 1821 a reprezentat un prag, de la care orientarea societății spre nou, spre modernizare, a devenit ireversibilă. Într-o manieră *sui generis*, Regulamentul organic a favorizat dezvoltarea prin realizarea stabilității politice, introducerea, aplicarea principiilor moderne, organizarea și administrarea societății. Vechiul mai persista încă, împotriva căruia se desfășura o luptă necruțătoare, vizibilă pe toate planurile. Lupta pentru progres nu și-a găsit expresie numai în transformările și orientările economice și sociale, în construcția materială, nu s-a limitat doar la tendința de modernizare a structurilor materiale și a vieții spirituale, ci s-a confundat cu lupta pentru unitate și independență, având un conținut pronunțat politic; orice poziție câștigată reprezenta un pas înainte spre eliberarea socială și națională. De aceea, lupta pentru progresul social și material al societății s-a confundat cu lupta politică și ideologică, reprezentând o unitate deplină în finalitatea obiectivelor sale naționale, românești. Ea avea să dobândească noi valențe odată cu procesele revoluționare din 1848.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

BIBESCU, Gh., *Domnia lui Bibescu*, trad. de B. Florescu, 1–2, București, 1893–1894.

COJOCARU, I., *Documente privitoare la economia Țării Românești. 1800–1851*, 2, București, 1958.

Colecție de ofisuri domnești către obșteasca obicinuita adunare a Moldovei și adresele acesteia de la anul 1834 la 1848, Iași, 1848.

FILITTI, I.C., *Catagrafia oficială de toți boierii Țării Românești la 1829*, București, 1929.

GHIBĂNESCU, Gh., *Surete și izvoade*, 10, Iași, 1915; 11, Iași, 1922; 25, Iași, 1932.

HURMUZAKI, Eudoxiu, de, *Documente privitoare la istoria românilor*, 10, București, 1897; 13, București, 1909; 17, București, 1913; 21, București, 1942; supl.1/4, București, 1891; supl. 1/5, București, 1894; supl. 1/6, București, 1895.

IORGA, N., *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, 11, București, 1906.

Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România, sub coord. L. Gyémánt și Lya Benjamin, 3/1–2, București. 1999.

Regulamentele organice ale Valahiei și Moldovei, ediția P. Negulescu și G. Alexianu, București, 1944.

Regulamentul organic, București, 1847.

Regulamentul organic al Principatului Moldovei, Iași, 1837.

SION, Gh., *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane*, Iași, 1892; ed. Ștefan S. Gorovei, 1973.

STURDZA, D.A., COLESCU-VARTIC, C., *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, 1, București, 1900.

STURDZA, D.A., PETRESCU, Ghenadie, STURDZA, D.C., *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, 2, București, 1889.

STURDZA-SCHEIANU, D.C., *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, 1, București, 1907.

Uricariul, publicat de Th. Codrescu, 1–15, Iași, 1852–1875.

Lucrări

ANDRONIC, Liviu, *Preocupări ale ocârmuirii Moldovei în domeniul agriculturii în perioada regulamentară*, în „Carpica" 6, 1973–1974, p. 115–120.

AXENCIUC, Victor, *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă*, București, 1997.

– *Izgonirea țăranilor răzvrătitori de pe moșii. Contribuții la cunoașterea frământărilor țărănești din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Iași, 1966.
– *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica", Bacău, 3, 1970, p. 5–32.
– *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, 1, București, 1972, p. 259–344.
– *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, 1973.
– *Evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfârșitul secolului al XVIII-lea la legea rurală din 1864*, în SAI 5, 1963, p. 204–242.
– *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Iași, 1999.
PLATON, Gh., PLATON, Alexandru-Florin, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică*, București, 1995.
POPOVICI, Valerian, *Începuturile exploatării capitaliste a petrolului în Moldova*, în SMIMod 1, 1957, p. 247–283.
Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică. 1829–1858, red. Vladimir Diculescu, București, 1970.
ROMAȘCANU, Mihail Gr., *Banca Națională a Moldovei*, București, 1932.
ROSETTI, Radu, *Despre chipul cum se exploatau moșiile în Moldova în epoca regulamentară și despre sporirea agriculturii în acel răstimp*, în „Viața Românească" 2, 1907, 10, p. 73–85.
RUSU, Dumitru D., *Înființarea iarmaroacelor și târgurilor săptămânale din Moldova în perioadă regulamentară*, în AȘUI, ist., 17, 1971, 2, p. 233–244.
STAN, Apostol, *Forme de luptă a țărănimii muntene sub Regulamentul organic până la revoluția din 1848*, în RA 4, 1961, 2, p. 92–110.
– *Exploatarea țărănimii muntene în timpul Regulamentului organic*, în SMIMod 3, 1963, p. 457–487.
– *Arendășia în Țara Românească în epoca regulamentară*, în „Studii" 20, 1967, 6, p. 1117–1197.
– *Colons prussiens dans l'agriculture de Valachie en 1843*, în RRH 27, 1988, 3, p. 245–248.
– *Agricultura română în faza finală a clăcășiei. 1831–1864*, București, 1994.
STOIDE, Constantin A., CAPROȘU, Ioan, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova*, Chișinău, 1992.
TODERAȘCU, I., *Din activitatea șantierului naval Galați în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în AȘUI, ist., 16, 1970, 1, p. 67–76.
VITCU, D., *Preocupări și inițiative privind industria metalurgică din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în AIIAI 10, 1973, p. 49–72.
– *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, 1987.
– *Contribuția alogenilor în procesul modernizării societății românești*, în *Național și social în istoria românilor*, Iași, 1998, p. 283–296.
UNGUREANU, Mihai-Răzvan, *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835–1856)*, Iași, 1997.
UNGUREANU, Gh., *Rusfetul ocnelor din Moldova și revolta șargăilor în 1843*, în SMIMod 1, 1957, p. 109–137.
ZELETIN, Ștefan, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925.

Capitolul VII

TRANSILVANIA, BUCOVINA, BASARABIA, DOBROGEA, ROMÂNII DIN DREAPTA DUNĂRII (1821–1848)

1. Transilvania

Organizarea politico-instituțională. În cele aproape trei decenii premergătoare Revoluției de la 1848, Transilvania se compunea, din punct de vedere administrativ, din mai multe entități cu instituții și subordonări specifice.

Marele Principat al Transilvaniei includea 11 comitate (Alba de Jos, Alba de Sus, Cluj, Crasna, Dăbâca, Hunedoara, Solnocul de Mijloc, Solnocul Interior, Târnava, Turda și Zărand), patru districte (Bistrița, Brașov, Chioar și Făgăraș), cinci scaune secuiești (Arieș, Ciuc, Mureș, Odorhei, Trei Scaune), nouă scaune săsești (Cincu, Mediaș, Miercurea, Nocrich, Orăștie, Rupea, Sebeș, Sibiu, Sighișoara) și 11 orașe libere regești (Alba Iulia, Bistrița, Brașov, Cluj, Gherla, Dumbrăveni, Mediaș, Sebeș, Sibiu, Sighișoara, Târgu Mureș). Organul suprem de administrare a provinciei era Guberniul Regesc cu sediul la Cluj, condus de un guvernator numit de împăratul Austriei, asistat de cancelarul provincial, generalul comandant al armatei imperiale din Transilvania, tezaurarul, președintele Tablei Regești și 12 consilieri desemnați din rîndul celor patru religii recunoscute oficial (romano-catolică, reformată, luterană și unitariană), cu excluderea celor două confesiuni ale majorității românești (ortodoxă și greco-catolică).

Administrația economico-fiscală era asigurată de Tezaurariatul Regesc având sediul la Sibiu, cu atribuții în domeniul vămilor, al dijmelor și domeniilor fiscale, al veniturilor monopolului sării, al mineritului și al problemelor monetare, de Comisariatul Suprem Provincial, care răspundea de încasarea contribuției militare, de încartiruirea și aprovizionarea armatei, precum și de Exactoratul Provincial, care controla utilizarea veniturilor și fondurilor publice. Organul suprem provincial în domeniul armatei era Comandamentul Militar General de la Sibiu, iar în domeniul justiției Tabla Regească cu sediul la Târgu Mureș.

Pe plan local, în fruntea comitatelor, scaunelor și districtelor se aflau comiții și respectiv juzii supremi, numiți de Curte, asistați de vicecomiți (vicejuzi), juzi nobiliari și asesori aleși de către adunările jurisdicționale care se întruneau trimestrial și erau formate din

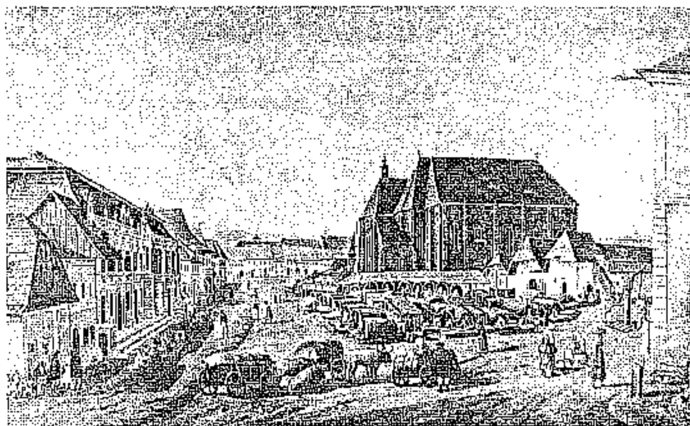

Fig. 73 Clujul în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

nobili și oameni de condiție liberă (cu excluderea marii majorități a populației reprezentate de țăranii dependenți).

Din punctul de vedere al administrării justiției, la nivelul jurisdicțional funcționau așa-numitele Table Continue, prezidate de comitele (judele) suprem. Scaunele săsești, precum și districtele Bistrița și Brașov, formau Universitatea Săsească, condusă de un comite al sașilor numit de Curte și de o adunare a reprezentanților jurisdicțiilor componente.

Organul legislativ al Marelui Principat rămâne și în această perioadă Dieta, reconvocată, după o întrerupere de 23 de ani, în 1834 la Cluj. Dieta s-a mai întrunit în perioada la care ne referim în 1837–1838 la Sibiu, iar în 1841–1843 și 1846–1847 la Cluj. Ea era compusă din reprezentanți aleși ai comitatelor, scaunelor, districtelor și orașelor libere regești, precum și din așa-numiții regaliști, desemnați de Curtea de la Viena într-un număr care egala și chiar depășea ponderea celor aleși.

Legătura administrației provinciale cu organele centrale de conducere ale Imperiului era asigurată prin Cancelaria Aulică Transilvăneană de la Viena, avînd în frunte un cancelar aulic desemnat de împărat. Organele economice și militare din Transilvania erau subordonate forurilor de resort de la Curte, respectiv Camera Aulică și Consiliul Aulic de Război.

Părțile Vestice (Partium și Banat) includeau, în perioada la care ne referim, comitatele Arad, Bihor, Caraș, Maramureș, Satu Mare, Timiș și Torontal, precum și orașele libere regești Arad, Baia Mare, Baia Sprie, Satu Mare și Timișoara. Aceste jurisdicții erau subordonate din punct de vedere administrativ Consiliului Locotenențial al Ungariei de la Buda, iar din punct de vedere economico-fiscal Camerei Aulice Ungare. Ele trimiteau reprezentanți aleși în dieta Ungariei, care, în această perioadă, se întrunea periodic la Bratislava (Pozsony).

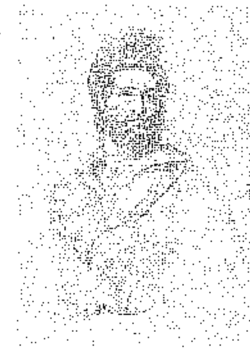

Fig. 74 Țăran român.

Granița Militară includea regimentele grănicerești din Transilvania (regimentul I și II românesc, regimentul I și II secuiesc, precum și regimentul de husari) și cele bănățene (regimentul româno-iliric, germano-bănățean și iliro-banatic). Ele erau subordonate Comandamentului Militar General de la Sibiu și, respectiv, Timișoara, organul central de decizie fiind Consiliul Aulic de Război de la Viena.

În pofida unor încercări de modificare mai mult sau mai puțin semnificative (de pildă, cererea dietei ungare de trecere a comitatelor Crasna, Solnocul de Mijloc și Zarand, precum și al districtului Chioar sub administrația Ungariei sau contestarea de către celelalte confesiuni a locului de consilier gubernial rezervat episcopului catolic al Transilvaniei), această structură instituțională a rămas neschimbată pînă la Revoluția de la 1848, în condițiile în care regimul Metternich a refuzat cu obstinație reformarea sistemului existent.

Economia. Conflictul din ce în ce mai evident între tendințele de înnoire și modernizare, respectiv conservatorismul accentuat al politicii vieneze, a caracterizat evoluția structurilor economice ale Transilvaniei în perioada 1821–1848. Numeroasele date furnizate de statistici oficiale austriece, precum și de înregistrările statisticienilor locali din epocă permit conturarea cifrică a evoluțiilor din principalele domenii ale economiei transilvănene.

Cea mai importantă ramură economică a rămas agricultura, în cadrul căreia raportarea pămîntului de cultură și a producției de cereale supuse contribuției la cifra totală a pămîntului de cultură și a producției de cereale releva o proporție de 51,6% din suprafața cultivată a țării, oferind 46% din producția cerealieră[1]. Rezultă deci că nobilimea și clerul, care nu plăteau impozite, dețineau aproape 50% din pămînturile cultivate și realizau peste 50% din producția de cereale. Acest fapt a marcat elocvent ponderea importantă a părții domeniale exploatate în regie proprie prin munca gratuită a țăranilor dependenți în raport cu loturile țărănești supuse unui proces de eroziune generatoare de mari tensiuni sociale relevate cu prilejul dezbaterilor dietale din 1846/47 privind reașezarea

[1] *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie*, Viena, 1841–1853.

raporturilor urbariale dintre stăpânii de pământ şi iobagi. Înzestrarea cu animale a gospodăriilor contribuabile, reprezentând doar 22% şi respectiv 41% din totalul efectivelor de cai şi vite din Transilvania, a constituit un alt factor, de loc neglijabil, care a agravat criza acestor relaţii[1]. Modalităţile de practicare a agriculturii ca ramură economică esenţială au rămas cu preponderenţă în vechile tipare tradiţionale, deşi semnele de înnoire şi-au făcut simţite treptat prezenţa. Asociaţia Economică de la Cluj, Societatea de Agricultură de la Sibiu, societăţile jurisdicţionale similare din Satu Mare, Bihor, Arad, Ţara Bârsei, constituite în anii imediat premergători Revoluţiei de la 1848, şi-au propus difuzarea cunoştinţelor de agronomie, introducerea unor unelte agricole perfecţionate, promovarea unor noi culturi, mai intensive, stimularea creşterii animalelor, prin organizarea de expoziţii de produse agricole, animale şi maşini, prin publicarea de lucrări de specialitate, prin promovarea predării cunoştinţelor de agricultură în învăţământul sătesc. Au apărut ateliere pentru producerea uneltelor şi maşinilor agricole la Arad, Oradea, Sânnicolau Mare şi, mai cu seamă, la Cluj. În preajma Revoluţiei erau utilizate maşini de treierat, de semănat, pluguri perfecţionate la Jibou, Chişineu-Criş, Lovrin etc. Erau însă numai iniţiative locale, începuturi timide, care vor cunoaşte un impact mai semnificativ de-abia în deceniile următoare.

Fig. 75 Ţăran sas.

Fig. 76 Ţăran maghiar.

O componentă importantă a economiei transilvănene a rămas şi în această perioadă mineritul, producţia de aur, argint, cupru, mercur, plumb, cositor şi sare înregistrând, în districtele miniere din Munţii Apuseni, Baia Mare, Bihor şi Banat o evoluţie ascendentă. Cu toate acestea, semnele crizei pe cale de generalizare nu au întârziat să apară şi în acest domeniu, astfel încât statisticile oficiale austriece indică pentru anii 1847–1848 un deficit al mineritului erarial din toate zonele menţionate ca urmare a nerecuperării cheltuielilor prin veniturile realizate.

Situaţia industriei şi meşteşugurilor oferă, de asemenea, indicii ale raportului între evoluţia economică a Transilvaniei şi criza revoluţionară ce se apropia. Este adevărat,

[1] David Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania. 1790–1848*, Bucureşti, 1989, p. 335–349.

Fig. 77 Mori cu ciubere.

Fig. 78 Români din Ţara Românească la Porţile de Fier, la vama dintre Banat şi Transilvania.

numărul fabricilor şi manufacturilor înregistrate statistic a crescut de la 24 în 1820 la 306 în perioada 1841–1847, dintre care 94 de întreprinderi în ramura textilă, 59 în siderurgie, 45 în industria chimică, 38 în industria alcoolului, 14 în industria faianţei, câte 12 în industria hârtiei şi a tiparului, nouă în domeniul metalurgiei, câte şapte în industria lemnului, a pielăriei şi sticlei, două în industria zahărului. Numărul micilor meşteşugari s-a ridicat, în schimb, în aceeaşi perioadă, la circa 58 000, care realizau doar 41,6% din valoarea totală a producţiei industriale[1], ceea ce relevă o rămânere în urmă evidentă în planul productivităţii, în condiţiile menţinerii încă a restricţiilor breslaşe rigide, ce îngrădeau iniţiativa individuală şi progresul industrial de tip modern.

Retardarea economică din sferele productive, datorată cu deosebire structurilor sociale şi instituţionale învechite care împiedicau punerea în valoare plenară a bogăţiilor şi resurselor existente, şi-a găsit expresia şi în balanţa deficitară a comerţului exterior, chiar dacă tendinţa deficitului era de scădere, până la primul bilanţ pozitiv, cu un excedent de 352 430 florini[2], în anul imediat premergător Revoluţiei.

Un factor agravant al crizei economico-sociale prevestitoare a zguduirii revoluţionare din anul 1848 l-a reprezentat scurgerea, în exteriorul provinciei, a resurselor Transilvaniei prin politica oficială privind veniturile şi cheltuielile statului. Venitul net erarial, rezultat din raportul între veniturile statului (realizate în proporţie de 65% din monopolul vânzării sării şi 24% din contribuţia fiscală a locuitorilor) şi cheltuielile acestuia, mai cu seamă pentru întreţinerea aparatului birocratic şi a armatei imperiale, s-a cifrat, în 1847, la peste 5 milioane de florini, sumă care afluează spre vistieria generală a Imperiului.

[1] Ladislau Gyémánt, *Das offizielle statistische Bild Siebenbürgens am Vorabend der Revolution von 1848*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 2, 1993, p. 147, 167.

[2] *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1797–1848*, 2, Viena, 1853, p. 5, 7.

O provincie bogată în resurse naturale și productive oferea, astfel, în primăvara lui 1848, imaginea unei crize economice care se agrava din zi în zi, potențând nemulțumirile de ordin social, politic, național și confesional. Acest amestec exploziv făcea tardive și ineficiente tentativele de reformă, inconsecvente și lipsite de convingere, încercate de o Vienă anchilozată de „epoca Metternich" și aflată în concurență cu tendințele centrifuge ale nobilimii liberale provinciale.

Confruntări social-politice în ajun de Revoluție. Deceniul cuprins între eșecul reglementării urbariale din anii 1819–1820 și revenirea la o viață publică activă în Transilvania după 1830 se caracterizează printr-un aparent imobilism impus activității politice, prin așa-numitul „sistem Metternich". În condițiile în care dieta nu mai era convocată, iar adunările comitatense erau și ele reduse la o activitate administrativă de rutină, abordarea problemelor de substanță ale societății Principatului a fost amânată sau subsumată unor domenii considerate inofensive din punctul de vedere al stabilității regimului.

În aceste împrejurări, singurele domenii accesibile unor tendințe de ameliorare au fost cele culturale, școlare, bisericești sau locale, privite de „regimul Metternich" ca utile supape de siguranță pentru eliminarea tensiunilor ce se acumulau în permanență. Astfel, după 1820, inițiativele mișcării de emancipare a românilor bănățeni s-au concentrat în jurul protopopului de Timișoara Vasile Georgevici care, prin memoriile sale adresate Curții din Viena și cercurilor conducătoare catolice din Imperiu în 1820, 1822 și 1825, cerea desemnarea unor episcopi români sau cunoscători de limbă română în diecezele de Arad, Timișoara și Vîrșeț, locuite în majoritate de români, numirea unor directori școlari, în fruntea districtelor de Timișoara și Caransebeș, instaurarea unui inspector suprem al școlilor ortodoxe cunoscător deopotrivă al limbii române și sârbești. În argumentarea acestor cereri reveneau în actualitate argumentele tradiționale ale mișcării românești de emancipare privind vechimea și numărul preponderent al românilor, sarcinile publice în proporția ponderii lor.

Fig. 79 Episcopul Vasile Moga.

În Marele Principat al Transilvaniei, episcopul ortodox Vasile Moga solicita, în cursul unei călătorii la Viena din anul 1827, recunoașterea drepturilor egale ale românilor ortodocși cu locuitorii catolici, înlăturarea sarcinilor speciale impuse ortodocșilor pentru întreținerea școlilor, clerului și bisericii proprii, asigurarea mijloacelor corespunzătoare în vederea cultivării clerului și

poporului. La solicitarea Curții din Viena, atât episcopul Moga, cât și episcopul greco-catolic Ioan Bob s-au pronunțat pentru crearea unui sistem de școli sătești, fără încărcarea cu noi sarcini a poporului contribuabil, asigurându-se, totodată, mijloace de trai corespunzătoare pentru dascăli și scutirea lor de sarcini publice.

La nivel local, o serie de comunități românești de pe Pământul Crăiesc solicitau recunoașterea egalității în drepturi și îndatoriri a tuturor locuitorilor din această parte a Principatului, accesul egal la proprietatea imobiliară și la toate beneficiile comunale, în proporția sarcinilor publice purtate.

Curtea de la Viena a încercat rezolvarea acestor doleanțe prin soluții de compromis, menite a da unele satisfacții petiționarilor, fără a afecta însă sistemul instituțional existent în esența lui. Astfel, în dieceza de Arad a fost numit în 1828 un episcop în persoana lui Nestor Ioanovici, român de origine, dar apropiat în același timp de cercurile mitropolitane de la Karlowitz. În episcopiile de Timișoara și Vîrșeț au fost numiți episcopi cunoscători de limbă română. Pe măsura apropierii de anul 1830 a crescut ponderea directorilor de școală români, numirea lui Ioan Tomici și apoi a lui Constantin Diaconovici-Loga în fruntea școlilor ortodoxe din granița militară bănățeană reprezentând exemple elocvente în acest sens. În domeniul școlar, rezoluția aulică din anul 1824 instituia principiul purtării în comun a sarcinilor materiale pentru întreținerea școlilor sătești de către comunitățile și stăpânii de pământ locali. O serie de comunități românești de pe Pământul Crăiesc (Sibiu, Mediaș, Bistrița, Feldioara, Măieruș, Rotbav) au obținut rezoluții favorabile la cererile înaintate Curții.

Desigur, aceste paleative parțiale nu reprezentau soluții viabile și durabile la problemele de fond ale societății transilvănene, astfel încât, după anul 1830, criza vechiului regim a devenit tot mai evidentă atât prin sistemul anacronic și ineficient al modului de exploatare al moșiilor bazat pe robotă și dijmă, prin încătușarea expansiunii industriale și comerciale ca urmare a restricțiilor de breaslă, cât și prin tarele evidente ale unui regim instituțional, în care lipsa infrastructurii economice indispensabile dezvoltării moderne (căi de comunicație, sistem de credit, servicii) se împletea cu o administrație greoaie, o justiție coruptă și părtinitoare, un sistem fiscal inechitabil. Acumularea tensiunilor sociale generate de această situație și-a găsit expresia în necontenitele frământări țărănești care, manifestate sub diverse forme, prefigurau o reeditare a vremurilor lui Horea. Ecourile din 1831 ale răscoalei holerei din Slovacia au făcut ca o atare perspectivă, înspăimântătoare pentru nobilime, să devină o primejdie iminentă. În sfârșit, activizarea mișcării de emancipare națională a majorității românești, care angrena în tot mai mare măsură toate categoriile societății proprii, punea în fața stărilor privilegiate problema supraviețuirii sistemului constituțional exclusiv al Principatului.

Căutând să-și adapteze orientarea politică noilor realități, în condițiile tendinței de a-și perpetua preponderența socială și politică în cadrele unui stat care să-i reprezinte interesele și prin caracterul său național, o parte a nobilimii a reluat programul de reforme, abandonat în anii '90 ai secolului anterior, într-o formă ce încerca adecvarea la împrejurările anului 1830. În programul reformismului nobiliar, care și-a găsit principalul

ideolog în Transilvania în persoana lui Wesselényi Miklós, sunt preluate o seamă de sugestii ale liberalismului economic privind modernizarea modului de practicare a agriculturii și de exploatare a moșiilor, dezvoltarea industrială eliberată de chingile restricțiilor medievale, dezvoltarea sistemului de comunicații, crearea unor instituții de credit. Înlăturarea piedicilor în calea liberei circulații a bunurilor imobiliare, introducerea treptată a principiului purtării generale a sarcinilor publice, modernizarea instituțiilor administrative și judiciare au constituit modalitățile preconizate pentru ieșirea din marasmul sistemului feudal învechit.

În plan social, reformismul nobiliar s-a pronunțat pentru o modificare treptată a relațiilor agrare bazate pe munca servilă, etapele fiind reglementarea urbarială a relațiilor dintre stăpânii de pământ și țărani, răscumpărarea pe bază de liberă învoială a pământului și obligațiilor țărănimii, ca, în final, să aibă loc o răscumpărare generală, obligatorie, a acestora, care să creeze condițiile dezvoltării moderne, bazate pe proprietatea liberă. Acest proces urma a se împleti cu promovarea învățământului și cu lărgirea treptată a drepturilor cetățenești, politice, ale categoriilor sociale nenobiliare, deschizându-se astfel perspectiva integrării acestora într-o națiune modernă, deosebită de cea a comunității medievale a privilegiaților.

Condiția esențială pusă de promotorii programului reformismului nobiliar pentru înfăptuirea acestui ansamblu de măsuri era însă asigurarea caracterului maghiar al comunității naționale preconizate, caracter ce urma a fi garantat prin adoptarea de către toți cei ce deveneau beneficiari ai reformelor, a limbii și, implicit, a naționalității maghiare, constituindu-se astfel o „națiune unică", în cadrele unui stat conceput în granițele regatului medieval ungar, prin uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Pentru realizarea unui atare obiectiv, aplicarea reformelor urma a avea loc sub controlul instituțiilor și organelor reprezentative de stări, a dietei, comitatelor, scaunelor, districtelor, imprimându-se astfel mișcării politice menite a susține programul reformist un pronunțat caracter opoziționist în raport cu Curtea vieneză.

Concomitent cu formularea și cristalizarea treptată a acestui program de acțiune în paginile presei și literaturii politice a vremii, opoziția nobiliară a trecut, după 1830, la o intensă agitație politică la nivelul comitatelor, refuzând efectuarea recrutării ordonate de Curte pentru completarea regimentelor din Transilvania până la convocarea dietei și trecând la alegerea funcționarilor jurisdicționali în locul celor numiți direct de Guberniu, contrar Constituției în vigoare. Au fost abrogate cu de la sine putere dispozițiile privind instrucția obligatorie de șase săptămâni a celor dornici de a trece de la catolicism sau greco-catolicism la o altă religie.

În fața situației tot mai tensionate, Curtea l-a trimis, în primăvara anului 1833, pe comisarul imperial Franz Vlasits cu misiunea de a anula măsurile unilaterale adoptate în comitate și de a restabili liniștea. Luând cunoștință de situația concretă din Transilvania, Vlasits recomanda Curții convocarea dietei, realizându-se însă, totodată, o contrapondere față de tendințele nobiliare opoziționiste prin stimularea mișcării revendicative a românilor majoritari în Principat. El a luat legătura cu episcopul ortodox Vasile Moga, recomandându-i

să înainteze o petiție în vederea recunoașterii drepturilor egale ale ortodocșilor în Transilvania. Curtea vieneză a acceptat, în esență, sugestiile lui Vlasits, convocând dieta pentru 14/26 mai 1834, cu includerea pe ordinea de zi a examinării lucrărilor elaborate de comisiile instituite în 1791, între care figurau și cele privitoare la revendicările românești formulate cu prilejul mișcării *Supplexului*.

Opoziția nobiliară, la rândul ei, a încercat atragerea sprijinului opiniei publice românești, denunțând abuzurile suferite de ortodocși ca urmare a prozelitismului catolic sprijinit de Curte și preconizând în presă, ca și în instrucțiunile deputaților pentru dietă, măsuri privind recunoașterea legală a religiei ortodoxe, primirea nobililor de acest rit în funcțiile comitatense, cu condiția cunoașterii limbii maghiare, înființarea de seminarii și preparandii, promovarea școlilor sătești, îmbunătățirea situației materiale a clerului.

Revenirea astfel a problematicii românești în prim-planul vieții politice a Principatului oferea o nouă posibilitate pentru reluarea firului mișcării politice revendicative pe linia programului *Supplexului*. O atare inițiativă era susținută atât de noua generație intelectuală, în frunte cu Simion Bărnuțiu, formată în spiritul operei Școlii ardelene și a ideilor care animau Europa vremii, cât și din partea unor comunități românești puternice, ca cea de la Brașov, care și-a înaintat doleanțele episcopului ortodox spre a le susține în fața forurilor de decizie.

În această atmosferă generală, episcopul Moga s-a adresat episcopului unit Ioan Lemeni, propunându-i elaborarea în comun a unui memoriu, care să se reia revendicările ridicate în 1791–1792. Conceptul, elaborat în cercurile tinerilor intelectuali blăjeni și difuzat prin copii manuscrise, a fost definitivat la Sibiu de către secretarul Consistoriului ortodox, Aron Budai, memoriul fiind înaintat la Viena, sub semnătura celor doi episcopi, în 5/17 aprilie 1834[1].

Revendicarea esențială a memoriului o constituie dezbaterea dietală a cererilor națiunii române, formulate în 1791–1792 și amânate atunci cu promisiunea reluării ulterioare a discuției, asigurându-se recunoașterea românilor ca o națiune politică de-sine-stătătoare și egală în drepturi în Transilvania. Argumentația se axa pe ideea fundamentală a *Supplexului* privind restabilirea unor drepturi deținute de români odinioară, ca cei mai vechi locuitori ai țării, drepturi care nu le-au fost retrase în mod legal, neexistând nici o vină care le-ar fi putut atrage o asemenea pedeapsă. La argumentația istorico-juridică a *Supplexului* se adăuga mărturia unui document din 1291 privind participarea românilor cu drepturi depline în congregațiile țării. Reluându-se, de asemenea, pledoaria în spiritul dreptului natural privind sarcinile purtate în conformitate cu numărul preponderent al românilor și beneficiile ce le incumbă în aceeași proporție, memoriul se referea în mod accentuat la problematica socială, la pericolul unor nemulțumiri și mișcări populare, la „spiritul vremii", care impunea rezolvarea cererilor prezentate ca singura cale pentru a se asigura înțelegerea reciprocă între națiunile țării și menținerea liniștii publice în Transilvania.

[1] L. Gyémánt, *Memoriul românilor ardeleni din anul 1834*, în AIIAC 17, 1974, p. 98–117.

Luat în dezbatere în cadrul Consiliului de Stat și al Cancelariei aulice transilvănene de la Viena, memoriul episcopilor, deși se recunoaștea la un moment dat că reprezenta cererea îndreptățită pentru stabilirea drepturilor civile ale unei națiuni care forma 2/3 din populația Transilvaniei, a dobândit până la urmă o rezoluție imperială nefavorabilă, bazată pe referatul consilierului Apor Lázár. Această rezoluție considera că românii se bucurau, conform condiției lor sociale, de un statut similar cu categoriile respective ale celorlalte națiuni, că au beneficiat, în cele patru decenii care au trecut de la 1792, de o serie de îmbunătățiri ale subzistenței clerului, învățământului sătesc, organizării bisericești. Recunoașterea românilor ca a „patra națiune" nu se putea realiza decât prin răsturnarea sistemului politic în vigoare, ceea ce ar fi contravenit legilor țării și, în primul rând, articolului 6/1744. Drept urmare, petiționarii trebuiau să aștepte în liniște rezultatele dezbaterilor dietale aflate în curs asupra lucrărilor comisiilor instituite în 1791 privind problemele clerului și ale învățământului[1].

Această rezoluție, care constituia o expresie fidelă a liniei politice promovate de Curte în „epoca Metternich" în privința intangibilității sistemului constituțional și a transferării dezbaterii în domeniile considerate inofensive ale problematicii bisericești, școlare, economice, culturale, lăsa, deci, în seama dietei de la Cluj căutarea soluțiilor preconizate pe acest tărâm limitat.

Dieta Transilvaniei din 1834–1835, dominată de opoziția nobiliară și desfășurată în condițiile unei acerbe confruntări cu Viena, nu a dat însă satisfacție cererilor românești nici măcar în sfera restrânsă circumscrisă de rezoluția imperială. Dându-și seama că nu-și putea impune în fața cercurilor aulice obiectivele de asigurare a controlului asupra organelor de conducere ale Principatului prin alegerea unor personalități favorabile programului nobiliar și nereușind nici în proiectele de promovare ale ideii uniunii cu Ungaria, opoziția, în frunte cu Wesselényi, a adoptat tactica obstrucției, deplasând dezbaterea în domeniul unor sterile aspecte procedurale privitoare la președenția adunării, modalitatea alegerii demnitarilor, formula de jurământ a celor aleși, căutând astfel să arunce răspunderea pentru nerezolvarea problemelor stringente ale țării pe seama guvernului. Gestul lui Wesselényi de a dărui dietei o litografie în vederea tipăririi dezbaterilor, în pofida interdicției guvernamentale, a constituit ultimul impuls pentru ca, în 17/29 ianuarie 1835 să fie emis decretul imperial de dizolvare a organului reprezentativ de stări al Principatului, ceea ce a marcat încheierea mult-așteptatei diete fără a fi reușit să dea răspuns nici uneia din gravele probleme ale crizei societății din Transilvania[2].

[1] Textele luărilor de poziție aulice la Alexandru Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, I, Viena, 1852, p. 229–243; Gheorghe Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830–1840)*, Arad, 1935, p. 419–421.

[2] Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986, p. 296 și urm.

Instituirea guvernării militare a arhiducelui Ferdinand d'Este a adus cu sine o înăsprire temporară a regimului imperial, conducătorilor opoziției, în frunte cu Wesselényi, intentându-li-se procese, o seamă de oficiali guberniali și jurisdicționali demisionând din funcțiile lor. Presa a fost supusă unei severe cenzuri, astfel încât punctele de vedere proaulice au întâmpinat doar o sporadică și voalată ripostă. În ceea ce privește ideile liberale, acestea au reapărut doar cu mare prudență, în problemele aparent inofensive ale programului economic și ale educației, învățământului, situației țărănimii, relațiilor urbariale, privilegiile nobiliare devenind chestiuni intangibile.

Guvernarea autoritară s-a dovedit însă în curând un eșec, ea nefiind în măsură a aduce soluțiile pe care situația stringentă a țării le reclama cu necesitate. În vederea refacerii compromisului cu stările privilegiate locale, Curtea a hotărât convocarea dietei la Sibiu pentru 3/15 aprilie 1837. La această dietă a avut loc ocuparea funcțiilor de conducere ale Principatului prin alegerea din partea stărilor a unor candidați, dintre care Curtea confirma, în general, elementele moderate. Tot acum, Viena a acceptat înaintarea de către dietă a plângerilor acumulate în deceniile anterioare în domeniul administrativ, judiciar, fiscal, confesional etc., fără însă a se lua măsurile concrete de rezolvare solicitate de nobilimea transilvăneană. Nu au fost acceptate de Curte nici cererile formulate privind promovarea limbii maghiare ca limbă a legilor țării. În domeniul reformelor sociale, dieta din 1837–1838 a marcat un impas elocvent prin faptul că nu s-a ajuns la înțelegere nici măcar în privința componenței comisiei care să elaboreze un nou proiect de reglementare urbarială[1].

Vestea convocării dietei la Sibiu a determinat în cercurile din jurul episcopiei ortodoxe apariția tendinței folosirii acestui nou prilej pentru reluarea acțiunii politice în spiritul programului de emancipare a națiunii. Au fost elaborate, astfel, două concepte de memoriu care urmau a fi semnate de clerul, nobilimea și ceilalți locuitori din fiecare protopopiat și adresate episcopului cu mandatul de a susține în fața împăratului și a dietei revendicările naționale.

Programul elaborat s-a concentrat în jurul recunoașterii egalității în drepturi a națiunii române și a confesiunilor sale, înlăturându-se numirile jignitoare de „neprimiți", „suferiți", care nu erau potrivite „nici nației românești, nici relighiei grecești, dar nici cultivatului nostru veac". Ideea fundamentală în susținerea acestor postulate, ca și în memoriile anterioare din 1791–1792 și 1834 la care se făcea referire directă în actele menționate, era restabilirea națiunii române în drepturile deținute înainte, pe care le-a pierdut nu pe cale legală, ci prin „mășterimea vremilor". Dovezile în acest sens erau oferite de dregătoriile înalte purtate în Transilvania până în secolul al XVII-lea de personalități românești și de existența unei numeroase nobilimi românești în ținuturi ca Hunedoara, Făgăraș sau Chioar. Pe de altă parte, „tolerarea" românilor doar pentru binele de obște, afirmată în codurile de legi elaborate în veacul al XVII-lea, era contrazisă de rolul acestei națiuni în purtarea sarcinilor publice în proporția numărului său preponderent, de

[1] [*Protocolul dietei din 1837–1838*], Sibiu, f.a., apud L. Gyémánt, *op.cit.*, p. 196 și urm.

participarea sa la constituirea regimentelor pentru apărarea țării, de promovarea agriculturii și a negoțului, care aduceau mari folose patriei. Se impunea, deci, în conformitate cu principiul ca „cei ce poartă greotățile să simtă și folosul care urmează după acelea", ca și românii sa poată ocupa, proporțional cu numărul lor și fără deosebire de rit, toate funcțiile publice și să aibă reprezentare dietală în aceeași proporție.

Fig. 80 Sibiul la mijlocul secolului al XIX-lea.

În ceea ce privește religia ortodoxă, se relua argumentația din *Supplex* privind drepturile deținute de aceasta dintotdeauna în țară, fără a fi fost afectată de tulburările provocate de Reformă în statutul celorlalte confesiuni, calificate ulterior drept „recepte". Lipsa vreunei legi pozitive care să elimine religia românilor din rândul celor legal recunoscute impunea înlăturarea situației nedrepte în care ortodocșii erau excluși din funcțiile publice, iar uniților nu li se acorda egalitatea promisă cu celelalte religii.

Argumentația istorico-juridică și de drept natural a celor două concepte de memoriu urma deci fidel ductul ideilor actelor revendicative din perioada *Supplexului*. Sursa directă de inspirație din aceste acte ne este dovedită de apariția la Boița, în părțile Sibiului, a unei copii după un manuscris în 14 puncte elaborat în perioada dintre cele două *Supplexuri* din 1791–1792. Data purtată de această copie — 14/26 mai 1837 — oferă un indiciu și asupra datării conceptelor în discuție. În ceea ce privește autorul conceptelor, elementele de conținut rezultate din compararea actelor reprezentative ale mișcării naționale românești de după 1792 indică rolul determinant al aceluiași secretar consistorial Aron Budai.

Pe lângă elementele de continuitate în raport cu actele politice românești anterioare, conceptele din 1837 aduceau și unele aspecte noi, care reflectau starea de spirit generală, caracteristică perioadei de după 1830. Referințele repetate la „Europa cea luminată", la „cultivatul veac" care „fiestecăruia nu tăgăduiește drepturile omenirii", constituiau o accentuată reluare a asertiunilor din memoriul celor doi episcopi din 1834 privind „spiritul timpului". Modul de acțiune preconizat, care urmărea mobilizarea unor pături mai largi pentru susținerea actului revendicativ, episcopului revenindu-i doar rolul de plenipotențiar, reprezenta un însemnat pas înainte în raport cu modalitățile preponderent elitare de promovare a revendicărilor politice din deceniile anterioare. Se remarcă, de asemenea, prevalența netă a spiritului național asupra celui confesional, conceptele formulate în mediul ortodox din jurul episcopiei de la Sibiu făcând referiri frecvente și la situația uniților.

Primele semne ale acțiunii concrete pentru materializarea celor de mai sus datează din 14/26 februarie 1837, când episcopul Moga s-a adresat clerului diecezan, cerându-i să-și formuleze revendicările spre a fi prezentate la dietă. În 3/15 aprilie, el a revenit cu un nou apel, solicitând elemente concrete privind situația clerului: câți preoți au fost arestați în mod abuziv, câți slujitori bisericești au fost recrutați, ce averi bisericești au fost confiscate etc.

Asupra conținutului și stării de spirit ce anima acele „relații protopopești" la care ulterior episcopul Moga făcea repetate referiri ne putem formula o imagine dintr-un astfel de răspuns la apelul episcopal, provenit din partea clerului ortodox al protopopiatului Zlatnei. Cererile celor 17 parohi semnatari au fost inaugurate, în mod semnificativ, printr-o declarație de adeziune la cauza emancipării generale a națiunii și religiei: „Ca nația noastră de-a-npriună cu relighia să fie primită". Urmau apoi revendicările concrete ale clerului, cu referiri, de multe ori locale, privind scutirea de contribuție, taxe, slujbe, dijmă și vămi, beneficierea de plată și case parohiale pe seama preoților, eliberarea slujitorilor bisericești de sarcinile obștești și domeniale, înființarea de școli în fiecare parohie, cu dascăli români[1].

Acest act, care poate fi privit ca reprezentativ pentru răspunsurile primite de episcopul Moga la apelul său, cuprindea elemente ce vădesc influența conceptelor elaborate pentru o petiție generală în numele națiunii. Ceea ce prevala însă era referirea specială la situația clerului ortodox, contrapusă deseori statutului mai favorabil al preoților uniți. Pornind de la acest material concret avut la dispoziție, episcopul Moga și cercul din jurul său, în memoriul pe care l-a înaintat în cele din urmă dietei la 6/18 iulie 1837[2], restrângea sfera revendicărilor la situația clerului ortodox și la statutul românilor de pe Pământul Crăiesc, domeniu în care condițiile politice de desfășurare a lucrărilor dietei de la Sibiu păreau a oferi șanse sporite de izbândă.

Într-adevăr, dieta de la Sibiu din 1837–1838 a marcat o puternică recrudescență a conflictului dintre catolicii, în general favorabili Curții și bucurându-se de sprijinul acesteia, și reformații preponderenți în tabăra nobilimii opoziționiste. Tendința numirii episcopului catolic în funcția de consilier gubernial a determinat exacerbarea polemicii, urmată de înaintarea la Curte a unor întinse memorii ale dietei cuprinzând plângerile reformaților, luteranilor și unitarienilor împotriva preponderenței catolice. În acest conflict, opoziția nobiliară relua tactica din 1834 privind denunțarea prozelitismului greco-catolic și a abuzurilor suferite de ortodocși ca un mijloc de slăbire a pozițiilor catolice. Căutând să folosească acest prilej favorabil, memoriul lui Vasile Moga aducea în prim-plan revendicările clerului ortodox, cerând îmbunătățirea situației sale materiale prin scutiri de obligații, pământuri parohiale, ajutoare bănești, dijmă de la credincioșii proprii, încetarea arestărilor abuzive de preoți și oprirea recrutării fiilor acestora, asigurarea unor posibilități de instruire prin înființarea unui seminar la Sibiu.

---

[1] Textele acestor acte, pastrate la Biblioteca Mitropoliei din Sibiu, publicate în L. Gyémánt, *O încercare de reluare a Supplexului în anul 1837*, în AIIAC 22, 1979, p. 389–406.

[2] Textul memoriului în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 44–45/1840.

Dieta din 1837–1838 a marcat și primele semne grăitoare ale conflictului dintre deputații sași și reprezentanții celorlalte două „națiuni" privilegiate, conflict care, în anii următori, va lua proporții dramatice. Numirea comitelui săsesc în funcția de consilier gubernial, întâmpinată cu indignare de majoritatea dietală, opoziția săsească la orice referire în plângerile înaintate Curții de către dietă la problemele Pământului Crăiesc, au prefațat conflictul deschis în chestiunea limbii de redactare a legilor țării, în care deputații sași opinau pentru menținerea limbii latine. Tot atât de hotărât deputații sași respingeau și ideea unor negocieri privind uniunea Transilvaniei cu Ungaria.

Mizând pe tendința majorității dietale de a exercita presiuni asupra opoziției săsești, Vasile Moga a concretizat în memoriul său abuzurile suferite de clerul ortodox mai cu seamă cu exemple de pe Pământul Crăiesc. El solicita, de asemenea, recunoașterea dietală a egalității în drepturi a românilor în jurisdicțiile săsești în sensul primirii lor în dregătorii și în bresle, a beneficierii de venituri publice, a asigurării statutului similar al clerului ortodox cu cel luteran.

Dacă programul de revendicări înaintat dietei se restrângea, deci, la aceste două probleme, în schimb argumentația utiliza elementele esențiale ale conceptelor pregătite pentru o reluare a programului politic integral. Apărea astfel ideea numărului, a sarcinilor purtate, a contribuției românești la promovarea diferitelor ramuri economice și la apărarea țării. Restabilirea unor drepturi, deținute anterior și pierdute în mod abuziv, era aplicată la cazul concret al dreptului la dijmă al clerului ortodox, după cum revendicarea ștergerii unor numiri jignitoare apărea și ea doar cu privire la cler. Nu lipsea nici referința la „spiritul acestui veac lăudat pentru umanitatea care cere ca fiecăruia să i se dea dreptul său". În sfârșit, revendicările prezentate erau considerate ca un prim pas până la rezolvarea îmbunătățirii „sorții după adevăr și dreptate a întregii sărăcii nații".

Fără a pierde deci din vedere programul politic general și uzând de argumentația acestuia, memoriul din 1837 rămânea, totuși, cu preponderență, la problematica specifică clerului ortodox, ceea ce explică excluderea pentru moment a proiectatei colaborări a celor două confesiuni românești într-o acțiune revendicativă națională comună. Că elemente favorabile unei atari acțiuni au existat și în mediul greco-catolic dovedește starea de spirit premergătoare dietei, când episcopul Ioan Lemeni a fost asaltat de cereri pentru folosirea acestui prilej în vederea promovării revendicărilor românești. La sfârșitul lui februarie 1837, vicarul de Șimleu, Alexandru Sterca-Șuluțiu, insista pentru convocarea sinodului care să elaboreze programul de doleanțe naționale. Vicarii de Făgăraș și Hațeg, făcându-se ecoul cererilor clerului subordonat, solicitau punerea la ordinea zilei a revendicărilor concrete privind dreptul preoților uniți la dijmă, scutirea de obligații a slujitorilor bisericești. Cu prilejul sinodului convocat la Blaj în iulie 1838 pentru depunerea jurământului omagial față de împărat, s-a protestat împotriva pretenției Guberniului de a se jura și pe *Unio Trium Nationum*, clerul unit rezervându-și dreptul de a promova pe căi legale libertatea și egalitatea națiunii române cu privire la toate beneficiile politice și cetățenești[1].

Episcopul Lemeni s-a rezumat însă la o audiență cerută comisarului imperial Ferdinand d'Este, în care i-a solicitat sprijinul pentru revendicările clerului și poporului român. Ca și Vasile Moga, el s-a limitat la doleanțele specifice clerului său, pe care le-a înaintat, în martie 1838, Curții, cerând egalitatea clerului unit cu cel catolic în privința subzistenței materiale, a dreptului la dijmă, a numărului de familii necesare pentru constituirea unei parohii. În argumentarea acestor cereri, el insista asupra prevederilor din Diplomele Unirii și asupra intereselor Curții de a înlătura piedicile în calea promovării Unirii religioase.

Dezbaterile dietale asupra memoriului lui Vasile Moga, desfășurate în 17/29 ianuarie 1838, nu au îndreptățit însă speranțele puse în sprijinul opoziției nobiliare anticatolice și antisăsești. Deși o serie de vorbitori subliniau că era vorba de „cererea îndreptățită a 2/3 din populația țării", până la urmă memoriul a fost transferat spre examinare unei comisii, care urma să-și înainteze raportul la următoarea dietă. Nici propunerile avansate de lideri ai opoziției privind elaborarea unui proiect de lege asupra „drepturilor politice și libertăților egale pentru ortodocși" nu s-au dovedit a fi altceva decât un pios deziderat, amânat *sine die* de către majoritatea dietală[2].

Orientarea demersurilor oficiale ale celor doi episcopi spre revendicări restrânse pe baze confesionale a împiedicat, deci, realizarea în 1837–1838 a unei largi acțiuni revendicative pe linia programului general de emancipare a națiunii. Dincolo de inițiativele îndreptate spre forurile oficiale se contura însă și o cale de promovare a ideilor programului național care, având în vedere crearea unei opinii publice puternice, urmărea să dea o mai mare greutate acțiunilor politice viitoare.

Încă la 1/13 ianuarie 1835, în proiectul său pentru scoaterea unei publicații periodice intitulată „Ateneul românesc", profesorul Preparandiei din Arad, Alexandru Gavra, preconiza editarea *Supplexului* din 1791 în traducere românească, însoțită de o „sinoptică înșirare a întâmplărilor românilor" pe baza lucrărilor lui Samuil Micu, Petru Maior și Ladislau Vaida[3]. Dacă acest proiect nu s-a realizat datorită lipsei de sprijin material și a opoziției autorităților, în schimb foile lui George Barițiu, „Gazeta de Transilvania" și „Foaie pentru minte, inimă și literatură", apărute la Brașov în 1838, și-au asumat, de la începutul activității lor, ca o esențială misiune, propagarea ideilor programului politic național în cercuri cât mai largi ale societății românești. Încă în primul an de apariție, „Foaia" sublinia ideea egalității în drepturi a nobililor români din comitate și a românilor de pe Pământul Crăiesc cu concetățenii lor de aceeași condiție socială, precum și identitatea statutului uniților cu catolicii. În anul 1842, Barițiu publica în „Foaie" argumentele principale și cele cinci puncte revendicative ale *Supplexului*, iar articolele lui Ioan

---

[1] Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, I, Sibiu, 1902, p. 175.

[2] [*Protocolul dietei din 1837–1838*], p. 638, 725, apud L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 196.

[3] Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p. 264–265.

Fig. 81 George Barițiu.

Maiorescu, din același an, reluau elementele esențiale ale argumentației istorice și juridice care stăteau la baza programului politic românesc[1].

Piatra de încercare a acestei noi solidarități naționale pe cale de cristalizare și a forței acțiunii unite a opiniei publice românești în fața pericolelor care amenințau identitatea sa etnico-culturală a constituit-o împrejurările furtunoase ale dietei de la Cluj din 1841–1843, cu prilejul căreia reformismul nobiliar a încercat punerea în aplicare a obiectivului programatic al constituirii „națiunii unice" în Transilvania. Astfel, încă din 1838 Guberniul a trecut la emiterea corespondenței sale către toate jurisdicțiile țării în limba maghiară, anticipând o rezoluție dietală în acest sens. Presa maghiară, cu deosebire în 1840–1841, a trecut la o sistematică și insistentă campanie în favoarea limbii oficiale maghiare, urmărind cu multă atenție progresele maghiarizării în părțile apusene și popularizând cu deosebire proiectele privind promovarea limbii maghiare în școlile sătești. În preajma dietei, instrucțiunile comitatelor și scaunelor secuiești către deputații lor cuprindeau, la loc de frunte, abordarea cu prioritate în dezbaterile dietale a problemei limbii oficiale maghiare.

Într-o astfel de atmosferă, în ședința dietală din 15/27 ianuarie 1842, deputatul de Zarand, Dénes Kozma, propune un proiect de lege care prevedea introducerea limbii maghiare în textele de legi, în corespondența oficială, în actele dietale, în matricolele și în actele bisericești, ca și în toate instituțiile de învățământ din Transilvania. Singura excepție admisă o constituia folosirea, de către națiunea săsească, a limbii germane în afacerile sale interne. Acest proiect, deosebit de drastic, era moderat întrucâtva prin amendamentele aduse de Kemény Dénes, care introducea un termen de 10 ani pentru corespondențele națiunii săsești cu forurile aulice și provinciale, restrângea prevederile privind actele bisericești la confesiunile cu limba de predică maghiară și exceptau școlile de la Blaj de obligația introducerii imediate a limbii de predare maghiare. Mergând pe aceeași linie, Teleki Domokos se pronunța pentru menținerea națiunii săsești în privința corespondenței oficiale, a treburilor sale interne, a bisericii și școlii în *status-quo*, în școlile ortodoxe și greco-catolice limba maghiară urmând să devină doar obiect de studiu.

După dezbateri înverșunate, s-a conturat proiectul final care declara limba maghiară limbă oficială, exceptându-se de sub această prevedere națiunea săsească în sensul propus de Teleki. Biserica unită și ortodoxă urmau ca, în decurs de 10 ani, să folosească limba maghiară în toate protocoalele și corespondențele, precum și în actele interne, slujitorii

[1] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr.17/1838; nr. 21–24/1842.

lor trebuiau să cunoască obligatoriu limba maghiară, iar în școlile greco-catolice aceasta urmând să devină, după acest termen, limbă de predare. Se solicita împăratului să asigure condițiile însușirii limbii maghiare de către candidații de preoți ortodocși, până când urma să se reglementeze pe cale legislativă situația învățământului în general[1].

Așa cum era de așteptat, proiectul dietei de la Cluj a întâmpinat o puternică rezistență în cadrul opiniei publice românești. Inițiativa a plecat de la Blaj, unde, în 13/25 februarie 1842, Simion Bărnuțiu sintetiza, sub titlul *O tocmeală de rușine și o lege nedreaptă*, eșafodajul argumentativ al punctului de vedere românesc în problema limbii. Pe baza preceptelor filosofiei kantiene, Bărnuțiu fundamenta dreptul inalienabil al fiecărui popor la limba proprie, drept care nu putea fi compensat prin avantajele promise de reformismul nobiliar. Vechimea limbii române, unitatea sa în toate părțile locuite de vorbitorii ei, meritele românilor în purtarea sarcinilor publice, ca și în apărarea țării, impuneau respectarea drepturilor limbii române, pentru că nu poate fi un bun cetățean cel ce-și leapădă naționalitatea și limba. Accesul la cultură — tendința firească a fiecărui popor — nu era posibil decât prin intermediul limbii materne. Moralitatea cerea ca atari tendințe să fie sprijinite, iar încercarea răpirii acestei „averi din lontru", pe care se întemeiază caracterul și naționalitatea unui popor, nu ar face decât să stârnească dezbinare și conflicte[2].

Pe baza acestei expuneri de motive, Consistoriul de la Blaj, întrunit peste două zile cu participarea extraordinară a profesorilor, a adoptat un *Protest*, redactat de Timotei Cipariu, care punea accentul asupra efectelor practice nefaste, previzibile, ale proiectului dietal. Aceasta ar fi dus la oprirea progreselor culturale realizate după înlocuirea limbii slavone cu cea maternă, ar fi frustrat biserica de o seamă de personalități de valoare pe motivul unic al necunoașterii limbii maghiare, ar fi determinat decăderea învățământului, căci promovarea culturii naționale nu era posibilă decât în limba maternă. Drept urmare, în numele poporului român, preponderent ca număr în Transilvania, se solicita menținerea uzului de veacuri în privința utilizării „limbii materne romane și a limbii mame latine" în administrația internă diecezană, în învățământul tinerimii studioase și a poporului. *Protestul* a fost trimis episcopului Lemeni, aflat la dietă, cu rugămintea de a-l înainta Curții, solicitând, totodată, împăratului aprobarea convocării sinodului pentru a-și exprima opinia autorizată în această problemă referitoare la „cele mai sfinte drepturi naturale"[3].

În vederea afirmării de pe pozițiile intereselor naționale comune ale opoziției față de proiectul dietal, *Protestul* a fost trimis și Consistoriului ortodox de la Sibiu, căutându-se astfel reînnodarea colaborării interconfesionale în fața pericolului reprezentat de tendințele nobiliare de deznaționalizare. Răspunsul Consistoriului sibian, din 6/18 martie 1842, purta amprenta actelor revendicative anterioare, izvorâte din cercurile aflate în jurul

[1] [*Protocolul dietei din 1841–1843*], Cluj, 1841–1843; Ioan Lupaș, *O lege votată în dieta transilvană din Cluj la 1842*, în Idem, *Studii istorice*, 5, Sibiu-Cluj, 1945–1946, p. 231–264.

[2] Textul publicat de G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924, p. 199–209.

[3] Textul publicat în Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, 1, p. 243–246. Traducerea românească în G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 209–211.

episcopului Moga, formulările identice permiţând ipoteza rolului hotărâtor al lui Aron Budai în redactarea textului. Reapărea, astfel, ca idee directoare, restituirea drepturilor pierdute de români prin „nedreptatea vremurilor", postulat care constituia premisa oricărei discuţii privind domeniul limbii. Enumerarea piedicilor care stăteau în calea învăţării limbii maghiare de către români a prilejuit rememorarea principalelor plângeri cuprinse în actele revendicative înaintate dietei de către episcopul Moga referitoare la situaţia materială şi culturală a clerului ortodox, nerespectarea prevederilor legale privind drepturile acestei confesiuni, abuzurile suferite de români pe Pământul Crăiesc. Se considera, deci, că, înainte de a se pune problema promovării limbii maghiare în rândul clerului şi poporului român, trebuia soluţionată admiterea românilor la toate drepturile şi beneficiile cetăţeneşti, iar clerului să i se asigure un statut similar preoţilor celorlalte confesiuni. Chiar după îndeplinirea acestor condiţii, în biserică şi şcoală românii urmau să păstreze întotdeauna limba maternă, singura în măsură să asigure promovarea culturii şi afirmarea lor ca cetăţeni folositori ţării[1].

Dacă poziţia exprimată de cele două foruri ecleziastice ale românilor ardeleni purta amprenta caracterului lor oficial, larga dezbatere determinată în opinia publică românească de pericolul reprezentat de proiectul dietal a prilejuit şi afirmarea altor puncte de vedere, mult mai radicale în numeroase privinţe. Vicarul de Şimleu, Alexandru Sterca-Şuluţiu, într-un apel adresat în 6/18 martie 1842 celor doi episcopi, vicarilor din Haţeg, Făgăraş şi Năsăud, precum şi Consistoriului blăjean, relua tradiţia lui Inochentie Micu, propunând un „săbor mixt religionario-naţional, din deputaţii clerului şi a nobilităţii şi a nenobilităţii româneşti" de ambele rituri, care să dea protestului românesc în problema limbii girul unei reprezentanţe naţionale, certificând că cele revendicate reprezenta „voia de comun a toată naţia". Protopopul de Sibiu, Nicolae Maniu, în corespondenţa sa către George Bariţiu, pleda în favoarea limbii oficiale române care, într-o formulare ce va reveni în termeni aproape identici la Stephan Ludwig Roth, era considerată „limba de obşte în ţară", în care se înţelegeau maghiarii cu saşii, saşii bistriţeni cu ceilalţi conaţionali, toţi aceştia cu românii. Că ideile lui Nicolae Maniu nu reprezentau o opinie singulară o dovedesc formulările mult apropiate de cele de mai sus cuprinse în *Precuvântarea* la *Icoana pământului*, publicată în acelaşi an de profesorul blăjean Ioan Rusu, privind uzul general al limbii române în Transilvania, ca limbă a celor mai vechi şi mai numeroşi locuitori ai ei, dar şi ca limbă generală de înţelegere între toţi cetăţenii ţării[2].

Toate aceste luări de poziţie au găsit ecou la nivelul opiniei publice româneşti prin intermediul foilor lui Bariţiu. Un mare răsunet a avut cu deosebire articolul lui Bariţiu din „Foaie" intitulat *Românii şi maghiarismul*, care invoca, în favoarea limbii române, numărul preponderent al vorbitorilor ei, meritele românilor în lupta antiotomană, rolul important deţinut în Europa prin poziţia pe care o ocupa la Dunăre şi prin înrudirea

[1] Textul în „Luceafărul", Sibiu, nr.8/1907, p. 159–161.

[2] Ioan Rusu, *Icoana Pământului sau carte de gheografie*, 1, Blaj, 1842, p. I–IX; Iosif Sterca-Şuluţiu, *O lacrimă fierbinte*, Braşov, 1877, p. 78–81; *George Bariţiu şi contemporanii săi*, 3, Bucureşti, 1976, p. 14–16.

cu marea familie a popoarelor latine, calităţile şi nivelul de cultivare a limbii române cu nimic inferior celorlalte limbi din ţară, importanţa acesteia pentru promovarea culturii naţionale. Adeziunile largi la aceste luări de poziţie erau reflectate de corespondenţa adresată lui Bariţiu din diferitele părţi ale Transilvaniei sau din afara ei, de pildă Iordache Mălinescu din Văleni lăudându-l „atât în privirea frumoasei alcătuiri şi a curajului, cât şi în pătrunderea politicii de astăzi a patriei noastre"[1].

În ceea ce priveşte acţiunea românească pe cale oficială împotriva proiectului dietal, episcopul Ioan Lemeni, în momentul în care i-a parvenit *Protestul* Consistoriului de la Blaj, l-a înaintat la Viena împreună cu o *Remonstraţie* a sa, în care solicita respectarea dreptului natural al folosirii limbii materne în şcolile săteşti, în cele normale, în treburile consistoriale şi protopopeşti, ca şi în oficierea cultului. Argumentul său esenţial era numărul românilor, care depăşea jumătate din populaţia Transilvaniei, şi interesul general al promovării ridicării lor culturale, ceea ce era posibil doar în limba maternă[2].

Rezistenţa românească la tendinţele nobiliare de deznaţionalizare, împreună cu opoziţia celorlalte popoare nemaghiare ameninţate din Ungaria şi Transilvania, ofereau argumente importante Curţii pentru a respinge punctele cele mai oneroase ale proiectului, în condiţiile în care Viena era interesată în temperarea elanurilor opoziţioniste, centrifuge, ale nobilimii. Astfel, Cancelaria aulică s-a pronunţat pentru eliminarea referinţelor la problematica şcolară, inclusiv cele privind pregătirea clerului românesc, ca probleme aparţinând viitoarei reforme a învăţământului. În Consiliul de Stat, consilierul Franz Hartig şi ministrul de Interne, Franz Anton Kolowrat, subliniind că românii formau 3/5 din populaţia Principatului, susţineau menţinerea versiunii latine a textelor de legi ca variantă oficială, folosirea limbii române şi latine în corespondenţele bisericilor române şi garantarea folosirii limbii materne în învăţământul sătesc. Rezoluţia imperială din 20 iulie/1 august 1842, care se baza în esenţă pe aceste propuneri, a marcat astfel succesul amplelor acţiuni de rezistenţă ale românilor din Transilvania faţă de proiectul dietal, zădărnicindu-se adoptarea celor mai grave puncte ale acestuia.

Cum era firesc, perspectiva limbii oficiale maghiare în Transilvania a determinat o vehementă opoziţie şi în rândul deputaţilor saşi din dietă, care printre argumentele cele mai importante au invocat, alături de egalitatea în drepturi a celor trei „naţiuni" recunoscute ale Principatului, respingerea acestor planuri de către cei 250 000 locuitori ai Pământului Crăiesc, români şi saşi, care plăteau 3/7 din contribuţia generală a ţării. Ei solicitau pentru aceşti locuitori limba oficială germană, care să devină şi limbă de predare în toate şcolile, considerându-se că românii trebuiau să se adapteze Constituţiei, modului de viaţă, obiceiurilor naţiunii în mijlocul căreia trăiesc şi ale cărei drepturi şi beneficii doreau să le împărtăşească. Această argumentaţie a determinat din partea taberei nobiliare contestarea mandatului deputaţilor saşi de a vorbi în numele românilor de pe Pământul

[1] „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", nr. 9–11/1842; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate naţională 1834–1849*, Bucureşti, 1967, p. 236–238.

[2] Coriolan Suciu, *Preambule la procesul lemenian*, în „Cultura creştină", nr. 8–9/1938, p. 502–508.

Crăiesc, în condițiile în care aceștia erau excluși de la drepturile cetățenești și obligați la prestații ilegale, deși erau cei mai vechi și mai numeroși locuitori în jurisdicțiile pe care le locuiesc împreună cu concetățenii lor sași. Polemica asupra situației românilor de pe Pământul Crăiesc a depășit curând cadrele dietale, presa maghiară prezentând amănunțit abuzurile suferite de românii de pe Pământul Crăiesc, ceea ce ar fi făcut imposibilă alinierea lor la politica celor vinovați de aceste stări de lucruri, în timp ce publicistica săsească sublinia situația mult mai favorabilă a românilor din jurisdicțiile săsești în raport cu conaționalii lor, supuși la sarcini iobăgești, din comitate[1].

Dezbaterile publice asupra problematicii românilor de pe Pământul Crăiesc deschideau astfel perspectivele unei acțiuni politice românești mult mai ample decât cea din 1837. Inițiativa a aparținut tot cercului din jurul episcopului Vasile Moga, unde Aron Budai a redactat un proiect de memoriu trimis la Blaj episcopului Lemeni în vederea reluării firului colaborării din 1834, dincolo de deosebirile confesionale, în interesul cauzei naționale comune. Episcopul Lemeni a încredințat misiunea definitivării memoriului avocatului Alexandru Bohățel, care, pentru a câștiga sprijinul opiniei publice maghiare, a publicat în ziarul clujean „Erdélyi Hiradó" proiectul său. Concomitent, la Sibiu, a fost pregătită o lucrare care să demonstreze lipsa de temei a deducerii privilegiilor exclusive săsești din *Diploma Andreană*, iar românii din Orăștie, într-o petiție în șase puncte, înaintată Universității Săsești în martie 1842, prefigurau principalele revendicări ale viitorului memoriu[2].

După aceste preparative, la 8/20 iulie 1842 „Gazeta de Transilvania" anunța că „episcopii românești cel unit și cel neunit în coînțelegere mai așternură către staturile țării și o altă rugăminte în interesul nației românești, subscrisă de amândoi". Era vorba de memoriul comun al episcopilor Moga și Lemeni în favoarea românilor de pe Pământul Crăiesc, care a devenit, în anii următori, până în 1848, obiectul unor vii dezbateri polemice în jurul acestei problematici[3].

Memoriul episcopilor, pornind de la postulatul fundamental al egalității în drepturi a românilor de pe Pământul Crăiesc, trasa un program de revendicări, care includea doleanțele tuturor categoriilor societății românești din această parte a Principatului. Se solicita, astfel, participarea românilor, în proporția numărului lor, la alegerea deputaților dietali, a delegaților la sesiunile Universității Săsești, la desemnarea dregătorilor, iar pentru a avea personalități pregătite în acest scop să se înlăture piedicile din calea accesului la învățătură a tinerilor români. În ceea ce privea clerul de ambele rituri, erau reluate cererile din actele revendicative anterioare privind îmbunătățirea situației sale materiale și sociale,

---

[1] „Erdélyi Híradó", nr. 18–24, 32–33, 35, 37–39/1842; „Siebenbürger Bote", nr. 27, 34/1842; „Siebenbürger Wochenblatt", nr. 27, 30/1842.

[2] „Erdélyi Híradó", nr. 11, 37–39/1842; „Luceafărul", nr. 8/1907, p. 159–161; Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 502–503; *George Barițiu și contemporanii săi*, 3, p. 14–29, 311–312.

[3] Textul memoriului publicat în „Erdélyi Híradó", nr. 10–12/1843. Traducerea românească la T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 150–163.

pe măsura statutului omologilor din celelalte confesiuni. Pentru orășenii români se revendica practicarea liberă a meseriilor prin desființarea monopolurilor de breaslă, în timp ce pentru țărănime, ca expresie a lărgirii cuprinderii sociale a programului politic național, se cerea, în esență, eliberarea din iobăgie a celor siliți ilegal la un astfel de regim, în condițiile în care pe Pământul Crăiesc nu putea exista alt stăpân de pământ în afara împăratului. Alegerea dregătorilor sătești și dintre români, repartizarea echitabilă a sarcinilor publice, participarea corespunzătoare la beneficiile comunale, rezolvarea proceselor de hotar tărăgănate timp de decenii, completau acest vast program de reglementare a statutului românilor de pe Pământul Crăiesc.

Argumentarea cererilor avea loc, în spiritul tradițiilor mișcării politice românești, în primul rând pe temei istorico-juridic, invocându-se vechimea românilor în Transilvania, prezența lor pe Pământul Crăiesc în momentul venirii coloniștilor sași, drepturile egale garantate de *Diploma Andreană* și recunoscute ulterior în rezoluțiile lui Iosif al II-lea. La aceste argumente se adăugau cele de drept natural privind purtarea sarcinilor publice în proporția numărului preponderent al românilor, prezența lor în sistemul organizării grănicerești, ponderea principală a românilor în recrutările pentru armată. Drept urmare, episcopii, pentru a-și îndeplini misiunea ce li s-a încredințat privind asigurarea păcii și liniștii publice, solicitau dietei restituirea drepturilor egale ce li se cuveneau românilor de pe Pământul Crăiesc conform echității naturale, legilor țării și rezoluțiilor imperiale.

Memoriul a ajuns însă în fața forului legislativ al Principatului într-un moment nefavorabil pentru realizarea rapidă a obiectivelor sale. Rezoluția imperială asupra proiectului de lege în problema limbii, respingând prevederile care stârniseră cele mai aprinse dispute, a făcut ca, pentru moment, locul conflictului deschis din dietă între majoritatea nobiliară și deputații sași să fie luat de apelurile stăruitoare la întărirea „Uniunii celor trei națiuni". Și în presă tonalitatea s-a schimbat, acuzațiile reciproce pentru asuprirea românilor fiind înlocuite cu chemarea la alianță și colaborare a națiunilor privilegiate împotriva „dușmanului comun", aflat în afara cadrelor constituționale.

În aceste condiții, memoriul episcopilor a fost predat unei comisii, care a solicitat opinia deputaților sași. Tărăgănarea înaintării acestei opinii a făcut ca dezbaterea să întârzie până spre sfârșitul lucrărilor dietei. Discuția dietală a avut loc la 20 ianuarie/1 februarie 1845, în atmosfera unei noi încordări a relațiilor dintre majoritatea nobiliară și deputații sași, și s-a soldat, în pofida pledoariei episcopului Lemeni pentru o soluționare rapidă, cu amânarea pentru dieta următoare a dezbaterii de fond asupra revendicărilor românești, promisiunea unică obținută fiind caracterul prioritar al acestei probleme pe ordinea de zi a viitoarei întruniri a forului legislativ[1].

Până atunci, discuția deplasându-se la nivelul opiniei publice, conducătorii mișcării politice românești au solicitat lui George Barițiu difuzarea prin foile sale a unei traduceri românești a textului maghiar original al memoriului. Soluția la care s-a ajuns până la

---

[1] [*Protocolul dietei din 1841–1843*], p. 529, 610–611, 665–668, 713–717, 741, 776, apud I. Gyémánt, *op. cit.*, p. 266 și urm

urmă a fost publicarea, într-o broșură separată, în 1 500 exemplare, difuzate în rândul abonaților foilor lui Barițiu sau vândute la un preț simbolic la Sibiu. Efectele propagării ideilor memoriului în rândul opiniei publice naționale nu au întârziat să se manifeste, un exemplu elocvent fiind cel al comunității românești din Mediaș, care a refuzat prestațiile ilegale pretinse de Magistrat, interpretând actul revendicativ al episcopilor ca o lege adoptată de dietă prin care li se recunoștea statutul de egală îndreptățire, solicitat de atâta vreme. Dându-și seama de pericolul reprezentat de generalizarea unor atari fenomene de nesupunere civică, autoritățile săsești au alarmat forurile provinciale și aulice; măsurile tardive însă ale ministrului poliției și ale guvernatorului Transilvaniei de interdicție a difuzării și de confiscare a exemplarelor tipărite nu au reușit să împiedice difuzorii foilor lui Barițiu să plaseze o parte însemnată a tirajului tipărit[1].

Pentru contracararea efectelor previzibile în fața forurilor oficiale și a opiniei publice, Universitatea Săsească a instituit, în 1843, o comisie care să elaboreze o voluminoasă pledoarie istorico-juridică menită a susține punctul de vedere săsesc în cazul viitoarelor dezbateri dietale. Concomitent, au fost publicate la Brașov și Sibiu, în 1844, două lucrări ale lui Joseph Trausch și Johann Karl Schuller, în care se urmărea să se demonstreze opiniei publice lipsa de temei a revendicărilor românești. Presa săsească a desfășurat, la rândul ei, o vie campanie de combatere a argumentației și cererilor din memoriul episcopilor. Răspunzând acestor inițiative, Consistoriul de la Blaj a sprijinit tipărirea la Aiud a două lucrări în limba maghiară, elaborate de Gaál László, privind cnezatele românești din Transilvania în Evul Mediu și statutul națiunii săsești din Transilvania, menite să pregătească dezbaterea dietală asupra problematicii românilor de pe Pământul Crăiesc.

Mult-așteptata discuție de fond nu a mai avut însă loc nici la ultima dietă prerevoluționară a Transilvaniei din 1846–1847, stările, absorbite de elaborarea reglementării urbariale, negăsind timp decât pentru a promite în 28 octombrie/9 noiembrie 1847, la solicitarea episcopului Lemeni, luarea unei decizii la viitoarea dietă. Evenimentele revoluționare din primăvara anului 1848 au schimbat însă radical datele problemei, Universitatea Săsească, amenințată de lichidarea totală a sistemului privilegiilor sale prin uniunea preconizată a Transilvaniei cu Ungaria, a acceptat practic, la 22 martie/3 aprilie 1848, toate revendicările românești: dreptul românilor de a participa la dregătoriile și organele reprezentative ale Pământului Crăiesc, primirea în bresle, beneficierea clerului de statutul de care se bucura clerul celorlalte confesiuni[2]. Așa cum sublinia însă George Barițiu, aceste măsuri, care în 1843 sau măcar în ianuarie 1848 ar fi avut cu totul alte efecte, în noile împrejurări revoluționare s-au dovedit tardive. Programul de la Blaj, sub influența hotărâtoare a viziunii lui Simion Bărnuțiu, a optat pentru soluția globală a independenței politice a națiunii române în totalitatea ei,

[1] L. Gyémánt, *Problema tipăririi Memoriului din 1842 în favoarea românilor de pe Pământul Crăiesc*, în AIIAC 20, 1977, p. 329–342.

[2] „Gazeta de Transilvania", nr. 26–27, 29, 32/1848.

rezolvându-se pe această cale implicit și problema mult dezbătută a statutului românilor de pe Pământul Crăiesc.

Punând în centrul preocupărilor și eforturilor ei la dieta din 1841–1843 problema limbii oficiale maghiare ca obiectiv esențial al programului său național, majoritatea nobiliară, în fața rezistenței puternice întâmpinate de proiect, și-a dat seama de necesitatea trecerii concomitente și la realizarea unor prevederi ale reformelor menite a justifica aceste tendințe. În condițiile în care Curtea insista asupra luării în dezbatere a problemei esențiale a reglementării generale a relațiilor urbariale între stăpânii de pământ și țărani, dieta a supralicitat, hotărând adoptarea imediată a unor proiecte de legi menite să rezolve aspectele cele mai stringente ale acestei problematici, fără a mai aștepta rezultatul unei îndelungate discuții asupra soluțiilor globale. Astfel, gruparea reformistă a nobilimii liberale din dietă a impus ca muncile publice să fie obligatorii pentru toți cetățenii țării, inclusiv pentru nobili, cu mențiunea ca cei care au coloni să li se recunoască până la jumătate din zilele de muncă publică în contul obligațiilor de robotă. În privința sarcinilor iobăgești stabilite în 1769, nivelul acestora nu trebuia să fie depășit, iar acolo unde se situa sub această limită, să rămână nemodificate. Funcționarii publici trebuiau să vegheze la păstrarea neștirbită a loturilor țărănești, prevenindu-se masivele răpiri de pământ previzibile la vestea apropiatei reglementări urbariale. Puterea judecătorească a stăpânului de pământ era restrânsă la cazurile de nesupunere la muncă sau injurii personale din partea țăranului, celelalte probleme urmând a fi transferate forurilor statului. Se anula dreptul stăpânului de a dicta pedepse corporale, stabilindu-se ca forme de puniție închisoarea și amenzile bănești. Plângerile împotriva abuzurilor nobiliare urmau să se judece fără a se pretinde înainte taxele de judecată, pentru a înlesni recurgerea țăranilor la forurile de justiție, iar plângerile contra scoaterii ilegale din lotul urbarial — pe calea procedurală cea mai scurtă. Erau anulate legile care interziceau nenobililor purtarea de procese și proprietatea asupra bunurilor imobiliare cu drept de moștenire. În ceea ce privește libera strămutare, se anula dreptul de preempțiune al stăpânului de pământ asupra construcțiilor și îmbunătățirilor aduse de țăran, iar recoltele semănăturilor de toamnă reveneau acestuia din urmă. Se ștergea și principala restricție instituită în 1791 privind aducerea unui înlocuitor de către țăranul care se muta. Scoaterea din lot a țăranului putea avea loc doar pentru nesupunere, răzvrătire sau incapacitatea purtării sarcinilor, în acest ultim caz scoaterea urmând a fi precedată de un avertisment preliminar de doi ani[1].

Mulțimea de proteste și contrapăreri înaintate de reprezentanții unor comitate, de deputații secui, de numeroși regaliști numiți din oficiu în dietă de Guberniu și Curte, care fie că pretindeau amânarea în ansamblu a proiectelor de mai sus, fie că se pronunțau împotriva unor puncte ca neștirbirea loturilor țărănești, anularea dreptului nobiliar de preempțiune, termenul de doi ani premergător scoaterii din lot, dovedeau, fără îndoială, caracterul liberal al acestor propuneri ce au stârnit împotrivirea elementelor conservatoare. Cu excepția dreptului de purtare a proceselor, sancționat de Curte, celelalte concesii

[1] [*Protocolul dietei din 1841–1843*], p. 391–394, 412–419, 426, apud L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 294 și urm.

rămâneau însă simple deziderate, Viena refuzând adoptarea proiectelor votate de majoritatea dietală, sub pretextul includerii lor în viitoarea reglementare globală.

Comisia însărcinată cu elaborarea noii reglementări și-a desfășurat lucrările între 24 noiembrie/6 decembrie 1843 și 13/25 iulie 1845. Rezultatul final reflecta punctul de vedere al aripii liberale reformiste a nobilimii din Transilvania, care prevedea ca punct de plecare o reglementare generală a situației proprietății funciare printr-o conscripție a pământurilor, comasarea și separarea proprietăților, delimitarea pământurilor țărănești de părțile de moșie exploatate în regie proprie (*alodiaturi*), stabilirea mărimii sesiilor urbariale ale țărănimii în funcție de condițiile locale, astfel încât să se asigure mijloacele de trai și posibilitatea purtării sarcinilor publice, reîmpărțirea pământului urbarial între țărani în așa fel ca să nu existe gospodării mai mici de o jumătate de sesie. Stabilirea obligațiilor țărănești urma să se facă pe baza pământului urbarial astfel atribuit, cu ajutorul unei chei care să reprezinte obligațiile ce greva o sesie întreagă. Stabilirea acestei chei trebuia să prilejuiască principala concesie din partea nobilimii, printr-o reducere considerabilă a sarcinilor impuse, la care urma să se adauge desființarea autorității juridice a stăpânului de pământ asupra țăranului. Astfel clarificată situația pământurilor și obligațiilor urbariale, se putea trece la răscumpărarea acestora, fie printr-o parte a pământului atribuit, fie prin sume puse la dispoziția țăranilor de instituțiile de credit care urmau a se înființa. Pentru moment, întrucât termenul prevăzut pentru acest ansamblu de măsuri era de 25 ani, țăranii urmau să rămână în posesia pământului deținut efectiv de ei, cu excepția alodiaturilor, care trebuiau restituite imediat stăpânilor de pământ. Tot în mod provizoriu, până la reglementarea definitivă, se stabileau limite maxime ale obligațiilor urbariale. Răscumpărarea pământurilor și obligațiilor urma să se facă exclusiv prin bună înțelegere între proprietari și țărani, costul reglementării căzând în sarcina statului și a nobilimii.

Acest proiect oferea o cale pentru scoaterea economiei nobiliare din impasul insolubil în care intrase sistemul feudal de exploatare a moșiilor. Înfăptuirea prin efort financiar obștesc a comasării, separării și delimitării proprietăților funciare, inaccesibile în mod individual datorită cheltuielilor ce le implicau, deschidea calea spre proprietatea liberă ca primă condiție a trecerii de la o agricultură de tip modern, capitalist. Sumele de răscumpărare a pământurilor și obligațiilor urbariale ar fi creat sursa de capital necesară, iar prin reîmpărțirea pământului între țărani, admițându-se doar gospodării viabile de o sesie întreagă sau jumătate de sesie, s-ar fi eliberat forța de muncă aptă de a constitui pătura muncitorilor agricoli salariați. Concesiile prevăzute prin reducerea simțitoare a obligațiilor, răscumpărarea imediată a dijmei, renunțarea la autoritatea juridică a stăpânilor de pământ aveau menirea de a restrânge pericolul unei răsturnări revoluționare și de a oferi posibilitatea unei tranziții pașnice.

Limitele proiectului constau în principiul retrocedării imediate de către țărani a pământurilor de proveniență alodială aflate în folosința lor, ca o compensație pentru pierderile suferite de nobilime prin reducerea cuantumului obligațiilor. Pe drept cuvânt, deci, așa cum sublinia un contemporan, mărul discordiei era pentru moment nu cât

Fig. 82 Cancelarul aulic Jósika Sámuel.

pământ *să se dea* țăranului, ci cât *să i se ia* acestuia. De asemenea, reglementarea finală urma să dureze aproape un sfert de veac, lăsând țărănimea într-un provizorat, care nu putea genera decât nemulțumire.

Majoritatea nobilimii din Transilvania a privit cu ostilitate proiectul comisiei datorită unei îngustimi de vederi, care o făcea să nu realizeze necesitatea imperioasă a unor concesii reale față de țărani și a unor schimbări structurale în modalitatea de exploatare a moșiilor, pentru a se preveni iminentul faliment social și economic. Partidul conservator, condus de cancelarul aulic Jósika Sámuel și de comitele suprem de Dăbâca, Jósika Lájos, își propunea elaborarea inevitabilului urbariu în așa fel încât pierderile rezultate din renunțarea la o parte din obligațiile țărănimii să fie compensate pe altă cale. Modalitatea compensației a fost găsită în răpirea unei părți a pământului țărănesc prin stabilirea mărimii sesiei urbariale cu mult sub cantitatea de pământ deținută efectiv de țărani, astfel încât aceștia să fie nevoiți a arenda întinderi de pământ corespunzătoare celor ce li s-au luat, în schimbul unor obligații suplimentare care să echivaleze sau chiar să depășească concesiile acordate.

Curtea de la Viena a încercat inițial să introducă reglementarea relațiilor agrare pe cale administrativă, fără consultarea dietei, asigurându-și astfel simpatia țărănimii și neutralizând opoziția nobiliară. Viena era îndemnată în acest sens și de experiența evenimentelor din Galiția, unde, în primăvara anului 1846, a reușit să se folosească cu succes țărănimea, atrasă prin promisiunea introducerii urbariului, împotriva mișcării de eliberare națională condusă de nobilimea poloneză.

În fața acestui pericol, care le amenința deopotrivă interesele, liberalii și conservatorii și-au dat mâna, obligând Curtea, prin presiunile lor, să lase misiunea elaborării urbariului pe seama dietei convocate la Cluj. Conservatorii, acceptând principala condiție a Vienei, despărțirea problemei urbariale de cea contribuțională, pentru a se crea astfel posibilitatea măririi impozitelor în urma reglementării, s-au bucurat în alegerile pentru dietă de sprijinul autorităților, astfel încât partida condusă de cei doi Jósika și-a asigurat o majoritate dietală confortabilă[1].

Dezbaterile dietale din 1846–1847 asupra problemei urbariale au reprezentat o metodică și tenace înaintare a majorității conservatoare spre scopul propus, opoziția liberală fiind nevoită să cedeze pas cu pas, până la spulberarea finală a speranțelor sale într-un urbariu cât de cât echitabil. Rezoluția adoptată privind separarea problemei contribuționale de cea urbarială, cu menținerea platonicului drept de a cere împăratului să nu mărească impozitele către stat, a marcat prima înfrângere a liberalilor. O nouă renunțare la un

[1] L. Gyémánt, *Geneza urbariului ardelean din 1846–1847*, în AIIAC 19, 1976, p. 178–181.

principiu de bază al proiectului liberal a adus discutarea răscumpărării pământului și obligațiilor țărănești, hotărârea majorității desemnând o comisie care să se ocupe de dezbaterea *oportunității* în sine a acestei idei.

Primul articol de lege privind stabilirea cantității totale a pământului urbarial a prilejuit confruntarea hotărâtoare, care a decis soarta întregii reglementări. În opoziție cu proiectul inițial, care prevedea lăsarea în mâna țăranilor a întregului pământ deținut efectiv de aceștia, cu excepția celor dovedite de proprietari ca având proveniență alodială, majoritatea dietală a impus ca bază a reglementării conscripția efectuată în 1819–1820, care urma a fi adusă la zi. În momentul în care liberalii opinau pentru rectificarea conscripției conform situației din 1843, ceea ce ar fi legalizat implicit răpirile de pământuri iobăgești care au avut loc între 1820 și 1843, conducătorul partidei conservatoare din dietă, Jósika Lájos, a venit cu o propunere decisivă referitoare la orientarea întregii legislații urbariale în direcția dorită de conservatori. El a introdus principiul determinării îndreptățirii țăranilor la sesie întreagă, jumătate, sfert etc. în funcție de obligațiile actuale pe care le purtau. În cazul aplicării acestui sistem, cantitatea totală de pământ urbarial lăsat în folosința țăranilor devenea dependentă de mărimea unei sesii și de numărul total de loturi determinat pe baza principiului de mai sus. Dacă pământul urbarial necesar stabilit nu era acoperit de suprafețele înscrise în conscripția din 1819–1820 atunci urma să se folosească pentru întregire și restul pământului aflat efectiv în posesia țărănimii. Lăsarea în suspensie a destinației eventualelor surplusuri rămase după stabilirea întinderii pământului urbarial și-a vădit adevăratul substrat în momentul în care majoritatea dietală și-a impus punctul de vedere prin stabilirea mărimii sesiei urbariale conform schemei elaborate de Guberniul Transilvaniei în 1820, pe baza conscripției de atunci. Cum, la îndemnurile nobilimii, țăranii declaraseră doar circa 2/3 din pământurile pe care le dețineau efectiv pe acea vreme, schema elaborată, care împărțea această cantitate la numărul de țărani, cuprindea evident valori mult inferioare celor aflate în mod real în posesia țărănimii. Surplusurile masive rezultate urmau să intre în partea de moșie exploatată în regie proprie (în alodiu), compensând astfel copios nobilimea pentru pierderile suferite prin reducerea obligațiilor urbariale.

Conservatorii și-au impus astfel punctul lor de vedere și, în condițiile retragerii în semn de protest a majorității deputaților liberali din dietă, au adoptat reglementări care nu făceau decât să agraveze și mai mult această bază eronată a urbariului. Reducerea obligațiilor în muncă la o zi cu vitele sau două zile cu palmele pe săptămână a fost compensată de posibilitatea acaparării unei părți însemnate a pământului țărănesc prin alodizarea surplusului rămas în urma stabilirii mărimii reduse a sesiilor conform reglementării din 1819–1820, prin legiferarea răpirilor de pământuri efectuate de nobilime în perioada 1819–1847 și prin mijloacele legale asigurate în vederea frustrării țăranilor chiar și de loturile mici atribuite, conform condițiilor stipulate în vederea scoaterii din lot și dreptului de cumpărare a pământurilor urbariale de către nobili[1].

---

[1] D. Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700–1748*, București, 1989, p. 335–349.

În mod paradoxal, gruparea liberală reformistă, opoziționistă de altfel ca orientare în raport cu Viena, își punea ultima speranță în intervenția Curții pentru împiedicarea adoptării urbariului dezastruos care, prin nemulțumirile țărănești previzibile, deschidea direct calea Revoluției. Serviciile aduse guvernului de către conservatori la dieta din 1846–1847, abil folosite și subliniate în cadrul forurilor aulice de către influentul cancelar Jósika Sámuel, au adus însă confirmarea hotărârii dietale la Viena, cu modificări nesemnificative. Adoptarea la aceeași dietă, cu confirmarea și aprobarea Curții, a legii privind limba oficială maghiară în Transilvania ca limbă a legilor, dietei, Guberniului, Tablei Regești, a corespondențelor oficiale[1], a marcat victoria în cadrul opiniei publice nobiliare din Principat a acelui „naționalism feudal" din deceniile următoare anului 1790. Reformismul nobiliar, subminat de slăbiciunile și inconsecvențele sale interne, nu a reușit să se impună ca o orientare majoritară în rândul nobilimii din Transilvania, iar contradicțiile sale naționale interetnice au prefigurat confruntările tragice din anii 1848–1849. În plan social, reglementarea urbarială, singurul obstacol care, în concepția nobilimii liberale ar fi putut stăvili calea Revoluției, s-a transformat într-un catalizator previzibil al nemulțumirilor populare. Cuvintele atribuite de tradiție lui Avram Iancu, prezent la dezbaterile dietei: „Nu cu argumente filosofice și umanitare veți putea convinge pe cei tirani, ci cu lancea ca Horea", reflectă o stare de spirit care semnificau eșecul căii reformiste de rezolvare a problemelor complexe ale Transilvaniei și prevesteau Revoluția care va izbucni în curând.

Mișcarea națională românească din Transilvania se prezenta în preajma Revoluției fortificată de o evoluție stăruitoare, marcată de acumulări constante, pe tărâmul depășirii diferențelor confesionale, a laicizării structurilor sale conducătoare, a modernizării temeiurilor ideatice și a mijloacelor de acțiune, rezultatul final fiind o difuzare a programului de emancipare în toate categoriile societății poporului român din toate provinciile istorice pe care le locuia.

Dezvoltarea solidarității naționale interconfesionale la românii transilvăneni și afirmarea unității naționale în spațiul dacic. Depășirea diferendelor confesionale își găsea rădăcinile încă în perioada *Supplexului*, când caracterul național predominant al actului programatic fundamental și colaborarea interconfesională a elitei intelectuale a constituit un bun temei și punct de plecare pentru extinderea în adâncime a solidarității naționale, care să-și subordoneze deosebirile confesionale. Generația Școlii ardelene, prin opera sa și prin activitatea practică de educație națională în spiritul toleranței specifice luminilor, a îndreptățit întrucâtva aprecierea contemporană asupra reprezentanților săi de „hulitori de împărăchierile întră neamul nostru în rândul legii"[2]. După 1830, în condițiile reluării acțiunilor politice de anvergură în vederea recunoașterii drepturilor națiunii, în spiritul programului *Supplexului*, colaborarea interconfesională a câștigat și

---

[1] „Erdélyi Híradó", nr. 271/1847.

[2] „Archiva pentru filologie și istorie", nr. 36/1870, p. 736–739.

mai mult teren, impunând cu vigoare ideea priorității intereselor și obiectivelor naționale comune în raport cu deosebirile de rit. Memoriul din 1834, elaborat prin colaborarea intelectualilor blăjeni și sibieni, respingerea prin forțe unite în 1842 a proiectului dietal în problema limbii, memoriul comun al celor doi episcopi în favoarea românilor de pe Pământul Crăiesc au punctat momente esențiale ale unei atari colaborări.

Concomitent cu aceste eforturi de promovare comună pe tărâm oficial a revendicărilor românești, ideea solidarității naționale a câștigat teren cu vigoare prin propagarea ei susținută la nivelul opiniei publice proprii de către generația intelectuală care a pregătit Revoluția de la 1848. Foilor lui Barițiu le-a revenit în acest sens o mare importanță, ele folosind toate prilejurile posibile pentru combaterea fanatismului, a diferendelor confesionale, a prozelitismului religios. Ideea bărnuțiană a distincției nete între religie și naționalitate s-a impus cu pregnanță, astfel încât programul de la Blaj din 1848, în spiritul a ceea ce Bărnuțiu formula ca „problemă a națiunii" ce „nu se dezleagă certându-se pe pământ asupra unor lucruri care nici în cer nu sunt definite"[1], îngloba revendicările tuturor românilor din Transilvania, dincolo de deosebirile confesionale, ca o garanție a unității de acțiune a Revoluției românești.

Un rol deosebit în această evoluție l-a reprezentat procesul de laicizare a conducerii mișcării naționale în deceniile premergătoare Revoluției de la 1848. Sistemul constituțional medieval al Principatului, excluzând românii de la reprezentarea la nivelul forurilor oficiale, cadrului confesional i-a revenit misiunea de a suplini lipsa unor instituții politice proprii, menite a promova obiectivele și interesele emancipării naționale. Modernizarea și raționalizarea acestui cadru, punerea sa în slujba intereselor naționale, a constituit o preocupare de primă importanță a generației Școlii ardelene, lupta pentru episcopi proprii, devotați cauzei emancipării, activi în reprezentarea oficială a revendicărilor programului politic românesc, transformarea sinodului în for reprezentativ național, tendința creării unei biserici naționale prin unificarea celor două confesiuni românești, marcând căile preconizate pentru materializarea unui atare obiectiv. Confruntarea între pătura intelectuală laică, adeptă a unor modalități mai radicale de promovare a obiectivelor emancipării, și inerția cercurilor episcopale de la Blaj sau Sibiu au stat la baza unor conflicte mult dezbătute în istoriografia confesională, cum a fost cel care l-a opus pe episcopul Ioan Bob fruntașilor Școlii ardelene sau pe episcopul Vasile Moga lui Gheorghe Lazăr.

Tendințele elementelor noi, laice, de a prelua conducerea mișcării naționale au devenit și mai pregnante în cele două decenii premergătoare Revoluției, când împrejurările dramatice ale confruntărilor în problema limbii, ca și semnele marilor răsturnări viitoare, care-și făceau simțită tot mai mult prezența, impuneau cu necesitate o conducere mult mai fermă și mai decisă a destinelor națiunii decât cea asigurată de șovăielnicii prelați aflați în fruntea celor două biserici românești. „Procesul lemenian" de la Blaj din anii imediat anteriori Revoluției reflecta, dincolo de motivațiile personale și accidentale invocate

---

[1] Simion Bărnuțiu, *Românii și ungurii. Discurs rostit în catedrala Blajului la 2/14 mai 1848*, ed. G. Bogdan-Duica, Cluj, 1924, p. 43–44.

de protagoniști, conflictul deschis pentru conducerea mișcării de emancipare între noile forțe, al căror ideolog principal era Simion Bărnuțiu, și cercurile moderate, conservatoare ale unor rânduieli necorespunzătoare spiritului veacului, grupate în jurul episcopului Lemeni. La ortodocși, afirmarea puternică a forțelor laice a antrenat și orășenimea care, după moartea episcopului Moga, a revendicat cu tărie participarea mirenilor la desemnarea noului episcop, în virtutea rolului și ponderii lor în viața națiunii. Dacă în anii premergători Revoluției progresele pe calea acestei schimbări a raportului de forțe la nivelul conducerii naționale au fost preîntâmpinate de grupările din jurul ierarhiei clericale cu sprijinul oficialităților vremii, „procesul lemenian" dând câștig de cauză episcopului, iar participarea mirenilor ortodocși la alegerea episcopului rămânând un simplu deziderat, izbucnirea Revoluției în primăvara anului 1848 a adus răsturnările pregătite de evoluția din deceniile anterioare. Cei proscriși în urma „procesului lemenian" au revenit în triumf la Blaj, imprimând, în frunte cu Bărnuțiu, orientarea fundamentală a programului revoluționar, după care unitatea românilor trebuia să fie națională și nu confesională, iar reprezentarea națională să nu mai fie lăsată pe seama episcopilor și a cercurilor din jurul lor, ci ea urma să revină „însoțirilor și adunărilor politice și bisericești, ridicând fonduri și institute naționale"[1]. Pătrunderea masivă a păturilor largi populare pe scena politică, prevestită de misiunile de reprezentare a intereselor naționale asumate de o seamă de comunități rurale și urbane românești în preajma Revoluției, a oferit fundamentul solid al afirmării elementelor intelectuale laice și radicale ca forța conducătoare a Revoluției românești, împlinind astfel strădaniile anterioare în vederea laicizării și modernizării structurilor directoare ale mișcării naționale.

Progresele înregistrate de mișcarea națională românească în jumătatea de veac premergătoare Revoluției de la 1848 se releva cu pregnanță și prin prisma evoluției pe tărâmul temeiurilor sale ideatice. O deosebită importanță a revenit în acest sens *filosofiei*, care oferea bazele conceptuale menite a încadra formele specifice de acțiune într-o imagine unitară asupra lumii, devenind deopotrivă reazemul teoretic și călăuza în privința căilor de urmat de către cei ce-și asumau responsabilitatea schimbării rânduielilor existente. Pentru generația Școlii ardelene, filosofia *Aufklärung*-ului german, credința în atotputernicia rațiunii, în legile firii, în preponderența criteriului „binelui de obște", se întemeia pe ideea fundamentală a lipsei dreptului la existență a sistemului irațional și anacronic al privilegiilor medievale exclusive și restrictive. Calea de acțiune propusă de o atare filosofie era adoptarea reformelor concepute conform comandamentelor rațiunii, aplicate de un monarh luminat, în virtutea prerogativelor și îndatoririlor ce-i reveneau în viziunea organizării contractualiste a societății.

Noua generație promotoare a programului național, care după 1830 căuta alte căi de realizare a obiectivelor sale, evoluând dinspre soluția reformistă spre cea revoluționară a remodelării radicale a realităților existente, postula, în spiritul filosofiei kantiene, dreptul inalienabil al oamenilor la subzistență personală, libertate și egalitate. Extinderea acestor

---

[1] *Ibidem*, p. 43–45.

epturi la nivelul comunităților naționale, confruntându-se starea de fapt cu starea de ept, ceea ce era cu ceea ce trebuia să fie, reliefa cu acuitate caracterul perimat și inevitabil ndamnat la pieire al sistemului în cadrul căruia ordinea firească, rațională, legile și epturile imprescriptibile erau nesocotite și încălcate. Aceste idei, propagate prin cursurile filosofie și scrierile lui Bărnuțiu și ale tovarășilor săi de generație, acționau ca un ferment structiv al aurei de legitimitate a structurilor existente, pregătind conștiințele în vederea lului revoluționar care urma să le revină.

Asemenea celorlalte popoare din aria central-sud-est europeană, și românii din ansilvania au recurs, alături de filosofie, la *istorie* ca la un temei esențial al aspirațiilor revendicărilor privind afirmarea lor națională. Drept urmare, argumentația istorică a iginii romane, a vechimii și continuității românilor în Transilvania, a statutului lor egală îndreptățire și a meritelor lor în apărarea țării în decursul veacurilor a devenit atura fundamentală a tuturor actelor programatice revendicative românești, începând memoriile lui Inochentie Micu și până la Revoluția de la 1848.

Importanța istoriei pentru generațiile epocii renașterii naționale se vădește însă nu mai prin temeiurile pe care ea le oferea programului politic, ci și prin valoarea sa ucativă, de o deosebită însemnătate în cristalizarea conștiinței naționale moderne a lor pături tot mai largi ale societății proprii. Promovarea prin școală a conștiinței istorice constituit o cale de valorificare a valențelor educative ale istoriei naționale, aceasta punându-se în programul de învățământ al principalelor școli românești ale vremii, ntribuind, în măsură însemnată, la pregătirea spirituală a tinerelor generații din epoca emergătoare Revoluției într-un sens adecvat obiectivelor și necesităților naționale.

Preocupările privind *limba maternă* au oferit a treia componentă esențială a atmosferei irituale în care avea loc cristalizarea conștiinței naționale moderne a românilor din ansilvania. Ca și istoria originilor, limba a intervenit în constituirea și fundamentarea nștiinței individualității proprii, în primul rând ca un element argumentativ de mare portanță al programului politic național, opera filologică a Școlii ardelene oferind, in demonstrarea latinității ei, unul din argumentele cele mai solide ale originii romane, chimii și continuității românilor în Transilvania. Pe lângă rolul în susținerea postulatelor ționale, limba constituia un liant esențial al comunității naționale și prin procupările dreptate în direcția cultivării ei, spre a-și putea îndeplini la cel mai înalt nivel rolul vehicol al luminilor și factor al ridicării culturale. La aceste considerente, care purtau nprenta epocii luminilor, romantismul a adăugat puternica motivație a rolului limbii expresia cea mai pregnantă a spiritului, caracterului și specificului național, ca factor ențial al coeziunii și unității naționale, în sensul teoretizat de Herder. Apărarea dreptului folosire a limbii materne în toate domeniile vieții naționale, lupta împotriva tendințelor deznaționalizare prin limbă, au contribuit, în măsură importantă, la constituirea și rmarea opiniei publice naționale, pregătind astfel validarea deplină, de către prezentanții tuturor categoriilor societății românești, prezenți la Blaj în mai 1848, a clarației bărnuțiene privind dreptul inalienabil al folosirii limbii materne în toate

domeniile, ca expresie a recunoașterii naționalității, fără de care nu poate exista libertate și progres[1].

Concomitent și în concordanță cu evoluția temeiurilor ideatice, conceptuale ale mișcării naționale, un proces de transformare și modernizare s-a reflectat în modalitățile și mijloacele sale de acțiune. Forma fundamentală de manifestare a mișcării politice românești până la 1848 a fost cea petiționară, care reflecta, pe de o parte, încrederea specifică luminilor în puterea de convingere a argumentelor raționale, în victoria finală a principiilor dreptului natural prin intermediul unui monarh luminat, iar pe de altă parte încearca să exploateze în folosul națiunii proprii contradicțiile dintre Curtea de la Viena și stările privilegiate locale sau din cadrul componentelor „Uniunii celor trei națiuni". Importanța și rezultatele acestei lupte petiționare trebuie căutate nu atât în realizările practice dobândite, cât în ridicarea stăruitoare, nedescurajată de atitudinea refractară a factorilor de decizie oficiali, a revendicărilor programului politic național, în impunerea problematicii românești ca un element esențial al vieții politice din Transilvania, cu conștiința acută a necesității unor rezolvări corespunzătoare.

Progresele mișcării naționale pe acest tărâm s-au înregistrat cu deosebire prin difuzarea programului politic de emancipare în pături tot mai largi ale societății proprii, constituindu-se și afirmându-se o puternică opinie publică națională. Un rol esențial în acest sens a revenit educației prin școală, cele aproape 1 300 școli românești existente în preajma Revoluției marcând elocvent rezultatele înregistrate. Educația școlară era însă doar un punct de plecare, tipărirea actelor programatice ale mișcării naționale, începând cu *Supplexul* din 1791, difuzarea operei Școlii ardelene, literatura de calendare, pregătind pasul decisiv spre apariția, la sfârșitul deceniului patru, a foilor românești brașovene, care au devenit cea mai importantă tribună prerevoluționară de răspândire a ideilor mișcării de emancipare, de constituire a unei opinii publice naționale în adevăratul înțeles al cuvântului.

Rezultatul principal al acestui proces a fost cuprinderea treptată a tuturor categoriilor societății românești în fluxul mișcării de emancipare, pregătindu-se astfel, în momentul în care împrejurările politice vor deveni prielnice, în primăvara anului 1848, ridicarea întregii națiuni în vederea susținerii și impunerii pe cale revoluționară a obiectivelor programului politic național. Calea pentru o atare lărgire a conceptului de națiune a fost integrarea treptată în programul general de emancipare a națiunii a revendicărilor specifice ale fiecăreia dintre categoriile societății proprii — intelectualitatea laică și ecleziastică, mica nobilime, orășenimea, țărănimea liberă, grănicerimea și, mai cu seamă, marea masă a țărănimii dependente — asigurându-se astfel un proces de osmoză națională, grație căruia obiectivele și argumentația programului național au devenit un bun comun, propriu conștiinței și spiritualității tuturor păturilor societății românești din Transilvania. La rândul lor, acestea au uzat de arsenalul conceptual și argumentativ al programului

[1] *Ibidem*, p. 23–39.

național general în puzderia de acte revendicative prin care și-au susținut doleanțele lor specifice, locale, în fața forurilor de decizie provinciale sau aulice.

Drumul parcurs de la acel ansamblu al „clerului, nobilimii, stării militare și cetățenești" care a semnat programul *Supplexului* din 1791 până la formula națiunii exprimată de apelul bărnuțian din 1848: „uniți-vă cu poporul, toți, preoți, nobili, cetățeni, ostași, învățați și vă consultați cu un cuget asupra mijloacelor reînvierii naționale pentru că toți sunteți fii aceluiași neam și cauza este comună"[1], reflecta elocvent progresele esențiale înregistrate în acest răstimp pe calea cristalizării conceptului modern de națiune. Acest concept, incluzând toate componentele sociale, cu revendicările și aspirațiile lor, avea la bază, conform formulării aceluiași Simion Bărnuțiu, unitatea celor „de aceeași viță, uniți prin aceeași limbă, prin aceleași datini și plecări, prin aceeași cultură a trupului și sufletului, așa cât prin aceste sunt legați într-un neam ca prin niște legături firești"[2]. Unitatea năzuințelor și acțiunilor, realizată în primăvara anului 1848, a validat integral viabilitatea acestui concept, deschizând calea trecerii hotărâte la saltul revoluționar al afirmării depline, prin forța întregii națiuni, a idealurilor de emancipare.

Desfășurarea mișcării naționale a românilor din Transilvania, având loc în condițiile specifice ale sistemului politic al Principatului și ale stăpânirii habsburgice, i-a conferit inevitabil o seamă de trăsături caracteristice în raport cu modalitățile de acțiune și cu obiectivele luptei de emancipare din Moldova și Țara Românească, confruntate cu efectele regimului fanariot și având în vedere, în mod primordial, idealul câștigării independenței prin înlăturarea dominației otomane, dar și apărarea de presiunile protectoare ale Rusiei. Cu toate aceste note specifice inerente, ideea unității tuturor românilor, cu puternice rădăcini în legăturile economice, politice și culturale între cele trei provincii istorice și temeiuri solide în tradiția umanismului și preiluminismului românesc, a câștigat tot mai mult teren pe măsura progresului înregistrat de procesul cristalizării conștiinței naționale moderne, contribuind, la rândul ei, la accelerarea și adâncirea acestui proces. Pentru Gheorghe Șincai, „munteni, moldoveni, mărgineni, mocani, frătuți; ei, oricum s-au numit sau se numesc și acum tot de o viță și porodiță sunt"[3], iar pentru Dimitrie Țichindeal, „mărita nație daco-romană" era cea care locuiește în Banat, Țara Românească, Moldova, Ardeal, Bucovina, Țara Ungurească[4]. Opera istorică a reprezentanților Școlii Ardelene tindea spre o viziune general-românească în cadrul unei adevărate sinteze de istorie națională.

Privirea spre Principate nu s-a oprit la trecutul istoric, ci a înglobat și realitățile prezentului, considerate ca un temei, precedent și exemplu pentru aspirații similare. Existența în Moldova și Țara Românească a unor instituții administrative, juridice, culturale care își desfășurau activitatea în limba română, a unor principi și a unei clase conducătoare puternice, cu resurse materiale și disponibilități spirituale în vederea propășirii țării și a culturii naționale, erau evocate pentru a consolida credința și speranța în posibilitatea viitoare a instaurării unor asemenea realități și în Transilvania.

Interesului ardelenilor pentru Moldova și Țara Românească i-a răspuns simpatia, adeziunea și sprijinul opiniei publice din Principate pentru cauza emancipării lor. Conștiința unității culturale a tuturor românilor, interesul pentru realitățile și aspirațiile reciproce s-au îmbogățit, la nivelul generației care pregătea nemijlocit Revoluția, prin trecerea la acțiune concretă în vederea creării premiselor pentru materializarea idealului de unitate națională. După 1830, contactele personale între fruntașii mișcării naționale din cele trei țări s-au înmulțit, proiectele de colaborare au luat amploare, ascunzând, sub paravanul obiectivelor culturale, aspirații politice tot mai clar conturate. La nivelul societăților secrete, conspirative a fost efectuat saltul de la năzuințele de unitate culturală spre inițiativele politice care-și înscriau programatic, ca un obiectiv fundamental, realizarea unității politice a românilor, așa cum s-a întâmplat în cazul mișcării din 1834, legată de numele lui Adolf David, în cadrul proiectelor politice ale lui Ioan Câmpineanu sau a mișcării revoluționare pregătite în anul 1840. Unul dintre principalii promotori ai acestei mișcări, Eftimie Murgu, a angrenat, în preajma Revoluției, largi pături ale românilor bănățeni în cadrele unei acțiuni politice pentru care obiectivul imediat al autonomiei Banatului ca provincie românească se împletea cu idealul unirii acestuia cu Transilvania, Moldova și Țara Românească, într-un stat unitar românesc.

Revoluția de la 1848 va crea condițiile pentru ca aceste aspirații și năzuințe să-și găsească expresia deschisă în cadrul procesului revoluționar, unitar prin obiectivele, programul și modalitățile sale esențiale de acțiune, care să cuprindă întregul spațiu românesc.

2. Bucovina

Bucovina a evoluat în timpul regimului Metternich sub influența multiformă a Curții de la Viena și a dominației exercitată de aceasta asupra imensului conglomerat multietnic, multilingvistic și multiconfesional, dar, totodată, ea a continuat să graviteze spre trupul din care fusese ruptă în 1775 și cu care se învecina direct, spre Moldova și spațiul românesc.

Sistemul Metternich s-a concretizat în Bucovina prin o serie de măsuri, complexe și, uneori, contradictorii. Paralel cu restrângerea reformelor iosefine, promovarea aproape exclusivă în funcțiile politico-administrative a elementelor conservator-nobiliare, sporirea aparatului represiv, desființarea obligativității învățământului primar și reînvestirea Bisericii catolice cu controlul rețelei școlare, a avut loc și o modernizare a proprietății în sens burghez, ca și încurajarea dezvoltării agriculturii, meșteșugurilor, industriei și comerțului și modernizarea instituțiilor culturale.

Între 1821 și 1848 la conducerea districtului Bucovina s-au succedat următorii cinci căpitani: Alois von Stutterheim (1817–1823), Josef von Melczek (1823–1833), Franz

---

[1] *Ibidem*, p. 46.
[2] G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 204.
[3] Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, ed. Florea Fugariu, Manole Neagoe, 1, București, 1969, p. 49.
[4] Dimitrie Țichindeal, *Filosofești și politicești prin fabule moralnice învățături*, ed. Virgil Vintilescu, Timișoara, 1975, p. 129, 135, 216–218.

Kratter (1833–1838), Kasimir von Milbacher (1838–1840), ultimul fiind românul Gheorghe Isăcescu (1840–1849)[1].

Populație și societate. Potențialul demografic a continuat să sporească în această etapă, mai ales ca urmare a trecerii, în 1796, a Bucovinei la Galiția; între 1786 și mijlocul veacului al XIX-lea sporul a rezultat în principal nu pe cale naturală, în urma nașterilor, ci cu precădere din continuarea colonizărilor și imigrărilor. Dacă în 1786 Bucovina număra 135 494 locuitori, din care 91 823 români (67,8%), 31 671 ruteni (23,4%) și 12 000 de alte etnii (8,8%), în 1848 bilanțul înregistra aproape o întreire a populației, un total de 377 561 locuitori, dar ponderea românilor, deși majoritară, scăzuse vizibil; se constatau 209 293 români (55,4%), 108 907 ruteni (28,8%) și 59 381 de alte etnii (15,8%)[2].

Deși s-au efectuat într-un ritm mai lent decât în etapa 1774–1821, colonizările cu germani — elementul etnic principal pe care se sprijinea administrația imperială și care beneficia de un tratament preferențial — a continuat și în noua etapă. Agricultori, meșteșugari în general, mineri în special, dar și funcționari, militari, preoți catolici de origine germană sau austriacă și-au consolidat situația. Noi grupuri de șvabi bănățeni, ca și germani din Galiția și Boemia, în majoritate agricultori, s-au așezat, în 1838, în sate românești străvechi, precum: Ițcani, Tereblecea, Clit (Arbore), Bădeuți, Frătăuți, Ilișești, Solca ș.a.

În 1830 grupuri de slovaci s-au stabilit pe domeniile Fondului Bisericesc, la Solca, Poiana Micului, Pleșa, Cacica, Solonețu Nou, Huta, Hliboca, Bănila, Storojineț, Tărășeni, Tereblecea[3]. În 1836–1842 s-a constituit o nouă colonie de lipoveni la Lucavăț. Evreii au ajuns la 1848 la un efectiv de peste 47 000 de persoane, cu precădere la orașe, ca stăpâni de prăvălii și dughene, negustori de mărunțișuri, arendași de moșii, rohatci, mori, iazuri, cazane de holercă, dar și cămătari, funcționari de grad mijlociu[4].

Cei mai numeroși dintre emigranții veniți din Galiția ca zilieri pe domeniile Fondului Bisericesc au fost rutenii și huțulii. Ei veneau însă și pe moșiile boierești, unde aveau de prestat un număr mai mic de zile de clacă, ca în Galiția. Fiind de aceeași religie ortodoxă ca și românii, scăpau prin deplasare și de persecuțiile nobilimii poloneze catolice. Beneficiau și de scutire la oaste. Între 1786 și 1848, în aproape trei sferturi de veac, numărul românilor a sporit de patru ori și al coloniștilor germani, evrei, polonezi, armeni, maghiari, lipoveni și slovaci de 15 ori, iar al rutenilor și huțulilor de 21 de ori. Dintr-o Bucovină românească în 1774, se ajunsese, în 1848 — nota Alexandru Hurmuzaki — ca, din cele 305 de

[1] Vezi Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, I (*1774–1862*). *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, 1993, p. 125.

[2] *Ibidem*, p. 170.

[3] Johann Polek, *Die Ungarn und Slowaken*, în *Bukowina Wort und Bild*, Cernăuți, 1903, p. 314–319.

[4] I.E. Toroutiu, *Românii și clasa de mijloc din Bucovina. Studiu statistic*, I, Cernăuți, 1912, p. 6; G. Bogdan-Duică, *Bucovina — notițe istorice asupra situației*, Sibiu, 1895, p. 204.

localități doar 183 să mai aibă o populație preponderent românească, 35 având o structură mixtă, plurietnică, iar în 87 de localități, în zona de nord, spre Galiția, rutenii și huțulii deveniseră majoritari[1].

Pe plan social au avut loc mutații importante, corelate unor transformări economice. Numărul zilelor de clacă a sporit, odată cu zilierii, arendașii și noii proprietari veniți din Galiția, trecând de la 24 la aproape 150 de zile pe an. Statul a preluat și a încamerat circa 150 000 ha teren arabil agricol, pășuni și fânețe, pe care le-a distribuit coloniștilor și imigranților, aceștia primind loturi de teren, lemn de construcție, ca și scutiri de impozite, de corvezi și de serviciu militar, pe termen de 30 de ani. Cei deposedați — cazul mazililor și răzeșilor din fostul ocol domnesc Câmpulung — luptau împotriva abuzurilor și uzurpărilor. Înmulțirea zilelor de clacă și a corvezilor a determinat pauperizarea și stratificarea țărănimii. Pauperizarea s-a datorat și eforturilor uriașe ale Imperiului împotriva Franței revoluționare și napoleoniene, ca și intervențiilor militare ale Austriei, efectuate în numele Sfintei Alianțe. În ajunul Revoluției de la 1848 se constatau următoarele categorii de clăcași: gospodari sau podani, mijlocași, cosași sau colibași și zilieri sau balupari. Între 1830 și 1848 prețul arendei terenului agricol a crescut de șase ori, costul lemnelor de foc s-a dublat, iar un pogon de teren arabil a ajuns să se vândă de zece ori mai scump ca la începutul veacului al XIX-lea.

Boierii, pe lângă impozitul funciar, aveau și alte obligații: să întrețină închisorile și spitalele locale, perceptorii și mandatarii din zonă, transportul recruților până la unitățile militare, precum și să ajute la întreținerea drumurilor și podurilor, la repararea sau construirea lăcașurilor de cult, să înzestreze preoții cu fâșii din pământurile lor. Crearea, în 1817, la Lemberg a acelei instanțe juridice nobiliare, *Forum Nobilium*[2], care urmărea contopirea boierilor români cu nobilimea galițiană a fost privită cu neîncredere, cu rezerve, cu teamă și chiar cu ostilitate, cei mai mulți boieri refuzând să ia parte la întrunirile acestui forum. O parte din boieri au trecut în Moldova.

Pentru a se atrage boierimea locală, au fost acordate titluri specifice ierarhiei din Imperiu, de cavaler, baron și conte. Noile titluri se acordau în urma plății unor taxe pe baza de certificate oficiale, în funcție de veniturile realizate, ceea ce urmărea și stimularea activității economice; în același timp se dorea integrarea și ștergerea deosebirilor naționale tradiționale. Au primit titlul de baron familiile boierești Mustață (1821), Petrino (1836) și Vasilco (1855) — ultimul își va aduce pe moșiile sale zilieri ruteni și va deveni, atât el cât apoi urmașii săi, lider al acestora. Dintre localnici, Doxachi Hurmuzaki a refuzat în 1835 titlul de baron, el având dublă cetățenie, a Imperiului, dar și a Moldovei.

Sub impulsul mutațiilor economice a avut loc și dezvoltarea categoriilor sociale mijlocii, a burgheziei. A crescut numărul intelectualității, alături de preoți și cadre didactice înregistrându-se, în această privință, un spor în diverse domenii: de la șase medici în

[1] Alecu Hurmuzachi, *Rătăciri naționale*, în „Bucovina", nr. 35/1848, p. 201.

[2] T. Balan, *Forum Nobilium in Bucovina*, Cernăuți, 1927.

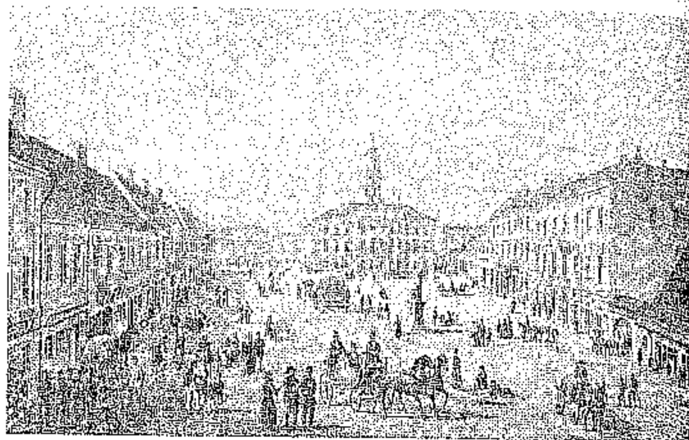

Fig. 83 Cernăuţi la mijlocul secolului al XIX-lea.

1804 s-a ajuns, în 1844, la 18, de la un veterinar la trei, de la un farmacist la cinci, de la un avocat la cinci. Politica școlară, retrogradă și anacronică, care avea să fie ameliorată după revoluție, a dus totuși la o creștere relativă a reţelei de învăţământ și, implicit, a numărului intelectualilor.

Economia. Economia Bucovinei a continuat să fie preponderent agro-silvică. În 1822–1833 suprafeţele agricole erau aproape egale, ca pondere, cu pădurile, adică 47,9% și respectiv 45,7% pe ansamblul Bucovinei. Totodată, suprafeţele agricole se repartizau în terenuri cultivabile (17,3%), fânețe (16,9%) și pășuni (13,7%)[1]. „Revoluția" agrară declanșată odată cu reformele iosefine a continuat, deși într-un ritm lent. Până la 1848 progresul economic a fost frânat sau încetinit prin menţinerea și sporirea clăcii, prin puzderia de vămi interne (zece vămi pe drumurile împărătești, 18 la trecători sau vaduri de ape, alte încă șase vămi peste poduri etc.), prin practici medievale încă menţinute, dar și din cauza unor epidemii frecvente de ciumă ori holeră.

Au avut loc drenări și desecări. În același timp, s-a introdus asolamentul de trei și de patru ani, s-au utilizat semințe de calitate, ca și noi mașini și unelte; țăranilor li s-a recunoscut dreptul de proprietate deplină, în 1828, asupra loturilor obţinute prin defrișare, iar în 1835 asupra loturilor aflate în folosinţă vremelnică.

„Revoluția" agrară a fost marcată și de alte progrese. S-a trecut la utilizarea pe scară largă a îngrășămintelor naturale. S-a îmbunătățit și repartizarea și diversificarea culturilor

[1] Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 211.

prin diminuarea suprafeţelor cultivate cu porumb și sporirea suprafeţelor destinate cerealelor, introducerea sau extinderea cartofului, sfeclei de zahăr, lucernei, orezului și ovăzului. A sporit numărul uneltelor și mașinilor agricole. S-au elaborat și difuzat broșuri și calendare cu sfaturi pentru țărani. În 1841 s-a creat primul așezământ de credit pentru proprietarii agricoli din provincia Galiția.

Creșterea animalelor a înregistrat, de asemenea, progrese, care se vor accentua în perioada următoare, sporind și numărul negustorilor și meseriașilor legaţi de dezvoltarea acestui domeniu. În 1841 funcționa la Cernăuţi o fabrică modernă de mezeluri.

Bucovina, bogată în păduri, oferea posibilităţi de exploatare forestieră. Între 1834 și 1851 numărul ferăstraielor purtate de forța apei s-a dublat, trecându-se de la 29 la 59. Se exploata și comercializa nu numai lemnul de foc și de construcţie, ci și lemnul de rezonanţă pentru instrumente muzicale sau lemnul destinat construcției vaselor, căutate nu numai în Imperiu, ci și pe piața mondială. Regularizarea cursurilor unor râuri, ca Bistrița, Dorna, Cosna, Suceava, Ceremușul etc. a înlesnit, după 1848, dezvoltarea plutăritului. La mijlocul secolului al XIX-lea se scurgeau anual spre portul Galaţi între 80 și 120 de plute cu material lemnos anual.

Deși situată marginal în cadrul Imperiului, Bucovina a înregistrat progrese în domeniul industriei. Lipsea însă capitalul autohton, iar investitorii din provinciile centrale ale Imperiului manifestau prudență în investiţii. Au predominat și în această etapă atelierele meșteșugărești și cele de cooperație capitalistă simplă. Mașinismul făcea încă progrese lente. În preajma exploatărilor miniere de fier, cupru, plumb și argint, intrate în funcţiune în perioada anterioară, 1775–1821, funcționau câteva manufacturi, cum erau „uzinele" de la Iacobeni, Vama și Pojorâta, unde se produceau pluguri, sape, hârleţe, plite, ceaune, cuie, rozete, șine și bare de fier etc. În cadrul acestor ateliere lucrau în medie 400–450 lucrători calificați, în majoritatea lor covârșitoare coloniști germani. În 1851 complexul Manz, care își avea sediul la Iacobeni, producea 6 935,46 chintale de fier, realizând venituri de 340 133,7 coroane[1].

Stimularea invenţiilor și descoperirilor tehnice își găseau expresia în introducerea, prin patenta imperială din 1820, a certificatului sau actului de privilegiu, acordat celor care produceau „un lucru nou", manifestând interes pentru „descoperiri și îndreptări în industrie", statul garantându-le produsele în schimbul unei taxe. Atelierele și unele manufacturi s-au extins, lucrul fiind stimulat de materiile prime existente, dar și prin unele capitaluri investite cu precădere de elemente ale burgheziei evreiești venite din Galiția. A sporit substanţial numărul morilor și în jurul anului 1850 și-au făcut apariţia și primele „mori sistematice", care foloseau forța aburului — la Cernăuţi, Rădăuţi, Dornești. Au fost întemeiate și „fabrici" de mezeluri, bere, spirt, săpun, ulei etc.

În ceea ce privește schimburile economice, Bucovina continua să graviteze într-un anume fel în sfera economică a Moldovei: bucovinenii aduceau din Moldova porumb, sare, cereale; se deplasau periodic cu turmele de oi și vite pe pășunile de peste Cordun;

[1] Vasile Diaconu, *Vechi așezări pe Suha bucovineană*, Iași, 1989, p. 152–154.

moldovenii cumpărau din Bucovina unelte agricole, trăsuri, rădvane, căruțe de la atelierele Kornelschy din Rădăuți, brânzeturi și lemn de construcție etc. La 1848–1849, ca o revendicare economică fundamentală, în *Petiția Țării* și în toate programele și memoriile lor, bucovinenii au cerut Curții de la Viena desființarea „oricăror bariere vamale între Bucovina și Moldova, vecine și cosângene".

În 1823, se raporta din Suceava administrației provinciale că „mijlocul principal de existență al locuitorilor este comerțul cu Moldova" și că negustorii din Bucovina „adesea hoinăresc prin Moldova", de unde aduceau mărfuri. Boierii din Moldova nu plăteau nici un fel de vamă pentru produsele lor la import-export „în privința localităților comerciale Suceava și Siret". Oierii din zonele muntoase ale Bucovinei puteau trece la pășunat în Moldova, ori să-și aducă porumb, sare, cereale sau chiar să-și ierneze acolo oile și vitele. Intensele relații comerciale ale Austriei cu Principatele au făcut ca „barierele" pe care autoritățile le-ar fi dorit ridicate între cele două părți ale Moldovei să nu poată fi practic menținute.

Biserica. În ceea ce privește viața religioasă, etapa de până la 1848 s-a înscris prin câteva mutații esențiale. Metternich a menținut Biserica ortodoxă din Bucovina sub controlul Mitropoliei din Karlowitz. Numărul parohiilor ortodoxe a fost redus de la 239 la 186, în ciuda creșterii populației. Din proprietățile mănăstirești ale Fondului Bisericesc ortodox au fost înstrăinate 178 din cele 267 moșii. Autoritățile imperiale au încurajat extinderea confesiunilor romano-catolică, unită sau greco-catolică, protestantă ori mozaică. La 1821 existau deja 15 parohii romano-catolice, dar până la 1848 ele s-au extins în aproape toate localitățile, unde erau funcționari, ostași, coloniști și imigranți catolici. În 1822 s-a ridicat în Cernăuți prima biserică unită, greco-catolică, urmată de înființarea altor parohii, pentru elementele alogene, cu precădere rutenii, de confesiune unită, din Galiția — care s-au așezat la Siret, Hliboca, Bănila, Sipeniți, Pohorlăuți, Storojineț, Broscăuți. Între 1821 și 1845 și evreii și-au construit o sinagogă în capitala Bucovinei. În 1847 s-a înființat la Cernăuți și prima mare parohie protestantă. Treptat, primatul exclusiv al religiei ortodoxe s-a diminuat considerabil, creându-se un mozaic confesional, aidoma celui demografic și lingvistic.

Mișcarea națională a românilor bucovineni. Ruptă din trupul Moldovei, deși autoritățile habsburgice au acționat pentru integrarea în Imperiu și împotrivindu-se menținerii pe cât mai puțin dezvoltării legăturilor ei cu principatul vecin, în Bucovina s-a afirmat conștiința națională și s-a dezvoltat mișcarea națională a românilor. Deși restrânsă ca număr, timidă, prudentă până în 1848, elita românilor bucovineni, formată mai ales din preoți, ierarhi ai Bisericii ortodoxe, boieri cărturari cu vederi liberale, intelectuali, elemente burgheze, a militat pentru menținerea și diversificarea legăturilor cu Moldova în special și cu românii transilvăneni în general. Ceea ce afirmase și argumentase Vasile Balș în memoriile sale către împărații Iosif al II-lea și Leopold al II-lea, că „progresul și însăși existența Bucovinei atârnă de legăturile cu Moldova" a rămas,

chiar sub sistemul Metternich, o opțiune teoretică, dar, în aceeași măsură, s-a vădit și ca o acțiune practică în plină ascensiune. Într-un raport adresat administrației provinciei se releva în 1823 că „întreaga vară vin dinspre Suceava mii de oameni sub pretextul pelerinajului la Sf. Ioan cel Nou aflat aici, în biserica Mitropoliei, precum și la mănăstirea armenească".

Păstrarea și diversificarea legăturilor între românii bucovineni și frații lor din restul teritoriilor românești au fost favorizate și consolidate pe numeroase căi și mijloace. Între 1800 și 1838 au fost descoperite în Bucovina 776 cărți românești, adică un număr dublu decât în tot veacul anterior, cărți venite din tiparnițele moldovene, muntene sau transilvănene, fie ca donație, fie cumpărate de localnici. De asemenea, din aceeași perioadă datează peste 120 de manuscrise, păstrate la mănăstiri și biserici ori aparținând unor cărturari localnici. Din Transilvania continuau să emigreze și să se integreze în satele și orașele Bucovinei țărani, dar și preoți și învățători. Din Moldova au venit la 1821 nu mai puțin de 155 de familii de refugiați — boieri cu înalte funcții în Divanul Moldovei sau ierarhi ai Bisericii ortodoxe, în frunte cu Veniamin Costachi, cărturarul și mitropolitul Moldovei. Unii dintre ei au rămas în zonă aproape un deceniu. Ei și-au împărtășit cu bucovinenii „supărările cele de față ale patriei", după propria lor mărturie[1]. Reîntors la Iași, Veniamin Costachi înființa, în 1828, cu cheltuiala Mitropoliei Moldovei, cea dintâi școală de cântăreți bisericești în cadrul mănăstirii Sf. Gheorghe din Suceava. În 1841, domnul Moldovei Mihail Sturdza — care era și proprietarul moșiei Bosanci din Bucovina — dona sucevenilor pășunile Tătărași și Areni, cu condiția ca ele să rămână în proprietatea românilor bucovineni de acolo.

În acest context istoric, chiar în anii regimului Metternich, elita românilor bucovineni și-a concentrat activitatea în câteva direcții esențiale: dezvoltarea învățământului, apărarea și afirmarea limbii, culturii și istoriei naționale și sincronizarea eforturilor culturale cu conaționalii din întreg spațiul românesc. Un rol important în privința dezvoltării învățământului l-a avut Isaia Băloșescu, ajuns episcop al Bucovinei, care a întreținut relații de corespondență cu mitropolitul Veniamin Costachi și cu George Barițiu. El a reușit să obțină, în 1827, aprobarea pentru înființarea Institutului și Seminarului Teologic de patru ani de la Cernăuți, punând bazele începuturilor învățământului superior. Școli noi, întreținute de Fondul Bisericesc, au fost, de asemenea, întemeiate[2].

Boierul Doxachi Hurmuzaki și fiii săi au contribuit la menținerea legăturilor cu întreaga românitate. În 1821 Doxachi a găzduit boieri și clerici refugiați din Moldova, iar în deceniile următoare el și fiii săi au întreținut o bogată corespondență cu fruntași moldoveni, între care Costache Negri și Alecu Russo. Frații Hurmuzaki au dezvoltat legăturile cu moldovenii și muntenii. „Biblioteca națională" din casa lor a fost înzestrată cu cărți de

[1] Apud Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 353.

[2] Vezi I. Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916, p. 45–64.

Fig. 84 Alexandru Hurmuzaki.

Fig. 85 Eudoxiu Hurmuzaki.

Mihail Sturdza, domnul Moldovei, ca și de egumenii mănăstirilor Neamț și Râșca[1].

Pentru a sprijini publicarea unui *Dicționar româno-germano-francez* întocmit de fiul de mazil bucovinean Vasile Cantemir, dar și pentru a contribui „la luminarea nației" și „la ridicarea mult decăzutei limbi naționale"[2], câteva zeci de bursieri, clerici și profesori au înființat, în 1846, Societatea literară din eparhia Bucovinei. Dicționarul urma să fie publicat numai după consultarea unor dicționare similare din Moldova, Țara Românească și Transilvania, spre a realiza o lucrare în concordanță cu evoluția limbii din întreg spațiul românesc.

Apelul la istoria națională și nădejdea într-o patrie comună se reflecta în unele documente și mărturii. Locuitorii târgului Suceava aminteau, într-o scrisoare către Veniamin Costachi, că așezarea lor a fost „întemeiată de daci și mărită de domnitorii de odinioară ai Țării Moldovei". Ei mai arătau că bucovinenii au fost cândva „slobozi", dar că au ajuns acum să trăiască în „lăcașul nenorocirilor", sperând totuși să redevină liberi, văzând în mitropolitul Moldovei „tatăl patriei și osăbit al împilaților și al sărmanilor"[3]. Într-o poezie publicată de T. Vasilovici, în 1846, în „Calendariu" din Cernăuți (*Limba noastră către noi*), se invocau „vestiții strămoși romani", și se cerea compatrioților bucovineni să cultive și să „grijească de maica cea comună, limba cea română". Și tot în deceniul premergător anului 1848, Eudoxiu Hurmuzaki reușea, după o stăruitoare și sistematică muncă, să culeagă acele comori ale „cântecelor naționale — după cum aprecia George Barițiu — din toate teritoriile locuite de români", tipărind, în patru fascicole, celebre *Arii naționale românești*, transcrise pe note muzicale de compozitorul Carol Miculi[4].

La încurajarea activității elitei românilor bucovineni contribuiau și bucovinenii care, dintr-un motiv sau altul, emigraseră în Moldova. Astfel, Iordache Mălinescu, originar

[1] Vezi George Barițiu, *Familia Hurmuzachi*, în Eudoxiu de Hurmuzachi, *Fragmente din istoria românilor*, I, București, 1879, p. XXIII.

[2] Pe larg la C. Loghin, *Istoria literaturii române in Bucovina (1774–1918)*, Cernăuți, 1926, p. 13–33.

[3] *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388–1918*, I, București, 1989, p. 629, 632.

[4] Corneliu Buescu, *Carol Miculi și Tudor Flondor*, București, 1977, p. 31–34.

din satul Româneștii Bucovinei, ajungând la Iași secretar al Arhivelor Moldovei și tipărind *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior, o trimitea în 1838 mai multor intelectuali din Bucovina și-l informa pe George Barițiu că între cărturarii bucovineni se afla și egumenul SucevIței, „un român zelos pentru nația sa", căruia i-ar fi putut trimite, fără teamă, publicațiile sale și, totodată, ar fi fost bine să scrie în presa din Ardeal despre „strădaniile bucovinenilor pentru apărarea limbii și școlilor românești"[1].

O direcție principală a revendicărilor formulate insistent de elita românilor bucovineni Curții din Viena a constat în solicitarea scoaterii școlilor din Bucovina de sub îndrumarea și controlul Consistoriului catolic din Lemberg și trecerea lor sub tutela Consistoriului ortodox din Cernăuți. A existat tendința de a se înlătura din școli învățătorii și profesorii necatolici și necunoscători ai limbii germane (limba oficială a Imperiului) și a celei poloneze (limba oficială a provinciei), încercându-se, în două rânduri, de a se introduce limba polonă, alături de germană, în școlile existente. Biserica ordoxă română bucovineană s-a străduit să apere drepturile culturale ale credincioșilor ei. În acest scop, într-un memoriu din mai 1837, episcopul Eugenie Hacman, arăta că hotărârea guvernamentală din 6/18 decembrie 1820 nu se aplica, deoarece „în comunele care au și populație catolică (și deci și preot catolic) s-a introdus numai școală catolică". Memoriul era semnat de numeroase personalități și de tineretul studențesc din Viena, în frunte cu frații Hurmuzaki. Abia la 8/20 mai 1844, deci după șapte ani, împăratul Francisc al II-lea a aprobat că „fiecare parohie" să aibă o școală, deci și cele ortodoxe și că la întreținerea școlilor să contribuie deopotrivă Fondul bisericesc și comuna respectivă. Se hotăra, totodată, ca de la acea dată „controlul și îndrumarea școlilor ortodoxe o va avea Consistoriul ortodox"[2]; în școlile triviale, limba maternă urma să fie limbă de instrucție, iar la cele principale se adăuga și limba germană. Decizia împăratului a însemnat satisfacerea uneia dintre cele mai importante cereri ale elitei românilor bucovineni de până la 1848, numai că hotărârea din 1844 privind folosirea limbii române în școlile populare primare a fost transmisă de guvernul din Lemberg conducerii administrației și Consistoriului ortodox din Cernăuți doar în 1860.

La 1844, preotul Tecrist Blaj (devenit prin sârbizarea numelui Blajewicz !) din Tișăuții Sucevei elabora și tipărea la Lemberg o „gramatică teoretică și practică a limbii daco-romane", care avea să circule în nu mai puțin de patru ediții. Și cărturarul Porfiriu Dimitrovița, cunoscător a 12 limbi moderne, a lansat în manuscris un dicționar româno-germano-francez, a publicat, în 1826, un *Diaconariu*, iar din 1840 a tipărit anual „Calendariu cu învățături", care a devenit primul „ziar" cu apariție regulată pentru o jumătate de secol.

Dar, „beneficiind" de reformele modernizatoare ale regimului iosefinist și postiosefinist, orientate spre integrarea și topirea provinciei în structurile Imperiului și spre formarea unei utopice *națiuni de stat*, românii din Bucovina au fost supuși, în aceste decenii, unei

[1] *George Barițiu și contemporanii săi*, 6, București, 1973, p. 13 și urm.

[2] George Tofan, *Învățământul din Bucovina până la 1865*, București, 1907, p.135–136.

politicii de deznaționalizare, mai ales prin larga deschidere a porților provinciei. Treptat, Bucovina s-a transformat într-un mozaic etnic, în care principiul *divide et impera* și-a aflat un câmp propice de aplicare.

Bucovina în 1848–1849. Revoluția din 1848–1849 a însemnat un moment crucial în fundamentarea și afirmarea conștiinței naționale a românilor bucovineni, în elaborarea și difuzarea unor programe de revendicări economice, politice, culturale și confesionale, în conștientizarea și antrenarea unor categorii social-politice mai largi, în diversificarea și consolidarea legăturilor și colaborării cu românii din întreg spațiul vechii Dacii. S-au cristalizat și s-au dezvoltat acum câteva idei-forță, ce vor deveni pilonii activității elitei românilor bucovineni până la eliberarea și unirea lor din 1918.

Conducătorii Revoluției românilor bucovineni — și în special Hurmuzăkeștii — au condiționat și au subordonat rezolvarea tuturor revendicărilor economice, demografice, naționale și culturale de despărțirea Bucovinei de Galiția și acordarea statutului de autonomie. Acest deziderat echivala cu recunoașterea individualității naționale a provinciei, cu stăvilirea cel puțin a colonizărilor și imigrărilor cu grupuri etnice alogene, care ajunseseră să depășească laolaltă numărul românilor în ansamblul populației.

Problema națională avea o însemnătate vitală pentru evoluția ulterioară a românilor bucovineni. De aceea, cererea despărțirii Bucovinei de Galiția și obținerea autonomiei s-a regăsit în toate programele Revoluției. În funcție de evoluția evenimentelor au fost propuse nu mai puțin de patru soluții:

1. Crearea unui stat daco-român, sub egida Casei de Austria, format din cele două principate, împreună cu provinciile românești aflate deja în granițele Imperiului; Transilvania, Banat, Bucovina. Acest deziderat s-a și discutat în secret la Viena, în primăvara anului 1848. Dar, în condițiile agravării situației interne și internaționale și, mai ales, în împrejurările în care s-a văzut silită să ceară ajutorul militar al Rusiei pentru înăbușirea Revoluției ungare, Curtea din Viena a respins acest proiect.

2. Reunirea Bucovinei la Moldova era o cerere formulată de țăranii răsculați în septembrie 1849 în zona Rădăuți; ea se discuta clandestin în toate cercurile politice și în rândul populației românești. Dar revenirea Bucovinei la Moldova ar fi fost posibilă numai în cazul prăbușirii Imperiului.

3. Unirea provinciilor românești aflate deja în granițele Imperiului — Transilvania, Banat, Bucovina — și crearea unui mare ducat al românilor, cu o largă autonomie națională. Acest deziderat, concretizat într-un amplu memoriu, a fost prezentat și argumentat în fața împăratului Francisc Iosif de către o delegație formată din 12 reprezentanți ai românilor din aceste teritorii, condusă de episcopul Andrei Șaguna. Din delegație au făcut parte și istoricul Eudoxiu Hurmuzaki și deputatul țăran Mihai Bodnar-Bodnărescu. Memoriul a fost prezentat împăratului la Olmütz, la 13/25 februarie 1849; s-a revenit apoi în mod insistent, în lunile martie, aprilie, iunie, iulie 1849. Dar cererea avea să fie respinsă sub pretextul că, prin Constituția din 20 februarie/4 martie 1849, erau indicate „regiunile locuite de români (Bucovina, Ungaria, Transilvania, districtele grănicerești) ca țări de-sine-stătătoare ale Coroanei" și că „noua reglementare le asigură această independență".

4. Singura soluție în problema națională, care a fost posibil de realizat pentru Bucovina, a fost desprinderea Bucovinei de provincia Galiția și crearea organelor corespunzătoare pe plan legislativ, juridic, executiv și administrativ. Acest deziderat a fost înscris în programul principal al revoluționarilor români bucovineni, *Petiția Țării*, care sintetiza, în limitele legalității, revendicările esențiale, cu caracter național, economic, politic, social, cultural și confesional.

Problema autonomiei provinciale a Bucovinei a fost cerută în toate documentele românilor bucovineni. Și alături de exponenții elitei românilor au semnat și au susținut această cerere și reprezentanții minorităților germană, poloneză, armeană, evreiască etc. Deputatul țăranilor din zona Rădăuți, Mihai Bodnar-Bodnărescu, a răspândit printre țăranii știutori de carte un vibrant manifest, în care formula, în cuvinte simple, întrebarea-cheie: „judecați, fraților, voi, singuri, nu-i mai bine dacă-și face cineva mămăliga singur, cum vrea el, decât să i-o facă altul, cum vrea acela ? Nu-i mai bine să fie cineva singur gospodariu în casa lui, stăpân pe livada lui, pe grădina lui și pe pământul lui, decât să fie slugă la altul ?"

Constituția din 20 februarie/4 martie 1849 a consimțit la despărțirea de Galiția și acorda Bucovinei statutul de ducat autonom, cu dietă proprie și drept de a fi reprezentată în Parlamentul imperial și în toate organismele centrale.

3. Basarabia

Anexată de Rusia în 1812, Basarabia a fost supusă inițial, în primele decenii, unei perioade de tranziție în vederea treptatei ei integrări în Rusia. Aflându-se la marginea Imperiului, la confluența economică și strategică cu Austria și Poarta, autoritățile țariste au desfășurat, la început, cel puțin, o politică moderată, respectând specificul etnic al provinciei, limba, tradițiile și obiceiurile locale, drepturile și privilegiile stărilor sociale. Basarabiei i s-a acordat titlul de *oblastie*, fiindu-i respectat caracterul etnic, de asemenea, a fost păstrată împărțirea administrativă anterioară anexării în cele 12 ținuturi, cu ocoalele corespunzătoare. Mai mult chiar, structura administrației moldovene a fost introdusă și în teritoriul fostelor raiale turcești, anexate și ele. Conducerea provinciei a fost încredințată unui guvern provizoriu. În fruntea administrației fusese pus, pentru o vreme, Scarlat Sturdza, boier moldovean care intrase în serviciul Rusiei, obținând gradul de general, precum și boierul Matei Crupenschi. Administrația civilă fusese supusă autorității guvernatorului general militar, cu reședința la Tighina și, apoi, la Chișinău, după ce, prin ucazul din 1818, orașului i se acordase rangul de capitală. Ispravnicii ținuturilor erau numiți de guvernator din rândul boierilor credincioși noii stăpâniri.

În 1818 *Așezământul obrazovaniei oblastiei Basarabiei*, promulgat la Chișinău de către țar, exprimase, de asemenea, intenția de a se respecta autonomia provinciei și guvernarea

Fig. 86 Scarlat Sturdza.

aceasta în conformitate cu obiceiurile vechi. Așezământul din 1818 a fost un adevărat statut fundamental, larg și liberal, care situa Basarabia (în cuprinsul Imperiului) alături de Polonia, Finlanda și Georgia, care primiseră reglementări similare. În postul de guvernator militar al Basarabiei, generalului Bahmatiev, înlocuit pentru corupție, i-au urmat generalii Inzov, iar apoi, cu începere din 1823, prințul Voronțov, fost guvernator militar al Odessei.

Dar moartea țarului Alexandru I a pus capăt „erei liberale" în istoria Basarabiei. Sub domnia noului țar, Nicolae I, inaugurată în 1825, a fost impus un regim de aspre restricții politice, de opresiune și chiar de exterminare națională. În anul 1828, *Așezământul obrazovaniei oblastiei Basarabiei* a fost abrogat, fiind înlocuit cu așa-zisul *Regulament al lui Voronțov*, sancționat de țar la 29 ianuarie/10 februarie 1829. Autonomia Basarabiei a fost desființată. Întreaga putere a trecut în mâna guvernatorului general. Deținerea slujbelor în administrație a fost condiționată de cunoașterea limbii ruse, iar limba română a fost înlăturată din efectuarea actelor publice. Nu întâmplător, probabil, lichidarea regimului românesc din Basarabia a coincis cu instaurarea în Principate a protectoratului Rusiei țariste, în urma tratatului de la Adrianopol. Basarabia avea să fie administrată, în continuare, la fel ca guberniile Rusiei.

Populația. În momentul anexării, Basarabia avea o populație aproape omogenă. Românii se aflau și în regiunea Bugeacului, ocupată de tătari. Aceștia începuseră să se retragă din Bugeac treptat, încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea. Românii se aflau și pe teritoriul fostelor raiele. Tighina număra 12 sate moldovenești. Așezări compacte de români se aflau, de altfel, și dincolo de Nistru. De la Movilău până la vărsarea Niprului se constata o salbă de sate, care se lărgea între Rașcov și Tiraspol. Din aceste două puncte se desprindea, spre est, o fâșie de teren presărată cu așezări românești, ce cuprindeau localitățile Balta și Anam. O altă salbă de sate se întindea de-a lungul Bugului. Sate izolate ființau până la Nipru.

După anexare, urmărind deznaționalizarea și dislocarea populației autohtone și integrarea regiunii în cuprinsul Imperiului, țarismul a practicat o sistematică politică de colonizare. În primul rând, în târguri și orașe au fost stabilite garnizoane rusești, un mare număr de funcționari, de negustori și meșteșugari evrei, categorii de populație care, practic, au contribuit la dislocarea omogenității etnice a românilor. Recensământul oficial din 1817 înfățișa următoarea situație demografică: români 86%, ruteni 6,5%, evrei 4,2%, lipoveni 1,5%, greci, armeni, bulgari și găgăuzi, 0,63%[1]. Populația minoritară (circa 14% din total), stabilită mai cu seamă în târguri, era de origine nouă.

Ca urmare a faptului că orice refugiat venit în Basarabia, care practica o ocupație și depunea jurământ de credință, devenea cetățean rus — potrivit statutului provizoriu al Basarabiei, din 21 august/2 septembrie 1812 — s-au așezat aici mulți indivizi indezirabili, care-și părăsiseră teritoriile. De asemenea, un decret din septembrie 1830 acorda negustorilor stabiliți în provincie importante scutiri fiscale. Drept urmare, un însemnat număr de evrei din Ucraina și Polonia s-au stabilit în mare număr în târgurile și orașele Basarabiei.

Coloniștilor le-au fost aplicate vechile decrete din secolul al XVIII-lea, privitoare la colonizarea în Noua Rusie, dar și privilegii mai largi (lemn pentru construcții, suprafețe mari de teren). Discriminarea în privința repartiției pământurilor, operată prin lege, avea, firește, un limpede obiectiv demografic și politic. Bugeacul, declarat teren al statului, a fost distribuit coloniștilor. În timp ce locuitorilor moldoveni din regiune li s-a acordat câte 12 desetine de fiecare familie, coloniștii au primit câte 60 desetine (66 ha). În felul acesta s-a ajuns la situația în care, din lipsa locurilor de hrană, unii țărani români aveau să fie constrânși să emigreze în Siberia[2].

Primii care au beneficiat de avantajele colonizării au fost bulgarii. Numai în județele Chilia și Cetatea Albă li s-au rezervat 454 000 desetine (504 444 ha) de teren. Numărul lor a crescut progresiv. Raportul generalului Inzov (curator al coloniștilor bulgari) din martie 1815 indică, în Bugeac, 1196 familii de bulgari și găgăuzi vechi și 3 316 familii noi. Într-o statistică din 1821, în Bugeac erau constatate 8891 familii cu 46 598 suflete, din care 32 000 bulgari și găgăuzi, restul fiind români[3]. În anii 1828–1829, în timpul Războiului ruso-turc, numărul coloniștilor bulgari a sporit substanțial. Moldovenii, și ei, au contribuit la colonizarea Bugeacului, înființând, după 1817, numeroase sate. Cu timpul însă, au fost asimilați sau înlăturați.

Procesul de infiltrare al găgăuzilor în Basarabia a fost identic cu cel al bulgarilor. Statistica din 1817 indica un număr de 1205.

Printre coloniști s-au numărat și germani[4]. Veniți din Principatul Varșoviei, în 1814, s-au stabilit în ținuturile Tighina și Ismail unde li s-au repartizat 115 548 desetine de teren (125 947 ha), câte 60 de desetine de fiecare familie. În 1822 au sosit alții, din Württemberg, din Bavaria și din Austria. De asemenea, în 1833, coloniștii germani au înființat colonia Gnadenthal, iar în 1834 coloniile Friedenthal și Lichtenthal. În anii următori au fost construite satele Hoffnungsthal, Gnadenfeld, Freudenfeld, Mariafeld ș.a. Statistica din 1826 indică 1846 familii cu 9000 de suflete. În 1816 coloniștii francezi înființau satele Ferchampenoise, Brienne, Paris, pe Cogâlnic. De asemenea, între 1824

[1] Ioan Scurtu ș.a., *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994*, București, 1994, p. 56.
[2] Ștefan Ciobanu, *Basarabia. Populația. Istoria. Cultura*, Chișinău, 1992, p. 33–34.
[3] *Ibidem*, p. 34–37.
[4] *Ibidem*, p. 37–38.

și 1828, coloniștii elvețieni din cantonul Lausanne au constituit satul Șaba, pe limanul Nistrului. Coloniștilor germani și francezi li s-au acordat mari avantaje și o largă autonomie locală.

În 1817 numărul velicorușilor din Basarabia era de circa 1200 familii. Restul a venit după această dată, majoritatea fiind alcătuită din fugari. Cazacii au venit din Dobrogea, unde se refugiaseră din vremea Ecaterinei a II-a. Cei care au rămas în Basarabia au format, împreună cu voluntarii moldoveni, colonii sau stanițe militare: Acmangît, Stara-Cazare, Volintirovca (curat românesc) în județul Cetatea Albă. În 1828–1829 au luat parte la luptele din Balcani. Tot în Bugeac au fost înființate și sate alcătuite din veterani ruși.

Românii au dominat, cu toate acestea, în perioada următoare anexării, spațiile rurale, iar satul românesc din Basarabia și-a păstrat multă vreme structurile și practicile tradiționale. Țăranii români au fost supuși în continuare regimului existent în cele două principate, beneficiind de libertatea juridică și aflându-se în raport de dependență reală față de proprietatea funciară. Dar alături de rusificarea orașelor, colonizarea, prin consecințele sale economice, sociale și politice a reprezentat un fenomen care a contribuit la procesul de dislocare a românilor, servind interesele Rusiei imperiale. Exercitată la orașe prin intermediul administrației, legislației, învățământului, prin acțiunea de colonizare, deznaționalizarea și rusificarea au atins sensibil, încă din primele decenii ale stăpânirii ruse, elita conducătoare românească: boierimea.

Structura societății din Basarabia înfățișa clasele sociale tradiționale. Nobilimii, prin așezămintele din 1818 și 1828 (*Așezământul obrazovaniei oblastiei Basarabia* și *Așezământul pentru cârmuirea oblastiei Basarabiei*), i s-a fixat statutul, boierii români fiind asimilați nobililor ruși. În urma anexării, boierimii moldovene i-au fost recunoscute drepturile și privilegiile. În egală măsură a fost garantată proprietatea celor care locuiau în dreapta Prutului. În prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost alcătuită *Cartea genealogică a dvoreaninilor basarabeni*, confirmată în 1845.

Dar odată cu integrarea provinciei în structurile Imperiului, acțiunea de rusificare, de restrângere a privilegiilor, de anulare a drepturilor naționale s-a intensificat. Odată cu boierii români au fost confirmați și numeroși funcționari ridicați la ranguri nobiliare. Înnobilarea unui mare număr din rândul străinilor veniți în Basarabia, precum și împroprietărirea masivă, aici, a unor nobili din Rusia au slăbit ponderea și autoritatea nobilimii pământene, diminuându-i puterea de rezistență. În timp ce confirmarea noilor veniți în rândul clasei nobiliare se realiza cu ușurință, confirmarea autohtonilor — ca urmare a lipsei actelor și a șicanelor autorităților — era mult mai dificilă. Mulți boieri au trecut în Moldova. În consecință, boierimea română a pierdut mult din omogenitatea și din forța sa, diluându-se în masa noilor veniți, cărora li s-a adăugat un important contingent provenit din rândul boiernașilor, ridicați și ei la rangul de dvoreanini. Rezistența (mai ales pasivă) a elitei românești avea să fie înfrântă. Nobilii care au rămas se vor încadra treptat în societatea rusă. Cu toate acestea, printre ei unii au avut un important rol pozitiv în rezistența națională, în întreținerea conștiinței românești.

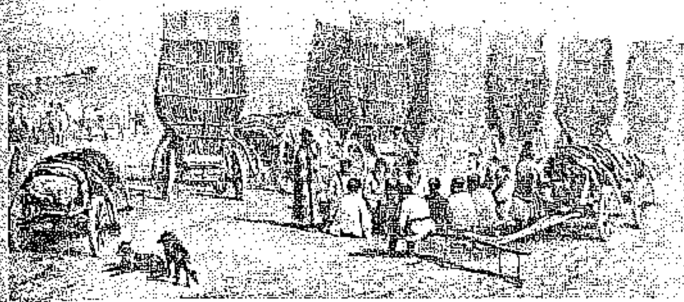

Fig. 87 Căruțași cărbunari din Basarabia, 1832.

Clerul autohton al Basarabiei a fost supus rusificării, atât prin intermediul învățământului duhovnicesc, cât și prin numirea în parohiile moldovene a preoților ruși sau ucraineni.

Țăranii, români în marea lor majoritate, și-au păstrat omogenitatea și vechiul statut juridic avut înainte de anexare, precum și libertatea, ca în Moldova, de a încheia contracte cu boierii (nobilii) pe moșiile cărora se aflau așezați. Prin ucazul din 24 ianuarie/5 februarie 1834, stăpânii pământului au fost obligați să încheie tocmeli cu țăranii. În 1846 a fost elaborat un contract normal, publicat și în limba română, răspândit în rândul țăranilor, care cuprindea normele în acord cu care puteau fi realizate aceste tocmeli. Țăranii plăteau dările către stat. În afara capitației (impozitul direct), ei erau îndatorați să plătească și impozite indirecte, în raport cu veniturile realizate din creșterea vitelor (goștina), din albinărit (desetina), din produsul viilor (vădrărit și pogonărit). De asemenea, în afara dijmei din produse, țăranii aveau obligația să presteze havalelele rânduite asupra satelor. Un însemnat număr de țărani (20%) locuiau pe pământurile orașelor. Categoria țăranilor care au fost așezați pe domeniile statului au provenit din rândul celor veniți din Ucraina sau din interiorul Rusiei, din foștii mazili sau ruptași, din rândul militarilor stabiliți în Basarabia, din țăranii români existenți sau din cei strămutați aici.

Mazilii și ruptașii nu și-au mai păstrat vechile privilegii și atribuții avute în Moldova. În 1847 au fost asimilați categoriei odnovorților ruși, fiind trecuți apoi în categoria țăranilor așezați pe domeniile statului.

Răzeșii nu erau considerați categorie socială distinctă. Erau proprietari în indiviziune pe pământurile lor, ocupând ținuturile centrale ale provinciei. De asemenea, oamenii de scuteală, așa cum erau numiți în Moldova categoriile țăranilor dajnici repartizați boierilor pentru slujbe (în raport cu întinderea moșiei sau cu rangul) — scutelnicii, breslașii

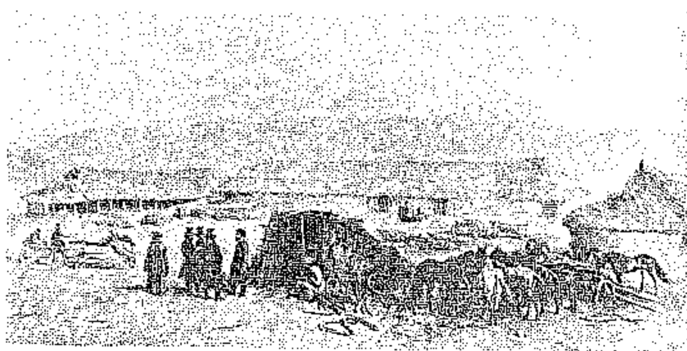

Fig. 88 Stație de poștă în Basarabia, 1837.

și slugile — desființați în Moldova prin Regulamentul organic, au fost asimilați țăranilor dajnici în aceeași vreme.

Coloniștii de diverse etnii și cazacii care s-au stabilit în două așezări din sudul Basarabiei, unde s-a constituit și un sat de voluntari, întregeau tabloul societății basarabene în deceniile următoare anexării.

Economia Basarabiei a fost mai ales agrară. Cu toate acestea, în etapa dintre anexare și mijlocul secolului se constată și ființarea industriei reprezentată de ateliere meșteșugărești și de manufacturi. În prima jumătate a secolului, statisticile vremii înregistrează 144 întreprinderi manufacturiere în 1830 și 297 în 1848. În 1830 existau 34 tăbăcării, 31 lumânărării, 23 „fabrici" de săpun, 23 de spirt și trei de bumbac[1]. Comerțul, reorientat spre Rusia, pe căi rutiere slab dezvoltate și pe Nistru, s-a desfășurat cu dificultate, ca urmare a situației în care s-a aflat provincia, în urma îndelungatei ocupații militare și a reorganizării structurilor sale. În schimb, agricultura avea să cunoască un mers ascendent în cursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, deși în primele două decenii după anexare, ca urmare a ruperii de piețele tradiționale, a instabilității administrației, dar și a corupției, o stare de regres a fost vizibilă. Un oarecare progres a început să se înregistreze cu începere din deceniul al patrulea, când se poate constata o creștere a suprafețelor însămânțate cu cereale și o sporire a producției. De la 103 700 deseatine destinate culturilor cerealiere în 1819, suprafața a crescut la 231 000 deseatine în 1837 și va crește în continuare. Producătorii principali erau țăranii și răzeșii, cărora le revenea 40% din totalul producției. La rândul lor, țăranii așezați pe domeniile statului, coloniștii și cazacii produceau aproape 1/3 din întreaga cantitate de cereale.

[1] Zamfir Arbore, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, București, 1899, p. 472–475.

La începutul secolului al XIX-lea, principalele culturi cerealiere din Basarabia erau cele de porumb, mei și grâu. Colonizarea a contribuit la diversificarea culturilor. Creșterea vitelor a înregistrat o scădere continuă, ca urmare a extinderii terenurilor cultivate. În agricultura Basarabiei un loc important a revenit viticulturii și pomiculturii. Guvernul a adoptat măsuri speciale pentru încurajarea culturilor, prin înființarea fermelor model și a școlilor specializate. În deceniul al cincilea, Basarabia a produs aproape 3 milioane de vedre de vin, ceea ce reprezenta cca 40% din producția totală de vinuri din sudul Rusiei. Grădinăritul și producția de tutun au înregistrat creșteri substanțiale în cursul acestei prime perioade[1].

În noile condiții ale includerii teritoriului dintre Prut și Nistru în Imperiul Rusiei se asistă la o treptată creștere a numărului proprietăților, ca urmare a retrocedării către boierii moldoveni a moșiilor din ținutul Hotin (fostă raia turcească), a înființării coloniilor în satele populate cu țărani pe domeniile statului, a roirii satelor existente sau a fărâmițării moșiilor. Fondul funciar era repartizat între moșierii laici și ecleziastici (mănăstiri și biserici), răzeși și stat. Cea din urmă formă de proprietate a apărut ca urmare a trecerii în proprietatea statului a pământurilor tătărești din sudul Basarabiei, care fuseseră cuprinse în raiaua Benderului.

Cele mai numeroase și mai întinse pământuri au aparținut proprietății moșierești laice: aceasta deținea aproximativ jumătate din pământurile Basarabiei. În afara boierilor români proprietari de moșii în limitele acestei categorii au intrat — ca urmare a politicii de rusificare deliberată a autorităților ruse — numeroși funcționari, mari negustori și coloniști, care și-au cumpărat sau au obținut dreptul de a deține proprietăți funciare. Boierii români, care au refuzat să se stabilească în Basarabia, au fost constrânși să-și schimbe sau să-și vândă proprietățile, în caz contrar acestea trecând în proprietatea statului. Cu toate acestea, în ținutul Hotinului, fostă raia, au fost retrocedate moșiile foștilor stăpâni și au fost efectuate donații din domeniile statului, așa că s-a asistat la o creștere a suprafețelor deținute de laici. Proprietățile moșierești ecleziastice erau concentrate în nord și centru, cuprinzând proprietățile mănăstirilor din Moldova, a celor din Basarabia și a celor închinate. Ca urmare a politicii de stat, ponderea proprietății ecleziastice a rămas constantă în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Proprietatea răzeșească era situată, mai ales, în ținuturile de centru, dar tendința era de diminuare a ei. Proprietatea funciară de stat, provenită din teritoriul fostelor raiale și din Bugeac, reprezenta peste o treime din teritoriul provinciei. Au fost împroprietăriți de statul rus cu mii de deseatine demnitari ruși și boieri moldoveni agreați de noua stăpânire. Coloniștilor transdanubieni — mai ales bulgari — ca și celor germani ori elvețieni li s-au dat în folosință câte 60 deseatine de familie, care, ulterior, li se vor atribui în deplină proprietate. La mijlocul deceniului al cincilea al secolului al XIX-lea, coloniștii transdanubieni repartizați în 83 de sate aveau în folosință

[1] Valeriu Moraru, *Viața agrară în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea (până la reformele din anii '60-70)*. Teza de doctorat, susținută în cadrul Facultății de Istorie, Universitatea „Al.I. Cuza", Iași, 1999 (ms. la Biblioteca facultății).

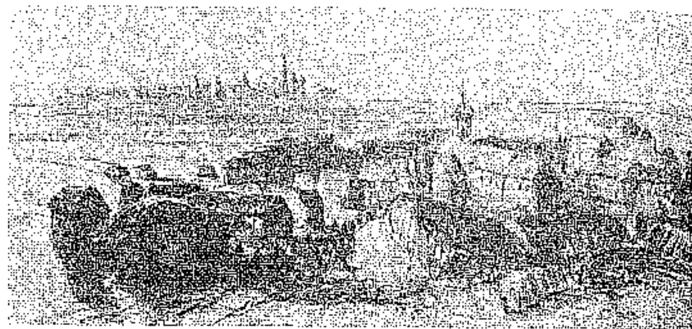

Fig. 89 Tighina (Bender).

518 117 desetine; coloniștilor germani li s-au atribuit în folosință în anii 1822–1828, 141 208 desetine și 706 stânjeni[1]. Pe domeniile statului, înființate după anexare, țăranii grupați în 104 sate aveau în folosință, în 1839, 350 041 desetine, suprafață care avea să crească în 1848[2].

Satul a continuat să ocupe poziția centrală în ansamblul așezărilor rurale tradiționale românești, adăugându-se treptat așezări ale nou-veniților din Imperiu și ale coloniștilor. Cu toată „infuzia" acestor din urmă categorii, satele au rămas, în marea lor majoritate, românești. În schimb orașele din Basarabia, în realitate mici târguri, au fost organizate în timp ca centre ale administrației și au fost mai ales populate cu oameni veniți din afară, care au servit opera de rusificare, prin privilegiile care li s-au acordat în raport cu populația autohtonă. Cele 20 de așezări care au intrat în cuprinsul acestei categorii imediat după anexare erau slab dezvoltate din punct de vedere edilitar, demografic și economic. În afara Chișinăului, care a devenit reședință abia după 1816, menționăm așezările: Hotin, Tighina, Bălți, Orhei, Frumoasa (Cahul), Briceni, Lipcani, Mohilov — situat peste Nistru —, Rașcov, Tuzara (Călărași), Telenești, Căușeni, Leova. Chișinăul, așa cum apare în izvoarele timpului, era la fel de mare ca Orheiul, cu case de lemn, cu o populație alcătuită din moldoveni, evrei și bulgari, la care s-au adăugat greci, turci, germani, armeni, francezi și chiar italieni. Rușii erau puțini, funcționari și soldați, mai cu seamă. În timpul Revoluției grecești „a marii bejenii" din Moldova, populația orașului Chișinău a sporit, de la 12 000 la 50 000 de locuitori, ca urmare a afluxului de refugiați greci și moldoveni.

[1] *Ibidem*, p. 114–117.
[2] *Ibidem*, p. 123.

Repartiția proprietății funciare din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea (până la reforma agrară din anul 1868)

Proprietarul		1803[1]	1814[2]	1817[3]	1838[4]	1849[5]	1861[6]	1865[7]	1867[8]
Moșieri	proprietăți	259	414	607	820[9]	914	–	766	597
	%	48,9%	49,3%	57,7%	66,3%	69,7%	–	55,7%	41,7%
	desetine	–	–	844453,7[10]	1716063,5	2065243,5	2271360	1757973,9	1318975
	%	–	–	72,7%	69%	80,4%	64,7%	55,4%	40,7%
Mănăstiri	proprietăți	80	109	137	115[11]	149	–	149	152
	%	15%	13%	13%	9,3%	11,4%	–	10,8%	10,6%
	desetine	–	–	94505[12]	221852	254043	241970	305725,1	304930
	%	–	–	8,1%	8,9%	9,9%	6,9%	9,6%	9,4%
Răzeși	proprietăți	143	136	146	167[13]	244	–	198	206
	%	27%	16,3%	13,7%	13,5%	18,6%	–	14,4%	14,4
	desetine	–	–	90077,6[14]	162135	244001,5	220191	180849,2	181056
	%	–	–	7,8%	6,5%	9,5%	6,3%	5,7%	5,6%
Mixte	proprietăți	2	30	46	30	1	–	97	304
	%	0,4%	3,6%	4,4%	2,4%	0,1%	–	7,1%	21,2%
	desetine	–	–	45412[15]	40210	600	–	163012,9	608706
	%	–	–	3,9%	1,6%	0,02%	–	5,1%	18,8%
Domeniile Statului	proprietăți	–	122	103	101	–	–	89	98
	%	–	14,5%	9,8%	8,2%	–	–	6,5%	6,9%
	desetine	–	–	85510[16]	343738	–	361511	319651,2	374089
	%	–	–	7,4%	13,8%	–	10,3%	10,1%	11,6%
Colonii	proprietăți	–	–	11	1[17]	3[18]	–	75	75
	%	–	–	1%	0,1%	0,2%	–	5,5%	5,2%
	desetine	–	–	–	250	5425[19]	415998	447508,9	449306
	%	–	–	–	0,1%	0,2%	11,8%	14,1%	13,9%

[1] Apud Valeriu Mutcuc, *op. cit.*

Nu este indicat proprietarul	Proprietăți	46	28	4	2	–	–	–	–
	%	8,7%	3,3%	0,4%	0,2%	–	–	–	–
	deseatine	–	–	1487[20]	3454	–	–	–	–
	%	–	–	0,1%	0,1	–	–	–	–
TOTAL	proprietăți	530	839	1056	1236	1311	–	1374	1432
	%	100%	100%	100%	100%	100%	–	100%	100%
	deseatine	–	–	1161445,3	2486702,5	2569313	3511030	317472,2	3237062
	%	–	–	**100%**	**100%**	**100%**	100%	100%	**100%**

[1] *Condica Liuzilor*, p. 252–296, 337–368. Statistica respectivă nu cuprinde Bugeacul și raialele turcești.

[2] Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, fond 2, inv. 1, dosar nr. 240, f. 2r–2v, 5r–6v, 8r–13r, 17r–17v, 19r–19v, 21v–26r, 29r–35r; fond 5, inv. 3, dosar 611, f. 1r–36r, pentru anul 1814 nu dispunem de date pentru ținutul Hotin.

[3] I.N. Halippa, *Rospis' zemlevladenija i sudovuogo straja naselenija Besarabii po dannym perepisi 1817 goda*, p. 3–230.

[4] Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, fond 88, inv. 1, dosar 941. Pentru satele domeniene datele statistice sunt din anul 1839; Cf. Ibidem, fond 6, inv. 9, dosar 1206, *Tabel'Spisok selenijam obodjaščim v sostav Gosudarstvennyh Imuščestv. Sostavlen 8 Augusta 1839 goda*, f. 27r–27v. Statistica respectivă nu ne furnizează date despre domeniile statului și coloniile germane și transdanubiene.

[5] Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, fond 24, inv. 1, dosar 2, f. 3r–39v, *Spisok s tabeli Bessarabskogo oblastnogo Deputatskogo Sobranija za 1849, 1850 i 1851 godov o vladel'českih imenijah po uezdam Bessarabii; vedomosti monastyrskim i rezeškim imenijam po uezdam Bessarabii, podležaščih platežu pozemel'nogo sbora*. Statistica respectivă nu ne furnizează date despre domeniile statului și coloniile germane și transdanubiene.

[6] Ja. Grosul, *Krest'jane Bessarabii (1812–1861)*, p. 113, 120.

[7] A.V. Novgurodcev, *Recistracija zemel'Bessarabskoj oblasti*, p. 98–149.

[8] Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, fond 2, inv. 1, dosar 7836, partea a II-a, f. 413r–420v. *Svod izvlečenij iz alfavitnyh uezdnyh spiskov votčinam Bessarabskoj oblasti*.

[9] În ținutul Bender sunt nominalizați numai șapte proprietari, fără a fi arătat numele proprietății și suprafața ei. Dintre aceștia, trei proprietari mai au și alte proprietăți în alte ținuturi. În ținutul Akkerman un proprietar, este, de asemenea, numai nominalizat.

[10] Suprafața funciară este indicată numai pentru 321 de moșii întregi, 26 jumătăți de moșie, 9 părți de moșie și de 2 ori pentru 3/4 de moșie.

[11] Pentru plășile Bujor și Zberoaia din ținutul Chișinău și Dășcova și Tuzora din ținutul Orhei nu dispunem de date referitoare la proprietățile mănăstirești.

[12] Suprafața funciară este indicată numai pentru 68 de moșii.

[13] Pentru plășile Bujor și Zberoaia din ținutul Chișinău și Dășcova și Tuzora din ținutul Orhei nu dispunem de date referitoare la proprietățile răzeșești.

[14] Suprafața funciară este indicată numai pentru 57 de moșii întregi, 9 părți de moșie, 3 jumătăți de moșie și _ de moșie.

[15] Suprafața funciară este indicată numai pentru 20 de moșii.

[16] Suprafața funciară este indicată numai pentru 47 de moșii întregi și 3 jumătăți de moșie.

[17] Numai pentru o colonie evreiască.

[18] Numai pentru coloniile evreiești.

[19] Numai pentru coloniile evreiești.

[20] Suprafața funciară este indicată numai pentru 2 moșii.

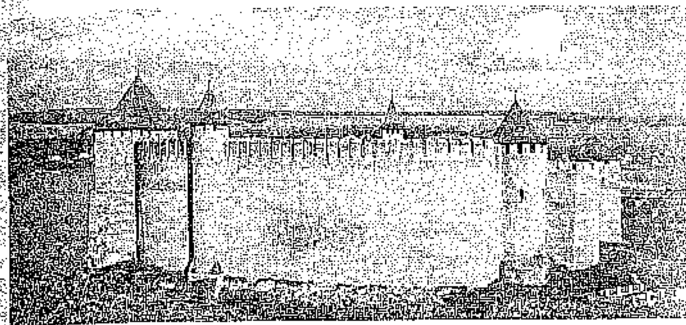

Fig. 90 Hotin.

Biserica ocupa o poziție importantă în viața provinciei. Din 1813 fusese înființată noua Arhiepiscopie a Chișinăului și Hotinului, care cuprindea Basarabia și întreaga gubernie a Chersonului. În cuprinsul provinciei se aflau 12 mănăstiri și 13 sihăstrii, precum și peste 700 de biserici. În timpul păstoriei mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1812–1821), singurul episcop român care a păstorit biserica din Basarabia, au mai fost construite alte 200. Această primă perioadă din viața bisericii basarabene fusese una din cele mai bogate înfăptuiri. Mitropolitul având un deosebit talent organizatoric, a fost cu adevărat un apărător al culturii și al continuității spiritului românesc în Basarabia. Preoțimea, trecută, în parte, prin Seminarul de la Socola, și care reprezenta atunci *inteligenția* românească, la început cel puțin, a jucat, în primele decenii de după anexare un rol important în păstrarea și promovarea spiritului etnic. Mitropolitul dăduse eparhiei sale o organizare asemănătoare celei din Moldova, asigurând clerului privilegiile de care beneficiase înainte. La inițiativa sa fusese înființat și și-a deschis cursurile Seminarul teologic duhovnicesc din Chișinău (1813), înzestrat cu o tipografie eparhială, în care au fost tipărite multe cărți, traduse în românește după cărțile admise de Sinodul din Moscova. Urmașul mitropolitului Gavriil a fost Dumitru Sulima (1821–1844) hirotonisit la Iași, care a încercat să împace trebuințele bisericii românești cu exigențele stăpânirii ruse. Sub păstoria sa, Dicasteria duhovnicească a fost transformată în Consistoriu bisericesc (1835), înzestrat cu atribuții administrative, judecătorești și de control, eparhia fiind împărțită în opt protoierii. Părțile de peste Nistru au fost desprinse de Arhiepiscopia Basarabiei, fiind incluse în noua Arhiepiscopie a Odessei și Chersonului (1837). Noua formulă a accelerat procesul de rusificare a românilor transnistrieni.

Dumitru Sulima a continuat opera predecesorului său, traducând numeroase cărți de cult din slavonă și rusă. De asemenea, a tipărit o *Bucoavnă* și alte cărți laice necesare școlii. Dar după anul 1841 în tipografia eparhiei nu s-au mai tipărit cărți bisericești sub pretextul că cele existente erau suficiente pentru a acoperi nevoile pentru oficierea cultului.

Începând din 1844 noul mitropolit căruia i s-a încredinţat conducerea Arhiepiscopiei Basarabiei a fost rusul Irinarh Popov (1844–1855).

Până la mijlocul secolului al XIX-lea, cu toată intensificarea presiunilor limbii ruse, limba română a continuat să fie utilizată în biserici.

Învăţământul. După anexare, eforturile româneşti au fost îndreptate spre redeschiderea vechilor şcoli, create în secolul al XVIII-lea, în Chişinău şi în celelalte târguri, mai ales când Aşezământul din 1818 a prevăzut „aşezarea de şcoli pentru norod". După moartea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, acţiunea pentru înfiinţarea şcolilor lancasteriene — cu tabele tipărite în limba română — a fost preluată de succesorul său, Dimitrie Sulima, sub oblăduirea căruia au fost înfiinţate asemenea şcoli la Chişinău, Bălţi, Tighina, Cetatea Albă, precum şi în unele sate. Aceste şcoli primare, pentru îndrumarea cărora, în 1828, a fost creată o direcţie specială, au jucat un rol important în cultivarea limbii române şi în încurajarea rezistenţei etnice. La 25 iulie 1837, în faţa elevilor şcolii din Hotin, frecventată de moldoveni şi ruşi, Alexandru Hasdeu a rostit un important discurs, îndemnându-i pe moldoveni, mai cu seamă, să-şi iubească ţara şi limba strămoşească, deoarece „pământenii altor ţări, spunea el, se arată aici pe o vreme, aduşi fiind în <aceste> locuri de întâmplare, iar nu din datorie; şi întocmai ca pasările văratice, ei iarăşi se întorc în ţara lor, poate nici cinstind măcar, cu mulţămitoare pomenire, ţara noastră"[1]. Boierii au recurs, în continuare, pentru copiii lor, la preceptori particulari şi la studiile în străinătate sau la şcolile superioare ruseşti.

După anexare, în oraşele judeţene au putut exista şcoli spirituale ţinutale parohiale. Depinzând de seminarul din Capitală, acestea aveau clasele cursului inferior. Asemenea şcoli erau la Hotin şi Cetatea Albă. Şcoli parohiale civile existau şi la Chişinău, Bălţi şi Tighina. În 1833, la Chişinău a fost înfiinţat un liceu regional. Obligatoriu la început în învăţământ, limba română a devenit opţională, pentru ca apoi să fie suspendată. În 1841, I. Sturdza, mareşalul nobilimii basarabene, comunica guvernatorului că limba moldovenească era neglijată în şcolile publice, că şcolile publice nu aveau profesori şi nici material didactic. În egală măsură, afirma el, nici copiii nobililor nu puteau beneficia de învăţământ în limba maternă. Drept urmare, el solicita numirea de profesori şi procurarea de cărţi şi material didactic din Principate. Guvernatorul Basarabiei a încuviinţat ca predarea în limba română să se facă numai în şcolile din Hotin şi Bălţi. Singurul abecedar românesc acceptat era alcătuit după un text rusesc, apărut în 1822 şi a avut o ediţie revizuită în 1842.

Tipografia eparhială a tipărit primele manuale româneşti din Basarabia. Au fost tipărite şi tabele lancasteriene în limba română, o gramatică ruso-română, elaborată de Ştefan Margella (1827) şi un abecedar ruso-român, alcătuit din cele folosite în şcolile laice (1830–1841). După 1840, au apărut operele eruditului filolog român Iacob Hâncu. El şi-a început cariera didactică ca profesor la Pensionatul nobilimii de pe lângă Seminarul

[1] Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chişinău, 1991, p. 252.

Teologic din Chişinău (înfiinţat în 1816, acesta a funcţionat până în 1831), fiind apoi director al şcolii lancasteriene (1821–1824). Ajuns profesor la Sankt-Petersburg, a tipărit cărţi privitoare la gramatica limbii române şi la originea românilor, editate de Academia de Ştiinţe din Rusia.

4. Dobrogea

Situată de patru veacuri în afara cadrului statului muntean, Dobrogea aparţinea totuşi spaţiului românesc prin o bună parte din locuitorii ei. Dacă pentru alte neamuri, care trecând numai în ambele sensuri ale Dunării sau aşezându-se aici, acest pământ a reprezentat doar o poartă, o parte dintr-un drum mai lung, loc de refugiu, fortăreaţă de apărare sau bază de expansiune şi influenţă, pentru românii trăitori în spaţiul carpato-dunărean — în cuprinsul căruia provincia se integrează organic —, ea a reprezentat termenul final al drumurilor lor, acestea toate concentrându-se în acest pământ.

Drum de răscruce sau un coridor de trecere, pentru stăpânirea sau dominarea căruia s-au înfruntat continuu interese economice, politice şi strategice, Dobrogea a trecut prin momente grele în etapa cercetată, mai ales în 1828–1829, când a fost cuprinsă în zona operaţiilor militare. Războiul ce avusese loc şi situaţia de provincie de margine, putând oricând să fie lovită cea dintâi, în cazul repetării foarte probabile a ostilităţilor cu Rusia, a făcut ca distrugerile materiale şi starea de nesiguranţă să se reflecte în situaţia Dobrogei şi în anii următori. Cei care au participat la războiul din 1828–1829 o asemuiesc cu un „veritabil deşert", toate satele fiind arse „până la temelie". Scriitorul danez Hans Christian Andersen, care, în 1847, a străbătut drumul de la Constanţa la Cernavodă, notează că nu a văzut decât mare şi stepă; nici un semn de viaţă, numai câmp verde, fără sfârşit. Călugărul rus Partenie, în drum spre Muntele Athos, în 1839, înfăţişează, la rândul său, imaginea zguduitoare a condiţiilor de vieţuire pe acest teritoriu, descrise de un localnic. „Din vechime — consemna acesta — ţara noastră stă în hotar şi deseori războaiele se fac pe aici, din zece cel mult doisprezece ani. Abia ne mai îndreptăm, creştem vite şi cultivăm grădinile şi iarăşi se face război şi atunci, cine poate fuge în Valahia, iar pe care-i prind turcii îi duc cu dânşii în ţara lor; turmele ni le mănâncă, caselor le dau foc şi grădinile ni le pustiesc. După ce trece războiul, care mai rămânem vii, iarăşi ne întoarcem pe la vetrele noastre şi ne facem, pe ruine, bordeie şi iarăşi ne apucăm de gospodărie. Gândeşte acum, când ne mai putem îndrepta? Se mai întâmplă încă şi altă nevoie. După fiecare război începe ciuma, care începe a ne secera. Atunci iar lăsăm toate şi fugim care încotro şi ne ascundem prin munţi şi păduri şi ne temem unii de alţii, fraţi de fraţi şi fugim unii de alţii. Încă şi turcii de aici sunt tare răi şi sălbateci, mereu ne asupresc şi ne ruinează; bisericile ni le ard; la care găsesc argint îl fură, icoanele le nimicesc şi la nimeni nu ne putem jelui"[1]. Când, primele luni ale anului 1850, împreună cu inginerul hotarnic Gr.

[1] Gh. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 349.

Iorano din însărcinarea autorităților otomane, Ion Ionescu de la Brad a efectuat o călătorie exploratorie în Dobrogea, a constatat, și el, consecințele tragice ale războaielor pustiitoare, numărul redus al așezărilor și frecvența cimitirelor, inexistența căilor de transport și a mijloacelor de comunicație.

Populația Dobrogei, deși cifric relativ restrânsă, reflecta un evantai etnic. Numărul restrâns al populației și repetata ei risipire și pustiirea satelor s-a datorat și faptului că Dobrogea a fost teatrul războiului pustiitor din 1828–1829. Moltke relata în legătură cu Dobrogea despre „adevăratul deșert" constatat după menționatul război, iar în 1835–1839 F. Ritter, un alt călător german, considera că populația provinciei nu mai însuma decât 20 000 de locuitori[1]. Treptat, în anii următori, va avea loc o repopulare, provincia rămânând totuși slab locuită. La mijlocul veacului al XIX-lea, bilanțul lui Ion Ionescu pentru sangeacul Tulcea și cazalele Kustendge (Constanța), Mangalia, Balcic și Bazargic din sangeacul Silistra însuma 15 764 familii: 4800 turcești, 3656 românești, 2225 tătărești, 2214 bulgărești, 1092 căzăcești, 747 lipovenești, 300 grecești, 212 țigănești, 145 arabe, 126 armenești, 119 evreiești și 59 germane[2].

Dintre creștini, întâietatea o aveau românii, care, totodată, erau legați mai departe de spațiul carpato-danubian prin circulația continuă de o parte și de alta a Dunării, dar și prin împrospătarea continuă a rândurilor lor prin românii transilvani, ca și prin chemarea și venirea secerătorilor munteni (*orakci*), unii rămânând apoi în provincie, chiar de către autoritățile otomane. Dobrogea reflecta, după opinia lui Ion Ionescu de la Brad, „o înfățișare în miniatură a tuturor românilor de prin celelalte provincii"[3]. Într-o statistică din 1849, care reda componența etnică a 53 de sate situate spre Dunăre, dar și în interiorul provinciei până către Kustendge, 40 erau locuite de români. La mijlocul secolului al XIX-lea, cele 3 656 familii românești dobrogene însumau 28 301 persoane[4].

Semnificativ este și faptul că pentru românii dobrogeni, Țara Românească le oferea și posibilitatea unei aprovizionări în momente de lipsuri sau chiar de strămutare, cum s-a întâmplat în februarie 1831, când „trei sate de peste Dunăre — Satu Nou, Oltina și Beilicul — ... voesc a trece dincoace spre hălăduire"[5]; în luna mai a aceluiași an, 227 de familii de băjenari din Dobrogea cereau scutire de dări autorităților muntene. Alteori însă băjenarii solicitau acelorași autorități reîntoarcerea în Dobrogea, iar clăcașii munteni fugeau peste Dunăre. Dacă la mijlocul veacului, Ion Ionescu aprecia numărul românilor dobrogeni la peste 28 000, în 1841 Mihail Czaykowski, agent al prințului Czartoryski,

---

[1] *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 230–231.

[2] *Ibidem*, p. 233.

[3] Victor Slăvescu, *Corespondența lui Ion Ionescu de la Brad către Ion Ghica (1846–1874)*, București, 1943, p. 71.

[4] *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, p. 233.

[5] *Documente privind istoria Dobrogei (1830–1877)*, volum întocmit de Tudor Mateescu, București, 1975, p. 45.

considera că românii, care reprezentau cei mai numeroși creștini din Dobrogea, însumau între 25 000 și 30 000 de oameni.

Țăranilor români trăitori permanenți între Dunăre și Mare li se adăugau circa 6000 de mocani, care pendulau între sudul Transilvaniei și Dobrogea. Circulația mocanilor era continuă. Numai în decembrie 1836 și ianuarie 1837 au trecut prin carantina Gura Ialomiței 17 mocani. Prezența mocanilor în Dobrogea nu poate fi înțeleasă numai prin prisma activității pastorale; cei din Țara Bârsei sau cei din părțile Sibiului au fost, totodată, negustori și au devenit agricultori, prin stabilirea definitivă pe pământul Dobrogei. S-a apreciat, cu temei, poate, că nici o parte a pământului românesc nu datorează Transilvaniei atât cât datorează Dobrogea. Aici ardelenii au făcut „una din cele mai trainice și mai semnificative descălecări din multele pe care le-au mai făcut pe alte întinsuri românești"[1].

Statisticile din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care înregistrează amploarea fenomenului transhumant, sunt edificatoare. Astfel, în toamna anului 1835, prin punctele Brăila, Piua Petrii și Călărași au trecut în Dobrogea, în total, 2412 ciobani cu 591 411 oi, 3778 cai și 557 măgari. Dacă la acestea se adaugă numărul vitelor rămase o perioadă mai îndelungată, precum și cele trecute prin alte puncte de vamă, se poate aprecia că oierii aparținând celor 29 de centre pastorale ale Transilvaniei aduceau în Dobrogea, în fiecare an, cel puțin un milion de oi. La aceștia se adăugau numeroșii oieri din Țara Românească, ce luau drumul Dobrogei, pe urmele mocanilor[2].

Ca urmare a stăpânirii provinciei de patru veacuri, turcii și tătarii reprezentau populația majoritară a provinciei, ultimii având în frunte un han cu reședința inițială la Carasu, iar apoi, după războiul din 1828–1829, la Ceatal-Orman. În 1850 cei dintâi însumau 4800 de familii și cei de-ai doilea 2225 de familii[3].

Bulgarii constituau o altă parte a populației Dobrogei, prezența lor sporind în urma războaielor ruso-turce de la cumpăna secolelor XVIII și XIX și a celui din 1828–1829. Mulți dintre ei proveneau din regiunile Ceatal, Șumla, Stara-Zagora sau Sliven. Era însă vorba de o populație în general nouă. După cum nota Ion Ionescu în 1850, bulgarii ar fi venit în Dobrogea „de vreo 20 de ani", atrași de terenurile ei fertile. După 1833 s-a asistat la o deplasare spre Dobrogea și a unor bulgari strânși în sudul Basarabiei în perioada imediat anterioară. La mijlocul veacului al XIX-lea bulgarii dobrogeni au ajuns să însumeze 2214 de familii[4].

Rușii — mai ales lipovenii veniți în secolul al XVIII-lea — și ucrainienii, mai ales cazaci reprezentau și ei categorii ale populației dobrogene în etapa cercetată. În privința celor din urmă, ei erau apreciați la mijlocul secolului al XIX-lea ca formând în jurul a 1000 de familii. Lipovenii alcătuiau în aceeași vreme 770 de familii grupate în nordul

---

[1] D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 126, 130.

[2] Cf. C. Constantinescu-Mirceşti, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII–XIX*, București, 1976, p. 122–124.

[3] *Dobrogea...*, p. 233.

[4] *Ibidem*.

Fig. 91 Babadag.

Dobrogei în satele Camena, Sarichioi, Slava Rusă și Jurilovca. În 1828, două regimente căzăcești au trecut din Dobrogea înapoi în Imperiul Rusiei. În ultimul deceniu al primei jumătăți a secolului au sosit în provincie și primii germani — trecuți aici din Rusia sau din Polonia rusă — unde au format primele lor colonii la Măcin, Acpunar, Tulcea, Malcoci, Atmagea, Cataloi și Ciucurova. În 1850 existau în provincie și 119 familii evreiești, la Babadag, Isaccea și Tulcea.

Economia. Pe plan economic, Dobrogea a cunoscut, în etapa dată, activități agricole, păstoritul oilor realizat mai ales de mocani și activități de pescărie. În centrele cu caracter urban se exercitau meșteșuguri și comerț. Locuitorii Dobrogei, raiele ale Imperiului, s-au bucurat de largi libertăți. Dijma a reprezentat cea mai importantă redevență datorată de cultivatori. În schimb, aceștia puteau să-și exercite posesiunea asupra pământului și a instrumentelor de producție. Efectul reformelor succesive, efectuate de sultani în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au fost resimțite și în Dobrogea. Dacă proclamarea egalității juridice între musulmani și creștini nu a putut să fie respectată în practica vieții zilnice, trecerea proprietății imobiliare pe seama statului a avut importante consecințe. Proprietatea particulară și cea a Bisericii (*mülk* și *vacuf*) a fost înlocuită cu proprietatea de stat (*miri*). În schimbul unei taxe de punere în posesie (*tapu*), se conferea un drept de folosință veșnică. Țăranii români, care aveau regimul raielelor, în afara impozitului anual (*haraci* sau *aziye*), aveau obligația de a da dijma în produse și de a presta un număr de zile de lucru. Ion Ionescu de la Brad aprecia că starea românilor din Dobrogea era prosperă. De asemenea,

Fig. 92 Kustendje (Constanța).

el a rămas impresionat de starea materială a oierilor transilvani, ca și de contribuția lor la dezvoltarea economică a Dobrogei.

În etapa analizată, a apărut și primul proiect al unui canal Dunărea-Marea Neagră, care urma să traverseze provincia în partea ei cea mai îngustă și evitându-se dificultățile de navigație de pe brațul Sulina, accentuate de obstrucțiile exercitate de Rusia. După Tratatul de la Adrianopol, austriecii au inaugurat linia de navigație maritimă; în 1838, compania austriacă de vase cu aburi, cu sprijin guvernamental și promisiuni financiare din partea bancherilor Rotschild și Sina, a încercat să inițieze tratative în acest sens cu Poarta. Proiectul, de importanță europeană, având nu numai valoare economică, ci și strategică, prezenta un interes deosebit și pentru Principate, pentru legăturile acestora cu Europa. Discuția purtată în legătură cu acest proiect și în presa românească a timpului a relefat, în egală măsură, stricta interdependență geografică, economică, politică și umană dintre teritoriile de pe ambele maluri ale Dunării, locuite de români. Scriitorii și oameni politici români s-au pronunțat în favoarea proiectului, Bois le Comte, Félix Colson, Saint-Marc Girardin situându-l în contextul realităților românești. Tentativa părea cu atât mai ușor de realizat cu cât, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, existase un canal de proporții modeste, numit Lama, destinat unor ambarcațiuni mici, care unea Dunărea, din apropiere de Cernavoda, cu Marea Neagră, la nord de Constanța, dar, la începutul secolului al XIX-lea, el fusese astupat.

Paralel cu tentativele de realizare a unui canal navigabil, a circulat și ideea construirii unei căi ferate, pe același traseu. În 1839, cu aprobarea guvernului austriac, s-a procedat

Fig. 93 Bazargic.

la transbordarea mărfurilor și a pasagerilor, cu ajutorul trăsurilor și a căruțelor. Nefiind rentabilă, practica aceasta a fost abandonată.

În 1844, guvernul austriac a reînnoit tentativa privitoare la construirea canalului. Acesta a eșuat din nou, din cauza dificultăților legate de organizarea portului Kustendge (Constanța), de data aceasta. La mijlocul veacului al XIX-lea, în raportul în care face cunoscut Porții rezultatele misiunii sale exploratorii, Ion Ionescu avea să se pronunțe și el în favoarea construcției canalului, reliefându-i avantajele pentru Europa și beneficiile imediate care puteau rezulta pentru comerț și industrie.

În afara satelor, multe pustiite, au continuat să existe și centre urbane, în care se constatau bazaruri și moschei, chiar și edificii, în unele — situate la Dunăre sau Mare — existând și porturi. Babadag, cu 500 case în 1850, Tulcea, în ascensiune față de Sulina, ultima în decădere, Kustendge (Constanța), cu doar 68 de case, Mahmudia — declarată oraș printr-un firman din 1822 —, Hârșova, unde ființa o starostie a mocanilor, Isaccea, cu 150 de case, Mangalia, Silistra și Turtucaia au reprezentat în deceniile patru și cinci localitățile dobrogene la nivelul de dezvoltare a unor orașe ori mai degrabă târguri.

Biserica și cultura. Existau în Dobrogea câteva zeci de biserici, neîndoielnic geamii, dar și sinagogi, și chiar capele protestante sau catolice. Bisericile erau în general joase, neîncăpătoare, din lemn și vălătuci, uneori erau și din zid. La Babadag s-a zidit în 1828 o biserică românească cu concursul financiar al mocanilor din Mahmudia. Importantă a fost și construirea unui așezământ monastic — mănăstirea Cocoșu — pe terenul achiziționat în nordul provinciei în 1835 de ieromonahul Visarion, un mocan călugărit, care avea să ridice biserica noului așezământ, care a primit danii importante și de la alți

români din zonă. Exista și mănăstirea Cilic. Au ființat și cazuri, în perioda analizată, când au avut loc încercări de constrângere la turcire a ortodocșilor, dar la inițiativele unor musulmani, nu a cârmuirii otomane; în 1843 un document semnala și „o tăiere de creștini" în mai multe sate din serhatul Silistrei[1].

Pe plan cultural, comunitățile musulmane și creștine din centrele cu caracter urban aveau ori și-au creat școli, acestea existând și în unele sate. Ordonanța imperială din 1846 a căutat să favorizeze dezvoltarea unui învățământ modern de toate gradele, inclusiv în Dobrogea. La Turtucaia exista o școală românească din secolul al XVIII-lea; învățământ românesc a ființat și la Tulcea și Silistra, dar și în unele sate, cum ar fi Topalu, unde, prin 1840, se constata un învățător, ori în satul Zebil din zona Babadagului. În deceniile patru și cinci se aduceau hârtie, cretă (tibișir), pene de condei, cerneală din Țara Românească și mai ales „cărți de citit", bucoavne, catehisme; în 1846 sunt aduse de la Brăila nu mai puțin de 2063 „cărți de citit"[2].

5. Români din dreapta Dunării

La începutul vremurilor moderne, românii balcanici erau împărțiți în grupuri distincte. În părțile central-sudice, în special în Tessalia, Munții Pind, Macedonia, Epir și Albania, trăiau *aromânii* (*macedoromânii*). Unele ramificații ale acestora se întindeau înspre nord în ținuturile vechii Serbii, Bosniei, Muntenegrului și chiar ale Dalmației. Într-o zonă învecinată spre răsărit, în Tracia, se afla grupul *meglenoromânilor*. În părțile nord-vestice ale Peninsulei trăiau *istroromânii*. Un al grup, cel al așa-numiților *români timoceni*, locuiau în apropiere de Belgrad, de la râul Morava până la răsărit de Vidin și chiar mai departe, spre Silistra și ținuturile pontice. Dacă celelalte grupe aveau dialecte proprii, românii bănățeni și cei timoceni vorbeau daco-româna. Acești descendenți ai romanității orientale alcătuiau o realitate distinctă. Românii balcanici se aflau într-un dublu proces: cel al trecerii de la realitățile medievale la cele moderne, de la tradiție la noi forme de viață, dar și cel al asaltării continue a ființei lor etnice, cu alte cuvinte al existenței între afirmare și alienare națională. Cei mai mulți dintre ei își continuau tot felul de ocupații și moduri de viață tradiționale, ținând de păstoritul transhumant, practicarea agriculturii, dar și a diferitelor meșteșuguri, antrenarea în tot felul de activități specifice începutului de modernizare al Peninsulei Balcanice. Totodată, în forme din cele mai diferite, la jumătatea secolului al XIX-lea, ca și în deceniile anterioare, românii erau cei mai de seamă exponenți ai unei burghezii regionale ce se forma și începea chiar să se afirme[3]. În cursul secolului al XIX-lea o serie de călători apuseni au străbătut diferitele ținuturi ale Peninsulei Balcanice,

[1] *Documente privind istoria Dobrogei*, p. 115.

[2] Tudor Mateescu, *Cărți materiale didactice din România pentru școlile din Dobrogea înainte de 1877*, în SMIMod 13, 1999, p. 212–214.

[3] A. Hâciu, *Aromânii. Comerț. Industrie. Arte. Expansiune. Civilizație*, Focșani, 1936, p. 283–295.

având ocazia să-i cunoască direct pe românii sud-dunăreni și să informeze cercurile europene despre modul lor de viață, ca și despre trecutul lor mai îndepărtat sau mai apropiat. Pentru majoritatea acestor călători, vlahii balcanici erau descendenți direcți ai romanității orientale. Majoritatea călătorilor au subliniat, totodată, identitatea sau asemănarea foarte mare dintre cele două ramuri principale ale românismului, despărțite de spațiul dintre Balcani și Dunăre[1].

Deși reprezentau minorități, acești descendenți balcanici ai romanității orientale se afirmau cu energie în mijlocul populațiilor în care trăiau. Românii timoceni au beneficiat, sub stăpânirea otomană, de autonomie locală, de o administrație proprie, de libertate religioasă, alcătuind un bloc compact de o parte și de alta a Timocului. Din 1833 cei din stânga Timocului au fost cuprinși în statul autonom sârbesc, găsindu-se împrăștiați în patru județe: Craina, Timoc, Pozarevac și Morava; în 1846 ei însumau 97 215 persoane[2].

Dacă istroromânii — singurii dintre grupuri care erau catolici — și meglenoromânii reprezentau grupuri mai restrânse, în schimb aromânii însumau o populație numeric mai însemnată. Ei practicau activități rurale și mai ales pastorale. Românii sau vlahii, grupați câte 10–15, se deplasau cu turmele la mari distanțe. Își prelucrau și-și desfăceau bunurile obținute din păstorit: brânzeturi, lână, țesături, piei. Tot ei transportau și încărcături de sare sau produse din metal. Erau și întemeietori de hanuri pe lunga rută dintre Viena și Constantinopol și, din secolul al XVIII-lea, creaseră case de comerț și bănci.

Distrugerea importantului centru de la Moscopole în 1788 avusese drept consecință răspândirea aromânilor pe o largă arie, la Leipzig, Bratislava, Pesta și Viena, dar și în Serbia și Grecia și, evident, și în Principatele Române[3]. Mulți luptaseră alături de sârbi și greci în războaiele lor de eliberare. În statul sârbesc reconstituit, aromânii au jucat, de asemenea, un rol important. „Aromânii au fost la noi întotdeauna în număr mic și răspândiți, evidenția istoricul sârb Dušan Popović. Pe de altă parte, din punct de vedere intelectual și artistic, incomparabili superiori germanilor și sârbilor din unele regiuni ale noastre"[4].

Familiile Sina și Mocioni (Mocsony) s-au stabilit la Pesta și Viena, făcând mari averi și fiind înnobilate; un rol important l-au mai avut, în Austria și Ungaria, și familiile Dumba și Darvari. Căpitanii Iordache Olimpiotul și Ioan Farmache, fruntași eteriști, în 1821, ca și serdarul Diamandi Giuvara, au aparținut și ei aromânilor. Familiile Bellu, Meitani

[1] Valeriu Papahagi, *Românii din Peninsula Balcanică după călători apuseni din secolul al XIX-lea*, Roșiori de Vede, 1939, *passim*.; Vasile Tega, *Aromânii văzuți de călători englezi (până la 1900)*, București, 1918, *passim*.

[2] Apud N.M. Popp, *Craina, o verigă a spațiului etnic românesc*, in „Revista geografică română" 4, 1941, 2–3, p. 137.

[3] A. Hâciu, *op. cit.*, p. 295–304.

[4] D.I. Popovici, *Despre aromâni. Contribuțiuni cu privire la chestiunea formării negoțului nostru*, trad. de C. Constante, București, 1934, p. 167–168.

și Hagi-Mosco s-au împământenit în Țara Românească, primind ranguri boierești și încuscrindu-se cu mari boieri. Ele au realizat averi însemnate: Ștefan Hagi-Mosco a redeschis, în 1836, minele de fier și cupru de la Baia de Aramă, dar, și el — ca și înainte Ștefan Meitani — și-a falimentat banca. Episcopul și apoi mitropolitul transilvan Andrei Șaguna a provenit și el dintr-o familie aromânească, ca și magnatul Emanoil Gojdu. Dintre aromâni s-au afirmat și câțiva erudiți, cum au fost la Pesta doctorul Gh. C. Roja, iar la Viena Mihail Boiagi, autor al primei gramatici aromânești[1].

Fig. 94 Emanoil Gojdu.

Majoritatea călătorilor au subliniat, în epocă, identitatea sau asemănarea foarte mare dintre cele două ramuri ale românismului despărțite de Dunăre și chiar de Balcani. Strânsa înrudire cu aromânii nord-dunăreni a aromânilor era constatată, între alții, de învățatul german Iacob Fallmerayer, care evidenția în 1845: „vlahii din Tessalia se numesc români, ca și frații lor de limbă și origine din Principate"[2].

[1] Vezi pe larg J. Tamborz și colab., *Enciclopedia Română*, București, 2000.

[2] J.G. Fallmerayer, *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters*, 1, Stuttgart, 1830, p. 16.

VÂLSAN, George, *Românii din Bulgaria și Serbia*, Craiova, 1996.
WEIGAND, G., *Die Aromunen. Ethnographisch-philologischhistorische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedoromanen oder Zinzaren*, 1–2, Leipzig, 1894–1895.
WINNIFRITH, T.J., *The Vlachs. The History of a Balkan People*, Londra, 1987.
ZBUCHEA, Gh., *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Sec. XVIII–XX*, București, 1999.
— *Românii timoceni. Scurtă istorie*, Timișoara, 2002.

Capitolul VIII

REVOLUȚIA ROMÂNĂ DIN 1848–1849

Cadrul general de desfășurare a Revoluției române. Revoluția de la 1848 — fenomen general european — a deschis un capitol nou în istoria omenirii. O parte însemnată a continentului european a fost cuprinsă în procesele revoluționare. Deși acestea au îmbrăcat, fiecare, forme specifice, ele au înfățișat și numeroase trăsături unitare. Oricum, urmarea lor principală avea să fie instaurarea unei noi ordini în existența națiunilor și statelor europene și, după o perioadă de reacțiune contrarevoluționară, apusul absolutismului.

Spațiile românești s-au încadrat și ele în procesul general, înnoitor, european. În deceniile anterioare, integrarea economică, politică și spirituală a continentului se accentuase, iar, în ceea ce îi privea pe români, integrarea europeană a fost însoțită de *o integrare românească*. În pofida granițelor politice, s-a închegat piața națională, s-a apropiat de încheiere constituirea națiunii române, dezvoltându-se puternic și conștiința unității românilor, cea spirituală impunând și materializarea ei pe plan politic.

Condițiile internaționale, particularitățile generate de secolele de separație politică nu aveau să îngăduie ca Revoluția română să afirme deschis și limpede, în integralitatea sa, programul național. Împrejurările și posibilitățile practice au impus limite acțiunilor politice, ca și programelor. În consecință, Revoluția română s-a desfășurat separat ori paralel și nu sincron înăuntrul spațiului românesc. Dar, în cursul desfășurării ei, unitatea națiunii a ieșit în relief și s-a manifestat cu forță.

Soarta națiunii române depindea de jocul politic al marilor puteri și al intereselor lor, de echilibrul lor politic, de evoluția „problemei orientale" și de natura relațiilor dintre puteri. Suzeranitatea Porții și protectoratul Rusiei — cu toate consecințele pe plan intern și extern care decurgeau din exercitarea lor — erau expresii ale ordinei continentale, care nu putea fi zdruncinată fără să afecteze echilibrul politic și interese multiple. Respectarea suzeranității otomane situa Principatele sub scutul Europei, iar desprinderea de legăturile care-i uneau pe români de Poartă ar fi putut să ușureze, să legitimeze chiar, tendințele anexioniste ale Rusiei.

Revoluția europeană a creat o situație nouă. Ea a răsturnat, practic, vechea ordine. Împrejurările au părut favorabile pentru a putea scoate *problema românească* din blocajul în care se afla și a o situa în noul context politic. Dar, în condițiile existente, încorsetați

Fig. 95 Începuturile revoluției în Franța.

în normele juridice care le reglementau ființarea politică, românii trebuiau să manifeste o prudență extremă, aceasta cu atât mai mult cu cât Imperiul otoman nu a fost atins de flăcările Revoluției, iar Rusia se postase într-o expectativă amenințătoare. O schimbare a raportului de forțe pe continent în favoarea puterilor liberale și naționale ar fi putut, însă, să asigure sprijinul politic și diplomatic necesar pentru ca soluționarea problemei românești — care presupunea reglementări politice europene — să poată fi realizată. La fel ca și în 1821, forțele politice românești au înțeles că nu pot să rămână în afara evenimentelor fără riscul de a compromite — pentru o lungă perioadă, poate — cauza națională. Dar, ca și atunci, angajarea solicita prudență, calcul politic, dar și îndrăzneală, totodată. Revoluția română trebuie înțeleasă în acești parametri generali și situată în contextul creat de regimul juridic susținut și „apărat" de ordinea europeană existentă. Limitele sale programatice și organizatorice au decurs din această stare de lucruri.

Revoluționarii din Principate nu s-au ridicat împotriva suzeranității otomane și chiar au adoptat în această privință o atitudine de respect și ei nu s-au opus fățiș nici protectoratului Rusiei. Însă, în conformitate cu *autonomia*, recunoscută și prin Tratatul de la Adrianopol, ei și-au luat libertatea de a se organiza în acord cu trebuințele și opțiunile politice naționale. Din aceste rațiuni, în programele revoluționare oficiale, care ar fi urmat să fie sancționate de cele două puteri tutelare (și de Curtea de la Viena în ceea ce privea Transilvania), nu a figurat problema unității naționale, una din problemele fundamentale ale mișcării politice românești; de asemenea a decurs și nepotrivirea dintre năzuințele naționale românești și forma lor de expresie limitată din textele oficiale ale Revoluției.

Respingând tendința de anexiune a Transilvaniei la Ungaria, afirmată de Revoluția ungară, românii din Transilvania au jurat credință regimului constituțional, proclamat la Viena după victoria Revoluției de aici, cu speranța că acesta le va împlini năzuințele sociale și naționale, ei putând să realizeze, pentru început, o unitate a românilor din cuprinsul Monarhiei. Românii din Principate, la rândul lor, au sperat în sprijinul politic al Austriei constituționale împotriva celor două puteri imperiale tutelare. A fost imaginat, chiar, un bloc compact românesc federalizat sub egida constituțională a Austriei.

Demersurile politice ale românilor au fost înscrise în acest complicat context. Din nefericire, nici Austria — chiar constituțională fiind — nici Poarta otomană nu erau în măsură să sprijine interese naționale, care ar fi avut drept consecință ultimă destrămarea propriilor lor imperii. Fuad Efendi, de pildă, justficând intervenția militară în Țara Românească, comunica dragomanului ambasadei franceze din Constantinopol că turcii au fost confruntați cu următoarea dilemă: să lovească în români, devenind călăii Rusiei, sau să fie scutul acestora, urmând să primească loviturile Rusiei, roluri pe care Poarta nu și le putea asuma[1].

Revoluția română trebuie considerată și în legăturile și interdependențele care o atașează Revoluției europene. Speranțele într-un sprijin al Republicii a II-a Franceze au avut o însemnată pondere, atât privind momentul declanșării Revoluției din Țara Românească, cât și în ceea ce a privit sprijinul diplomatic din partea Franței așteptat la Constantinopol. Au existat legături și cu spațiul revoluționar german, concretizate în misiunea lui Ioan Maiorescu pe lângă Parlamentul de la Frankfurt am Main și în rolul jucat de Richthofen, consulul Prusiei, ca mediator al revoluționarilor moldoveni pe lângă Poartă. Tratativele cu guvernul revoluționar ungar întreprinse de Nicolae Bălcescu și realizarea „Proiectului de pacificare", din nefericire neexistând însă răgazul aplicării lui, trebuie și ele avute în vedere. În sfârșit, de la începutul proceselor revoluționare, au fost întreținute relații strânse cu emigrația polonă, ale cărei centre europene de la Paris și Constantinopol puteau să joace un rol important în promovarea intereselor românilor.

Fig. 96 Jules Michelet.

Fig. 97 Edgar Quinet.

Fig. 98 Adam Mickiewicz.

---

[1] *Anul 1848*, 3, p. 658.

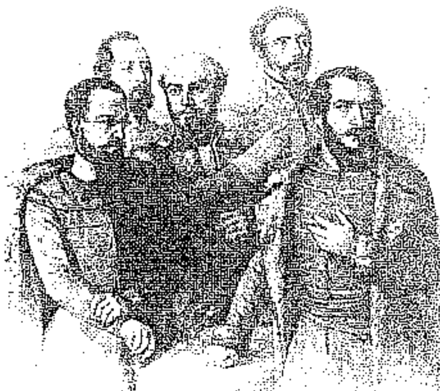

Fig. 99 Conducători ai revoluției maghiare: Görgey Arthur, Perczel Mór, Josef Bem, Henryk Dembinsky, Kossuth Lajos.

În orice limite s-ar fi produs, oricâte precauții ar fi fost luate, Revoluția românilor era incompatibilă cu regimul politic impus Principatelor *de jure* și *de facto*. Declarat sau nu, ea trebuia să fie îndreptată — și, practic, a și fost — împotriva acestui regim, stârnind o reacție pe măsură. În timp ce pentru puterile tutelare Regulamentul organic și regimul impus de acesta, cu toate restricțiile sale, reprezentau pragul peste care nu se putea trece, pentru români, *autonomia* (în spatele căreia ei vedeau independența!) însemna dreptul de a se organiza în acord cu *spiritul veacului*, dominat de ideile liberale. Chiar desfășurată în limitele legalității, declarată și respectată, acțiunea întreprinsă de români, înscrisă în marea mișcare a timpului, amenința, prin implicații și consecințe, interesele și chiar integritatea celor trei puteri imperiale, care stăpâneau sau dominau teritoriile românești și echilibrul pe care era stabilită ordinea europeană. Din această pricină, atât Rusia, cât și Imperiul otoman și Austria au apreciat ridicarea românilor drept o revoluție, care, prin finalitatea ei, urmărea răsturnarea și înlocuirea echilibrului și a ordinei stabilite prin tratate.

Parte a fenomenului general european, Revoluția română de la 1848 a fost însă rezultatul unei îndelungate evoluții istorice interne, expresie a procesului de creștere și dezvoltare a societății românești. Așa cum aprecia justificat N. Bălcescu, ea „n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decât voința întâmplătoare a unei minorități sau mișcarea generală europeană. Revoluția generală — mai evidenția el — fu ocazia, iar nu cauza Revoluției române. Cauza ei se pierde în zilele veacurilor. Uneltitorii ei sunt 18 veacuri de trudă, suferință și lucrare a poporului român asupra lui însuși"[1].

Deși — din rațiunile pe care le-am amintit — Revoluția s-a desfășurat separat în cele trei provincii românești, ea a fost manifestarea unică a națiunii — aceeși, omogenă, deoparte și de alta a Carpaților. În desfășurarea sa, unitatea spirituală a românilor s-a întărit, nevoia realizării unui corp politic unic s-a materializat cu putere, în spiritul

[1] N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane și Elena Zane, 2, București, 1982, p. 107.

năzuințelor și al opțiunilor politice interne, în acord și cu orientarea spre național a multora din revoluțiile europene.

Fig. 100 Alphonse de Lamartine.

Premisele și începuturile stării revoluționare. Revoluția de la 1848 a început pe fondul unor puternice tensiuni sociale și politice agravate de acțiunea unor calamități naturale (secetă, lăcuste, epidemie de holeră), care au afectat puternic pături largi ale populației. Mișcarea pentru reforme, în fruntea căreia se afla boierimea liberală, începută de mai multă vreme, s-a desfășurat și s-a intensificat pe acest fond de puternică frământare, la care participa societatea în întregul ei. Apăsătorul regim agrar instituit prin Regulamentul organic a motivat starea de agitație a țărănimii din Principate.

În Transilvania, reglementarea urbarială inclusă în legea din 1847 (care a consacrat deposedarea țăranilor de importante suprafețe de pământ) a desăvârșit crearea unei stări de spirit revoluționare. Avram Iancu, martor al intransigenței nobililor în Dieta de la Cluj, a rostit memorabilele cuvinte: „Nu cu argumente filosofice și umanitare veți putea convinge acei tirani, ci doar cu lancea lui Horea"[1]. G. Barițiu, referindu-se la agitația care domnea în rândul țăranilor români, semnala perspectiva unei noi „Horiade"[2].

Fig. 101 Abatele de Lamennais.

Dimensiunilor sociale li s-au adăugat, tot în Transilvania, cele de ordin național, cu care făceau corp comun. Românii, populația majoritară a Transilvaniei, se pronunțau pentru apărarea limbii și păstrarea specificului național și, mai cu seamă, pentru recunoașterea politică a națiunii lor. Salutând Revoluția generală, foile lui G. Barițiu din Brașov („Gazeta de Transilvania" și „Foaie pentru minte, inimă și literatură") au exprimat năzuințele și opțiunile politice ale românilor. Publicația „Satellit", organ al sașilor liberali, și-a manifestat încrederea că „zidurile artificiale ce au despărțit până acum pe germani, unguri

[1] Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1968, p. 36.

[2] George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, 2, Brașov, 1994, p. 103.

Fig. 102 Principatele Române în timpul Revoluției de la 1848–1849.

și români vor fi dărâmate", că aceste naționalități, „într-o alianță frățească", vor trăi pașnic, afirmându-și valorile[1].

Știrile cu privire la evenimentele revoluționare din Europa au ajuns deci în spațiul românesc în momente de tensiune socială și febrile acțiuni politice naționale. Revoluția din februarie de la Paris, ca și izbucnirea Revoluției la Viena și Pesta au avut un puternic ecou în rândul românilor, ca și a altor națiuni din zonă. În consecință, încă de la începutul lunii martie, valul agitației revoluționare a cuprins țările române, atât Transilvania, cât și Principatele. În cele două state autonome se urmărea, potrivit lui Nion, consulul general al Franței la București, „emanciparea sau cel puțin o reformă radicală a instituțiilor"[2].

Când Revoluția a început în capitala Franței, membrii *Societății studenților români* aflați aici au înțeles că Principatele nu puteau rămâne în afara acestui important fenomen istoric. Pentru ca evenimentele aflate în curs de desfășurare să-i găsească pregătiți, N. Bălcescu, unul dintre conducătorii societății și membru fondator al *Frăției*, a convocat la locuința sa, la 8/20 martie 1848, pe toți „moldo-românii". La întrunire au participat Al.G. Golescu (Negru), Dimitrie Bolintineanu și C. Mavrodin, precum și moldovenii

[1] „Satellit", nr. 26 din 30 martie 1848.
[2] *Anul 1848*, I, p. 159.

Fig. 103 Nicolae Bălcescu.

Iancu Alecsandri, Vasile Mălinescu, I. Lecca, Teodor Râșcanu și I.T. Curius. Căzându-se de acord asupra iminenței Revoluției, s-a considerat necesară redactarea unui program, în cuprinsul căruia figurau și eliberarea și împroprietărirea țăranilor prin despăgubire. Important de notat este faptul că nu a fost acceptată propunerea potrivit căreia moldovenii și muntenii, adunați în Țara Românească, să proclame începerea Revoluției, care urma să se extindă, apoi, în Moldova. Moldovenii au cerut ca „mișcarea să fie simultană și ca fiecare să meargă în Principatul lui"[1]. Soluția, care a întrunit acordul celor prezenți, avea în vedere tocmai observarea acelor împrejurări particulare, proprii. Numai depășirea acestora putea îngădui dezvoltarea Revoluției pe făgașul general, național românesc.

Fig. 104 George Barițiu.

Valurile Revoluției începeau să cuprindă pe români, iar acțiunile revoluționare nu puteau să întârzie, atât în Transilvania și Banat, cât și în Țara Românească și Moldova.

Începuturile revoluției române. Mișcarea revoluționară din Moldova. Un raport al unui informator al guvernului țarist semnala, la începutul primăverii 1848, existența unui grup de „conspiratori" la Pesta, alcătuit din mai mulți români bănățeni, printre care și doi nepoți ai lui Damaschin Bojincă, în acel moment jurisconsult la Iași. O proclamație a grupului de la Pesta fusese răspândită în Moldova. În drum spre Iași, Nicolae Ionescu, reprezentând pe cei o sută de tineri români de la Paris, s-a oprit la Pesta, stabilind legătura cu grupul de aici. Potrivit informatorului, cele două „bande" urmăreau „să introducă în Moldova libertatea și egalitatea printr-o revoluție sângeroasă", alungând sau ucigând pe domn. În program se mai prevedea: desființarea nobilimii, trecerea pământurilor în posesiunea țăranilor care le cultivau, acordarea slujbelor pe merit și numai românilor, înființarea unei armate naționale, alcătuită din „cetățeni" și apoi constituirea unei confederații, în componența căreia ar fi urmat să intre Principatele, Transilvania, Banatul și Ungaria. Grupul de la Paris — Costache Negri, Teodor Râșcanu și Vasile Mălinescu — urma să revină în Moldova, unde trebuia să acționeze împreună cu Mihail Kogalniceanu, frații Alecsandri și mai vârstnicul Grigore Cuza[2].

Desfășurarea evenimentelor a făcut însă inoperante aceste planuri. În Moldova, Revoluția a început înainte ca tinerii cu orientare radicală din Paris, precum și mesagerii grupului din Pesta să aibă răgazul de a ajunge la Iași. Ei au fost opriți la trecătoarea Oituz.

---

[1] Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea declanșării Revoluției din 1848*, în „Studii" 9, 1956, 1, p. 46–47, 57.

[2] Ion Varta, *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din arhivele ruse*ști, Chișinău, 1998, p. 49–51.

Nu au izbutit nici tentativele lui C. Negri, I. Alecsandri și Al. Russo de a intra în Moldova de pe teritoriul Țării Românești și a lui V. Mălinescu pe la Cornul Luncii, din Bucovina.

Fig. 105 Costache Negri.

De la începutul lunii martie, în timpul nopții, erau răspândite, la Iași, ca și la București, manifeste și apeluri, care se pronunțau pentru expulzarea beizadelei Gr. Sturdza, destituirea membrilor tribunalului suprem și desființarea cenzurii. „Adunați-vă, sfătuiți-vă cu înțelepciune, fără tulburare și cerând alegere de domn patriot... luați pildă de la neamurile luminate că își rostesc cugetarea în slobozenie", se nota într-un apel difuzat în capitala Moldovei[1]. În pofida cenzurii severe, evenimentele în curs de desfășurare în țările Europei erau aduse la cunoștința generală prin intermediul poștei, a celei austriece, mai ales. Ziarele franceze, expediate în plicuri închise, erau traduse și difuzate în mii de copii. Așa au fost difuzate, probabil, și proclamațiile redactate la Pesta.

Fig. 106 Alecu Russo.

Boierii din ținuturi, în mare număr, s-au adunat la Iași, pentru a se consulta cu privire la măsurile care trebuiau întreprinse. Au avut loc numeroase întruniri și dezbateri publice. De asemenea, în organizarea mișcării protestatare, opoziționiștii moldoveni au urmat *modelul francez*, al *banchetelor*, inițiind întruniri care aveau să culmineze cu cea din 27 martie/8 aprilie, de la Hotelul Petersburg. V. Alecsandri reconstituie în următorii termeni atmosfera care domnea în Moldova, în Capitală, mai cu seamă, în primele zile ale lunii martie: „... când deodată soarele libertății, ce s-a ridicat asupra Europei, a aruncat o rază și în părțile noastre. La acea lumină mântuitoare, toate clasele societății s-au trezit ca dintr-un somn adânc. Oamenii care sunt în stare de a-și scăpa patria de sub asuprire au început a-și aduce aminte că sunt români și mai ales tinerimea Moldovei, care vărsa lacrimi de sânge în preajma suferințelor obștești, s-a simțit deodată însuflețită ca de o falnică nădejde. Atunci, deodată, un mare număr de

---

[1] *Anul 1848*, I, p. 144.

persoane au alergat la Iași, de prin provinții, spre a se uni cu frații lor din Capitalie și a căuta împreună lecuirea boalei ce muncea pe români de atâta amar de ani"[1].

G. Sion, în ale sale *Suvenire contimpurane*, oferă importante informații în același sens. Participant el însuși la Revoluție, notează că a fost chemat urgent la Iași, printr-o scrisoare, în care se menționa că în capitala Moldovei „lucrurile iau o față serioasă și gravă. Este o mare mișcare... De prin toate districtele au sosit mai mulți oameni cugetători la binele țării, ca să se consulte la ceea ce s-ar cădea să facă în împrejurările actuale". Curierul — relatează în continuare Sion — i-a comunicat că, la Iași, s-au adunat „o mulțime din toate părțile și se vorbește de zaveră... este mare fierbere. În drumul meu, cât am venit — moșia sa se afla la Hârsova, ținutul Vaslui — am întâlnit o mulțime de boieri vasluieni și bârlădeni, înarmați cu puști și cu pistoale, ca cum s-ar duce la bătălie"[2].

La 5/17 martie 1848, consulul general al Prusiei, Richthofen, care-și avea reședința la Iași, înregistrase „impresia extraordinară" produsă de evenimentele din Franța. După ce a arborat drapelul republican la sediul din capitala Moldovei, Guéroult, consulul Franței, se prezenta la palat pentru a notifica oficial schimbarea politică din țara sa. La rândul său, Gardner, agentul consular al Marii Britanii, nota că opiniile care nu puteau fi rostite mai înainte erau tolerate acum. Entuziasmul și încrederea în viitorul național, consemnează el, erau umbrite doar de nesiguranța că evenimentele în curs de desfășurare ar fi putut oferi Rusiei pretextul unei intervenții armate.

Opoziția se manifesta deschis. În această situație, consulii puterilor străine acreditați la Iași (Guéroult, Gardner, Richthofen), au întreprins demersuri repetate, comune, pe lângă domn (în preajma căruia s-a aflat mereu consulul Rusiei, Tumanski), sfătuindu-l să convoace o adunare națională extraordinară și să facă concesiile solicitate de împrejurări. Domnul le-a replicat că, în calitatea sa de domn regulamentar, nu avea latitudinea să aprobe convocarea unei asemenea adunări și să adopte hotărâri care contraveneau spiritului Regulamentului organic, asigurându-i, totodată, că avea situația sub control. Șeful statului și-a exprimat hotărârea de a împărtăși mai bine soarta regelui Ludovic-Filip decât să cedeze presiunilor exercitate de opoziție. Consulul Franței — considerând că pericolul real venea din partea țăranilor — i-a răspuns că era de preferat să piardă tronul riscând o mișcare populară, decât să fie alungat în urma unei insurecții. Consulii erau convinși că atitudinea provocatoare a lui Mihail Sturdza se întemeia pe încrederea sa într-o intervenție armată a Rusiei. Observațiile consulului Rusiei la Iași, Tumanski, formulate în rapoartele adresate superiorilor săi, reliefează, și ele, adevăratele dimensiuni ale frământărilor politice din Iași, în raport cu normele de comportament politic impuse Principatelor de protectoratul Rusiei. Consemnând dorința tinerilor de a imita întru totul evenimentele petrecute în Franța și tendința boierilor „parveniți" de „a câștiga o poziție independentă pentru Moldova", consulul nota că, în condițiile agitației care domnea în Iași, a intensei circulații de idei și proiecte, chiar cei mai raționali dintre boierii care mai păstrau

[1] *Ibidem*, I, p. 415.
[2] G. Sion, *Suvenire contimpurane*, în G. Sion, *Proză*, București, 1915, p. 131-132.

recunoștință față de Rusia erau înspăimântați, considerând necesară schimbarea sistemului administrativ[1]. Neputând fi de acord cu cererea formulată de domn de a se concentra trupe rusești la punctele de trecere ale frontierei, cu scopul de a-i intimida pe opozanți, consulul s-a străduit să-i convingă pe reprezentanții opoziției să intre în legalitate, recomandând, totodată, măsuri polițienești pentru supravegherea claselor de jos și prevenirea abuzurilor administrației.

Câteva zile, așa cum se părea, agitația s-a mai potolit, o parte dintre boierii veniți la Iași întorcându-se la moșii. Liniștea, însă, a durat puțin, fiind aparentă. Manolachi Drăghici — ultimul dintre cronicarii Moldovei, spirit conservator prin excelență — descrie treptata creștere a atmosferei revoluționare: „au început a face mitinguri întâi prin case particulare, 15–20 boieri. Apoi, prin locuri publice, precum oteluri... strângându-se buni și răi la un loc, subt cuvânt de egalitate, ca să puie țara la cale, emancipând-o prin o constituție largă... fără a se sfii de guvern". „Trei seanțe deci de așa fire zgomotoasă — observa ceva mai departe cronicarul — s-au ținut în coastele Curței domnești, la otelul Petersburgului"[2].

După 24 martie/5 aprilie, exodul boierilor din provincie spre Capitală s-a intensificat. Deși consulul Rusiei a primit asigurări că „oamenii serioși" nu sunt amestecați în proiecte revoluționare, Emil Richthofen consemnează faptul că „toți boierii, oameni respectabili, împreună cu familiile lor", s-au întors în oraș, „umplând casele particulare și hotelurile". Potrivit unei mărturii mai târzii, formulată de M. Kogălniceanu, în aceste zile se ajunsese la o înțelegere în sânul opoziției de diverse categorii.

Pentru a minimaliza amploarea și semnificația mișcării în curs de desfășurare, într-un memoriu adresat lui Nesselrode, cancelarul Rusiei, M. Sturdza relata că, beneficiind de sprijinul consulatelor Franței și Prusiei, opoziția a încercat să organizeze un banchet reformist, în ziua de 27 martie/8 aprilie. Ideile subversive și aberațiile radicalismului, continua el, au fost îmbrățișate doar de câțiva din boieri și de fiii acestora. Prin intermediul mișcării, aceștia urmăreau să câștige puterea, unii dintre ei manifestând intenția de a institui un regim republican. Asociindu-și tinerii care își făcuseră studiile în Germania și în Franța — puțini la număr și lipsiți de importanță —, tulburătorii au inițiat și organizat manifestații, cu scopul de a intimida, a produce și întreține dezordine. Pentru a-și realiza obiectivele, au răspândit zvonul cu privire la izbucnirea unei răscoale în Polonia și la incendierea Varșoviei, încercând să acrediteze aserțiunea în conformitate cu care Puterea protectoare — pierzându-și influența în Principate și fiind ocupată cu menținerea ordinei în propriul imperiu — nu va interveni. În aceste împrejurări, continua domnul, la Iași și în Moldova s-au conturat trei partide (*coterii*): unul, cel mai important, care-l dorea domn al Moldovei pe Costache Sturdza, altul, care se considera drept moderat, și al treilea — cel mai revoluționar —, care urmărea cucerirea libertății, cu scopul de a institui un regim republican, comunist[3]!

[1] Ion Varta, *op. cit.*, p. 14–16.
[2] Manolaki Draghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în dzilele noastre*, 2, Iasi, 1857, p. 208.
[3] Ion Varta, *op. cit.*, p. 38–40.

La 26 martie/7 aprilie, în pofida interdicției guvernului, la Hotel Petersburg a avut loc o adunare, care trebuia s-o pregătească pe cea principală, prevăzută pentru a doua zi, când, în fața unei mai mari mulțimi de oameni trebuiau să fie discutate și adoptate măsurile necesare pentru îndreptarea răului care „macina țara". Prin oamenii rămași credincioși Puterii protectoare, consulul rus a avertizat pe conducătorii mișcării că adunările în care era criticată ocârmuirea reprezentau acte de rebeliune deschisă, ei urmând să suporte consecințele de rigoare. La cererea de a fi decomandată adunarea organizată pentru cea de-a doua zi (27 martie/8 aprilie) i s-a răspuns că nu este cu putință, opoziția declarându-se hotărâtă să obțină garanții cu privire la observarea, cu strictețe, a Regulamentului organic.

În aceste împrejurări, când o mare parte a populației Iașilor își dăduse adeziunea la obiectivele mișcării, consulul rus l-a convins pe domn să renunțe la hotărârea de a o împrăștia prin intervenție armată și să accepte o întrevedere cu conducătorii mișcării. De asemenea, l-a convins pe Mihail Sturdza să trimită la locul adunării pe ministrul de Interne și pe șeful poliției „pentru a cere participanților să se împrăștie"[1]. Astfel, a doua zi, la 27 martie/8 aprilie, tot la Hotelul Petersburg, a avut loc marea adunare a opoziției moldovene, pe care Emil Richthofen o apreciază drept „un fel de adunare constituantă", care a marcat, practic, *începutul Revoluției române de la 1848*.

Numărul exact al participanților la adunarea din 27 martie/8 aprilie nu ne este cunoscut. Unele izvoare indică „mai mult decât una mie bărbați", altele pomenesc chiar de 2 000, recrutați „din toate clasele, de toate opiniunile, de toate națiile, din toate provinciile Moldovei" sau, așa cum se notează în preambulul *Petițiunii-proclamațiune*, „din toate stările din țară precum și din străini, de toate națiile ce locuiesc în Moldova". Tumanski evaluează la o mie numărul participanților, „adunați în salon și pe coridoare". Diplomatul remarcă spiritul de ordine și moderație care a domnit, spirit recomandat de principalii membri ai opoziției, în rândul cărora se distinge spătarul Gr. Cuza — care a prezidat adunarea — Moruzi (Alexandru), Nicolae și Vasile Ghica.

Participanții au discutat despre starea țării, înfierând abuzurile administrației și pronunțându-se asupra măsurilor capabile să reinstaureze „ordinea regulamentară". O delegație a negustorilor străini, alcătuită din 150 oameni, prezentă la Adunare, s-a declarat satisfăcută în urma declarațiilor făcute de membrii opoziției, în legătură cu ordinea publică și garantarea averilor supușilor străini, a negustorilor în general.

Somațiilor formulate de reprezentanții ocârmuirii li s-a răspuns că scopul Adunării este binele public și aplicarea prescripțiilor Regulamentului organic; acestea nu pot fi lăsate la discreția unui regim care a violat toate instituțiile țării. În documentele interne se notează că, în urma discuțiilor, a fost aleasă o comisie cu sarcina de a redacta programul general de revendicări. Din această comisie făceau parte frații Rosetti, C. Rolla, V. Alecsandri, V. Ghica, Al.I. Cuza și frații Moruzi.

În tot cursul nopții de 27 spre 28 martie/8 spre 9 aprilie, Tumanski a fost alături de domnul Mihail Sturdza, urmărind mersul evenimentelor. După propria-i mărturisire,

[1] *Ibidem*, p. 22–24.

el s-a străduit să prevină o explozie neașteptată, pe punctul de a se produce, în condițiile în care străzile orașului erau pline de lume, în așteptarea deznodământului frământării. După risipirea adunării, Tumanski s-a retras, nu înainte de a promite domnului că a doua zi va discuta cu inițiatorii mișcării, somându-i să intre în legalitate.

A doua zi (28 martie/9 aprilie), consulul Rusiei s-a întâlnit și a discutat cu un mare număr dintre cei care participaseră la adunarea din seara precedentă. S-a străduit, din nou, să combată „ideile sedițioase" profesate de aceștia și să-i convingă că adunarea la care au luat parte a reprezentat manifestarea unei revolte deschise, pe care puterea protectoare o va sancționa[1].

Potrivit celor relatate de E. Richthofen, în dimineața zilei de 28 martie/9 aprilie, opoziționiștii s-au adunat din nou la Hotelul Petersburg. Toți miniștrii, cu excepția celui de Interne — numit doar cu câteva zile în urmă — și-au prezentat demisiile. La fel au procedat și președinții instanțelor mai importante ale țării. Referindu-se la acest gest de solidaritate, pe care mulți dintre demnitari l-au făcut pentru a nu se compromite în ochii compatrioților lor, Tumanski constata că mișcarea a câștigat toate spiritele. Nicolae Suțu însuși, mare postelnic, s-a aflat în rândul demisionarilor.

Conducătorii mișcării au promis consulului rus că nu se vor mai ține întruniri în localuri publice; nu i-au putut promite, însă, că se vor abate de la intențiile și programele afirmate inițial. În aceeași zi, consulatul Rusiei din Iași a primit depeșa Cabinetului imperial, prin care țarul își exprima hotărârea de a nu îngădui în Principate mișcări răsturnătoare, de natură să pună în discuție regimul politic existent, sancționat de tratate și recunoscut de puterile europene. Demnitarul rus s-a grăbit să-l înștiințeze pe domn și să aducă conținutul actului la cunoștința unora dintre membrii opoziției aflați în preajmă. Dacă l-a întărit pe Mihail Sturdza în hotărârea de a pune capăt mișcării prin utilizarea forței, actul imperial nu a putut influența evenimentele în desfășurarea lor. Numărul celor prezenți la casele logofătului C. Sturdza (locuința marelui boier, care refuzase postul de ministru de Interne, loc de întâlnire al opozanților, fusese acum aleasă pentru redactarea actului final) creștea, într-o „manieră prodigioasă", aprecia consulul rus.

Încheindu-și raportul adresat contelui Nesselrode, sub impresia directă a evenimentelor în mijlocul cărora s-a aflat mereu, de a cărui geneză și semnificație nu se putea îndoi, Tumanski constata că „Moldova nu a mai cunoscut o mișcare asemănătoare". Deși orientată, declarat, spre înlăturarea abuzurilor și instituirea legalității regulamentare, continuă el, „mișcarea de la Iași urmărește răsturnarea ordinei sociale, realizarea obiectivelor naționale și a independenței politice"[2]. Aceste aprecieri, împrăștiate și confirmate și de alți reprezentanți consulari acreditați la Iași, interpretau corect evenimentele din Capitala țării. „Furtuna care amenință Moldova, își încheia Tumanski raportul, nu va putea fi evitată decât prin intervenția promptă și eficace a guvernului imperial".

[1] *Ibidem*, p. 24–25.
[2] *Ibidem*, p. 22–26.

Programul moldovean, alcătuit din 35 de puncte, expresie a situației interne și a forțelor politice antrenate în mișcare, urmărea trecerea către un regim reprezentativ mai larg. El prevedea, printre altele, asigurarea persoanei, înființarea unei bănci naționale, responsabilitate ministerială, îmbunătățirea stării țăranilor ș.a. Deși primul articol proclama „sfânta pâzire a Regulamentului (organic) în toată litera lui, fără nici o răstălmăcire" — cu scopul de a sublinia legalitatea mișcării —, trei dintre revendicările incluse în program — dizolvarea Adunării obștești, aleasă prin abuz și constituirea unei noi adunări, care să fie „adevărata reprezentație a nației", desființarea cenzurii și constituirea gărzii naționale — depășeau cadrul regulamentar. Se urmărea ca, prin instaurarea legalității, în cadrul unui regim reprezentativ, să poată fi adoptate măsurile necesare pentru liberalizarea și modernizarea societății[1]. Multe din revendicări, la adăpostul formularilor legale, loveau în „autoritatea Turciei..., împoncișau, totodată, și preponderența Rusiei despre protectorat", așa cum a observat, cu mare pătrundere, Manolachi Drăghici[2].

Referindu-se la conținutul documentului programatic moldovean, consulul Franței Guéroult aprecia că el exprima nevoile reale de reformă pe care le resimțea societatea. Singurul repros care i se putea aduce, observa el, era redactarea, făcută în termeni prea generali și vagi. Cerințele unei populații puțin sensibile, încă, la altceva decât la nevoile generale nu erau rezumate într-o formă concisă, pe înțelesul tuturor. Unanimitatea manifestată de protestatari, continua diplomatul, a produs însă o puternică impresie, consulul Rusiei însuși s-a pronunțat, spune el, în favoarea legitimității cererilor. Acesta i-a comunicat omologului său francez că Mihail Sturdza nu avea alternativă. Rusia nu-l putea sprijini împotriva urii publice și a voinței țării, atât de limpede manifestate.

În redactarea programului, intitulat *Petițiunea-Proclamațiune a boierilor și notabililor moldoveni*, un rol principal i-a revenit lui Vasile Alecsandri. În seara alcătuirii documentului, în casele lui C. Sturdza, așa cum remarcase consulul Rusiei, era un adevărat pelerinaj. Documentul, în care erau înscrise „dorințele naționale", semnat de oameni „de toate condițiile" — potrivit informațiilor interne — era copiat în numeroase exemplare, spre a fi răspândit în țară.

Împreună cu *Petițiunea Proclamațiune* sau *Memoriul*, cum îl numește Tumanski, semnat de „aproape toți boierii, de mitropolit", precum și de „un însemnat număr de persoane aparținând claselor inferioare", a fost alcătuită și o listă de revendicări, prezentată domnului. O deputăție, alcătuită din V. Ghica, C. Rolla și unul din frații Moruzi a primit sarcina de a remite documentele lui Mihail Sturdza. Copii ale listei și ale *Memoriului* au fost date și consulatelor din capitala Moldovei, cuprinsă, după expresia lui Tumanski, de „o puternică agitație".

La Consulatul prusian, documentele, însoțite de o proclamație scrisă în limba germană și destinată presei, au fost remise de Panaiote Balș și de Vasile Ghica. Cei doi boieri au declarat consulului prusian, Emil Richthofen, că, din cauza opunerii lui Mihail Sturdza,

---

[1] *Anul 1848*, I, p. 176–175.

[2] Manolaki Drăghici, *op. cit.*, 2, p. 210.

fusese adoptată hotărârea ca acesta să fie constrâns prin intermediul forței, iar țara să fie declarată independentă de legăturile care o unesc de Poartă și de Rusia. Mișcarea din Moldova, au adăugat cei doi, era pornită în acord cu Țara Românească și cu Serbia, unde erau pregătite mișcări asemănătoare, cu obiectivul de a institui o guvernare națională, în urma răsturnării domnului, până la instaurarea unei asemenea guvernări, urmând să se formeze o conducere provizorie.

Tot pentru 29 martie/10 aprilie, Tumanski semnala în ultimatumul dat domnului alcătuirea unui grup armat, format din 2 000 de oameni, gata să intre în acțiune, în cazul în care Mihail Sturdza nu avea să sancționeze cererile cuprinse în *Petițiunea-Proclamațiune*. Demnitarul rus a prezentat încă o dată conducătorilor opoziției circulara cu privire la decizia Rusiei de a nu îngădui vreo schimbare a regimului celor două Principate. Exasperarea lor atinsese însă o asemenea limită, remarca Tumanski, încât, cu toată declarația sa, potrivit căruia consulatul imperial îi considera drept revoluționari, ei au bravat, menținându-și hotărârea de a desăvârși „întreprinderea lor criminală, în care întrevedem, continua el, idei care aveau în vedere răsturnarea completă a ocârmuirii actuale"[1].

Constatând că Rusia nu-l sprijinea cu fermitatea la care se aștepta, Mihail Sturdza nu a mai afișat siguranța disprețuitoare inițială. Sub influența terorii provocate de evenimentele în curs de desfășurare, cuprins de panică, și-a exprimat intenția de a abdica. A chemat la palat pe M. Kogălniceanu și pe C. Rolla, a căror influență moderatoare o cunoștea și, în prezența consulului rus, le-a confirmat acordul privind satisfacerea cererilor înscrise în prevederile Regulamentului organic, pe care avea datoria să-l respecte și să vegheze la întocmai aplicarea dispozițiilor sale. La rândul său, Tumanski s-a străduit să-i convingă pe cei doi emisari că domnul nu avea competența de a accepta alte cereri. Cei doi s-au declarat satisfăcuți și au plecat, scontând „pe ascendentul oamenilor rezonabili și moderați". În adevăr, potrivit celor comunicate de consulul rus, M. Kogălniceanu și C. Rolla au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a calma spiritele și a-i convinge pe opozanți de a accepta propunerile domnului, deoarece acesta n-ar fi avut competența să desființeze Adunarea obștească, să suprime cenzura și să constituie o gardă națională. Neputându-i convinge, cei doi au declarat că nu se vor mai amesteca în nici un fel de demonstrații.

Peste câțiva ani[2], M. Kogălniceanu, referindu-se la „solia" sa și a lui C. Rolla, notează că, în timpul discuției, „spăriet", Sturdza fusese înclinat „a da tot", cu excepția unui singur punct, care solicita asentimentul Porții. Soluția propusă de domn nu a fost acceptată de „corifeii" sau „urlătorii partizei", așa cum îi numește el pe reprezentanții partidei radicale. Din rândul acestora, de pildă, Vasile Ghica declara că „națiunea voiește ori totul ori nimic și va cuceri drepturile cu puterea".

---

[1] Ion Varta, *op. cit.*, p. 31.

[2] Apud Al. Zub, *M. Kogălniceanu și Al. Ghica (Note pe marginea unor manuscrise inedite)*, în RA 35, 1973, 4, p. 614–615. Pamfletul lui Kogălniceanu este din 1855.

A prevalat ideea în conformitate cu care, în cazul în care Petiția va fi respinsă, să fie organizată — a doua zi, la 30 martie/11 aprilie — o manifestație de mari proporții, după modelul pe care Franța îl oferise în februarie. Potrivit relatării lui G. Sion, s-a hotărât, în acest sens, „a merge cu toții la Mitropolie, a pune în frunte pe mitropolitul și, trăgându-se clopotele, a merge la palat și a cere dorințele naționale"[1]. Reprezentanții opoziției — aceștia erau acum ai „partidei naționale" — au decis să aștepte răspunsul domnului la casa logofătului Al. Mavrocordat, situată pe dealul Copoului. Potrivit aprecierilor consulului rus, numărul celor adunați aici se ridica la aproape 1 200. În fața unei mari mulțimi, câțiva din tinerii cu vederi radicale — V. Ghica, C. Racliș, Al.I. Cuza — au rostit îndemnuri la rezistență armată, la răsturnarea ocârmuirii prin violență: „Glasul norodului este glasul lui Dumnezeu", declara V. Ghica, cerând unirea tuturor, pentru a mântui „țara de despotism"; „Mai bine să murim într-un ceas trăind, decât să mai trăim aici murind", se pronunța C. Racliș, în timp ce Al. I. Cuza relifa sensul final al sacrificiului cu următoarele cuvinte: „cu moartea noastră trebuie să deschidem un viitor nației noastre, vrednic de mărirea trecutului strămoșilor noștri romani. Astăzi, toate națiile învie, trebuie să învie și a noastră"[2]. La rândul său, Vasile Ghica înfățișa în următorii termeni maniera în care urma să fie dusă la îndeplinire (în dimineața zilei de 30 martie/11 aprilie) hotărârea adunării naționale: „Noi, cu toții, am hotărât, spunea el mulțimii... ca mâine dimineață să mergem, cu mic cu mare, cu tânăr cu bătrân, cu orice arme vom avea prin casele noastre, la Mitropolie; să luăm pe mitropolit înaintea noastră, cu icoanele și cu prapurele și să mergem la Palat. Soldații nu vor cuteza să dea cu armele lor în icoana Maicii Domnului, în capul Bisericii, în floarea boierimii, în fruntea norodului ... La arme, fraților, la arme!"[3].

Deputații au fost trimiși din nou la domn, însoțiți, de această dată, și de ministrul de Interne, pentru a cere dizolvarea Adunării obștești. Dacă, potrivit celor declarate, acesta nu avea căderea de a o dizolva, trebuia să i se sugereze că cearâ majorității deputaților să-și prezinte demisia. Acest expedient, notează Tumanski, părea ușor de realizat, în condițiile în care Adunarea era alcătuită din partizani ai lui Mihail Sturdza.

Martor al acestei ultime întrevederi între domn și delegația opoziției, consulul rus nota că i-a înștiințat pe agitatori — pentru ultima oară, sublinia el — să se împrăștie, pentru a evita consecințele grave la care se expuneau. Exaltarea mulțimii însă n-a putut să fie potolită. Ora fixată pentru răspunsul așteptat de la domn apropiindu-se, acesta a decis să acționeze, el punându-se însă la adăpost în cazarma Miliției. După o jumătate de oră, trupele se îndreptau deja spre Copou, pentru a-i ataca pe cei aflați la casa Mavrocordat.

Avertizat de iminenta sosire a forței armatei, grupul aflat aici s-a împrăștiat, după ce și-a reafirmat hotărârea de a se reîntâlni a doua zi. La casa Mavrocordat au fost găsiți doar câțiva oameni, neînarmați, care au fost repede făcuți inofensivi. Represiunea, deosebit

[1] G. Sion, *op. cit.*, p. 137.
[2] *Anul 1848*, I, p. 225.
[3] G. Sion, *op. cit.*, p. 138.

de violentă, începută prin arestarea și maltratarea celor aflați la Copou, s-a desfășurat în noaptea de 29 spre 30 martie/10–11 aprilie și în zilele care au urmat. Ea s-a abătut, în mod egal, asupra tuturor categoriilor sociale care, sub o formă sau alta, își manifestaseră nemulțumirea în perioada anterioară. După aprecierea lui V. Alecsandri, „târgul întreg este luat cu asalt de bande de slujitori beți și de arnăuți aprinși de dorul prădăciunii". Cei considerați a fi inițiatorii acțiunii revoluționare, „13 din tinerii cei mai însemnați din Moldova" sunt expediați în mare grabă la Galați și de aici spre Măcin, pentru a fi predați turcilor. Parte din ei însă avea să izbutească să se refugieze la Brăila și, de aici, cu sprijinul consulului austriac din Galați și a celui englez din Brăila, să ajungă în Transilvania cu pașapoarte austriece. La Iași s-a instalat teroarea.

Consulul Rusiei însuși subliniază spiritul vindicativ în care a fost realizată represiunea. „Suplu și plecat în împrejurări dificile", domnul devenise arogant, impunându-și voința, atunci când s-a crezut puternic. Constantin Moruzi, el însuși victimă a represiunii, notează că aceasta s-a exercitat asupra tuturor acelora care și-au pus semnătura pe actul revoluționar. Boierii cei mari au fost arestați, iar celor de ranguri inferioare li s-au aplicat între 50 și 250 lovituri. Intervențiile moderatoare ale consulului rus nu au avut efect. Domnul intenționa să-i trimită pe cei arestați peste Prut, pentru a fi închiși într-o fortăreață din Rusia. Aceasta însă nu putea să-și asume o asemenea responsabilitate. La refuzul consulului rus, Mihail Sturdza s-a adresat aianului de Măcin, făcând Porții cuvenita notificare.

Deși după plecarea precipitată a boierilor, ca urmare a represiunii, în Iași domnea o „tăcere absolută", Tumanski își exprima convingerea că liniștea nu va putea fi restabilită. Pentru a evita tulburările din ținuturi, apreciate drept iminente, Mihail Sturdza a solicitat sprijinul consulului rus pentru constituirea unei comisii militare, cu putere discreționara și cu dreptul de a pronunța pedeapsa capitală. Consulul nu a putut să nu observe că o asemenea putere conferită domnului putea constitui o armă periculoasă. Nu era mai puțin adevărat, nota el, că dacă starea de lucruri avea să continue, exasperarea de care erau cuprinse spiritele nu ar fi putut fi calmată decât prin intervenția imediată a guvernului imperial[1].

Denunțând atitudinea conciliantă a consului rus, manifestată în împrejurările represiunii, M. Sturdza a solicitat Curții de la Sankt-Petersburg adoptarea următoarelor măsuri pentru menținerea ordinei în Principate: trimiterea peste Dunăre a „delincvenților", care jucaseră un rol important în mișcarea revoluționară, cu interdicția de a mai reveni, un firman care să prevadă închisoarea în fortărețele Rumeliei pentru orice conspirator, concentrarea de trupe la granița Principatelor, pentru a interveni în caz de necesitate, instituirea, la Iași, a unei curți marțiale, cu misiunea de a judeca repede cazurile de rebeliune deschisă și de a executa imediat hotărârile și acelea care prevedeau pedeapsa capitală[2].

Coroborarea acestor informații oferă o imagine mai apropiată asupra evenimentelor care au marcat începutul Revoluției române de la 1848. Chiar înfrântă la începuturile

[1] Ion Varta, *op. cit.*, p. 31–35, 37–38.
[2] *Ibidem*, p. 42–43.

sale, fără glorie, mișcarea opoziționistă, prin amploarea și consecințele sale, a produs o schimbare radicală în spiritele contemporanilor, o transformare ireversibilă. Reîntoarcerea la punctul de plecare nu mai era posibilă. Elita nobiliară și intelectuală, o însemnată parte a populației orășenești din Capitală, mai cu seama, a fost cuprinsă de febra prefacerii. Țărănimea, și ea, nu a rămas în afara acestui curent înnoitor.

Începuturile Revoluției în Transilvania. La vestea izbucnirii Revoluției la Viena, surpriza și bucuria românilor ardeleni au fost extraordinare. Iată ce scria Barițiu referitor la aceasta: „Din toate minunile anului 1848, cea mai minunată se pare a fi că Viena, umila, ascultătoarea Vienă încă se revoltă și că Revoluția ei produse într-o zi rezultate abia cuprinse de mintea omenească"[1].

Transilvania întreagă, ca și Banatul, au fost cuprinse de febra revoluționară. În cursul lunii martie au avut loc pretutindeni manifestații populare (la Oradea, Arad, Timișoara, Lugoj, Baia Mare, Cluj, Aiud, Alba Iulia, Dej, Odorhei), la care au participat și reprezentanți ai populației românești. La Lugoj, de pildă, unde, la 8/20 martie 1848, s-a desfășurat adunarea lărgită a congregației comitatului Caraș, în rândul participanților se număra și Aloisiu Vlad, Constantin Udrea, Maximilian și Filip Pascu, Alexandru și Gheorghe Atanasievici, Partenie Gruiescu și alți fruntași ai românilor, care au subscris la hotărârea cu privire la desființarea titlurilor feudale și la constituirea unei comisii însărcinate cu păstrarea și apărarea ordinei publice (un prim nucleu al gărzii cetățenești), din care făceau parte și români.

Reprezentanții populației românești din părțile apusene ale Transilvaniei s-au angajat în mișcarea revoluționară generală deoarece revendicările de ordin social și parte din cele de ordin politic ale românilor primeau răspuns satisfăcător în hotărârile Dietei de Pojon, adoptate după presiunea revoluțiilor din Viena și Pesta. Forul politic decretase instituirea regimului constituțional, desființarea privilegiilor feudale și a iobăgiei, libertatea presei și a întrunirilor, egalitate în drepturi și obligații a tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate și confesiune. Iobagii deveneau proprietarii liberi pe sesiile care le dețineau, răscumpărarea obligațiilor feudale urmând a se face de către stat.

Este adevărat, în martie au fost reactualizate declarațiile cu privire la naționalitatea politică unică, la indivizibilitatea statului maghiar și declararea limbii maghiare ca limbă oficială. Pentru moment însă, în fața perspectivelor deschise prin desființarea sistemului feudal-absolutist și prin acordarea, fără discriminare, a drepturilor constituționale și civile, legiferările naționaliste au trecut pe planul al doilea. Fruntașii mișcării politice naționale a românilor din Transilvania au salutat cu speranță aceste prime cuceriri liberale, de care urmau să beneficieze și românii din Principat. Barițiu, de pildă, semnala în următorii termeni legile din martie: „Foaia în carea citii mai întei următoarea știre o udai cu lacrămi, însă nu cu lacrămi de întristare, ci cu mângâiere cerească. Auziți popoară, ascultați și voi iubiți români!... Casa deputaților decretă... că îndată, din minutul introducerii legii

[1] „Gazeta de Transilvania", nr. 24/1848.

Fig. 107 Timotei Cipariu.

descumpărătoare, vor înceta toate roborele, iobagii nu vor mai fi iobagi, ci oameni liberi"[1]. În aceiași termeni este salutată desființarea regimului absolutist și a cenzurii. „Organul luminării" din Blaj, al cărui redactor era Timotei Cipariu, înregistra cu o satisfacție asemănătoare știrile privind „câștigarea drepturilor omenimei". „Geniul timpului, se notează în continuare, suflă pe calea libertății popoarelor, cu pulberea, toate stavilele lanțurilor și încuietorilor ce-i opreau pașii înfierate de sute de ani"[2]. Învățatul german Anton Kurz, referindu-se la emanciparea iobagilor români din scaunele săsești, considera că astfel zidul despărțitor dintre cele două națiuni urma să se prăbușească.

Cu toate acestea, declanșarea Revoluției europene, primele mișcări social-politice din Imperiu, i-au luat prin surprindere pe românii din Transilvania, deși evenimentele revoluționare europene din luna martie relevă solidaritatea de care ei dau dovadă prin însușirea principiilor care au stat la baza luptei popoarelor pentru libertate, egalitate socială și națională. Barițiu sesizează cu promptitudine însemnătatea izbucnirii Revoluției: „Nu e nici o îndoială că ea va scutura și cutremura toată Europa, începând de la staturile cele mari și tari până la cele mici și neputincioase"[3]. Dar, totodată, nepregătiți, fără un program preexistent, fără un nucleu de lideri gata să-și asume conducerea Revoluției, asistăm, vreme de câteva săptămâni, la ezitări, la exprimarea unor opțiuni politice divergente, formulate sub imperiul șocului produs de explozia revoluționară europeană. Treptat, contextul în care se derulează evenimentele, analiza lucidă a programelor de la Pesta, Praga, Viena etc., obiectivele de ansamblu ale societății românești favorizează demararea dialogului între tineretul studios din Târgu Mureș, Blaj, Cluj, Brașov și Sibiu. Acești tineri încep să se afirme ca veritabili lideri de opinie, chiar dacă, cu excepția lui Bărnuțiu, reprezintă tinerețea cu dinamismul ei caracteristic. Bureanu, Papiu, Balint și alți tineri realizează imediat importanța evenimentelor din capitala Ungariei, programul de modernizare pe care și-l propun ungurii, având ca obiectiv prioritar refacerea statului, prin încorporarea, la început, a comitatelor vestice sau a așa-zisului Partium, apoi a Transilvaniei. Sub autoritatea liderului de necontestat al acestei generații, Simion Bărnuțiu, trebuia să se elaboreze, în mod obligatoriu, o formulă românească, alternativă la programul din 3/15 martie, reacție firească

[1] Idem, nr. 22/1848; apud Cornelia Bodea, *1848 la Români. O istorie în date și mărturii*, 1, București, 1998, p. 398.

[2] „Organul luminarei", nr. 68 din 15 aprilie 1848.

[3] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 12/1848.

Fig. 108 Aron Pumnul.

față de intențiile revoluționarilor maghiari de anexare a Principatului. Doreau, în plus, ca această formulă să se constituie într-o replică politică față de promovarea exclusivă a obiectivelor Revoluției maghiare. Societatea românească evoluase, își avea propriile sale deziderate, pe care le-a vehiculat chiar înainte de 1848.

Deși s-a structurat într-un complex politic extrem de complicat, cu un spațiu de mișcare limitat, programul revoluționarilor români transilvani are trăsături identice cu cel european, poate suferi oricând comparații. Intelectualii români au fost la înălțimea colegilor lor din țările europene dezvoltate. Mentalitatea revoluționară, coordonatele ei au marcat profund acest proces laborios de constituire a programului, până la stadiul de finalizare din zilele Adunării Naționale din mai. Opțiunile exprimate în scris sau verbal în cadrul adunărilor au o paletă largă, de la tradiție la modernitate, de la prioritățile locale la cele generale, cu o vădită tentă europeană. Ele relevă, de la început, prezența unui impresionant număr de tineri intelectuali deciși să schimbe statutul națiunii lor, racordându-l vremurilor trăite. Numărul celor aduși de vâltoarea Revoluției în prim-plan este surprinzător de mare, în bună parte anonimi, dar capabili s-și asuma responsabilități enorme, pe care până atunci, cu excepția țăranului Horea, nici un alt ardelean nu îndrăznise să și le asume.

Programul Revoluției române din Transilvania, asemănător, prin obiective și prin „europenism", cu cel din Țara Românească și Moldova, cunoaște, în decursul celei de-a doua jumătăți a lunii martie, un proces de readaptare, de clarificare, ce poate fi urmărit în manifestele, articolele din presa românească, precum și în întâlnirile care au avut loc în Principat. Trăsătura lui caracteristică este, fără îndoială, influența Revoluției europene, adeziunea românilor la principiile ei, la lupta popoarelor pentru libertate și egalitate națională. Se evidențiază, în același timp, un alt aspect de importanță majoră: reafirmarea dorinței de libertate națională și socială în conformitate cu *evoluția istorică a poporului român*.

Legile ungare din martie nu prevăzuseră garanții explicite cu privire la statutul politic al naționalităților, la dreptul acestora de a-și cultiva și dezvolta personalitatea prin intermediul limbii și a culturii proprii. De asemenea, organele dietale — care aveau să voteze uniunea Transilvaniei cu Ungaria — își păstraseră vechea lor structură aristocratică. În acest împrejurări, conducătorii politici ai românilor au considerat absolut necesar să afirme poziția și opțiunile sociale și politice românești, în cuprinsul unor programe limpezi și hotărâte. Aceasta cu atât mai mult cu cât în Transilvania continuau să-și exercite autoritatea comandamentul militar (exercitat de generalul Puchner) și *guberniul*, în fruntea căruia se afla aristocratul moderat Teleki József. Acest din urmă organ, dominat de nobilimea maghiară, temporiza punerea în aplicare a reformelor liberale, situând pe primul plan uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Cu sprijinul generalului Puchner au fost constituite gărzile cetățenești înarmate. Împreună cu regimentele secuiești, acestea și-au propus drept obiectiv să impună, în Transilvania, obiectivele Revoluției maghiare, menținerea marii proprietăți și a „ordinei". Introducerea stării de asediu și instituirea tribunalelor excepționale (în cursul lunii aprilie), aveau să creeze (în rândul românilor) sentimentul că Revoluția a fost canalizată spre obiective folositoare doar minorității maghiare.

Fig. 109 Avram Iancu.

În Transilvania, tinerii canceliști (avocați), care își făceau practica la Tabla Regească (tribunalul) din Târgu Mureș, în urma consfătuirilor care au avut loc între 10–12/22–24 martie, într-o petiție adresată Guberniului, și-au manifestat adeziunea la ideile generale ale Revoluției. Dar, în dezacord cu colegii lor maghiari, canceliștii români — Avram Iancu și Al. Papiu-Ilarian, mai cu seamă — au stăruit ca, pe primul plan al cererilor lor, să fie situată desființarea iobăgiei și nu uniunea Transilvaniei la Ungaria. O altă întrunire, convocată din inițiativa lui Aron Pumnul — la care au participat profesori, teologi și elevi din clasele superioare — a avut loc la Blaj, la 13/25 martie. Respingând linia petiționară, promovată printre alții de Timotei Cipariu, majoritatea participanților s-a pronunțat în favoarea unei atitudini ferme, revoluționare, la nevoie. Stabilindu-se legătura cu canceliștii de la Târgu Mureș, s-a ajuns la soluția convocării unei adunări generale a românilor, la Blaj, în ziua de Duminica Tomei (18/30 aprilie). În lipsa unui organ politic reprezentativ și a unor alte mijloace de difuzare pentru români, o asemenea adunare trebuia să reprezinte singura modalitate de a elabora și transmite programul de acțiune al românilor, de a solidariza națiunea română în jurul acestuia.

În aceste împrejurări a fost cunoscut probabil și textul importantului manifest — *Provocațiune* —, elaborat de Simion Bărnuțiu și răspândit în principalele centre ale Transilvaniei (Blaj, Cluj, Târgu Mureș, Brașov), care propunea un program de acțiune pentru națiunea română din Transilvania[1]. Respingând declarația cu privire la alipirea Transilvaniei la Ungaria, documentul se pronunța în favoarea recunoașterii națiunii române ca egală în drepturi, a admiterii limbii române în administrație și în justiție, pentru desființarea iobăgiei fără răscumpărare. Congresul național românesc, pe care îl preconiza *Provocațiunea* (adică o adunare reprezentativă alcătuită din reprezentanți aleși),

[1] *Documente 1848. Transilvania*, I, p. 91–92.

Fig. 110 Simion Bărnuțiu.

trebuia să creeze mișcării politice revoluționare românești cadrul organizatoric necesar, să reliefeze consensul politic național. Uniunea Transilvaniei cu Ungaria, se specifica în document, va putea fi discutată numai atunci când națiunea română va beneficia în Dieta de o reprezentare proporțională. Fruntașii români aveau certitudinea că, restabilită în drepturile sale legitime, națiunea română nu avea să accepte uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Documentul elaborat de Simion Bărnuțiu stabilea linia politică ce trebuia adoptată de națiunea română față de Revoluția în curs de desfășurare.

Pentru a se realiza planul adunării preconizată pentru Duminica Tomii (18/30 aprilie), Aron Pumnul a redactat o proclamație. Copiat în sute de exemplare, documentul a fost răspândit prin sate, de către elevii plecați în vacanța de Paști. Fără conținut programatic, mai restrânsă în conținutul de idei decât *Provocațiunea* elaborată de Simion Bărnuțiu, proclamația lui Pumnul conținea îndemnuri la pace și înțelegere între națiunile din Transilvania. Cărturarul îndemna ca, la adunarea preconizată, să participe protopopii, precum și câte doi preoți și tot atâția locuitori din fiecare sat, indiferent de confesiune. Exprimând solidaritatea cu celelalte națiuni, proclamația lui Aron Pumnul stabilea faptul că românii nu urmăreau să-și câștige drepturile uzând de violență. „Dreptul câștigat prin sabie — se nota în document — nu e drept, ci răpire și uzurpăciune și ține numai până când ruginește sabia". „Dreptul întemeiat pe minte sănătoasă", însă, „ține până când ține mintea"[1].

Nici Bucovina nu a rămas în afara proceselor revoluționare. După izbucnirea Revoluției la Viena, frământări au izbucnit și în această provincie. În cursul acestora, la 10/22 martie, la Cernăuți, cu prilejul unei mari adunări populare, s-a hotărât constituirea gărzilor naționale și a unui comitet de acțiune, în componența căruia au intrat Eudoxiu, George și Alexandru Hurmuzaki, Anton Krol și alții.

Pregătirea și desfășurarea primei adunări de la Blaj. În Transilvania, procesul de organizare a mișcării naționale românești s-a amplificat. La 15–16/27–28 martie, un grup de intelectuali români, în rândul cărora se numărau Ioan Buteanu, Florian Micaș, Al. Papiu-Ilarian și câțiva funcționari de la Guberniu (Ion Suciu, Iosif Hodoș) a redactat un proiect de petiție. Pus în discuția adunărilor populare ale românilor și definitivat, documentul urma să fie prezentat Dietei. În acest document accentul era pus pe drepturile politice și civile, pe accesul elementului românesc la conducerea municipalităților, pe folosirea limbii române în administrație, în școală și în biserică, în localitățile cu majoritate

[1] *Ibidem*, p. 452.

Fig. 111 Ioan Buteanu.

românească. De asemenea, se cerea accesul fără restricții al românilor la funcțiile publice și modificarea statutului confesiunii ortodoxe. Mai figurau cerințele privitoare la egalitatea în fața legii și desființarea iobăgiei. Petiția este importantă și prin faptul că a acreditat ideea cu privire la convocarea unor adunări generale cu caracter local, în care să fie discutat programul politic al românilor. În ultima parte a lunii martie, din inițiativa preotului Simion Balint, în regiunea Munților Apuseni au fost organizate numeroase astfel de adunări. Deși pașnice în forma lor de manifestare, aceste adunări, precum și campania de semnături inițiată cu prilejul acestora, mobilizându-i pe români, au provocat riposta autorităților, sporind starea de tensiune.

În ultimele zile ale lunii martie și primele din aprilie, un alt manifest circula în Transilvania, purtând, de data aceasta, amprenta gândirii lui Barițiu și a intelectualilor brașoveni. Modern prin conținut, european prin soluțiile oferite, manifestul este îndreptat împotriva stărilor privilegiate, cu reminiscențe ale faimosului „Unio Trium Nationum". El cuprinde 12 puncte, constituindu-se într-o replică românească a programului ungar de reforme democratice. Pe lângă revendicările cu caracter general democratic, cum ar fi: libertatea presei și a cuvântului, gardă națională, bancă națională, responsabilitate ministerială, Barițiu punea în discuție o serie de revendicări specific românești. El cerea astfel ca alegerea deputaților pentru Dietă să reprezinte voința întregului popor, „nu numai a aristocrației și a sașilor", egalitatea politică și religioasă în fața legii, confiscarea domeniilor Bisericii catolice, urmând ca acestea să fie folosite la înflorirea culturii române, încetarea „raporturilor de iobăgie" prin răscumpărarea lor de către stat. „Dijmele sunt o tiranie spurcată; o asemenea reprezentare a urmelor iobăgiei cu alodialele proprietarilor este o spoliere și un furt public"[1].

Simțind ce pericol reprezenta pentru români constituirea gărzilor maghiare și săsești, Barițiu a acordat o deosebită atenție problemelor militare, cerând o reformă în acest domeniu. Propunea ca grănicerii să fie scutiți de obligații, iar regimentele să devină gărzi naționale, sugerând separarea husarilor români de cei secui și numirea de ofițeri români în regimente.

În fine, el aborda și mult discutata problemă a „uniunii" Transilvaniei cu Ungaria. Soluția pe care o avea în vedere era transformarea Europei Centrale într-o federație, după modelul nord-american, sau într-o confederație de tip elvețian, după o structură pe care cehul František Palački o preconizase în luna martie, idee ce a permis identificarea autorului acestui manifest, care dorea să rămână anonim la acea dată. Barițiu îl admira

[1] *Ibidem*, p. 229–230.

pe istoricul ceh, căruia îi semăna, de altfel, în multe privințe, și a apelat adesea la scrierile sale ce vizau reformarea Imperiului printr-o soluție federalistă. Nu este exclus ca Barițiu să fi cunoscut programul revoluționarilor cehi, care, datat 3/15 martie, a fost înaintat Curții de la Viena în ziua de 8/20 a aceleiași luni, moment în care se discuta în capitala Imperiului teza federalistă sau confederalistă, care să fie pusă la baza primei Constituții liberale austriece, atrăgând astfel atenția naționalităților din Monarhie.

Mișcarea politică a românilor de pe teritoriul Universității săsești a îmbrăcat forme particulare, în raport cu poziția deosebită a acesteia față de evenimentele în curs de desfășurare (de Unirea Transilvaniei la Ungaria și de cererile formulate de români). Cererile românilor au stăruit, mai cu seamă, asupra prezenței în organele de conducere locale. O importantă acțiune condusă de avocatul Bran, în cursul căreia s-a subliniat această cerință, s-a desfășurat la Brașov, la 30 martie/11 aprilie 1848. De acord cu respingerea de către români a uniunii Transilvaniei la Ungaria, patriciatul săsesc manifesta rezerve față de cerințele sociale, politice și civile ale românilor. La începutul lunii aprilie sunt semnalate numeroase agitații țărănești. Țăranii refuzau să se înscrie în gărzile cetățenești, organizate de Universitatea săsească.

În cursul lunii aprilie, pe fondul agitațiilor politice naționale și sub presiunea acțiunilor represive ale nobililor și ale autorităților guberniale, mișcările sociale, ale țăranilor mai cu seamă, au crescut în amploare, în întreaga Transilvanie și în Banat. Pentru a controla situația, încă de la începutul lunii aprilie, au fost instituite tribunale excepționale. Acțiunile represive au avut, la început, cel puțin, un caracter preventiv, de intimidare. Autoritățile făceau o confuzie voită între refuzul țăranilor de a îndeplini sarcinile iobăgești (în condițiile în care iobăgia fusese desființată) și frământările politice generate de pregătirea adunării generale a românilor.

În regiunea secuiască și în zona minieră a Banatului frământările țărănești au îmbrăcat un caracter deosebit. În ținuturile secuiești, unde majoritatea țăranilor erau oameni liberi, se manifestau grave nemulțumiri față de asimilarea iobagilor și de tendința jelerilor de a intra în stăpânirea loturilor deținute cu contract. De asemenea, în Banat, frământările erau legate de acțiunile privind schimbările din administrația domeniului montanistic.

În general, mișcările țărănești din Transilvania și din Banat, din primăvara anului 1848, au avut un caracter social moderat, găsindu-și expresia mai ales în refuzul de a presta muncile gratuite impuse de menținerea condiției de iobagi a țăranilor. Țăranii români au sprijinit ideea convocării adunării generale de la Blaj cu încrederea că aici vor fi luate în discuție și rezolvate problemele legate de condiția lor socială.

Formal, adunarea convocată la Blaj pentru Duminica Tomii nu a primit aprobarea autorităților. Acestea au adoptat chiar severe măsuri de intimidare a locuitorilor satelor. Riposta românilor a fost pe măsură: „de ne-or frige, de ne-or fierbe, de-am ști că ne-om potopi cu toții acolo — afirmau, de pildă, țăranii din satul Băia — tot om merge pe ziua pusă la Blaj, cu satul"[1]. Guvernatorul Teleki avea convingerea — pe care o împărtășea comitelui de Alba de Jos — că, în pofida interdicțiilor, adunarea românilor va avea loc,

[1] *Ibidem*, 2, p. 186.

fiind posibilă și participarea unor emisari din Principate. Ioan Buteanu și Florian Micaș erau considerați drept principalii instigatori ai agitației țărănești.

La cererile guvernatorului, comandantul militar de la Sibiu a deplasat în jurul Blajului unități militare suplimentare. Presupunerile cu privire la participarea românilor de peste munți nu erau lipsite de temei. Ele erau întărite de prezența și activitatea desfășurată de moldovenii trecuți în Transilvania după evenimentele din martie și de atenția cu care erau urmărite evenimentele ardelene în Moldova și Țara Românească. În aceste împrejurări, transilvănenii care se aflau în Principate și-au precizat poziția față de evenimentele în curs de desfășurare peste Carpați. Sunt cunoscute scrisorile lui Treboniu Laurian adresate lui N. Bălcescu și G. Barițiu, în care, după informațiile cu privire la mișcarea de la Iași, este schițat un adevărat program politic pentru românii din Transilvania, precum și scrisoarea lui Ion Axente Sever (aflat la București) către Simion Bărnuțiu, din 6/18 aprilie 1848. Primul se pronunța pentru independența națiunii române, în timp ce al doilea propunea un plan de ridicare la luptă armată. În Țara Românească știrile cu privire la evenimentele din Transilvania erau la ordinea de zilei, fiind inserate și comentate în foile lui Ion Heliade Rădulescu. De asemenea, membrii comitetului revoluționar — ai *Frăției* — considerau, pe drept, că ridicarea revoluționară pentru care se pregăteau era strâns legată de mișcarea națională a românilor din Transilvania. Autoritățile din Transilvania nu neglijau aceste legături, le urmăreau cu atenție, cunoscându-le semnificația și obiectivele. La 14/26 aprilie, autoritățile din Brașov raportau că în oraș se află trei străini suspecți, veniți din Moldova și din Țara Românească — probabil emisari răzvrătitori ai românilor, pentru „restabilirea regatului Daciei"[1].

La Adunarea de la Blaj, din 18/30 aprilie, au participat cca 4 000 de oameni, țărani și intelectuali, majoritatea din satele învecinate. Circumstanțele contradictorii ale convocării, interdicția gubernială, presiunile autorităților, precum și reticențele episcopului Lemeni, la care s-au adăugat și cele ale cercurilor moderate ale intelectualității nu au îngăduit participarea masivă a fruntașilor români. A lipsit Aron Pumnul, însuși, autorul manifestului de convocare.

Adunarea s-a desfășurat în piața din fața catedralei. Cea mai importantă cuvântare a fost rostită de Al. Papiu-Ilarian. Nu s-a constituit nici un organism de conducere și nici nu a fost consemnată, în scris, maniera de desfășurare a lucrărilor. Detaliile le deținem din *Istoria românilor din Dacia Superioară*, precum și din rapoartele comisarilor guvernamentali, care au asistat. Referindu-se la „spiritul libertății universale", care a „deșteptat toate semințiile Europei", Papiu-Ilarian a subliniat — în cuvântarea sa — dreptul ce-l aveau românii de a scutura lanțurile robiei. Oratorul a evidențiat hotărârea poporului român de a nu mai accepta iobăgia și dominația politică a altor națiuni, de a pretinde consultarea națiunii române, repunerea în drepturile care i se cuvin, în calitatea sa de cea mai veche și mai numeroasă dintre națiunile Transilvaniei. Potrivit declarației oratorului, scopul adunării era de a restabili opțiunile politice ale românilor, care trebuiau

[1] Cornelia Bodea, *op. cit.*, I, p. 416–418.

să fie înaintate Dietei de la Cluj, la 17/29 mai, data deschiderii lucrărilor. Bărnuțiu, ajuns la Blaj în după-amiaza aceleiași zile, s-a referit, în egală măsură, la necesitatea abolirii iobăgiei și a repunerii în drepturi a națiunii române. Tribunul român a făcut apel la unitate și moderație. A fost adoptată hotărârea convocării unei adunări de mari proporții pentru data de 3/15 mai.

Adunarea s-a încheiat prin adoptarea unui *Apel către români*, probabil cel mai important document cu caracter politic din perioada premergătoare Marii Adunări Naționale din 3/15 mai. De fapt, conținutul său a stat la baza viitoarei manifestări politice pe care o favorizează din toate punctele de vedere. Participanții la adunarea din 18/30 aprilie au devenit mesagerii acestui *Apel*, răspândindu-l în întreaga Transilvanie. Acest act mobilizator a conferit, prin radicalismul său, suportul necesar programului din 3/15 mai. Este, în același timp, dovada viziunii tineretului român asupra problemelor care-l frământau, a tendințelor clare de individualizare a Revoluției române: „Noi, frații voștri, cei vreo șase mii, care ne-am adunat în Duminica Tomii la Blaj, vă înștiințăm frățește că acolo ne-am obligat unii față de ceilalți să ne întrunim din nou pe 15 mai la Blaj, dar nu numai 5–6 mii, ci 50–60 de mii sau mai mulți"[1].

Este o chemare, caracter ce răzbate cu claritate, chiar de la începutul său, ceea ce evidențiază intenția organizatorilor de a transforma viitoarea Adunare într-o manifestație de mari proporții. Este un document de excepție, care relevă fapte și gânduri de o importanță majoră, ce vor cunoaște o dezvoltare nebănuită pe parcursul Revoluției române de la 1848–1849.

Sub raport programatic, prima adunare de la Blaj nu a adus nimic nou în mișcarea politică a românilor și nici nu a sintetizat cerințele naționale într-un document cuprinzător. Dar, pregătind viitoarea adunare, această întrunire generală a românilor a realizat, pentru prima dată, contactul poporului român cu o parte a conducătorilor săi. Dacă i-a convins pe conducători cu privire la forța poporului, l-a convins, totodată, pe acesta de capacitatea și patriotismul celora care-l reprezentau. A sporit încrederea în dreptatea cauzei naționale și a întărit hotărârea de a o apăra.

Preliminarii revoluționare în Țara Românească. În luna martie, consulul general al Franței la București raporta la Paris asupra stării de agitație provocată în Țara Românească de sosirea veștilor privind Revoluția din februarie 1848, accentuată, apoi, de cele referitoare la evenimentele revoluționare din Austria. Prin „placarde" afișate pe străzile orașului, în timpul nopții, se cerea „abolirea privilegiilor", înființarea gărzii civice și libertatea presei. Totodată, domnului Gheorghe Bibescu i se înaintaseră petiții și conducătorii mișcării înnoitoare i se înfățișaseră, cerându-i sprijinul și dorind a-l așeza chiar în fruntea lor.

Bibescu s-a arătat reticent și temător față de orice tentativă de modificare a instituțiilor existente. În luna aprilie, domnului i-a parvenit o petiție prin care i se cerea să ia „măsurile

[1] *Documente 1848. Transilvania*, 3, p. 49–51.

Fig. 112 C.A. Rosetti.

mântuitoare" așteptate „în interesul comun al patriei", înșirându-se 23 de puncte, care, în bună măsură, aveau să fie reluate în Proclamația de la Islaz. Între altele, se cerea desființarea rangurilor, eliberarea și împroprietărirea țărănimii, abolirea robiei, lărgirea drepturilor electorale, responsabilitatea ministerială, inamovibilitatea judecătorilor, instituirea juriului, gardă națională etc.[1]. Tot la București a fost răspândită și o broșură cu caracter radical — *Ce sunt meseriașii* — inspirată după pamfletul lui Sieyès, referitor la starea acestora. În categoria meseriașilor, considerați că reprezintă „nația întreagă", erau înglobați toți acei care exercitau o activitate productivă. Atacând cu vigoare Regulamentul organic, documentul se pronunța în favoarea unor importante reforme, care vizau instituirea unui regim burghez: desființarea privilegiilor boierești și a cenzurii, egalitatea în drepturi, impozit proporțional, în raport cu veniturile, garda națională, secularizarea averilor mănăstirești, desființarea clăcii, a podvezilor și a beilicurilor, eliberarea și împroprietărirea țăranilor, o nouă Adunare obștească, aleasă pe baza noilor principii[2].

În cursul lunii martie a fost constituit un prim comitet revoluționar, din care făceau parte C.A. Rosetti, frații Golești, Ion Ghica, Ion Voinescu II. Potrivit izvoarelor timpului, lui Gheorghe Bibescu i s-ar fi propus tronul regatului care urma să fie constituit prin unirea teritoriilor românești. Domnul însă, fără să fie insensibil la aceste propuneri, nu a avut curajul să sancționeze programul revoluționar. El se afla necontenit sub presiunile Rusiei. Consulul general Kotzebue le exercita zi de zi. Generalul Kiselev s-a adresat și el lui Bibescu, cerându-i a-și feri țara de „ciuma" Revoluției. De la Sankt-Petersburg a fost trimis în Principate generalul Duhamel. Bibescu era paralizat și neputincios, mai ales că, încă din 16/28 martie, cancelarul Nesselrode anunța intervenția armată a Rusiei în cazul izbucnirii unor tulburări revoluționare. Reprimarea mișcării de la Iași i-a făcut mai prudenți pe munteni, fără însă a-i determina să renunțe la realizarea obiectivelor lor.

Dacă în perioada inițială, Ion Ghica și C.A. Rosetti fuseseră principalii organizatori a viitoarelor acțiuni revoluționare, lor și celorlalți fruntași aveau să li se alăture Nicolae Bălcescu și Al.G. Golescu (Negru), reîntorși din Franța. Ei au sosit la Orșova Veche la 28 martie/9 aprilie. Ajunși la Turnu Severin au constatat o intensă stare de agitație, ispravnicul — om al cârmuirii — le-a exprimat credința sa în „izbânda Revoluției". La Craiova aveau să constate aceeași atmosferă: „toți îi asigurară că Revoluția era sigură și

[1] *Anul 1848*, 1, p. 376–378.
[2] *Ibidem*, p. 460–467.

Fig. 113 Ion Ghica.

țăranii piste Olt ziceau că mai au o lună"[1]. La Caracal l-au întâlnit pe căpitanul N. Pleșoianu, iar la Giurgiu pe maiorul Tell, unul din fondatorii *Frăției*. Sosirea lor la București — la 3/15 aprilie — a dus la o intensificare a consfătuirilor secrete, stimulate și de venirea fraților Brătianu. Ion Heliade Rădulescu a fost și el atras în acțiunile de pregătire. La 8/20 și 9/21 aprilie, Comitetul revoluționar întregit a luat în dezbatere problema declanșării Revoluției. Bălcescu ar fi vrut o „neîntârziată pornire", dar majoritatea s-a pronunțat pentru o amânare, Ion C. Bratianu dorind să se recruteze „oameni în Transilvania" și, de asemenea, să se aștepte un sfat al lui Lamartine, ministrul de Externe al Franței, dar și președinte al Societății studenților români de la Paris.

Ofițerii N. Pleșoianu și Chr. Tell s-au arătat partizani ai unei pregătiri prealabile serioase pentru ca masele să fie antrenate în acțiune. De asemenea, în condițiile în care era așteptată izbucnirea Revoluției poloneze, intervenția Rusiei țariste și reacția corespunzătoare a Imperiului otoman se impunea o pregătire politică pe măsură. Colaborarea cu emigrația polonă și coordonarea eventuală a acțiunilor — contacte directe ale lui Bălcescu și Al.G.Golescu cu prințul Czartoryski avuseseră loc în cursul călătoriei acestora spre țară — impuneau, de asemenea, și o nouă considerare a relațiilor cu Poarta, în perspectiva evenimentelor. Comitetul revoluționar a examinat, în egală măsură, colaborarea cu românii de peste munți, cu grănicerii, mai ales. În memoriile sale N. Pleșoianu notează că, la 1/13 mai, Chr. Tell l-a anunțat că declanșarea Revoluției a fost amânată până la data de 15/27 mai, „până ce aveau să se întoarcă ai noștri din Transilvania, unde s-au dus pentru a se înțelege cu cei de acolo"[2]. La Adunarea de la Blaj, D. Brătianu a reprezentat Comitetul revoluționar muntean. Informații din sursă austriacă și maghiară confirmă știrile interne cu privire la mișcarea generală a românilor, cu obiectivul final al unificării statale integrale a românilor.

Izbucnirea Revoluției din Țara Românească nu avea să fie, evident, doar o acțiune locală, ci să continue și să dezvolte mișcarea începută în Moldova, la nivel general românesc, pe o mai trainică bază organizatorică și politică, ca și acțiunile politice și naționale în curs de desfășurare în Transilvania. Chiar dacă în organizarea și desfășurarea Revoluției din Țara Românească tendința generală nu a fost întotdeauna ostentativ subliniată, ea s-a desprins limpede din evoluția și logica evenimentelor.

---

[1] Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, p. 58.

[2] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834-1849*, București, 1967, p. 125.

Fig. 114 Ion C.Brătianu.

Marea Adunare de la Blaj. În Transilvania, după prima mare adunare de la Blaj, frământările sociale și mișcările politice au crescut în amploare. „Ceea ce înainte de adunare — observa Bánffy Miklós, comitele de Alba, într-un raport către guvernatorul Transilvaniei — era numai subiectul speranței, astăzi este considerat ca un lucru care se va întâmpla cu siguranță… instigatorii răspândesc între locuitorii acestui ținut zvonul că Dieta nu s-ar mai ține, iar hotărârile care vor fi luate de către adunarea de la Blaj din 15 mai vor fi împlinite imediat", încheia el[1].

Centrele în care mișcările țărănești erau cele mai puternice se aflau în Câmpia Transilvaniei, în zonele din jurul Blajului și Clujului și, mai cu seamă, în lungul văii Someșului Mic și în Munții Apuseni. Refuzând să îndeplinească robotele și să achite dijmele, declarându-se proprietari pe sesiile urbariale, țăranii cereau împărțirea pământurilor alodiale, investirea cu toate drepturile de care beneficiaseră până atunci numai nobilii. Încă din preajma adunării din Duminica Tomii, autoritățile erau informate că țăranii se înarmau pentru a merge la Blaj și a-și obține eliberarea. Creștea autoritatea lui Avram Iancu în rândul moților. Un raport al autorităților din Zlatna, din 27 aprilie/9 mai 1848, reproducea cuvintele tribunului, adresate țăranilor din Vidra de Sus: „Românul nu cerșește libertatea de la unguri; națiunea română e destul de tare ca să-și cucerească libertatea prin luptă"[2], ar fi afirmat el. Limbajul utilizat de Iancu și de ceilalți tribuni — în preajma adunărilor de la Blaj — a contribuit decisiv la însușirea sensului nou, modern, al bagajului semantic. Dintr-un concept intelectual livresc, sintagma de *națiune română* se transforma într-un fapt de conștiință politică. Conceptele care o alcătuiau, definind-o, erau însușite de mase, devenind un important factor de coeziune. Uriașa manifestare de pe Câmpia Blajului, din 3/15 mai, avea să dea, așadar, expresie atât nivelului conștiinței naționale, cât și spiritului revoluționar.

În pregătirea și organizarea adunării, sentimentul solidarității naționale a triumfat asupra separatismului confesional. Cele două confesiuni românești s-au manifestat unitar pe linia afirmării opțiunilor politice, naționale. Conform înțelegerii de la Blaj din 19 aprilie/1 mai, în ziua de 26 aprilie/8 mai s-a desfășurat la Sibiu o conferință pregătitoare. Întâlnirea dintre reprezentanții celor două confesiuni a avut un rol hotărâtor în stabilirea modului de desfășurare a Adunării din 3/15 mai. Timotei Cipariu, Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian, Ioan Buteanu, Alexandru Papiu-Ilarian, Moise Fulea, Dumitru Boer, Paul Dunca, Petru Maniu și alții au acceptat punctul de vedere bărnuțian privind programul adunării. Prima consfătuire a nucleului de conducători a ascultat propunerile lui Bărnuțiu, care se rezumau, la acea dată, la trei probleme cardinale: proclamarea independenței națiunii române, Jurământul național și protestul împotriva „uniunii". A fost sprijinit în această tentativă de tânărul Constantin Roman, apropiat al lui Bălcescu, căruia i-a împărtășit opiniile politico-naționale și care sosise în acele zile din Țara Românească. El s-a pronunțat în termeni categorici împotriva confesionalismului. În

[1] *Documente 1848, Transilvania*, 3, p. 179.
[2] *Ibidem*, p. 369.

Istoria sa, Papiu-Ilarian descrie momentul apariției lui Roman în timpul dezbaterilor și impresia pe care a lăsat-o de la bun început: „Când se ținea această conferință intră în mijlocul ei un român necunoscut și abia s-a pus pe scaun că începu îndată a cuvânta cu mare însuflețire, provocându-i pe români să se șteargă diferența aceasta religioasă și să fie toți una"[1].

Nici Bărnuțiu nu dorea transformarea acestei probleme într-o prioritate a demersului revoluționar românesc. Oricum, la această conferință s-a ajuns la un punct de vedere comun. Rămânea ca Andrei Șaguna să fie și el convins. El urma să sosească la Sibiu la 29 aprilie/11 mai. La Săcel, localitate din vecinătatea orașului, a fost întâmpinat de peste o mie de persoane. Papiu-Ilarian a rostit un discurs în fața celor adunați la marginea satului, îndemnându-i ca „la 15 mai să se prezinte la Blaj împreună cu copiii și cu toată familia, pentru a demonstra acolo întreaga forță a românilor capabili să învingă orice"[2].

Marșul spre Blaj și adunarea zecilor de mii de țărani a reprezentat o înaltă afirmare a spiritului național. Prezența la această mare manifestare a românilor din celelalte provincii ale țării a făcut din adunarea de la Blaj unul din cele mai semnificative momente ale Revoluției române de la 1848. Au fost prezenți A.T. Laurian, Vasile Maiorescu, Aaron Florian, Petru Suciu, Constantin Roman — transilvăneni stabiliți în celelalte două țări românești; Gh. Sion, Alecu Russo, Lascăr Rosetti, Nicolae Ionescu, Ioan Curius, Zabaria Moldovanu — reprezentanți ai Moldovei; D. Brătianu din partea Comitetului revoluționar muntean. Cu toate strădaniile întreprinse în acest sens, Nicolae Bălcescu a fost împiedicat de autoritățile muntene să participe la acest important eveniment.

Programul adoptat de Adunare s-a sprijinit pe ideile cuprinse în discursul rostit de S. Bărnuțiu în Catedrala de la Blaj, la 2/14 mai. Ideea principală a fost aceea a afirmării națiunii române ca națiune politică de-sine-stătătoare. Respingând planul de uniune a Transilvaniei la Ungaria, Bărnuțiu s-a pronunțat pentru autonomia provinciei. În condițiile egalității politice cu celelalte naționalități, numărul majoritar al românilor trebuia să asigure controlul pârghiilor legislative și executive, de natură să îngăduie înfăptuirea reformelor sociale, democratice necesare poporului. Uniunea cu Ungaria ar fi inversat raportul de forțe politice. Decretarea statului național maghiar în limitele sale istorice, medievale, ar fi transformat națiunea română într-o minoritate, fără capacitatea de a decide. Subliniind spiritul înnoitor al Revoluției maghiare, omul politic român a făcut un aspru rechizitoriu tendințelor șovine, în conformitate cu care, în statul maghiar, trebuia să fie recunoscută o singură națiune (cea maghiară) și o singură limbă. Libertatea nu putea să existe în afara naționalității, a afirmat, apăsat, Bărnuțiu, în afara recunoașterii și a garantării acesteia, a drepturilor conferite de „spiritul veacului". Desființarea iobăgiei și liberalizarea politică nu puteau fi condiționate de uniunea Transilvaniei la Ungaria, continua el, deoarece rezolvarea acestor acte era impusă de logica timpului. „O putere cumplită și nevăzută, care lucră în contra despotismului pretutindeni — sublinia el — lucră de mult și la

[1] Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, 2, Viena, 1852, p. 193–194.
[2] G. Bariț, *op. cit.*, 2, p. 399.

surparea acestei cetăți barbare și murii ei se vor răsturna acuș (curând) peste aceia care nu vor să o dărâme din amoare către omenie. Vedem că ea s-a șters din Ungaria; va cădea și din Ardeal". „Datoria națiunii române — își încheia Bărnuțiu discursul — este aceea: de a-și proclama libertatea și independența, de a declara că pe viitor nu se va mai considera obligată decât prin legile la a căror elaborare și adoptare va participa ea însăși", prin reprezentanții săi aleși „după drepturi și cuviință". Discursul politic al lui Bărnuțiu a formulat limpede conceptul de națiune română, definindu-i componentele[1]. Fundamentarea ideilor de suveranitate, independență și unitate a evidențiat nu numai trăsăturile esențiale ale națiunii române din Transilvania, ci a avut, totodată, o valoare general națională.

Preambul al Adunării Naționale, discursul din 2/14 mai rostit de Bărnuțiu în Catedrala din Blaj reprezintă momentul care a fracturat discursul politic românesc tradițional, conferindu-i modernitate și, implicit, oferind continuitate ideilor mișcării naționale românești de până la 1918. Străbătut de la un capăt la altul de ideile Europei revoluționare, el a fost produsul acelor vremuri învolburate de suflul înnoirii, de nevoia de schimbare a unui regim desuet cu unul nou, marcat de liberalism și de dorința apărării drepturilor naționale. Autorul său a sesizat procesul modernizării ce cuprinsese continentul și monarhia austriacă și și-a construit, în consecință, discursul, primul și de proporții unice până la acea dată în istoria românilor transilvăneni. Era, în același timp, o sinteză a gândirii bărnuțiene cu o filiație inaugurată de *O tocmeală de rușine și o lege nedreaptă*, continuată de articolele sale și apoi de *Manifestul* din 12–13/24–25 martie 1848. Bărnuțiu surprinde în scrierile amintite spiritul vremii, reacția popoarelor europene, dar și a concetățenilor săi. A dorit și a reușit să confere Adunării și mișcărilor politice românești suportul ideologic al ridicării populare. De aceea, discursul cuprinde direcțiile fundamentale ale programului național, dar și strategia politică de urmat. A fost o tentativă unică de elaborare a unui program propriu, eliberat de numeroasele „uniuni" încheiate pentru aservirea românilor, pentru menținerea lor într-un corset politic extrem de păgubitor.

Ex abrupto, Bărnuțiu a asociat în magnificul său discurs Revoluția română celei europene, pe care a elogiat-o în termeni specifici ai vremii. A invocat renașterea Europei prin libertate în spiritul europenismului, a tinerei Europe din care face parte prin ideile și interpretarea pe care o conferă laitmotivul Revoluției: *Liberté, Egalité, Fraternité !* Revoluționarul ardelean s-a oprit asupra evenimentelor din Imperiul habsburgic și, renunțând la discursul tradițional, impregnat de formule proimperiale, s-a referit cu precădere la schimbările petrecute după Constituția din 13/25 aprilie. „Legile și judecățile se vor face de aleșii popoarelor" este formula pe care o contrapune regimului absolutist, celui politic, care încă mai dăinuia în Transilvania. Asertiunea: „Mișcarea metropolei e mișcarea a toată împărăția" era menită să legitimeze ridicarea românească, dar și să o asocieze celei vieneze, emanație a spiritului european. Încercând să descifrăm și mai adânc intențiile sale, ne dăm seama că era, în același timp, o modalitate de identificare în raport

[1] Discursul în *Documente 1848, Transilvania*, 4, p. 1–36.

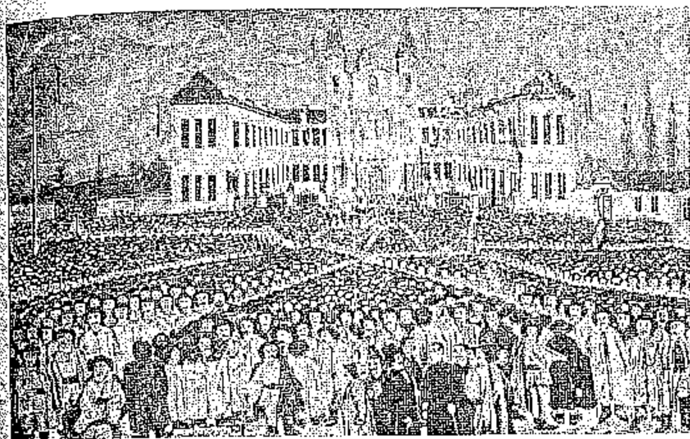

Fig. 115 Adunarea de la Blaj, 3/15 mai 1848

cu Revoluția ungară, ale carei decizii potrivnice spiritului revoluționar și conlucrării națiunilor, prin logica discursului său, avea să le combată. Printre marile înfăptuiri din scurtul răstimp de la declanșarea Revoluției, înlăturarea cenzurii i se pare cea mai importantă: „A pierit amica întunericului înaintea razelor libertății și patroana despotismului".

Din motive ușor de înțeles, Bărnuțiu a acordat un spațiu amplu Revoluției ungare, programului său, pe care îl analizează cu obiectivitate, oprindu-se mai îndelung la ultimul punct, acela care propunea „unirea" Transilvaniei cu Ungaria. Astfel, apreciază până la exaltare desființarea iobăgiei: „Dar mai e încă un lucru minunat, de care și morții vor sălta de bucurie în morminte, când se va înființa pe pământul Ardealului; ăst lucru e ștergerea iobăgiei".

Referirea la art. 12 este mai amplă, cu o seamă de aprecieri din perspectivă națională: „Uniunea nu e nimic mai puțin decât contopirea, care o doresc ungurii de mult", iar extinderea drepturilor constituționale asupra Transilvaniei, consecință a realizării ei, este combătută cu argumente istorice și politice. Și pentru unguri, și pentru români problema „uniunii" este vitală, dar din perspective și cu finalități totalmente diferite: „Ungurii leagă toate bunătățile vieții constituționale de uniunea cu Ungaria; ei zic că în uniune se cuprind toate și că fără ea nu e cu putință nici o libertate ! Și acum uniunea asta e la uși, ce să facem?" Răspunsul la această întrebare capitală reprezenta, în opinia sa, esența programului Revoluției române. Pentru a fi mai convingător atunci când îl oferea, a făcut o analiză extrem de interesantă a raporturilor dintre români și unguri de-a lungul timpului într-o manieră nouă, debarasată de istorismul memoriilor și petițiilor veacului al XVIII-lea.

Bărnuțiu a abordat de pe poziția unui adevărat revoluționar „Unio Trium Nationum" și urmările sale dramatice pentru români. Își exprima retoric nedumerirea în legătură cu unirea creștinilor împotriva creștinilor și considera actul din 1437 ca o „conspirație împotriva poporului".

Aducea apoi în discuție, rând pe rând, *Tripartitul* lui Werböczi, *Aprobatele* și *Compilatele*, pe care le aprecia a fi morminte ale națiunii române, o anatemă înfricoșată, care la un loc au determinat robia românilor, statutul lor de tolerați pe pământul Transilvaniei. Critica implicarea episcopilor și prelaților unguri în viața politică, demasca fariseismul de care au dat dovadă: „Și ei în Dietă, împreună cu aristocrații, depun legi asupra poporului, țin județe domnești cu ceilalți aristocrați și cu dreapta dau binecuvântare poporului, iară cu stânga i bat ca domnii pământești".

Din cauza numărului mare al participanților, Adunarea populară, care a avut loc a doua zi (la 3/15 mai), s-a desfășurat pe câmpia din răsăritul orașului, care va căpăta denumirea de „Câmpia Libertății". În organele de conducere au fost aleși cei doi episcopi, Lemeni și Șaguna, desemnați de Guberniu. S. Bărnuțiu și G. Barițiu au fost aleși ca vicepreședinți. De asemenea, au fost aleși și 10 secretari, în rândul cărora s-a numărat T. Cipariu și A.T. Laurian, însărcinați cu redactarea protocolului și a petiției care urma să fie înaintată Dietei.

La propunerea lui S. Bărnuțiu au fost aprobate următoarele puncte pe care trebuiau să se sprijine hotărârile finale ale adunării: Consacrarea denumirii de „Câmpie a Libertății" pentru locul unde se desfășura adunarea; națiunea română își afirma credința față de împărat și Casa imperială; națiunea română se declară „națiune de-sine-stătătoare a Transilvaniei, pe temeiul libertății egale". Adunarea jură credință împăratului, patriei și națiunii române.

Jurământul, amestec de liberalism și naționalism, conținea, într-o formă succintă, aproape toate punctele programului Revoluției române și avea să devină actul fundamental al Adunării. Modalitatea aleasă de Bărnuțiu, Laurian și Papiu-Ilarian nu a fost de loc întâmplătoare. Prezența episcopilor, a preoților și a protopopilor conferea un caracter sacru întregii proceduri, ținând cont de sensibilitatea religioasă ce caracteriza mulțimile aflate la Blaj. Sacralitatea, importanța pe care a avut-o de-a lungul secolelor jurământul individual în fața preotului, anatemizarea celor care-l încălcau și care erau expuși pedepselor divine au conferit o componentă psihologică întregului act, la care au luat parte peste 40 000 de țărani. Întreaga solemnitate a momentului este descrisă de Papiu-Ilarian: „Toată adunarea își ridică mâinile în sus după datina depunerii jurământului, iar textul a fost repetat de trei ori"[1].

Așa cum se prevăzuse în *Moțiune*, participanții la Adunare își asumă angajamentul că „nu vor lucra împotriva națiunii" și, în continuare, în spiritul opțiunilor exprimate pe durata lunilor ce au premers acestui moment, se afirmă răspicat atașamentul românilor

---

[1] Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, 2, p. 233.

la principiile Revoluției europene: *Libertate, Egalitate, Fraternitate*. După „apărarea legii și limbii române", s-a explicitat conceptul fraternității, ca expresie a nevoii de colaborare cu celelalte naționalități din Ardeal, în respect față de acestea, dar, „poftind egală respectare de la dânsele".

În lumina acelorași principii, românii făgăduiau să nu asuprească pe nimeni, dar „nici nu vor suferi să ne asuprească nimenea".

Așteptările țărănimii erau împlinite în formula conlucrării pentru înlăturarea relațiilor iobăgești. Contextul în care această formulare a fost încorporată în *Jurământ* a avut un impact greu de evaluat nu doar asupra zecilor de mii de țărani români și unguri prezenți la Blaj, ci și asupra celor rămași acasă. În scurt timp, *Jurământul* a devenit actul cel mai popular al Adunării din 3/15 mai. Marea sa putere de penetrare în comunitățile săsești, românești sau maghiare l-a transformat într-un vehicul al difuzării ideilor naționale și de reformă socială. Fuziunea dintre cele două planuri era limpede exprimată, astfel încât el a putut fi ușor perceput de țărănime, mai puțin obișnuită cu formule politice greu de înțeles.

După depunerea *Jurământului*, prin care cei prezenți, reprezentanți ai poporului, se legau să susțină cauza națiunii, să-i apere limba și libertatea, să lupte pentru desființarea iobăgiei, pentru libertățile democratice, pentru progresul umanității, al patriei și al națiunii, în respectul drepturilor celorlalte naționalități conlocuitoare, a fost redactată o petiție prin care se solicita Guberniului eliberarea lui Florian Micaș. Starea de asediu instaurată în Transilvania era apreciată drept „sistem teroristic… în desăvârșită contrazicere cu spiritul de libertate ce domnește azi în Europa"[1].

Având în vedere numărul mare al participanților, discuțiile au fost purtate pe grupuri mici; numeroși oratori au vorbit oamenilor, lămurindu-le sensul hotărârilor la care erau chemați să subscrie. În cursul acestor discuții, multe din punctele elaborate de comitetul de conducere au fost amendate. Ordinea în care s-a desfășurat prima zi a adunării a fost impresionantă. Ziua a doua, dominată de discuția privind problemele sociale și de uniunea Transilvaniei cu Ungaria, a fost mult mai agitată.

În urma discuțiilor, pe baza platformei anterioare, a fost redactat programul național al Revoluției române din Transilvania, alcătuită din 16 puncte, care urma să intre ca parte componentă în petiția care urma să fie adresată Dietei[2]. Primul punct declara cerința națiunii române de a i se recunoaște independența națională și politică, de a se constitui într-un corp politic unitar, cu statut propriu și reprezentare în Dietă, administrație și justiție în raport cu numărul, dreptul de liberă folosință a limbii și de a-și convoca anual o adunare națională generală. Desființarea stărilor și proclamarea egalității politice între națiuni trebuia să ducă, printre altele, la organizarea modernă a provinciei, pe bază națională.

---

[1] *Documente 1848, Transilvania*, 4, p. 55.

[2] *Ibidem*, p. 41–43.

Fig. 116 Episcopul Andrei Șaguna.

Fig. 117 Episcopul Ioan Lemeni.

Cel de al doilea punct solicita autonomia deplină a bisericilor și ridicarea episcopiilor rangul de mitropolii.

Al treilea punct, unul din cele mai importante, cerea desființarea iobăgiei și a dijmelor, ră despăgubire, iar al patrulea avea în vedere libertatea activităților comerciale și ndustriale, desființarea tuturor piedicilor care stânjeneau legăturile cu țările vecine omânești) de la sud și est de Carpați.

Dintre celelalte puncte, importante erau cerințele privitoare la libertatea cuvântului a tiparului, garantarea libertății personale, înarmarea poporului sau gardă națională, nființarea de școli românești, subvenționate de stat în toate orașele și satele, înființarea nei universități românești și convocarea unei adunări constituante, care să elaboreze o onstituție, bazată pe principiile de egalitate și libertate, elaborarea unei noi legislații civile, enale și comerciale. În cel din urmă punct se cerea ca problema uniunii Transilvaniei ı Ungaria să nu fie luată în discuție „până când națiunea română nu va fi națiune onstituită și organizată cu vot deliberativ și decisiv, reprezentată în Camera legislativă", npotriva unei decizii adoptată unilateral, națiunea română protestează „cu solenitate".

Petiția elaborată la Blaj, aprobată de Adunare, îndeplinește rolul de program politic ațional. Sub raportul principiilor generale pe care le-a formulat, ea s-a situat pe același an cu documentele similare ale mișcărilor revoluționare europene din epoca modernă. ı finalitatea sa națională, documentul transilvan completa programele revoluționare din Ioldova și din Țara Românească. Fără s-o mărturisească direct, el dădea expresie cerințelor enerale, pregătind unitatea națională. Chiar dacă, din rațiuni politice, programul transilvan nu a putut pune în discuție problema fundamentală a națiunii — unitatea — conțiința națională s-a manifestat puternic în cursul impunătoarei manifestări populare.

După încheierea Adunării, a fost aleasă o delegație, condusă de Andrei Șaguna, care rma să prezinte împăratului cererile națiunii române. O altă delegație, condusă de piscopul Lemeni, urma să meargă, în același scop, la Dieta Transilvaniei. De asemenea, fost ales un Comitet permanent, alcătuit din 25 de membri, cu sediul la Sibiu, în fruntea

căruia se aflau mitropolitul Andrei Șaguna și Simion Bărnuțiu. În desfășurarea ulterioară a evenimentelor, acest comitet a devenit nucleul primului partid politic național românesc. În anumite momente — așa cum a fost în toamna anului 1848 — el a îndeplinit și rolul de organ executiv asupra unor regiuni ale Transilvaniei.

După constituirea sa, Comitetul Național a lansat un *Apel*, care reprezenta, în esență, obiectivele și programul său de activitate, principiile pe care intenționa să le pună la baza acțiunilor cu caracter național. Dominat de spiritul Revoluției europene, *Apelul* relevă prioritățile politice românești: înlăturarea vechiului regim nobiliar, căruia îi contrapun opțiunea egalității și fraternității între etniile transilvane. Un alt manifest, operă a conducătorilor români, era adresat maghiarilor, secuilor și sașilor. El relevă intențiile revoluționarilor români față de naționalități, dorința sinceră de colaborare și de eliminare a învrăjbirilor dintre etniile Transilvaniei: „O țară sau o patrie numai atunci poate fi fericită când leagă o iubire dinlontru pe oricare fiu al acelei patrie care ceilalți fii ai ei, care iubire insuflându-i și povățuindu-i pre toți, îi face ca să fie toți numai unu, corp tare și neînvins"[1].

În dorința de a-și clarifica relațiile cu deputații români din Parlamentul Ungariei, proveniți din comitatele vestice ale Transilvaniei, anexate încă de la 28 aprilie/10 mai 1848, Comitetul s-a adresat acestora prin intermediul „Foii pentru minte, inimă și literatură", într-o tentativă de solidarizare împotriva „Uniunii" a întregii comunități românești. Li s-a contestat participarea lor la viața politică a Ungariei pe motivul lipsei legitimității, care nu putea fi conferită decât de o adunare națională. De aceea, acțiunile lor au fost considerate potrivnice intereselor generale românești. Contactele cu deputații din Parlamentul de la Pesta vor fi sporadice, fără nici o relevanță pentru evenimentele revoluționare ce se prefigurau.

Adunarea de la Blaj a reprezentat unul din momentele cele mai de seamă ale Revoluției române de la 1848. În afară de faptul că a fixat programul de acțiune, evenimentul a sporit încrederea românilor în ei înșiși, a întărit unitatea între conducători și mase, a reliefat conținutul național al problemei agrare, necesitatea de a o rezolva în acest sens în întreg spațiul românesc. În egală măsură, adunarea a reprezentat un puternic factor de stimulare a coeziunii naționale. Reacția moldovenilor — căreia i-a dat expresie, cu emoție, A. Russo sau G. Sion — este semnificativă în acest sens. Unirea cu Țara a reprezentat nu numai dorința: a fost exprimarea unei hotărâri. Acolo, la Blaj, a fost întărită convingerea potrivit căreia „Ardealul nu mai e Ardeal, ci România".

Intensificarea proceselor revoluționare în spațiile românești. Adunarea de la Blaj din mai 1848 a reprezentat un punct nodal al Revoluției române. A fost semnalul unei intensificări a activităților revoluționare nu numai în Transilvania, ci și în ansamblul spațiilor românești. Revoluționarii moldoveni, scăpați de represiunea lui Mihail Sturdza și ajunși dincolo de Carpați, au rămas profund impresionați de Adunarea de la Blaj. La

[1] *Ibidem*, 5, p. 114–116.

Fig. 118 Vasile Alecsandri.

11/23 mai, la Brașov, ei au redactat legământul cunoscut sub denumirea de *Prinţipiile noastre pentru reformarea patriei*, prin care se angajau să lupte pentru „întemeierea instituţiilor ţării pe principiile de libertate, de egalitate și frăţietate, dezvoltate în toată întinderea lor", pentru desfiinţarea iobăgiei și împroprietărirea ţăranilor, fără despăgubire, pentru desfiinţarea beilicurilor, a lucrului șoselelor și a tuturor îndatoririlor, fără plată. Ultimul din cele șase puncte ale legământului prevedea „unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur stat neatârnat, românesc"[1]. Au fost elaborate noi proiecte pentru reluarea Revoluţiei în Moldova și pentru generalizarea ei. La început, se sconta pe sprijinul Austriei constituţionale, pe eventuala colaborare cu maghiarii, pe ajutorul armat al românilor din Banat, din Ţara Românească și din Transilvania. Răsturnarea lui Mihail Sturdza și instaurarea libertăţii în Moldova se proiectau a fi realizate printr-o intervenţie armată din trei direcţii: din sud, din Ţara Românească, din nord, din Bucovina și de pe teritoriul Transilvaniei. Intervenţia românească din afară trebuia să aibă loc concomitent cu ridicarea armată a ţăranilor din interior.

Făcând faţă campaniei diversioniste a cârmuirii, care încerca a înfăţișa evenimentele din martie 1848 ca o acţiune izolată, cei implicaţi prin memorii, broșuri și articole, justificând și explicând mișcarea, reliefau „nobilele sentimente și naţionalitatea", situate la temelia acţiunilor lor. Broșura *În numele Moldovei, a omenirii și a lui Dumnezeu*, redactată de Vasile Alecsandri, ca și *Proclamaţia partidului naţional din Moldova*, larg difuzate, explicau sensul evenimentelor din Moldova, încadrându-le în cuprinsul larg al mișcării românilor. Opoziţia împotriva domnului s-a generalizat, cuprinzând toate clasele societăţii. Între cei rămași la Iași și cei care vor ajunge în refugiu la Cernăuţi s-a stabilit o strânsă conlucrare, iar când au venit comisarii Rusiei și Turciei, prin memorii și prin broșura *Mihai Sturdza, partida naţională și Comisia*, cârmuirii i s-au adus cu energie acuze. Nu de mică însemnătate a fost și sprijinul pe care „Gazeta de Transilvania" a lui Bariţiu l-a dat revoluţionarilor moldoveni, ca și celor munteni, evidenţiind, și pe această cale, unitatea Revoluţiei române.

În Banat, de asemenea, a avut loc o intensificare a activităţii revoluţionare, paralelă celei din Transilvania. În a doua jumătate a lunii aprilie, prin manifeste difuzate la Pesta, care reflectau ideile lui Eftimie Murgu, se exprima aderarea la mișcarea generală a popoarelor europene, la ideile generoase de libertate socială și egalitate politică, dar și solidaritatea cu celelalte provincii românești. Alegerile pentru noua congregaţie comitatensă

[1] Cornelia Bodea, *1848 la Români*, I, p. 507–508.

au prilejuit organizarea și desfășurarea primei adunări de la Lugoj, din 3/15 mai, la care au participat peste 1 000 de delegaţi ai satelor românești. În timpul dezbaterilor, s-a hotărât alegerea unei delegaţii, care să plece la Pesta pentru a obţine aprobarea guvernului în vederea convocării unei adunări naţionale a românilor bănăţeni. A fost aprobată, în unanimitate, hotărârea Bisericii române de a ieși de sub autoritatea Mitropoliei sârbești de la Karlowitz.

În Bucovina, din iniţiativa Comitetului de acţiune, a avut loc, la 8/20 mai 1848, o adunare naţională, sub președinţia lui Eudoxiu Hurmuzaki, la care au participat reprezentanţi ai tuturor categoriilor sociale, precum și ai naţionalităţilor. Adunarea a aprobat un program alcătuit din 12 puncte, care au fost dezvoltate apoi în *Petiţia ţării*, din iunie 1848, spre a fi prezentat Curţii de la Viena. Programul prevedea: autonomia Bucovinei și a Bisericii ortodoxe, convocarea unei diete cu reprezentanţi aleși din toate stările sociale, fără deosebire de naţionalitate, limbă și religie, egalitate în faţa legii și egalitate religioasă, desfiinţarea relaţiilor feudale, școli de toate gradele în limba română, libertatea comerţului ș.a. Cererea de înlesnire a legăturilor comerciale cu Moldova, prin înlăturarea controlului vamal, reliefa nevoia dezvoltării unor legături generale și de afinităţi, dar și de necesităţi devenite naţionale. Deputaţii Bucovinei aleși în Parlamentul de la Viena aveau să acţioneze cu energie în sensul cererilor formulate în *Petiţia ţării*, în numele principiului „egalei îndrituiri a tuturor naţionalităţilor din Imperiu".

„Gazeta de Transilvania", prin pana lui George Bariţiu, s-a făcut purtătoarea de cuvânt a intereselor naţionale, a devenit un adevărat oficios al Revoluţiei române, dovedind cât de strâns se împleteau, acum, acţiunile dar mai cu seamă năzuinţele și destinul românilor. Răspunzând notei de avertisment al lui Nesselrode, din martie 1848, foaia consemna că „Românii vreau numai totală scăpare de subt atâtea epitropii venite în silă ...vreau o legătură strânsă, frăţească, între locuitorii acestui pământ, vreau suveranitatea deplină ... vreau pace cu toţi vecinii lor, alianţă cu fireștii lor aliaţi; scurt, libertate și frăţietate înăuntru și în afară. Acestea le vreau și le cer ei cu viaţa odată nici că se vor odihni până nu le vor câștiga". Reliefând existenţa dreptului la autonomie, ca și unanimitatea dorinţei de libertate și progres, „Gazeta" își exprima încrederea că soarta naţiunii române avea să se hotărască la București și la Iași. Comentând o corespondenţă primită, de la București, Bariţiu zicea: „... la orice încercare de ocupaţie a Principatelor Române din partea oricui, nu numai regimentele grăniţare române, ci toată naţiunea română de dincoace va alerga peste munţi spre a se înfrunta cu moartea"[1].

Pregătirea și izbucnirea Revoluţiei în Ţara Românească. Dar, la sfârșitul primăverii, centrul de greutate a Revoluţiei române avea să se deplaseze în Ţara Românească. Starea de frământare se accentuase în această ţară sub impulsul evenimentelor din Moldova și din Transilvania. Adunarea de la Blaj din mai a avut și aici un puternic ecou (ea avea să fie și menţionată în Proclamaţia de la Islaz !). Comitetul revoluţionar a fost întregit.

[1] „Gazeta de Transilvania", nr. 45/1848.

Fig. 119 Alexandru G. Golescu.

el ajungând să cuprindă 13 membri, cel din urmă cooptat fiind Ion Heliade Rădulescu. A fost alcătuit și un Comitet executiv, din care au făcut parte Nicolae Bălcescu, Alexandru G. Golescu (Negru) și Ion Ghica, ultimul înlocuit apoi, la plecarea la Constantinopol, prin C.A. Rosetti. Bizuindu-se pe membrii *Frăției*, Comitetul revoluționar, și mai ales Comitetul executiv au pregătit temeinic, în întreaga țară și în primul rând la București, declanșarea luptei revoluționare. A fost definitivat programul — operă colectivă — și proclamația, în care cel dintâi a fost integrat și care a aparținut mai ales lui Heliade. De asemenea, Ion Ghica a fost trimis la Constantinopol, acreditat pe lângă puterea suzerană, ca agent al Comitetului revoluționar și, în curând, al noului guvern revoluționar ce va fi instaurat în Țara Românească.

Tentativele întreprinse pentru a determina pe domnul Gheorghe Bibescu să se alăture acțiunii, ca și memoriul înaintat comisarului Porții, Talaat Efendi, n-au avut urmările dorite. Lui Talaat Efendi i se scrisese că patrioții români căutau „o protecție amicală din partea Sublimei Porți", dar că ei doreau o Constituție, o adunare națională alcătuită echitabil, libertatea presei, gardă națională, impozite proporționale cu starea materială, responsabilitate ministerială, desființarea rangurilor. Prezența comisarului rus la București, generalul Duhamel, nu a contribuit la liniștirea spiritelor, ci, dimpotrivă. Într-o corespondență din București se scria, între altele, că Duhamel ar fi trebuit să audă că „nu voim a ne supune niciodată Rusiei politicește", că „pretindem a ni se lăsa nouă Dunărea și linia Mării Negre" și „a ni se reînrupa Basarabia"[1].

În situația dată, a fost decisă trecerea la acțiune, hotărându-se ca procesul revoluționar să fie declanșat la 9/21 iunie, la București, dar și în alte locuri: Islaz, Telega, Ocnele Mari etc. Prin aceste declanșări simultane se urmărea ca autoritățile să fie puse în imposibilitate de a face față Revoluției.

Aflând de proiectele de acțiune ale Comitetului revoluționar și de apropiata izbucnire a Revoluției, autoritățile au căutat să determine pe țărani la inacțiune, printr-o proclamație a domnului din 7/19 iunie și, de asemenea, au trecut la măsuri represive, efectuând arestări în rândul fruntașilor revoluționari. Din această cauză, în mai multe puncte din țară — între altele, la Telega unde trebuia să acționeze Nicolae Bălcescu — Revoluția n-a putut izbucni, iar la București a trebuit amânată cu două zile. În schimb, declanșarea Revoluției

[1] Ibidem, nr. 47/1848: *Moldo-România, București, 5 iunie n.*

la Islaz s-a putut realiza în condiții optime, datorită concursului unităților militare comandate de maiorul Tell și de căpitanul Nicolae Pleșoianu și, de asemenea, sprijinului pe care l-a acordat Gheorghe Magheru, cârmuitorul județului. Au fost de față Heliade, Ștefan Golescu și preotul Radu Șapcă, cel dintâi citind proclamația și programul ce-i era inclus. Mulțimea de țărani și ostașii participanți la adunarea de la Islaz și-au manifestat cu însuflețire adeziunea.

Fig. 120 Ion Heliade Rădulescu.

În cele 22 de articole, redactate eliptic, în prealabil însă explicate în proclamație celor cărora li se adresa documentul, a fost cuprins un întreg program de emancipare și reformă, de organizare a societății moderne[1]. Unele dintre stipulații s-au întâlnit și în revendicările programelor românești anterioare și, de asemenea, nu puține în programe din celelalte țări europene cuprinse în procese revoluționare. În primul punct s-a definit „poziția internațională" a Țării Românești, care rămânea „în aceleași legături, și mai strânse, prin luminile veacului, cu Înalta Poartă", atitudine care nu se adopta și față de protectoratul Rusiei. Totodată, Țara Românească își proclama deplina „neatârnare administrativă și legislativă", deci autonomia, respingându-se orice amestec al vreunei puteri din afară. Reprezentantul țării la Constantinopol trebuia ales dintre români. Regulamentul organic era „lepădat", propunându-se edificarea unei noi ordini constituționale, ceea ce nu însemna desființarea instituțiilor și a formelor de organizare modernă, pe care acesta le introdusese. Egalitatea politică a cetățenilor, supunerea tuturor, în consecință, la o contribuție; libertatea „absolută" a tiparului și desființarea rangurilor ofereau temeiul social noii construcții a societății. Clăcașii urmau să fie emancipați și să fie împroprietăriți („se fac proprietari") prin despăgubire; robii țigani urmau să fie eliberați, tot cu despăgubirea stăpânilor; pedepsele cu bătaia și cu moartea au fost desființate, iar sistemul penitenciar se cerea a fi îmbunătățit. Locuitorii

Fig. 121 Preotul Radu Șapcă.

[1] *Anul 1848*, I, p. 490–501.

„de altă credință" urmau a beneficia de drepturi politice, iar evreii erau și ei „emancipați". Averile mănăstirilor închinate trebuiau să fie preluate de stat, fără a se întrerupe, însă, trimiterea de ajutoare la Locurile Sfinte. De asemenea, Revoluția românească, așa cum o definea proclamația și programul, era înfăptuită prin colaborarea tuturor claselor sociale. Ea trebuia să se realizeze „în folosul tuturor și în paguba nimănui". Documentul insera deviza: „Respect către proprietate. Respect către persoane".

În fruntea statului rămânea potrivit programului un domn, dar „responsabil" și „ales pe cinci ani" din toate „stările soțietății" — deci, în realitate, un fel de președinte de republică, căruia i se „împuțina" și lista civilă! Miniștrii și funcționarii urmau și ei să fie răspunzători de activitatea și faptele lor. Adunarea legislativă — „Adunanța generală" — nu mai era o Obștească Adunare boierească a Regulamentului organic, ci ea trebuia alcătuită din „reprezentanți ai tuturor stărilor soțietății". Ei avea să-i revină să acorde recompense, iar nu domnului. Locuitorii județelor urmau să-și aleagă dregătorii locali, creându-se astfel un sistem de autonomie locală. Era instituită garda națională. O Constituantă, care urma să fie convocată, trebuia să transforme programul constituțional într-o lege fundamentală.

O atenție deosebită era dată învățământului, instrucțiunea publică urmând a fi „egală și întreagă pentru tot românul de amândouă sexele"; se explica, de altfel, că învățătura trebuia să fie „egală, progresivă, integrală pe cât va fi cu putință, după facultățile fiecăruia și fără nici o plată". Universități trebuiau create la București și Craiova și, de asemenea, o Politehnică la București, licee și pensionate în fiecare județ, școli normale în fiecare plasă și câte „o școală începătoare bine întocmită în fiecare sat". Nu era uitat a se scoate în evidență însemnătatea limbii naționale și se anunța introducerea alfabetului latin (a „literelor") „în toate cancelariile".

A fost constituit la Islaz, într-o atmosferă de entuziasm și înflăcărare revoluționară, un Guvern provizoriu, alcătuit din Ion Heliade Rădulescu, Ștefan Golescu, Christian Tell, preotul Radu Șapcă și Nicolae Pleșoianu, care s-au adresat în aceeași zi domnului, în scris, invitându-l să se alăture Revoluției. După aceea, Guvernul provizoriu a părăsit *Câmpul regenerării*, cum fusese numită câmpia de la Islaz și s-a îndreptat spre Craiova, rândurile mulțimii, care însoțea Guvernul provizoriu crescând necontenit.

Ca și în 1821, evenimentele în curs de desfășurare în Oltenia au marcat izbânda Revoluției. În restul țării, măsurile represive își făcuseră doar temporar efectul, în București operându-se numeroase arestări. Dar acțiunea represivă nu a putut fi susținută eficient mult timp, căci doar după două zile autoritățile aveau să se dovedească neputincioase în a stăvili avântul revoluționar în Capitală. Activitatea de propagandă desfășurată de *Frăția* timp de o jumătate de deceniu și-a spus cuvântul. La 10/22 iunie s-a ținut, în casa profesorului transilvănean Axente Sever, o adunare secretă, în care s-a hotărât declanșarea în după amiaza zilei următoare a Revoluției în București. Dând curs chemării ce le-a fost adresată, mii de orășeni, ca și țăranii pătrunși în oraș, care li s-au alăturat, au format o uriașă mulțime. După ce au ascultat proclamația și programul revoluționar, care se citeau în răspântii, miile de oameni s-au îndreptat, în valuri nestăvilite, în ziua

de 11/23 iunie, spre Palat. Mai înainte, încercarea pe care o făcuse Bibescu de a-și alătura unitățile militare, pentru o eventuală acțiune represivă, eșuase, ofițerii patrioți respingând orice intervenție împotriva concetățenilor lor.

În seara zilei de 11/23 iunie, o delegație de nouă persoane, condusă de Nicolae Golescu, i-a prezentat domnului proclamația-program, în timp ce afară mii de oameni își manifestau adeziunea la cauza Revoluției. Bibescu a fost constrâns, în consecință, să cedeze și să subscrie și el la programul revoluționar, „văzând stăruința poporului", cum însuși a însemnat lângă iscălitura sa. A trebuit apoi să satisfacă și cea de-a doua cerință a revoluționarilor, aceea de a forma un nou cabinet ministerial, în rândurile căruia să cheme pe cei aflați în fruntea Revoluției. „Ziua de ieri, 11 iunie 1848 — comenta Florian Aaron — este o zi la care începe o epohă nouă în analele Țării Românești. Deviza popul[i]lor civilizați: libertate, egalitate, frățietate este și deviza românilor de aici"[1].

Regimul revoluționar din Țara Românească. La 13/25 iunie 1848, odată cu abdicarea domnului Gheorghe Bibescu — supus propriilor ezitări, dar mai ales presiunilor reprezentanților Rusiei — și cu constituirea celui de-al doilea Guvern provizoriu (primul își încetase existența legală la 11/23 iunie), care a preluat conducerea statului, în Țara Românească a fost instaurat pe deplin *un regim revoluționar*. Președinția acestuia a fost încredințată, din motive de oportunitate politică internă și internațională, mitropolitului Neofit și nouă dintre fruntașii Revoluției au fost chemați să facă parte din noua conducere a țării: cinci ca membri ai Guvernului și patru ca secretari ai săi; acestora li s-au adăugat șase miniștri, titulari ai departamentelor, deoarece al șaptelea departament, cel al Instrucțiunii Publice și al Cultului, l-a condus Heliade, totodată membru al Guvernului provizoriu. Potrivit hotărârilor luate de conducătorii Revoluției, deciziile urmau să se ia prin consens sau, cel puțin, opinia majorității membrilor Comitetului revoluționar dintre care cea mai mare parte au intrat în componența Guvernului provizoriu sau au devenit titulari ai departamentelor, alții îndeplinind funcții însemnate în stat. Pentru a-și consolida situația și a obține adeziunea mulțimilor, Guvernul provizoriu a organizat, la 15/27 iunie, o mare adunare populară pe câmpia de la Filaret, denumită de atunci „Câmpia Libertății".

După constituire, în condiții deosebit de grele, dată fiind situația internațională în care se găsea Țara Românească, amenințată de intervențiile represive a două mari imperii absolutiste, noul regim revoluționar a trecut la realizarea programului. Rangurile boierești au fost desființate, a fost hotărâtă eliberarea deținuților politici, au fost eliberați robii țigani, a fost instituit steagul tricolor, s-a decretat desființarea bătăii și a pedepsei cu moartea, a fost ridicată o statuie a *Libertății*, s-a decretat dreptul oricărui român „de a vorbi, a scrie, a tipări slobod asupra tuturor lucrurilor". Pe plan extern, atât Nicolae Bălcescu, care a ocupat primele două zile funcția de secretar de stat — ministru de Externe —,

[1] *Anul 1848*, I, p. 540.

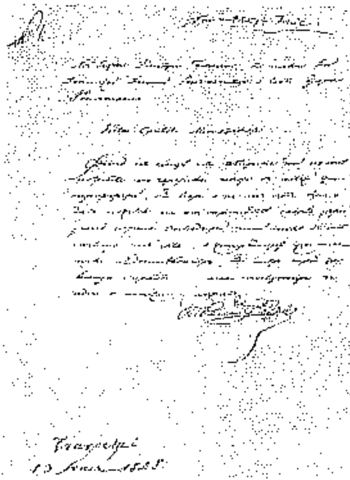

Fig. 122 Actul abdicării domnului Gheorghe Bibescu.

cât și Ion Voinescu II, succesorul său, au desfășurat o activitate menită a sublinia noua poziție, deplin autonomă a țării și chiar aspirația ei spre independență. A luat ființă presa revoluționară (cele mai importante organe de presă fiind „Pruncul român" „Poporul suveran", iar pentru sate „Învățătorul satului") și a fost decretată înființarea gărzii naționale, depunându-se stăruințe pentru organizarea unităților de dorobanți și panduri voluntari. Dar realizarea celor mai importante revendicări ale programului revoluționar, privind problema agrară și problema electorală, întârzia datorită unor împrejurări interne și mai ales externe.

Înfăptuirea a numeroase puncte din programul revoluționar a fost salutată de popor. Țărănimea însă aștepta, înainte de toate, împlinirea revendicărilor menite să schimbe în mod substanțial propria ei situație. Majoritatea prevederilor programului revoluționar, care fuseseră traduse în viață, deși interesau și poporul de rând, erau în avantajul mai ales al păturilor mijlocii. Cu toate acestea, procesul revoluționar s-a bucurat de susținerea miilor de oameni, după cum au existat și împotriviri ale unor elemente ostile Revoluției, mai ales parte din boierimea conservatoare, îngrijorată de aplicarea în practică a articolului 13 din program referitor la rezolvarea problemei agrare. Concomitent, numeroși boieri, cu viziuni moderne și liberale, mai ales aparținând tineretului, s-au arătat dispuși să susțină înainte de toate interesele națiunii, trecând chiar peste cele proprii și au militat cu sinceritate și hotărâre pentru eliberarea țărănimii și înzestrarea ei cu pământ, cu dorința de a transforma pe săteni în *cetățenii noii țări*.

Dând curs, într-o formă violentă, opoziției lor față de regimul revoluționar, elementele reacționare, în baza dreptului la liberă întrunire proclamat de noul regim, s-au adunat în sala „Momolo" din București, unde și-au manifestat împotrivirea față de intențiile concretizării articolului 13, privitor la eliberarea și împroprietărirea țăranilor. Cu complicitatea câtorva ofițeri superiori, în frunte cu coloneii Ioan Odobescu și Ioan Solomon, „proprietarii" au trecut apoi la o acțiune complotistă directă, arestând, prin intermediul ofițerilor sus-menționați și al unor unități militare derutate de aceștia, o parte dintre membrii Guvernului provizoriu. Dar intervenția promptă a poporului, îndemnat la aceasta de câțiva fruntași revoluționari pe care complotiștii nu-i putuseră aresta — în primul

rând de Ion C. Brătianu și de Ana Ipătescu —, a dus la eliberarea Guvernului provizoriu și la arestarea celor doi colonei și a maiorului Locusteanu, complicele lor.

Fig. 123 Colonelul Ioan Odobescu.

Uneltiri interne, dar mai ales constanta amenințare a unor intervenții represive din afară au determinat conducerea Revoluției să dea curs ezitărilor moderaților din conducerea ei și să nu asigure un ritm suficient de rapid pentru realizarea grabnică și în întregime a programului de la Islaz. „Măsurile noastre pentru proprietate — scria în acele zile Bălcescu lui Alexandru G. Golescu (Negru) — lăsând lucrurile în starea veche, sunt cam vătămătoare, căci țăranii nu cred făgăduielile și zic că de ce nu li se dă acum"[1]. Cerând realizarea deplină și imediată a stipulațiilor programului revoluționar, Bălcescu îndemna la acțiuni revoluționare ferme: „Nu faceți poezie și sentimentalism, ci dreptate strașnică... fiți mai revoluționari, c-am făcut greșeli"[2]. Dar nu toți fruntașii regimului revoluționar împărtășeau opiniile lui Bălcescu ori ale celor care gândeau ca el. Nu întâmplător, numai cu o zi înaintea tentativei contrarevoluționare de la 19 iunie/1 iulie, Gheorghe Magheru a fost numit „căpitan general al tuturor trupelor neregulate de dorobanți și panduri din România și inspector general al tuturor gvardiilor naționale", iar, câteva zile mai târziu, la 24 iunie/6 iulie, un decret al Guvernului provizoriu dispunea trimiterea de comisari de propagandă prin toate județele și mai ales prin cele „bântuite" de reacționari. De altfel, peste câteva săptămâni, Alexandru G. Golescu (Negru) avea să preconizeze trimiterea în teritoriu a 96 de comisari, câte unul de fiecare subadministrație care, ajutați și de alți 300–400 de subcomisari, „să revoluționeze fiecare ocolul său"[3].

Dar abia se împlinise o săptămână de la eșuarea tentativei contrarevoluționare, când Guvernul provizoriu al Țării Românești se găsea din nou în fața unei situații deosebit de dificile. În Moldova au pătruns armatele ruse, guvernul țarului vrând să evite o „contaminare" a acestei țări, după ce în Țara Românească Revoluția biruise. Dar, această ocupație — deși întreruptă la cerința Porții — a provocat o legitimă îngrijorare și la București. Din Transilvania nu soseau, de asemenea, vești încurajatoare. Această situație a îngăduit să se desfășoare o întreagă campanie de zvonuri, care a culminat prin anunțarea intrării în țară a armatelor țarului Nicolae I. Neverificând informația, Guvernul provizoriu a luat hotărârea să se retragă, în noaptea de 28 spre 29 iunie/10–11 iulie, prin Târgoviște, spre Munți. Profitând de împrejurare, adversarii regimului revoluționar au procedat la

[1] N. Bălcescu, *op. cit.*, 4, p. 89.
[2] *Ibidem*, p. 90.
[3] *Anul 1848*, 2, p. 618.

Fig. 124 Gheorghe Magheru.

eliberarea colonelilor Odobescu și Solomon, pentru ca, prin intermediul lor, să dispună de armată. Totodată, a fost constituită o Căimăcămie, formată din Teodor Văcărescu și Emanoil Băleanu, mari boieri opuși noii stări de lucruri. Dar o replică viguroasă a mulțimii a zădărnicit și această încercare de a se înăbuși Revoluția. 40 000 de oameni, îndemnați tor de Ion C.Brătianu, care nu plecase în refugiu, s-au ridicat la luptă, gata de a înfrunta tunurile pregătite pentru tragere. Ciocnirea nu a avut însă loc, deoarece, dezmeticiți, soldații au fraternizat cu mulțimea și cauza reacțiunii a fost din nou pierdută. Guvernul provizoriu s-a putut reîntoarce în Capitală, iar cei doi colonei trădători au fost siliți să se exileze.

În etapa următoare se constată o revigorare a activităților revoluționare. La orașe, prin cluburi — în care se dezbăteau problemele la ordinea zilei —, iar la sate prin întrunirile organizate de comisarii de propagandă — mulți dintre ei tineri intelectuali ardeleni — era întreținut spiritul revoluționar; jurămintele de credință „pe Constituție" au contribuit și ele la atragerea mulțimilor, cărora li se explicau stipulațiile de la Islaz, la crearea regimului revoluționar.

În timp ce Guvernul provizoriu, sub impulsul elementelor mai radicale din componența sa, se hotărăște să treacă la înfăptuirea prevederilor celor mai însemnate din programul revoluționar, la frontierele țării se profila amenințarea, de data aceasta reală, a unei intervenții represive externe. Supusă presiunilor diplomației ruse și îngrijorată de evenimentele revoluționare ce se desfășurau la hotarele Imperiului, Poarta a trimis spre Principate un corp de armată de 20 000 de ostași, comandat de Omer Pașa, precum și un comisar special, Suleiman Pașa, căruia i s-a trasat sarcina de a restabili „ordinea" în Țara Românească. La 13/25 iulie, trimisul Porții a sosit la Rusciuk (astăzi Ruse), iar la 19/31 iulie o parte din armata otomană a trecut Dunărea, așezându-se la Giurgiu, fapt calificat de „Poporul suveran", periodic bucureștean revoluționar, drept „o manifestație ostilă către țară".

Suleiman Pașa a adresat o scrisoare „boierilor" din Țara Românească, prin care a cerut dizolvarea Guvernului provizoriu, preluarea puterii de către un locotenent domnesc și abrogarea tuturor măsurilor adoptate cu începere de la 11/23 iunie. Sosit la București, Tinghir Efendi, secretarul comisarului imperial, purtător al misivei acestuia, a avut prilejul să constate nemijlocit forța Revoluției. Nevrând să aibă o întrevedere cu membrii Guvernului provizoriu, el s-a dus la mitropolit, dar îndată curtea mitropoliei „se și umplu de mulțime de popor, care alerga din toate ulițele, poftind ca guvernul întreg să se ducă la trimisul Excelenței sale Suleiman Pașa"[1]. Impresia pe care poporul a făcut-o asupra secretarului comisarului otoman a fost, desigur, puternică, de vreme ce l-a determinat la o atenuare a poziției sale intransigente. Acestei prime impresii i s-a mai adăugat una: chiar în după-amiaza zilei în care Tinghir Efendi se găsea în oraș, a avut loc o mare adunare populară, evident la chemarea conducerii Revoluției. Cei prezenți au adoptat o „protestație" adresată „Europei întregi". „Dacă Înalta Poartă — arătau participanții la întrunire — nu își va trage trupele... atunci toate tractatele se socotesc ca desființate chiar de Poartă". În document se mai arăta că „orice legi, orice așezăminte vor fi impuse românilor de la străini, sau prin influența armelor străine, acele legi, acele așezăminte vor fi socotite ilegale"[2].

Fig. 126 9/21 iulie 1848. Scrisoarea lui N. Bălcescu către C. Negri, V. Alecsandri și alți moldoveni aflați la Cernăuți.

Marile manifestații ale poporului bucureștean — îndrumate în fapt de radicalii din conducerea Revoluției, mulțimii orășenești alăturându-i-se și țăranii din județele limitrofe — și care s-au repetat în mai multe rânduri în cursul negocierilor l-au determinat pe Suleiman Pașa, situat de altfel pe poziții mai liberale decât alți dregători ai Porții, la concesii. El a acceptat să recunoască o Locotenență domnească, în compoziția căreia urmau să intre tot conducători revoluționari. La 30 iulie/11 august 1848, Locotenența domnească, alcătuită din Nicolae Golescu, Ion Heliade Rădulescu și Christian Tell, anunța acceptarea ei de către reprezentantul Porții. Sosind la București, la 8/20 august, acesta a stat aici câteva zile și a recunoscut regimul revoluționar, declarându-se, în cea mai mare

[1] *Ibidem*, p. 651.
[2] *Ibidem*, p. 642–643.

Fig. 126 Fruntași ai Revoluției din Țara Românească.

măsură, de acord cu stipulațiile programului de la Islaz. El a condiționat ratificarea acestei recunoașteri, precum și definitivarea unora dintre articolele programului, care i se păreau a depăși mandatul pe care-l avea, de deplasarea unei deputății la Constantinopol.

Complicațiile de natură externă, pricinuite de sosirea armatei otomane și a comisarului Porții, ca și amenințarea intervenției militare ruse n-au împiedicat conducerea Revoluției să încerce a soluționa două probleme fundamentale cu care regimul revoluționar se găsea confruntat. După ezitări ale Guvernului provizoriu în problema aplicării art. 13 referitor la eliberarea și împroprietărirea țăranilor, la 9/21 iulie a fost convocată, printr-un decret, Comisia proprietății, care urma să fie alcătuită de „un număr deopotrivă de proprietari și săteni clăcași". Aceștia urmau să fie aleși la 25 iulie/6 august și să aibă misiunea de a pregăti pentru Adunarea Constituantă „proiectul proprietății". La 14/26 iulie, un alt decret era dat pentru convocarea „Generalei Adunanțe Constituante", care urma să fie alcătuită din 250 de deputați — unul la 10 000 de suflete. Alegătorii trebuiau să aibă 21 de ani împliniți și puteau fi „de orice religie, de orice stare liberă, independentă", cu condiția să nu fi avut „purtare... defăimată prin act public". Alegerile urmau să se desfășoare prin vot „îndoit", cele primare la 9/21 august și cele definitive la 18/30 august, deputații trebuind să aibă 25 de ani împliniți. Deschiderea Constituantei era anunțată pentru 25 august/6 septembrie 1848[1].

Fig. 127 Frații Golești (Ștefan C. Golescu, Nicolae C. Golescu, Alexandru C. Golescu, Radu C. Golescu).

Lucrările Comisiei proprietății au demonstrat că sistemul de relații agrare existent nu mai era viabil și că se impunea neapărat o soluționare a problemei, ea putând fi cel mult amânată, dar nu evitată. La 13/25 august, „Poporul suveran" publica o „proclamație" a lui Alexandru G. Golescu (Negru) către „proprietarii de moșii reacționari". „Voi aveți trebuință, le scria Golescu, de dragostea țăranilor și de stima nației; nu întărâtați pe unii, nici scârbiți pe ceilalți"[2]. La 19/31 august, un decret al Locotenenței Domnești punea

[1] *Ibidem*, p. 495–500.
[2] *Ibidem*, 3, p. 432.

capăt activității comisiei, deoarece „în loc de a se pătrunde de spiritul de dreptate, de frăție și de pace..., în loc de a se stabili o sinceritate și încredere ce apropie învoirile, fiecare parte propune imposibilul spre a se departa și mai mult"[1]. Neîndoielnic, la această hotărâre a conducerii Revoluției nu contribuise numai „moderația" lui Heliade Rădulescu, ci și presiunile externe. Nu întâmplător, Ion Ghica avea să încerce să potolească aprehensiunile Porții și ale șefilor misiunilor diplomatice printr-o notă, arătând că „nici o idee socialistă sau comunistă n-a fost emisă ...în sânul acestei comisii"[2].

Dar vântul își schimbase direcția și regimul revoluționar din Țara Românească începea să se îndrepte spre încheierea existenței sale istorice.

Revoluția română în Transilvania, Bucovina și Moldova în vara 1848. După a doua adunare de la Blaj, care evidențiase solidarități revoluționare între români, instaurarea regimului revoluționar în Țara Românească creând un pol puternic al Revoluției române, ideea unității fusese puternic stimulată și prin cuprinderea în țesătura Revoluției a aproape întreg spațiul românesc. Ion Voinescu II preconiza formarea unei „republici daco-române, mare și întinsă", Dimitrie G. Golescu visa la un „regat rotund" al românilor, iar fratele său Alexandru G. Golescu (Negru) scria lui N. Bălcescu, la 19/31 iulie, că „a sosit timpul ca să organizăm o frăție secretă și grandioasă, care să se întindă peste toate părțile României"[3]. Deși era necesar ca acțiunile să fie încadrate în limitele posibilului, având în vedere încercuirea românilor de marile imperii vecine, în presa regimului revoluționar din Țara Românească a fost pusă cu mult curaj, în lunile iunie și iulie 1848, problema realizării unei unificări statale moldo-valahe, articole din „Pruncul român", „Poporul suveran" și „Constituționalul" pronunțându-se în acest sens. Nu întâmplător, în circulara rusă din 19/31 iulie 1848, publicată în „Journal de Saint-Petersbourg", aveau să fie condamnate cu violență astfel de aspirații.

Starea de revoluționare a spațiilor românești a contribuit la accentuarea caracterului unitar al națiunii. În Transilvania, refuzul de a se lua în seamă deciziile Adunării de la Blaj a avut grave consecințe. „Uniunea" Transilvaniei cu Ungaria devenise dominanta politicii maghiarilor față de români. Teama de români, consecință a dezvoltării conștiinței lor naționale, ca și pericolul „daco-românismului", posibilitatea unei noi ridicări sociale de proporții, asemănătoare celei din 1784, dar și himera „panslavismului", cultivată cu insistență și care-și găsea explicația în numărul mare de ortodocși ar fi constituit argumentele principale în favoarea „uniunii". Dar nu au fost luate nici un moment în calcul reacțiile românești, dimensiunea acestora.

Dieta Transilvaniei s-a întrunit la Cluj, în ziua de 17/29 mai. Compoziția ei proba, fără nici un dubiu, faptul că vechea clasă nobiliară se afla în continuare la putere, fără să fi cunoscut în vreun fel efectele Revoluției din 3/15 martie. Deputații regaliști, numiți

[1] *Ibidem*, p. 541–542.

[2] *Ibidem*, p. 757–758.

[3] Cornelia Bodea, *op. cit.*, 2, p. 801.

de împărat, erau în număr de 204 maghiari, din care 58 aveau titlul de conți, 34 de baroni și 100 de nobili mici și mijlocii, care dețineau funcții în aparatul de stat. Din numărul deputaților aleși, 82 proveneau din rândul aristocrației maghiare, la care se adăugau 22 de reprezentanți ai Universității săsești și 4 deputați de origine română. Episcopul unit Ioan Lemeni făcea parte din categoria „regaliștilor", iar prin poziția pe care a adoptat-o în primele zile ale lucrărilor Dietei, a încălcat hotărârile Adunării de la Blaj, votând pentru „uniune", fapt ce avea să fie repudiat de conducătorii Revoluției române.

Dieta își propusese un singur țel, votarea „uniunii" cu Ungaria, după care urma să se dizolve. Înaintea deschiderii sesiunii, membrii delegației române aleasă la Blaj pentru a prezenta opțiunile politice ale națiunii române, au avut întrevederi cu personalități politice din Dietă: Kemény Fárkas, Wesselény Miklós, Kemény Dénes, precum și cu Perényi Zsigmond, vicepreședintele Casei Magnaților, observator al guvernului de la Pesta. Delegația a fost primită și de baronul A. Puchner. Rezultatele au fost nule. Cerințele românilor nu au fost luate în considerație.

După deschiderea lucrărilor, în cea de-a doua zi, la 18/30 mai, deputații au votat legea prin care Transilvania își pierdea statutul secular de Principat autonom, fiind încorporată Ungariei. Ca un fel de compensație, deputații au mai votat o lege extrem de importantă (Legea IX, *Despre egalitatea deplină în drepturi a religiilor recepte*), conform căreia ortodoxia era recunoscută în mod oficial și se impulsiona învățământul confesional românesc. O altă lege de maximă importanță era consacrată alegerilor pentru Parlamentul Ungariei. Urmărind eliminarea populației românești de la vot și reprezentare parlamentară, Dieta a adoptat legea *Despre alegerea deputaților la proximul Parlament pe bază de reprezentanță populară*, prin care censul era ridicat de la 5 la 8 florini, iar votul indirect și alte prevederi erau cele din 1791. Conform acestei prevederi, doar 3 569 de români aveau dreptul de vot direct.

Procesul de „unificare" era încredințat, până la convocarea Parlamentului, prin hotărârea Dietei, unei *Comisii Regnicolare*, în care erau admiși și reprezentanți ai sașilor și românilor. Ea avea să funcționeze la Pesta și era dominată tot de nobilimea maghiară. „Unirea" administrativă, politică și culturală ocupa o poziție centrală, fără ca adevăratele probleme, cele ale naționalităților, să fie abordate și soluționate. La lucrările Comisiei a participat, din partea românilor, episcopul Andrei Șaguna, dar gestul acestuia a fost considerat drept o trădare de membrii Comitetului Național și, prin urmare, a fost contestat. Lucrările Comisiei, care aveau să înceapă în ziua de 4/16 iulie, au relevat diferențe de natură istorică, politică, administrativă și economică între Transilvania și Ungaria. Reacția românilor față de „uniune" nu a întârziat să apară. Acestora li s-a alăturat o parte a populației săsești, ostilă anulării autonomiei Principatului Transilvaniei. De altfel, încă dinainte de votul pentru „uniune", cercurile radicale săsești, dar și maghiare, adoptaseră o atitudine cel puțin circumspectă. Gazeta „Március Tizenötödike" scrisese: „În Ardeal, două puteri au să hotărască asupra soartei Uniunii: Dieta și poporul român. Dieta nu reprezintă decât câteva sute de oameni. Românimea înseamnă Ardealul întreg... Uniunea

Ardealului cu Ungaria fără consimțământul românilor e un lucru de care nici să nu ne apucăm"[1]. La rândul său, învățatul sas Daniel Roth, în broșura *Despre uniune și în afară de aceasta un cuvânt despre o eventuală monarhie daco-română sub coroana austriacă*, a pledat în favoarea unirii sașilor cu românii.

Nici delegația destinată pentru a prezenta împăratului cererile formulate de români nu s-a bucurat de succes. Petiția românilor a fost prezentată Curții (la 18/30 mai), fără să primească vreun răspuns. Abia după ce monarhul a sancționat hotărârea Dietei de la Cluj, românii au fost înștiințați că „rugarea" lor a fost soluționată prin unirea Transilvaniei cu Ungaria, decisă prin „hotărârea stărilor celor trei națiuni ale Marelui Principat". În acest mod, decizia Adunării de la Blaj rămânea fără valoare, națiunea română nefiind recunoscută. „Pactizarea" Monarhiei cu aristocrația maghiară va prefața și va pregăti dualismul austro-ungar.

La 18/30 iunie, delegația română, aflată la Innsbruck, a prezentat împăratului o nouă petiție, fără a repurta vreun succes. În timpul acesta, în Banat românii s-au strâns într-o adunare la Lugoj, la 15/27 iunie, și au cerut ca Murgu să fie numit „suprem căpitan al Banatului" și să aibă loc „înarmarea poporului". Starea revoluționară se accentua. Țăranii români ardeleni se călăuzeau mai departe după hotărârile adoptate la Blaj. Considerând desființarea iobăgiei ca un fapt împlinit, refuzau să îndeplinească obligațiile legate de această stare. Vara anului 1848 a stat sub semnul conflictelor sociale — mai ales după uciderea a 12 țărani români la Mihalț —, întreținute și accentuate de tensiunea politică națională. Țăranii români aveau credința că desființarea iobăgiei fusese opera Adunării de la Blaj. Pe văile Someșului și a Mureșului, nesupunerea era generală. În împrejurimile Iliei și în părțile de sud-vest ale comitatului Hunedoara, în zeci de sate refuzul de a îndeplini robotele era hotărât. S-a început a se trece la înarmarea poporului. Încă la 9/21 iunie administratorul Zlatnei scria lui Bărnuțiu din Câmpeni: „...am trimis străji pe toate dealurile..., și am sosit la Gura Râurilor cu vreo câteva mii de români și cu mai multe române, toți armați"[2]. Organizarea de către Avram Iancu a taberei de la Gura Râurilor este un rezultat al acestei stări de spirit.

Regimentele de graniță s-au alăturat protestului național. În condițiile disensiunilor care existau în sânul Comitetului Național — a cărui activitate fusese redusă în urma plecării celor două delegații la Viena și Pesta — regimentele grănicerești reprezentau singura forță capabilă să asigure protecția satelor românești, supuse unei puternice presiuni din partea armatei și a gărzilor naționale maghiare, care sprijineau cerințele nobilimii. La 8/20 iulie, împăratul Ferdinand confirmase autoritatea Ministerului de Război ungar asupra unităților militare staționate în Transilvania. În urma acestei decizii, regimentele grănicerești românești au fost trecute sub comanda autorităților ungare. Militarii români au refuzat însă să execute ordinele primite de la Pesta. O rezistență generală s-a manifestat și în privința recrutărilor, efectuate pentru constituirea unei armate naționale ungare.

[1] „Marczius Tizenötödike", 26 mai 1848, p. 247–248.

[2] Liviu Maior, *Avram Iancu. Scrisori*, Cluj, 1972, p. 65–72.

Insubordonarea era manifestată, practic, și împotriva hotărârilor Curții din Viena, care-i sprijinea pe unguri. Generalul Anton Puchner, comandantul trupelor imperiale din Transilvania, executa ordinele primite de la Pesta; furniza arme și asistență militară gărzilor nobiliare, trupele regulate fiind trimise pentru a pedepsi satele răsculate sau acelea care refuzau să presteze robotele. Ofițerii și soldații români din regimentele grănicerești se declarau deschis de partea cauzei naționale. Regimentul din Orlat reprezenta, în egală măsură, un punct de sprijin și pentru Revoluția românilor de peste Carpați.

Fig. 128 Eftimie Murgu.

Tentativele întreprinse de regimul revoluționar din Țara Românească — încă din luna iunie — pentru a se realiza o înțelegere între cele două revoluții, română și maghiară, n-au reușit. „... o confederație helvetică încă nu vor", scria din Sibiu August Treboniu Laurian lui Bălcescu și adăuga: „Ei vor să asimileze toate națiunile și să le contopească în cea maghiară"[1]. Numai bănățeanul Eftimie Murgu mai avea speranța unei înțelegeri și scria tot lui Bălcescu, la 8/20 iulie, pledând pentru „oarecare legătură cu guberniul unguresc" chiar „pentru ca să fie alianță între cele două țări"[2]. Colaborarea n-a putut fi realizată între cele două regiuni revoluționare și nici în Transilvania, între reprezentanții celor două națiuni.

La începutul lunii august, primind asistență din partea generalului Puchner, reprezentantul guvernului de la Pesta a sosit la Sibiu cu misiunea de a aresta pe membrii Comitetului Național Român. Au fost reținuți August Treboniu Laurian și N. Bălășescu. S. Bărnuțiu s-a refugiat la Orlat. Autoritățile ungare urmăreau să anihileze și legăturile existente între românii din Transilvania și cei din Țara Românească. Arestarea celor doi fruntași români au pus în stare de alarmă grănicerii din Orlat și Veștem. Sub presiunea acestora, generalul Puchner a ordonat eliberarea celor reținuți (la 23 august/4 septembrie). Fruntașii români au fost primiți în triumf la Orlat, unde se aflau refugiați zeci de mii de țărani, veniți pentru a scăpa de recrutări sau de execuțiile militare.

La 10/22 septembrie, la Orlat, în fața unei impunătoare adunări, alcătuită din țărani și din militari români, August Treboniu Laurian și Simion Bărnuțiu au dezbătut situația în care se aflau românii din Transilvania după Adunarea din 3/15 mai. Aici a fost redactată o nouă petiție către împărat, care relua programul din mai, la care erau adăugate cerințele specifice ale grănicerilor. Adunarea de la Orlat a reprezentat un moment de mare însemnătate în desfășurarea Revoluției românilor din Transilvania. Aici s-a pus problema

[1] *Anul 1848*, I, p. 694.

[2] Gh. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 171–172.

Fig. 129 August Treboniu Laurian.

înarmării poporului, apreciată ca fiind ultima soluție pentru dobândirea libertății sociale și naționale. Cu începere de la această dată, acțiunile românești au căpătat un caracter organizat. Cea de a treia adunare de la Blaj, desăvârșind programul politic național, avea să organizeze rezistența și lupta armată a românilor, pentru existență și libertate națională.

Starea de frământare a Moldovei n-a încetat odată cu represiunea ordonată de Mihail Sturdza. Trimiși la Iași, în aprilie 1848 pentru a se informa, a restabili ordinea și a propune Curții imperiale măsurile care se cuveneau adoptate, consulul general Kotzebue și apoi generalul Duhamel au constatat amândoi starea de tensiune politică existentă în continuare în Moldova, ura implacabilă care se manifesta împotriva domnului, amplificată de asprimea represiunii. Deși liniștea părea restabilită, focul mocnea sub cenușă. Kotzebue se pronunța pentru ocupația militară, pentru menținerea domnului, deoarece reprezenta principiul ordinei, dar și pentru o satisfacere a cerințelor legitime ale țării, zdrobită sub povara abuzurilor.

Reveniți în Moldova, în cursul lunii mai, cei doi demnitari ruși au constatat o accentuare a stării de frământare, care cuprinsese toate clasele societății, înregistrând și zvonul că la Iași se pregătea o mișcare insurecțională. Totodată, ei făceau o semnificativă apropiere nu numai între cele două principate, dar și cu Adunarea de la Blaj din aceeași lună, ridicându-se problema formării unui singur stat, prin unirea ținuturilor în care se vorbea românește. Exista și temerea unei acțiuni a refugiaților din Cernăuți, împreună cu transilvănenii și polonezii, pentru a-l alunga pe Sturdza cu sprijinul Austriei. În aceste condiții, Duhamel considera intrarea trupelor ruse în Moldova drept „urgentă și indispensabilă" pentru a fi evitată primejdia unui război civil; Kotzebue aprecia și el că autoritatea domnului nu putea fi menținută decât prin intervenția trupelor ruse.

Izbucnirea Revoluției în Țara Românească a creat în Moldova o astfel de situație, încât, folosind prerogativele cu care fusese investit, generalul Duhamel a dispus intrarea trupelor ruse în Moldova. El a cerut, de acord cu Talaat Efendi, comisarul otoman, ca trupele turcești să intre și ele în Moldova, pe la Galați, și să aștepte la Focșani armata rusă, pentru a porni împreună asupra capitalei Țării Românești.

Între timp, la Iași, unde bântuia holera, a avut loc o mare adunare, organizată de opoziție, la 11/23 iunie. Pregătindu-se un memoriu, semnat de mitropolit și de un însemnat număr de boieri, reveniți în Capitală, „mai mult de o mie de bărbați din cei mai însemnați ai țării", arată G. Sion, s-au prezentat la reședința comisarului otoman, Talaat Efendi. Acesta a primit delegația, dar nu a îngăduit să-i fie remis memoriul;

documentul avea să fie transmis Porții prin intermediul consulului Prusiei. Câteva zile mai târziu, sosit la Iași, Duhamel a refuzat cu brutalitate să primească o delegație de boieri, condusă de mitropolit pentru a-l pune la curent cu „dorințele" țării.

Ca urmare a ordinelor primite, trupele ruse, conduse de generalul Gerstenzweig, au trecut Prutul la 25 iunie/7 iulie, îndreptându-se spre Bârlad. Patru batalioane, 200 de cazaci și opt tunuri au fost trimise către Iași, pornind de la Sculeni. Potrivit declarațiilor oficiale, trupele ruse urmau să fie retrase numai în condițiile în care aveau să fie înlocuite de un efectiv suficient otoman.

Represiunea ordonată de domn nu scosese Moldova din circuitul Revoluției române. La Iași și la Cernăuți au fost constituite comitete revoluționare. Cel din capitala Moldovei a trebuit să lucreze în conspirativitate și, totodată, activitatea sa a fost stânjenită de epidemia de holeră, care a făcut mii de victime. Cele două comitete au activat în strânsă legătură.

În a doua parte a lunii iulie, „toți boierii din Iași" și din provincie, potrivit informațiilor oferite de Thions, consulul Franței la Iași, au semnat un nou protest împotriva lui Mihail Sturdza, care urma să fie înmânat consulilor celor două puteri tutelare. Purtătorul documentului, Lascarache Bogdan, a fost însă arestat și expediat la Măcin. Diplomatul mai relata că la întrunirile boierilor fusese alcătuită o Constituție asemănătoare aceleia de la București, căreia i-au fost adăugate și alte puncte[1].

După reprimarea ordonată de domnul Sturdza împotriva mișcării de la Iași, Bucovina — moșia Cernauca mai cu seamă, a familiei Hurmuzaki — a devenit un loc de refugiu al revoluționarilor moldoveni, cărora, la un moment dat, se vor adăuga și unii revoluționari transilvăneni. Moldovenii vor alcătui un comitet revoluționar, din care făceau parte, între alții, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, Al. I. Cuza și C. Negri. Între timp, în Bucovina au fost desemnați opt deputați în Parlamentul de la Viena.

Colaborarea dintre cele două comitete revoluționare, de la Cernăuți și de la Iași, cu toate deosebirile de vederi existente între membrii „partidei naționale", aparținând unui evantai social divers, a învederat din ce în ce mai evident orizontul național pe care-l alesese mișcarea românească în ansamblul ei. Toate documentele care au dat expresie legăturilor dintre cele două comitete revoluționare făceau, totodată, apel la interesele generale ale românilor. Scriind Comitetului din Iași, la 6/18 iulie 1848, Comitetul din Cernăuți se referă la interesul de a colabora cu frații de peste Milcov, de a proba Europei unitatea Revoluției românești. „Mișcarea Valahiei spre dobândirea neatârnării naționale — se scria în acest sens —, ajutorul ce au primit de peste Carpați și călcarea hotarelor Moldovei de către o putere ce s-au îndatorit prin tractate a o respecta, aceste trei acte însemnate au să hotărască pentru totdeauna soarta provințiilor dunărene, legate de chestia orientală. Totodată, declarația românilor din Banat și Transilvania de a veni în ajutorul Moldovei și Valahiei, când le-ar călca vreun dușman, este o dovadă de duhul ce insuflă astăzi pe toți românii"[2]. O scrisoare din Cernăuți, adresată lui Nicolae Bălcescu de către

[1] *Anul 1848*, 2, p. 755–757.

[2] Teodor Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina 1848*, Sibiu, 1944, p. 81–82.

Vasile Alecsandri, Costache Negri și Lascăr Rosetti, la 25 iulie/6 august, punea în evidență cât de puternică era conștiința unității. „Dorul cel mai înfocat al nostru — consemna V. Alecsandri —, cât și a unei mari partide din Moldova, este Unirea cu Valahia sub un singur guvern și sub aceeași Constituție"[1].

Starea de agitație revoluționară din Moldova era evidentă, ea fiind, neîndoielnic, accentuată după primirea veștilor privind evenimentele din Țara Românească. Un raport al unui agent al cârmuirii, din 21 iunie/3 iulie din Fălticeni, semnala atât pregătirea la Bălțătești a unei cete de 800 de oameni înarmați, evident de către Dimitrie Cantacuzino, cât și acțiuni similare în ținuturile Neamț, Suceava, Botoșani și Dorohoi — centre de concentrare revoluționară fiind la Grozești și Bozieni —, prin toate urmărindu-se răsturnarea domnului. Merită a fi reținută și asertiunea că toate aceste acțiuni erau „manevrate" de Nicolae Golescu, ministrul de Interne al regimului revoluționar muntean[2]. Veracitatea informațiilor prezintă mai puțin interes, ele relevând însă existența unei frământări generale și încadrarea acțiunilor revoluționare moldovene în procesul mai larg al Revoluției române, al cărei centru devenise, de la 11/23 iunie, orașul București.

Nota guvernului rus din 19/31 iulie, semnalând „primejdiile" reprezentate de acțiunile revoluționare ale românilor, trebuie corelată și unui comentariu publicat de „Albina românească", la 25 iulie/6 august 1848, în care se relata că refugiații în Bucovina, în înțelegere cu transilvănenii, adunau forțe pentru a răsturna ordinea existentă în Moldova și a uni cele două Principate într-un singur stat. Îndemnul lui I. Ghica adresat lui N. Bălcescu, de a lua legătura cu Comitetul revoluționar din Cernăuți, misiunea lui Iancu Alecsandri — plecat din Constantinopol spre București —, cea a americanului Sanders, venit la Iași și la Cernăuți din partea guvernului revoluționar muntean, reliefează faptul că aceste informații, cu toată nota evidentă de exagerare, nu erau lipsite de temei.

Conlucrările revoluționare explică, într-o mare măsură, cuprinsul programului revoluționar, cunoscut sub denumirea de *Dorințele partidei naționale în Moldova*, redactat de M. Kogălniceanu, la Cernăuți. În document, a fost concretizat programul de constituire a României moderne. Declarându-se pentru unirea Moldovei cu Țara Românească, act apreciat drept „cheia bolții fără care s-ar prăbuși tot edificiul național", documentul se pronunța pentru egalitatea drepturilor civile și politice, responsabilitatea ministerială și a funcționarilor publici, libertatea tiparului și libertatea individuală, inviolabilitatea domiciliului, învățământ egal și gratuit, gardă urbană și rurală, libertatea cultelor, secularizarea averilor mănăstirești închinate, desființarea rangurilor și a privilegiilor, desființarea robiei, eliberarea și împroprietărirea țăranilor prin despăgubire, Adunare obștească, alcătuită din reprezentanți ai tuturor stărilor societății. Ideile cuprinse în acest important act programatic au fost dezvoltate în cele 120 de articole ale *Proiectului de constituție pentru Moldova*, redactat tot de M. Kogălniceanu.

---

[1] Șt. Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939, p. 1.
[2] Ion Varta, *op. cit.*, p. 136–137.

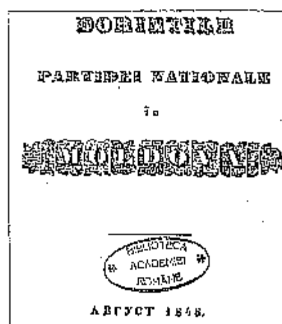

Fig. 130 Dorințele Partidei Naționale în Moldova

Deși în atenția acordată țărănimii de către fruntașii revoluționari moldoveni după martie 1848 a fiintat mai departe o anumită prudență, evitându-se o ridicare în masă și preferându-se ridicări locale organizate, sub control, totuși, a fost evidentă o mai mare orientare spre popor și sub impulsul frământării generale din spațiul românesc și a Revoluției din Țara Românească.

La 15/27 iulie, ziarul „Vossische Zeitung" insera o corespondență din Brașov, în care se înregistra recrudescența acțiunilor revoluționare din Moldova, înarmarea țăranilor, plecarea spre București a unuia dintre Cantacuzini pentru a stabili cu muntenii, înarmarea comună. În accepțiunea corespondentului, obiectivul final urmărit era eliberarea celor două țări de sub regimul suzeranității și al protectoratului și reconstituirea Daciei.

Desfășurarea evenimentelor din Moldova din vara anului 1848, triumful Revoluției din Țara Românească și accentuarea contradicțiilor naționale din Transilvania, multiplicarea contactelor dintre reprezentanții provinciilor românești și intervenția armată în Moldova au contribuit la radicalizarea acțiunilor și la o mai strânsă concentrare în jurul problemelor naționale comune.

Fig. 131 Mihail Kogălniceanu.

Pentru corelarea acțiunilor, au fost trimiși din Cernăuți în Moldova doi emisari. În prezența pericolului reprezentat de intervenția rusă, a fost constituită societatea „Salutul (Salvarea) Patriei" — „alcătuită din mai mulți bărbați de merit", cu obiectivul de a strânge fonduri, a intensifica acțiunea de propagandă, a organiza rezistența armată și a pregăti un proiect de constituție asemănător cu cel din Țara Românească. „Societatea" a stabilit legătura cu guvernul de la București „pentru a lucra într-o unire". De altfel, evenimentele din Țara Românească au avut un larg ecou în Moldova. Ziare străine, — „Le National" sau același „Vossische Zeitung" — vorbesc de „molipsirea" satelor moldovene din apropierea graniței, iar în septembrie despre trecerea în Muntenia a numeroși locuitori înarmați, „pentru a-și vărsa sângele pentru apărarea constituției fraților lor"[1].

---

[1] *Anul 1848*, 4, p. 365.

La 6/18 iulie, un important document a fost elaborat de Comitetul din Cernăuți. Propunând apelul la sprijinul Europei, concentrarea eforturilor și retragerea la munte, pentru organizarea unui centru național de rezistență (planurile coincideau cu cele ale Revoluției muntene), documentul se încheia amintindu-se de „puterea armată în țară", de „puterile din Transilvania și din Banat", de „înțelegere cu valahii", o nouă ridicare a Moldovei, după „pilda Valahiei", urmând să-i transforme pe români „într-o nație puternică de-sine-stătătoare"[1].

Intențiile afirmate nu puteau fi realizate, practic, condițiile nefiind favorabile, dar este limpede că, după evenimentele din martie, Moldova a continuat să evolueze în orizontul Revoluției românești, în cadrul căreia opțiunile politice naționale au fost puternic exprimate, iar unitatea națională tinzând a fi afirmată ca problemă fundamentală a Revoluției, a fost pregnant subliniată.

Viitorul domn al Moldovei, Grigore Ghica, într-o corespondență adresată lui M. Kogălniceanu[2], aprecia că ridicarea din Moldova și desfășurarea în continuare a evenimentelor de aici, am adăuga noi, a avut o valoare de experiment, care a stimulat și a radicalizat pe munteni.

Sfârșitul regimului revoluționar din Țara Românească. De la început, Revoluția din Țara Românească a stat sub semnul amenințării unei intervenții armate străine. Pentru a o preveni, a fost trimis Ion Ghica la Constantinopol, cu misiunea de a convinge Poarta să accepte schimbările din cele două țări românești. Un asemenea act, ar fi făcut inoperantă intervenția armată a Rusiei. Emisarul român trebuia să obțină în acest sens și sprijinul diplomaților marilor puteri acreditați în capitala Imperiului otoman. Ambasadorul Marii Britanii însă, considerând Principatele ca făcând parte integrantă din Imperiu, aprecia că slăbirea legăturilor de suzeranitate urma să ducă, implicit, la întărirea influenței Rusiei. Înainte încă de izbucnirea Revoluției, lordul Palmerston comunica lui R. Colquhoun, consulul general al Marii Britanii la București, că țara sa nu credea în vitalitatea unui stat independent situat în preajma celor două imperii.

Încercările întreprinse de regimul revoluționar de la București pentru a obține sprijinul marilor puteri n-au fost încununate de succes. Dumitru Brătianu fusese trimis la Pesta, iar Al. G. Golescu (Negru) s-a deplasat, succesiv, în Ungaria, Austria și Franța, unde a fost acreditat cu începere de la 1/13 august 1848. În ultima etapă a ființării sale, Locotenența domnească a acreditat pe Ioan Maiorescu pe lângă Parlamentul din Frankfurt am Main. Cu toate străduințele depuse — mai ales de Golescu — în ansamblu aceste acțiuni pe plan extern n-au putut salva regimul revoluționar muntean și, mai ales, să-l apere de intervenția armată represivă a imperiilor învecinate.

Regimul revoluționar din Țara Românească, care reprezenta pentru românii de pretutindeni nucleul de afirmare și rezistență al Revoluției române în ansamblul ei, a

[1] Teodor Balan, *op. cit.*, p. 81–83.
[2] Al. Zub, *op. cit.*, p. 618.

fost pus în primejdie în a doua jumătate a lunii august 1848. Nemulțumită de atitudinea concesivă a lui Suleiman Pașa, diplomația rusă a obținut înlocuirea lui cu Fuad Efendi, nou comisar dispus a accepta exigențele ei. Totodată, a impus Porții, nesusținută de puterile occidentale, să refuze primirea deputăției sosită de la București, nevoită să facă cale întoarsă. În situația creată, marile proiecte au trebuit întrerupte în desfășurarea lor, aceasta fiind soarta atât a Comisiei proprietății, cât și a Constituantei.

Fig. 132 Ioan Maiorescu.

În Țara Românească au fost intensificate măsurile de organizare a rezistenței armate, stânjenite de slabele mijloace materiale, dar și de ezitările unora dintre fruntașii Revoluției. Totodată, pentru a se demonstra încă o dată atașamentul românilor față de cauza Revoluției, au fost arse și anatemizate, la 6/18 septembrie, *Regulamentul organic* și *Arhondologia*, muzica militară cântând la sfârșitul acestei ceremonii *Marseieza*. Cei mai hotărâți conducători ai Revoluției nu ezitau. La 1/13 septembrie, Nicolae Golescu, locotenent domnesc, invitase pe Gheorghe Magheru să cheme „sub arme" volintirii și pandurii. Unități militare au fost și ele îndreptate spre tabăra de la Râureni — Câmpul lui Traian — organizată în preajma Oltului de Magheru.

Cu toate acestea, n-au fost adoptate măsuri de rezistență împotriva înaintării armatei otomane dinspre Giurgiu spre București. La 10/22 septembrie, dezvăluindu-și fără echivoc poziția, Fuad Efendi a scris mitropolitului — și nu Locotenenței domnești ! — pentru a-l anunța că „o armie imperială vine…să apere și să păzească ordinea legală" și că „orașul București este pus … supt paza armii împărătești …împotriva tulburătorilor ordinei publice"[1]. Cu toate acestea, când a doua zi, „la apusul soarelui", oștirea otomană a sosit „pe înălțimile care domină Bucureștii", ea s-a găsit în fața unui adevărat zid viu alcătuit din țărani, „în număr de cel puțin 30 000", după aprecierea consulului Colquhoun, orânduiți „după sate, fiecare cu preotul său și cu prapurii bisericilor"[2].

Fuad Efendi nu a acționat imediat. Trupele sale au fost așezate în preajma mânăstirii Cotroceni, situată în afara orașului, iar el a trecut la o nouă etapă a operațiilor abia la 13/25 septembrie, când mulți dintre țărani, lipsiți de hrană, se retrăseseră, deși Colquhoun a constatat și în ziua amintită prezența câtorva mii de țărani, ca și faptul că „întreaga

[1] *Anul 1848*, 4, p. 285.
[2] Cornelia Bodea, *op.cit.*, 1, p. 863.

Fig. 133 Arderea Regulamentului organic și a Arhondologiei.

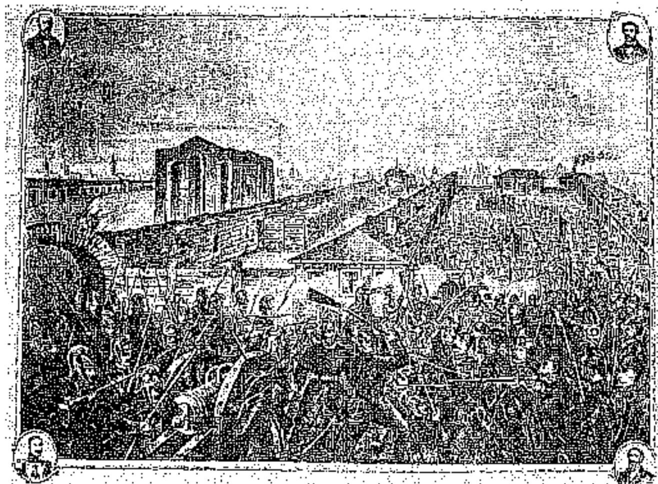

Fig. 134 Bătălia din Dealul Spirii, 13/25 septembrie 1848.

linie a frontului era încă ținută de preoții lor și de purtătorii de prapuri"[1]. La 13/25 septembrie, Fuad Efendi a trecut la înlăturare, prin arestare, la Cotroceni, a fruntașilor Revoluției, care au refuzat să accepte restatornicirea Regulamentului organic. În locul Locotenenței domnești a fost numit caimacam Constantin Cantacuzino, care s-a angajat să fie instrumentul revenirii la regimul anterior și să fie „credincios Porții și Rusiei", atrăgându-și replica dregătorului otoman: „Să fii, domnule, credincios patrii dumitale"[2].

Trecând peste miile de oameni care au încercat a-i opri, dar cu pieptusile goale, oștenii otomani au pătruns în București. „Înaintând către masele de țărani — relata Colquhoun — aceștia din urmă s-au apropiat, au căzut în genunchi și au aplecat steagurile. Pentru a-și face drum, trupele au fost nevoite să dea pinteni cailor și să lovească cu latul săbiilor"[3]. Pătrunzând în oraș, în urma unui incident, oștirea otomană s-a lovit de rezistența dârză a pompierilor bucureșteni și a unei unități de linie. A fost o rezistență eroică, inegală, cu răsunet internațional în epocă.

Fig. 135 Marele vornic Constantin Cantacuzino, caimacam al Țării Românești.

Fig. 136 Căpitanul Pavel Zăgănescu.

Fruntașii revoluționari arestați au fost condamnați la un lung și dureros exil, din care unii nu aveau să se mai întoarcă. Țara Românească a fost supusă dublei ocupații a armatelor otomane și ruse, cea din urmă alăturându-se oștirii comandate de Omer Pașa. În proclamația din 15/27 septembrie, generalul Lüders anunța conlucrarea sa cu armata otomană, pentru a se pune capăt „anarhiei" și a „se stăvili nenorocita propășire a propagandei răzvrătitoare"[4]. În Oltenia, Gheorghe Magheru a avut intenția de a rezista invadatorilor, nădăjduind chiar într-un sprijin din afară. „Națiile slobode, acelea care mai întâi s-au luptat pentru libertate, egalitate, pentru frăție și pentru dreptate — anunța el în proclamația sa de la 14/26 septembrie — negreșit că vor da ajutor unei nații creștine, care se luptă

[1] *Ibidem*, p. 864.
[2] *Anul 1848*, 4, p. 440.
[3] Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 869.
[4] *Anul 1848*, 4, p. 369–370.

împotriva despotismului și a robiei"[1]. Nu era însă decât o iluzie. În fața dublei invazii, sfătuit și de Colquhoun, Magheru a sfârșit prin a dizolva tabăra de la Râureni, el trecând cu ofițerii săi dincolo de hotar, în Transilvania. Se încheia astfel unul dintre cele mai importante capitole ale Revoluției române din 1848. Regimul revoluționar din Țara Românească durase, cu toate acestea, peste trei luni, înscriindu-se printre momentele importante ale Revoluției europene de la mijlocul veacului al XIX-lea.

Cea de-a treia adunare de la Blaj. Transilvania — „țară românească". Evenimentele din cursul verii, rezistența țărănească, poziția antiunionistă a regimentelor românești de graniță, cât și constituirea celor trei nuclee revoluționare, și anume: în nord, în jurul regimentului de la Năsăud; în sud, cu centrul la Sibiu și Orlat, și, respectiv, în vest, în zona Munților Apuseni, sub conducerea lui Avram Iancu, au împiedicat *de facto* uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Nici „unificarea" administrativă nu progresase prea mult, iar la alegerile pentru Parlament, românii nu au luat parte. Să adăugăm la toate acestea recrutările pentru armata ungară, care s-au lovit de nesupunerea comunităților românești, soldate cu arestări, în urma expedițiilor militare și chiar, în multe cazuri, cu condamnări la moarte.

În noile condiții și pe fundalul trecerii la conflict armat între guvernul revoluționar ungar și Austria constituțională s-a pus problema organizării mișcării revoluționare românești, ca și a reevaluării programului național. Drept urmare, s-a decis convocarea unei noi adunări naționale. Locuitorii satelor refugiați pe teritoriul regimentelor de graniță s-au înarmat, pornind spre Blaj. La scurtă vreme, li s-au asociat zeci de mii de alți țărani. Organizatorii și conducătorii mulțimilor de țărani au fost Axente Sever, Iovian Brad și Avram Iancu.

Noua adunare s-a desfășurat între 3/15 și 16/28 septembrie. Starea de spirit care-i anima pe zecile de mii de participanți a fost exprimată de G. Barițiu în următorii termeni: „de ar fi cutezat atunci vreun cărturar român... să zică poporului român: stați, mai așteptați, cereți mai întâi de la gubern comisiune și satisfacțiune pentru sângele vărsat, cred că unul ca acela ar fi ieșit din adunare cum n-ar fi știut sau poate nici n-ar mai fi ieșit viu de acolo"[2].

Comisarului regal maghiar pentru Transilvania, baronul Vay, i s-a adresat, la 7/19 septembrie, o petiție în care se exprima cu hotărâre cererea poporului „transilvanic", credincios jurământului de la Blaj, de a se înceta execuțiile militare și recrutările, de a fi eliberați cei arestați. După sosirea lui Simion Bărnuțiu, a lui August Treboniu Laurian și a lui Alexandru Papiu-Ilarian — în intervalul cuprins între 13/25 și 16/28 septembrie — au fost adunate mii de cereri ale locuitorilor satelor, în care erau denunțate execuțiile și recrutările forțate. Paralel, s-a desfășurat instruirea și organizarea militară a țăranilor. În rândul acestora, o notă distinctă făceau cei 6 000 moți conduși de Avram Iancu.

[1] *Ibidem*, p. 356.
[2] G. Barițiu, *op. cit.*, 2, p. 288.

Fig. 137 Avram Iancu și prefecții (Ioan Bureanu, Petru Dobra, Simeon Balint, Nicolae Solomon, Vasile Turcu, Constantin Roman, Alexandru Bătrâneanu, Nicolae Moldovan).

Adunarea a rediscutat programul din mai, căruia i se adaugă noile cereri formulate la Orlat. S-a protestat, din nou, împotriva uniunii Transilvaniei la Ungaria, iar hotărârea adunării a fost însoțită și de precizarea unor modalități prin care românii vedeau posibilă conviețuirea lor cu celelalte naționalități. Ei propuneau redeschiderea Dietei Transilvaniei, din care să facă parte „români, germani și unguri, aleși după proporțiunea sufletelor dintre numitele națiuni spre a se înțelege mai departe despre starea viitoare a țării". Se mai propunea formarea unui guvern provizoriu, alcătuit din reprezentanți ai celor trei naționalități, proporțional cu numărul lor, care „să guverneze și să administreze treburile țării până la alegerea unui guvern permanent". Ca o consecință directă a denunțării „uniunii" de către adunare, alegerile de deputați pentru Parlamentul Ungariei au fost declarate nule, iar românii favorabili uniunii cu Ungaria au fost repudiați, cu referire specială la episcopul Lemeni. Adunarea a mai cerut desființarea robotelor, a execuțiilor militare și a terorismului[1]. Tot acum a fost elaborat un memoriu adresat Parlamentului din Viena,

[1] *Ibidem*, p. 292–293.

în care, dându-se expresie și unor opțiuni politice ale revoluționarilor români de peste Carpați, se propunea formula unirii românilor într-un singur stat, în cuprinsul unei Austrii transformate într-o „uniune liberă de popoare", ceea ce ar fi trebuit să reprezinte, în fapt, un prim pas spre realizarea unui stat românesc independent[1].

Recunoașterea Constituției liberale austriece, ca act legislativ fundamental după care avea să se conducă Principatul Transilvaniei era strâns legată de proclamarea alianței cu Austria. Poziția exprimată trebuie înțeleasă în raport cu schimbările petrecute în monarhie cu situația internă a Principatului, dar și în conexiune cu destinul Revoluției din Moldova și Țara Românească. Amenințați cu izolarea politică, revoluționarii români au găsit un aliat în Austria, după ce tentativele de cooperare cu maghiarii eșuaseră. La mijlocul lunii septembrie, delegații care participaseră la lucrările Comisiei Regnicolare de la Pesta au venit în Transilvania, fără a fi reușit să impună satisfacerea doleanțelor românilor. În Parlamentul Ungariei, la 31 august/12 septembrie, Kossuth, după ce se referise la necesitatea stabilirii unor raporturi de colaborare cu românii, propusese doar amnistierea celor arestați, ceea ce însemna foarte puțin comparativ cu doleanțele de drept ale românilor. În plus, pe întreg teritoriul Transilvaniei se continua reprimarea țărănimii, folosirea forței armate împotriva românilor, amenințările și violențele de limbaj, ceea ce i-a determinat pe conducătorii lor să se exprime în favoarea alianței cu Austria.

Cooperarea româno-austriacă era concepută pe baza principiilor liberale afirmate în Constituția adoptată în aprilie 1848. Garantarea drepturilor naționalităților, libertatea alegerii Dietei proprii, restituirea autonomiei anulată prin „uniune" erau elemente care au decis această apropiere. „Noi ținem — scria Barițiu — cu Constituția austriacă, care este monarho-democratică pentru că are numai o Cameră și are vot universal, cu libertatea tiparului"[2].

Memoriul Adunării naționale din 14/26 septembrie adresat Parlamentului austriac a reprezentat și un episod al colaborării dintre revoluționarii români din Țara Românească, Moldova, Bucovina și Transilvania. El este, totodată, și dovada unei acțiuni conjugate, menite să salveze statutul Țărilor Române aflate sub dublă ocupație străină. Regimul politic instaurat după înfrângerea Revoluției din Țara Românească a însemnat o încălcare a autonomiei, iar soluția preconizată la Blaj, în septembrie, deși propunea crearea unui stat românesc sub egida Austriei, era un pas înainte față de situația existentă peste Carpați. „Suntem prea siguri — scria același Barițiu — că dacă nu va exista o monarhie austriacă, aici unde este ea, aceste țări vor cădea pradă Rusiei împreună cu Principatele Dunărene"[3].

„Uniune liberă de popoare libere", Austria urma să devină o federație pe baza constituției liberale. Federalizarea monarhiei hasburgice apărea în demersul politic românesc în egală măsură ca un pas în calea eliminării „uniunii", dar și o deschidere

[1] Cornelia Bodea, *op. cit.*, 2, p. 910–915.
[2] *Ibidem*, p. 938.
[3] *Ibidem*.

spre succesul întregii comunități românești în cadrul noului stat: „Dar nu numai pentru noi ne rugăm, ci și pentru frații noștri din Principatele Dunărene"[1].

În ultima zi a adunării a fost adoptat un act intitulat sugestiv *Decret*, semnat „Adunarea de la Blaj". Conținutul acestuia exprimă hotărârea românilor de a trece la lupta armată în vederea apărării libertății sociale și naționale. *Decretul* confirmă asumarea de către participanți a rolului de „congres politic", faptul că își arogau atribuții de natură constituțională, inaugurând guvernarea prin decrete. Astfel a fost depășit stadiul „consultativ" al adunărilor precedente.

Decizia de colaborare cu Austria, reafirmarea autonomiei Principatului și ruperea legăturilor cu guvernul de la Pesta anulau, practic, hotărârile anterioare ale Dietei de la Cluj. Declarația de respingere a uniunii și proclamarea alianței cu Austria — alternativă discutată și cu prilejul adunării de la Orlat — a fost soluția impusă românilor de evoluția evenimentelor. În fața amenințării de a dispare ca entitate națională, prin înglobarea Transilvaniei la Ungaria și asimilarea în cuprinsul națiunii unice maghiare, în condițiile înfrângerii Revoluției din Principate, românii s-au declarat aliați ai Austriei constituționale, care le recunoștea drepturile naționale. Pentru români, opresorul direct rămânea nobilimea maghiară. Rezolvarea acestei tragice dileme, în acord cu interesele naționale, a fost amplu explicată, atunci și mai târziu, de fruntașii Revoluției române. Avram Iancu, într-o scrisoare adresată deputatului Ioan Cozman, la 15/27 iunie 1849, nota în același sens: „...ce era mai consul [pentru români]? A da mâna cu aceia care nu vrea să știe de tine sau cu aceia care-ți permite împlinirea rugămintei?"[2]. Revoluția românilor — arăta el tot atunci într-o scrisoare către locotenent-colonelul Simonffy — nu se declanșase „prin amăgirea Austriei", deoarece adevărata ei cauză fusese nerecunoașterea naționalității politice, „tiraniile și barbariile feudaliștilor și aristocraților transilvani maghiari", pe care poporul nu le putuse îndura[3].

În ultimele zile ale celei de-a treia adunări de la Blaj a fost decisă și o reorganizare a Comitetului Național. Numărul membrilor a fost redus la șase, președinte fiind ales Simion Bărnuțiu. Conducătorii Bisericii, compromiși în urma atitudinii adoptate în evenimentele anterioare, nu au mai fost aleși. Comitetului nou ales îi revenea misiunea de a organiza lupta românilor și de a pune în aplicare programul lor.

Scurt timp după Adunarea de la Blaj, la Sibiu a avut loc o întrunire populară a sașilor (29 septembrie/11 octombrie), în cursul căreia a fost stabilit programul sașilor ardeleni, care se pronunțau împotriva „uniunii" Transilvaniei la Ungaria și pentru alianța cu Austria. Au participat și țărani români, precum și reprezentanți ai intelectualității, ceea ce a facilitat o apropiere româno-săsească. De remarcat că programul adoptat la Blaj de români a fost recunoscut de către conducătorii sașilor.

[1] Cornelia Bodea, *op. cit.*, 2, p. 911.
[2] Liviu Maior, *op. cit.*, p. 93.
[3] Cornelia Bodea, *op. cit.*, 2, p. 1001.

Ruperea legăturilor dintre Viena și Pesta și declanșarea războiului civil l-au constrâns pe generalul Puchner să părăsească atitudinea ambiguă manifestată până atunci față de români și să recunoască Comitetul Național. Românii, fără să mai aștepte decizia comandantului militar al Transilvaniei, au trecut la organizarea politică și militară a acesteia. La 3/15 octombrie, Comitetul Național anunța constituirea a 15 prefecturi, fiecare dintre ele urmând să organizeze și să întrețină o legiune. Prima prefectură fusese creată în împrejurimile Blajului încă de la 18/30 septembrie. Deși recunoscut de autoritățile austriece drept simplu organ de „pacificațiune", Comitetul Național Român a jucat, în realitate, un rol mult mai important, fiind un adevărat „guvern românesc". Noile instituții civile și militare instaurate acum au înlăturat pe cele vechi feudale. Organizarea administrației românești în Transilvania s-a efectuat prin respectarea principiului proporționalității între naționalități și al alegerilor libere pentru desemnarea funcționarilor administrației. Baza noii organizări se afla în lumea satelor. Au fost revitalizate instituții tradiționale: judele sătesc și sfatul bătrânilor.

La scurtă vreme după formarea lor, legiunile au participat la dezarmarea gărzilor nobiliare. Nesupunerea și revolta s-au generalizat. Pământurile nobiliare au fost împărțite, reședințele distruse, mulți nobili uciși. În fața acestor acțiuni, pe care nu le puteau controla, autoritățile militare ale Transilvaniei au încercat să ajungă la o înțelegere cu aristocrația maghiară, restabilind Guberniul Transilvaniei, pentru a putea menține ordinea.

Procesul revoluționar din Transilvania a dus, inevitabil, la crearea unei stări de tensiune între români și armata imperială. Comandanții militari austrieci au cerut desființarea armatei de țărani, amenințând cu represalii militare satele în care erau atacate bunurile nobiliare. Membrii Comitetului Național și prefecții erau înfățișați ca „urzitori ai regatului dacic", animați de „idei comuniste" și republicane. Conflictele între noile autorități românești și comandanții armatei imperiale au devenit curente.

Ca urmare a hotărârilor adoptate în adunarea secuilor desfășurată la Lutița din 3/15–4/16 octombrie 1848, vechea administrație din scaunele secuiești a fost înlocuită. Atitudinea secuilor nu fost unitară. În timp ce în Ciuc, de pildă, o parte a formațiunilor militare, sub influența preoților catolici, a colaborat cu imperialii, în Odorhei și Trei Scaune, țăranii secui, împreună cu cei români, au devastat curțile nemeșești și au ucis pe proprietari. Dar adunarea de la Lutița s-a încheiat cu refuzul secuilor, clar exprimat, de a se mai subordona lui Puchner și de a nu mai recunoaște în viitor o altă autoritate decât pe aceea de la Pesta. Ultimatumul adunării secuiești nu lasă nici un dubiu asupra intențiilor ei. Armata secuilor a devenit astfel brațul înarmat al guvernului maghiar în tentativa sa de a-și menține controlul asupra Transilvaniei.

Evenimentele lunii octombrie au demonstrat cu claritate pozițiile diametral opuse adoptate de conducătorii românilor, ungurilor, sașilor și secuilor. Reacțiile violente, cuprinse în manifestele guvernului ungar, confruntările de mare amploare dintre țărani și nobili, execuțiile unor conducători ai Revoluției române, Alexandru Bătrâneanu, Vasile Simonis, Vasile Turcu și Vasile Pop din Nasna ș.a. au prefigurat războiul civil care se va desfășura cu o violență greu de imaginat. Nimeni nu a încercat să-l oprească; aproape

întreg teritoriul Transilvaniei s-a transformat într-un teatru de război. Baza lui a constituit-o ampla ridicare țărănească împotriva nobilimii, soldată cu mii de vieți pierdute, o *jacquerie*, rar întâlnită în istoria europeană modernă. Victimile acestei confruntări au fost deopotrivă români, unguri, sași și secui. Dar tributul cel mai greu l-au plătit românii. Sate întregi au fost arse din temelii, biserici distruse etc., din toamna până în primăvara anului 1849. Nici Comitetul Național, nici prefecții, nici autoritățile austriece sau maghiare nu au mai putut controla mulțimile dezlănțuite, ieșite din matca existenței lor obișnuite.

Fig. 138 Generalul Anton Puchner.

Pentru a-i diviza pe români și a le dezarma legiunile, la începutul lunii noiembrie, pe neașteptate, generalul Puchner a convocat două adunări la Sibiu și la Blaj, pe criterii confesionale. Membrilor Comitetului li s-a recomandat să dezarmeze poporul. La protestul formulat de G. Barițiu, generalul a răspuns tăios: „jumătate din tunurile mele am să le întorc împotriva domniei voastre, iar cealaltă jumătate împotriva rebelilor"[1].

La 16/28 decembrie 1848, la Sibiu a fost deschisă adunarea românilor, prezidată de Andrei Șaguna. Au participat peste 250 de intelectuali și preoți aparținând ambelor confesiuni, la care s-au adăugat membrii Comitetului Național. Din partea acestuia a vorbit August Treboniu Laurian, care a analizat situația din Transilvania și consecințele execuțiilor militare asupra românilor. Rezoluția adoptată de adunare a cuprins următoarele puncte: instaurarea administrației românești pe întregul cuprins al Transilvaniei, alcătuirea unei comisii mixte, chemată să rezolve litigiile sociale și să evalueze pagubele suferite de țărani; crearea unui corp românesc de cavalerie și procurarea a 50 000 de arme; redeschiderea școlilor și, în sfârșit, convocarea unei Diete, alcătuită din reprezentanți aleși ai naționalităților. Documentul sancționat de adunare cuprindea un nou și hotărât protest împotriva uniunii.

După adunarea de la Sibiu, acțiunea românească a fost orientată tot mai mult spre realizarea unei strânse colaborări între românii din Imperiul hasburgic. În acest sens, un important rol i-a revenit lui N. Bălcescu, precum și celorlalți revoluționari munteni aflați în Transilvania, în ultimile luni ale anului 1848. Prin intermediul lui Ioan Maiorescu, aflat la Viena, au fost stabilite legături cu reprezentanții românilor din Banat și Bucovina. În capitala Imperiului din partea Comitetului Național au fost trimiși A.T.Laurian și I. Popasu, cărora li se adaugă episcopul Andrei Șaguna. Rezultatul colaborării și-a găsit

[1] G. Bariț, *op. cit.*, 2, p. 381.

expresie în petiția din 13/25 februarie 1849, prezentată împăratului, a cărei idee centrală era „unirea tuturor românilor din statul austriac într-o singură națiune de-sine-stătătoare"[1].

Petiția din februarie 1849, precum și memoriul din 26 aprilie/7 mai 1849 — alcătuit în colaborare cu reprezentanții poporului slovac — nu au avut audiența scontată. Noul monarh, Francisc Iosif, ca și predecesorul său, s-a mărginit să facă doar promisiuni. Constituția din 20 februarie/4 martie 1849, restabilind autonomia Principatului Transilvaniei, îi adaugă comitatele din vest (*Partium*-ul). Bucovina, separată de Galiția era constituită în ducat autonom. Demersul în sine întreprins de români la Viena, o variantă de program politic axat pe dezideratele întregii comunități naționale din Imperiul austriac, își păstrează cu toate acestea o deosebită importanță. Ideea unirii românilor din Imperiu a constituit o noutate de o însemnătate excepțională. Era o formulă programatică realistă, îmbrățișată deopotrivă de transilvăneni, bănățeni și bucovineni, care întrunise și sufragiile emigranților revoluționari din Țara Românească și Moldova. Era un prim demers pan-românesc, cu o largă susținere națională, bazat pe o concepție liberală. Noul stat autonom se propunea să se constituie pe baze constituționale, concordante cu spiritul modern european al epocii.

Ocuparea Transilvaniei de generalul Bem. Rezistența în Munții Apuseni. Dar declanșarea campaniei generalului Bem în Transilvania — iarna anului 1848–1849 — la dispoziția guvernului din Pesta a dus la înfrângerea trupelor imperiale, constrânse, în parte, să se refugieze în Țara Românească. În urma ocupării Sibiului, în martie 1849, Comitetul Național Român și-a încetat activitatea. Parte din membrii săi au trecut și ei în Țara Românească. În Transilvania ocupată de trupele generalului Bem administrația românească a fost desființată. În Munții Apuseni însă rezistența legiunilor conduse de Avram Iancu, Axente Sever, Ioan Buteanu au menținut existența „țării românești" și a conducerii naționale.

În ținuturile ocupate a fost reinstaurată situația anterioară Revoluției, au fost introduse starea de asediu și „tribunalele de sânge". Comisarul guvernului maghiar pentru Transilvania, Csány László, revocând amnistia decretată de generalul Bem, a inaugurat o aspră campanie represivă împotriva populației românești. Mii de țărani au plătit cu viața participarea la evenimentele revoluționare. La 29 aprilie/11 mai 1849, la Cluj, a fost executat cărturarul sas Stephan Ludwig Roth, condamnat de către un „tribunal de sânge". Bem însuși a osândit această stare de lucruri. „Cu mare durere văd — observa el — cum și aceia care pentru câștigarea libertății și-au vărsat sângele, înțelegând greșit libertatea cea adevărată, asupresc și terorizează"[2].

Zona românească a rămas restrânsă la regiunea Munților Apuseni, unde prefecții legiunilor au procedat la pregătirea ei pentru apărare. În această acțiune s-a distins, mai ales, Avram Iancu, conducător politic și militar de mare autoritate. A fost constituit un „consiliu de război" căruia, după dizolvarea Consiliului Național, i-a revenit să coordoneze lupta revoluționară a românilor.

[1] Cornelia Bodea, *op.cit.*, 2, p. 961.

[2] S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49*, 2, Sibiu, 1944, p. 118.

Odată cu organizarea administrativă a regiunii Munților Apuseni ca „țară românească" s-au organizat temeinic și cetele de țărani, constituite într-o adevărată armată națională. La începutul anului 1849 se aflau sub comanda lui Avram Iancu circa 25 000 de oameni. În regiunea munților era vie încă tradiția lui Horea. Luptele purtate în munți au avut caracterul unui război de guerilă. La sfârșitul lui martie și la începutul lui aprilie, oastea lui Avram Iancu a reușit să respingă atacurile armatei ungare, care încercuia regiunea muntoasă. Înlăturarea autorităților habsburgice le-a conferit românilor mandatul de a fi apărătorii propriei lor cauze, atât pe plan militar, cât și pe cel politic. În aprilie 1849, guvernatorul Ungariei, Kossuth Lájos, a trimis în munți pe Ioan Dragoș, deputat român în Parlamentul de la Pesta, cu misiunea de a purta convorbiri cu Avram Iancu pentru a se ajunge la o încetare a ostilităților. Fără știrea parlamentarului român, armata ungară

Fig. 139 Generalul Iosif Bem.

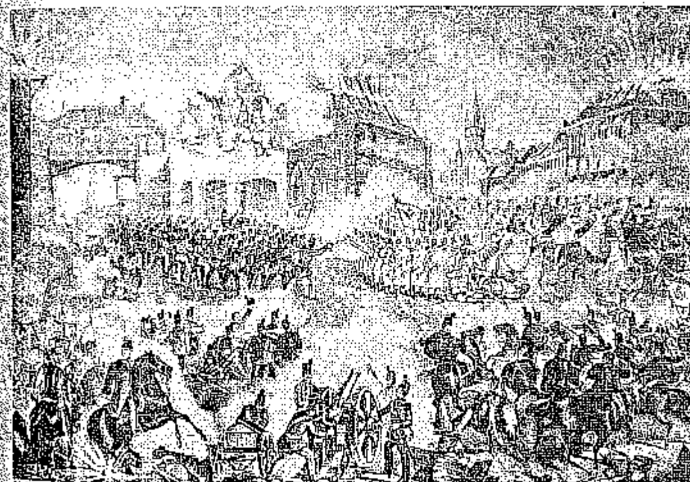

Fig. 140 Dezastrul trupelor imperiale de la Sibiu, martie 1849.

Fig. 141 Stephan Ludwig Roth.

a reluat atacurile în timpul tratativelor de armistițiu. Luați prin surprindere, românii au pierdut doi din cei mai importanți colaboratori ai lui Avram Iancu — Buteanu și Dobra — executați de unguri. Ioan Dragoș și el a plătit cu viața actul de felonie al guvernului revoluționar ungar. Replica românilor nu a întârziat; comandantul maghiar Hatvany, care repurtase efemera victorie asupra românilor de la Abrud, a suferit o grea înfrângere. La începutul lunii iunie a avut loc un puternic atac, executat de trupele aflate sub conducerea contelui Kemény Párkas. Luptele au durat două săptămâni, fără ca armata ungară să poată câștiga teren. O ultimă încercare de ocupare a zonei muntoase a avut loc în primele zile ale lunii iulie. Trupele ungare, sub comanda lui Vasvári Pál, au fost înfrânte decisiv la Fântânele, la 24 iunie/6 iulie, comandantul însuși pierzându-și viața.

Încercări de împăciuire româno-ungare. „Proiectul de pacificare". Sfârșitul Revoluției în Transilvania. Dar, în paralel cu înfruntările, au avut loc mai multe tratative pentru a se ajunge la o încetare a ostilităților. Ministrul ungar de Interne a primit împuternicirile în acest sens. În această atmosferă, sosit în Ungaria, N. Bălcescu a avut întâlniri cu oficialitățile, pentru a se stabili bazele unei concilieri între cele două părți. Eforturile întreprinse de Bălcescu s-au desfășurat paralel cu cele făcute de către Avram Iancu. Corespondența acestuia cu locotenent-colonelul Simonffy și tratativele întreprinse au subliniat necesitatea, egal înțeleasă de ambele părți, pentru o încetare a conflictului. Bălcescu, artizan al realizării unui front comun împotriva asupririi imperiale, avea convingerea că recunoașterea naționalității române trebuia să reprezinte în această privință primul pas. De-abia la 2/14 iulie 1849 Bălcescu a fost primit de Kossuth și a fost semnată înțelegerea româno-maghiară de la Seghedin, de către Kossuth, pe de o parte, N. Bălcescu și C. Bolliac, reprezentanți ai emigrației române, pe de alta. Înțelegerea cuprindea un proiect de pacificare și un tratat pentru constituirea unei legiuni române. Guvernul maghiar acorda românilor dreptul de a se folosi de limba română în comitatele cu populație majoritară și în școlile românești, recunoștea independența Bisericii ortodoxe române și dreptul românilor de a fi admiși în funcțiile statului. De asemenea, era acordată o amnistie generală, recunoscută desființarea robotelor și a prestațiilor feudale, contractelor impuse prin forță.

Inițiativa acestor tratative a aparținut deputaților români din Parlamentul Ungariei și emigrației muntene. Nu fusese realizată o înțelegere prealabilă în acest sens cu Avram Iancu și cu prefecții săi. Documentele care au rezultat în urma tratativelor nu cuprind nici o mențiune din care să rezulte că guvernul ungar ar fi renunțat la uniunea Transilvaniei

cu Ungaria — cauza esențială a ridicării revoluționare a românilor. Drepturile recunoscute în cele două documente confirmau o situație realizată în fapt; parte din aceste drepturi erau exercitate deja de români, ele fiind consacrate, puțin mai târziu, prin legea naționalităților. Autonomia Transilvaniei nu a fost pusă în discuția celor două părți.

La 16/28 iulie, Parlamentul Ungariei a votat legea naționalităților, care asigura drepturi românilor și slavilor din Ungaria. Era aceasta prima lege în acest sens din Europa. Actul a fost votat într-un moment dificil, când Revoluția ungară se afla în fața confruntării decisive cu forțele combinate ale celor două mari puteri imperiale: Rusia și Austria. Era prea târziu, însă. Actul nu a putut să influențeze evenimentele în curs de desfășurare.

La sfârșitul lunii iulie, N. Bălcescu se afla în tabăra lui Avram Iancu pentru a media împăcarea. De acolo, s-a întors la Seghedin, ducând cu dânsul o scrisoare a lui Avram Iancu adresată lui Kossuth. Tribunul român își exprima regretul că împrejurările nu îngăduiau „restabilirea păcii". Dar el adăuga că „pentru a vă dovedi sentimentele noastre frățești, pe care le nutrim față de națiunea maghiară, am hotărât să rămânem neutri față de armata ungară în tot timpul acestor lupte, neatacând-o și apărându-ne numai în cazul că am fi atacați"[1].

Demersul lui Bălcescu, dialogul pe cale de a se îndeplini a reprezentat un pas important dacă îl privim strict din punctul de vedere al raporturilor româno-maghiare. Revoluționarul muntean, animat de intenții generoase, s-a străduit să-i convingă pe confrații săi din Apuseni să colaboreze cu ungurii, dar într-un context politico-militar care era departe de a oferi vreo șansă de izbândă. Trupele ruso-austriece ocupaseră deja o mare parte din Ungaria și Transilvania. Conflictul s-a rezumat de acum înainte între unguri și forțele de intervenție străine.

Capitularea armatei ungare la Șiria și ocuparea Transilvaniei de către trupele austriece și ruse au însemnat sfârșitul Revoluției. La ordinul generalilor austrieci, legiunile românești au fost dezarmate, o parte din fruntașii Revoluției românilor au fost chiar constrânși să ia drumul exilului și mulți țărani au fost arestați. În Transilvania a fost introdus un aspru regim de teroare și de supraveghere polițienească. Era limpede faptul că românilor li s-a acordat drept recompensă ceea ce ungurii au primit drept pedeapsă.

Locul Revoluției în istoria națională și însemnătatea ei. Revoluția română de la 1848 nu a fost un simplu reflex al revoluțiilor europene și nici o încercare inițiată de români, în momente apreciate drept favorabile, de a forța împlinirea obiectivelor politice naționale. Prin implicații, toate problemele — atât cele legate de statutul juridic internațional, cât și acelea care priveau organizarea modernă a societății — aveau valoare internațională. Integrați spațiului european prin legături multiple de ordin economic, social, politic și spiritual, în cuprinsul larg al transformărilor de pe continent din secolul al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea, solidari cu spiritul european, de care se simțeau legați prin geneză, năzuințe, opțiuni și mentalitate, românii au reacționat la fel ca și celelalte națiuni europene la „chemările" vremii lor. Comitetele revoluționare

[1] Cornelia Bodea, *op.cit.*, 2, p. 1101–1102.

nu au făcut decât să organizeze, să direcționeze și să disciplineze o mișcare în care era antrenată societatea românească în întregul ei.

Revoluția română a fost o parte a Revoluției europene și a reprezentat punctul de plecare de unde „problema românească" a evoluat spre rolul de prim plan pe care avea să se situeze în timpul Crizei orientale, declanșată odată cu Războiul Crimeii. Revoluția a contribuit în a impune recunoașterea tacită de către puteri a problemei românești ca problemă internațională, care altfel ar mai fi întârziat. Românii, ei înșiși, urmărind dezbaterea politică ce le-a însoțit Revoluția, au înțeles mai bine consecințele și condiționările poziției lor, dezvoltându-și și desăvârșindu-și propria strategie politică a luptei naționale.

Revoluția română de la 1848 este un fenomen de sinteză. În primul rând, își afirmă caracterul european, legătura cu mișcările de pe continent, prin problematică, orizont și interdependențele multiple ale lumii noi, moderne. În al doilea rând, situată la un punct de cotitură a unui uriaș proces înnoitor — care trasformase societatea românească vreme de mai bine de o sută de ani —, Revoluția trasează profilul și dimensiunile națiunii române în spațiul Daciei strămoșești, decantează, organizează și formulează cerințele de dezvoltare socială și națională ale societății, în acord cu „spiritul veacului", cu nevoile și specificul societății românești, proiectându-le spre viitor. Practic, întreaga dezvoltare ulterioară a istoriei moderne a românilor, care a dat expresie ideilor înnoitoare ale liberalismului, a stat sub semnul programului de la 1848.

În pofida existenței separației politice, impusă de existența dominației sau a stăpânirii străine, dezvoltarea organică și unitară a ținuturilor române în veacul anterior, constituirea și afirmarea națiunii, a ideologiei naționale, mișcarea politică orientată tot mai mult spre orizontul general românesc, au avut drept consecință unitatea programatică a Revoluției, afirmarea puternică a unității, a nevoii de unitate politică. Începută separat, ca urmare a condițiilor politice existente în cele trei mari provincii ale teritoriului românesc, în cursul desfășurării evenimentelor, Revoluția a evoluat firesc spre orizontul național, spre unitate. A fost un test de afirmare a națiunii. Dând expresie „câștigului" realizat în acest sens de români, în timpul Revoluției de la 1848, Doxachi Hurmuzaki, unul din personalitățile de seamă ale anului revoluționar, făcea următoarea confesiune într-o scrisoare din 22 ianuarie/3 februarie 1850: „... tristele evenimente a îmbelor ani de abia trecuți pe lângă patimirile și rănile sângerătoare a românimii..., au produs acest bine că bărbații români, care simt adânc și sunt gata a să jărtfi pentru nâciunea lor, împinși de o putere nerezistibilă, se cunoscură, se iubiră și se îndatoriră unii pe alții, legându-se și unindu-se spre binele neamului... Din parte-mi chiar deși ultima mișcare a românilor nu ar fi avut alt spor, eu totuși aș binecuvânta apropierea duhurilor, unirea inimilor, frățietatea caracterurilor, solidaritatea soartei, combucurarea și compătimirea unuia cu toți și a tuturor cu unul, care au izvorât din acea mișcare și prin care răzlețitul trup a nâciunii noastre fără îndoială s-au îndesit și s-au închegat... Ceea ce trecutul an au unit, curgătorul nu va despărți și nici secolul, cred că nu va putea"[1]. Este una din mărturiile

[1] N. Bănescu, *Corespondența familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Barit*, Vălenii de Munte, 1911, p. 63, 66.

cele mai semnificative cu privire la consecințele Revoluției de la 1848 asupra spiritului și a conștiinței naționale românești.

În Principate, Revoluția nu a fost realizată printr-o înfruntare între clase, ci prin colaborarea acestora. În Moldova, mai cu seamă, burghezia era prea puțin dezvoltată pentru a-și asuma rolul conducător. Acesta a revenit boierimii liberale. Colaborarea a fost impusă și de nevoia de a realiza transformările pe cale pașnică, în condițiile în care statutul juridic internațional impunea o serie de importante servituți și concesii și când primejdia intervenției armate a planat necontenit asupra Revoluției românești.

Dacă în Moldova vecinătatea imediată a Rusiei imperiale și apoi intervenția militară a acesteia au împiedicat desăvârșirea procesului revoluționar, moldovenii fiind însă principalii elaboratori de programe (culminând cu *Dorințele partidei naționale în Moldova*, programul lui Mihail Kogălniceanu), în Țara Românească a fost instaurat și menținut timp de trei luni un regim revoluționar. Conducătorii acestuia, provenind îndeosebi din rândurile tinerei boierimi cu vederi liberale și chiar radicale ale *bonjuriștilor*, au integrat puternic Revoluția — prin program, scenariu și desfășurare — în cadrul procesului general revoluționar european, reprezentând neîndoielnic un moment important al acesteia și, totodată, au pregătit viitoarea constituire a României.

În Transilvania, problematica socială s-a împletit strâns cu cea națională. Aici, au existat două revoluții: una a maghiarilor, în centrul obiectivelor politice ale căreia era înscrisă, esențial, uniunea Transilvaniei la Ungaria, și altă revoluție, a românilor, care luptau pentru recunoașterea individualității naționale și politice, respingând uniunea cu Ungaria. Disensiunile naționale au ușurat înfrângerea Revoluției de către reacțiunea imperială.

În cazul românilor transilvani în 1848 s-a urmărit înlăturarea legăturilor tradiționale, sociale și politice, dintre statul străin, dominant, și masa populației românești. Mișcarea națională a românilor a căutat să pună bazele unor relații noi, democratice, prin promovarea unui nou tip de comunitate, aceea a egalilor în drepturi și obligații. Identitatea individului, român sau maghiar, german sau secui, însemna devotamentul față de moștenirea culturală și istorică, față de limbă și literatură, față de prezentul și viitorul națiunii. Concomitent, mesajul național românesc a avut valențe integratoare, a fost un element capabil să mobilizeze mulțimile, în special în Transilvania și Bucovina, prin simplitatea mesajului său, ușor de receptat chiar și de mulțimile lipsite de educație, dar care se putea lesne identifica prin intermediul limbii. Mișcarea națională a încorporat libertatea politică, dar și modelul liberal de stat. A fost vehiculul cu ajutorul căruia elitele culturale, preoții și învățătorii, cărturarii națiunii au transportat aceste precepte în mijlocul maselor țărănești, ca și al locuitorilor orașelor și târgurilor.

Înfrângerea Revoluției europene — și a celei românești, în speță — s-a realizat cu acordul direct sau tacit al marilor puteri. Prăbușirea Imperiului habsburgic și triumful revoluțiilor ar fi schimbat harta Europei și raportul de forțe. Urmările ar fi fost imprevizibile. Puterile au preferat să mențină *statu-quo*-ul contribuind, pe plan militar

și politic, la înfrângerea revoluțiilor europene. Sintetizând amărăciunea experienței infructuoase a tratativelor, a apelului la spiritul de înțelegere al marilor puteri, N. Bălcescu a consemnat, lapidar, una din cele mai importante concluzii asupra Revoluției din 1848: „În zadar — consemna el — veți îngenunchia și vă veți ruga la porțile împăraților și pe la ușile miniștrilor lor. Ei nu vă vor da nimic, căci nici vor, nici pot. Fiți gata dar — îndruma el pe fiii patriei sale — a lua voi, fiindcă împărații, domnii și boierii pământului nu dau fără numai aceea ce le smulg popoarele"[1].

Ce de-a doua concluzie formulată de Bălcescu a fost evidențierea pentru viitor a primatului luptei pentru unitate. Potrivit vederilor sale, statul național trebuia să reprezinte punctul de plecare în constituirea României viitoare. Unirea trebuia să confere românilor „trupul cel trebuincios ca sufletul să nu piară". Unitatea națională, în concepția sa, trebuia să reprezinte „chezășuirea libertății" poporului. „Nu poate fi fericire fără libertate, nu poate fi libertate fără putere și noi, românii, nu vom putea fi puternici până când nu ne vom uni cu toții într-unul și același corp politic". „E vremea să ne aducem aminte că suntem români — continua el — să ne strângem împreună inimă lângă inimă, să ne organizăm, să ne concentrăm toate puterile, toate voințele într-o singură putere, într-o singură voință"[2].

Puternică sinteză a năzuințelor de eliberare și reașezare socială, ca și a aspirațiilor naționale și a dezvoltării istorice, Revoluția de la 1848, deși înfrântă prin intervenție străină, a lăsat posterității o bogată moștenire. De asemenea, a înscris națiunea română în „calendarul lumii", după expresia lui Jules Michelet, situând-o statornic în conștiința europeană și pe agenda diplomației. Datorită ei, a fost accelerat procesul de constituire a României moderne.

---

[1] N. Bălcescu, *op. cit.*, 2, p. 112.
[2] *Ibidem*, 4, p. 135–136.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

Amintirile colonelului Lăcusteanu, publicate și adnotate de Radu Crutzescu, cu un comentariu istoric de Ioan C. Filitti, București, 1935.

Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente, 1–6, București, 1902–1910.

Anul revoluționar 1848 în Moldova, 1, București, 1950.

ARICESCU, C.D., *Corespondența secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii române de la 1848*, 1–3, București, 1873–1874.

ARVAY Iosif, *Două documente privitoare la activitatea emigranților polonezi în Moldova în anul 1848*, în RA 3, 1960, 1, p. 183–193.

ASBÓTH, Lajos, *Emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból* (Memoriile lui… în legătură cu campania din 1848–1849), 1–2, Pesta, 1852.

BARIȚIU, G., *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, 2, Brașov, 1994.

BĂLCESCU, N., *Opere*, ed. G. Zane și Elena G. Zane, 1, 2, 4, București, 1972–1990.

BĂNESCU, Gh., *Corespondența familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Barițiu*, Vălenii de Munte, 1911.

BĂRNUȚIU, Simion, *Românii și Ungurii. Discurs rostit în catedrala Blajului 2(14) mai 1848*, Cluj, 1924.

BERINDEI, Dan, *Noi documente privind revoluția de la 1848*, în RA 5, 1962, 1, p. 194–220.

Revoluția română din 1848–1849. Însemnătatea și programele sale, București, 1998.

BOCȘAN, Nicolae, LEU, Valeriu, *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Cluj-Napoca, 2000.

BODEA, Cornelia, *1848 la români*. 1–2. *O istorie în date și mărturii*; 3. *Revoluția în viziunea contemporanilor*, București, 1982 și 1998.

BUCUR, Marin, *Jules Michelet și revoluționarii români în documente și scrisori de epocă (1846–1874)*, Cluj-Napoca, 1982.

Câmpia Libertății în literatură, antologie de Ion Buzași, Cluj-Napoca, 1998.

CIPARIU, Timotei, *Jurnal*, ediție îngrijită, prefață, note și glosar de Maria Protase, Cluj-Napoca, 1972.

CIURILEANU, Ioan, *Fragmente istorice din anii 1848–1849*, București, 1887.

CORNEA, Paul, ZAMFIR, Mihai, *Gândirea românească în epoca pașoptistă (1830–1860)*, 1–2, București, 1968.

Documente privind anul 1848 în Țara Românească, București, 1962.

Capitolul IX

DEZVOLTAREA CULTURALĂ ÎN PERIOADA 1821–1848*

Perioada de adânci prefaceri, etapa cuprinsă între 1821 și 1848, când a avut loc în Principate și cea dintâi modernizare a veacului, s-a reflectat pe plan cultural și artistic în profunde mutații. În cursul câtorva decenii, schimbările înregistrate au fost multiforme, contribuind la progresul societății în ansamblul ei.

Învățământul

În contextul perioadei de tranziție următoare anului 1821 și mai ales Tratatului de la Adrianopol au avut loc mutații deosebit de însemnate în domeniul învățământului. „Educația — evidenția Petrache Poenaru — este prima mare nevoie a unui popor; ea este baza și garanția oricărei instituții publice"[1]. Învățământul a ocupat o poziție mai însemnată ca până atunci în viața societății. În 1842, Sfatul administrativ al Moldovei a acceptat propunerea Eforiei Școlilor „de a nu se primi în viitorime în slujbă decât numai acei care vor fi petrecut cu laudă cursul învățăturilor"[2]. Importantă a fost și biruința pe care a avut-o limba română ca limbă de predare, înregistrându-se treptatul recul al limbii grecești, dar și o creștere apreciabilă a rolului pe care l-a asumat în această privință limba franceză. Totodată, utilizarea limbii române a ridicat problema îmbogățirii și modernizării vocabularului științific, ca și cel al definitivării gramaticii ei, mai ales că limba română era folosită în întocmirea manualelor.

Câteva luni după preluarea domniei, Grigore al IV-lea Ghica a poruncit ca școlile să fie redeschise și chiar ca ele să fie înmulțite. În anul următor, Iordache Golescu, invocând prezența la domnie a unui domn pământean, a cerut mitropolitului Grigorie să nu pună piedici funcționării școlii întemeiată de Lazăr; „acum, când un om de țară domnește

---

* ***Datele privitoare la dezvoltarea culturii maghiare și germane din Transilvania și Banat între anii 1878–1918, prelucrate în cuprinsul capitolului de față, ne-au fost puse la îndemână, în mare parte prin lucrări auxiliare, de Csucsuja István și de Rudolf Gräf.***

[1] Apud *Istoria literaturii române*, 2, București, 1968, p. 296.

[2] I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic. 1834–1848*, București, 1915, p. 603.

Fig. 142 Gheorghe Lazăr.

asupra Țării Românești, scria el, ne-am sili s-o ținem în ignoranța, întunerecul și barbaria, pe care cu dreptate europenii ni-o aruncă în față?"[1]. Prin silințele lui Ion Heliade Rădulescu — adăugându-i-se apoi și Eufrosin Poteca, Constantin Moroiu și Simion Marcovici — școala de la Sfântul Sava, înfrângându-se greutățile materiale, a putut să-și reia și să-și desfășoare activitatea până în 1828, pregătind mai ales profesorii etapei următoare. Tot în această perioadă s-a mai înregistrat, în 1826, reluarea activității școlii de la Golești, subvenționată de Dinicu Golescu, având-l ca profesor pe Florian Aaron. La Golești se predau greaca, latina, germana și italiana, dar și gramatica, retorica, istoria naturală și mitologia. Școala era „slobodă obștească", la ea fiind primiți gratuit „fii nobleței", dar și cei „ai norodului și măcar și robi, pământeni sau străini"[2]. A existat intenția de a se întemeia școli „pe la toate orașele", desemnându-se „câte un gramatic ca să învețe carte românească". La Caracal, orășenii se obligă să întrețină școala, iar la Vălenii de Munte s-a întemeiat o școală, dar cu predare în limba greacă. La 20 mai/1 iunie 1826 s-a deschis școala de la Craiova, cursurile fiind predate de Stanciu Căpățineanu și Grigore Pleșoianu, foști elevi la Sf. Sava. La Slatina i-a revenit organizarea școlii lui Ladislau Erdeli (Ardeleanu).

În Moldova, Gheorghe Asachi adusese în 1820 din Transilvania pe Vasile Bob Fabian, pe V.Pop și pe I.Costea pentru seminarul întemeiat la Socola. Dacă evenimentele din 1821 au determinat plecarea majorității noilor dascăli, seminarul și-a continuat totuși activitatea, folosind drept cadre didactice și foști elevi moldoveni de la Sfântul Sava, ce fuseseră trimiși la București de mitropolitul Veniamin Costachi. Tot lui Asachi i-a revenit meritul organizării învățământului ieșean în limba română. Din 1827, cursurile au fost reluate, în românește, la Trei Ierarhi, implicându-se Gheorghe Săulescu, dar în reorganizarea acestei instituții „vasiliene" meritul principal i-a revenit lui Asachi. În anul următor, făcându-se apel și la dascăli din Transilvania, școala și-a început activitatea, împărțită în trei cicluri — elementar, normal și gimnazial. Se preda aritmetica, geografia, istoria universală, istoria bisericii, catehismul, limba latină, limbile rusă și franceză; în februarie 1829 se înregistrau 300 de elevi. În privința învățământului în lumea satelor, el se înregistra doar izolat, depinzând îndeobște de inițiativa unui stăpân de moșie cu

[1] N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, p. 179.

[2] *Înțiințare pentru școala din satul Golești*..., în Constantin (Dinicu) Golescu, *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826*, ed. N. Hodoș, București, 1910, p. XLI–XLII.

Fig. 142 Ion Heliade Rădulescu.

înclinații către cultură; astfel de școli sătești se constată în Țara Românească, la Peretu (Teleorman), Greci (Ilfov), Poiana (Ialomița).

Dar dacă limba română s-a afirmat cu încăierare în timpul domniilor pământene, procesul de dezvoltare a învățământului și mai ales de modernizare s-a afirmat viguros mai ales în perioada Regulamentului organic. Războiul și epidemiile au stânjenit inițial această activitate, dar, începând cu 1831, s-a asistat la o evidentă revigorare. Prin Regulamentele organice, învățământul, care trebuia destinat ambelor sexe, cădea în sarcina statului, limba de predare trebuind să fie limba română. Prin regulamentele școlare din 1833 — în Țara Românească — și 1835 — în Moldova — s-a prevăzut organizarea instrucțiunii publice în patru cicluri, stabilindu-se funcționarea, în cele două capitale, de școli medii, urmând a fi dezvoltat treptat și un învățământ superior. Un rol aparte era acordat istoriei și cu precădere istoriei naționale, precizându-se în regulamentul școlar muntean că „istoria rumânească" urma să fie tratată „cu mai multă întindere decât istoria particulară a celorlalte neamuri", dar se acorda atenție și „istoriei neamurilor de prin prejur"; în privința geografiei se recomanda să se pornească „de la pământul românesc ca dintr-un centru"[1].

Instituțiile de învățământ au cunoscut o evidentă dezvoltare. La București, Școala de la Sfântul Sava s-a constituit în colegiu, care trebuia să atragă pe cei mai merituoși absolvenți ai școlilor din județe și să pregătească pe tinerii ce urmau să plece în străinătate, iar la Iași, pornindu-se de la gimnaziul vasilian, care a fost menținut, s-a dezvoltat Academia Mihăileană, cu două „facultăți", dreptul și filosofia, cea de-a treia, teologia, fiind urmată în seminarul de la Socola; cursuri speciale au fost consacrate filosofiei și dreptului natural, mineralogiei, economiei politice ori agronomiei. La Sf. Sava, în cele patru clase de umanioare și cele trei complementare — în care se studia retorica, limbile clasice, geometria și algebra, fizica, chimia, logica și arheologia — se predau nu numai materii liceale, dar se și pregătea trecerea la studii universitare; au fost adăugate apoi, în 1837 și 1838, catedre de drept civil, drept criminal și drept comercial civil. A existat, de asemenea, o atmosferă de emulație, care s-a reflectat, între altele, în cuvintele pe care le-a rostit în fața elevilor Academiei Mihăilene, în 1836, L.Repey, profesor de literatură franceză: „...studiați pentru a nu rămânea mai prejos de rostul vieții ca oameni, studiați pentru că patria cere de la voi fii luminați, magistrați chibzuiți, apărători pricepuți, studiați pentru că, în calitate de membri ai marii familii europene, nu puteți rămânea zăbavnici în mersul cel rapede

[1] N. Iorga, *op. cit.*, p. 198.

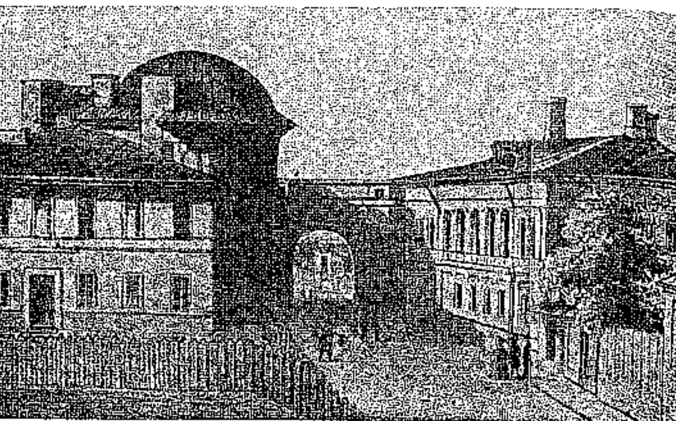

Fig. 144 Academia Mihăileană din Iași.

al civilizației"[1]. În Țara Românească, s-a dezvoltat școala Obedeanu de la Craiova, care și-a redeschis cursurile în decembrie 1831, ca școală centrală și a doua în însemnătate după cea de la Sf. Sava și unde, în august 1832, s-au prezentat la examen 250 de elevi. După Pleșoianu, avea să urmeze la conducerea ei Ioan Maiorescu.

De la începutul veacului al XIX-lea studiaseră peste hotare nu numai niște tineri boieri, dar uneori și fiii unor oameni din păturile de mijloc; a fost chiar cazul lui Asachi sau ceva mai târziu al lui Săulescu. În vremea domniilor pământene, numărul tinerilor fii de boieri plecați la studii peste hotare a sporit treptat, lor adăugându-li-se, în Țara Românească, și cinci bursieri, între care Eufrosin Poteca și Petrache Poenaru. În perioada regulamentară, plecarea tinerilor spre universitățile Occidentului s-a accentuat, încurajată chiar de Kiselev, înregistrându-se, totodată, în continuare bursieri trimiși de stat, inclusiv din Moldova. În preajma Revoluției de la 1848 se găseau numai la Paris, unde au înființat și *Societatea studenților români*, în jur de o sută de tineri.

În lipsa dezvoltării adecvate a unui învățământ universitar, formarea acestor cadre peste hotare s-a dovedit benefică. Puțini și-au încheiat studiile, dar cu toții, stând ani îndelungați în străinătate, au dobândit o viziune modernă asupra lumii și a propriei lor existențe. Acești „bonjuriști", reveniți în patrie, păstrându-și și dezvoltându-și simțurile naționale, au grăbit ritmul mutațiilor. Prin 1840, Anastase Panu, care învățase doar în

[1] *Ibidem*, p. 213, n. 5; Idem, *Lucien Repey și cele dintâi Istorii universale în românește. Comunicație făcută la Academia Română*, în RI, 6, 1920, 7–9, p.125–136.

țară, regreta că nu putuse „culege din sânul străinătății, ca și albina cea de miere lucrătoare, învățătura cea mult prețioasă și de toți dorită"[1]. Existau și îngrijorări din partea guvernanților în legătură cu aceste lungi deplasări peste hotare, recomandându-se, de exemplu, grupului de bursieri moldoveni trimiși la Viena, în 1834, „să se ferească de molipsirea, care în zilele de astăzi amenințează atât inimile oamenilor cum și sistema politică, aducătoare nenorocirilor și private și publice"[2]. Anumite îngrijorări exprima și Petrache Poenaru, unul din ctitorii învățământului modern românesc, dar de pe altă poziție, el temându-se că trimiterea la „vârstă prea fragedă" să nu ducă la reîntoarcerea celor în cauză „orice alt afară de români"[3].

Fig. 145 Gheorghe Asachi.

În deceniile premergătoare anului 1848 s-au dezvoltat în Principate și forme de învățământ special. În ianuarie 1835 a fost organizată la Pantelimon o școală de agricultură, înființată la inițiativa Societății de agricultură. Atât în Moldova, cât și în Țara Românească s-au organizat școli „de arte și meserii". În București, școala dr. Zucker a luat ființă în decembrie 1835, cu ateliere de lăcătușerie, fierărie, topitorie, turnătorie și tâmplărie. În 1837, Heliade a înființat o școală destinată pregătirii tipografilor (culegerea și turnarea literelor, litografia, gravura, legătoria). Pe lângă spitalul Colțea a fost creată, în ianuarie 1842, o școală de „mică chirurgie". În ianuarie 1834 a intrat în funcțiune la București o școală de declamațiune și muzică, organizată de Societatea Filarmonică, iar în noiembrie a fost creat la Iași Conservatorul filarmonic și dramatic, pus sub conducerea lui Asachi și a lui Vasile Alecsandri-tatăl. În sfârșit, ar trebui menționată și școala ostășească organizată în 1838, în clădirea spitalului de la Dudești, destinată gradelor inferioare din oștire.

În Moldova, Seminarul Veniamin de la Socola a continuat să funcționeze. În 1848 avea cinci clase, cu șase profesori. În afara învățământului religios, se predau matematica, istoria naturală, istoria universală, logica, retorica, ba chiar și medicina populară. Mulți ani a funcționat având în frunte pe bănățeanul Damaschin Bojîncă, apoi, în deceniul al cincilea, pe Filaret Scriban, neagreat însă de mitropolitul Meletie. Au mai predat în seminar: dr. C. Vârnav, Gherman Vida și încă dinainte transilvăneanul Vasile Bob Fabian. Începând din 1841, hirotonisirea ca preot era condiționată de absolvirea acestui seminar. În februarie 1848, seminarul a fost reorganizat în două cicluri, fiecare de patru ani. A fost

[1] „Ioan Neculce" 3, 1923, p. 203; N. Iorga, *op. cit.*, p. 186.
[2] *Ibidem*, p. 234.
[3] V.A. Urechiă, *Istoria școalelor de la 1800–1864*, 2, București, 1892, p. 316.

Fig. 146 Copii mergând la școală.

însă respins planul de a se așeza un al doilea seminar la mănăstirea Neamț. În Țara Românească, seminariile au fost organizate în temeiul unei legi din noiembrie 1834, fiind deschise în anii 1835–1837 la București, Buzău, Râmnicu Vâlcea și Curtea de Argeș, primele trei conduse de transilvăneni.

După deschiderea sau redeschiderea școlilor în capitale, în cursul anului 1832 au început a funcționa școli în orașe, la Râmnicu Vâlcea, Câmpulung și Caracal, apoi, în anii următori, la Cerneți, Târgu Jiu, Pitești, Giurgiu, Târgoviște, Buzău, Brăila, Rușii de Vede și Focșani, în afara celor care funcționau dinainte, cum erau cele din Slatina și, evident, Craiova, în Țara Românească; la Roman, Huși, Botoșani, Bârlad, Focșani și Galați în Moldova, unde aveau să se adauge în anii următori și altele, la Bacău, Fălticeni, Piatra Neamț, Hârlău, Târgu Ocna, Tecuci, Moinești, Nicorești și — în 1847 — și în târgul Mihăileni. Aceste școli ținutale sau primare au dus și la o sporire a numărului elevilor; în Moldova, de la 531 în 1832 la 2 621 în 1847, iar în Țara Românească — unde au fost numiți trei revizori ai școlilor județene — se înregistrau, tot în 1847, 2 416 elevi ai acestor școli. De asemenea, la Iași funcționau în același an patru școli primare, iar la București trei.

În perioada Regulamentului organic s-a înregistrat și un progres evident în privința învățământului fetelor. În 1830, Dinicu Golescu a anunțat apropiata constituire la Belvedere, în București, a unei școli de fete, unde urmau a fi predate: aritmetica, catehismul, istoria sfântă, morala, geografia, istoria universală, mitologia, economia casnică, croitoria, muzica, pictura și dansul, dascălul școlii urmând a fi brașoveanul Nicolae Nicolau. Prin Regulamentul organic s-a prevăzut organizarea învățământului elementar pentru fete în fiecare reședință de județ. La București a fost creat un pensionat, cu limbă

de predare franceza. La Iași a fost constituită în 1834 o școală elementară de fete, inițial cu trei ani de studiu, apoi cu patru, cu profesori, dar și „femei dăscălițe", școala având un caracter practic, iar limba de predare fiind româna; în 1837 era frecventată de 104 eleve, iar în 1840 de 81. La Craiova a funcționat, începând din 1837, o școală de fete datorată inițiativei lui Iordache Otetelešanu.

Elevii lui Lazăr și ai lui Heliade au format în Țara Românească primele cadre ale rețelei de școli care au fost înființate (Stanciu Căpățineanu, Grigore Pleșoianu, Dimitrie Jianu, Nicolae Simonide, Gheorghe Mihăiescu ori Constantin Mălureanu etc.). Lor li s-au alăturat tineri intelectuali transilvani, prezenți aproape în toate instituțiile de învățământ (Gheorghe Ardeleanu, Ioan Maiorescu, Nicolae Bălășescu, Florian Aaron, Iosif Genilie, Constantin Leca, August Treboniu Laurian, Radu Tempea, Gavril Munteanu, Ion Codru-Drăgușanu, David Almășanu etc).

În afara școlilor întreținute de stat s-a dezvoltat, în paralel, o puternică rețea de pensioane de băieți și fete. Încă la începutul perioadei regulamentare, ființa la București cel al doamnelor Combles și Bonnay, cel al soției profesorului Vaillant, cel al lui Louis Gianelloni, cel al lui Anton Stamatopulo, iar la Iași pensionul Lincourt, cel al lui Cuculi, cel al lui Teodor Burada și al soției sale, cel vestit al lui Cuénim, cel al contesei de Grandpré. Pensioanele sau școli private nu existau numai în capitale, ci și în alte orașe, „mai pretutindeni în Moldova", cum remarca N. Iorga, iar în Țara Românească, la Craiova, Ploiești, Târgoviște, Buzău, Pitești, Râmnicu Sărat, Slatina și Caracal. În privința limbilor de predare, și pensioanele erau franceze, grecești — încă în mare număr (numai la București 12 !) — greco-germane sau franco-germane, iar — la Brăila, oraș cosmopolit — o școală greco-franco-italo-bulgară ! Dacă la Iași s-au înregistrat, în anii 1845–1847, 15 pensioane, la București funcționau în 1838, 13 școli particulare, iar în 1847 existau în Țara Românească, în total, 187 de pensioane și școli particulare. Uneori, nesatisfăcuți de instituțiile de învățământ existente, părinții își trimiteau copiii în pensioane dincolo de graniță, la Cernăuți ori la Odessa, în ceea ce privea Moldova, la Sibiu în privința Țara Româneşti și, mai ales, a Olteniei.

Inițial, ca institutori au fost folosiți cântăreții bisericești, care învățau pe copii cititul, scrisul, socotitul, catehismul, dar și „lucrarea pământului și economia casei". Dacă în Moldova n-a existat o preocupare în această privință, considerându-se chiar drept o primejdie ridicarea culturală a țărănimii, Alexandru Ghica a manifestat un interes deosebit în această direcție, încă din primii ani ai domniei, secundat fiind și de fratele său, Mihail D. Ghica, care cerea Eforiei școlilor, la începutul anului 1838, să acționeze pentru răspândirea instrucțiunii între săteni: „ ...în fieșcare sat a se ține pe lângă preot și un cântăreț, carele va fi dator să învețe copiii satului carte și cântări"[1]. Eforia școlilor a acționat în această direcție, hotărând, totodată, ca în fiecare reședință de plasă, unde urmau să se găsească revizorii școlilor comunale, să funcționeze „preparandele" destinate pregătirii „candidaților", a învățătorilor. Interesantă era motivația care se dădea acestor măsuri:

[1] N. Iorga, *op. cit.*, p. 227.

Fig. 147 Școală populară în aer liber, pe la 1842.

„orășanul și țeranul se vor cunoaște unul pe altul fii ai aceleiași familii", iar numele de *român* urmau să-l poarte — după învățătură ! — „cu acea falâ strămoșească la care râvnia toate neamurile"[1]. Au fost adoptate măsuri pentru apărarea învățătorilor sătești de îndatoriri către stăpânii de moșii, mai mult sau mai puțin respectate de aceștia din urmă, și, totodată, au fost luate măsuri pentru construirea de localuri pentru școlile de la sate. În 1847 se raporta existența a 2 162 construcții de acest fel, dar în realitate cifrele erau probabil exagerate ori era vorba în bună măsură de improvizații. Acțiunea a fost cu toate acestea o reușită. Potrivit lui Petrache Poenaru, inimosul director al Eforiei școlilor, în iarna 1838–1839 se izbutise a se pune în funcțiune 1975 școli sătești cu o populație școlară de 33 000 de elevi. În anul școlar 1846–1847 funcționau 2 309 școli în care învățau 48 545 elevi[2]. În Moldova au existat doar școli în câteva sate, datorate inițiativelor unor stăpâni de moșii, cum a fost cazul la Pomârla (Dorohoi), unde hatmanul Başotă a ridicat o școală, la Bozieni și Doljești (Roman), la Flămânzi, la Darabani, deși, în decembrie 1840, logofătul Lupu Balș ceruse printr-o anafora a se înființa școli în toate satele care numărau peste o sută de familii !

Una din problemele importante pe care le-a pus dezvoltarea învățământului a fost dotarea cu manuale. În cele mai multe cazuri a fost vorba de traduceri, mai ales din manuale franceze, alteori de prelucrări, ajungându-se, în anumite cazuri, și la creații originale. Cele mai de seamă cadre implicate în procesul de învățământ au fost traducători, prelucrători sau chiar autori de manuale. Printre manualele având un caracter original

[1] *Ibidem*, p. 229.

[2] Gh.D. Iscru, *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească până la jumătatea secolului al XIX-lea*, București, 1975, p. 99.

pot fi menționate: *Manualul de istoria Principatului României* și *Elemente de istoria lumii* ale lui Florian Aaron, manualul de geografie *Icoana lumii* al lui Ioan Rusu, cel al lui Iosif Genilie, *Geografia istorică, naturală și civilă a continentului în general și a României în parte*, *Istoria naturală* a lui Jacob Cihak, *Cele dintâi cunoștințe pentru trebuința copiilor* a lui Grigore Pleșoianu, după P. Blanchard, prima carte școlară ilustrată, *Elemente de desen și arhitectură* a lui Carol Wallenstein, primul manual de desen și arhitectură.

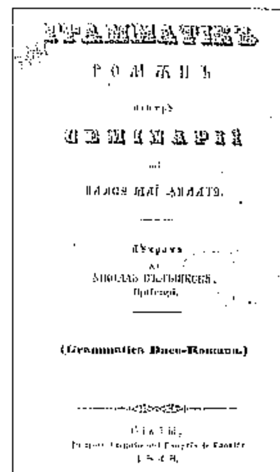

Fig. 148 Nicolae Balășescu, *Gramatica română*, 1848.

Pentru afirmarea limbii române în învățământ a fost dată o adevărată bătălie, la început pentru îndepărtarea limbii grecești, care și-a păstrat totuși puterea, chiar și spre mijlocul veacului al XIX-lea, dacă avem în vedere numărul de pensionate, unde era încă folosită ca limbă de predare, și apoi limba franceză. În 1826, episcopul Râmnicului lua apărarea, într-o prefață, a ceea ce numea „limba cea de patrie"[1]. Exista realitatea obiectivă a lipsei în limba română a unui vocabular modern, situație care îndemna a se apela la limba franceză, iar, pe de altă parte, și o evidentă dorință de izolare a clasei dominante, dornică a-și păstra mai departe pozițiile, față de presiunea spre învățătură a tinerilor din păturile mijlocii. A existat o adevărată explozie de manuale, gramatici, dialoguri și, evident, dicționare româno-franceze și franco-române. *Vocabularul francez-român* din 1840–1841, în două volume, a avut un tiraj de 3 000 de exemplare!

Totodată, s-au înfruntat două poziții, una a celor care voiau să întemeieze învățământul în limba română și cei ce susțineau înlocuirea acesteia ca limbă de predare cu limba franceză, cel puțin la nivelul claselor medii și superioare. În 1836 s-a înregistrat în Moldova prima tentativă de înlocuire a limbii române cu limba franceză, dar Comitetul academic, în frunte cu Asachi, a rezistat. În anii următori, a avut loc un alt conflict, de data aceasta în Țara Românească, în jurul utilizării limbii franceze ca limbă de predare, cu profesorul Vaillant. În 1843 s-a produs o nouă tentativă a lui Mihail Sturdza în Moldova pentru impunerea limbii franceze în învățământ ca limbă de predare, care însă n-a reușit, dar în 1844 Obșteasca Adunare a ales o comisie pentru reforma instrucțiunii. De data aceasta s-a mers către soluția din 1847, considerată de Asachi „o fatală lovire în desvălirea și propășirea învățăturii naționale"[2]. În 1847, în amândouă țările, cele două înalte instituții

[1] N. Iorga, *op. cit.*, p. 178.

[2] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 610.

de învățământ au fost transformate în colegii franțuzești. Riposta mișcării naționale a constat în întemeierea *Însocierii lazariene*, în noiembrie 1847. La București, urma a lua ființă un astfel de colegiu, cu profesori și manuale aduse din Franța, intrarea sa în funcțiune fiind însă indirect împiedicată prin amânare și izbucnirea revoluției. Ca și Asachi, Heliade a luat poziție scriind versurile: „Grădinare, grădinare, / la gândește-te mai bine / La primejdia cea mare / Să ne faci școale străine"[1].

Oricum, dezvoltarea învățământului a înregistrat progrese însemnate în perioada regulamentară. În Țara Românească se înregistrau în 1836, 3 141 elevi în școlile din orașe (din care 865 la Sf. Sava și 370 la celelalte școli bucureștene)[2]; în 1842, funcționau 18 profesori la Sf. Sava, unde se înregistrau 657 elevi, 18 școli județene cu 1 732 elevi și 2 107 școli comunale sătești cu 41 639 elevi[3]; în 1847, școlile din reședințele de județe numărau 2 416 elevi[4]. În Moldova se constatau, în 1837, 436 elevi la Iași și 538 în școlile din ținuturi[5], pentru ca statistica elevilor din martie 1848 să semnaleze 427 elevi la Iași și 1831 la ținuturi[6]; totodată, în 1845, un bilanț semnala că până atunci 15 613 elevi urmaseră școlile publice[7]. În comparație cu perioadele anterioare este evidentă substanțiala creștere a populației școlare.

În Transilvania s-au păstrat rețelele școlare ale confesiunilor, iar învățământul din marele principat se baza pe aceste sisteme instituționale bisericești. Școlile românești aparțineau bisericilor ordotoxă și greco-catolică, cele maghiare bisericilor romano-catolice, reformate și unitariene și cele săsești bisericii evanghelice-luterane. Limbile naționale s-au impus în deceniile premergătoare anului 1848, latina regresând, iar germana nepuțând a fi impusă, mai ales maghiarilor; în schimb, se asistă la o ofensivă puternică a limbii ungare, mai ales după ce în 1842 dieta transilvană a hotărât generalizarea utilizării ei, ca limbă de predare, într-un răstimp de un deceniu.

În Banat, limba germană deținea încă o poziție predominantă în învățământ, inclusiv în granița militară română. În 1823 în cele trei comitate ale Banatului funcționau 135 școli elementare germane cu 164 învățători. În granița militară se mai găseau încă 27 de școli cu predare în limba germană. Dar, totodată, din 1833, limba maghiară și-a consolidat poziția și aici mai ales după ce, în 1844, a fost desființată școala normală germană din Timișoara.

În ceea ce privește pe români, ei au trebuit să dea o adevărată luptă pentru propria limbă și pentru dezvoltarea învățământului românesc. În 1831 Constantin Diaconovici-Loga recomanda ca oamenii să-și vândă cămășile de pe ei pentru a asigura învățătura fiilor lor. Școlile românești erau cu mult mai puține față de cele ungare și

---

[1] N. Iorga, *op. cit.*, p. 267.
[2] *Ibidem*, p. 213, n. 2.
[3] *Istoria literaturii*, 2, p. 336.
[4] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 393.
[5] N. Iorga, *op. cit.*, p. 213, n. 2.
[6] *Istoria învățământului din România. Compendiu*, București, 1971, p. 116.
[7] N. Iorga, *op. cit.*, p. 259.

chiar față de cele germane. În 1841, existau 298 școli românești în comparație cu 962 școli maghiare și 353 de școli germane, aceasta cu toate că românii reprezentau circa două treimi din numărul locuitorilor ardeleni; la 20 mai 1843, „Gazeta de Transilvania" remarca că românii aveau „cele mai puține și mai ticăloase școli"[1]. În aceeași vreme, în Transilvania majoritatea comunelor locuite de maghiari au dispus de școli poporane sau elementare.

Învățământul transilvan și cel din Partium a funcționat în continuare în temeiul legilor *Ratio educationis*, cea nouă din 1806 — în Partium și Banat — și *Norma regia* — în Transilvania —, care stabiliseră treptele de instrucțiune publică, de la școlile vernacule sau naționale, la școlile de gramatică, la gimnazii, licee, academii și universități. Se constată, în continuare, strădiuințe pentru reînnoirea și laicizarea învățământului, ca și, de asemenea, pentru înmulțirea școlilor sătești. În 1840, obștile sătești transilvane au fost obligate să susțină finanțarea propriilor școli. Încă din 1812 funcționa școala pedagogică românească — preparandia — de la Arad, pentru formarea învățătorilor; în 1832 a luat ființă și la Caransebeș o școală de acest fel, unde se țineau cursuri de pregătire de șase luni.

Seminarii ortodoxe funcționau la Sibiu — din 1811 — și la Oradea, cel înființat de episcopul Ignatie Darabant, clericii greco-catolici formându-se la Blaj. În privința învățământului mediu, românii aveau gimnaziul din Blaj, care, începând din 1831, a devenit *Lyceum episcopale Blasiense*, prin adăugarea la cele cinci clase existente a unui curs de filosofie de doi ani. O altă școală medie a fost înființată în 1828 la Beiuș de episcopul Samuil Vulcan, iar în 1834 negustorii brașoveni au creat un gimnaziu, la care au chemat pe George Barițiu în 1836, gimnaziu care avea să ajungă liceu.

Neîndoielnic, această rețea era redusă în comparație mai ales cu rețeaua de școli medii ungare — zece gimnazii catolice, nouă reformate și două unitariene — dar și mulți români au fost elevi ai acestor instituții de învățământ (în anul școlar 1824–1825, din cei 278 elevi ai gimnaziului catolic ungar din Cluj, 98 erau români și situația era asemănătoare la gimnaziile din Alba Iulia, Arad, Baia Mare, Bistrița, Carei, Oradea, Sighetu Marmației, Șimleu Silvaniei, Târgu Mureș, Timișoara, Zlatna)[2]. În aceste școli limba latină era încă dominantă, ea fiind folosită în administrație, ca o limbă comună a imperiului poliglot. Aceasta și explică în parte prezența uneori însemnată printre elevi a românilor. Gimnaziile maghiare aveau două trepte: școlile gramaticale, primii trei ani, și „studia humaniora", alți doi ani. Clasele superioare, „de filosofie", funcționau în colegiile și gimnaziile mari, cu tradiție și ele însumau alți doi ani, fiind, de fapt, primul nivel al studiilor universitare. În afară de Cluj, ființau colegii și gimnazii cu vechi tradiții la Aiud, Târgu Mureș, Odorhei, Sfântu Gheorghe, Baia Mare, Alba Iulia, Sighet și Cristuru Secuiesc.

Românii nu beneficiau de învățământ universitar propriu, care s-a dezvoltat în epocă în Transilvania, în Partium și în Banat prin transformarea unor școli medii maghiare

---

[1] Paul Cornea, *Cultura și literatura română în perioada pașoptistă. Curente și tradiții*, în *Istoria literaturii române*, 2, p. 237.
[2] *Istoria învățământului din România*, redactor responsabil Ștefan Pascu, București, 1983, p. 293.

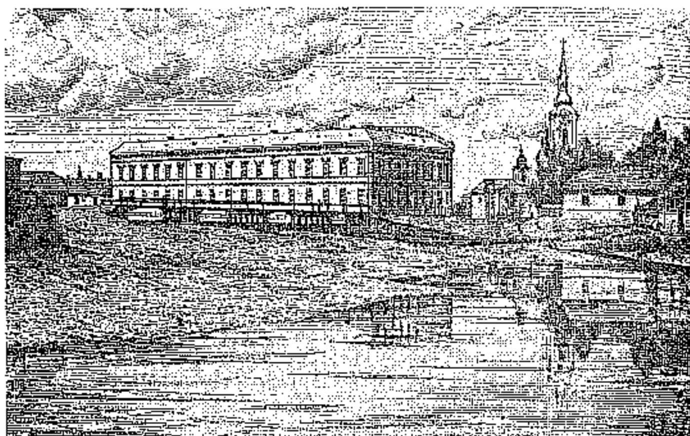

Fig. 149 Gimnaziul greco-catolic din Beiuș.

în colegii catolice sau calvine și formarea de facultăți juridice la Oradea — încă din 1780 —, la Cluj, Aiud, Târgu Mureș și Odorhei. La Sighetu Marmației funcționa o Academie de drept reformată, iar la Timișoara una romano-catolică. La Cluj exista, încă din 1775, un Institut de medicină chirurgicală, unde s-a afirmat Ioan Piuariu-Molnar. Colegiul universitar din Cluj cuprindea, în urma reorganizării din 1817, o Facultate de Medicină. În anul școlar 1836–1837 se constată aici 210 studenți în cadrul facultăților de Drept și de Filosofie[1].

În teritoriile unde fuseseră organizate regimente grănicerești s-a dezvoltat și o rețea de învățământ. Școlile principale funcționau în orașele reședință ale regimentelor din Orlat și Năsăud. Cursurile s-au făcut până în 1815 în limba germană, iar din acel an, și în limba română. La Orlat funcționau, în preajma anului 1850, trei profesori și un catehet; la Năsăud se studia limba germană, aritmetica, geografia Transilvaniei și Europei, istoria universală, biologia și fizica, pomicultura și legumicultura. Absolvenții acestor școli erau destinați cadrelor regimentelor, dar și recrutării din rândurile lor a unor funcționari civili. Funcționau, de asemenea, și școli „triviale", iar din 1826 s-a înființat la Năsăud și o școală pentru fiicele ofițerilor și funcționarilor din regiment, cu predare în limba germană[2].

[1] *Ibidem*, p. 367.

[2] *Ibidem*, p. 295–296.

Școli ființau și au fost dezvoltate și în Banat, în zona graniței militare: o școală de matematică la Caransebeș, care avea să funcționeze până în 1854, tot cu predare în limba germană, școli „triviale" germane, dar și o rețea de școli naționale, dezvoltată după 1830 și existând aproape în fiecare sat, cu predarea în limba română. În afara școlii capitale de la Caransebeș, cu trei-patru învățători, unde se predau geografia, istoria, geometria, dar și latina, mai funcționau școli normale la Panciova (Pančevo) și Biserica Albă (Bela Črkva) de câte patru clase, pentru care se aduceau manuale de la Viena. Ca și regimentele grănicerești din Transilvania, și regimentul banatic a oferit cadrul unei acțiuni de germanizare, dar a contribuit și la ridicarea culturală a populației românești din zonă.

În timpul Revoluției din 1848 problemele instrucțiunii s-au găsit într-un prim plan de atenție. În Principate a fost proclamată gratuitatea învățământului și dreptul fiecărui cetățean de a urma o școală în limba națională; s-a cerut ființarea de școli în toate satele și în orașe; școli de fete, universități la Iași, București și Craiova, o Politehnică, școli normale, școli de maiștri și școli comerciale. Prin *Petiția națională* de la Blaj s-a cerut „înființarea de școale naționale românești în toate satele și orașele", ca și a „unei universități române".

Biblioteci

Modernizarea a pătruns treptat și în administrarea fondurilor de carte. Cărțile, dar și manuscrisele, au început să se bucure de o atenție mai mare și, de asemenea, se înregistrează tendința organizării fondurilor mai importante de carte și a documentelor și manuscriselor, aflate mai ales în posesia mănăstirilor. Unele dintre biblioteci — cum ar fi cea a mănăstirii Neamț — au cunoscut și o creștere prin noi achiziții ori prin prelucrarea manuscriselor aflate în posesia lor.

Boieri cărturari și nobili transilvani au acordat toată grija sporirii colecțiilor lor, având uneori de înfruntat și rigorile cenzurii la importul de cărți. Biblioteca lui Grigore Brâncoveanu, cea de la Stânca a Roznovanilor, biblioteca lui Costache Conachi, cea a vistiernicului Dumitrache Ghica ori bibliotecile de la Scheia și Miclăușeni a familiei Sturdza, ca și bibliotecile lui Teleki Sámuel din Târgu Mureș, Batthyány Ignác de la Alba Iulia sau Samuel Brukenthal din Sibiu au fost printre cele mai de seamă. În 1821 biblioteca Batthyány cuprindea 18 211 titluri. Deschiderea pentru public a unora dintre aceste colecții, cum a fost cazul bibliotecii Brukenthal, în 1817, era și un semn al modernizării și al lărgirii cercului de cititori. De asemenea, au avut loc în Transilvania îmbogățirea fondurilor de bibliotecă ale colegiilor prin însemnate donații (colegiul reformat din Sfântu Gheorghe prin donația lui Mikó Imre și cel din Sighetu Marmației prin biblioteca lingvistului comparatist Gyarmathy Sámuel).

În perioada Regulamentului organic, urmându-se chiar stipulațiile acestuia, s-a trecut la organizarea de biblioteci publice în Principate. A fost luată hotărârea de a se constitui biblioteci publice pe lângă instituțiile de învățământ principale din capitalele celor două

principate și, de asemenea, de la Craiova. Din toate cărțile tipărite în țară trebuiau trimise câte cinci exemplare la instituțiile principale de învățământ din București și Iași și câte două la cea din Craiova. Era, de fapt, începutul depozitului legal de carte. Din fondurile de carte și manuscrise ale mitropoliilor și mănăstirilor au fost selectate, pentru aceeași destinație, mai ales cărți laice, prilej care a creat și condițiile punerii în ordine și întocmirii de evidențe. Bibliotecile de la Sf. Sava și de pe lângă Academia Mihăileană aveau să cunoască o importantă dezvoltare. În epocă s-a procedat și la schimburi de cărți între bibliotecile principale din Iași și București.

Au fost create, în Țara Românească, începând din 1840, și primele biblioteci județene în cancelariile magistratelor orașelor de reședință. De asemenea, tot în această perioadă au fost organizate în Moldova și Țara Românească cabinete de lectură ori „cazine", asemănătoare celor existente în Transilvania la Sibiu, Reghin, Sebeș, Brașov etc. Un astfel de cabinet a funcționat pe lângă Societatea de medici și naturaliști — creată, de altfel, la Iași inițial ca o „asociație de lectură" (*Leseverein*), unde se comandau peste hotare 12 reviste de specialitate în limbile germană și franceză. La București a fost înființat un astfel de „cazin" în 1836, unde se puteau citi periodice românești, dar și altele din Franța, Grecia, Austria și Germania.

Preocupări științifice

În condițiile de dezvoltare și progres general ale Europei, sunt înregistrate și realizări în domeniul științific, unde nu se asistă doar la o luare la cunoștință a unor succese de peste hotare, dar și la încercări de aliniere și integrare, pornindu-se, însă, evident, de la necesitățile proprii.

Economia agrară și dezvoltarea ei a reprezentat o preocupare constantă, căutându-se a se stimula dezvoltarea agriculturii, mai ales după integrarea Principatelor în schimbul internațional ca urmare a Tratatului de la Adrianopol. Preocupări de acest fel, chiar și la nivelul unor popularizări, se constată în principalele periodice ale epocii — de la „Curierul românesc", la „Albina românească" și la „Gazeta de Transilvania" — ca și în unele periodice speciale ca „Foaia sătească" în Moldova ori „Învățătorul satului" în Țara Românească. Deși efemeră, „Propășirea" ieșeană a publicat, la rândul ei, studii de un nivel mai înalt referitoare la economia agrară ori agronomie, datorate lui Ion Ionescu și Ion Ghica. În aceeași măsură, au existat preocupări privind starea țărănimii, în 1826 Dinicu Golescu făcând aspre observații critice, rezultate în urma călătoriilor și comparațiilor pe care le putuse face. Ion Ionescu și Nicolae Bălcescu aveau să-și expună și ei preocupările și constatările în această privință, în anii premergători revoluției din 1848.

Probleme privind dezvoltarea comerțului, urmărindu-se atât o integrare în schimbul internațional, cât și o accentuare a relațiilor economice dinlăuntrul spațiului românesc, inclusiv Transilvania, au reprezentat și ele obiecte de studiu. Ion Ghica a scris în „Propășirea" studiul său despre *Unirea vămilor între Moldova și Valahia*, Barițiu a abordat în 1845, în mai multe articole, chestiunea legăturilor comerciale dintre Transilvania și Principate, date importante în această privință fiind cuprinse și în *Erdélyország statisztikája* (Statistica Transilvaniei) a lui Kővári László. În Transilvania, mai ales, n-au lipsit preocupări privind băncile. Brassai Sámuel a scris volumul *Bankismeret* (1842), iar Stephan Ludwig Roth, *Der Geldmangel und die Verarmung in Siebenbürgen, besonders unter den Sachsen* (1843).

Fig. 150 Petrache Poenaru.

În Transilvania au existat cu precădere preocupări privind dezvoltarea industrială, care s-au constatat atât la George Barițiu, cât și la Kővári László ori la I. Hintz, ultimul scriind *Stand der Privatindustrie, der Fabriken, Manufakturen und Handlungen in Siebenbürgen im Jahre 1844*. În Țara Românească, cel care s-a arătat cel mai interesat în legătură cu problema industriei, a cărei dezvoltare era, de altfel, încurajată și de Regulamentul organic, a fost Petrache Poenaru, în timp ce în Moldova economistul Nicolae Suțu a publicat, în 1838, un raport privind situația și perspectivele industriei.

Deși aflată la începuturile modernității, știința medicală și-a dovedit viabilitatea. În Moldova s-a constituit și a activat Societatea de medici și naturaliști. Dr. Ștefan Piscupescu a publicat *Oglinda sănătății și a frumuseții* (1829) și *Mijloace de ocrotire a ciumei* (1842). Importantă a fost lucrarea dr. Constantin Caracaș *Topografia Țării Românești și observații antropologice privitoare la sănătatea și bolile locuitorilor săi* (1830). Dr. C. Vârnav și dr. N. Kretzulescu, primii fii de boieri care au îmbrățișat profesiunea medicală, au fost activi, cel dintâi scriind o teză intitulată *Rudimentum physiographiae Moldaviae*, iar cel de-al doilea, în 1843, un manual de anatomie. Transilvăneanul dr. Vasile Popp a scris prima lucrare medicală în limba română: *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna* (1821), iar dr. P. Vasici a publicat, în 1830, *Antropologhia* și în 1831 *Dietetica*. În Transilvania, Szilági Miklós, profesor la Școala chirurgicală din Cluj, și Lengyel Dániel se preocupă de probleme de balneologie, ultimul evidențiindu-se și în domeniul chirurgiei. Lészai Dániel înregistrează rezultate bune în stomatologie, iar Oroszhegyi Józsa studiază problemele igienei publice (după Revoluția din 1848–1849 și-a desfășurat activitatea în Principate).

Transilvănenii Bolyai Farkas și fiul său Bolyai János s-au distins prin activitatea lor didactică și științifică ca matematicieni, cel de-al doilea orientându-și cercetările în direcția geometriei neeuclidiene. Teodor Stamati, profesor la Academia Mihăileană, a introdus pentru prima oară în Principate un laborator experimental de fizică și chimie. Merită a fi menționată, în domeniul științelor naturii, și lucrarea consacrată florei Transilvaniei, *Enumeratio stirpium magno Transylvaniae principatui praeprimis indigenarum*, în patru volume, apărute în cursul anilor 1816–1846, care l-a avut ca autor pe medicul Johann

Fig. 151 Iordache Golescu.

Christian Baumgarten din Sighişoara; eforturile sale se vor adăuga, spre mijlocul secolului al XIX-lea, şi cele ale lui Michael Fuss şi Ferdinand Schur.

Preocupările filologice ocupau un loc central. Bătălia pentru afirmarea limbii naţionale s-a reflectat în activitatea unor cărturari. În 1821, Constantin Diaconovici-Loga, în *Chemarea la tipărirea cărţilor româneşti*, recomanda: „Trebuie tocmai în limba maicii să ne luminăm"[1]. Un an mai târziu, el scotea la Buda *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*. Deosebit de însemnată a fost *Gramatica românească* a lui Ioan Heliade Rădulescu, tipărită în 1828 la Sibiu. Patru ani mai târziu, Heliade a publicat studiul său *Repede aruncătură de ochi asupra limbii şi începutului românilor*, criticând exagerările daciste şi slavoniste. Gheorghe Săulescu, adept al etimologismului, a tipărit la Iaşi *Gramatica românească*, în trei volume.

În 1840, Iordache Golescu îşi tipărea un manuscris la care lucrase de peste un deceniu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticeşti*, în vreme ce Heliade a început să se îndrepte pe o cale greşită, ceea ce s-a reflectat în studiul său *Paralelism între dialectul român şi italian*, în care mergea până acolo încât ajunsese să susţină că limbile română şi italiană nu erau decât „dialecte" ale unei limbi unice. Tot în 1840, August Treboniu Laurian a publicat *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae*, în care căuta să facă a fi acceptate forme latinizante inexistente, dar latinismul nu a putut izbândi. Un rol pozitiv l-a avut Timotei Cipariu care, deşi partizan al latinismului, s-a arătat a fi un erudit de înalt nivel, care a deschis drum lingvisticii moderne româneşti, el având un rol de seamă şi în adoptarea alfabetului latin, pe care l-a introdus în periodicul său „Organul luminării", în 1847. Importante au fost şi procesele de unificare şi formare a limbii moderne, care au rezultat din activitatea oamenilor de cultură şi din strânsele legături şi colaborări care s-au dezvoltat între aceştia dincolo de hotarele propriilor lor ţări, înăuntrul spaţiului românesc.

Filologia şi lingvistica a preocupat în epocă şi pe unii învăţaţi maghiari transilvani. Gyarmathy Sámuel a pus bazele gramaticii comparate a limbii maghiare şi a avut un rol hotărâtor şi în stabilirea apartenenţei acestei limbi la familia limbilor fino-ugrice. Kőrösi Csoma Sandor, savant orientalist, ajunge în 1823 în Tibet unde stă până în 1830, studiind cultura tibetană. În 1834 a publicat gramatica limbii tibetane şi dicţionarul tibetano-englez, fiind întemeietorul tibetologiei.

[1] Apud *Istoria literaturii române*, 2, p. 107.

Însemnate au fost şi străduinţele întreprinse pentru culegerea folclorului de Gheorghe Asachi, Costache Negruzzi, Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Anton Pann, Cezar Bolliac, Nicolae Bălcescu, Timotei Cipariu şi Nicolae Pauleti. Preocupări legate de folclorul maghiar au existat, de asemenea, concretizate, între altele, în revista „Remény" din Cluj şi în activitatea lui Kriza János. Sasul J.K. Schuller s-a ocupat atât de culegerea folclorului săsesc, cât şi de folclorul românesc. Importantă a fost şi publicarea, de către fraţii Arthur şi Albert Schott, în 1845, a basmelor româneşti într-un volum — *Wallachische Märchen*.

Istoriografia

Istoriografia a înregistrat însemnate progrese, mai ales în deceniile patru şi cinci ale secolului al XIX-lea. Ea a dobândit trăsături noi, ştiinţifice, dar şi naţionale şi, totodată, s-a integrat metodologic istoriografiei europene[1].

O parte din scrieri s-au referit la evenimentele din 1821, unele fiind întocmite în preajma desfăşurării lor, iar altele cu mult mai târziu. Ioan Dârzeanu, Zilot Românul (Ştefan Fănuţă), Naum Râmniceanu, Mihai Cioranu, Chiriac Popescu, Constantin Izvoranu în Ţara Românească şi Alexandru Beldiman şi Vasile Pogor în Moldova sunt martori — unii chiar participanţi — şi, în acelaşi timp, comentatori ai respectivului moment istoric. Lor li s-au adăugat doi greci, Atanasie Xodilos şi Ilie Fotino. Aceste scrieri n-au fost însă realizate sub semnul modernităţii, iar autorii lor sunt, în cea mai mare parte, nişte cronicari întârziaţi.

Dar, în anii următori, în perioada regulamentară în ceea ce a privit Principatele, s-a asistat la o treptată integrare a istoriografiei române în cea generală şi, de asemenea, la o translaţie a centrului ei de greutate din Transilvania — unde se afirmase puternic Şcoala Ardeleană în perioada anterioară, culminând cu *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior — în Principate. Formula „istoria este cea dintâi carte a unei naţii", în exprimări apropiate, este folosită pe rând de Gheorghe Asachi, Gheorghe Săulescu, Florian Aaron şi Nicolae Bălcescu, Ioan Maiorescu declarând istoria drept „cartea vieţii pentru veacurile trecute".

Interesul pentru istorie este general, pentru cea universală, dar şi pentru cea naţională, evident în directă corelare cu dezvoltarea procesului de desăvârşire a naţiunii moderne. Istoria devine una din armele mişcării naţionale şi ei în revine să educe, dar şi să sprijine, acţiunile de afirmare a naţiunii, oferind temeiuri ideologice. Latinitatea, continuitatea, marile momente şi personalităţi ale trecutului sunt puse în evidenţă. Aproape toţi oamenii de cultură au recurs la istorie într-un fel sau altul.

Trecerea dintr-un domeniu apropiat de creaţia literară la cel ştiinţific, urmându-se, pe cât se putea, evoluţia generală a istoriografiei universale, este evidentă în privinţa spaţiului românesc. De asemenea, se asistă la o treptată extindere a bazei de informaţie,

[1] Vezi mai ales pentru dezvoltarea istoriografiei: Vasile Cristian, *Istoriografia paşoptistă*, Iaşi, 1996.

dar și a sferei domeniilor abordate. Instituțiile, evoluția administrației, moravurile, viața cotidiană au intrat în atenția istoricilor, ceea ce se explica și prin necesitățile practice cu care era confruntată societatea românească, aflată într-un multiform proces evolutiv și modernizant.

Istoriei i se rezervă un important rol educativ, mai ales celei a românilor și de aceea Asachi afirma în 1829 că se simțea o „simțitoare lipsă a unei istorii naționale, alcătuită cu scumpătate în limba românească"[1]. Prin istorie se urmărea să se formeze și să se întărească conștiința națională. „Deschizând istoria, susținea Florian Aaron în 1843, aflăm că state mici și neînsemnate, în care au domnit patriotism și duh public, au desfășurat, în vremi de primejdie, un curaj și o putere care ne fac să ne mirăm"[2]. În același an, George Barițiu afirma și el că „dacă dorim înadins a face pe români patrioți buni... trebuie neapărat să le deschidem și lor ascunsele istoriei patriotice"[3]; în anul următor, el cerea ca „pruncii noștri să se culce și să se scoale cu istoria patriei în mână"[4]. Istoria era destinată să contribuie, prin exemplele ei, la o asanare a moravurilor și a comportamentelor, să devină un instrument împotriva „grozavei stricăciuni a năravurilor în patria noastră", cum pleda Ioan Maiorescu[5].

Dar istoria — „adevărat catehism național și politic", potrivit lui Barițiu[6] — avea și o însemnătate practică, legată de marile probleme ale societății românești: relația cu puterea suzerană, critica feudalismului, chestiunea agrară; istoria trebuia să folosească și pentru „ocrotirea driturilor" țării. Totodată, ea trebuia să ajute la formarea diriguitorilor națiunii, elitelor naționale; de aceea, saluta Heliade, în 1829, traducerea lucrării lui Condillac, datorată lui de Grigore Băleanu, *Cum trebuie să se folosească de istorie un conducător*, iar Kogălniceanu considera istoria „măsura sau metrul", el sfătuind: „Întrebați dar istoria și veți ști ce suntem, de unde venim și unde mergem, trecutul și viitorul"[7].

Istoriei i se rezervă, în perioada primei modernizări, inițiată în deceniul al patrulea, un loc important, dar semnificativă este tendința de a se alătura studiului istoriei universale, dominant, până atunci, cel al istoriei naționale. În regulamentul școlar întocmit de Petrache Poenaru se recomanda, de altfel, completarea istoriei universale cu „istoria românească"[8]. A avut loc o treptată întregire a cursului de istorie universală cu unul de istorie națională, consacrat fiecărei provincii, dar ținând seama și de ansamblul spațiului românesc. Barițiu evidenția limpede în 1844 că „nici o țară din aceste în care vedem despărțită pe vechea Dacie nu poate avea istorie până nu se va cunoaște și istoria celorlalte"[9].

[1] „Albina românească", nr. 1/1829, p. 32.
[2] Florian Aaron, *Patria, patriotul și patriotismul*, București, 1843, p. 22.
[3] „Gazeta Transilvaniei", nr. 6/1843, p. 370.
[4] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 7/1844, p. 2.
[5] *Ioan Maiorescu*, sub îngrijirea lui N. Banescu și V. Mihăilescu, București, 1912, p. 13.
[6] „Gazeta de Transilvania", nr. 8/1845, p. 195.
[7] Prefața din 1852 a *Letopisețelor*, în *Opere*, ediția Al. Zub, 2, București, 1976, p. 404.
[8] V.A. Urechia, *op. cit.*, 4, p. 280.
[9] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 7/1844, p. 169.

Termenul de *Dacia* și cel generalizant de *românesc* au apărut des, iar între cei care slujeau pe muza Clio în fiecare dintre cele trei țări au existat strânse legături și conlucrări. În Principate au fost prezenți, deosebit de activi, transilvănenii Bojincă, Aaron, Maiorescu și Laurian. Barițiu și Bălcescu au avut repetate contacte, iar munteanul Bălcescu și cu moldoveanul Kogălniceanu au proiectat o conlucrare. Cea dintâi lucrare a lui Bălcescu a fost publicată în 1844 la Iași în „Foaia", care ar fi trebuit să fie intitulată „Propășirea". Printre corespondenții publicațiilor periodice tratând teme de istorie se regăseau cărturari din întreg spațiul românesc. Muntenii Grigore Pleșoianu și Heliade au colaborat, de exemplu, la „Albina românească" a lui Asachi. Munteanul Bălcescu și transilvăneanul August Treboniu Laurian au fost redactorii „Magazinului istoric pentru Dacia". Mai importantă a fost influența pe care au exercitat-o istorici de talia lui Kogălniceanu și Bălcescu asupra confraților lor, dar și asupra publicului intelectual din întreg spațiul românesc.

Mari personalități ale trecutului ca Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare, Matei Basarab și Vasile Lupu și, mai ales, Mihai Viteazul s-au impus atenției ansamblului istoriografiei românești, în mod deosebit cel din urmă, adevărată *trăsătură de unire* a spațiului românesc. Damaschin Bojîncă, în „Biblioteca românească" — *Vestitele fapte și peirea lui Mihai Viteazul* —, Florian Aaron în *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Românești*, în care voievodului i se consacră un tom întreg și, mai ales, Nicolae Bălcescu au acordat domnului un loc aparte, el reprezentând, după Aaron, „punctul cel mai înalt al slavei românești"[1].

Dar istoriografia aceasta n-a rămas închistată într-o tematică națională restrânsă. Dimpotrivă, exista strădania unei încadrări și integrări europene. Cel puțin o parte dintre istoricii epocii s-au format în contact cu centre universitare renumite — Paris, Viena, Berlin, Roma — și unii dintre ei chiar în contact direct cu personalități de marcă ale istoriografiei romantice, ca Michelet — având aprecieri de respect postum pentru Bălcescu — sau Ranke — profesorul lui Kogălniceanu — și, totodată, lecturile lor au cuprins pe Gibbon, pe Thierry, pe Herder, pe Guizot etc, unii dintre aceștia având chiar lucrări traduse și publicate în limba română. Printre autorii traduși în limba română s-au mai numărat Montesquieu, Guizot, Thornton, Goldsmith și rusul Ivan Kaidanov.

Istoriei i se asigură un loc deosebit în învățământ, mai ales istoriei universale, dar și celei naționale. În *Înștiințarea* lui Florian Aaron pentru școala de la Golești se anunțau cursuri de istorie pentru fiecare an de studiu, cu excepția celui dintâi. Istoria romanilor, istoria „noroadelor celor mai vestite din Europa", istoria „noroadelor celor vechi" și, desigur, istoria „pentru începutul românilor" sunt avute în vedere. Catedre și cursuri de istorie universală sunt prezente în instituțiile de învățământ de nivel mediu și, totodată, a apărut din ce în ce mai evidentă, ca materie, inițial în subsumare dar apoi de-sine-stătătoare și istoria națională.

[1] *Cuvântul ce s-au zis de D. Medelnicerul F. Aaron, vice-directorul Colegiului național și totodată profesorul de Istoria generală*, în V. A. Urechia, *op. cit.*, 2, p. 21.

Fig. 152 Florian Aaron.

Inițial, tezele Școlii Ardelene erau încă dominante. Istoriei românilor i se acorda o atenție prioritară în „Biblioteca românească". Nu numai ardelenii, dar și unii munteni ori moldoveni, ca Grigore Pleșoianu și Ioan Albineț, se declarau adepți ai romanității pure a românilor. Pentru Florian Aaron dacii erau o „nație barbară", dar el a acceptat totuși că proveniența coloniștilor romani din Dacia nu era doar din Italia, ci „din toată lumea romană". Treptat, aveau să se înregistreze distanțări și nuanțări la adresa tezelor excesive. În această privință, Kogălniceanu s-a arătat un ferm adversar al „romanomaniei". Tot el a început istoria românilor cu dacii, considerând că nu toți au fost nimiciți. Dar chiar dacă au apărut distanțări de tezele excesive ale Școlii Ardelene, Petru Maior a continuat să ocupe o poziție dominantă în mentalul tuturor istoricilor. „Cetirea acestei cărți — scria George Barițiu — străbătu ca o scânteie toată ființa noastră"[1]. De asemenea, se acorda multă atenție lui Gheorghe Șincai, primul tom al *Hronicii* acestuia fiind publicat la Iași de Gherman Vida în 1843.

Culegerea și publicarea de izvoare, în vederea creării unei baze de informare temeinice pentru studiile istorice, a reprezentat o preocupare evidentă în epocă. Barițiu considera în 1844 că „se cer documente, fapte adeverite", evidențiind însemnătatea întemeierii lucrărilor pe o baza documentară. La rândul său, Gheorghe Asachi cerea, încă din 1829, ca o lucrare în domeniul istoric să fie întemeiată pe o astfel de bază, extinsă însă la documentele „mistuite" din arhivele străine, în Polonia, Rusia și Constantinopol[2].

În 1825 a fost tipărită, la Neamț, *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir (sub titlul *Scrisoarea Moldovei*!), iar în 1835–1836, la Iași, a fost editat în două volume *Hronicul vechimii moldo-vlahilor*, retușat însă de cenzură. Dinicu Golescu a publicat, în 1826, la Buda, o culegere grupând tratatele ruso-turce relative la Principate. Deosebit de importantă a fost editarea primelor două volume din *Letopisețele Țării Moldovei*, pregătite de Kogălniceanu. Tot acesta a publicat, în 1845, la Iași, în limba franceză — ceea ce reprezenta o formă de integrare în istoriografia europeană a epocii — o culegere de izvoare referitoare la istoria lui Petru cel Mare, Carol al XII-lea, Stanisław Leszczyński, Cantemir și Brâncoveanu. Revistele istorice din epocă — „Arhiva românească" și „Magazin istoric pentru Dacia" — au acordat întreaga atenție publicării de izvoare, mai ales a cronicilor și documentelor. În 1837 a fost editată o traducere din limba greacă a cronicii lui Stavrinos consacrată lui Mihai Viteazul.

---

[1] *Lectura unui tânăr*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 2/1839, p. 81–96, 99–102.
[2] Vasile Cristian, *op. cit.*, p. 42.

Pentru conservarea izvoarelor istorice au fost constituite în Principate serviciile de arhivă, în Moldova fiind numit la conducerea Arhivei Statului chiar Gheorghe Asachi. În 1832 s-a efectuat o catagrafie a monumentelor istorice din Țara Românească. În atenție s-au aflat nu numai cronicile și documentele, dar și inscripțiile și monedele. Au început să fie alcătuite colecții și s-au pus bazele unor muzee, în Moldova prin activitățile Societății de medici și naturaliști, iar în Țara Românească, primul „depozit" de piese arheologice a fost organizat pe lângă Colegiul Sf. Sava. Importante au fost și silințele de colecționari ale lui Nicolae Mavros sau ale lui Mihail Ghica, în Țara Românească, ori ale lui Teodor Balș și Gheorghe Ventura, în Moldova.

Un domeniu nou a fost și cel al arheologiei. Călătorii arheologice au fost întreprinse de August Treboniu Laurian, Cezar Bolliac, Nicolae Bălcescu, Grigore Alexandrescu și Dimitrie Bolintineanu. Gheorghe Săulescu a publicat în 1838 o „descriere istorico-gheografică a Cetății Caput Bovis" de lângă Galați[1], îndemnând totodată la practicarea arheologiei, iar Alexandru Popovici, inginer hotarnic moldovean stabilit la Cerneți, a alcătuit niște *Note și date arheologice și istorice*[2], rămase în manuscris. Preocupări arheologice a avut și Vladimir Blaremberg. În fața primejdiei distrugerii unor vestigii prețioase, s-au luat măsuri în Țara Românească pentru conservarea arheologică, stabilindu-se ca „nimeni să nu fie volnic a scormoni în pământ și a scoate obiecte de antichitate"[3].

Istoricii acestei epoci au fost în mare parte niște militanți încadrați mișcării naționale și activitatea lor istoriografică a reflectat necesitățile acesteia; unii s-au afirmat în timpul Revoluției din 1848 și au fost apoi bărbați politici marcanți în statul național și modern. Acești istorici s-au încadrat în general curentului istoriografiei romantice dominant în epocă, dar, în același timp, au demonstrat mult pragmatism în activitatea lor concretă. Trebuia să se realizeze o aliniere la istoriografia universală, trebuiau întocmite sinteze destinate atât românilor, cât și străinătății, dar și studii care să ofere temeiuri în probleme fundamentale ale procesului de construire ale statului și societății moderne — ca cea agrară sau cea privind organizarea modernă a forțelor armate — trebuiau publicate izvoare — fundamente neapărate ale oricărei istoriografii moderne.

Deși izvoarele de care puteau dispune erau relativ restrânse, istoricii acestei epoci au realizat un număr de sinteze. Florian Aaron a scris *Idee repede de istoria Principatului Țării Românești*, publicând în anii 1835–1838 trei volume, cel din urmă încheindu-se cu domniile lui Radu Șerban și a lui Radu Mihnea. În anul 1839 a publicat apoi o sinteză intitulată *Manual de istoria Principatului României*. Peste șase ani, Ioan Albineț avea să publice la Iași un *Manual de istoria Principatului Moldovei*. În „Magazin istoric pentru Dacia", August Treboniu Laurian a dat și el la lumină două sinteze, în 1846 și în 1847, cea dintâi privind *Starea politică și religioasă a românilor din Transilvania*, iar cea de-a doua *Temișana sau scurtă istorie a Banatului*. Cea mai importantă sinteză a fost însă cea

---

[1] „Foaie pentru minte, inimă și literatură" nr. 1/1838, p. 81–96, 99–102.
[2] BAR, ms. 291, 192 f.
[3] Vasile Cristian, *op. cit.*, p. 137.

realizată de Kogălniceanu, în 1837, la Berlin, ea fiind publicată în limba franceză. Această sinteză avea în vedere istoria întregii națiuni, deși n-a fost realizat decât primul volum, care cuprindea istoria veche și istoria Țării Românești până spre 1800. Dar un impact mai puternic l-a avut *Cuvântul pentru deschiderea cursului de istorie națională*, rostit de Kogălniceanu în toamna anului 1843, la Academia Mihăileană. Importante au fost și studiul lui August Treboniu Laurian, *Discurs introductiv la istoria românilor*, ca și *Discursul preliminar despre izvoarele istoriei românilor* al lui Bălcescu, care au indicat treapta de modernitate atinsă de istoriografia română în preajma Revoluției din 1848, dar și largul evantai de izvoare pe care istoricii îl aveau în vedere. O mențiune mai merită și *Hronologhia și istoria universală prelucrată pe scurt*, realizată de Gheorghe Săulescu, în două volume și publicată la Iași în 1837.

Tot în aceeași perioadă, în afara articolelor cu caracter istoric prezente în multe publicații periodice, au apărut primele reviste consacrate exclusiv domeniului istoriografic. În afara „Bibliotecii românești" a lui Zaharia Carcalechi — cu 160 de prenumeranți în Țara Românească —, în care au fost publicate studii istorice, tot lui Kogălniceanu i-a revenit — după un proiect nerealizat al lui Alexandru Popovici — să fie primul editor al unei reviste dedicată numai istoriei. El a înființat, în 1840, „Arhiva românească", primul tom fiind urmat în 1845 de un al doilea tom, amândouă fiind publicate la Iași. În Țara Românească, Bălcescu și transilvăneanul August Treboniu Laurian au scos, începând cu 1845, cinci tomuri din „Magazin istoric pentru Dacia". Dacă primul tom al revistei lui Kogălniceanu a avut un tiraj restrâns de 100 de exemplare, revista lui Bălcescu a ajuns la tiraje de până la 1 500 exemplare, având și o răspândire în tot spațiul dacic. În amândouă revistele s-a dat o atenție deosebită publicării izvoarelor istorice. În 1844–1847 a publicat și Asachi — însă neregulat — „Arhiva Albinei pentru arheologie română și industrie". Materiale importante din domeniu au fost date la lumină și în periodicul bilingv „Le Glaneur Moldo-Valaque. Spicuitorul moldo-român" și, de asemenea, în 1844, în „Propășirea".

Istoriografia maghiară din Transilvania a reflectat problematica națională și socială a epocii, impunându-se stăpânirea unor temeinice cunoștințe istorice. Totodată, acum se fac încercări serioase pentru a lega momentele principale ale istoriei țării cu cele ale istoriei universale, evident în corelare cu problemele cu care se confrunta societatea. Wesselényi Miklós a lansat un concurs pentru o lucrare de istorie comparată a țărănimii din Europa. În lucrarea sa *Balitéletekről* (Despre prejudecăți), el a schițat evoluția instituției iobăgiei în Transilvania și Ungaria, iar în *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* (Discurs în problema națiunii maghiare și slave) a analizat conexiunile dintre marea Revoluție franceză și mișcările naționale din Europa de centru și de răsărit. Anuarele lui Szilágyi Ferenc sub titlul *Klio* s-au bucurat de o largă răspândire.

Preocuparea pentru culegerea și editarea sistematică de izvoare istorice a fost, de asemenea, prezentă. Kemény József și Kovács Nagyajtai István au editat colecția de izvoare *Erdélyország Történetei Tára* (Magazin istoric privind Transilvania), cuprinzând documente și izvoare narative din secolele XVI și XVII. La rândul său, Teleki József a pregătit — până în 1843 — monumentala sa lucrare, publicată apoi între 1852 și 1863, în 12 volume, *Hunyadiak kora Magyarországon* (Perioada Huniazilor în Ungaria); tot el, istoric de nivel european, avea să elaboreze ampla monografie *Hunyadi János élete* (Viața lui Ioan de Hunedoara).

Foarte activi în domeniul istoriografiei au fost și sașii transilvani. Întrucât dezvoltaseră încă din Evul Mediu o puternică conștiință de sine nu au mai resimțit acum nevoia unei autodefiniri. Ei au dispus prin *Verein für siebenbürgische Landeskunde* de o adevărată instituție academică, care nu s-a limitat doar la cercetarea istoriei sașilor, ci și-au îndreptat atenția și spre istoria românilor și a maghiarilor.

Presa

În anul Revoluției din 1821, Zaharia Carcalechi a editat o publicație periodică la Buda „pentru nația românească", căreia i-a dat titlul „Biblioteca românească". Extrase din Eutropius, două nuvele, anecdote, o rubrică de „folositoare" învățături și alta intitulată „izvoru cărților", iată conținutul celei dintâi reviste culturale, în forme încă primare. O a doua serie, în opt fascicule, avea să apară în anii 1829–1834, având un caracter problematic mai complex. O a doua publicație periodică în această epocă, de data aceasta o adevărată gazetă, a fost „Fama Lipscăi" sau „Fama Lipschii pentru Dația", cu șapte numere publicate la Leipzig din iunie și până în noiembrie 1827 sub redacția a doi tineri români, munteanul I.M.C. Rosetti și moldoveanul Anastasie Lascăr.

Dar, odată cu sfârșitul celui de-al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, publicistica periodică românească a intrat într-o etapă decisivă a existenței ei. Până la Revoluția din 1848, a apărut o întreagă salbă de periodice, în spațiul românesc, unele efemere, dar altele statornice. Între 1829 și 1847 au fost publicate 43 de periodice (în afara celor maghiare și săsești în Transilvania) la care s-a adăugat continuarea amintită a „Bibliotecii românești". Ele au apărut: 16 la București, 15 la Iași, cinci la Brașov, câte unul la Galați, Brăila, Craiova și Blaj, sau 21 în Țara Românească, 16 în Moldova și șase în Transilvania. Se remarcă rolul marcant deținut de orașele București, Iași și Brașov (ultimul situat chiar în centrul teritoriului românesc). O clasare problematică indică că dintre aceste periodice — cinci având un dublu profil — 17 au fost periodice culturale, patru de „învățături folositoare" și de popularizare a științei și două bisericești. Zece au avut un caracter general, cuprinzând laolaltă o problematică de informare politică, economică și culturală, lor adăugându-li-se și trei periodice oficiale. Au mai existat, ca semn al noilor timpuri și al modernizării, 13 periodice economice, nouă dintre ele având un profil pur economic. Ceea ce a fost important a fost faptul că 32 de periodice au apărut timp de cel puțin un an, că 16 au fost publicate timp de trei ani, 12 timp de cinci ani și nouă peste cinci ani. Evident, în această perioadă premergătoare Revoluției din 1848, presa periodică românească a devenit o realitate stabilă.

АЛБИНА РОМѪНЕСКЪ

Fig. 153 „Albina Românească".

DACIA
LITTERARA
Michail Kogălniceanu

Fig. 154 „Dacia literară".

Periodicele având un profil general au apărut în cursul unor etape mai lungi, cele dintâi și cele mai importante fiind „Curierul românesc" al lui Ion Heliade Rădulescu și „Albina românească" a lui Gheorghe Asachi, apărute statornic începând în 1829, iar în Transilvania, după efemera „Foaia Duminecii", George Barițiu a publicat începând din 1838 „Gazeta de Transilvania". A fost dată atenție mai ales comerțului și prioritar celui extern, având în vedere integrarea Principatelor în schimbul internațional, dar și agriculturii, unele periodice abordând și o tematică „industrială". Semnificativă a fost publicarea unor periodice cu caracter comercial la Brăila și Galați, principalele porturi dunărene ale Principatelor: „Mercur, jurnal comerțial al portului Brăila" (1839–1847), care a avut și o ediție italiană, precum și „Dunărea, jurnal de comerciu, agricultură și navigație" (Galați, 1846–1850), editat și în limba italiană sub titlul „Il Danubio".

Periodicele culturale și de popularizare a științei, unele cu o lungă perioadă de apariție — „Curier de ambe sexe" ori „Foaie pentru minte, inimă și literatură" — au ocupat o poziție însemnată în ansamblul publicațiilor de acest fel. Au apărut reviste specializate pentru promovarea literaturii: „Curier de ambe sexe", „Alăuta românească" și, mai ales, „Dacia literară", publicată de Kogălniceanu la Iași, în 1840, iar în domeniul istoriei amintitele „Arhiva românească", în 1840, datorată aceluiași și „Magazinul istoric pentru Dacia", coeditat la București de Bălcescu și Laurian (1845–1848). „Gazeta Teatrului Național" (București, 1835–1836) a demonstrat locul important pe care îl ocupa teatrul în viața social-culturală. Dr. Vârnav a fost redactorul periodicului „Povățuitorul sănătății și al economiei casnice", publicat în 1844 și 1845.

Tipărirea de periodice în limbi străine ori bilingve — utilizându-se italiana, germana, greaca și mai ales franceza — ori cu articole traduse în limba franceză (în primul rând în principalele periodice „Curierul românesc" și „Albina românească") este o altă caracteristică a presei periodice din Principate în deceniile premergătoare revoluției din 1848. Pe plan cultural se face remarcat, în această categorie, periodicul bilingv scos de Asachi, în 1841, la Iași: „Spicuitorul Moldo-Român. Le Glaneur Moldo-Valaque".

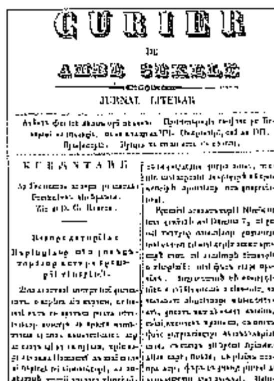

CURIER
DE
AMBE SEXE
JURNAL LITERAR

Fig. 155 „Curier de ambe sexe".

Periodicele românești reușesc să se situeze la un nivel elevat sub influența presei europene. Informația lor externă era culeasă cu precumpănire din periodice franceze și germane, dar și din alte periodice europene, iar problematica era variată, pe toate planurile, rezervate fiind doar comentariile politice, într-o perioadă în care cenzura, controlată de Rusia protectoare funcționa; mai ales lipsea comentariul politic intern.

„Albina românească" și-a început apariția în 1829 cu circa 200 exemplare, răspândite mai ales în Moldova; „Curierul românesc" nu a depășit în anii 1836–1843 cifra de 300 abonați pe an, pentru a ajunge totuși în 1844 la 1 300 abonați. Foile lui Barițiu din Brașov au avut circa 600 abonați în anii 1839–1847. Dintre revistele de cultură, dacă „Propășirea" a fost tipărită într-un tiraj extrem de restrâns de 40 de exemplare, „Gazeta Teatrului Național" a fost scoasă în 1 000 de exemplare, iar „Magazinul istoric pentru Dacia" a atins tirajul record de 1 500 exemplare, fiind răspândit în întreg spațiul românesc. Nu tirajul ori numărul abonaților indicau totdeauna și *măsura* răspândirii unui periodic în societate, ci răspândirea teritorială și numărul real al cititorilor. În „înștiințarea" prin care era anunțată în 1829 apariția „Curierului românesc" se arăta că în jurul părinților se vor aduna copiii „ca să citească ei singuri *sau să asculte* gazeta", iar în programul „Învățătorului satului" lucrul este și mai limpede expus: „...deși cei mai mulți țărani nu știu să citească, dar în fiecare sat se află, de nu mai mulți, măcar cinci șase oameni care știu să citească... aceștia dar... *sunt destui pentru împrăștierea cunoștințelor*"[1].

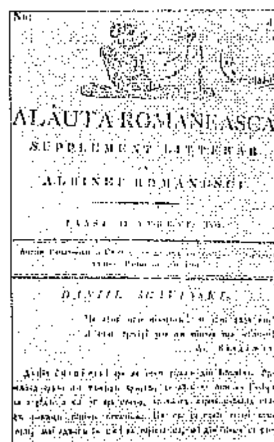

ALĂUTA ROMÂNEASCĂ

Fig. 156 „Alăuta Românească".

[1] Al. Sadi-Ionescu, N. Hodoș, *Publicațiile periodice românești*, 1, București, 1913, p. 176, 240.

Fig. 157 „Gazeta Teatrului Național".

Periodicele etapei 1829–1848 au apărut sub semnul modernizării, al străduințelor de aliniere a românilor lângă națiunile mai înaintate ale vremii, cât și sub acela al unității. Deseori, titlurile unora dintre aceste periodice evocau unitatea poporului român prin menționarea *Daciei* sau prin cuprinderea adjectivului *românesc* ori chiar a substantivului *România* (titlu care a fost dat primului cotidian apărut la București în 1837!). În „înștiințări" sau programe ideea unității era, de asemenea, nu rareori evidențiată, menționându-se întreaga națiune. „Dacia literară" sublinia că țelul ei era de a înlesni „realisația dorinții ca românii să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți", iar „Propășirea" menționa că urmărea „să împărtășească cetitorilor... o idee dreaptă și îndestulătoarte a mișcării literare din Moldova, Valahia și Transilvania"[1].

Periodicele au evidențiat unitatea românilor, prin colaboratorii dintr-una din țările române, care au fost prezenți ca autori în publicații din altă țară, prin stabilirea punctelor de încheiere a abonamentelor în întreg spațiul geografic locuit de români, cât mai ales prin răspândirea efectivă relevată de listele de prenumeranți. Volumul I din 1821 al „Bibliotecii românești", deci chiar înaintea etapei 1829–1847, a înregistrat 88% din abonații săi în Moldova și Țara Românească, iar în 1828–1829 cei 858 abonați se împărțeau între țările românești supuse dominației habsburgice (473) și principatele Moldovei și Țării Românești (383)[2]. În 1842 foile românești de la Brașov aveau majoritatea cititorilor în Principate: din 630 de abonați, 223 erau în Transilvania și Banat, 261 din Țara Românească și 146 din Moldova.

Explozia publicistică din etapa 1829–1847 se explică și prin încadrarea acestui fenomen cultural, dar și social-politic, unor mutații decisive modernizatoare ce au avut loc în țările române. În „înștiințarea" „Curierului românesc" se menționa că periodicul urma să fie „vestitorul de obște de atâția ani cunoscut de neapărată trebuință *în luminata Europa*"[3]. „Lățirea științelor și a cunoștințelor, împărtășirea ideilor la toate clasele de oameni ! strigă astăzi toate națiile, toate stăpânirile cele înțălepte și părintești", se scria și în programul primului număr al „Gazetei de Transilvania" din martie 1838.

Revoluția din 1848–1849, desfășurată pe aproape tot cuprinsul teritoriilor românești, s-a reflectat profund în periodice. Problematica economică, ca și cea culturală au cedat

[1] *Ibidem*, p. 182, 527.

[2] George Em. Marica, *Studii de istoria sociologiei și culturii române ardelene din secolul al XIX-lea*, I, Cluj-Napoca, 1977, p. 70, 72.

[3] Al. Sadi-Ionescu, N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 176.

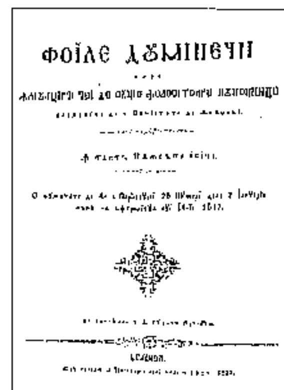

Fig. 158 „Foaia Duminecii".

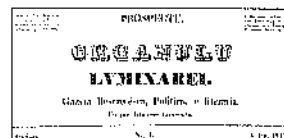

Fig. 159 „Organul luminării".

locul problematicii politice, devenită acum dominantă. Înlăturate fiind frânele cenzurii — Regulamentului organic în Moldova și Țara Românească și cele ale autorităților imperiale în Transilvania și Bucovina — a putut lua naștere o presă politică de liberă evidențiere a celor mai îndrăznețe opinii și care se încadra atmosferei revoluționare europene din epocă și afirma, totodată, năzuințele de eliberare socială și națională ale românilor. În Moldova represiunea a fost rapidă, împiedicând formarea unei prese revoluționare, dar, în schimb, în Bucovina, anexată din 1775 Imperiului habsburgic, a fost publicată din octombrie 1848 și până în septembrie 1850 „Bucovina, gazetă românească pentru politică, religie și literatură", tribună a înnoirii și a luptei naționale. În Transilvania, „Gazeta de Transilvania" și „Foaia pentru minte, inimă și literatură", ca și „Organul naționale" — apărut în locul „Organului luminării" — au adoptat o poziție revoluționară; lor li se vor adăuga, în iunie 1848, „Amicul poporului" — publicat însă la Pesta — și care ulterior va lua titulatura de „Democrația". Această publicație, scoasă de deputați români în Parlamentul maghiar, sub influența lui N. Bălcescu, a căutat o cale de înțelegere între cele două revoluții — română și maghiară — ca și „Espatriatul", editat la Brașov de munteanul Cezar Bolliac, în primăvara lui 1849. În timpul regimului revoluționar de trei luni, în Țara Românească au apărut: „Pruncul român" și „Poporul suveran", ca și „Reforma", „România" și „Învățătorul satului", iar la Craiova „Naționalul", la care se adăuga la București și o foaie germană și alta grecească.

În ansamblu, luând în considerare întreaga perioadă, presa românească a înregistrat o puternică dezvoltare, în ultimele două decenii ale primei jumătăți a secolului al XIX-lea, chiar dacă ea a trebuit să viețuiască în condițiile cenzurii, cu excepția perioadei Revoluției.

Prima foaie ungară apăruse în 1789. În 1827 a început să apară la Cluj „Erdélyi Híradó" (Vestitorul din Transilvania), scos de Pethe Ferenc, preluat apoi în 1831 de Méhes Sámuel, profesor cu vederi liberale și devenind principalul organ al opoziției liberale și a mișcării reformiste. În anii '40 conducerea foii este luată de scriitorul și publicistul Kemény Zsigmond. Acesta i-a adăugat un supliment de literatură și istorie, „Nemzeti Társalkodó" (Convorbiri naționale) și altul de popularizare a cunoștințelor, „Vasárnapi

ig" (Gazetă de Duminică). În timpul Revoluției, titlul foii devine „Kolozsvári Híradó" stitorul de Cluj). Szilágyi Ferenc a editat, în anii 1841–1848, cotidianul conservator ált és jelen" (Trecut și prezent), cu suplimentul „Hon és Külföld" (Țara și străinătatea). înregistrat și o apreciabilă creștere a numărului cititorilor; numărul abonaților la presa rală se cifra, după 1830, între 500 și 1000. De asemenea, calendarele înregistrau un e succes. „Erdélyi Múzeum" (Muzeul de Transilvania) se tipărea în 6 000 de exemplare. La Sibiu apărea periodicul „Siebenbürger Bote", exponent al patriciatului conservator se local, dar mai importante au fost periodicele editate la Brașov de Johann Gött, ginar din Frankfurt pe Main. Acesta a publicat, în 1837, „Siebenbürger Wochenblatt" orientare liberală, cu un tiraj atingând 1000 de exemplare. El a fost secondat de Anton z din Moravia și de Leopold Max Moltke, un prusian care va fi autorul unui popular al Transilvaniei. Cele două periodice au avut și suplimente: „Siebenbürgisches gerblatt" (1838–1839), „Transsilvania" (1837–1863), „Siebenbürgischer Volksfreund" 44–1849), cel dintâi, și „Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde" 39–1848, 1851–1858) și „Der Satellit" (1840–1848), cel de-al doilea. Gött a fost litorul foilor brașovene ale lui George Barițiu. Importantă și de lungă dăinuire a fost evista „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", începând din 1843. Între 1831 și 1848 a apărut la Timișoara „Temeswarer Wochenblatt", primul periodic nan de lungă apariție la început, până în 1840 cu un caracter literar, iar apoi, între 0 și 1849 a căpătat un profil mai larg, fiind consacrat științei, economiei și artei. În 8, ca urmare a slăbirii vigilenței cenzurii, Ernst Heim-Hazay a pus în funcțiune o ă tipografie și a tipărit foile „Tagesanzeiger" și „Der Südungar", care au trebuit să-și pende apariția în toamna lui 1848.

Societăți științifice și culturale

Boierii refugiați la Brașov în timpul evenimentelor revoluționare din 1821 au ășurat, în afara unei activități politice, și o activitate culturală. Ei s-au regrupat într-o *etate literară*, care a fost revigorată în Țara Românească, în 1827, când în fruntea a găsit îndeosebi activul Dinicu (Constantin) Golescu, ajutat de Heliade Rădulescu. ectivele societății erau acum multiforme; se aveau în vedere probleme de învățământ ransformarea școlii de la Sf. Sava în colegiu, întemeierea unei școli similare la Craiova, nțarea de școli normale, dar și de școli primare „în fiecare sat" —, dar și crearea de odice „în limba română" ori înființarea unui „teatru național"[1]. În casa lui Dinicu escu se întruneau membrii societății, nelipsind nici frații primului domnitor ântean. *Gramatica românească* a lui Heliade, iar apoi și cea a lui Iordache Golescu, ost supuse lecturii membrilor, cu al căror sprijin a și fost tipărită la Sibiu în 1828, dintâi dintre aceste lucrări „adresată către membrii acestei societăți". În prefața lucrării

Eliade Rădulescu, *Opere complete*, I, București, 1916, p. 136–137.

lui Heliade se propunea să se întemeieze „o Academie de câțiva bărbați, a căror treabă să fie numai literatura românească, care cu vremea vor pune în regulă și vor desăvârși limba prin facerea unui dicționer"[1].

După Războiul ruso-turc din 1828–1829, în timpul ocupației ruse a fost creată, în 1833, *Societatea Filarmonica*, pe bazele *Societății literare* anterioare. Potrivit articolului 5 al statutelor, scopul ei era „cultura limbii românești și înaintarea literaturii, întinderea muzicii vocale și instrumentale în principat și spre aceasta formarea unui teatru național"[2]. *Societatea Filarmonica*, a cărei activitate a fost, de asemenea, legată de mișcarea națională, a avut ca principal îndrumător pe Ioan Câmpineanu, fiind o societate „de față". Principalele ei realizări culturale au fost legate de dezvoltarea teatrului.

Între timp, în Moldova, pornindu-se de la un cerc de lectură, s-a organizat o *Societate de medici și naturaliști*, înființată de doctorii Zotta și Cihac, cu o foarte lungă viețuire. În statute se preciza că ea nu trebuia să se mărginească în „știința vindecării", ci trebuia „să îmbrățișeze însăși toate științele naturale". În articolul cinci, se arăta că „scoposul" societății era „a păși, pe cât va fi cu puțință, deopotrivă cu literatura", sporindu-se „ramul medicinal" în Moldova. Societatea a avut o secție medicală, alta de științe naturale și alta de agronomie. Ea a avut și membri străini, între care pe Humboldt și pe Demidov, călător rus prin Țările Române.

Tot în Moldova s-a înregistrat în 1841 din partea unui străin — Emile Kohly de Guggsberg, preceptor de limbă franceză — propunerea de a se înființa o „Academie". În *Le Philodace, aperçu sur l'éducation chez les Roumains*, el propunea constituirea acestei societăți, cu membri recrutați din Moldova și din Țara Românească, care, întrunindu-se la Focșani, ar fi urmat să alcătuiască o gramatică și un dicționar. Influențat de modelul vestitului Institut al Franței, el mai propunea și întemeierea unui „Institut" cu trei departamente (de istorie, istorie naturală și de inscripții — pentru înregistrarea descoperirilor și a faptelor moderne!). Trebuie însă arătat că încă din 1832, Iordache Golescu a avut ideea constituirii unei societăți literare, care să realizeze o gramatică, în urma adunării „la un loc", „din fieșcare țară unde se grăiesce" românește, a câte unuia, a doi sau trei profesori „din cei mai învățați", cărora avea să le revină și introducerea alfabetului latin. În 1838, transilvanul Timotei Cipariu ceruse și el unirea eforturilor românești în această direcție, iar, în anul următor, moldoveanul Asachi sugerase înființarea unui „giudeț" cultural, format „din gramaticii români a Transilvaniei, a Țării Românești și a Moldovei".

În ianuarie 1844, s-a înființat la București o nouă *Societate literară*, care avea să ia, în 1845, titulatura de *Asociația literară a României* și în rândurile căreia s-au regăsit cei mai de seamă fruntași ai mișcării naționale a epocii, nelipsind nici Heliade, nici Goleștii, nici frații Bălcescu, Grigore Alexandrescu ori August Treboniu Laurian; printre membrii asociației s-au numărat și moldovenii Alecsandri, Negruzzi și Kogălniceanu, ca și transilvănenii Cipariu și Barițiu. În 1847, în statutele reînnoite, se stabilea că asociația

[1] Idem, *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. 68.
[2] V.A. Urechia, *op. cit.*, 4, p. 424.

urma să beneficieze și de „un comitet împreună lucrător în Moldavia și peste Carpați". De altfel, în 1846 Sofronie Scarlat Vârnav sugerase a se ajunge la „o uniformitate de vorbire în toate țările române" prin intermediul unui „Congres central" și, în 1847, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", se propusese ca „din toate părțile românești oarecâțiva bărbați" să formeze „o soțietate literară". O societate de lectură românească a fost înființată în 1845 la Cluj.

În Transilvania, atât maghiarii, cât și sașii au dezvoltat mișcări culturale modernizatoare și au constituit societăți culturale. Au fost create casine maghiare pentru schimbări de idei, cea mai însemnată fiind cea din Cluj, dar o activitate însemnată au desfășurat și cele din Aiud, Sfântu Gheorghe, Deva, Dumbrăveni etc. Prin casine s-au redus și distanțele dintre persoane aparținând unor categorii sociale diferite. Au fost create și societăți de lectură, iar elevii și studenții și-au constituit societăți culturale, unele adevărate ateliere de creații, dar și locuri de dezbatere. Unele societăți de acest fel și-au publicat și reviste proprii: „Aggály" a Colegiului reformat din Cluj (1829–1833), „Estike", a Colegiului reformat din Aiud (1833) și „Remény" a Colegiului unitarian din Aiud (1838–1841). Aceste activități erau urmărite cu îngrijorare de autorități, în 1840 inițiindu-se o anchetă împotriva societății elevilor din Aiud. Măsuri represive au fost adoptate în 1840 și împotriva ofițerilor și subofițerilor din școlile militare din Miercurea Ciuc și Târgu Secuiesc, care, în cadrul unei societăți de lectură, dezbăteau și evenimentele politice curente.

Sașii au organizat la nivel local societăți literare, culturale și științifice, altele având obiectivul promovării unor activități economice. În toamna 1840 a fost inițiată la Mediaș, de către fruntași sași, Asociația pentru cunoașterea țării transilvane (*Verein für siebenbürgische Landeskunde*), urmărind dezvoltarea studiilor istorice, statistice și ale științelor naturii. Asociația va edita și propriul periodic de o foarte lungă viețuire. În 1845 va fi constituită și o Asociație de agricultură săsească (*Siebenbürgisch-sächsischer Landwirtschaftsverein*).

În Banat, în comunele germane ființau asociațiile Maicii Domnului și ale Rozariului, având un caracter religios, dar, totodată, au fost constituite asociații laice de tir la Jamu Mare (1836) și Vîrșeț (1838). Acestora li s-au alăturat și asociații de muzică și cânt, prima fiind Asociația de muzică de la Timișoara, creată în 1845.

Teatrul

Teatrul a contribuit la formarea nu doar culturală, ci și social-politică, atât a boierimii, cât și a păturilor mijlocii. Unul din profesorii din epocă definea astfel rostul teatrului: „Teatrul în scurt este o școală pentru toată starea și vârsta de oameni"[1]. În perioada imediat anterioară, Gheorghe Asachi și Gheorghe Lazăr organizaseră primele spectacole în limba română, continuând inițiative existente la Blaj cu peste o jumătate de veac mai înainte, dar continuitatea spectacolului în limba română nu era încă asigurată.

[1] Apud I. Massof, *Teatrul românesc*, I, București, 1961, p. 120.

Trupe germane sau franceze, trupe de operă, teatrul grecesc — mai ales în perioada premergătoare anului 1821 — au circulat în centrele urbane și mai ales în capitalele din principatele Țării Românești și Moldovei, ca și în Transilvania. Spectacole în limbile franceză, germană sau italiană, dar din ce în ce mai accentuat și în limba română, s-au înregistrat, neîndoielnic, însă fără continuitate, la București și Iași, dar și la Botoșani și Bacău, la Brăila și Galați, la Craiova și Pitești, iar în Transilvania la Brașov — punct de legătură și cu Principatele — la Sibiu, Blaj, Oravița —, unde s-a construit în 1817 primul teatru într-o clădire din zid — și la Arad.

Străduințe pentru un teatru românesc se constată în jurul unor așezăminte de învățământ, la Blaj — unde în 1826 se joacă o eglogă pastorală datorată lui Timotei Cipariu —, la școala de la Golești, unde elevii lui Florian Aaron joacă scene din *Regulus* de Collin, în traducerea lui Iancu Văcărescu, ori la școala de la Sf. Sava. Mai apoi, a fost organizată pregătirea viitorilor actori, în cadrul Societății Filarmonice la București — aici rolul principal avându-l Heliade și Costache Aristia — și apoi, din 1836, a Conservatorului filarmonic-dramatic creat la Iași. La București, elevii, printre care și fete — care erau date la pension pentru a-și forma cultura generală — urmau arta dramatică, literatura, istoria artelor, muzica vocală și pianul, dansul și scrima. Deși Societatea Filarmonica și-a încetat după câțiva ani existența, pregătirea actorilor avea să continue. În Moldova, Matei Millo avea să fie primul actor român care și-a desăvârșit pregătirea de actor peste hotare, la Paris.

În Țara Românească s-au afirmat, între alții, actorii Costache Caragiali și Nicu Andronescu și actrițele Eufrosina (Frosa) Vlasto, căsătorită Popescu, și Ralița Mihalache, iar în Moldova, în afara lui Matei Millo, actorii Neculai Luchian, Ion Poni și actrițele Elisabeta Fabian și Ana Poni. Actorilor „profesioniști" li se adăugau „diletanții", mulți dintre aceștia personalități ale vremii, printre ei numărându-se și Kogălniceanu, Negruzzi și Alecsandri[1], care au jucat mai ales „piese naționale".

În ceea ce privea spectacolele de teatru, întâietatea o aveau însă trupele străine, atât în privința actorilor, cât și a repertoriului. Trupe germane, franceze, italiene, dar și ungare circulau înăuntrul spațiului românesc, multe, mai ales cele franceze, venind sau întorcându-se din Rusia. În capitale coexistau trupe diferite, actorii români fiind încă, atât ei, cât și repertoriul autohton, într-o poziție deseori subordonată. În 1840, când a fost încheiat un contract la Iași cu regizorul Joseph Foureaux, îi revenea acestuia să prezinte piese „care vor fi obținut cel mai mare succes pe teatrele din Paris" și totodată în cursul unei stagiuni trebuia să asigure săptămânal trei reprezentații în limba franceză, dar doar una în limba română ! În 1844, când Costache Caragiali a strâns o trupă românească „de diletanți" la București, el a fost obligat să se angajeze să joace două spectacole în

[1] *Ibidem*, p. 218.

folosul operei italiene, să plătească orchestra și să nu efectueze repetiții în sala teatrului decât în ziua spectacolului.

O dramaturgie în limba română era în curs de a se constitui. În Moldova, Costache Conachi scrisese comedii încă de la începutul veacului; în Țara Românească principalul dramaturg în acei ani de început a fost Iordache Golescu, care a scris mai multe piese — *Barbu Văcărescu vânzătorul țării, Starea Țării Românești pe vremea pământenilor, Mavrodinada* etc. — în care critica decăderea moravurilor și adopta poziții politice, în schimb compozițiile lui Gh. Asachi sau ale lui Cipariu — *Ecloga pastorală*, scrisă în 1826 și tipărită în 1833 — nu se implicau politic. Cu toate acestea, unor pastorale li s-au adăugat o serie de piese ale lui Asachi — *Dragoș, întâiul domn suveran a Moldovei, Petru Rareș, Ștefan cel Mare* — importante în trezirea conștiinței naționale. În perioada Regulamentului organic s-au înregistrat însemnați pași înainte. Cezar Bolliac a scris *Matilda*, „cea dintâi tragedie dictată de muza română"[1] și tot el a mai scris *Tăierea a 12 boieri la Mânăstirea Dealului* și *Radul Vodă*. O serie de piese au reflectat stadiul de evoluție a societății românești, exercitându-se prin intermediul lor o critică socială. Printre ele s-au numărat *Franțuzitele* lui Costache Faca[2], *Muza de la Burdujeni* a lui Negruzzi, *Cucoana Iorgu de la Sadagura, Farmazonul din Hârlău* și *Iașii în Carnaval* ale lui Alecsandri, *Băcălia ambițioasă* și *Jignicerul Vadră* ale lui Russo, *O bună educație* a lui Costache Bălăcescu, *O repetiție moldovenească* a lui Costache Caragiali. Foarte activ s-a dovedit Matei Millo, actor dar și autor, scriind o serie de piese, între care vodevilul feeric *Zavistia* și feeria satirică *Baba Hârca*, prima operetă românească. Unii autori, pentru a ocoli cenzura, își valorificau producțiile dincolo de hotare, cum a făcut Bolliac trimițându-i lui Cipariu piese de ale sale pentru a fi tipărite[3].

În condițiile unei dramaturgii originale de început, importante au fost numeroasele traduceri de piese, mai ales că multe dintre acestea au fost reprezentate pe scenele vremii. Moldovenii Costache Conachi, Alexandru Beldiman, Gheorghe Asachi, Daniil Scavinschi, Costache Negruzzi, dar și muntenii Ioan Heliade Rădulescu, Iancu Văcărescu, Vasile Cârlova și Grigore Alexandrescu au tradus mai ales din Voltaire — *Tragedia lui Orest*, publicată în 1820, *Brutus, Alzira, Zaira, Meropa* —, dar și din Racine — *Britannicus* — și Corneille — *Eraclie, împărat al Răsăritului* —, din Molière — *Silita căsătorie, Vicleniile lui Scapin, Doctorul fără voie, Prețioasele ridicole, Zgârcitul, Bădăranul boierit* — din Gessner — *Moartea lui Avel* și *Erast* (ultima traducere datorată Zoiței Grigoriu a fost tipărită în 1822), din August de Kotzebue — *Grădinarul orb, Văduva vicleană, Lapeirus* (La Pérouse !), *Uniforma lui Wellington, Robii* — și Florian, dar și din Victor Hugo — *Lucrezia Borgia, Angelo tiranul Padovei, Maria Tudor* —, ca și din Byron — *Manfred cel blestemat*, tradus de C.A.Rosetti — și Goldoni — *Slugă la doi stăpâni* — ori din Alexandre Dumas — *Turnul de Nesle* .

---

[1] *Ibidem*, p. 177.
[2] *Ibidem*, p. 178.
[3] *Ibidem*, p. 193.

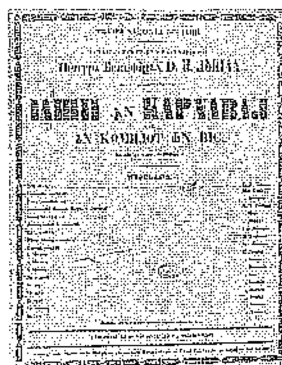

Fig. 160 Afișul piesei *Iașii în carnaval.*

Fig. 161 Costache Aristia.

Un deosebit succes în epocă l-a avut prima reprezentație a Societății Filarmonice cu *Mahomet sau Fanatismul* de Voltaire, la 29 august/10 septembrie 1834, când, pentru întâia oară, atât actorii cât și muzicanții au fost români. Importantă a fost și reprezentarea piesei *Saul* a lui Alfieri, la 1/13 decembrie 1837, prin silințele lui Costache Aristia[1]. Dar pieselor „serioase", li se adăugau vodevilurile lui Scribe și Melville, piesele pariziene din epocă ale lui Victor Ducange ori Casimir Delavigne, consulul general al Franței Duclos semnalând în 1843 marele interes al boierilor față de acest gen de piese. Traducerile erau uneori destul de „slobode", „românizându-se" ori depărtându-se de textele originale; într-o versiune a lui *Hamlet* tradusă de Ioan Barac, prințul nu murea, ci se urca pe tron![2]

În afara spectacolelor de teatru, a dramelor, melodramelor, comediilor, pastoralelor și vodevilurilor, un loc destul de important l-au ocupat și spectacolele de operă, susținute de trupe străine. Dar, au început a fi prezenți, în această privință și românii. În februarie 1836, elevii clasei de muzică ai Conservatorului din Iași au susținut opera *Norma* de Bellini, iar în iunie 1836, elevii școlii Societății Filarmonice au dat la București primul spectacol de operă în limba română cu *Semiramida* lui Rossini[3].

Teatrul s-a adăpostit într-o vreme în saloane boierești; Costache Aristia a organizat, în casa lui Nicolae Ghica din București, serate teatrale, jucându-se pastorale de ale lui Florian, dar și *Orest* și *Brutus* de Voltaire. În Moldova, s-a jucat în 1835 la moșia Horodniceni a lui Nicolae Canta, în prezența mitropolitului Veniamin Costachi, *Piatra teiului*, o piesetă a lui Asachi[4]. Teatrul pasiona.

---

[1] *Ibidem*, p. 202.
[2] *Ibidem*, p. 143.
[3] *Ibidem*, p. 227, 172.
[4] *Ibidem*, p. 219.

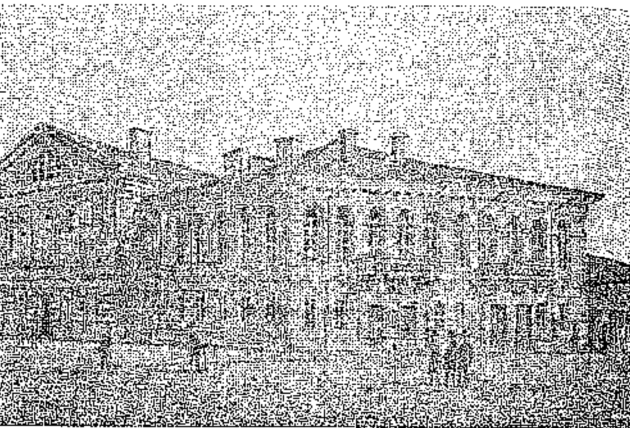

Fig. 162 Teatrul Mare de la Copou, 1846.

e Alexandrescu recita pe de rost piese întregi, iar la Ioan Câmpineanu se făceau din piesele lui Voltaire, Hugo, ca și mici spectacole, în care se produceau elevii tia. Printre obiectivele Societății Filarmonice a stat și dobândirea unui local propriu: ui Momolo din București a adăpostit spectacolele teatrale, mulți boieri du-și, în lojele lor, mobile de acasă, dar, încă din 1834, s-a proiectat ridicarea palat filarmonic" cu o sală numărând 56 de loje[1]. În 1836 a fost achiziționat un n centrul orașului; în 1840, Obșteasca Adunare a dezbătut construirea unui „teatru l", iar peste trei ani, în 1843, domnul Bibescu a dispus formarea unei comisii și rea construcției. Lucrarea avea să fie asumată în 1846 de arhitectul vienez Heft să fie încheiată în decembrie 1852. La Iași, de asemenea, s-a trecut, în epocă, ai multe faze. Arhitectul Freiwald a amenajat casele lui Lascăr Costachi în local ru, căruia i s-a dat denumirea de Théâtre des Variétés, dar peste un deceniu a chiriată de la domnitorul Mihail Sturdza casa lui Teodor (Frederic) Balș, care, jată de arhitectul Alexandru Costinescu, a devenit Teatrul cel Mare ori Teatrul Copou.

trul a ajuns să ocupe o poziție de excepție în viața societății. Faptul că cele dintâi alități culturale se implicau în comitetele de conducere, la direcția teatrelor, ca și traducători, ba uneori chiar și ca interpreți „diletanți" arată măsura locului pe

[1] *dem*, p. 167.

care îl deținea teatrul. Semnificativă era și intercorelarea pe acest plan înăuntrul spațiilor românești. Trupele, fie ele și străine în compoziția lor, treceau dintr-o țară în alta, cu un repertoriu similar, mai ales cu mesagii social-politice identice; este de evidențiat că o trupă a Societății Filarmonice maghiare din Brașov dădea spectacole la București, în toamna 1840, în limba română[1]. Corelarea se constata și în privința oamenilor de cultură implicați în problemele teatrului, mai ales prin difuzarea repertoriului; în 1837 s-au trimis astfel de la București la Iași 17 piese[2]. În orice caz, teatrul era una dintre cele mai de seamă componente ale vieții culturale și, totodată, un puternic instrument de modernizare și trezire națională.

În Transilvania și în Banat s-a dezvoltat activitatea legată de teatru a maghiarilor și germanilor. Inaugurat încă din 1792, teatrul maghiar din Cluj a dobândit, în urma unei inițiative a dietei, un local propriu, care a fost inaugurat în 1821. Din 1823, cu sprijinul autorității locale, teatrul maghiar clujean a dobândit și o secție de operă. Repertoriul era ungar — drame ale lui Katona József și Szigligeti Ede — dar și piese de Shakespeare ori opere de Bellini și Rossini. Importante erau turneele trupelor de teatru, atât pentru conaționalii maghiari, cât și pentru publicul românesc sau german, turneele realizând una din formele importante de conlocuire; spectacole erau organizate în toate orașele transilvane, inclusiv în Blajul românesc și chiar și peste munți, la București. În privința teatrului german, important a fost în epocă teatrul din Oravița, mai înainte menționat, dotat cu un local propriu.

Literatura

În cadrul puternicei dezvoltări a culturii, literatura a ocupat o poziție deosebită, fiind și ea legată de mutațiile ce se înregistrau în ansamblul vieții societății. A avut loc o evidentă despărțire de o literatură legată de vechiul regim, de fanariotism și o accentuată creștere a literaturii naționale. Nu întâmplător, principalii scriitori ai perioadei au fost și militanți energici ai mișcării de emancipare și afirmare națională, ardenți îndrumători culturali. Literatura a reprezentat pentru ei un important instrument menit a folosi acțiunilor politice, obiectivelor naționale, dar și social-politice. În acest context, operele literare au avut deseori o întemeiere pe istoria națională, pe folclor, dar au reliefat și tendințe modernizante de integrare în curentele din țările cele mai înaintate ale vremii. De asemenea, a avut loc o desprindere de limba greacă, utilizându-se, în schimb, noul instrument al limbii franceze, fără însă ca această apropiere să însemne o renunțare la afirmarea propriei limbi și culturi. Treptata trecere la alfabetul latin s-a înscris în această mișcare generală de evoluție, modernitate și afirmare națională.

[1] *Ibidem*, p. 205.
[2] *Ibidem*, p. 225.

Fig. 163 Grigore Alexandrescu.

În cel dintâi deceniu și chiar încă un număr de ani mai departe, până la intrarea în scenă a reprezentanților generației mai tinere, literatura s-a găsit sub îndrumarea lui Heliade și a lui Asachi. Traducerile și acceptarea oricăror opere literare — „scrieți cât veți putea și cum veți putea", după formula lui Heliade — au caracterizat această etapă, care a însemnat și perioada de pregătire și acumulare pentru cei care, cu deosebită vigoare și înzestrare, aveau să ilustreze etapa următoare. Un rol important în stimularea eforturilor literare l-au avut o bună parte dintre profesorii celor două școli naționale înalte, atât la Iași, cât și la București. În Transilvania s-a afirmat pe acest plan mai ales Blajul, până când așezarea lui Barițiu la Brașov avea să genereze un nou centru stimulativ al culturii naționale.

Cea de-a doua etapă a fost dominată de figuri puternice, unele — Alecsandri, Alexandrescu, Bolintineanu, Ghica, Negruzzi, Russo — având să rămână înscrise printre personalitățile clasice ale literaturii române. Caracterul militant național s-a accentuat și, totodată, implicarea în transformările social-politice, literatura fiind considerată un puternic instrument de educație.

Construirea literaturii moderne românești nu s-a făcut însă dincolo de procesele generale, universale. Dimpotrivă, prin lecturi și traduceri de seriozitate, s-a oferit un temei de încadrare universală talentelor ce aveau să se afirme dintre români. *Colecția de autori clasici*, inițiată în 1836, ca și cea a *Bibliotecii universale*, programată un deceniu mai târziu, dezvăluie măsura în care se dorea să se pună la dispoziția oamenilor de cultură principalele opere ale umanității de la Homer și Herodot, la Platon și Aristotel și până la Montesquieu și Ricardo. Oamenii de cultură implicați în literatura sunt foarte „citiți", ei recurgând pentru lectură, dar evident și inspirație, la un larg evantai de personalități ale literaturii universale, aparținând trecutului, ca și contemporaneității lor. Transilvănenii se orientau mai mult spre literatura germană, dar cei din cele două principate preferând pe francezi, se apropie și de italieni — un Metastasio, un Monti, un Manzoni — ori de englezi — mai ales de Byron.

Literatura s-a dezvoltat în întreg spațiul românesc, exceptând într-o măsură Basarabia, prin conlucrări active, deși decalaje au fost, mai ales în perioadele inițiale, evidente. În Țara Românească se constata „un zbor mai înfocat și o emulație mai vioaie", cum remarca în 1838 Simion Marcovici[1]; în Moldova domnea în acea vreme o atmosferă mai academică

[1] Apud *Istoria literaturii române*, 2, p. 259 — lucrare bogată în informații, care a oferit un material important pentru alcătuirea acestui subcapitol.

și, totodată, se desfășura o activitate ceva mai restrânsă, ceea ce avea să fie recuperat însă din plin în cursul etapei a doua, iar în Transilvania doar *Biblioteca românească* a afirmat eforturi literare până în a doua jumătate a deceniului al patrulea, pentru ca pe urmă „Foaia..." lui Barițiu să aibă o funcție importantă și nu numai ardeleană, ci *românească*. Caracteristice sunt conlucrările; în 1837 Barițiu mărturisea că dorea să-și împărtășească cititorii „cu sporiul ce îl fac românii din cele două provincii vecine în toate ramurile literaturii"[1].

Un rol deosebit de important în dezvoltarea și stimularea activității literare l-au avut periodicele, mai ales din momentul în care au apărut periodice special consacrate culturii și îndeosebi literaturii — „Curierul de ambe sexe", „Alăuta românească", „Foaia pentru minte inimă și literatură" —, decisivă fiind apoi publicarea „Daciei literare" în 1840 și a „Propășirii" în 1844. Periodicele au asigurat și o unitate mișcării literare românești și au oferit posibilitatea ca literații dintr-o țară să poată fi prezenți, prin contribuțiile lor, și în celelalte. Nu întâmplător la „Propășirea" au colaborat atât munteni — Iancu Văcărescu, Nicolae Bălcescu, Ioan Voinescu II, Cezar Bolliac — și, de asemenea, ardeleni — Andrei Mureșanu și August Treboniu Laurian, iar „Foaia pentru minte, inimă și literatură" putea oferi adăpost împotriva rigorilor cenzurii din Principate.

Literatura nu s-a dezvoltat însă liber, ci supusă controlului, exercitat în privința publicațiilor, dar și a importului de carte. De asemenea, pentru „delicte" literare oameni de litere, care erau însă și fruntași ai mișcării de emancipare, au fost închiși ori surghiuniți, mai ales în Moldova (Kogălniceanu, Negruzzi, Russo), dar și în Țara Românească (Bolliac).

Perioada a fost caracterizată mai ales prin receptarea romantismului, mai ales a celui francez, dar și prin menținerea unor prezențe literare preromantice, clasicismul și chiar și realismul — fiind, de asemenea, prezente, încă incipient. De fapt, curentele receptate se îmbină, lucrul reflectându-se în opere literare de o mare varietate, unele rămase înscrise în patrimoniul clasic românesc.

Poezia a ocupat un loc central în creația literară, impactul ei asupra cititorilor fiind mai direct și mai facil. Ea a cunoscut o evoluție, trecându-se de la o poezie patriarhală și de la un gen minor inspirat din mica poezie franceză — a cărei influență o constatăm la Conachi, ca și la Iancu Văcărescu — spre opere importante, ceea ce n-a împiedicat ca, în paralel, și mai târziu să se mențină și chiar să se cultive poeziile ocazionale, ca și poeziile amoroase. A trebuit mai întâi să aibă loc și o desprindere de limba greacă, care a marcat încă începuturile lui Iancu Văcărescu și chiar ale tânărului Cârlova ori mai apoi de limba franceză, de care s-a folosit inițial Alecsandri.

Volumele de poezii s-au succedat: *Rost de poezii adecă stihuri* al lui Barbu Paris Mumuleanu (tipărit în 1820 la București și în 1825 la Sibiu), apoi în 1825 *Plângerea și tânguirea Valahiei asupra nemulțumirei streinilor ce au derăpănat-o* (Buda, 1825), datorat aceluiași, *Poeziile alese* ale lui Văcărescu în 1830, *Poezii*, volumul lui Gr. Alexandrescu, în 1832, cu o nouă ediție la Iași, în 1842, *Culegere de poezii* (1834) a lui Gh. Asachi,

[1] „Foaia literară" din 2 decembrie 1837.

Fig. 164 Dimitrie Bolintineanu.

Operile lui Cesar Boliac. Meditații (1835), *Din poeziile lui Chesar Boliac* (1843) și *Poesii nuoe* (1847) ale aceluiași, *Culegere din scrierile lui I. Eliad de prose și de poezie* (1836), *Poezii deosebite sau Cântece de lume* ale lui Anton Pann, în 1831, tot lui datorindu-i-se *Fabule și istorioare*, în două volume (București, 1841), *Poezii populare*, în 1846 și *Culegere de proverbe sau Povestea vorbii* în 1847, volumul *Poezii* al lui Mumuleanu, în 1837, *Poezii*, volum postum al lui A. Hrisoverghi (Iași, 1843), *Fabule*, cele două volume ale lui A. Donici (Iași, 1840), care au cunoscut o nouă ediție în 1842, *Ceasurile de mulțămire* ale lui C.A. Rosetti (București, 1843), iar în 1847 Asociația literară a publicat volumul *Colecție din poesiile domnului d. Bolintineanu*. La aceste volume s-au mai adăugat și altele ale unor poeți minori sau ocazionali ca Mihai Cuciureanu, Enric Winterhalder, Alexandru Pelimon, Gh. Sion și Costache Caragiali. Alți poeți nu și-au strâns opera în volume; este cazul chiar al lui Vasile Alecsandri, dar și a lui Vasile Cârlova, mort prematur. Valorificarea se făcea mai ales prin periodice.

Anul 1821 a fost abordat de Mumuleanu, dar și de ardeleanul Vasile Bob Fabian stabilit în Moldova. Văcărescu a scris balada *Peaza rea*, gen care avea să fie dezvoltat mai ales de Bolintineanu și tot el a scris o inspirată poezie patriotică în 1830, *La Milcov*. Vasile Cârlova a rămas prin însuflețita sa *Odă oștirii române*, în schimb patriotismul versificat al lui Asachi apare convențional, el făcându-se mai remarcat prin sonetele sale. Un rol de seamă, resmințit până astăzi, în ceea ce privește versificările patriotice, l-a avut Andrei Mureșanu, care a scris în 1844 poezia sa *O privire de pe Carpați*, iar în 1848, *Un răsunet*, actualul imn național al României (*Deșteaptă-te române !*). Heliade, Mumuleanu — acesta și prin poezii didactice —, Vasile Pogor, Costache Faca au scris fabule (unele rezultate din traduceri), prin intermediul cărora au exercitat o necesară critică a moravurilor, ceea ce avea să fie făcut și prin satire; în privința fabulelor și satirelor s-a impus cu precădere Grigore Alexandrescu. În Moldova, fabulistul epocii a fost A. Donici, traducător, ca și C. Negri, al lui Antioh Cantemir, dar aflându-se și sub înrâurirea rusului Krîlov, din care și traduce.

Meditațiile au fost cultivate de Heliade — afirmat în epocă prin balada sa *Sburătorul* —, mai ales de Alexandrescu și chiar de Mumuleanu. A fost cultivat și genul minor al versificării unor călătorii, cum a făcut-o Ianache Gane în *Călătoria me la munte* — după ce scrisese un lung poem, *Călătoria lui Cupidon la pustiu*, considerat un „roman" pastoral — și, de asemenea, Daniil Scavinschi. Poezia se află și sub impactul temei romantice a ruinelor, pe care o întâlnim la Cârlova — *Ruinurile Târgoviștei*, în 1830 —, la Heliade și Alexandrescu, iar în Moldova la A. Hrisoverghi (*Ruinurile Cetății Neamțu*,

Fig. 165 Andrei Mureșanu.

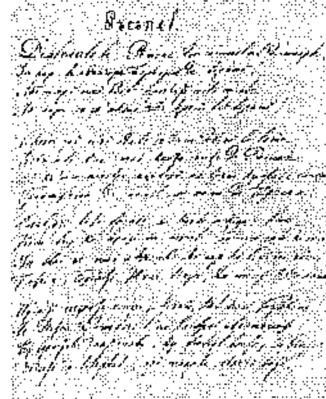

Fig. 166 O pagină din poezia *Un răsunet*.

în 1834). Bolliac a scris și versuri „mondene" închinate Mariței Văcărescu, ce-a de-a doua doamnă a lui Bibescu, dar mai ales a abordat un gen viguros de critică socială — *Vaca văduvei, Sila, Muncitorul*. Prin legendele și baladele sale, Dimitrie Bolintineanu — *Muma lui Ștefan cel Mare, Cea de pe urmă noapte a lui Mihai cel Mare* — s-a afirmat, alături de Alexandrescu — care-și dobândește o poziție aproape singulară prin *Umbra lui Mircea la Cozia* și, mai ales, prin *Anul 1840* —, ca cel mai de seamă poet muntean.

Anton Pann a făcut legătura cu satul românesc, strângând și redându-i cu mult talent bogățiile folclorice. Într-o privință, replica sa transilvană a fost Ioan Barac, cu o bogată producție, apreciată de ambele părți ale Carpaților. Îndemn la culegerea folclorului a dat în 1839 și Barițiu, cerând a fi cules neschimbat, „așa cum se află în gura poporului"[1]. „Descoperirea" folclorului de către Alecsandri a reprezentat momentul decisiv în creația sa

Fig. 167 Anton Pann.

[1] cf. *Istoria literaturii române*, I, p. 416.

Fig. 168 Costache Negruzzi.

poetică, el apreciind că din vara 1842, când acest lucru avusese loc, izbutise să scrie „cele mai bune poezii" (*Baba Cloanța*, *Strunga*, *Doina*). Întemeiat pe folclor și pe natură, Vasile Alecsandri a deschis o cale nouă în poezia românească.

Proza înregistrează succese. Heliade, ca și Asachi au deschis și în această privință un drum, cel dintâi dovedind însușiri deosebite. Prozatorii se îndreaptă mai ales în două direcții, spre contemporaneitatea lor ori spre trecut. „Fiziologiile", ca și schițele în care s-a încercat să se surprindă scene cotidiene au fost realizate de mai mulți dintre literații epocii. Costache Negruzzi se afirmă în această privință prin *Zoe* (1837), prin *O alergare de cai* ori prin *Fiziologia provințialului*, Kogălniceanu scrie în 1838 *Adunări dănțuitoare*. Alecu Russo a scris *Iașii și locuitorii săi în 1840*, în limba franceză. Alecsandri a evocat *Iașii în 1844* și tot el își va consacra atenția societății moldovene temporane lui, moravurilor ei, dar și naturii, scriind *O primblare la munți*, *Borsec*, *ta Albă*, cam toate înscrise printre „fiziologii". Tot Alecsandri a mai publicat *Istoria i galben*, prilej de a critica protipendada epocii sale. Scriind în franceză, Russo s-a urat prin *Piatra teiului* și *Stânca corbului*, iar Dimitrie Ralet a publicat și el în opășirea" din 1844 *O plimbare la iarmarocul Fălticenilor*.

Alecsandri, ca și Costache Negri au evocat prin literatură momente ale drumurilor italiene, cel dintâi publicând în 1840 in „Dacia literară" *Buchetiera de la Florența*, na sa bucată în proză în limba română, iar cel de-al doilea publicând în 1844 *Sările ețiene* sub titlul *Veneția*. Tot lui Negri i se datorează fragmentul de nuvelă *Mănăstirea* ceputul istorioarei *Memoriile unei părechi de foarfeci*.

Trecutului i-a dedicat atenția sa Asachi, dar cu oarecare stridență, cu elemente fantastice elodramatice, el scriind în 1841 *Ruxanda doamna*, care urma însă cu un an lui *candru Lăpușneanu*, prima nuvelă istorică românească datorată lui Negruzzi. Spre șitul perioadei a fost realizat poemul în proză *Cântarea României*, atribuită când lui cu Russo, când lui Nicolae Bălcescu (s-a emis chiar ipoteza colaborării celor doi prieteni ntocmirea poemului)[1]. Acesta din urmă s-a afirmat, alături de Alecsandri, Negruzzi, so și Kogălniceanu, creatori de limba modernă, practicând o proză, care a rezistat mii. El n-a realizat opere literare propriu-zise, dar în lucrările sale istorice și mai ales portretele istorice a dovedit însușiri remarcabile de prozator.

[1] Vezi G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969, p. 450; Paul Cornea, *Alecu Russo, Nicolae scu și Cântarea României*, în *Studii de literatura română modernă*, București, 1966, p. 269 și urm.

Importante au fost și unele relatări de călătorie, impunându-se atenției mai ales *Însemnare a călătoriei mele* a lui Dinicu Golescu — Constantin Radovici din Golești ! — și *Peregrinul transilvan*, scrisori scrise de transilvanul Ioan Codru-Drăgușanu, dar publicate abia în 1865. Oricum, aceste relatări indică măsura și treptele integrării românilor în lumea mai evoluată a centrului și occidentului continentului european.

Un rol extrem de important a revenit traducerilor, care au ajutat la rapida integrare a literaturii române în fluxul internațional. Uneori, traducerile au fost operate destul de liber, dar în general aceste tălmăciri datorându-se, de altfel, celor mai de seamă oameni de litere ai epocii, au contribuit substanțial la progresul cultural. Au fost traduși scriitori clasici ai Antichității — Cicero și Vergiliu —, cei ai Evului Mediu și Renașterii — nelipsind Dante, Ariosto și Torquato Tasso —, Shakespeare, scriitorii clasici francezi ai veacului al XVII-lea — Racine, Corneille, Molière, Boileau, Fénélon, La Fontaine, La Rochefoucauld — accentul căzând însă pe scriitorii veacurilor XVIII și XIX: francezii Montesquieu, Rousseau, mai ales Voltaire, Marmontel, Florian, însă și Chateaubriand, Lamartine, Hugo, George Sand, Al. Dumas, dar și englezi — Pope, Byron, Young, germani — Goethe, Schiller, Gessner, Saphir, Kotzebue, italieni — Alfieri, Metastasio, ruși — Pușkin, Derjavin, Krîlov, pentru a nu menționa decât pe unii. Mai este de adăugat literatura de largă circulație populară ca *Halima sau 1001 nopți*, *Till Eulenspiegel* (Buhoglindă !), *Istorie despre Arghir cel frumos și Elena cea frumoasă* ori *Istoria Ghenovevei de Brabant*. Este neîndoielnic că prin aceste masive traduceri s-a contribuit la lărgirea orizontului cultural și, totodată, această activitate a contribuit, prin modele și exemple, la progresul literaturii române.

Literatura maghiară transilvană, legată de cea din Ungaria, a reflectat neoclasicismul, poporanismul național, dar și romantismul, ca și problemele mișcării de eliberare specifice epocii. Romanele lui Kemény Zsigmond au rămas capodopere ale literaturii maghiare, Jósika Miklós s-a afirmat ca întemeietor al romanului istoric în literatura maghiară prin scrierea sa *Abafi*, a cărui acțiune se desfășoara în veacul al XVII-lea, eroii fiind de fapt figuri contemporane autorului. Kriza János și Szentiváni Mihály au scris poezii de inspirație plebeian-revoluționară, unele preluate de popor, mai ales în rândul secuilor. Multe din poeziile lui Szentiváni au devenit imnuri ale acestora. Arany János, inspirându-se din literatura populară și din istorie, a scris *Toldi*, o remarcabilă epopee, el afirmându-se și prin baladele sale de inspirație populară. Interesau și descrierile de călătorie și jurnalele de drum. Bölöni Sándor Farkas a publicat în 1834 *Utazás Észak-Amerikában* (Călătoria în America de Nord), care a avut numeroși cititori în Transilvania. Importante au fost și creațiile din domeniul dramaturgiei: piesa *Kegyenc* (Rasfățatul) a lui Teleki László, pledoarie pentru dreptate, ca și dramele istorice și comediile lui Szigligeti Ede, jucate până în zilele noastre.

Interesante sunt și creațiile literare săsești din preajma Revoluției din 1848, în care sunt afirmate temele patriei, a spiritului național, ca și a libertății. J.Fr. Geltch a publicat, în 1847, *Liederbuch der Siebenbürger Sachsen* și spiritul revoluționar străbate, în același an, mai ales din *Politische Kreuzzüge im Sachsenland* a lui Josef Marlin. În Banat a văzut

lumina zilei Nikolaus Lenau, care a devenit unul din cei mai de seamă poeți ai Austriei. În gazeta editată de Joseph Klapka la Timișoara și-au publicat versurile Gottfried Feldinger și Julie Oldofredi-Haager.

Arta

Mutațiile care se constată în domeniile culturii au existat și în ceea ce au privit manifestările artistice, înregistrându-se o treptată „europenizare", reflectată, între altele, în evoluția portretului. Domeniul picturii este cel în care progresele și schimbările sunt cele mai evidente. Portretele reflectă mutații în vestimentație, dar și o gamă variată de tipuri umane; de asemenea, se înregistrează în unele cazuri o adâncire psihologică a fizionomiilor personajelor. Pictorii se dedică mai ales portretelor ori picturii murale, religioase dar și laice (ca un exemplu casa Roznovanu din Iași). Pictura istorică — portrete, bătălii ori scene de luptă — este foarte prezentă, interesul pentru istorie dominând viața cultural-artistică. La 15/27 martie 1834 chiar Kiselev pleda în favoarea ei, arătând că, prin această pictură, întipărită „în cugetul tinerilor elevi" se obținea însuflețirea lor „cu dragostea de patrie și cu virtuțile publice, carele singure înalță pe o nație și fac înfloritoare ale sale așezământuri"[1].

Erau utilizate tehnici variate, de la peniță, la cretă albă sau neagră, la acuarelă ori ulei. Dagherotipul și litografia se afirmă, ceea ce îngăduie și o difuzare mai largă a artei. Artiștii aveau ateliere, deseori în condiții modeste și, totodată, mulți dintre ei dădeau lecții de desen și pictură. Desenul era predat în instituțiile de învățământ, dar și arta picturii. Un curs de desen fusese inaugurat încă din 1813 de Gheorghe Asachi. Acestuia i s-a datorat introducerea desenului și caligrafiei între materiile gimnaziului vasilian ieșean încă din 1831. Josef Adler și Johann Müller au predat la acest gimnaziu, ultimul ca „profesor de desenul figurilor și zugrăviturii istorice", el predând apoi și la Academia Mihăileană. Un „clas de zugrăvie" a funcționat între 1835 și 1843 la această înaltă instituție de învățământ a Moldovei, unde au predat Müller, Mauriciu Loeffler și mai ales Giovanni Schiavoni. La Sf. Sava, catedra de desen și caligrafie a fost deținută în aceeași perioadă regulamentară de Carol Wallenstein, în timp ce la Craiova o catedră similară a fost ocupată de pictorul transilvan Constantin Lecca. Mai existau evident școlile de zugravi bisericești, între care și cea a episcopiei din Buzău, unde preda pitarul Nicolae Teodorescu, unchiul pictorului Gheorghe Tattarescu. De asemenea, însușirea tehnicii litografiei constituie o altă preocupare în deceniile premergătoare Revoluției din 1848.

Spre sfârșitul deceniului al patrulea au fost trimiși la studii de specializare peste hotare, la München, pictorii moldoveni Gheorghe Lemeni, Gheorghe Panaiteanu și Gheorghe Năstăseanu, care avea apoi să se ducă la Roma. Din Țara Românească, pictorul Ioan

[1] Apud *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.. 2. Secolul XIX*, București, 1958, p. 28.

D. Negulici s-a deplasat la Iași timp de mai mulți ani, vrând să se specializeze cu ajutorul lui Niccolò Livaditti, apoi între 1834 și 1837 s-a găsit la Paris, unde era să mai revină; el a mai întreprins o călătorii la Atena și la Viena.

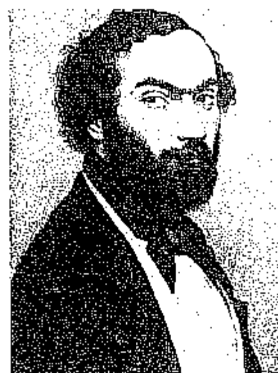

Fig. 169 Ion Negulici.

Gheorghe Asachi, el însuși un artist, însuflețitor al vieții culturale și artistice în Moldova timp de decenii, a fost cel care a priveghiat învățământul artistic în instituțiile de învățământ ieșene și care, totodată, a încurajat activitatea artiștilor. Desenator cu mijloace insuficiente, el a recurs uneori la concursul unor artiști, cărora le-a furnizat elementele necesare realizării unei compoziții. Bătălia din 1423 a moldovenilor cu teutonii la Marienburg, a fost o astfel de compoziție, pe care, la indicațiile lui Asachi, a realizat-o în 1845 polonezul Alexandru Lessler, litografiind-o apoi Panaiteanu-Bardasare. Transilvăneanul Ioan Balomir, care l-a portretizat pe pravilistul Andronache Donici, a realizat și picturi murale în casa Roznovanu de la Iași. Constantin Lecca, tot un transilvănean, s-a stabilit la Craiova, unde a fost profesor de desen și caligrafie între 1834 și 1848, dar a și pictat o serie de tablouri istorice — *Moartea lui Mihai Viteazul*, în 1845. Un alt ardelean, care și-a desfășurat însă activitatea mai ales la Sibiu, unde a deținut o catedră de desen la orfelinatul terezian, a fost Ion Costante. În timpul Revoluției din 1848 a executat și litografiat portrete ale lui Avram Iancu, unul al lui Barițiu și, de asemenea, a redat într-un portret chipul lui Horea.

Acestora și celor trei bursieri moldoveni amintiți mai înainte, li s-au adăugat trei pictori care, prin opera lor, au aparținut mai ales momentului 1848. Este vorba de mai înainte menționatul Negulici. Reîntors la București, el are o activitate artistică concretizată într-un șir de foarte reușite portrete ale lui N. Bălcescu, Iancu Manu, Alexandru Slătineanu și alții; îl portretizează și pe viitorul domn Barbu Știrbei și pe Mihail D.Sturdza. Constantin David Rosenthal, fiu al unui negustor evreu din Pesta, pictor de talent, s-a stabilit de tânăr în Principate, integrându-se mișcării naționale românești și legându-se mai ales de C.A. Rosetti. „N-aș fi crezut vreodată că sunt atât de valah cum sunt — scria Rosenthal lui Rosetti — admir din zi în zi mai mult poporul român: ce inteligență, ce blândețe!"[1]. A realizat un număr de compoziții — *Portret de femeie, Odihna de după-amiază* și *La fântână* —, ca și unele portrete — Elena Negri, Anica Manu, dr. Grunau —, dar compozițiile sale principale au fost realizate după Revoluție, inspirate de aceasta — *România revoluționară* și *România rupându-și cătușele*. Cel de-al treilea pictor revoluționar a fost Barbu Iscovescu, fiu al unui zugrav de icoane. Susținut de Mihai

[1] *Ibidem*, p. 65.

Fig. 170 Daniel Constantin Rosenthal.

D.Ghica, el a putut să-și desăvârșească pregătirea artistică la Viena timp de peste o jumătate de deceniu. Reîntors în țară, a participat la Revoluție, primind și sarcina de a picta steagul cu deviza *Dreptate și Frăție*; de asemenea, el a decorat sala Teatrului pentru reprezentația de gală oferită la 9/21 august comisarului imperial Suleiman Pașa. Trecut în Transilvania, după represiunea Revoluției din Țara Românească, a pictat portretele fruntașilor revoluționari transilvani — Avram Iancu, Ioan Bureanu, Petru Dobra —, ulterior acestea fiind litografiate și larg răspândite. După Revoluție, a executat mai ales copii — după gravuri de epocă — ale voievozilor români.

Printre pictorii din epocă s-a înregistrat și prezența unor artiști străini, unii rămânând doar câțiva ani, alții întreaga lor viață, împământenindu-se. Deși, cu câte o excepție, n-au fost artiști prea străluciți, ei au contribuit la procesul de laicizare a artei, la formarea unui gust modern și, totodată, au oferit talentelor autohtone o nouă posibilitate de formare în afara școlilor de zugravitură de pe lângă mânăstiri. Activitatea lor a fost favorizată și de moda portretelor, care a dus aproape la o producție în serie la nivelul clasei conducătoare, dar totodată care a și contribuit la o mai grabnică integrare a acesteia în realitățile statelor avansate ale continentului. Henri de Mondoville, care a făcut în 1828 un portret în desen al lui Iancu Văcărescu și în 1831 al lui Pavel Kiselev, se găsea din 1812 în Țara Românească; el a demonstrat finețe în arta portretizării. Secuiul Barabás Miklós a zăbovit la București în anii 1831–1833; a făcut și el un portret al lui Kiselev, dar, totodată, s-a arătat deosebit de sensibil la realitățile românești din Principate, ca și din provincia sa natală; în 1844 a expus la Viena tabloul său *Mocanii sălișteni îndreptându-se spre târg*. Barabás a lăsat și interesante însemnări despre începuturile perioadei regulamentare. Iosef August Schoefft s-a găsit în Principate în 1836 și apoi, din nou, începând cu 1839; între alte lucrări ale sale se numără portretul lui Mihail Sturdza și al mitropolitului Veniamin Costachi; a avut și un atelier la mânăstirea Radu Vodă, în București și a dat lecții de pictură. Cehul Anton Chladek — originar însă din Banatul sârbesc —, cu studii la Milano, a venit în 1835 la București, rămânând aici pentru tot restul vieții; a lucrat portrete și miniaturi, dar și icoane; a fost primul maestru al lui Nicolae Grigorescu. Un balcanic, croat de lângă Zagreb, a fost Carol Wallestein (Vella !), care inițial s-a stabilit la Craiova, din 1817 și până în 1830, pentru ca apoi să vină la București. Wallestein, deși nu a însumat calități artistice deosebite, a realizat picturi istorice; între 1830 și 1848 a fost profesor de desen la Sf. Sava. Triestinul Niccolò Livaditti a venit în 1832 la Iași și lucrările sale — portrete și portrete de grup — l-au afirmat ca un artist veritabil; între altele a pictat

Familia poetului Vasile Alecsandri și *Cuplul Anica și Ioan Mavros*; în realizarea portretului soției sale Carlotta, el a reușit să redea și trăsăturile psihologice ale modelului său. De la polonezul Ludovic Stawski, profesor de desen la școala de fete din Iași, s-a păstrat o *Vedere panoramică a Iașilor*, iar conaționalul său Mauriciu Loeffler a fost câțiva ani profesor de desen la Academia Mihăileană. Profesor în aceeași instituție de învățământ a fost și talentatul artist Giovanni Schiavoni, de origine venețian, dar născut la Triest. De la el ne-au rămas portretele lui Gheorghe Asachi și cel al vornicului Burada, realizate cu măestrie artistică și expresivitate. Johann Müller a fost „profesor de desenul figurilor și zugrăviturì istorice" la gimnaziul vasilian, iar apoi și la Academia Mihăileană.

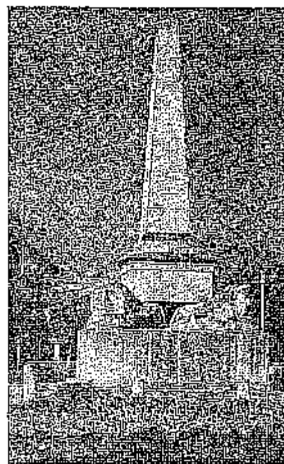

Fig. 171 Iași, Obeliscul cu lei din Grădina Copou, 1834

În Transilvania s-au făcut remarcați în această perioadă un număr de pictori maghiari, mai ales portretiști; unii dintre ei au fost și profesori la școlile de desen. Pot fi amintiți Simó Ferenc, Sikó Miklós, Magyari Lajos, Szabó János, ca și mai înainte amintitul Barabás Miklós, cunoscut și popular pictor ardelean, autor de peisaje și portrete, care a lucrat la Cluj, Sibiu, ca și la București și Pesta. Venind din Transilvania, s-a stabilit la București Carol Pop de Szathmáry, cu o activitate artistică variată, fiind și un excelent fotograf.

Sculptura se găsea încă cu mult în urma picturii, ea concretizându-se mai mult în decorarea grădinilor cu statui convenționale, în cariatide și sculpturi alegorice de un academism sterp, mai mult succedanee ale unor adevărate realizări de artă. După planul lui Asachi a fost ridicat la Copou, cu meșteri din Lvov, de către Nicolae Singurov un monument — *Obeliscul cu lei* — consacrat Regulamentului organic. Unele monumente funerare au fost realizate de Francisc Vernetta din Odessa în interiorul bisericii ieșene Bărboi ori în curtea mânăstirii Frumoasa. Ardeleanul Ion Costande pare a fi primul sculptor laic român. Este amintit un monument consacrat grofului Lazar, considerat o capodoperă cu peste un veac și jumătate în urmă. În timpul regimului revoluționar din 1848 a fost ridicată o statuie a Libertății la București, nimicită în acțiunea contrarevoluționară de la sfârșitul lunii iunie (c.v.)[1].

Mutații importante sunt înregistrate în domeniul construcțiilor urbane. În perioada Regulamentului organic s-a trecut la sistematizarea planurilor orașelor, mai ales în privința

[1] Autorul a fost Constantin Daniel Rosenthal (Adrian-Silvan Ionescu, *1848 în plastica documentaristă*, în RI 10, 1999, 5–6, p. 503, 506–507).

celor dunărene muntene recuperate de Țara Românească în baza Tratatului de la Adrianopol (Brăila, Giurgiu și Turnu Măgurele), dar și Galați ori nou înălțata Alexandrie teleormăneană. De asemenea, procese de modernizare au suferit amândouă capitalele: din primăvara 1830 o comisie numită de Kiselev „pentru înfrumusețarea și îndreptarea politii", din care au făcut parte și „arhitectonii" Hartl și Ott, a intrat în activitate la București. Capitalele au înregistrat progrese sensibile privind alinierea, pietruirea și chiar pavarea străzilor, aducerea și distribuirea apei, canalizarea parțială, iluminatul public și edificarea de grădini publice — grădinile Cișmigiu, Kiselev și Copoul ieșean. Dar, totodată, au fost ridicate noi clădiri private impunătoare și edificii publice, inclusiv unele biserici, construite în general sub impactul neoclasicismului. Neîndoielnic, a persistat și amestecul „de frumoase palate și de colibe sărace, grupate când sub înfățișarea unui sat, când sub aceea a unui centru european"[1], dar modernizarea făcea cu toate acestea pași importanți: Casa Cantacuzino-Pașcanu, casa Roznovanu, casa Bașotă, apoi palatul ridicat din nou după incendiul din 1827, dar și biserica mănăstirii Frumoasa la Iași ori biserica Ruset la Botoșani, Palatul Ghica-Tei înălțat de Grigore al IV-lea Ghica, Palatul Suțu (actualul Muzeu de Istorie al orașului București), Palatul Știrbei, ca și biserica Sf. Dumitru la București ori Teiul Doamnei, la care se mai adăugau cazărmile de infanterie și cavalerie și clădirea sfatului orășenesc au fost numai unele dintre construcțiile publice, private ori religioase ale perioadei analizate. Spre sfârșitul ei, în 1846, a început construcția impozantului Teatru Național de la București după planurile arhitectului austriac Heft, ca și a Palatului Bibescu de la Băneasa, rămas însă neterminat și căzând apoi în ruină. În Transilvania, merită a fi menționată clădirea primăriei din Cluj, construită după planurile arhitectului Anton Kagerbauer. În Principate, arhitecții erau străini — austriecii Johann Freiwald, Moritz von Ott, Josef Hartl, rusul Sungurov, catalanul Xavier Villacrosse, francezul Sanejouand etc. — dar au început a fi prezenți și arhitecți „moderni" români, cu studii peste hotare, ca Alexandru Costinescu ori Iacob Melik. În privința stilurilor, a dominat neoclasicismul la noile construcții, dar se constata și un amestec de stiluri caracteristic pentru o perioadă de tranziție.

Muzica a reflectat trecerea la modernitate și integrare universală. Anton Pann a fost cel mai de seamă culegător de folclor muzical și, totodată, s-a evidențiat în domeniul muzicii religioase. Muzica populară i-a atras și pe alții, de la un Eduard Wachmann, german împământenit, la tânărul bucovinean Carol Miculi. Importantă a fost și receptarea muzicii europene, prin intermediul operei (se prezintă de către trupe străine opere de Rossini, Bellini etc.) și vodevilului. Wachmann este autorul unei opere — *Braconierii* — și a unui vodevil — *Triumful amorului* — încă în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea. Alexandru Flechtenmacher a compus *Uvertura națională „Moldova"* în 1847 — executată la Iași și în prezența lui Liszt —, Wachmann a compus, parțial, în 1848, opera *Mihai în ajunul luptei de la Călugăreni*. În 1829 a apărut la Iași și o *Gramatică românească de note pentru fondamentul chitarei compusă după cea europeană* de Teodor Burada. Orchestra însoțitoare a activității teatrale, care ființa în 1837 ca o orchestră a Palatului în Țara Românească, și „muzica ștabului", fanfara, înlesnesc accesul publicului orășenesc spre muzică — mai ales prin muzica de scenă, uverturi și antracte. De asemenea, corul și muzica corală au reprezentat alte mijloace de difuzare a muzicii, atât în mediul urban, cât și uneori în cel sătesc. În deceniul al cincilea, la București și Iași ființau coruri. Tinerii români s-au educat muzical peste hotare, mai ales la Viena și Paris (T. Burada, Alexandru Flechtenmacher, Carol Miculi). Învățământul muzical — particular și apoi de stat — a fost și el prezent, în primul rând în capitale.

Fig. 172 Alexandru Flechtenmacher.

În Transilvania, activitatea muzicală cultă — muzica simfonică și muzica de cameră — întemeindu-se și pe ceea ce se realizase în secolul al XVIII-lea, a fost de un nivel mai ridicat, având în vedere și procesele de osmoză cu restul marelui imperiu. De asemenea, muzica corală, inclusiv în unele sale, a cunoscut o evidentă dezvoltare.

Drumul deschis către a doua jumătate a secolului al XIX-lea și adâncirea alăturării proceselor culturale din spațiul românesc celor de pe întreg continentul erau evidente spre capătul perioadei analizate. Pași însemnați fuseseră străbătuți și modernizarea se reflectă pe multiple planuri, ca și pregătirea, prin noua dezvoltare culturală, a constituirii unei *Românii*.

[1] N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939, p. 248.

Capitolul X

LUMEA DE LA REVOLUȚIA DIN 1848 LA CONGRESUL DE LA BERLIN

Lumea a intrat într-o nouă etapă a existenței sale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Așa cum remarca A. Debidour, „edificiul cu greu ridicat de Congresul de la Viena a fost deocamdată în primejdie de a fi sfărâmat de o revoluție aproape universală"[1]. Revoluțiilor li s-a pus capăt pretutindeni, dar, totodată, Europa Sfintei Alianțe a fost pentru totdeauna înlăturată. Regimurile represive următoare revoluțiilor au avut o existență relativ scurtă, odată cu începutul celui de-al șaptelea deceniu liberalismul consolidându-se în partea centrală și apuseană a continentului. Totodată, „secolul naționalităților" s-a putut afirma plenar și s-au putut constitui noi state naționale.

Dezvoltarea tehnicii, în deceniile următoare mijlocului veacului al XIX-lea a fost extraordinară și cu urmări incalculabile. Calea ferată a cunoscut un proces de extensie uimitor de rapid. De la 23 000 km în 1850 (din care trei sferturi din linii se găseau în Marea Britanie și în Germania), s-a ajuns în Europa, în 1870, la 105 000 km și procesul va continua cu intensitate în perioada următoare. De asemenea, pe mări, vasele cu aburi, cu viteze sporite, mai ales după introducerea elicei, aveau să ia treptat locul corăbiilor. Brevetele pentru motoarele cu explozie aveau să fie eliberate, începând cu anul 1876; urmările invenției au fost uriașe. Rețeaua telegrafului a fost și ea rapid extinsă, mai ales în anii '50. În deceniul al optulea s-au inventat telefonul, mașina de scris, bicicleta și frigoriferul. Toate aceste invenții au contribuit în variante domenii la un progres al existenței umanității, cu un impact evident și prioritar în țările cele mai evoluate.

La șase decenii după Revoluția franceză din 1789, Revoluțiile din 1848–1849 reînnoiseră și adaptaseră la noul stadiu de evoluție al societăților europene ideile ei. Ca și biruitorii lui Napoleon I, care realizaseră în 1815 o restaurație incompletă, tot astfel și cei care înăbușiseră procesele revoluționare din 1848–1849 au trebuit să accepte o bună parte din cuceririle și chiar din revendicările revoluționarilor. Este însă adevărat că pentru un număr de ani o parte dintre monarhii continentului și-au consolidat și afirmat autoritatea, recurgând și la măsuri represive.

---

[1] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du Congrès de Vienne*, 2, Paris, f.a., p. 2–3.

În Franța, prințul Ludovic Napoleon Bonaparte — nepotul de frate al împăratului Napoleon I — a reușit, cu abilitate, să obțină încrederea francezilor și să fie ales președinte al Republicii a II-a (1848). Peste câțiva ani, la 20 noiembrie/2 decembrie 1851, a dat o lovitură de stat, înlăturând pe reprezentanții stângii republicane și asumându-și puteri dictatoriale. Un an mai târziu, la 20 noiembrie/2 decembrie 1852, a fost proclamat cel de-al Doilea Imperiu și prințul-președinte a devenit împăratul Napoleon al III-lea.

În Austria, după ce, cu ajutorul țarului Nicolae I, a pus capăt revoluției din Ungaria, împăratul Francisc Iosif a recurs la represiune, dar, în același timp, a făcut și unele concesii inevitabile. Un nou regim agrar a fost pus în funcțiune printr-o legiuire imperială, pornindu-se în fapt de la ceea ce se începuse a se realiza în timpul revoluției. Dar, totodată, la 8/20 august 1851, Constituția de la 20 februarie/4 martie 1849 a fost suspendată, pentru ca, la 19/31 decembrie în același an, să fie abolită. Timp de aproape un deceniu, Imperiul a fost supus autorității puterii centrale, dispărând libertățile publice și fiind în schimb afirmat neoabsolutismul.

După Revoluție, în Germania s-a revenit în bună măsură la vechile stări de lucruri, dar, deși Revoluția fusese înăbușită, dominantă a rămas tendința spre unitate. Austria și Prusia se găseau mai departe în rivalitate, căutând fiecare să-și afirme supremația. Dacă a eșuat tentativa Prusiei de a crea o uniune restrânsă a unor state germane — neîndoielnic ca un preludiu al unei unificări mai largi — pentru care ea beneficiase inițial de sprijinul regatelor Hanovrei și Saxoniei, tot astfel n-a reușit nici încercarea Austriei de a impune Confederației germane acceptarea intrării *întregului* ei imperiu în cuprinsul ei. Confederația a fost reînnoită în 1851 în forma care fusese stabilită în 1815 de Congresul de la Viena. Dacă Prusia n-a izbutit să ocupe ducatele Schleswig și Holstein, o conferință a marilor puteri, decizând, în vara anului 1850, păstrarea integrității regatului Danemarcii, care le stăpânea, în schimb ea a reușit o reînnoire a *Zollverein*-ului, continuând astfel să pregătească baza economică a viitoarei Germanii. În afară de aceasta, Prusia a izbutit, în bună măsură cu sprijinul lui Napoleon al III-lea, să fie deplin acceptată în concertul marilor puteri și a participat la Congresul de la Paris din 1856, deși atitudinea ei în timpul Războiului Crimeii fusese destul de echivocă.

În Italia, Austria și-a consolidat pozițiile. Singurul adversar care i se putea opune — Regatul Piemontului — fusese înfrânt în 1849. Sub noua domnie a regelui Victor Emmanuel al II-lea, Regatul și-a refăcut forțele, beneficiind și de priceperea contelui de Cavour, desemnat prim-ministru, care a sprijinit intensificarea ritmurilor modernizării economice. Prin participarea la Războiul Crimeii, Piemontul avea să-și dobândească o nouă situație printre puterile continentului, pregătindu-se pentru următoarea acțiune unificatore. În sud, Regatul Neapolelui se va dovedi însă incapabil de a avea o evoluție internă prin care să-și asigure o prelungire a existenței în cursul procesului de unificare ce avea să vină.

Problema dominantă a Europei celui dintâi deceniu următor Revoluției a fost cea orientală, concretizată în Războiul Crimeii. La începutul anului 1853, țarul Nicolae I a încercat — fără succes — să atragă Marea Britanie într-o acțiune de reîmpărțire a Imperiului otoman. Peste câteva luni, pretențiile trimisului rus privind protecția Locurilor Sfinte aveau să folosească drept pretext pentru declanșarea unui nou război, în care

Fig. 173 Napoleon al III-lea.

Imperiul otoman avea să aibă alături Marea Britanie și Franța. În vara anului 1853, armatele ruse au ocupat — pentru a patra oară în secolului al XIX-lea ! — Principatele Române. La 18/30 noiembrie, amiralul Nahimov a distrus flota otomană la Sinope. Flota aliată anglo-franceză a pătruns în Marea Neagră la 23 decembrie 1853/4 ianuarie 1854. Cele două puteri occidentale și-au lansat, la începutul primăverii, declarația de război. Conflictul militar avea să se desfășoare în Peninsula Crimeii, la somația Austriei, țarul fiind nevoit să ordone evacuarea Principatelor. În toamna anului 1854 au avut loc lupte

sângeroase la Alma, Balaklava și Inkerman, dar rezultatele lor au fost nedecise. Războiul a continuat, forțelor anglo-franco-otomane având să li se alăture și două divizii piemonteze în 1855, Cavour pregătind astfel cu abilitate viitoarea recunoaștere a unificării Italiei.

Dar, paralel cu operațiile ce au avut loc în Crimeea, la Viena s-a desfășurat o Conferință, inaugurată la 3/15 martie 1855, la care au participat puterile implicate militar în conflict, dar și Austria mediatoare. Negocierile n-au dus la nici un rezultat, dar cel puțin condițiile păcii au fost limpede exprimate de membrii coaliției antiruse. Devenise evidentă o deplasare a atenției marilor puteri occidentale înspre problematica sud-est europeană, dominante impunându-se problema instituționalizării Dunării, cea a eliminării prezenței militare ruse în Marea Neagră și cea a reorganizării Principatelor dunărene.

Câteva luni după eșuarea Conferinței de la Viena, avea să aibă loc căderea Sevastopolului și apoi moartea țarului Nicolae I. O somație colectivă a fost adresată noului țar Alexandru al II-lea de către puterile adverse, cărora li s-a asociat și Austria. De data aceasta, Rusia a acceptat să pună capăt conflictului. La 13/25 februarie 1856 au fost inaugurate la Paris lucrările celui de-al doilea mare congres al veacului, după cel de la Viena din 1814–1815. Căutând să determine Franța să-i devină aliată, țarul, prin reprezentanții săi, a venit în întâmpinarea propunerilor împăratului Napoleon al III-lea. Deși Rusia a fost lezată prin eliminarea flotei ei militare din Marea Neagră, prin îndepărtarea ei de la gurile Dunării și prin smulgerea Principatelor de sub protectoratul ei, a acceptat condițiile impuse, dornică mai ales de a depărta Franța de Marea Britanie și știind că împrejurările aveau să-i favorizeze din nou, la un moment dat, o reluare a politicii de expansiune. La Congres au participat, fiind sprijinite de Napoleon al III-lea, Piemontul și Prusia, ele dobândind astfel recunoașterea statutului lor de mari puteri, dar și, indirect, a funcțiilor lor unificatoare în spațiile italian și german.

Expansiunea colonială a unora dintre marile puteri s-a găsit mai departe în plină desfășurare în acest deceniu următor revoluției din 1848–1849. Marea Britanie, Rusia și Franța, cărora li se vor alătura și Statele Unite, au acționat pentru a înfeuda China, sprijinindu-se reciproc pentru obținerea clauzei națiunii celei mai favorizate. În 1851 a fost încheiat un tratat ruso-chinez, iar în 1858, după cel de-al doilea Război al opiului, China a trebuit să semneze cu marile puteri tratate care le favorizau expansiunea, iar Rusiei a trebuit să-i cedeze, prin Tratatul de la Aihun din 16/28 mai 1858, malul stâng al Amurului. La 16/28 iunie 1858 un protocol semnat de China cu cele patru puteri menționa obligația acestora de a o „asigura ... împotriva propriei ei slăbiciuni"! La rândul ei, Japonia, supusă presiunilor, a încheiat tratate cu Statele Unite, Marea Britanie și Rusia; în 1857 și 1858, ea a trebuit să facă față noilor concesii făcute Statelor Unite (dreptul de jurisdicție consulară, dreptul de reprezentare diplomatică, deschiderea a cinci porturi). Dar, spre deosebire de China, Japonia avea să intre în „Era Meigi" într-un extraordinar și multiform proces de dezvoltare modernizantă și să fie propulsată, în cursul doar a unei jumătăți de veac, printre marile puteri ale lumii.

În India, Răscoala Șipailor a provocat mari probleme Marii Britanii. Dar, ca urmare, a avut loc desființarea Companiei Indiilor Orientale (1858) și India a devenit o colonie supusă direct Coroanei britanice. Marea Britanie și-a extins posesiunile și în Birmania, cucerind orașele Rangoon și Pegu, în timp ce Franța celui de-al Doilea Imperiu depunea eforturi în vederea supunerii treptate a Indochinei. Marea Britanie a mai acționat în Afghanistan și Persia, având loc și un război anglo-persan în 1856, încheiat prin Tratatul de la Paris din 20 februarie/4 martie 1857. În hanatele din Asia Mijlocie — Kiva, Buhara, Kokand — se exercitau presiunile engleze, ca și cele ruse.

În deceniile următoare, Franța și-a consolidat stăpânirile coloniale, extinzându-le, în vestul Africii, din Senegal, iar în nordul continentului african, din Algeria. De asemenea, francezii și-au extins dominația asupra Annamului și a Cambodgiei. Antilele și insula Réunion se găseau și ele sub dominația Franței la sfârșitul celui de-al Doilea Imperiu.

Marea Britanie a acționat pe două linii de forță, pe de o parte pe cea colonială, dar, pe de altă parte, în teritoriile în care populația albă a deținut o poziție dominantă și majoritară, a fost inițiată formula dominionului, cum s-a procedat în Canada, începând din 1867. Aici, ca și în Australia — din 1850 — s-a stabilit un regim parlamentar de autonomie internă, funcționând, totodată, câte un guvernator desemnat de Coroană. În Noua Zeelandă, rezistența băștinașă a fost lichidată prin decimarea acesteia. În aceeași perioadă, a avut loc și o extindere a dominației coloniale engleze în Africa australă.

În privința Chinei, a continuat, în deceniile șapte și opt, politica de presiune, așa-numita „politică a canonierelor", în care se asociau mai multe dintre marile puteri, ca și în cazul Japoniei, unde, însă, începând din 1868, împăratul Mutsu-Hito a angajat țara pe calea unei extraordinare dezvoltări moderne. Marii Britanii i se asociau Franța, Statele Unite și Olanda. Presiunile engleze au continuat și în privința Afghanistanului. Totodată, Rusia și-a dezvoltat propriul „imperiu colonial" prin extinderea frontierelor ei, în 1865, ea supunând Kokandul și în 1868 Buhara, transformându-le în vasale.

Statele Unite nu numai că au început să aibă o prezență activă în Asia, dar, mai ales, au căutat să se extindă în emisfera căreia îi aparțineau. După ce cuceriseră de la Mexic în 1848 Texasul, Noul Mexic și California, au cumpărat de la guvernul mexican valea râului Gila, restrângând, totodată, necontenit teritoriile indiene. Dar încercarea de a achiziționa Cuba de la Spania a eșuat, iar luarea în stăpânire a insulelor Hawaii s-a lovit de opoziția Marii Britanii. În schimb, în 1867, ele vor achiziționa de la Rusia, Alaska. Oricum, se afirmau ca o mare putere.

În 1861 a izbucnit Războiul de Secesiune între cele 23 de state nordice și cele 11 state sudice, ale „Confederației", care refuzaseră să accepte abolirea sclaviei. Din 1863 victoria a înclinat limpede de partea aboliționiștilor, războiul luând sfârșit în 1865. În timpul Războiului de Secesiune a avut loc și intervenția franco-anglo-spaniolă în Mexic, stăruitor continuată numai de Franța. În 1864 a fost proclamat imperiul Mexicului, pus sub conducerea efemeră și șubredă a arhiducelui Maximilian, fratele împăratului Francisc Iosif al Austriei. Nesusținut decât de Franța, el n-a putut face față contraacțiunii lui Juárez. Împăratul Maximilian a sfârșit executat, iar Mexicul a fost proclamat republică (1867).

După încheierea Războiului Crimeii și semnarea Tratatului de la Paris, Franța lui Napoleon al III-lea a devenit prima putere a lumii, ceea ce a avut urmări benefice în

tivința realizării a noi state naționale, împăratul fiind un susținător al „naționalităților" înțelegând, totodată, să dea întreg sprijinul popoarelor latine pentru a-și constitui state naționale.

Românii aveau să fie sprijiniți de Franța care, după Războiul Crimeii, avea interesul consolidării pozițiilor ei economice și politice în Europa de sud-est. În consecință, eforturile moldovenilor și muntenilor pentru a-și constitui un stat unificat au beneficiat de sprijinul guvernului și al diplomației franceze. Mișcarea unionistă a primit ajutor francez constant. Franța a împiedicat ca puterile ostile procesului de constituire a României moderne să poată desfășura acțiuni nocive. Dubla alegere a colonelului Alexandru Ioan Cuza a fost considerată ca răspunzând intereselor franceze. Franța a acordat tot ajutorul pentru ca faptul împlinit de către români să fie acceptat de către concertul puterilor europene. La Paris au avut loc, în 1859, cele două ședințe ale Conferinței în care dubla alegere a fost sancționată de către puteri. Sprijin a acordat Franța și desăvârșirii procesului de unificare a Principatelor Unite, în 1861, ca și realizării întregului și complexului ansamblu de reforme în cele mai diverse domenii ale vieții noului stat național românesc.

Câteva luni după dubla alegere a colonelului Cuza, în Peninsula Italică a început procesul de unificare. În urma înțelegerii realizată la Plombières — 1858 — între Napoleon al III-lea și Cavour, Piemontul a beneficiat de sprijinul militar al Franței, la începutul verii anului 1859. Înfrântă la Magenta și Solferino de coaliția franco-piemonteză, Austria a trebuit să cedeze. Prin Armistițiul de la Villafranca (iulie 1859) — confirmat prin Tratatul de la Zürich (29 octombrie/10 noiembrie 1859) — împăratul Francisc Iosif a cedat lui Napoleon al III-lea Lombardia și capitala ei Milano, pe care, la rândul său, împăratul francezilor le-a dat regelui Victor Emmanuel al II-lea.

Deși efortul militar al Franței a fost considerat insuficient de către Cavour, care, temporar, în semn de protest, s-a retras de la conducerea guvernului piemontez, în realitate împăratul Napoleon al III-lea fusese constrâns la o încetare a ostilităților și de presiunile Prusiei și Rusiei și, totodată, deoarece el își dăduse seama de faptul că desăvârșirea procesului pe care-l inițiase prin smulgerea Lombardiei de la imperiul Austriei era inevitabilă. În Italia Centrală, în micile state depinzând indirect tot de Austria, s-au desfășurat puternice acțiuni de eliberare ale forțelor locale, dezvoltându-se, în același timp, procesul lor de unificare cu statul piemontez. În primăvara anului 1860, plebiscitele din Parma, Modena, Toscana și Romagna au demonstrat voința acestora de a se alătura piemontezilor și a se supune autorității centralizatoare a regelui Victor Emmanuel al II-lea.

În luna mai 1860, a intrat în scenă Giuseppe Garibaldi care, cu sprijinul evident al guvernului piemontez, în fruntea căruia se găsea din nou destoinicul Cavour, a inițiat o extraordinară expediție pentru a elibera Italia de Sud. A plecat din portul Genova cu cinci nave, în fruntea a o mie de voluntari — „cămășile roșii". Armata de zeci de mii de combatanți a lui Francisc al II-lea al Regatului celor Două Sicilii, lipsită de o motivație, s-a arătat incapabilă de a face față acțiunii impetuoase a „cămășilor roșii", cărora li s-au alăturat voluntarii sicilieni și napolitani. După ce a intrat în Palermo și a eliberat întreaga Sicilie, Garibaldi a debarcat în sudul Peninsulei. În luna septembrie 1860, neînfricat,

el a intrat singur, într-o trăsură, în capitala Neapole din care armata regală nici nu era cu totul retrasă. Francisc al II-lea s-a refugiat în fortăreața Gaeta, unde a rezistat câteva luni, dar, între timp, în octombrie, avusese loc întâlnirea de pe râul Volturno, dintre regele Victor Emmanuel al II-lea și Garibaldi. Eliberatorul sudului Italiei oferise atunci regelui Piemontului regatul pe care el și voluntarii săi îl cuceriseră, neîndoielnic, însă, cu sprijinul celor care se considerasera eliberați. Din acel moment, exceptând Roma și Veneția, Italia s-a aflat sub autoritatea regelui piemontez, care, la începutul verii anului 1861, a luat titlul de rege al Italiei.

Fig. 174 Camillo Benso di Cavour.

Dar, între timp, de la începutul deceniului al șaptelea, marile imperii absolutiste sau neoabsolutiste au fost constrânse la cesiuni pe plan intern. După înfrângerea suferită în Italia, Francisc Iosif a inițiat o acțiune reformatoare internă a Imperiului. În temeiul unei diplome imperiale din octombrie 1860, au fost convocate dietele în diferite țări ale Monarhiei, ceea ce nu mai avusese loc de un deceniu; de asemenea, s-a trecut și la o liberalizare pe plan intern, Austria înscriindu-se treptat pe o direcție „constituțională". La rândul său, Napoleon al III-lea a inițiat și el, în același deceniu, o trecere de la imperiul de tip bonapartist, supus nemijlocit autorității sale, la imperiul liberal. Succesivele cedări pe care le-a făcut au dus însă și la o creștere a forțelor opoziției, dezvăluită de rezultatele electorale ale acestui deceniu. Dar acest lucru nu l-a împiedicat pe împărat ca, în 1870, să ajungă la restaurarea în Franța a unui regim constituțional. Chiar și în absolutista Rusie, țarul Alexandru al II-lea a trecut la adoptarea unor reforme, dintre care cea mai importantă a fost abolirea iobăgiei prin reforma rurală din 1861. Dacă n-a instituit un parlament central, cel puțin a introdus zemstvele la nivel local. Oricum, Rusia a rămas mai departe închistată într-un sistem social-politic, care avea să ducă la treptata accentuare, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a tensiunilor interne.

Fig. 175 Giuseppe Garibaldi.

Dacă italienii și românii și-au realizat, într-o măsură mai mică sau mai mare, unitatea națională pe plan statal, în anii 1859–1861, creându-și state naționale, nu în aceeași

situație s-au găsit ungurii și polonezii. Cei din urmă au reprezentat una din problemele acute ale Europei, mai ales că Napoleon al III-lea a acordat, într-o măsură, sprijin realizării obiectivelor mișcării de eliberare poloneze. După o întâlnire cu împăratul francezilor, Alexandru al II-lea exclamase iritat: „A îndrăznit să-mi vorbească de Polonia !" Insurecția poloneză din 1863, căreia armatele țarului i-au pus cu greu capăt, a contribuit la răcirea relațiilor franco-ruse. În schimb, Prusia, ea însăși interesată în stăpânirea părții din Polonia pe care o anexase și, totodată, dornică de a beneficia de consimțământul tacit al Rusiei pentru unificarea germană, a autorizat, în temeiul Convenției de la Sankt-Petersburg, urmărirea insurgenților polonezi pe propriul ei teritoriu. Lipsiți de un sprijin efectiv al Franței și Marii Britanii, insurgenții polonezi au sfârșit prin a fi reprimați cu duritate de opresorii lor.

Un al treilea proces de unificare statală națională s-a desfășurat în Europa, începând de la mijlocul deceniului al șaptelea al secolului al XIX-lea, cel al Germaniei. Chemat la cârma Prusiei, în calitate de cancelar, pragmaticul, inteligentul dar și cinicul Otto von Bismarck a realizat, cu mână de maestru, această unificare în jurul Prusiei. El a acționat în trei etape care, fiecare, s-a confundat cu desfășurarea unui război. În 1864 a avut loc războiul purtat împotriva Danemarcii nu numai de Prusia, dar și de Austria, pe care Bismarck, cu abilitate, a atras-o în jocul său. Înfrântă, Danemarca a trebuit să cedeze ducatele Schleswig și Holstein puternicilor săi adversari. Primele două ducate au fost anexate de Prusia, iar cel de-al treilea de Austria, iar aceasta, neavând frontieră cu noua ei achiziție, germenul viitorului conflict austro-prusian fusese pus !

În 1866, Bismarck a reușit să neutralizeze Rusia și Franța, oferind lui Napoleon al III-lea Luxemburgul —, în timp ce acesta pretindea regatul Belgiei ! — și, aliindu-se cu Italia, a declanșat cel de-al doilea război al procesului de unificare a Germaniei, cel cu Austria. Susținând plecarea prințului Carol de Hohenzollern-Sigmaringen în România, Bismarck a creat o abilă diversiune tocmai în momentul de acutizare a tensiunilor cu Austria. Războiul, destinat a da o rezolvare supremației uneia sau alteia dintre cele două puteri în spațiul german, s-a desfășurat pe două fronturi. Dacă armata italiană a fost înfrântă la Custozza, iar flota italiană la Lissa, în schimb victoria prusiană de la Sadova (Königgrätz) a fost atât de categorică, încât Austria a trebuit să solicite armistițiu, la doar patruzeci de zile de la declanșarea conflictului.

Pacea s-a încheiat la Praga, la 12/24 august 1866. Trebuind să părăsească Confederația germană, Austria a fost înlăturată din spațiul german, Prusia putându-se astfel impune ca singura putere unificatoare. Ca o primă etapă a viitoarei unificări a fost creată Confederația Germaniei de Nord sub președinția regelui Prusiei, iar statele care fuseseră aliatele Austriei — Bavaria, Württemberg, Hessa și Baden — au trebuit să încheie alianțe cu Prusia, ceea ce a reprezentat încă o etapă în procesul de unificare germană. Regatul Hanovrei a fost desființat, teritoriul său, ca și altele fiind anexat de Prusia, care se impunea astfel dominant. Veneția era cedată de Austria Franței care, la rândul ei, o dădea Italiei, care-și realiza astfel, deși înfrântă, încă un obiectiv al unificării naționale. Bismarck nu urmărise decât scoaterea Austriei din Germania dar, totodată, el a căutat în mod evident

Fig. 176 Cancelarul Otto von Bismarck.

s-o menajeze, plănuind ca să transforme în viitor această mare putere înfrântă în principala sa aliată. Una din urmările înfrângerii a fost însă pentru Viena realizarea mai grabnică a pactului dualist cu Ungaria, pe harta politică a Europei apărând, în 1867, Austro-Ungaria.

Dar pentru ca procesul de unificare german să poată fi încheiat mai trebuia să aibă loc înfrângerea Franței. Profitând de problemele interne cu care se confrunta imperiul lui Napoleon al III-lea, Bismarck a știut, cu multă abilitate, să pregătească conflictul, izolând Franța și, totodată, căutând să dea impresia unor intenții pacifice. El s-a angajat chiar într-un proces de negociere cu împăratul francezilor, dar, prin indiscreții voite, a paralizat realizarea intențiilor lui Napoleon al III-lea și, totodată, l-a izolat de Marea Britanie și de Rusia, lipsindu-l, în momentele hotărâtoare ce aveau să vină, de sprijinul acestora. Deși avusese loc un proces de apropiere între Franța și Austro-Ungaria, n-a putut fi vorba de o alianță militară, înfrângerea din 1866 îndemnând pe împăratul Francisc Iosif la multă prudență, mai ales că în acel an Napoleon al III-lea lăsase pe Bismarck să zdrobească Austria.

Pretextul izbucnirii celui de-al treilea război al procesului de unificare germană l-a oferit candidatura la tronul Spaniei a prințului Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen, fratele mai vârstnic al domnitorului României. În fața opunerii Franței, temătoare de o „încercuire" prusiană, prințul Leopold a renunțat la candidatură, dar Bismarck a știut să folosească pretențiile franceze, umilitoare pentru Prusia, prin care Casa de Hohenzollern urma să-și ia angajamente și pentru viitor în privința nerepetării unor situații similare. El a mers până acolo încât a ajuns la falsificarea unor documente („telegrama de la Ems"), ceea ce a dus, având în vedere și reacția opiniei publice, la imprudenta declarație de război a Franței din 7/19 iulie 1870.

Condusă cu o mână sigură, ofensiva prusiană a fost declanșată, în timp ce puterea care declarase războiul era încă în curs de a-și mobiliza forțele. De la început s-a vădit superioritatea militară a germanilor, armatele franceze suferind succesive înfrângeri. Mareșalul Bazaine a fost blocat la Metz, iar mareșalul Mac-Mahon, împreună cu împăratul au suferit o grea înfrângere la Sedan, la 21 august/2 septembrie. Napoleon al III-lea a fost luat prizonier. La Paris a izbucnit o insurecție antinapoleoniană, care n-a putut fi stăpânită de regenta împărăteasă Eugenia. La 23 august/4 septembrie 1870 a fost proclamată Republica a Treia franceză. Înfrângerea Franței și schimbarea de regim a oferit prilej Italiei să ocupe Roma, capitala ei firească și pe care, până atunci, armata imperială

franceză o menținuse sub dominația papei. De asemenea, Rusia a profitat de împrejurări pentru a denunța interdicția pe care o acceptase prin Tratatul de la Paris privind prezența ei militară în Marea Neagră.

Rezistența franceză s-a mai prelungit câteva luni, dar la începutul anului 1871 Franța a fost constrânsă să ceară armistițiul. La 6/18 ianuarie 1871 a fost semnat la Versailles Tratatul preliminar de pace, forma sa definitivă urmând să fie semnată la Frankfurt pe Main, la 28 aprilie/10 mai 1871. Franța a trebuit să cedeze Alsacia și Lorena și, totodată, să se angajeze la plata a 5 miliarde franci-aur ca despăgubiri de război. Tot la Versailles, în ianuarie 1871, procesul de unificare a Germaniei prin „fier și sânge" a luat sfârșit prin proclamarea regelui Wilhelm I al Prusiei ca împărat al Germaniei. Dar unificarea Germaniei n-a avut caracterul centralizat al unității statelor naționale român și italian, regii și principii germani rămânând mai departe, cel puțin formal, la cârma statelor lor, unificarea realizându-se însă în domeniul politicii externe, în cel militar și în cel economic.

Germania avea să cunoască o dezvoltare fără precedent, atât pe plan demografic, cât mai ales economic, iar Bismarck a devenit cel mai fervent partizan al unei păci care trebuia să îngăduie ascensiunea statului german pe care-l făurise. După 1871, el a avut „coșmarul coalițiilor" și s-a străduit să apere de conflicte primejdioase edificiul statal pe care-l ridicase. În același timp, încă temător de Franța și de revanșa ei, el a mai încercat să declanșeze un război preventiv cu Franța, atâta timp cât a mai considerat-o slăbită, dar, de data aceasta, Franța a dat dovadă de abilitate diplomatică, știind să provoace îngrijorare celorlalte mari puteri pentru a se apăra și pentru ca ele să modereze eventualele inițiative germane. Cu toate acestea, cu excepția acestei singure preocupări beligoase și ea neinsistentă, mai ales când și-a dat seama că s-ar putea afla în fața unei „coaliții", Bismarck s-a străduit să apere opera de extraordinară dezvoltare a țării sale prin neimplicarea ei într-un nou conflict major. Între altele, în așteptarea alianței militare pe care avea s-o făurească în 1879 cu Austro-Ungaria, cancelarul s-a străduit să dea viață, încă din 1871, „Alianței celor trei împărați", deci unei apropieri între imperiile rus, austro-ungar și german, care a devenit evidentă în 1872, dar care a rămas lipsită de o „coerență fundamentală", mai ales pe plan militar[1].

Deși Statele Unite începuseră să se afirme ca o mare putere, centrul politic al lumii a continuat să se afle în Europa. Între 1838 și 1913, după un calcul efectuat, 95% dintre reuniunile internaționale s-au desfășurat în patrulaterul marcat de Roma, Londra, Berlin și Stockholm. În linii generale, pe întreg continentul a avut loc o puternică dezvoltare, reflectată și în creșterea populației. Către 1871, Rusia număra 86 milioane de locuitori, Germania 42 de milioane, Franța 37 de milioane, Austro-Ungaria 36 de milioane, Marea Britanie 31 de milioane și Italia 27 de milioane. Cu excepția Spaniei, celelalte state suverane ale Europei nu însumau, fiecare, 10 milioane de locuitori, iar majoritatea nici 5 milioane.

La începutul anului 1866 existau în Europa patru imperii (în 1870 Franța va deveni, după înfrângere, republică, dar Germania îi va lua locul, un an mai târziu, în rândul imperiilor), nouă regate (în afara celor care vor intra în componența Germaniei) și republica cantonală helvetică, care-și exercitau toate, pe deplin, suveranitatea de stat. Lor li se mai adăugau în Europa de Sud-Est principatele supuse suzeranității otomane: România, Serbia și Muntenegru. Germania apărea după 1870 un arbitru al Europei, în care continuau să se afirme și celelalte mari puteri semnatare ale Tratatului de la Paris din 1856, coexistența tuturor fiind menită să asigure conexiunile unui relativ echilibru al forțelor pe întregul continent.

[1] René Girault, *Diplomatie européenne et impérialisme 1871–1914*, Paris, 1979, p. 79.

În vara anului 1875, problema orientală a fost redeschisă prin izbucnirea răscoalelor din Herțegovina și Bosnia. În aprilie 1876, bulgarii aveau să ridice și ei steagurile luptei pentru eliberare, iar în iunie același an, Serbia și Muntenegru au declarat război Imperiului otoman. Problema a preocupat marile puteri, dar lipsa de maleabilitate a guvernului otoman a dus la o mai mare complicare. În aprilie 1877, Rusia a intrat în luptă, armatele ei pătrunzând pe teritoriul României, în urma încheierii Convenției româno-ruse din 4/16 aprilie. După o lungă perioadă de neutralitate, România avea să se implice și ea direct în evenimente, proclamându-și, totodată, la 9/21 mai, independența. Începând din luna iulie, armata română și-a început operațiile la sud de Dunăre, având un rol important, mai ales în operațiile de la Plevna.

După căderea Plevnei, Imperiul otoman avea să fie constrâns să solicite armistițiu și apoi să subscrie condițiile preliminare de la San Stefano. Excluderea de la tratative a României și Serbiei și, mai ales, stipulațiile teritoriale adoptate au produs tensiuni între România și Rusia, dar și între aceasta și unele mari puteri, în primul rând Austro-Ungaria. În consecință, prilejul a fost utilizat de cancelarul Bismarck, care a provocat convocarea la Berlin a celui de-al treilea congres al veacului, în cadrul căruia Germaniei îi va reveni un rol principal de arbitru. Prin Tratatul de la Berlin, negociat în fapt de marile puteri chiar înaintea întrunirii Congresului, din nou Europa de Sud-Est a stat în centrul preocupărilor. României, Serbiei și Muntenegrului aveau să li se acorde independența, punându-li-se însă și unele condiții; a fost creat un principat autonom al Bulgariei, alături de care a ființat provincia Rumelia orientală, supusă mai departe direct Porții otomane, dar numai pentru un număr restrâns de ani, Austro-Ungariei i s-a încredințat administrarea Bosniei și Herțegovinei, iar Marea Britanie avea să obțină insula Cipru.

În perioada următoare revoluțiilor din 1848–1849, Europa — continent-pilot al lumii — a trecut prin mutații decisive. După o etapă represivă de la începutul anilor '50, liberalismul a dominat în Occident și, totodată, în cursul unui deceniu, s-au format succesiv trei state naționale. În perioada următoare revoluțiilor s-a afirmat al Doilea Imperiu, care a dăinuit timp de aproape două decenii, Franța devenind puterea principală a continentului. Dar, odată cu prăbușirea Imperiului lui Napoleon al III-lea, primul loc printre marile puteri a fost ocupat de Germania bismarckiană. Echilibrul dintre marile puteri a continuat, totuși, să ființeze. Regina Victoria a Marii Britanii a fost proclamată împărăteasă a Indiilor, Austria și-a găsit și ea formula de prelungire a supraviețuirii în formula dualismului cu Ungaria, iar Rusia, deși înfrântă în Războiul Crimeii, a continuat

franceză o menținuse sub dominația papei. De asemenea, Rusia a profitat de împrejurări pentru a denunța interdicția pe care o acceptase prin Tratatul de la Paris privind prezența ei militară în Marea Neagră.

Rezistența franceză s-a mai prelungit câteva luni, dar la începutul anului 1871 Franța a fost constrânsă să ceară armistițiul. La 6/18 ianuarie 1871 a fost semnat la Versailles Tratatul preliminar de pace, forma sa definitivă urmând să fie semnată la Frankfurt pe Main, la 28 aprilie/10 mai 1871. Franța a trebuit să cedeze Alsacia și Lorena și, totodată, să se angajeze la plata a 5 miliarde franci-aur ca despăgubiri de război. Tot la Versailles, în ianuarie 1871, procesul de unificare a Germaniei prin „fier și sânge" a luat sfârșit prin proclamarea regelui Wilhelm I al Prusiei ca împărat al Germaniei. Dar unificarea Germaniei n-a avut caracterul centralizat al unității statelor naționale român și italian, regii și principii germani rămânând mai departe, cel puțin formal, la cârma statelor lor, unificarea realizându-se însă în domeniul politicii externe, în cel militar și în cel economic.

Germania avea să cunoască o dezvoltare fără precedent, atât pe plan demografic, cât mai ales economic, iar Bismarck a devenit cel mai fervent partizan al unei păci care trebuia să îngăduie ascensiunea statului german pe care-l făurise. După 1871, el a avut „coșmarul coalițiilor" și s-a străduit să apere de conflicte primejdioase edificiul statal pe care-l ridicase. În același timp, încă temător de Franța și de revanșa ei, el a mai încercat să declanșeze un război preventiv cu Franța, atâta timp cât a mai considerat-o slăbită, dar, de data aceasta, Franța a dat dovadă de abilitate diplomatică, știind să provoace îngrijorare celorlalte mari puteri pentru a se apăra și pentru ca ele să modereze eventualele inițiative germane. Cu toate acestea, cu excepția acestei singure preocupări belicoase și ea neinsistentă, mai ales când și-a dat seama că s-ar putea afla în fața unei „coaliții", Bismarck s-a străduit să apere opera de extraordinară dezvoltare a țării sale prin neimplicarea ei într-un nou conflict major. Între altele, în așteptarea alianței militare pe care avea s-o făurească în 1879 cu Austro-Ungaria, cancelarul s-a străduit să dea viață, încă din 1871, „Alianței celor trei împărați", deci unei apropieri între imperiile rus, austro-ungar și german, care a devenit evidentă în 1872, dar care a rămas lipsită de o „coerență fundamentală", mai ales pe plan militar[1].

Deși Statele Unite începuseră să se afirme ca o mare putere, centrul politic al lumii a continuat să se afle în Europa. Între 1838 și 1913, după un calcul efectuat, 95% dintre reuniunile internaționale s-au desfășurat în patrulaterul marcat de Roma, Londra, Berlin și Stockholm. În linii generale, pe întreg continentul a avut loc o puternică dezvoltare, reflectată și în creșterea populației. Către 1871, Rusia număra 86 milioane de locuitori, Germania 42 de milioane, Franța 37 de milioane, Austro-Ungaria 36 de milioane, Marea Britanie 31 de milioane și Italia 27 de milioane. Cu excepția Spaniei, celelalte state suverane ale Europei nu însumau, fiecare, 10 milioane de locuitori, iar majoritatea nici 5 milioane.

La începutul anului 1866 existau în Europa patru imperii (în 1870 Franța va deveni, după înfrângere, republică, dar Germania îi va lua locul, un an mai târziu, în rândul

[1] René Girault, *Diplomatie européenne et impérialisme 1871–1914*, Paris, 1979, p. 79.

imperiilor), nouă regate (în afara celor care vor intra în componența Germaniei) și republica cantonală helvetică, care-și exercitau toate, pe deplin, suveranitatea de stat. Lor li se mai adăugau în Europa de Sud-Est principatele supuse suzeranității otomane: România, Serbia și Muntenegru. Germania apărea după 1870 un arbitru al Europei, în care continuau să se afirme și celelalte mari puteri semnatare ale Tratatului de la Paris din 1856, coexistența tuturor fiind menită să asigure conexiunile unui relativ echilibru al forțelor pe întregul continent.

În vara anului 1875, problema orientală a fost redeschisă prin izbucnirea răscoalelor din Herțegovina și Bosnia. În aprilie 1876, bulgarii aveau să ridice și ei steagurile luptei pentru eliberare, iar în iunie același an, Serbia și Muntenegru au declarat război Imperiului otoman. Problema a preocupat marile puteri, dar lipsa de maleabilitate a guvernului otoman a dus la o mai mare complicare. În aprilie 1877, Rusia a intrat în luptă, armatele ei pătrunzând pe teritoriul României, în urma încheierii Convenției româno-ruse din 4/16 aprilie. După o lungă perioadă de neutralitate, România avea să se implice și ea direct în evenimente, proclamându-și, totodată, la 9/21 mai, independența. Începând din luna iulie, armata română și-a început operațiile la sud de Dunăre, având un rol important, mai ales în operațiile de la Plevna.

După căderea Plevnei, Imperiul otoman avea să fie constrâns să solicite armistițiu și apoi să subscrie condițiile preliminare de la San Stefano. Excluderea de la tratative a României și Serbiei și, mai ales, stipulațiile teritoriale adoptate au produs tensiuni între România și Rusia, dar și între aceasta și unele mari puteri, în primul rând Austro-Ungaria. În consecință, prilejul a fost utilizat de cancelarul Bismarck, care a provocat convocarea la Berlin a celui de-al treilea congres al veacului, în cadrul căruia Germaniei îi va reveni un rol principal de arbitru. Prin Tratatul de la Berlin, negociat în fapt de marile puteri chiar înaintea întrunirii Congresului, din nou Europa de Sud-Est a stat în centrul preocupărilor. României, Serbiei și Muntenegrului aveau să li se acorde independența, punându-li-se însă și unele condiții; a fost creat un principat autonom al Bulgariei, alături de care a ființat provincia Rumelia orientală, supusă mai departe direct Porții otomane, dar numai pentru un număr restrâns de ani, Austro-Ungariei i s-a încredințat administrarea Bosniei și Herțegovinei, iar Marea Britanie avea să obțină insula Cipru.

În perioada următoare revoluțiilor din 1848–1849, Europa — continent-pilot al lumii — a trecut prin mutații decisive. După o etapă represivă de la începutul anilor '50, liberalismul a dominat în Occident și, totodată, în cursul unui deceniu, s-au format succesiv trei state naționale. În perioada următoare revoluțiilor s-a afirmat al Doilea Imperiu, care a dăinuit timp de aproape două decenii, Franța devenind puterea principală a continentului. Dar, odată cu prăbușirea Imperiului lui Napoleon al III-lea, primul loc printre marile puteri a fost ocupat de Germania bismarckiană. Echilibrul dintre marile puteri a continuat, totuși, să ființeze. Regina Victoria a Marii Britanii a fost proclamată împărăteasă a Indiilor, Austria și-a găsit și ea formula de prelungire a supraviețuirii în formula dualismului cu Ungaria, iar Rusia, deși înfrântă în Războiul Crimeii, a continuat

să-și exercite funcțiile de mare putere, mai ales din 1870 și în timpul redeschiderii problemei orientale. Întregul continent — și mai ales partea sa occidentală și centrală — a cunoscut o însemnată dezvoltare pe multiple planuri, Europa continuând, totodată, să-și exercite funcțiile dominatoare asupra lumii prin sistemul colonial. La rândul lor, Statele Unite se afirmau puternic, în primul rând printr-o dezvoltare economică impetuoasă, printre puterile planetei.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări

ALBRECHT-CARRIÉ, R., *A Diplomatic History of Europe since the Congress of Vienna*, Londra, 1965.
ANCEL, J., *Manuel historique de la question d'Orient*, Paris, 1927.
ANDERSON, M.S., *The Eastern Question. 1774–1923. A Study in International Relations*, Londra, 1966.
ANDRÉ, Louis, *Les États chrétiens des Balkans depuis 1815. Roumanie, Bulgarie, Serbie, Monténégro, Grèce*, Paris, 1918.
ASSELAIN, J.C., *Histoire économique. De la Révolution industrielle à la Première Guerre Mondiale*, Paris, 1985.
ASSELAIN, J.C., DELFAUD, P., GUILLAUME, P. și S, KINTZ, J.P., MOUGEL, F., *Précis d'histoire européenne. XIXᵉ-XXᵉ*, Paris, 1993.
BAECQUE, A.de (sub îngrijirea), *Une histoire de la démocratie en Europe*, Paris, 1991.
BARTLETT, C.J., *Great Britain and Sea Power, 1815–1853*, Oxford, 1963.
BERINDEI, Dan, *South Eastern Europe and the Great Peace Treaties. 1815–1878*, în *Great Peace Congresses in History. 1648–1990*, Utrecht, 1993, p. 53–60.
— *La Roumanie face à la France et à la Prusse pendant la guerre franco-allemand de 1870–1871*, în RRH 33, 1994, 1–2, p. 63–69.
BERINDEI, Dan, BODEA, Cornelia, *Modernisation politique et culturelle des „Petits Etats" de l'Europe orientale (jusqu'au Congrès de Berlin)*, în *XVIᵉ Congrès international des sciences historiques. Rapports*, Stuttgart, 1985, 2, p. 413–415 și în *Les «Petits Etats» face au changements culturels, politiques et économiques de 1750 à 1914*, Lausanne, 1985, p. 33–40.
BERNSTEIN, S., MILZA, P., *Histoire de l'Europe contemporaine*, 1, Paris, 1992.
BERTIER DE SAUVIGNY, G., *La Restauration, 1815–1830*, Paris, 1977.
BEST, G., *War and Society in Revolutionary Europe, 1770–1870*, Londra, 1982.
BOICU, Leonid, *Geneza „chestiunii române" ca problemă internațională*, Iași, 1975.
— *Diplomația europeană și cauza română. 1856–1859*, Iași, 1978.
BOURGEOIS, Émile, *Manuel historique de politique étrangère*, 3, Paris, 1915.
BRAUDEL, Fr., *Civilisation matérielle et capitalisme*, Paris, 1967.
BRĂTIANU, Gh.I., *Napoléon III et les nationalités*, Paris, 1934.

STROIA, Marian, *Românii, marile puteri și sud-estul Europei*, București, 2002.
TAUPIER, V.L., *Histoire de l'Amérique Latine depuis le début du XIXe siècle*, Paris, 1945.
TOUCHARD, J., BODIN, L., JEANNIN, P., LAVAU, G., SIRINELLI, J., *Histoire des idées politiques*, 2 (*Du XVIIIe siècle à nos jours*), Paris, 1959.
TREBILCOOK, C., *The Industrialization of the Continental Powers, 1780–1914*, Londra, 1981.
VIDALENC, J., *La Restauration*, Paris, 1966.
WEBSTER, C.K., *The Congress of Vienna*, Oxford, 1919.
– *The Foreign Policy of Castlereagh, 1812–1815; Britain and the Reconstruction of Europe*, Londra, 1931.
WEIL, Georges, *L'éveil des nationalités et le mouvement libéral (1815–1848)*, Paris, 1946.
WEIL, M.H., *Les dessous du Congrès de Vienne*, 1–2, Paris, 1917.
ZORIN, V.A. ș.a. (sub redacția), *Istoria diplomației*, 1, București, 1962.

Capitolul XI

DOMNIILE DE LA BALTA-LIMAN

Ocupație și represiunea Revoluției (1848–1849). Prezența armatei ruse în Moldova, încă de la începutul verii, ca și sfârșitul Revoluției la 13/25 septembrie 1848 la București și două săptămâni mai târziu în Oltenia, unde Gheorghe Magheru trebuise să-și dizolve tabăra, au creat condițiile unui regim de ocupație și acțiuni contrarevoluționare, cărora cele două principate le-au fost supuse. Sturdza și-a mai putut continua domnia în Moldova, sub protecții imperiale, iar în Țara Românească, începând de la 13/25 septembrie 1848, a fost instalat la cârmă caimacamul Constantin Cantacuzino, care a comunicat agentului consular al Franței instalarea sa în funcție „de către cei doi comisari" — Fuad Efendi și Aleksandr Osipovici Duhamel — conducătorii de fapt ai țării.

Ultima parte a domniei lui Mihail Sturdza și mai ales căimăcămia lui Constantin Cantacuzino au reflectat apăsarea exercitată de către ocupanți și acțiunile represive desfășurate în ambele țări, dar evident cu precădere în cea în care Revoluția fusese stăpână peste trei luni. Principalii conducători ai regimului revoluționar muntean au fost sortiți exilului. Din arestul lor de la Cotroceni, au fost trimiși spre Dunăre și îmbarcați în ghimii, un decret din 25 septembrie/7 octombrie 1848 dând pedeapsa deștărării pentru 22 dintre ei. Înăuntrul țării măsurile represive au lovit aproape întreaga societate, iar Principatele păreau a fi o cetate asediată.

La granițe s-au adoptat măsuri pentru a se împiedica reîntoarcerea deștăraților Cu toate acestea, în Moldova, Sturdza a dat un ofis la 27 septembrie/9 octombrie 1848, prin care permitea reîntoarcerea celor exilați, dispunând însă fixarea lor cu domicilii obligatorii pe la moșii. Dar întrucât „oferta" n-a avut succesul așteptat, la mai puțin de două luni, hatmanul Dimitrie M. Sturdza a poruncit respingerea oricărei tentative de revenire. Prezența unor revoluționari poloni și unguri a provocat și ea îngrijorări. Un decret al comisarului otoman și al caimacamului a fost îndreptat împotriva așa-numiților „vagabonzi". În Țara Românească avea loc o strictă cercetare a bagajelor la graniță, chiar și a îmbrăcăminții, pentru a se evita introducerea de gazete străine „și alte felurite hârtii și corespondințe scandaloase"[1]. Hangii au fost somați să nu primească în gazdă pe cei ce nu puteau prezenta pașapoarte, iar pe cei deținători ai documentelor de rigoare erau

[1] *Anul 1848*, 5, p. 255–256.

obligați a-i semnala autorităților, la o oră după sosire! În februarie 1849, generalul Lüders cerea comisiei speciale constituită în acest scop să-i comunice lista suspecților pentru a nu le da pașapoarte. S-a ordonat strângerea tuturor armelor, „fie măcar și sulițe" și, de asemenea, depunerea la autorități a proclamațiilor și documentelor regimului revoluționar.

A fost reinstituită cu rigoare claca și anunțată nevalabilitatea eliberării țiganilor aflați în posesie privată. Dar satele fiind în frământare, au fost adoptate și măsuri care tindeau a demonstra respectul pentru legalitate! Constantin Cantacuzino a poruncit ca doar în situația când ar exista „o dovadă a nerăspunderii" clăcii, sătenii să poată fi constrânși la îndeplinirea muncilor. În acest scop, comisarul otoman a pus însă la dispoziția autorităților coloane mobile de osteni otomani care trebuiau să le asigure concursul pentru ca țăranii să fie readuși la muncile agricole.

Dând dovadă de aceeași lipsă de verticalitate pe care o demonstrase și în timpul Revoluției, mitropolitul Neofit a emis o pastorală prin care dezlega de jurămintele a căror prestare el o patronase. Adresându-se generalului Lüders, a salutat faptul că fusese reinstaurată din nou „orândueala pravilnică". Tot el a colaborat la acțiunea de prindere a membrilor clerului, care se implicaseră în evenimentele revoluționare, cerând chiar arestarea și trimiterea lor la Mitropolie.

Prezența oștilor străine, mai ales a celor ruse, implicau însemnate cheltuieli. „Generoasă" și „în statornica sa îngrijire pentru buna fericire a Principatelor", puterea protectoare a împrumutat Moldova cu 300 000 ruble de argint pentru ca să se poată face față cheltuielilor impuse de „oștile împărătești"[1]! În Țara Românească, caimacamul Cantacuzino a organizat un bal încă de la începutul mandatului său, iar Omer Pașa, comandantul armatei otomane, a cerut să i se reînnoiască mobilele palatului de pe Podul Mogoșoaiei, unde fusese găzduit. În același timp, s-a constituit o comisie de verificare a cheltuielilor regimului revoluționar dintre 11 iunie și 13 septembrie 1848.

Dacă Țara Românească era supusă regimului unei duble ocupații, totodată ea și-a văzut lichidată propria forță armată. La 16/28 septembrie 1848, caimacamul a ordonat ca ostașilor să li se dea „bilete a se întoarce vremelnicește la ale sale"[2]. O zi mai târziu, colonelului Garbațki, înlăturat de regimul revoluționar anterior, a fost numit la conducerea unei oștiri în acel moment inexistentă. A mai trebuit să treacă o lună până când s-a făcut o nouă repartiție pe polcuri (regimente) a ofițerilor considerați a mai fi apți pentru armată. Oștirea a fost considerată reconstituită abia la 28 noiembrie/10 decembrie 1848, când a avut loc o ceremonie, la care au participat Omer Pașa și generalul Duhamel, ceea ce nu a împiedicat ca un număr de ofițeri — evident ostili regimului revoluționar înlăturat la 1/13 septembrie — să ceară comisarului rus o epurare a cadrelor militare românești.

Grave au fost măsurile adoptate privind învățământul. Încăperile „Academiei" de la Sf. Sava au fost evacuate și puse la dispoziția ocupanților. Plata burselor de peste hotare au fost sistate. Cadrele din învățământ, implicate în Revoluție, mai ales foștii comisari

[1] *Ibidem*, 5, p. 152–153.
[2] *Ibidem*, 4, p. 382.

de propagandă, au fost îndepărtate din învățământ. N-a mai fost îngăduită decât plata lefurilor celor care nu se implicaseră în acțiuni revoluționare și aceasta în condițiile în care școlile, lipsite de localuri — cedate ocupanților — nu mai funcționau. La 9/21 decembrie 1848, un ofis al caimacamului Cantacuzino menționă întreruperea „deocamdată" a funcționării școlilor din orașele de reședință ale județelor, dar „cu totul" a celor sătești, care se vedeau astfel desființate. Autoritățile contrarevoluționare adoptaseră această ultimă măsură, atribuind ridicării culturale a țărănimii — prin școlile sătești organizate de fostul domn Alexandru D. Ghica — participarea ei masivă la revoluție.

Dar eforturile principale ale ocupanților, secondați de caimacamul Constantin Cantacuzino, au fost îndreptate spre reprimare și mai ales spre împiedicarea unor noi acțiuni revoluționare. Cu evidentă ipocrizie, consulul general rus Kotzebue spunea, în noiembrie 1848, consulului general francez Ségur că „trebuise imprimată o oarecare teroare pentru a se împiedica un număr mai mare de oameni să se compromită"[1]. La cererea ocupantului rus — otomanii arătându-se mai rezervați în această privință — au avut loc arestări — deseori executate chiar de ocupanți —, au fost întocmite listele celor „compromiși" în timpul regimului revoluționar, prin înscrierea lor în gărzile naționale, dar chiar și prin prezența la unele manifestații și mai ales la arderea Regulamentului organic. Arestări s-au făcut și în provincie; la 16/28 octombrie, la Buzău, se găseau arestate 20 de persoane.

La 18/30 noiembrie a fost constituită o Comisie de cercetare — Scarlat Gr. Ghica, M. Cornescu și colonelul Garbațki —, în timp ce la mănăstirea Văcărești din București erau strânși principalii suspecți; o evidență nominală indica aflarea în această situație a 102 persoane chiar în acele zile. Printre cei arestați se găseau preoți și țărani din diferite județe; cei din această categorie aveau să solicite, la 15/27 decembrie 1848, anchetarea lor, întrucât se găseau de luni de zile necercetați. Pentru a-și grăbi lucrările, comisia se va împărți în două, adăugându-și încă un membru. Colaborând cu generalul rus Scerbinski, comisia a solicitat, în mai multe rânduri, ca acesta să ordone efectuarea unor noi arestări. Încă la 23 martie /4 aprilie 1849 era trimis la Văcărești Iancu Palelogu, fost administrator al județului Muscel în timpul Revoluției. Cu o zi mai înainte, comisia ceruse să-i fie înaintați pentru anchetă câte una din zece persoane dintre cei ce semnaseră actul arderii Regulamentului organic la Caracal.

Unii dintre anchetați au fost eliberați pe motiv de boală, iar alții pe chezășie. Unii au fost declarați vinovați și prin aceasta urmau să fie supuși judecății, iar alții — cazul lui Petrache Poenaru și al lui Grigore Alexandrescu — au fost declarați nevinovați. Șase persoane n-au putut fi arestate și, în consecință, au rămas neanchetate! În cursul cercetărilor, unii dintre cei arestați au încercat să obțină scoaterea din cauză, negând sau minimalizând implicarea lor în Revoluție, alții, în schimb — mai ales Ioan Catina care l-a insultat pe Scarlat Gr. Ghica — s-au arătat deosebit de dârji.

[1] *Ibidem*, 5, p. 455.

În luna aprilie 1849 s-a constituit Înalta Curte Criminală, însărcinată cu judecarea
elor considerați vinovați. Judecata a dus la condamnarea unora la „munca Giurgiului"
tre șase ani (C. Zaman, Sc. Turnavitu), iar ceilalți între trei și șase ani la Snagov. În
omentul începutului domniei lui Barbu Știrbei, s-a pus capăt acestei activități. Cei
restați au fost strămutați de la Spitalul Colțea la Mănăstirea Mărgineni, unde au fost
e fapt deținuți doar din octombrie 1849. La 31 august/12 septembrie 1850 Știrbei a
at un ofis de grațiere pentru toți, cu excepția celor trei condamnați inițial la temnița
iurgiului, care au fost trimiși într-o mănăstire din județul Buzău; vor fi și ei grațiați
6/18 martie 1851.

Convenția de la Balta-Liman și instalarea noilor domni. Dar regimurile represive
u puteau totuși fi menținute la nesfârșit, nu în mică măsură și datorită stării tensionate
xistente în Principate. În situația care s-a creat, puterea suzerană și cea protectoare au
juns la o înțelegere, reflectată în stipulațiile Convenției de la Balta-Liman, încheiată
ntre Rusia și Imperiul otoman la 19 aprilie/1 mai 1849. Înțelegerea avea în vedere „măsuri
xtraordinare și eficace" pentru a se face față „turburărilor revoluționare și anarhice",
ar și pentru a se stăvili „abuzurile de putere care paralizau execuția legilor", ceea ce
eprezenta — ca urmare a Revoluției ce avusese loc ! — o indirectă critică a regimului
nterior izbucnirii proceselor revoluționare din anul 1848.

Cele două puteri au hotărât restabilirea în vigoare a Regulamentului organic, dar,
otodată, au decis, contrar stipulațiilor sale, ca în fruntea fiecăruia celor două principate
fie chemați domni aleși de ele — și nu de către Obșteștile Adunări Extraordinare !
– doar pe un termen de șapte ani — și nu pe viață ! —, ei fiind, în afară de aceasta,
efiniți doar ca „înalți funcționari". Regulamentul organic nu era deci respectat în privința
omniei, dar și în ceea privea Obșteștile Adunări, care prin repetatele acțiuni opoziționiste
itaseră mai ales Sankt-Petersburgul în timpul funcționării lor. După ce domnia era redusă
timp, aceste adunări erau suspendate, în locul lor urmând a fi formate așa-numite
onsilii sau divanuri ad hoc", iar în acestea urmau a fi cuprinși doar „boierii cei mai
semnați și demni de încredere, ca și câțiva membri ai înaltului cler"; atribuțiile acestor
dunări erau limitate, stabilindu-se că ele trebuiau să se ocupe mai ales de impozite și buget.

Cele două curți au mai stabilit constituirea în fiecare țară a câte unui „comitet de
vizie", căruia, pornindu-se de la situația Principatelor și având în vedere și „abuzurile
dminstrative" ce se produseseră, îi revenea sarcina revizuirii Regulamentului organic.
ezultatul lucrărilor celor două comitete trebuia supus Porții otomane care, după consulta-
a Sankt-Petersburgului, urma a-l sancționa, în consens cu guvernul Rusiei, printr-un
atișerif.

Supuse controlului politic direct al celor două puteri, Moldova și Țara Românească
mâneau mai departe sub ocupație militară, care, într-o primă fază, urma a le „apăra"
e eventualele acțiuni din afară, evident dinspre Transilvania, unde acțiunile revolutio-
are continuau încă, iar într-o a doua fază, trebuia să asigure liniștea până la „consolidarea
iniștii organice"; de la 25 000–35 000 de oameni în prima fază, din partea fiecăreia
intre cele două mari puteri, corpul de ocupație urma să fie redus la câte 10 000 de
ameni de fiecare. Trupele de ocupație, chiar și retrase, nu trebuiau să fie îndepărtate

Fig. 177 Domnul Țării Românești Barbu Știrbei.

de granița Principatelor, pentru a putea oricând să intervină din nou represiv. Mai era avută în vedere și o „reorganizare" a armatelor celor două țări, tot ca o garanție de „menținere a ordinei legale".

Ca și cum n-ar fi fost suficiente încălcările flagrante chiar a legiuirilor fundamentale în vigoare până la revoluție, teoretic restatornicite, Convenția mai stabilea ca, în timpul ocupației militare, în Principate să fie prezenți un comisar extraordinar otoman și altul rus pentru a urmări mersul lucrurilor și a oferi domnilor, „în comun" — potrivit unor instrucțiuni transmise lor, prin consens, de cele două curți —, „avizurile și sfaturile lor",

Fig. 178 Domnul Moldovei Grigore Alexandru Ghica.

de câte ori ar fi observat „abuzuri grave" ori măsuri potrivnice liniștii țării. Neținându-se seama de drepturile de autonomie — proclamate atât de ferm prin Tratatul de la Adrianopol — comisarii extraordinari mai căpătau și sarcina de a desemna pe membrii comitetelor de revizie, urmărind, totodată, activitatea acestora și transmițând curților lor propriile observații[1].

[1] *Acte și documente*, I, p. 357–360.

Deși Convenția se încheiase între marele vizir și ministrul de Externe al Porții cu trimisul Rusiei doar pe șapte ani, ea scotea Principatele, pentru acest răstimp, din cadrul lor legal de ființare, supunându-le unui regim de control și represiune.

Cele două puteri au procedat la desemnarea noilor domni, întrerupându-se domnia lui Mihail Sturdza, deși el fusese numit în 1834 pe viață, cât și a caimacamului Constantin Cantacuzino. În locul lor au fost numiți Barbu Știrbei — frate al fostului domn Gheorghe Bibescu — și Grigore Al. Ghica, nepot al lui Mihail Sturdza și ginere al lui Ioniță Sandu Sturdza, ca domni ai Țării Românești și Moldovei.

După ce au avut loc ceremoniile lecturii firmanelor de numire a celor doi domni — primul primit cu răceala pe drumul către mitropolie, în timp ce pentru cel de-al doilea au avut loc manifestații de bucurie — ei au plecat la Constantinopol pentru învestitură. Știrbei era un om luminat, cu evidente însușiri de administrator, dar rece și lipsit de afabilitate; era de orientare conservatoare. Ghica era deschis către înnoire. De aceea, parte a marii boierimi moldovene s-a simțit neliniștită, iar, pe de altă parte, tendințele sale naționale și liberale aveau să-i determine apropierea de pașoptiști. Vasile Alecsandri îl caracteriza drept „un domn patriot, liberal, cu suflet blând și frumos ca și fața"[1].

La Constantinopol celor doi domni li s-a rezervat o primire menită a le aminti că rămâneau în continuare vasali ai Porții. Sărutul papucului sultanului și chiar a scării șeii calului dăruit de padișah au avut menirea de a evidenția starea lor de dependență. Reveniți în Principate, s-au găsit în penibila situație de a coabita cu Duhamel și cu Fuad Efendi, comisarii celor două puteri, ca și cu generalul Lüders și cu Omer Pașa, comandanții armatelor de ocupație.

Ocupația ruso–turcă (1849–1851). Timp de aproape doi ani, Principatele — și mai ales Țara Românească „revoluționată" — s-au găsit sub un regim de ocupație militară. Dacă otomanii au suportat o bună parte a cheltuielilor și s-au grăbit a ajunge la o evacuare, dorind să înlăture armata rusă din cele două țări, cu totul altfel s-au înfățișat lucrurile legate de prezența militară rusă. În afara corpului de 10 000 de soldați — cifră stabilită prin Convenția de la Balta-Liman — Lüders a mai adus în Țara Românească, în toamna anului 1849, corpul său din Transilvania, însumând în jur de 20 000 de oameni. Generalului i s-a oferit un bal și, la un *Te Deum*, a avut pretenția — care nu i-a fost însă satisfăcută — de a i se oferi onoruri înaintea domnului. Atât Lüders, cât și Omer Pașa se purtau ca într-o țară cucerită, iar generalul rus Dannenberg nu s-a sfiit să pună întrebarea: „Care este poziția unui domn al Țării Românești ?", la care a răspuns tot el: „Este un subprefect !"[2]. Comisarul Fuad Efendi și apoi succesorul său Ahmed Efendi s-au purtat cu o anumită reținere, ceea ce nu-l împiedica însă pe cel din urmă să califice pe Știrbei drept „guvernatorul provinciei". Prezența lui Duhamel a fost cu mult mai apăsătoare, el amestecându-se în treburile Principatelor, supravegheate, de altfel, și de

[1] Apud Leonid Boicu, *Adevărul despre un destin politic. Domnul Gr. Al. Ghica (1849–1856)*, Iași, 1973, p. 38.
[2] N. Iorga, *Mărturii istorice privitoare la viața și domnia lui Știrbei Vodă*, București, 1905, p. 44.

cancelarul Nesselrode, care ceruse lui Grigore Ghica, încă din iulie 1849, să adopte măsuri de stăvilire a unor agitații revoluționare, mai ales față de tineretul exaltat prin ideile utopice ale Occidentului ! Lui Duhamel, Grigore Ghica îi va scrie însă, în septembrie 1849, justificând utilizarea tinerilor în unele domenii.

Țarul n-ar fi vrut să prelungească prea mult prezența corpului de ocupație rus, nedorind să-și vadă trupele „amestecate cu populații străine". Ofițerii — unii dintre ei îmbogățindu-se prin însușirea sumelor destinate întreținerii oștirii, impuse, de altfel, tot Principatelor, în timp ce soldații erau nevoiți să se întrețină din furtișaguri — au căutat să-și prelungească șederea. A fost formată chiar o comisie, care a mijlocit căsătoria unor ofițeri ruși cu tinere boieroaice beneficiind de o zestre de cel puțin 2 000 de ducați, 18 ofițeri dintr-un singur regiment reușind această operație[1]. Dar, încă din primele luni ale anului 1850, corpul de ocupație rus a trebuit redus la 20 000 de oameni, dintre care 16 000 staționați în Țara Românească.

Atât Știrbei cât și Ghica au căutat să grăbească o evacuare, care impunea mari cheltuieli și dezagramente și le afecta exercitarea funcțiilor. La începutul lui aprilie 1850, în Principate se mai găseau 16 000 de ruși și 8 000 de otomani. Locul lui Lüders a fost luat de generalul Hasford, care s-a arătat arogant și amenințător față de boierii ce-l vizitau. În iulie 1850, mai erau în Principate 10 000 de ruși.

În 1851 a sosit momentul plecării celor doi comisari. Duhamel a fost înlocuit interimar de Halcinski, care avea să asume apoi sarcina de consul general, în momentul în care și Ahmed Efendi a părăsit Principatele. În aprilie 1851 a fost comunicată oficial, prin firman, evacuarea completă a Principatelor de către armatele de ocupație. La 28 aprilie/10 mai 1851 se anunța efectuarea retragerii trupelor ruse și otomane din București, dar în timp ce otomanii și-au așezat trupele la sud de Dunăre, cele ruse au fost masate de-a lungul Prutului, gata de a reveni ! Halcinski a prezentat lui Știrbei totalul cheltuielilor de ocupație: 2 581 582 ruble și 41 1/2 copeici, cu termene de plată eșalonate pe șase ani[2] ! Zece zile mai târziu era transmis domnului muntean ordinul „Sfânta Ana" cu briliante.

Administrație și reforme (1849–1853). Dacă, inițial, Știrbei a păstrat pe miniștrii fostului caimacam și chiar și pe acesta în guvernul ce l-a format, în septembrie, a procedat la o remaniere, în temeiul căreia a încredințat unele departamente rudelor sale. În ianuarie 1850 avea să dea lui Constantin Gr. Ghica comanda armatei, iar la începutul toamnei, în același an, a procedat la o modificare mai radicală a Sfatului administrativ. S-a despărțit de Constantin Cantacuzino, ca și de Constantin Suțu și a chemat în preajma sa, făcându-i miniștri, pe Emanuel Băleanu, Ioan Manu, Constantin Herescu și Grigore Arghiropol. Era, de fapt, o îndepărtare de ultraconservatori, fără a renunța, însă, la propria orientare conservatoare. Dacă a încredințat lui Nicolae Kretzulescu, fost pașoptist, funcția importantă de director al Departamentului Dinăuntru, Știrbei a rămas mai departe pe

[1] *Ibidem*, p. 147.
[2] *Ibidem*, p. 561.

pozițiile sale de mare boier luminat, opus tendințelor liberale.

Grigore Ghica a păstrat ca titulari ai departamentelor reprezentanți ai marii boierimi, din generația sa sau chiar mai vârstnici (Nicolae Suțu, C. Sturdza, Vasile Ghica), dar s-a despărțit de ultraconservatori, unii folosiți mai înainte de Mihail Sturdza. Totodată, a încredințat directoratele departamentelor tinerilor pașoptiști, în frunte cu Kogălniceanu, Negri și Alexandru Ioan Cuza. Este însă adevărat că nu i-a lăsat pe fiecare dintre ei, în prima fază a domniei, să-și exercite multă vreme funcțiile, fiind presat să-i înlăture și de cancelarul Nesselrode. Ca și Știrbei, a chemat și el în fruntea unor departament rude apropiate, cum ar fi doi dintre fiii săi. Pentru Știrbei, în această fază a domniei, prezența temporară în țară a fratelui său Gheorghe Bibescu, ca și a lui Alexandru Ghica a fost stânjenitoare; el a obținut însă îndepărtarea predecesorilor săi. Amândoi domnii au avut de înfruntat uneltiri ale unei părți a marii boierimi. Ghica a surghiunit la moșii pe opozanți (Costin Catargiu, Teodor Balș, N. Rosetti-Roznovanu etc).

Fig. 179 Marele vornic Constantin Cantacuzino.

Convenția de la Balta-Liman impunea celor doi domni o politică de reforme, lucru pe care, de altfel, ei l-au dorit. Problema reformelor s-a găsit, în consecință, la ordinea zilei, fapt datorat și efectelor Revoluției — resimțite și de puterea suzerană și de cea protectoare ! — ca și a dorinței de aliniere europeană, modernizanta, a celor doi domni. Dar, totodată, menținerea vreme îndelungată a regimului de ocupație și controlul exercitat de comisarul otoman și mai ales de cel rus au reprezentat frâne și uneori chiar stavile de netrecut în procesul de reformare.

La începutul anului 1850 comisia de revizie din Țara Românească și-a încheiat lucrările, ea preocupându-se de probleme ca numirea în funcții, pensiile, alegerea membrilor Obșteștii Adunări (deși aceasta nu funcționa !), alegerea subcârmuitorilor, recrutarea, ori zilele de lucru pentru șosele. În 1852, „Gazeta Transilvaniei" remarca progresul realizat în Țara Românească „cu pași lini dar siguri" și tot ea lua apărarea lui Știrbei, condamnând uneltiri ale adversarilor săi ultraconservatori față de „dreapta și nepărtinitoare cârmuire a acestui domn energios"[1].

La rândul său, Grigore Ghica a realizat o operă de reformă în numeroase direcții. Dezvoltarea forțelor armate ale țării, atenția acordată învățământului, spitalelor, lucrărilor edilitare, printre altele, pot fi consemnate ca realizări ale domniei.

[1] „Gazeta Transilvaniei", nr. 15/1852, p. 19 și 164.

Fig. 180 Lancier din Moldova, 1853.

Intrarea în activitate — în fiecare țară — a Divanului general, alcătuit dintr-un grup restrâns de persoane subordonate ori dependente de domn (mitropolitul, miniștri, înalți magistrați), cu sesiuni scurte, au motivat tendința domnilor — mai accentuată la Știrbei — *de a fi ei* legislatorii reformelor.

Amândoi au urmărit să realizeze o înnoire. Știrbei ar fi dorit o completă revizuire a Regulamentului organic și chiar o rechemare în funcțiune a Obșteștii Adunări. Ghica era înclinat spre reforme având un sens liberal mai evident. Amândoi lucrau efectiv multe ore în fiecare zi, cel dintâi mai organizat și având însușiri administrative, scria lui Nesselrode în februarie 1851, că redacta personal documentele și că-i revenea „toată munca". Opera de reformă a lui Grigore Ghica a fost apreciată a fi fost „hibridă", ceea ce nu era doar efectul nenumăratelor complicații de natură internă au externă, ci și rezultatul firii și comportamentului său.

Convenția de la Balta-Liman impusese o reînnoire a relațiilor agrare. În toamna anului 849 a fost constituită de către Știrbei comisia alcătuită din Apostol Arsache, Constantin Gr. Ghica, Alexandru Filipescu-Vulpe, Constantin Cantacuzino, Alexandru Ghica-Barbă osie, Barbu Catargiu și Gheorghe Oteteleșanu. În Moldova, comisia a fost formată in Vasile Sturdza, Nicolae Rosetti-Roznovanu, Nicolae Conachi-Vogoride, Ștefan și Costin Catargiu. În ambele țări operația a fost deci încredințată reprezentanților marilor oieri. Revizuirea a fost concepută de ei ca o modalitate menită a dezlipi pe țăranii clăcași e pământ, dându-li-se acestora — în Țara Românească — denumirea de *chiriași*, cilitându-lu-se posibilitățile de strămutare, dar și cele de izgonire de către stăpânii de moșii. . Iorga scria justificat despre „principiul mascat al totalei exproprieri a țăranului"[1]. ozitive au fost: desființarea plocoanelor, deschiderea pădurii folosinței țăranilor și iberarea de chitanțe pentru a se putea avea astfel evidența clăcii prestate. Noile legiuiri u fost promulgate în primăvara 1851 și s-au aplicat din 1852; în februarie 1853 a fost ngăduită, în Țara Românească, și strămutarea țăranilor în orașe, iar mai înainte — din 851 — se interzisese construirea de bordeie. În realitate, în această problemă undamentală nu s-a ajuns la o soluție care să fi satisfăcut și liniștit țărănimea. Contenciosul hestiunii rămânea deschis.

[1] N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Știrbei, domn al Țării Românești. 1849–1856*, Vălenii de Munte, 910, p. 61.

La ordinea zilei se impunea și chestiunea desființării complete a robiei. În 1851, se semnalau silințele comisarului Ahmed Efendi de a convinge pe boieri să acorde emanciparea robilor. În Țara Românească s-au introdus restricții la vânzarea acestora, interzicându-se despărțirea familiilor de țigani prin vânzare sau donație. În ambele țări Vistieria cumpăra robi, pentru a-i pune apoi în libertate. Nu întâmplător Kogălniceanu a tradus și publicat acum *Coliba lui Moș Toma* de Harriet Beecher Stowe!

Problema finanțelor apărea la începutul regimului de la Balta-Liman deosebit de apăsătoare. Scriind la 23 august/4 septembrie 1849 lui Grigore Ghica, Știrbei îi semnala deficitul „copleșitor" și „situația îngrozitoare". Tot el arăta lui Duhamel, în mai 1850, că începuse anul cu un deficit de 14 milioane — enorm față de un buget de 24 milioane pe anul 1851. În Moldova chestiunea deficitului complica și ea grav situația bugetară, mai ales că veniturile erau mai restrânse. Pretențiile Rusiei privind întreținerea armatei de ocupație de către cele două principate acutiza starea de derută financiară. În 1849, s-a pretins Moldovei de către puterea protectoare plata a 7 milioane de piaștri, iar între septembrie 1848 și ianuarie 1851 aceste cheltuieli s-au ridicat în Țara Românească la 7 451 000 de piaștri.

Veniturile rezultau din capitație, patente, vămi, saline și domenii. Știrbei a intenționat, la un moment dat, să confiște averile exilaților revoluționari, dar a trebuit să renunțe. În schimb, a căutat stăruitor, ca și Grigore Ghica, să obțină pentru buget un sfert din veniturile mănăstirilor. O nouă lege a patentelor a sporit în Țara Românească veniturile pe care ele le asigurau statului. În orice caz, cei doi domni au izbutit să îndrepte situația financiară, reușind chiar o treptată reducere a deficitului și a datoriei publice. În Țara Românească aceasta din urmă a scăzut între 1 ianuarie 1851 și 1 ianuarie 1853 de la 16 786 079 piaștri la 6 931 594 piaștri, iar în 1852 a fost obținut un excedent de peste 500 000 piaștri[1]. În Moldova, de asemenea, deficitul bugetar a fost treptat redus și în 1853 s-a obținut un mic excedent. A mai avut loc în Țara Românească și o redresare a situației financiare a unor instituții ale statului. O ofertă de împrumut din partea Rusiei a fost legată de condiția nedorită a unei garanții cu averile mănăstirilor închinate. În ambele țări s-a încercat, încă din 1850, să se înființeze o bancă, dar tratativele duse cu Banca prusiană din Dessau n-au reușit.

Opera de reformă a fost dusă în diverse direcții. În Țara Românească a fost constituită o nouă ierarhie a Bisericii, mitropolitul Neofit retrăgându-se, iar locul lui fiind luat de gospodarul mitropolit Nifon — creator de seminar și tipografie; de asemenea, au fost aleși cei trei noi episcopi de Râmnic, Argeș și Buzău. În Moldova avea să fie acordat dreptul de împământenire catolicilor și protestanților și, totodată, au fost adoptate măsuri practice privind apărarea bunurilor mănăstirești prin obligativitatea dării lor în arendă sub priveghierea Departamentului Cultelor și prin instituirea prin lege a unui inspector general al pădurilor clerului. Problema fundamentală a folosirii chiar parțiale a veniturilor

[1] Idem, *Mărturii istorice privitoare la viața și domnia lui Știrbei Vodă*, p. 596.

mânăstirilor închinate de către stat n-a putut fi rezolvată cu toate străduințele celor doi domni.

Buna funcționare a justiției preocupa. Mulțimea proceselor și întârzierea rezolvării lor paralizau viața socio-economică. Magistrații nu-și făceau datoria și absentau. În consecință, s-a trecut la o mai severă selecție a lor și au fost numiți judecători supleanți. În Moldova s-a înființat Divanul Întăriturilor și, pentru grăbirea mersului justiției, s-a decis să nu mai fie supuse altei instanțe hotărârile Tribunalului de Comerț din Iași. În ambele țări s-au dat ofise, în 1851, prin care împlinirea sentințelor devenea obligatorie în anul pronunțării sau în cel imediat următor. La începutul lui 1853, se constata că doar 138 dintre cauzele intrate în judecată în 1852 în Țara Românească rămăseseră nerezolvate.

Pentru înnoirea actului de justiție s-a trecut la pregătirea unor noi coduri, atât în Moldova cât și în Țara Românească, cei doi domni, și mai ales Știrbei, înțelegând a avea un rol personal decisiv în opera legislativă. În ambele țări a avut loc o ameliorarea modernizantă a legislației civile, iar în Țara Românească s-a promulgat un nou cod penal și cel de procedură criminală. Legiuirile au fost grupate în colecții — „într-un singur exemplar" — atât în Moldova cât și în Țara Românească. În Moldova s-a încercat o limitare a jurisdicției consulare și sub Grigore Ghica va avea loc abolirea pedepsei cu moartea; de asemenea, tot în Moldova se va realiza ameliorarea sistemului penitenciar.

Armata s-a bucurat de o atenție deosebită, motivată și de dorința de a se obține astfel încetarea mai grabnică a ocupației străine. A avut loc o sporire apreciabilă a efectivelor — în ianuarie 1852 ființau 16 444 ostași în Țara Românească[1] — dar și o operă de reorganizare. Ghica a transformat corpul slujitorilor în corp de jandarmi, a înființat un nou batalion, a creat o baterie de artilerie și a dezvoltat rețeaua unităților de pompieri. Știrbei a consolidat rândurile celor trei regimente, a procedat la o dezvoltare a artileriei și cavaleriei, ca și a flotilei, a sporit și el unitățile de pompieri, dar mai ales a creat, în 1850, corpul dorobanților și cel al grănicierilor, însumând în 1851 cel dintâi 4 670 de ostași (grupați în escadroane de 240–300 oameni) și cel de-al doilea 7 397 (grupați în cinci batalioane)[2]. Aceste două corpuri slujeau cu schimbul și deci nu implicau cheltuielile impuse de unitățile armatei regulate. Tunurile au fost obținute de la Poartă, iar pentru restul armamentului s-a recurs în Țara Românească la importuri, mai ales din Belgia. Praful de pușcă și munițiile erau cerute Rusiei, Imperiului otoman și Austriei. A fost întemeiată la București o școală militară, unde primele examene au fost susținute în 1851, în prezența domnului. Tot în Țara Românească s-a înființat un Sfat ostășesc încă din 1849. Știrbei dorea să aducă și ofițeri instructori de peste hotare. La București s-au tipărit în 1851 și 1852 lucrări destinate instruirii ostașilor. Atât Ghica, cât mai ales Știrbei — ultimul și de teama unei reveniri a revoluționarilor exilați — au întărit paza hotarelor.

[1] Idem, *Corespondența lui Știrbei Vodă*, București, 1904, p. 436–437.

[2] *Ibidem*, p. 272.

În 1851 au avut loc manevre la Iași, iar în 1852 la Colentina, Știrbei asistând la „reviu", iar Ghica făcând același lucru la Copou.

În amândouă țările s-au depus eforturi pentru construirea de șosele. În Țara Românească s-a înlocuit obligația de șase zile de lucru la drumuri a sătenilor printr-o impozitare, din care o treime a revenit a fi suportată de stăpânii de moșii. În Moldova, zilele de lucru ale sătenilor au fost reduse la trei. Tot în Moldova a fost creat Departamentul Lucrărilor Publice, ceea ce evidenția însemnătatea domeniului; în 1850–1851 Kogălniceanu a condus acest departament. Tot în Moldova s-a făcut apel la serviciile inginerului francez Jules Béguin, căruia îi revenea să înfăptuiască o operă de reorganizare, dar și a realiza „o învățătură menită a forma ingineri"[1]. Serviciul poștal, transportul de scrisori, dar și circulația de călători cu diligențe au fost, de asemenea, avute în vedere.

Mediul urban a cunoscut transformări. Au fost ridicate la rang de oraș Calafatul, Turnu Severin, Călărași (denumit Știrbei) și Oltenița. Capitalele București și Iași au înregistrat simțitoare progrese edilitare. Calea Mogoșoaiei a fost refăcută în întregime și lucrări similare au fost inițiate pe alte 18 străzi bucureștene. La Iași se aduceau în 1851 „pavele de piatră" de la Tomești și Repedea, iar în 1851 Divanul general discuta „paveluirea generală". Amenajarea grădinii Cișmigiu a fost încheiată și s-a amenajat și Zăvoiul de la Râmnicu Vâlcea. Polițiile din Iași și București au fost reorganizate, capitala Țării Românești ajungând să numere 800 de sergenți de stradă. Cheiurile de la Galați, Brăila și Giurgiu au fost construite ori ameliorate. În București au început, în 1853, lucrări pentru construirea unui nou pod peste Dâmbovița, în dreptul Grădinii cu Cai și, totodată, s-au inițiat măsuri pentru a se evita inundațiile. La București și Iași s-au înregistrat începuturile amenajării unor mari cimitire. La Huși s-a inaugurat în 1852 un apeduct, realizat cu sprijinul domnului, în timp ce la Vaslui apeductul a fost construit prin silințele banului Nicolae Chiriac. La Galați se făcea apel la orășeni pentru ridicarea unui turn cu ceas. În decembrie 1852 s-a inaugurat Teatrul Național de la București. Tot aici s-a înregistrat ființarea unor hoteluri cu denumiri europene (Hôtel de France, Hôtel de Londres, Hotel zur Stadt Wien etc.); chiar și la Botoșani a intrat în funcțiune un hotel prin contribuția bănească a domnului Ghica. La Iași s-a făcut în 1851 o licitație pentru iluminarea „fănarilor", iar la Craiova s-au introdus felinare în 1850, care se aprindeau în 1852 „doar în nopțile... întunecoase".

Mutații modernizante au avut loc și în domeniul economiei. Știrbei era preocupat să obțină informații — din Germania sau Italia — despre fermele model și a căutat să angajeze un veterinar de înaltă calificare din Austria. Tot el vizita, în 1851, Telega, unde și-a exprimat dorința de a se realiza o tăiere mai „sistematică" a sării și pentru a se putea efectua coborârea „cu o mai bună siguranță"; exploatarea sării reprezenta și o preocupare a lui Grigore Ghica. În mod semnificativ, la începutul anului 1853, cârmuitorilor din Țara Romnească li s-a cerut a raporta locurile unde păcura ieșea din pământ, ca și modalitatea ei de exploatare și desfacere. La Brăila s-a înființat o fabrică de paste făinoase,

[1] „Gazeta de Moldavia", nr. 24/1852, p. 171.

iar la București — în 1853 — moara cu valțuri a lui Assan. Moldova și Țara Românească au participat la Expoziția universală de la Londra din 1851, dar în pavilonul Imperiului otoman. Kogălniceanu a dus exponatele moldovene — țesături, cereale, legume, cherestea, probe de minereuri — în greutate de 6 500 ocale, la Constantinopol, iar maiorul Eugen Alcaz a vizitat expoziția la Londra, punând „bileturi" în dreptul exponatelor din țară. Tot în 1851, Sfatul Administrativ al Țării Românești hotăra constituirea unei comisii în București care să se ocupe de „interesele corpului neguțătoresc și industriaș"[1].

Problemele de învățământ și cultură au fost și ele avute în vedere. În 1850 Știrbei voia refacerea învățământului, care trebuia să fie „național", să păstreze „culoarea locală" și să satisfacă interesele diferitelor clase ale societății. În realitate, el a evitat să reînvie rețeaua de școli sătești, pentru a nu fi „revoluționați" țăranii, îngrijindu-se, în schimb, de școlile primare urbane, de învățământul secundar (la București), de înființarea unor unități de învățământ practic și specializat și de cursurile complementare de trei ani, destinate a se dezvolta în învățământ universitar. În Moldova exista o preocupare pentru învățământul sătesc și pentru un învățământ practic, dar și aici, ca și în Țara Românească, bunele intenții — evident mai înaintate ale domnului Ghica — privind dezvoltarea școlilor nu s-au tradus decât în slabă măsură în realități. Regulamentul școlar moldovean prevedea însă o „învățătură publică...gratuită și slobodă". În capitalele celor două țări s-au înființat sau dezvoltat seminarii. Academia din Iași și-a reluat activitatea în toamna 1850 (sub denumire de Academia Vasiliană !), iar gimnaziul de la București, în ianuarie 1851.

Dacă Știrbei a fost un sprijinitor al dezvoltării teatrului, cu somptuosul local inaugurat solemn la sfârșitul anului 1852, Grigore Ghica a fost și el un voievod al culturii. El a dat sprijin bănesc pentru editarea *Cronicii* lui Șincai și, de asemenea, l-a ajutat pe Kogălniceanu în scoaterea primei ediții a *Letopisețului Țării Moldovei*. Apariția periodicelor și difuzarea cărții erau controlate prin cenzură — „stăpână pe cărți și pe ziare"[2] — interzicându-se și pătrunderea de tipărituri „fără știrea și slobozenia stăpânirii". În Moldova s-a reușit a se publica „Zimbrul", dar Alecsandri n-a izbutit încă a scoate „România literară", deși a căpătat în 1852 îngăduința tipăririi ei. În realitate, puterea protectoare controla, vigilentă, orice mișcare cultural-națională.

În ciuda ocupației străine și a controlului neîncetat exercitat de reprezentanții Imperiului rus, cei doi domni au depus silințe evidente pentru a dezvolta procesele de înnoire. În 1851 secretarul de stat Alexandru Sturdza a luat măsuri pentru buna organizare a funcționării Secretariatului de Stat al Moldovei, funcționarii incorecți sau neglijenți au fost îndepărtați și s-a cerut solicitanților de posturi, chiar și „scriitorilor", atestate de studii. Amândoi domnii au întreprins vizite în țară, Știrbei mai ales, cu multă străduință. Era un prilej de a cunoaște oamenii și realitățile și apoi, după o vreme, de a-i controla printr-o nouă vizită. Nu lipseau răsplătirile — ridicări în rang — dar și sancțiunile. Ghica, la rândul său, a întreprins și el vizite similare în țară, trimițând și pe sfetnicii săi apropiați

[1] „Vestitorul românesc", nr. 16/1851, p. 3–4.

[2] N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Știrbei, domn al Țării Românești, 1849–1856*, p. 143.

să efectueze inspecții (în 1851, Alexandru Ioan Cuza, director al Departamentului Dinăuntru, a făcut o astfel de vizită în Tutova și a destituit doi funcționari).

În prima etapă a domniei lor, a existat o desăvârșită conlucrare între „nobilul romantic" de la Iași și „cumintele chibzuitor de la București"[1], concretizată în schimburi dese de scrisori ori de emisari, în realizarea unor proiecte, în sfătuiri reciproce, în care Ghica accepta opinia mai competentă a domnului vecin, în întâlniri la Focșani. Acordul lor apărea perfect, chiar cu note sentimentale din partea reținutului Știrbei, impresionat în 1853 în timpul crizei de sănătate prin care trecuse Ghica. Legăturile poștale, proiectul organizării jandarmilor în Moldova, patentele, Departamentul Lucrărilor Publice, proiectul constituirii Băncii, în diferite faze, activitatea comitetului de revizuire, conlucrări pe plan extern — între altele, în problema mănăstirilor închinate — au fost numai unele dintre problemele care se regăsesc în activa corespondență a celor doi.

Dificile relații externe. În prima parte a domniilor de la Balta-Liman, țările fiind ocupate timp de aproape doi ani și, găsindu-se sub impactul ingerințelor reprezentanților curților suzerana și mai ales protectoare, cei doi domni au fost aproape lipsiți de posibilitatea desfășurării unor acțiuni externe. Au trebuit să ducă un joc de echilibru, abil și delicat, între Poartă și Rusia. La începutul toamnei anului 1849, Poujade, consulul general al Franței, relata cum la o revistă militară, Știrbei mergea, „în acest rol dificil", de la comisarul otoman la cel rus, căutând a păstra o măsură egală[2]. Câteva luni mai târziu, domnul avea să-i mărturisească că doar prin „forța inerției" putea păstra „un rest de demnitate" între ruși și turci[3]. În 1862, Bolliac, unul dintre fruntașii pașoptiști, avea să recunoască, de altfel, că Știrbei luase atitudine „chiar în fața Porții și chiar în fața Rusiei". Domnul se plângea lui Nesselrode, în februarie 1851, împotriva Porții, care se amesteca în treburile interne ale țării. Când Poujade și-a prezentat scrisorile de acreditare, domnul l-a rugat să lase deoparte în discursul său menționarea unor legături cu Poarta. Dar evident că aceasta nu l-a oprit, ca el, ca și Ghica, să înmâneze un dar — constând în câteva zeci de mii de ducați — lui Fuad Efendi, în martie 1850, la încheierea misiunii sale.

Știrbei a fost bucuros, în toamna lui 1849, când comisarul Duhamel, care îi paraliza activitatea, a lipsit o vreme. Dar relațiile deseori neplăcute cu reprezentantul țarului nu l-au oprit să scrie lui Kiselev, în primăvara lui 1851, regretând că nu se îngăduise lui Duhamel, la sfârșitul misiunii sale, primirea unei săbii de onoare. Rusiei i s-au cerut instructori militari, de acolo s-a încercat să se procure praf de pușcă și să se achiziționeze 250 cai de cavalerie, iar ziua onomastică a țarului era sărbătorită solemn. Grigore Ghica era mai puțin prezent în acest joc de echilibru între cele două curți și deci se putea manifesta cu mult mai multă reținere, lucru de înțeles și prin aceea că ocupația era neînsemnată în Moldova, iar dregătorii ruși și otomani se găseau la București. Oricum, pentru Știrbei,

[1] *Ibidem*, p. 141.

[2] Idem, *Mărturii istorice privitoare la viața și domnia lui Știrbei Vodă*, p. 29.

[3] *Ibidem*, p. 84.

care avea ambiția unei alinieri la familiile domnitoare europene, purtarea reprezentanților străini îl irita. În repetate rânduri, a menționat în corespondența sa, că Omer Pașa sau consulul austriac Laurin se purtau ca într-un pașalâc asiatic. Când a avut loc ceremonia înscăunării sale, nici generalul Lüders și nici Omer Pașa n-au participat la ceremonia religioasă, ei venind numai când și-a rostit discursul (în prealabil avizat de reprezentantul Rusiei!).

Relațiile cu Austria, cea de-a treia mare putere în zonă, se înscriau și ele între preocupările celor doi domni și, mai ales, ale lui Știrbei, căruia îi convenea spiritul conservator modernizant al curții de la Viena. În timpul domniei, și-a căsătorit o fiică cu contele austriac Leon Larisch, iar când, în iulie 1852, împăratul Francisc Iosif a vizitat Transilvania, Știrbei a avut autorizarea lui Aali Pașa de a-l complimenta la Sibiu, unde s-a dus împreună cu fiul său George și cu trei aghiotanți, fiind invitat la dineu și decorat de împărat. Pentru a păstra „echilibrul" și a exploata „succesul", a trimis numaidecât pe fiul său la Istanbul, spre a relata evenimentul. Cu un an înainte, George Știrbei fusese trimis în misiune la Sankt-Petersburg. La rândul său, Grigore Ghica, mai distant însă și cu mai multă demnitate, a trimis, în toamna lui 1851, în Bucovina pe Nicolae Cantacuzino pentru a-l saluta pe împăratul Francisc Iosif, nedeplasându-se personal.

Franța era marea putere față de care cei doi domni au avut o atracție deosebită. În vara anului 1849, Știrbei îl vizita, seara, pe consulul general Poujade și acesta raporta că domnul îi „vorbise mult de Franța", în care-și petrecuse parte din tinerețe. Doi ani mai târziu, doamna Știrbei, cu trei fiice ale sale, a plecat într-o vizită în Franța. Grigore Ghica a întreținut chiar un schimb de scrisori cu președintele și apoi împăratul Napoleon al III-lea. În condițiile date, neîndoielnic, activitățile de natură externă au fost extrem de limitate. Legăturile cu reprezentanțele consulare, cele mai multe protocolare, cu cele două curți suzerană și protectoare, cu Austria și cu Franța, unele contacte cu Alexandru Karagheorghevici privind relațiile poștale ori politicile confesionale și cu Mihail Obrenovici — existând chiar și un proiect de căsătorie a acestuia cu o fiică a lui Știrbei — erau toate împreună extrem de firave, Principatele Române neavând în mod evident o reală libertate de acțiune și mișcare.

Activitatea revoluționarilor exilați. Intervenția armată din septembrie 1848 a pus capăt regimului revoluționar din Țara Românească. Fruntașii săi au fost expulzați prin ofisul caimacamului Cantacuzino, contrasemnat și de Fuad Efendi. Exilul unora dintre ei avea să dureze aproape un deceniu, iar alții — ca N. Bălcescu, I. Voinescu II — aveau să moară departe de țară. „Sentinele ale poporului" — după fericita expresie a lui Bălcescu —, ei aveau să reprezinte interesele tuturor românilor, acționând în conlucrare cu moldoveni și ardeleni, într-o comuniune acum firească[1]. Ei aveau să fie însuflețiți de o

[1] Pentru activitatea exilaților revoluționari, vezi mai ales Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p.125–166; Idem, *Perioada de reacțiune de după 1848*, în *Istoria României*, 4, București, 1964, p. 228–238.

credință nestrămutată într-o revoluție viitoare, rezultată dintr-o „alianță europeană" și în care popoarele aveau să fie legate „prin dreptul de fraternitate care trebuie să domnească la toate națiunile, sub toate culorile Universului"[1]. Convins într-o reluare a luptei, Bălcescu cerea în 1850 românilor să aștepte „cu răbdare ziua preursită", „ceasul rădicării generale"[2]. Dar, mai întâi lovitura de stat din 2 decembrie 1851 din Franța și mai ales eșecul insurecției de la Milano în februarie 1853 aveau să pună capăt iluziilor lor.

Marea problemă a exilaților revoluționari a fost menținerea unității lor. Ei erau răspândiți între Paris și Brusa, dar nu atât această risipire, cât mai ales îi despărțea lipsa unei unități politice și ideologice. Destărarea a accentuat divergențe, rezultate atât din ceea ce se petrecuse în timpul Revoluției, cât, mai ales, din pozițiile lor diferite privind activitatea în exil. Locotenența domnească revoluționară nu s-a putut impune ca for conducător, iar Ion Heliade Rădulescu a intrat în conflict cu majoritatea celorlalți exilați, sfârșind prin a se retrage în 1851 în insula Chios. Ion Ghica, devenit moderat, a dobândit de la Poartă îngăduința de a rămâne la Constantinopol, dar el nu s-a mai înțeles nu numai cu C.A. Rosetti, dar nici chiar pe deplin cu bunul său amic Bălcescu. Realizarea unității — în primul rând a celor două principate, dar totodată și a românilor din imperiul Austriei, cu gândul apoi al unificării viitoare a celor două Românii, cum o mărturisea Bălcescu lui Ion Ghica — era însă unanim însușită ca principal obiectiv, celor două Românii trebuind să li se adauge, la un moment dat și o Basarabie eliberată de stăpânirea Rusiei. Divergențele rezultau însă din ezitările unora privind aderarea la cauza generală a revoluției, a înrolării în „armata comunei mântuirii, armata revoluției europene"[3], ori a celor care respingeau cauzei unei republici democratice și sociale. Din divergențele acestea ideologice a rezultat și instabilitatea diferitelor încercări de grupare la care succesiv s-a ajuns. Numai în anul 1849 s-au succedat patru forme de organizare: o unică conducere moldo-munteană — N. Golescu și N. Ghica —, apoi desemnarea lui C. Negri în fruntea emigrației, urmată de constituirea unui Comitet democratic român la Paris grupând pe C.A. Rosetti, V. Mălinescu, Ioan Voinescu II și D. Brătianu și, în sfârșit, crearea Asociației române pentru conducerea emigrației, având în frunte un comitet în care au fost efemer strânși Bălcescu, Magheru, Rosetti, D. Brătianu și chiar moderatul I. Ghica[4].

În toamna 1850 s-a alcătuit Comisia sau Comitetul de propagandă, format din Nicolae Bălcescu, Vasile Mălinescu și Dumitru Brătianu și în noiembrie 1850 Bălcescu a publicat revista „România viitoare", în care va include studiul său *Mersul revoluției în istoria românilor*. Nici acest ultim organism nu a depășit însă o existență de câteva luni. În 1851 lucrurile aveau însă să se mai clarifice. Încercările de a se ajunge la o înțelegere cu emigrația revoluționară maghiară au impus regruparea Comitetului Revoluției din 1848, din care a fost eliminat Heliade și apoi Costache Bălcescu. Acest organism, chiar dacă nu avea

[1] N. Iorga, *Mărturii istorice privitoare la viața și domnia lui Știrbei Vodă*, p. 334.
[2] N. Bălcescu, *Opere*, ed. Gh. Zane și Elena Gh. Zane, 2, București, 1982, p. 113.
[3] Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, I, București, 1933, p. 295.
[4] Detalii la Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire...*, p. 131–138.

să ajungă la un acord final cu maghiarii, avea însă să realizeze adeziunea la Comitetul Democratic Central European de la Londra. Membrii săi radicali aveau să publice la Paris (noiembrie 1851) primul număr din „Republica Română", cel de-al doilea număr trebuind să mai întârzie doi ani până la apariția realizată doar în 1853, la Bruxelles.

În paralel, s-a constituit la Paris, în februarie 1851, o societate a tinerilor studenți, denumită „Junimea română", care continua tradițiile societății din anii premergători Revoluției din 1848. Societatea, care a editat o revistă purtând tot denumirea ei, avea să-și manifeste deplina adeziune la cauza exilaților, făcând, totodată, apel pentru conlucrare la „juni democrați din Transilvania, Bucovina, Banat"[1].

Solidaritatea revoluționară a dus la strângerea legăturilor luptătorilor desțărați răspândiți în lume. Bălcescu s-a implicat chiar la începutul anului 1850, la Londra, în proiectul constituirii unui comitet secret menit să unească revoluționarii din centrul și estul Europei. O jumătate de an mai târziu, acesta a luat naștere prin implicarea italianului Mazzini, a francezului Ledru-Rollin, a germanului Ruge și a polonezului Darasz. În aprilie 1851, Dumitru Brătianu a fost trimis la Londra pentru a stabili legătura cu noul comitet. Ofertei române de colaborare i-au răspuns membrii Comitetului Democratic Central European Central prin apelul *Populațiilor române*, la care s-a reacționat pozitiv printr-un manifest redactat de C. A. Rosetti, dar semnat și de Nicolae Golescu și de Nicolae Bălcescu, iar la 2/14 septembrie 1851 adeziunea românilor la activitățile organismului creat la Londra, la „sfânta cruciată a democrației", a fost confirmată printr-o adresă a Comitetului revoluționar român reînviat. Dumitru Brătianu s-a putut acum alătura pe deplin reprezentanților celorlalte națiuni.

Revoluționarii exilați au avut legături cu personalități politice, mai ales din Franța și Marea Britanie. D. Brătianu și N. Bălcescu au stabilit contacte cu Palmerston. Totodată, desțărații au transmis informații organelor de presă referitoare la români și au colaborat prin articole proprii. Ei au fost preocupați de a menține constant legătura cu spațiile românești, trimițându-și revistele și broșuri, ceea ce producea îngrijorarea lui Știrbei; în 1852 s-a confiscat la Constantinopol un important transport de astfel de tipărituri. La Paris, mai ales, ei au ființat relații cu personalități revoluționare aflate și ele în exil (Zamoyski, Herzen, Teleki). N. Golescu a stat o vreme la Atena, servind cauza revoluției generale. De asemenea, revoluționarii exilați au fost preocupați de negocierea unei viitoare federații cu națiunile oprimate învecinate, cu polonezii și ungurii în primul rând. Negocierile purtate cu aceștia in urmă, începând din 1849, și în care s-a implicat mai ales Bălcescu n-au fost până la urmă încununate de succes din pricina pozițiilor divergente, Kossuth pronunțându-se pentru o confederație de state și nu pentru o federație a națiunilor.

Dacă între revoluționarii moldoveni și Grigore Ghica s-au stabilit relații de conlucrare chiar de la începutul domniei acestuia, cu Știrbei situația s-a prezentat cu totul diferit.

[1] Vezi mai ales Cornelia Bodea, *Din activitatea revoluționară a „Junimii Române" de la Paris între 1851–1853*, în „Studii" 14, 1961, 5, p. 1169–1183.

Intensitatea procesului revoluționar care avusese loc în 1848 în Țara Românească, acțiunile de caracter local care au continuat nu numai în ultimele luni ale anului 1848, dar și în primăvara lui 1849, dar mai ales poziția politică conservatoare a noului domn n-au contribuit la realizarea unei înțelegeri. După venirea lui Știrbei în țară, dacă Înalta Curte Criminalicească și-a încetat lucrările, iar condamnările ei au fost în fapt puține și ușoare, un firman al sultanului din 6/18 iulie 1849 a ridicat numărul celor exilați de la 22 la 34, iar Știrbei n-a acceptat decât revenirea unor „pocăiți". L-a primit pe N. Kretzulescu încă în august 1849 și pe C. Filipescu în 1851, dar a respins pe toți cei ce refuzau să plece capul. A încercat chiar să obțină îndepărtarea lui Ion Ghica de la Constantinopol, s-a opus revenirii lui Marin Serghiescu — în 1851 și în 1853 (deși Poarta îi solicitase îngăduința !) — și de asemenea, l-a respins pe Bălcescu aproape muribund în toamna lui 1852. Pe Mihail Marghiloman și pe Grigore Pereț i-a expulzat în 1850, după ce ei reușiseră să reintre în țară.

Știrbei a trait neîncetat cu grija reizbucnirii revoluției. A fost preocupat de prezența exilaților în preajma granițelor țării, intervenind pe lângă Austria pentru îndepărtarea lor iritându-l chiar și prezența lui Tell și a lui Pleșoianu la Viena. Îl preocupau și „suspecții" din țară, hârtiile sale cuprinzând lista celor ce lucrau în administrația publică și în justiție. Totuși, când generalul Lüders i-a cerut îndepărtarea din Giurgiu a unor funcționari bănuiți politic, s-a opus măsurii, pentru a nu se produce „inconvenite". Aricescu, autor al unui *Marș al libertății*, a fost însă condamnat în 1850 la închisoare. Îngrijorările domnului erau întreținute și de Curtea protectoare. Nesselrode îi anunța, în ianuarie 1850, o apropiată sosire în Principate a revoluționarului italian Tommaseo. Pentru a face față unei reizbucniri a revoluției, Știrbei se gândea chiar, în 1851 — nedeplin încrezător în forțele armate pe care totuși le organizase — la angajarea a 500 mercenari elvețieni !

Noua ocupație rusă a Principatelor și izbucnirea Războiului Crimeii. În primăvara anului 1853, Menșicov a fost trimis la Constantinopol, dar, cum remarca Drouyn de Lhuys, nu atât pentru a negocia situația creștinilor din Imperiul otoman, cât pentru a lansa un ultimatum. Încurajată de Marea Britanie și Franța, Poarta a rezistat. În consecință, Nesselrode a anunțat că țarul se vedea nevoit să ia Principatele „în gaj", ca un mijloc de presiune, până ce urma să primească satisfacție. Generalul Mihail Aleksandrovici Gorceakov a comunicat celor doi domni apropiata ocupație, asigurându-i că nu aveau să fie lezate interesele țărilor lor. Un manifest al țarului justifica acțiunea, la 14/26 iunie 1853, iar generalul Gorceakov vestea locuitorilor Principatelor că Rusia nu urmărea vreo cucerire. Halcinski a recomandat lui Știrbei să adopte măsurile necesare pentru aprovizionarea trupelor ruse, precizând că tezaurul imperial avea să-și asume cheltuielile. Halcinski a intervenit apoi ca miliția Țării Românești să fie pusă la dispoziția comandamentului rus, pentru a se înlesni operațiile de înaintare ale armatei imperiale, ceea ce Știrbei a trebuit să accepte. În întâmpinarea lui Gorceakov, el avea să trimită o delegație pentru a-l saluta la Iași.

La 21 iunie/3 iulie 1853 trupele ruse au trecut efectiv Prutul, îndreptându-se spre sud. Întâmpinat de hatmanul Nicolae Mavrocordat, ginerele domnului, generalul

Fig. 181 Bucureștii în vremea Războiului Crimeii.

Gorceakov nu s-a arătat „prea blând" cu boierii, fiind, cum remarca Manolachi Drăghici, „de un caracter aspru ostășesc"[1]. Peste patru zile, rușii erau la Focșani, peste alte trei la Buzău și la 3/15 iulie generalul d'Elmpt a ajuns la Colentina. Intrând în București, generalul comandant a arătat mai mult respect episcopilor, comenta „Gazeta Transilvaniei"[2], decât domnului !

Situația celor doi domni era penibilă, jocul lor între curțile suzerană și protectoare devenind extrem de complicat. Încunoștiințat, marele vizir Reșid Pașa a cerut lui Ghica și lui Știrbei să părăsească țările. Ghica a trimis pe Petre Mavrogheni la București, iar mai apoi și pe fiul său Constantin pentru a conferi cu Știrbei situația dificilă în care se găseau. Știrbei mai ales nu voia să se retragă și, în consecință, a determinat Divanul general să-i ceară să nu părăsească țara. Reșid Pașa a sfârșit prin a accepta șederea domnilor în Principate, cu condiția menținerii legăturii cu Poarta și a plății tributului. Totodată, generalul Gorceakov l-a anunțat pe comandantul forțelor otomane de la Dunăre că el nu avea de gând să întreprindă operații la sudul fluviului.

Dar Poarta a refuzat să cedeze, iar la 19 septembrie/1 octombrie 1853 sultanul a dat un manifest, anunțând începerea războiului dacă Principatele nu aveau să fie evacuate. Somat în acest sens de Omer Pașa, generalul Gorceakov i-a răspuns că nu avea puterea de a lua o astfel de decizie. În noua situație, domnii au fost acum nevoiți să se retragă. Ghica și-a anunțat plecarea lui Reșid Pașa la 2/14 octombrie și efectiv s-a retras la 18/30 octombrie, printr-un ofis adresat Sfatului Administrativ Extraordinar căruia i-a „trădat" puterea[1]. Știrbei și-a anunțat retragerea marelui vizir la 11/23 octombrie 1853. Amândoi domnii s-au îndreptat spre Viena.

[1] Manolaki Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, 2, Iași, 1857, p. 237.
[2] „Gazeta Transilvaniei", nr. 16/1853, p. 245.

În urma retragerii domnilor, Nicolae I a însărcinat pe generalul Budberg cu funcția de „comisar extraordinar și plenipotent" al Principatelor, fiind ajutat în Țara Românească de Halcinski, iar în Moldova de generalul Urusov, înlocuit mai apoi prin generalul Osten Sacken. Somat de ocupant, Sfatul Administrativ Extraordinar al Țării Românești a hotărât — cu patru voturi contra trei ! — încorporarea miliției muntene în armata imperială. Doi miniștri — Ioan Manu și Ioan Bibescu — au demisionat, fiind înlocuiți prin Ioan A. Filipescu și Ioan Slătineanu, dispuși a colabora cu Budberg și Halcinski. Schimbări de miniștri aveau să fie efectuate și în Moldova, iar Budberg și-a depășit atribuțiile interimare prin abuzive înaintări în rang.

În luna octombrie 1853 au început ostilitățile ruso-turce. În rândurile armatei lui Gorceakov numărul îmbolnăvirilor de friguri, tifos și dizenterie a fost foarte ridicat, cifrându-se la circa 12 000 bolnavi[2], ceea ce a contribuit la slăbirea puterii ofensive ruse. Otomanii au debarcat pe malul drept al Dunării. Formând un cap de pod la Calafat au încercat, însă fără să reușească, să înainteze spre Craiova. Turcii n-au putut fi îndepărtați din Calafat până la sfârșitul anului, trebuind însă să evacueze Oltenița și Călărași, ocupate provizoriu.

Înfrângerea flotei otomane la Sinope a determinat Marea Britanie și Franța să intre cu flotele lor în Marea Neagră. Țarul a anunțat printr-un manifest războiul apropiat, după ce trimișii săi plenipotențiari părăsiseră Parisul și Londra și o scrisoarea a sa către Napoleon al III-lea nu avusese efectul așteptat. La 28 februarie/12 martie 1854 a fost încheiat tratatul de alianță anglo-franco-otomană. Războiul încetase de a mai fi doar unul ruso-turc. De altfel, în primele luni din 1854, ostilitățile ruso-turce se deplasaseră mai ales în Dobrogea, unde rușii au ocupat Tulcea, Măcinul, Isaccea și apoi Küstendje (Constanța), dar de unde apoi au început a se retrage, trupe franceze alăturându-se celor otomane. Un atac al lui Omer Pașa pentru a cuceri Giurgiul a reușit.

Ocupația austro-otomană și revenirea domnilor. O decisivă răsturnare de situație a provocat încheierea Convenției austro-turce de la Boiadgi-Kioi, în temeiul căreia Austria a constrâns Rusia să evacueze Principatele, acum ocupate de trupele austriece și de cele otomane. În ambele țări, înainte de plecare, ocupantul rus a acordat decorații ierarhilor și unor boieri, iar Constantin Cantacuzino și Emanuel Băleanu au fost ridicați de către Budberg la rangul de mari bani. Oricum, la 19/31 iulie 1854, președintele plenipotent anunța retragerea armatei ruse din Țara Românească, iar Feri Halim Pașa a dat proclamația sa de intrare în București la 27 iulie/8 august 1854. Două zile mai târziu, otomanii au intrat în București, comanda garnizoanei căpătând-o Mehmed Sadyk Pașa, polonez

[1] *Acte și documente*, 2, p. 271.
[2] „Gazeta Transilvaniei", nr. 16/1853, p. 318.

ocupând un rol important în ierarhia militară turcă, dar având o evidentă bunăvoință față de români.

Austriecii au mai întârziat. Ordinul de a pătrunde în Țara Românească l-a dat comandantul armatei de ocupație, Johann B.A. Coronini, la 7/19 august, dar intrarea efectivă n-a avut loc decât în luna următoare. Inițial ocupanții s-au cifrat la 80 000 de otomani și 40 000 austrieci, dar spre sfârșitul anului 1854, după încheierea, la 2/14 decembrie, a unei înțelegeri franco-anglo-austriece, otomanii s-au retras, rămânând, simbolic, doar vreo 1 500 în București. În schimb, corpul de ocupație austriac a fost menținut. Intențiile expansionsite ale Vienei erau evidente. În 1855, într-o polemică cu britanicul „Times", „Österreichische Zeitung" arăta că avea să mai curgă „multă apă pe Dunăre în jos" până la părăsirea de către armata austriacă a unor poziții în Principate, situație ce i-o impuneau nu numai interesele proprii, dar și „adevăratele interese europene"[1]. Susținând astfel de intenții, încă de la sfârșitul anului 1854, „Frankfurter Postzeitung" evidenția că Austria apăra în Principate interesele întregii Germanii. Nu numai „Zimbrul" și „Steaua Dunării" au combătut astfel de intenții anexioniste, dar și, cu mult curaj, la Brașov, „Gazeta Transilvaniei", care a criticat o propunere de anexare a celor două țări.

Noua ocupație n-a fost mai puțin apăsătoare decât cea precedentă. Soldații otomani s-au dedat la brutalități; abuzuri au fost săvârșite și de cei austrieci, iar ofițerii habsburgici s-au comportat cu aroganță. În urma incidentelor survenite, starea de tensiune a impus ocupanților austrieci instaurarea, în primăvara 1855, a dreptului marțial. Conflicte au avut loc între ofițerii austrieci și reprezentanții autorităților locale, altele opunând, în perioada inițială a noii ocupații, pe austrieci otomanilor. Apăsătoare erau pentru țărani și utilizarea lor de către otomani în epuizante transporturi până la Varna; iritau, totodată, nu numai abuzurile săvârșite de ocupanții austrieci, cât nesancționarea faptelor săvârșite. Benefice au fost, în schimb, progresele înregistrate în construirea de drumuri și în instalarea foarte grabnică a telegrafului în ambele principate.

Intrând în țară, otomanii au procedat la o preluare a conducerii politice. Comisarul Derviș Pașa a desemnat în ambele țări noi Sfaturi Administrative Extraordinare, în care au apărut însă și miniștri ființând și în timpul ocupației anterioare ruse, conducerea lor fiind încredințată în Țara Românească chiar lui Constantin Cantacuzino. Importantă a fost hotărârea rechemarii de la Viena a celor doi domni. Ghica avea să reziste presiunilor austriece, atât privind o „austriecizare a miliției", cât și „cuprinderea economică", în schimb Știrbei s-a arătat „cât se poate de prevenitor față de imperiali"[2].

Invitat să se reîntoarcă de Derviș Pașa și de generalul Coronini — cu toată ostilitatea lui Omer Pașa și trebuind să suporte o anchetă pe care a efectuat-o chiar Derviș Pașa — Știrbei a revenit efectiv al București la 23 septembrie/5 octombrie 1854. Rechemarea lui Ghica a avut loc ceva mai târziu, el adresând Sfatului Administrativ, la 3/15 noiembrie

[1] „Telegraful român", nr. 3/1855, p. 276, col. I.

[2] Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 139; N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Știrbei, domn al Țării Românești. 1849–1856*, p. 171.

1854, după reîntoarcere, mulțumirile sale pentru buna primire ce i-o făcuseră „toate clasele populației". Comentând revenirea domnilor, „Gazeta Transilvaniei" se întreba dacă ei aveau să îmbrățișeze partida „trecutului" ori cea „a generozității și a progresului"[1].

Revoluționarii exilați și Războiul Crimeii. Evenimentele din Europa de Sud-Est, în primul rând ocupația Principatelor și apoi Războiul Crimeii care a izbucnit, au avut consecințe decisive și în ceea ce privea exilații revoluționari români. Inițial, a fost luată în considerare o reluare a luptei printr-o acțiune a unor voluntari în munți care, potrivit lui Ștefan Golescu, trebuia „să dea pricină la un resbel"[2]. George Adrian, unul dintre cei mai pricepuți militari din rândul revoluționarilor trăind în emigrație, a întocmit lucrarea *Idee răpede despre răsbelul de partizani...* (Bruxelles, 1853) și, totodată, făcându-se apel, în primul rând la exilații de profesie militari — ca Magheru, Tell, Pleșoianu și Radu Golescu — s-a căutat să se determine organizarea unui corp de luptători români. Ștefan Golescu, C.A. Rosetti și D. Brătianu au luat calea Dunării și cu aceleași intenții s-au deplasat, spre Constantinopol și spre Peninsula Balcanică, N.C. și A.G. Golescu, I.I. Filipescu, V. Mălinescu și alții. Între Ion Ghica și C.A. Rosetti dialogul a fost reluat, cel dintâi cerând a fi lăsat deoparte stindardul „revoluționar", păstrându-se doar cel „național"[3].

O stare de agitație a fost provocată și întreținută în Țara Românească și mai ales în Oltenia; frământări au fost constatate și în Moldova. Au pătruns în țară N. Apolonie, Gr. Ioranu, I.I. Filipescu și I. Magheru. Țăranii și grănicerii chemați la luptă s-au ridicat, Scurtulescu evidențiindu-se în fruntea răsculaților. Țăranii și grănicerii au trecut la Vidin, solicitând sprijin pentru angajarea lor în luptă, în timp ce colonelul I. Solomon a supus la crunte represalii pe insurgenții din județele Dolj și Mehedinți. Înăbușite în ianuarie 1854, aceste frământări au reizbucnit în primăvara, vădind măsura în care mulțimile rămăseseră credincioase cauzei Revoluției. D. Brătianu — sub numele conspirativ de Dascălu — a pătruns și el în țară. Conflicte dintre Heliade Rădulescu, venit și el în tabăra lui Omer Pașa de la Șumla, și ceilalți fruntași pașoptiști, lipsa unei susțineri din partea otomană a planurilor de luptă românești, ca și presiunile austriece au dus până la urmă

Fig. 182 George Adrian.

[1] „Gazeta Transilvaniei", nr. 17/1854, p. 305.

[2] Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *loc. cit.*, p. 162.

[3] *Ibidem.*

183 Ion Ghica și Costache Negri.

184 Ion Ghica și Vasile Alecsandri.

la nereușita tuturor acestor planuri de eliberare. Adversitatea dintre exilați și Știrbei a contribuit și ea la nereușită. Dintre revoluționari, el n-a acceptat, în noiembrie 1854, decât revenirea preotului Radu Șapcă; acestuia avea să i se adauge apoi, în primăvara 1855, Ioan Bălăceanu și în anul următor, I.I. Filipescu. În schimb, reîntorși în Occident, foștii fruntași ai Revoluției aveau să întreprindă o susținută campanie de propagandă în interesul cauzei românești. Când într-o broșură oficioasă franceză — *La révision de la carte d'Europe* (Paris, 1854) — s-a lansat ipoteza unei cesiuni a Moldovei și Basarabiei către Austria, I.C. Brătianu s-a grăbit să publice al său *Mémoire sur l'Empire d'Autriche dans la Question d'Orient* (Paris, 1855), în care, declarând vechea Dacie „țara cea mai minunată din Europa", a evidențiat existența 10—12 de milioane de români în lume și capacitatea lor de a arunca în luptă 100 000 de luptători[1]. La Paris a fost organizată o cancelarie de propagandă.

A doua parte a domniilor de la Balta-Liman (toamna 1854-vara 1856). Începute sub ocupație ruso-turcă, domniile celor doi domni aveau să se desfășoare, în ultimii ani, sub cea austro-turcă. Într-o primă fază, Știrbei își va alcătui Sfatul Administrativ sub forma unui „minister blajin", în care au apărut pragmaticul Nicolae Băleanu, ginerele Alexandru Plagino, mai vârstnicii Ioan Câmpineanu și Ioan Otetelesanu, dar și Barbu Vlădoianu în fruntea forțelor armate, ca semn al unei rezistențe, în locul lui Paznanski. Importantă avea să fie și aducerea lui N. Kretzulescu în locul lui Dim. Ioanid ca director al Departamentului Dinăuntru. În Moldova, Grigore Ghica avea și el să marcheze, într-o măsură și mai categorică decât
...ei, o schimbare. El a îndepărtat din preajma sa pe Mavrocordați, ca și pe Nicolae
...rgu Suțu, refăcându-și Sfatul Administrativ prin menținerea lui Ștefan Catargiu și

Acte și documente, 2, p. 875 și urm.

neîndoielnic a lui P. Mavrogheni, conservator modernizant, dar și prin înlăturarea lui Constantin Sturdza, a lui Th. Balș și a lui Alexandru Sturdza; a mai adus în cabinet pe fiul său Ioan, dar și pe Dimitrie Ralllet. În februarie 1855, înlocuirea secretarului privat Nicolae Suțu, care se manifestase neloial în timpul retragerii la Viena, prin francezul Edouard Grenier, recomandat de Alecsandri, a fost benefică. Domnul Ghica și-a ameliorat, treptat, guvernul, într-un sens progresist și unionist, folosind pe fruntașii mișcării naționale nu doar în posturi de directori, ci încredințându-le pe de-a întregul departamentele. Însemnate au fost și chemarea lui Anastase Panu și mai ales cea a lui Costache Negri. Și în Țara Românească aveau să mai survină unele modificări, dar nu în sensul „ascendent" din Moldova; în septembrie 1855 lui Manole Băleanu i s-a încredințat Departamentul Dinăuntru.

Opera de reformă a fost reluată, deși ocupația străină era stânjenitoare. La 28 noiembrie/10 decembrie 1855, un ofis al lui Grigore Ghica sancționa un jurnal al Sfatului Administrativ Extraordinar prin care se punea capăt robiei, „urmă defăimătoare a unei societăți barbare", iar la 10/22 decembrie, Divanul general a adoptat proiectul, promulgat în ziua următoare. Știrbei avea să anunțe aceeași reformă la 2/14 ianuarie 1856, la deschiderea Divanului general, iar ea avea să câștige putere de lege prin promulgarea din 8/20 februarie 1856[1]. Unii stăpâni de robi (V. Alecsandri, Constantin Rosetti-Tețcanu etc.) au renunțat la despăgubire, dar nu toți. Esențială a fost însă eliberarea care a avut loc.

Silințele depuse, mai ales de Știrbei, în prima parte a domniilor de la Balta-Liman în privința finanțelor publice dăduseră doar în parte roade, datorită noii ocupații ruse din 1853 și apoi a celei austro-turce. În Țara Românească, făcându-se un bilanț la sfârșitul anului 1855, se înregistra cheltuirea a circa 31 milioane cu armatele de ocupație între 1853–1855, din care nu se recuperaseră decât 5 milioane de lei[2]. Dar, în ceea ce privea bugetul curent, ordonatul Știrbei a reușit să restabilească situația, el putând anunța, în ianuarie 1856, la deschiderea Divanului general, un excedent de două milioane și jumătate de piaștri, iar fondurile de rezervă se acumulaseră și ele la casele publice. Sub impactul cheltuielilor impuse de ocupație, problemele financiare ale Moldovei erau dificile spre sfârșitul domniei lui Grigore Ghica. Dorind a găsi o soluție privind datoria publică, folosind înfrângerea Rusiei, Știrbei a cerut, la începutul ultimului său an de domnie, anularea datoriei către această putere, rezultată tocmai din ocupație și care se cifra la peste 12 000 000 de piaștri. De asemenea, el a reluat și problema transferării către stat a unui sfert din veniturile mănăstirilor închinate, în timp ce în Moldova, Grigore Ghica a trimis la Constantinopol pe Negri și pe Rallet pentru a prelua chiar două treimi din aceste venituri, fără a obține însă un rezultat. Cu acuitate s-a pus din nou și problema constituirii unei bănci cu capital străin. În timp ce Știrbei a negociat cu Brandeis-Weikersheim, fără însă a se ajunge la o concretizare, Grigore Ghica a ajuns la o înțelegere

[1] *Ibidem*, p. 838–840, 846, 847, 899, 961.
[2] N. Iorga, *Mărturii istorice privitoare la viața și domnia lui Știrbei Vodă*, p. 595.

cu Banca din Dessau, încheind acordul cu bancherul Nulandt și acordându-i privilegiul, pe care a refuzat să-l anuleze la presiunile Austriei.

În Țara Românească s-a avut în vedere o reorganizare a Înaltei Curți și, în 1855, se recomanda Departamentului Justiției de a se numi judecători cei cu studii juridice. În Moldova s-au numit în magistratură judecători tineri, în timp ce în Țara Românească, Știrbei, temător de revoluție, evitase acest lucru, pe care i-l reproșa Aricescu. Tot în Moldova se preconiza încă din primăvara 1856 înființarea unei Curți cu Juri.

Reîntors în țară în 1854, Barbu Știrbei continuase să se arate preocupat de problemele armatei. În urma unei explozii a fabricii de pulbere creată la București, în Vitan, aceasta a fost deplasată la Târgșor, unde nu s-au produs numai pulbere, ci și gloanțe. Achiziționări de arme s-au efectuat în Austria și din nou la Liège în Belgia, de unde s-au adus puști, pistoale, baionete și săbii. Pregătirea cadrelor n-a fost pierdută din vedere. În aprilie 1856 din școala militară organizată de Știrbei, în prima parte a domniei, au fost promovați în cadrul unei solemnități, la care a participat domnul, Coronini și Suleiman Pașa, un număr de 26 sublocotenenți. De asemenea, a fost înființată și în Moldova, spre capătul domniei lui Grigore Ghica, o școală militară, organizată de munteanul Gheorghe Adrian. Au fost trimiși câțiva ofițeri români — chiar fii ai domnului — la specializare în Prusia și în Franța, iar Mihail C. Ghica în Rusia. A fost importantă și implicarea elevilor militari români în operațiile cartografice austriece. Teritoriul Țării Românești a fost împărțit în 108 secțiuni, iar la operațiile topografice au participat 100 ofițeri austrieci, în afara tinerilor elevi români. În continuare, materialul a fost prelucrat la Institutul geografic din Viena[1]. Considerând că Imperiul habsburgic urmărea și alte țeluri, Grigore Ghica n-a acceptat aceeași activitate pe teritoriul Moldovei; în Țara Românească s-a constatat că ofițerii austrieci au întreprins o operă de agitație printre săteni, în sprijinul unei eventuale anexări a țării la imperiu.

În privința căilor de comunicații, s-a lucrat la drumurile de legătură dintre Turnu Severin, Craiova și București, iar apoi prin Ploiești și Buzău, ducând spre Focșani; de asemenea, la drumul, dificil a fi realizat, dar care interesa Austria, între Ploiești și Predeal. În ianuarie 1856, în mesajul său către Divanul general, domnul vorbea de „drumuri mari de comunicații" și tot acum el evidenția necesitatea de a se realiza căi ferate[2]; de altfel, au fost purtate negocieri în această privință cu firma Maximilian Haber din München, dar nu s-a putut ajunge la o înțelegere din pricina pretențiilor excesive ale eventualului concesionar. În schimb, un mare succes l-a reprezentat construirea liniilor de telegraf, instalate în amândouă țările și prin care s-a asigurat peste Dunăre, pe la Rusciuk, printr-un cablu submarin, relația telegrafică dintre Constantinopol și Europa, având în vedere că legătura telegrafică dintre București și Viena funcționa de la sfârșitul toamnei 1854. În Țara Românească avea să fie organizată, în noiembrie 1855, o școală tehnică de telegrafie.

---

[1] Vezi Ioan Lupu, Dan Berindei, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, 2/3, București, 1972, p. 999 (nr. 18 694–18 713).

[2] *Acte și documente*, 2, p. 900.

Noi progrese urbanistice și edilitare au fost înregistrate în târgurile și orașele celor două țări. La Craiova s-a amenajat parcul Bibescu și un teatru național, au continuat și operațiile de îmbunătățire la Cișmigiu și la Șoseaua din București, o piață centrală a fost construită la Giurgiu, unde un italian a inaugurat Hotelul *Vaporului*. Uneori apăreau și probleme complicate, cum s-a întâmplat în 1855, când au avut loc grave inundații la Iași, care au afectat 400 de case. În ianuarie 1856, Știrbei anunța apropiata iluminare cu gaz lampant a Bucureștilor, ceea ce se va și realiza în același an. În cele două capitale avea loc o activitate variată, la nivel european. În parcuri cântau muzici militare sau tarafuri, existau grădini de vară, diferite spectacole, circuri și, de asemenea, se constatau coafori, modiste, croitori veniți de peste hotare, mai ales germani și francezi, lucrând pentru protipendada boierească, dar și pentru burghezie. Aspectul capitalelor tindea a se alinia, cel puțin în părțile lor centrale, celui al marilor orașe ale continentului.

Pe plan economic nu s-au înregistrat mutații importante în acești ultimi doi ani de domnie. Serdarul Filipescu a înființat o fabrică de cărămidărie, destinată a satisface necesitățile Bucureștilor. În 1855, din nou, cele două țări au colectat exponate pentru Expoziția universală de la Paris. Importante au fost și începuturile introducerii sistemului metric, la inițiativa francezului Lalanne, stânjenul lui Știrbei având, din vara 1855, 2 metri.

În domeniul învățământului, în schimb, s-au înregistrat unii pași înainte, dar nu în măsura așteptărilor, atât în privința școlilor existente, cât mai ales a planurilor de dezvoltare. Știrbei a avut însa acum în vedere o renaștere a învățământului sătesc. S-a efectuat o consolidare a învățământului mediu. În 1855 se pregătea constituirea la București a unei școli comerciale cu „profesori buni" și se discuta dezvoltarea învățământului mediu din Craiova. Școlile doctorilor Polizu și Davila au fost reunite într-o unică școală de mică chirurgie de la Mihai Vodă — construcția mănăstirii fiind distrusă în ultimii ani ai regimului totalitar — și ea avea să fie nucleul viitoarei instituții superioare de învățământ medical. Peste hotare au fost trimiși noi bursieri — Dimitrie Vioreanu și Vasile Boerescu la Paris pentru studii de drept, tot acolo și viitorul doctor Alexandru Simion Marcovici, silvicultorul M. Râmniceanu și viitorul inginer C. Aninoșanu, ca și pictorul Theodor Aman, iar Petre Mateescu a fost trimis la Viena. În martie 1856, alți patru tineri aveau să obțină burse peste hotare în Țara Românească.

Dar dezvoltarea presei n-a fost îngăduită în Țara Românească, spre deosebire de Moldova, unde a apărut „România literară" și de asemenea „Steaua Dunării", care s-au ridicat împotriva instituțiilor ruginite și unde mai ales Grigore Ghica a luat inițiativa de a se adopta o lege a presei. Chiar dacă, în repetate rânduri, foile au fost suspendate, noua lege a presei a creat cadrul juridic în care s-a putut dezvolta energic propaganda pentru Unire, nu numai prin presă, dar și prin broșuri și foi volante. Ghica a avut meritul de a rezista presiunilor din afară menite a-l determina să suspende legea presei. În 1857, Kogălniceanu evoca „marele dar" pe care fostul domn îl făcuse națiunii sale[1].

---

[1] Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 113.

Principatele în perioada de încheiere a Războiului Crimeii. Congresul de la Paris ***rincipatele.*** În ultima parte a domniilor de la Balta-Liman, cursul evenimentelor naționale a avut un impact deosebit asupra evoluțiilor interne. La 16/28 noiembrie 4, cancelarul Gorceakov își manifesta adeziunea de principiu referitoare la cele patru cte pentru care puterile occidentale pretindeau acordul Rusiei spre a se ieși din starea onflict[1] (garanția comună a puterilor asupra creștinilor din Imperiul otoman; ectoratul comun asupra Principatelor, revizuirea tratatului ruso-turc din 1841 și tatea deplină de navigație pe Dunăre). A urmat un schimb de documente diplomatice, ptămânile următoare, dar nu s-a ajuns la o restabilire a păcii. Dimpotrivă, aliaților alăturat și Sardinia, iar, în replică, Nicolae I a intensificat efortul militar al Rusiei, rimeea, unde, încă din septembrie 1854, se înfruntau cele două tabere. Dar, la 18 narie/2 martie 1855 Nicolae I a murit, ceea ce oferea succesorului său Alexandru al a posibilitatea unei încetări a luptei armate. De fapt, Rusia avea acum unite într-un potrivnic ei, nu numai Marea Britanie și Franța, dar și Austria, în urma unui tratat ciat între cele trei puteri la 20 noiembrie /2 decembrie 1854[2]. La 3/15 martie 1855 deschis la Viena lucrările unei Conferințe, la care participau puterile beligerante și, ent, Austria.

n primele ședințe a fost dezbătută problema Principatelor, ajungându-se la adoptarea poziții comune privind garanția comună a puterilor și încetarea protectoratului siv al Rusiei, păstrarea dreptului celor două țări la administrare neatârnată și națională hotărât că nici o intervenție armată nu putea avea loc pe teritoriul lor decât după țelegere prealabilă între puteri. Încă de la 5/17 martie 1855, Bourqueney, ezentantul Franței, amintise ipoteza unei unificări a Moldovei cu Țara Românească, ru ca la 14/26 martie el să înfățișeze un „expozeu" în care a pledat pentru formarea singur stat din cele două principate, „un fel de barieră naturală" evident antirusă, plinindu-se „dorința celor două provincii"; de asemenea, Bourqueney propunea să igure conducătorului noului stat unificat ereditatea și chiar ca el să fie un principe n[3]. Tot în timpul Conferinței de la Viena, Grigore Ghica trimisese la Viena pe ache Negri pentru a secunda pe plenipotențiarul Porții, în timp ce Știrbei preferase nore conferința. Negri a stat la Viena până în luna iunie, reîntorcându-se după eierea lucrărilor Conferinței, ultima reuniune a acesteia având loc la 23 mai/4 iunie 5. Problema limitării prezenței militare a Rusiei în Marea Neagră, dar și o dezbatere nu ducea la nimic au provocat întreruperea Conferinței.

ntre timp, atât în Țara Românească cât mai ales în Moldova, unde beneficia de bilități de mișcare mai mari, a avut loc o dezvoltare puternică a mișcării pentru Unire, ei program se bucura de o generalizată adeziune. Neîndoielnic, au apărut și candidații toarele domnii, înscriindu-se în cursă fruntași ai diferitelor tendințe, dar dominantă

---

[1] *Acte și documente*, 2, p. 548.
[2] *Ibidem*, p. 548–550.
[3] *Ibidem*, p. 623, 638–639, 641–643.

se afirma ca idee-forță realizarea Unirii, ca un fel de cheie prin intermediul căreia urmau a fi deschise toate drumurile viitorului. „Întâia condițiune a unui viitoriu bun și vrednic este Unirea Principatelor", scria Alexandru Hurmuzaki din Cernăuți lui Kogălniceanu la începutul anului 1855, iar spre sfârșitul aceluiași an, Kogălniceanu, la rândul său, avea să-i scrie lui Negri: „Unirea, Unirea și neîncetat Unirea. Va fi salvarea noastră, va fi fericirea patriei comune"[1].

Dacă prudentul și chibzuitul Știrbei, având și nădejdea unei obțineri a viitoarei domnii, își va manifesta și el opiniile unioniste, dar cu o anumită reținere, Ghica a adoptat, în ultima parte a domniei, o atitudine fățișă și nereținută pentru Unire. El s-a sprijinit pe fruntașii mișcării naționale, cărora le-a încredințat conducerea țării, și a încurajat acțiunile unioniste, generalizate în întreaga țară. Ca și mai înainte, dar încă într-o măsură sporită, mișcarea unionistă, în rândurile căreia tineretul intelectual avea un rol important, era în continuă conlucrare cu exilații revoluționari. Legăturile dintre cei doi domni s-au restabilit după revenirea lor la București și Iași, intervenind însă și o evidentă răcire a relațiilor, deși schimbul de mesageri și întâlniri — în 1854 la Giurgiu și în 1855 la Focșani — a continuat; dezacordul reflecta suspiciuni reciproce, dar și pozițiile diferite pe care ei le aveau față de unele probleme ale ale națiunii, deși amândoi susțineau rezolvarea problemei fundamentale a Unirii.

Cei doi domni au folosit noile împrejurări pentru a se îndepărta de Rusia, cu Imperiul otoman legăturile continuând — Știrbei a trebuit să înfrunte și ancheta care se desfășurase în privința primei părți a domniei sale. Atât Ghica cât și Știrbei și-au expus propriile poziții privind viitorul statut al țărilor lor. În vara anului 1855, Știrbei propunea, într-un memoriu adresat marelui vizir Aali Pașa, neutralitatea, domnia ereditară și prințul străin, ca temeiuri pentru reorganizarea ce se preconiza; în august 1855, el s-a și întâlnit cu marele vizir la Rusciuk.

În noile împrejurări, acțiunile externe ale celor două principate au fost orientate mai ales spre Austria, putere ocupantă și unde cei doi domni își găsiseră refugiu în perioada de detronare. Știrbei și-a trimis reprezentanți la Sibiu pentru a-l saluta pe Coronini, dar și pe episcopul Șaguna în 1854[2], iar, în 1855, pe fiul său George pentru a-l omagia pe împărat la Cernăuți, în Bucovina[3], unde, de data aceasta, a venit și Grigore Ghica. Doamna Elisa Știrbei făcea schimb de daruri cu împărăteasa Elisabeta, în vara anului 1855[4]. La începutul anului 1856, Austria era dispusă a-i prelungi domnia. Dar, atât Știrbei cât și Ghica s-au străduit totodată să se apropie de Franța, devenită în acel moment arbitru al continentului. Ghica a întreținut un schimb de scrisori cu bărbați de stat francezi, iar Știrbei a adresat memorii conducerii celui de-al Doilea Imperiu, Drouyn de Lhuys asigurându-l că „ideile și planurile lui au devenit acele ale guvernului imperial"[5]. Legăturile

---

[1] *Documente privind Unirea Principatelor*, 3, București, 1963, p. 14, 59.
[2] „Telegraful Român", nr. 2/1854, p. 257–258.
[3] *Ibidem*, nr. 3/1855, p. 210.
[4] N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Știrbei, domn al Țării Românești. 1849–1856*, p. 155.
[5] Cornel I. Scafeș, Vladimir Zodian, *Barbu Știrbei*, București, 1981, p. 160.

ale cu Franța aveau și menirea de a anihila uneltiri întreprinse într-o măsură de fratele
lu Gheorghe Bibescu, dar mai ales de Constantin A. Suțu.

La 27 august/8 septembrie 1855 a căzut Sevastopolul. Din acel moment, calea către
ace a fost deschisă. În presa europeană se vânturau ipoteze referitoare la prințul străin
are ar fi asumat conducerea Principatelor; se vorbea de un prinț german, de altul
parținând dinastiei de Savoia ori de eventualitatea ocupării tronului de către arhiducele
ustriac Albrecht; la începutul anului 1856 a mai fost adăugată și ipoteza ducelui de
Cambridge. Erau simple zvonuri sau ipoteze, mai ales că majoritatea puterilor nu se arăta
vorabilă renunțării la sistemul domniilor pământene. Românii ar fi dorit un prinț francez
chiar un Bonaparte.

După ce la 20 ianuarie/1 februarie a avut loc la Viena o reuniune a reprezentanților
cinci puteri, inclusiv Rusia, încheind pregătirile pentru congresul ce urma să se deschidă
Paris, la 30 ianuarie/11 februarie 1856, s-au întrunit la Constantinopol reprezentanții
iplomatici ai Marii Britanii, Austriei și Franței cu cei ai Porții, discutând problema
iitoarei reorganizări a Principatelor. Dacă s-a decis înlăturarea Regulamentului organic,
e de altă parte, cele două țări au fost declarate „parte integrantă a Imperiului otoman",
rebuind totuși să beneficieze de „o administrație separată și independentă"; s-a decis
legerea viitorilor domni pe viață dintr-o listă de trei candidați; s-a cerut introducerea
galității în drepturi a locuitorilor, ca și în fața legii și a impozitului, precum și separația
uterilor; noul statut fundamental urma să fie elaborat de o comisie moldo-valahă, dar
Constantinopol[1].

Protocolul a provocat reacții puternice. Chiar și prudentul Știrbei a adus critici faptului
i Principatele erau considerate „parte integrantă" a Imperiului otoman și a adus un
rgument puternic: prin această legare forțată de Poarta, cele două țări aveau să fie
aruncate în brațele Rusiei". Într-un memoriu adresat Franței, Știrbei s-a arătat mai
ndrăzneț decât până atunci. A cerut Unirea sub un domn străin, neatârnarea chiar a
tatului ce urma să fie creat, neutralitatea și inviolabilitatea sa sub garanția puterilor; a
nai pretins parte din Basarabia și paza gurilor Dunării. Memoriul lui Grigore Ghica a
ost mai categoric și mai detaliat. El a arătat că o abolire imediată a Regulamentului
rganic putea să creeze o situație complicată; a cerut ca elaborarea noului statut funda-
nental să aibă loc în țară și nu la Constantinopol; s-a opus unei revizuiri a relațiilor
grare de pe poziția celui care realizase o astfel de legiuire; a pledat ca organul legislativ
i nu fie un Senat, cum se preconizase în protocolul de la Constantinopol, ci o Adunare
bștească și, înainte de toate, s-a pronunțat pentru realizarea Unirii. Într-un al doilea
nemoriu, Grigore Ghica a cerut și abolirea jurisdicției consulare. Dar, în paralel cu
cțiunile domnului, a avut loc și o puternică mișcare de protest internă referitoare la
rotocolul de la Constantinopol. Ghica, vrând să-și asume singur misiunea de a fi
ortătorul de cuvânt al țării, a intrat într-un temporar conflict cu o parte dintre patrioți,
evrând a-i lăsa a se plânge direct puterilor occidentale.

[1] *Acte și documente*, 2, p. 918–921; întreaga discuție: p. 921–948.

Fig. 185 Napoleon al III-lea.

Problema-cheie consta în stabilirea viitorul statut al Principatelor, întrucât două dintre imperiile limitrofe lor se opuneau categoric unificării cerută de români și sprijinită de majoritatea puterilor. O săptămâna după încheierea protocolului din 30 ianuarie/11 februarie 1856, ambasadorul Franței la Constantinopol semnala la Paris aprehensiunea Porții de câte ori era luată în discuție ipoteza unirii celor două țări sub un principe străin. Când Congresul de la Paris și-a inaugurat lucrările[1], la 13/25 februarie, din prima ședință s-a luat în dezbatere în proiectul de preliminarii chestiunea Principatelor, avându-se în vedere înlăturarea protectoratului Rusiei, menținerea suzeranității Porții, restituirea de către Rusia a unei părți din teritoriul anexat în 1812, începând chiar de la Hotin și o reorganizare „conformă necesităților și dorințelor populațiilor"; nu era uitată nici instituirea noului regim internațional al Dunării și nici neutralizarea Mării Negre[2]. La 25 februarie/8 martie, problemele interesând pe români au revenit în discuție, nu numai traseul noului hotar în Basarabia, care se va accepta prin consens abia la 27 februarie/10 martie, ci problema Unirii, idee respinsă de Aali Pașa și de Buol-Schauenstein, dar susținută, cu argumente, de reprezentanții celorlalte patru puteri. Walewski, declarând problema ca „dominantă", a evidențiat susținerea realizării ei în mod unanim de români, vorbind și de comunitatea de origine și de religie, iar Cavour a amintit articolele „unioniste" din Regulamentul organic. La 27 februarie/10 martie a fost hotărâtă invitarea Prusiei de a participa la Congres și, totodată, a fost stabilită o comisie — Aali Pașa, Buol și Bourqueney — care să elaboreze propunerile referitoare la Principate. La 29 februarie/12 martie, Bourqueney a înfățișat rezultatul deliberărilor comisiei, care a reflectat compromisul ce se realizase. O soluție definitivă a problemei Principatelor a fost încă lăsată în suspensie, dar s-a decis încheierea tratatului. De asemenea, un consens a fost realizat referitor la necesitatea de a se lua în seamă dorințele românilor prin convocarea unor Divanuri ad-hoc destinate să exprime dorințele moldovenilor și muntenilor. Totodată, a fost decisă, constituirea unei comisii speciale a puterilor care să cerceteze problemele în discuție.

Între timp, ambasadorul Thouvenel s-a străduit să convingă Poarta la mai multă flexibilitate față de Unire. La 28 februarie/11 martie, ambasadorul a remis lui Fuad Pașa un memoriu în care a pledat pentru unificarea celor două țări, ceea ce ar fi dus, după opinia sa, la constituirea unei bariere de apărare a Imperiului otoman. Opoziția dregătorului otoman fusese categorică. El declarase diplomatului francez: „Unirea Principatelor

[1] Protocoalele Congresului, în *Ibidem*, p. 999–1075.
[2] *Ibidem*, p. 1002.

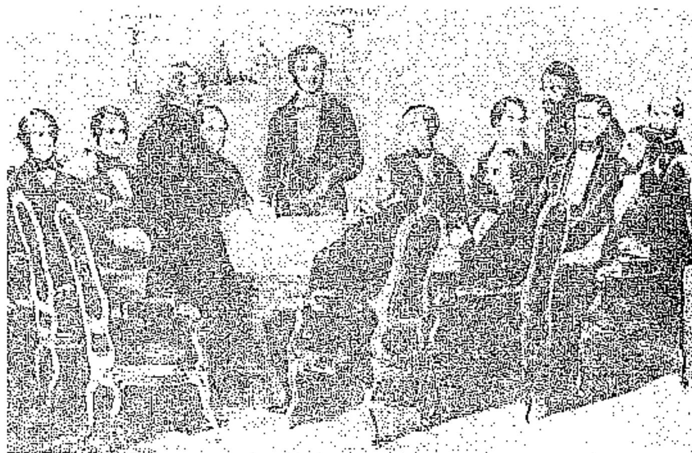

Fig. 186 Congresul de la Paris, 1856.

înseamnă suirea pe tron a unui prinț străin, înseamnă ereditatea; ca ultimă consecință este independența la capătul unui an, daca nu imediat". Invocând primejdia ca Serbia să urmeze exemplul, Fuad Pașa conchisese: „Vom fi amenințați în inima chiar a imperiului și destrămarea Turciei ar începe în ziua următoare", în timp ce „Rusia, prin obișnuință și religie, va domina toate aceste mici state"[1]. Înfățișându-i-se memoriul colegului său, Stratford, ambasadorul Marii Britanii, acesta, în loc de a-l sprijini, declarase Unirea ca „o uriașă primejdie pentru Turcia", iar internunțiul austriac, vizitându-l pe Thouvenel, își dezvăluise fără șovăire opiniile, declarându-i că românii considerau suzeranitatea Porții „ca o nedreptate și ca o rușine" și că ei aveau să-și găsească statul, după unificare, „prea mic" și „aveau să aspire să formeze un stat independent cuprinzând Bucovina, Transilvania și Banatul și având nevoie de lanțul Balcanilor ca hotar", ceea ce ar amenința Austria „până la măduva oaselor"[2]. Stavilele în calea Unirii se vădeau a fi foarte mari.

La 2/14 martie, s-au supus dezbaterii congresului articolele referitoare la Principate redactate de Bourqueney; definitivarea lor a avut loc la 13/25 martie, de data aceasta și în prezența reprezentanților Prusiei. Semnarea tratatului în ansamblu s-a realizat la 18/30 martie 1856, iar ratificarea sa a avut loc la 15/27 aprilie 1856. Documentul a prevăzut neutralizarea Mării Negre, interzicându-se astfel prezența militară a Rusiei în zonă, a

---

[1] *Ibidem*, p. 1097.

[2] *Ibidem*, p. 1102.

hotărât internaționalizarea cursului Dunării prin instituirea unei comisii europene, care urma să aibă în grija cursul fluviului de la Isaccea la vărsarea în Mare și o comisie a riveranilor (din care urmau să facă parte și cele două principate românești pentru cursul în aval de Isaccea) și a hotărât „rectificarea" frontierei basarabene, prin cesiunea teritoriului respectiv Moldovei. Cele două principate rămâneau sub suzeranitatea Porții și erau supuse garanției celor șapte puteri, nefiind permisă în ceea ce le privea nici o intervenție unilaterală a vreuneia dintre puteri. Poarta se obliga să le respecte „administrația independentă și națională, ca și deplina libertate a cultului, a legislației, a comerțului și a navigației". Se mai decidea constituirea unei comisii speciale a puterilor căreia avea să-i revină să se informeze asupra stării celor două țări și să propună temeiurile viitoarei lor reorganizări. Câte un divan ad-hoc, reprezentând, prin membrii săi, interesele claselor întregii societăți, urma să fie convocată în fiecare țară pentru a exprima dorințele populației. Printr-o convenție specială, puterea suzerană și puterile garante urmau a fixa noul statut al Principatelor, cărora li se acorda și dreptul de a se apăra cu câte o armată națională, orice acțiune de intervenție a Porții fiind supusă unui prealabil consens al puterilor garante[1].

Sfârșitul domniilor de la Balta-Liman. Între timp, în parte și datorită știrilor ce parveneau de peste hotare, mișcarea unionistă și-a intensificat activitatea. La 28 aprilie/10 mai 1856, Kogălniceanu primea îndemnurile lui C.A. Rosetti pentru organizarea eficientă a mișcării pentru Unire, un îndemn similar fiind trimis și la București. La sfârșitul primăverii 1856, au avut loc acțiuni unioniste de amploare, mai ales în Moldova. La via lui Kogălniceanu de la Copou a fost sărbătorit maiorul Filipescu, întors din prizonierat în Rusia, prilej de manifestare națională. La 25 mai/6 iunie în via de la Socola a lui Petrache Mavrogheni și apoi la 30 mai/11 iunie 1856, într-o nouă ședință, în casa lui Mihai Cantacuzino, s-a constituit Societatea „Unirea". Acțiunile separatiste, rezultate din îndemn și sprijin otoman și mai ales austriac, nu puteau face față celor desfășurate în favoarea Unirii. Broșurile unioniste se bucurau de o audiență și de un efect incomparabil celui repurtat de separatiști de felul lui Nicolae Istrati. Ghica, acționând fără cea mai mică șovăire în interesul cauzei Unirii, refuzând să înlăture noua lege a presei, ori să renunțe la concesiunile acordate prusianului Nulandt — pentru bancă — și căpitanului francez Magnan — pentru navigație pe râurile țării —, a procedat, totodată, la înlăturarea câtorva ispravnici bănuiți de separatism și, însoțit de Costache Negri, a întreprins un turneu unionist prin țară, în ultimele sale săptămâni de domnie. Unei scrisori a lui Fuad Pașa, domnul i-a răspuns, la 30 iunie/12 iulie 1856, justificându-i forța mișcării unioniste.

Dar cele două domnii se apropiau de sfârșit. În înfruntarea cu dregătorii otomani și mai ales cu cei habsburgici, Ghica s-a grăbit să părăsească precipitat Iașii și apoi Moldova, pentru a evita transmiterea puterii către separatistul Toderiță Balș. El a plecat, „însoțit de stima chiar a multora din inamicii săi și a întregului tineret", potrivit lui D. Ralet[2]. Știrbei, la rândul său, a predat puterea lui Manole Băleanu, care avea s-o transmită lui Alexandru Ghica, noul caimacam. Un capitol de tranziție se încheia.

---

[1] *Ibidem*, p. 1079–1083.

[2] *Documente privind Unirea Principatelor*, 3, p. 116.

Capitolul XII

MIȘCAREA PENTRU UNIREA PRINCIPATELOR

După încheierea lucrărilor Congresului și semnarea Tratatului de la Paris, s-a intrat într-o fază nouă a procesului care avea să conducă la constituirea României moderne. Românilor li s-au oferit noi posibilități de acțiune. În condițiile în care protectoratul Rusiei a fost înlăturat, iar Principatele au fost supuse garanției colective a marilor puteri, suzeranitatea otomană fiind totodată limitată prin reafirmarea solemnă a drepturilor de autonomie ale celor două țări, românii s-au găsit într-un alt cadru de acțiune. Dezbaterile Congresului demonstraseră însă că existau două mari puteri, între care și cea suzerană, care se împotriveau cu înverșunare realizării programului național al muntenilor și moldovenilor, și că celelalte, deși înclinate a sprijini pe români, nu erau totuși dispuse să se angajeze pe o cale de confruntare. Tratatul de la Paris deschisese o poartă, dar românii erau cei care trebuiau să preia inițiativa pentru ca problema Unirii Principatelor, năzuință fundamentală care devenise pentru ei într-adevăr „cheia de boltă" a edificiului — potrivit formulei fericite a lui Kogălniceanu din 1848[1] — pe care doreau să-l construiască, să poată să-și găsească o rezolvare optimă.

Mișcarea unionistă la sfârșitul domniilor de la Balta-Liman. Cei șapte ani de domnie ai lui Barbu Știrbei și ai lui Grigore Al. Ghica se apropiau de sfârșit. Titularii scaunelor domnești își pregăteau retragerea dar, totodată, încercau să-și pregătească un viitor politic. Amândoi se pronunțaseră pentru Unire, dar Știrbei o făcuse cu prudență și rămânând pe pozițiile sale de conservator luminat. Ghica a trecut însă, fără să șovăie, mai ales din luna mai 1856, la o deschisă susținere a mișcării unioniste. Divanul general i-a adresat mulțumiri la 10/22 mai — neîndoielnic în consens cu domnul — pentru sprijinul pe care-l dădea ideii de unificare, iar două zile mai târziu era publicată legea presei, în temeiul căreia și-a reînceput apariția „Steaua Dunării", foaie liberal-democrată, editată de Mihail Kogălniceanu, Vasile Mălinescu și Nicolae Ionescu, în jurul căreia s-au strâns eforturile patrioților.

Societatatea „Unirea" a reprezentat primul cadru organizatoric al mișcării unioniste, care a regrupat pe fruntașii unioniști de diferite nuanțe, de la liberalii radicali la conservatori moderați, societatea având și susținerea domnului. La 30 mai/11 iunie nu mai puțin de

[1] *Anul 1848*, 4, p. 109.

170 de persoane au semnat jurnalul încheiat după cea de-a doua ședință, printre semnatari numărându-se și răzeși și chiar țărani clăcași. Societatea își fixa ca obiectiv Unirea „sub un prinț străin, mai ales de o rasă latină, dintre familiile domnitoare în Europa, afară de dinastiile statuelor megieșite"[1]. Unanimitatea manifestată privind unificarea celor două principate nu era însă însoțită de un consens privind reformele, dar fruntașii mișcării naționale s-au străduit să evite confruntări în această privință.

Ghica, având în vedere că domnia i se apropia de sfârșit, a procedat la unele schimbări printre miniștrii săi cu gândul ca astfel să sprijine alcătuirea unei căimăcămii interimare favorabilă Unirii. Funcționari adversari ai mișcării unioniste au fost îndepărtați din slujbe, unii ofițeri au fost înaintați și domnul s-a implicat chiar direct în acțiunea de propagandă ce se desfășura, efectuând o vizită în sudul Moldovei, însoțit de ministrul său Costache Negri, fruntaș de marcă al mișcării pentru Unire.

Atmosfera devenise incandescentă. Publicațiile unioniste ajungeau pretutindeni, se semnau în întreaga țară petiții în favoarea Unirii, acoperite de zeci și chiar sute de semnături, care se trimiteau la Iași. Acțiuni publice de aderare la cauza unionistă au avut loc în numeroase centre, la Dorohoi, Piatra Neamț, Roman, Bacău, Bârlad, Focșani, Botoșani etc. „...Toți ne-am hotărât din suflet — scriau unioniștii băcăuani — pentru Unirea Principatelor și iarăși pentru Unirea Principatelor"[2]. Fruntașii mișcării s-au implicat direct în această activitate menită a polariza energiile națiunii. Vasile Alecsandri a scris *Hora Unirii*, care avea să devină imnul mișcării naționale, iar Alexandru Donici fabula *Vaporul și calul*, clericii Neofit Scriban și Melchisedec Ștefănescu au publicat broșurile lor unioniste *Unirea sau neunirea Principatelor* și respectiv *Jertfă pentru Unirea Principatelor*, cea din urmă redactată probabil de Kogălniceanu. Mai mulți fruntași — Mihai Cantacuzino-Pașcanu, Constantin Hurmuzaki și Iancu Negură — l-au combătut energic în „Steaua Dunării" pe Nicolae Istrati, care publicase broșura sa separatistă *Despre chestia zilei în Moldova*.

În Țara Românească — unde individual, unii dintre revoluționarii exilați au început să se poată reîntoarce, exceptând cei mai de frunte, condamnați să mai aștepte — mișcarea unionistă și-a strâns de asemenea rândurile, dar fără a beneficia de condițiile pe care le-a asigurat Grigore Al. Ghica unioniștilor în Moldova, favorizându-i. În perioada următoare încheierii Tratatului de la Paris, sarcina principală pentru organizarea acțiunilor unioniste din Țara Românească a revenit lui Ioan I. Filipescu, de curând întors de peste hotare, căruia C.A. Rosetti îi trimitea instrucțiuni. „Ieșiți în grădinile publice — îi scria acesta — și cereți iscălituri, lucrați pe ulițe"[3]. Filipescu n-a reușit să publice un periodic, dar a organizat un număr de întruniri; de asemenea, publicațiile unioniste realizate în Moldova circulau și în Țara Românească. Înlocuirea domnului muntean avea să ducă, în perioada următoare, la o schimbare mai accentuată a climatului politic, schimbare de care unioniștii au beneficiat.

---

[1] *Acte și documente*, 3, p. 531.

[2] *Ibidem*, p. 542.

[3] C.D. Aricescu, *Corespondință secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii române de la 1848 și ale administrațiunii de la Balta-Liman*, I, București, 1873, p. 42–46.

Fig. 187 Caimacamul Teodor Balș.

Căimăcămiile lui Teodor Balș și Alexandru Ghica. Separatism și unionism. La începutul lunii iulie, cei doi domni au fost înlocuiți prin caimacămii Teodor Balș în Moldova și Alexandru Ghica — fostul domn regulamentar — în Țara Românească. În urma acestei operații, situația s-a schimbat radical. „Căimăcămiile de astăzi — se scria într-o broșură contemporană — sunt instituite cu scop învederat de a lucra din toate puterile și prin toate mijloacele spre a opri libera manifestare și declarare a poporului asupra soartei sale"[1]. În realitate, dacă Balș a introdus în Moldova un regim antiunionist represiv, Ghica a tolerat, tacit, activitățile din ce în ce mai vii ale mișcării unioniste. În amândouă țările forța mișcării naționale a fost hotărâtoare și acțiunile potrivnice neputincioase a stăvili mersul ascendent spre constituirea României.

Moldova a devenit prin conducerea ei o citadelă a separatismului. Dar acesta — având în interior o neînsemnată aderență — apărea contemporanilor în mod vădit inspirat din afară și satisfăcând interese străine. De altfel, lista miniștrilor caimacamului Balș a fost întocmită de acesta, cu concursul generalului austriac Gablenz și a consulului general Gödel Lannoy, iar noul conducător al Moldovei, tot sub presiune austriacă, s-a grăbit să anuleze concesiunea de navigație pe Siret și Prut acordată francezului Magnan și să stânjenească activitatea bancherului prusian Nulandt privind nou înființata Banca Națională a Moldovei. Funcționarii care-și manifestau crezul unionist au fost înlăturați și au început să circule, din inițiativa noilor autorități, petiții separatiste. La 8/20 septembrie a fost suspendată Legea presei[2] și astfel „Steaua Dunării" a trebuit să-și întrerupă apariția. În schimb, pentru a-și manifesta crezul „moldovean", caimacamul Balș a luat inițiativa de a se ridica o statuie lui Ștefan cel Mare[3]. Dar, mișcarea unionistă n-a capitulat; de câte ori se ivea prilejul, se cânta în locuri publice *Hora Unirii* și, de asemenea, unii unioniști orășeni au recurs la metoda de a îmbrăca costumul național pentru ca discursul lor să aibă un impact mai puternic în lumea satelor.

Mișcarea unionistă munteană — fără a întâmpina vreo opoziție din partea caimacamului Al. Ghica și de fapt chiar sprijinită — a putut să-și consolideze activitatea în Țara Românească, unde a fost creat un comitet central, care îndruma comitetele

---

[1] [C.Hurmuzaki, I. Maiorescu], *Dezvoltarea drepturilor Principatelor Moldo-Române în urma Tratatului de Paris din 30 martie 1856*, Bruxelles, 1857, în *Acte și documente*, 3, p. 185.

[2] *Acte și documente*, 3, p. 834–835.

[3] *Ibidem*, p. 985–986.

Fig. 188 Prefectul Poliției Capitalei Dimitrie Ghica, 1856

unioniste județene. Când comisarul Franței a făcut în august 1856 o primă vizită la București, a avut loc o manifestație la care au participat sute de oameni. Foști revoluționari exilați se găseau în primele rânduri ale mișcării, ei păstrând contactul, ca și fruntașii unioniști moldoveni, cu principalii conducători încă desțărați. Legăturile dintre militanții mișcării naționale din cele două țări erau și ele necontenit menținute, în vara anului 1856 Vasile Alecsandri venind la București, iar la sfârșitul aceluiași an Ioan I. Filipescu deplasându-se la Iași. Atmosfera reală din Principate a început să fie percepută de importante organe de presă europene. La 6/18 august 1856, „L'Indépendance Belge" sublinia, nu fără admirație, „spectacolul oferit de o națiune, care, divizată de secole în două state distincte, vrea cu hotărâre să înlăture separația și încearcă, cu o minunată abnegație și un instinct politic foarte rar, să se unească, să fie unul și același trup, cu toată poziția redutabila a două mari puteri vecine"[1]. Spre sfârșitul anului, a început să fie publicată în București foaia „Timpul" a lui Grigore Bossuceeanu, care se situa pe o poziție unionistă.

Peste hotare, exilații revoluționari și studenții români, aflați în permanentă legătură cu cei din Principate, primind și fonduri din țară, acționau în presa apuseană, tipăreau și răspândeau broșuri, făceau prezentă problema românească. Vasile Boerescu a pledat cu argumente juridice pentru dreptul de stat suveran al viitorului stat român în broșura *La Roumanie d'après le Traité de Paris du 30 mars 1856*, iar filoromânul Paul Bataillard, susținător constant al cauzei românești încă dinainte de Revoluția din 1848, a publicat broșura *Premier point de la Question d'Orient. Les Principautés de Valachie et de Moldavie devant le Congrès*, în care denunța scopurile expansioniste ale Imperiului habsburgic și propunea unirea și independența statului român ce urma să fie constituit. Trimis de exilații revoluționari, ziaristul britanic Crowe a sosit la Constantinopol și apoi s-a deplasat în Principate. În Franța au sosit Ioan A. Cantacuzino și Anastase Panu, mandatați de

---

[1] Gh. Platon, *Lupta românilor pentru unitate națională (1855–1859). Ecouri în presa europeană*, Iași, 1974, p. 20.

unioniștii moldoveni pentru a conlucra cu exilații în acțiunile propagandistice în favoarea Unirii. Tot în toamna lui 1856, exilații au organizat mitinguri la Manchester, Birmingham și Brighton, pentru a contribui la schimbarea pozițiilor antiunioniste pe care începuse să se situeze guvernul britanic începând din vara lui 1856. La începutul lunii noiembrie, a sosit la Bruxelles Nicolae Ionescu pentru a edita foaia „L'Etoile du Danube", prin care „Steaua Dunării" și-a continuat apariția, acționând propagandistic atât în Occident, cât și în Moldova, unde se reușea a fi transmisă.

Firmanul electoral. Începând cu luna octombrie, reprezentanții puterilor garante au început să dezbată cu dregătorii otomani conținutul firmanului electoral în temeiul căruia urmau să fie aleși deputații în Divanurile sau Adunările ad-hoc. Discuțiile nu se vor încheia decât la 26 decembrie 1856/7 ianuarie 1857, când proiectul a întrunit consensul, după ce se găsiseră soluții atât în ceea ce privea delimitarea noii frontiere din sudul Basarabiei dintre Rusia și Moldova, cât și retragerea trupelor de ocupație din Principate și a flotei britanice din Marea Neagră. Poarta a acceptat ca și clăcașii să fie reprezentanți în cele două adunări, ca să fie lărgită compoziția colegiului orășenesc și vicepreședintele și secretarii să fie aleși și nu numiți. Firmanul[1], aprobat de sultan la 14/26 ianuarie 1857[2], a fost comunicat într-un cadru solemn la București și Iași.

Prin acest firman electoral s-a asigurat reprezentarea tuturor categoriilor sociale, cu excepția foștilor robi țigani, ultimii eliberați spre sfârșitul domniilor lui Barbu Știrbei și Grigore Al. Ghica. Totodată, în firman se vorbea mai puțin de boieri și mai ales de proprietari mari și mici, în rândurile acestora intrând și reprezentanții păturilor mijlocii care posedau proprietăți funciare, după cum țăranii liberi — răzeși și moșneni — cu mici proprietăți făceau și ei parte din colegiul proprietarilor mici. Proporția reprezentanților diferitelor categorii nu era însă echitabilă; în fiecare județ era ales un singur reprezentant al țăranilor clăcași, dar câte doi ai marilor proprietari — în afara mitropolitului și a episcopilor, membri de drept, ca și a reprezentanților egumenilor — la care se adăuga și unul al micilor proprietari. Orășenii — în rândurile cărora erau cuprinși proprietarii de case de o anumită valoare, profesiunile libere, negustorii, staroștii și delegații corporațiilor — urmau să trimită și ei câte un reprezentant, cu excepția capitalelor și a încă două orașe mai importante, în fiecare țară reprezentate prin mai mulți deputați. Dacă marea proprietate și orășenimea vota direct, mica proprietate și clăcașii își alegeau deputații indirect, prin prealabila alegere a unor delegați. Neîndoielnic că baza electorală destul de largă reflecta un factor pozitiv, dar reprezentarea dominantă a marii proprietăți marca o evidentă inechitate, care l-a determinat pe Vasile Boerescu să aprecieze într-o broșură că în Dianurile ad-hoc „capriciul boierilor va fi lege"[3]. Faptul că drepturile electorale erau întemeiate pe avere și nu pe naștere dezvăluia însă limpede intenția puterilor garante de a asigura celor două principate o organizare modernă.

---

[1] *Acte și documente*, 3, p. 1049–1052.

[2] *Ibidem*, p. 1091–1092.

[3] V. Boeresco, *Le firman turc pour la convocation des Divans ad-hoc dans les Principautés du Danube*, Paris, 1857, în *Acte și documente*, 3, p. 346.

Fig. 189 Caimacamul Nicolae Conachi-Vogoridi.

Organizarea campaniei electorale și consolidarea mișcării unioniste. Odată cu firmanul electoral, dar și cu rezolvarea chestiunilor în litigiu privind reglementarea noii frontiere moldo-ruse, ca și a evacuării Principatelor, s-a putut intra într-o nouă fază. Mișcarea națională era confruntată cu o foarte dură bătălie electorală, mai ales în ceea ce privea Moldova. Moartea caimacamului Balș, la 17 februarie/1 martie, și înlocuirea lui cu Nicolae Conachi-Vogoridi n-a adus nici o schimbare în această țară. Dimpotrivă, noul caimacam, care reușise să-l determine pe Victor Place, consulul Franței, să-i acorde sprijinul, înfățișându-i-se dispus a susține cauza Unirii, a declanșat o campanie separatistă. El nu s-a dovedit decât o marionetă în mâinile Imperiului otoman și mai ales ale celui habsburgic.

Dar, totodată, după ce firmanul electoral a fost cunoscut și a luat sfârșit ocupația străină, în ambele principate mișcarea națională și-a intensificat activitatea și mai ales și-a desăvârșit formele organizatorice și și-a definit programul. În capitalele ambelor țări s-au alcătuit comitete electorale centrale ale Unirii, care au priveghiat și îndrumat mișcarea în județe și ținuturi și, în același timp, au acționat în conlucrare cu fruntașii unioniști din cealaltă țară, ca și cu exilații revoluționari. Unioniștii moldoveni își propuneau să realizeze unirea Principatelor, obținerea neutralizării noului stat — după exemplul Belgiei ! — și a confirmării autonomiei sale, un prinț ereditar dintr-o dinastie străină, dar neaparținând unui stat limitrof, o Adunare „care să reprezinte interesele întregii nații", supunerea străinilor „la legile pământului", „recunoașterea dreptului noului stat" de a-și întemeia relațiile comerciale potrivit cu „interesele" sale, „garanția colectivă" a puterilor europene și introducerea tuturor reformelor „în stare a ne civiliza societatea și a ne întări nația, reforme întemeiate pe principiile dreptății și egalității înaintea legii, precum și pe respectul proprietății". Ei mai aveau în vedere de a se pune „în strânsă înțelegere cu Partida Unirii din ambele principate, iar mai ales cu aceea din ținuturile Moldovei"[1]. Programul unioniștilor moldoveni a fost dat publicității la 1/13 martie și, nouă zile mai târziu, unioniștii ieșeni au propus ca cele două Adunări ad-hoc să fie unite într-una singură, declarându-se „adunare extraordinară", să treacă la alcătuirea legii electorale și „să se îndeletnicească apoi la reformele din lăuntru ale statului românesc, așezând bazele viitoarei sale Constituții"[2]. Evident că puterile garante n-au dat curs unei inițiative atât de îndrăznețe, dar ea rămâne semnificativă pentru felul de a gândi al fruntașilor mișcării naționale.

[1] *Acte și documente*, 3, p. 1107–1108.
[2] *Ibidem*, 4, p. 89–91.

Fig. 190 Membrii Comitetului unionist din Iași.

În Țara Românească, după ce de la 6/18 februarie își începuse apariția „Concordia", oficios al Partidei naționale, a fost aleasă, la 3/15 martie 1857, o conducere unitară, președinția acesteia fiind încredințată lui C.A. Crețulescu, redactorul foii mai înainte menționate, și a fost adoptat programul, identic în punctele principale celui moldovenesc, redactat însă mai eliptic[1]. Tentativa unui grup — condus de Gh. Costa-Foru și C. Bosianu — de a organiza un comitet unionist reflectând însă interesele caimacamului a reprezentat un eșec, membrii săi fiind siliți să accepte fuzionarea cu cel dintâi comitet, care se bucura de un sprijin cu mult mai larg. O săptămână mai târziu, la 19/31 martie

[1] *Ibidem*, p. 50–53.

1857, un grup conservator și-a alcătuit propriul program, care începea cu „respectul suzeranității Porții", susținea Unirea sub un prinț străin, dar cerea ca o adunare legislativă următoare să fie alcătuită „în raport cu starea morală și materială a românilor" și se opunea principiilor „derăpănătoare societăților omenești"; invocând „respectul absolut al proprietății", ca și „libertatea absolută a muncii sătenilor"; alcătuitorii programului se arătau potrivnici unei împroprietăriri a țărănimii[1]. În comparație cu cel dintâi program, acesta n-a avut decât un ecou restrâns.

Unioniștii munteni s-au declarat și ei pentru strânsa conlucrare cu moldovenii, trimițându-le și o adresă de salut. Spre deosebire de Moldova, unde caimacamul Vogoridi împiedica orice inițiativă de acest fel, în Țara Românească caimacamul Alexandru Ghica a acceptat, deși nu cu plăcere, înființarea de cluburi politice, ca în timpul Revoluției din 1848; astfel de cluburi s-au constituit nu numai în București, ci și în orașe din provincie ca Brăila, Buzău, Ploiești, Râmnicu Vâlcea sau Slatina. Deosebit de important a fost impactul pe care mișcarea națională l-a avut în rândul categoriilor inferioare, dar și majoritare ale societății: „...din partea țăranilor plugari, a meseriașilor și a comersanților români — relata într-o scrisoare un fruntaș radical muntean — după ce li s-a explicat programa națională, n-a fost decât un consimțământ unanim la toată cuprinderea ei"[2].

Din primăvara anului 1857, în Moldova, Costin Catargiu, ministrul de Interne al caimacamului, a trecut la acțiuni dure împotriva mișcării unioniste, el anunțând chiar că o va pulveriza ! Manifestațiile erau interzise, se efectuau nu numai destituiri de funcționari, dar și arestări în rândul militanților unioniști, exista o adevărată atmosferă de teroare; răzeșii unioniști din ținutul Romanului au fost amenințați de autorități că „au să se ducă acolo unde n-au să vadă soarele"[3], iar, în paralel cu blocarea activității unioniștilor, se desfășura o campanie de strângere silită a semnăturilor pe petiții separatiste. Pentru a pune capăt acestei stări de lucruri a fost trimisă la București o delegație formată din Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri și Dimitrie Ralet, care s-a bucurat de o întâmpinare entuziastă din partea locuitorilor în cursul călătoriei lor. Sosiți la București, ei au determinat Comisia de informare a puterilor garante, ai cărei membri își începuseră activitatea în Principate, să delege o parte din membrii ei să viziteze Moldova.

Prezența comisarilor a dezvăluit forța mișcării unioniste în Moldova, mii de oameni ieșindu-le în întâmpinare. Peste 3 000 de oameni au așteptat pe comisarul francez Talleyrand la Bacău. Manifestațiile favorabile puterilor care acordau sprijinul lor cauzei românești, dar mai ales exprimând într-un mod categoric adeziunea cvasigenerală la cauza Unirii, au impresionat pe comisari. Cu steaguri tricolore, manifestând cu entuziasm, țărănimea, alăturându-se și ea orășenilor — unii țărani clăcași așteptând trecerea comisarului francez noaptea târziu — moldovenii și-au dezvăluit măsura în care erau susținătorii programei unioniste. Sub această impresie și asaltați de reclamații, comisarii au cerut caimacamului Vogoridi să pună capăt acțiunilor împotriva cărora protestele

[1] *Ibidem*, p. 172–181.
[2] *Documente privind Unirea Principatelor*, 3, p. 287.
[3] *Acte și documente*, 4, p. 287.

Fig. 191 Comisia de informare a puterilor garante.

fuseseră unanime. La 16/28 aprilie, Costin Catargiu a fost înlocuit cu Vasile Ghica, dar acesta nu avea să se dovedească cu nimic mai bun decât predecesorul său.

În amândouă țările au început pregătirile în vederea alegerilor, întocmindu-se mai întâi listele electorale. Dorința de a participa la consultarea electorală era unanimă, deoarece pe această cale putea fi demonstrată puterilor garante adeziunea la cauza Unirii și a constituirii statului modern. Faptul că toate categoriile sociale aveau să fie chemate să-și exprime votul a contribuit la interesul general ce se manifesta. Orășenii din Roșiori de Vede cereau a fi cuprinși în liste, deoarece „parte a nației suntem și noi"[1]; mai categorici se arătau târgoviștenii, care solicitau același lucru „sau la din împotrivă să fim izgoniți din pământul nației noastre, ceea ce ar fi pentru noi mai de suferit și mai onest decât să rămânem depărtați de drepturile ce fiecare român are"[2]. Moșnenii arătau un interes similar pentru înscrierea în listele electorale.

În aceeași măsură cu interesul general care se manifesta față de alegerile ce urmau să aibă loc, caimacamul Ghica își dezvăluia anumite reticențe față de radicalizarea atmosferei preelectorale. Era temător ca inițiativa să nu fie preluată de revoluționarii de la 1848 și din această pricină a căutat să întârzie cât mai mult reîntoarcerea fruntașilor exilați și a oprit, totodată, temporar, activitatea cluburilor, cerând ca aceasta să nu fie reluată decât după apariția listelor electorale și ca la ea să nu participe decât cei beneficiind de dreptul la vot ! Se mai adăuga cenzura, prin intermediul căreia se încerca să se frâneze pozițiile radicale. Dar, în același timp, Ghica a refuzat să devină un instrument antiunionist al

[1] *Documente privind Unirea Principatelor*, 1, p. 378–379.
[2] *Ibidem*, p. 512–513.

Porții otomane. El era un sincer partizan al Unirii, sperând însă că, în condițiile în care proiectul aducerii unui prinț străin nu avea sorți de reușită, el avea să fie beneficiarul situației, devenind domn al ambelor țări. Gânduri similare însuflețeau, de altfel, și pe foștii domni Bibescu și Știrbei. În realitate, procesul de radicalizare nu putea fi stăvilit și evenimentele din toamna aceluiași an aveau să demonstreze acest lucru.

În vara anului 1857, ultimii fruntași pașoptiști s-au reîntors în țară, obținând pentru aceasta consimțământul Porții otomane, după ce, câteva luni, au trebuit să-l aștepte la frontiera dunăreană. Ei s-au bucurat de o primire entuziastă din partea celor care slujiseră cauza Revoluției. A fost o revenire triumfală. Acești fruntași radicali au preluat atât conducerea mișcării unioniste din Țara Românească, cât și principalul organ de presă al acesteia. C.A. Rosetti a devenit redactorul șef al „Concordiei", căreia i-a dat denumirea nouă de „Românul", primul număr al acestui prestigios periodic al veacului trecut fiind publicat la 9/21 august. „Să ne suim cu mintea mai presus de sfera cea strâmtă a patimilor individuale și, ridicând în inima noastră un templu Patriei și Libertății — arăta C.A. Rosetti —, să pășim cu toții nainte, siguri fiind că ceea ce vom avea bine sădit în minte și în inimă, mai curând sau mai târziu, va intra negreșit și în legiuirile noastre"[1].

Falsul electoral din Moldova și criza din vara anului 1857. Dacă în Țara Românească cauza Unirii se găsea pe un drum bun, în Moldova situația se înfățișa deosebit de grav. Arestări, destituiri, presiuni dominau viața publică a țării. „Indignația s-a făcut generală — se scria într-un raport al comitetului unionist din Piatra Neamț — răbdarea a ajuns în culme"[2]. Împreună cu Gödel Lannoy, consulul austriac, și cu un grup separatist din jurul său, caimacamul a trecut la pregătirea amănunțită a falsificării alegerilor, fiind evident că un rezultat potrivnic Unirii dintr-o țară urma să aibă drept consecință eșecul planurilor de ansamblu ale mișcării naționale. Ștergerea din liste a majorității celor îndrituiți să participe la alegeri, mai ales a unioniștilor notorii, o atmosferă de teroare menită a înspăimânta pe alegători și a-i determina să nu voteze candidații unioniști, grăbirea alegerilor au reprezentat metodele și căile de acțiune ale caimacamului. Listele erau definitivate la începutul lunii iunie, provocând indignarea consulului Franței. Totodată, la sate subcârmuitorii dirijau o acțiune de desemnare a unor delegați care să poată fi manipulați în alegerea deputaților.

Dar, în fața samavolniciilor autorităților, mișcarea unionistă și-a demonstrat forța. În ciuda terorii, în toată țara activau comitete unioniste, când se ivea un prilej se cânta *Hora Unirii* și mulțimea manifesta fără ca măsurile represive s-o poată stăvili. Deși unii dintre conducători erau „deprinși la bătălie cu ciobote de glanț și mănuși albe", cum scria radicalul Vasile Mălinescu[3], mișcarea națională era atât de puternică, încât Gödel Lannoy se temea de izbucnirea unei răscoale. Mii de proteste au fost adresate autorităților, mai ales după ce conținutul listelor electorale a fost cunoscut. „Protestez dar în contra netrecerei mele în listă ca ținutaș — scria un locuitor din Vaslui —, protestez în contra

[1] „Românul", nr. 1, din 9/21 august 1857, p. 2, col. 3.
[2] *Acte și documente*, 5, p. 25.
[3] *Documente privind Unirea Principatelor*, 3, p. 206.

Fig. 192 Alexandru Ioan Cuza.

alegerilor ce s-ar faci pi baza listelor publicati, în contra urmărilor ce ar provini din asemeni alegeri și diclar, totodată, că nu voi înceta a protesta"[1]. Unioniștii au izbutit să pună mâna pe corespondența secretă a caimacamului, căreia i-au dat publicitate într-o broșură, compromițându-l în fața opiniei publice internaționale. La aceasta avea să se mai adauge,

[1] *Ibidem*, 1, p. 93–94.

imediat după alegeri, răsunătoarea demisie a lui Alexandru Ioan Cuza, pârcălab de Galați, în semn de protest împotriva samavolniciilor separatiste ce avuseseră loc și la care el refuza să fie asociat.

Moldovenii au primit un sprijin puternic din partea unioniștilor munteni, care beneficiau, indiscutabil, de o cu totul altă libertate de acțiune. De la Iași, dar și din ținuturile Moldovei, au sosit în mai multe rânduri la București reprezentanții mișcării unioniste protestând pe lângă Comisia de informare a puterilor, dar și cerând sprijinul unioniștilor din țara vecină. Aceștia din urmă au conlucrat cu moldovenii, alăturându-se protestelor lor și intervenind și ei pe lângă comisari împotriva falsului electoral în pregătire și apoi în desfășurare la nord de Milcov. În luna iulie avea să aibă loc, simbolic, un banchet într-o grădină din București, în care s-au strâns laolaltă fruntași unioniști munteni și moldoveni împreună cu fruntașii revoluționari exilați reîntorși de curând în patrie.

Protestele n-au rămas, de altfel, fără un răsunet internațional. Poarta a fost constrânsă să recheme comisarul ei, care nu se mai reîntorcea de la Iași, unde uneltea cu Vogoridi, iar, pe de altă parte, prin absența lui, împiedica activitatea Comisiei de informare la București. Totodată, puterea suzerană a trebuit să accepte aplicarea și în Moldova a deslușirilor electorale cerute de caimacamul Alexandru Ghica pentru Țara Românească. În lungi și uneori furtunoase ședințe, Comisia de informare a dezbătut reclamațiile pe care le primea referitoare la situația din Moldova, fără a se putea ajunge la măsuri concrete din pricina constantei opoziții a comisarilor otoman și austriac, uneori sprijiniți și de Bulwer, reprezentantul Marii Britanii. La rândul lor, reprezentanții puterilor favorabile Unirii — Franța, Rusia, Piemontul și Prusia — sesizați de comisarii din București, au intervenit energic pe lângă Imperiul otoman, somându-l să pună capăt acțiunii de falsificare în curs de desfășurare. La 26 iunie/8 iulie 1857, cele patru puteri au obținut chiar o amânare a alegerilor cu două săptămâni în vederea revizuirii listelor electorale; intervenind, ambasadorul britanic Stratford Canning de Redcliffe a redus acest termen la o săptămână[1]. În fapt, caimacamul nici nu a dat curs unei serioase revizuiri a listelor, ci a rămas pe aceleași poziții, bizuindu-se pe sprijinul celor două imperii.

Alegerile s-au ținut în Moldova în luna iulie, începând cu 7/19 iulie, având loc o masivă abținere de la vot, chiar și a celor înscriși în liste, dându-se astfel curs îndemnului Partidei naționale. Din nou teroarea avea să-și spună cuvântul, unii alegători fiind duși chiar cu forța la vot. Cu toate acestea, la 12/24 iulie, Victor Place putea raporta la Paris „abținerea generală" a alegătorilor[1]. Înfruntând teroarea, clăcașii și răzeșii au executat consemnul de abținere. Delegații țăranilor pontași din Tecuci au dat o declarație prin care au respins candidatul care le fusese impus și s-au declarat pentru Unire, cei din Tutova au protestat și au cerut Unirea „înainte de toate", iar la Vaslui opunerea țăranilor clăcași la manevrele separatiste ale cârmuitorului a fost atât de vie, încât autoritățile au fost silite să izgonească pe săteni cu forța armată din localul cârmuirii și chiar din oraș[3]. În sudul

[1] *Acte și documente*, 5, p. 70–71.
[2] *Ibidem*, p. 247.
[3] *Ibidem*, p. 260, 372–373, 375–376.

Moldovei, țăranii din ocolul Prutului „voiau — potrivit unui document al vremii — să vină la Galați să spună că vor Unirea și că toți vor să fie deputați"[1]. În unele locuri, unde, cu toată falsificarea listelor electorale și presiunile autorităților, unioniștii păstraseră majoritatea, ei și-au ales candidații. În Putna, delegații țăranilor pontași l-au ales pe Ion Roata.

Acțiunea de falsificare a fost prea grosolană și, totodată, acțiunile de protest au fost exprimate de zeci de mii de oameni, chiar autoritățile căimăcămești trebuind să recunoască „neliniștirea unora din locuitorii principatului"[2]. Unii dintre deputații aleși pe această cale frauduloasă au renunțat la mandate, ceea ce arăta dimensiunile și impactul protestului general. Falsul electoral a fost dezbătut în cadrul Comisiei de informare, comisarul rus Basily nesfiindu-se să declare că „dacă nu este înțelegere, vor fi bubuituri de tun"[3]. În timp ce consulul Austriei de la Iași plănuia grabnica convocare a Divanului falsificat, chiar și fără consimțământul Porții, ambasadorul Thouvenel primea dispoziții de la Paris pentru a riposta cu energie pe lângă guvernul otoman și chiar de a părăsi Constantinopolul în cazul unui refuz de a se anula alegerile. Concesia oferită de Poartă la 18/30 iulie de a se amâna intrarea în funcțiune a Divanului ad-hoc ales și de a se întruni la Paris o conferință a reprezentanților marilor puteri a fost considerată de ambasadorul francez drept nesatisfăcătoare[4]. La Iași, consulii celor patru puteri garante protestatare au anunțat caimacamului refuzul lor de a recunoaște Adunarea ad-hoc. Aceleași puteri au luat în considerare și o eventuală încetare a activității Comisiei de informare.

Fig. 193 Victor Place.

În situația creată, după ce a primit notele categorice ale celor patru puteri, Imperiul otoman a trebuit să facă unele concesii majore. Marele vizir Reșid Pașa și ministrul de Externe Galib Pașa au fost înlăturați. Ei propuseră deschiderea unei anchete privind alegerile din Moldova și anularea acestora, în cazul dovedirii falsului. La 24 iulie/5 august, considerând răspunsul neîndestulător, reprezentanții celor patru puteri au rupt legăturile diplomatice cu Poarta. Tensiunea internațională a fost deosebit de gravă și, în temeiul ei, se ajunsese aproape la un nou conflict armat, după abia încheiatul Război

[1] *Documente privind Unirea Principatelor*, 1, p. 127–128.
[2] *Ibidem*, p. 138.
[3] T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856–1866*, trad. Alice Bădescu, București, [1944], p. 157–158.
[4] *Acte și documente*, 5, p. 322.

al Crimeii. Dar Marea Britanie, confruntată cu marea răscoală a șipailor în India, și Napoleon al III-lea, devenit arbitru al continentului, care nu aveau interesul implicării lor într-un nou război, au căutat o soluție diplomatică.

În consecință, a avut loc la Osborne întâlnirea dintre împăratul francezilor și regina Victoria și, în ziua de 28 iulie/9 august, a fost găsită soluția de compromis[1]. Marea Britanie accepta anularea alegerilor și se angaja ca, alături de Franța, să pretindă acest lucru Imperiului otoman, iar Franța se mulțumea cu o unire administrativă, cu „instituțiuni organice similare", renunțând însă la varianta unei uniri sub un prinț străin. A fost vorba de o renunțare temporară, deoarece în 1866 Franța avea să susțină România în realizarea acestui obiectiv. Oricum, Imperiul otoman a trebuit să anuleze alegerile falsificate și chiar să dea dispoziții caimacamului Vogoridi de a se situa, în perioada următoare, pe o poziție nepartizană. Confruntarea internațională era evitată. Dar nu întâmplător sultanul considera, potrivit unei corespondențe primite din Constantinopol de „L'Indépendance Belge", că „Unirea Principatelor va antrena într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat emanciparea succesivă a tuturor provinciilor creștine care aparțin Turciei europene"[2].

Fig. 194 Costache Negri.

Alegerea deputaților Adunărilor ad-hoc. În urma ordinelor Porții, primite telegrafic la 12/24 august, caimacamul Moldovei a luat act de anularea alegerilor și, peste șase zile, printr-un ofis, a anunțat noi alegeri. Vasile Ghica a fost destituit, iar listele electorale au fost revizuite. Caimacamul, atât de potrivnic mișcării unioniste până atunci, s-a supus noii situații și n-a mai obstrucționat în nici un fel activitatea partizanilor Unirii. Noile alegeri s-au desfășurat în Moldova începând de la 29 august/10 septembrie 1857 și ele au avut loc într-o atmosferă de puternic entuziasm unionist. La Huși noii aleși au fost ovaționați „cu strigări entuziastice", la Galați noii deputați Costache Negri și Alexandru Ioan Cuza, fostul cârmuitor, au fost sărbătoriți „cu muzică militară pe uliță"[3]. Entuziasmul a fost general și el s-a concretizat în numărul impresionant de voturi obținut de mișcarea unionistă. Semnificativă a fost și participarea la alegeri a sătenilor. „Vivat Unirea ! — scria Scarlat Vârnav lui Vasile Mălinescu — Amice, Ion

[1] Vezi A. Oțetea, *L'accord d'Osborne (9 août 1857)*, în RRH 3, 1964, 4, p. 677–696.
[2] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 59.
[3] *Documente privind Unirea Principatelor*, 3, p. 198, 223.

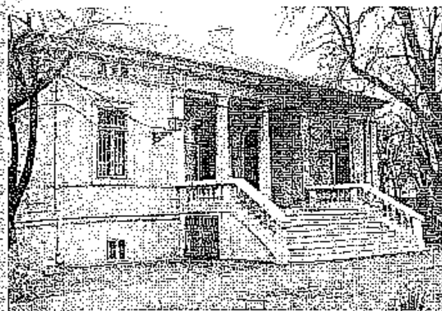

Fig. 195 Casa lui Costache Negri din Galați.

Docan și Mihail Kogălniceanu s-au ales. Locuitorii satului meu și acei ai doftorului i-am adunat pe Piața Unirii cu soțiile lor și cu toți copilașii lor, până și acei din fașă, de unde au pornit cu cea mai mare pompă...strigând Vivat Unirea, că a înviat națiunea română, acompaniat de trăznetul puștilor și a carabinelor"[1]. În urma alegerilor, Kogălniceanu, Mălinescu, Negri, Cuza, Panu, ca și alți fruntași ai mișcării unioniste, au devenit deputați, iar în Adunarea ad-hoc a Moldovei n-au pătruns decât doi separatiști !

În Țara Românească, Partida națională n-a avut de înfruntat uneltiri separatiste, dar în schimb a trebuit să stăvilească manevre reacționare ale potrivnicilor unui program social-politic radical. „...nu vă puteți închipui cum în județe... se agită partidele reacționare — scria Alexandru C. Golescu-Albu fratelui său Ștefan Golescu. Minciuni, amenințări, calomnii, promisiuni, totul le folosește drept mijloc pentru a intimida pe cei slabi, a exercita o influență opresivă asupra firilor lipsite de curaj și a arunca îndoiala și teama în toate spiritele"[2]. Cezar Bolliac scria și el, încă în primăvara anului 1857, despre faptul că în Țara Românească „reacția" luase un caracter „mai periculos", fiind „învălită, deghizată supt masca patriotismului"[3], el referindu-se neîndoielnic la programul unionist paralel al conservatorilor munteni.

Alegerile s-au desfășurat începând din 7/19 septembrie, în aceeași atmosferă și cu aceleași rezultate ca în Moldova. În unele locuri elecțiunile au avut loc prin aclamații. Au fost aleși foștii domni Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei, dar și aproape toți fruntașii radicali, de la cei doi frați Dumitru și Ion Brătianu, la Nicolae și Ștefan C. Golescu și la Alexandru G. Golescu; din lista noilor deputați nu lipseau nici Christian Tell și nici Gheorghe Magheru și evident C.A. Rosetti. Ca și în Moldova, clăcașii au dat dovada unei maturități politice, trimițând în Adunarea ad-hoc atât susținători ai cauzei Unirii, cât și apărători dârji ai cauzei țărănești. Făcând un bilanț al situației, comisarul britanic Bulwer avea să scrie lui Clarendon, ministrul de Externe al Marii Britanii, că „adevărul pe care trebuie să-l

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, 18, p. 6.
[2] G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, 4, București, 1939, p. 207.
[3] „Buciumul", nr. 7 din 3 mai 1857; cf. *Gândirea social-politică despre Unire (1859)*, București, 1966, p. 124.

Fig. 196 Deputații Adunării ad-hoc din Moldova.

mărturism nouă însine este că aproape toți în acest principat sunt sau spun că sunt pentru unirea celor două principate sub un domnitor străin"[1]. Este neîndoielnic că, prin rezultatul alegerilor, românii au demonstrat Europei atașamentul lor la cauza Unirii Principatelor, dar, totodată, și la constituirea unui stat modern. Prin biruința repurtată, programul mișcării unioniste devenea implicit programul viitoarelor Divanuri sau Adunări ad-hoc.

Adunările ad-hoc. Noile Adunări și-au început activitatea la 22 septembrie/4 octombrie la Iași și la 30 septembrie/12 octombrie 1857 la București. Deschiderea lor a prilejuit manifestații, în amândouă capitalele, în care mulțimea și-a demonstrat atașamentul la cauza Unirii. Constituirea birourilor a dezvăluit în ambele țări biruința Partidei naționale. În afara mitropoliților, care erau președinți de drept ai Divanurilor ad-hoc, au fost aleși, ca vicepreședinți, la Iași fruntașul unionist Costache Negri, iar la București generalul Nicolae Golescu, radical abia întors din exil. Anastase Panu,

[1] T.W. Riker, *op. cit.*, p. 191.

Constantin Hurmuzaki, Constantin Rolla, Dimitrie Ralet și Petre Mavrogheni, toți membri ai Comitetului central al Unirii din Moldova, au fost aleși secretari ai Adunării de la Iași, în timp ce la București au fost aleși trei fruntași radicali reîntorși din exil — C.A. Rosetti, Ștefan Golescu și Dumitru Brătianu —, la care s-a mai adăugat radicalul Scarlat Turnavitu și liberalul C.A. Crețulescu, apropiat și el al radicalilor. Kogălniceanu, deși considerat „factotum" al Adunării ad-hoc[1], n-a fost inclus în birou, probabil și din considerente tactice.

Adunările ad-hoc au reprezentat unul dintre momentele cele mai de seamă în procesul constituirii statului național român. Ele au prilejuit manifestarea coeziunii mișcării unioniste și au pus în relief forța susținătorilor Unirii. Totodată, ele, și mai ales cea a Moldovei, au reprezentat un laborator în care a fost elaborat programul social-politic al făuririi României moderne. Puterile garante n-au dorit decât să beneficieze de o exprimare a dorințelor moldovenilor și muntenilor, dar mulți dintre deputați au căutat să transforme cele două Divanuri consultative în Adunări cu dreptul de a lua hotărâri și nu doar de a exprima deziderate. Poziția aceasta a fost susținută și din afara Adunărilor ad-hoc. Într-o scrisoare adresată lui Gheorghe Magheru, economistul și statisticianul Dionisie Pop Marțian propunea pe de o parte unificarea celor două Divanuri ad-hoc și pe de alta ca ele „principiul esprimat să-l facă faptă", proclamând Unirea și apoi, declarându-se în permanență — „ Constituantă". În această situație, ele trebuiau să încerce să obțină independența ori cel puțin o reînnoire a relațiilor cu Poarta otomană, în sensul ca Principatele să devină o țară „aliată" și nu să rămână o țară „vasală"[2]. Un anume G. Atanasiu a adresat un memoriu Adunării ad-hoc a Țării Românești prin care i-a cerut ca, în calitate de „Adunanța națională", să emită decrete, să proclame Unirea și „legile organice, care vor avea de efect voința națională"[3]. Dar puterile garante aveau să împiedice orice tentativă de extindere a atribuțiilor pe care ele le stabiliseră pentru Divanurile ad-hoc.

Fiecare Adunare a căutat să exprime cât mai grabnic — neîndoielnic în temeiul unui scenariu pe care unioniștii din cele două țări îl fixaseră în înțelegere mai înainte — adeziunea la programul unionist. În ziua de 7/19 octombrie, după ce a fost adoptată o moțiune exprimând mulțumiri puterilor garante, prilej pentru întrega Adunare ad-hoc a Moldovei de a striga *Unirea! Unirea! Unirea!*[4], Kogălniceanu a propus să fie adoptate punctele cuprinse în programa mișcării unioniste, definind unirea ca „dorința cea mai mare, cea mai generala, acea hrănită de toate generațiile trecute, acea care este sufletul generației actuale, acea care împlinită va face fericirea generațiilor viitoare... Unirea Principatelor într-un singur stat, o unire care este firească, legiuită și neapărată". Concretizând, Kogălniceanu a propus să fie votată o declarație prin care să se arate că Moldova era pentru autonomia țării, pentru „Unirea Principatelor într-un singur stat

[1] V. Slăvescu, *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica*, București, 1943, p. 160.
[2] *Documente privind Unirea Principatelor*, 3, p. 318.
[3] *Ibidem*, 1, p. 645–651.
[4] *Ibidem*, 2, p. 263 (protocol întocmit de Pierre Baragnon).

sub numele de România", pentru un prinț străin ereditar, pentru neutralitatea Principatelor și pentru o putere legiuitoare „încredințată unei obștești adunări, în care să fie reprezentate toate interesele nației"[1].

Constantin Hurmuzaki a susținut numaidecât și el propunerea lui Kogălniceanu, declarând că „Unirea Principatelor este dorința tuturor claselor" și că „perit-a separatismul ca fumul mânat de vifor"[2]. Singurul opozant care s-a manifestat a fost marele boier Alecu Balș, pe care l-a combătut tot Kogălniceanu. Când s-a trecut la vot, 81 de deputați au votat propunerea și nu i s-au opus decât Alecu Balș și episcopul locțiitor Hermeziu[3].

În Adunarea ad-hoc a Țării Românești, în ziua următoare votului de la Iași, la 8/20 octombrie, C.A. Crețulescu a propus o declarație prin care să fie exprimată adeziunea față de programa unionistă. A fost alcătuită o comisie de urgență. A doua zi, Ion C. Brătianu a înfățișat raportul acestei comisii, prin care se cerea Adunării să se voteze, „nedespărțit și numai în principiu, cele patru punturi din programa națională". „Această dorință a Unirii, ce în timpii trecuți numai luminile o insuflau românilor — se scria în raportul comisiei — a devenit astăzi, prin lungile suferințe, un simțământ care domnește în inimile tuturor, fără deosebire de clasă, de vârstă sau de sex". Deputații s-au ridicat în picioare strigând „Să trăiască Unirea", „Să trăiască România", „Să trăiască puterile garante". Moțiunea care prevedea dezvoltarea sa într-un „Act dezvoltător", a fost adoptată în unanimitate[4]. „Actul dezvoltător" a fost și el votat de Adunarea ad-hoc de la București, la 6/18 noiembrie, nu în unanimitate, dar cu o largă majoritate.

Cele două Adunări ad-hoc au exprimat categoric și cvasiunanim opțiunea națiunii române pentru constituirea statului român modern, pornindu-se de la unificarea Principatelor. Dar puterile garante doreau sugestii pentru ansamblul de reforme interne, fără însă ca decizia asupra lor să fie lăsată la latitudinea românilor prin reprezentanții lor. Adunările ad-hoc trebuiau doar să exprime doleanțe, iar hotărârea finală să le aparțină puterilor. Or, românii voiau ca ei singuri să fie făuritorii destinelor lor, iar puterile să fie doar „garantele" proceselor de reorganizare săvârșite *de ei*. Din această cauză problema continuării lucrărilor Adunărilor ad-hoc a ridicat semne de întrebare. Radicalii îndeosebi au pretins ca dorințele fundamentale exprimate de cele două Adunări ad-hoc să fie ratificate de puterile garante și ca apoi continuarea procesului de reformă să fie încredințat românilor înșiși, fără ca măsurile de reformă să le fie impuse din afară. Ei susțineau — prin glasul radicalului Gr. Ioranu — că poporul român voia „să pășească în reformele dinăuntru" numai „rezimându-se pe dreptul său de autonomie" și deci că românii trebuiau „să aștepte înainte de a păși cu lucrările lor până când Europa îi va garanta dreptul său de viață"[5].

[1] *Acte și documente*, 6/1, p. 63–68.
[2] *Ibidem*, p. 72.
[3] *Ibidem*, p. 79–80.
[4] *Acte și documente*, 6/2, p. 32–44.
[5] *Documente privind Unirea Principatelor*, 1, p. 630–631.

La dorința de a se apăra drepturile de autonomie, care nu se dorea a fi restrânsă, ci, dimpotrivă, a i se da o extensiune, se mai adăuga și dorința de a nu fi afectată, în condițiile date, unitatea din Adunări, exprimată atât de categoric în fața Europei. Trebuia evitată o dezbatere de detaliu, deoarece se știa că aceasta urma să conducă în mod necesar la cristalizarea unor poziții diferite, mai ales în problemele „delicate" și în primul rând în cruciala problemă a relațiilor agrare. De asemenea, trebuie avută în vedere și dorința ca aceste dezbateri privind ansamblul de reforme concrete să aibă loc într-o Adunare viitoare, cu un raport de forțe mai favorabil pe plan social-politic, în așa fel încât să poată fi adoptat întreg evantaiul preconizat de reforme.

Este sigur că deputații liberali radicali și liberali democrați din amândouă țările doreau o multilaterală reorganizare social-politică și administrativă a statului național pentru a cărui constituire ei acționau. Exprimând această poziție, Vasile Mălinescu declara deputaților din Adunarea ad-hoc a Moldovei: „Dorind a fi tari, ați cerut Unirea cu frații munteni; dorind a avea mai multă statornicie și orânduială mai bună, ați cerut un principe străin moștenitor, dorind ca legiuirea să fie potrivită trebuințelor și intereselor întregii nații, ați cerut ca legile să se facă de către o obștească adunare. Atât încă nu-i destul. Trebuie să mergeți mai departe. Trebuie să dați viață noului stat român ce voiți a înființa. Iar viață atunci îi veți da, când veți primi principii mari și drepte la reorganizarea sa"[1].

La București a fost adoptată poziția radicalilor privind refuzul de a se dezbate în detaliu problemele de reorganizare înainte ca punctele fundamentale ale mișcării unioniste să fi primit ratificarea puterilor garante. Radicalii, mai ales prin Dumitru Brătianu, s-au străduit să determine la o poziție similară și pe moldoveni, dar la Iași a izbândit punctul de vedere mai pragmatic al lui Kogălniceanu, care considera necesară această dezbatere, pentru a nu se da prilej puterilor de a rezolva unele probleme *din afară*, impunând soluții nepotrivite. În consecință, la 10/22 octombrie, Dimitrie Ralet a propus alcătuirea unei comisii care să facă propuneri în acest sens și astfel s-a pus în discuție un prim șir de chestiuni generale, la care se vor adăuga, în noiembrie, altele propuse de Kogălniceanu.

Adunarea ad-hoc a Moldovei a dezbătut probleme variate: organizarea puterii armate, accesibilitatea generală la funcțiile publice, așezarea generală a contribuțiilor, egalitatea înaintea legii, respectarea domiciliului și a libertății individuale, responsabilitatea ministerială, libertatea cultelor, neatârnarea bisericii Moldovei față de Patriarhia din Constantinopol, separarea puterii legislative de cea executivă, „sloboda întemeiere a legămintelor comerciale ale Principatelor", inamovibilitatea judecătorilor, emanciparea orașelor, constituirea comunelor, instrucțiunea publică etc. Dacă pentru majoritatea problemelor dezbătute au fost adoptate hotărâri în unanimitate sau cu o mare majoritate de voturi, într-o singură problemă majoritatea a fost ceva mai mică, cea referitoare la compoziția viitoare a Adunărilor legiuitoare, moțiunea propunând ca alcătuirea lor să fie întemeiată „pe baze îndestul de largi și potrivite cu gradul culturii și aleasă încât în ea să fie reprezentate toate marile interese ale nației"[2].

[1] *Acte și documente*, 6/1, p. 136.
[2] *Ibidem*, p. 299–300.

Fig. 197 Deputați țărani în Adunarea ad-hoc din Moldova, 1857.

Întreg acest ansamblu de probleme s-a bucurat de o dezbatere care a dezvăluit, înainte de toate, capacitatea deputaților de a se integra unui interes general, confirmându-se faptul că mișcarea pentru Unire nu milita doar pentru ștergerea graniței dintre două țări românești, ci că ea, deși atât de diversă în compoziție, social și politic, a acționat multiform pentru constituirea statului român modern. Semnificativ este și faptul că deputații radicali munteni, deși din motivele principiale indicate, au refuzat să intre în dezbaterea problemelor interne, s-au arătat totuși dispuși să accepte hotărârile Adunării ad-hoc din Moldova. „Noi suntem mulțumiți de lucrările voastre — scria Ștefan Golescu lui Dimitrie A. Sturdza — și dacă puterile binevoitoare or stărui în hotărârea lor arbitrară și antilogică de a face ele o Constituție și a ne-o trimite prin un hatișerif, noi am fi fericiți când ele ar primi drept bazele fundamentale ale Constituției, cele propuse de voi"[1].

Deputații țărani au demonstrat o poziție patriotică, votând programul unionist, fără a condiționa acest lucru de includerea în program a propriilor probleme fundamentale. Dar, trebuie remarcat că în egală măsură, în majoritatea lor, deputații reprezentând boierimea (chiar sub înfățișarea dictată de marile puteri de mare și mică proprietate) au dat și ei dovada unei abnegații naționale, renunțând, prin susținerea programului de reforme, la privilegii și interese. Pentru țărani, însă, Adunările ad-hoc au reprezentat tribune publice, unde și-au putut exprima cerințe, chiar dacă rezolvările aveau să mai fie întârziate. „... țărănimea vorbea de Unire — arăta în 1861 Kogălniceanu —, însă Unirea însemna în gura sa ceva mai mult decât singura întrunire a Principatelor"[2].

[1] Dan Berindei, *Știri noi privind conlucrarea muntenilor și moldovenilor în lupta pentru Unirea Principatelor*, în *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, p. 12.
[2] *Procesele-verbale ale Adunării Elective din Moldavia. Sesiunea 1860–1861*, p. 302.

Deputații pontași din Adunarea ad-hoc a Moldovei au alcătuit — cu sprijinul probabil al unor intelectuali — o petiție[1] — redactată în octombrie, dar supusă discuției abia în decembrie ! — prin care au solicitat, într-o formă zguduitoare, rezolvarea multiplelor aspecte ale problemelor cu care se confruntau și cerând ca „pe viitorime săteanul să fie pus și el pus în rândul oamenilor" și ca bătaia, beilicurile, havalele, birul pe cap să fie „oborâte". „Dorința cea mai mare" pe care o exprimau sătenii era „căderea boerescului", adică a clăcii și, totodată, împroprietărirea lor „până la acoperirea a două treimi din moșie". În jurul problemei s-au purtat discuții tumultuoase în comitetele fiecărei categorii dinăuntrul Adunării ad-hoc și s-au întocmit diverse propuneri, care, supuse votului, au fost *toate* respinse în plen cu o majoritate mai mare sau mai mică. Propunerea deputaților pontași a fost respinsă cu 44 de voturi, pronunțându-se pentru ea doar 24 de deputați, printre care și Mălinescu; Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri au votat contra, iar Mihail Kogălniceanu s-a abținut[2].

Fig. 198 Alexandru Ioan Cuza, deputat în Adunarea ad-hoc a Moldovei.

În Țara Românească, deputații țărani n-au adus în discuție în mod direct problema agrară, dar ei au cerut ca în Adunările legiuitoare următoare, în care această problemă urma să fie neapărat dezbătută, participarea țăranilor să fie asigurată. În acest sens, deputatul clăcaș Gh. Lupescu a făcut, în numele țăranilor, o primă intervenție — sub forma unui amendament — la 1/13 noiembrie, iar la 7/19 decembrie s-a produs a doua intervenție, o moțiune redactată de deputatul clăcaș Tănase Constantin, în care s-a evidențiat din nou „dreptul de netăgăduit [pentru țărani] d-a lua partea la viitoarele Adunări, care vor face Constituția și legiuirile din năuntru"[3].

Deputații țărani au acționat în cele două Adunări pentru ca aspectele sociale ale Unirii să nu fie lăsate deoparte și ca ea să nu rămână doar un act pe jumătate înfăptuit. „...să stee omul domnitor pi casa lui"[4], sintetiza Ion Roată dorințele clasei lui. Oricum, dezbaterea problemei țărănești în cele două Adunări a fost pozitivă, deoarece a clarificat pozițiile și, totodată, a contribuit ca reprezentanții puterilor garante să ia în considerare această chestiune fundamentală pentru viitorul națiunii române.

[1] *Acte și documente*, 6/1, p. 342–346.
[2] *Ibidem*, p. 424–425.
[3] *Documente privind Unirea Principatelor*, I, p. 657–659.
[4] Dan Berindei, *Câteva știri noi cu privire la Ion Roată*, în SCSI, ist., 9, 1958, 1-2, p. 154–155.

Fig. 199 Adunarea ad-hoc a Țării Românești.

În Adunarea ad-hoc de la București deputații susținători ai pozițiilor liberal-radicale au căutat să obțină o prelungire a activității ei, dar când s-a pus la vot hotărârea de a nu se intra „deocamdată în alte lucrări", majoritatea s-a opus, temătoare mai ales de o eventuală luare în dezbatere a problemei agrare. Propunerea a căzut cu un vot strâns — 39 de voturi *contra* a 37 *pentru*, ultimile fiind voturile liberalilor de stânga și ale deputaților țărani[1]. Cu toate acestea, spre sfârșitul lucrărilor, a fost adoptată o altă propunere — cu 42 de voturi contra 38 — prin care se proroga Adunarea cu termen până la 20 ianuarie/1 februarie 1858, respingându-se tentativa dreptei și centrului privind o prorogare nelimitată[2]. La rândul ei, Adunarea ad-hoc a Moldovei a votat o moțiune prin care se stabilea ca, după acceptarea de către puteri a Unirii, cele două Adunări ad-hoc să se întrunească laolaltă pentru a vota legea electorală. Firmanele de dizolvare emise de Poartă aveau însă să facă inoperante aceste intenții de prelungire a activității celor două Adunări ad-hoc.

Adunările ad-hoc au avut o deosebită însemnătate. N-au fost doar simple adunări consultative, deoarece de la începutul lucrărilor lor ele au fost tribune de la înălțimea cărora au fost exprimate năzuințele românilor. Cauza Unirii s-a văzut consolidată, iar pe plan extern, puterile au putut să constate, în urma susținerii aproape unanime în cele

[1] *Acte și documente*, 6/2, p. 347; *Documente privind Unirea Principatelor*, 1, p. 633–634.

[2] *Acte și documente*, 6/2, p. 386, 390–398; *Documente privind Unirea Principatelor*, 1, p. 659–660, 663–664.

două Adunări a programului unionist, imensa popularitate pe care ea o avea. În Adunările ad-hoc s-au putut înfrunta diverse opinii, dar dominantă a fost năzuința generală spre o structurală modernizare a statului național unitar ce urma să fie creat. Acut divergentă a fost însă chestiunea agrară, care a împărțit deputații în tabere diferite. Dar oricum cele două Adunări au reprezentat un moment dominant de afirmare a națiunii române și a năzuințelor ei.

Raportul Comisiei de informare a puterilor garante. Comisia de informare a puterilor a trecut la întocmirea raportului ei, încheiat la 26 martie/7 aprilie 1858 în plenul ei[1]. Documentul reflecta, în afara pozițiilor comune, și divergențe ale membrilor ei, corespunzătoare neîndoielnic și orientării propriilor lor state. Raportul prezenta pe larg „dorințele" exprimate de cele două Adunări ad-hoc, la care se adăugau și observațiile unora sau altora dintre comisari. În partea a doua a raportului, membrii comisiei înfățișau rezultatele constatărilor lor în diferite domenii, adăugând sugestii ori propuneri, deseori divergente. În încheiere erau indicate reformele asupra cărora se ajunsese la consens: abolirea privilegiilor și egalitatea în fața impozitului și a legii, revizuirea relațiilor agrare, dezvoltarea instituțiilor municipale, reorganizarea Ministerului de Interne, separarea mai completă a puterii judiciare de cea executivă și introducerea graduală a inamovibilității magistraților, îmbunătățirea învățământului și crearea unui învățământ universitar, dezvoltarea căilor de comunicații și simplificarea sistemului financiar. Prin lucrările Comisiei de informare Europa a fost pusă în contact direct cu realitățile din Principate, iar acestea au fost înfățișate ca un organism viu și nu ca un simplu câmp de experiență al puterilor.

Conferința și Convenția de la Paris. La 10/22 mai s-au deschis la Paris lucrările Conferinței puterilor garante consacrate problemei românești. Ele se vor prelungi până la 7/19 august 1858[2]. Contele Walewski a asumat președinția reuniunii și din nou în cea dintâi ședință a propus soluția unirii celor două țări, fiind însă vorba mai mult de o propunere formală. Deși reprezentanții puterilor „unioniste" și-au dat acordul, Cowley, reprezentantul Marii Britanii, a propus adoptarea unei soluții de compromis, ceea ce Walewski, luând cuvântul, s-a arătat dispus a accepta. Era evident că înțelegerea franco-engleză din august 1857 își făcea efectul!

Conferința a trecut la definitivarea înțelegerii, după ce puterile „separatiste" dobândiseră convingerea că se depășise primejdia, pentru ele, a realizării unificării. Baza de discuție a reprezentat-o un document-sinteză realizat de diplomații francezi, respingându-se proiectul de a se lucra pornindu-se de la textul Regulamentului organic. Greutățile cele mai mari în cursul lucrărilor le-a făcut Hübner, reprezentantul Austriei, secondat de reprezentantul Imperiului otoman. Hübner s-a împotrivit denumirii de „Principatele

[1] *Acte și documente*, 6/1, p. 559–672.

[2] *Ibidem*, 7, p. 267–316.

Unite", în chestiunea constituirii Comisiei centrale ori în cea a steagului etc. Puterile „separatiste" au acționat mai ales pentru a se menține separația politico-administrativă a celor două țări. În orice caz, toate cele șapte puteri, deși situate pe poziții diferite, erau dornice de a se realiza compromisul, ceea ce efectiv s-a realizat.

La 7/19 august 1858 a fost semnată de toți participanții Convenția de la Paris, act internațional, dar, totodată și nou statut fundamental al Principatelor[1]. Era un document heteroclit, cu dispoziții foarte înaintate și altele retrograde. În problema Unirii — fundamentală pentru români — se alesese o cale de compromis. Oricum, deși decizia finală a aparținut reprezentanților celor șapte puteri, direct sau indirect — prin lucrările Adunărilor ad-hoc, prin influențarea comisarilor, prin intervențiile pe lângă oamenii politici europeni, prin articole apărute în presa europeană etc. — românii au exercitat o neîndoielnică influență, determinând, cel puțin în parte, conținutul documentului final al Conferinței.

Convenția dezvolta articolele din Tratatul de la Paris referitoare la Moldova și Țara Românească, dar însuma și unele stipulații care rezultaseră din constatările Comisiei de informare sau din lucrările Adunărilor ad-hoc. Menținute sub suzeranitatea Porții și sub „garanția colectivă" a puterilor, cele două țări urmau „să se administreze liber și în afara oricărei ingerințe a Înaltei Porți", purtând denumirea de „Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei", separația administrativ-politică fiind însă menținută mai departe. Fiecare principat urma să fie condus de câte un domn și miniștrii săi, ultimii supuși responsabilității ministeriale. Puterea legislativă trebuia să fie exercitată colectiv de domn, Adunarea electivă din țara respectivă și Comisia centrală nou instituită, comună Principatelor. Puterii judecătorești trebuia să i se asigure neatârnarea, realizându-se „progresiv" și inamovibilitatea magistraturii. Domnul urma să fie ales în fiecare țară „pe viață" de către Adunarea electivă. Domn putea fi fiecare muntean sau moldovean, cu un venit de 3 000 de galbeni și având îndeplinite funcții publice timp de zece ani.

Focșani, ca oraș de graniță, devenea o adevărată trăsătură de unire, el urmând să fie reședința Comisiei centrale și Curții de Casație, instituții comune celor două țări. Armatele acestora puteau fi reunite în tabere comune sub comanda alternativă domnilor sau a reprezentanților lor. Prin articolul 46 se stabilea egalitatea în fața impozitelor și egala accesibilitate la funcții, se garantau libertățile publice, se aboleau privilegiile și monopolurile și se dădea indicația revizuirii stării sătenilor într-un sens favorabil acestora. Dispozițiile înaintate ale Convenției veneau în contradicție cu stipulațiile electorale anexate acesteia, care restrângeau dreptul de vot direct la câteva mii de oameni, tocmai când era necesar să se treacă la o operă de multiformă înnoire. În ansamblu, Convenția de la Paris, deși nu acorda Unirea, apropia pe români de momentul realizării unificării celor două principate. Ultimul act nu era încă jucat. Convenția de la Paris reprezenta ceea ce Europa putuse oferi națiunii române. Revenea acum românilor să ducă la capăt procesul de unificare.

[1] *Ibidem*, 7, p. 306–316.

Fig. 200 Caimacamul Ștefan Catargiu.

Principatele după Conferința de la Paris. Căimăcămiile de trei. Pregătirile electorale. Hotărârile Conferinței de la Paris n-au provocat decât o parțială satisfacție în Principate. Cu toate acestea, s-a produs o revigorare a mișcării naționale. „Acum — scria Dimitrie Ralet lui Ion Ghica — rămâne ca din puținul ce ni s-a acordat să știm a profita și să ne organizăm în liniște, dezvăluindu-ne resursele materiale și morale"[1]. În jurul diferitelor candidaturi s-au alcătuit grupuri politice. Foștii domni Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei în Țara Românească, ca și fostul domn Mihail Sturdza și fiul său Grigore în Moldova erau candidații grupărilor conservatoare, fără ca ei să adopte poziții antiunioniste și fiecare agreând ideea de a domni eventual în amândouă țările. Partida națională — alcătuită din grupări diferite, de la liberali radicali și liberali democrați, la liberali și conservatori moderați — nu se fixase asupra vreunui candidat în Moldova, iar în Țara Românească erau în discuție mai mulți candidați — de la Nicolae Golescu la Alexandru D. Ghica —, comună fiind însă ostilitatea împotriva reușitei unuia dintre cei doi candidați ai conservatorilor, ca și dorința constituirii statului național și modern. Sintetizând, C.A. Rosetti avea să scrie: „Lupta este astăzi mai cu seamă între cei care vor să mențină trecutul și între cei care vor transformarea societății"[2].

Executându-se articolul 49 din Convenție, s-a procedat la înlocuirea celor doi caimacami, prin câte o căimăcămie de trei persoane în fiecare dintre cele două țări. Acestor noi caimacami le revenea pregătirea alegerilor. Căimăcămia din Țara Românească a avut o majoritate situată pe poziții extrem conservatoare — Ioan Manu și Emanoil Băleanu —, cel de-al treilea caimacam — Ioan Al. Filipescu — situându-se pe poziții conservator moderate. În Țara Românească libertatea presei a fost suprimată, adunările publice stăvilite și funcționarii publici legați de Partida națională au fost destituiți. La rândul ei, Partida națională avea să declanșeze o campanie de protest împotriva acțiunilor căimăcămiei. Nicolae Golescu și Dumitru Brătianu au efectuat o călătorie în Occident, având întrevederi cu oameni politici importanți. În Țara Românească s-a ajuns, în a doua parte a lunii noiembrie, la o stare de încordare politică extremă.

În Moldova, situația a fost diferită, deoarece majoritatea căimăcămiei de trei a fost deținută de Anastase Panu și Vasile Sturdza, reprezentanți ai Partidei naționale, cel de-al treilea caimacam fiind conservatorul Ștefan Catargiu. Fruntași ai Partidei naționale au devenit miniștri — Vasile Alecsandri, Alexandru Ioan Cuza, Panait Donici etc. —, foile

[1] *Documente privind Unirea Principatelor*, 3, p. 396

[2] C.A.Rosetti, *Trecut și viitor*, în „Românul", nr. 3 din 8/20 decembrie 1858, p. 11.

„Zimbrul" şi „Steaua Dunării" au putut să apară din nou şi s-a asigurat o aplicare cât mai largă a stipulaţiilor electorale anexate Convenţiei. Cei doi caimacami majoritari au înfruntat pe comisarul Porţii, Afif Bei, şi, intrând în conflict cu Ştefan Catargiu, n-au ezitat să-l înlocuiască prin Ioan A. Cantacuzino.

În ultima parte a anului 1858, în ambele ţări a avut loc pregătirea alegerilor. Dacă în Moldova majoritatea căimăcămiei a împiedicat acţiuni potrivnice Partidei naţionale, ceea ce avea să îngăduie acesteia succesul în alegeri, în Ţara Românească camacamii Manu şi Băleanu i-au pus toate piedicile, căutând mai ales să limiteze participarea la vot. În Bucureşti, potrivit listelor electorale publicate de căimăcămie, nu s-au numărat decât 308 alegători la o populaţie de peste 100 000 locuitori. Comitetul electoral din Bucureşti, beneficiind şi de sprijinul ministrului Justiţiei, caimacamul Ioan Al. Filipescu, a asigurat cetăţenilor asistenţa juridică a unor avocaţi, mulţumită căreia au putut fi rezolvate favorabil, prin justiţie, un număr de contestaţii împotriva excluderilor din listele electorale. Cu toate acestea, rezultatele alegerilor din Ţara Românească nu aveau să asigure majoritatea candidaţilor Partidei naţionale, ceea ce avea să complice situaţia în această ţară. Dar, mulţumită implicării generale a naţiunii, drumul ei ascendent nu va putea fi împiedicat. În cadrul de acţiune creat de Conferinţa de la Paris, românii, prin propriile forţe şi prin inteligenţa politică, aveau să găsească calea de împlinire a năzuinţei lor fundamentale.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare şi instrumente de lucru

Acte şi documente relative la istoria renascerei României, publicate de Dimitrie A. Sturdza ş.a., 3–10, Bucureşti, 1889–1909.

Documente privind Unirea Principatelor, 1 (*Documente interne, 1854–1857*), volum întocmit de Dan Berindei (redactor responsabil), Eleonora Alexiu, Trifu Seleu şi Apostol Stan), Bucureşti, 1961.

Documente privind Unirea Principatelor, 2 (*Rapoartele Consulatului Austriei din Iaşi, 1856–1859*), volum întocmit de Dan Berindei, Bucureşti, 1959.

Documente privind Unirea Principatelor, 3 (*Corespondenţă politică. 1855–1959*), volum întocmit de Cornelia C. Bodea, Bucureşti, 1963.

Documente privind Unirea Principatelor, 4 (*Rapoartele Consulatului Austriei din Bucureşti, 1856–1959*), volum întocmit de Dan Berindei, Bucureşti, 1997.

Documente privind Unirea Principatelor, 6 (*Corespondenţă diplomatică franceză, 1856–1859*), volum întocmit de Grigore Chiriţă, Valentina Costake, Emilia Poştăriţă, Bucureşti, 1980.

Documente privind Unirea Principatelor, 7 (*Corespondenţă diplomatică engleză, 1856–1859*), volum întocmit de Valentina Costake, Beatrice Marinescu, Valeriu Stan, Bucureşti, 1984.

Focşanii şi Unirea Moldovei cu Muntenia. Ediţie de documente întocmită de Victor Nămoloşanu şi Alexandru Temciuc, Bucureşti, 1988.

FOTINO, G., *Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti. Boierii Goleşti*, 4, Bucureşti, 1939.

Gândirea social-politică despre Unire (1859), volum îngrijit de P. Constantinescu-Iaşi şi Dan Berindei, Bucureşti, 1966.

HODOŞ, Nerva, IONESCU-SADI, Al., *Publicaţiunile periodice româneşti*, 1, Bucureştri, 1913.

IORGA, N., *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, 18/2, Bucureşti, 1910.

IVĂNESCU, Dumitru, ISAC, Virginia, *Alexandru Ioan Cuza. Acte şi scrisori*, Iaşi, 1973.

LUPU, Ioan, BERINDEI, Dan, CAMARIANO, Nestor, PAPADIMA, Ovidiu, *Bibliografia analitică a periodicelor româneşti*, 2 (*1851–1858*), 1–3, Bucureşti, 1970–1972.

MACOVEI, Adrian, VITCU, Dumitru, *Pagini de istorie socială. Frământări ţărăneşti în Moldova (1848–1859)*, Iaşi, 1997.

Manual administrativ al Principatului Moldovei cuprinzătoriu legilor şi dispoziţiilor introduse în ţară de la anul 1832 până la anul 1855, Iaşi, 1855.

Capitolul XIII

CONSTITUIREA ROMÂNIEI. ALEXANDRU IOAN CUZA, DOMNUL UNIRII ȘI AL REFORMELOR

Problemă fundamentală a națiunii române, dar, totodată, problemă de importanță internațională, chestiunea Unirii Principatelor avea să-și găsească rezolvarea prin fapta împlinită a românilor.

Alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn în Moldova. Dacă în Țara Românească împrejurările nu păreau să favorizeze îndeplinirea obiectivelor naționale, în Moldova domnea o atmosferă optimistă. Când, la 28 decembrie 1858/9 ianuarie 1859, au fost deschise lucrările Adunării elective, poporul i-a salutat pe deputați cu strigăte de „Trăiască Unirea!". În numele Căimăcămiei, la 1/13 ianuarie, Anastase Panu a dat expresie încrederii generale în destinele naționale: „Trecutul dispare în urma noastră — spunea el — cuprins de prejudecări și de deosebite slăbiciuni, care polarizează totdeauna progresul și fericirea; viitorimea ni se deschide astăzi sub norocite auspicii. Să ne dăm mâna a lucra la mântuirea patriei, la regenerarea nației noastre, lăsând interesul privat la o parte și necugetând decât la interesul acel comun"[1].

Faptul că majoritatea deputaților reprezentau Partida națională s-a reflectat în ritmul relativ alert al lucrărilor Adunării elective. Mitropolitul a refuzat câteva ședințe să-și ocupe locul de președinte, dar o delegație a Adunării l-a convins până la urmă să vină în sânul ei, la 4/16 ianuarie, până atunci președinția provizorie fiind asumată de Petrache Rosetti-Bălănescu, cel mai în vârstă deputat. În primele ședințe au fost validate alegerile, discuții stârnind mai ales confirmarea ca deputați a lui C. Hormuzaki și a lui Grigore Sturdza. Au fost validate mandatele a 55 de deputați, dintre care 33 aparțineau grupărilor moderat-conservatoare, liberal-moderate și liberal-democrate ale Partidei naționale, restul deputaților fiind susținători ai lui Mihail Sturdza sau ai fiului său, Grigore. Adunarea și-a alcătuit biroul, Petre Mavrogheni și Alexandru Ioan Cuza fiind aleși vicepreședinți. Ea și-a adoptat regulamentul de funcționare și a întocmit listele candidaților la domnie, Grigore Sturdza fiind, de data aceasta, respins de majoritatea deputaților.

Partida națională dispunea de majoritatea în Adunarea electivă, dar compoziția ei era eterogenă și ea nu avea, până aproape de momentul alegerii domnului, un candidat

[1] *Acte și documente*, 8, p. 224–225.

propriu. În seara zilei de 3/15 ianuarie, deputații majorității s-au întrunit în sala „la Elefant" a Muzeului de Istorie Naturală, pentru a cădea de acord asupra persoanei candidatului comun. Uniți pe platforma intereselor general-naționale, fruntașii majorității se situau pe poziții diferite în privința proceselor de reformă și, totodată, se constatau la unii motivații de interes personal și veleități de domnie. Vasile Alecsandri, beneficiind de șanse însemnate de a fi ales, a renunțat în favoarea lui Costache Negri, a cărui autoritate morală era de necontestat și care, prin antecedentele sale, putea fi și un puternic element de fuziune a forțelor unioniste din cele două Principate. Dar propunerii i s-a împotrivit Lascăr Catargiu, știindu-l pe Negri partizan al împroprietăririi țăranilor. După mai multe ore de furtunoase dezbateri, într-o atmosferă încordată, N. Pisoschi a propus candidatura lui Alexandru Ioan Cuza care, în cele din urmă, a fost acceptat în unanimitate de cei 30 de deputați prezenți, care s-au angajat să-l susțină în Adunare prin vot „pe față". Încă o dată interesele naționale s-au dovedit a fi mai puternice decât legăturile și interesele personale.

Dar programul unionist integral din 1857 nu era abandonat. În ședința Adunării din ziua de 4/16 ianuarie 1859, a fost prezentată de către Kogălniceanu și alți câțiva deputați o petiție a câtorva zeci de cetățeni, prin care se solicita a nu fi uitată dorința „în unanimitate exprimată" de cele două Adunări ad-hoc privind Unirea[1]. Tot Kogălniceanu — susținut de alți câțiva deputați — a cerut Adunării elective ca, înainte de a alege noul domn, să-și exprime încă o dată adeziunea la „dorința cea mai aprinsă a poporului întreg", respectiv „Unirea Principatelor Moldovei și a Valahiei sub guvernământul unui principe străin", domnul ce urma a fi desemnat trebuind a se sili „a asigura această unire în cel mai scurt timp"[2]. La această propunere, un alt grup de 13 deputați — printre care se numărau Vasile Alecsandri, Nicolae Pisoschi și chiar Alexandru Ioan Cuza, deși acesta știa că în ziua următoare avea să fie ales domn, candidatura sa fiind susținută de majoritatea deputaților! — a venit cu un amendament în care, mulțumindu-se puterilor garante pentru recunoașterea drepturilor Principatelor, Adunarea exprima, totodată, „cea mai sacră și vie părere de rău" pentru neîmplinirea celei mai „unanime dorințe a nației române, adică: Unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur stat sub un principe străin"[3]. O comisie avea să unifice cele două texte într-un proiect de mulțumire adresat puterilor garante, cu doar două abțineri, înaintea alegerii domnului, la 5/17 ianuarie, și în care, din nou, s-a reafirmat că Unirea Principatelor sub un prinț străin continua a fi „dorința cea mai vie, cea mai aprinsă, cea mai generală a nației române"[4]. În lumina acestui vot, noul domn urma să fie, așa cum cel ales avea să se definească, purtătorul unui „depozit sacru", până când împrejurările aveau să îngăduie înfăptuirea deplină a programului Adunărilor ad-hoc.

[1] *Ibidem*, p. 311–312.
[2] *Ibidem*, p. 306.
[3] *Ibidem*, p. 317.
[4] *Ibidem*, p. 341.

Fig. 201 Alexandru Ioan Cuza.

În ziua hotărâtoare de 5/17 ianuarie 1859, Adunarea electivă s-a întrunit pentru a-l lege pe domn, ceea ce a avut loc prin vot deschis. Alexandru Ioan Cuza a întrunit nanimitatea voturilor celor 48 de deputați prezenți. Aflați în minoritate, deputații aripii onservatoare a Adunării s-au raliat candidatului Partidei naționale sau nu au participat a alegeri. Printr-un discurs cald și emoționant, Mihail Kogălniceanu a reliefat importanța ctului care se săvârșise. „Alegându-te pe tine Domn în țara noastră — i-a spus el lui Alexandru Ioan Cuza — am voit să arătăm lumii ceea ce toată țara dorește: la legi nouă, om nou... Fii dar omul epocii..., fă ca legea să fie tare, iar Tu, Măria Ta, ca Domn, fii un, fii blând, fii bun mai ales pentru acei pentru care mai toți Domnii au fost nepăsători au răi. Nu uita că dacă cincizeci de deputați te-au ales Domn, însă ai să domnești peste ouă milioane de oameni"[1].

Entuziasmul a fost general. Mulți plângeau de bucurie. „Aerul vibra de sunetul lopotelor tuturor bisericilor din oraș — își amintea N. Gane — și de bubuitul celor 01 lovituri de tun. Era împlinită dorința cea mai vie, cea mai arzătoare, cea mai generală întregii națiuni"[2]. Victor Place, consulul Franței, a telegrafiat lui Walewski că „pentru ntâia oară în Moldova s-a săvârșit o alegere fără să se cheltuiască un singur galben", iar legerea o considera drept „biruința deplină a ideilor unioniste și liberale asupra vechiului istem de corupție"[3].

Satisfacția publică s-a manifestat puternic la Iași, supranumit, pe drept, *leagăn al Unirii*. Nu am văzut niciodată un entuziasm asemănător — nota D.A. Sturdza, martor ocular – în Piața Palatului se aflau, poate, 10 000 oameni. Întreaga stradă principală era înțesată. trigătele entuziaste ale poporului au durat ore întregi... Patru zile orașul a fost luminat. Timp de patru zile, numeroase procesiuni, luminate cu 400–500 de torțe, veneau să-l elicite pe Domn"[4]. Alecsandri ne-a lăsat, și el, o descriere a acestor memorabile momente: Mulțimi de oameni, consemna bardul, purtând torțe și pancarde alegorice parcurgeau trăzile, strigând «Trăiască domnitorul! Trăiască deputații! Jos strigoii! Moarte lui M. Sturdza»"[5]. Telegrama trimisă locuitorilor capitalei Moldovei de corpul electoral din Focșani Țării Românești sublinia, de asemenea, limpede victoria națională, biruința noului împotriva trecutului: „Glorie vouă, frați de dincolo de Milcov! Trăiască România unită!"[6].

Dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza. Victoria repurtată în Moldova a eprezentat, fără îndoială, un puternic stimulent pentru reprezentanții aripei radicale a Partidului național din Țara Românească. „Moldovenii au dat dovadă de înțelepciune i naționalitate — consemna un contemporan. Face-vom și noi ca moldovenii?"[7]. Așa

[1] *Ibidem*, p. 345.
[2] N. Gane, *Amintiri (1848–1891)*, Cu o introducere și note explicative de Ion Șiadbei, Craiova, f.a., . 38–39.
[3] *Acte și documente*, 9, p. 230–232.
[4] *Documente privind Unirea Principatelor*, 3, p. 481.
[5] *Ibidem*, p. 486.
[6] *Acte și documente*, 8, p. 363.
[7] *Gândirea social-politică despre Unire*, București, 1966, p. 224–235.

cum, pe drept, filoromânul Paul Bataillard aprecia, „Moldova — *Piemontul românesc* a fost aceea care a indicat calea către propășire"[1].

Conservatorii obținuseră, în alegerile desfășurate între 8/20 și 12/24 ianuarie, majoritatea mandatelor. Potrivit aprecierilor lui Béclard, consulul Franței la București, în Adunarea electivă candidații prezumtivi întruneau următorul număr de voturi: Gh. Bibescu 30, Barbu Știrbei 23, N. Golescu 18, Al. Ghica 6, I. Cantacuzino 5. Colquhoun, consulul general britanic, la rândul său, atribuia conservatorilor 46 din cele 72 de mandate existente.

În principiu, nici unul din candidații la domnie nu respingea Unirea, în eventualitatea în care aceasta s-ar fi realizat sub sceptrul său. În Țara Românească, observa consulul general francez Béclard în acest sens, „nu există partid antiunionist"[2]. Dar nu era vorba doar de Unire, ci de răsturnarea regimului care reprezenta trecutul. În condițiile create, fiind în minoritate în Adunare, Partida națională a apelat la sprijinul maselor. Era, aceasta, singura modalitate de a asigura victoria cauzei naționale. Numai presiunea populară exercitată asupra deputaților conservatori — care, nici ei, nu puteau alcătui o majoritate, dacă nu se uneau în jurul unui singur candidat — putea conduce la un rezultat favorabil realizării statului național, dar și statului modern.

Prin intermediul tinerilor patrioți — a tribunilor — s-a început, în Capitală, o largă acțiune de propagandă și mobilizare, extinsă și în satele din vecinătate. Mircea Mălăeru, fost deputat în Adunarea ad-hoc, din partea județului Ilfov, a jucat un rol important în aducerea a mii de țărani la București. În pofida măsurilor restrictive, când Adunarea electivă și-a deschis lucrările, la 22 ianuarie/3 februarie 1859, sediul reprezentanței naționale era înconjurat de o mare mulțime. Aceasta nu s-a manifestat pasiv, ci, timp de trei zile, această „mare vie" — cum o caracteriza N.T. Orășanu, unul dintre tribuni — a acționat la îndemnul grupării liberal-radicale, ținând sub presiune dreapta conservatoare și pătrunzând până în sala Adunării. Presiunea populară a îngăduit aripii radicale să obțină inițiativa în operația de verificare a mandatelor. Ca în 1848, mulțimea aceasta de orășeni, tineri intelectuali și țărani, apreciată de consulii străini a însuma în jurul a 30 000 de oameni, avea orașul în stăpânire. În ziua de 23 ianuarie/4 februarie, când s-au definitivat contestațiile, curtea Adunării era ocupată de 10–12 000 de oameni. La intervenția energică a deputaților radicali și în fața atitudinii amenințătoare a mulțimii, care striga „Afară oștirea! Jos tiranii! Trăiască libertatea!"[3], detașamentul armat adus pentru a menține ordinea a fost retras. În barierele orașului, dorobanții se lăsau dezarmați și fraternizau cu mulțimea.

Intimidați, deputații majorității conservatoare, întruniți, în seara zilei de 23 ianuarie/4 februarie în casa lui Ioan Oteteleșanu, se gândeau să nu mai participe la lucrările Adunării elective ori să determine mutarea acestora într-un oraș din provincie. La rândul lor, în

[1] *Românii la 1859. Unirea Principatelor în conștiința europeană, 2. Texte străine*, București, 1984, p. 26.
[2] *Acte și documente*, 9, p. 162.
[3] Dan Berindei, *Frământări politice și sociale în jurul alegerii domnitorului Cuza în Țara Românească*, in „Studii" 8, 1955, 2, p. 59–60.

Fig. 202 Ion C. Brătianu.

situația deosebit de tensionată ce se crease, deputații Partidei naționale căutau și ei o soluție. Întruniți în una din sălile hotelului „Concordia", în seara aceleiași zile, au hotărât să încerce o soluție de compromis. Radicalii au renunțat la candidatura lui Nicolae Golescu, aclamat de mulțime în zilele de 22 și 23 ianuarie/ 3–4 februarie, pretinzând însă ca și deputații majorității să renunțe la candidaturile unuia dintre foștii domni Bibescu sau Știrbei. În aceste împrejurări, la propunerea lui Dimitrie Gr. Ghica, a fost adoptată soluția dublei alegeri, ca cea mai bună cale de depășire a impasului, soluție care, așa cum arată V. Boerescu, „se afla în spiritul tuturor". Hotărându-se a se păstra secretul până a doua zi, reuniunea s-a încheiat. Lui I.C. Brătianu, care fusese cel care dirijase mulțimea, în cele două zile, i-a revenit misiunea
contact cu șeful poliției și comandantul armatei. Împreună au hotărât ca în ziua ătoare, atât forțele de ordine, cât și poporul să se îndepărteze de sediul Adunării, ru a nu da prilej de anulare a alegerilor pe motivul că ar fi fost forțată libertatea de une a deputaților.

n dimineața zilei de 24 ianuarie/5 februarie, deputații Partidei naționale urmau să ună alegerea domnului Moldovei într-o ședință secretă a Adunării. Ipoteza unei duble eri fusese întrevăzută în cercurile diplomatice încă din cursul ultimelor luni ale anului 8. De ea pomenește consulul general austriac Eder, Buol-Schauenstein, ministrul xterne al Austriei, Ongley, de la consulatul englez din Iași, contele O'Sullivan de ss, ministrul Belgiei la Viena și alți diplomați. La 6/18 ianuarie, Buol telegrafia asadorului său la Paris: „Cuza a fost ales la Iași, va fi ales și la București"[1]. După 1 zile, consulul austriac din capitala Țării Românești raporta că „știrea rezultatului erii de domn din Moldova a produs aici multă impresie; s-a susținut că un partid

[1] Comte de Hübner, *Neuf ans de souvenirs d'un ambassadeur d'Autriche à Paris sous le second Empire. –1859*, 2, Paris, 1904, p. 264.

va propune pe domnul Alexandru Cuza și pentru domnia Valahiei"[1]. Este sigur că delegația moldoveană, aflată în drum spre Constantinopol spre a notifica alegerea lui Alexandru Ioan Cuza, în cele patru zile cât a stat în capitala Țării Românești, a avut și ea posibilitatea să discute alternativa dublei alegeri. Opinia moldovenilor fusese exprimată și de D.A. Sturdza lui A.G. Golescu, la 19/31 ianuarie, arătându-i că era „o necesitate absolută ca să ne copiați în mod exact"[2]. O corespondență din București, adresată cotidianului din Bruxelles „L'Indépendance Belge", datată 20 ianuarie/1 februarie 1859, preciza: „Alegerea colonelului Cuza de către frații noștri din Moldova l-a desemnat sufragiului Adunării noastre și de acum înainte el este candidat posibil. Toată lumea, o repet, este aproape de acord asupra acestui punct... Domnul Cuza va fi numit aici, precum a fost și la Iași. În felul acesta vom face totuși Unirea"[3].

Fig. 203 Vasile Boerescu.

Inițial, în fiecare țară, Partida națională urmărise desemnarea unui candidat patriot și dezinteresat, capabil de a păstra „depozitul sacru", până când aducerea prințului străin avea să fie posibilă. În Moldova acest candidat fusese Cuza, în Țara Românească el fusese, în vederile patrioților, N. Golescu. În situația care se crease însă la București, în urma deținerii majorității mandatelor de către conservatori și a refuzului lor de a accepta pe Golescu, s-a recurs, în noaptea de 23 spre 24 ianuarie, la soluția „unionistă" a desemnării domnului Moldovei și în Țara Românească. Se avusese în vedere și eventualitatea stăruinței conservatorilor în a alege pe Bibescu; atunci urma ca „poporul...să năvălească în Camera și să o silească a proclama de ales pe alesul Camerei Moldovei"[4].

Dezbaterile Adunării au început la orele 11. În numele Partidei naționale, Vasile Boerescu a cerut o ședință secretă, cu scopul de a face o propunere conciliatoare. În cursul acesteia, pledând în favoarea principiului Unirii și subliniind legalitatea actului, în conformitate cu „spiritul Convenției", a propus alegerea lui Alexandru Ioan Cuza și ca domn al Țării Românești. Deputații majorității conservatoare, având și ei simțăminte unioniste, și bucuroși de a fi scăpat de candidatura lui N. Golescu, au acceptat să renunțe la candidații lor dându-și votul lui Cuza. S-a redactat un act prin care participanții la ședință se legau prin jurământ să-l aleagă pe Alexandru Ioan Cuza, cu scopul de a „consacra pentru

[1] Apud C.C.Giurescu, *Bucureștii și alegerea lui Al.I.Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 361.

[2] *Documente privind Unirea Principatelor*, 4, p. 593.

[3] „L'Indépendance Belge", nr. 42 din 11 februarie 1859.

[4] I.G.Valentineanu, *Alegerea, detronarea și înmormântarea lui Cuza Vodă, 1859, 1866, 1873*, București, 1878, p. 10.

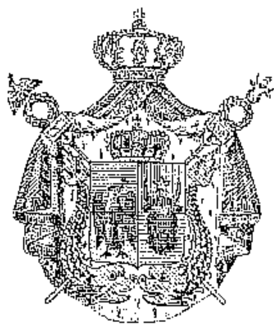

Fig. 204 Prima stemă a României (1862).

totdeauna unitatea românilor"[1]. Reveniți în ședința publică, într-o atmosferă de frăție și de entuziasm patriotic, care a făcut o vie impresie chiar și în rândul adversarilor străini ai Unirii, toți cei 64 de deputați l-au consacrat pe Alexandru Ioan Cuza ca domn al Țării Românești. Se încheia, astfel, după expresia lui I. Ghica, „una din cele mai frumoase pagini ale istoriei noastre"[2].

Anunțarea rezultatului alegerii uriașei mulțimi a fost întâmpinată cu o bucurie de nedescris. „Un entuziasm atât de sublim — avea să noteze D. Bolintineanu — nu mai fusese înregistrat...decât în timpul Revoluției din anul 1848"[3].

Telegraful a ajutat la răspândirea veștii în întreg spațiul românesc, în Moldova — nu numai prin telegrame trimise de la București domnitorului —, în Oltenia, dar și peste munți, în Transilvania. Alexandru Papiu-Ilarian, dând expresie sentimentului general, a subliniat că „alegerea domnitorului Cuza a trezit printre românii din Transilvania un entuziasm mai mare, poate, decât în Principate"[4]. Atât „Gazeta Transilvaniei", cât și „Foaia pentru minte, inimă și literatură" au descris entuziasmul maselor, „delirul frenetic" și „entuziasmul fără margini", retragerea cu torțe și cu muzica militară[5]. Același entuziasm a fost evocat și în coloanele ziarului maghiar „Kolozsvári Közlöny": „poporul s-a revărsat în valuri imense pe străzile străbătute de deputați, urmat de muzicele militare, care au cântat toată noaptea. Toate clădirile publice și private se iluminează, ostașii cu puștile pe umăr amestecați printre popor se bucură de fericirea generală; ...se dansează Hora Unirii pe la toate răspântiile...Strigătele de bucurie cutremurau văzduhul. Însuflețirea era de nedescris"[6]. „Ziua de 24 ianuarie — scria „Kronstädter Zeitung" — este o zi memorabilă a poporului român... Puține popoare de pe globul pământesc au realizat cu sacrificii mari o operă patriotică atât de măreață"[7].

Evenimentul a avut ecouri și dincolo de hotare. Presa europeană, cea franceză mai cu seamă, a consacrat dublei alegeri de la București numeroase articole. Cotidianul englez

[1] Cornelia C. Bodea, *Actul original al alegerii prealabile a lui Alexandru I. Cuza, domn al Principatelor Unite*, în „Studii" 12, 1959, 1, p. 271.
[2] *Documente privind Unirea Principatelor*, 3, p. 493.
[3] D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă, memoriu istoric*, în *Proza*, Iași, 1904, p. 21–22.
[4] Al. Papiu Ilarian, *Memoriul despre raportul românilor cu nemții și cu ungurii, în timp de pace și în cazul unei revoluțiuni în răsăritul Europei, prezentat principelui Cuza în 1860*, în RIAF 1, 1883, I, p. 14.
[5] Apud Șt. Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 463.
[6] *Ibidem*.
[7] „Kronstädter Zeitung", nr. 24 din 12 februarie 1859.

„Times" a apreciat curajul românilor care au tăiat „nodul gordian", în timp ce „Daily News" considera că Marea Britanie ar fi fost rău inspirată în cazul adoptării unei poziții ostile voinței manifestată de români „cu atâta claritate"[1]. Pentru Cavour, primul ministru al Piemontului, era vorba de un precedent al unității italiene, deoarece „faptul minunat ce s-a realizat la poalele Carpaților", urma să poată fi repetat „la poalele Alpilor"[2]. La rândul său, Kossuth avea să comenteze: „un astfel de spirit e necesar ca un popor să întemeieze o patrie sau, dacă a pierdut-o, să și-o recâștige"[3].

Dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza a reprezentat rezultatul concret al eforturilor generației pașoptiste, evenimentul reflectând măsura în care simțămintele patriotice își găsiseră o încununare într-o soluționare îndrăzneață și inteligentă a unei probleme fundamentale a existenței istorice a românilor dar, totodată, și a unei probleme europene. Avea dreptate Mihail Kogălniceanu când avea să califice evenimentul, câțiva ani mai târziu, drept „actul energic al întregii națiuni române".

Viața social-politică în primii trei ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza. Actele istorice de la 5 și 24 ianuarie 1859 au avut drept consecință instaurarea unei ordini politice noi în Principatele Române, aflate nu numai în fața procesului de unificare a structurilor lor, ci și în fața necesității inexorabile a constituirii statului nou, modern. Noul stat național era confruntat cu contradicții fundamentale. Convenția fixa o organizare separată pentru fiecare dintre cele două țări componente, dar dubla alegere dăduse acestora un singur domn și poporul român din Moldova și Țara Românească cerea realizarea deplinei unități. O altă contradicție putea fi constatată între programul de înnoiri prevăzut de Convenție și prevederile ei electorale care, datorită caracterului lor restrâns, dădeau necontenit puterea unor Adunări cu majorități reacționare, deși vechii conservatori, ostili instaurării noii stări de lucruri, dispăruseră de pe scena politică.

Puterea executivă era deținută de domn, ale cărui vederi erau acelea ale progresului, dar guvernarea lui se lovea de repetate piedici pe care i le puneau în față majoritățile reacționare din Adunări. Pe de altă parte, dacă în linii mari programul grupărilor progresiste coincidea, nu se putea totuși remarca o permanentă acțiune solidară a acestora. La aceasta a contribuit faptul că domnitorul, care nu era „nici alb, nici roșu", a încercat să-și formeze un partid propriu, întemeiat în general pe elemente liberal-moderate, fără însă a reuși. Neputința unei înțelegeri de durată între el și liberalii radicali a stânjenit procesele înnoitoare. Datorită deținerii puterii legislative de către Adunările reacționare, a lipsei de unitate din lagărul progresului și a contradicției dintre majoritățile conservatoare din Adunări și platforma de reforme burgheze a lui Alexandru Ioan Cuza și a grupărilor politice liberale, viața politică din Principate s-a caracterizat printr-o profundă instabilitate. În decurs de trei ani s-au succedat în cele două țări peste 20 de formații ministeriale și cinci

[1] „Messager du Midi", nr. 44 din 14 februarie 1859.
[2] V. Alecsandri, *Călătorii, misiuni diplomatice*, Craiova, f.a., p. 238–239.
[3] Ludwig Kossuth, *Meine Schriften aus der Emigration*, 1, Pressburg-Leipzig, 1880, p. 429.

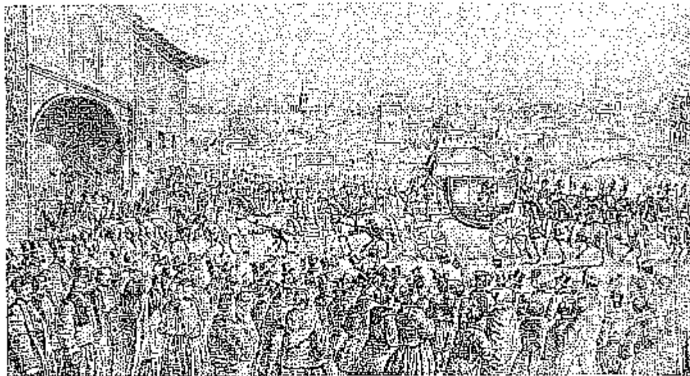

Fig. 205 Alexandru Ioan Cuza mergând spre Adunarea Țării Românești, 29 februarie/12 martie 1860

Adunări. Un contemporan observa că ministerele „se schimbau ca blidele"[1]. Nici Comisia Centrală, instituție legislativă comună, calificată în programul celui dintâi guvern moldovean al lui Alexandru Ioan Cuza drept „simbolul unității naționale", nu a corespuns decât în măsură limitată nădejdilor care fuseseră puse în ea. Dominată, în cea mai mare parte a activității ei, de o majoritate reacționară, ea a refuzat să dezbată în primul an o nouă lege electorală, redactând, în schimb, un proiect de Constituție ostil domnitorului, iar în cel de-al doilea an, un proiect de lege rurală, prin care țărănimea era spoliată. În cea de-a treia sesiune, componența Comisiei fiind îmbunătățită, datorită acțiunii combinate a domnitorului și a celor două guverne progresiste, An. Panu și Șt. Golescu, a elaborat un proiect de lege electorală care, deși n-a putut fi tradus în viață, cuprindea dispoziții cu mult mai înaintate decât prevederile electorale ale Convenției.

Puterea a fost deținută, în general, în anii 1859–1861, de guverne moderate. Primul guvern moldovean, condus de Vasile Sturdza, avea această componență; el s-a lovit de ostilitatea elementelor conservatoare, dar și de cea a elementelor liberale de stânga. În Țara Românească, cel dintâi guvern a fost o formație de coaliție, de puțină viabilitate. După căderea primelor ministere, puterea a fost deținută în Moldova de guvernele moderate Ion Ghica și Manolache Costache Epureanu, iar în Țara Românească de cabinetele moderate C.A. Crețulescu și N. Kretzulescu și Ion Ghica. Prin întrunirea din sala „Bossel", gruparea liberal-radicală munteană a încercat — la începutul toamnei 1859

[1] N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dăscălescu*, București, 1932, p. 45.

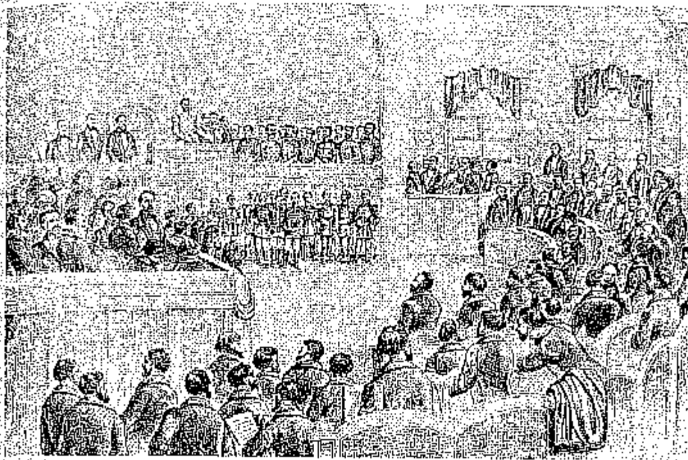

Fig. 206 Solemnitatea deschiderii de către Alexandru Ioan Cuza a Adunării Țării Românești, 29 februarie/12 martie 1860

— să forțeze mâna domnitorului și să obțină puterea; ea nu a reușit decât să determine înlocuirea formației moderate Kretzulescu prin cea condusă de Ion Ghica. În primăvara anului 1860, guvernele din amândouă țările au fost încredințate unor formații de stânga. Dacă în Moldova, Kogălniceanu a deținut puterea o perioadă mai îndelungată, în Țara Românească cabinetul Nicolae Golescu n-a avut decât o existență efemeră, dând locul unui guvern moderat, condus de Epureanu. În ianuarie 1861, Kogălniceanu a fost înlăturat de la conducere de oponenții conservatori, în locul cabinetului său formându-se însă un minister condus de Anastase Panu, a cărui politică s-a radicalizat în urma unei remanieri, în mai 1861. În Țara Românească, după un interimat al directorilor de departamente și o scurtă guvernare a unei formații conservatoare conduse de Barbu Catargiu, puterea a fost din nou încredințată stângii, în persoana lui Ștefan Golescu. În timpul guvernelor Panu și Șt. Golescu a avut loc o intensă activitate propagandistică în jurul petiției de la 11/23 iunie, prin care se cerea reforma electorală și se punea în perspectivă eliberarea de obligații feudale și împroprietărirea țărănimii, respingându-se, totodată, planurile de înlocuire a domnitorului printr-un prinț străin, ca exponent doar al conservatorilor. În a doua jumătate a anului 1861, dificultățile diplomatice întâmpinate în problema desăvârșirii Unirii pe plan administrativ, oscilatea puterilor „unioniste" față de formațiile ministeriale de stânga, ca și presiunile stăpânilor de moșii, îngrijorați de eventualitatea unei rezolvări a problemei agrare în defavoarea lor au determinat pe

Alexandru Ioan Cuza să recurgă la guverne conservatoare, el dând puterea în Țara Românească lui Dimitrie Ghica, iar în Moldova lui Alexandru C. Moruzi. În momentul proclamării Unirii politice desăvârșite, la începutul anului 1862, puterea era deținută de conservatori, dar situați pe poziții naționale.

În anii 1859–1861, activitatea politică a celor două țări a avut un caracter comun, deși s-a menținut separația din punct de vedere administrativ. În Moldova a fost numit prim-ministru munteanul Ion Ghica și în Țara Românească, moldoveanul Manole Costache Epureanu, iar munteanul Al.G. Golescu-Negru a fost ales deputat și chiar vicepreședinte al Adunării Moldovei. Guvernele, îndrumate de domnitor, acționau în același sens. Din punct de vedere politic, unitatea a ființat deci din ianuarie 1859. Desăvârșirea unității celor două țări a constituit în acești ani principalul țel al politicii Principatelor, condiție de bază pentru înfăptuirea întregii platforme de înnoiri. Odată cu straduințele ce s-au depus în acest sens pe plan extern, s-a trecut, practic, la realizarea unificării în sectoarele în care se putea realiza acest lucru. Serviciile de vămi ale celor două țări s-au contopit într-o singură direcție generală, cursul monedelor din Principate a fost unificat, administrațiile telegrafelor au fost, de asemenea, contopite. Municipalitatea și poliția din Focșani, oraș situat pe fosta graniță, au fost unificate. Când s-a luat în discuție problema Capitalei țării, Bucureștii — calificat de Kogălniceanu „inima României" — s-a impus drept Capitală. De altfel, orașul a adoptat, din 1859, stema vulturului și a zimbrului. Între autoritățile celor două țări s-au stabilit legături directe, fără a se mai folosi Ministerele de Afaceri Străine. Renunțându-se la sărbătorirea celor două zile de alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, s-a fixat doar 24 ianuarie zi de sărbătoare națională. Comisia centrală lucra la unificarea legislativă a celor două țări, iar în toamna anului 1861 s-a instituit și o comisie pentru unificarea legilor și a regulamentelor administrative.

Procesul de integrare s-a desfășurat și pe tărâm militar, depășindu-se prevederile Convenției. În primăvara anului 1859, unități muntene au fost trimise în Moldova și altele moldovene aduse în Țara Românească. S-a convocat la Focșani o comisie moldo-munteană pentru înlăturarea deosebirilor existente privind uniformele. Armatele celor două țări au fost strânse, în vara anului 1859, în tabăra de la Florești. Cu acest prilej, generalului Milicescu i s-a dat comanda celor două armate, iar doctorul Carol Davila a fost numit medicul lor superior. Toamna, domnitorul însuși a preluat comanda, apoi s-a creat un stat major unic. În 1860 s-a uniformizat instrucția și s-au organizat în București detașamente model, s-au unificat ambele intendențe și administrații militare, iar generalul Florescu a fost numit ministru de Război în amândouă țările, fiind cel dintâi ministru comun. S-a mai organizat și un regiment de geniu, compus dintr-un batalion muntean și altul moldovean.

Problema agrară a străbătut ca un fir roșu istoria Principatelor în acești ani, reprezentând, după un consul străin, „fondul tuturor preocupărilor"[1]. Țărănimea — prin deputații

[1] V. Place către Thouvenel, 10/22 august 1861 (Marcel Emerit, *Victor Place et la politique française en Roumanie a l'époque de l'Union*, București, 1931, p. 167).

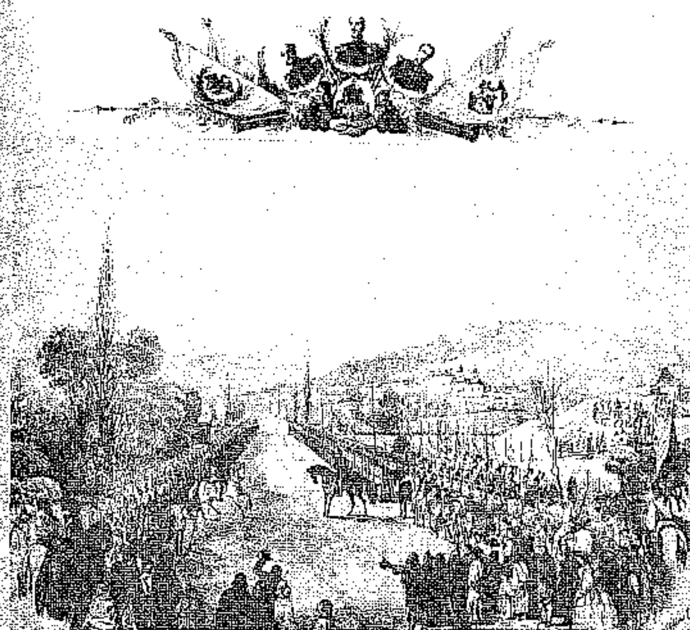

Fig. 207 Întâlnirea trupelor muntene și moldovene în tabăra de la Socola, 1859.

din Adunările ad-hoc din 1857 și prin poziția ei în 1859 — slujise mișcarea națională în nădejdea soluționării problemei agrare, obligație impusă, de altfel, clasei politice a vremii prin Convenția de la Paris. Țărănimea năzuia la eliberarea ei de obligații de tip feudal și la împroprietărire. Or, dacă conservatorii acceptau eliberarea, ei se împotriveau împărțirii pământului sau o doreau extrem de limitată. Stăpâni pe majoritățile din Adunări, ei au înlăturat de la putere guvernele bănuite că intenționau să realizeze împroprietărirea și au căutat să impună grabnica rezolvare a problemei agrare într-un sens limitativ, cât timp mai dețineau puterea legislativă, în timp ce liberalii de diverse nuanțe amânau încă rezolvarea, vrând să dobândească mai înainte supremația în Adunări pe baza unei noi legi electorale. De altfel, liberalii radicali se arătau destul de puțin preocupați de problema agrară, considerând mai importantă rezolvarea cu precădere a problemelor de organizare a statului național burghez. Nici Cuza însuși, partizan hotărât al împroprietăririi, nu ajunsese încă la un punct de vedere clar asupra modalității de înfăptuire a reformei.

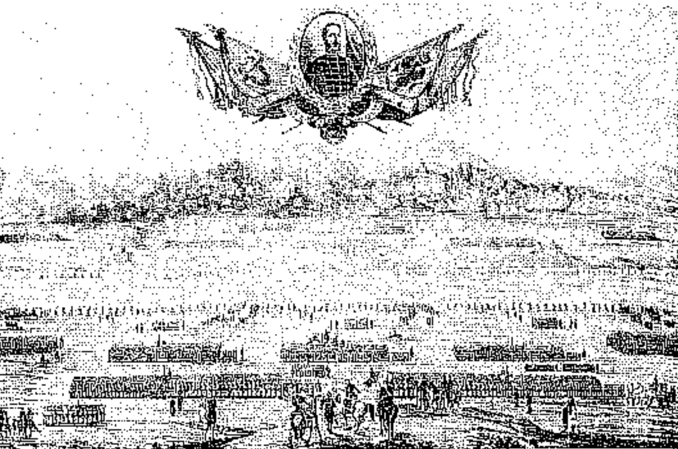

Fig. 208 Manevra generală a trupelor moldo-muntene de la Băicoi (1859).

Un rol pozitiv în pregătirea rezolvării problemei agrare l-a avut Mihail Kogălniceanu care, în timpul guvernării sale din Moldova (1860–1861), a luat o serie de măsuri în favoarea țărănimii, ceea ce a dus însă la căderea sa de la putere. Peste câteva luni, Adunarea munteană a înlăturat guvernul Ștefan Golescu sub învinuirea că plănuia să realizeze împroprietărirea după obținerea unei legi electorale largi. Majoritatea celor două Adunări au căutat să impună în 1861 adoptarea unui proiect de lege rurală, de orientare conservatoare, trecut prin Comisia centrală. Odată cu preluarea guvernelor de către conservatori, în iulie și septembrie 1861, s-au redus pentru un timp perspectivele pentru o rezolvare a chestiunii agrare, în sensul indicat de puterile garante în 1858.

Dacă în primii ani de existență a statului național nu s-au obținut soluții în problema agrară și nici în cea electorală, s-a realizat, totuși, un număr de reforme pe linia constituirii statului modern. Toate guvernele, chiar și cele conservatoare, de fapt conservator-moderate, și-au propus să aplice, prin măsuri practice, prevederile Convenției de la Paris. Adoptarea reformelor a avut loc în condițiile unor dezbateri înverșunate în Adunări. Egalitatea în fața legii și a dărilor, desființarea privilegiilor și adoptarea unor forme de organizare statală modernă au fost principalele direcții de dezvoltare ale activității guvernelor începând din 1859. S-a căutat să se îmbunătățească funcționarea justiției, s-a organizat o direcție de statistică în Moldova și un oficiu statistic în Țara Românească, instituții legate de necesitatea unei evidențe statistice generale, s-a adoptat o lege a recrutării, prin care — cel puțin formal — obligațiile militare erau generalizate, în Moldova s-a înființat un

corp de geniu pentru executarea lucrărilor publice, iar în Țara Românească o Direcție a Lucrărilor Publice; tot aici s-a hotărât numirea directă a subadministratorilor, fără a se mai respecta dispozițiile regulamentare, care asigurau stăpânilor de moșii dreptul de a-i alege.

În 1860, guvernul Kogălniceanu a avut o susținută activitate înnoitoare. El a desființat bătaia la sate, a înființat judecătoriile sătești, a aplicat practic noua lege a recrutării, a înființat Universitatea din Iași, a adoptat o lege ocrotitoare pentru slugi, a combătut cu eficiență flagelul lăcustelor, înfruntând pe cei care refuzau să-și dea contribuția la această acțiune etc. O activitate asemănătoare a avut și guvernul muntean, condus de Nicolae Golescu. În timpul acestui minister, Adunarea a luat în discuție legea comisiilor consultative de agricultură, s-a recunoscut dreptul de naturalizare fără formalități a românilor din afara hotarelor și s-a dezbătut proiectul Curții de Casație, reformă care nu se va înfăptui însă efectiv decât în primele luni ale anului 1862. Guvernul a desființat pedeapsa cu bătaia, s-a pronunțat pentru reorganizarea învățământului pe baze largi, s-a arătat preocupat de o serie de probleme de natură economică (constituirea companiei sericicole, îmbunătățirea soiurilor de vite, organizarea creditului, taxele de export etc.), de înarmare (organizarea atelierelor oștirii), de organizarea statului și de cultură. Guvernul moderat muntean Epureanu a avut realizări în domeniul organizării noii fiscalități și, totodată, între alte lucrări, a unificat casele publice cu cea a Ministerului de Finanțe, a reorganizat serviciul inginerilor hotarnici și a trecut seminariile sub supravegherea statului.

Reforma fiscală — generalizarea contribuțiilor și asigurarea fondurilor necesare operei de organizare a noului stat național — era una dintre problemele centrale ce s-au pus după 24 ianuarie/5 februarie 1859. Toți bărbații majori au fost supuși impozitului personal și contribuției pentru drumuri. Totodată, s-au adoptat noi taxe pentru patentele meseriașilor și negustorilor, s-a fixat un impozit de 5 lei la vadra de vin, s-au sporit taxele de timbru și s-a instituit un impozit pe proprietățile de mână moartă. Instituția slujbașilor volnici a fost desființată și în Moldova, unde conservatorii s-au opus mai puternic impunerii funciare. Guvernul Vasile Sturdza a fost înlăturat de la putere în 1859 pentru că instituise o dare de 5 000 000 de lei pe proprietate. Totuși, în 1860, impozitul funciar a fost pus în aplicare, după ce Adunarea munteană l-a redus de la 5%, la $3\,^1/_2$ %. La sfârșitul anului 1861, în cele două țări era statornicit noul sistem fiscal. Pentru a se răspunde noilor necesități bănești ale statului și pentru a se afirma drepturile poporului român asupra teritoriului țării, s-au luat o serie de măsuri referitoare la bunurile mănăstirești, prin care s-a pregătit viitoarea secularizare.

În cei trei ani următori dublei alegeri, procesul de constituire a statului național român s-a desfășurat pe diferite planuri. Nerealizarea deplinei unificări politico-administrative, instabilitatea politică și puterea de care au beneficiat conservatorii în condițiile regimului electoral instituit de Convenție, au întârziat realizarea reformelor fundamentale. Realizarea Unirii politico-administrative, începând cu sfârșitul anului 1861, va crea însă premisele necesare pentru desăvârșirea proceselor înnoitoare.

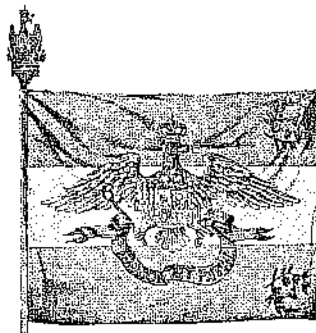

Fig. 209 Steag tricolor din vremea domniei lui Al.I. Cuza.

Esențială a rămas manifestarea liberă a opiniilor, deși cercul celor cu putere de decizie politică era relativ strâmt. După Obșteștile Adunări, cu o compoziție exclusiv boierească, după Divanurile generale ale perioadei domniilor de la Balta-Liman, având o compoziție și mai restrânsă, se trecuse prin experiența Adunărilor ad-hoc și, totodată, prin larga politizare a societății românești în perioada căimăcămiilor. Întruniri publice, cluburi și o dezbatere în presă, uneori frânată prin cenzură, dar în ansamblu vie și cu ecou în straturile sociale urbane, caracterizaseră acea perioadă. Se trecuse apoi, la începutul anului 1859, prin marile momente ale alegerilor succesive ale domnilor de la Iași și București, când, din nou, ca în 1857, dar în bună măsură ca și în 1848, se asistase la o „politizare" nu numai a cercului restrâns al alegătorilor, dar a întregii națiuni. Noua domnie însemnase nu numai biruința ideii Unirii, cvasi-unanim dorită, dar și cea a pașoptiștilor, însuși Alexandru Ioan Cuza fiind unul dintre ei.

Convenția, înnoitoare în multe privințe, cât și „oamenii de la 1848" au impus o nouă atmosferă în viața politică. Nu s-a ajuns la o închegare a marilor partide, continuând însă a exista două orientări generale, liberale sau conservatoare, ale celor implicați în activități politice și aceștia alcătuind grupări, mai mult sau mai puțin închegate și statornice, exceptând cea liberal-radicală, energică, consecventă și disciplinată, ca și „nucleul dur" al conservatorilor, strâns în Țara Românească în jurul puternicei personalități a lui Barbu Catargiu. În fruntea radicalilor s-a afirmat energicul Ion C. Brătianu, secundat de prietenul său C.A. Rosetti. Dar domnitorul, adept al progresului și al reformelor, nedorind pe conservatori, a preferat pe liberalii moderați și nu pe radicali, singura excepție fiind Kogălniceanu, liberal-democrat, cu multiple calități intelectuale și politice și, totodată — ca și conservatorul Barbu Catargiu — neîntrecut orator. Compoziția succesivelor cabinete ministeriale a indicat limpede orientarea politică dorită și favorizată de domnitor.

Cu toate că nu a putut fi încă depășit „barajul electoral" fixat prin stipulațiile Convenției, viața publică însuma societatea în ansamblul ei. Întruniri publice și, mai ales, o presă liberă și deosebit de activă, domeniu în care se fac prezente variate tendințe, caracterizează activitatea social-politică. „Românul" lui Rosetti, „Dâmbovița" lui Bolintineanu, „Steaua Dunării, Zimbrul și Vulturul" din Iași, dar și „Conservatorul progresist" al conservatorilor munteni s-au numărat printre cele mai de seamă periodice politice ale acelor ani. Cele mai importante dezbateri ale Adunărilor erau urmărite de presă, ca și activitatea Comisiei Centrale de la Focșani.

Problema agrară și, mai ales, tergiversarea unei rezolvări, faptul că în lumea satelor schimbarea nu se constata, au dus la manifestarea unor nemulțumiri. În 1857, în cadrul Adunărilor ad-hoc, deputații țărani sprijiniseră programul mișcării naționale, cu speranța înfăptuirii, după realizarea Unirii, a reformei agrare mult așteptate. Or, în condițiile politice existente, lucrul acesta n-a avut loc, iar proiectul conservator a fost departe de a liniști îngrijorările țărănimii. Instituțiile statului erau în curs de modernizare pe toate planurile, dar la sate continuau să fie impuse claca și dijma, monopolurile stăpânilor de moșii, învoielile apăsătoare, transporturile la distanțe mari. Petiții nenumărate — sătenii din Mârșa (jud. Vlașca) își întemeiau demersul pe faptul că auziseră „că mai zbârnie dreptatea prin țară"[1] —, fuga din unele sate, în speranța de a găsi condiții mai bune în altele, refuzul de muncă, tăieri nefăgăduite de păduri, mutări a pietrelor de hotar, incendii provocate, deplasări în masă la reședințele de județ, nesupuneri locale și chiar înfruntarea autorităților indicau limpede că trebuia dată o soluție neîntârziată chestiunii rurale. Un prefect raporta câteva luni după dubla alegere că „se așteaptă de toți îndeobște promulgarea noilor legiuiri"[2]. De altfel, când a avut loc o întrunire la Iași, în ziua de 25 iunie/7 iulie 1861, în vederea susținerii așa-numitei petiții de la 11/23 iunie 1861, țăranii au strigat „Să trăiască Unirea! Să trăiască Vodă! Să cadă boerescu"[3], exprimând o semnificativă asociere.

Puternicele frământări în rândurile grănicerilor și dorobanților munteni și olteni — ostași-țărani — din vara anului 1859 au fost determinate de neînlăturarea clăcii, dar și de concentrarea lor în tabăra de la Florești, departe de casele lor și pe o durată mai lungă, când nu și-au putut realiza muncile agricole. A fost în bună măsură consecința unei restatorniciri a organizației militare, înainte ca problemele fundamentale ale țărănimii să fi fost rezolvate. Tot o motivație militară — aplicarea legii recrutării — a produs frământările coloniștilor bulgari din 40 de sate din sudul Basarabiei, teritoriu restituit Moldovei prin hotărârea Congresului de la Paris.

Națiunea participa cu intensitate la viața publică în orașe, unde procesele de constituire a statului național și modern au avut un puternic ecou. Când s-au strâns armatele în tabăra de la Florești, în vara anului 1859, s-au înrolat numeroși voluntari din rândurile orășenimii. Unele întruniri publice din mediul urban s-au soldat cu incidente. A fost cazul cu așa-numita întrunire din sala „Bossel", din 28 septembrie/10 octombrie 1859, când gruparea liberal-radicală a încercat să determine pe domnitor, printr-o manifestație publică, să-i încredințeze guvernarea. Guvernul Kretzulescu a replicat printr-o acțiune represivă. A avut loc și un proces, în care Curțile Unite au achitat pe arestați, incidentul încheindu-se definitiv printr-o amnistie acordată de Alexandru Ioan Cuza, la 24 ianuarie/5 februarie 1860, tuturor celor implicați.

Mai grave au fost însă frământările de stradă din noiembrie 1860 de la Craiova și Pitești, determinate de aplicarea legii patentelor, care a nemulțumit meseriașii și

[1] DANIC, fond Ministerul de Interne. Div. Adm., dosar nr. 16/1859, f. 783.
[2] *Ibidem*, f. 745.
[3] „Unirea", Iași, nr. 43 din 22 iulie 1861, p. 169.

Fig. 210 Doamna Elena Cuza.

negustorii din mediul urban, obligațiile fiscale sporind „peste măsură", cum constata Ion Ionescu[1]. Evident că nemulțumirile au fost exploatate politic de adversarii guvernului muntean al lui Manolache Costache Epureanu. La Craiova, mulțimea a atacat prefectura și autoritățile au ordonat utilizarea armelor, opt orășeni au fost împușcați. Tot la Craiova s-au pus „basmale roșii în vârful prăjinilor" și s-au expus „în răscrucea cea mare" cei uciși de gloanțele stăpânirii[2]. Simptome de revoltă au fost constatate și la Câmpulung Muscel, Brăila, Caracal și Călărași. Prin concentrarea dorobanților, guvernul a făcut față situației, ceea ce nu avea să-i împiedice înlăturarea de la putere.

În vara anului 1861 a avut loc o stare de agitație în jurul petiției de la 11/23 iunie, prin care s-a încercat, de data aceasta din sorginte radicală, să se sprijine poziția domnitorului și a celor două guverne de stânga, Ștefan Golescu din Țara Românească și Anastase Panu, din Moldova. Petiția, prin care se căuta să se determine o grăbire a ritmului reformelor fundamentale, a fost acoperită — potrivit „Revistei Carpaților" a lui G. Sion — de 800 000 de semnături. Au apărut comitete de sprijin și comisari de propagandă, care aminteau atmosfera din timpul Revoluției din 1848. Succedând guvernului Golescu, conservatorul moderat Dimitrie Gr. Ghica a adoptat măsuri de stăvilire a acțiunii, considerată prea revoluționară și care, în orice caz, nu era favorabilă guvernului său.

În preajma realizării Unirii politico-administrative a Principatelor și trecerii de la o unire personală la una reală, la trei ani după dubla alegere, cu toate complicațiile pe care le produsese menținerea separației și condițiile neprielnice ale desfășurării unei vieți politice moderne, mai ales prin paralizantele stipulații electorale, situația țării, în ansamblul ei, se consolidase și se demonstrase viabilitatea faptelor împlinite de români, cu toate stavilele ce mai existau împiedicând un firesc și dorit mers înainte.

Acțiuni de politică externă ale Principatelor Unite în 1859–1861. Chestiunea Principatelor a rămas la nivelul unei probleme de seamă a politicii europene și după dubla alegere. De data aceasta, dintr-un factor relativ pasiv, statul național român, constituit prin silințele și dibăcia românilor, a devenit un factor activ, cu toată menținerea sa mai departe sub suzeranitatea Porții și sub garanția colectivă a puterilor. Principatele Unite au desfășurat acțiuni de politică externă, care au avut o deosebită însemnătate în procesul de devenire a României. Țelurile fundamentale ale politicii externe românești din anii 1859–1861 au fost desăvârșirea Unirii, apărarea autonomiei țării, pregătirea cuceririi independenței și a desăvârșirii unității statale a întregii națiuni.

Acțiunile pentru desăvârșirea Unirii celor două țări s-au impus în mod dominant în politica externă a Principatelor Unite. Era în acel moment problema-cheie, de a cărei deplină rezolvare depindea viitorul tânărului stat național și care s-a înfăptuit în două

[1] „Țăranul român", nr. 9 din 7 ianuarie 1862.
[2] „Românul", nr. 152 din 1 iunie 1861, p. 487.

ape: prin „legalizarea“ dublei alegeri și prin recunoașterea Unirii desăvârșite pe plan olitico-administrativ.

În cursul celei dintâi etape, când Principatele Unite au beneficiat de sprijinul a cinci uteri europene, numai Imperiile otoman și habsburgic refuzând încă să accepte faptul nplinit, statul național român și-a demonstrat atât vitalitatea, cât și abilitatea pe planul oliticii externe. Pentru a se obține investitura puterii suzerane și a se acționa eficient vederea obținerii recunoașterii faptului împlinit, s-au trimis la Constantinopol două elegații — ulterior contopite într-una singură, condusă de Costache Negri — și s-a losit sistemul misiunilor speciale, Principatele neavând dreptul reprezentării diplomatice ermanente. Însărcinaților cu misiuni speciale — Vasile Alecsandri, Ștefan Golescu, udovic Steege, Dumitru Brătianu, Ioan Bălăceanu etc. — și delegaților de la Constantiopol li s-a datorat, în bună măsură, recunoașterea dublei alegeri.

La 26 martie/7 aprilie 1859 s-a întrunit la Paris Conferința reprezentanților puterilor arante. Cu excepția imperiilor otoman și habsburgic, celelalte puteri au recunoscut dubla legere la 1/13 aprilie. Obținerea consimțământului celor două imperii n-a mai fost, de tfel, decât o chestiune de timp. Complicarea situației internaționale în urma izbucnirii ăzboiului Franco-Austro-Sard a întârziat recunoașterea dublei alegeri de către ultimele ouă puteri garante, dar ele au fost silite să încerce atenuarea asperităților. Austria a ecunoscut *de facto*, la 2/14 mai 1859, dubla alegere, reluând legăturile cu cele două uverne românești, iar Imperiul otoman s-a arătat mai maleabil în negocierile ce aveau c. Deplina recunoaștere a fost tărăgănată, dar românii erau hotărâți să-și apere cuceririle. luna mai, domnitorul Cuza avea în vedere și eventualitatea definitivării Unirii printr-o țiune națională, concentrând cele două armate în tabăra de la Florești, în preajma rașului Ploiești.

Sfârșitul oscilităților din Italia a redat întâietate negocierilor diplomatice. Deși otomanii continuau tergiversările, momentul recunoașterii lui Alexandru Ioan Cuza de către oartă se apropia. În cea de-a treia ședință a Conferinței de la Paris, din 25 august/6 eptembrie, toate cele șapte puteri au recunoscut dubla alegere. Dând un cadru restrâns eremoniilor de investitură, Principatele Unite au arătat Europei că Unirea realizată în ersoana domnitorului era opera poporului român și că se urmărea o nouă afirmare a rii printre statele europene.

Uniunea personală, fiind recunoscută de către puterile suzerană și de către toate puterile rante, Principatele Unite s-au angajat pe calea obținerii unei uniuni reale, meritul rincipal revenind mai ales domnitorului care, în condițiile separării politice a celor două ri, a organizat cabinetul domnesc, prin intermediul căruia, sub directa sa îndrumare, au desfășurat acțiunile de politică externă. S-a sprijinit mai ales pe Vasile Alecsandri Costache Negri și, de asemenea, pe Arthur Baligot de Beyne, șeful cabinetului domnesc.

În vara anului 1860, Alexandru Ioan Cuza a pregătit un memoriu către puteri, prin re cerea desăvârșirea Unirii și lărgirea bazei electorale[1]. Evenimentele internaționale

[1] *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, 1, București, 1989, p. 157–167.

— în special procesul de unificare a Italiei, care se găsea în plină desfășurare, și problema siriană — n-au îngăduit prezentarea acestui memoriu decât în decembrie 1860. Dar și până atunci a fost folosit orice prilej pentru susținerea cerințelor poporului român. După remiterea memoriului, au început din nou, ca și în 1859, un lung șir de tergiversări diplomatice. În sfârșit, la 19 aprilie/1 mai 1861, o circulară otomană a invitat puterile garante la o înțelegere diplomatică în cadrul unei conferințe consacrate problemelor puse de Principate și, îndeosebi, problemei Unirii. Poarta limita însă durata Unirii administrative la domnia lui Cuza și încerca să dobândească un drept de intervenție peste Dunăre. În timp ce continuau tărăgănelile — legate de obiectivele, de procedura și de locul viitoarei conferințe — Alexandru Ioan Cuza a plănuit, în două rânduri, în mai și în august, exasperat de tergiversări, proclamarea internă a unificării politico-administrative, fiind pregătite chiar și documentele necesare acțiunii. Până la urmă s-a renunțat la realizarea acestui plan, așteptându-se hotărârea puterilor. Principatele Unite acționau însă fără răgaz pentru a obține Unirea deplină. În afara activității cabinetului domnesc, a lui Negri — agentul Principatelor pe lângă Poartă — și a lui Vasile Alecsandri, trimis în misiune la Paris, s-au folosit în vara anului 1861 două delegații speciale. Cea dintâi, sosită la Constantinopol cu prilejul înscăunării noului sultan, Abdul-Aziz, a discutat fără succes eventualitatea proclamării Unirii doar cu asentimentul tacit al Porții. Cea de-a doua, trimisă la Livadia, în Crimeea, a fost bine primită, Rusia neopunându-se realizării Unirii depline, deși guvernul țarist făcea presiuni pentru ca guvernele Principatelor să fie încredințate grupărilor conservatoare.

Fig. 211 Baligot de Beyne.

La 13/25 septembrie 1861 și-a început lucrările Conferința puterilor. Între timp, pentru a simplifica, și deci pentru a grăbi discuțiile, Cuza a renunțat să mai pună în discuție problema electorală. Negocierile se prelungeau, totuși, deoarece Poarta pretindea dreptul de intervenție militară în Principate. Dar puterile europene nu puteau ține la nesfârșit o chestiune nerezolvată, mai ales când voiau să evite rezolvări revoluționare. După noi tergiversări, care au reînviat ideea proclamării interne a Unirii, guvernul otoman a sfârșit prin a prezenta un proiect de firman, ale cărui prevederi însă erau departe de a acorda o reală și temeinică unificare administrativă. Se menținea frontiera dintre cele două țări, în Moldova urma să fie numit un guvernator și separația trebuia să fie accentuată prin instituirea unor consilii provinciale. Până la urmă, datorită opunerii dârze a Principatelor, au dispărut din redactarea finală a firmanului principalele prevederi restrictive, iar celelalte au fost minimalizate. La 24 noiembrie/6 decembrie, Negri comunica

trimiterea firmanului spre țară. A trebuit să treacă aproape un an de la remiterea memoriului din iunie 1860 pentru ca cerințele poporului român să fie satisfăcute. Proclamând Unirea la 11/23 decembrie 1861, Cuza o va prezenta ca o izbândă a poporului român și nu ca un dar al puterilor din afară. Lupta pentru desăvârșirea Unirii fusese câștigată. Adunării de la Iași el îi declara răspicat că „Unirea va fi așa precum România o va simți și o va dori"[1].

Apărarea și consolidarea autonomiei Principatelor a fost o altă preocupare constantă în politica externă de după 24 ianuarie/5 februarie 1859. S-a căutat să se restrângă orice încercare de imixtiune în treburile interne ale celor două țări. Această preocupare era pusă în evidență de relațiile cu reprezentanții consulari ai puterilor garante. O notă a Consulatului general prusian a fost respinsă de Ministerul Justiției, deoarece nu era însoțită de o traducere în limba română. Înlăturarea regimului jurisdicției consulare a fost unul din obiectivele politice ale noului stat național român, legate în mod direct de problema consolidării autonomiei. Potrivit capitulațiilor încheiate de Imperiul otoman cu diferite state europene, supușii acestora beneficiau de dreptul de extrateritorialitate. Aceste capitulații se aplicau și Principatelor, unde locuitorii de sub protecția consulatelor nu erau supuși jurisdicției române. Regimul capitulațiilor sau al jurisdicției consulare constituia o gravă încălcare a autonomiei interne și dădea loc la nesfârșite abuzuri. Principatele Unite au acționat ferm pentru înlăturarea sau îngrădirea jurisdicției consulare. La Iași s-a respins asistența dragomanilor consulatelor în camera de chibzuire a instanțelor de judecată, iar la sud de Milcov s-a interzis agenților executori ai Consulatului habsburgic să intre armați în pretoriul tribunalului. Guvernul muntean crea dreptul de a judeca pe supușii străini vinovați de crime sau delicte corecționare comise împotriva unor alți străini pe teritoriul român. De asemenea, se aplicau sentințele de condamnare împotriva supușilor străini. Tot în apărarea autonomiei s-au luat măsuri pentru desființarea situației privilegiate a supușilor străini din punct de vedere fiscal. Dacă autoritățile consulare ruse au acceptat plata patentei, viceconsulul austriac din Brăila califica măsurile drept „arbitrare". Până la urmă, puterile au acceptat noul „fapt împlinit". Greutăți mari au fost întâmpinate și pentru taxa șoselelor, acceptată de reprezentanții puterilor din Iași abia la 2/14 iunie 1861, dar la sud de Milcov problema nu fusese încă definitiv elucidată nici la începutul anului următor.

Măsurile adoptate de cele două guverne au provocat repetate proteste ale reprezentanților consulari. Guvernul moldovean propunea în 1859 negocierea unui regulament referitor la statutul străinilor. Tratativele pe care le-a purtat C. Negri în 1860, ca și încercarea reprezentanților puterilor de la Constantinopol de a rezolva chestiunea jurisdicției consulare din Principate n-au reușit. Politica de menținere a Imperiului otoman și teama puterilor ca Poarta să nu pretindă extinderea eventualei reglementări asupra teritoriului ei împiedicau rezolvarea problemei. Totuși, în 1860 s-a stabilit un *modus vivendi* între guvernul Kogălniceanu din Moldova și reprezentanții consulari ai Austriei

[1] *Protocoalele Ședințelor Adunării legislative, 1861–1862*, supliment la „Monitorul", nr. 269, p. 1–2.

și Marii Britanii, iar Cuza a discutat problema jurisdicției consulare cu reprezentanții puterilor la Constantinopol. Deși la 24 ianuarie/5 februarie 1862 aceștia din urmă au trimis o notă consulilor din București, în care se sublinia că regimul capitulațiilor era în vigoare în Principate, ca și în Imperiul otoman, politica de limitare a jurisdicției consulare dusă de Pricipatele Unite dăduse roade și prin aceasta se pusese în evidență autonomia noului stat național român.

Convenția de la Paris a consacrat suzeranitatea Porții asupra Principatelor. Dar uniunea personală impunea, ca o consecință logică, atât desăvârșirea formării statului național, cât și dobândirea neatârnării. În timpul crizei politice internaționale din 1859, s-a pus în perspectivă eventuala dobândire prin luptă a independenței Principatelor. Încetarea ostilităților din Italia a făcut ca aceste planuri, pentru care se conlucrase cu emigrația maghiară și se concentraseră armatele celor două țări, să nu poată fi concretizate. În perioada următoare, între Principate și emigrațiile revoluționarilor maghiari și poloni s-au menținut și s-au dezvoltat legături în eventualitatea unor acțiuni comune de eliberare. În 1860, Principatele au înlesnit emigrației maghiare, ca și în 1859, formarea pe teritoriul român a unor depozite de arme trimise de Piemont și strângerea de voluntari. Principatele Unite au reprezentat o bază de sprijin și un loc de refugiu pentru revoluționarii europeni și îndeosebi pentru cei ce aparțineau popoarelor învecinate. Dobândirea neatârnării a rămas un permanent ideal al conducătorilor Principatelor Unite.

Eventualitatea dobândirii independenței de către Principate îngrijora îndeosebi Austria. Îngrijorarea guvernanților Imperiului habsburgic se lega în mod direct de problema Transilvaniei. De altfel, mișcarea națională de eliberare avea în vedere provinciile din Imperiul habsburgic locuite de români. Într-o broșură din 1857, Aaron Florian ceruse să se generalizeze noțiunea de patrie la tot teritoriul locuit de români. Ceva mai târziu, Dumitru Brătianu declara lui Cavour că „Principatele sunt gata să se ridice în masă pentru a întinde mâna românilor din Banat, din Bucovina și din Transilvania"[1]. Dubla alegere a fost întâmpinată cu bucurie de transilvăneni. Pentru Cuza, asigurarea situației românilor din Transilvania a fost o constantă preocupare, iar darul anual de 500 de galbeni votat de Adunarea Țării Românești în 1860 pentru biserica Sf. Nicolae și școlile românești din Brașov, sprijinirea „Gazetei Transilvaniei", fondurile strânse în Oltenia pentru ajutorarea studenților români de la Sibiu au constituit manifestări care exprimau limpede simțămintele românilor din Principate față de conaționalii lor de peste Carpați. „Românul" lui C.A. Rosetti lua apărarea românilor din Transilvania, iar la Iași a apărut, în 1861, „Dacia", periodic cu nume semnificativ, care milita pentru unitatea deplină a poporului român. Deși în problema eliberării Transilvaniei nu exista o posibilitate de rezolvare imediată, chestiunea rămânea ca o sarcină istorică nu prea îndepărtată.

Alegerea lui Cuza a produs o cotitură în relațiile dintre Principate și Poartă. Demnitatea a luat locul slugărniciei și străduințele pentru dobândirea neatârnării, umilințelor.

[1] R.V. Bossy, *Agenția diplomatică a României la Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 45, n.

Măsurilor militare otomane, Principatele Unite le-a răspuns cu îndrăzneală în 1859, arătându-se gata de luptă. Pe plan diplomatic, domnitorul și sfătuitorii săi au căutat să schimbe natura legăturilor româno-otomane. Ceremoniile de investitură au fost minimalizate în toamna lui 1859. Tendința spre neatârnare față de Poartă s-a manifestat și când Negri cerea domnitorului să nu supună Porții „ceea ce este în propriile sale atribuțiuni"[1].

Apărarea fermă a autonomiei țării a caracterizat noile relații româno-otomane. Încălcările țărmului muntean al Dunării nu au fost îngăduite și, totodată, Principatele Unite n-au admis includerea celor două țări în prevederile unui nou tratat comercial dintre Poartă și puteri. Vizita din 1860 a lui Alexandru Ioan Cuza la Constantinopol a indicat noul stadiu al legăturilor româno-otomane. Rupând cu tradiția umilitoare a predecesorilor, noul domnitor n-a cedat presiunilor și a amânat mai bine de un an vizita sa la sultan. Găzduit la palatul Emirgian, vizitat de ambasadori și de ministrul de Externe al Imperiului otoman, a fost condus de vizir și primit ca un suveran de sultan. Reîntors în țară, el aprecia călătoria drept „o simplă vizită de curtoazie"[2], pentru a sublinia caracterul formal al vasalității țării.

Principatele au emis față de Poartă legitime revendicări de teritorii. S-a obținut o ieșire la Mare, pe Dunăre, neapărat necesară dezvoltării activității comerciale românești; astfel, în urma acțiunii diplomatice a Principatelor, Comisia Europeană a hotărât, la 15/27 mai 1861, ca talvegul brațului Chilia să devină linie de hotar. Principatele Unite, luând atitudine față de violarea repetată a frontierei dunărene de către diferite bande otomane și chiar de către soldații Porții, au revendicat totodată restituirea unui însemnat număr de insule dintre Rusciuk și Vidin, ocupate abuziv în timpul căimăcămiei lui Alexandru Ghica. În vara anului 1860, o intervenție oficială pentru retrocedarea celor 40 de insule a determinat Poarta să făgăduiască numirea unei comisii, dar problema delimitării și aceea a violării frontierei nu fusese rezolvată nici până în preajma anului 1877.

Principatele Unite au depus străduințe pentru a stabili relații diplomatice directe cu puterile, eludând intermediul Curții suzerane, ceea ce reprezenta afirmarea unei poziții neatârnare. S-a încercat să se înființeze agenții diplomatice în diferite capitale europene. Ca urmare a acestei politici s-a creat, în toamna anului 1860, o agenție diplomatică oficioasă la Paris, al cărei titular a fost numit Ioan (Iancu) Alecsandri. Această agenție a jucat un rol important în acțiunile diplomatice ale tânărului stat național român. Principatele Unite au căutat să încheie convenții cu conținut administrativ, telegrafice, de extrădare, judiciare etc. Totodată, s-a ținut să nu se țină seama de tratatele comerciale ale Porții și să se stabilească tarife vamale independente, folosindu-se orice prilej pentru negocieri directe. Cuza a anulat, în aprilie 1859, convenția telegrafică austro-turcă, pe care caimacamul Vogoridi acceptase s-o aplice. Spre sfârșitul anului 1860 erau în curs negocieri pentru încheierea unei înțelegeri telegrafice cu Austria; în 1862 s-a încheiat o

[1] A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, Iași, 1903, p. 187.

[2] „Monitorul oficial al Țării Românești", nr. 247 din 18 octombrie 1860, p. 1206.

astfel de înțelegere. Tot în acești ani s-a încheiat o convenție telegrafică directă cu Rusia. Aranjamentul s-a făcut la 3/15 decembrie 1860, dar a fost completat prin noi negocieri în 1861. El a intrat în vigoare după schimbarea instrumentelor de ratificare, care a avut loc la 1/13 februarie 1862[1]. În afara convențiilor telegrafice, Principatele au purtat negocieri pentru încheierea unei convenții de extrădare cu Serbia și altora cu Rusia și Austria, iar cu Austria s-a mai negociat o convenție pentru executarea sentințelor pronunțate de tribunalele românești împotriva supușilor austrieci. Pașapoartele au constituit o altă problemă care a trebuit s-o rezolve diplomația statului român după îndoita alegere. Imperiile habsburgic și otoman se împotriveau cu înverșunare folosirii titulaturii Principatelor Unite pe pașapoartele celor două țări. Principatele au adoptat o atitudine intransigentă în această chestiune; când pașalele dunărene nu primeau pașapoartele române, Poarta era amenințată cu interzicerea accesului în țară a pasagerilor deținători ai pașapoartelor otomane.

Potrivit intereselor economiei naționale și pentru a-și afirma atribute de suveranitate, Principatele au încercat să bată monedă și să emită o decorație națională. Chestiunea monedei a fost discutată în februarie 1859 de V. Alecsandri cu Napoleon al III-lea, căruia apoi i-a scris și Cuza, în august 1859, informându-l asupra negocierilor purtate cu unii capitaliști francezi pentru baterea de monede românești. La 23 iunie/5 iulie 1859, Vasile Boerescu ridica problema emiterii unei monede naționale în Adunarea Țării Românești. Proiectul monedei naționale, al *romanatului*, a fost adoptat de Comisia Centrală în vara anului 1860. Unul dintre membrii Comisiei aprecia hotărârea „drept un act de mare suveranitate națională". Deși votat, proiectul de lege n-a fost însă tradus în viață[2].

Încă din primele luni ale anului 1859, V. Alecsandri ceruse lui Napoleon al III-lea să autorizeze pe francezi „să poată primi și purta decorațiile ordinului ce prințul Cuza are de gând a institui"[3], iar peste câteva luni poetul moldovean propunea să se înființeze o decorație națională numită „Ordinul jerbei de aur". O nouă tentativă din 1861 nu a obținut succes, ambasadorul Franței la Constantinopol sfătuind amânarea.

Politica externă a Principatelor Unite a înregistrat în anii 1859–1861 un șir de succese. Unirea a fost desăvârșită, autonomia întărită și, totodată, se pregătea viitoarea neatârnare. Statul național român se consolida.

De la desăvârșirea unificării politico-administrative la formarea guvernului Kogălniceanu. La 24 ianuarie/5 februarie 1862, Alexandru Ioan Cuza a deschis Adunarea României, deputații munteni și moldoveni strângându-se laolaltă. Cu două zile înainte, domnitorul a format cel dintâi guvern al României, încredințat conservatorului Barbu Catargiu, adversar al împroprietăririi țăranilor și al lărgirii dreptului de vot. În decizia

[1] Dan Berindei, *Un moment din legăturile româno-ruse în timpul lui Cuza Vodă. „Aranjamentul" telegrafic din 1860*, în „Analele româno-sovietice", seria istorie, 1959, 1–2, p. 76–81.

[2] Emil Vârtosu, *Romanatul, moneta lui Cuza Vodă. 1859–1864. Documente inedite*, București, 1941.

[3] V. Alecsandri, *Proza*, ediție îngrijită de G.C. Nicolescu, București, 1966, p. 580.

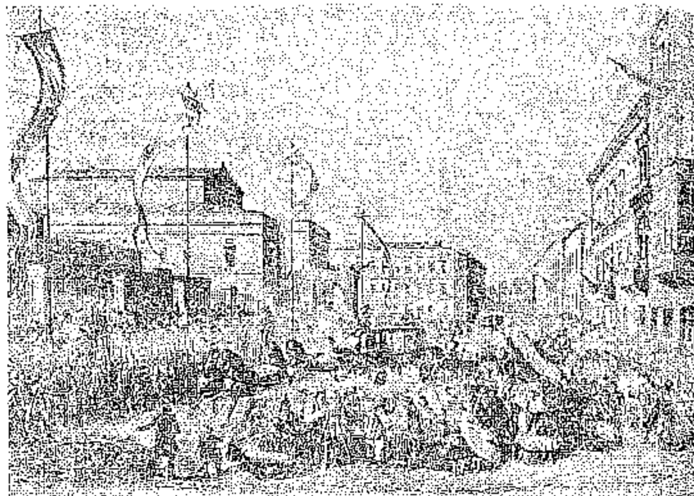

Fig. 212 Alexandru Ioan Cuza mergând la deschiderea Adunării României (1862).

sa, Alexandru Ioan Cuza ținuse seama de faptul că majoritatea în Adunarea cea nouă era deținută de conservatori și voise să menajeze susceptibilitățile unora dintre puteri. În vara anului 1861, când se formase guvernul moderat conservator Dimitrie Ghica, domnitorul asigurase că nu era vorba decât de „un joc politic", dar acum încredințarea primului guvern unificat în mâinile partidei vechi a fost dezaprobată de toate grupările progresiste.

La 24 ianuarie/5 februarie 1862 în București, aflat „într-o mișcare extraordinară", au avut loc manifestații. Domnitorul a fost salutat de mii de oameni cu urale entuziaste, dar nu și noul său guvern, supus huiduielilor. Starea de agitație a depășit limitele orașului. Câteva mii de țărani, sub conducerea lui Mircea Mălăeru, venind mai ales din județele Ilfov și Prahova, la chemarea fruntașilor liberali-radicali, s-au îndreptat spre București, pentru a fi prezenți în oraș în zilele în care avea să se formeze primul guvern al Principatelor Unite și să deschidă Adunarea României. Apropiata luare în dezbatere a problemei agrare a motivat pe țărani în deplasarea lor. Depășind intențiile liberalilor-radicali, care nu doriseră o răscoală, ci doar o manifestație prin care domnitorul să fie determinat să le încredințeze formarea guvernului, țăranii au trecut la acțiuni violente. Un subprefect a fost bătut, arendașii au fost atacați, luându-li-se armele și cetele de țărani au înaintat spre București. Armata le-a fost trimisă în cale. La Afumați au fost arestați 160 de oameni din ceata

principală condusă de Mălăeru. În zilele următoare a urmat o acțiune de reprimare, numeroase maltratări și arestări. Sute de țărani au fost întemnițați la Văcărești, unde unii dintre ei au și murit. Procesul început în septembrie 1862 avea să se termine în primăvara anului 1863. La putere nemaifiind conservatorii, sentințele au fost mai ușoare. În 1864, Mircea Mălăeru era liber și acționa din nou pentru îmbunătățirea stării țăranilor.

Fig. 213 Barbu Catargiu.

Deși momentul decisiv, în care unificarea a fost acceptată de puterea suverană și de puterile garante, a fost poluat prin frământări și agitații, procesul de formare a statului național a intrat într-o nouă și hotărâtoare etapă. Toate piedicile care mai stăteau în calea deplinei unificări a celor două țări urmau să fie grabnic înlăturate, constituindu-se un singur stat, cu un guvern, o administrație și o adunare. Unificarea administrativă în întregul aparat de stat, pentru care erau create condițiile, nu reprezenta, însă, în noua etapă istorică ce se deschidea, decât prima parte a unui vast program. Timp de trei ani, nedesăvârșirea Unirii stânjenise dezvoltarea luptei pentru restructurarea multilaterală a statului. Bazele electorale restrictive stabilite de Convenție, asigurând conservatorilor dominarea Adunărilor, le îngăduiseră să împiedice o radicală reorganizare a statului. În consecință, odată cu formarea statului unit, se impunea reașezarea lui pe noi baze, corespunzătoare stadiului de dezvoltare a societății, intensificarea procesului de dotare cu instituții moderne și, mai ales, rezolvarea problemei agrare. Vădită mai era și necesitatea de a adopta un regim electoral larg, prin care să fie substanțial extinsă baza electorală.

Evitând imediata luare în dezbatere a chestiunii rurale, guvernul Barbu Catargiu a trecut la adoptarea unor măsuri de organizare a statului acum unificat. Printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri din 26 ianuarie/7 februarie, departamentele fostului guvern din Moldova au fost desființate, fiind înlocuite, în mod provizoriu, prin directorate. Legile fiscale au fost unificate, s-a extins legea procurorilor în Moldova, s-a strămutat reședința județului Râmnicu-Sărat din Focșani la Râmnicu-Sărat, „Monitorul Oficial al Moldovei" a fost desființat, fiind înlocuit printr-o „Foaie de publicațiuni oficiale" etc. Străduințele pentru a se obține consacrarea oficială a numelui de *România* n-au fost însă încununate de succes, datorită opoziției Austriei, care vedea în noua titulatură primejdia pierderii teritoriilor din imperiu locuite majoritar de români. Procesul de unificare sub semnul unei centralizări uneori excesive și lipsa de grijă a guvernanților conservatori pentru Moldova și, îndeosebi, pentru fosta capitală Iași a adus nemulțumiri la nord de Milcov, producându-se chiar unele manifestații separatiste, ațâțate de elemente reacționare. În

Fig. 214 Constantin Brăiloiu.

urma acestei situații, Kogălniceanu a propus o serie de măsuri menite să ajute la propășirea orașului Iași.

Deși stăpâni pe putere, conservatorii au întârziat să aducă în dezbatere legea rurală până în vară. Ei au căutat să-și consolideze în prealabil pozițiile. În locul Comisiei Centrale — desființată la 14/26 februarie 1862 — guvernul a impus, cu ajutorul majorității reacționare din Adunare, instituirea unui comitet legislativ provizoriu, aspru criticat de deputații liberali. Prin acest comitet, alcătuit din miniștrii și din membrii numiți de majoritatea Adunării, conservatorii plănuiseră să paralizeze inițiativele înnoitoare ale adversarilor lor. Pe de altă parte, partida „trecutului" a impus în Adunare un regulament ce-i era favorabil și a ocupat toate locurile din biroul acesteia. Când câțiva deputați liberali-radicali au încercat să ia apărarea țăranilor întemnițați în timpul mișcării lui Mircea Mălăeru, majoritatea a trecut la ordinea de zi, ceea ce însemna înlăturarea dezbaterii acestei chestiuni, iar la 23 martie/4 aprilie aceeași majoritate a votat modificarea legii presei într-un sens restrictiv. Anunțând adoptarea acestei legi, foaia liberal-radicală „Românul" a apărut îndoliată. Împotrivindu-se politicii conservatoare, liberalii-radicali și liberalii-democrați continuau să militeze pentru schimbarea legii electorale. Ei căutau să obțină o bază electorală mai largă, care să le îngăduie să preia puterea și să rezolve problema rurală prin împroprietărire în conformitate cu prevederile din programele lor. Kogălniceanu aprecia reforma electorală ca fiind „cea mai necesară", iar un deputat, Dimitrie Miclescu, demisiona, arătând că legea rurală nu se putea rezolva temeinic decât de către un corp legislativ reprezentând întreg poporul și nu o singură clasă. În foaia radicală „Românul", Winterhalder cerea drepturi electorale pentru toți românii în vârstă de 21 de ani, plătind contribuția anuală de 100 lei, un singur colegiu și dreptul de a fi aleși toți cei ce știau să scrie și să citească. Foile progresiste „Țăranul român" și „Tribuna" militau în același sens. Interesați să rezolve problema agrară cu baza electorală restrânsă fixată de Convenție, conservatorii s-au împotrivit categoric acestei cerințe de reformă electorală.

Într-o atmosferă politică agitată — conservatorii acreditând teza unei stări anarhice, sintetizată în formula lui Barbu Catargiu că „vasul ia apă din toate părțile"[1] — guvernul a adus legea rurală în dezbaterea Adunării. Proiectul de lege elaborat în 1860 de majoritatea Comisiei Centrale și amendat de Adunarea Moldovei din 1861 a constituit punctul de plecare al dezbaterii. El se întemeia pe statornicirea așa-ziselor „învoielilor libere", pe

[1] *Protocoalele Ședințelor Adunării legislative. 1861–1862*, ședința din 22 mai 1862, p. 5.

organizarea comunelor și pe autorizarea vinderii și închirierii către țărani a unor loturi pe moșiile statului sau ale așezămintelor publice. Prin proiect, era respinsă împroprietărirea, acceptându-se doar desființarea obligațiilor de clacă. La rândul lor, deputații minorității liberale au întocmit un contraproiect prin care, nerenunțând la principiul împroprietăririi, au căutat să obțină o soluție pe o bază tranzacțională cu majoritatea conservatoare.

În jurul legii rurale s-a dat o aprigă luptă parlamentară între cele două tabere. Singur orator de vază — luptând cu talentul oratoric al lui Barbu Catargiu, nesprijinit de fruntașii liberalilor-radicali munteni, demisionați încă din luna martie, pentru că majoritatea îi împiedicase să-și dezvolte intervențiile în favoarea țăranilor arestați în ianuarie 1862 —, Kogălniceanu a dat una din cele mai frumoase bătălii parlamentare ale vieții sale politice. La 25 mai/6 iunie, deschizând, prin discursul său, focul dezbaterilor, el a proclamat îmbunătățirea soartei țăranilor drept „însăși temelia naționalității". „Suntem în mijlocul luptei — mai adăuga el —, lupta între trecut și viitor, lupta între societatea veche și societatea modernă". Criticând proiectul guvernamental, cerea — dându-și seama că minoritatea nu-și putea impune punctul de vedere — o nouă amânare a dezbaterii pentru studierea temeinică a problemei deosebit de complexe. Dând exemplu felul în care problema rurală se soluționase în imperiile vecine, se arăta favorabil menținerii marii proprietăți, dar susținea, totodată, dreptul de împroprietărire a țăranilor, arătând că prin adoptarea proiectului majorității s-ar da țăranilor „libertatea...paserilor care se gonesc de pe un copac plin de fructe pe un copac cu crengile goale".

În ședința următoare, de la 29 mai/10 iunie, Grigore Cuza, vechi luptător pentru progres, a venit în ajutorul lui Kogălniceanu, acuzând pe conservatori că intenționau să-i transforme pe țărani în nomazi. Fruntașii dreptei, Grigore Sturdza, Dimitrie Ghica, Al. Moruzi și Apostol Arsache, au contraatacat punctul de vedere susținut de minoritate, împotrivindu-se împroprietăririi, iar liberalul-moderat Apostoleanu a sprijinit poziția lui Kogălniceanu. La sfârșitul ședinței, după conservatorul C.N. Brăiloiu a luat cuvântul Barbu Catargiu, care a caracterizat discursul lui Kogălniceanu „o chimeră ciudată, paradoxală, o chimeră cu capul de porumbiță", susținând apoi, fără să ezite, că se împotrivea împroprietăririi, deoarece „o nație nu trăiește prin milostenie". La 1/13 iunie, Kogălniceanu răspundea celor trei prinți și celor trei miniștri care-l înfruntaseră, reafirmându-și cu energie punctul de vedere, definind claca drept un vestigiu al feudalismului, o „muncă silită" și nu o chirie, cum susțineau conservatorii. În încheiere, el a cerut formarea proprietății individuale țărănești, descriind-o drept necesară pentru menținerea moșierimii însăși. La 2/14, 4/16, 5/17 și 6/18 iunie, dezbaterile au continuat. Kogălniceanu a depus contraproiectul minorității, prin care se prevedea împroprietărirea, pe care majoritatea l-a respins cu 48 contra 32 de voturi. În fața refuzului conservatorilor, fruntașii liberali au renunțat să mai ia cuvântul, lăsând câmp liber perorațiilor adversarilor lor.

Poziția conservatorilor a stârnit comentarii și agitații în opinia publică a vremii. Presa progresistă a luat poziție împotriva proiectului guvernamental. Într-un lung articol, „Românul" — care elogia necontenit discursurile lui Kogălniceanu — a luat atitudine

la 4–5/16–17 iunie 1862 în favoarea „împroprietăririi desăvârșite a țăranilor pe pogoanele legiuite", cerând să nu se ia nici o hotărâre contrară fără prealabila consultare a voinței țăranilor. Totodată, apelând din nou la sprijinul mulțimilor bucureștene, liberalii-radicali căutau să determine înlăturarea guvernului. În acest scop, ei au convocat o mare întrunire pe câmpia Filaretului pentru ziua de 11/23 iunie 1862.

Chestiunea întrunirii de la Filaret a fost adusă în discuția Adunării la 8/20 iunie 1862. Catargiu i-a anunțat interzicerea. În întreaga țară nemulțumirile erau deosebit de vii. Nu numai țărănimea era nemulțumită de nerezolvarea problemelor ei, dar și majoritatea orășenimii era opusă guvernului conservator, acesta aflându-se într-o situație de nesusținut. Simțindu-se amenințată din toate părțile, majoritatea a votat o moțiune potrivnică întrunirii proiectate. Ieșind de la Adunare, primul ministru a fost însă împușcat, pe când — cu prefectul de poliție Bibescu lângă el — trecea pe sub clopotnița Mitropoliei. Făptuitorul n-a fost niciodată dovedit. Fruntașii radicali I.C. Brătianu și C.A. Rosetti au fost temporar arestați. Neexistând vreo dovadă a culpabilității lor, au trebuit să fie puși în libertate. Asasinul ar fi putut fi vreun partizan mai exaltat al stângii, dar, totodată, a existat ipoteza unui amestec al domnitorului. Oricum, în situația tensionată care se crease, Apostol Arsache, care preluase conducerea guvernului, a obținut puteri discreționare de la majoritatea Adunării, îngrozită de moartea lui Barbu Catargiu. La 11/23 iunie, aceeași majoritate a adoptat, cu 62 contra 35 de voturi, proiectul legii rurale conservator, prin care țărănimea nu primea decât $1^1/_2$–3 pogoane de fiecare familie de țărani pentru vatra comunei. Noua lege n-ar fi putut fi însă aplicată decât cu forța, deci, în condițiile date, era inaplicabilă. De altfel, ea nu corespundea nici intențiilor pe care le avea Alexandru Ioan Cuza față de țărănime și el avea să-i refuze promulgarea.

Moartea lui Catargiu și atmosfera de ostilitate pe care o întâlneau în întreaga țară au determinat pe conservatori să bată în retragere. Deși aveau puteri discreționare și legea rurală, în varianta lor, fusese votată, ei și-au dat seama că traducerea în viață a măsurilor pe care le preconizau ar fi însemnat provocarea unei mari răscoale țărănești. Neputându-și îndeplini mai departe programul de guvernare sau riscurile de îndeplinire fiind prea mari și lovindu-se de ostilitatea domnitorului, decis să înceteze colaborarea cu ei, conservatorii s-au hotărât la retragere. Eșuase încercarea reprezentanților moșierimii conservatoare de a rezolva problema agrară în interesul exclusiv al acesteia. Sintetizând situația conservatorilor, un consul străin scria la 9/21 iunie 1862: „Moartea lui Catargiu a răpit partidului boierilor principala lui forță. Lăcomia pe care au arătat-o pentru jaf i-a scoborât în ochii întregii țări"[1].

Alexandru Ioan Cuza a înlăturat guvernul conservator. Bolintineanu scria că domnitorul l-a zdrobit „cu piciorul"[2]. După încercarea, probabil neinsistentă, din partea lui Cuza de a forma un nou guvern, întemeiat tot pe majoritatea conservatoare a Adunării sub conducerea lui Lascăr Catargiu sau a lui Dimitrie Ghica, puterea a fost încredințată,

[1] T.W.Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, București, 1944, p. 435.

[2] D. Bolintineanu, *op. cit.*, 1, p. 60.

la 23 iunie/5 iulie, moderatului N. Kretzulescu. În aceeași zi, Adunarea era închisă, mesajul domnesc prevestind nesancționarea legii rurale. Anul de conlucrare cu partida conservatoare convinsese pe domnitor asupra neputinței reorganizării țării pe noi baze cu sprijinul dreptei. Alexandru Ioan Cuza a preferat să revină la „calea de mijloc" a unui guvern moderat. Totodată, a început să se arate preocupat de eventuala întărire a acestei căi prin obținerea domniei personale. Formarea guvernului Kretzulescu a mai însemnat însă și amânarea rezolvării chestiunii agrare. Legea votată de majoritatea reacționară a Adunării a fost respinsă de domnitor. Noul guvern moderat, în condițiile politice date, a evitat să repună în dezbatere problema agrară, dar a avut, cu toate acestea, vădite silințe pe linia progresului.

Fig. 215 Nicolae Kretzulescu.

Din primele zile ale activității sale, guvernul Kretzulescu a accelerat procesul de reorganizare a țării. Totodată, a luat măsuri pentru desăvârșirea și mai departe a unificării administrative și instituționale. A fost decisă administrarea în regie a poștelor din Țara Românească, ca și din Moldova; s-au desființat directoratele Ministerelor de Interne și de Justiție pe data de 31 iulie/12 august 1862; s-a mutat școala militară din Iași, unificându-se cu cea din București; s-a înființat Direcția centrală a poștelor pentru întreaga țară; s-au numit membrii comisiei pentru unificarea legilor; s-a desființat, începând de la 15/27 august, Directoratul statistic din Iași; s-a introdus în Țara Românească sistemul penitenciar din Moldova și s-au unificat serviciile sanitare ale celor două țări. Tot în 1862 s-a înființat, la București, Direcția Generală a Arhivelor Statului.

Măsurile de unificare se îmbinau cu dezvoltarea operei de reașezare a țării. S-au reorganizat departamentele ministeriale, s-au promulgat legile pentru construirea căilor ferate, votate de Adunare; s-a constituit Consiliul Superior al Instrucțiunii Publice; a fost adoptat un regulament de navigație; s-a organizat corpul inginerilor civili; s-au luat măsuri pentru exploatarea sistematică a pădurilor, pentru înființarea de pepiniere pe domeniile statului și pentru reorganizarea Școlii de Silvicultură. Totodată, s-au depus străduințe pentru a se înlătura corupția din justiție și din administrația publică. Noul guvern a adoptat și o atitudine mai fermă în chestiunea mănăstirilor închinate, anunțând arendarea moșiilor mănăstirești de orice categorie.

În timpul acesta, pe plan internațional, se întocmeau proiecte de eliberare a popoarelor asuprite din centrul și sud-estul Europei. În Principate au apărut emisari ai cercurilor revoluționare, între alții mazzinianul Marc Antonio Canini. Revoluționarii italieni, unguri și polonezi agitau ideea eliberării. Se vorbea insistent de un nou război menit să ajute

popoarele europene asuprite să se elibereze și să se constituie în state unitare și neatârnate. Din Italia, fratele lui Vasile Mălinescu scria, la 30 mai/11 iunie 1862, că revoluționarii maghiari refugiați acolo așteptau începerea războiului și că aspirau la o alianță cu românii. „Românul" a publicat, în tot timpul verii și toamnei anului 1862, știri referitoare la Garibaldi — care încercase să elibereze Roma — și C.A. Rosetti saluta în erou pe un „purtător al sfântului stindard al independenței și unității naționale"[1]. Tot în aceeași vreme, opinia publică progresistă din Principate se interesa de evenimentele din Serbia și Muntenegru și, implicit, de dobândirea neatârnării față de Poartă. Nădejdea dobândirii prin luptă a independenței provoca critici la adresa guvernului pentru insuficientele sale străduințe în domeniul pregătirii militare a țării, în momentul când „Europa a intrat în timpul faptelor"[2].

Ca și în 1861, liberalii de stânga se arătau preocupați în mod dominant de problema electorală, înmulțirea numărului alegătorilor urmând să le asigure dobândirea conducerii politice a țării și temeiurile necesare pentru realizarea programului lor de înnoiri. Guvernul Kretzulescu a închis grabnic dosarul uciderii lui Barbu Catargiu, pricină pentru care unii dintre fruntașii liberalilor radicali fuseseră arestați în timpul ministeriatului lui Apostol Arsache și, totodată, a grăbit încheierea instrucției judiciare privind mișcarea lui Mircea Mălaeru, scoțând din cauză cea mai mare parte a celor învinuiți. Între guvern și stânga Adunării s-au stabilit, pentru câteva luni, relații prietenești. „Românul" declara chiar, la 1/13 august, ca „timpul criticilor a trecut pentru noi". Dar apoi, spre toamnă, s-au remarcat semnele neînțelegerilor. La început, liberalii-radicali primiseră cu satisfacție înlocuirea guvernului conservator cu cel liberal-moderat, nădăjduind într-o apropiată reluare a colaborării lor cu domnitorul. Dar în cursul verii anului 1862 se vădise că Alexandru Ioan Cuza nu intenționa să facă apel la ei, păstrând la conducere pe Kretzulescu.

Unele lipsuri ale guvernului au oferit pretextul declanșării acțiunii de opoziție a liberalilor-radicali, care nu voiau ca realizarea programului de reforme să aibă loc fără ei, se temeau de o înfăptuire a planurilor de domnie personală și voiau să preia guvernul. Totodată, domnitorul și guvernul n-au încercat o apropiere de ei, ceea ce a accentuat starea de tensiune politică. A început să se reproșeze guvernului lipsa de pregătire militară a țării, întârzierea secularizării, starea șoselelor, rătăcirea unor liste de împrumut, întârzierile în plata profesorilor etc. I.G. Valentineanu și alți câțiva au fost arestați ca agitatori ai tineretului în legătură cu întârzierea secularizării și apoi au început procesele de presă. Comentând izgonirea regelui Otton de pe tronul Greciei, „Românul" declara — dând un indirect preaviz domnitorului — că „orice națiune are dreptul d-a goni pe regii săi fără ca nici o putere străină să se poată amesteca"[3]. De pe aceeași poziție, C.D. Aricescu a publicat oda *La Grecia*, iar I.C. Fundescu a susținut, prin versurile sale, că un rege

[1] „Românul", VI, nr. 242 din 30 august 1862, p. 803.
[2] *Ibidem*, nr. 213 din 1 august 1862, p. 661.
[3] *Ibidem*, nr. 291 din 18 octombrie 1862, p. 955.

slab trebuie să se retragă și să dea locul altuia. Drept urmare, girantul responsabil al „Românului" și Aricescu au fost condamnați — fiecare — la câteva luni de închisoare.

În ultimele luni ale anului 1862, relațiile dintre puterea executivă și partidele politice au fost încordate. Conservatorii se temeau de o nouă lege electorală și, mai ales, de o reformă rurală contrară proiectului pe care-l votaseră, iar liberalii-radicali erau iritați mai ales de nechemarea lor la guvernare. Alexandru Ioan Cuza, arăta în mod just Bolintineanu, „disprețuia pe boieri", dar, în același timp, nu mai voia să colaboreze cu fruntașii stângii, voia să păstreze singur conducerea mișcării înnoitoare, fiind convins că soluțiile sale erau singurele posibile în condițiile interne și externe în care se afla atunci țara. Însuși domnitorul declara consulului austriac că intenționa să se ferească a cădea în brațele așa-zisului partid revoluționar, de care, după o înfrângere a conservatorilor, nu s-ar mai fi putut desface cu înlesnire. Cam tot în acea vreme, Alexandru Ioan Cuza întreba pe consulul Franței dacă nu ar fi fost oportună utilizarea puterilor discreționare acordate puterii executive de către Adunare după moartea lui Catargiu. Se vor remarca curând oarecare tendințe de apropiere între domnitor și micul grup din Adunare al liberalului-democrat M. Kogălniceanu, explicate mai ales prin importanța majoră acordată atât de domnitor, cât și de Kogălniceanu problemei agrare.

La 4/16 noiembrie s-a deschis sesiunea extraordinară a Adunării în vederea discutării bugetului. Alexandru Cantacuzino, ministrul de Finanțe, declara țara „în plină dezordine financiară". Pentru studierea proiectului de buget și a noilor măsuri financiare preconizate de guvern, s-a numit o comisie de 15 deputați, în care intrau numai reprezentanți ai conservatorilor, cu excepția lui M. Kogălniceanu și a lui D. Brătianu. Guvernul a mai adus în discuție un număr de proiecte de legi: proiectul de lege pentru incompatibilitatea mandatului de deputat cu funcțiile publice, proiectul de lege contra „atrupamentelor", proiectul de lege asupra recrutării etc. Lucrările Adunării înaintau greu. De la 2/14 decembrie, sesiunea extraordinară s-a continuat prin sesiunea ordinară. În biroul Adunării au fost aleși acum fruntași ai conservatorilor și ai moderaților, ostili guvernului; liberalii-radicali, ca și liberalii-democrați n-au obținut nici un loc; totuși la 4/16 decembrie, când s-a ales comisia de răspuns la mesaj, au intrat în compoziția acesteia câțiva reprezentanți ai stângii.

Spre sfârșitul toamnei lui 1862, Principatele Unite au fost confruntate cu o situație gravă. Prin teritoriul Principatelor a fost trecut un masiv transport de arme și muniții — 500 de căruțe — dinspre granița rusă, destinat principatului Serbiei. Manifestând dibăcie și demnitate, nedând curs protestelor reprezentanților consulari ai puterilor garante, Cuza a asigurat trecerea armelor destinate unui stat prieten, care urmărea, ca și România, dobândirea, într-un viitor apropiat, a independenței. Principele Mihail Obrenovici a dăruit domnitorului român o sabie purtând inscripția: „Amico certo in re incerta"[1].

[1] Vezi detalii în C.C. Giurescu, *Tranzitul armelor sârbești prin România sub Cuza Vodă (1862)*, în RSI 1, 1965, p. 53–65.

La sfârșitul anului 1862 Adunarea a trecut la discutarea bugetului și a noului regim fiscal, discuțiile începând la 18/30 decembrie cu problema veniturilor. S-au dezbătut legea contribuției personale și cea a patentelor, ca și o lege de impunere a lefurilor și a pensiilor, în vederea sporirii fondului acestora. Discuțiile au devenit însă ascuțite la 22 decembrie 1862/3 ianuarie 1863, când întreaga opoziție a cerut trecerea în buget a veniturilor mănăstirilor închinate. La 13/25 noiembrie, guvernul hotărâse strângerea veniturilor mănăstirilor închinate în Casa Statului, dar trecerea în buget ar fi echivalat cu secularizarea, ceea ce ar fi fost imprudent, dată fiind situația existentă atunci pe plan extern. Opoziția a folosit secularizarea ca armă pentru înlăturarea guvernului. De asemenea, tot acum s-a cristalizat *monstruoasa coaliție*, alianță a conservatorilor cu unele grupări liberale, inclusiv cu radicalii. Dacă ostilitatea față de guvern și chiar față de domnitor îi unea pe opozanți, în schimb, în problema agrară interesele noilor aliați nu erau identice, întrucât, în timp ce conservatorii nu acceptau să se dea țăranilor decât cel mult lotul minimal de pământ prevăzut pentru clăcașii fără vite, grupările liberale, inclusiv liberal-radicalii din *monstruoasa coaliție*, se pronunțau pentru împroprietărirea pe pământul așa-zis legiuit (cel efectiv lucrat de țărani în temeiul Regulamentului organic).

N. Kretzulescu a adus în guvern, ca ministru al Cultelor și Instrucțiunii, pe Christian Tell, pașoptist, liberal-democrat, acum însă apropiat ca vederi de liberalii-moderați. Domnitor, guvern și Adunare așteptau încordați desfășurarea evenimentelor. Conservatorii se pregăteau de atac, domnitorul și guvernul erau din ce în ce mai preocupați de întărirea poziției lor, prin obținerea unor puteri speciale, iar stânga din Adunare, deși ostilă guvernului, era încă nehotărâtă. Ea ar fi voit să preia conducerea guvernului, dar nu să înlesnească formarea unui guvern de către dreapta. De aceea votase alături de conservatori propunerea referitoare la secularizare, dar căutase totuși în discuțiile privitoare la buget să apere guvernul de atacurile răuvoitoare ale dreptei și-i adresase chiar acestuia, prin „Românul", un apel la conlucrare. Dar apoi, începând din primele luni ale anului 1863, *monstruoasa coaliție* a prins contururi concrete. Între sprijinitorii lui Alexandru Ioan Cuza și liberalii-radicali s-a produs o ruptură determinată de lupta pentru conducere.

La 1/13 ianuarie 1863, domnitorul declara că, după uciderea lui Barbu Catargiu, luase el însuși „cârma guvernului". La rândul său, radicalul „Românul" a început să publice știri politice europene, pe care le utiliza pentru a face paralele cu situația din Principate. În legătură cu evenimentele interne din Prusia, se remarca că un guvern nu putea fi atât de „simplu" încât să creadă că putea împlini impozite nevotate de Adunare și că regele Prusiei „va fi destul de înțelept spre a nu începe lupta". Aluzia la Alexandru Ioan Cuza era directă. Planurile domnitorului au devenit între timp de notorietate în cercurile politice și diplomatice. Încă de la 26 decembrie 1862/7 ianuarie 1863, internunțiul austriac de la Constantinopol se arăta îngrijorat de dorința lui Cuza de a institui domnia personală, iar, peste câteva zile, consulul Franței din București raporta la Paris bănuiala sa privind planurile domnitorului de a da o lovitură de stat. Câteva săptămâni mai târziu, în preziua reîntrunirii Adunării, Baligot de Beyne, șeful cabinetului domnesc, scria lui Ioan

Alecsandri, agentul diplomatic român la Paris, că dizolvarea acesteia părea inevitabilă și că se impuneau „măsuri extraordinare".

La redeschiderea Adunării, lupta a reînceput. Radicalul moldovean Panu învinuia guvernul de a fi neconstituțional, iar conservatorul Gheorghe Știrbei acuza puterea executivă că manevra armata în jurul Adunării. Răspunzând, miniștrii Chr. Tell și I.Em. Florescu au susținut dreptul domnului de *a guverna*, nu numai pe acela de *a domni*; cei dintâi acuzau majoritatea că uneltește, alcătuind programe ce cuprindeau un guvern provizoriu și redactând liste de proscripțiune. La 22 ianuarie/3 februarie 1863 s-a adus în discuție răspunsul la mesaj. Proiectul moderat al majorității comisiei, alcătuit din câțiva conservatori de centru, apropiați de domnitor, a fost respins. Majoritatea Adunării se arăta mai interesată de amplul amendament alcătuit de Anastase Panu. În acest document, învinuirile depășeau guvernul; ele erau adresate, într-o formă ușor voalată, însuși domnitorului. Se imputau, printre altele, călcarea principiilor guvernării constituționale, apelul la puterile străine pentru o nouă lege electorală, ca și dezordinea finanțelor. Amendamentul avea 32 de susținători, luați din stânga, dar și din partea dreaptă a Adunării: I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, An. Panu, Șt. Golescu semnau alături de G. Știrbei, I. Ghica, Gr. Sturdza, Ap. Arsache și D. Ghica. Înțelegerile tactice pe care le făcuseră în ultimii ani cele două mari grupări politice se transformaseră acum într-o alianță. *Monstruoasa coaliție* era în ființă.

Au rămas în afara acestei coaliții politice, sprijinind pe Cuza, liberalii moderați conduși de N. Kretzulescu, care formau guvernul, grupul de liberali-democrați conduși de M. Kogălniceanu și unii moșieri conservatori moderați, printre care generalul I.Em. Florescu, Barbu Bellu și N. Catargiu; acestora li se vor alătura mai târziu alți câțiva reprezentanți ai marii boierimi moldovene, pe care-i întâlnim mai ales în Corpul ponderator din 1864. De asemenea, alianței din jurul domnitorului i s-au alăturat condiționat și o fracțiune a liberalilor-democrați, având în frunte pe Christian Tell, pe Cezar Bolliac și pe C.D. Aricescu, ultimii doi despărțindu-se de liberalii-radicali; mai pot fi menționați și tinerii profesori B.P. Hasdeu și Gr. Cobălcescu. Această fracțiune liberal-democrată se arăta gata să sprijine dobândirea de către Cuza, în mod temporar, a unor puteri sporite, în vederea lărgirii bazei electorale și a înfăptuirii reformei agrare. Fracțiunea liberal-democrată alăturată lui Alexandru Ioan Cuza va ieși din alianță când, după îndeplinirea reformelor principale, va constata prelungirea domniei personale.

Chestiunea agrară continua însă să fie problema dominantă. Dacă grupările conservatoare din *monstruoasa coaliție* căutau să asigure marilor latifundiari deplina proprietate a întregii suprafețe a moșiilor (sau doar cesiunea a unei părți neînsemnate), după desființarea servituților feudale, liberalii-radicali, deși partizani ai unei reforme în sensul preconizat încă din 1848, prevăzând o reală împroprietărire a țăranilor, se arătau neinsistenți în rezolvarea imediată a problemei agrare. Ei urmăreau, mai întâi, în alianță cu conservatorii, să înlăture primejdia — pentru ei — ca Al.I. Cuza să rezolve fără ei problemele fundamentale rămase încă în suspensie. La rândul lor, Cuza și grupările care-l susțineau doreau consolidarea puterii executive prin dobândirea de către domnitor a unor

atribuții mai largi și rezolvarea problemei agrare printr-o împroprietărire imediată. Ei voiau să facă această împroprietărire pentru a se lărgi posibilitățile de dezvoltare modernă a societății, dar și pentru fi evitate răscoale țărănești. Prezența unor elemente conservatoare și moderate în alianța din jurul domnitorului, limitând influența exercitată asupra acestuia de liberalii-democrați din sânul aceleiași alianțe, reprezenta un element de frână în rezolvarea și mai ales modalitatea de rezolvare a problemei agrare.

Formarea *monstruoasei coaliții* a întâmpinat unele greutăți în privința programului; dar pentru obiectivul imediat — răsturnarea guvernului — înțelegerea s-a stabilit cu înlesnire. Dar programul a ridicat probleme. G. Știrbei a declarat în Adunare că se ajunsese la „unirea partidelor" după conversații „multe". La o înțelegere deplină nu s-a ajuns însă niciodată, datorită numeroaselor divergențe de interese ale grupărilor componente ale coaliției, îndeosebi în jurul problemei agrare și a celei electorale. La începutul anului 1863, odată cu începutul luptei din Adunare, coaliția opoziționistă a repus în circulație ideea prințului străin, liberalii-radicali abandonând în această privință atitudinea pe care o avuseseră în 1861, când, prin petiția de la 11/23 iunie, susținuseră pe domnitor. Se punea în perspectivă, îndeosebi, candidatura ducelui de Leuchtenberg — rudă cu țarul Alexandru al II-lea — ori cea a prințului Napoleon — vărul lui Napoleon al III-lea. Față de propaganda coaliției, N. Kretzulescu a fost nevoit să trimită o circulară către prefecți, cerând arestarea și darea în judecată a celor ce încercau să strângă subscrieri pentru un prinț străin.

Dezbaterile asupra răspunsului la mesaj au fost deosebit de înverșunate. Ele au început la 5/17 februarie. În cursul discuțiilor s-au adus repetate acuzații puterii executive de a încerca să instituie domnia personală și s-a vânturat ideea prințului străin, ca și amenințarea refuzului de plată a impozitelor. La 9/21 februarie a intervenit în discuție Kogălniceanu. El s-a declarat pentru guvernul constituțional reprezentativ, afirmând că nu conspira „contra regimului constituțional". Dar, totodată, a combătut ideea prințului străin, pledând pentru rezolvarea problemei rurale și apărând pe domnitor. În încheiere, a cerut și el demisia guvernului. La 11/23 februarie, lua cuvântul Ion C. Brătianu, arătându-se cel puțin aparent conciliant, deoarece a cerut guvernului să intre „pe calea constituțională, pe calea națională". După votarea aliniatelor adresei, proiectul minorității comisiei care acuza pe domnitor a fost adoptat în total, la 18 februarie/2 martie, cu 50 de voturi, dar zeci de deputați s-au abținut de la vot, nefiind de acord cu atacarea domnitorului. La 21 februarie/5 martie, o delegație a Adunării, condusă de L. Catargiu, unul dintre fruntașii coaliției, a prezentat adresa. Alexandru Ioan Cuza a refuzat să-i asculte lectura și a transmis documentul lui N. Kretzulescu. Între timp, conflictul între domnitor și puterea legislativă devenise o problemă discutată pe plan internațional, căci, încă de la 14/26 februarie, reprezentanții puterilor garante de la Constantinopol încercaseră o zadarnică mediere. Izbucnirea insurecției din Polonia a creat o nouă greutate în rezolvarea complicatelor probleme politice ale Principatelor Unite. În timp ce guvernul se simțea dator să păstreze o neutralitate strictă, deși în secret binevoitoare, presa opoziției de stânga susținea fățiș

cauza răsculaților. „Românul" reproducea în această privință informații din „Clopotul" lui Herzen.

Ultimele lucrări ale Adunării au decurs într-o atmosferă încordată. În acest timp, Alexandru Ioan Cuza dădea baluri la palat și la teatru și primea pe reprezentanții municipalităților din țară, cărora le declara că nu intenționa să le vorbească despre „teorii constituționale", ceea ce era o ironie la adresa opoziției de stânga din Adunare. Bugetul n-a fost votat, lipsind și timpul material, dar, în schimb, Adunarea a adoptat, la 26 februarie/10 martie 1863, la propunerea lui C.A. Rosetti, un vot de blam prin care guvernul era declarat indezirabil și prin care se denunțau ca niște călcători ai legii cei care ar percepe impozite nevotate. La 2/14 martie, Adunarea a fost închisă, mesajul domnesc reproșând deputaților timpul pierdut „în discuțiuni politice, în lupte de partide sau de persoane". Domnitorul avea acum în față peste jumătate de an de liniște, până la sesiunea ordinară. El și-a păstrat miniștrii, neținând seama — potrivit prevederilor Convenției — de votul de blam și și-a reafirmat intențiile autoritare, chiar în zilele următoare închiderii Adunării, printr-o spectaculoasă trecere în revistă a unităților militare.

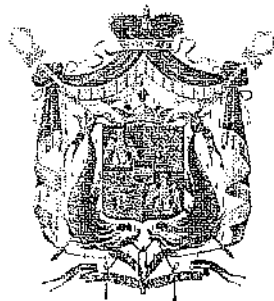

Fig. 216 Stema României (1863).

Lupta dintre cele două tabere se desfășura acum pe față. Fruntașii majorității Adunării refuzau plata impozitelor, iar „Românul", devenit acum un organ al coaliției, întreprinse împreună cu „Reforma" și „Nichipercea", o înverșunată campanie împotriva guvernului, dar și a domnitorului. Guvernul punea în vânzare mobilele celor refractari la plata impozitelor și intenta numeroase procese de presă. Totodată, N. Golescu și G. Adrian erau scoși din Ștabul domnesc, iar cel din urmă dat în judecată și condamnat la degradare pentru refuz de a plăti impozitele. În același timp, guvernul își urma programul. Pe plan financiar, bugetul era pus în vigoare printr-un decret și s-au acordat concesiuni provizorii pentru o bancă funciară și pentru căi ferate. De asemenea, au fost luate o serie de noi măsuri pregătitoare pentru secularizare: s-a interzis oficierea în limba greacă, s-au dat în judecată sau au fost destituiți un număr de egumeni refractari, s-au utilizat fondurile mănăstirilor pentru repararea și întreținerea lor, au fost opriți egumenii și călugării să părăsească țara fără avizul Ministerului Cultelor, s-au pus sub supraveghere obiectele prețioase și s-au strâns documentele de la mănăstiri etc. Surda luptă politică și situația ilegală din punct de vedere constituțional stinghereau totuși ritmul înnoirilor.

Alexandru Ioan Cuza se pregătea însă să-și asigure o poziție mai puternică. Corespondența cabinetului princiar cu agenția de la Constantinopol reflectă această preocupare, iritând prin indiscreții pe opozanți; astfel, la 25 martie/6 aprilie „Românul" publica știrea, reprodusă din „La France", privind întocmirea unui memoriu referitor la obținerea de către domnitor a puterilor extraordinare. La 14/26 mai, N. Kretzulescu a propus lui Cuza

dizolvarea Adunării, formarea unui Consiliu de Stat pentru elaborarea legilor și alegerea, după un timp, a altei Adunări, în temeiul unei legi noi electorale. Totuși, șovăind încă, domnitorul a încercat o împăcare cu latura dreaptă a *monstruoasei coaliții*. La începutul lunii iunie se încerca formarea unui guvern Gr. Sturdza, iar apoi a altuia I.C. Cantacuzino, dar ambele formule nu s-au dovedit viabile. Desigur, că la baza neputinței de a se ajunge la o înțelegere stătuse chestiunea agrară, căreia conservatorii voiau să-i dea o rezolvare inacceptabilă pentru domnitor. Tot acum, la 26 mai/7 iunie 1863, Chr. Tell își dădea demisia din guvern, fără să treacă însă în rândurile opoziției, iar mai în vară și generalul I.Gr. Ghica, ministrul de Externe, nemulțumit de faptul că domnitorul purtase anumite tratative cu Serbia, demisiona, fără a-l încunoștiința.

Evenimentele externe contribuiau și ele la ascuțirea contradicțiilor interne. În luna martie, Napoleon al III-lea se arătase din nou gata să cedeze Principatele Imperiului habsburgic în schimbul Veneției — proiect care apărea din timp în timp în planurile împăratului începând din 1856 — și vești îngrijorătoare de același fel s-au menținut și în luna următoare. Totodată, opinia publică progresistă din Principate urmărea cu încordare desfășurarea evenimentelor din Polonia. În Principate se găseau numeroși emigranți poloni și teritoriul român reprezenta un câmp de acțiune și un loc de adăpost și de trecere pentru revoluționarii polonezi. Alexandru Ioan Cuza avea permanente legături cu prințul Czartoryski, iar apoi chiar cu Guvernul Național prin intermediul doctorului Glück, iar liberalii-radicali întrețineau relații strânse cu partidul polonez democrat. În luna mai a sosit la București generalul emigrat maghiar Türr István, pentru a purta tratative cu domnitorul, în vederea unei eventuale colaborări româno-maghiare împotriva Imperiului habsburgic. Türr a publicat în „Românul" un apel adresat românilor din Transilvania. Pe de altă parte, generalul Chr. Tell era trimis în Serbia și colonelul Dimitrie Crețulescu în Italia. Principatele se pregăteau să participe la o eventuală conflagrație, nădăjduindu-se în dobândirea, pe această cale, a neatârnării și, eventual, a unității depline a poporului român. În luna iulie a avut loc incidentul de la Costangalia. O unitate de câteva sute de luptători polonezi a încercat să treacă înarmată spre Polonia. Polonezii au refuzat să se lase dezarmați. A urmat o luptă în care soldații inițial au fost respinși, dar apoi din nou atacați la Rânzești, polonezii comandați de colonelul Miłkowski au fost siliți să se predea. Din ordinul lui Cuza, care nu voise decât să apere neutralitatea teritoriului, prizonierii au fost bine tratați, iar Miłkowski a fost primit de domnitor. Dezarmați, li s-a îngăduit să treacă în Polonia. De altfel, trecând prin Moldova, au fost ovaționați de populație. Incidentul va avea însă urmări, folosind opoziției ca un cap de acuzare împotriva domnitorului.

Între timp, planul unei reorganizări a statului se contura. La 15/27 iunie, Alexandru Ioan Cuza scria lui Negri, expunându-i intențiile sale privitoare la dizolvarea Adunării și formarea, pentru o perioadă, a unui consiliu administrativ alcătuit din 70 de membri numiți. Pentru viitor, el propunea scăderea censului electoral, fuziunea colegiilor existente, limitarea atribuțiilor noii Adunări, un Senat numit și un Consiliu de Stat, menit să elaboreze proiecte de legi. Proiectul domnesc fu adus la cunoștința Porții și a ambasadorilor Franței și Marii Britanii de la Constantinopol. În urma sugestiilor acestora, el a fost concretizat într-un proiect de Constituție, trimis lui Negri la 30 iulie/11 august. Proiectul utiliza în bună măsură Constituția lui Ludovic Napoleon Bonaparte din ianuarie 1852. El a fost supus discuției, în mod confidențial, la Constantinopol, domnitorul acceptând apoi alte câteva noi modificări la începutul lunii octombrie[1].

Negocierile întreprinse de Alexandru Ioan Cuza n-au scăpat opoziției, având ca urmare o intensificare a activității *monstruoasei coaliții*. Fruntașii coaliției purtau negocieri, căutând să ajungă la o deplină platformă comună. Înverșunarea față de domnitor era manifestată mai ales de conservatori. În luna august, conservatorul Grigore Brâncoveanu se afla la Viena, unde acționa contra regimului domnitorului, așteptând pe radicalul Anastase Panu, a cărui trimitere în Apus fusese hotărâtă într-o întrunire a șefilor coaliției de la 24 iulie/5 august. Fruntași ai coaliției erau preocupați de strângerea de fonduri, de alcătuirea unor comitete județene, ca și de câștigarea sprijinului organelor de presă din străinătate. În vară, „Românul" dădea lista ziarelor franceze și germane care adoptaseră o poziție ostilă guvernului Kretzulescu. Venirea la putere a lui Kogălniceanu va crea o nouă situație în sânul coaliției, dispărând ținta imediată a silințelor ei: răsturnarea guvernului Kretzulescu.

Dar ultimele luni de guvernare ale cabinetului de la 24 iunie/6 iulie 1862 nu au contribuit la atenuarea asperităților dintre cele două tabere. Unele presiuni exercitate cu prilejul alegerilor municipale din București, ca și intentarea unor procese de presă accentuaseră starea de tensiune dintre guvern și opoziție. Totodată, întârzierea reformei agrare și a altor reforme mărea nemulțumirea publică. Alexandru Ioan Cuza a căutat să grăbească înfăptuirea reformelor, încercând încă o dată să obțină concursul forțelor politice pentru a preveni o „revoluție agrară". Hotărârea lui a fost determinată și de situația grea financiară a țării, precum și de faptul că puterile garante se arătau puțin binevoitoare întăririi autorității sale. În aceste condiții, domnitorul a căutat să micșoreze tensiunea existentă în sânul claselor dominante. La 3/15 octombrie, el a vizitat pe Kretzulescu la moșia acestuia de la Leordeni și s-a hotărât demisia guvernului. În consecință, la 11/23 octombrie, Kretzulescu a predat puterea lui Mihail Kogălniceanu. România intra acum într-o etapă deosebit de importantă a existenței ei.

Guvernul Mihail Kogălniceanu. Kogălniceanu, care tratase în mai multe rânduri cu domnitorul, a acceptat formarea guvernului cu condiția respectării prevederilor Convenției și pentru a împăca puterea executivă cu Adunarea. Dar, totodată, el era hotărât să realizeze cu orice chip cele două reforme fundamentale: cea agrară și cea electorală. Kogălniceanu și-a format cabinetul din oameni din afara Adunării (D. Bolintineanu, L. Steege, A. Papiu-Ilarian, N. Rosetti-Bălănescu, P. Orbescu, generalul A. Iacovache), tocmai pentru a sublinia poziția sa conciliantă. Totodată, din prima zi a guvernării a suspendat procesele de presă, a convocat Adunarea și apoi a oprit urmărirea celor care

[1] Detalii la I.C. Filitti, *Un proiect de Constituție inedit al lui Cuza Vodă de la 1863*, în AIIN, Cluj, 5, 1929, p. 354-402; Ioan Hudiță, *Franța și Cuza Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863*, București, 1941.

Fig. 217 Mihail Kogălniceanu.

refuzaseră să plătească impozitele nevotate. Dar Alexandru Ioan Cuza ținea să arate totuși că se despărțise de fostul guvern fiind constrâns. El a adresat „deplina" sa mulțumire generalului Florescu și a trimis o scrisoare și lui N. Kretzulescu, publicată în foaia oficială, în care domnitorul își exprima nădejdea de a se putea bizui pe el „și în viitor".

Înfăptuirea programului de înnoiri, pe care și-l propunea noul guvern, se bucura de sprijinul națiunii, care, deși ținută, în mare majoritate, departe de viața politică — prin sistemul electoral restrictiv în ființă — urmărea cu viu interes și susținea orice realizări înaintate, așteptând încununarea acestora prin reforma agrară și prin cea electorală. O grijă deosebită a fost acordată de guvern învățământului sătesc și învățământului elementar din orașe; totodată, s-au înființat, la București Școala Superioară de Științe și Școala Superioară de Litere, viitoarele facultăți de Științe și Litere. S-a numit o comisie consultativă pentru îmbunătățirile ce urmau să fie aduse orașului Iași, s-au luat măsuri pentru îmbunătățirea regimului penitenciarelor, s-au făcut pregătiri pentru turnarea de tunuri în țară. Kogălniceanu a ținut, totodată, să precizeze, într-o circulară, ca problema agrară — „cea mai vitală pentru țară" — urma să fie dată în curând în dezbaterea Adunării[1].

Dar Alexandru Ioan Cuza nu renunțase, odată cu formarea guvernului Kogălniceanu, la planul întăririi autorității sale în stat. El considera că ostilitatea conservatorilor împotriva unei reforme agrare prin împroprietărire nu putea fi înfrântă decât pe această cale. Cabinetul domnesc și cei doi agenți de la Constantinopol și Paris și-au continuat activitatea în acest sens. Printr-o indiscreție, prima variantă a proiectului de Constituție a fost publicată, la 12/24 noiembrie, în foaia franceză „La Nation". Darea în vileag a proiectului a produs perturbație în cercurile burgheziei cu vederi democrate din țară și din străinătate. Față de aceste delicate împrejurări, proiectul de Constituție a fost declarat apocrif și domnitorul recomanda agenției de la Constantinopol „rezervă absolută".

Dacă conservatorii întâmpinaseră cu ostilitate formarea guvernului de către Kogălniceanu, cunoscând intențiile acestuia în problema agrară, liberalii-radicali, care nu putuseră realiza o deplină platformă de înțelegere cu conservatorii, l-au primit cu oarecare bunăvoință, uitând neînțelegerile din primăvară și sperând într-o conlucrare. Dar, curând, neîncrederea s-a trezit din nou și liberalii-radicali au hotărât trimiterea, în Apus a lui Eugeniu Carada, unul dintre apropiații lui C.A. Rosetti, pentru a relua legăturile cu cercurile democrat-burgheze, în vederea găsirii unui sprijin în eventualitatea ascuțirii conflictului cu puterea executivă. Totuși, *monstruoasa coaliție* din primăvara și vara anului 1863 era acum, în bună măsură, destrămată. La aceasta contribuiseră căderea guvernului Kretzulescu, intențiile „legaliste" ale guvernului Kogălniceanu și, probabil, nădejdea liberalilor-radicali într-o conlucrare cu noul guvern. Peste câteva luni, dorința de a ajunge la conducere va îndrepta din nou gruparea radicală spre înțelegerea cu moșierimea conservatoare.

În ultimele luni ale anului 1863, chestiunea poloneză crease o situație încordată între marile puteri ale Europei. Se discuta eventualitatea unui război. Încercând să preia din nou inițiativa pe tărâmul diplomației, Napoleon al III-lea propunea, la 23 octombrie/4 noiembrie, convocarea unui congres european, dar celelalte mari puteri n-au dat curs invitației. Ținând seama de împrejurările externe și de planurile sale autoritare în politica internă, Al.I. Cuza a luat legătura cu Napoleon al III-lea prin intermediul lui V. Alecsandri.

[1] „Monitorul oficial", nr. 225 din 11 noiembrie 1863, p. 938.

a scrisoarea pe care o trimitea la Paris, el se angaja să se pună la dispoziția Franței, într-un izboi pentru salvarea „nenorocitei Polonii", cu resursele și armata țării. Dar Napoleon III-lea s-a arătat evaziv în întrevederea pe care a avut-o cu V. Alecsandri, ca și în răspunsul e care l-a trimis domnitorului. Totuși, prin îngăduirea tranzitului de voluntari și arme, rincipatele Unite au acordat un sprijin eficient Revoluției poloneze în 1863–1864.

La 3/15 noiembrie 1863 s-a deschis Adunarea. Mesajul domnesc era conciliant. Domnitorul declara că numise un guvern hotărât să respecte atât drepturile puterii xecutive, cât și acelea ale celei legislative și anunța Adunării că-i vor fi date în dezbatere serie de legi de seamă: legea rurală, legea electorală, legea pentru organizarea și dezvoltarea rmatei, legea comunală, legea instrucțiunii publice etc. Mesajul se încheia cu un apel unire pentru „organizarea și întărirea României". În ședința următoare, Kogălniceanu declarat și el, la rându-i, că va păzi „cu sânțenie toate libertățile cetățenești". Lucrările au desfășurat în lunile noiembrie și decembrie, într-o atmosferă de relativă liniște, dunarea votând proiectele care i se înfățișau.

Deși coaliția parlamentară opoziționistă apărea destrămată și deși Adunarea, în nsamblu, nu punea piedici lucrărilor guvernului, Al. I. Cuza, convins că nu putea învinge poziția decât prin forță, a intenționat să declanșeze lovitura de stat în ziua de 30 oiembrie/12 decembrie. Se pregătiseră și trăsurile pentru cei ce urmau să fie arestați, ar majoritatea miniștrilor liberali-democrați, în frunte cu Kogălniceanu și Bolintineanu, punându-se planului domnesc, s-a renunțat în ultimul moment la acțiunea proiectată. n schimb, Kogălniceanu, menținându-se pe poziția sa de conciliere, a determinat pe omnitor să se prezinte proiectul legii secularizării averilor mănăstirești, el urmărind să știge, pe această cale, sprijinul Adunării. Kogălniceanu dădea dovadă nu numai de bilitate politică, dar și de hotărâre, căci până atunci nimeni dintre guvernanți nu avusese urajul de a soluționa problema.

În timp ce în țară guvernele Kretzulescu și Kogălniceanu adoptaseră o serie de măsuri regătitoare pentru secularizare, pe plan extern se purtaseră neîntrerupt negocieri, mai es la Constantinopol, în 1863, îndeosebi prin silințele patriotice ale lui C. Negri, al iror rezultat practic fusese recunoașterea de către majoritatea puterilor a drepturilor rincipatelor Unite. Nu mai era în discuție decât suma cuvenită pentru despăgubiri; ra însă imperios necesar, potrivit românilor înșiși, ca secularizarea să fie realizată în ră, fără întârziere și fără să se aștepte o hotărâre a puterilor garante, care, evident, rgiversau. La 13/25 decembrie 1863, Kogălniceanu a prezentat Adunării proiectul de ge prin care averile mănăstirești erau secularizate. Proiectul a fost adoptat cu 93 de oturi contra 3, alocându-se drept despăgubire suma de 82 000 000 de lei, din care se ădeau însă 31 000 000 lei datorate României de Locurile Sfinte. Peste două zile, legea fost promulgată. Puterile rău voitoare României au primit vestea cu îngrijorare, terpretând inițiativa ca un pas premergător proclamării independenței. Dar, ca și npotriva faptului împlinit la 24 ianuarie 1859, forțele ostile au fost, în fapt, până la rmă neputincioase. „În această chestiune — scria Cuza cu demnitate lui Aali Pașa —

nu sunt domnul românilor, sunt însăși România"[1]. Negocierile pentru lichidarea problemei au zăbovit pe plan diplomatic încă câțiva ani, datorită îndeosebi îndărătniciei călugărilor greci, dar până la urmă moșiile — însumând circa un sfert din teritoriul național[2] — au rămas în proprietatea statului, fără să se plătească vreo despăgubire.

În urma secularizării și a faptului că puterea executivă renunțase să dea lovitura de stat, relațiile dintre guvern și Adunare s-au îmbunătățit pentru un timp. La 8/20 ianuarie 1864, Kogălniceanu îndemna Adunarea să fie „mama organizațiunei țării". În această atmosferă de relativă acalmie politică, a fost votat aproape în unanimitate un împrumut de 48 000 000 lei pentru despăgubirile alocate clerului grec și pentru înarmarea țării, legea pensiilor și legea Curții de Conturi. La 18/30 ianuarie au început dezbaterile privind legea pentru organizarea armatei. Opoziția a cerut înființarea gărzii naționale, propunere menită, între altele, să creeze o forță armată de sprijin pentru Adunare, în cazul unui conflict cu puterea executivă. Susținătorii propunerii vedeau în garda națională orășenească o armă împotriva domnitorului. Conservatorii, care voiau să-i limiteze compoziția numai la orășenii posesori ai unui cens destul de ridicat, se gândeau și la o eventuală utilizare a gărzii pentru reprimarea unor mișcări țărănești. Alți deputați conservatori sau conservatori-moderați s-au opus propunerii, fiind ostili înarmării „gloatelor sătești", iar Kogălniceanu, partizan al înarmării țărănimii, se declara însă potrivnic înființării gărzii naționale pe calea legii de organizare a armatei. Proiectul de organizare a armatei și cu amendamentele referitoare la înființarea gărzii naționale a fost adoptat la 7/19 februarie cu o mică majoritate; el, însă, nu va fi sancționat de domnitor, din pricina includerii acestor amendamente. Acțiunea de pregătire militară avea partizani, îndeosebi în rândurile susținătorilor guvernului și în cele ale liberalilor-radicali. Particulari, ca și orașe și județe, au subscris însemnate sume pentru achiziționarea de tunuri; orașul Brăila, de pildă, a subvenționat cumpărarea a șase tunuri. Era vorba de pregătirile pe care românii le făceau în vederea dobândirii neatârnării și a apărării țării, într-un moment când, din nou, se agita la Paris ipoteza cedării Principatelor către Austria în schimbul Veneției. Spre sfârșitul lunii martie, Austria era îngrijorată de planurile domnitorului Cuza privind întemeierea unui regat daco-român, în care urmau să fie incluse Transilvania, Banatul și Bucovina, iar guvernul țarist socotea Principatele Unite drept „ultimul și cel mai primejdios arsenal de rebeliune"[3].

Recrudescența animozității dintre guvern și majoritatea Adunării, care a avut loc cu prilejul dezbaterii proiectului de organizare a armatei, ca și intențiile autoritare ale domnitorului, ale căror ecouri urmau să fie relevate de presa străină, n-au avut totuși ca urmare o regrupare temeinică a opoziției asemănătoare celei din 1863. Comitetul de conducere a coaliției ținea ședințe sporadice. Anastase Panu a fost trimis în Apus, dar

---

[1] *Alexandru Ioan Cuza, 1859–1866*, București, 1932, p. 48.

[2] Vezi C.C. Giurescu, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863*, în „Studii" 12, 1959, 2, p. 148–157.

[3] T.W. Riker, *op. cit.*, p. 554, n. 33.

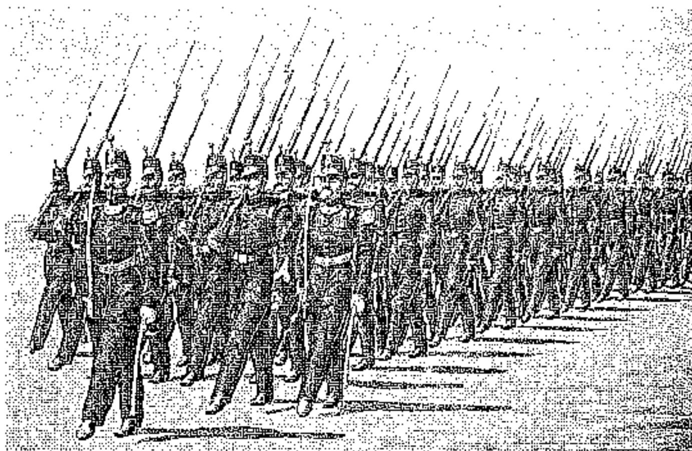

Fig. 218 Trupe de infanterie la 1861.

nu se putea încă vorbi de o opoziție similară celei la care se ajunsese cu un an mai înainte. Dacă conservatorii urmăreau cu ostilitate activitatea guvernului, temători de înfăptuirea reformei agrare, liberalii-radicali au încercat din nou o apropiere, în speranța de a fi chemați să participe la conducere și i-au luat în mai multe rânduri apărarea, „Românul" calificând chiar la un moment dat ca foarte nepotrivită intenția de demisie a guvernului. Această atitudine a liberalilor-radicali a silit și pe conservatori, în luna martie, să accepte proiectele guvernului, care au fost votate cu o mare majoritate. Adunarea lucra grăbită; rând pe rând au fost adoptate legea pentru concesionarea construcției căilor ferate în Moldova, legea contabilității, legea comunală, legea consiliilor județene, codul penal și legea instrucțiunii publice. De asemenea, în februarie 1864, a fost creat Consiliul de Stat.

Dar un incident a întrerupt acest relativ calm politic. La 13/25 martie, I. Docan a propus o violentă moțiune de neîncredere în guvern, pe care au susținut-o câțiva conservatori și liberali-moderați din afara coaliției și apropiați de domnitor (I. Oteteleșanu, A. Plagino, V. Boerescu, G. Costa-Foru, Manolache Costache Epureanu etc.). Propunerea a surprins pe membrii coaliției, ca și guvernul. Se pare că era rezultatul unor convorbiri purtate de grupul de opozanți cu domnitorul, ceea ce se va repeta, de altfel, din nou peste o lună. Moțiunea de neîncredere a fost respinsă aproape în unanimitate, C.A. Rosetti impunând votul la vedere, la 16/28 martie. Atacul eșuase, dar calmul nu s-a restatornicit, căci în aceeași ședință Kogălniceanu a depus proiectul de lege rurală, pe care l-a publicat și în „Monitor" și i-a dat o întinsă publicitate.

Punerea în discuție a problemei agrare a dat naștere la o înfrigurată activitate politică. Încă din 1848 rezolvarea chestiunii se înscrisese la ordinea zilei. Odată cu făurirea statului național modern devenise evident că o soluție trebuia găsită și în această privință, fiind vorba de o reformă fundamentală a cărei soluționare o recomandaseră și puterile garante prin Convenția din 1858. La aceasta se adăuga starea de agitație a țărănimii, care considera reforma ca pe o eliberare și o împlinire. În vara anului 1863, reforma era așteptată de țărănime ca un act iminent. Un sătean din Băilești protesta, în vara anului 1863, împotriva izgonirii sale „tocmai acum — scria el — când mă bucur și eu pentru ieșirea legilor noi"[1]. Un arendaș relata Ministerului de Interne că țăranii refuzau să lucreze, „în speranța Monitoarelor că o să se împroprietărească"[2]. Sub presiunea țărănimii, înșiși conservatorii au fost siliți să accepte împroprietărirea parțială. Oricum, era evident că problemei agrare trebuia să i se dea o neîntârziată rezolvare.

În timp ce în Adunare începea discutarea bugetului, chestiunea rurală se dezbătea în ședințele secțiilor. Întreaga țară era preocupată de această problemă. „De trei zile — scria „Românul" la 21 martie/2 aprilie 1864 — nu mai este în nici o casă, în nici o prăvălie altă convorbire, altă dezbatere decât aceea a legii rurale". Kogălniceanu a trimis o circulară prefecților, în care se declara hotărât pentru „îmbunătățirea soartei muncitorilor de pământ", dar cu rezerva ca aceasta să nu fie înfăptuită „prin mijloace criminale, prin răsculare și spoliațiune"[3]. Conservatorii socoteau însă, în acest timp, că proiectul guvernamental reprezenta spolierea „cea mai pură" și priveau cu iritare sprijinirea tezei împroprietăririi de către liberalii-radicali și de către I. Ghica, membri ai coaliției de la 1863. Totuși, în primăvara anului 1864, conservatorii erau și ei siliți să accepte principiul împroprietăririi, dar pe o suprafață redusă de circa patru pogoane de familie. În comitetul însărcinat de Adunare cu analizarea proiectului guvernului nu s-a putut ajunge la un punct de vedere comun, majoritatea conservatoare pronunțându-se pentru cele circa patru pogoane, iar minoritatea liberal-radicală pentru cantitatea de pământ pe care țăranii o aveau în folosință. C.A. Rosetti critica poziția majorității din comitet, observând că ea refuza „larga și sigura temelie" a împroprietăririi pe pământul legiuit.

Deși la 7/19 și la 10/22 aprilie s-a mai votat de Adunare, cu o mare majoritate, legea cumulului și legea concesiunii căilor ferate muntene, iar la 13/25 aprilie legea de organizare judecătorească, lupta dintre majoritatea conservatoare și guvern era în plină desfășurare. Ea s-a accentuat când Kogălniceanu a cerut un credit de 8 000 000 pentru concentrarea trupelor într-o tabără. Acest proiect avea și explicații externe, imperiile vecine făcând masive concentrări de trupe la frontieră, dar opoziția considera că el nu reprezenta atât o măsură de prevedere față de împrejurările externe, cât mai degrabă una destinată să îngăduie guvernului de a impune legea rurală și, eventual, chiar de a da lovitura de stat; această temere a sporit, când, în aceleași zile, a fost numit un nou ministru de Război.

[1] DANIC, fond Ministerul de Interne, Div. Rur. Com., dosar nr. 1507/2/1863, f. 4.

[2] *Ibidem*, fond Ministerul Agriculturii. Bunuri Mici, dosar nr. 481/1/1864, f. 206.

[3] „Monitorul oficial", nr. 68 din 23 martie/4 aprilie 1864, p. 313.

Începând cu ședința de la 10/22 aprilie, dezbaterile din Adunare au devenit furtunoase, iar la 13/25 aprilie lupta se dădea pe față, legată, în mod evident, de chestiunea rurală. Vasile Boerescu, trecut pe poziții conservatoare moderate, critica proiectul guvernului în calitate de raportor al majorității, acceptând doar împroprietărirea pe circa patru pogoane în locul pogoanelor legiuite și cerând achitarea despăgubirilor în 7 ani cu o dobândă de 8%, nu în 20 de ani cu o dobândă de 5%, cum se prevăzuse în proiectul guvernului. El mai cerea ca proprietarii să fie autorizați ca, în locul pământului dat țăranilor, să poată lua suprafețele echivalente din moșiile statului. Kogălniceanu a apărat cu fermitate proiectul său în privința cantităților de pământ atribuite țăranilor, strigând opozanților: „Nu intrați în ogorul țăranului!". La rândul său, I.C. Brătianu — nevrând să rupă coaliția cu conservatorii și nici să sprijine guvernul, dar dorind să atragă țăranii că era pentru împroprietărirea lor, a prezentat un proiect al minorității. Dacă proiectul guvernului acorda țărănimii pământul pe care acesta avea *dreptul de a-l folosi* în conformitate cu legile anterioare, proiectul lui I.C. Brătianu nu dădea țăranilor decât pământul pe care-l aveau *în folosință de fapt*, ceea ce însemna, în unele cazuri, suprafețe mai mici decât cele prevăzute de legile menționate. De asemenea, proiectul guvernului oferea vânzarea pământului statului în condiții mai avantajoase pentru țărănime decât proiectul minorității radicale, care prevedea ca vânzarea loturilor statului să se facă „începând cu cele mai puțin producătoare". Același proiect garanta țăranilor doar dreptul la „uscături" din pădure, în timp ce proiectul guvernului, deși în mod temporar, garanta dreptul „de a lua lemne". Totodată, proiectul liberal-radical restrângea locurile de casă și grădină, cerând ca împroprietărirea să se facă pe acestea „în marginea legii", iar pometurile, care depășeau loturile așa-zis legiuite, nu erau acordate țăranilor decât în timpul existenței livezilor. Sistemul de despăgubire, ca și dobânda propusă de Brătianu, erau mai avantajoase pentru stăpânii de moșii decât cele preconizate de guvern. Amândouă proiectele mențineau marea proprietate funciară și acordau țărănimii așa-zisele locuri legiuite (cu rezerva indicată la liberalii-radicali), dar proiectul lui I.C. Brătianu restrângea într-o măsură concesiile acordate țărănimii de către proiectul lui Kogălniceanu. Liberalii-radicali s-au mulțumit să se declare împotriva proiectului majorității și să încerce să convingă pe conservatori, cărora C.A. Rosetti le cerea și la 13/25 aprilie, să dea „adevărata și dreapta soluțiune chestiunii clăcașilor", dar n-au vrut să asigure succesul proiectului guvernamental prin susținerea fățișă și în întregime a proiectului lui Kogălniceanu.

S-a creat o situație deosebit de încordată. Conservatorii, înverșunați, au hotărât să dea un vot de blam guvernului. În această direcție fuseseră încurajați de anumite lipsuri ale proiectului, pe care Kogălniceanu îl adusese în discuție, fără o prealabilă dezbatere cu colegii săi din guvern, dar și de sugestii primite de gruparea conservatorilor apropiați de domn de la însuși Alexandru Ioan Cuza[1]. Spre deosebire de Kogălniceanu, care voia să evite, pe cât posibil, o lovitură de stat, domnitorul dorea ca aceasta să poată avea loc, el apreciind că era calea cea mai nimerită pentru a înfăptui reforma agrară. Deputații

[1] D. Bolintineanu, *op. cit.*, 1, p. 84; A.D.Xenopol, *op. cit.*, 2, p. 397.

dreptei au atacat cu violență guvernul, acuzând pe Kogălniceanu de a fi intenționat „să niveleze societatea", ori de a fi provocat „o perturbare generală în țară". Opunându-se moțiunii de blam, Gh. Vernescu a cerut ca mai întâi să se voteze legea rurală și apoi să se dea votul de blam, iar I.C. Brătianu a declarat inoportun votul de blam. În „Românul", C.A. Rosetti a criticat poziția dreptei și îndeosebi proiectul ei agrar. Totuși, susținut de toți conservatorii din coaliție, dar și de cei apropiați domnitorului, care nădăjduiau să preia succesiunea guvernării, votul de blam s-a dat, stânga — liberalii radicali —, în minoritate, opunându-i-se.

Se crease o situație nouă, deosebit de gravă. Potrivit Convenției din 1858, guvernul trebuia să demisioneze ori Adunarea să fie dizolvată. Deși grupul de conservatori ce-i erau apropiați își făceau iluzia dobândirii guvernului, Alexandru Ioan Cuza, partizan al împroprietăririi, era hotărât să realizeze reforma prin lovitura de stat cu Kogălniceanu. De aceea, după votul de blam, el a purtat negocieri cu fruntași ai dreptei, dar numai formal. Ei îi folosiseră ca să ajungă la această situație, dar nu pentru a înlătura guvernul, ci pentru a-i oferi prilejul loviturii de stat. La 15/27 aprilie, zarurile erau aruncate. Cabinetul domnesc vestea la Constantinopol intenția dizolvării Adunării și a proclamării noii legi electorale și în aceeași zi Kogălniceanu anunța Adunării că domnitorul îi respinsese demisia și că Adunarea era prorogată până la 2/14 mai, când urma să se reîntrunească într-o sesiune extraordinară numai pentru a discuta proiectul de lege electoral depus de guvern[1]. Noul proiect acorda dreptul de alegător la un cens scăzut, în special pentru sate, iar cei ce știau să scrie și să citească deveneau alegători direcți. Față de prevederile electorale restrictive anexate Convenției, noul proiect însemna un mare pas înainte.

Prin votul de blam dat pentru a evita rezolvarea problemei rurale în sensul acceptat de marea majoritate a națiunii, majoritatea Adunării se găsea într-o situație dificilă, căci domnitorul și guvernul se bucurau de un sprijin larg. Cu toate sfaturile de temporizare primite din partea Franței, Alexandru Ioan Cuza era decis să dea lovitura de stat. Kogălniceanu, de asemenea, nu vedea altă cale de acțiune. Opoziția era neputincioasă. Nici nu știa cum să reacționeze. Poziția conservatorilor în chestiunea rurală dăunase coeziunii *monstruoasei coaliții*, oprind-o de la acțiuni convergente și unitare și această situație a înlesnit lovitura de stat. De altfel, câteva zile înainte de 2/14 mai, domnitorul se gândise să asocieze pe liberalii-radicali la acțiunea sa, dar apoi a renunțat.

Lovitura de stat. În ziua de 2/14 mai, Kogălniceanu s-a prezentat în fața Adunării și i-a cerut să voteze legea electorală și să autorizeze cheltuielile guvernului până la 15/27 august 1864, când urma să fie convocată noua Adunare. Dar, neținând seama de mesajul domnesc, Vasile Boerescu a citit o propunere, aprobată de majoritatea Adunării, prin care se aduceau învinuiri de rezolvare neconstituțională a conflictului și nu se accepta discutarea legii electorale decât cu un alt guvern. Discuțiile au fost înverșunate, și, atunci

[1] Ședința din 15 aprilie 1864 (*Dezbaterile Adunării legislative a României. Sesiunea 1863–1864*, p. 1663–1664).

Fig. 219 Domnitorul Alexandru Ioan Cuza.

când moțiunea urma să fie votată, Kogălniceanu a anunțat dizolvarea Adunării și a depus pe masa biroului mesajul domnesc. În zgomotul protestelor majorității, el a ieșit din Adunare. Lovitura de stat era înfăptuită.

Domnitorul a adresat o proclamație poporului român, în care aducea învinuiri „oligarhiei turburătoare" din Adunare, reproșându-i greutățile puse în calea reorganizării și îndeosebi votul de blam dat guvernului pentru că înfățișase proiectul legii rurale — „lege de dreptate", care realiza speranțele „legitime" a 3 000 000 de țărani — și refuzul de a discuta legea electorală[1]. Anexat decretului de dizolvare, domnitorul și guvernul prezentau națiunii textul Statutului dezvoltator al Convenției și al noii legi electorale, chemând-o să le aprobe într-un plebiscit ce urma să aibă loc în zilele de 10/22–14/26 mai[2]. Prin Statut, puterea legiuitoare se împărțea între domn, Corpul ponderator și Adunarea electivă, celui dintâi revenindu-i o poziție dominantă. Domnitorul avea singur inițiativa legilor, a căror elaborare cădea în sarcina Consiliului de Stat, nou înființat, iar Corpului ponderator îi era îngăduit, la sfârșitul sesiunilor, să propună îmbunătățirile socotite necesare. Președintele Adunării elective urma să fie numit și regulamentele celor două adunări se întocmeau de guvern. În Corpul ponderator intrau, pe lângă mitropoliți și episcopi, președintele Curții de Casație și generalul cel mai vechi în grad, 64 de membri numiți de domn, parte dintre persoane „recomandabile prin meritul și experiența lor" și parte dintre membrii consiliilor județene. Noul așezământ electoral împărțea pe alegători în primari și direcți; alegătorii direcți erau cei ce plăteau o contribuție de cel puțin patru galbeni, știau să scrie și să citească și aveau 25 de ani (de asemenea, intelectualii și pensionarii cu o pensie minimă de 2 000 de lei pe an), iar alegătorii primari, care votau prin delegați, erau contribuabili de la sate care plăteau 48 de lei impozit, contribuabilii cetățeni care plăteau un impozit de 80 de lei în orașele cu 3 000–15 000 de locuitori și 110 lei în orașele cu peste 15 000 de locuitori. Listele electorale trebuiau întocmite de autoritățile comunale, reclamațiile rezolvându-le prefecții, iar apoi justiția. Alegătorii primari alegeau prin vot pe față pe alegătorii direcți delegați, care împreună cu ceilalți alegători direcți alegeau pe deputați, prin vot secret,

[1] „Monitorul", 1864, p. 455.
[2] *Ibidem*, p. 456–457.

la reședința județului. Erau eligibili cetățenii în vârstă de cel puțin 30 de ani, care plăteau un impozit de 4 galbeni, fiind scutiți de această prevedere profesorii și institutorii, preoții, licențiații, liberii profesioniști și pensionarii cu o pensie anuală de minimum 2 000 lei. Legea lărgea puternic baza electorală, dar, totodată, subsuma, în bună măsură, puterii executive procesul electoral. Printr-un decret, presa reintra sub prevederile restrictive ale ordonanței domnești din 2/14 octombrie 1859.

Lovitura de stat de la 2 mai a avut urmări deosebite, atât pe plan intern, cît și pe plan extern. Opoziția a fost paralizată. Deși adversar al lui Cuza, C.A. Rosetti mărturisea fericirea poporului pentru că lovitura de stat daduse „în cap boierilor"[1]. Prin actul de la 2/14 mai se creau condiții pentru intensificarea ritmului de desăvârșire a construcției pe toate planurile a statului național burghez și, mai ales, pentru înfăptuirea împroprietăririi. Dar, totodată, actul de la 2/14 mai 1864 a avut trăsătura negativă de a nu fi dat posibilitatea unei rezolvări democratice, ample a reformelor ce urmau; iar legea electorală, deși lărgea mult masa alegătorilor, prin sistemul de vot îngăduia puterii executive îndrumarea elecțiunilor în sensul care-i convenea.

Dacă actul de la 2/14 mai a avut pe plan intern și aspecte negative, legate de instituirea domniei personale, pe plan extern el n-a avut decât trăsături pozitive. Lovitura de stat, rezolvarea în interior a unei situații încordate, a consolidat poziția de autonomie a țării. Poarta și puterile garante au fost nevoite să accepte, ca și în 1859, faptul împlinit. De asemenea, ca urmare a loviturii de stat, puterile garante au recunoscut Principatelor Unite dreptul de a-și modifica singure statutul de organizare. Alexandru Ioan Cuza a purtat o politică externă deosebit de demnă. Pe drept cuvânt, R. Rosetti scria că el era „neadormit" în privința relațiilor externe, iar Bolintineanu sublinia faptul că arăta totdeauna consulilor străini „o frunte ridicată"[2].

Actul de la 2/14 mai a fost înconjurat de primejdii atât din afară, cât și dinăuntru. La granițe, Austria și Rusia aveau masate unități militare importante, ministrul de Externe al Marii Britanii era dispus să accepte o ocupare a țării de către otomani, iar ministrul de Externe al Porții cerea, la 6/18 mai, să se stăvilească „încălcările" prințului Cuza. Totuși, rivalitatea dintre puteri a făcut ca aceste măsuri și declarații să nu aibă urmări practice, mai ales că domnitorul beneficia în această privință de sprijinul națiunii. Au fost întreprinse subscripții publice pentru o mai temeinică înarmare. Locuitorii din județul Prahova au trimis bani cârmuirii pentru cumpărarea unui tun și, în adresa însoțitoare, declarau că ținta lor era consolidarea „independenței poporului"[3].

În privința primejdiilor dinăuntru, în afara uneltirilor pe lângă Poartă ale lui Constantin Suțu și ale lui Panait Balș, lipsite de orice susținere națională, *monstruoasa coaliție* din 1863, deși ostilă loviturii de stat, era incapabilă de ripostă și de acțiuni convergente. În majoritate, conservatorii nu se arătau capabili de a întreprinde acțiuni de opoziție.

[1] A.D. Xenopol, *op. cit.*, 2, p. 398.
[2] Radu Rosetti, *Amintiri din copilărie*, București, 1925, p. 195; D. Bolintineanu, *op. cit.*, 1, p. 64.
[3] „Monitorul oficial", nr. 126 din 6/18 iunie 1864, p. 575-577.

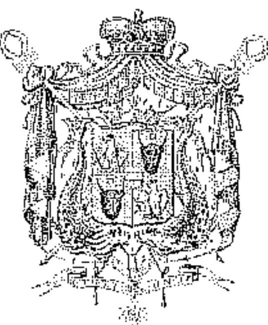

Fig. 220 Stema României.

O misiune „de tânguire" la Constantinopol, plănuită de Dimitrie Gr. Ghica, a fost refuzată cu demnitate de Anastase Panu. Liberalii-radicali erau dezarmați de programul înnoitor de la 2/14 mai și de teama de a nu provoca o invazie a puterilor străine. Conservatorii erau preocupați în special de noua lege rurală, în timp ce pentru liberalii-radicali esențialul era respectarea libertăților publice și crearea posibilității pentru ei de a ajunge la guvernare.

Plebiscitul s-a desfășurat la datele stabilite. Cel din urmă comunicat asupra rezultatului votului declara 682 621 de voturi *da*, 1 307 voturi *nu* și 70 220 de abțineri[1]. La 21 mai/ 2 iunie, rezultatul plebiscitului a fost prezentat în mod solemn domnitorului. Dată fiind situația internațională a Principatelor Unite, odată plebiscitul efectuat era necesar ca domnitorul să plece la Constantinopol pentru a consolida actul de la 2/14 mai, „pentru a dobândi o nouă recunoaștere a autonomiei României"[2]. Opoziția liberal-radicală socotea vizita „o crimă de leznaționalitate", ceea ce era o evidentă exagerare, dată fiind patriotica politică externă a domnitorului.

Cuza s-a bucurat de o primire aleasă, a trecut prin poarta imperială, rezervată de obicei numai sultanului și însuși Prokesch Osten, ambasadorul Austriei, a fost silit să-i ofere o masă de gală. Dârz, Alexandru Ioan Cuza a obținut recunoașterea Statutului și a legii electorale, cu foarte mici modificări. La 16/28 iunie s-a încheiat, în această privință, un protocol între Poartă și reprezentanții puterilor garante. Peste câteva săptămâni, la 8/20 iulie, „Monitorul" publica scrisoarea vizirală din 1/13 iulie, protocolul din 16/28 iunie și „Actul adițional la Convențiunea din 7/19 august 1858", noul nume al Statutului. Modificări mai importante în sens restrictiv nu se remarcau decât în privința viitorului regim electoral. Alegătorii direcți pensionari trebuiau să aibă 3 000 lei pensie anuală; s-a fixat un cens de eligibilitate de 200 galbeni venit — preoții și învățătorii nebeneficiind de scutire; s-au creat colegii electorale separate pentru orașe și colegii pentru județe (unde votau cetățenii din sate); senatorii numiți trebuiau să aibă un venit anual de 800 de galbeni; de asemenea, a fost limitată supunerea desăvârșită a Senatului voinței domnitorului. În schimb, Al. I. Cuza a obținut dreptul pentru țară ca viitoarea legislație să fie apărată de intervenții din afară. Vizita la Constantinopol, constituind, prin rezultatele obținute, un evident succes, întărea, neîndoielnic, autonomia statului român.

Recunoașterea actului de la 2/14 mai a consolidat situația domnitorului și a guvernului. Atât protocolul de la 16/28 iunie, cât și problemele complicate ale politicii internaționale

[1] *Ibidem*, 1864, p. 519.
[2] *Ibidem*, p. 535.

au ajutat la recunoașterea de către Europa a noii stări de fapt din Principatele Unite. Liberalii-radicali au încercat oarecare manevre de apropiere de guvern, punând unele condiții: „Românul" cerea, la 8/20 iunie, împroprietărirea, impozite proporționale cu venitul, înarmarea și libertatea de exprimare și întrunire. Dar, în așteptarea hotărârilor de la Constantinopol, noul regim împiedicase, în cursul lunilor mai și iunie, orice manifestare de opoziție. Foile „Nichipercea" a lui Orășanu și „Aghiuță" a lui Hasdeu au fost suprimate, la 22 mai/3 iunie și, respectiv, 29 mai/10 iunie, iar „Românul" a primit trei avertismente, guvernul stânjenindu-i, totodată, difuzarea în țară. După reîntoarcerea domnitorului, nefiind de acord cu prelungirea politicii autoritare, Bolintineanu și Orbescu au demisionat din guvern, locul lor fiind luat de moderatul N. Kretzulescu (19/31 iulie 1864), în fruntea ministerelor contopite de Justiție și Culte.

În cursul lunii iulie, guvernul a avut mai multe inițiative. La 2/14 iulie s-au numit membrii Consiliului de Stat, la 4/16 iulie se înființa Universitatea din București, la 11/23 iulie se decreta bugetul pe anul 1864, iar în a doua jumătate a lunii se înaintau Consiliului de Stat pentru studiu o serie de proiecte de legi. Dar, totodată, regimul de autoritate se întărea. La 9/21 iulie a fost suprimat „Românul", iar la 23 iulie/4 august, „Libertatea", care-i luase locul. Deși la 19/31 iulie a fost dat un decret de amnistiere generală a delictelor politice, de care n-au beneficiat decât extrem conservatorii Constantin Suțu și Panait Balș. La 1/13 august au fost destituiți profesorii Pană Buescu și I. Fălcoianu, care manifestaseră contra regimului de la 2/14 mai. Alegerile municipale au dat loc la abuzuri. O situație gravă se punea în legătură cu bugetul, departamentele umflându-și cheltuielile în voie, fără ca în prealabil să se fi organizat perceperea unor venituri corespunzătoare, ceea ce făcea pe cunoscutul economist Winterhalder să-și exprime teama ca nu cumva în anii următori totalul dobânzilor pentru împrumuturi să ajungă să covârșească veniturile.

Legea rurală. Actul de la 2/14 mai fiind acceptat de puteri și refuzul majorității conservatoare a Adunării de a vota împroprietărirea pe locurile așa-zis legiuite fiind motivarea principală a loviturii de stat, se cerea să se rezolve neîntârziat problema agrară. Reforma agrară constituia o necesitate economică și era impusă și de necesitatea de a se evita puternice frământări sociale. Radu Rosetti a evidențiat că „prin legea rurală ... Cuza a ferit țara de catastrofa unei cumplite răscoale țărănești"[1].

La 2/14 iulie 1864, Consiliul de Stat a primit sarcina de a elabora un proiect de lege rurală. Proiectul, amendat de guvern și care era în bună măsură cel din primăvara 1864 al lui Kogălniceanu, a fost apoi adoptat la 12/24 august de Consiliu. Peste două zile, la 14/26 august, legea rurală era sancționată și promulgată. Proclamația domnească anunța țărănimii: „Claca este desființată pentru de-a pururea și de astăzi voi sunteți proprietari liberi pe locurile supuse stăpânirii voastre"[2].

[1] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 200.
[2] *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească* adunate de D.C.Sturdza-Scheianu, seria I, 2, București, 1907, p. 890.

Legea[1], care urma să intre în vigoare la 23 aprilie/5 mai 1865, elibera pe țărani de sarcinile feudale (claca, dijma, podvezile, zilele de meremet, slujbașii volnici din Moldova); desființa monopolurile feudale înăuntrul satelor, hotărând, totodată, plata unei despăgubiri către proprietari. Țăranii urmau să achite anual, timp de 15 ani, drept preț de răscumpărare a clăcii și a celorlalte sarcini feudale, între 51 de lei și 36 parale și 133 lei, în funcție de categoria în care se încadrau și de regiune. Legea stabilea și drepturile de despăgubire ce urmau să fie încasate de proprietari, prin intermediul unei case de despăgubiri, dându-li-se și o dobândă anuală de 10%. Suma despăgubirii depășea prețul pământului din acea vreme. Față de proiectul de lege rurală din martie 1864, dobânda era dublată de legea din august 1864, menținându-se însă termenul de 15 ani pentru stingerea datoriei. Comentând mai târziu starea țărănimii după reformă, Ion Ghica scria că ea era „vrednică de jale" și că „totalul dărilor unui fost clacaș... se suie la ceva mai mult de 32% din venitul anual"[2]. Economistul N. Suțu aprecia că, în urma reformei din 1864 — despăgubirile trebuind să fie achitate odată cu impozitele — țăranii au fost apăsați din punct de vedere fiscal de șase ori mai mult decât până atunci. Legea rurală hotăra împroprietărirea pe loturile legiuite, deci în cantități diferite pentru Țara Românească, Moldova și județele Cahul, Bolgrad și Ismail, stabilind cuantumul pământului alocat țăranilor după numărul vitelor fiecărui sătean, loturile oscilând între 20 578 m² și 86 735 m². Se prevedea că pământul expropiat să nu depășească două treimi din întinderea moșiilor și timp de 30 de ani se interzicea vânzarea loturilor de pământ „decât către comună sau către vreun alt sătean". Legea mai prevedea posibilitatea vânzării pământurilor statului către săteni la preț de cinci galbeni pogonul — maximum 12 pogoane de fiecare familie —, plătiți în 15 ani.

Prin legea rurală au fost împroprietăriți 406 429 țărani cu 1 654 964 ha, iar alți 60 651 au primit numai loturi de casă și grădină. 108 063 familii (48 342 însurăței etc. plus 59 721 văduve fără copii, săteni care n-au fost agricultori etc.) n-au obținut decât locul de casă și alte 133 546 de familii au primit doar loturi mici de 2–3 ha, insuficiente pentru a le asigura existența[3]. Aplicarea legiuirii s-a încheiat, în linii mari, în 1865. După reformă, proprietatea țărănească (adică a foștilor clăcași și a moșnenilor și răzeșilor) reprezenta aproximativ 30% din suprafața țării, iar proprietatea moșierească și a statului aproximativ 70%.

Reforma rurală din 1864 a avut importante consecințe pe plan social și economic, dând țărănimii o motivație cetățenească și națională și favorizând dezvoltarea economică modernă. Pământul distribuit țărănimii — în medie 3,74 ha de familie — nu a fost însă îndestulător, iar cei împroprietăriți nu aveau să fie ajutați să se transforme în fermieri moderni. Puternicile răscoale care au avut loc în următoarea jumătate de veac aveau să

[1] *Ibidem*, p. 892–903.

[2] Ion Ghica, *Convorbiri economice*, în *Scrieri*, I, ed. Petre V. Haneș, București, 1914, p. 264.

[3] Vezi N. Adăniloaie, *Concluzii generale*, în N. Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967, p. 345.

dezvăluie caracterul incomplet al reformei din 1864. Cu toate acestea, legea rurală a reprezentat unul dintre cele mai de seamă evenimente din istoria modernă a României și numele domnitorului Cuza a rămas legat în mentalul colectiv al țărănimii de eliberarea și împroprietărirea ei.

În vara anului 1864, reforma a fost întâmpinată cu satisfacție de țărani, mai ales datorită prevederilor relative la abolirea clăcii și a altor obligații feudale, pentru sfărâmarea legală a legăturilor de dependență a clăcașului față de marele proprietar. La Ruginoasa, la 9/21 septembrie, țăranii vor spune domnitorului că le rupsese „zapisul sclaviei", iar M. Kogălniceanu s-a bucurat de o primire triumfală în Oltenia, unde a făcut o călătorie între 16/28 august și 28 august/9 septembrie. Opoziția era neputincioasă. Ea nici nu mai încerca o rezistență, moșierii conservatori fiind loviți în baza electorală a puterii lor, iar liberalii-radicali fiind făcuți neputincioși prin decretarea legii rurale. Un rezultat al acestei noi situații a fost faptul că „misiunea" de propagandă a radicalilor Anastase Panu și Eugeniu Carada în Apus a trebuit să se încheie în toamna anului 1864, fără a repurta vreun rezultat politic pozitiv pentru opoziție.

Ultimii ani de domnie ai lui Al. I. Cuza. După decretarea legii rurale, domnitorul a fost din ce în ce mai mult înconjurat de un grup de oameni de încredere — între care se deosebeau, în special, N. Kretzulescu, Cezar Librecht, directorul telegrafului, Ioan Docan, vărul domnitorului, și Nicolae Pisoschi — care se străduiau să-l îndepărteze pe Kogălniceanu și-l îndemnau la menținerea regimului domniei personale. Supravegheat de Librecht, favoritul domnitorului, și urmărit de animozitatea lui N. Kretzulescu, care voia să preia el conducerea guvernului, Kogălniceanu a reușit totuși să se mențină încă o jumătate de an. El a pregătit realizarea practică a împroprietăririi, asigurând măsurarea loturilor țărănești. Deosebit de activ în această perioadă, de altfel ca și Kretzulescu, Kogălniceanu a pus în aplicare prin decrete o serie de legiuiri trecute prin Consiliul de Stat privind reorganizarea Curții de Casație, dreptul pentru străini de a achiziționa proprietăți imobile, constrângerea corporală pentru neplata de datorii, repunerea în vigoare a taxelor de export, introducerea sistemului metric (ce urma să se aplice începând de la 1/13 ianuarie 1866), Camerele de Comerț, înființarea Școlii de Poduri și Șosele, exproprierea pentru cauze de utilitate publică etc. În ansamblu, toate aceste decrete au contribuit la procesul de desăvârșire a statului modern român. De o mare însemnătate a fost decretarea Codului Civil, promulgat la 4/16 decembrie 1864, dar intrat în vigoare peste un an, care fusese întocmit de o comisie de juriști, folosindu-se drept model Codul Napoleon, Codul civil italian și unele norme juridice autohtone. Prin această legiuire, proprietatea privată și procesele de modernizare a societății au fost consolidate.

În decembrie 1864 s-au deschis Corpul ponderator și Adunarea electivă nou aleasă. Corpul ponderator, al cărui președinte de drept era mitropolitul primat, era compus din senatori desemnați de domn dintre membrii consiliilor județene și din senatorii numiți direct de domnitor. Se mai întâlneau și unele personalități politice, între alții miniștrii M. Kogălniceanu, L. Steege, Savel Manu, N. Kretzulescu și N. Rosetti-Bălănescu, dar

și foști mari boieri conservatori, acum raliați în jurul domnitorului. Vicepreședinte a fost numit generalul I. Em. Florescu. Noua Adunare electivă avea în schimb o structură cu totul deosebită, față de Adunările anterioare ale domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Abia se mai întâlneau câțiva dintre foștii deputați (Chr. Tell, A.Em. Florescu, Sc. Voinescu, N. Lahovari, Gr. Cuza, Al. Teriachiu). Erau mai mulți mici funcționari sau aspiranți la funcțiuni, unii intelectuali mai puțin însemnați și chiar și un număr de țărani, între care cei mai mulți foști deputați din Adunările ad-hoc (Gheorghe Lupescu, Simion Stanciu, Ioan Roibu). Mai apoi, la alegerile parțiale din primăvara anului 1865, a pătruns în Adunare un grup de tineri intelectuali (C. Boerescu, dr. N. Turnavitu, A. Vericeanu, C. Racoviță), ca și câteva din vechile figuri politice de mai mică importanță (I. Băbeanu sau Gh. Lehliu). Spre deosebire de Corpul ponderator, compoziția socială a noii Adunări arăta marele rol ce-l avuseseră evenimentele de la 2/14 mai în lărgirea drepturilor politice.

Corpurile legiuitoare și-au început activitatea la 6/18 decembrie 1864, ascultând lectura mesajului domnesc, în care, după justificarea evenimentelor petrecute în lunile precedente, li se cerea sprijinul pentru desăvârșirea operei de reorganizare, ca și pentru redobândirea unui echilibru funciar. Dezbaterile Senatului au fost liniștite, singur I.I. Filipescu situându-se în opoziție, în timp ce C. Hurmuzaki, ales al doilea vicepreședinte, prefera să demisioneze telegrafic. Oarecare animație nu s-a remarcat decât când s-a discutat legea pentru numirea mitropoliților și episcopilor, împotriva căreia au votat șapte senatori și apoi în luna martie 1865, când o lege a fost promulgată înainte de a trece prin dezbaterea Corpului ponderator. La 20 martie/1 aprilie 1865, acesta își încheia sesiunea ordinară.

În Adunarea electivă atmosfera a fost în general calmă. Discuțiile erau scurte, operațiile de validare fiind, de asemenea, îndeplinite în mod grăbit. Procesele-verbale se redactau succint, făcând pe Tell să ceară ca „măcar pe scurt" să se menționeze opiniile deputaților. La 16/28 decembrie, A.Em. Florescu a fot numit președintele Adunării în locul lui C. Negri, care refuzase să-și părăsească postul de la Constantinopol. Discutarea și votarea bugetului într-o singură ședință, cu toate protestele lui Chr. Tell și ale lui C.D. Aricescu, erau, de asemenea, edificatoare pentru modul de lucru al noii Adunări. Când Aricescu a încercat să introducă un amendament în răspunsul la mesaj, în ședința următoare doi deputați, care-l susținuseră, și-au retras semnăturile, probabil la sugestia guvernului, pentru a împiedica discuția. Adresa de răspuns a fost votată, de altfel, în unanimitate.

Opoziția aproape nu exista în Corpurile legiuitoare. Totuși, alături de opoziția „legală" a lui Tell și a lui Aricescu — acesta va fi exclus până la urmă din Adunare pentru publicarea unui articol în „Concordia" și reales de conjudețenii săi — începea să se formeze embrionar în Adunare o grupare care se arăta mai puțin binevoitoare față de guvern, alcătuită din C. Aninoșanu, Gh. Lupescu, fostul deputat țăran în Adunarea ad-hoc și mai ales activul C. Boerescu. Dar toți acești deputați susțineau latura pozitivă a actului de la 2/14 mai, combătând doar călcarea libertăților publice. La 23 ianuarie/4 februarie 1865, demisionând cei doi principali opozanți ai sesiunii — Tell și Aricescu —, cel dintâi pentru că nu fusese lăsat să aprobe pe cel de-al doilea, iar cel de-al doilea pentru că un discurs îi fusese redat

trunchiat în procesul-verbal, s-a oferit pretextul înlăturării lui Kogălniceanu. Ministrul făcuse greșeala de a declara, în legătură cu plângerea lui Aricescu, ca biroul Adunării avea dreptul de a șterge în procesele-verbale „chiar acele idei zise în intențiune de a aprinde pasiunile". Situația guvernului era deja compromisă, căci cu două zile înainte demisionaseră Kretzulescu și Steege. Cuvintele imprudente ale lui Kogălniceanu, dar mai ales conflictul său cu liberalul-moderat N. Kretzulescu au dus la demiterea sa de către domnitor.

La 26 ianuarie/7 februarie s-a format cel de-al doilea guvern de după 2/14 mai 1864. Era un minister al juriștilor, având în frunte pe Constantin Bosianu, vicepreședintele Consiliului de Stat. În locul lui Bosianu a fost numit Vasile Boerescu, raliat la regimul de la 2/14 mai. Noul ministru de Justiție și Culte, Gh. Vernescu, având o orientare de stânga, a încercat să atragă unele elemente din rândurile liberalilor-radicali. Dar guvernul continua, deși mai atenuat, linia autoritară inaugurată la 2/14 mai 1864. Foile „Șarivari-Român", „Conștiința națională", „Sentinela română" și chiar și „Trompeta Carpaților", în general guvernamentală, primeau avertismente sau chiar erau suprimate. Guvernul făcea cu greu față deficitului financiar, lipsei de alimente de pe piață, creșterii de prețuri și situației grele din agricultură, unde mari întinderi de pământ rămăseseră necultivate. Dar opera de organizare continua. S-au publicat regulamentul pentru consiliile de anchetă militară, legea pentru consiliul permanent al instrucțiunii publice, decretul pentru organizarea serviciului poștal, legea pentru împrumutul de 158 000 000 în vederea lichidării definitive a chestiunii mănăstirilor închinate, regulamentul pentru chemarea sub arme a rezervei, legea pentru un scăzământ de 10% acordat unei categorii de arendași, decretul pentru anularea concesiunii de căi ferate Ward, legea numirii mitropoliților și episcopilor, prevăzându-se și autocefalia bisericii române.

Pe plan extern s-a pus cu ascuțime problema desființării capitulațiilor. Alexandru Ioan Cuza a acționat împotriva jurisdicției consulare, ceea ce a provocat, în februarie, o notă a ambasadorului francez la Constantinopol, iar, apoi, la 19/31 martie, o notă colectivă a puterilor. De altfel, în acest timp, se zvonea în cercurile diplomatice eventualitatea proclamării independenței statului român; multe ziare europene scriau despre eventualitatea ruperii stării de vasalitate a Principatelor față de Poartă. Îngrijorat, ambasadorul Austriei la Constantinopol raporta la 17/29 mai 1865 că domnitorul avea obiceiul de a nu se supune și de a constrânge puterile să-i accepte hotărârile. Între timp, veșnic preocupat de a îmbunătăți situația țării pe plan extern, Cuza se gândea la o călătorie oficială în Apus, la care apoi a renunțat. În orice caz, el apăra cu multă fermitate interesele statului național român și ale națiunii.

La 2/14 mai, Corpurile legiuitoare au fost chemate în sesiune extraordinară, Adunarea lucrând timp de aproape două luni. S-a adoptat o lege a pensiilor, ca și legea de pensii pentru gradele militare inferioare, s-a amânat aplicarea monopolului tutunului, s-a votat în a doua redacție, legea organizării judecătorești și procedura civilă. La rândul său, Corpul ponderator vota legea reorganizării judecătorești, procedura civilă și legea pensiilor pentru gradele militare inferioare. Între timp, guvernul juriștilor fusese înlocuit, la 14/26 iunie, printr-un guvern condus de N. Kretzulescu, având o compoziție de factură

derat-conservatoare (I.Em. Florescu, Savel Manu, N. Rosetti-Bălănescu și D. Cariagdi) endințe autoritare cu mult mai accentuate. În timpul acestui guvern s-a regrupat *nstruoasa coaliție* — care până atunci nu mai acționase decât prin presă, în măsura care regimul cenzurii și al suprimărilor o îngăduise — reanimându-se în vederea turnării alesului de la 24 ianuarie și a înlocuirii sale cu un prinț străin.

Noul cabinet Kretzulescu, care timp de mai bine de o lună a guvernat singur, nitorul fiind plecat în străinătate, la băile de la Ems, a pus în vigoare legea organizării ecătorești, a stabilit aplicarea Codului Civil de la 1/13 decembrie 1865 și a monopolului unului de la 1/13 august 1865. Totodată, guvernul, îndemnat de domnitor, era ocupat, în timpul verii anului 1865, de problema întăririi poziției externe a țării. nvenția telegrafică româno-austriacă intra în vigoare la începutul lunii iulie (st. n.) ot atunci avea loc aderarea Principatelor Unite la Convenția telegrafică internațională la Paris. Încheierea și ratificarea unei convenții de extrădare româno-austriacă și unoaștrea de către un număr de state europene, între care Austria și Belgia, a dreptului nânilor de a achiziționa proprietăți imobile au fost reale succese ale acțiunilor diplo-tice românești din aceeași vreme.

Aceste acțiuni pozitive pe plan intern și extern erau însă coroborate cu o administrație bă, însoțită de o gravă dezorganizare a finanțelor publice bazate pe nesfârșite credite raordinare, care amenințau să ducă statul la ruină. „În locul vechiului sistem admi-trativ defectuos, dar simplu și ieftin — observa un consul străin — s-a creat un sistem nplicat, scump și totuși nu mai puțin defectuos"[1]. Urmând politica de limitare a ivității presei, guvernul a suprimat, la 3/15 iulie, foaia „Opiniunea națională", iar mai ziu, la 27 august/8 septembrie, „Epoca", ambele, adversare regimului de la 2/14 mai.

În vara anului 1864, influența și coeziunea *monstruoasei coaliții* slăbiseră foarte mult, ar, în lunile următoare, treptat, ea s-a revigorat, mai ales după ce Kogălniceanu a fost t să demisioneze în ianuarie 1865. Moșierimea conservatoare, lovită prin aplicarea formei agrare, s-a îndreptat tot mai mult înspre *monstruoasa coaliție*, care se reanima. hiar și acea parte a moșierimii care sprijinise pe Cuza a trecut acum de partea adversarilor . Neînțelegerile dintre liberalii-moderați, grupați în jurul lui N. Kretzulescu, și eralii-democrați, conduși acum de Christian Tell și Cezar Bolliac, au dus, în vara anului 65, la slăbirea poziției domnitorului și în rândurile burgheziei. Abuzuri și nereguli ministrative și mai ales agravarea situației economice au contribuit și ele la creșterea mulțumirilor în rândul unor pături mai largi. Pe de altă parte, în urma desființării fapt a jurisdicției consulare prin punerea în aplicare a Codului Penal de către Cuza, terile garante, în special Franța, Marea Britanie și Austria, au luat o atitudine tot mai tilă față de domnitorul român, bănuit că urmărea să proclame prin surpriză independența rii. Domnia lui Cuza era pusă în discuție pe plan extern încă de la sfârșitul primăverii ului 1865.

[1] T.W. Riker, *op., cit.*, p. 574.

Cu toate că atmosfera internă era încordată, în vara anului 1865 Cuza a făcut imprudența să reia planul său mai vechi de a întreprinde o călătorie în Apus. Acest plan fusese amânat deoarece Adunarea, în cadrul căreia începuse să se manifeste o opoziție, refuzase să voteze creditul necesar. Deși în primele zile ale lunii iulie câțiva dintre cei mai înverșunați dușmani ai domnitorului, atât conservatori, cât și liberali-radicali, și-au reînnoit în mod public nădejdea de a-l vedea îndepărtat, Alexandru Ioan Cuza a luat hotărârea să facă această călătorie pe la sfârșitul lunii iulie. Ipoteza unora dintre consuli, cât și a *monstruoasei coaliții*, că domnul plănuise să-l vadă pe Napoleon al III-lea pentru a-i cere consimțământul în vederea întemeierii unei dinastii, deducție care pornea de la adoptarea unui fiu nelegitim, nu s-a adeverit. Domnitorul nu s-a dus la Paris, ci la băile de la Ems, din Prusia, pentru a-și căuta sănătatea. Librecht, directorul Poștelor și omul său cel mai de încredere, a fost însărcinat să vegheze asupra guvernului, ceea ce arăta că domnitorul nu era tocmai sigur de loialitatea primului său ministru, N. Kretzulescu. Ordinea dorită de domnitor fu însă pusă la încercare, chiar în primele zile după plecare, de frământările izbucnite la București în ziua de 3/15 august 1865. Ele au pornit în urma unei ordonanțe municipale prin care era interzis comerțul ambulant de fructe și legume al oltenilor, obligându-i să închirieze gherete de lemn pentru a-și vinde marfa pe loc. Măsura a fost luată pentru prevenirea unei epidemii de holeră. Această măsură și introducerea monopolului tutunului au produs nemulțumiri, care s-au soldat într-o „încăierare de piață", după expresia potrivită a lui Riker. Au căzut însă vreo 20 de morți și foarte mulți răniți, pentru că a intervenit armata. Rădăcinile frământărilor sunt nesigure, vorbindu-se de o provocare sau o diversiune înscenată de Librecht cu concursul poliției ori mai probabil de o încercare a *monstruoasei coaliții* de a lovi în domnitor și în guvernul său, eventual chiar de a-l înlătura.

Frământările din 3/15 august au avut consecințe pe plan extern. Marele vizir Fuad Pașa a scris domnitorului la 2/14 septembrie, calificând incidentul ca „rostirea brutală a unei nemulțumiri generale". Alexandru Ioan Cuza a trimis un răspuns deosebit de demn, în care respingea încercarea Porții de a se amesteca în chestiunile interne ale țării, silind pe vizir la retractare. De altfel, reîntors de la Ems, tocmai pentru a diminua importanța evenimentului, domnitorul amnistiase pe toți cei arestați. Totuși, mișcarea de la 3/15 august, „falsa revoluție populară", cum îi spunea N. Iorga[1], a încărcat pe plan internațional atmosfera împotriva lui Cuza. Presa străină a prezentat-o ca un început al unei acțiuni „revoluționare", care ar fi putut pune în primejdie ordinea în Orient. În oficiosul guvernului francez, de obicei susținător al domnului, au apărut două articole critice la adresa situației Principatelor Unite, iar Tillos, consulul Franței la București, a avut o discuție cu domnitorul în care i-a dezvăluit lipsurile, apreciindu-i situația ca „nestabilă".

După mișcarea de la 3/15 august, *monstruoasa coaliție* și-a strâns și mai mult rândurile. Acțiunile opoziției se exprimau fățiș prin societatea „Progresul", creată din primăvara 1864, ca „asociație literară și politică" și în conferințe publice. Se mai adăuga activitatea

[1] N. Iorga, *100 de ani de la nașterea lui Cuza Vodă*, București, 1920, p. 54.

ojii francmasonice „Înțelepții din Heliopolis", în care se regăsesc oameni politici și militari. ocietatea secretă formată în vederea răsturnării domnitorului număra acum 70–80 de nembri, care contribuiau lunar cu o cotizație pentru asigurarea laturii materiale a loviturii use la cale.

Opozanții erau conduși de mai mulți dintre fruntașii liberali-radicali și liberali-noderați, ca C.A. Rosetti, I.C. Brătianu, D.A. Sturdza, Ion Ghica, Dimitrie Ghica și lții. Contribuțiile strânse de conspiratori s-au folosit în exterior pentru trimiterea de misari în vederea deteriorării imaginii domnitorului și în interior pentru pregătirea ăsturnării. I.C. Brătianu a fost trimis în Apus, în timp ce C.A.Rosetti a luat conducerea omplotului intern. În același timp, unii reacționari unelteau aducerea pe tron a lui Nicolae Bibescu, ceea ce, la un moment dat, surâdea guvernului austriac, interesat în a slăbi Piemontul de la Dunăre".

În țară, *monstruoasa coaliție* și-a intensificat activitatea potrivnică regimului de la 2/14 nai 1864, atât prin fițuici clandestine, cât și prin manifeste. Rând pe rând, încă din vara anului 1864, fuseseră suprimate organele periodice ale opoziției, dar ele reapăreau ub noi titluri. Cea mai violentă campanie a fost dusă împotriva lui Cuza prin foaia landestină „Clopotul", apărută la 1/13 august 1865, după unii sub redacția lui Eugeniu Carada, după alții sub aceea a lui D.A. Sturdza.

Față de situația creată, Cuza s-a hotărât să trimită un lung expozeu lui Napoleon al II-lea, socotit sprijinitorul său, în care, recunoscându-și „inexperiența" și unele „greșeli", răta totuși că România „se progresase". Domnitorul expunea realizările fundamentale lin timpul domniei sale: desăvârșirea Unirii, secularizarea, împroprietărirea, codurile de egi, întărirea armatei și modernizarea diferitelor ramuri ale administrației; de asemenea, l cerea ca Franța să nu susțină proiectul cedării Principatelor în schimbul Veneției. Totodată, se arăta dispus să abdice în favoarea unui prinț străin[1].

În interior, activitatea guvernului a fost, în general, stagnată în ultimele luni de domnie ale domnitorului Cuza. În afara concesiunilor pentru calea ferată București-Giurgiu, pentru confecționarea unităților de măsură (Lemaître) și pentru o bancă de scont — concesiuni denunțate apoi de Adunare ca oneroase — puține au fost acum realizările. Cerințele erau însă mari. Comisia mixtă a Corpurilor legiuitoare, într-un raport adresat domnitorului, cerea, între altele, să se înlăture jurisdicția consulară, să se facă o scrupuloasă revizuire a bugetelor, nemaipercepându-se, totodată, impozitele „cu moliciune și neglijență" și să se doteze țara cu căi ferate, porturi și bănci. Tonul raportului era respectuos, dar doleanțele existau. În această vreme, în timp ce în octombrie se suprimau două foi — „Actualitatea" și „Cugetarea" — ministrul de Externe a fost înlocuit și Vasile Boerescu s-a retras de la vicepreședinția Consiliului de Stat. În preajma deschiderii Corpurilor legiuitoare, situația financiară a țării era apăsătoare, statul nu găsea credite, unele salarii erau neplătite, abuzurile se înmulțeau, iar marile reforme fiind realizate, regimul, deficitar pe plan financiar,

[1] R.V. Bossy, *Agenția diplomatică a României și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 382–386.

rămânea fără perspectivă. În decembrie 1865 a apărut „Revista Dunării", care avea să fie suprimată după 11 zile mai târziu. Dintre cei 17 redactori și colaboratori, 14 erau membri ai societății „Progresul".

Spre sfârșitul anului, puterile garante erau preocupate de situația din Principate și, fiind îngrijorate că o înlăturare a lui Cuza ar duce la transformări neplăcute pentru ele — consulul Marii Britanii se temea de venirea la putere a „republicanilor roșii", iar cel al Franței de o proclamare a independenței — s-au hotărât să încerce să sprijine pe domnitor și să-i consolideze poziția. Dar intențiile lui Alexandru Ioan Cuza de a se retrage făceau inutil acest sprijin, de altfel mai mult formal. El și-a mărturisit aceste intenții nu numai unor apropiați, ci și public, la deschiderea Parlamentului și la primirea reprezentanților consulari străini. Bolintineanu a arătat că, după dezvăluirea intenției domnitorului de a abdica, „puțini nu îl trădară"[1].

În aceste condiții, când se deschiseseră Corpurile legiuitoare, în decembrie 1865, guvernul se găsise față în față în Adunarea electivă cu o minoritate opoziționistă turbulentă din ce în ce mai puternică. Indirect, activitatea acestei minorități, străină însă de *monstruoasa coaliție*, a sprijinit acțiunile pentru răsturnarea domnitorului. În ședința de la 10/22 decembrie, N. Păcleanu declara regulamentul Adunării ca „impus", Tell învinuia guvernul că împiedica Adunarea să lucreze, iar C. Boerescu vorbea de compromiterea libertăților publice. Deși guvernul mai avea încă o majoritate care-l sprijinea, fruntașii minorității opoziționiste legale erau cu mult mai activi și uneori izbuteau să culeagă voturile majorității; astfel, invalidarea lui G. Caliman, partizan devotat lui Cuza și susținut de guvern, a fost votată cu 61 de bile contra 4. La 20 decembrie 1865/1 ianuarie 1866, Constantin Boerescu și C.D. Aricescu au cerut să se dea Adunării dreptul votului secret pentru ca ea să-și poată dobândi „neatârnarea". În Senat, acțiunea de opoziție legală era dusă de G. Costa-Foru, care combătea concesiunile oneroase și cerea „întinderea libertăților publice"; G. Costa-Foru, C. Bosianu, I. Strat și I.I. Filipescu au votat în Senat împotriva răspunsului la mesaj.

Dezbaterile Adunării au devenit deosebit de înverșunat la începutul anului 1866, când s-a discutat adresa către domnitor. Minoritatea a prezentat un contraproiect, susținut de 20 de deputați (Chr. Tell, C.D. Aricescu, C. Boerescu, C. Aninoșanu etc.), în care se aduceau o serie de învinuiri, reproșându-se, între altele, imixtiunile guvernului în alegeri. C. Boerescu declara că Adunarea fusese redusă a fi „un simplu birou de înregistrare", acuza guvernul de a fi provocat prin poliție incidentul de la 3/15 august și critica Statutul. Guvernul nu a cedat; dimpotrivă, în intervalul câtorva zile a suprimat foile „Cicală" și „Revista Dunării", a interzis cursurile publice neautorizate de poliție și a înlocuit pe Epureanu de la președinția Adunării pentru că tolerase discursul lui C. Boerescu.

Departe de a dezarma, minoritatea legală, care grupa acum în jurul ei o treime din Adunare, și-a continuat atacurile la adresa sistemului de guvernământ al domnitorului. Semnificativ este faptul că amendamentul propus de opozanți privind restatornicirea

[1] D. Bolintineanu, *op. cit.*, I, p. 118.

Fig. 221 Participanți la actul detronării domnitorului Alexandru Ioan Cuza la 11/23 februarie 1866.

libertății presei a fost aprobat la 10/22 ianuarie 1866 cu 58 de voturi contra 44. A doua zi, adresa de răspuns a majorității la mesajul de deschidere a Adunării a fost adoptată cu 84 de voturi împotriva a 37 și 7 abțineri. Primind răspunsul la mesaj, Al.I. Cuza și-a manifestat nemulțumirea pentru activitatea turbulentă a deputaților opozanți, dar situația guvernului devenise într-adevăr grea. La 21 ianuarie/2 februarie, Adunarea a respins urgența discutării proiectului de lege privind amânarea aplicării sistemului metric — cerută de guvern — cu 68 de voturi împotriva a 58, iar a doua zi vota textul proiectului modificat de minoritate. În Senat, Costa-Foru a atacat din nou concesiunile oneroase, în timp ce Kogălniceanu, depărtându-se de Cuza, declara semnificativ că „va veni momentul în care voi recunoaște greșelile mele". Situația guvernului devenea de nesusținut. Ca urmare, la 26 ianuarie/7 februarie, acesta și-a dat demisia, dar peste patru zile N. Kretzulescu anunța că domnitorul respinsese retragerea guvernului, înlocuind doar pe generalii Florescu și Manu. Dar acum pregătirile pentru răsturnarea lui Al.I. Cuza erau înaintate. Peste câteva zile, domnul Unirii urma să fie detronat, căzând victima unei conspirații.

Complotul politic s-a întemeiat pe un grup de ofițeri, care urma să realizeze răsturnarea. Prevenit, în mai multe rânduri, domnitorul a manifestat o atitudine de demnă nepăsare. În noaptea de 10/22 spre 11/23 februarie 1866, ofițerii complotiști au pătruns în camera domnitorului, cerându-i să abdice. Fără a se împotrivi, Alexandru Ioan Cuza a semnat abdicarea, în care se amintea „angajamentul" ce și-l luase la înscăunare de a se retrage. În ziua următoare, fostul domnitor avea să scrie generalului Nicolae Golescu, arătându-i că „numai un principe străin ... poate închizășui viitorul României"[1]. Curând avea să ia calea exilului, îndreptându-se, într-o primă etapă, spre Brașov. Șapte ani mai târziu, cel dintâi domnitor al României, domnul Unirii și al reformelor, a încetat din viață, fără a mai fi revenit în patrie. Trupul avea să-i fie îngropat la Ruginoasa, în mai 1873.

Lipsurile înregistrate, mai ales în ultima parte a domniei, nu pot pune în umbră marile realizări ale celor șapte ani scurși de la dubla alegere și nici motiva brutala înlăturare. În timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza au fost create într-un ritm intens instituții statale moderne. Nu a existat domeniu în care să nu se fi înregistrat marcante progrese. România a intrat pe scena statelor europene, nu numai ca stat național, ci și ca stat modern.

[1] A.D. Xenopol, *op. cit.*, 2, Iași, 1903, p. 82.

Capitolul XIV

ÎNCEPUTURILE LUNGII DOMNII A LUI CAROL I

Locotenența domnească și străduințele pentru aducerea prințului străin. Răsturnarea lui Alexandru Ioan Cuza și proclamarea ca domnitor a principelui Filip de Flandra, la 11/23 februarie 1866, a dat o nouă dimensiune problemei românești. În realitate, n-a fost vorba de un eveniment cu totul neașteptat, dată fiind atitudinea pe care o adoptase chiar fostul domnitor în ultimele luni ale domniei sale. Nu întâmplător, contele Appónyi, ambasadorul Austriei la Londra, raportase, la 27 decembrie 1865/8 ianuarie 1866, îngrijorarea manifestată de lordul Clarendon privind eventualitatea ocupării domniei Principatelor de către un principe străin, întrucât el își dăduse seama de divergențele care ar fi apărut între puterile garante privind alegerea celui în cauză.

Răsturnarea lui Alexandru Ioan Cuza reprezentase „un act de noapte, un rod de umbră", cum scria Vasile Alecsandri lui Alexandru Hurmuzaki, dar tot el recunoscuse că „domnia lui Cuza ajunsese pe drojdii"[1]. Răsturnătorii au acționat cu fermitate și, totodată, au făcut față situației complicate care s-a produs prin refuzul contelui Filip de Flandra de a accepta tronul. Puterea a fost asumată de o Locotenență domnească, alcătuită din Nicolae Golescu, Lascăr Catargiu și colonelul Nicolae Haralambie, cel dintâi reprezentând pe munteni, cel de-al doilea pe moldoveni și cel de-al treilea armata; totodată, Golescu reprezenta stânga radicală a coaliției, iar Catargiu dreapta conservatoare. Guvernul reflecta în alcătuirea sa aceeași străduință de a se realiza un echilibru. Președinția guvernului a fost încredințată abilului Ion Ghica, liberal moderat, care asuma și funcția de ministru de Externe, iar în componența cabinetului intrau radicalul C.A. Rosetti, conservatorul moderat Dimitrie Ghica, maiorul Dimitrie Lecca ca ministru de Război, conservatorii Ioan C. Cantacuzino și Petre Mavrogheni, ca și liberalul moderat D.A. Sturdza. Echilibrul intern politic s-a menținut în lunile fierbinți în care a întârziat să se producă rezolvarea problemei fundamentale a domniei, ceea ce a ajutat România să facă față împrejurărilor deosebit de complicate în care se afla, înainte de toate în ceea ce privea relațiile ei cu puterile garante.

Corpurile legiuitoare au fost menținute, cel puțin pentru o vreme. Convocate într-o ședință extraordinară, la 11/23 februarie 1866, ele au sancționat faptul împlinit și l-au

[1] V. Alecsandri, *Opere*, ediție Marta Anineanu, 9, București, 1982, p. 252.

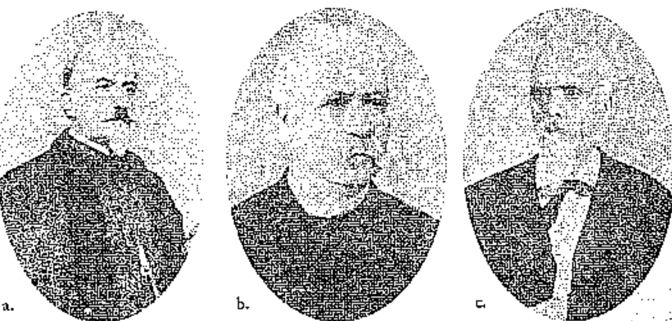

Fig. 222 Membrii Locotenenței Domnești:
a. Generalul Nicolae Golescu; b. Lascăr Catargiu; c. Colonelul Nicolae Haralambie.

les pe Filip de Flandra ca domnitor. De asemenea, aveau să adopte și legea de tocmeli agricole, considerată neapărat necesară pentru ca noile rânduieli rezultate din legea rurală din august 1864 să poată funcționa. A fost adoptată și legea pentru înființarea gărzii naționale urbane, menită a spori forța de apărare a țării, dar și a apăra noua stare de lucruri. La 18/30 martie Adunarea a fost dizolvată.

Prin proclamarea lui Filip de Flandra de către Locotenența domnească, instituită în locul domnitorului abdicat, și în aceeași zi, într-o ședință comună de către Adunarea Deputaților și Senat, Europa era pusă din nou în fața unui fapt împlinit de către români și chiar în fața unei probleme aparent soluționate și nu a uneia care trebuia rezolvată! Alegerea nu fusese întâmplătoare, deoarece încă din 1855 frații Hurmuzaki se gândiseră la această candidatură, iar Belgia, considerată în acea vreme o „țară latină", constituia un model pentru cei care voiau să transforme România într-o „Belgie a Orientului", atât în ceea ce privea instituțiile constituționale, cât și statutul internațional de independență și neutralitate. Dar, aproape surprinzător, candidatul însuși nu fusese pregătit. Proclamarea sa ca domnitor a aflat-o numai după ce evenimentul avusese loc și, în consecință, chiar a doua zi, el a comunicat refuzul său la Londra. Cu excepția unui singur periodic — „Le Journal de Liège" — care considerase gestul reprezentanților românilor „un omagiu strălucit adus dinastiei și libertăților noastre"[1], restul presei belgiene nu făcuse un caz prea mare din această chestiune.

La 14/26 februarie, refuzul prințului era comunicat la București și, în aceeași zi, Imperiul otoman cerea acordul puterilor garante pentru a trimite un comisar în România

[1] Robert Demoulin, *La presse belge et la formation de l'Etat Roumain (1858–1877)*, în RRH 21.1977, 4, p. 645.

cu sarcina de a pune capăt unirii celor două țări, ceea ce ar fi însemnat aplicarea hotărârilor Conferinței de la Paris din septembrie 1859 și a celei de la Constantinopol din septembrie 1861. Divergențele dintre puteri, dar mai ales poziția Franței au contribuit la evitarea acestei mari primejdii, deși situația de criză era evidentă. Propunerea împăratului Napoleon al III-lea referitoare la convocarea unei conferințe s-a dovedit benefică. Canalizată pe calea negocierilor, problema a intrat pe un făgaș al tergiversărilor, ceea ce va da răgaz românilor de a-și găsi o rezolvare în sensul năzuințelor națiunii lor.

Conferința de la Paris și-a început activitatea la 26 februarie/10 martie 1866 și, de la început, pozițiile divergente ale reprezentanților puterilor garante i-au demonstrat slăbiciunea. Chiar și reuniunile ei au avut loc în bună măsură în funcție de diversele inițiative luate la București. „Europa, constituită în areopag — avea să constate cu evidentă amărăciune cancelarul Rusiei, Gorceakov — are aerul că urmează impulsul unui mic stat de mâna a treia"[1]. Repetatele avertismente și recomandări ale Conferinței privind nedesemnarea unui prinț străin și insistențele ori amenințările referitoare la o eventuală separare a statului român n-au avut până la urmă vreo urmare practică.

Între timp, s-au depus eforturi pentru a se liniști aprehensiunile Porții, unde au fost trimiși Manolache Costache Epureanu, George Costa-Foru și Alexandru G. Golescu pentru a-i cere să nu se împotrivească „dorinței unanime a națiunii române", fără ca demersurile să înregistreze însă un rezultat prea liniștitor. Dar, esențială pentru depășirea crizei, era o cât mai grabnică descoperire a unui alt candidat la domnie. Ion C. Brătianu, care purta într-o oarecare măsură o răspundere — dat fiind rolul pe care-l avusese în pregătirea externă a răsturnării lui Alexandru Ioan Cuza — în „nepregătirea" candidatului proclamat la 11/23 februarie, s-a implicat deosebit de activ în această acțiune, împreună cu Ioan Bălăceanu, noul agent al țării la Paris. Cei doi aveau să propună, la 14/26 martie, guvernului de la București candidatura prințului Carol de Hohenzollern-Sigmaringen.

În urma aprobării din țară a demersului său, Brătianu s-a deplasat la Düsseldorf, unde a fost primit în audiență, la 19/31 martie 1866, de prințul Carol Anton de Hohenzollern-Sigmaringen, tatăl doritului candidat, și apoi a avut o întrevedere de două ore cu tânărul prinț. Acesta n-a dat un răspuns categoric, dar, evident, s-a arătat interesat de oferta ce i se făcea. Ion C. Brătianu a informat optimist pe locotenenții domnești și pe miniștri în legătură cu acceptul prințului Carol, chiar înainte ca acesta să fie o certitudine. Tot el, venind la București, a determinat guvernul să dea mandat lui Bălăceanu pentru ca acesta să propună oficial acestuia candidatura și l-a convins să anunțe ținerea unui plebiscit prin care opțiunea pentru prințul de Hohenzollern urma a fi confirmată. La 30 martie/11 aprilie, Locotenența domnească vestea, printr-o proclamație, noua candidatură și supunerea ei unui plebiscit; trei zile mai târziu, guvernul anunța și el plebiscitul, evidențiind și faptul că prințul era „rudă, prin două ramure, cu Napoleon al III-lea și încă considerat ca făcând parte din însăși acea familie Bonaparte"[2].

[1] Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 291.

[2] *Treizeci de ani de domnie*, p. XVIII.

Plebiscitul s-a desfășurat între 2/14 și 8/20 aprilie. Un complot separatist, în care au fost implicați Nicolae Rosetti-Roznovanu, cneazul Constatin Moruzi și mitropolitul Calinic Miclescu, întemeiat și pe o mișcare de stradă, desfășurată la Iași la 3/15 aprilie, a fost înăbușit de armată. Succesul plebiscitului avea să fie comunicat de Brătianu tânărului prinț chiar înainte ca el să se fi încheiat. La sate mai ales s-au înregistrat și opțiuni contrare venirii noului domnitor; de asemenea, au avut loc și puternice frământări în rândurile corpului grănicerilor, dar în ansamblu este neîndoielnic că desemnarea sa a întrunit o substanțială majoritate de opțiuni.

Fig. 223 Ioan Bălăceanu.

În ziua în care Brătianu anunța succesul plebiscitului prințului Carol-Anton regele Prusiei își exprima într-o depeșă rezervele către tânărul prinț, ceea ce nu l-a împiedicat pe acesta să comunice tatălui său „decizia sa hotărâtă de a primi coroana română". Cancelarul Bismarck, spre deosebire de șovăitorul rege al Prusiei, a îndemnat, la 7/19 aprilie, pe prinț să accepte și să pună Conferința în fața unui fapt împlinit. Între timp, prințul Carol-Anton a încercat să afle — prin baroneasa Ozélie de Francq — unele detalii privind poziția împăratului Napoleon al III-lea; răspunsul primit nu a fost încurajator. În schimb, Hortense Cornu, prietenă din copilărie a împăratului, îndemna energic atât pe prințul Carol-Anton, cât și pe tânărul prinț să accepte oferta românilor, o scrisoare a ei sosind la Düsseldorf chiar la 19 aprilie/1 mai, ziua revenirii acolo a lui Ion C. Brătianu, însoțit de doctorul Carol Davila. În obținerea consimțământului final un rol neîndoielnic l-a avut și acesta din urmă, când a înfățișat tânărului prinț, pe o hartă, nu numai România, ci și „țările vecine, Transilvania, Banatul, Bucovina și Basarabia", explicându-i că ele sunt locuite „în mare majoritate de români"[1]. În ziua următoare, prințul Carol-Anton comunica Hortensei Cornu că „acceptarea" era „o afacere hotărâtă", atât pentru el cât și pentru fiul său.

Fig. 224 Dr. Carol Davila.

[1] *Memoriile regelui Carol I* (ed. 1994), I, p. 40.

Fig. 225 1866 — Domnitorul Carol, I. C. Brătianu, L. Catargiu, I. Cantacuzino, P. Mavrogheni, Ioan Gr. Ghica, C.A. Rosetti, D.A. Sturdza.

Cu o zi înaintea începerii plebiscitului, printr-un decret al Locotenenței domnești, a fost constituită Societatea Literară Română — viitoarea Academie Română —, la propunerea lui C.A. Rosetti. Din nou era vorba de un proiect din vremea lui Cuza, dar a cărui concretizare s-a impus și sub impulsul unor interese generale ale națiunii depășind hotarele statului existent în acel moment. Decretul avea să fie întregit, trei săptămâni mai târziu, printr-altul în temeiul căruia au fost numiți, cu întâietate, tocmai membrii din afara hotarelor statului, transilvăneni, bănățeni, bucovineni, basarabeni și chiar macedoromâni.

Strădanițele legate de ocuparea cât mai grabnică a domniei au fost întregite prin sfășurarea alegerilor pentru o nouă Adunare, care au avut loc numaidecât după plebiscit, cepând cu 9/21 aprilie. Acestei Adunări avea să-i revină sarcina de a elabora cea dintâi onstituție a României. Alegerea ca deputat a lui Mihail Kogălniceanu a fost invalidată, upă furtunoase dezbateri, lucru care avea să se repete după ce bărbatul de stat a fost ales încă în două locuri. Abia la a treia realegere, fostul prim-ministru al domnitorului uza avea să fie acceptat în sânul Adunării Deputaților.

La 28 aprilie/10 mai 1866, Adunarea Deputaților a fost deschisă, Locotenența omnească adresându-i un amplu mesaj, în care a făcut bilanțul domniei anterioare, cu idente note critice, dar, totodată, s-a evidențiat că Unirea intrase „în dreptul gintelor", se făcuseră „imense sacrificii" și că se dorea menținerea ei „neatinsă în viitor". Mesajul prezentat problemele cu care se confruntau diversele domenii de activitate. În continuare, insista asupra capitolului finanțelor publice, anunțându-se un buget de 222 267 002, lei, dar și un deficit previzibil de 51 956 065, 14 lei, la care se adăuga și deficitul ului 1865 de 46 208 800 lei. În încheiere, locotenenții domnești cereau Adunării să onsacre" rezultatele plebiscitului referitoare la noul principe domnitor. La 1/13 mai, oiectul de Constituție, elaborat de Consiliul de Stat, a fost înaintat Adunării, care urma aibă și rolul unei Constituante.

Preluarea domniei de către principele Carol de Hohenzollern-Sigmaringen. În mp ce la București Adunarea Deputaților proclama, la 1/13 mai — cu 109 voturi din 5 —, hotărârea ei nestrămutată de a menține „o Românie una și nedespărțită", iar prințul Carol ca „principe ereditar al României", acesta se găsea pe drum spre România, ide va sosi, după o călătorie aventuroasă, la 8/20 mai. La 10/22 mai 1866, domnitorul, imit cu ovații de bucureșteni, a depus jurământul în fața reprezentanților națiunii, eclarând că devenise român odată cu pășirea sa pe pământul noii sale patrii. Începea nouă etapă a istoriei naționale, încă una dintre dorințele fundamentale ale Adunărilor l-hoc fiind realizată.

Puterile europene fuseseră puse în fața unui nou fapt împlinit, pe care au sfârșit prin l accepta. Consensul lor pentru a autoriza o intervenție militară a puterii suzerane n-a st obținut de către Poartă în cadrul Conferinței de la Paris, aceasta arătându-se eputincioasă în a lua hotărâri cu urmări practice. Imperiul otoman a primi sfatul de a înțelege direct cu România, iar lucrările reuniunii aveau să se încheie fără ca ea să ată influența în vreun fel evoluția evenimentelor. Concentrările a câtorva zeci de mii e ostași otomani la Rusciuk a determinat România la formarea unei tabere defensive e Sabar și, totodată, prin Alexandru G. Golescu, s-a comunicat dregătorilor otomani armata română formase o linie defensivă la sud de București. Atitudinea dârză a omâniei, dar și trimiterea lui Ion Ghica la Constantinopol, interlocutor acceptat de artă, ca și intervenția unor puteri neinteresate în izbucnirea unui focar de conflict, făcut ca la începutul verii, treptat, tensiunea să descrească și acțiunile militare să fie vitate. Înfrângerea Austriei în războiul din vara anului 1866 cu Prusia și Italia a contribuit

Fig. 226 Domnitorul Carol în drum spre Capitală.

nu numai la înlăturarea presiunilor acestei puteri asupra României, dar și la determinarea Porții în a fi mai concesivă.

La 10/22 mai tânărul domnitor și-a preluat atribuțiile. În ziua următoare, el a format un nou guvern, a cărui conducere a asumat-o conservatorul Lascăr Catargiu, fost locotenent domnesc. Era din nou vorba de un guvern de coaliție, în care intrau conservatori ca Petre Mavrogheni și Ioan C. Cantacuzino, generalul Ioan Gr. Ghica, liberalul moderat Dimitrie Sturdza, dar și radicalii Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti. În timpul acestui cabinet ministerial, proiectul de Constituție, după ce a fost supus unor modificări ale unui comitet al delegaților secțiilor Adunării, avea să ajungă în dezbaterea generală la 17/29 iunie, noua Constituție fiind adoptată la 30 iunie/11 iulie 1866. Ființarea guvernului de coaliție a înlesnit, neîndoielnic, adoptarea Constituției în cadrul Adunării Deputaților; de altfel, Senatul, care funcționa din vremea lui Alexandru Ioan I, nu a fost convocat pentru a sancționa și el actul fundamental.

Protestând împotriva preluării domniei de către prințul Carol, Imperiul otoman a căutat să determine Conferința de la Paris să nu se opună intervenției sale militare în Principatele Unite. Dar puterile se manifestau ezitante, iar România s-a arătat fermă în fața presiunii Porții. La 19/31 mai au fost votate credite pentru a se face față, pe plan militar, amenințării otomane. Generalul Magheru a fost numit comandant al corpului de voluntari și rezervele contingentelor 1862, 1863, 1864 și 1865 au fost chemate sub arme. Pozițiile neconcordante ale puterilor garante față de preluarea domniei de către prințul Carol și nu în mică măsură hotărârea pe care o manifesta România de a se apăra aveau să conducă, spre sfârșitul lunii iunie, la treptata scădere a presiunii militare otomane.

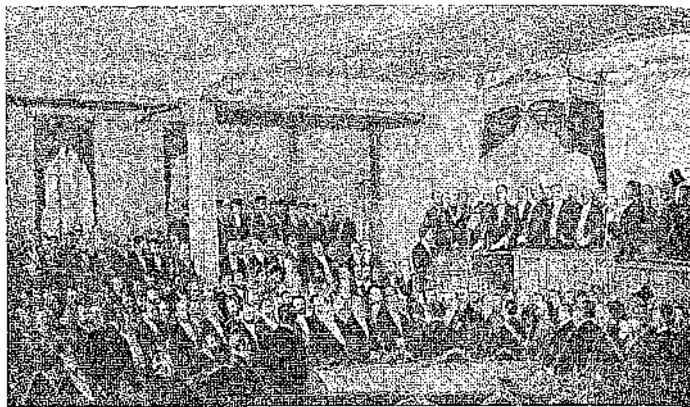

Fig. 227 10/22 mai 1866. Depunerea jurământului de către domnitorul Carol.

La această atenuare a contribuit, în afara noii stări de fapt, și intervențiile pe cale diplomatică întreprinse de guvernul român și mai ales misiunea asumată — deplasându-se la Constantinopol — de fostul prim-ministru Ion Ghica.

Constituția din 1866. La 30 iunie/12 iulie 1866, domnitorul Carol a depus jurământ pe Constituția adoptată și care, în ziua următoare, a fost promulgată. După votarea actului fundamental, Adunarea a trecut la discutarea și adoptarea unei noi legi electorale, care va fi adoptată la 4/16 iulie, fiind promulgată la 30 iulie/11 august 1866. La 6/18 iulie, Constituanta a fost dizolvată. Ea își îndeplinise neîndoielnic misiunea, realizând o operă de compromis a forțelor politice — inspirată după modelul Constituției belgiene din 1831 — care avea să reziste timpului.

Proiectul de Constituție fusese mai înaintat decât rezultanta. Elaborat de o comisie a Consiliului de Stat, proiectul prevăzuse trei colegii — două rurale și unul urban —, dreptul de vot direct conferit tuturor românilor având vârstă de 21 de ani, o singură Adunare, alegerea magistraților, ca și inamovibilitatea lor. Dar dezbaterile aveau să conducă în sânul Constituantei la modificări limitative ale proiectului inițial. Evident, conservatorii au considerat proiectul necorespunzător și dezbaterile care au avut loc au reflectat atât pozițiile divergente, cât și dorința forțelor politice de a ajunge la un compromis. În consecință, a fost introdus sistemul bicameral, ori mai bine zis el a fost menținut (dar evident fără a se acorda domnitorului drepturile de care beneficiase în privința Senatului predecesorul său), domnitorului i s-a acordat un drept de *veto* în privința sancționării legilor adoptate de Parlament (de care însă el n-a făcut vreodată uz !), s-au adus limitări

sistemului electoral democratic pe care îl prevăzuse proiectul. De la trei s-a trecut la patru colegii, iar majoritatea alegătorilor au primit doar dreptul unui vot indirect; nici electivitatea magistraturii n-a fost acceptată, iar inamovibilitatea s-a decis a fi acordată treptat. Dacă în proiect se prevăzuse posibilitatea împământenirii străinilor de orice rituri, în Constituție ea a fost limitată numai la cei care aparțineau cultelor creștine.

Deși Constituția ar fi putut avea un caracter cu mult mai înaintat dacă liberalii radicali și-ar fi putut impune punctul de vedere, ea a reflectat, totuși, prin rezultanta la care s-a ajuns, succesul partizanilor stabilirii unor noi rânduieli politice, realizându-se un pas mai departe esențial pe drumul desăvârșirii organizării moderne a societății românești. Proclamând drepturile românilor, evidențiind principiul separației puterilor și pe cel al responsabilității ministeriale, Constituția a contribuit la „alinierea" României lângă țările înainte ale vremii, cel puțin prin „proclamarea" principiilor fundamentale ale sistemului ei constituțional. Unele stipulații ale ei nu reflectau întrutotul realitățile de atunci ale societății românești, dar este evident că tocmai acestea au contribuit la grăbirea unor procese, la „forțarea" lor. Constituția n-a fost elaborată doar pentru etapa istorică pe care o parcurgeau atunci românii, ci, afirmând ferm suveranitatea națională și aspirația la independență, prin tonul în care era scrisă, prin unele stipulații și mai ales prin ignorarea suzeranității otomane și a garanției puterilor, ea se înfățișa ca un statut fundamental al unei țări neatârnate.

Cel dintâi „titlu" al Constituției proclama dreptul țării de a-și purta denumirea pe care i-o conferiseră locuitorii ei și, mai ales, respingându-se orice intenție separatistă, se reafirma cu vigoare principiul unității statului național. „Principatele Unite Române — se scria în cel dintâi articol — constituie un singur stat indivizibil sub denumirea de România". Teritoriul țării era declarat inalienabil, iar prin articolul 123 se stabilea că „nici o trupă străină nu va putea fi admisă în serviciul statului, nici ocupa teritoriul României, nici trece prin el, decât în puterea unei anumite legi".

În mod semnificativ, cel de-al doilea titlu, *Despre drepturile românilor* cuprinzând nu mai puțin de 26 de articole, era așezat în fruntea Constituției și el reflecta opțiunile radicalilor, pe care conservatorii nu le putuseră respinge. Libertatea individuală, a conștiinței, a învățământului, a presei (interzicându-se reînființarea cenzurii ori perceperea de cauțiuni de la ziariști) și a întrunirilor, ca și a asocierii, egalitatea înaintea legilor, a impozitelor și a sarcinilor publice, admisibilitatea în funcțiile publice, civile și militare, dreptul de petiționare, secretul corespondenței, inviolabilitatea proprietății (acceptându-se exproprierile numai „pentru cauză de utilitate publică" și doar cu „o dreaptă și prealabilă despăgubire") erau garantate tuturor cetățenilor țării; de asemenea, reafirmându-se desființarea privilegiilor și monopolurilor, ca și neadmiterea titlurilor de noblețe străine, se evidenția nerecunoașterea existenței unei aristocrații, poziție pe care conservatorii au trebuit s-o accepte. Țăranilor li se garanta posesiunea loturilor pe care le obținuseră în virtutea legii rurale din 1864, dar și moșierilor expropriați li se garantau despăgubirile. Neîndoielnic — în comparație cu situația existentă în imperiile creștine învecinate și

Fig. 228 Carol I în primii ani de domnie.

mai ales în Rusia — ansamblul drepturilor asigurate cetățenilor români se situa la un nivel cu mult mai democratic.

Titlul III se referea la organizarea statului, proclamându-se, prin articolul 31, că „toate puterile statului emană de la națiune". Puterea legislativă era acordată domnitorului și Reprezentanței naționale — deci Adunării Deputaților și Senatului —, prevăzându-se însă, pentru a se asigura un „echilibru", că „orice lege cere învoirea a câtor trele ramuri ale puterii legiuitoare". Sancționarea unei legi era condiționată de discutarea și acceptarea ei, în prealabil, prin vot, de către majoritate, atât de către Adunarea Deputaților, cât și de către Senat. Dreptul de inițiativă legislativă îl aveau atât domnitorul, cât și Adunarea Deputaților și Senatul. Puterea executivă era asigurată domnitorului, dar acesta o exercita

prin intermediul miniștrilor. Prin articolul 92 limitele puterii domnitorului erau puse în evidență, fiind stabilit că „nici un act al domnului nu poate avea tărie dacă nu va fi contrasemnat de un ministru". În sfârșit, puterea judecătorească era exercitată „în numele domnului" de către „curți și tribunale".

Constituția marca trecerea de la domnia electivă la domnia ereditară și de la domnii pământeni la principele străin. Prin articolul 82 se proclama nominalizat Carol de Hohenzollern-Sigmaringen ca domnitor al României și se asigurau „puterile constituționale" lui și — ereditar — urmașilor săi, „în linie coborâtoare directă și legitimă..., din bărbat în bărbat, prin ordinul de primogenitură și cu exclusiunea perpetuă a femeilor și coborâtorilor lor"; prin articolul 83 se oferea eventualitatea unei succesiuni a domnitorului prin frații săi și descendenții lor. La suirea pe tron, domnitorul trebuia să presteze jurământul de credință către țară, angajându-se „a păzi Constituțiunea și legile poporului român" și „de a menține drepturile lui naționale și integritatea teritoriului".

Domnitorului îi revenea să sancționeze și să promulge legile, putând să le refuze sancționarea; tot lui îi revenea să numească ori să revoce miniștrii, avea drept de amnistie „în materie politică" și de iertare ori de micșorare a pedepselor „în materii criminale". Dar, totodată, se stipula că domnitorului i se interzicea „a interveni prin nici un mod în administrația justiției". Nu i se îngăduia a crea o funcție publică decât în virtutea unei legi, deci numai prin prealabila trecere a acesteia prin Reprezentanța națională. Îi revenea a întocmi regulamentele — prin intermediul miniștrilor săi —, dar fără ca prin aceasta „să poată vreodată modifica sau suspenda legile", după cum n-avea nici dreptul de a „scuti" pe cineva „de executarea lor".

Domnitorul era „capul puterii armate" și lui îi revenea a conferi gradele, dar numai „în conformitate cu legea". Constituția menționa dreptul domnitorului de a bate monedă și de a conferi decorații — drepturi regaliene pe care nu le putea exercita decât suveranul unui stat independent —, ca și cel de a încheia cu state străine diverse convenții, dar cu condiția ca „aceste acte" să fie în prealabil „supuse puterii legislative" și să fie „aprobate de ea". Domnitorului îi mai revenea să convoace, să deschidă și să închidă Adunarea Deputaților și Senatul. Avea și dreptul de a le dizolva, dar cu obligația de a le reconstitui, în temeiul unor noi alegeri, în termen de trei luni; amânarea lucrărilor lor nu putea „exceda termenul de o lună, nici a fi reînnoită în aceeași sesiune fără consimțământul Adunărilor". Prin articolul 96 se preciza, fără echivoc, că „domnul nu are alte puteri, decât acele date lui prin Constituțiune".

Un capitol al Constituției era consacrat miniștrilor, care erau răspunzători direcți de actele de guvernământ, persoana domnitorului fiind „inviolabilă". Membrii familiei domnitoare nu puteau ocupa fotolii ministeriale. Limitele puterii ministeriale, dar și ale domnitorului se reflectau în articolul 100 prin care se prevedea că „în nici un caz ordinul verbal sau scris al domnului nu poate apăra pe un ministru de răspundere", domnitorului nefiindu-i, de asemenea, permis a ierta sau micșora pedepsele unor miniștri condamnați. Punerea sub acuzare a miniștrilor pentru judecarea lor de către Curtea de Casație presupunea votul majorității a două treimi a uneia dintre Camere.

Statutul lui Alexandru Ioan Cuza stabilise ca președintele Adunării, ca și un vicepreședinte al Senatului să fie numiți de domnitor, mitropolitului-primat revenindu-i de drept președinția Senatului. Prin Constituția din 1866, atât Adunarea Deputaților cât și Senatul urmau să-și aleagă președinții și vicepreședinții, nici o desemnare a vreunui membru al birourilor lor revenind domnitorului. Membrii de drept ai Senatului erau moștenitorul tronului (dacă avea 18 ani, dar cu drept de vot abia la 25 de ani), mitropoliții și episcopii eparhioți. Domnitorul nu putea numi nici un membru al Senatului, care toți urmau să fie aleși, câte doi de județ, prin lucrările a două colegii; Universitățile de la București și Iași aveau dreptul de a-și alege și ele câte un reprezentant în Senat. Censul pentru alegerea în Senat era ridicat — un venit anual de 800 galbeni —, dar erau dispensați de cens foștii președinți și vicepreședinți ai Adunării Deputaților și Senatului, deputații care luaseră parte la trei sesiuni anterioare, generalii, coloneii cu o vechime de trei ani, foștii miniștri și foștii agenți diplomatici, cei ce ocupaseră înalte funcții în magistratură și „cei cu diploma de doctorat sau de licențiat de orice specialitate, care în timp de șase ani vor fi exercitat profesiunea lor".

Deputații, cărora nu li se puneau condiții de cens, trebuind doar să aibă cetățenia, posesia drepturilor civile și politice, vârsta de 25 de ani și domiciliul în România — în timp ce pentru senatori se pretindea, în afara censului, vârsta minimă de 40 de ani ! — erau aleși în cadrul a patru colegii, primele două fiind rezervate proprietarilor (cel dintâi, pentru cei cu venituri de peste 300 galbeni anual, iar cel de-al doilea cu venituri între 100 și 300 galbeni), iar cel de-al treilea fiind al orășenilor (comercianți și „industriași" plătind impozite în valoare de minimum 80 lei și — scutiți de cens — cei aparținând profesiunilor liberale, ofițerii în retragere, profesorii și pensionarii statului); în cel de-al patrulea colegiu erau cuprinși „toți acei care plătesc o dare către stat cât de mică", fiind de fapt colegiul țărănimii, care însă, spre deosebire de primele trei colegii, își putea exprima voturile doar indirect, prin delegați.

Prin Constituție, puterea executivă era „echilibrată" printr-o condiționare reciprocă între domnitor și miniștri; totodată, ea era controlată de Reprezentanța națională și se afla sub amenințarea sancțiunii puterii judecătorești, în cazul încălcării legalității; puterea legislativă era și ea supusă unui „echilibru" între Reprezentanța națională, principala ei purtătoare de cuvânt, și domnitor, inclusiv în ceea ce privea „inițiativa legilor". În comparație cu regimul Convenției de la Paris, regimul instituit prin Constituția din 1866 era categoric mai democratic, dar, totodată, conservatorii impuseseră diverse limitări, inclusiv cele privind drepturile electorale. Totodată, liberalii obținuseră, la rândul lor, un număr mare de mandate pentru colegiul III burghez și orășenesc — 58 —, aproape cât se conferiseră primelor două colegii — 66; în privința colegiului IV, în ciuda faptului că el reprezenta un număr foarte ridicat de alegători, nu-i erau rezervate decât 33 de mandate. Stipulațiile din Constituție referitoare la puterea legislativă și la alcătuirea ei au fost completate prin legea electorală, adoptată cu 69 de voturi pentru și trei voturi contra. Prin mesajul domnesc din 15/27 noiembrie 1866, avea să se anunțe că statul român era „constituit pe baze solide" și că „temeliile" erau „așezate cu tărie"[1].

[1] *Carol I. Cuvântări și scrisori*, I, București, 1909, p. 55–57.

Guvernul de tranziție Ion Ghica. Presiunea externă asupra României a scăzut în intensitate odată cu luna iulie 1866. Preluarea domniei de către prințul Carol devenise un fapt împlinit. Conferința de la Paris, care fusese neputincioasă în a rezolva ceva în privința crizei din România, și-a încetat activitatea. Exceptând Imperiul otoman, puterea suzerană, puterile garante au acceptat schimbarea ce avusese loc în România. Pe de altă parte, deși Poarta refuza încă să recunoască pe noul domnitor, totodată, presiunea militară la Dunăre a încetat. În interior, adoptarea Constituției a dat un nou temei legal evoluțiilor interne. La 15/27 iulie 1866 a fost format un alt guvern, condus din nou de Ion Ghica. Dar lupta politică internă era revigorată și, în consecință, dacă la început guvernul își păstra aspectul unei coaliții, în scurtă vreme el a reflectat divorțul radicalilor de conservatori. Majoritatea membrilor noului cabinet reprezentau pe conservatorii de diverse nuanțe — de la George Știrbei, la Petre Mavrogheni și Ioan C. Cantacuzino –; deși în guvern, prezidat de un liberal moderat, a fost cuprins inițial, în continuare, C.A. Rosetti ca reprezentant al radicalilor, după doar câteva zile, locul său la conducerea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice a fost luat de Ion Strat; în privința portofoliului Ministerului de Război, el a fost ocupat succesiv de generalul Ioan Gr.Ghica, de colonelul Nicolae Haralambie și, timp de 13 zile, de generalul Tobias Gherghel.

Dacă tensiunile la graniță au scăzut, noul guvern a trebuit să facă față primejdiei foametei și, totodată, a trebuit să amâne aplicarea legii tocmelilor agricole având în vedere amenințarea unor frământări ale țărănimii. Faza de înțelegere a forțelor politice se apropia de încheiere, mai ales după ce Constituția intrase în vigoare și, în consecință, aveau să aibă loc regrupări politice, fără să se ajungă încă la formarea partidelor. În timpul guvernului Ghica, conservatorii s-au grupat în jurul *Comitetului Ordinii*, în timp liberalii radicali în societatea *Amicii Constituțiunii*. „Ordinea" era organul conservator muntean, iar la Iași conservatorii aveau să publice foaia „Constituțiunea". „Românul" lui C.A. Rosetti a continuat să reprezinte cu vigoare pozițiile radicale, neîndoielnic gruparea cea mai dinamică. În Moldova avea să se alcătuiască *Fracțiunea liberală și independentă*, al cărei lider a fost Nicolae Ionescu și care reprezenta stânga, având în vedere că prezența politică a radicalilor la nord de Milcov era neînsemnată.

Odată cu încetarea armistițiului politic s-a intensificat și activitatea foilor politice, mai ales că articolul 24 al Constituției instituise un regim de presă dintre cele mai liberale. Pentru publicarea unui periodic nu era necesară o autorizație a vreunei autorități și nici nu se putea cere o cauțiune „de la ziariști, scriitori, editori, tipografi și litografi". Suspendarea și suprimarea organelor de presă era interzisă, ca și reînființarea cenzurii. Delictele de presă erau supuse judecării curților cu jurați. De altfel, chiar domnitorul scria tatălui său la 1/13 august 1867: „Sunt pentru libertatea nelimitată a presei aici. Ea este infinit mai puțin periculoasă decât o libertate limitată"[1]. Frédéric Damé, martor francez al mutațiilor ce avuseseră loc, a remarcat mai târziu că prin actul fundamental din 1866 „roșii" — adică radicalii — obținuseră libertatea presei și cea a adunărilor publice,

[1] *Ibidem*, p. 118.

ceea ce, evident, le-a înlesnit ascensiunea politică, în perioada următoare, în timp ce conservatorii obținuseră un regim electoral care avea să le îngăduie participarea la conducerea statului încă mai bine de o jumătate de secol[1]!

Spre sfârșitul verii anului 1866, principele Carol a efectuat o vizită la Iași. Era primul său contact cu Moldova, unde în primăvară avuseseră loc incidentele separatiste. Domnitorul a fost bine primit de ieșeni și, la rândul său, a fost favorabil impresionat de „a doua capitală a României". Recunoașterea Porții rămânea încă o problemă care nu-și găsisese soluția. O intervenție a principesei Iosefina, mama domnitorului, pe lângă vărul ei împăratul Napoleon al III-lea, ca răspuns la o scrisoare de condoleanțe a acestuia, în urma morții fiului ei, principele Anton, a ușurat deblocarea chestiunii.

După ce împăratul oferise în câteva rânduri, în tratative secrete, în prima parte a anului 1866, Principatele Unite Austriei, pentru a obține în schimb Veneția pentru Italia, această ultimă cesiune a avut loc ca urmare a victoriei Prusiei. Eliberat de această „povară", împăratul a dat curs atunci, rugăminții rudei sale de la Sigmaringen și a intervenit pe lângă sultan, prin ambasadorul său Moustier, pentru grăbirea recunoașterii tânărului principe. Răscoala din Creta și cererea adresată de Serbia Imperiului otoman pentru evacuarea Belgradului au contribuit, neîndoielnic, și ele în a face mai maleabili pe dregătorii de la Constantinopol. La 11/23 octombrie 1866, firmanul de recunoaștere a domnitorului Carol a fost emis. În paralel a avut loc, la sugestia lui Moustier, un schimb de scrisori între principe și marele vizir, în care a putut fi utilizat de fiecare parte un limbaj propriu și să fie expuse anumite rezerve.

Principele s-a deplasat la Constantinopol pentru a-l vizita pe sultan. Prin aceasta procesul de recunoaștere se încheiase și faptul împlinit de la 11/23 februarie 1866 se văzuse încununat de succes. Totodată, recunoașterea a contribuit la reechilibrarea politică internă, mai ales că la începutul anului 1867 puterile garante aveau să recunoască oficial noua stare de lucruri din România, reprezentanții lor înfățișându-se pe rând pentru a prezenta noului domnitor scrisorile de acreditare.

Guvernul Ion Ghica — desemnat prim-ministru mai ales din considerente externe, în vederea rezolvării problemei recunoașterii de către Poartă — a fost un cabinet de tranziție. Cele câteva proiecte de legi pregătite de el, unul privind poliția rurală ori cel privind reforma monetară, nu aveau să fie supuse Adunării Deputaților. În schimb, necesitățile acute de numerar au dus la încheierea unui împrumut extern cu firma Oppenheim în condiții dezavantajoase. Guvernului Ghica i-a revenit să pregătească primele alegeri, care s-au desfășurat sub regimul Constituției și al noii legi electorale, în luna octombrie 1866. În noua Adunare, conservatorii n-au obținut majoritatea, dar au căpătat cel mai mare număr de mandate — în jur de 40 — în timp ce vreo 75 de mandate s-au împărțit între radicali, liberalii moderați și fracționiștii moldoveni. Când s-a constituit

---

[1] Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine, depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822–1900)*, Paris, 1900, p. 169.

biroul, Lascăr Catargiu a fost ales președinte al Adunării, iar printre cei patru vicepreședinți nu se număra nici un radical.

La 15/27 noiembrie 1866, Adunarea Deputaților și-a inaugurat lucrările. În mesajul său — adresat și Senatului — domnitorul declara Constituția „sacră și inviolabilă" drept „lucrarea a înseși națiunea". El amintea cele două flageluri care loviseră țara: seceta și holera (peste 24 000 victime), descria starea proastă a finanțelor, se pronunța pentru economii și, totodată, anunța participarea României la Expoziția universală de la Paris, pledând pentru sacrificiile materiale necesare pentru a se putea lua parte „cu demnitate la această luptă a muncii și a civilizațiunei"[1].

Guvernările stângii radicale. Odată cu începutul anului 1867 a avut loc o regrupare a forțelor politice, realizându-se o coaliție a radicalilor, a „maiștilor" — partizanii actului de la 2/14 mai 1864 — și a fracționiștilor moldoveni. A fost redactat și un program, după un număr de întâlniri desfășurate la hotelul „Concordia" din București, la care au conlucrat fruntașii radicalilor cu Mihail Kogălniceanu. Se avea în vedere sprijinirea dezvoltării instituțiilor „egalitare, liberale... democratice", înființarea de bănci, construcția de căi ferate, reforme financiare pentru echilibrarea bugetului. Un vot de blam al acestei coaliții de factură liberală, cu o tentă radicală puternică, din 21 februarie/5 martie 1867, a pus capăt existenței cabinetului lui Ion Ghica. Succesiunea a fost preluată de un guvern pus sub conducerea mai mult decorativă a lui Constantin A. Crețulescu, dar în care jumătate dintre miniștri erau fruntași ai radicalilor — Ion și Dumitru C. Brătianu și Ștefan Golescu —, la care se va adăuga, ceva mai târziu, ca ministru de Război, colonelul George Adrian, înlocuindu-l pe generalul Gherghel.

Noul guvern și-a desfășurat activitatea sub presiunea ostilității majorității Adunării Deputaților, deoarece el nu reflecta decât în parte pe cei ce se coalizaseră pentru răsturnarea guvernului anterior și, de asemenea, avea împotriva sa pe deputații conservatori. Deputații radicali și mica grupare din jurul lui C.A. Crețulescu nu însumau decât o minoritate. Din această cauză, deși, chiar în ziua următoare preluării puterii, guvernul pusese în vigoare legea tocmelilor agricole, care convenea moșierilor, numeroși în sânul Adunării și, totodată, respinsese cu forța armată în primele săptămâni de funcționare pe țăranii din preajma Capitalei nemulțumiți de neaplicarea legii rurale, opera de guvernare s-a desfășurat cu multe stavile. Concesiunea pentru construirea liniei ferate București – Giurgiu și proiectul de lege pentru introducerea sistemului monetar au fost acceptate de Adunarea Deputaților, în schimb, tentativa de a se asigura baza materială pentru înființarea miliițiilor, un proiect de lege referitor la taxe vamale, ca și cel privind strămutarea provizorie a Curții de Casație la Iași au reprezentat tot atâtea eșecuri. Deosebit de importantă a fost legea privind instituirea monedei naționale, atât pe plan economic cât și pe cel al afirmării naționale. De asemenea, avea să fie adoptată și o lege referitoare la stabilirea stemei României.

---

[1] *Treizeci de ani de domnie*, I, p. 118.

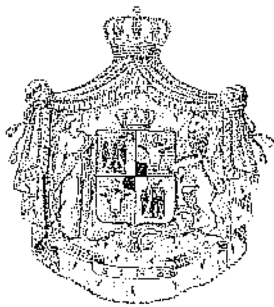

Fig. 229 Stema României (1867).

O circulară a Ministerului de Interne din 21 martie/2 aprilie 1867 a recomandat prefecților de județe măsuri de expulzare împotriva „vagabonzilor", fiind vizați străinii lipsiți de acte, de domiciliu sau ocupație, dar cu prioritate evreii. Totodată, circulara interzicea străinilor arendarea de hanuri și cârciumi, cât și șederea la sate. Măsurile s-au aplicat în multe locuri abuziv și nu numai celor nou veniți, dar chiar și unor evrei născuți în țară. Circulara a stârnit proteste ale unor oameni politici din țară, dar și ale unor consuli străini, determinând și pe Napoleon al III-lea, sesizat de Adolphe Crémieux, să intervină[1].

Sprijinul dat de guvern mișcării de eliberare a Bulgariei, România reprezentând o bază de pornire pentru acțiuni ale cetelor de luptători bulgari, a provocat, de asemenea, nu numai proteste ale Imperiului otoman, dar și ale altor puteri — Austriei, Marii Britanii și chiar ale Franței. În aprilie, prințul Mihail Obrenovici a vizitat România, iar, la începutul lunii iunie 1867, un trimis al principelui Nicolae al Muntenegrului a adus domnitorului României însemnele ordinului „Danilo".

Realizarea dualismului austro-ungar, care crea o situație grea în provinciile cu majoritate românească supuse împăratului Francisc Iosif, a determinat guvernul român, și mai ales pe radicali, la luări de poziție în sprijinul românilor supuși dominației străine. De altfel, chiar în primele luni din 1867, foaia „Reforma" scria despre România „una și nedespărțită", care urma să se constituie la prăbușirea „colosului putred al despotismului"[2]. La sărbătorirea la București a zilei adunării de la Blaj din 1848, la 3/15 mai 1867, s-a propus înființarea societății „Transilvania", care „nu este politică, ci numai naționale, curat naționale". Noua societate a fost salutată cu satisfacție de ASTRA transilvană.

O întreagă campanie de presă a fost desfășurată, mai ales de foaia bucureșteană „Perseverența", al cărei redactor era Alexandru Candiano-Popescu, directorul de cabinet al lui Ion C. Brătianu, în timp ce „Românul" lui C.A. Rosetti publica în paginile sale rubrica „România de peste munți", evidențiind unitatea națiunii. Redactorul „Perseverenței", dar și doctorul Carol Davila și Bogdan Petriceicu Hasdeu au întreprins vizite în Transilvania. La întoarcerea sa de dincolo de munți, Hasdeu avea să scrie înflăcărat: „Moldova, Transilvania, Muntenia nu există pe fața pământului, există o singură Românie, cu un picior în Dunăre și cu altul pe ramificațiunile cele mai depărtate ale Carpaților"[3]. Această frământare națională a fost întâmpinată cu reticență de puterile garante, dar ea

[1] Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți 1866–1916*, București, 1994, p. 20–21.
[2] „Reforma" din 28 ianuarie/9 februarie 1867.
[3] „Românul" din 6 august 1867.

Fig. 230 „Românul" din 14-15/26-27 august 1867.

avea să continue, reflectând poziția guvernului în ființă și mai ales a radicalilor, dar fiind și o replică față de evenimentele desfășurate în monarhia habsburgică.

La sfârșitul lunii iulie 1867, domnitorul a avut o întrevedere cu sultanul Abdul-Aziz, la Rusciuk, cu câteva zile înainte ca guvernul Crețulescu să se retragă, după prealabila demisie a lui Ion C. Brătianu. Două zile mai târziu, la 1/13 august, într-o atmosferă de sărbătoare națională, a avut loc inaugurarea activității Societății Literare Române, considerată de foaia radicală „Românul", „un parlament daco-român"[1]. În ședința de deschidere a primei sesiuni, canonicul Timotei Cipariu, unul dintre membrii ardeleni ai Societății, care a grupat cărturari de pe tot întinsul teritoriilor locuite exclusiv sau majoritar de români, la care se adăuga și un macedoromân, a declarat cu mult curaj: „Am început a ne libera patria, am început a ne libera limba. Am început, domnilor, abia am început, dar nu am terminat; rămâne să continuăm și să terminăm". Tot el mai declarase că „bărbații de stat ai românilor vor îngriji pentru eliberarea perfectă a patriei române"[2]. În sala în care avut loc inaugurarea a fost așezată o hartă cuprinzând toate provinciile românești și un tablou înfățișându-l pe Mihai Viteazul.

În timp ce Societatea Literară își desfășura lucrările, a fost format noul guvern, radicalii continuând să rămână la putere. Noul cabinet a fost constituit de Ștefan Golescu, la 17/29 august, după câteva săptămâni de negocieri. El se va menține la conducere până la 29 aprilie/11 mai 1868, suferind însă mai multe remanieri, accentuându-și dominanta sa radicală, în așa măsură încât, în octombrie, cabinetul a devenit exclusiv radical, cuprinzând pe Ion și Dumitru C. Brătianu, pe Anton Arion, pe colonelul George Adrian și, evident, pe Ștefan Golescu.

După ce încă de la 21 martie/2 aprilie 1867 fusese votată legea concesiunii liniei ferate București — Giurgiu, la 4/16 octombrie s-a încheiat o convenție provizorie pentru construirea liniei ferate Suceava — Iași — Galați — București (votul pentru concesiunea definitivă va avea loc la 28 mai/9 iunie 1868). Între timp, situația financiară deficitară a impus convocarea Corpurilor legiuitoare în sesiune extraordinară, dar majoritatea arătându-se potrivnică guvernului radical, domnitorul a dizolvat Parlamentul. Noile alegeri, organizate dar și influențate de guvern, au dat o majoritate radicalilor, ceea ce avea să

[1] *Ibidem* din 25–27 iunie 1867.
[2] V.A. Urechia, *Actele și serbarea națională a inaugurării Societății pentru gramatica și glosarul limbii române*, București, 1867, p. 15–16.

Fig. 231 Domnitorul Carol trecând spre Cotroceni (1868).

ngăduie o mai lesnicioasă guvernare în anul 1868, cel puțin în ceea ce avea să privească dunarea Deputaților. Cea mai viguroasă opoziție o exercita *Juna dreaptă*, grupare alcătuită in tineri conservatori moderați, care își avea și propriul periodic, „Térra". În Senat a ost dat un vot de blam guvernului, la 12/24 februarie 1868, peste care însă Adunarea Deputaților a trecut, neacceptându-l, Ștefan Golescu rămânând, în consecință, mai departe guvernare.

Problema cetelor de luptători bulgari a provocat complicații de natură externă și nternă, interpelări în Parlament, dar și critici din partea reprezentanților Franței. Trimiterea unei misiuni în Rusia, alcătuită din Ioan C. Cantacuzino și episcopul Melchisedec ugerată de Bismarck, a accentuat suspiciunile externe. Preluând portofoliul Internelor, on C. Brătianu a fost cel care și-a asumat sarcina de a răspunde și a respinge învinuirile. Nu suntem încă lipiți și nu voim să ne lipim nici de politica Occidentului, nici de politica Orientului, nici de aceea a unei alte părți din lume; suntem numai alipiți de politica oastră națională", a declarat fruntașul radical. Un comunicat oficial publicat la 3/15 ebruarie 1868 încredința că „în România domnește deplină liniște și că nici un stat vecin u are a se îngriji că ar putea să-i vie un neajuns de pe teritoriul român".

Au fost adoptate o lege a pensiilor, o nouă lege pentru construirea șoselelor — menită a prin implicarea tuturor locuitorilor fără deosebire de stare socială, să ducă la dezvoltarea ăilor de comunicații —, ca și o lege a poliției rurale; de asemenea, în Adunarea Deputaților fost adoptat, la 2/14 martie 1868, proiectul de lege privind organizarea puterii armate, ntârziind însă dezbaterea sa în Senat. Discutarea concesiunii căilor ferate legând Moldova

cu Bucureștii a stârnit multe discuții, fiind vorba de rivalitatea concesionarilor — grupul anglo-austriac al lui Offenheim și cel prusian al lui Strousberg — dar și de interese politice și financiare interne. Au avut lungi dezbateri, care nu s-au încheiat decât la 28 mai/9 iunie în Adunarea Deputaților și doar în septembrie 1868 în Senat.

Fig. 232 Garda orășenească (1866).

O altă problemă care a stârnit complicații atât interne cât și externe a fost din nou problema evreilor. Un proiect de lege al Fracțiunii, pe voturile căreia guvernul se bizuia, a readus problema în actualitate la 5/17 martie 1868. Prin proiect, care a fost respins de Brătianu, se încerca a se paraliza orice activitate a evreilor, la sate, în tot cuprinsul țării. Dar, provocate tot de Fracțiune, au avut loc și manifestări antisemite la Bacău, față de care însă Ion C. Brătianu, în calitate de ministru de Interne, a reacționat, dizolvând garda națională care nu menținuse ordinea și, totodată, dând despăgubiri evreilor afectați de turburările ce avuseseră loc. La protestele Alianței Izraelite Universale, ca și celor ale reprezentanților puterilor garante avea să se adauge, la 26 aprilie/8 mai 1868, o interpelare a lui P.P. Carp. Adunarea Deputaților a considerat această interpelare ca neîntemeiată, dar cinci zile mai târziu Ștefan Golescu s-a retras de la conducerea guvernului, acesta fiind preluat de generalul Nicolae Golescu, fratele său.

Noul cabinet, având aproape aceeași compoziție ca cel precedent și de fapt continuându-l, a reușit să obțină asentimentul Senatului pentru proiectul de organizare a puterii armate, la 25 mai/6 iunie 1868, proiect pe care Adunarea Deputaților îl votase încă de la 2/14 martie și care cuprindea, într-un sistem de apărare a țării, pe toți bărbații între 20 și 50 de ani. Armata urma să fie alcătuită din cinci elemente: armata permanentă cu rezervele ei, corpul dorobanților și cel al grănicerilor, milițiile, garda civică și gloatele. Proiectul fusese opera colonelului Adrian și, continuând opera de organizare inițiată în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, a contribuit la consolidarea puterii armate a țării.

Guvernul Nicolae Golescu s-a lovit de dificultăți similare cu cel care-l precedase. Atacul împotriva sa avea din nou să fie dat în Senat, unde, la propunerea lui Grigore Balș din 31 mai/12 iunie 1868, susținută însă și de fracționistul Nicolae Ionescu — iritat de refuzul guvernului de a urma politica extremistă a Fracțiunii — a fost adoptată o moțiune de blam. Dar a doua zi, majoritatea Adunării Deputaților a luat apărarea guvernului și, ca urmare, cabinetul n-a mai demisionat și Senatul a fost dizolvat. În timp ce sesiunea

Fig. 233 Dimitrie Gr. Ghica.

Adunării Deputaților lua sfârșit, erau anunțate noile alegeri pentru Senat, guvernul apelând la alegători să apere statul român „de paralizie". Compoziția noului Senat avea să asigure activitatea pe mai departe a cabinetului.

Trecerea peste Dunăre a unei cete de 150 de bulgari, anunțată dar nu împiedicată de guvern, care și-a manifestat doar intenția de a nu mai îngădui în viitor acțiuni similare, a dat din nou prilej exercitării presiunilor din afară. În septembrie sunt convocate Corpurile legiuitoare, Senatul nou ales chemat în prima sa sesiune doar pentru a se obține votul său în chestiunea concesiunii căilor ferate a adoptat proiectul, care a fost promulgat în ziua următoare. Rețeaua pe care urma s-o realizeze consorțiul Strousberg trebuia să lege Roman de Vârciorova — de la Ițcani la Roman concesiunea având-o Offenheim — cu o ramură spre Galați, pe o lungime totală de 914 km. România avea să fie înzestrată cu o rețea de căi ferate în mai puțin de un deceniu, dar malversațiunile la care s-a pretat concesionarul Strousberg au produs mari complicații, nu numai pe plan financiar ci și politic.

Presiunile Prusiei și Franței — față de România — pentru o înlăturare a guvernului radical și mai ales pentru eliminarea lui Ion C. Brătianu s-au intensificat. La 3/15 noiembrie, principele Carol consemna „dușmănia" pe care o manifestau „toate puterile apusene"[1], iar la 11/23 noiembrie contele Keyserling, reprezentantul Prusiei, i-a comunicat telegrame primite de la Berlin în care se arăta „lămurit și categoric" că rămânerea pe mai departe în guvern a lui Brătianu urma să provoace „greutăți serioase"[2]. Între timp, printr-o vizită pe care o efectuase lui Sabri Pașa la Rusciuk și prin exprimarea intenției sale de a trimite în dar sultanului pentru fiul său patru cai de rasă, domnitorul încercase să liniștească într-o oarecare măsură aprehensiunile Porții.

Dar principele era convins acum că trebuia să renunțe la guvernul radical. În mesajul de deschidere a Corpurilor legiuitoare se deplângea eliptic „incidentul" trecerii unei cete bulgărești peste Dunăre, dar mai ales se treceau în revistă unele realizări, în primul rând ameliorarea stării fianciare, ca și înființarea unui „număr însemnat" de școli rurale model și a unor școli normale județene. În mesaj se punea accentul pe dezvoltarea căilor de comunicații, căi ferate, dar și drumuri, „artere de viață socială" și se semnala crearea Curților cu jurați. Dar se mai arăta că deși „linia de conduită" a guvernului fusese „corectă", ea nu fusese „cruțată de bănuieli"[1]. În consecință, domnitorul a primit, la 16/28 noiembrie, demisia generalului Golescu și a încredințat formarea noului guvern conservatorului moderat Dimitrie Ghica.

[1] *Memoriile regelui Carol I*, I, p. 246.
[2] *Ibidem*, p. 249.

Perioada de instabilitate guvernamentală (noiembrie 1868 — martie 1871). Noul cabinet a avut o compoziție liberal moderată, președintele său, care avea să sfârșească în cariera sa politică în partidul liberal, era încă un conservator moderat, dar restul miniștrilor erau liberali moderați, între ei afirmându-se Mihail Kogălniceanu, Alexandru G. Golescu-Negru și Vasile Boerescu, ultimul având să treacă curând pe poziții conservatoare. În mod semnificativ, președinte al Senatului a fost ales generalul Golescu, iar al Camerei Ion C. Brătianu, ceea ce indica limpede dominarea Corpurilor legiuitoare, în continuare, de către radicali. Buna conviețuire dintre guvern și Parlament nu a durat. Radicalii, considerând noul cabinet ca un „rău necesar" și ca un guvern de tranziție, când au constatat că miniștrii nu erau dispuși a fi executanții liniei lor politice, au început a utiliza tactica obstrucției parlamentare. Nu în mică măsură au contribuit la aceasta nerealizarea măsurilor preconizate în legea de organizare a armatei privind milițiile și gloatele, ca și rechemarea în activitate a generalului Alexandru Macedonski, adversar al lărgirii componenețel forțelor armate, pe care domnitorul l-a susținut.

Relațiile apropiate dintre domnitor și Ion C. Brătianu au mai continuat o vreme, cel dintâi străduindu-se a-l menține pe fruntașul radical pe o linie de susținere a guvernului. Dar, cu trecerea vremii, a devenit evident că o rechemare a radicalilor la putere era tot mai improbabilă. O sursă de divergență a reprezentat-o și prezența locotenent-colonelului prusian Krenski în preajma domnitorului, în timp ce, pe de altă parte, s-a provocat rechemarea misiunii militare franceze. De la Paris soseau sfaturi din partea lui Napoleon, prin care se atrăgea atenția domnitorului, „cât e de puternic și aventuros partidul roșu", Lavalette, ministrul de Externe al Franței crezând chiar, pe de altă parte, într-o „înțelegere secretă a partidului Rosetti — Brătianu și a prințului cu Petersburgul"[2], veșnică și nedreaptă acuză adusă românilor!

Numirea generalului Macedonski a dus la votul de blam al Camerei și, în această situație, după votarea bugetului, domnitorul a procedat la dizolvarea Adunării Deputaților. Înaintea dizolvării, Carol I avusese o lungă întrevedere cu Brătianu, căruia îi spusese: „Un Hohenzollern nu se lasă așa ușor răsturnat ca un prinț parvenit"[3]. Despărțirea prințului Carol de radicali devenise acum categorică, influențându-l și o scrisoare primită din partea lui Bismarck, care-l sfătuise a stabili „raporturi pline de încredere cu Poarta" și, de asemenea, „o înțelegere cu Ungaria", cancelarul arătându-i că guvernul prusian și-ar vedea nevoit să protesteze, prin toate mijloacele, contra bănuielilor de solidaritate cu pretinse proiecte române asupra Transilvaniei"[4]. De la prințul Carol-Anton aveau să

[1] Carol I, *Cuvântări și scrisori*, I, p. 130-136.
[2] *Memoriile regelui Carol I*, I, p. 267, 268.
[3] *Ibidem*, p. 272.
[4] *Ibidem*, p. 270–271.

Fig. 234 Mihail Kogălniceanu.

sosească, de asemenea, vești, ceva mai târziu, prin care se comunica domnitorului că avusese loc o schimbare „extraordinară" a opiniei europene privind România, care „ar fi căzut în cel mai mare discredit dacă Brătianii nu s-ar fi retras"[1]. De pe această poziție de prudență, principele avea să păstreze o evidentă rezervă față de planurile de alianță ofensivă antiotomană cu Grecia, pe care prințul Grigore Ipsilanti a venit să le propună spre sfârșitul primăverii anului 1869.

Alegerile desfășurate la sfârșitul lunii martie, influențate însă, sub bagheta lui Kogălniceanu, de prefecți, au dat guvernului o majoritate confortabilă, adâncind ruptura cu radicalii și iritând și pe conservatori. Înăuntrul cabinetului s-au accentuat însă tensiunile între Kogălniceanu, care încerca să asume conducerea guvernului, cu primul ministru și mai ales cu Vasile Boerescu, conflict care avea să ducă în 1870 la schimbarea cabinetului.

La începutul verii 1869 s-a constituit lagărul de la Furceni, unde au fost strânși în jurul a 12 000 de ostași, lagăr vizitat în mai multe rânduri și de domnitor. De asemenea, acesta se arăta preocupat și de construirea rețelei de căi ferate, care avea să reprezinte realizarea majoră a acelui an, pe care principele a urmărit-o îndeaproape, inspectând desfășurarea lucrărilor. Pe plan extern, a existat preocuparea desființării regimului jurisdicției consulare, singura dintre puteri care se arăta favorabilă nefiind însă decât Rusia.

O bună parte a anului a fost utilizată de domnitor în călătorii pe care le-a făcut în afara granițelor, legate mai ales de proiectele sale de căsătorie. În luna august s-a deplasat în Crimeea, la Livadia, unde-a vizitat pe țar și familia sa, având în vedere și o eventuală alianță matrimonială cu o mare ducesă, proiect care n-a fost însă realizat. La sfârșitul verii, Carol I avea apoi să părăsească țara pentru o lungă deplasare în străinătate, călătorind până la Dunăre cu trenul pe linia București — Giurgiu, pe care astfel a inaugurat-o, iar apoi urmându-și drumul spre Viena cu vasul „Ștefan cel Mare". În cursul acestei călătorii a vizitat, între altele, Viena, München, Bruxelles și Paris, având întrevederi cu împărații

[1] *Ibidem*, p. 275.

Francisc Iosif și Napoleon al III-lea, cu regele Prusiei și cu cel al Belgiei. Tot acum a avut loc logodna sa cu prințesa Elisabeta de Wied, iar apoi căsătoria. În timpul acestei călătorii au început lungile negocieri prin care, succesiv, fratele mai vârstnic al domnitorului — și la un moment dat chiar și el — a fost invitat să ocupe tronul Spaniei, problemă care va duce la tensiunile dintre Franța și Prusia și avea să servească drept pretext, la începutul verii anului următor, pentru izbucnirea Războiului Franco-German. Tânăra pereche domnească s-a întors în țară, la 12/24 noiembrie, debarcând la Giurgiu și continuându-și drumul spre București cu trenul.

Fig. 235 Principesa Elisabeta de Wied.

La 15/27 noiembrie 1869 s-au deschis lucrările Corpurilor legiuitoare. Mesajul domnesc a fost optimist. Domnitorul a amintit parlamentarilor că puterile „n-au uitat și nu pot uita că națiunea română, așezată la porțile Orientului, pe marginea celei mai mari artere de comunicațiune, este chemată, prin dezvoltarea zilnică a forțelor ei morale și materiale, prin pașii săi repezi spre civilisațiune, a juca un mare rol în echilibrul Europei orientale". În afara declarației de intenție privind bunele relații și neamestecul în treburile vecinilor — evident, obolul dat Austro-Ungariei! — mesajul releva străduințele pentru înlăturarea jurisdicției consulare, dar și faptul că România ajunsese să aibă sub pavilionul ei 200 vase de mare. Mesajul solicita votarea de credite bugetare pentru restaurarea a 24 de biserici și mănăstiri, pentru instituirea de revizori școlari care să sprijine procesul de generalizare a instrucțiunii publice, pentru înființarea de școli de meserii în orașe ale țării și pentru constituirea milițiilor. Descentralizarea administrativă a județelor, îmbunătățirea legii tocmelilor agricole, un proiect de lege pentru constituirea unei case de asigurare a vitelor, preluarea poștelor străine „în mâini române" erau și ele probleme înscrise între preocupările dominante. În încheiere, se făcea bilanțul procesului de construcție a căilor ferate: intrarea în funcțiune a liniei București — Giurgiu, apropiata intrare în activitate a liniei Suceava — Roman, cu ramura spre Iași și desfășurarea de intense lucrări pe alți 634 km pe distanțele Roman — Galați cu ramura Bârlad, Galați — București și București — Pitești. Mesajul încheia optimist: „Europa ne poartă astăzi un viu interes. Să ne unim dar cu toții spre a dovedi că suntem un popor demn de această bunăvoință"[1].

[1] *Treizeci de ani de domnie*, I, p. 205–214.

Fig. 236 Domnitorul Carol și soția sa doamna Elisabeta.

Dar luptele de culise continuau, inclusiv în sânul guvernului. În luna decembrie, Kogălniceanu, care cumulase timp de câteva luni Ministerul de Interne cu cel de Externe, a reușit să introducă în cabinet doi partizani moldoveni, pe Nicolae Calimachi-Catargiu și pe George Mârzescu. În ianuarie 1870, propunerea constituirii unui apanagiu de 300 000 franci pentru prințesa Elisabeta, refuzată de perechea princiară, a dus la demisia din guvern a lui V. Boerescu, inițiatorul ei. Kogălniceanu, sperând ca astfel să-și asigure succesiunea, a demisionat și el peste câteva zile, dar n-a reușit decât să provoace demisia întregului guvern, în urma unui vot de blam.

Manifestarea unor sentimente antidinastice și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca deputat în județul Mehedinți, calificată drept „o demonstrație copilărească" în notațiile domnitorului, dar în fapt un preaviz, ca și greutățile întâmpinate în formarea unui nou guvern dezvăluiau ființarea unei situații tensionate. Puterea a fost încredințată lui Alexandru G. Golescu-Negru, care și-a format cabinetul cu o echipă lipsită de suprafață. Kogălniceanu nu s-a sfiit să declare noului premier că el avea să fie „cel din urmă ministru al principelui Carol". În timpul acestui guvern a fost inaugurată Monetăria Statului, la 24 februarie/8 martie, fiind bătute primele monede de aur și argint cu efigia domnitorului[1]. Camera Deputaților a validat alegerea fostului domnitor, căruia principele Carol i-a scris invitându-l în România, după ce anterior îi refuzase revenirea, dar Cuza „cu cel mai desăvârșit tact" — după opinia domnitorului — refuzase mandatul, dar și reîntoarcerea sa în patrie. Pe plan extern, problema succesiunii unui prinț de Hohenzollern la tronul Spaniei s-a acutizat încă de la începutul primăverii anului 1870 și, totodată, în România concesiunea Strousberg a început să provoace o legitimă frământare legată de malversațiunile întreprinzătorului.

[1] *Memoriile regelui Carol I*, 2, p. 85.

Fig. 237 Domnitorul Carol (1870).

La Ploiești au avut loc manifestații antidinastice, iar în județul Mehedinți fostul domnitor Cuza a fost din nou reales ca deputat. La 20 aprilie/2 mai 1870, în urma retragerii cabinetului Golescu, s-a format un guvern condus de Manolache Costache Epureanu de orientare conservatoare, care a obținut dizolvarea Parlamentului. Problema concesiunii Strousberg ridica cele mai mari semne de întrebare. Era cerută, inclusiv de miniștri, destituirea lui Ambronn, comisarul guvernului. Trimiterea lui D.A. Sturdza la Berlin în această problemă nu a dus la soluționarea ei. Complicații externe se adăugau tensiunilor provocate de problema căilor ferate, atât în privința baterii monedelor, din partea Imperiului otoman, cât și privind negocierile cu Patriarhia de Constantinopol pentru reglementarea relațiilor dintre el și Biserica Ortodoxă Română.

Alegerile desfășurate la sfârșitul primăverii nu au dat guvernului o majoritate liniștitoare și au fost marcate de incidente, mai ales la Ploiești, dar și la Pitești; s-a ajuns chiar la dizolvarea gărzii civice din Ploiești. În județul Mehedinți, fostul domnitor Cuza a fost ales, de data aceasta, în Senat. Tensiunile au crescut pe plan intern și în corelație cu problema externă a succesiunii la tronul Spaniei, complicată din momentul în care, la 23 mai/4 iunie 1870, prințul Leopold, fratele domnitorului, și-a dat consimțământul la candidatură, ceea ce a produs protestul Franței. Ion Strat, agentul României la Paris, s-a implicat, deplasându-se și la Sigmaringen, în obținerea unei detensionări între cele două mari puteri, cu gândul de a consolida poziția prințului Carol. La 30 iunie/12 iulie s-a produs renunțarea la candidatură a prințului Leopold, Strat ducând documentul original la Paris.

La București, Adunarea Deputaților s-a manifestat ferm de partea Franței, constrângând guvernul la declarații în același sens. P.P. Carp, cu toate înclinațiile sale germane, a fost nevoit să afirme, câteva zile după izbucnirea războiului, că „unde fâlfâie steagurile Franței, acolo sunt interesele și simpatiile noastre", declarație inserată de domnitor în notațiile sale zilnice. Principele Carol a scris însă regelui Prusiei, arătându-i că sentimentele sale aveau să se găsească „pururea acolo unde fâlfâie drapelul negru-alb"[1].

În timp ce în cadrul cabinetului se discuta problema încheierii unui tratat cu Franța, domnitorul a scris marelui vizir pentru a debloca opoziția otomană în problema baterii monedelor. La Berlin a fost trimis Theodor Văcărescu, pentru a ancheta în problema consorțiului Strousberg, care ridica din ce în ce accentuate semne de întrebare. În timp ce pe frontul franco-german succesele erau înregistrate mai ales de armata prusiană, la 8/20 august a izbucnit o mișcare ostilă domnitorului, care, inițiată prematur la Ploiești de impetuosul Candiano-Popescu — întrucât ar fi trebuit să izbucnească concomitent în șapte orașe, inclusiv Capitala —, a putut fi grabnic înăbușită. Au fost operate numeroase arestări, dar domnitorul a dispus eliberarea generalului Golescu și a lui Ion C. Brătianu. Procesul avea să se judece la Curtea cu jurați din Târgoviște, peste câteva luni, toți cei 41 de acuzați fiind achitați !

[1] *Ibidem*, 2, p. 113, 114.

Încă în iulie fusese deschisă circulației linia Galați — Tecuci, continuând totodată lucrările la ansamblul liniilor contractate. În urma constatărilor comisarului extraordinar Văcărescu, privind mai ales specularea fondurilor societății căilor ferate „în efecte care nu oferă nici o siguranță", ceea ce domnitorul considera „procedări necorecte" și a refuzului lui Ambronn de a-și da demisia, el a fost revocat de guvern în septembrie 1870. Între timp, continuau lucrările pe întreaga linie Roman — București, iar principele, deosebit de sensibil față de problemă, inspecta pe teren ritmul desfășurării lor. Divergențe nu existau numai cu consorțiul Strousberg, ci și cu societatea de căi ferate a lui Offenheim, dar, în fapt, important, era faptul că, treptat, avansa întreg procesul de înzestrare a țării cu drumuri de fier. În noiembrie 1870, parlamentarii moldoveni au putut veni la București cu trenul !

În Adunarea Deputaților atmosfera era departe de a fi calmă. După ce, în timp ce, după izbucnirea conflictului franco-german, principele stătuse retras la Cotroceni, dându-și seama de orientarea francofilă a opiniei publice, ceea ce iritase pe Radowitz, reprezentantul Prusiei, el s-a hotărât, spre sfârșitul toamnei să se adreseze monarhilor din fruntea puterilor garante, solicitându-le sprijinul. La 25 noiembrie/6 decembrie 1870, domnitorul l-a rugat să-l ajute de a putea beneficia în viitor de „o îndrumare mai energică a frânelor guvernării", de „un regim statornic și puternic"[1].

Criza dinastică se accentua. În luna decembrie, Strousberg avea să anunțe că nu putea plăti cupoanele obligațiilor Societății de Căi Ferate și că acest lucru trebuia să-l îndeplinească, în locul lui, statul român. Conflictul s-a acutizat, mai ales când Panait Donici a constatat calitatea necorespunzătoare a lucrărilor. Întrega problemă punea și pe domnitor într-o situație incertă. Răspunsul la mesaj pe care i l-a adresat Camera era apreciat de principe drept „de necrezut", iar consecința sa a fost căderea guvernului Epureanu. De data aceasta situația era de așa natură, încât noul șef al cabinetului avea să-i fie impus domnitorului de Cameră, în persoana lui Ion Ghica, care fusese în legătură și cu complotiștii din vara aceluiași an. Compoziția noului guvern a fost liberală, dar numirea radicalului Simion Mihăilescu, apropiat al lui C.A. Rosetti, ca prefect al poliției, a fost semnificativă, ca și alegerea unui consiliu comunal radical în Capitală. În Adunarea Deputaților s-a format o comisie de anchetă a concesiunii Strousberg. „Românul" a apărut în chenar negru în ziua în care „hoardele teutone calcă sacrul pământ" al Parisului. La acestea se mai adăuga și o situație financiară precară, nefiind plătită nici lista civilă a principelui !

Răspunsurile primite la memoriul adresat de domnitorul Carol monarhilor au fost departe de a fi încurajatoare pentru el, ei nearătându-se dispuși de a-l sprijini. Bismarck i-a scris fără menajamente, dar și reflectând realitatea, că principele „nu putea să se aștepte din partea străinătății la nici un ajutor, ci mai curând la rea voință" și-l sfătuia „a nu lua rezoluțiuni decât bizuindu-se numai și numai pe resursele de care dispunea în propria sa țară"[2]. Între timp, tensiunea dintre domnitor și o bună parte din clasa politică a epocii

[1] *Ibidem*, p. 136; Carol I, *Cuvântări și scrisori*, I, p. 224–225.
[2] *Ibidem*, I, p. 226–228.

a atins punctul maxim, când a apărut în „Allgemeine Augsburger Zeitung", la 15/27 ianuarie 1871, textul unei scrisori adresată de principe unui personaj fictiv.

În acest document, domnitorul își manifesta decepțiile, dar învinuia pentru situația care le generaseră nu „poporul în general", ci oamenii politici, care „s-au dus să-și facă educațiunea politică și socială în străinătate" și care „nu au altă gândire decât a aplica la ei și fără discernământ ideile admise acolo și îmbrăcate într-o oarecare formă utopică". Țara a trecut astfel, susținea principele, „fără nici o transițiune, de la un guvern despotic la constituțiunea cea mai liberală, o constituțiune precum nu are nici un popor din Europa... o constituțiune quasi-republicană"[1]. În Adunarea Deputaților a avut loc o interpelare dură a lui Nicolae Blaremberg, dar, dacă Ion Ghica nu s-a putut arăta prea energic în explicațiile sale, ceea ce ar fi fost și greu data fiind situația, în schimb Kogălniceanu a găsit o soluție de compromis într-o moțiune în care se manifesta și devotamentul față de tron și atașamentul față de Constituție. De altfel, tot Kogălniceanu, realist, avea să declare lui Radowitz că „principele n-are pe nimeni pentru el în țară și chiar de aceea cu siguranță el va rămânea pe tron"[2]!

În ceea ce îl privea, principele se considera, cum o mărturisea proaspătului împărat Wilhelm I și cancelarului Bismarck, „un avantpost mult împins înainte, ca santinelă de graniță contra Orientului" ori ca un căpitan „care pe marea furioasă trebuie să persiste zi și noapte la postul său"[3]. Tatăl său îi scria, în februarie, oferindu-i, în cazul abdicării, una din reședințele familiei. Chestiunea Strousberg continua, între timp, să facă valuri. Lucrurile s-au precipitat în ziua de 10/22 martie 1871, când, sub președinția consulului general, colonia germană din București a sărbătorit în sala „Slătineanu" — „Capșa" de astăzi — victoria repurtată și proclamarea imperiului. O puternică contramanifestație de stradă, tolerată de guvern și probabil chiar încurajată de prefectul de poliție, s-a soldat cu spargerea geamurilor localului și cu bombardarea cu pietre a participanților la sărbătorire. Doar intervenția armatei, ordonată de generalul Alexandru Solomon, comandantul garnizoanei, a pus capăt manifestației.

Ion Ghica nu s-a înfățișat principelui decât la unu noaptea. I s-a cerut demisia și, totodată, locotenenții domnești din 1866 au fost convocați pentru ziua următoare. S-au înfățișat Lascăr Catargiu și Nicolae Golescu, cărora domnitorul le-a anunțat retragerea sa de la domnie. Cei doi s-au opus intențiilor sale și cel dintâi s-a arătat gata să-și asume sarcina guvernării. În noaptea de 11/23 spre 12/24 martie noul guvern era format. Patru zile mai târziu, Adunarea Deputaților a fost dizolvată, după un vot de neîncredere dat noului cabinet.

Guvernarea conservatoare (1871–1876). Guvernul Lascăr Catargiu, „cea mai tare expresie a ideii conservatoare în limitele Constituțiunii de la 1866", după opinia lui Titu

[1] *Memoriile regelui Carol I*, 2, p. 146–147.
[2] *Ibidem*, p. 154.
[3] *Ibidem*, p. 150–151.

Maiorescu[1], a fost cea mai durabilă formațiune ministerială din prima parte a domniei lui Carol I, deși a fost supusă unor înlocuiri de titulari și remanieri. Inițial, Catargiu a avut în cabinetul său pe conservatorul Petre Mavrogheni, dar și pe fostul liberal moderat Nicolae Kretzulescu, ca și pe fostul locotenent domnesc din 1848 generalul Tell și, de asemenea, pe George Costa-Foru. Până la sfârșitul lunii ianuarie 1876, în cursul a aproape cinci ani de guvernare, s-au mai perindat în acest cabinet generalul Ioan Em. Florescu, Manolache Costache Epureanu, Vasile Boerescu, George Gr.Cantacuzino, Titu Maiorescu, Ioan Strat, Alexandru Lahovari, Petre P. Carp și Theodor Rosetti, având loc, totodată, permutări de la un departament la altul.

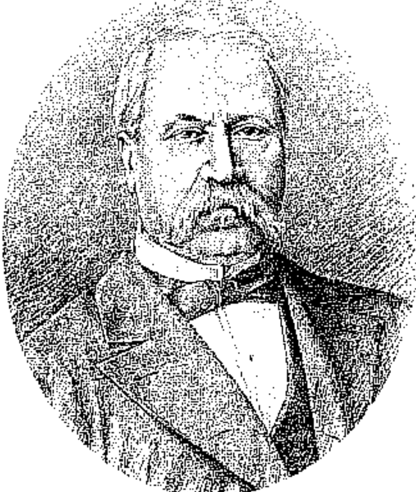

Fig. 238 Lascăr Catargiu.

Alegerile din luna mai 1871 au asigurat guvernului, evident și prin acțiunile administrației, un Parlament partizan. În sânul guvernului disensiunile au reflectat însă și diviziunile politice ale taberei conservatoare — *Vechea dreaptă*, *Juna dreaptă* și *Centrul* — deși până în 1876 Lascăr Catargiu a reușit să domine viața publică, iar coaliția conservatoare să se mențină în fața presiunilor grupărilor liberale. Abia alegerile desfășurate în 1875 și mai ales în 1876 aveau să înfățișeze o înfruntare aspră a conservatorilor cu coaliția numită de la Mazar-Pașa a liberalilor de toate nuanțele.

Guvernul Catargiu a fost confruntat, la preluarea puterii, cu starea de agitație, care a trebuit stăpânită și liniștită, cu afacerea Strousberg și cu sleirea tezaurului public. Odată cu liniștirea stării de agitație, poziția domnitorului s-a consolidat, născându-se o solidaritate între el și cabinetul care reușise să pună capăt „licenței" și „anarhiei". Mesajele domnești au reflectat, după preluarea puterii de conservatori, nu numai o poziție constituțională firească, ci și o reală mulțumire a principelui față de noul climat care se statornicise. Guvernul s-a străduit a tempera ritmul înnoirilor, fără însă a i se opune, iar guvernarea

[1] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866–1900)*, București, 1925, p. 34.

Fig. 239 George Costa-Foru.

să neîntreruptă, timp de o jumătate de deceniu, avea să fie un factor pozitiv în realizarea obiectivelor ce stăteau în fața României.

Starea finanțelor a fost redresată prin stingerea datoriei flotante, pe calea ipotecării a 381 domenii ale statului. Introducerea monopolului tutunului, majorarea impozitului funciar, introducerea taxei de timbru și de înregistrare a taxelor de licență pentru băuturile alcoolice au dus la sporirea veniturilor bugetare. Dacă tentativa înființării băncii naționale — „de scont și circulațiune" — din 1874 a eșuat, în schimb a fost creat în 1873 Creditul Funciar Rural, care va fi dominat în bună măsură de reprezentanți ai liberalilor de diverse nuanțe, iar în anul următor Creditul Funciar Urban.

Progrese au fost înregistrate în diverse sectoare ale economiei. În toamna 1871 a fost inaugurată uzina de gaz de iluminat din București. Legea pentru încurajarea industriei zahărului din 1873 a dus la crearea celor două fabrici de zahăr, la Chitila și Sascut. Tot în 1873 România și-a avut pavilionul ei în Expoziția universală de la Viena. Au fost întreprinse lucrări de modernizare a cheiurilor la Giurgiu, Galați și Brăila, mai ales că datorită căilor ferate se făceau transporturi masive de grâne spre Dunăre.

Problema-cheie rămânea cea a extinderii construcției căilor ferate, a rezolvării chestiunii Strousberg și a conectării rețelei de căi ferate interne în curs de dezvoltare cu rețeaua internațională. În repetate rânduri lucrările Parlamentului au fost dominate de aceste probleme, iar presiunile Germaniei au fost necontenite. Din vara 1871, domnitorul se convinsese de vinovăția întreprinzătorului. La 4/16 octombrie 1871, concesiunea Strousberg a fost anulată, iar în decembrie același an s-a adoptat o lege prin care societatea deținătorilor de acțiuni urmau să finalizeze lucrările sub supravegherea statului român. Societatea acționarilor a încheiat în februarie o înțelegere cu societatea austriacă de căi ferate prin care aceasta asuma construirea liniei Pitești — Vârciorova. În 1875, Societatea acționarilor din Berlin trebuind să facă un împrumut de 78 milioane de franci, s-a ridicat problema unei răscumpărări a rețelei de către statul român. Trimis la Berlin, Theodor Rosetti a ajuns la o soluție dar înțelegerea n-a fost acceptată de guvernul român, lucru care a provocat din nou o stare de tensiune între România și Germania, la sfârșitul anului 1875. Propunerea guvernului român privind răscumpărarea parțială a rețelei de către statul român nefiind agreată de partea germană, s-a ajuns la soluția de a se propune răscumpărarea întregii rețele.

A intrat pe deplin în exploatare linia Roman — Galați — Buzău — Ploiești — București și legătura București — Pitești și a început să fie construită — obținută de compania Crawley — linia Ploiești — Predeal, care avea să fie preluată de o altă companie, fiind finalizată în 1879, iar construirea liniei Pitești — Vârciorova s-a încheiat la sfârșitul anului 1874. Joncțiunile externe au fost fixate la Ungheni, Predeal și Vârciorova. În 1872, un „tren-curier" circula zilnic între București — Viena, prin Lemberg și Cracovia, călătoria efectuându-se în 38 de ore.

În 1872 a fost adoptată o nouă lege a tocmelilor agricole, în temeiul căreia țăranii urmau să fie siliți, prin dorobanți, la executarea muncilor tocmite, înăsprindu-se stipulațiile legii anterioare din 1867. Era, evident, o lege favorabilă intereselor proprietarilor de moșii, pe care guvernul conservator îi reprezenta cu prioritate. În paralel, se manifestau tendințe de sprijinire a proceselor de modernizare în agricultură, plănuindu-se, în 1874, chiar „o sistemă rațională de irigațiuni". Dar, în 1874 s-a adoptat și o legislație silvică criticată și de domnitor, în care se ținea seama numai de interesele private, dar nu și de cele generale, ale țării. În 1872 a fost modificată legea consiliilor județene și în 1874 cea a consiliilor comunale.

Revizuirea modalităților de administrare a justiției și a codurilor de proceduri mai ales — civilă și penală —, legea admisibilității în magistratură, reforma regimului închisorilor, reorganizarea curților cu jurați au contribuit la un evident progres în domeniul justiției și al administrării ei. Treptata perfecționare a instituțiilor statului modern este neîndoielnică. Într-un mesaj domnesc din mai 1875 adresat Corpurilor legiuitoare se arăta îndrituit: „Suntem un popor mic, ca număr, ca întindere teritorială. Putem însă fi apreciați ca un popor mare, prin puterea dreptului nostru, prin respectul și încrederea ce vom ști a inspira"[1].

Reechilibrându-se relațiile dintre Stat și Biserică, a fost adoptată o lege de alegere a ierarhilor Bisericii și de instituire a Sinodului, aplicată din 1873. Au fost reorganizate seminariile. Realizări s-au înregistrat și în alte ramuri ale domeniul învățământului. S-a acordat atenție învățământului secundar — real și comercial — și mai ales școlilor normale. La 15/27 iunie 1875, sub patronajul principelui, a fost inaugurată activitatea noii Societăți Geografice Române. În 1873 a avut loc în București prima expoziție de artă.

Armata și problemele ei, care-l preocupau necontenit și pe domnitor, au stat, de asemenea, în aria de preocupări a guvernului conservator. O nouă lege de organizare a armatei a fost adoptată la sfârșitul iernii anului 1872, modificându-se și completându-se cea din 1868. Armata teritorială, în care erau cuprinși tinerii care nu serveau în armata activă, era împărțită în câte opt regimente de dorobanți și opt regimente de călărași, la care s-au mai adăugat, în 1876, încă opt regimente de dorobanți. Era vorba de efectuarea unui serviciu de câte șapte zile, în patru schimburi pe lună, ceea ce diminua eforturile financiare ale statului, dar, totodată, înmulțea și sporea capacitatea de luptă a țării. În vara lui 1872, sub pretextul reorganizării, s-a trecut la o dezarmare a gărzii civice, considerată a fi susținătoarea pozițiilor opoziției. Dar, tot în 1872 — an în care a fost instituită și medalia militară, distribuită ofițerilor după 18 sau 25 ani de slujbă — a fost

[1] *Treizeci de ani de domnie*, I, p. 335.

Fig. 240 Generalul Ioan Emanoil Florescu.

adoptată o lege de reorganizare a învățământului militar.

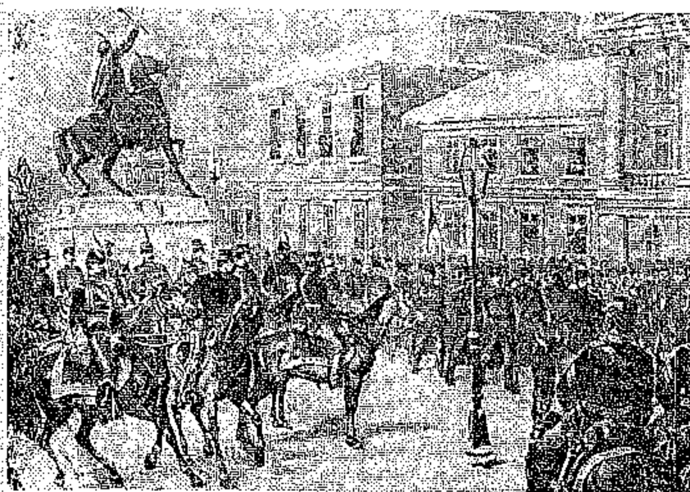
Manevrele au reprezentat o preocupare importantă. În 1872 au avut loc mari manevre pe un vast teritoriu, în prezența și a unei delegații militare sârbe, domnitorul amintind ipoteza unui moment „când armata ar fi chemată a apăra drepturile țării". În 1873 a fost organizată tabăra de la Furceni, iar la manevrele din toamna 1874 au asistat reprezentanții militari ai statelor europene, prilej de distribuire a noi steaguri. În același an, generalul Florescu, însoțit de un număr de ofițeri, a asistat la manevrele armatei germane, pentru ca în anul următor să asiste la manevrele din Rusia. În 1875, manevrele au avut loc în Moldova, între Iași și Furceni. În 1874, o lege pentru înaintările în armată a contribuit la reechilibrarea oștirii, ca și o lege a recrutării bazată pe principiul unui serviciu militar generalizat la tot tineretul.

Încă în timpul crizei generate de războiul franco-german, Vasile Boerescu difuzase public, mai ales prin foaia sa „Pressa", un proiect privind transformarea României într-un regat independent și neutru de către marile puteri și speranțe deșarte își făcuse în această privință și domnitorul. În realitate, marile puteri nu se arătaseră întru nimic interesate de o astfel de schimbare a statutului internațional al statului român. La sfârșitul anului 1872, domnitorul considera mai departe că România nu mai avea nevoie de „tutela" Porții.

Deși miniștrii cabinetului conservator se arătau mai reticenți decât domnitorul în problema independenței, în 1873, a fost pus din nou în circulație un proiect de factură conservatoare. Vasile Boerescu, de data aceasta ministru de Externe, a încercat să acrediteze ideea că România se găsea într-o stare de independență. „România — se susținea în «Pressa» — este un stat, este o putere liberă și independentă, având în drept cea mai perfectă suveranitate"[1]! Boerescu a elaborat chiar un proiect referitor la o răscumpărare a tributului printr-o prealabilă capitalizare a sa, oferindu-se Porții posibilitatea de a fi beneficiara unor avantagii financiare sporite. Dar tatonările diplomatice în această privință n-au fost încununate de succes, adversari ai proiectului arătându-se și grupările liberale și mai ales radicalii, care-l considerau doar „efectul unui miraj".

În mod semnificativ, din vara anului 1873, domnitorul, ținând seama de rangul și poziția sa, a refuzat să mai primească scrisori din partea marelui vizir; era și acesta un pas către neatârnare. Numirea principelui Milan al Serbiei „cap" al Regimentului 6, în mai 1874, se înscria, de asemenea, pe linia unei viitoare afirmări de sine stătătoare.

[1] Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență*, București, 1979, p. 385.

Fig. 241 Defilarea prin fața statuii lui Mihai Viteazul din București a trupelor de dorobanți în 1876.

Dezvelirea statuii lui Mihai Viteazul, la 9/21 noiembrie 1874, de către domnitor, a avut un deosebit răsunet, fiind interpretată ca un adevărat îndemn la înlăturarea suzeranității otomane.

Dacă în privința dobândirii statutului de independență speranțele n-au fost încununate de succes, în schimb, afirmarea statutului de neatârnare a țării prin încheierea de convenții bilaterale a reflectat neîndoielnice reușite, chiar dacă înțelegerile n-au corespuns totdeauna intereselor economice și au impus sacrificii. Încheierea acestor convenții a fost precedată de promulgarea, în iunie 1874, a legii generale a vămilor. Cu Austro-Ungaria s-a ajuns la încheierea unei convenții comerciale, în vara 1875, cu Rusia, de asemenea, a fost semnată o astfel de convenție, cu celelalte mari puteri încheindu-se doar niște aranjamente, dar oricum fiecare acceptase România ca partener ! „De fapt — avea să declare în toamna anului 1876 ducele de Decazes, ministrul de Externe al Franței, lui Ion Ghica — sunteți independenți, aveți toate prerogativele unui stat suveran; înăuntru faceți cum vreți și ce vreți, în afară încheiați tratate cu puterile Europei"[1].

Încă din aprilie 1875, Ion C. Brătianu, primit în audiență de domnitor, îl sfătuia să schimbe guvernul conservator. În aceeași lună, alegerile „îndrumate" de guvern aveau

[1] *DIRRI*, I/2, p. 399.

Fig. 242 Manolache Costache Epureanu.

să dea câștig de cauză tot conservatorilor, dar, pe de altă parte, chiar Catargiu se arăta „obosit de atâta cârmuire". În aceste împrejurări, a avut loc o strângere în cadrul unei alianțe a grupărilor liberale și chiar a conservatorului moderat Manolache Costache Epureanu. Este vorba de așa-numita „coaliție de la Mazar-Pașa" (alianța fiind încheiată în casa englezului Lakeman, care servise în armata otomană sub numele de Mazar-Pașa). Din această alianță avea să rezulte, în același an, Partidul Național-Liberal, cea dintâi formație politică modernă deplin organizată din România. Prin broșuri, opoziționiștii n-au șovăit să lovească chiar în principe — D.A. Sturdza (sub pseudonimul Erdmann von Hahn), C.A. Rosetti și Eugeniu Carada și, mai ales, violent, George Mârzescu, în broșura sa *Spionul prusac* —, ceea ce dezvăluia o nouă stare de spirit de care și domnitorul trebuia să țină seama. Dar, totodată, redeschiderea crizei orientale a reînsuflețit la principele Carol dorința desprinderii de sub suzeranitatea otomană, el scriind tatălui său, la 16/28 noiembrie 1875, că era necesar „să se tragă o linie de hotar politic foarte lămurită între un imperiu turcesc care e rebel la orice reformă și un tânăr stat în înflorire"[1].

După demisia lui Vasile Boerescu și a lui George Gr. Cantacuzino, Lascăr Catargiu a intenționat să se retragă, dar apoi a acceptat să procedeze la o remaniere prin introducerea, la 30 ianuarie/11 februarie 1876, a doi noi miniștri în guvern — Ioan Bălăceanu și Ioan Strat. Voturi de blam ale Senatului au dus însă peste două luni la căderea de la putere a conservatorilor. Domnitorul le-a acordat dizolvarea Senatului, dar noile alegeri au confirmat victoria liberalilor. În consecință, lunga guvernare a lui Catargiu a luat sfârșit. Cabinetul de tranziție care i-a urmat, la 4/16 aprilie 1876, pus sub conducerea generalului Florescu, nu a dăinuit decât trei săptămâni. La 27 aprilie/9 mai, guvernul „coaliției de la Mazar-Pașa", prezidat de Manolache Costache Epureanu, avându-i printre miniștri pe Mihail Kogălniceanu și pe Ion C. Brătianu, a intrat în activitate. Se intra într-o nouă etapă, decisivă, a istoriei naționale.

[1] *Memoriile regelui Carol I*, 2, p. 399.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare și instrumente de lucru

Documente, corespondență și discursuri

Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească, publicate de Dimitrie C. Sturdza, seria 1, 2–4, București, 1906–1908

ALECSANDRI, Vasile, *Opere*, 9–10, publicate de Marta Anineanu, București, 1982, 1985.

ANINEANU, Marta, *Catalogul corespondenței lui Vasile Alecsandri*, București, 1957.

BOERESCU, Constantin, *Discursuri politice, 1866–1891*, București, 1903.

BOERESCU, Vasile, *Codicile române*, ediția a II-a, București, 1873.

— *Discursuri politice, 1858–1883*, 1–2, București, 1910.

BRĂTIANU, Ion C., *Acte și cuvântări*, 1 (*1869–1876*), București, 1935.

Carol I, Cuvântări și scrisori, București, 1909.

CARP, Petre P., *Discursuri*, 1 (*1868–1888*), București, 1907.

CRETZIANU, Al., *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, 2, București, 1934.

Cuvântările regelui Carol I, publicate de C.C. Giurescu, 1–2, București, 1939.

Din corespondența familiei Brătianu. 1859–1891, 1, București, 1933.

Din scrierile și cuvântările lui Ion C. Brătianu, 1821–1891, 1 (*1848–1868*), București, 1903.

Documente privind istoria României. Războiul pentru independență, 1/1 (*Starea social-economică și social-politică în ajunul anului 1877. Mișcarea revoluționară, 1871–1881*), București, 1954.

GEORGESCU-TISTU, *Correspondance d'un secrétaire princier en Roumanie: Emile Picot (1866–1868)*, Paris, 1927.

HENRY, Paul, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie. Documents diplomatiques*, Paris, 1930.

IORGA, N., *Acte privitoare la politica externă a României supt regele Carol I. 1. Serbia la 1871–1872. Două memorii ale lui Teodor Văcărescu, agent al României la Belgrad*, București-Vălenii de Munte, 1916.

— *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier (1866–1880)*, ediția a II-a, București, 1938.

LIU, Nicolae, *Catalogul corespondenței lui Ion Ghica*, București, 1962.

MAIORESCU, Titu, *Discursuri parlamentare*, 1, București, 1897.

MITILINEU, M., *Colecțiune de tratatele și convențiunile României cu puterile străine...*, București, 1874.

– *Diplomați americani și chestiunea românească (1853–1871)*, București, 1993.
– *România în primăvara lui 1871: schimbare de regim politic ?*, în *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994, p. 251–273.
– *România la 1870–1871. Monarhie sau republică. Studiu de caz asupra scenei politice interne și internaționale*, Iași, 1996.
TOTU, Maria, *Mișcarea populară de întărire a forțelor armate din vara anului 1866*, în AUB, ist., 20, 1971, p. 96–113.
VELICHI, Constantin N., *La Roumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale (1850–1878)*, București, 1979.
– *În legătură cu relațiile româno-bulgare în anii 1866–1869*, în RsI 29,1991, p.123–148.
VERAX [Radu Rosetti], *La Roumanie et les Juifs*, București, 1903.
VITCU, Dumitru, *11 februarie 1866: hermeneutica unei pretinse revoluții*, în AIIX 29, 1992, p.159–188.
VLAD, Radu Dan, *Procesul de la Târgoviște al mișcării antidinastice din 8 august 1870*, în RdI 35, 1982, 8, p. 903–916.
WITTE, Jehan de, *Quinze ans d'histoire. 1866–1881 d'après les mémoires du roi de Roumanie et les témoignages contemporains*, Paris, 1905.
XENOPOL, A.D., *Nicolae Kretzulescu. Viața și faptele lui. 1812–1900*, București, 1915.

Capitolul XV

EVOLUȚIA SOCIETĂȚII ȘI A ECONOMIEI ÎN STATELE ROMÂNEȘTI (1848–1877)

Evoluții demografice și sociale. Cele trei decenii cuprinse între anii 1848 și 1878 au reprezentat o etapă de profunde mutații nu numai pe plan politic și statal, ci și pe plan social-economic. Au fost străbătuți pași însemnați în dezvoltarea societății.

Populația. Populația Principatelor a înregistrat în 1859–1860, când s-au efectuat primele recensăminte, atât la sud, cât și la nord de Milcov, un număr de 4 424 961 de locuitori. Un deceniu mai târziu, în 1872, Dimitrie Frunzescu aprecia că populația țării se cifra „la 5 000 000 de locuitori, din care 3 000 000 de parte bărbătească și 2 000 000 de cea femeiască"[1]. Patru ani mai târziu, doctorul Obedenaru a ajuns chiar, prin deducție, adăugând pentru anii următori recensământului excedentele de nașteri și de emigrări, la cifra de 5 041 535 pentru anul 1871, deși, tot el, făcând un bilanț, considera că, spre sfârșitul perioadei analizate „cifra de 5 000 000 se apropia cel mai mult de realitate"[2]. Într-un studiu realizat cu două decenii în urmă se aprecia că populația României se ridica în 1877 la 4 476 966 de locuitori[3], cifră pe care o considerăm însă inferioară realității. De fapt, o creștere a populației a avut neîndoielnic loc, în cursul celor trei decenii, exceptând doar anul 1866 (din cauza epidemiei de holeră, în urma căreia au încetat din viață 24 034 persoane)[4]. În momentul proclamării neatârnării, numărul populației României sporise în mod cert față de cel înregistrat în 1859–1860 și se apropia, cum a constatat și Obedenaru, de cifra de 5 milioane.

Sporul natural al excedentelor nașterilor față de decese a fost aproape continuu. În 1867–1871, de exemplu, s-au înregistrat anual următoarele excedente: 27 181, 34 135, 41 371, 35 589 și 30 434[5]. Epidemiile de holeră și angină difterică — în cursul deceniului al optulea — au contribuit, prin decesele provocate, la o frânare a sporului natural,

---

[1] Dimitrie Frunzescu, *Dicționar topografic și statistic al României*, București, 1872, p. XII.
[2] M.G. Obedenaru, *La Roumanie économique d'après les données les plus récentes*, Paris, 1876, p. 398–399, 401–402.
[3] Radu Vasile, *L'évolution démographique en Roumanie au cours des trois dernières décennies du XIXe siècle. I*, în RRH 19, 1980, 2–3, p. 336.
[4] M. G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 424.
[5] *Ibidem*, p. 399.

dăugându-se și numărul ridicat al mortalității infantile, care a reprezentat 40,08% din otalul deceselor[1].

Sporul populației a fost asigurat și prin imigrări. În anul 1864, excedentul intrărilor ță de ieșirile din țară au fost de 24 389, iar în 1865 de 23 813. Obedenaru considera i pentru deceniul următor au fost înregistrate în fiecare an un minimum de 20 000 nigrări și că pe această cale populația țării crescuse anual cu 4–5 persoane la 1 000 de ocuitori[2]. Majoritatea imigranților erau români din provinciile învecinate statului român. După Ion Ghica, jumătate din imigranți erau români din Transilvania, Bucovina și asarabia, un sfert îl reprezentau israeliții pătrunși în Moldova și un ultim sfert maghiarii nai ales secuii) și germanii (în primul rând sașii) trecuți din Austro-Ungaria în România[3].

Circa 86% din populație era reprezentată de români. Evreii se cifrau, în 1876, potrivit ui Obedenaru, la 265 000 de persoane, dar aprecierea pare a fi puțin exagerată, deoarece ecensământul din 1899 n-a înregistrat, la sfârșitul veacului, decât 269 016 evrei; oricum, i reprezentau populația minoritară cea mai numeroasă și, totodată, cea care a înregistrat n ritm de creștere ridicat în cursul celor trei decenii. Țiganii erau apreciați la circa 30 000, balcanicii — greci, albanezi, sârbi și bulgari — la 41 000. Ceangăii, germanii – 50 000 —, ungurii și secuii — 36 000 —, dar și armenii — 8 000, rușii (mai ales poveni și cei stabiliți în nordul Dunării) — 8 000 — însumau cifre destul de ridicate, ar se mai constatau francezi — 2 000 —, englezi — 1 000 —, italieni — 500 — și hiar elvețieni, polonezi, cehi, tătari și turci. În privința țiganilor, eliberarea celor aflați n proprietate privată a avut loc la sfârșitul domniilor de la Balta-Liman. De asemenea, dintre cele 700 000 de persoane reprezentând pe neromâni, mulți nu erau imigranți ecenți, ci erau așezați în Principate, unii chiar de secole (în cazul evreilor, mai ales sefarzii).

Densitatea populației era relativ redusă. Cioriceanu atribuia epocii de constituire a tatului modern o densitate de 36,6 locuitori la kilometru pătrat; în 1876 Obedenaru ndica 41 de locuitori la aceeași suprafață, iar în 1899 vor fi înregistrați 45,8 locuitori a kilometru pătrat[4]. „Pe o întindere de 15 milioane de hectare, aprecia Ion Ghica, avem numai ... treizeci de pogoane de familie; densitatea cea mai slabă din Europa"[5]. Și un observator străin remarca, în 1871, că România era „foarte slab populată"[6], domnitorul Carol semnalând și el, la începutul domniei, „disproporția dintre suprafața teritoriului i desimea populației"[7].

[1] *Ibidem*, p. 424.
[2] *Ibidem*, p. 400–401.
[3] Ion Ghica, *Scrieri economice*, ed. Ion Veverca, 1, București, 1932, p. 78.
[4] George Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860–1915*, Paris, 1928, p. 46; M.G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 419; L. Colescu, *Recensământul general al populației românești*, București, 1905, p. XXIII–XXIV.
[5] Ion Ghica, *op. cit.*, p. 76.
[6] Friedrich von Rhein, *Enthüllungen über Dr. Strousberg und sein rumänisches Eisenbahn-Unternehmen*, Berlin, 1871, p. 48.
[7] *Memoriile regelui Carol I*, 1 (ed. 1994), p. 71.

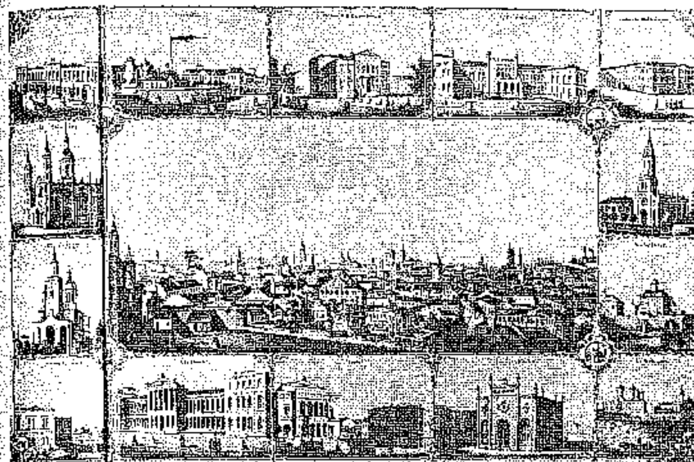

Fig. 243 Orașul București la mijlocul secolului al XIX-lea.

Slabei populări i se mai adăuga și o inegală repartizare în teritoriu. Existau părți ale României cu populație rară și tocmai în regiuni de mare fertilitate și în primul rând în Bărăgan. „Drumul ce duce prin Bărăgan, o stepă lipsită de copaci și pustie de oameni", nota domnitorul Carol în vara anului 1866[1]. Cioriceanu[2] constata repartiția inegală a populației pe regiuni (42 de locuitori la km² în Moldova și doar 31 la km² în Muntenia); în văile inferioare ale Bistriței, Moldovei și Sucevei se înregistrau până la 140 de locuitori pe km², în timp ce în Basarabia meridională nu se putea vorbi de mai mult de 22 de locuitori la km²; în județele Suceava, Neamț, Bacău și Putna se constatau 43 locuitori la km², în județul Iași chiar 66, la vest și la est de Olt densitatea era în jurul a 40 de locuitori, în timp ce în județele Brăila și Ialomița nu se înregistrau decât 14 locuitori la km².

În mediul urban, locuia circa o cincime din populația țării: în 1859–1860, 82,4% dintre locuitori se găsea în mediul rural și doar 17,6% în cel urban[3] și, totodată, unii dintre locuitorii orașelor continuau să fie legați de activitățile agrare. În 1860, din cei 271 079 orășeni din Țara Românească, 186 562 practicau agricultura[4]. La 1 ianuarie 1871, existau 3 020 comune, iar orașele și târgurile însumau 62 de centre, deși unele

[1] *Ibidem*, p. 104.
[2] G. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 46–49.
[3] *Ibidem*, p. 49.
[4] „Anale statistice" din 1860, p. 98–101.

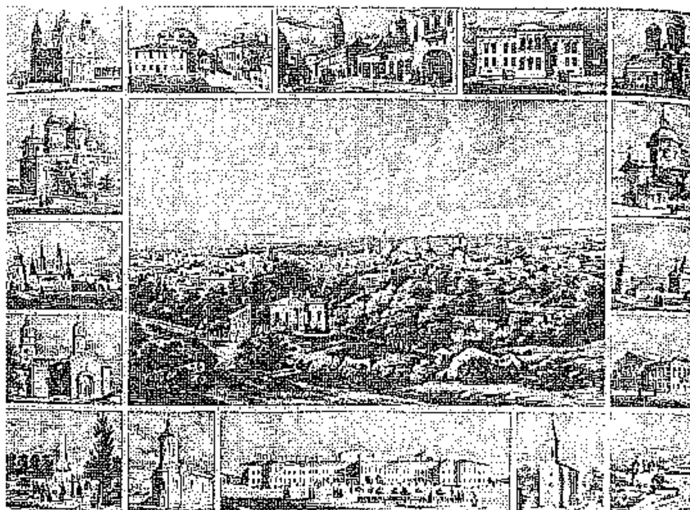

Fig. 244 Orașul Iași la mijlocul secolului al XIX-lea.

dintre ultimele înregistrau sub 1 000 de locuitori (Baia de Aramă — 840, iar Potlogi — 470 !)[1]. Cu toate acestea, a fost evident progresul înregistrat în dezvoltarea orașelor.

Bucureștii, deveniți în 1862 capitala țării, au cunoscut sporul cel mai mare al populației: de la 121 734 de locuitori în 1859–1860, s-au înregistrat 141 754 de locuitori în 1865 și 177 302 în 1877[2]. Progrese au înregistrat și alte centre urbane: Iașii — deși într-un ritm mai lent — și mai ales orașele portuare Brăila și Galați (Brăila a trecut de la 15 787 de locuitori în 1859 la 33 978 în 1876)[3]. În orice caz, între cele două recensăminte — cel din 1859–1860 și cel din 1899 — proporția populației urbane a crescut de la 17,6% la 18,9%[4] și evident locuitorii acestor centre orășenești înfățișau caracteristici de „urbanizare" mai accentuate nu numai între 1859 și 1899, dar și între 1859 și 1877.

Clase și categorii sociale. Societatea românească a înregistrat schimbări structurale. Clase și categorii sociale și-au văzut statutul schimbat. Boierimea și-a încetat practic existența social-politică privilegiată în momentul în care firmanul electoral pentru convocarea Divanurilor ad-hoc n-a mai ținut-o în seamă și pe plan de drept, odată cu intrarea în vigoare a Convenției de la Paris din 7/19 august 1858. Țărănimea clăcașă și-a schimbat și ea situația, odată cu reforma agrară din 14/26 august 1864, prin eliberare și împroprietărire. În privința păturilor mijlocii — a burgheziei —, rolul lor a sporit pe toate planurile.

[1] Dimitrie Frunzescu, *op. cit.*, p. 259.

[2] C.C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, București, 1967, p. 266.

[3] Idem, *Istoricul orașului Brăila*, București, 1968, p. 209 și urm.

[4] G. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 49, 197.

Fig. 245 Orașul București văzut de pe Turnul Colței (1869).

Fig. 246 Iași. Ulița Mare și turnul Bisericii Trei Ierarhi

Ultimul deceniu de existență a boierimii a marcat accentuarea fenomenului de „inflație", numărul boierilor crescând rapid, dar având loc totodată și imburghezirea unei părți însemnate a acestei clase. În momentul abolirii legale a instituției, marea boierime — care dominase timp de veacuri — încetase de a fi o categorie privilegiată, iar dintre marii boieri se menținuseră și aveau să se mențină mai departe în rândurile clasei politice conducătoare doar acei care au căzut la un compromis cu epoca pe care o trăiau și aceasta de la îmbrăcăminte și mod de viață și până la acceptarea sistemului politic și parlamentar modern. Adunările ad-hoc oglindiseră, în 1857, răsturnarea ce a avut loc, foștii domnitori Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei trebuind să accepte conlucrarea cu deputații clăcași. „Acei țărani, ce mai înainte nu îndrăzneau a se arăta nici măcar la poarta curței — comenta Kogălniceanu — , i-a pus pe băncile Adunării, alături cu domnul Știrbei, cu domnul Bibescu, alături cu toți dumneavoastră"[1].

Din vara anului 1858, boierii au rămas doar moșieri — în măsura în care dețineau proprietăți agrare — și au pierdut rangurile și privilegiile. Neîndoielnic, rolul lor în societate s-a menținut mai departe cel puțin parțial, datorită obiceiului, a averii pe care o dețineau și a pregătirii lor intelectuale, *dar nu ca reprezentanți ai unei categorii privilegiate.* De altfel, încă din perioada Regulamentului organic, promovarea în rândurile boierimii a sute de reprezentanți ai păturilor mijlocii dusese la modificarea structurii acestei categorii

[1] *Procesele-verbale ale Adunării elective din Moldova. Sesiunea 1860–1861*, p. 306.

sociale. Îmburghezirea, dar și trecerea pe poziții liberale a unei părți însemnate a boierimii, inclusiv a unor mari boieri, pregătise mutația esențială din 1858. Dar, totodată, nu puțini foști boieri s-au aliniat pe poziții conservatoare, stipulațiile electorale ale Convenției favorizându-i și apoi regimul electoral al Constituției din 1866 făcând din conservatori una din cele două forțe politice ale României moderne. Ion Ghica — el însuși mare boier! — aprecia, la 1871, că „boierismul" nu mai beneficia „de stima și de considerațiunea națiunii"[1]. Baza economică a moșierimii avea să se restrângă treptat; o analiză cantitativă a proprietății moșierești din 1857–1864, comparată cu situația ce se constata la începutul veacului al XX-lea, a dezvăluit că doar 40% dintre vechile familii deținătoare de domenii le mai aveau în stăpânire după o jumătate de secol![2]

O parte importantă dintre foștii boieri s-a situat pe poziții liberale; în schimb, o altă parte, favorizată, chiar și după 1858, de regimul existent, s-a subsumat conservatorismului, dar „modernizat", acceptând „jocul politic" al statului modern și prezența alături de ea a burgheziei. În preajma vechilor boieri deținători de moșii s-au aliniat în număr sporit noii moșieri ieșiți din rândurile păturilor mijlocii, ei ajungând treptat să se confunde. Oricum, conservatorii, grupând în fruntea lor nu puțini foști boieri, s-au putut menține ca una din forțele politice principale până la sfârșitul primului război mondial.

În această etapă, trebuind să accepte conlucrarea cu boierimea și apoi cu moșierimea, burghezia a dobândit rosturi însemnate în societatea românească. Deși un martor străin aprecia în 1871 că „burghezia este extrem de slab reprezentată și este abia în curs de constituire"[3], în fapt această clasă era într-o necontenită ascensiune. Făcând o sinteză a situației înregistrată de recensământul din 1859–1860, L. Colescu constata următoarele categorii sociale legate de burghezie: 30 417 comercianți, 59 869 meseriași, 22 811 funcționari, 6 066 profesori și institutori, 9 702 preoți (la care se adăugau 8 750 călugări și călugărițe), 318 avocați etc. Pentru P. S. Aurelian, burghezia grupa 15% din populația țării (6,2% meseriași, 3,2% comercianți, cam 3% funcționari, peste 6 000 cadre didactice, peste 300 avocați, aproape 500 medici, chirurgi și farmaciști, peste 2 000 de artiști și aproape 20 000 membri ai clerului). Cifrele lui Aurelian par a fi totuși exagerate, deoarece mulți dintre cei aproape 60 000 meseriași rămâneau în rândurile muncitorilor salariați și numeroși călugări nu puteau fi considerați burghezi.

Burghezia era încă în curs de consolidare economică și era neunitară. Ea a fost afectată de politica liber-schimbistă promovată de moșierimea conservatoare, ca și de criza mondială din 1873 și de repercusiunile ei. Esențial era însă continua ei dezvoltare și rolul ei motor în dezvoltarea societății moderne. „Eu, să-ți spun drept — spunea un burghez evocat de Ion Ghica — sunt și am fost un arendaș și nu pot să sufăr să văd oameni umblând

[1] Ion Ghica, *op. cit.*, 2, p. 114.
[2] Vasile Liveanu, Irina Gavrilă, *Calculator electronic și informații numerice despre evoluția clasei marilor proprietari funciari în România (1857–1918)*, în RdI 40, 1987, 2, p. 140–141, 143.
[3] Friedrich von Rhein, *op. cit.*, p. 48.

cu nasul pe sus; de aceea, vreau egalitate absolută, să nu mai fie nimeni nici mai boier, nici mai bogat, nici mai învățat decât mine"[1].

O categorie a burgheziei o reprezentau intelectualii. Obedenaru îi înfățișa poate prea optimist și ditirambic: „... marea majoritate a persoanelor care constituie clasele conducătoare se compune din oameni luminați, conștienți, conștiincioși, muncitori, iubind ordinea, devotați binelui public... Sunt licențiați în drept, licențiați în litere și în științe ai facultăților de la Paris, doctori în drept și în medicină, ingineri ai diferitelor școli din Franța, ofițeri formați în școlile speciale ale armatei franceze etc.... Acești oameni, formați și desăvârșiți în Franța, au introdus în România marile instituții ale țării care au fost totdeauna în fruntea civilizației. Când îi frecventezi ai crede cu ușurință că te găsești în mijlocul unei societăți franceze"[2]. Rândurile funcționărimii, relativ numeroase, erau alimentate de această intelectualitate.

Dacă pozițiile boierimii și apoi ale moșierimii tindeau a se restrânge, cele ale burgheziei s-au consolidat, lucru care s-a reflectat și în Convenția de la Paris din 1858 și în Constituția din 1866. De asemenea, rolul politic al burgheziei s-a accentuat an de an, mai ales în cadrul Partidului Liberal și apoi prin infiltrarea ei în Partidul Conservator. Dacă în 1857, Gr. Ioranu făcea apel la burghezie, cerându-i a deveni „pârghia puternică a libertăților publice și mișcătorul neobosit al virtuților naționale"[3], doi ani mai târziu, scriitorul Al. Pelimon înfățișa concret situația din mediul urban burghez. „Mai mult sau mai puțin — scria el — orașele României se aseamănă unele cu altele; aceleași și aceleași lucruri, aceiași oameni și aceleași idei, aceleași abuzuri și împestrițături, multe începute și puține săvârșite, mulți chemați și puțini aleși; acestea sunt vorbele care le aude cineva din gura chiar a orășenilor sau a locuitorilor ...Polițaiul și cârmuitorul este omul cel mai mare, cum am zice, domn și împărat în fiecare din aceste orașe"[4].

Țărănimea era — prin numărul și însemnătatea ei economică — „talpa țării", temeiul existenței societății și statului. Potrivit lui Vasile Boerescu, țărănimea clăcașă însuma în 1857, 520 000 familii, deși în preajma reformei din 1864 erau înregistrate doar 445 019 familii clăcășești. Lor li se adăuga țărănimea liberă — răzeșii și moșnenii — care deținea în 1864 circa 800 000 ha arabil. În baza legii agrare din 1864, au fost împroprietăriți 406 429 clăcași cu 1 654 969 ha, iar alți 60 651 săteni au primit locuri de casă și grădină[5]. Prin aceasta s-a produs o schimbare socială fundamentală. Nu mai exista țărănime aservită; s-au adăugat aproape o jumătate de milion de familii de țărani micilor proprietari. Dar, totodată, n-a fost și n-a putut fi asigurată o evoluție tehnică, care să îngăduie ca familiile împroprietărite să se poată dezvolta ori cel puțin rezista economic. Țăranii înzestrați cu loturi de pământ au fost nevoiți să plătească despăgubirile și,

[1] Ion Ghica, *op. cit.*, 1, p. 46.
[2] M.G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 387–388.
[3] „Românul", nr. 32 din 26 noiembrie/8 decembrie 1857, p. 103.
[4] Al. Pelimon, *Impresiuni de călătorie în România*, București, 1859, p. 126.
[5] Nichita Adaniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967, p. 343.

Fig. 247 Cioban din Țara Românească.

Fig. 248 Țăranca din Țara Românească.

de asemenea, și dările. „Totalul dărilor unui fost clăcaș, evidenția Ion Ghica în 1871, de vom socoti și pe cele județene și comunale, se suie la 32 franci sau 86 ½ de lei vechi de om sau 13 galbeni de familie, ceva mai mult de 32% din venitul anual"[1]. „Starea muncitorului de pământ — mai arăta el —, a clasei celei mai producătoare și mai interesantă a țării, este în adevăr vrednică de jale!"[1]. Vorbind în Adunarea Deputaților, G. D. Vernescu a menționat, în iunie 1875, „starea țăranului, care este căzut prin împovărarea impozitelor", un antevorbitor al său amintind fuga unor țărani la sudul Dunării din cauza excesivei fiscalități.

Legea din 1864 a reprezentat, neîndoielnic, un pas extrem de important în existența istorică a țărănimii și, de altfel, doi ani mai târziu, prin articolul 20 al Constituției din 1866 a fost garantată mica proprietate dată țăranilor prin Legea rurală. Dar, în martie 1866 a fost adoptată Legea tocmelilor agricole, pregătită sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, care în 1872 avea să fie înăsprită în timpul guvernării conservatoare, prevăzându-se supunerea la muncă a țăranilor prin forța dorobanților și astfel, cum comenta Radu Rosetti „nouăzeci și cinci de săteni ale națiunii române erau, prin această lege, în afară de orice legi"[2].

Înmulțirea familiilor de țărani reprezenta, de asemenea, o problemă. În perioada următoare legii din 1864, a crescut numărul familiilor tinere de „însurăței". Deși în 1869 s-a anunțat împroprietărirea lor pe moșiile statului, legea n-a fost adoptată decât în vara 1876 și efectiv împroprietărirea va avea loc, pentru 48 000 de țărani, în 1878.

După ce-și făcuse auzit glasul în Comisia proprietății, în timpul Revoluției din 1848, prezența politica a țărănimii s-a vădit prin deputații ei în Adunările ad-hoc, ca și în Adunarea Electivă constituită în temeiul Statutului domnitorului Cuza. Frământări locale ale țărănimii, uneori chiar mișcări de o mai mare anvergură, constituiau un preaviz de care trebuia să se țină seama. Numai între 1866 și 1876, s-au desfășurat peste 200 de

[1] Ion Ghica, *Finanțele 1871*, în *Scrieri economice*, 2, p. 128–129.
[2] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1907, p. 447.

conflicte sociale cu caracter de revoltă. Oricum, comportamentul acestei clase, cea mai numeroasă, afecta treptata, deși uneori, dificila ei adaptare la modernitate. Contemporanii îi evidențiau însușirile. „Ești surprins — nota Obedenaru — de conversația interesantă pe care o poți avea timp de ore întregi cu țărani lipsiți de învățătura"[1]. „Cât pentru poporul de jos — arăta și Ion Ghica — ... nu cunosc țăran plugar mai deștept și mai liniștit de prejudețe ca țăranul român. Presiunile, jafurile și maltratările prin care a trecut și trece nu au putut să-l prostească; și dacă civilizațiunea s-ar cântări după câtimea de inteligență răspândită asupra poporului întreg, nu aș sta la îndoială a proclama pe români unul din popoarele cele mai înaintate ale Europei"[2]. Eliberarea și împroprietărirea au avut, în această etapă, urmări importante, dar cu toate acestea problemele țărănimii române nu-și găsiseră pe deplin rezolvarea.

O altă categorie socială a fost reprezentată de muncitorime. Pe ansamblul economiei a avut loc o simțitoare creștere a numărului lucrătorilor salariați. Ei se constatau în agricultură — ca zilieri ori angajați —, în industria în curs de dezvoltare, în exploatarea și începuturile prelucrării petrolului (în 1874 erau înregistrați circa 4 000–5 000 muncitori în această ramură) și în exploatarea salinelor (1828 în 1873 !). În 1876, Obedenaru califica Bucureștii principalul oraș al țării, drept „o pompă aspirantă în ceea ce privește muncitorii, zilierii și proletarii"[3].

Pe plan social-economic, regimul de muncă al muncitorilor era deosebit de greu. „Muncind 12–14 ore pe zi — scria Eminescu în 1876 — aceste zile lungi și negre nu sunt întrerupte nici de duminici, nici de sărbători, încât chestiunea socială, atât de ventilată în Europa, trebuie s-o vedem la noi în forma ei cea mai crudă"[4]. Erau constatate condiții de locuire improprii, condiții grele de muncă, salarii neîndestulătoare, dar și cele dintâi măsuri legislative pentru apărarea intereselor muncitorilor, impuse a fi luate pentru a se putea ajunge la dezvoltarea reală a unei industrii moderne. În Legea pentru organizarea serviciului sanitar din 1874 s-au prevăzut „măsurile igienice menite a apăra sănătatea lucrătorilor"[5]. De asemenea, de la case de ajutorare, societăți sau asociații ale tipografilor s-a ajuns, la 1/13 octombrie 1872, la constituirea Asociației Generale a tuturor Lucrătorilor din România. Era inaugurat un proces, care avea să se încheie în 1893, prin crearea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România.

În numai trei decenii, societatea românească a înregistrat evoluții fundamentale și s-au pus temeiurile modernității ei. Era, însă, evident, un proces care se găsea însă nedesăvârșit și în anumite privințe chiar la începuturile lui.

[1] M.G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 384.
[2] Ion Ghica, *Scrieri economice*, 2, p. 181–182.
[3] M.G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 301.
[4] M. Eminescu, *Robia modernă*, în „Curierul de Iași", nr. 135 din 12 decembrie 1876.
[5] „Monitorul oficial", nr. 13 din 16/28 iunie 1874, p. 832.

Economia în tranziție. Dezvoltarea economiei s-a reflectat pe mai multe planuri. Mutații importante au putut fi constatate în diferite sectoare economice. Progresul concretizat atât în creșterea și diversificarea producției, cât și în ameliorări calitative ale proceselor de producție a fost însă evident.

Agricultura. În cursul primei modernizări, după Tratatul de la Adrianopol și odată cu statornicirea regimului Regulamentului organic, agricultura din Principate luase un puternic avânt, odată cu integrarea celor două țări în schimbul economic mondial. Dar menținerea, chiar în haine modernizante, a relațiilor feudale în agricultură reprezentase o frână, iar problemei agrare a trebuit să i se dea o rezolvare, lucru care s-a înfăptuit în 1864, moment dominant al procesului de constituire a României.

Agricultura reprezenta principala ramură a economiei, imensa majoritate a locuitorilor lucrând în acest domeniu care, de altfel, acoperea în 1864 circa 92% din export. Deși cantitățile de cereale recoltate erau mari, productivitatea rămânea scăzută, mai ales comparată cu cea din țările înaintate ale vremii. Pe de altă parte, nu se ajunsese la o exploatare a întregului spațiu agricol. G. Le Cler remarca în cel de-al șaptelea deceniu că „în cea mai mare parte aceste minunate spații cultivabile sunt deșerte, abandonate și reduse la starea de stepe"[1]. Tehnica înapoiată, lipsa de mașini, neputința practicării unei agriculturi intensive și în unele părți lipsa mâinii de lucru sau insuficiența ei frânau dezvoltarea agriculturii. În condițiile date, nu atât ameliorarea procesului productiv, cât mai ales extinderea culturilor asigura o creștere a producției și acest lucru a avut loc necontenit, existând și spațiile disponibile corespunzătoare.

Circa 2/3 din totalul pământurilor cultivate erau însămânțate cu porumb și grâu; urmau apoi culturile de orz, mei, ovăz, rapiță etc.; deși fertilitatea solului era mare, productivitatea rămânea în general redusă. Utilizarea unor pluguri tehnic înapoiate impunea uneori folosirea și a șase perechi de boi, deci avea loc o mare risipă a forței de tracțiune animală. Au avut însă loc și străduințe pentru înlocuirea plugurilor „barbare", ca și tentative de a se determina o creștere a productivității prin îndiguiri, planuri de cultură și chiar o treptată extindere a utilizării mașinilor agricole. Făcând un bilanț, P. S. Aurelian scria că, la două decenii înainte de 1880, „mașinile de treierat cu aburi erau un lucru cu totul nou pentru agricultorii noștri, în timp ce în 1880 ele deveniseră un necesar indispensabil al oricărei moșii de oarecare importanță"[2]. Răspândirea sau cel puțin introducerea a noi culturi — tutun „american", lucerna, chiar și bumbac ori trestie de zahăr și mai ales rapița —, ca și răspândirea sericiculturii au demonstrat penetrarea *noului* în agricultură, chiar și înainte de 1864.

Reforma agrară din 1864 — cu toate lipsurile ei — a favorizat parțiala înnoire a agriculturii, statornicind noi relații în acest domeniu și contribuind la o treptată modernizare, cel puțin în anumite domenii. „Terenurile agricole ale României — făcea un bilanț

---

[1] G. Le Cler, *La Moldo-Valachie ce qu'elle a été, ce qu'elle pourrait être*, Paris, f.a., p. 309–310.
[2] P.S. Aurelian, *Terra nostra. Schițe economice asupra României*, București, 1880, p. 125.

Aurelian — sunt dintre cele mai fertile și putem afirma că nu există țară în Europa, afară de Rusia, unde să se găsească, potrivit cu suprafața totală, o întindere mai mare de pământuri roditoare"[1]. Evidențiind însemnătatea agriculturii în cursul deceniului și jumătate următor reformei, el mai arăta: „Astăzi trei pătrimi din populațiunea țării se ocupă cu agricultura. Comerciu nostru cu țările străine este alimentat cu producte agricole. Finanțele statului, mijloacele cu care se întâmpină toate cheltuielile publice, se culeg mai toate de la agricultori"[2].

Deși a înregistrat unele ameliorări, tehnica agricolă a continuat și după 1864 să fie deficitară. Situația era constatată cu sinceritate în bilanțurile întocmite în 1867 — de P.S. Aurelian și Alexandru Odobescu — și 1876 — de M. G. Obedenaru. „Din pricina circumstanțelor economice în care se găsește România — se arăta în 1867, dar și în 1876! —, sistemul de cultură care este practicat prezintă mai ales caracterul extensiv; în fapt, cu un teritoriu foarte întins, o populație puțin numeroasă, capitaluri neîndestulătoare, căi de comunicație puțin dezvoltate, relații comerciale încă restrânse, sistemul intensiv, care pretinde condiții cu totul opuse, n-ar putea exista"[3].

Mutații importante au fost înregistrate după 1864. Terenurile arate au crescut între 1865 și 1874 cu o treime, de la 2 221 862 ha la 3 303 205 ha. Încă în 1865 existau în Principatele Unite 101 secerători perfecționate și 312 batoze, în 1874 se ajunsese la 469 secerători perfecționate și 989 batoze (deci creșteri de aproape 500%, respectiv 300%); din cele 185 835 pluguri existente în 1874, doar 37 661 erau „perfecționate" (în 1905, numărul plugurilor va depăși 300 000)[4]. Spre sfârșitul perioadei analizate, întinderea culturilor era următoarea în ordine descrescătoare: porumb 1 278 092 ha, grâu 992 100 ha, orz 354 023 ha, secară 1 03721 ha, ovăz 99 242 ha și mei 90 630 ha. Rapița cunoscuse o extensiune rapidă în cursul a două decenii. „De unde la început se semăna cel mult zece până la cincisprezece mii de pogoane — arăta Aurelian — astăzi întinderea cultivată se apropie de 200 de mii de pogoane"[5]. Se mai cultivau inul, cânepa, legumele, tutunul, arborii fructiferi și sfecla de zahăr.

Extinderea culturilor a avut și consecința scăderii numărului animalelor. De la 506 104 cai în 1860, s-a ajuns, în 1873 la 426 879 cai, iar vitele au scăzut de la 2 751 168 capete la 1 886 990 capete, deci de la o vită la $4\,{}^1/_2$ ha la o vită la 6 ha (în Franța, se înregistra o vită la 5 ha, iar în Marea Britanie una la 3 ha)[6]. Oile au avut o scădere mai redusă, de la 4 819 000 capete în 1860, la 4 786 317 capete în 1873, iar porcii au scăzut cu o cincime — de la 1 088 737 capete la 836 944 capete[7]. Era evident că după 1864 creșterea animalelor domestice a marcat diminuări.

---

[1] *Ibidem*, p. 56.
[2] *Ibidem*, p. XIX.
[3] *Notice sur la Roumanie principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale*, Paris, 1868, p. 52; M.G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 94–95.
[4] *Statistica mașinilor și uneltelor agricole întrebuințate în 1905*, p. 36.
[5] P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 163.
[6] M.G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 138, 147.
[7] *Ibidem*, p. 164.

Trecerea unei părți a pământului în posesiunea a aproape o jumătate de milion de țărani, secularizarea averilor mănăstirești și trecerea în stăpânirea statului a unor mari domenii, a făcut ca în agricultură să apară o nouă formă de coexistență între marea și mica proprietate privată și marea proprietate de stat. Progrese au fost înregistrate, producția cerealieră a crescut, au fost introduse ameliorări tehnice și utilizarea mașinilor reflecta un neconteniț mers înainte, dar, totodată, progresele au avut loc mai ales în privința marii proprietăți, în timp ce mica proprietate a rămas înapoiată tehnic, ceea ce avea să aibă grave urmări sociale în perioada următoare.

Industria. În condițiile începutului revoluției industriale, a introducerii mașinilor, accentul a continuat să cadă asupra micii industrii și a meșteșugurilor. „Mica industrie ... exercitată mai des în familie, este ... destul de răspândită — constata Aurelian. Nu există oraș, cât de mic ar fi, unde să nu se găsească croitori, cizmari, pielari, rotari, dogari, zidari, tâmplari, dulgheri, căldărari, lăcătuși și alții. La sate, țăranul exercită el însuși mai multe din aceste meserii, își construiește casa, își confecționează cele mai multe din uneltele sale de lucru, țărăncile țes toate, fără excepție"[1]. Numai în București a crescut numărul meseriașilor de vreo trei ori între 1832 și 1860. Dar odată cu constituirea statului modern, producția meșteșugărească a început să descrească în mediul urban, fapt datorat concurenței stadiilor industriale mai avansate, care-și începuseră o ascensiune mai rapidă, dar mai ales ca rezultat al creșterii importurilor de peste hotare, acum când „mărfurile marilor națiuni capitaliste ajungeau în valuri irezistibile în România"[2].

Contemporanii erau conștienți de necesitatea dezvoltării industriei moderne. Chiar în 1859, Th. Margot, un martor străin, observa că „este o pierdere pentru țara care se află cam lipsită de fabrici și manufacturi să-și aducă din alte părți toate câte le are de trebuință"[3]. Patru ani mai târziu, economistul Enric Winterhalder constata la rândul său: „Auzim în toate zilele plângeri că n-avem o industrie națională, că toate trebuințele noastre, chiar și cele mai necesare, suntem siliți a ni le procura din țări străine și a fi tributari străinilor pentru lucrurile cele mai simple ce le-am putea fabrica în țară din materii brute ce le vindem la străini"[4]. Spre sfârșitul perioadei cercetate, P.S. Aurelian continua să aprecieze că „România este una din țările cele mai înapoiate în industrie"[5]. În realitate, aprecierea era cu mult prea negativă, preocuparea pentru acțiuni de industrializare existând, mai ales după constituirea statului modern. În mesajul domnesc din 6/18 decembrie 1859, se evidenția că industria urma „să joace un rol temeinic în consolidarea națională" și se proclama necesitatea ocrotirii industriei „de toate piedicile care până acum au încurcat pasurile sale"[6].

[1] P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 142.
[2] G. Zane, *L'industrie roumaine au cours de la seconde moitié du XIXe siècle*, București, 1973, p. 163.
[3] Th. Margot, *O viatorie în cele șaptesprezece districte ale României*, București, 1859, p. 6.
[4] *Texte din literatura economică în România*, 1, București, 1960, p. 260.
[5] P.S. Aurelian, *op. cit.*, p. 179.
[6] „Monitorul oficial al Țării Românești", nr. 148 din 8 decembrie 1859.

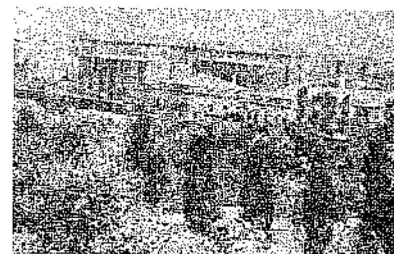

Fig. 249 Uzina de gaz de la Filaret (1870).

În fapt, progresul înregistrat în domeniul industriei, la mijlocul secolului al XIX-lea a fost evident, deși dezvoltarea acestui sector a rămas cu mult inferioară celei ce era atinsă în țările înaintate ale vremii. Dintre cele 12 867 „stabilimente naționale" înregistrate în statistica din 1859–1860, 7 849 erau înființate începând cu anul 1850[1] și aceasta în condițiile neprielnice ale ocupației și războiului. Treptat — mai ales în cel de-al optulea deceniu — s-a înregistrat o mai accentuată dezvoltare a manufacturilor și chiar a fabricilor, cele dintâi în domeniile industriei textile, confecțiilor și industriei alimentare — din cele 12 867 „stabilimente industriale", 72% produceau mărfuri alimentare, în majoritate fiind însă ateliere — și celelalte în cele ale industriei hârtiei, zahărului, cimentului și în rafinăriile de petrol.

Cei 546 „fabricanți" constatați în Țara Românească în 1859–1860 foloseau în medie, fiecare, cinci lucrători; în privința capitalurilor investite, doar patru aveau un capital mai mare de 10 000 galbeni, 22 unul de peste 5 000 de galbeni și restul, marea majoritate, poseda un capital investit inferior sumei de 2 500 de galbeni. Ființa doar o industrie de fabrică încă incipientă. De altfel, pe ansamblul industriei din Principate existau, în 1863, doar 171 mașini cu abur[2]. Oricum, mașinile își făceau drum. „De vreo câtva timp minunile vaporului — se scria, în 1858, în revista bucureșteană „Muzeul Național" — au început a face aparațiunea lor și pe la noi"[3].

Neîndoielnic, cu toate progresele înregistrate în cursul celui de-al doilea sfert al secolului al XIX-lea, n-au fost create mari unități industriale. „România — arăta Obedenaru în 1876 — n-a avut niciodată ceva ce se numește marea industrie"[4]. Cu toate acestea, industria României a cunoscut un evident proces de dezvoltare.

Dacă în 1866 existau 39 fabrici (unele putând fi însă ateliere mari sau manufacturi), numărul total al „stabilimentelor" din industria mare, înființate înainte de 1886, și încă existente în 1901–1902, ajunsese la 236 (73 ființând în 1877), ceea ce indica o evidentă dezvoltare a industriei mașiniste. Importul de mașini era și el edificator în această privință; dacă în Principatele Unite s-au importat în 1861 mașini în valoare de 904 850 lei, în 1863 importul de mașini a ajuns la 5 689 219 lei[5]. În cursul etapei următoare, începând

[1] „Analele statistice" din 1863, p. 136–137.
[2] *Ibidem.*
[3] „Muzeul Național", nr. 13 din 20 aprilie 1858, p. 100.
[4] M. G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 190.
[5] *Notice sur la Roumanie...*, p. 175.

cu deceniul al noulea, ritmul de dezvoltare al marii industrii se va intensifica.

P.S. Aurelian clasa industria României, spre sfârșitul etapei analizate, în trei ramuri. Pe primul loc situa industria de prelucrare a materiilor vegetale. El semnala faptul că „morile cu vapori se înmulțesc în tot anul" și de asemenea menționa că pastele alimentare fabricate în România fuseseră medaliate la Expoziția universală de la Paris din 1867. Aurelian considera fabricarea alcoolului din cereale drept „o industrie care a luat o mare dezvoltare" și observa că în ceea ce privea fabricarea berii, ea trebuie „să se fi îndoit" după 1860. Industria lemnului o considera „plină de viitor", nota absența filaturilor mecanice și deși trebuia să semnaleze și importul uleiului de in din „Englitera și din alte țări", constata că „fabricațiunea uleiurilor, a celui de sămânță de rapiță și in, se dezvoltă în tot anul". Aurelian mai semnala înființarea „după 1873" — de fapt, în 1875 și 1876, sub scutul legii din 1873 — a fabricilor de zahăr de la Sascut și Chitila[1].

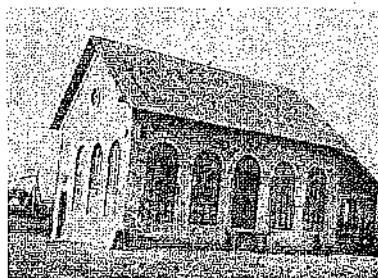
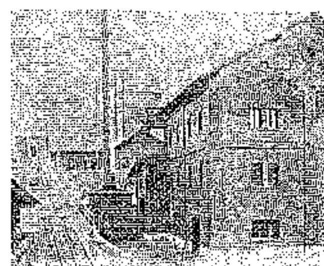

Fig. 250 Moara cu turbină de la Drăgănești (1873).

Fig. 251 Fabrica de zahăr de la Chitila (1876).

„Industriile derivate din producție animală", cea de-a doua ramură analizată de Aurelian, au marcat, spre sfârșitul etapei, un declin, deși tot el constata că *„în anii din urmă* s-au fondat mai multe fabrici de săpun, de lumânări stearice... și altele". Industria săpunului, a lumânărilor (exceptând fabrica din Galați cu 50 de lucrători, care „prospera", potrivit lui Obedenaru), tăbăcăriile și mai ales zalhanalele au fost afectate datorită concurenței produselor străine și mai ales a restrângerii materiilor prime (în primul rând împuținarea numărului de vite, în privința zalhanalelor), deși au mai fost înființate și noi întreprinderi — cum a fost o zalhana în marginea Craiovei, în 1871. De asemenea, industria postavului și-a limitat activitatea, nerezistând concurenței străine, mai ales austro-ungare, decât fabrica de la Târgu Neamț a lui Mihail Kogălniceanu (cu 120 lucrători).

[1] P.S. Aurelian, *op. cit.*, 185–186.

„Industria derivată din minerale" a fost ramura care a marcat un continuu și chiar spectaculos progres. „Industria petrolului — nota Aurelian — a prins rădăcini în țara noastră și cu oarecare străduință din parte-ne va deveni o ramură din cele mai însemnate de venit"[1]. În 1857 nu se extrăgeau în Țara Românească decât 275 tone de țiței, pentru ca în 1860, producția să atingă 1 188 tone, iar în 1865 ea să fi atins aproape 4 000 tone numai pe teritoriul de la sud de Milcov. Obedenaru, la rândul său, semnala creșterea accelerată a producției de petrol, de la 37 730 hectolitri în 1862 la 174 400 hectolitri în 1873[2]. În privința tehnicii exploatării, au fost înregistrate unele progrese; gropile au fost înlocuite prin puțuri căptușite, dar acestea nu puteau depăși o anumită adâncime și exploatarea nu se realiza prin sonde (cu toate acestea, la Matita, jud. Prahova, s-a utilizat pentru prima oară „sfredelul" lung de 60 m). Exportul petrolului a început să fie concurat, din 1867, de petrolul american. Au fost însă înființate, într-un ritm alert, noi rafinării, la București, Ploiești, Galați și Brăila, trecându-se de la opt rafinării în 1864 la 20 în 1878.

Fig. 252 Vedere exterioară a salinei de la Slanic (1875).

Progrese a înregistrat și industria de extracție a sării, prin măsuri de organizare și introducându-se mijloace de exploatare tehnică mai rațională. Până în 1860, statul avea monopolul extragerii pe care-l concesiona; din 1861 a fost instituit un monopol total asupra sării. A fost înființat un serviciu special de administrare a salinelor. De la 47 354 578 kg extrase în 1862 s-a ajuns în 1873 la o producție de 83 000 000 kg[3]. Creșterea producției s-a datorat și introducerii forței aburului în acest sector important al economiei.

Industria materialelor de construcție — cărămidă, var, ipsos și ceramică — și într-o oarecare măsură și metalurgică (la București, îndeosebi), ca și atelierele militare și cele de căi ferate întregeau peisajul industrial al României în preajma anului 1877.

Industria României marcase importanți pași înaintea dobândirii independenței țării, deși era încă departe de posibilitățile ei reale de dezvoltare. Fusese trezită la o viață modernă, dar nu beneficia de condițiile de creștere existente în țările înaintate ale vremii și suporta apăsător concurența produselor străine. Cu toate acestea, procesul fusese inaugurat și roadele aveau să fie evidențiate odată cu obținerea noului statut de neatârnare a țării și mai ales după adoptarea, în 1887, a legii de protejare a marii industrii.

[1] *Ibidem*, p. 200.
[2] M.G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 207–208.
[3] *Ibidem*, p. 199–200.

Fig. 253 Alvițar (1867).

Fig. 254 Iaurgiu (1867).

Comerțul intern și extern. Volumul consumului intern a crescut, deși mijloacele și căile relativ încă rudimentare de transport — ameliorate însă treptat în cursul perioadei analizate — frânau circulația lesnicioasă a mărfurilor. Acestea se desfăceau prin iarmaroace și târguri, dar mai ales în orașe în prăvălii și târgurile permanente. Menținerea părții celei mai mari a țărănimii în dependență până în 1864, ca și drepturile de monopol ale stăpânilor de moșii au frânat, până la reforma din 1864, exercitarea activităților comerciale în lumea satelor. După reformă, noua situație a țărănimii, dezvoltarea orașelor, dar și intensificarea construirii de căi de comunicație și mai ales construcția de căi ferate, ca și baterea monedei naționale și crearea instituțiilor de credit au dus, evident, și la o sporire a activităților comerciale. Acestea au fost facilitate și prin constituirea Camerelor de comerț în 1864, ca și prin introducerea sistemului metric, începând cu 1/13 ianuarie 1866.

În 1859–1860, ființau în Principatele Unite peste 30 000 de comercianți. 17 810 trăiau în Țara Românească, dintre care 12 268 viețuiau în orașe și dintre aceștia 4 742 la București[1]; numeroși negustori se mai găseau la Ploiești, Brăila, Craiova și Giurgiu. În cele 13 orașe și 69 târguri ale Moldovei se înregistrau 13 758 comercianți (inclusiv crâșmari și precupeți). Negustorii erau în mare parte clasificați în ultimele categorii de impunere, dar existau și un număr de mari negustori; în 1860 se găseau la sud de Milcov 278 negustori de clasa I, dintre care jumătate la București și un sfert la Brăila; în Moldova, Iașii și Galații reprezentau rezidențele celor mai de seamă comercianți.

Activitățile comerciale au cunoscut o creștere ccelerată, mai ales după 1864, în pas cu întreaga dezvoltare modernă a țării. Iată cum rau ele descrise, la sfârșitul etapei cercetare: „Comerciul intern, nefiind supus nici unei estricțiuni, afară de censul ce plătesc unele producte la intrarea în orașe, este cu neputință

---

[1] „Anale statistice" din 1860, p. 92–96, 108–109.

să se poată prețui; poate însă cineva să-și facă o idee despre importanța sa cugetând la multiplele trebuințe a unei populațiuni de 5 milioane locuitori. Productele destinate comerciului interior se desfac sau în magazinele din orașe sau în târgurile ce se fac în toate localitățile la diferitele epoce ale anului. Nu există plasă în care să nu se facă târg o dată sau de mai multe ori pe an. Afară de aceasta, în toate săptămânile se țin târguri în orașe de se aprovizionează populațiunea rurală. Înlesnirea comunicațiilor va face să înceteze asemenea întruniri; cu toate acestea va trece timp până când locuitorii din toate comunele țării să poată a-și procura obiectele trebuincioase de-a dreptul din orașe"[1].

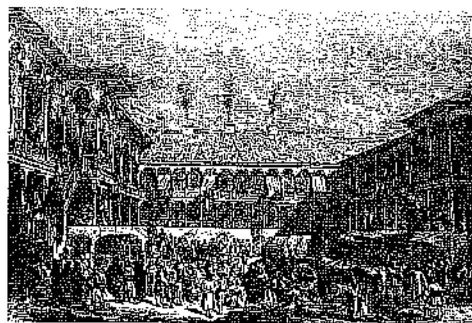

Fig. 255 București, Hanul lui Manuc (1860).

Procesul de dezvoltare a comerțului extern, inițiat odată cu Tratatul de la Adrianopol, a cunoscut o creștere spectaculoasă, accentuată după Războiul Crimeii și constituirea statului național. Internaționalizarea navigației pe Dunăre și mai apoi construirea căilor ferate în interior și succesiva lor racordare la liniile ferate din țările vecine au contribuit într-o măsură simțitoare la această creștere. Între 1840 și 1875 comerțul exterior al Principatelor „s-a împătrit", trecându-se de la un export de 35 413 299 lei în 1840 la unul în valoare de 144 962 079 lei în 1875 și de la un import de 19 673 176 lei la unul de 100 834 169 lei[2] (ceea ce reprezenta, de fapt, o încincire !).

În export, precumpăneau cerealele și vitele; valoarea exportului de grâu depășea pe cea a porumbului. Între mărfurile exportate, jucau un rol important lâna, seul, pieile, cherestеaua, vinurile etc. După 1859 a crescut volumul produselor exportate până atunci, dar s-au adăugat și unele produse noi: rapița, păcura, gogoșile și „sămânța" de mătase; a precumpănit însă în continuare exportul de cereale (circa 70% din întreg exportul).

După constituirea statului modern, țara în care se exporta cel mai mult era Imperiul otoman, urmând apoi Austria, Marea Britanie, Franța, Rusia etc. Pentru anii 1861–1864, valoarea exportului în Imperiul otoman a însumat 526 329 139 lei; în Austria 253 916 442 lei, în Franța 192 190 343 lei și în Marea Britanie 132 482 407 lei[3]. În

---

[1] P.S. Aurelian, *op. cit.*, p. 232–233.

[2] *Ibidem*, p. 234.

[3] „Anale economice" din 1861, p. 17; „Anale statistice" din 1865, p. 267.

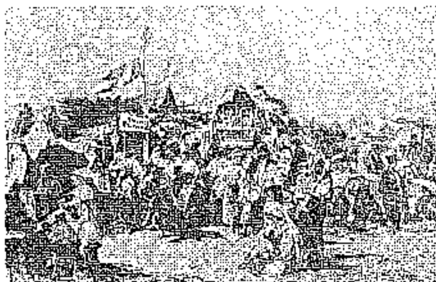

Fig. 256 Moșii (1869).

1871, exportul total însuma 177 682 783 lei, fiind dirijat mai ales spre Austro-Ungaria (49 635 217 lei), Imperiul otoman (39 586 637 lei), Franța (31 951 541 lei) și Marea Britanie (27 395 260 lei)[1].

La începutul deceniului al optulea figurau între produsele de export materiile vegetale (peste 80%), apoi cele animale (sub 20%) și doar pe al treilea plan cele minerale (1%). În 1871, patru cincimi din materiile animale exportate treceau în Austro-Ungaria; în privința cerealelor, aproape câte un sfert luau calea Imperiului otoman (32 868 831 lei), a Franței (30 528 981 lei) și a Marii Britanii (27 196 085 lei), următoarea în ordinea importanței fiind Austro-Ungaria (17 866 072 lei)[2]. „Recolta din anul trecut — scria la 7/19 iunie 1871 principele Carol tatălui său — încă nu s-a putut vinde în cea mai mare parte, dar prețurile sunt bune, căci cererea este considerabilă în porturile din Galați și Brăila; navele care fac exportul cerealelor sunt numeroase; drumurile de fier au și ele mult de transportat; traficul e foarte animat"[3].

Mișcarea vaselor pe Dunăre s-a intensificat progresiv, confirmând dezvoltarea schimburilor externe. Numai în 1859 au intrat în portul Brăilei 1 419 vase; în 1863 la Galați au intrat ori ieșit 1 462 corăbii și 363 vapoare. Evident că adăugirea căilor ferate a dus la intensificarea schimburilor externe. În 1867 Obedenaru remarca: „Cu punerea în exploatare a căilor ferate, comerțul exterior a primit un impuls încă mai hotărât și suntem în drept să ne așteptăm la o dezvoltare mai mare a exploatării când vor fi terminate liniile de joncțiune cu Rusia, cu Turcia și cu Austria"[4].

Importul a crescut și el, dar constant a rămas inferior exportului. În perioada constituirii statului modern, cele mai multe mărfuri importate se aduceau din Austria, urmând apoi Marea Britanie, Imperiul otoman și Franța. În 1858 cei 92 381 146 lei investiți de Țara Românească în import se repartizau astfel: 28 178 084 lei în mărfuri de lipscănie, 12 023 374 lei în marchitănie, 8 748 993 lei în brașovenie* și 11 116 308 în băcănie;

[1] P.S. Aurelian, *op. cit.*, p. 242.

[2] *Ibidem*, p. 237, 239.

[3] Carol I, *Cuvântări și scrisori*, I, București, 1909, p. 249.

[4] M. G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 237.

* Mărfurile de *lipscănie* proveneau de la Leipzig, cele de *brașovenie* de la Brașov, iar cele de *marchitănie* reprezentau mărunțișuri.

în 1864 importul Principatelor Unite avea următorul profit: obiecte consumație 31 624 229 lei, obiecte pentru industrie 28 817 990 lei și obiecte fabricate 117 819 942 lei[1]. Au început să se importe mașini, instrumente agricole și mai ales pluguri, dar cea mai mare parte a importului se compunea din mărfuri de consum și de lux. Uneori se importau și mărfuri care erau fabricate din materia primă în prealabil exportată din țară, plătindu-se prețuri de 10–12 ori mai mari.

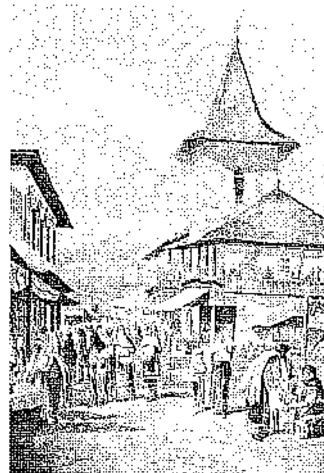

Fig. 257 Bâlci la Câmpulung Muscel.

În 1871, importul se efectua cu precădere din aceleași patru țări din perioada constituirii statului național, respectiv Austro-Ungaria, Marea Britanie, Imperiul otoman și Franța. În ordinea importanței se aduceau „materii de ață și bumbac (10 825 696 lei), diferite obiecte de consum (7 656 558 lei) „materii de lână" (6 637 695 lei), „materii animale" (6 603 470 lei), articole diverse (5 924 745 lei), fierărie (5 034 443 lei), materii vegetale (4 480 108 lei), fructe (4 197 067 lei), metale (3 512 595 lei), obiecte de piele (3 182 268 lei), tutunuri (2 928 728 lei), bumbacuri (2 866 521 lei), mătăsării (2 340 517 lei), mașini (1 531 178 lei), băuturi (1 525 778 lei), piei (1 255 727 lei), hârtie și cărți (1 228 990 lei), minerale (1 032 500 lei)[2]. Importul restrâns de mașini și cel precumpănitor de obiecte de lux (numai mătăsării de aproape 21 milioane lei) rămânea mai departe o caracteristică, important fiind însă mai ales faptul că în 1871 importul se cifra la jumătatea sumei rezultată din export, balanța fiind deci favorabilă, deși importul real depășea neîndoielnic cifrele oficiale.

Legăturile comerciale cu teritoriile sud-dunărene merită și ele o evidențiere. Exportul României în Serbia s-a dublat între 1866 și 1872 (de la 7 559 246 florini austrieci s-a ajuns la 14 392 328 florini austrieci), iar importul a crescut și el (de la circa 8 580 000 florini austrieci la circa 11 000 000)[3]. Negustorii bulgari, mulți stabiliți în România, contribuiau și ei la o vie activitate comercială, în care erau cuprinse teritoriile viitorului stat bulgar, dar și Europa Centrală.

[1] „Anale statistice" din 1865, p. 283.

[2] P.S. Aurelian, *op. cit.*, p. 243.

[3] Nicolae Ciachir, *Date noi despre relațiile româno-sârbe în perioada premergătoare și în timpul războiului pentru independență*, în Rsl 15, 1967, p. 134.

Fig. 258 Horă la Turnu Severin (1877).

Neîndoielnic că în cursul a trei decenii comerțul României a înregistrat progrese însemnate, atât cel interior, cât și cel exterior, prin cuprinderea mai accentuată a țării în schimbul internațional. Consecințele reformei agrare din 1864 s-au răsfrânt benefic în domeniul comerțului și, de asemenea, în progresele înregistrate în privința căilor de comunicație. Se impunea însă o schimbare a statutului internațional al României, prin dobândirea neatârnării, pentru a se putea intensifica schimburile, mai ales externe, în condiții și mai prielnice.

Căile de comunicație. Dezvoltarea căilor de comunicație a reprezentat un factor esențial al creșterii economice în ansamblu. La începutul epocii analizate, progresele înregistrate în perioada regulamentară în privința drumurilor terestre erau departe de a fi satisfăcătoare și mai ales să corespundă necesităților economiei. Legăturile poștale erau lente, căile ferate inexistente, costul transporturilor era ridicat, nu se dispunea de silozuri de cereale. Situația nu se schimbase mult la începutul perioadei constituirii statului modern. Prin 1860, economistul Winterhalder constata că transporturile costau, paradoxal, dublu pe ruta București — Focșani decât pe ruta București — Paris, iar consulul Franței la Iași remarca în 1863 că transportul de la Galați la Iași era mai scump decât cel între Marsilia și Galați și tot el semnala că prețul lemnelor creștea de 12–14 ori de la pădure la Iași ! Sintetizând o situație și o necesitate imperioasă, mesajul domnesc din 6/18 decembrie 1859 al domnitorului Al.I. Cuza declara drept deosebit de urgentă „nevoia de comunicații de tot soiul, precum drumuri, șosele, pavele, canaluri, drumuri de fier"[1].

[1] „Monitorul oficial al Țării Românești", nr. 148 din 8 decembrie 1859.

Peste opt ani, principele Carol avea să se exprime cam în același mod în mesajul său din 3/15 ianuarie 1868: „Agricultura, comerciul și industria națională cer imperios, pe lângă crearea de instituții de credit, căi de comunicație"[1].

Cu toate mijloacele financiare restrânse, lipsa de interes față de lucrări de acest fel a capitalului cămătăresc, ca și a capitaliștilor străini — preocupați mai mult în operații de speculă decât de dotarea tânărului stat modern român — au fost înregistrate treptat realizări în privința construcției de drumuri, deși, totodată, multe proiecte au rămas neînfăptuite. La sud de Milcov, principalul drum lega Turnu Severin prin Craiova, Slatina, Pitești, București, Ploiești, Râmnic cu Focșanii. În 1862, mai bine de jumătate din traseul acestei căi de comunicație era „șoseluit". Tot în perioada constituirii statului național s-a lucrat la traseul cu mult mai dificil Predeal — Câmpina — Ploiești — București — Giurgiu, lucrările de șoseluire pe traseul văii Oltului rămânând în schimb neînsemnate. La nord de Milcov existau două mari artere de comunicații, care străbăteau longitudinal teritoriul de la nord la sud spre portul Galați: drumul Siretului, care pornea de la Cornu Luncii și deservea o regiune mixtă de munte și de câmpie, și drumul Mihăileni — Iași — Tecuci — Galați, care străbătea în general o regiune de câmpie. Aceste două mari căi de comunicație erau legate între ele prin câteva drumuri principale: unul din Botoșani, al doilea prin Târgu Frumos și al treilea prin Tecuci. Cu acestea, dacă se adaugă ramurile Bacău — Târgu Ocna și Bacău — Moinești, se întregea tabloul drumurilor principale ale Moldovei de la mijlocul secolului al XIX-lea. Rețeaua de drumuri moldovene se găsea într-o stare mai bună față de cea munteană, datorită și lucrărilor întreprinse mai cu temei decât în Țara Românească în vremea lui Mihail Sturdza. După 1859 a început și construirea șoselei Mărășești — Focșani — Galați — Brăila. În 1864 bilanțul ce se putea face înregistra 510 km șosea la sud de Milcov față de 457 km șosea în Moldova.

În perioada domniei principelui Carol, lucrările la drumuri au continuat. În preajma obținerii statutului de neatârnare a țării, România era înzestrată cu 37 de drumuri naționale, însumând 3 300 km, din care aproape 2 000 km erau șoseluiți, la sfârșitul anului 1874. Rețeaua de drumuri naționale se interfera cu cea de drumuri județene, realizată în curs de cinci ani și însumând tot 3 300 km[2]. La sfârșitul anului 1878, România ajunsese să dispună de 5 349 km drum pietruit și macadamizat. P.S. Aurelian avea dreptate când remarca că după 1859 se înregistrase, în ceea ce privește construcția de drumuri, „mare progres"[3].

Deosebit de importantă a fost construirea, începând din 1865, a 22 poduri metalice, prin intermediul cărora s-au evitat întreruperile în circulație, care se constatau mai înainte cu prilejul venirii apelor mari. În 1869, în mesajul de deschidere a Corpurilor legiuitoare se anunța că „19 poduri de fier s-au terminat, între care cel de la Buzău este în lungime

[1] Carol I, *op. cit.*, I, p. 98.

[2] P.S. Aurelian, *op. cit.*, p. 211–212.

[3] *Ibidem*, p. 209.

de 530 m"[1]. Un an mai târziu se proiecta „un pod stătător pe Dunăre, de la Giurgiu la Rusciuk"[2].

Un loc deosebit începea să-l aibă și navigația, utilizarea *românească* a căilor de apă. Au fost făcute încercări de navigație pe Olt, Siret și Prut, Dunărea rămânând însă firesc principalul obiectiv. „Nepăsarea… pentru navigarea pe Dunăre am plătit-o scump" se arăta în mesajul domnesc din 3/15 ianuarie 1868, făcându-se apel la „sacrificiile ce ar cere crearea unei noi companii", evident autohtone, pentru a se evita rămânerea „la discrețiunea unei singure companii"[3] — cea austriacă ! În 1861, circa o cincime din intrările și ieșirile efectuate de vasele de cabotaj au fost realizate sub pavilion românesc. În schimb, în același an, raportul dintre vasele românești și cele străine era de 1/14 în ceea ce privea cele ce navigau pe mare[4]. Treptat, situația aceasta avea să se îmbunătățească. În toamna anului 1869, Corpurile legiuitoare erau anunțate că „aproape 200 de bastimente" sub pavilion românesc și care aparțineau românilor brăzdau apele Mării Negre, unde se intenționa să se deschidă, în sudul Basarabiei, un „port român"[5]. Au fost întreprinse eforturi și pentru organizarea mai temeinică și modernă a navigației românești. La 2/14 august 1862, „Monitorul" a publicat un *Regulament de navigație pentru marina comercială a Principatelor Unite*, iar la 18/30 noiembrie 1865 a fost promulgată legea în temeiul căreia porturile dunărene erau autorizate să încaseze 0,25% din valoarea mărfurilor exportate sau importate în vederea dotării lor. Totodată, România a căutat să-și afirme drepturile față de Dunăre în cadrul comisiei riveranilor.

Arendate până în 1862, poștele au trecut, în baza decretului din 23 iulie/4 august 1862, în administrarea statului, instituindu-se la București o Direcție centrală a poștelor. În afara carelor de poștă, funcționau și diligențele de călători. Acestea transportau pasageri, scrisori și pachete. Când circulația era împiedicată de întreruperi ori de drumuri impracticabile, locul diligențelor îl luau carele de poștă. În primăvara anului 1859, legătura între București și Iași se făcea de două ori pe săptămână. În 1863 și 1864 s-au depus silințe pentru reorganizarea stațiunilor și înmulțirea cailor de poștă. De asemenea, în 1858 în Principate, respectiv în Moldova, au apărut mărcile poștale (astăzi o raritate filatelică !), dar abia emisiunea următoare din 1862 purtând reunite capul de bour și vulturul a avut o mai largă utilizare în francarea scrisorilor. Taxele poștale erau ridicate și abia din 1862 a fost fixat un tarif uniform, legat de greutatea scrisorii și nu de distanță. În 1862 au circulat în Principatele Unite 517 073 scrisori, dar în 1900 circulația avea să fie de 70 de ori mai mare ! Odată cu ascensiunea la domnie a principelui Carol au fost imprimate și puse în circulație noi serii de mărci poștale purtându-i efigia.

---

1 Carol I, *op. cit.*, I, p. 199.

2 *Ibidem*, p. 222.

3 *Ibidem*, p. 183.

4 „Analele statistice" din 1862, p. 117 și 119; Olga și N.N. Constantinescu, *Cu privire la problema revoluției industriale în România*, București, 1957, p. 26.

5 Carol I, *op. cit.*, I, p. 181.

Deosebit de importantă a fost introducerea telegrafiei electrice ca mijloc rapid de comunicare, începând cu 1854, primele linii telegrafice fiind construite de austrieci, cu prilejul ocupării Principatelor. Serviciul telegrafic a cunoscut o constantă extensiune. Treptat, pe lângă personalul străin, s-a format și un personal românesc și totodată a fost extinsă rețeaua telegrafului și s-au înmulțit stațiunile. În 1859 nu existau în Principate decât șapte stațiuni; până în 1863 li se vor adăuga alte 34, iar de la o rețea de 840 km s-a ajuns, în același răstimp, la peste 3 000 km linii telegrafice. Totodată, s-au asigurat legăturile internaționale.

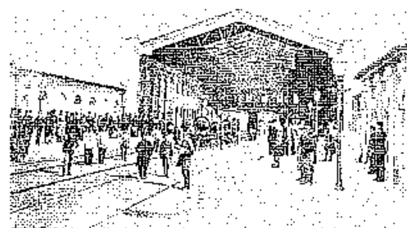

Fig. 259 București, Gara Filaret (1873).

În domeniul căilor de comunicație, esențială a fost — prin efecte înăuntrul țării, dar și pentru asigurarea relațiilor externe — construirea de căi ferate. Problema a fost pusă în mai multe rânduri în timpul domniei lui Al.I. Cuza. Au fost adoptate o serie de proiecte, dar fără a se putea ajunge la concretizări. În schimb, în 1860 a intrat în exploatare calea ferată dintre Constanța și Cernavodă, pe teritoriul aflat încă sub stăpânire otomană al Dobrogei. După proiectele nerealizate, s-a ajuns încă din primii ani de domnie ai lui Carol I la construirea de căi ferate, prima linie inaugurată fiind linia București — Giurgiu. „Când ne gândim că până în 1869 nu exista un crâmpei de drum de fier și că în intervalul de zece ani posedăm, deja 1 133 km — scria P. S. Aurelian — caut să recunoaștem că construcția căilor ferate române a mers îndestul de repede"[1].

În 1878 se găseau în funcțiune în România aproape 1 300 km (dar în 1882 Italia deținea 9 000 km, iar Japonia 5 000 km!), din nordul Moldovei și până la Vârciorova teritoriul României fiind străbătut de căi ferate puse în legătură cu rețelele de căi ferate austro-ungare, ruse și otomane. În toamna anului 1868, Corpurile legiuitoare erau felicitate că „într-o singură legislatură" înzestraseră țara „cu o linie de căi ferate, care leagă amândouă capitalele țării" și „România întreagă cu Occidentul și Orientul"[2], deși de fapt nu era vorba încă decât o concesionare. Drumurile de fier mai însemnau în viziunea oamenilor politici ai vremii și un mijloc de definitivă consolidare a unității țării. „Numai printr-o linie de drum de fier între București și Iași — scria principele Carol tatălui său la 13/25 ianuarie 1868 — Moldova va fi cu adevărat strâns unită cu Țara Românească și orice porniri separatiste vor dispărea"[3].

---

1 P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 218.

2 Carol I, *op. cit.*, I, p. 132–133.

3 *Ibidem*, p. 102.

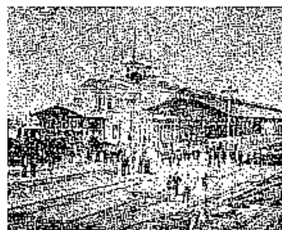

Fig. 260 București, Gara Târgoviștei (de Nord) (1873).

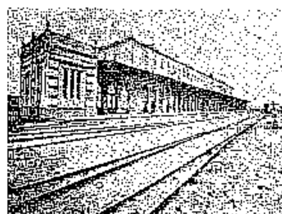

Fig. 261 Iași, Gara (1873).

Prin construcția căilor ferate un important pas înainte a fost realizat pe plan economic, dar și pe cel național. Lipsa unor suficiente fonduri interne și implicarea incorectă a unor capitaluri străine a avut însă grele consecințe. Ca urmare, afacerea Strousberg — întreprinzătorul constructor de căi ferate, care a înșelat și statul român și pe micii acționari germani — a afectat primul deceniu de domnie al principelui Carol, el singur indirect implicat. În toamna anului 1870, consulul general francez aducea acuze grave, deși neconfirmate de alte izvoare: „prințul Carol patronează rețeaua concesionată în condiții oneroase din punctul de vedere al concesiilor unor capitaliști prusieni reprezentați de dr. Strousberg și printre care publicul român înscrie și pe tatăl prințului domnitor"[1]. După propria mărturisire a domnitorului, afacerea Strousberg îl pusese într-o situație „din cele mai neplăcute"[2]. Timp de un deceniu această chestiune a grevat apăsător asupra politicii românești și asupra relațiilor României cu Prusia și apoi cu Germania. Bismarck a căutat să exercite presiuni asupra României, prin intervenții pe lângă Poarta otomană și celelalte puteri garante, ceea ce a determinat pe domnitor la o luare de poziție în favoarea punctului de vedere al țării sale de adopțiune. „Este greu de înțeles — comentează un istoric german — de unde a luat mica țară uluitoarea putere de a se împotrivi presiunii combinate a suzeranului și a puterilor garante"[3]. Dar deși construirea căilor ferate a dat naștere, în epocă, la abuzuri și obligații apăsătoare pentru stat până a se obține recunoașterea, drumurile de fier au creat un nou cadru de activitate economiei românești, stimulând-o și conectând-o mai puternic economiei mondiale.

Finanțe. Fiscalitate. Monedă națională. Credit. Bănci. Cheltuielile și veniturile publice au ridicat probleme odată cu necesitatea grăbirii ritmului reformelor. Până în 1856 deficitele au fost mici sau chiar s-au înregistrat excedente; în schimb, în 1857 și 1858 au fost constatate deficite însemnate în Țara Românească (circa 15%), în Moldova

[1] *Independența României. Documente*, 2/1, București, 1977, p. 57.

[2] Carol I, *op. cit.*, 1, p. 247.

[3] Lothar Maier, *Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung 1866–1877*, München, 1989, p. 213.

înregistrându-se însă excedente. Constituirea statului național și procesul de modernizare au reprezentat temeiul pentru schimbări fundamentale în domeniul finanțelor publice. După dubla alegere, reorganizarea statului pe noi temelii a impus un însemnat spor bugetar; față de cheltuielile mărite nu s-a putut asigura venituri corespunzătoare; la aceasta s-a adăugat întârzierea adoptării bugetelor de către Adunări și încasarea neregulată a impozitelor. Bugetul[1], crescut an de an, reflecta și măsura în care procesele de modernizare aveau loc. În 1864, după lovitura de stat, a fost decretat un buget al Principatelor Unite, care însuma la cheltuieli suma de 204 040 675 lei, neexistând însă venituri pentru circa 35% din această cifră. Între 1862 și 1876 nici un singur buget n-a fost pe deplin echilibrat; excedente nu se vor înregistra decât în 1863, în 1867 și în 1873, dar aceasta doar datorită împrumuturilor care se efectuaseră. Bugetul pe anul 1875 a însumat la venituri 91 441 418 lei; iar la cheltuieli 97 149 551, deci dezvăluind un dezechilibru. Având în vedere că cea mai mare parte a cheltuielilor erau consacrate achitării datoriilor publice, ca și faptul că la 1/13 iulie 1875 acestea însumau 167 181 968 lei[2], era evident că starea finanțelor nu era din cele mai bune. Dar, pe de altă parte, datoriile publice se justificau prin importante lucrări de interes public, îndeosebi cele legate de construcția căilor ferate. Oricum, dacă în mai 1866 starea finanțelor fusese „deplorabilă"[3], zece ani mai târziu situația continua să fie grea. În octombrie 1876, plățile salariilor și pensiilor au trebuit temporar sistate, înregistrându-se totodată un grav deficit[4]. Dar în 1877, nu numai că a fost acoperit deficitul, dar, prin excedentul bugetar, s-a putut face cheltuielilor războiului în care România se angajase, utilizând doar resursele ordinare ale bugetului. În mod paradoxal, intrarea României în conflict a determinat ieșirea din criza bugetară (atât prin ajutoare financiare, totuși destul de restrânse, venite din Rusia, cât mai ales prin achiziționarea produselor agrare, în mare măsură rămase nevalorificate din toamna 1875 și plata transporturilor de către armata rusă).

Fiscalitatea a reprezentat o problemă-cheie. Prin impozite trebuiau realizate noi venituri pentru reorganizarea și așezarea statului pe noi temelii. O opoziție evidentă împotriva generalizării sarcinilor fiscale a fost manifestată de moșieri și în general de posedanți, deși operația se întemeia pe stipulațiile Convenției de la Paris. „Fără bani nu vom putea face nimic — spunea, scurtă vreme după dubla alegere, Kogălniceanu —, nedând bani dovedim că nu avem curajul a face nimic, că tot patriotismul nostru se mărginește în dorințe numai"[5].

Baza sistemului fiscal a rămas capitația, deși, după 1859, au apărut un număr de impozite noi: patentele mărite, impozitul funciar, taxa de transmitere la proprietățile

[1] Vezi, mai ales, pentru evoluția bugetului Th.C. Aslan, *Finanțele României de la Regulamentul organic până astăzi. 1831–1905*, București, 1905.

[2] M.G. Obedenaru, *op. cit.*, p. 332.

[3] Carol I, *op. cit.* 1, p. 22.

[4] Lothar Maier, *op. cit.*, p. 280, 285.

[5] *Acte și documente*, 8, București, 1900, p. 759.

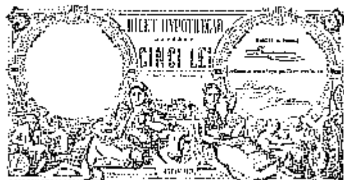

Fig. 262 Bilet ipotecar de 5 lei emis de Ministerul Finanțelor (1877).

Fig. 263 Bilet ipotecar de 50 lei emis de Ministerul Finanțelor (1877).

de mână moartă etc. Nu numai fosta boierime, până atunci privilegiată, a fost supusă impozitului, dar și supușii străini (la patente și taxa de drumuri). Stăpâni pe Adunări, moșierii conservatori au reușit să impună un impozit funciar mai scăzut, în schimb, taxele patentelor s-au ridicat, trecându-se de la cele trei clase prevăzute de Regulamentul organic la cinci clase și făcându-se o repartiție apăsătoare pentru micii meșteșugari și micii negustori. Sistemul de încasare a impozitelor a fost deficitar; în vara lui 1864 se vorbea de „nomolul rămășițelor". În ultimul an de domnie al lui Alexandru Ioan Cuza, impozitele directe reprezentau doar 29,58% din venituri, cele indirecte 18,74%, iar la acestea se adăugau veniturile domeniilor statului, 24, 95%.

Lipsa unei monede naționale a frânat dezvoltarea economiei. „Questiunea numerarului — scria un publicist în 1858 — este singura chestiune ce ne preocupă"[1]. În Principate au continuat să circule peste 70 de monede variate și în fiecare țară existau trei cursuri monetare, ceea ce paraliza întreaga activitate economică. Alexandru Ioan Cuza a făcut mai multe încercări în 1859, 1860 și 1864 pentru crearea unei monede naționale efective și nu doar de calcul, dar, din cauza dependenței de Imperiul otoman, lucrul nu s-a putut înfăptui. În 1867 a fost introdus sistemul monetar național, adoptându-se sistemul bimetalist al Uniunii Monetare Latine, Imperiul otoman resemnându-se până la urmă, deși a căutat să folosească baterea monedelor pentru a-și marca printr-un semn distinctiv suzeranitatea. Au fost bătute monede de aramă, dar și de argint și de aur; totodată, au fost acceptate la casele publice monedele similare de argint și de aur ale Franței, Belgiei, Italiei și Elveției. Evident, baterea monedei naționale a avut urmări benefice pe plan economic.

Dacă problema creării unui sistem monetar propriu și-a găsit împlinirea, în schimb înființarea unei bănci naționale avea să mai întârzie. Necesitatea sistemului modern de credit a fost una din cele mai imperioase. Întârziind statornicirea sa, camăta domnea, frânând dezvoltarea economică; dobânda ajungea uneori până la 36%. O bancă de

---

[1] G. In. Petrescu, *Situațiune*, I, în „Naționalul" din 1858, p. 18.

emisiune, dar și instituții paralele: o bancă ipotecară, comptoare de schimb, case de economii, case de amanet etc. toate erau cerute de bunul mers al unei economii trezite la modernitate. „Singura vorbă bancă — scria Ion Ionescu în 1860 — este astăzi îndestul de puternică pentru a deștepta în public interesul cel mai viu și a ațâța curiozitatea cea mai legitimă"[1].

În 1856, bancherul prusian Nulandt a obținut, cu toată împotrivirea Austriei, o concesiune pentru deschiderea unei bănci de emisiune și credit ipotecar în Moldova. Intitulată Banca Națională a Moldovei, ea a început să funcționeze în februarie 1857, dar, după un an, și-a încetat plățile și a fost declarată în stare de faliment. Totuși, după un timp, starea de faliment i-a fost ridicată și și-a continuat operațiile, dar sub forma unei bănci obișnuite, luând din 1860 denumirea de Banca Moldovei.

Problema înființării unor bănci a fost dezbătută, după Unire, de publiciști, în adunări și în diverse proiecte tipărite; uneori, guvernele au căutat să ia inițiativa înființării acestor instituții, dar concret nu s-a realizat nimic, în afara falimentarei bănci a lui Nulandt. În deceniul premergător proclamării independenței au fost constituite un număr de bănci moderne, în bună măsură cu capital străin (cea mai însemnată fiind Societatea Financiară a României, care a trebuit însă să lichideze în decembrie 1876)[2], în schimb crearea Băncii Naționale a României, deși proiectată în 1876, n-a avut loc decât după schimbarea statutului internațional al țării. Importante au mai fost în domeniul creditului, în afara Casei de Depuneri și Consemnațiuni, înființată în 1864, constituirea în 1873 a Creditului Funciar Rural și, în anul următor a Creditului Funciar Urban București, iar mai înainte a societății „Economia", „cea dintâi asociație de credit popular fundată în România". Mai trebuie menționate și o serie de societăți de asigurare. A fost permisă activitatea în Principate a unor societăți străine — „Le Conservateur de France", „Azienda Assicuratrice" din Triest, „La Bâloise" din Elveția — și au fost create societăți de asigurare și în țară, începând din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, în special în orașele dunărene, care se arătau preocupate atât de asigurări cât și, uneori, de operații comerciale; în primul deceniu al domniei lui Carol I vor urma mai multe mari societăți de asigurare autohtone — „Dacia", „România" și „Unirea".

În societatea și în economia românească au fost înregistrate schimbări profunde. Deși aparent înfrântă, Revoluția de la 1848 s-a dovedit biruitoare. Vechea clasă conducătoare și-a pierdut pozițiile privilegiate tradiționale de veacuri, lucru confirmat prin Convenția de la Paris din 1858. Societatea s-a regrupat în funcție de avere și a avut loc o reechilibrare spre modernitate a ei. Păturile mijlocii au înregistrat necontenite progrese și rolul lor în societate a crescut. Decisiv a fost momentul din 1864, când țărănimea aservită a fost

---

[1] „Tribuna română", nr. 58 din 1860, apud G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, p. 366.

[2] M.C. Obedenaru, *op. cit.*, p. 95; Lothar Maier, *op. cit.*, p. 164–165.

eliberată și a fost împroprietărită. Deși mai accentuat prezentă, muncitorimea a rămas totuși o categorie socială încă marginală.

Dominant s-a afirmat progresul multiform și importante au fost mutațiile decisive înregistrate pe plan economic. Reforma agrară din 1864, creșterea activității industriale moderne, creșterea mai ales a comerțului intern și extern, progresele importante în dezvoltarea căilor de comunicație, a telegrafului, dar înainte de toate construirea căilor ferate, ca și baterea monedei naționale au reflectat în ansamblu un puternic proces de dezvoltare. „...Din 1867 — scria Obedenaru sintetizând mutațiile înregistrate în ultimul deceniu al etapei cercetate — au fost întemeiate în România instituții de credit, au fost construite căi ferate, poduri, drumuri; pe scurt au fost înregistrate mari transformări în producție, în schimburile de produse cu țările straine etc."[1].

Neîndoielnic că progresele economice s-au lovit și de obstacole, mai ales în ultimul deceniu al etapei cercetate. Europa a fost zguduită de o criză ciclică în anii 1873–1877. Industria în creștere a fost confruntată cu o grea concurență străină, agricultura a fost lezată de scăderi de prețuri la cereale și unele instituții bancare au trebuit să lichideze. Cu toate acestea, era vorba de împrejurări trecătoare, care nu puteau stăvili sensul profund al unor evoluții și era evident că simpla comparație cu stările de lucruri din țările înaintate nu era edificatoare pentru înțelegerea unor realități. „Starea socială și economică a românilor — scria cu luciditate tot Obedenaru în 1876 — este foarte înapoiată, dacă este comparată țărilor civilizate din Occident; ...dar, înainte de a-i considera incapabili și leneși, trebuie examinat dacă românii, pentru a merge pe calea progresului, n-au trebuit să învingă stavile de netrecut; trebuie să ne întrebăm dacă n-au făcut mari eforturi pentru a ieși din această stare înapoiată și mai ales trebuie examinat până la ce punct ei sunt superiori în civilizație popoarelor care-i înconjoară..."[2]. „Poporul român muncește, produce — arăta el —, el a făcut și face zilnic dovada că posedă o inteligență de excepție și că știe să iasă cu fața curată din situațiile delicate pe care i le crează uneori evenimentele din exterior. Îl vedem pășind pe calea progresului, pe urmele marilor națiuni ale Occidentului. El își perfecționează necontenit instituțiile"[3]. Evoluția ulterioară a României avea să confirme, în etapele istorice următoare, justețea acestei concluzii.

---

[1] M.G.Obedenaru, *op. cit.*, p. VI.
[2] *Ibidem*, p. 427.
[3] *Ibidem*, p. 420.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

ALECSANDRI, Jean, *État économique et financier de la Roumanie d'après les documents officiels*, București, 1869.
ALEXANDRI, N.A., *Statistica Românei de la Unirea Principatelor până în prezent*, 1–2, Iași, 1895–1898.
Ancheta industrială din 1901–1902, 2, *Industria mare*, București, 1904.
AURELIAN, P.S., *Terra nostra*, ediția a II-a, București, 1880.
— *Opere economice*, București, 1967.
AURELIAN, P.S., ODOBESCU, Al., *Notice sur la Roumanie*, ediția a II-a, București, 1869.
BĂLCESCU, N., *Question économique des Principautés danubiennes*, Paris, 1850.
BIBICESCU, Ioan G., *Mișcarea poporațiunii în România de la 1870 până la 1878*, București, 1880.
BREZOIANU, Ioan, *Mânastirile zise închinate și calugării străini*, București, 1861.
[CATARGIU, Barbu], *De la propriété en Moldo-Valachie*, ediția a II-a, Paris, 1857.
COLESCU, L., *Progresele economice ale României îndeplinite sub domnia M.S. Regelui Carol I, 1866–1906. Tablouri figurative și note explicative*, București, 1907.
COLSON, F., *Nationalité et régénération des paysans moldo-valaques*, Paris, 1862.
Creșterea arenzii pamântului în bani și în dijmă, a pamântului și a prețului muncilor agricole de la 1870–1906, București, 1908.
Documente privind istoria României. Războiul pentru independență, 1/1, București, 1954.
Documente privitoare la istoria economică a României. Statistica. Țara Românească și Moldova, seria B, 1, București, 1960.
Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. Moldova, seria A, 2, București, 1960.
FURNICĂ, Dum.Z., *Documente privitoare la comerțul românesc, 1473–1868*, București, 1931.
IONESCU [de la Brad], Ion, *Expozițiunea națională din 1865 în Iași. Catalog oficial* publicat de..., Iași, 1865.
— *Agricultura română din județul Dorohoiu*, București, 1866.
— *Agricultura română din județul Mehedinți*, București, 1868.

Capitolul XVI

ROMÂNIA INDEPENDENTĂ

Deschiderea crizei orientale. Dobândirea neatârnării a fost o consecință logică a dezvoltării societății românești în epoca modernă și o încununare firească a unui proces istoric. Dar lupta României pentru obținerea independenței statale nu putea fi încununată de succes decât într-o conjunctură europeană favorabilă, întrucât forțele militare otomane erau mult mai numeroase. Acest cadru european favorabil s-a ivit în timpul crizei orientale din anii 1875–1877, provocată de ridicarea la lupta de eliberare națională a popoarelor din Balcani și de marile puteri, cu interese divergente în această zonă.

Ieșind victorios — cu sprijinul Franței și Marii Britanii — din Războiul Crimeii, Imperiul otoman a căutat să intensifice, în anii următori, aplicarea reformelor preconizate de *Tanzimat* și menite să adapteze instituțiile Imperiului la cerințele societății moderne. De altfel, *Tanzimatul* (inaugurat în 1839) a reprezentat un moment de cotitură în istoria Imperiului otoman și a urmărit reorganizarea societății otomane — scoțând-o din tradiționalismul islamic și așezând-o pe principii noi, europene — spre a stăvili procesul dezmembrării politice. Totodată, reformele — în intenția guvernanților — au avut și scopul de a satisface opinia publică europeană în privința politicii otomane față de supușii creștini. În mod practic însă, reformele de liberalizare, aplicându-se defectuos și sporadic, n-au avut rezultatele scontate nici în domeniul economic, nici în cel politic, administrativ ori militar, din cauza rezistenței elementelor conservatoare musulmane — mai ales clericale — care se pronunțau împotriva acordării de drepturi populației creștine din Imperiu. Aceste elemente conservatoare — adepte a menținerii *Șariatului* și a altor practici discriminatorii — au frânat dezvoltarea social-economică a Turciei spre capitalism.

În vara anului 1875 (la sfârșitul lui iunie), țăranii din Herțegovina, nemaiputând suporta creșterea excesivă a impozitelor și a abuzurilor, primind și unele îndemnuri din afară (de la muntenegreni și austrieci) s-au răsculat împotriva stăpânirii otomane. Răsculații — al căror număr a ajuns, în scurt timp, la 10 000 de oameni — au învins în apropiere de Mostar trupele trimise împotriva lor. Insurecția din Herțegovina a antrenat și pe cea din Bosnia unde, peste câteva săptămâni, țăranii s-au ridicat la luptă, sub conducerea unor preoți și negustori. Deși s-au desfășurat separat (fiecare având o altă conducere), răscoalele antiotomane din Herțegovina și Bosnia au repurtat timp de câteva luni succese militare. Răsculații cereau înlăturarea relațiilor feudale, desființarea impozitelor în natură,

Fig. 264 Combatanți muntenegreni.

încetarea abuzurilor și silniciilor comise de funcționarii otomani, egalitatea națională și religioasă cu musulmanii. Mai târziu au cerut chiar izgonirea asupritorilor, iar în vara anului 1876, răsculații din Bosnia au proclamat unirea lor cu Serbia și cei din Herțegovina cu Muntenegru[1].

Răscoalele din Herțegovina și Bosnia — care au redeschis criza orientală — au avut un ecou puternic nu numai în Balcani, unde s-au bucurat de sprijinul Serbiei și Muntenegrului, ci și în multe țări europene, în care s-au format comitete de ajutorare a acestor mișcări antiotomane. Mai ales în Austro-Ungaria, Rusia, Italia, Franța și Germania, opinia publică privea cu simpatie revendicările răsculaților și cerea Porții otomane satisfacerea lor. De asemenea, voluntari sârbi, muntenegreni, croați, sloveni și italieni („foști garibaldieni") au venit pe câmpul de luptă în sprijinul răsculaților.

Atitudinea marilor puteri față de răscoalele din Balcani nu a fost unitară și nici constantă. De la început unele au căutat să nu stânjenească măsurile de reprimare ale Porții, altele au cerut o mediere a consulilor între autorități și insurgenți, iar apoi au propus guvernului otoman să efectueze anumite reforme în provinciile răsculate spre a se putea reinstaura pacea. În general — fie că se pronunțau sau nu pentru menținerea integrității Imperiului otoman — marile puteri urmăreau să profite de pe urma acestor mișcări, iar interesele lor divergente nu făceau decât să complice rezolvarea legitimă a problemei orientale. Încercările de mediere ale consulilor marilor puteri, din septembrie 1875, au eșuat, deoarece răsculații, nemaiavând încredere în promisiunile de reformă, au refuzat să depună armele. Nota lui Andrássy, ministrul de Externe al Austro-Ungariei, din ianuarie 1876, prin care se cerea Porții să introducă în provinciile răsculate importante reforme, ca: suprimarea arendării impozitelor, egalitatea confesională, constituirea unei adunări locale formată, în mod egal, din creștini și musulmani, care să aibă drept de control asupra administrației ș.a., a fost, de asemenea, respinsă de conducătorii insurgenților, care au insistat ca mai întâi trupele otomane să se retragă din zonele răsculate, iar făgăduielile guvernului otoman să fie însoțite de garanții reale din partea celorlalte guverne. Nici „memorandumul de la Berlin", din mai 1876, al puterilor nordice, prin care se propuneau măsuri mai radicale pentru îmbunătățirea soartei creștinilor din Balcani, n-a avut vreo urmare concretă, întrucât Marea Britanie l-a respins de la început pe motiv că ar leza drepturile suverane ale sultanului și „ar încuraja rezistența creștinilor".

Fig. 265 Hr. Botev, S. Slavkov, Iv. Drasov în România, 1875.

Lupta de eliberare a popoarelor balcanice s-a amplificat în aprilie 1876 prin izbucnirea răscoalei antiotomane din Bulgaria, iar în iunie prin declanșarea ostilităților Serbiei și Muntenegrului împotriva forțelor militare otomane, adică împotriva puterii suzerane. Toate acestea au agravat criza orientală, iar marile puteri, și în primul rând Rusia și Austro-Ungaria s-au străduit să profite cât mai mult de ea, pentru a-și împărți zonele de dominație în Balcani. La 26 iunie/8 iulie 1876, țarul Alexandru al II-lea și împăratul Francisc Iosif, însoțiți de Al. Gorceakov și Andrássy Gyula, s-au întâlnit la Reichstadt, în Boemia, unde, printr-un acord secret, au stabilit să nu intervină în conflictul din Balcani, iar dacă Imperiul otoman ar fi înfrânt — de sârbi, muntenegreni și ceilalți insurgenți — atunci Rusia să reintre în „frontierele sale naturale dinainte de 1856" (adică să reanexeze sudul Basarabiei și unele teritorii din Turcia asiatică), Bulgaria să devină autonomă, Serbia și Muntenegru să obțină o extindere de teritoriu pe seama Bosniei și, respectiv, a Herțegovinei; „restul Bosniei și Herțegovinei" — tote mare parte din aceste provincii — să fie „anexat de Austro-Ungaria"[1].

[1] N. Adăniloaie, *Independența națională a României*, București, 1986, p. 100–101.

[1] Emil Diaconescu, *Acordul de la Reichstadt (1876) și tratatul de la Budapesta (1877)*, București, 1943, p. 68–69; N. Adăniloaie, *op. cit.*, p. 110.

Fig. 266 Gazete editate în România de luptători bulgari pentru libertate.

România și problema orientală. Deschiderea crizei orientale prin răscoalele din Herțegovina și Bosnia în 1875 și extinderea luptei antiotomane în 1876, prin participarea bulgarilor, sârbilor și muntenegrenilor au creat condiții favorizante schimbării statutului internațional al României. După izbucnirea răscoalelor antiotomane din Balcani a fost adoptată o poziție de neutralitate pentru a se împiedica o eventuală ocupație străină[1] și pentru a se câștiga timp. Dar, în fapt, simpatiile se îndreptau spre insurgenți. Partidul Liberal din opoziție, prin ziarul „Românul" și chiar unii deputați conservatori cereau, în noiembrie 1875, ca guvernul să adopte o atitudine mai hotărâtă în favoarea răsculaților din Balcani. Cu toate acestea, la recomandarea Parlamentului, guvernul a hotărât menținerea politicii de neutralitate.

La începutul anului 1876, când criza orientală se adâncea, iar cele trei imperii limitrofe au concentrat trupe „la frontierele noastre"[2], așteptând un pretext de intervenție armată, guvernul român a întreprins o acțiune diplomatică menită să sondeze puterile garante în privința eventualei proclamări a independenței statului român și a acceptării lui ca stat neutru, în felul Belgiei. Astfel, la 4/16 ianuarie 1876, Lascăr Catargiu, președintele Consiliului de Miniștri și ministru ad-interim la Externe, a trimis o notă circulară agenților diplomatici români din străinătate referitoare la poziția României față de evenimentele din Balcani. Agenții trebuiau să discute conținutul notei cu guvernele pe lângă care erau acreditați spre a le afla părerile despre atitudinea ce trebuia s-o adopte România față de amenințările din afară. În nota se arăta că, deși guvernul român a păstrat o „strictă neutralitate" față de răscoalele din Bosnia și Herțegovina, el se vedea învinuit de complicitate de Poarta otomană, care a concentrat trupe la Vidin și a trimis „vase de război" pe Dunăre. Pus în fața acestor provocări, guvernul s-a văzut silit „să facă și el pregătiri militare" pentru a-și apăra teritoriul amenințat fie de Imperiul otoman, fie de „alte puteri care ar dori, indiferent în ce scop, să ocupe România" (aluzia se referă și la faptul că ambasadorul Ignatiev declarase, în acele zile,

---

[1] N. Iorga, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1929, p. 44.

[2] *DIRRI*, 1/2, p. 103.

că, dacă armatele otomane vor năvăli în Serbia și Muntenegru, Rusia va ocupa „ca zălog" România)[1]. Atâta timp cât problema independenței României nu era rezolvată — se preciza în notă –rămânea „o cauză de tulburări" și avea să determine „să izbucnească conflicte". „În cazul când Turcia s-ar prăbuși în lupta cu populațiile creștine din imperiul său", guvernul român credea — se mai arăta în notă — că tributul ar fi abolit și astfel țara „s-ar vedea eliberată de singura legătură" care o unea cu Imperiul otoman și ar fi putut obține „o situație asemănătoare cu aceea a Belgiei". În încheierea notei se menționa că, în eventualitatea unei conflagrații generale, guvernul român era dispus să coopereze cu armatele aliate, cu condiția ca marile puteri — ce i-ar cere ajutorul — „să garanteze României integritatea teritoriului său și toate drepturile sale seculare"[2].

Nota diplomatică din 4/16 ianuarie 1876 a fost primită cu entuziasm de sârbi și greci, cu înțelegere de italieni, dar cu rezerve și suspiciuni de oamenii politici din Europa Centrală și Apuseană. Discuțiile cele mai aprinse în legătură cu nota circulară au avut loc la Viena, unde atât ministrul de Externe Andrássy, cât și ambasadorii marilor puteri — acreditați pe lângă guvernul habsburgic — și-au exprimat nemulțumirea față de intenția României de a se înarma și de a se desprinde de sub tutela otomană. Ambasadorii Rusiei și Porții au negat că s-ar fi pus problema ocupării României, iar ambasadorul britanic A. Buchanan — căruia Gh. Costa-Foru îi declarase că vrem „să rupem singura legătură ce ne mai ține cu Turcia, capitalizând tributul și proclamându-ne independenți cum și suntem" — i-a replicat, cu cinism, agentului român că miniștrii englezi vor garanta existența țării noastre numai atâta timp cât aceasta va face parte din Imperiul otoman, fiindcă Marea Britanie era interesată în menținerea acestuia, dar „ca stat independent, puțin importă de este sau nu o Românie"[3]. Față de atitudinea potrivnică a marilor puteri, guvernul conservator a bătut în retragere și a cerut agenților diplomatici, la sfârșitul lui ianuarie 1876, să nu mai deschidă vreo discuție „asupra eventualităților" concretizate prin respectiva notă, ci să lase lucrurile să treneze, întrucât evenimentele la adresa țării noastre și complicațiile în Orient „par înlăturate"[4].

Frământările politice din România s-au accentuat în primăvara anului 1876. Opoziția liberală, consolidându-și rândurile, și-a intensificat criticile la adresa guvernului conservator, care-și pierduse majoritatea în Senat — cu ocazia alegerilor — și nu se dovedea suficient de activ în problema crucială a independenței. Aceste critici au dus, la sfârșitul lui martie, la înlocuirea guvernului Lascăr Catargiu cu guvernul, tot de nuanță conservatoare, condus de generalul Ioan Emanoil Florescu; dar și acesta, după câteva săptămâni, a fost silit să demisioneze. La 27 aprilie/9 mai, domnitorul Carol a încredințat puterea guvernului coaliției „de la Mazar-Pașa", prezidat de Manolache Costache Epureanu (un fost

---

[1] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, publicate de I. Rădulescu-Pogoneanu, 1, București, 1936, p. 240; vezi și D.A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I. Fapte, cuvântări, documente*, 1, București, 1906, p. 777.

[2] *DIRRI*, 1/2, p. 64–66.

[3] *Ibidem*, p. 75–84.

[4] *Ibidem*, p. 104–105.

conservator dizident, trecut vremelnic la liberali). Guvernul avea, ca miniștri, pe Mihail Kogălniceanu la Afaceri Străine, Gheorghe Vernescu la Interne, Ion C. Brătianu la Finanțe, Mihail Pherekyde la Justiție, Gheorghe Chițu la Culte și Instrucție Publică și colonelul Gheorghe Slăniceanu la Ministerul de Război. Programul guvernului — expus Corpurilor legiuitoare — prevedea întronarea legalității, protejarea industriei, comerțului și agriculturii și o atenție deosebită față de țărănime. Programul sublinia că România avea să respecte tratatele internaționale care-i „asigură independența" și-i „garantează neutralitatea". Totodată, se preciza că țara trebuia „să-și organizeze bine forțele militare" pentru a-și putea „apăra hotarele" și a-și face respectată neutralitatea[1].

Politica de neutralitate promovată de guvernul român n-a fost dezaprobată nici de puterile garante; ba chiar a fost uneori sugerată de acestea, inclusiv de Rusia, care afirma că această politică „trebuie să constituie totdeauna pavăza României". Rusia cerea, totodată, României, să nu încalce tratatele internaționale, să nu irite Poarta otomană „prin năzuințe pripite" și să nu se amestece în tulburările din Balcani[2]. Politica de neutralitate dusă de România în anii 1875–1876 nu a fost contrară eliberării popoarelor din sudul Dunării și nici intereselor României. Ea a asigurat supraviețuirea statului național român, în fața jocului oscilant al diplomației europene și a amenințărilor permanente ale celor trei imperii limitrofe. De fapt, toți oamenii politici români — indiferent de orientarea ideologică — doreau independența națională și se străduiau să facă mereu pași înainte, mai înceți sau mai grăbiți, pentru a o dobândi. Unii încercau să creeze și o paralelă între ideea de neutralitate și cea de independență. Preocuparea guvernului — în pofida neutralității afirmate oficial — era marcată de dezideratul independenței, iar simpatia și ajutoarele României, pe cât permiteau împrejurările și vigilența puterilor garante, s-au îndreptat către popoarele din Balcani care luptau să înlăture dominația otomană.

Chiar dacă situația internă și mai ales conjunctura europeană au determinat pe M. Kogălniceanu, nou ministru al Afacerilor Străine, să continue — în mod oficial — politica de neutralitate, el urmărea să impună Porții recunoașterea treptată a independenței de fapt a României. Astfel, încă de la 29 aprilie/11 mai, M. Kogălniceanu atrăgea atenția generalului Iancu Ghica, agentul țării la Constantinopol, că, în schimbul neutralității promovată de guvernul liberal, Poarta otomană trebuia să dea „tuturor problemelor" ce interesau România „și care sunt încă în suspensie, o rezolvare dreaptă și echitabilă". Peste două săptămâni, el insista ca guvernul turc să recunoască „cel puțin acum" denumirea „de România", dacă n-a făcut-o de la început; urmau apoi alte insistențe pentru reglementarea frontierei fluviale și împărțirea insulelor Dunării[3]. Toate aceste intervenții aveau însă să primească un răspuns negativ din partea miniștrilor otomani.

Înăbușirea sângeroasă de către forțele otomane, la sfârșitul lui aprilie, a răscoalei din sudul Balcanilor n-a putut anihila dorința de libertate a poporului bulgar. Alți luptători

[1] *Ibidem*, p. 144.
[2] *Ibidem*, p. 151–152.
[3] *Ibidem*, p. 146 și 155.

au intrat în foc, jertfindu-se pentru eliberarea patriei lor. La jumătatea lunii mai, un grup de peste 300 de voluntari bulgari, organizați pe teritoriul României de către Hristo Botev, s-a îmbarcat la Giurgiu, Turnu Măgurele, Corabia și Bechet pe vasul austriac *Radetzki*, având echipamentul și armele în lăzi. Când voluntarii au ajuns în apropiere de satul Kozlodui au silit pe căpitanul vasului să se apropie de malul bulgăresc pentru a putea debarca „într-un loc pustiu"[1]. Acest grup de luptători, după câteva ciocniri cu otomanii, a ajuns la 20 mai/1 iunie în Balcani. Dar, cu tot eroismul lor, au fost înfrânți în lupta ce s-a dat, Botev însuși căzând eroic.

Imperiul otoman și alte puteri garante au adresat proteste vehemente României, acuzând-o că a favorizat înarmarea și trecerea peste Dunăre a cetei lui Botev. Referindu-se la aceste proteste și la pregătirile de război ale sârbilor, domnitorul Carol îi scria tatălui său la 12/24 iunie 1876 că în Imperiul otoman corupția e în toi, reformele promise sunt vorbe goale, iar războaiele vor dăinui. „Trebuie a se îngădui statelor vasale și diferitelor provincii — accentua domnitorul — să se desrobească ele însele. Dacă reușesc să iasă învingătoare din lupta cu suzeranul lor, cu atât mai bine". Sârbii nu mai așteaptă și-și vor hotărî „ei înșiși de soarta lor. În Bulgaria fierberea e violentă" și comitetele revoluționare „îndeamnă poporul a scutura jugul turcesc... Nu se mai poate evita războiul și urările mele cele mai arzătoare însoțesc pe sârbi. Noi căutăm să ne păstrăm neutralitatea cât mai mult timp posibil"[2].

Într-adevăr, războiul n-a mai putut fi evitat și peste câteva zile — la 18/30 iunie 1876 — atât Serbia cât și Muntenegru au deschis ostilitățile împotriva armatei otomane, venind astfel în ajutorul bosniacilor, herțegovenilor și bulgarilor răsculați. Cu tot entuziasmul și eroismul lor, sârbii, după câștigarea câtorva lupte, în toamnă au fost nevoiți să se retragă din fața armatei otomane, mult mai numeroasă și mai bine dotată cu tehnică de luptă. Muntenegrenii, în schimb, favorizați și de întăriturile naturale, au rezistat eroic tuturor atacurilor turcești, obținând victorii chiar și în toamna lui 1876 la Podgorița, Grabosa și Medin.

Autoritățile române, în ciuda protestelor Porții, au înlesnit nu numai trecerea revoluționarilor bulgari peste Dunăre, ci și a numeroși sârbi și voluntari ruși, precum și a unor arme și muniții de război pentru trupele sârbești. De asemenea, au tolerat înrolări și contribuții prin sate și orașe, ferindu-se numai de acțiunile prea vizibile care compromiteau neutralitatea țării în ochii puterilor garante. M. Kogălniceanu, arătând că „Serbia are toată simpatia noastră", cerea, totodată, agentului român de la Belgrad să comunice factorilor politici de acolo că, totuși, transporturi masive de tunuri și puști prin România nu s-ar putea face, oricât ar fi de tăinuite, deoarece „drumurile de fier, fiind administrate de către companii austriace, lucrul s-ar afla de îndată" și neutralitatea noastră „ar fi compromisă în chip scandalos". Cu toate acestea, asumându-și riscuri, el n-a împiedicat

[1] *Ibidem*, p. 158–161, 165–168.
[2] Carol I, *Cuvântări și scrisori...*, I, București, 1909, p. 467, 468.

tranzitul prin România a armelor procurate de sârbi din Germania — deși Poarta i-a cerut să le oprească — ca și altor transporturi de muniții pentru trupele sârbești.

România a ajutat pe luptătorii sârbi și pe linie sanitară, trimițând pe câmpul de luptă o ambulanță a Crucii Roșii, însoțită de 19 medici și farmaciști și dotată cu un bogat sortiment de „materiale trebuitoare". Această ambulanță a îngrijit, din iulie până în decembrie 1876 — când s-a reîntors în țară — un număr de 6 831 de răniți și bolnavi sârbi[1]. De asemenea, guvernul român — prin prefecturile de Mehedinți și Dolj — a oferit adăpost și hrană celor peste 10 000 de sârbi care s-au refugiat temporar în România, în vara lui 1876, când situația țării lor devenise critică, spre a evita o represiune otomană[2]. Corpul de observație de la Gruia, de sub comanda colonelului Mihail Cerchez, concentrat încă din iunie — pentru a face respectată neutralitatea României și a apăra frontiera dunăreană din acea zonă explozivă — s-a ocupat, totodată, împreună cu autoritățile locale, și de găzduirea și alimentarea populației refugiate din Serbia[3]. Tot pentru a ajuta pe luptătorii sârbi, guvernul român a dus o activitate diplomatică susținută pe lângă Poartă și puterile garante, izbutind, în cele din urmă, să obțină neutralizarea Dunării între Marea Neagră și Vârciorova și oprind astfel vasele de război otomane să atace dinspre nord Serbia, pe granița sa fluvială. Este de menționat că nota lui Savfet Pașa adresată agentului diplomatic român de la Constantinopol, prin care Poarta se angaja să nu trimită vase de război în zona conflictului, a fost redactată cu formulări alambicate, evitându-se și numele țării noastre, spre a nu reieși că cele două guverne — otoman și român — au tratat și rezolvat chestiunea neutralizării Dunării, pe picior de egalitate[4]. Această notă era încă o dovadă peremptorie că Poarta otomană, nici în situații critice, nu era dispusă să trateze România ca pe o țară care-și avea individualitatea sa. În lunile următoare, datorită refuzului obstinat al Porții, România va căuta și alte căi pentru a-și dobândi independența.

Acțiuni politice și diplomatice pentru pregătirea independenței. Începând din vara lui 1876, guvernul român a adoptat o atitudine mai fermă față de Poarta otomană, intensificându-și acțiunile diplomatice și de politică internă menite să ducă, în fapt, la independența deplină a țării. Astfel, la 15/27 iunie 1876, M. Kogălniceanu a întocmit un lung memoriu — conținând șapte revendicări importante ale României față de Poartă — pe care l-a trimis, a doua zi, agenților noștri diplomatici din străinătate, însoțite de o notă rezumativă prin care se cerea ca guvernele puterilor garante să fie încunoștiințate de aceste revendicări și să le sprijine la Constantinopol. Revendicările erau: 1) recunoașterea individualității statului român și a denumirii sale istorice, *România*; 2) admiterea reprezentantului României în corpul diplomatic; 3) asimilarea supușilor români din

[1] N. Adaniloaie, *op. cit.*, p. 126–127.

[2] DANIC, fond Ministerul de Interne, Div. adm., dosar nr. 134/1876, f. 66–81; DJAN Craiova, fond Prefectura jud. Dolj, dosar nr. 176/1876, f. 38, 87, 106, 117.

[3] *DIRRI*, 1/2, p. 180, 262, 278.

[4] *Ibidem*, p. 211–216, 239–253, 266–267.

Imperiul otoman situației celorlalți supuși europeni și recunoașterea dreptului de judecată al agenților României asupra conaționalilor lor; 4) inviolabilitatea teritoriului român și delimitarea insulelor Dunării; 5) încheierea cu Poarta otomană a unor convenții comerciale, poștale, telegrafice, precum și de extrădare a răufăcătorilor; 6) recunoașterea pașaportului român și abținerea consulilor turci de a se amesteca în afacerile privind pe românii din străinătate; 7) fixarea graniței între România și Imperiul otoman la gurile Dunării, luându-se ca bază talvegul brațului principal al fluviului. Nota se încheia cu avertizarea că, dacă aceste revendicări legitime ale României nu erau satisfăcute, guvernul ar fi fost silit să părăsească atitudinea de neutralitate păstrată până atunci[1]. În esență, revendicările reprezentau o cerere indirectă de independență a statului român.

Marile puteri europene, departe de a sprijini revendicările românești, le-au primit cu indiferență, iar unele chiar cu ostilitate. Guvernul francez eticheta demersul diplomatic al României „primejdios și supărător", cel austriac afirma că este „lucrul cel mai intempestiv din lume", iar cel rus că este „nepotrivit pentru moment" doar la Berlin aceste revendicări au fost considerate „drepte și moderate", Savfet Pașa, ministrul de Afaceri Externe otoman, eschivându-se să discute revendicările României, afirma cu dispreț că „Poarta este ocupată cu lucruri mai de seamă"[2].

Refuzul Imperiului otoman de a satisface revendicările românești, masacrele comise de trupele neregulate otomane în Bulgaria — condamnate în presa română — și intuiția că la întâlnirea de la Reichstadt factorii de conducere din Rusia și Austro-Ungaria au ajuns la un acord în privința intervenției pentru soluționarea crizei orientale l-au determinat pe M. Kogălniceanu să urgenteze ieșirea țării din neutralitate. Pentru a pregăti terenul, M. Kogălniceanu a trimis, la 20 iulie/1 august, o notă circulară agenților diplomatici din străinătate, prin care le cerea să facă cunoscut guvernelor că România nu putea rămâne impasibilă față de masacrele otomane din sudul Dunării și că era necesară o intervenție urgentă a marilor puteri spre a le curma. Ministrul de Afaceri Externe român evidenția că „ne este cu neputință ... să rămânem nepăsători la strigătele de durere care ne vin de pe malul drept al Dunării..., că frământarea în sânul poporului nostru crește *pe zi ce trece*, că un mare partid politic de la noi s-a și pronunțat categoric în favoarea creștinilor, că armata română freamătă sub jugul disciplinei, doritoare să ia parte la luptă". M. Kogălniceanu își încheia nota, arătând că era de datoria puterilor europene să intervină pentru a face să fie respectate de către armatele otomane „drepturile omului, datoriile omeniei"[3]. Peste patru zile, printr-o telegramă cifrată, Kogălniceanu cerea din nou agenților din străinătate să convingă marile puteri să soluționeze repede revendicările României, deoarece, în caz contrar, opinia publică putea să „silească guvernul român a se îndepărta de linia de conducere" pe care o urmase, primejduindu-se astfel „serios pacea"[4]. Dar demisia

[1] *Ibidem*, p. 192–208.

[2] *Ibidem*, p. 228, 263–279, 286–291, 325.

[3] *Ibidem*, p. 292–294.

[4] *Ibidem*, p. 301.

Fig. 267 Ion C. Brătianu.

guvernului Manolache Costache Epureanu și înlocuirea lui M. Kogălniceanu la Ministerul Afacerilor Străine aveau să pună capăt, pentru câtva timp, acestor ferme acțiuni.

Între timp, în iunie, avuseseră loc alegeri pentru Adunarea Deputaților, alegeri soldate cu victoria covârșitoare a grupării liberal-radicale, iar fruntașul acesteia — C.A. Rosetti — a fost ales președinte al Camerei, fapt ce i-a nemulțumit pe guvernanții de la Berlin[1]. La 19/31 iulie — cu toată opoziția primului ministru — Camera a votat darea în judecată a foștilor miniștri conservatori din guvernele prezidate de Lascăr Catargiu pentru violarea Constituției, îngrădirea libertăților și risipa banilor publici. Primul ministru, Manolache Costache Epureanu — care, în anii 1872–1873, făcuse parte din guvernul conservator — deși fusese exceptat de la acuzare, s-a declarat solidar cu foștii miniștri acuzați și a prezentat, la 23 iulie/4 august, demisia guvernului. Domnitorul Carol a însărcinat, a doua zi, pe Ion C. Brătianu să formeze un nou guvern, care să fie expresia majorității Adunării. În componența noului guvern, pe lângă miniștrii vechi — Gh. Vernescu, Gh. Chițu, Gh. Slăniceanu și, bineînțeles, I.C. Brătianu — au intrat D.A. Sturdza la Finanțe, Eugen Stătescu la Justiție și Nicolae Ionescu la Afacerile Străine. Politica internă a noului guvern n-a fost prea diferențiată de a celui precedent.

În privința politicii externe, noul ministru de Externe era un partizan zelos al respectării neutralității. Pentru a evita protestele Imperiului otoman și ale unor puteri garante, N. Ionescu a dat dispoziții de interzicere a transporturilor masive de arme și muniții din Rusia în Serbia — prin teritoriul țării — lăsând liberă numai trecerea voluntarilor cu armele ce le aveau asupra lor. Autoritățile locale ascultau însă de recomandările directe ale primului ministru și închideau ochii îngăduind transporturile. De altfel, I.C. Brătianu considera neutralitatea doar ca o etapă și pregătea o viitoare implicare a României în cursul evenimentelor. El ținea seama și de poziția Rusiei și Austro-Ungariei, mai ales după ce avusese loc întâlnirea celor doi împărați la Reichstadt. Presupunând că cele două mari puteri se înțeleseseră în privința soluționării crizei orientale, spre sfârșitul lui august, când împăratul Francisc Iosif a făcut o vizită la Sibiu, I.C. Brătianu și Eugen Stătescu

[1] *Ibidem*, p. 245.

Fig. 268 Țarul Rusiei Alexandru al II-lea.

au venit să-l salute, pentru a-i afla intențiile în privința eventualului război ruso-turc. Peste o lună, primul ministru, însoțit de ministrul de Război și câțiva ofițeri, a făcut o vizită la Livadia (în Crimeea) pentru a discuta cu țarul Alexandru al II-lea, cu cancelarul Gorceakov și cu alți factori de conducere ai Rusiei în privința războiului antiotoman ce se profila la orizont.

La Livadia, I.C. Brătianu a atras atenția miniștrilor ruși că, dată fiind situația internațională a României — garantată de cele șapte puteri europene —, armatele rusești nu puteau trece peste teritoriul țării fără un consimțământ scris, fără o convenție politică și militară bine precizată. Inițial, atât țarul, cât, mai ales, principele Gorceakov — având intenția să reanexeze sudul Basarabiei — nu erau înclinați să încheie cu România o înțelegere, amenințând chiar cu ocuparea țării în cazul când guvernul s-ar fi opus la preconizata trecere. Nelăsându-se intimidat, primul ministru român a apărat cu demnitate suveranitatea și interesele majore ale țării. După un schimb dezlănțuit de replici între Gorceakov și I.C. Brătianu, atmosfera s-a mai destins, interlocutorii convenind că o înțelegere prealabilă era în interesul ambelor state. Oricum, convorbirile de la Livadia — la care a participat și generalul Miliutin, ministrul rus de Război — au abordat o sferă largă de probleme, inclusiv instruirea în România a voluntarilor bulgari și posibilitatea ca la începutul războiului antiotoman trupele române să servească drept avangardă armatei rusești[1].

Pe baza celor convenite la Livadia, la 16/28 noiembrie 1876, a sosit la București, incognito, contele Al. Nelidov, consilier al ambasadei ruse de la Constantinopol, pentru a trata încheierea convenției de trecere a armatei ruse spre Balcani. Fără știrea ministrului român al Afacerilor Străine– care era adversar al negocierilor cu Rusia — I.C. Brătianu a tratat, în secret, prevederile principale ale convenției care, la 23 noiembrie/5 decembrie, era, în linii mari, elaborată.

Paralel cu negocierile cu Rusia, România și-a intensificat pregătirile militare. La 24 septembrie/6 octombrie, domnitorul Carol a decretat — cu ocazia manevrelor de toamnă — concentrarea armatei permanente și teritoriale împreună cu rezervele lor, iar la 9/21 octombrie a fost fixată ordinea de bătaie și dislocarea celor patru divizii. Este de menționat că Divizia 4, deși își avea reședința la Iași, a fost concentrată în împrejurimile Focșanilor

[1] Nicolae Ciachir, *România în sud-estul Europei (1848–1886)*, București, 1968, p. 168; vezi și N. Adăniloaie, *op. cit.*, p. 151–152.

Fig. 269 C.A. Rosetti.

pentru a fi mai aproape de restul armatei și a preveni un eventual atac otoman spre punctul strategic Barboși. În noiembrie, trecându-se peste protestele unor puteri garante care dezaprobau această mobilizare a armatei și învinuiau guvernul de intenții războinice, s-a hotărât păstrarea mai departe a rezervelor „sub arme", s-a votat un credit extraordinar pentru înzestrarea trupelor și, totodată, s-a decretat și înființarea a încă opt regimente de dorobanți (pe lângă cele opt existente). Regimentele de dorobanți au fost repartizate pe divizii teritoriale și județe, socotindu-se un regiment (format din două batalioane) la două județe; fiecare județ avea, așadar, câte un batalion de dorobanți. Armata română a rămas pe picior de război până spre sfârșitul lui ianuarie 1877 când, din motive financiare,

rezerviștii au fost trimiși temporar la vatră. În timpul acestor lungi concentrări s-a făcut instruirea trupelor — permanente și teritoriale — și s-au ridicat lucrări de fortificații la Barboși și Calafat, spre a preveni un eventual atac inamic.

La jumătatea lui octombrie 1876 se părea că războiul ruso-turc era pe punctul de a izbucni. Spre a evita nimicirea armatei sârbești, care se retrăgea spre Belgrad, Rusia a dat, la 19/31 octombrie, un ultimatum Turciei pentru încetarea ostilităților, clauzele păcii urmând a fi stabilite de o conferință europeană la Constantinopol. Tot atunci țarul a ordonat și mobilizarea a 20 de divizii spre a amenința Poarta otomană. Spre surprinderea panslaviștilor de la Moscova, Poarta s-a supus ultimatumului, acceptând să încheie un armistițiu pe două luni cu Serbia și Muntenegru. Astfel, declanșarea războiului a fost amânată. Convocarea conferinței internaționale de la Constantinopol — pentru ameliorarea situației populațiilor creștine din Balcani — a dus la o nouă amânare a izbucnirii războiului, care nu se va declanșa decât în aprilie 1877.

În această conjunctură internațională — când tensiunea dintre marile puteri a cunoscut serioase fluctuații și când războiul părea că se amână ori se evită cu totul — guvernul român, sub influența oamenilor politici care — temându-se și de viitoare acțiuni ale guvernului rus — se pronunțau pentru neimplicarea în conflict (I. Ghica, D.A. Sturdza, N. Ionescu, D. Brătianu), a încercat să obțină neatârnarea statală pe o cale indirectă, anume prin formula neutralității absolute și garantarea specială a acesteia de către marile puteri europene. C.A. Rosetti și I. Ghica au fost trimiși în Occident pentru a sonda atitudinea Franței și Marii Britanii față de neutralitatea absolută a României. De altfel, misiunea oficială a celor doi emisari români — primul la Paris și al doilea la Londra — era cea de a încheia angajamente comerciale cu Franța și Marea Britanie spre a le cointeresa astfel să sprijine revendicările României. Dacă în privința negocierilor comerciale rezultatul a fost pozitiv, în schimb discuțiile politice s-au soldat cu promisiuni vagi din partea miniștrilor occidentali. În aceeași ordine de idei, N. Ionescu a cerut agenților diplomatici români, la 22 octombrie/3 noiembrie și la 5/17 noiembrie 1876, să sondeze guvernele pe lângă care erau acreditați în privința acordării României, „printr-un act internațional", a unei garanții speciale de neutralitate în eventualitatea unui război între Imperiul otoman și una din marile puteri europene. Și de data aceasta promisiunile primite din partea Franței, Italiei și Marii Britanii de a susține, la Conferința de la Constantinopol, revendicările României n-au fost respectate[1]. Deși soluția dobândirii independenței pe calea indirectă a garanției speciale se dovedise iluzorie, adepții ei au impus guvernului să trimită, la 27 noiembrie/9 decembrie, pe D. Brătianu la Constantinopol să pledeze pentru ca în fața diplomaților europeni întruniți la conferință. D. Brătianu era autorizat să ceară conferinței consacrarea „statutului politic al României", iar în eventualitatea unui război între Imperiul otoman și una din puteri, celelalte să se acorde țării „o garanție specială" pentru respectarea „drepturilor, a neutralității și a integrității teritoriale"[2].

[1] *DIRRI*, I/2, p. 394–399, 416–437, 450–463.
[2] *Ibidem*, p. 489.

Fig. 270 Dumitru Brătianu.

Diplomații europeni, întruniți la Conferința de la Constantinopol, invocând că nu aveau autorizarea guvernelor lor sau că trebuiau respectate vechile tratate, au refuzat să sprijine luarea în discuție a revendicărilor românești. Unii au învinuit direct România că, sub formula neutralității garantate, încerca să obțină neatârnarea, ceea ce în fapt nu era lipsit de temei. Chiar și Savfet Pașa, deși neutralitatea absolută a României, în cazul unui război, era avantajoasă Porții, a refuzat s-o supună conferinței, spre a nu lăsa impresia că o face din teamă, iar pe de altă parte — afirma el — trebuia „să menajeze Rusia"[1].

•

Lucrările Conferinței europene de la Constantinopol au fost paralizate de surprinzătoarea adoptare a Constituției otomane, prin aplicarea căreia — pretindeau dregătorii otomani — toate problemele ridicate de populațiile creștine din Imperiu aveau să fie soluționate. Această Constituție elaborată (încă din vară) de Midhat Pașa, conducătorul junilor turci — devenit între timp mare vizir — a fost promulgată de sultan — încurajat de Marea Britanie —, la 11/23 decembrie 1876, tocmai spre a motiva inutilitatea conferinței europene. Sub aparențe liberale, Constituția nega dreptul de eliberare națională a popoarelor supuse dominației ori suzeranității Porții otomane. Articolele 1, 7 și 8 ale Constituției afectau grav și statutul internațional al României. În primul articol se spunea că „Imperiul otoman cuprinde regiunile și posesiunile actuale, precum și provinciile privilegiate. El formează un corp indivizibil, din care nici o parte nu poate fi desprinsă sub nici un motiv". Al 7-lea articol stabilea că „sultanul dă investitura șefilor provinciilor privilegiate în formele hotărâte de privilegiile ce le-au fost concedate", iar al 8-lea preciza că „toți supușii Imperiului", fără deosebire, sunt otomani, „oricare ar fi religia de care se țin"[2].

Constituția, socotind România drept o simplă „provincie privilegiată" a Imperiului otoman, a fost pentru opinia publică românească — după expresia lui N. Iorga — „o lovitură de trăsnet" și „o crudă ofensă"[3]. Guvernul și Parlamentul au protestat imediat

[1] *Ibidem*, p. 477–478, 523, 538–539.

[2] *Ibidem*, p. 534; vezi și *Memoriile regelui Carol I*, 3, p. 81, 82–83.

[3] N. Iorga, *op. cit.*, p. 65–66.

împotriva caracterului jignitor al Constituției otomane, care tindea să anuleze toate libertățile, drepturile și atributele suveranității naționale cucerite de români până atunci. Primul ministru, arătând încălcarea gravă a drepturilor statului român, sublinia, la 22 decembrie 1876/3 ianuarie 1877, în fața deputaților, că niciodată „sabia lungă a lui Baiazet și Mohamet n-a putut să pătrundă până în munții României unde cutează astăzi să străbată Midhat Pașa cu constituțiunea lui". Totodată, I. C. Brătianu accentua: „Chiar dacă toate țările din Europa ... ar zice ca România să fie o provincie turcească, noi să nu suferim una ca aceasta"[1]. Unii martori oculari, inclusiv consulul britanic din București, relatau că prevederile Constituției otomane au produs în România o mare tulburare, o „unanimă indignare" și un sentiment de revoltă în contra Porții[2]. Ziarul „Românul" scria, la 24 decembrie 1876/5 ianuarie 1877, că agitația împotriva Porții nu ființa numai în București, ci în toată țara. La București și Iași, în fruntea agitației se afla tineretul universitar. Studenții din Capitală insistau ca România să înlăture suzeranitatea otomană, iar guvernul să înființeze și să instruiască un batalion de studenți voluntari. Cererea studenților fiind aprobată, ei au început instruirea militară la Prefectura Poliției, iar apoi în grădina Cișmigiu. Îndemnuri la rezistență au sosit și din orașele de provincie, care lăudau inițiativa studenților și protestele energice ale guvernului împotriva articolelor jignitoare ale Constituției otomane.

Pe cale diplomatică, guvernul a luat atitudine, în câteva rânduri, împotriva articolelor care afectau grav statutul internațional al țării și a cerut ca Poarta să declare solemn că România nu era socotită printre provinciile despre care amintea Constituția în cauză. Dar Savfet Pașa a refuzat să facă declarația cerută. Majoritatea puterilor garante — încunoștiințate de agenții diplomatici români — au aprobat protestul guvernului împotriva prevederilor menționatei Constituții, socotindu-l legitim. Contele Andrássy a afirmat că România avea dreptul să refuze achitarea tributului, dacă era refuzată satisfacția cerută. Unele ziare străine — franceze, italiene, austriece etc. — au evidențiat, de asemenea, legitimitatea protestelor guvernului român[3].

Deși prevederile Constituției otomane au încordat relațiile României cu puterea suzerană și au convins guvernul liberal că independența națională nu putea fi obținută decât printr-o victorie militară asupra Porții, unii oameni politici români — conservatori și liberal-moderați —, temându-se de panslavism și de politica anexionistă a țarismului, continuau să se pronunțe pentru menținerea atitudinii de neutralitate în războiul ruso-turc ce se proiecta la orizont. Faptul că după eșuarea Conferinței de la Constantinopol, Rusia nu s-a hotărât să înceapă imediat războiul a făcut pe partizanii neutralității, inclusiv pe ministrul de Finanțe D.A. Sturdza, să creadă că ostilitățile militare nici nu vor fi declanșate. Drept urmare, D.A. Sturdza a propus Parlamentului, pentru reducerea deficitului bugetar, micșorarea cheltuielilor pe 1877 la toate ministerele, și în primul rând la Ministerul de

[1] „Monitorul oficial", nr. 4 din 6 ianuarie 1877, p. 124–127.

[2] DANIC, Microfilme Marea Britanie, r. 103, c. 366.

[3] *DIRRI*, I/2, p. 541–560; 2, p. 6 și 15; vezi și „Telegraful" din 4 și 12 ianuarie 1877.

Război. Este adevărat că deficitul bugetar — care crescuse an de an din cauza datoriei publice provenite din anuitățile și comisioanele împrumuturilor contractate de statul român pentru construcțiile feroviare — fusese agravat în 1876 de criza financiară și comercială, dar el nu putea fi lichidat, tocmai în situația explozivă de atunci, prin reducerea efectivelor armatei și a creditelor necesare cheltuielilor militare. Domnitorul, guvernul și Parlamentul, neadmițându-i propunerile, ministrul de Finanțe a demisionat — pentru a doua oară — în februarie 1877. Totuși, pentru a ameliora situația financiară, bugetul pentru 1877, votat în februarie, a fost micșorat față de anul 1876. Din suma totală a cheltuielilor de 87 666 905 lei, 44 926 114 lei au fost prevăzuți la „datoria publică"; Ministerului de Război i s-au repartizat 13 571 344 lei, adică cu 4 928 416 lei mai puțin ca în 1876 (dar nu cu o reducere de 50%, cum propusese D.A. Sturdza)[1].

Ion Ghica, vicepreședinte al Senatului — prietenul lui D.A. Sturdza — a publicat anonim, în februarie 1877, o broșură intitulată *O cugetare politică*, în care s-a opus și el politicii de acțiune promovată de guvern, susținând că independența dobândită precipitat putea să trezească poftele ambițioase ale unor puteri vecine. El a cerut ca în conflictul ruso-turc să fie păstrată neutralitatea, să se protesteze dar să nu aibă loc o împotrivire cu armele față de încălcarea graniței, ci să se retragă armata în munți[2]. Ziarul „Românul" din 12/24 februarie a criticat pe autorul acestei broșuri. La începutul lui martie a apărut o altă broșură, scrisă de N. Ionescu, cu idei asemănătoare celor prezentate de guvern diplomaților întruniți la Conferința de la Constantinopol. Autorul căuta să convingă marile puteri că pacea putea fi menținută dacă s-ar fi asigurat României — după exemplul Belgiei și Elveției — o garanție colectivă a neutralității.

Dar guvernul a continuat acțiunile politice și diplomatice pentru pregătirea independenței, inclusiv pe cale militară, prin procurarea de armament și echipament. Ziarele, și mai ales „Românul" și „Telegraful", țineau la curent pe cititori cu preocupările de interes național ale guvernului și căutau, totodată, să-i solidarizeze cu acesta. Întrucât majoritatea senatorilor se împotriveau politicii de înarmare a guvernului, Senatul a fost dizolvat la 23 martie/4 aprilie, hotărându-se noi alegeri pentru luna următoare.

Raporturile româno-turce, încordate din cauza prevederilor Constituției otomane, s-au înăsprit și mai mult în primăvara anului 1877, ca urmare a unei ciocniri ce a avut loc pe o insulă dunăreană, numită Dinu, din apropierea Giurgiului. Când o ceată de otomani a vrut să ocupe cu forța această insulă românească și să taie pădurea de acolo, dorobanții s-au împotrivit, omorând pe doi dintre ei și luând pe alți 13 prizonieri. Guvernul otoman a amenințat cu represalii, iar cel român a răspuns că va respinge „forța prin forță". Miniștrii otomani nu voiau să recunoască faptul că insula Dinu era teritoriu românesc; ei continuau să refuze o comisie europeană de anchetă și amenințau chiar cu ocuparea țării de către forțele lor militare[3]. România nu s-a lăsat intimidată și atunci

[1] „Monitorul oficial", nr. 29 d in 8 februarie 1877, p. 906–907; *DIRRI*, I/1, p. 423 și 441–442.
[2] I. Ghica, *O cugetare politică*, București, 1877, p. 22 și 35–37.
[3] *DIRRI*, 2, p. 82–83 și 98.

când raporturile cu puterea suzerană au ajuns aproape la punctul de ruptură, spre sfârșitul lui martie — când și atmosfera internațională se agravase — guvernul a dat instrucțiuni agentului diplomatic la Constantinopol să fie gata de plecare la primul ordin, punând pe supușii români „sub protecția misiunii belgiene"[1]. Într-adevăr, peste câteva zile, generalul Iancu Ghica, reprezentantul României pe lângă Poartă, va părăsi Constantinopolul; el va fi numit imediat agent diplomatic al țării la Sankt-Petersburg.

După cum am menționat, în primăvara anului 1877, atmosfera internațională s-a agravat foarte mult. După eșecul conferinței de la Constantinopol, delegații marilor puteri au încercat zadarnic să convingă pe miniștrii sultanului să accepte cel puțin o parte din reformele propuse pentru ameliorarea situației populației creștine. (Imperiul otoman a consimțit doar să încheie pace cu Serbia, restabilind situația dinainte de război). Rusia a propus Austro-Ungariei ca împreună să impună cu forța reformele cerute de marile puteri în Balcani. Cabinetul de la Viena a refuzat oferta — nevoind să participe la războiul împotriva Porții — dar s-a angajat prin tratatul secret de la Budapesta, din ianuarie 1877 — semnat de contele Andrássy și ambasadorul rus Novikov — „să păstreze în fața acțiunii izolate a Rusiei o atitudine de neutralitate binevoitoare" și să paralizeze „încercările de intervenție sau de mediație colectivă pe care alte puteri le-ar putea încerca"[2]. Prețul acestei neutralități era anexarea celor două provincii ce se ridicaseră în 1875 la luptă. În acest sens, în tratat se preciza că împăratul habsburgic „își rezerva alegerea momentului și modului de ocupare a Bosniei și Herțegovinei de trupele sale". La 6/18 martie 1877 s-a semnat și o convenție adițională la acel tratat, prin care se stipula, de la început, că împărații Rusiei și Austro-Ungariei au hotărât să se înțeleagă asupra consecințelor războiului și să reglementeze mai dinainte schimbările teritoriale pe care războiul sau dizolvarea Imperiului otoman le-ar putea avea ca rezultat. Cele două imperii au convenit să-și limiteze anexiunile teritoriale în felul următor: Imperiul habsburgic „la Bosnia și Herțegovina, cu excepția părții cuprinse între Serbia și Muntenegru", iar Imperiul rus „în Europa la ținuturile din Basarabia", spre a stabili frontiera „dinainte de 1856". În continuare, se stabileau — ca și la Reichstadt — modificările politice ce trebuiau făcute în Peninsula Balcanică[3].

O ultimă încercare de a se evita războiul s-a făcut în martie, prin încheierea la Londra a unui protocol comun, care sintetiza minimele reforme necesare pentru ameliorarea soartei populației creștine din Imperiul otoman. Făcut la insistențele diplomației ruse, protocolul a fost acceptat și semnat la 19/31 martie de reprezentanții marilor puteri. Poarta otomană a respins însă protocolul de la Londra — pe motiv că-i „lezează suveranitatea" — punându-se astfel în dezacord cu întreaga Europă. Prin aceasta, calea armelor era deschisă, iar Rusia, căutând să lase impresia că acționează ca mandatară a Europei, declara, la 12/24 aprilie 1877, război Imperiului otoman.

[1] *Ibidem*, p. 91.
[2] Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 70; vezi și S. Goriainov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 322–330.
[3] Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 71–73; vezi și *Istoria diplomației*, 3, București, 1948, p. 49.

Negocieri româno-ruse. Convenția din aprilie 1877. Negocierile începute la Livadia și continuate la București au dus la elaborarea proiectului convenției româno-ruse încă de la sfârșitul anului 1876, dar factorii de conducere din cele două țări n-au mai insistat pentru finalizarea și semnarea textului, așteptând să vadă mai întâi rezultatul Conferinței internaționale de la Constantinopol. Domnitorul Carol — la sugestia lui I.C. Brătianu — a cerut și părerea lui Bismarck în privința oportunității convenției, iar acesta a răspuns că e „preferabil pentru România ca trupele ruse să treacă prin țară în virtutea unei convenții decât a se abandona țara discreției Rusiei“[1].

Marele duce Nicolae, comandantul suprem al armatei ruse în Europa, insista pentru încheierea urgentă a convenției și chiar pentru cooperarea militară româno-rusă, deoarece dorea să înceapă războiul „cu forțe efective cât mai mari posibile“ și considera concursul României indispensabil — dată fiind poziția ei geografică — pentru a facilita desfășurarea campaniei antiotomane[2]. De aceea, în raportul pe care-l făcea țarului, la 26 decembrie 1876/7 ianuarie 1877, marele duce atrăgea atenția că „până în prezent convenția încă nu a fost semnată“, iar principele Carol, deși „promite să sprijine“ trecerea armatei ruse, refuză „să lupte împreună cu noi“, declarând că va păstra o „neutralitate totală“. „O atare atitudine a României — accentua el — mă pune într-o situație extrem de grea“ în privința trecerii trupelor „prin Principate“, deoarece „fără bunăvoința efectivă a României de a ne ajuta ... este imposibil de a ne aproviziona din timp cu alimente, de a lua măsuri ca după ruptura cu Turcia să ne folosim de urgență de căile ferate și de a pregăti toate condițiile“ pentru cartiruiri, combustibil, transporturi ș.a.[3]. Aprecierea marelui duce în privința rolului important pe care îl avea România în războiul antiotoman era realistă. Era dezinformat însă când afirma că principele Carol refuza *să* lupte alături de Rusia împotriva Porții otomane.

În realitate, domnitorul Carol dorea această colaborare militară; știind că diplomația rusă și cea europeană se opuneau, evita să se angajeze în lupta fără condiții de alianță bine precizate și înainte de toate voia „să păstreze în mâinile sale comanda armatei române și *să n-o subordoneze generalilor ruși*“[4]. Acest lucru l-a înțeles și generalul Nepokoicițki, șeful Marelui Stat Major rus, care a dat instrucțiuni comandantului Corpului 11 cum să coopereze cu trupele române, precizând că „dacă principele Carol va lua comanda trupelor“ sale din zona Galați — Brăila, atunci și acel corp „va trebui să fie sub comanda supremă a lui“[5]. La începutul anului 1877, domnitorul scria tatălui său că prin Constituția otomană, rupându-se „orice legătură“ cu puterea suzerană, el și-a schițat un program de la început: „*A încheia o convențiune militară cu Rusia și, de va fi nevoie, a ne bate alături de ruși contra turcilor*“[6]. În cursul iernii, prin corespondență și emisari speciali, s-a păstrat

[1] *Memoriile regelui Carol I*, 3, p. 83.
[2] *Istoricul oficial rus al războiului*, 2, p. 4–5.
[3] *Sbornik materialov*, 22, p. 14.
[4] *Istoricul oficial rus al războiului*, 2, p. 5.
[5] *Sbornik materialov*, 22, p. 12–13.
[6] *Memoriile regelui Carol I*, 3, p. 88.

un contact permanent între domnitor și marele duce în privința pregătirii condițiilor pentru trecerea armatei ruse spre Balcani și a eventualei cooperări militare. În timp ce marele duce propunea doar „o înțelegere practică, din punct de vedere curat militar, fără nici un caracter politic“, domnitorul ținea să precizeze că acordul oficial „al raporturilor armatei imperiale cu autoritățile românești“ va trebui să se încheie între cele două guverne și să fie „considerat ca un act politic“[1]. În mai multe rânduri, ofițeri de stat major români au fost trimiși la cartierul marelui duce de la Chișinău și ofițeri ruși au venit la București spre a se pune de acord cele două comandamente militare, inclusiv în privința apărării unor obiective strategice.

Spre sfârșitul lui martie 1877, când s-a văzut că războiul este inevitabil, baronul Stuart (reprezentantul Rusiei la București) a insistat ca guvernul român să semneze Convenția. I.C. Brătianu a opinat însă că e necesar să se stabilească mai întâi modalitatea plăților pentru transportul proviziilor și furniturilor ce se vor vinde armatei ruse, insistând ca aceste plăți să fie făcute în aur, lucru la care — peste câteva zile — va consimți și guvernul rus[2]. Oportunitatea semnării convenției a fost examinată și în cadrul guvernului român. Ministrul Afacerilor Străine, N. Ionescu, adept al păstrării neutralității, și-a dat demisia. Generalul Al. Cernat a fost numit la Ministerul de Război în locul colonelului Gh. Slăniceanu, care va trece în fruntea Marelui Stat Major al armatei. Totodată, guvernul a cerut domnitorului să convoace un Consiliu de Coroană pentru a afla părerea mai multor oameni politici în privința modului de rezolvare a problemelor importante pe care evenimentele le puneau în fața țării și mai ales a semnării convenției de trecere a armatei ruse.

La 1/13 aprilie s-a întrunit acest Consiliu de Coroană la care, în afara membrilor guvernului, au fost convocați foștii prim-miniștri — cu excepția celor puși sub acuzare —, precum și președintele Camerei, C.A. Rosetti. În cadrul dezbaterilor, foștii prim-miniștri — cu excepția lui M. Kogălniceanu —, temându-se de o ocupație rusă, s-au pronunțat împotriva încheierii convenției și pentru păstrarea neutralității față de ambii beligeranți. Aplicarea practică a acestor păreri neutraliste ar fi transformat țara în teatru de război, ceea ce guvernul nu putea accepta. De aceea, toți membrii guvernului și președintele Camerei s-au pronunțat categoric pentru semnarea Convenției.

A doua zi, colonelul de stat major Bobrikov și căpitanul Popov, trimiși de marele duce la București, au pledat în fața domnitorului Carol „pentru cooperarea armatei române cu cea rusească“. Șeful statului le-a comunicat că armata română va ocupa poziții de luptă dincolo de Olt, spre a forma „aripa dreaptă a armatei rusești“, iar trupele din zona Giurgiu și Oltenița, apărând această zonă, vor putea asigura marșul spre Dunăre al oștirii imperiale[3].

[1] *Ibidem*, p. 94–95.
[2] *Ibidem*, p. 107–108.
[3] *Ibidem*, p. 108–109.

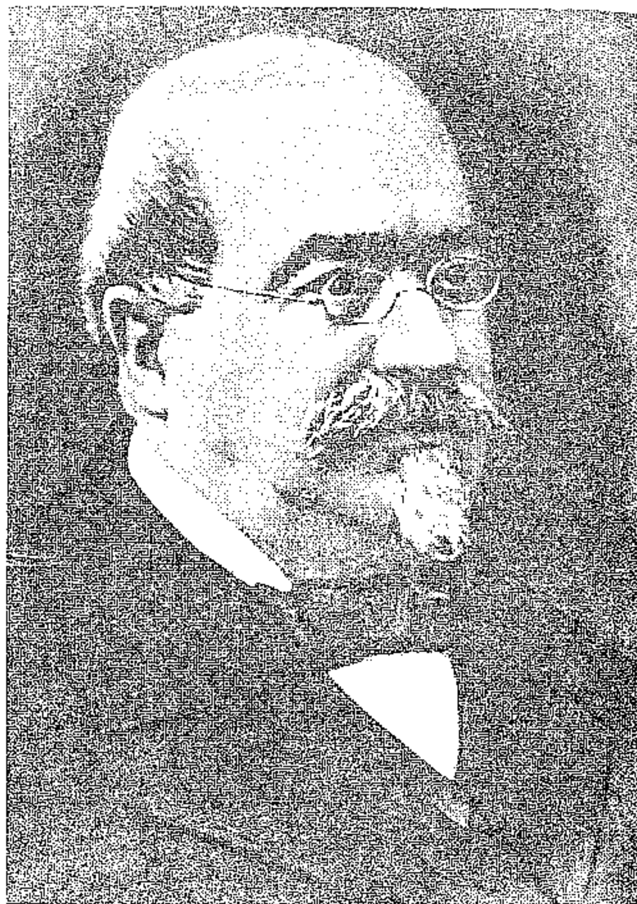

Fig. 271 Mihail Kogălniceanu.

M. Kogălniceanu, reintrat în guvern ca ministru al Afacerilor Străine, a semnat la 4/16 aprilie 1877, alături de baronul D. Stuart, Convenția de trecere a armatei ruse. Prin convenție, guvernul român „asigura armatei ruse libera trecere prin teritoriul României și tratamentul rezervat armatelor amice". Cheltuielile ocazionate de transport și de celelalte trebuințe ale armatei imperiale reveneau guvernului rus. Acesta se obliga „a menține și a face a se respecta drepturile politice ale statului român, astfel cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum a menține și a apăra integritatea actuală a României". În articolul III se preciza că „toate datele relative la trecerea trupelor ruse" și relațiile lor cu autoritățile locale vor fi consemnate într-o „convenție specială". Această „convenție specială" — compusă din 26 articole și anexe la convenția politică — se referea la aprovizionare, încartiruire, modalitatea plăților, mijloacele de transport, inclusiv pe calea ferată, unde trupele beneficiau de o reducere de 40% din tariful oficial. De asemenea, se prevedea ca, pe lângă comandamentele ruse, să fie numiți comisari români, care să facă legătura cu autoritățile locale și ca trupele ruse să nu treacă și nici să nu staționeze în București[1]. Conținutul convenției româno-ruse urma să fie păstrat secret până la ratificarea ei.

După semnarea convenției, M Kogălniceanu a trimis telegrame agenților diplomatici din străinătate, vestindu-i că „turcii se pregătesc să invadeze România" și cerându-le să roage guvernele pe lângă care erau acreditați să intervină la Constantinopol pentru a opri această invazie și a se evita astfel „relele și calamitățile unui război". Totodată, în numele guvernului, M. Kogălniceanu a trimis și scrisori directe miniștrilor Afacerilor Străine ai Austro-Ungariei, Germaniei, Franței și Italiei, pentru a le explica necesitatea inexorabilă a reglementării trecerii armatelor ruse spre Balcani — aprobată tacit de Europa — și pentru a-i ruga să împiedice invazia otomană și transformarea României în teatru de operațiuni militare, aducătoare de nenorociri și distrugeri. La apelurile ministrului Afacerilor Străine și ale agenților diplomatici, s-au primit promisiuni liniștitoare de sprijin din partea Franței, Italiei și mai ales a Austro-Ungariei. De altfel, contele Andrássy — după cum raporta agentul român de la Viena — a făcut și a promis să facă încă „demersuri presante la Constantinopol pentru a sfătui pe turci a nu trece Dunărea"[2].

Începutul războiului și problema participării României la acțiunile militare. La 11/23 aprilie 1877 — deci cu o zi înainte de declararea oficială a războiului — trupele de cavalerie ruse au trecut frontiera României, ajungând în seara zilei următoare la podul de la Barboși, pe Siret, spre a-l apăra, întrucât distrugerea acestuia de vasele turcești ar fi întârziat mult transporturile pe calea ferată (fiind atunci singura linie feroviară între Moldova și Muntenia) ale armatei imperiale și înaintarea ei. Intrarea neanunțată a trupelor ruse și proclamația pe care marele duce Nicolae o dăduse către „locuitorii români" erau acte de natură să știrbească autoritatea domnitorului, guvernului român și suveranitatea

[1] *DIRRI*, 2, p. 111–119.
[2] *Ibidem*, p. 121–122, 137–140, 151–155, 165–168, 181.

ării. Marele duce, prin scrisori și emisari speciali, a căutat să explice intrarea precipitată armatei ruse prin motive de ordin strategic. Se pare că domnitorul a înțeles greutatea cestor motive. Totodată, el a remarcat „ofițerii ruși se prezintă pretutindeni cu cea mai mare politețe"[1]. Și N. Iorga relata, mai târziu, că publicul era cu totul liniștit, observând „purtarea bună a rușilor nu seamănă de loc cu aceea din alte ocupații"[2]. De altfel, și opulația a acordat sprijinul său trupelor imperiale ce se îndreptau spre front[3].

La jumătatea lui aprilie, Corpurile legiuitoare — Camera și Senatul — au fost onvocate în sesiune extraordinară pentru a aproba convenția cu Rusia și unele măsuri e guvernului în domeniul financiar, cerute de necesitățile războiului. Adunarea Deputaților, după discuții aprinse, a aprobat, la 16/28 aprilie, convenția cu 79 voturi, ontra 25, iar Senatul, a doua zi, cu 41 voturi, contra 10. E de precizat că deși Senatul usese dizolvat în luna anterioară, iar noile alegeri dăduseră o majoritate confortabilă uvernului, opoziția contra convenției a fost destul de înverșunată. P.P. Carp, D. A. turdza, M. Costache Epureanu au combătut cu vehemență Convenția, în timp ce I.C. rătianu și M. Kogălniceanu au apărat-o[4].

Deși nu prevedea și o cooperare militară a trupelor românești, convenția deschidea otuși calea pentru participarea României la războiul împotriva Imperiului otoman spre -și cuceri neatârnarea statală. Toate eforturile și pregătirile țării erau îndreptate în această irecție. Dezideratul guvernului și al națiunii era ca, în cadrul marii campanii militare uso-turce, România să poarte războiul său propriu contra Porții otomane, pentru a ilătura suzeranitatea acesteia și a-și cuceri, cât mai repede, prin forțe și jertfe proprii, ndependența statală deplină. De aceea, atât domnitorul, cât și primul ministru vor insista n cadrul discuțiilor purtate, în lunile aprilie și mai, cu marele duce Nicolae ca armata omână — colaborând pe plan general cu cea rusă — să aibă peste Dunăre o bază proprie e operațiuni, o linie de comunicații, un sector distinct de front la vest de Plevna (între ul Isker și Vidin) și o conducere națională. Dorința guvernului român era legitimă și dădea posibilitatea armatei să-și dovedească pe câmpul de luptă întreaga sa capacitate ilitară, iar la încheierea păcii se putea aprecia, în mod concret, contribuția României victoria finală.

Concretizând lucrurile, menționăm că I.C. Brătianu s-a dus, la 29 aprilie/11 mai, Chișinău tocmai pentru a stabili cu marele duce „condițiile de cooperare dorite de rincipe între trupele române și armata rusă", insistând ca domnitorul Carol să aibă omanda absolută asupra armatei române[5]. Au urmat, la începutul lunii mai, convorbiri irecte la Ploiești între cele două comandamente militare, cu ocazia vizitei domnitorului, stabilirea cartierului rusesc în acel oraș. Discuțiile au continuat atât la București, cât

[1] *Memoriile regelui Carol I*, 3, p. 122.
[2] N. Iorga, *op. cit.*, p. 91.
[3] *Sbornik materialov*, 29, p. 35 și 78.
[4] „Monitorul oficial" din 4 și 5 mai 1877, p. 2982 și 3006.
[5] *Memoriile regelui Carol I*, 3, p. 129.

și la Ploiești, în zilele următoare, la ele participând, uneori, și șefii celor două state majore: generalul Nepokoicițki și colonelul Slăniceanu. S-a convenit ca armata română să apere toată linia Dunării până la venirea trupelor rusești, după care să treacă în dreapta Oltului, apărând porțiunea până la granița sârbă. De asemenea, marele duce Nicolae s-a declarat de acord cu propunerea domnitorului ca zona dintre Vidin și Rahova „să fie rezervată armatei române", ca sector propriu de front[1].

Luna mai a adus însă o complicare a negocierilor româno-ruse, privind cooperarea militară, cauzată de opoziția guvernului țarist față de participarea României la război. La 10/22 mai, generalul Miliutin, ministrul de Război, comunica marelui duce că, după opinia împăratului, „ajutorul românilor peste Dunăre nu este de fel necesar. Ei trebuie să-și apere numai propriul lor teritoriu"[2]. În aceeași zi, agentul român de la Petersburg — după discuții cu Gorceakov și cu Giers — raporta lui M. Kogălniceanu că guvernul rus declina pentru moment oferta de cooperare militară „de teamă ca nu cumva cooperarea noastră să compromită Rusia în fața puterilor și să nu dea loc la complicații"[3]. Peste câteva zile, și țarul i-a comunicat agentului român că nu povățuia țara sa să lupte alături de Rusia peste Dunăre, iar în cazul când guvernul de la București dorea să facă, pe cheltuiala și riscul său, un război ofensiv, acesta se putea face doar punându-se armata „sub comanda supremă a armatelor imperiale"[4]. La 17/29 mai, prin nota cancelarului Gorceakov — trimisă de contele Nelidov — s-a dat și răspunsul oficial în care — după ce se respingea propunerea României de a lupta pe un teatru de operațiuni separat — se preciza: „Rusia n-are nevoie de ajutorul armatei române. Forțele pe care ea le-a pus în mișcare spre a lupta contra Turciei sunt mai mult decât îndestulătoare ca să atingă înaltul scop pe care și l-a propus împăratul când a început acest război". Se menționa că dacă totuși România, din considerente proprii și de onoare, se crede îndreptățită să întreprindă „o acțiune ofensivă contra Imperiului otoman" aceasta n-ar trebui să stingherească executarea planului general rusesc. În încheiere, i se cerea guvernului român să opteze între abținere „de la un marș agresiv" contra turcilor și o acțiune comună sub comandă superioară rusă[5].

Schimbul de păreri între factorii politici și militari ai celor două țări au continuat și după venirea împăratului Alexandru al II-lea și a cancelarului Gorceakov la Ploiești, dar discuțiile purtate nu au dus la vreo schimbare în poziția diplomației ruse care, urmărind să reanexeze sudul Basarabiei, evita să accepte cooperarea militară a României spre a nu-și crea obligații față de aceasta. Existența în Rusia a celor două curente — a comandamentului militar și a diplomației — în privința cooperării cu România este consemnată și în *Istoricul oficial rus al războiului*, în care se arată că în timp ce comandantul

[1] *Ibidem*, p. 131 și urm.
[2] *Sbornik materialov*, 22, p. 143.
[3] *DIRRI*, 3, p. 29–30.
[4] *Memoriile regelui Carol I*, 3, p. 154.
[5] *Ibidem*, p. 155–156; vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 107–109.

de căpetenie „dorea să aibă cât mai curând concursul românilor" și insista asupra acestuia; diplomația rusă ridica obstacole în calea cooperării militare; se mai evidenția că însuși țarul opinia că „participarea românilor nu era necesară pentru operațiunile de dincolo de Dunăre". Cu toate acestea — și în afară de orice convenție diplomatică — situația geografică și politică a României o făceau „aliata naturală a Rusiei", căci apărându-și teritoriul a acoperit „concentrarea armatei rusești", iar după trecerea Dunării a asigurat comunicațiile din spatele frontului[1]. Curentul militar n-a putut să impună diplomației punctul său de vedere decât în iulie 1877, când s-a constatat că efectivul și rezistența forțelor otomane în Balcani erau mai mari decât se prevăzuse. Cooperarea peste Dunăre s-a impus când guvernanții ruși s-au găsit într-o situație critică, în urma celor două înfrângeri de la Plevna (din 8/20 și 18/30 iulie) și au fost nevoiți să treacă peste orgoliul lor de mare putere și să solicite concursul urgent al trupelor române.

Proclamarea independenței și începutul războiului antiotoman. Dezvoltarea economică și social-politică a statului național dovedise convingător anacronismul suzeranității otomane. În primăvara lui 1877 se maturizaseră toate condițiile interne și externe pentru înlăturarea ei. Națiunea întreagă — toate clasele și păturile sociale — dorea și era interesată în obținerea independenței depline a României. Un război victorios, care să înlăture suzeranitatea Porții otomane și să consfințească independența țării, reprezenta o necesitate nu numai de ordin istoric, ci și de ordin moral și național. Ziarul „Românul", condus de liberalul radical C.A. Rosetti, sublinia că participarea la războiul antiotoman era dorită și necesară pentru „mărirea și ridicarea patriei", pentru ca „românii să-și datorească lor însile independența absolută" a statului lor[2].

Ideea independenței României avansase și pe plan european. Majoritatea puterilor garante recunoscuseră numele de România și o considerau o entitate deosebită de cea a Imperiului otoman, acceptând să încheie cu ea convenții și aranjamente comerciale. Ministrul de Externe francez declarase, încă din toamna anului 1876, că România „de fapt" era independentă, având „toate prerogativele unui stat suveran"[3]. Rusia consimțise să negocieze, de la egal la egal, convenția de trecere prin România a trupelor sale. Austro-Ungaria intervenise la Constantinopol spre a opri pe turci de a muta teatrul de război pe teritoriul românesc, iar guvernul italian își oferise și el sprijinul în aceeași direcție. Toate aceste puteri considerau România ca semiindependentă, dar nici una n-o încuraja să participe la războiul ruso-turc pentru a-și cuceri independența. De aceea, guvernele puterilor garante n-au primit cu satisfacție vestea despre încheierea convenției româno-ruse din aprilie 1877. Cu toate acestea, puterile europene, până la urmă, au înțeles că nu exista o altă alternativă.

[1] *Istoricul oficial rus al războiului*, 2, p. 5–6.
[2] Vezi „Românul" din 14 mai 1877.
[3] *DIRRI*, 1/2, p. 399.

Imperiul otoman, în schimb, îndată ce a aflat de existența acestei convenții — considerându-se în stare de război cu România — a trecut la represalii. Astfel, monitoarele otomane s-au dedat la acte de piraterie pe Dunăre, trăgând asupra corăbiilor și șlepurilor care transportau cereale și luându-le, cu sila, încărcătura; o parte dintre corăbii, mai ales cele goale, au fost incendiate. Vase militare otomane au pătruns pe gurile Ialomiței, Oltului și Jiului pentru a prăda corăbiile care se retrăseseră de pe Dunăre și magaziile cu cereale de pe mal. Bande de cerchezi și bașibuzuci au trecut Dunărea în mai multe locuri, au atacat pichetele românești, au incendiat bunuri, au comis jafuri și asasinate. Casele și averea multor locuitori au avut de suferit și turme întregi de oi au fost risipite după împușcarea ori schingiuirea ciobanilor; la fel, cârduri de vaci și bivoli[1]. Ministrul de Externe, informând pe agenții diplomatici din străinătate asupra acestor incursiuni, le cerea să aducă la cunoștința puterilor garante că guvernul român va lua măsuri „spre a respinge forța prin forță" și astfel va fi pus „în stare de război cu Turcia"[2].

Opinia publică din România, presa și armata, condamnând aceste acte cereau cu insistență ca guvernul să ia o hotărâre grabnică, să se implice în luptă și să proclame independența țării. Domnitorul Carol nota în *Memoriile* sale la 25 aprilie/7 mai 1877 că „C.A. Rosetti stăruie pentru proclamarea independenței" și că ziarul său „cere o participare directă a României la război". În adevăr, condamnând incursiunile și bombardamentele de artilerie otomane, ziarul chema pe toți românii la acțiune „sub drapelul patriei", pentru a ieși din această luptă „liberi în România liberă". Și ziarul „Telegraful" arata că față de actele de agresiune „românii nu mai pot sta indiferenți"; ei trebuiau să-și revendice „independența cea mai absolută"[3].

Prin incursiunile, jafurile și bombardamente, Poarta otomană, fără a declara oficial război României, a început, de fapt, ostilitățile, rupând legăturile anterioare. Demnitatea României, onoarea militară și dorințele națiunii impuneau guvernului să respingă acțiunile agresive și să ridice astfel mănușa aruncată de puterea suzerană. De aceea, s-a dat ordin armatei române să răspundă bombardamentelor otomane.

În ziua de 26 aprilie/8 mai, la orele 14.15, din cetatea Vidinului s-a început din nou, pentru a 6-a zi, un bombardament asupra orașului Calafat. Spre a rămâne bine constatat că ostilitățile erau declanșate de turci și că românii, ripostând, nu făceau decât să se apere, nu s-a răspuns la primele cinci lovituri de tun. Abia la a șasea lovitură, tunarii români din bateria „Ștefan cel Mare" — instalată încă din iarnă la Calafat — au răspuns provocării otomane, deschizând și ei focul asupra Vidinului și a navelor turcești aflate în port. Se ajunsese astfel, în fapt, la starea de război cu Poarta și începuse războiul pentru înlăturarea suzeranității otomane.

[1] DJAN Craiova, fond Prefectura Dolj, dosar nr. 264/1877, f. 36–40, 73–75; *Sbornik materialov*, 29, p. 108 și 242; *DIRRI*, 2, p. 290–304, 376–368, 419–425.
[2] *DIRRI*, 2, p. 444.
[3] Vezi „Românul" din 27 aprilie 1877 și „Telegraful" din 27 și 29 aprilie 1877.

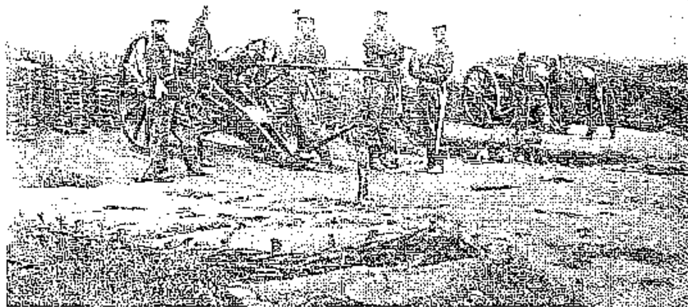

Fig. 272 Bateria „Ștefan cel Mare" la Calafat.

Oscilitățile, inclusiv duelurile de artilerie dintre trupele otomane și române au continuat în zilele imediat următoare în zona Giurgiului, Olteniței, Bechetului și Islazului. La 28 aprilie/10 mai, în luptele de la Oltenița, prin rănirea unui locotenent, a unui sergent și a doi soldați, s-au dat și primele jertfe de sânge, iar la 4/16 mai, prin schimbul de focuri de la Islaz, a căzut la datorie — ucis de un proiectil otoman — sergentul major Florea Blejan din Regimentul 3 dorobanți, el fiind primul ostaș român ce și-a dat viața în războiul de neatârnare[1]. Duelurile de artilerie au amplificat starea de agitație pentru proclamarea independenței, inclusiv și în rândurile parlamentarilor.

În aceste condiții, la 29 aprilie/11 mai a fost declarată de către Adunarea Deputaților și la 30 aprilie/12 mai de către Senat — prin adoptarea, după discuții ample, a unor moțiuni cu majoritate de voturi –„starea de război" între România și Imperiul otoman. Moțiunile votate de Parlament — în care se preciza că Poarta otomană „prin declarațiile și actele sale de agresiune în contra României a rupt singură vechile legături ce ne uneau cu dânsa" și se cerea guvernului să ia măsurile de apărare ce se impuneau — cuprindeau de fapt și ideea neatârnării statale[2].

*

La 9/21 mai 1877, conformându-se dorinței cetățenilor, armatei, opiniei publice, grupărilor politice și guvernului, Parlamentul avea să proclame independența României. Un public numeros venise să asiste — în tribune și în jurul palatului Adunării Deputaților

[1] *DIRRI*, 3, p. 509.
[2] Vezi „Monitorul oficial" din 14–19 mai 1877, p. 3231–3238, 3303–3323.

— la această ședință hotărâtoare. Din însărcinarea grupării liberal-radicale — și cu asentimentul miniștrilor —, deputatul N. Fleva a adresat, în Cameră, o interpelare guvernului. El a adus la cunoștință puterilor ruperea legăturilor de dependență față de Poartă și, prin urmare, „independența absolută a României" și a cerut să se precizeze dacă pentru starea de război „s-au luat toate măsurile necesare"[1]. M. Kogălniceanu, ministrul Afacerilor Străine, răspunzând interpelării, a arătat că prin moțiunile din 29 aprilie/11 mai și 30 aprilie/12 mai aprilie s-a recunoscut că suntem „în stare de resbel", că suntem „dezlegați de legăturile noastre cu Înalta Poartă". Prin urmare — continua el — legăturile cu puterea suzerană fiind rupte, „*suntem independenți, suntem națiune de-sine-stătătoare*". În aplauzele mulțimii, Kogălniceanu accentua: „*Așadar, domnilor deputați, nu am cea mai mică îndoială și frică de a declara ... că noi suntem o națiune liberă și independentă*", iar guvernul „va face tot ce va fi cu putință ca starea noastră de stat independent și de-sine-stătător să fie recunoscută de Europa"[2].

Fig. 273 Nicolae Fleva.

La încheierea lucrărilor ședinței solemne — la propunerea lui N. Fleva —, Adunarea a votat următoarea moțiune: „*Camera, mulțumită de explicările guvernului asupra urmărilor ce a dat votului ei de la 29 aprilie anul curent, ia act că resbelul între România și Turcia, că ruperea legăturilor noastre cu Poarta și independența absolută a României au primit consacrarea lor oficială*". Au votat pentru moțiune 79 deputați și s-au abținut fostul ministru de Externe N. Ionescu și N.B. Locusteanu. În aceeași zi, Senatul — în urma interpelării lui Al. Orăscu și a răspunsului ministrului Afacerilor Străine — a votat, în unanimitate, o moțiune asemănătoare, prezentată de Dimitrie Ghica.

Tot la 9/21 mai, ca prime acte ale suveranității absolute a statului român, Parlamentul a votat înființarea ordinului „Steaua României" (cu cinci clase), cu care să se decoreze militarii și civilii care aveau să se distingă pe toate tărâmurile în serviciul țării și, de asemenea, a adoptat un proiect de lege, în temeiul căruia tributul către Poartă urma să fie anulat, suma respectivă — de 914 000 lei — fiind destinată pentru întreținerea armatei române.

Proclamarea independenței — atestă mărturiile vremii — s-a făcut „în cea mai mare înfrățire..., deputații fraternizau cu tribunele"[3]. Hotărârea adoptată a fost primită cu

[1] *Ibidem* din 27 mai 1877, p. 3449.
[2] *Ibidem*, p. 3451–3453.
[3] *Ibidem*, p. 3223.

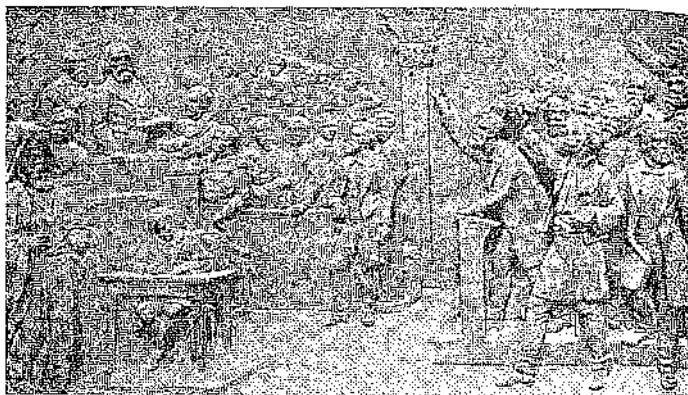

Fig. 274 Proclamarea Independenței.

entuziasm atât de deputați, cât și de mulțimea strânsă în jurul clădirii Adunării și pe străzile alăturate. Mulțimea, care asistase la eveniment în curtea și pe dealul Mitropoliei, s-a revărsat spre centrul capitalei. Studenții, împreună cu negustorii, meseriașii și muncitorii bucureșteni, purtând drapele, au manifestat cu torțe pe străzile capitalei, cântând *Deșteaptă-te române*. Corespondenții ziarelor străine au semnalat entuziasmul populației[1].

La 10/22 mai, guvernul, membrii Corpurilor legiuitoare și reprezentanții altor autorități au mers la Palat să-l felicite pe domnitorul Carol, pentru a 11-a aniversare a suirii sale pe tronul României și, totodată, să-l aclame și în noua calitate de suveran independent. Cu acest prilej, primul ministru I.C. Brătianu, în finalul cuvântării sale, l-a numit pe Carol „întâiul oștean și domnul României libere și independente". Vicepreședintele Senatului, a subliniat, printre altele, că independența votată de Corpurile legiuitoare va fi impusă inamicului de domnitorul Carol în fruntea „eroicei noastre armate". C.A. Rosetti l-a salutat „pe suveranul neatârnat al românilor". Au mai luat cuvântul mitropolitul Moldovei, președintele Curții de Casație, președintele Curții de Conturi și câte o delegație a locuitorilor din județele Argeș și Buzău, care au arătat că sunt „mândri de voturile mărețe și unite ale corpurilor". Răspunzând vorbitorilor, domnitorul Carol a mulțumit „pentru îndemânarea cu care s-a urmat în îndeplinirea dorinței celei mai scumpe a țării întregi"; pentru „unanimitatea cu care Senatul și Camera a proclamat ruperea unor legături care de mult își făcuseră timpul", arătând că România reintrase „în vechea sa independență, ca națiune liberă, ca stat de-sine-stătător"[2]. Tot în ziua de 10/22 mai au avut loc

[1] N. Iorga, *op. cit.*, p. 99.

[2] Vezi „Monitorul oficial", nr. 106 din 11 mai 1877, p. 3143–3148, 3194–3195.

Fig. 275 Adunarea Deputaților, care, la 9/21 mai 1877, a proclamat Independența României.

manifestații în toate județele țării, sărbătorindu-se atât proclamarea independenței, cât și a 11-a aniversare a întronării principelui Carol, trimițându-se zeci de telegrame de adeziune adresate domnitorului și primului ministru[1].

Momentul culminant de la 9/21 mai a reprezentat saltul calitativ al unor îndelungi și sistematice acumulări. Proclamarea neatârnării a fost făcută după o lungă campanie diplomatică și de presă și a avut deplina adeziune a populației. Votul Corpurilor legiuitoare n-a făcut decât să sancționeze o dorință a națiunii. Proclamarea independenței naționale a avut un răsunet în toate provinciile românești, inclusiv la românii aflați sub stăpâniri străine.

M. Kogălniceanu a însărcinat pe agenții diplomatici ai României din străinătate să explice guvernelor țărilor europene votul Parlamentului și să ceară puterilor garante să recunoască independența României și să nu-i impună menținerea legăturilor anterioare cu Poarta otomană. Atitudinea puterilor europene față de proclamarea de către România a independenței naționale a fost însă, în general, rezervată și rece, mergând până la ostilitate în cazul Porții otomane și al Marii Britanii, cea dintâi declarând că își păstrează „drepturile intacte" asupra României și-și rezerva mijloacele de a le pune în aplicare[2]. Totodată,

[1] *Ibidem*, nr. 107 din 12 mai 1877, p. 3163–3167, 3196, 3218–3223, 3249–3255.

[2] Vezi textul notei lui Savfet Pașa în „România liberă" din 2 iunie 1877.

iinistrul de Externe otoman a cerut celorlalte guverne să condamne actul „culpabil" al României. Guvernul englez, considerând proclamarea independenței României „contrară tratatelor", s-a pronunțat pentru măsuri de pedepsire. La Paris, vestea proclamării independenței României a fost primită cu răceală și oficialitatea politică regreta faptul ă „ne-am eliberat de garanțiile" care ne apăsau și „ne-am luat libertatea de acțiune pentru iitor"[1]. Nici la Berlin, hotărârea României nu a fost primită favorabil. Guvernul german precizat că atitudinea sa în problema independenței noastre avea să fie determinată de elul cum vor fi satisfăcute interesele acționarilor germani în România. Austro-Ungaria adoptat o atitudine rezervată, recomandând și celorlalte puteri europene să se pronunțe bia după război în privința neatârnării României. Contele Andrássy, arătându-se oarecum nai înțelegător, a precizat însă că „atitudinea pe care România o va observa până la pace a fi aceea care va dicta deciziunea puterilor" și că, până atunci, el va respinge orice propuneri de protest din partea celorlalte cabinete[2]. Rusia, de asemenea, a evitat să se ronunțe imediat față de proclamarea independenței țării. Marele duce Nicolae, participând la 10/22 mai, alături de domnitorul Carol, la o reprezentație de gală dată la teatrul in București, „se ține cam rezervat, necunoscând părerea guvernului său"[3]. Agentul nostru iplomatic telegrafia, spre sfârșitul lui mai, că la Petersburg se constata „o rezervă extremă" i se considera că proclamarea independenței fusese inoportună, „deoarece pune la îndoială olitica Rusiei față de marile puteri și-i crează încurcături"[4]. De altfel, și cancelarul Gorceakov — deși ratificase, din ordinul țarului, convenția româno-rusă — a declarat, n fața ambasadorului britanic, că privea independența României numai *de facto* nu și *le jure*, chestiunea urmând să fie tratată mai târziu „de ansamblul puterilor". Numai talia a aprobat actul curajos al României, scuzându-se că nu-l putea recunoaște oficial âta timp cât nu știa „ce vor face celelalte puteri"[5]. Refuzul puterilor garante de a recunoaște independența României a demonstrat necesitatea de a se acționa pe calea armelor.

Implicarea națiunii române. Proclamarea independenței naționale, la 9/21 mai 1877, încheiat o etapă foarte importantă a luptei pentru cucerirea suveranității depline a statului omân. Dar evident independența trebuia consfințită, întărită și apărată pe câmpul de uptă spre a putea fi impusă Imperiului otoman și apoi recunoscută de puterile europene.

Războiului de neatârnare a prilejuit afirmarea solidarității întregii națiuni române. Mulți români aflați în afara granițelor statului român au considerat războiul purtat de ara-mamă drept războiul lor, având în vedere perspectiva propriei eliberări de sub jugul trăin. Ei s-au implicat în acțiunea de colectare a fondurilor și a ofrandelor pentru rebuințele ostașilor de pe front și unii au participat ca voluntari. Transilvănenii, bănățenii

[1] *DIRRI*, 3, p. 80, 138, 199 și 494.
[2] *Ibidem*, p. 78–79, 105–108, 173, 182.
[3] *Memoriile regelui Carol I*, 3, p. 148.
[4] N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier (1866–1880)*, București, 1938, . 268.
[5] *DIRRI*, 3, p. 420–422, 430.

Fig. 276 Domnitorul Carol I.

și bucovinenii, considerând că lupta pentru înlăturarea suzeranității otomane este o cauză națională s-au solidarizat cu frații lor de peste Carpați și au contribuit eficient la susținerea campaniei militare din 1877. În acest sens, „Gazeta Transilvaniei" avea să scrie, la 2/14 iunie 1877, următoarele: „Cauza ostașului român e o cauză generală română, victoria lui e a întregii națiuni, fie aceea risipită în oricare parte a lumii". De altfel, îndată după proclamarea independenței, sentimentele de solidaritate și-au găsit ecou atât în „Gazeta Transilvaniei" — care încă la 12/24 mai scria: „Toți românii strigă: Să trăiască România absolut independentă" — cât și în paginile altor periodice românești: „Telegraful român", „Familia", „Șezătoarea" ș.a. Săptămânalul vienez „Der Osten" din 15/27 mai, referindu-se la răsunetul proclamării independenței, afirma: „Toate inimile românești sunt pline de bucurie și entuziasm, în Transilvania, în Banat și în Bucovina domnește o stare de spirit înălțătoare". Într-o declarație trimisă din Cernăuți semnată de 300 români bucovineni și publicată în același număr al ziarului se arăta: „Salutăm cu frățească cordialitate România liberă și independentă. Urăm glorie și izbândă armelor sale". Organul sașilor ardeleni — într-un articol din 18/30 mai — considera independența României drept „un eveniment inevitabil și cu repercusiuni pentru răsăritul Europei". În această atmosferă de efervescență națională la românii de peste Carpați s-a întărit și credința în posibilitatea unirii cu Țara. Din Oravița se relata că bănățenii așteptau să „poată întinde mâna" armatei domnitorului Carol[1], iar comitele suprem Kemény György raporta, la 7/19 iunie, ministrului de Interne maghiar că „de când România și-a dobândit independența față de Imperiul otoman, românii din comitatul Turda-Arieș jubilează, dar încă nu amenință. Poporul român speră și crede ca, în viitorul apropiat, regatul român va fi întemeiat"[2]. Odată cu declanșarea ostilităților româno-turce, presa românească din Transilvania a devenit o veritabilă cronică a războiului pentru independență, succesele trupelor române fiind publicate la loc de frunte în periodicele transivănene.

[1] „Temesi Lapok" din 17/29 mai 1877; „Temesvarer Zeitung" din 18/30 mai 1877.
[2] DJAN Cluj-Napoca, fond Prefectura județului Turda-Arieș. Prezidiale, dosar nr. 144/1877.

Înzestrarea și organizarea efortului militar. România nu avea la 1877 o armată prea numeroasă, dar prin mobilizarea făcută în aprilie, ea și-a mărit simțitor efectivele. Conform decretului de mobilizare — dat la 6/18 aprilie — armata permanentă și teritorială constituia „armata de prima linie", milițiile ce urmau a fi organizate în corpuri active formau „armata de a doua linie", iar gărzile civice trebuiau să realizeze paza în orașe. Armata chemată sub drapel era tânără, ostașii fiind în general sub 30 de ani și aparținând contingentelor 1869–1876. În luna mai s-a trecut și la chemarea sub arme a contingentului 1877. Efectivele totale mobilizate în timpul războiului au fost de circa 120 000 de oameni, din care 58 700 au constituit „armata operativă" (sau trupele de prima linie), 30 000 efectivele batalioanelor de miliții, 16 000 gărzile civice sau orășenești, 14 000 recruții contingentului 1877 și circa 5 000 de dorobanți și călărași lăsați pentru paza graniței și a ordinei, cât și pentru depourile unităților.

Este de menționat că peste 80% din efectivele armatei operative erau formate din trupele teritoriale de dorobanți și călărași cu schimbul, iar restul din unități ale armatei permanente (regulate). Disproporția era evidentă și pe plan organizatoric. În infanterie existau 16 regimente de dorobanți cu schimbul și numai opt regimente de linie, plus patru batalioane de vânători (repartizate câte unul la fiecare divizie), trupe permanente; iar la cavalerie erau opt regimente de călărași cu schimbul (a patru escadroane) și doar două regimente de roșiori, trupe permanente. Artileria (patru regimente) și geniul erau însă formate numai din trupe permanente. Instruirea și pregătirea practică a armatei în vederea războiului era neomogenă: dorobanții și călărașii aveau o instruire sumară, iar milițienii aproape inexistentă. În pofida acestui lucru, luptele de la sudul Dunării vor arăta bunul comportament al trupelor teritoriale.

Armata a fost organizată în două corpuri, fiecare având câte două divizii, iar fiecare divizie câte două brigăzi de infanterie, o brigadă de cavalerie, trei baterii de artilerie, o companie de geniu, o coloană de muniţiuni și o ambulanță. Compunerea brigăzilor de infanterie era mixtă, acestea fiind formate, de regulă, dintr-un regiment de linie și două de dorobanți, iar brigăzile fără soț cuprindeau și câte un batalion de vânători. Această compunere heteroclită a brigăzilor s-a făcut cu intenția de a compensa pregătirea mai slabă a dorobanților cu aceea — socotită ca foarte bună — a regimentelor de linie și a batalioanelor de vânători.

Corpul ofițeresc, recrutându-se și el în mod diferit — din școala de infanterie și cavalerie și din gradele inferioare, după absolvirea școlii divizionare — era lipsit de omogenitate din cauza provenienței și mai ales a deosebirii mari de pregătire. S-a încercat majorarea numărului cadrelor ofițerești și pe alte căi. Astfel, la câteva zile după proclamarea independenței, Corpurile legiuitoare au votat o lege prin care „ofițerii de origine română care au servit în armatele regulate străine" puteau fi primiți în armată, în timpul războiului, cu gradul și vechimea pe care o aveau, dobândind prin aceasta cetățenia română și dreptul de pensie[1]. Se înțelege că aceste prevederi vizau în primul rând pe ofițerii de peste Carpați

[1] „Monitorul oastei", nr. 12 din 3 iunie 1877, p. 390–391.

care se puteau înrola în armata română. O bună parte din ofițeri — mai ales din artilerie, geniu și Statul Major al Armatei — erau avantajați de faptul că frecventaseră școli militare din Franța, Germania, Belgia ș.a. ori făcuseră în străinătate specializări, stagii pe lângă mari unități, asistaseră la manevre de anvergură sau chiar participaseră direct pe unele câmpuri de luptă din Europa, Africa și America[1]. Nu putem ocoli însă constatarea că din cei 1 602 ofițeri mobilizați în 1877, majoritatea, provenind din sergenți și subofițeri, nu avea bineînțeles o pregătire completă.

Armata română nu era dotată cu tot echipamentul și armamentul modern necesar unei campanii militare. Dacă artileria dispunea de 190 tunuri de fabricație modernă — dintre care 150 de la uzinele Krupp —, în privința infanteriei situația era mai critică. Numai o parte din trupe — în primul rând unitățile armatei permanente — fuseseră înarmate cu puști sistem Peabody (având o bătaie la 1 000 m). Dorobanții aveau în dotare arme germane cu ac, sistem Dreyse, cu cartuș de hârtie și bătaie sub 700 m. La începutul războiului o parte din dorobanți au primit arme sistem Krnka (cumpărate din Rusia), iar puștile Dreyse, rămase disponibile, au fost date batalioanelor de miliții. În afară de faptul că puștile vechi se defectau ușor, ele bătând la o distanță mică, permiteau inamicului să se apropie foarte mult de pozițiile românești.

Guvernul liberal s-a ocupat cu toată seriozitatea de completarea armamentului modern și echipamentului necesar trupelor, dar criza financiară și obstrucțiile făcute de Imperiul otoman și Austro-Ungaria au îngreuiat și întârziat transporturile de muniții comandate la firmele din Apus. În aprilie și mai 1877 au fost livrate din Rusia — în contul cheltuielilor pe care trupele imperiale le făceau în trecere prin România — 20 tunuri de asediu, 12 mortiere, 25 000 puști (model Krnka), 3 600 000 cartușe și patru vagoane praf de pușcă. În același timp, au fost cumpărați din Rusia 1 032 cai pentru artilerie, iar din Serbia peste 10 000 corturi de campanie și alte 100 de corturi mari „pentru a servi ca spitale mobile în timpul acțiunii trupelor"[2].

Cu toate greutățile financiare și lipsurile constatate în dotarea, echiparea și aprovizionarea trupelor, armata română a putut fi pusă pe picior de război într-un timp relativ scurt, datorită fondurilor alocate de guvern (prin credite bugetare ordinare și extraordinare), a sporirii unor taxe (pe salarii, timbre, patente), a rechizițiilor militare făcute în sate și orașe — și achitate mai târziu în „bilete ipotecare" — și mai ales datorită contribuției benevole a locuitorilor din toate provinciile românești, care nu s-au eschivat de la nici un sacrificiu pentru a servi cauza independenței naționale.

Serviciul sanitar militar, datorită devotamentului și activității intense a doctorului Carol Davila, a fost bine organizat. Ambulanțele au fost utilate din timp cu materialul necesar. În primăvara lui 1877, fără a mai aștepta aprobarea guvernului, Davila a comandat de urgență de la Paris tot instrumentarul chirurgical atât pentru ambulanțe, cât și pentru spitalele militare. Când numărul răniților a crescut, s-a făcut însă simțită nevoia de

[1] *Ibidem*, nr. 6, 9, 12/1867; nr. 50 și 55/1869; nr. 7/1870.
[2] *DIRRI*, 3, p. 518; 4, p. 526–529; 5, p. 575.

Fig. 277 Dr. Carol Davila.

medicamente, bandaje, vată etc. Crucea Roșie — organizată pe plan național în iunie 1876 — și diferite comitete de doamne (alcătuite prin orașe), adunând de la populație bani și materiale necesare răniților, au venit în ajutorul serviciului sanitar. Lipsa de cadre din ambulanțe a fost suplinită de doctori civili, români și străini, dar mai ales de tineri medici și studenți care, în mod voluntar, însuflețiți de curajul și entuziasmul lui Davila, și-au urmat profesorul pe front, expunându-se pericolelor pentru a da tot ajutorul posibil ostașilor răniți. Mărturiile vremii sunt unanime în aprecierea că întregul personal medical român și-a îndeplinit menirea pe câmpul de luptă.

Serviciul de intendență, în schimb — conceput în timpul domniei lui Cuza după model francez, dar lăsat apoi în părăsire după 1871 — cu toate încercările de organizare și reorganizare de la începutul războiului, a făcut ca aprovizionarea rmatei să fie defectuoasă, ca mulți soldați să sufere de foame și de frig, mai ales în prima ază a campaniei militare. Pentru remedierea lipsurilor și îmbunătățirea sistemului de provizionare a trupelor a fost nevoie adeseori de intervenția energică a primului ministru, econdat cu zel și abnegație de Eugeniu Carada. De altfel, lipsurile mari în privința nzestrării și aprovizionării armatei române la începutul războiului din 1877 au fost arătate de I.C. Brătianu, care declara în fața deputaților, că România „fără să fi avut munițiuni e rezbel, nici mantale, nici intendență, nici serviciu de spitale, a pus deodată o armată tât de numeroasă pe picior de rezbel și le-a făcut toate și într-un moment și cu mijloace tât de restrânse... într-o stare financiară din cele mai grele". Dar tot el sublinia că armata ridicat „prestigiul țării în fața Europei" și evidenția că „poporul român, în întregul ău, și-a făcut datoria"[1].

Nevoia de arme moderne s-a făcut simțită încă de la primele lupte în care s-a constatat uperioritatea puștilor inamicului față de cele cu care erau înzestrați ostașii noștri. Pentru emedierea acestei situații și procurarea grabnică a armamentului corespunzător, guvernul cerut sprijinul populației. Într-un apel semnat de Mihail Kogălniceanu și afișat, la 7/19 eptembrie 1877, prin sate și orașe, arătându-se că „avem brațe", dar „nu avem puști", e cerea locuitorilor să contribuie benevol pentru cumpărarea de arme necesare frontului. n fiecare județ s-au organizat comitete de cetățeni care au colectat donații de la populație i le-au înaintat guvernului. Pentru cumpărarea de arme au subscris — după cum se

[1] I.C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, publicate de C.C. Giurescu, 3, București, 1930, p. 154–155.

observă din documente — atât persoane particulare, cât și comunele urbane și rurale din bugetele lor. În total s-a adunat (conform cifrelor oficiale) pentru cumpărare de arme suma de 1 639 798 lei. Cu această sumă se puteau cumpăra circa 50 000 de puști Peabody.

Lipsindu-i fondurile, guvernul a decis ca — începând de la 1/13 iunie — atât alimentele necesare trupelor, cât și furajele pentru cai să se procure numai pe bază de rechiziții. Cele mai multe produse s-au rechiziționat de la țărani. Rechiziții masive au avut de suportat populația orășenească și în primul rând comercianții. În total, s-au rechiziționat 11 619 900 litri grâu, 1 816 200 litri porumb, 19 548 litri orz, 1 192 445 kg mălai, 1 383 641 kg alimente diverse (brânză, carne etc.), 66 387 vite, 19 181 274 kg fân etc.[1]. Valoarea globală a rechizițiilor înregistrate oficial s-a ridicat la suma de 11 227 089 lei și ea a reprezentat 80% din cifra bugetului Ministerului de Război pe anul 1877.

Căile ferate fiind slab dezvoltate, s-a recurs la rechiziționarea vitelor și căruțelor țărănești pentru tot felul de transporturi militare. În total, s-au rechiziționat 264 394 care țărănești, prestându-se cu ele 1 045 747 zile de lucru. Pe lângă transporturile necesare trupelor române, țăranii au dat o mulțime de care cu boi și pentru transportarea proviziilor armatei ruse. Pe drumurile lungi și grele — făcute uneori până la Plevna — pentru transportarea proviziilor necesare armatelor, au murit mii de vite. Comparativ, pe județe, cele mai multe care țărănești cu boi pentru transporturile proviziilor și muniţiunilor armatei le-au dat județele din preajma frontului: Romanați și, în special, Dolj.

Cartiruirile militare, în zonele de deplasare a trupelor române și ruse, au fost suportate, de asemenea, de populație, care s-a dovedit a fi foarte ospitalieră. De multe ori țăranii aveau de găzduit, săptămâni în șir, un număr impresionant de trupe. Când se făcea cantonarea unui batalion într-un sat oarecare erau adesea repartizați — spun documentele — și câte 30–40 de soldați la o gospodărie țărănească, iar sătenii, înțelegând situația, nu protestau.

În toată țara s-au format comitete și societăți care să adune fonduri și ofrande pentru armată ori pentru îngrijirea răniților. S-au organizat circa 40 de astfel de asociații de binefacere. Unele dintre acestea: „Crucea Roșie", „Independența", „Societatea israelită Sion", „Comitetul doamnelor din Iași" etc. strângeau de la populație fonduri, îmbrăcăminte, lenjerie, scamă etc. Din fondurile adunate, aceste asociații au înființat ambulanțe și spitale proprii în care au îngrijit răniții. Alte comitete adunau bani și ofrande pentru echiparea și aprovizionarea armatei. De altfel, o mulțime de locuitori, din proprie inițiativă, au făcut ofrande pentru trebuințele armatei și chiar înainte de a se organiza comitetele județene și comunale. Țăranii, de pildă, au dat, pe lângă bani, vite, produse alimentare și articole de îmbrăcăminte: flanele, cojoace, lenjerie etc. Intelectualitatea și mica burghezie au contribuit, de asemenea, la trebuințele mari ale luptătorilor de pe front. O mulțime de învățători, profesori și mici funcționari administrativi au oferit fie câte o parte din

[1] Al. Petcovici, *Rechizițiunile și ofrandele pentru trebuințele armatei române în războiul din 1877–1878*, București, 1878 (tabele).

salariul lor pe toată durata războiului, fie leafa întreagă pe un anumit timp. Elevii de la licee adunau și ei fonduri, iar elevele strângeau sau confecționau scamă pentru bandaje. Comercianții, negustorii, studenții, medicii, farmaciștii, artiștii, magistrații, funcționarii comunali din sate și orașe, preoții, călugării din mănăstiri și alte categorii de cetățeni au făcut, de asemenea, numeroase ofrande pentru trebuințele Războiului de Independență. Cei mai reprezentativi oameni de cultură — M. Kogălniceanu, Gh. Barițiu ș.a. — au făcut apeluri călduroase în presa vremii pentru sprijinirea armatei care lupta pe front. Vasile Alecsandri, în afară de versurile sale închinate vitejiei ostașilor, a contribuit cu diferite ofrande și a ținut conferințe publice în orașele Iași, Bacău, Galați, Piatra Neamț și Bârlad în beneficiul răniților. Actori renumiți de teatru — Matei Millo, Costache Demetriade, Eufrosina Popescu, Mihail Pascaly, Fani Tardini, C.G. Robescu ș.a. — au dat o mulțime de reprezentanții prin orașe, oferind pentru trebuințele frontului banii încasați. Pictorii Nicolae Grigorescu, Sava Henția, Carol Popp de Szathmary au întovărășit armatele pe front pentru a consemna faptele de arme ale ostașilor.

Românii de peste Carpați, animați de idealul solidarității și unității naționale, au organizat și ei comitete. Primul s-a constituit la 5/17 mai 1877 la Sibiu, româncele din localitate, alegându-și președintă pe Iudita Măcelariu. Ele s-au angajat să contribuie la ajutorul fraților osteni răniți din țara liberă. Peste două zile, G. Barițiu, lăudând inițiativa sibienilor, își exprima credința, în „Gazeta Transilvaniei", că exemplul lor va fi urmat în alte orașe și sate ardelene. El sublinia necesitatea ca femeile transilvănene să spele și să lege „rănile acelor ostași români, frați ai noștri", care se bat „pentru existența patriei și a națiunii, pentru libertate". Exemplul sibiencelor, apelul lui Barițiu și mai ales conștiința de unitate națională au făcut ca în zilele următoare să se înființeze numeroase comitete — în Transilvania, la Brașov, Făgăraș, Cluj, Săliște, Turda, Alba Iulia, Abrud, Oradea, Arad, Deva, Orăștie, Timișoara, Lugoj, Oravița, Năsăud etc., iar în Bucovina, la Cernăuți și Suceava — și să înceapă o campanie de presă pentru adunarea și trimiterea fondurilor destinate ostașilor români. Autoritățile — invocând respectarea neutralității statului — au trecut la desființarea comitetelor, dar acțiunea de strângere a ofrandelor a fost preluată de persoane particulare și de redacția unor ziare românești. Donațiile proveneau de la comercianți, meseriași, preoți, învățători, funcționari, țărani, studenți și mai ales — cum relata „Telegraful român" din 23 iunie 1877 — „de la acea clasă a societății care este avizată a-și hrăni familia cu două brațe". S-au organizat, totodată, conferințe, concerte, spectacole, loterii, iar venitul realizat a fost destinat ajutorării ostașilor români. Potrivit calculelor făcute de Valeriu Bologa, contribuția bănească a ardelenilor și bănățenilor se ridica la 124 700 franci aur, la care s-au adăugat și ofrandele în natură: pânză, vată, lenjerie, haine etc., cuprinzând donații din 368 localități[1].

Colectele publice de prin sate și orașe, sumele de bani oferite cu larghețe sunt dovezi peremptorii că solidaritatea, conștiința și dorința de unitate națională s-au accentuat la

[1] Valeriu Bologa, *Ajutorul românilor ardeleni pentru răniții războiului independenței*, în „Transilvania" nr. 5–6/1941, p. 406.

1877 pe ambele versante ale Carpaților. Bineînțeles că la sud și est de Carpați — în țara liberă — aceste colecte publice, neîntâmpinând opreliști, ci fiind chiar încurajate de autorități, au fost mai numeroase. Spre deosebire de ofrandele adunate de societățile de binefacere și distribuite direct unităților militare ori ostașilor răniți — și care, după cum afirma funcționarul însărcinat cu evidența lor, „au fost cu mult mai numeroase decât ofrandele înscrise prin registrele statului"[1] — cele primite de autorități au fost înregistrate. Din statistici rezultă că s-au primit, în afară de bani, cantități însemnate de ofrande: porumb 376 900 litri, orz 125 600 litri, fasole 252 600 litri, brânză 47 244 kg, apoi pâine, cojoace, flanele, lenjerie, scamă etc. În total, numai ofrandele înregistrate la guvern înglobează importanta sumă de 9 247 000 lei[2]. Cu această sumă, întreaga armată operativă putea fi alimentată timp de peste 300 de zile, adică pe toată durata războiului. Valoarea ofrandelor reprezenta mai mult de 2/3 din bugetul afectat Ministerului de Război pe anul 1877.

Mulți tineri români, convinși de „cauza sfântă ce apără" — scria ziarul „Românul" din 2/14 octombrie 1877 — părăsindu-și ocupațiile zilnice, „s-au înrolat voluntar" și au plecat pe front. Fiii unor cunoscuți oameni politici — C.A. Rosetti, M. Kogălniceanu, I. Balăceanu —, de asemenea, s-au înrolat voluntari. Deputații Al. Candiano-Popescu și Leonida Sterea au solicitat concediu de la Cameră pentru a servi sub drapel, fiind și ofițeri de miliție. Un mare număr de medici cu renume — Sergiu, Felix, Fialla, Kalinderu, Marcovici ș.a. —, afirmând că nu vor „a rămâne spectatori sacrificiilor ce trebuie să facă fiecare cetățean", s-au pus la dispoziția Ministerului de Război pentru a servi în spitalele militare[3].

Și din provinciile românești aflate sub dominație străină — în pofida măsurilor represive luate de autoritățile austro-ungare — au trecut granița, pe cărări de munte, numeroși tineri care s-au înscris voluntari în armata română. În august, de pildă, se aflau la Turnu Măgurele 90 de ardeleni voluntari, care așteptau să treacă Dunărea spre a participa la luptele de la Plevna, „pentru binele națiunii românești", cum scria unul din ei. Studenți bucovineni și bănățeni de la Universitatea din Cernăuți — sprijiniți cu fonduri de societatea „Arboroasa" — s-au înrolat voluntari în armata română, doi dintre ei căzând pe câmpul de onoare. Tot din Bucovina au venit mai mulți elevi de liceu și de școală normală și câțiva funcționari pentru a participa ca voluntari.

Desfășurarea operațiunilor militare ale armatei române înainte de trecerea Dunării. După mobilizarea armatei, în aprilie 1877, cele patru divizii românești și-au desfășurat efectivele pentru a acoperi întreaga linie a Dunării de la Turnu Severin la Barboși. Diviziile 1 și 2, constituind Corpul 1 armată, au luat poziții de luptă în Oltenia, iar diviziile 3 și 4, formând Corpul 2, în sudul Munteniei. Punctele cele mai amenințate

[1] Al. Pencovici, *op. cit.*, p. VII.
[2] *Ibidem.*
[3] Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, I, București, 1927, p. 180.

de inamic fiind Calafatul și Bucureștii, s-a hotărât ca o bună parte din trupe să fie concentrate în jurul acestor orașe pentru a preveni și a respinge o eventuală incursiune, adică pentru a împiedica pe otomani să mute teatrul de operațiuni pe pământul românesc. Misiunea armatei române, în prima fază a campaniei, era, așadar, de a apăra linia Dunării, implicit de a proteja înaintarea trupelor ruse spre Balcani, unde aveau să se desfășoare principalele bătălii împotriva forțelor militare otomane. Apărarea strategică a liniei Dunării de către trupele române a ușurat marșul armatei ruse și ocuparea dispozitivelor din stânga marelui fluviu. În fapt, trupele române au constituit avangarda armatei ruse, care a înaintat nestingherită până la Dunăre, spre a-și putea pregăti trecerea pe malul drept. Referindu-se la această situație, ziarul britanic „Times" scria la 23 mai/4 iunie 1877, că „trupele române, protejând propria lor frontieră pe Dunăre, au făcut un mare serviciu rușilor, prin faptul că au împiedicat pe turci să ocupe și să fortifice capete de pod pe malul nordic".

Deși n-a existat un tratat de cooperare militară propriu-zis între România și Rusia — pe frontul balcanic —, colaborarea dintre armatele celor două țări a funcționat, de fapt, de la începutul până la sfârșitul războiului împotriva Imperiului otoman. Această colaborare s-a realizat în prima fază în acțiunile întreprinse pentru apărarea liniei Dunării, iar apoi în bătăliile din Bulgaria. În prima jumătate a lunii mai, pe măsură ce armatele ruse au ajuns la Dunăre, ele au preluat apărarea fluviului până la vărsarea Oltului, iar cele două divizii românești s-au deplasat în sudul Olteniei pentru a întări unitățile de acolo și a acoperi, totodată, aripa dreaptă a armatei ruse. Mai târziu, tot pe bază de înțelegere, unități românești de infanterie și artilerie vor fi aduse (la solicitarea marelui duce Nicolae) din nou dincoace de Olt — la Turnu Măgurele și Flămânda — pentru a prelua de la ruși (care trecuseră în Bulgaria) apărarea unor poziții strategice pe malul stâng al Dunării.

Ciocnirile militare româno-turce și în special duelurile de artilerie, începute la 26 aprilie/8 mai la Calafat, au continuat în săptămânile următoare între pozițiile fortificate din stânga și dreapta Dunării. Au avut loc puternice dueluri de artilerie în mai multe rânduri — în perioada mai-iulie — la Oltenița, Islaz, Corabia, Bechet, Rast, Gârla Mare, Ciuperceni și în special la Calafat. De asemenea, au fost respinse vasele de război otomane ce încercau să se apropie de malul românesc, iar — împreună cu infanteriștii — au fost zădărnicite mai multe tentative de debarcare — pe timp de noapte — a unor detașamente. Paralel cu respingerea incursiunilor otomane, românii au făcut recunoașteri pe malul opus pentru a afla tăria și dispunerea forțelor inamice în anumite zone.

Armata română a cooperat cu cea rusă și pentru distrugerea flotilei otomane de pe Dunăre, care constituia un obstacol serios în calea forțării fluviului. Întrucât rușii nu dispuneau, la începutul războiului, de nici o navă militară pe Dunăre, guvernul român le-a cedat patru vase din flotila sa: „Ștefan cel Mare", „România", „Fulgerul" și „Rândunica", ce se găseau atunci la gura Prutului, pentru a contribui la distrugerea bastimentelor otomane. Un cuirasat otoman — „Lufti-Djelil" — a fost distrus, la 19 aprilie/1 mai, de bateriile ruse de la Brăila, iar un altul — monitorul „Hivzi-Rahman" — a fost scufundat, în noaptea de 12/24 spre 13/25 mai, de șalupa torpiloare „Rândunica", manevrată cu destoinicie de maiorul român I. Murgescu (atașat la comandamentul rus) și de locotenentul rus Dubasov. Treptat, prin baraje de torpile, și celelalte bastimente otomane au fost făcute inofensive, iar trupele ruse și-au început pregătirile pentru forțarea și trecerea Dunării.

La 10/22 iunie, Corpul 14 al armatei ruse, îmbarcat pe plute și pontoane, a trecut în nordul Dobrogei și a cucerit, în scurt timp, localitățile Măcin, Isaccea, Tulcea și Hârșova, stabilindu-se pe un aliniament între Cernavodă și Constanța, unde a întâmpinat o oarecare rezistență. Trecerea principală a Dunării s-a făcut însă pe la Zimnicea, în noaptea de 14/26 spre 15/27 iunie, și a beneficiat și de un ajutor însemnat din partea trupelor române. Conform unei înțelegeri prealabile dintre comandamentele rus și român, toate bateriile românești de artilerie, instalate pe marginea Dunării de la Calafat la Flămânda, au ținut sub un bombardament continuu, în zilele de 14/26 și 15/27 iunie, pozițiile inamice de pe malul drept pentru a distrage atenția otomanilor și a-i împiedica să trimită ajutoare unităților din jurul Șiștovului, unde s-a făcut debarcarea armatei ruse. De asemenea, artileria română a protejat, în nopțile de 14/26–16/28 iunie, transportul pe fluviu al pontoanelor rusești necesare construirii podului între Zimnicea și Șiștov.

După trecerea Dunării, armata principală rusă a început ofensiva spre sud, cucerind Târnovo, Șipka și ajungând, la 14/26 iulie, la Stara Zagora, dincolo de Balcani, unde a fost oprită de forțele otomane. Paralel cu aceasta, gruparea de est a armatei ruse a înaintat până la râul Lom, iar gruparea de vest, alcătuită din Corpul 9 armată, condus de generalul Krüdener, a ocupat, la 4/16 iulie, Nicopole. În lupta pentru cucerirea Nicopolei o contribuție însemnată au avut și bateriile de artilerie române de la Flămânda și Turnu Măgurele, care au bombardat intens partea de nord a cetății, în timp ce Corpul 9 rus o ataca dinspre sud. Bombardamentul a cauzat turcilor mari pierderi, fapt recunoscut și de țarul Alexandru al II-lea, care a decorat mai mulți ofițeri și soldați din Divizia 4 română. Ambulanțele românești au transportat apoi la spitalul din Piatra Olt pe răniții ruși (22 ofițeri și 909 soldați) de la Nicopole și, totodată, a îngrijit și pe „părăsiții răniți turci"[1]. Marele duce Nicolae voia însă și altceva, anume să dispună de trupele române fără să ceară acordul domnitorului. Urmărind să trimită asupra Plevnei corpul de armată condus de Krüdener, el i-a telegrafiat acestuia, la 4/16 iulie, să ordone „trupelor române să ocupe imediat Nicopole" și să ia în primire paza și transportul celor 7 000 de prizonieri turci[2]. Conformându-se, baronul Krüdener i-a cerut generalului Gh. Manu, comandantul Diviziei 4, să treacă Dunărea cu unitatea sa spre a prelua garnizoana Nicopole și paza prizonierilor de acolo. Generalul Manu a refuzat să execute această cerere, deoarece pe de o parte el nu putea primi ordine decât de la domnitorul Carol, iar pe de altă parte guvernul rus respinsese — încă din luna mai — participarea României la războiul antiotoman în sudul Dunării.

[1] *DIRRI*, 5, p. 535.
[2] *Sbornik materialov*, 32, p. 41.

De altfel, în vara anului 1877, deși cooperarea armatei române era formal refuzată de Rusia, domnitorul și miniștrii români și-au intensificat măsurile pentru transformarea Olteniei într-o „adevărată bază de operațiuni" și pentru pregătirea trupelor în vederea trecerii Dunării și a declanșării unei ofensive în zona Vidinului. Astfel, s-au creat depozite mari de provizii, muniții și echipament în jurul Calafatului, unde era concentrată și majoritatea oștirii. S-au cumpărat câteva vapoare și șlepuri destinate transportului de trupe. S-au confecționat plute, bărci și pontoane pentru improvizarea unor poduri peste Dunăre. La începutul lui iulie s-au făcut și două recunoașteri pe malul drept, la nord de Vidin, în apropierea satului Florentin, iar o șalupă cu aburi, câteva șlepuri și alte materiale necesare trecerii — împreună cu 50 de marinari — erau în așteptare la Gruia, urmând a fi aduse la Salcia (în fața Florentinului) la momentul oportun. Ofensiva în această zonă era menită să afirme pe plan politic acțiunea independentă a României, iar pe plan militar se degaja flancul drept al trupelor ruse (ce trecuseră Dunărea pe la Șiștov) și se tăiau comunicațiile grupării lui Osman Pașa de la Plevna cu alte forțe din preajma Sofiei. Guvernul rus nu a fost însă de acord cu deschiderea acestui al doilea front balcanic, de către români, considerându-l drept „o atingere a prestigiului Rusiei" și „o îndoială în privința puterii sale"[1]. La rândul său, și generalul bănățean Traian Doda — la care se apelase pentru o eventuală funcție de comandă în armata română — comunica din Viena lui I.C. Brătianu că trecerea pe la Vidin ar constitui o greșeală, indispunând și Austro-Ungaria. Totodată, otomanii, bănuind intenția românilor de a trece pe la Florentin, și-au trimis noi trupe în acea zonă. Aceste inconveniente n-au descurajat guvernul român, care și-a continuat pregătirile, studiind și alte eventuale puncte de trecere a Dunării pe la Cibru Palanka ori Bechet. Dar, în timp ce se analizau avantajele și riscurile acestei treceri, a venit vestea înfrângerii armatei ruse la Plevna și cererile urgente de cooperare, care au schimbat întregul plan de campanie al armatei române, trupele, cu munițiile, proviziile și toate materialele necesare fiind dirijate spre Corabia.

După cucerirea Nicopolei, trupele ruse au încercat zadarnic, la 8/20 iulie, să ocupe Plevna, unde se instalase de curând Osman Pașa cu circa 35 000 de soldați veniți de la Vidin. Pentru a ataca cu forțe sporite Plevna, marele duce Nicolae a cerut domnitorului Carol să aprobe trecerea Diviziei 4 peste Dunăre. Apoi, în urma unei noi solicitări și a „insistențelor personale ale împăratului", domnitorul a ordonat ca o brigadă de infanterie și una de cavalerie din Divizia 4 să treacă Dunărea pentru a lua în primire orașul Nicopole și a colabora cu trupele ruse la luptele din Bulgaria[2]. Această primă trecere s-a efectuat în ziua de 16/28 iulie. La 18/30 iulie, rușii au dat o nouă bătălie pentru cucerirea Plevnei; și de această dată au fost respinși cu mari pierderi, deoarece între timp turcii ridicaseră puternice fortificații și își sporiseră forțele.

După această nouă înfrângere la Plevna (18/30 iulie) s-a produs panică în rândul trupelor ruse, care se retrăgeau în dezordine pe podul de la Șiștov, pentru a-și căuta salvarea pe malul românesc. Situația critică a armatei ruse pe frontul balcanic a determinat guvernul

[1] *Istoricul războiului din 1877–1878*, I, p. 212–213.

[2] Vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 122–123.

de la Sankt-Petersburg să mobilizeze și să cheme pe câmpul de luptă noi unități militare — inclusiv garda imperială — și să solicite concursul urgent al întregii armate române, singura care, fiind în apropiere, putea opri în acel moment o eventuală învăluire din partea forțelor otomane. La 19/31 iulie, marele duce Nicolae a trimis domnitorului Carol cunoscuta telegramă: „Turcii, adunând cele mai mari mase de trupe la Plevna, ne zdrobesc. Rog să faci fuziune, demonstrațiune și, dacă se poate, să treci Dunărea cu armata, după cum dorești. Între Jiu și Corabia demonstrațiunea aceasta este neapărat necesară pentru înlesnirea mișcărilor mele"[1]. Ca urmare a acestei cereri urgente, au fost trimise imediat peste Dunăre restul trupelor Diviziei 4 române, iar în luna următoare, după alte telegrame insistente ale marelui duce Nicolae — din 9/21 și 19/31 august — și după tratativele purtate între cele două guverne și între împăratul Alexandru al II-lea și domnitorul Carol — în zilele de 16/28 și 17/29 august — grosul armatei române a trecut fluviul, la 20 august/1 septembrie, pe podul improvizat la Siliștioara, lângă Corabia, și a luat poziții de luptă, alături de trupele ruse, în fața fortificațiilor de la Plevna[2]. La tratative s-a convenit ca trupele ruse și române, dirijate spre Plevna — constituind Armata de Vest — să fie puse sub comanda domnitorului Carol, secondat de generalul rus Zotov, ca șef de stat major. Cu comanda efectivă a trupelor române a fost însărcinat generalul Al. Cernat, ministrul de Război. Oricum, din discuțiile purtate a reieșit că Rusia a acceptat „parteneritatea oștirii române în condițiile unei armate aliate", iar factorii politici români s-au mulțumit cu asigurările verbale ale interlocutorilor, fără a pretinde o „alianță scrisă"[3].

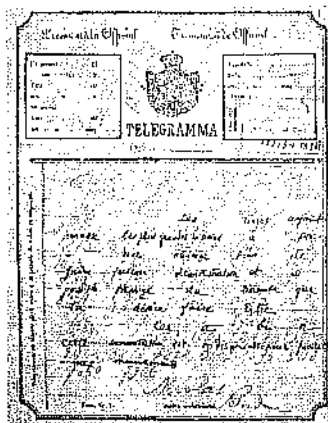

Fig. 278 Telegrama din 19/31 iulie 1877 a marelui duce Nicolae către domnitorul României Carol I.

Operațiile armatei române la sudul Dunării. Armata română care trecuse Dunărea între 16/28 iulie și 22 august/3 septembrie 1877, se ridica la cifra de 38 000 ostași (42 batalioane, 32 escadroane și 18 baterii) și reprezenta cam jumătate din efectivul trupelor aliate îndreptate de pe frontul de la Plevna. Mai târziu, în toamnă, când vor sosi pe front și rezervele rusești și când va mai trece Dunărea încă o divizie română, armata

[1] *Memoriile regelui Carol I*, 3, p. 191–192; *Istoricul oficial rus al războiului*, 3/4, p. 12; vezi si *Sbornik materialov*, 31, p. 421.

[2] DANIC, fond Casa Regală, dosar nr. 7/1877, f. 62; *DIRRI*, 5, p. 432, 511–512.

[3] Constantin Căzănișteanu, Mihail E. Ionescu, *Războiul neatârnării României*, București, 1977, p. 153.

Fig. 279 Generalul Alexandru Cernat.

română avea să reprezinte aproximativ o treime din totalul trupelor de încercuire. Pe malul stâng al Dunării a rămas un mic corp de observație, pus sub comanda generalului Gh. Lupu, alcătuit, în majoritate, din dorobanți și milițieni, destinați să asigure posturile de pază din preajma fluviului.

Într-un Consiliu de război, ținut la Radenița, în ziua de 25 august/6 septembrie, la insistența unor generali ruși, s-a hotărât declanșarea, la 30 august/11 septembrie (de ziua țarului) a atacului general asupra Plevnei. Până atunci, trupele române și ruse trebuiau să-și apropie pozițiile de reduțele turcești și să intensifice bombardamentele de artilerie asupra acestora. Acționând în acest sens, trupele române au executat, la 27 august/8 septembrie, un atac de amploare asupra unui redan turcesc situat la circa 900 metri în fața redutei Grivița 1. La această primă luptă au participat: Regimentul 13 dorobanți, un batalion din Regimentul 5 infanterie de linie, Batalionul 2 vânători și o secție din Regimentul 3 artilerie. Întreprins cu vigoare, atacul trupelor române, conduse de locotenent-colonelul Sergiu Voinescu, șeful de stat major al Diviziei 4, s-a soldat cu un succes: redanul a fost cucerit, otomanii au fost siliți să se retragă, lăsând în mâinile învingătorilor numeroși morți, răniți și prizonieri, precum și material de război. Cucerirea acestui redan a reprezentat primul succes al armatei române la Plevna, plătit însă cu jertfe mari de sânge: 132 ostași morți și răniți. Vitejia ostașilor a atras admirația aliaților martorilor oculari și a poeților. V. Alecsandri, de pildă, i-a preamărit pe dorobanții Regimentului 13 (ieșeni și vasluieni) în *Peneș Curcanul*. Țarul a acordat românilor 50 de decorații „Sf. Gheorghe".

La atacul general din 30 august/11 septembrie — cunoscut sub denumirea de cea de-a treia bătălie de la Plevna — armatei române îi revenea sarcina de a cuceri mai întâi reduta Grivița (se credea că este una singură), apoi să pătrundă în partea de nord a orașului, odată cu trupele ruse. Această redută, prin poziția ei, predominând împrejurimile, era considerată, atât de comandamentul ruso-român, cât și de turci, drept cheia Plevnei[1].

[1] General Izzet Fuad-Pacha, *Les occasions perdues. Etude stratégique et critique sur la campagne turco-russe de 1877–1878*, Paris, 1900, p. 102; Căpitan Damian Gheorghe, *Istoria războiului ruso-româno-turc din 1877–1878*, București, 1898, p. 62.

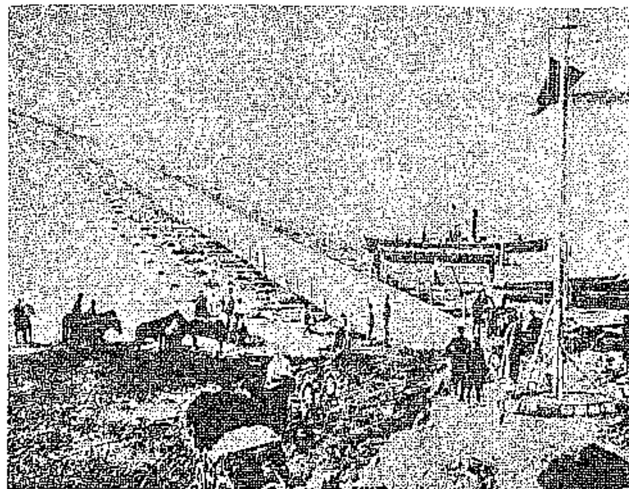

Fig. 280 Podul de vase de la Silistrioara-Măgura.

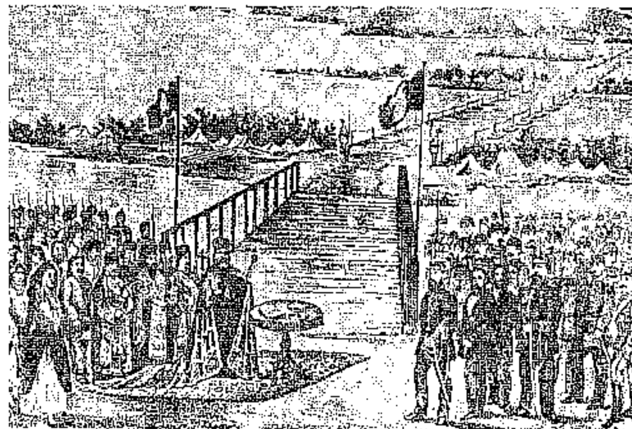

Fig. 281 Ceremonia oficială de trecere a Dunării la Silistrioara-Măgura de către trupele române, 20 august/1 septembrie 1877

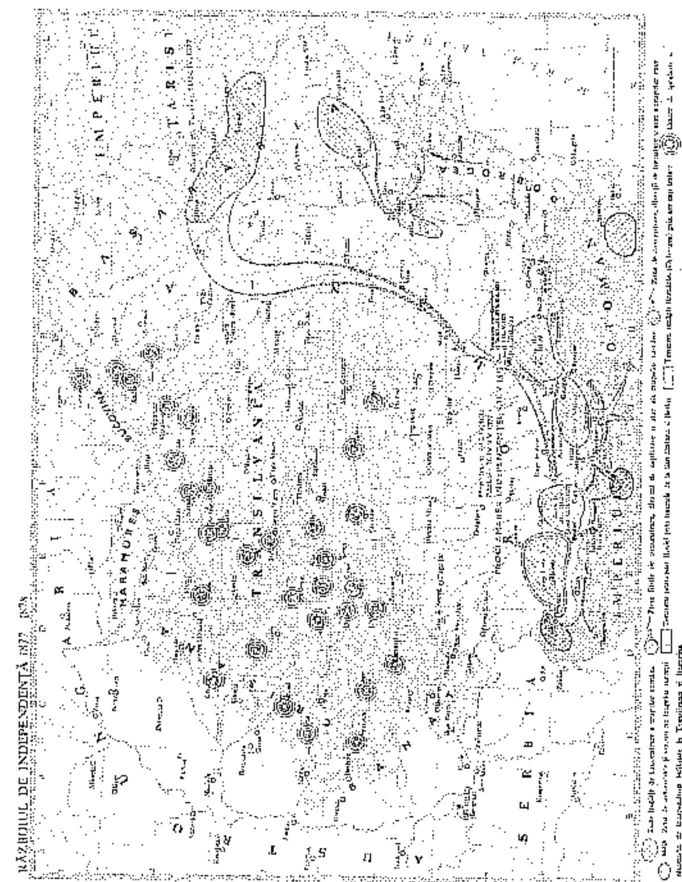

Fig. 282 Războiul de independență.

Grivița trebuia, deci, cucerită cu orice preț. După o pregătire intensă de artilerie, patru batalioane din Divizia 3 și patru din Divizia 4, conform ordinului primit, urmau să dea asaltul „redutei celei mari". Primul batalion din Divizia 3, care trebuia să deschidă lupta, a fost condus de maiorul G. Șonțu din Regimentul 10 dorobanți. La ora hotărâtă (15) acesta a inițiat atacul în fruntea trupei urmat de de alte unități. Din nefericire, obiectivul nefiind bine cunoscut, vitejia acestor soldați va fi înecată în sânge. Trupele au trebuit să parcurgă 1 000 m, dând apoi peste o vale abruptă și largă de 500 m, cu mărăciniș și teren alunecos, despre care nu se știose nimic. Soldații s-au angajat în traversarea acestei văi — numită mai târziu, din cauza jertfelor numeroase „Valea Plângerii" sau „Valea Sângelui" — și apoi în escaladarea povârnișului, în vârful căreia se afla reduta turcească. Cu tot focul ucigător al inamicului, trupele au înaintat „cu cea mai mare repeziciune" — spun documentele —, deși ostașii cădeau secerați la fiecare pas[1]. În apropierea redutei a căzut eroic maiorul G. Șonțu, în fruntea batalionului său. Venind imediat din urmă, căpitanul Nicolae Valter Mărăcineanu, conducând un batalion din Regimentul 8 infanterie, a luat sub comanda sa și pe dorobanții lui Șonțu, îmbărbătându-i mai departe în luptă. Lângă redută a căzut mort și Nicolae Valter Mărăcineanu — alături de alți eroi — în momentul când încerca să înfingă pe parapet tricolorul românesc. Decimate și nesusținute la timp de rezerve, batalioanele Diviziei 3 au fost nevoite să se retragă, revenind la locul de plecare cu efectivele simțitor reduse.

Fig. 283 Maiorul George Șonțu.

Fig. 284 Căpitanul Nicolae Valter Mărăcineanu.

Divizia 4 trebuia să atace din altă direcție aceeași redută și la aceeași oră. Atât ordinul, cât și harta topografică a Statului Major indicau o singură redută. Abia în timpul atacului din 30 august/11 septembrie s-a constatat că nu era una, ci erau două redute, numite mai târziu Grivița 1 și Grivița 2, care se apărau reciproc prin încrucișarea focurilor. Divizia 3 a atacat reduta Grivița 2, pe care o avea în față, iar Divizia 4 a atacat Grivița 1, ce se găsea la circa 350 m de cealaltă. Coloana de atac a Diviziei 4, alcătuită din câte un batalion din regimentele 14 și 16 dorobanți și 5 infanterie, precum și din Batalionul 2 vânători, îmbărbătată de locotenent-colonelul Sergiu Voinescu, maiorul Candiano-Popescu și de

[1] *DIRRI*, 5, p. 680–682; 6, p. 23–26.

Fig. 285 Maiorul Alexandru Candiano-Popescu.

Fig. 286 Sergentul Gheorghe Stan, sergentul Ion Grigore și caporalul Vasile Nica.

căpitanul Moise Groza, a început asaltul spre reduta inamică tot la ora 15. Aceste trupe, deși respinse de trei ori, au dat un nou atac și, stimulate de prezența unor unități rusești, care le-au venit — cu două ore mai târziu decât se prevăzuse — în ajutor, au pătruns, în seara zilei, în fortificațiile otomane unde, la capătul unor înverșunate lupte corp la corp, au izbutit să înfrângă pe inamic și să cucerească puternica redută Grivița 1. În vârtejul luptei, soldatul Grigore Ion — ajutat de caporalul Nica Vasile și de sergentul Gheorghe Stan — din Batalionul 2 vânători a capturat un steag turcesc. Tot în această bătălie, trupele române au capturat trei tunuri otomane, iar cele ruse două tunuri. În ziua următoare, otomanii au dat câteva contra-atacuri pentru a reocupa reduta, dar au fost respinși. Tot la 30 august/11 septembrie, generalul rus Skobelev a atacat cu trupele sale întăriturile din sudul Plevnei, cucerind inițial câteva poziții turcești pe Colinele Verzi, pe care a fost apoi nevoit să le părăsească cu mari pierderi. Neînregistrându-se succese nici în celelalte sectoare ale frontului, cucerirea Griviței 1 a reprezentat singura biruință a zilei de 30 august/11 septembrie, plătită însă de trupele române cu peste 2 500 de morți și răniți[1].

Pierderile mari de oameni au convins comandamentul suprem că Plevna — având o poziție strategică și fiind înzestrată cu întărituri naturale (dealuri abrupte spre exterior) și redute puternice — nu putea fi cucerită printr-un asalt general, ci numai prin blocare și printr-un asediu sistematic. De aceea, s-a hotărât să se sisteze orice atac general și să se aștepte aducerea noilor trupe din Rusia, care să ajute la încercuirea Plevnei. Cu aceste trupe a venit și bătrânul general Todleben, strategul de la Sevastopol, pentru a conduce operațiunile de blocare a Plevnei; de altfel, el va fi numit în locul lui Zotov, șef de stat major.

Întrucât turcii din reduta Grivița 2, prin tragerile lor de flanc, produceau pierderi trupelor române din Grivița 1, în zilele de 6/18 septembrie și 7/19 octombrie s-au dat

[1] General Radu Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877–1878*, București, 1926, p. 58 și 132.

Fig. 287 Generalul E.I. Totleben.

atacuri parțiale pentru scoaterea inamicului din această redută. Numeroși ostași români, chiar și unități întregi, s-au oferit pentru a participa la aceste acțiuni. Dar, cu tot entuziasmul soldaților, atacurile au fost respinse cu pierderi însemnate, deoarece reduta avea fortificații foarte puternice și legături directe, prin tranșee adăpostite, cu alte întărituri turcești de unde primeau continuu ajutoare.

În cadrul acțiunilor de blocare a Plevnei, în lunile septembrie și octombrie, trupele române au ocupat satul Susurlu și înălțimile învecinate, înaintând până în fața redutelor otomane de la Opanez și amenințând cu „excelentele tunuri Krupp" chiar și cartierul general turc — scriau unii martori oculari[1]. Ele au înaintat, de asemenea, și spre nord-vestul Plevnei, ocupând toată zona cuprinsă între râurile Vid, Isker și Dunăre. Trupele au executat, totodată, lucrări de întărire a pozițiilor cucerite, inclusiv „o linie de redute și baterii pe șirul de coline care formează malul drept al Vidului, între Somovit și Găureni"[2]. În același timp, regimentele de călărași încadrate în divizia (sau detașamentul) de cavalerie de sub comanda generalului Laskarev (înlocuit apoi cu generalul Krîlov), împreună cu unitățile rusești, și-au continuat recunoașterile în jurul Plevnei, împiedicând mișcările trupelor otomane și aprovizionarea acestora. Într-o luptă cu turcii ce a avut loc la Kneaja, la 5/17 septembrie, călărașul Vasile Mohor a capturat și un steag otoman, iar la 12/24 octombrie o brigadă română de călărași a cucerit localitățile Gorni și Dolni Etropol, contribuind, totodată, la cucerirea de către ruși a Dolni și Gorni Dubnikului, implicit la completarea cercului din jurul Plevnei.

Pentru ca spatele trupelor ruso-române de încercuire să nu fie primejduit dinspre nord-vest, trebuia cucerită și Rahova și făcută inofensivă garnizoana otomană de aici, care ar fi putut veni în ajutorul ei la Plevna. Pentru cucerirea Rahovei s-a constituit un detașament de circa 5 000 de ostași români, în majoritate dorobanți, pus sub comanda colonelului Slăniceanu și un detașament ruso-român de circa 1 200 soldați, format din ulani, călărași și dorobanți, încredințat generalului rus Meyendorf. Luptele de la Rahova s-au desfășurat între 7/19 și 9/21 noiembrie din trei direcții: dinspre est au acționat dorobanții lui Slăniceanu, dinspre vest detașamentul lui Meyendorf și de la nordul Dunării trupele generalului Lupu, care a sprijinit acțiunea printr-un foc intens de artilerie. În dimineața zilei de 7/19 noiembrie, la sunetul goarnei, dorobanții musceleni (din

[1] Mouzaffer Pacha et Talaat Bey, *Défense de Plevna*, Paris, 1889, p. 151.
[2] *DIRRI*, 6, p. 113.

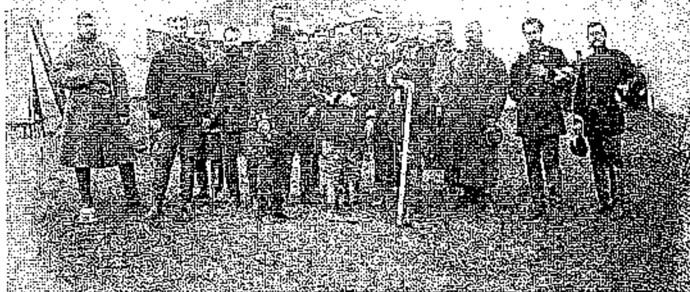

Fig. 292 Personalul ambulanței de la Grivița.

Regimentul 4), îmbărbătați de maiorul D. Giurescu — care solicitase onoarea de a deschide lupta — au pornit la asalt, cucerind, printr-o luptă înverșunată, inclusiv la baionetă, prima redută otomană. Apoi, împreună cu dorobanții din alte batalioane și-au continuat înaintarea spre a doua redută de la estul Rahovei, care era cea mai puternică. La câțiva metri de redută a căzut eroic maiorul D. Giurescu, apoi locotenentul Pavel Bordeanu, care preluase comanda. După reluarea atacului, a trecut în fruntea dorobanților maiorul C. Ene, care, de asemenea, a căzut după ce izbutise să încercuiască reduta principală. A doua zi, timpul fiind nefavorabil, nu s-au mai reluat atacurile, ci s-au făcut numai recunoașteri de cavalerie spre Kozlodui, capturându-se carele cu provizii ce veneau de la Rahova.

În noaptea de 8/20 spre 9/21 noiembrie otomanii din Rahova, dându-și seama că nu mai puteau rezista, au început retragerea spre podul de peste râul Ogost, unde trecerea le-a fost barată de batalionul de dorobanți mehedințeni, condus de căpitanul Merișescu. „Toate eforturile disperate ale turcilor de a-și croi un drum pe pod — raporta generalul Meyendorf — au rămas zadarnice datorită apărării eroice a dorobanților, susținuți de cavaleria ruso-română și de artilerie"[1]. În cele din urmă, lăsând o mulțime de morți pe câmpul de luptă, parte din otomani au reușit să treacă prin vad, retrăgându-se spre Lom Palanka. Roșiorii și lăncierii le-au capturat convoiul de muniții și provizii (circa 150 de care), două chesoane de artilerie și au luat 54 de prizonieri. În dimineața acelei zile, generalul Lupu, înștiințat de retragerea turcilor, a traversat Dunărea pe la Bechet și a intrat în Rahova, aclamat de populația bulgară[2]. Peste câteva ore, au pătruns în oraș, cu

[1] Vezi N. Adăniloaie, *op. cit.*, p. 335.
[2] *DIRRI*, 7, p. 445.

Fig. 293 Dr. Ludovic Fialla.

Fig. 294 Dr. Ludovic Russ.

trupele, colonelul Slăniceanu și generalul Meyendorf, venind din direcții opuse. Este de menționat că tot la 7/19 noiembrie, concomitent cu asaltul asupra redutelor, bateria de mortiere de pe malul stâng al Dunării, printr-un bombardament intens, a scufundat monitorul turcesc „Podgorița", care circula între Rahova și Vidin. Victoria de la Rahova a fost însă plătită cu mari jertfe de sânge: 337 ostași morți și răniți, pierderile otomane ridicându-se la 655 morți și răniți[1].

Căderea Plevnei. Paralel cu luptele de la Rahova s-au luat măsuri pentru strângerea cercului din jurul Plevnei, unde blocada era încheiată încă de la sfârșitul lui octombrie. Trupele lui Osman Pașa puteau să mai reziste numai până la terminarea resurselor alimentare, de echipament și de muniții. Din interogatoriile luate dezertorilor turci și refugiaților bulgari, care părăseau pe furiș Plevna, s-a putut afla că armata otomană de acolo „suferă de foame și frig", că numărul răniților și al bolnavilor creștea continuu, că lipseau medicamentele și muniția de artilerie. Doi ofițeri turci, care se găseau în noiembrie 1877 în Plevna asediată, descriu situația dramatică a armatei otomane astfel: „Un cerc de foc și de fier strângea Plevna ..., proviziile erau aproape epuizate; reducând chiar rațiile, nu aveau hrană decât pentru maximum 15 zile... Mortalitatea creștea îngrozitor... Plevna devenise un vast mormânt, unde pierea, în mizerie și îngrijorare, o armată ... complet separată de restul lumii"[2]. Din motive umanitare i s-a cerut lui Osman

[1] General Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 81; vezi și N. Adăniloaie, *op. cit.*, p. 335–337.
[2] Mouzaffer Pacha et Talaat Bey, *op. cit.*, p. 150–151.

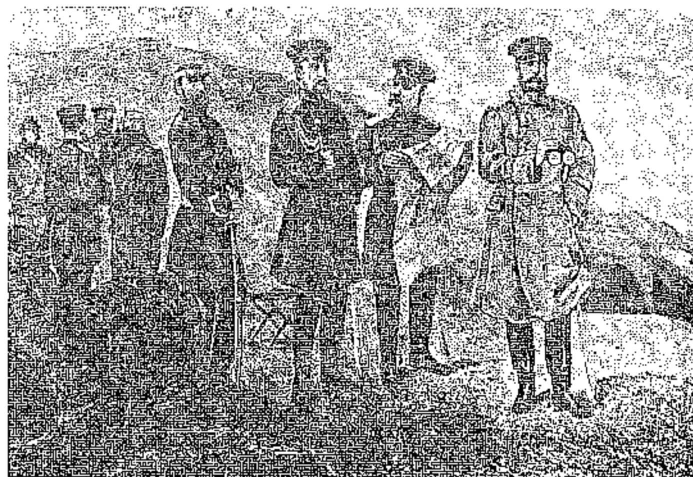

Fig. 295 Comandanți români și ruși la Plevna, noiembrie 1877.

Pașa să depună armele spre a se curma inutila vărsare de sânge, dar el a respins propunerea de capitulare.

Armata de încercuire a Plevnei, numită și Armata de Vest, era alcătuită, la începutul lui noiembrie, din 125 batalioane, 88 escadroane și 64 baterii rusești și din 45 batalioane, 38 escadroane și 19 baterii românești; ea însuma un efectiv de circa 100 000 de oameni. Comandamentul aliat, în frunte cu domnitorul Carol, a hotărât să regrupeze trupele pe tot cercul din jurul Plevnei spre a face față, cu repeziciune, unei eventuale încercări a otomanilor de a sparge blocada. Întregul perimetru al împresurării, de circa 50 km, a fost împărțit în șase sectoare, cu legături între ele. Sectorul 1, condus de generalul Al. Cernat, era cel mai lung; se întindea pe țărmul drept al Vidului, în nord-estul Plevnei pe o distanță de 15 km de la Susurlu la reduta Grivița și era apărat de Diviziile 2 și 3 române. Al doilea ca lungime era sectorul 6, din nord-vestul Plevnei, condus de generalul Ganețki și era apărat de Diviziile 2 și 3 de grenadieri ruși și de Divizia 4 română. Celelalte sectoare — 2, 3, 4 și 5 — erau conduse de generalii Krüdener, Zotov, Skobelev și Katalei. Sectoarele s-au legat prin telegraf atât între ele, cât și cu cartierele generale: al domnitorului Carol la Poradim și al generalului Totleben (locțiitorul comandantului Armatei de Vest) la Tucenița. Fiecare sector trebuia să-și fortifice pozițiile, să intensifice bombardamentele de artilerie asupra Plevnei și, în caz de atac al inamicului, să vină urgent în ajutorul sectorului vecin cu o treime din forțele sale.

La 19 noiembrie/1 decembrie, Osman Pașa, ajungând la capătul resurselor, a cerut comandamentului Armatei de împresurare să i se permită ieșirea spre Sofia sau Vidin, lăsând în Plevna toate armele și munițiile. I s-a răspuns că nu i se poate permite decât capitularea fără condiții. În această situație, mușirul otoman și-a reorganizat armata sa — de aproape 50 000 de soldați —, împărțind-o în două eșaloane și pregătind-o pentru executarea atacului de spargere a blocadei. Primul eșalon, constituind „elementul de ruptură", avea misiunea să spargă încercuirea și să deschidă drumul spre Sofia pentru toată coloana. Urma apoi un convoi de circa 4 000 cai cu samare și 1 000 de trăsuri cu bagaje, muniții de infanterie, răniți și populația musulmană (circa 300 de familii), care n-a voit să rămână în Plevna, după retragerea trupelor otomane. Peste două ore trebuia să înainteze și cel de-al doilea eșalon, din care făcea parte și ariergarda, de circa 7 000 de oameni, care avea misiunea să mai reziste la gura Plevnei și în redutele Opanez și Krișin. Comandamentul Armatei de Vest, aflând însă, în seara de 27 noiembrie/9 decembrie, de intenția lui Osman Pașa de a dirija atacul prin stânga Vidului, în direcția Sofiei, a luat contramăsuri pentru a-l paraliza, întărind dispozitivul de apărare al sectorului 6, situat în acea zonă.

În dimineața zilei de 28 noiembrie/10 decembrie 1877 s-a declanșat sângeroasa bătălie care a dus la căderea Plevnei și la capitularea lui Osman Pașa. Primul eșalon turcesc, care trecuse Vidul în timpul nopții, a pornit în zorii zilei un atac asupra pozițiilor rusești la vest de Dolni Etropol, izbutind să ocupe prima linie cu toate fortificațiile și tunurile din ea. A avut loc apoi o încleștare crâncenă — inclusiv la baionetă — între otomani și rezervele locale rusești, care au reușit să oprească înaintarea celor dintâi. Pe la orele 10.30 au început să sosească ajutoarele de la celelalte mari unități, inclusiv o brigadă din Divizia 4 română, care au atacat din față și din flancuri. Ca să poată trece mai departe i-ar fi trebuit lui Osman Pașa în acel moment critic noi forțe, dar al doilea eșalon nu-i putea veni în ajutor căci fusese atacat pe dreapta Vidului de trupele aliate și mai ales de cele române.

În timp ce primul eșalon otoman lupta cu disperare să-și croiască drum printre grenadierii ruși, trupele române din fața Griviței 2, conduse de locotenent-colonelul I. Cotruț, observând retragerea otomanilor, au ocupat această redută. La ordinul colonelului Cerchez, întreaga Divizie 2 a pornit în urmărirea inamicului, ocupând și redutele de pe înălțimile de la Bukov. Pe la ora 9.30, la chemarea populației bulgare, un batalion din Regimentul 6 infanterie a fost trimis să ocupe Plevna spre a zădărnici o eventuală revenire a turcilor în locurile fortificate. Referindu-se la această acțiune fulgerătoare a armatei române, „Journal de St. Pétersbourg" scria la 1/13 decembrie 1877 următoarele: „Primele trupe intrate în Plevna sunt acelea ale Diviziei 2 române, care dădură cea dintâi lovitură turcilor".

Unități combinate din Diviziile 2 și 3 române, după lupte înverșunate, au izbutit, pe la orele 11, să cucerească puternicele redute de la Opanez și împrejurimile acestora, obligând ariergarda turcească să se predea. Căderea Opanezului și capturarea ariergărzii, fiind simultane cu ocuparea redutelor de la Krișin de către ruși, au dat posibilitate trupelor

Fig. 296 Bătălia finală de la Plevna.

Fig. 297 Capitularea trupelor otomane comandate de Osman Paşa.

Fig. 298 Osman Paşa, rănit, primeşte primele îngrijiri înainte de a capitula.

aliate să atace din spate şi din flancuri eşalonul al doilea otoman şi să-l împiedice a veni în ajutorul eşalonului „de ruptură". Atacaţi din faţă, din spate şi din flancuri, otomanii au intrat în debandadă, începând să se predea în masă.

Divizia 2 şi-a continuat înaintarea până la podul de peste râul Vid unde, în amiaza zilei, un parlamentar turc a adus ştirea că Osman Paşa — care se afla rănit într-o casă din apropiere — cerea să vorbească comandantului superior. Atunci, colonelul Cerchez, comandantul Diviziei 2, însoţit de coloneii Berindei, Arion şi alţi ofiţeri din statul său major, s-a dus la casa unde se afla Osman Paşa, căruia tocmai atunci medicul Habbib bey îi pansa rana. Comandantul turc, declarându-i că se consideră „prizonier împreună cu armata sa" şi contează pe „mărinimia învingătorilor", îi întinse sabia, dar colonelul Cerchez i-o refuză, subliniind că numai domnitorul Carol (comandantul Armatei de Vest) şi marele duce Nicolae puteau „decide în privinţa soartei armatei prizoniere". Colonelul român a adăugat că poate să-l asigure pe Osman Paşa că soldaţii turci vor fi trataţi cu „consideraţiunea ce merită nişte ostaşi care, chiar inamici, şi-au îndeplinit până la capăt datoria lor". Neştiind unde se afla în acel moment domnitorul Carol, colonelul Cerchez a trimis un ofiţer să anunţe pe generalul Ganeţki (comandantul sectorului 6 de încercuire) că Osman Paşa s-a predat necondiţionat[1]. Ofiţerul s-a întors, aducându-l

[1] „Monitorul oficial", nr 178 din 8 decembrie 1877, p. 7157–7158; *Memoriile regelui Carol I*, 3, p. 323–325.

Fig. 299 Domnitorul Carol întinzând mâna lui Osman Pașa, după căderea Plevnei.

e generalul Strukov. Peste câteva minute a intrat în cameră și generalul Ganețki, cerându-i i Osman Pașa sabia și un ordin scris de capitulare pentru întreaga armată turcă de la evna. Aproape 45 000 de prizonieri otomani, cu toate armele lor, au fost capturați dată cu Plevna de către armatele ruso-române. În afara de aceasta, în luptele de la 28 oiembrie/10 decembrie, turcii au pierdut circa 5 000 de morți și răniți, iar rușii și românii roximativ 2 000 de oameni.

A luat astfel sfârșit epopeea sângeroasă de la Plevna, care ținuse frontul în loc timp e aproape cinci luni de zile. Colaborarea militară româno-rusă și vitejia celor două armate dus la victoria de la Plevna, care a grăbit sfârșitul războiului. La 5/17 decembrie 1877, arele duce Nicolae, subliniind aportul armatei române la această victorie, preciza: Rezultatele strălucite care s-au dobândit la Plevna sunt datorate în mare parte operațiunii bravei armate române"[1]. Este, neîndoielnic, că armata română a avut o ntribuție esențială la căderea Plevnei. Istoricul turc Yilmaz Öztuna sublinia: „Fără mata română, inamicul nu ar fi putut câștiga bătălia de la Plevna"[2]. La aceeași concluzie ajuns și un ofițer francez: „Fără concursul armatei române, tânără, dar plină de înflăcărare

[1] *Memoriile regelui Carol I*, 3, p. 345.

[2] Apud V. Alexandrescu, C. Căzănișteanu, *Opinii străine despre armata română*, în RdI 30, 1977, 4, 703.

Fig. 300 Ostași români pe străzile Plevnei după capitularea armatei otomane.

Fig. 301 Defilarea prizonierilor otomani după luarea Plevnei.

Fig. 302 Convoi de prizonieri otomani escortați de ostași români.

... Plevna nu putea fi încercuită complet decât prea târziu în iarnă și cu pierderi mari, pe care rușii aveau să le încerce până atunci"[1]. Concluzia generalului Valentine Baker Pacha, care a luptat atunci în armata turcă, a fost și mai categorică: „Nu se poate tăgădui de nici un istoric militar imparțial că, fără ajutorul forțelor românești, întreaga armată rusă, care lupta la nordul Balcanilor, ar fi fost inevitabil bătută la Dunăre"[2].

Prin cucerirea Plevnei cea mai grea etapă a războiului din 1877 era încheiată, victoria finală devenise sigură și iminentă. Pentru a grăbi această victorie s-a hotărât ca armata rusă să-și îndrepte principalele forțe spre Sofia și Adrianopol, iar armata română spre Vidin și Belogradcik. Misiunea principala a armatei române era de a anihila trupele otomane concentrate în nord-vestul Bulgariei, pentru a asigura astfel spatele și flancul drept al forțelor rusești ce înaintau spre Sofia. Această misiune a fost oarecum ușurată de faptul că, încă de la începutul lui decembrie, Serbia, refăcându-și efectivele, a reintrat în război împotriva Porții, imobilizând importante forțe otomane. Înaintarea armatei române (Diviziile 2 și 4) de la Plevna spre Vidin s-a executat în condițiile unei ierni aspre, cu drumuri grele și zăpezi foarte mari. Unele unități din Divizia 1, care trecuseră Dunărea în noiembrie și cuceriseră localitățile Lom Palanka, Cibru Palanka și Arcer Palanka, s-au alăturat grosului armatei, cooperând, la 29 decembrie 1877/10 ianuarie 1878, la cucerirea poziției fortificate otomane de la Nazar Mahala. O brigadă din Divizia 2, comandată de colonelul Grigore Cantilli, a reușit, la 11/23 ianuarie 1878, să împresoare Belogradcikul și să-l țină sub un foc continuu de artilerie până la semnarea armistițiului.

[1] *La Guerre d'Orient en 1877–1878*, par un tacticien, Paris, 1879, 9, p. 602–604.

[2] Valentine Beker Pacha, *War in Bulgaria a narrative of personal experiences*, Londra, 1879, 2, p. 333–334.

Fig. 303 Atacul de la Smârdan (pictură de Nicolae Grigorescu).

În dimineața de 12/24 ianuarie 1878, printr-un atac susținut, trupele române au ocupat linia de fortificații exterioare din sudul Vidinului, iar în după-amiaza aceleiași zile a început asaltul Smârdanului, situat în vestul cetății, care avea redutele cele mai puternice. La lupta de la Smârdan au luat parte regimentele 4 și 6 linie (infanterie), 9 dorobanți și escadronul de călărași Suceava. Aceste unități, îmbărbătate de locotenent-colonelul I. Cotruț și maiorul Ulescu, printr-un atac impetuos, inclusiv la baionetă și cu patul armelor, au izbutit în câteva ore să cucerească nu numai Smârdanul, ci și satul vecin Inova. Colonelul Șt. Fălcoianu raporta generalului Cernat că pe câmpul de bătaie „în mijlocul șuierăturilor gloanțelor... nu se auzea decât sunetul trompetelor noastre... și strigătele de ura ale bravilor noștri soldați, care cu impetuozitatea trupelor îmbătrânite în lupte, capturaseră, în trei ore, trei redute, patru tunuri, culcară la pământ aproape 500 de turci și făcură prizonieri aproape 250 nizami, împreună cu toți șefii lor, mai multe arme și munițiuni"[1]. Biruința de la Smârdan a fost dobândită de ostașii români cu prețul a peste 600 de morți și răniți.

La 14/26 ianuarie 1878, trupele române, ocupând și satele din nordul Vidinului, încercuirea era încheiată, ostașii „ajungând pe alocuri la 3 km de cetate"[2]. Începând din a doua zi, artileria română de pe ambele maluri ale Dunării — cu cele 148 guri de foc — a intensificat tragerile asupra Vidinului, iar de la 18/30 ianuarie s-au aruncat și obuze incendiare. Miile de proiectile ce explodau zilnic în oraș, producând numeroase incendii, au demoralizat garnizoana, făcând-o să-și micșoreze simțitor intensitatea tragerilor artileriei sale. La 20 ianuarie/1 februarie, bombardamentul a fost întrerupt, propunându-se otomanilor capitularea, dar, după refuzul acestora, a fost reluat cu o și mai mare intensitate. În dimineața zilei de 23 ianuarie/4 februarie, sosind la Calafat vestea încheierii armistițiului, bombardamentul, implicit ostilitățile au încetat.

Armistițiul fusese impus de ofensiva rapidă a armatei ruse peste Balcani. Otomanii înregistraseră pierderi însemnate pe toate fronturile. Garnizoana de la Niș capitulase în fața trupelor sârbești și ganizoana de la Antivari în fața muntenegrenilor. Armatele ruse au ajuns la 18/30 ianuarie la câțiva kilometri de Adrianopol. Poarta otomană a fost

[1] Vezi textul la N. Adăniloaie, *op. cit.*, p. 355.

[2] G. Gheorghiev, V. Topalov, *Kratka istoria na osvoboditelna voina 1877–1878*, Sofia, 1958, p. 421–422.

constrânsă să accepte condițiile armistițiului, care s-a încheiat în seara zilei de 19/31 ianuarie 1878. Armistițiul prevedea, printre altele și ocuparea unor cetăți și orașe care trebuiau să servească drept gaj până la încheierea păcii. În virtutea acestora clauze, trupele ruse au ocupat Silistra, Rusciuk și Șumla, iar trupele române Vidin și Belogradcik, în urma încheierii unei convenții speciale privind condițiile evacuării garnizoanelor otomane. La 12/24 februarie, trupele române au intrat în Vidin, iar la 13/25 februarie în Belogradcik, fiind primite cu entuziasm de populația locală creștină. Predarea către armata română a acestor cetăți a marcat sfârșitul campaniei efectuate la sud de Dunăre în războiul neatârnării, campanie care a pecetluit, cu efortul întregii națiuni și cu jertfa a 10 000 de morți, răniți și dispăruți, independența națională a României.

Pacea. Însemnătatea și urmările cuceririi independenței naționale. Când războiul din Balcani se apropia de sfârșit, România — care adusese o contribuție militară importantă și în anumite momente chiar hotărâtoare în desfășurarea campaniei anti-otomane — a trimis pe colonelul Eraclie Arion la Kazanlîk spre a trata, alături de plenipotențiarul Rusiei, și cu delegații otomani preliminariile păcii cu Poarta. Prin Jurnalul Consiliului de Miniștri din 2/14 ianuarie 1878, se punea în vedere colonelului Arion ca, în cazul neadmiterii sale la negocierile armistițiului și păcii, să declare „nul și neavenit orice act care ne-ar privi și la care nu am participat"[1].

Trimiterea delegatului român la tratativele de pace s-a făcut în virtutea cobeligeranței și, totodată, spre a preveni adoptarea unor clauze defavorabile țării. Calitatea de armată aliată i se recunoscuse oștirii române de către comandamentul militar rus încă din perioada luptelor de la Plevna. M. Kogălniceanu arăta, pe bună dreptate, la 11/23 ianuarie 1878, că „ceea ce a fost armata noastră în acțiune trebuie să fie și în luarea deciziilor, în ziua în care tratativele diplomatice vor urma bătăliilor și este absolut drept ca România să participe la negocieri așa cum a participat la lupte"[2]. Diplomația rusă a refuzat însă participarea reprezentantului României la tratative, invocând următoarele „motive": independența statului român n-a fost recunoscută în Europa; Imperiul otoman nu putea fi atât de mult umilit încât să fie pusă să trateze cu foștii ei vasali; lucrurile s-ar hotărî la Petersburg nu la Kazanlîk; marele duce Nicolae va negocia direct cu domnitorul Carol; Rusia va trata problema păcii și în numele aliaților, așa cum procedase Prusia în 1871.

Refuzul de a admite reprezentantul României la tratativele de pace și intenția Rusiei — comunicată guvernului român atât prin intermediul agentului diplomatic român de la Petersburg, cât și direct prin contele Ignatiev — de a reîncorpora la sfârșitul războiului cele trei județe din sudul Basarabiei: Cahul, Ismail și Bolgrad (restituite Principatelor în 1856 de către Congresul de la Paris), au stârnit în mod firesc indignare la București. Domnitorul, guvernul, Parlamentul, presa, în general toată opinia publică din România au protestat împotriva acestei intenții a Rusiei de a nu respecta Convenția din aprilie 1877.

[1] *DIRRI*, 8, p. 378.
[2] *Ibidem*, p. 508.

Fig. 304 Semnarea Tratatului preliminar de Pace de la San Stefano.

Încă de la 20 ianuarie/1 februarie 1878, atât Camera, cât și Senatul, îngrijorate de zvonurile care erau răspândite mai ales în presa străină, că la negocierile de pace diplomații ruși ar pune în discuție integritatea teritorială a României, au interpelat guvernul dacă aceste „zgomote amenințătoare" au o bază reală[1]. Răspunzând, la 26 ianuarie/7 februarie I.C. Brătianu a afirmat categoric în Cameră că „niciodată națiunea română nu va consimți la cesiunea, dar nici chiar la schimbul unei părți din teritoriul său". Imediat Camera a adoptat în unanimitate o moțiune în care arăta că integritatea României este garantată de marile puteri europene și de Rusia în mod special prin Convenția din aprilie 1877. În finalul moțiunii se preciza că Adunarea „este hotărâtă a menține integritatea teritoriului țării și a nu admite o înstrăinare din pământul ei"[2]. În aceeași zi, Senatul a votat o moțiune similară, iar guvernul a comunicat, printr-o circulară, agenților români din străinătate, această hotărâre a Parlamentului.

La 19 februarie/3 martie 1878, Rusia și Turcia au semnat Tratatul preliminar de pace de la San Stefano, ale cărui clauze se refereau și la România. Tratatul preciza, în articolul 5, că Poarta „recunoaște independența României", iar aceasta „va valorifica drepturile sale la o despăgubire ce va urma să fie desbătută între ambele părți". Alte articole, referindu-se direct sau indirect la țara noastră, prevedeau că trupele de ocupație ruse din Bulgaria aveau să-și mențină comunicațiile prin România și prin porturile de la Marea

[1] „Monitorul oficial", nr. 16 din 21 ianuarie 1878, p. 317–318.
[2] *Ibidem*, nr. 21 din 27 ianuarie 1878, p. 450–451.

Neagră (art. 8) și că pentru o parte din despăgubirile de război, Poarta otomană ceda Rusiei Dobrogea, teritoriu pe care „Rusia își rezervă facultatea de a-l schimba cu partea Basarabiei detașată la 1856" (art. 19)[1].

România a protestat împotriva prevederilor din tratat, care-i afectau interesele naționale. La aceste proteste, cancelarul Gorceakov a amenințat cu ocuparea țării și dezarmarea armatei române. I s-a răspuns de către domnitor și guvern că armata care a luptat la Plevna „sub ochii împăratului" nu se va lăsa niciodată „să fie dezarmată"[2]. Mai multe unități rusești au fost aduse din sudul Dunării și li s-au dat ordine secrete pentru a ocupa diferite poziții strategice și chiar capitala României și a institui starea de asediu; se prevăzuse numirea unui guvernator militar al orașului și se redactase și o proclamație către bucureșteni în care se justifica „necesitatea apărării Capitalei" prin „complicațiile politice" survenite în ultimul timp[3]. În situația dată, România și-a luat măsuri de apărare, concentrându-și armata într-o zonă strategică, de rezistență națională, în Oltenia și în nord-vestul Munteniei, pe linia: Târgoviște — Pitești — Slatina — Craiova pentru a respinge eventuala înaintare a trupelor țariste. Unii deputați au cerut chiar retragerea domnitorului și a guvernului la Craiova. Rezistența hotărâtă a României și protestul unor mari puteri au împiedicat Rusia să-și pună în aplicare planurile sale.

Între timp, unii oameni politici, ca Ion Ghica, D.A. Sturdza, I.C. Brătianu, I. Câmpineanu au fost trimiși la Viena, Berlin, Paris, Londra, Budapesta pentru a discuta cu cabinetele respective situația critică a României față de pretențiile și amenințările rusești și a cere sprijin în vederea participării țării la viitorul congres de pace. Promisiuni și încurajări s-au primit de la marile puteri, nu însă și un sprijin efectiv. Chiar și Bismarck — în care domnitorul Carol își pusese mari speranțe — recomanda la 27 martie/8 aprilie, lui I. C. Brătianu să se înțeleagă direct cu țarul Alexandru al II-lea, care ar fi dispus să ofere României, în schimbul celor trei județe, un teritoriu dublu ca întindere în sudul Dunării, inclusiv mari compensații bănești. Miniștrii români au respins însă acest târg.

Marile puteri, și în primul rând Marea Britanie și Austro-Ungaria, interesate în obținerea unor teritorii și sfere de influență în Imperiul otoman, au contestat valabilitatea tratatului de la San Stefano și au impus ținerea unui nou congres de pace la Berlin. Acesta s-a desfășurat între 1/13 iunie și 1/13 iulie 1878. Revizuirea clauzelor de la San Stefano s-a făcut însă înainte de deschiderea lucrărilor congresului și toate modificările s-au operat potrivit intereselor marilor puteri. Discuțiile de la Berlin au avut mai mult un caracter formal, fiind aranjamente bilaterale anterioare: Austro-Ungaria și Rusia cu acordul de la Reichstadt și Budapesta; Rusia și Marea Britanie cu memorandul din 18/30 mai 1878, Marea Britanie și Imperiul otoman cu convenția din 23 mai/4 iunie 1878, prin care cea dintâi lua în stăpânire de la a doua insula Cipru; de asemenea, Marea Britanie a semnat

[1] *DIRRI*, 9, p. 363–367.

[2] „Monitorul oficial" din 6 aprilie 1878, p. 2271.

[3] Gh. Matei, *Mărturii finlandeze privind războiul din 1877–1878 împotriva Imperiului otoman și România*, în „Anale de istorie" 14, 1968, 4, p. 52–56.

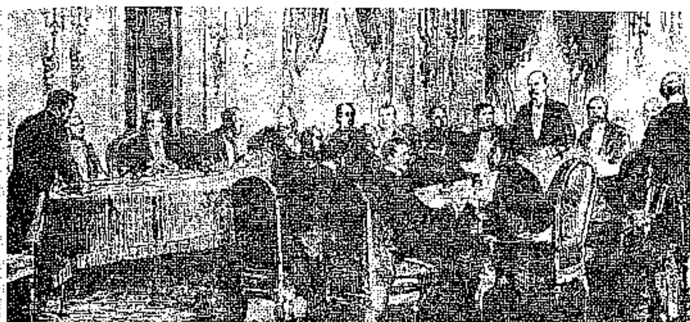

Fig. 305 Congresul de la Berlin.

un acord cu Austro-Ungaria, cele două state angajându-se să se sprijine reciproc în cadrul apropiatului congres de pace. La Congresul de la Berlin, marile puteri au fost preocupate mai ales de propriile interese. S-a discutat deci soarta popoarelor din Balcani, dar fără participarea reprezentanților acestora; după insistențe, aceștia vor fi totuși admiși, ca o concesie, numai pentru a-și expune cauza atunci când se va discuta despre țara lor.

Delegația României, împuternicită de guvern să reprezinte țara la Congresul de la Berlin — spre a apăra drepturile și interesele „națiunii, în conformitate cu voturile Corpurilor legiuitoare", era alcătuită din primul ministru Ion C. Brătianu și din ministrul Afacerilor Străine, Mihail Kogălniceanu[1]. Sosiți la Berlin, reprezentanții României au insistat zadarnic, încă din prima zi, să fie admiși la lucrările Congresului. Ei n-au putut avea decât unele întrevederi cu plenipotențiarii celor șapte mari puteri spre a le capta bunăvoința, dar n-au primit decât asigurări platonice de simpatie. La 12/24 iunie, au înaintat un memoriu cancelarului Bismarck, președintele Congresului, conținând principalele probleme pe care România le ridica spre dezbatere și aprobare, forumului european. În memoriu erau formulate cinci revendicări. Astfel, se cerea: ca nici o parte din teritoriul în ființă să nu fie deslipită din România; teritoriul ei să nu fie supus unui drept de trecere în profitul armatelor rusești; România — în baza titlurilor ei seculare — să reintre în posesiunea gurilor Dunării; independența sa să fie consfințită în mod definitiv și teritoriul său să fie neutralizat; să primească despăgubiri de război proporțional cu forțele militare puse în linia de bătaie. Admisă în ședința Congresului din 19 iunie/1 iulie pentru a-și expune memoriul, delegația României a apărat cauza independenței și a respectării integrității teritoriale a țării. Cei doi miniștri au subliniat, în fața participanților, că România nu cerea să i se dăruiască independența națională, căci ea și-a cucerit-o

[1] „Monitorul oficial", nr. 117 din 28 mai 1878, p. 3215.

ROMÂNIA DUPĂ CONGRESUL DE LA BERLIN (1878)
(OBȚINEREA INDEPENDENȚEI DE STAT)

LEGENDA

Fig. 306. România după Congresul de la Berlin.

pe câmpul de luptă. Ea cerea ca puterile europene să i-o recunoască *de jure*, potrivit „dreptului cel vechi" și a jertfelor de sânge. Știrbirea integrității teritoriale, după ce țarul se angajase s-o respecte — accentuau reprezentanții României — „ar dărâma în sânul națiunii orice încredere în tăria tratatelor" și a „principiilor de dreptate absolută"[1]. Dar, după cum i se spusese anterior, delegația română (ca de altfel și a Greciei și Serbiei) a fost numai „auzită", nu și „ascultată".

În zilele următoare li s-a cerut delegaților români să facă o declarație de supunere la hotărârile Congresului, dar ei au refuzat; nu voiau să lege în nici un fel țara de deciziile marilor puteri, dictate de „politica interesului și egoismului care învinsese" pe aceea a dreptului, cum foarte sugestiv releva ministrul român al Afacerilor Străine. Cu toate acestea, în pofida protestelor opiniei publice, România a trebuit, până la urmă, să se supună hotărârilor Congresului de la Berlin, fiind chemată — după cum se arăta în mesajul de închidere a Corpurilor legiuitoare — „a face păcii lumii sacrificii grele și dureroase"[2].

La 1/13 iulie, lucrările Congresului de la Berlin au fost încheiate, semnându-se un tratat de pace, care modifica simțitor prevederile stipulate la San Stefano. Principatul autonom al Bulgariei creat la San Stefano a fost micșorat, constituindu-se, totodată, la sud de Balcani provincia autonomă Rumelia, cu un guvernator creștin numit direct de Poarta otomană. Bosnia și Herțegovina au fost date Austro-Ungariei spre administrare. S-a recunoscut independența Serbiei și Muntenegrului, cărora li s-au făcut și mici adaosuri teritoriale.

În privința României — prin art. 43–45 ale tratatului — se preciza că „înaltele părți contractante recunosc independența" acesteia, condiționând-o însă de retrocedarea către Rusia a Basarabiei și de acordarea de drepturi civile și politice tuturor locuitorilor — pământeni sau străini — indiferent cărei confesiuni ori comunități religioase îi aparțineau (se aveau în vedere evreii și musulmanii). Totodată, Tratatul de la Berlin (prin art. 46) a statuat reunirea cu România a insulelor Deltei Dunării și a Dobrogei, ce fusese ocupată de otomani în secolul al XV-lea, luată fiind Țării Românești. Și alte articole ale tratatului se refereau, direct sau indirect, la România. Se stipula, printre altele, că România putea reglementa, prin convenții bilaterale, privilegiile și atribuțiile consulilor străini și, de asemenea, urma să facă parte din Comisia Europeană a Dunării — cu atribuții extinse până la Galați. Toate fortificațiile de pe cursul Dunării, în aval de Porțile de Fier, urmau să fie distruse, iar navigația vaselor de război interzisă[3].

În ciuda anumitor condiționări și îngrădiri, Tratatul de pace a recunoscut independența statului român. În lunile următoare, trei mari puteri — Austro-Ungaria, Imperiul otoman și Rusia (după ce a fost evacuat de România sudul Basarabiei) — au recunoscut fiecare noul statut internațional al României, stabilind cu ea relații diplomatice. Italia o va face în 1879, după modificarea articolului 7 din Constituție referitor la drepturile civile și

[1] Vezi N. Iorga, *Istoria Românilor*, 10, p. 219.
[2] „Monitorul oficial", nr. 147 din 6 iulie 1878, p. 3943.
[3] *DIRRI*, 9, p. 382–384.

politice, iar celelalte trei mari puteri europene — Franța, Germania și Marea Britanie — abia în februarie 1880, după ce guvernul român avea să accepte condițiile oneroase de răscumpărare a căilor ferate de la acționarii germani. Oricum, prin obținerea statutului de neatârnare și recunoașterea sa internațională, România străbătuse o etapă decisivă în procesul ei de afirmare europeană. Totodată, dobândirea independenței de către statul român a contribuit în a pregăti desăvârșirea unificării statale a națiunii române. „Anul 1877, scria Timotei Cipariu, formează aurora plăcută a unui viitor plin de glorie", iar pentru studenții transilvăneni și bucovineni se întărea credința că „din România independentă... în curând se va naște România mare"[1]. La mai puțin de două decenii după constituirea statului național, el își cucerise statutul de independență, recunoscut de marile puteri europene. În etapa următoare rămânea a fi realizată desăvârșirea unității statale a națiunii.

[1] Sextil Pușcariu, *Răsunetul răsboiului pentru independență în Ardeal*, în *Răsboiul neatârnării 1877–1878*, București, 1927, p. 211.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare și instrumente de lucru

Documente, corespondență, discursuri și instrumente de lucru

1877 în conștiința literară a epocii. Documente, scrisori, amintiri, antologie de Vasile Netea ș.a., București, 1977.
Acte și documente din corespondența diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la războiul independenței României. 1877–1878, publicate de Vasile M. Kogălniceanu, 1/2, București, 1893–1894.
Actes et discours des plénipotentiaires de Son Altesse le Prince Charles Ier de Roumanie. Congrès de Berlin, București, 1878.
BATAILLARD, Paul, *Jean Bratiano et la politique extérieure de la Roumanie (1891)*. Mémoire inédit publié avec une introduction et des notes par G. I. Brătianu, București, 1940.
BĂCILĂ, Ioan I., *Bibliografia războiului pentru independența (1877–1878)*, București, 1927.
BERINDEI, Dan, LOGHIN, LEONIDA, Stoean, GHEORGHE, *Războiul pentru independența națională. 1877–1878. Documente militare*, București, 1971.
BOITOS, Olimpiu, *Une correspondance française concernant le Congrès de Berlin (1878). Lettre de la famille de Paul Bataillard*, publiés par..., București, 1931.
BRĂTIANU, Ion C., *Discursuri, scrieri, acte și documente*, 2 (*23 aprilie 1876 — 30 aprilie 1877*), București, 1912.
– *Acte și cuvântări*, 3 (*1 mai 1877–30 aprilie 1878*), București, 1930.
CARP, P.P., *Discursuri, 1868–1888*, 1, București, 1907.
CEAUȘESCU, Ilie, MOCANU, Vasile, *România în războiul pentru independență națională. 1877–1878. Contribuții bibliografice*, București, 1972.
Corespondența generalului Iancu Ghica. 2 aprilie 1877–8 aprilie 1878, publicată cu o introducere și note de generalul R. Rosetti, București, 1930.
Documente oficiale. Neutralitatea României. Neutralizarea Dunării. Diverse..., București, 1876.
Documente oficiale. Din corespondența diplomatică de la 5/17 septembrie 1877 până la 15/27 iulie 1878, prezentată Corpurilor legiuitoare în sesiunea anului 1880/1881, București, 1880.
Documente privind istoria României. Războiul pentru independență, 1–9, București, 1952–1955.
Familia. Corespondențele de la Plevna, texte selecționate de Stelian Vasilescu, Timișoara, 1977.
GOROVEI, Ștefan, *Scrisori din timpul războiului pentru independență*, în RA 10, 1967, 1, p. 283–300.

VÂRGOLICI, Teodor, *Ecourile literare ale cuceririi independenței naționale*, București, 1977;
VELICHI, Constantin N., *Spicuiri din presa străină asupra luptelor de la Rahova și Plevna*, în AUB, ist., 16, 1967, p. 65–74.
– *Răscoala antiotomană bulgară din aprilie 1876*, în RdI, 3, 1976, p. 373–394.
– *România și renașterea bulgară*, București, 1980.
– *Atitudinea lui Mihail Kogălniceanu, a unor autorități românești din porturile dunărene și a maselor populare în timpul trecerii cetei lui Hristo Botev (27 aprilie — 15 iunie 1876)*, în RsI 4, 1960, p.
VORNICESCU, Nestor, *Contribuții aduse de slujitorii bisericești pentru independența de stat a României în anii 1877–1878*, Craiova, 1978.

Capitolul XVII

TRANSILVANIA, BUCOVINA, BASARABIA, DOBROGEA ȘI ROMÂNII DIN DREAPTA DUNĂRII (1849–1878)

1. Transilvania

Perioada neoabsolutismului. 1849–1859. După înfrângerea Revoluției, societatea românească a fost confruntată cu o situație economică precară, provocată de pierderile umane și materiale din timpul evenimentelor, cu o tensiune socială ce s-a prelungit toată vara anului 1849, generată de atitudinea foștilor proprietari și de echivocul legislației agrare, de revenirea în fruntea jurisdicțiilor locale a foștilor privilegiați, de atitudinea contradictorie a oficialităților austriece față de români.

La 7/18 iulie 1849 a fost numit guvernator al Transilvaniei Ludovic Wohlgemuth, cu misiunea de a dezarma populația civilă și unitățile țărănești, de a pacifica Principatul. În acest scop a emis decretul din 30 iulie/11 august 1849, prin care s-a ordonat dezarmarea generală a tuturor locuitorilor, urmat de circulara din 21 august/2 septembrie, prin care era desființat *Landsturm*-ul[1].

Guvernatorul a început reorganizarea Transilvaniei în spiritul politicii centraliste și absolutiste promovate de regimul Bach. A fost restaurată autonomia Marelui Principat al Transilvaniei, ce includea acum și fostele comitate Solnocul de Mijloc, Crasna, Zarand, districtul Chioar și orașul Zalău.

În pofida cererilor succesive formulate de români, cu începere din 13/25 februarie 1849, de a se constitui o autonomie politico-națională românească în Imperiu, corpul etnic românesc a rămas mai departe divizat în unități politico-administrative diferite. Prin Constituția din 20 februarie/4 martie 1849 s-au constituit Voivodina sârbească și Banatul timișan, cu o populație majoritar românească, Ducatul Bucovinei, căruia i se restituia autonomia ca „o țară a coroanei", în timp ce românii din Arad, Bihor, Maramureș și Satmar au rămas încorporați în structurile Regatului Ungariei.

Transilvania a fost reorganizată la 8/20 septembrie 1849 în șase districte militare, împărțite în cercuri și subcercuri: Sibiu, Alba Iulia, Cluj, Odorhei, Reteag și Făgăraș. În fruntea jurisdicțiilor locale au fost aduși funcționari din alte provincii, au fost promovați

---

[1] *Istoria României. Transilvania*, 1, Cluj-Napoca, 1997, p. 1024, 1029.

reprezentanți ai fostelor națiuni dominante și, într-o proporție redusă, reprezentanți ai românilor.

Noile autorități instalate după Revoluție au fost confruntate cu un val de nemulțumiri în lumea satelor, care s-au prelungit până în toamnă, provocate de refuzul nobililor proprietari de a aplica legislația agrară din 1848, amplificate de atitudinea autorităților, de ordinul de dezarmare a trupelor țărănești organizate din timpul Revoluției. Pentru a pacifica satele tulburate, regimul a îmbinat măsurile de forță cu o politică de concesii în favoarea populației. La 27 august/8 septembrie a fost instaurată starea de asediu, reînnoită la 6/18 octombrie 1849. În paralel, regimul austriac a recunoscut valabilitatea legislației agrare din 1848. Prin ordonanța din 29 decembrie 1849/10 ianuarie 1850, guvernatorul Ludovic Wohlgemuth a accentuat valabilitatea legilor agrare din 1848, a recunoscut desființarea iobăgiei și dreptul de proprietate al foștilor iobagi asupra loturilor urbariale. Pentru a da satisfacție populației din teritoriile graniței militare, care în 1848–1849 a rămas fidelă dinastiei, prin decretul imperial din 19/31 mai 1849 au fost desființate obligațiile de tip feudal ale grănicerilor din Banat, care au devenit proprietari ai loturilor ce le aveau în folosință în temeiul decretului din 25 aprilie/7 mai 1850. La 10/22 ianuarie 1851 au fost șterse servituțile regimentelor românești de la Orlat și Năsăud. Dar în același an, regimentele de graniță din Transilvania au fost desființate[1].

Pe plan politic a avut loc o revenire la tactica petiționarismului politic, orientat spre Viena, de la care fruntașii români așteptau satisfacerea dezideratelor înscrise în programul național. Revenirea la această tactică s-a făcut prin memoriul din 13/25 februarie 1849, care a devenit capul de serie al unui lung șir de memorii adresate Împăratului și cercurilor aulice până în decembrie 1851. Este modelul pe care se întemeiază toate memoriile ulterioare, care, aproape fără excepție, solicitau formarea unei autonomii politico-naționale românești în Austria. Pornind de la acest obiectiv politic fundamental, născut din programul național al autodeterminării, mișcarea petiționară de după Revoluție a evoluat pe două planuri: la nivelul elitei politice românești, care a constituit delegația națională la Viena, mandatată de Comitetul Național Român să susțină cererile românești, din care făceau parte cei mai cunoscuți conducători ai Revoluției române și la nivelul zonal, cu angajarea comunităților rurale, care au înaintat petiții zonale sau sătești, ce susțineau memoriile politice ale elitei sau înaintau propriile deziderate. Cu sprijinul ierarhiilor bisericești, delegația națională românească la Viena a fost susținută prin 278 de plenipotențe sau împuterniciri purtând 2 464 de semnături din toate zonele Transilvaniei[2].

Memoriile de după Revoluție au dezvoltat o problematica complexă, convergentă obiectivului politic principal al națiunii și incorporabilă constructivismului ce l-a traversat mișcarea românească din toamna anului 1848. Memoriile urmăreau să dea conținut,

[1] Kovács Iosif, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 27–29.

[2] Simion Retegan, *Introducere* la *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1848–1918. Documente*, 1, Cluj-Napoca, 1997, p. 7.

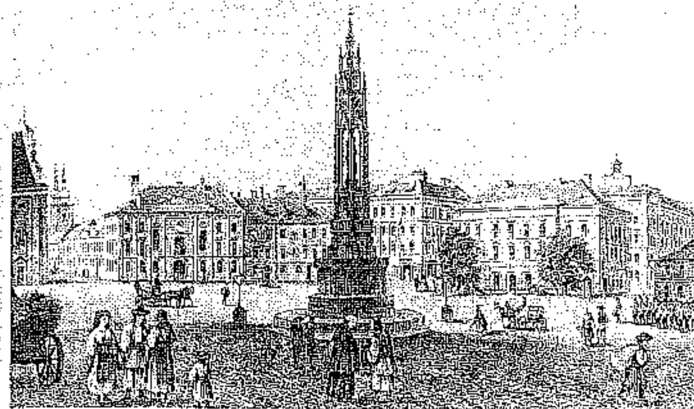

Fig. 307 Timișoara.

printr-un efort de instituționalizare, proiectatei autonomii naționale românești în plan politic, economic, cultural și bisericesc. Ele au reluat, practic, problematica avansată de programul de la 1848 într-o concepție organică despre națiune, revendicând organizarea instituțiilor din Transilvania pe baza principiului de naționalitate.

În perioada august 1849 — februarie 1851 au fost înaintate 27 de memorii cu caracter general, alături de altele, multe adresate guvernatorului, Comandamentului militar sau jurisdicțiilor locale. Întemeiate pe atitudinea și conduita românilor din 1848–1849, memoriile generale înaintate la Viena cereau numirea de funcționari români în Principat, arondarea noilor unități administrative după structura etnică a populației, separarea Banatului timișan de Voivodina sârbească, încetarea persecuțiilor împotriva conducătorilor români, invalidarea unor hotărâri ale Universității săsești nefavorabile românilor, ridicarea unui monument în memoria victimelor Revoluției. Revendicările satelor erau legate de pământ, păduri, pășuni, școli, de dreptul cârciumăritului, cărora li se adaugau cererile cu caracter politic, numirea unor funcționari români, folosirea limbii române în administrație etc.

În noiembrie 1849, reprezentanții tuturor provinciilor românești din Imperiu s-au constituit într-o delegație națională la Viena pentru a susține drepturile românilor în numele Constituției din 20 februarie/4 martie și al principiului egalei îndreptățiri. În martie 1850, când a avut loc audiența oficială la împărat, pentru prezentarea lui Avram Iancu, delegația națională număra 37 membri, între care Simion Barnuțiu, Avram Iancu, August Treboniu Laurian, Timotei Cipariu, Ioan Maiorescu, Simion Balint, Vincențiu Babeș, Grigore Mihali, Ioan Popasu, Petru Mocioni, Ghenadie Popescu, Petru Cermena,

Delegația națională a înaintat memoriile din 20 august/1 septembrie, 12/24 octombrie, 3/15 noiembrie 1849, 25 decembrie 1849/6 ianuarie 1850, 29 decembrie 1849/10 ianuarie 1850, 7/19 ianuarie, 7/19 februarie, 13/25 februarie, 27 februarie/11 martie, 31 martie/12 aprilie, 25 iulie/6 august, 24 august/5 septembrie, 7/19 septembrie, 17/29, 18/30, 19/31 decembrie 1850, 4/16 ianuarie 1851[1].

În aceste memorii revendicările politice au avut ponderea cea mai mare. La 3/15 noiembrie memoriul românilor din dieceza Aradului cerea satisfacerea cererilor din 13/25 februarie 1849, iar la 14/26 noiembrie o impresionantă delegație bănățeană cerea unirea românilor din Austria „într-un singur întreg național", protestând împotriva prevederilor Constituției din 20 februarie/4 martie, care împărțea teritoriul Banatului prin crearea Voivodinei sârbești și a Banatului timișan, ce încorpora un mare număr de români în prima unitate. În 25 decembrie 1849/6 ianuarie 1850, în numele românilor din dieceza unită a Oradiei, episcopul Vasile Erdely exprima același deziderat. Cererile românești din 1848–1849 au fost sintetizate într-un amplu memoriu destinat primului ministru Schwarzenberg, în ianuarie 1850, și Împăratului, în martie același an.

Treptat, ideea autonomiei naționale a făcut loc unor deziderate punctuale, parțiale, adecvate cadrului politic consacrat de Constituție, specifice diferitelor zone sau provincii. Memoriul din 29 decembrie 1849/10 ianuarie 1850 a respins noua împărțire administrativă a Transilvaniei, care ignora principiul național, ca și impunerea funcționarilor străini, a denunțat abuzurile funcționarilor, arestarea liderilor români, a prezentat starea jalnică a văduvelor și orfanilor. Memoriul cerea instituirea concentrării naționale, numirea de funcționari români proporțional cu ponderea populației românești, folosirea limbii române în administrație, acordarea unui ajutor bănesc pe seama românilor, înființarea unei universități românești. Memoriul din 13/25 februarie 1850 pleda împotriva nedreptei constituiri a Universității săsești, în care românii nu erau reprezentați, deși formau majoritatea în districtul Sibiului, împotriva deciziilor Universității săsești, care afectau soarta românilor de pe Pământul Crăiesc. Ultimul memoriu politic al delegației, din 27 februarie/11 martie 1850, denunța nedreapta arondare a districtelor, care separau pe români, atât în Transilvania, cât și în Voivodina sârbească, în Crișana sau Maramureș, de ansamblul blocului etnic românesc.

O pondere mare în activitatea delegației naționale la Viena au avut problemele școlare și culturale. Problema școlii apare în memoriile generale, într-o serie de memorii speciale pe această temă. La 20 august/1 septembrie 1849, o amplă petiție înaintată Ministerului Cultelor prezenta situația învățământului confesional din Transilvania, cerând deschiderea unei facultăți juridice de la 19 septembrie/1 octombrie, susținută din fonduri publice. Memoriul din 29 decembrie 1849/10 ianuarie 1850 revendica o universitate românească în Imperiu, iar la 17/29 decembrie 1850 memoriul adresat ministrului Leo Thun solicita organizarea învățământului superior pentru români, organizarea unei facultăți juridice românești la Cluj. Memoriul din 4/16 ianuarie 1851 a reluat cererea

[1] *Ibidem*, p. 10–13.

pentru înființarea unei universități românești. În decembrie 1850, Avram Iancu a donat întreaga sa avere pentru înființarea Academiei românești de drepturi[1].

La un alt nivel, activitatea delegației naționale la Viena a fost susținută de o mișcare de solidarizare a populației din comunitățile rurale. Activizarea politică a satului a fost una din consecințele importante ale Revoluției, care a avut un impact deosebit asupra mentalității tradiționale. În al doilea rând, comportamentul satului românesc în timpul Revoluției și în perioada 1849–1851 a ilustrat asimilarea ideii naționale și a principiilor democratice la nivelul său, pe fondul activizării politice și a radicalizării țărănimii. Prin împuternicirile din octombrie-noiembrie 1849, satele au recunoscut membrii delegației naționale de la Viena ca reprezentanți ai națiunii, au susținut și au aderat la cererile generale înaintate cercurilor imperiale ca la propriile deziderate. Această mișcare a fost coordonată de la Viena, de unde a fost sugerat un model comun, un anumit tipic, publicat în „Bucovina", în martie 1850 și difuzat în Transilvania prin intermediul bisericii ortodoxe. În spatele acestor împuterniciri sau plenipotențe întocmite în numele unui sat sau al unui grup de sate s-au aflat Ioan Maiorescu și August Treboniu Laurian, care au colectat aceste plenipotențe, au încercat chiar să le publice și au început traducerea lor în limba germană. Mișcarea satelor a început în septembrie 1849, cu împuternicirea românilor din Sebeș și din satele învecinate. Prin plenipotențele lor se protesta împotriva *Sachsenland*-ului, cerându-se ca românii să fie scoși de sub jurisdicția autorității săsești, împotriva constituirii unor districte maghiare în teritoriile cu majoritate românească și a încorporării unor comunități românești în districtul Sibiului, împotriva numirii în funcțiile publice a unor persoane compromise în Revoluție. Se cerea crearea unui organism politic central românesc, amnistierea deputaților români care participaseră la dietele maghiare, numirea de funcționari români în administrație[2].

Refuzul sistematic al Vienei de a lua în considerare cererile românilor a generat o criză a mișcării petiționare și o schimbare de atitudine a foștilor conducători de la 1848. Linia tactică întemeiată pe colaborarea cu liberalii austrieci a intrat într-o criză vădită, ilustrată și de acțiunile de frondă ale elitei românești față de Austria. Suprimarea Constituției din 20 februarie/4 martie 1849, pe principiile căreia s-au bazat memoriile românești din perioada 1849–1851, prin patenta imperială din 19/31 decembrie 1851 și instaurarea regimului noului absolutism, a agravat criza raporturilor româno-austriece.

Instaurarea absolutismului în Imperiul habsburgic nu a însemnat însă restaurarea regimului anterior Revoluției din 1848–1849. Viena a trebuit să țină seama, cel puțin parțial, de programele formulate în 1848–1849 de națiunile Imperiului. Noul absolutism instaurat după Revoluție și-a asociat o componentă reformistă după modelul regimului Metternich, promovând o serie de reforme numai în anumite domenii — economie, societate, învățământ, biserică — de natură să încurajeze individualitățile naționale și confesionale, atât cât nu afectau unitatea Imperiului. Platforma politică pe baza căreia

[1] *Ibidem*, p. 13–17.
[2] *Ibidem*, p. 17–20.

s-a instaurat noul absolutist au fost „principiile de guvernare" proclamate de monarh în 19/31 decembrie 1851 și aplicate de Alexander von Bach.

După moartea lui Wohlgemuth, la 18/30 aprilie 1851 a fost numit guvernator Karl Borromeu Schwarzenberg, care a accentuat tendințele centraliste și absolutiste. A lichidat conspirația lui Makk din Transilvania, dar a continuat și politica predecesorului de soluționare a chestiunii agrare.

În politica reformistă a regimului absolutist reglementarea problemei țărănești a avut o pondere și importanță deosebită nu numai pentru liniștirea populației, dar și pentru realizarea reformei economice și formarea unei economii unitare. După Revoluție, Transilvania a fost înglobată în uniunea vamală austriacă. Pentru reformarea finanțelor Curtea preconiza introducerea sistemului impozitului funciar pentru toate categoriile de proprietăți funciare.

La sfârșitul anului 1850 a fost elaborat proiectul de reglementare a raporturilor urbariale pe baza legii agrare din 1848 și a dispozițiilor din 29 decembrie 1849/10 ianuarie 1850 ale guvernatorului militar și civil al Transilvaniei, ce conțineau în forma incipientă prevederile patentei din 1854.

Patentele imperiale din 18 februarie/2 martie 1853 pentru Banat, 18 februarie/2 martie 1854 pentru Crișana și Maramureș, 9/21 iunie 1854 pentru Transilvania au reglementat chestiunea agrară din aceste teritorii într-o manieră aproape identică. Patenta pentru Transilvania, reprezentativă pentru toate reglementările, recunoștea dreptul de proprietate al țăranilor iobagi eliberați și dreptul de a dispune liber de pământurile lor, statua prevederi ce împiedicau fărâmițarea proprietăților țărănești. În absența unei evidențe urbariale clare, patenta definea ca loturi urbariale terenurile aflate la 20 decembrie 1847/1 ianuarie 1848 în posesia foștilor iobagi, precum și cele răpite de marii proprietari între 20 decembrie 1818/1 ianuarie 1819 și 1848. În proprietatea iobagilor a trecut și partea ce le revenea din pășunea și stufărișul aflate în folosință comună. Patenta a extins aceste prevederi și asupra proprietăților secuiești, a dispus organizarea judecătoriilor urbariale pentru reglementarea diferendelor dintre foștii proprietari și țărani.

Patenta prevedea posibilitatea răscumpărării diferitelor categorii de pământuri alodiale și a jelerilor alodiali, formele de răscumpărare, dispoziții privitoare la pământurile desțelenite, reglementa problema viilor și a grădinilor. Problemei dijmei i s-a dat o soluționare abia în 3/15 septembrie 1858. În privința cârciumăritului și morăritului, patenta le acorda pe mai departe proprietarilor de pământ, cu respectarea uzanțelor juridice de atunci. Pășunile și pădurile în folosință comună până atunci erau separate, unde era posibil, acordându-se 1/3 țăranilor. Prin patentă s-au organizat judecătoriile urbariale, care au început să funcționeze din 1857 în Banat, Crișana și Maramureș, iar din 1858 și în Transilvania. Despăgubirea nobililor era suportată de stat, iar pentru jelerii alodiali patenta prevedea răscumpărarea personală[1].

[1] Kovács Iosif, *op. cit.*, p. 67–73.

Fig. 308 Mitropolitul Andrei Șaguna.

Pentru români, regimul noului absolutism a însemnat un incontestabil progres față de perioada anterioară Revoluției, chiar dacă nu la nivelul aspirațiilor liderilor. Deși a interzis manifestările cu caracter politic, regimul noului absolutism a încurajat crearea instituțiilor naționale care nu afectau integritatea și unitatea monarhiei, ceea ce a făcut posibile o serie de realizări, avându-și originea în dezideratele formulate în programul național din 1848. Epoca a fost dominată de personalitatea de excepție a episcopului Andrei Șaguna, care a patronat un program de construcție națională, bazându-se pe ascendentul său în fața cercurilor aulice. Noua orientare a elitelor românești, de a canaliza militantismul în scopul creării sau consolidării instituțiilor menite să conserve și să întărească naționalitatea, s-a manifestat cu predilecție pe plan social-economic, cultural și bisericesc.

Pe plan economic și social, eforturile s-au concentrat înspre apărarea și consolidarea proprietății funciare românești, constituită în urma patentelor din 1853–1854. Elita românească a conferit problemei agrare o dimensiune națională, organizând apărarea drepturilor țăranilor români în disputele cu foștii proprietari sau în fața comisiilor desemnate pentru lichidarea diferendelor. O campanie puternică a fost declanșată în sprijinul formării unei clase de mijloc românești, care să susțină, cu o mai mare independență, militantismul național. Crearea clasei de mijloc era concepută în strânsă legătură cu libertatea comerțului și a industriei, desființarea vămilor, a breslelor ce ridicau obstacole în calea progresului economic al românilor. În acest scop au fost folosite Camerele de comerț și industrie recent înființate, unde românii au intrat într-un număr mare, ajungând să domine conducerea lor în mai multe orașe. Aceste instituții cu caracter economic au avut un rol important în formarea elitelor economice românești[1].

Revoluția din 1848 a formulat deziderațul independenței bisericilor românești și al restaurării mitropoliei naționale autonome, concepută ca un mijloc de unificare a corpului național divizat în entități politice și administrative diferite. Dacă ideea mitropoliei a precedat Revoluția, anul 1848 a pus în termeni practici organizarea ei, în deplină concordanță cu ideea autodeterminării formulată de elitele românești. Între instituțiile menite să dea conținut autodeterminării era și Biserica națională, cu ierarhie proprie, independentă de orice jurisdicție străină. Revoluția a sintetizat tendințele ce s-au manifestat până acum în această chestiune, transformând problema mitropoliei într-o chestiune politică. Memoriile politice de după Revoluție au înscris între postulatele naționale această

[1] Vasile Netea, *Lupta românilor pentru libertate națională (1848–1881)*, București, 1974, p. 77–83.

chestiune. Odată cu Revoluția pașoptistă, procesul de restaurare a mitropoliei a intrat în ultima sa fază. Din februarie 1849 ideea a fost organic integrată planului autonomiei naționale, ce încorpora deopotrivă autonomia politică și cea confesională. Memoriul din 1849 susținea unificarea celor două biserici românești sub conducerea unui cap bisericesc național, având în subordine episcopii ortodocși și greco-catolici, într-o încercare de a relua ideea unificării celor două biserici, vehiculată și în primăvara anului 1848. Problema mitropoliei a fost reluată, în același spirit, în memoriul din 6/18 iulie 1849.

Încă din martie 1849 episcopul Andrei Șaguna a cerut patriarhului sârb Raiacić să susțină independența politică și confesională a românilor. La sfârșitul aceluiași an, publica la Viena *Pro memoria despre dreptul istoric al autonomiei bisericești naționale a românilor de religie răsăriteană în chesaro-regeștile provincii ale monarhiei austriece*, unde a adus dovezi în favoarea organizării mitropoliei românești. Episcopul ortodox cerea împăratului „a primi părintește reîntregirea dreptului lor istoric întemeiat pe canoanele bisericești și pe legile fundamentale publice... spre a căror făptuire să se îndure a făptui un sinod pentru toți românii din episcopiile Aradului, Bucovinei, Timișoarei, Ardealului și Vîrșeț". Cererea pentru convocarea sinodului Bisericii ortodoxe românești a apărut și în memoriul delegației naționale la Viena, din octombrie 1849. Ideea unei mitropolii ortodoxe pentru toți românii din Imperiul austriac era susținută și de episcopul Aradului și de cel a Bucovinei, fiind concepută ca un mijloc de a-i uni pe credincioșii români ortodocși, divizați în unități etnice și administrative diferite.

În anul 1850, Andrei Șaguna a publicat a doua broșură *Adaus la Promemoria*, un expozeu istoric ce sintetiza argumentele istorice și canonice în favoarea restaurării autonomiei Bisericii ortodoxe românești și a mitropoliei acesteia. Sinoadele episcopiilor ortodoxe de la Arad și Sibiu, din anul 1850, la care au participat cler și mireni, au hotărât separația ierarhică de Biserica sârbească și înființarea unei mitropolii ortodoxe românești. Intelectualitatea laică a susținut în continuare o mitropolie națională unică, deasupra celor două confesiuni românești, în spiritul din mai 1848, așa cum au cerut cei 18 deputați români în audiență la împărat la 6/18 martie 1850.

În preajma conferinței episcopale ortodoxe de la Viena, Andrei Șaguna a înaintat ministrului Cultelor și guvernatorului Transilvaniei memorii pentru restaurarea Mitropoliei ortodoxe de la Alba Iulia. Conferința episcopală ortodoxă a boicotat planul mitropoliei române, obligându-l pe Andrei Șaguna să petiționeze din nou la ministrul de Interne la 4/16 noiembrie 1850 în această chestiune. Boicotul a fost provocat de opoziția patriarhului Raiacić, care a și publicat o broșură la Viena împotriva mitropoliei române, determinându-l pe Șaguna să înainteze un nou memoriu ministrului de Interne, la 8/20 aprilie 1851, în care justifica cererea de restaurare a mitropoliei românești cu argumente istorice și canonice.

În Biserica greco-catolică, episcopul de Oradea, Vasile Erdely, a început acțiunea pentru ridicarea eparhiei ardelene la rang de mitropolie. Întemeiat pe hotărârile sinoadelor protopopești din vara anului 1848, Vasile Erdely a petiționat la Nunțiatura Apostolică din Viena și la Împărat pentru numirea unui arhiepiscop în fruntea Bisericii greco-catolice românești din Austria, care să aibă sub jurisdicția sa toți episcopii români, motivându-și demersul prin pericolul ce-l reprezenta acțiunea lui Șaguna pentru biserica unită. A fost susținut de vicarul Al. Sterca-Șuluțiu, care a cerut ministrului Cultelor „restaurarea mitropoliei antice române din Alba Iulia".

Încă din mai 1850, ministerul vienez de Culte a acceptat ideea înființării Mitropoliei greco-catolice românești. Comisia desemnată în acest scop, sub președenția episcopului Vasile Erdelyi, a făcut propuneri conferinței episcopatului catolic din Ungaria, care și-a însușit proiectul, susținând la împărat organizarea Mitropoliei unite. Primatul Ungariei a prezentat însă deformat evenimentele din 1848–1849, ceea ce a provocat reacția curentului național din biserică. Deputații români din delegația națională la Viena au înaintat ministrului de Interne un memoriu, pledând pentru o mitropolie greco-catolică independentă de Esztergom (Strigoniu). Tinerii români la studii în Viena au tipărit o broșură, în care au combătut tendințele de supremație ale primatului scriind: „biserica română din Ardeal, când s-a unit, n-a făcut unire cu biserica ungurească de la Strigoniu, ci cu biserica romană de la Roma".

Convocarea sinodului episcopiei din Blaj în maniera tradițională, fără participarea laicatului, a provocat protestul delegației naționale la Viena, care a petiționat în 24 august/5 septembrie 1850 la ministrul de Interne, cerând admiterea laicilor în sinod. În preajma sinodului chemat să aleagă episcopul în scaunul rămas vacant prin suspendarea lui Ioan Lemeni, personalități marcante ale Bisericii greco-catolice românești au înaintat un memoriu împăratului, unde au susținut înființarea mitropoliei pentru românii uniți. În pofida acestor proteste, sinodul episcopiei Blajului s-a întrunit în septembrie 1850 fără participarea mirenilor. Sinodul a ales candidații la scaunul episcopal. A fost desemnat episcop Al. Sterca-Șuluțiu. În memoriul adresat împăratului, sinodul a cerut restaurarea Mitropoliei greco-catolice autonome, neatârnarea de arhiepiscopul primat de la Esztergom, sinod mixt format din cler și mireni.

O parte a elitei intelectuale sau ecleziastice nu a încetat să susțină unificarea celor două biserici, în spiritul propus în anul 1848. Delegația națională la Viena a încercat, prin Al. Sterca-Șuluțiu, să-l atragă pe Șaguna la ideea unificării bisericești, oferindu-i să treacă la Unire și să devină mitropolit, propunere respinsă de episcopul ortodox. A fost ultima tentativă de unificare a celor două confesiuni, de acum înainte eforturile concentrându-se în jurul înființării mitropoliilor celor două Biserici, nelipsind chiar disputele și confruntările confesionale.

La 20 noiembrie/12 decembrie 1850, împăratul a decis ca Mitropolia unită de Alba Iulia să fie „reactivată" și să fie înființate două episcopii sufragane la Gherla și Lugoj. Propunerea împăratului a fost prezentată Sf. Scaun la 9/21 martie 1851. După o temeinică documentație la Roma, Congregația particulară a decis înființarea provinciei metropolitane de Alba Iulia, lăsând în competența conferinței episcopale proiectul de organizare a mitropoliei. Consultată în chestiunea mitropoliei românești, Nunțiatura Apostolică de la Viena a făcut propriile observații asupra dosarului noii provincii în raportul înaintat Papei. Pe baza acestuia, în 7/19 decembrie 1853, Papa a anunțat înființarea

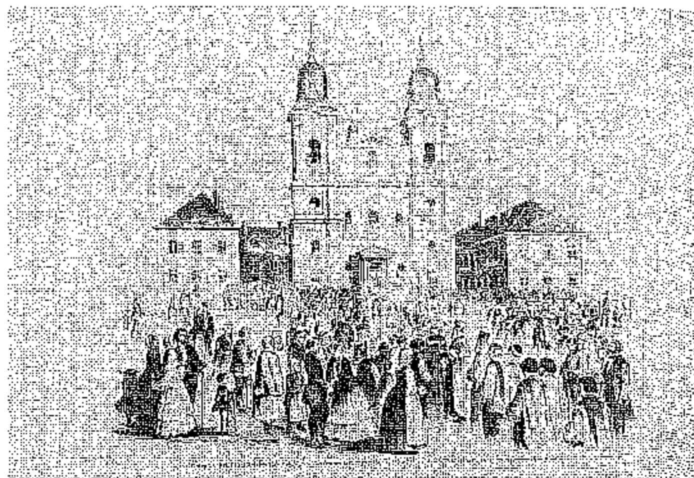

Fig. 309 Blajul la 1854.

mitropoliei de Alba Iulia și crearea celor două episcopii la Gherla și Lugoj. Sf. Scaun a lăsat la latitudinea Curții imperiale numirea mitropolitului și a episcopilor. Pe baza propunerilor Curții, la 4/16 noiembrie Papa a anunțat numirea mitropolitului Al. Sterca-Șuluțiu, a episcopilor Al. Dobra la Lugoj și Ioan Alexi la Gherla. Ceremonia de înființare s-a desfășurat la Blaj, în 16/28 octombrie 1855, în prezența nunțiului Michele Viale Prela, când s-au citit bulele pontificale, decretul de inaugurare și a fost uns mitropolitul.

Demersuri similare se petrec în aceeași perioadă în Biserica catolică croată, ca și în Biserica greco-catolică ruteană. La rândul său arhiepiscopul primat al Ungariei a cerut Sf. Scaun să aprobe autoritatea sa primațială asupra tuturor bisericilor romano-catolice și greco-catolice de pe teritoriul fostei Ungarii istorice.

Înființarea și organizarea mitropoliei greco-catolice românești autonome, subordonată direct Sf. Scaun, a reprezentat o importantă realizare națională, emanciparea Bisericii unite românești de sub jurisdicția primatului Ungariei — un însemnat progres pe calea unificării spirituale a românilor greco-catolici. Tratamentul inegal aplicat celor două biserici românești a generat, după 1850, tensiuni și dispute confesionale.

Înființarea Mitropoliei ortodoxe a fost încă împiedicată de opoziția ierarhiei sârbești, a regimului de stări și ordine, a ministrului Cultelor, Leo Thun. Între 1850–1855 a existat o confruntare directă între Șaguna și Leo Thun, care s-a împotrivit proiectului episcopului ardelean, susținând trei mitropolii ortodoxe pentru românii din Austria: în Transilvania, în Ungaria și în Bucovina[1].

Progrese românești în anii regimului absolutist s-au realizat și în alte domenii. A crescut numărul funcționarilor români din administrație, inclusiv la nivele mai înalte, întărind elitele românești. Ei au format un corp aparte în structurile elitare, angajat în militantismul național cu o atitudine distinctă, mai deschis spre putere, dar și cu audiențe în opinia publică românească. Fenomenul cristalizării unei birocrații românești în sistemul administrativ austriac s-a amplificat în perioada următoare, dar începuturile sale s-au plasat în anii imediat următori Revoluției.

Pe teren cultural, progresele au fost inegale. Este o perioadă de tranziție în care interferențele iluminism-romantism au imprimat politicii culturale românești o orientare distinctă, încadrabilă constructivismului național. Obiectivul principal, urmărit cu o rară tenacitate, a fost crearea instituțiilor culturale menite să conserve naționalitatea și să dea conținut autonomiei naționale. În spiritul programului de la 1848, elita românească a militat pentru înființarea unei universități românești, deziderat formulat în variate ipostaze: academie, facultate de drept, universitate. Mult timp liderii români au oscilat între o universitate sau academie care să reunească elita intelectuală românească, să pregătească viitoarea inteligență și o societate culturală de tip iluminist, care să facă în primul rând culturalizare, promovând o acțiune culturală orientată spre popor.

S-au înființat două tipografii românești la Sibiu și Brașov, s-a organizat Reuniunea femeilor române din Brașov (1850) și o serie de așezăminte culturale. Ceea ce nu s-a putut realiza prin marea campanie petiționară de la Viena s-a obținut prin inițiative locale, majoritatea cu caracter confesional. Cel mai articulat program școlar a aparținut lui Andrei Șaguna care, în 19 iunie/1 iulie 1850, a propus înființarea a șase gimnazii superioare, șase gimnazii inferioare și șase școli reale. Deși realizările nu au fost pe măsura dorințelor, s-au pus bazele unui sistem de învățământ mai precis conturat la al doilea nivel al educației, învățământul secundar, cu un aport însemnat la formarea „inteligenției". Creșterea numerică și calitativă a acesteia reprezintă o altă trăsătură a societății românești. De la o elită redusă numeric până la Revoluție, „inteligența" românească a sporit ca număr după 1848, și-a multiplicat inițiativele, s-a diversificat și structurat. Pe lângă „studenții gimnaziali", profesori, învățători, elita bisericească, profesiunile libere, avocații mai ales, birocrația, numărul celor care au urmat universități din Imperiu sau din Europa a fost în continuă creștere. Această elită a fost protagonista unei mișcări culturale, ce se exprima între iluminism și romantism, prelungind nefiresc ecourile Luminilor. În spiritul romantismului, au fost avansate marile inițiative culturale menite să pună în valoare specificul și individualitatea națiunii.

---

[1] Nicolae Bocșan, *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române*, în Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII–XIX)*, Oradea, 1994, p. 143–169.

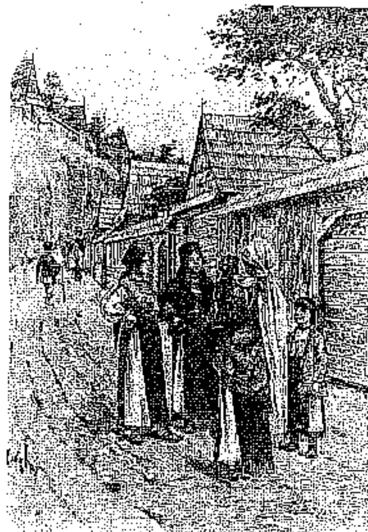

Fig. 310 În Săliștea Sibiului.

Învățământul secundar a avut un rol important în acest proces de formare a elitelor românești. Dintre realizările mai însemnate ale perioadei absolutiste, pe lângă deschiderea vechilor școli de la Arad, Blaj, Oradea, se remarcă eforturile de a transforma școlile secundare existente în gimnazii superioare sau licee. Asemenea eforturi s-au făcut la Beiuș, Blaj sau la Brașov, unde în 1850 s-a înființat gimnaziul inferior, cea mai mare realizare școlară a epocii, numit de Andrei Șaguna „coroană a întregii trebi școlare din Ardeal". Între realizările ce domină epoca, Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu a avut una din cele mai valoroase contribuții la formarea elitei ecleziastice. S-a deschis cursul pedagogic de la Năsăud, preparandiile de la Hațeg și Gherla, un seminar teologic la Gherla. Reuniunea femeilor române din Brașov a pus bazele primei școli de fete la românii din Transilvania, inaugurând învățământul special pentru fete. Cele trei licee de care dispuneau românii din Transilvania — Blaj, Brașov, Beiuș — s-au dovedit insuficiente pentru marea cerere de instruire din societatea românească. În aceste condiții, s-a manifestat un mare aflux de români la liceele maghiare sau germane, catolice sau reformate, de la Brașov, Sibiu, Târgu Mureș, Baia Mare, Alba Iulia, Lugoj, Șimleu, Cluj, Timișoara ș.a. În multe cazuri, elevii români au întrecut ca număr pe cei de alte naționalități. Pentru a încuraja fenomenul, autoritățile școlare au înființat catedre de limba și literatura română la aceste școli, pe lângă care s-au înființat societăți de lectură ale elevilor gimnaziali, fenomen ce a inaugurat asociaționismul cultural-național în secolul al XIX-lea la românii din Imperiul austriac.

Crearea și diversificarea elitelor românești în perioada noului absolutism a fost posibilă și datorită extinderii frontierei alfabetizării prin dezvoltarea învățământului primar. Efortul celor două biserici românești în acest domeniu a fost deosebit, deși rămân în continuare mulți copii în afara școlarizării. A avut loc o extindere a rețelei școlilor poporale în tot teritoriul Transilvaniei, contribuind decisiv la extinderea graniței instrucției și educației, ceea ce a făcut posibil accesul la nivelul doi al instrucției învățământul secundar[1].

---

[1] Pe larg la Vasile Netea, *op. cit.*, p. 109 și urm.

Progresele înregistrate de români în anii regimului absolutist — cristalizarea unor structuri elitare, extinderea și diversificarea instituțiilor naționale, începutul asociaționismului cultural, social sau religios — au avut consecințe imediate în conservarea și afirmarea naționalității, în relansarea militantismului românesc în epoca liberală.

Aceste progrese au fost posibile și datorită creșterii potențialului uman după pierderile și dezechilibrul demografic din timpul Revoluției. Societatea românească a traversat după Revoluție un proces de creștere generală și dezvoltare, reflectat și în comportamentul demografic. Recensămintele din 1850, 1857 și 1869 reflectă o dinamică demografică ascendentă[1].

Anul	**Numărul locuitorilor**	**Densitatea /km²**	**Creșterea nr.**	**Rata anuală**	**%**
1850	3 454 293	33,7			
1857	3 666 546	35,8	212 353	6,1	0,7
1869	4 224 614	41,3	558 068	5,2	1,1

După Revoluție, populația a cunoscut un proces de refacere, numărul nașterilor a fost mai mare decât în anii anteriori, sporind exploziv în unele regiuni. Fenomenul creșterii numărului de căsătorii și a natalității a fost pus pe seama stabilizării situației interne, a unor ani agricoli mai buni, cu producții sporite de cereale și prețuri mai scăzute. Această tendință a fost stopată sau diminuată în anii Războiului Crimeii și în timpul epidemiei de holeră din 1855, dar a fost reluată, cu intensitate, până la 1869, când s-a înregistrat cea mai mare creștere demografică după 1849, ilustrată prin rata medie de creștere și densitatea medie a locuitorilor. Fenomenul este general în Europa Centrală, comportamentul demografic din Transilvania fiind asemănător cu cel din Ungaria sau Croația unde, în același interval, s-au înregistrat creșteri de 9,4%, respectiv 10,1%[2].

Creșterea nu a fost uniformă pe întreg teritoriul Transilvaniei, Banatului, Crișanei sau Maramureșului. Mai bine populate au fost unele zone din Banatul de Câmpie, Arad, Sătmar, Alba, mai slab populate au rămas Maramureșul, Năsăudul, Ciucul. Dinamica ascendentă a fost favorizată de consecințele benefice ale desființării raporturilor feudale, de începuturile industrializării, deschiderea gospodăriei țărănești spre piață în urma abolirii iobăgiei, care au provocat o serie de transformări economice și sociale în mediul rural. Se asistă la o expansiune a spațiului agricol, prin includerea în circuitul economic a unor suprafețe necultivate înainte de 1848. În perioada 1855–1865 a avut loc extinderea maximă a „pământului de hrană". Creșterea demografică a contribuit și la dezagregarea organizării tradiționale a terenului arabil și a producției, provocând creșterea suprafeței cultivabile și trecerea de la agricultura alternativă la agricultura continuă[3].

---

[1] *Istoria României. Transilvania*, I, p. 988, tabel 1.

[2] *Ibidem*, p. 991.

[3] *Ibidem*, p. 991–992.

Toate acestea au favorizat obținerea unor valori pozitive pentru sporul natural, care în perioada aceasta s-a triplat comparativ cu cea anterioară. Comportamentul demografic s-a caracterizat printr-o natalitate viguroasă, atenuată de o mortalitate încă puternică, îndeosebi cea infantilă. Rata natalității în Transilvania a fost superioară ratei din Europa Occidentală, dar inferioară celei din unele provincii din Austria, ca Ungaria de exemplu, unde rata natalității a fost de 41–43%. În schimb, rata mortalității, deși în continuă scădere, s-a menținut la valori superioare celei din vestul sau nordul continentului, unde a coborât sub 20%. În satele din nordul Transilvaniei rata mortalității a variat între 20–32%[1].

Această perioadă se caracterizează și printr-o mobilitate socială și a populației mai puternică. A început emigrarea din mediul rural spre cel urban și creșterea populației urbane pe seama celei rurale, chiar dacă ritmul procesului de urbanizare rămâne foarte lent. La 1850, populația urbană din Transilvania reprezenta 8,8%, iar în 1869 ea a crescut la 9,1%, situându-se, din acest punct de vedere, sub nivelul Ungariei, fiind mai apropiată de Serbia (8,1%)[2].

Conform datelor recensământului din 1850, structura etnică a populației era următoarea: români = 59,5%; maghiari și secui = 26%; sași și germani = 9,3 %; țigani = 3,8%; evrei = 0,8%; armeni = 0,4%; cehi, slovaci și alții = 0,2%.

Structura confesională din această perioadă relevă o relativă stabilizare a ponderii diferitelor confesiuni în raport cu perioada de dinaintea Revoluției, când mobilitatea confesională în rândurile populației românești a fost mai mare[3].

Confesiunea	**1850**	**1857**
Ortodocși	637 800 (30,9%)	679 896 (31,3%)
Greco-catolici	648 239 (31,5%)	674 654 (31,1%)
Reformați	295 723 (14,4%)	312 223 (14,5%)
Romano-catolici	219 533 (10,6%)	237 742 (10,9%)
Luterani	198 774 (9,6%)	196 375 (9,1%)
Unitarieni	46 008 (2,2%)	48.113 (2,2%
Mozaici	15 568 (0,8%)	18 792 (0,9%)

Renunțarea la sistemul absolutist s-a făcut în urma înfrângerilor suferite de Imperiul austriac pe plan extern, a contestațiilor formulate de popoarele Monarhiei, unele nemulțumite de concordatul încheiat de Viena cu Sf. Scaun. Unificarea Principatelor dunărene și a Italiei, crearea noilor state naționale în granițele Imperiului, opoziția naționalităților, au obligat Casa de Habsburg să-și reconsidere orientarea politică, aducând la conducerea Monarhiei o formațiune liberală.

[1] *Ibidem*, p. 997.
[2] *Ibidem*, p. 998–999.
[3] *Ibidem*, p. 999–1001.

Transilvania în anii liberalismului habsburgic (1860–1867). Înfrângerile militare din Peninsula Italică, pierderile teritoriale, eșecurile diplomatice suferite în exterior, precum și dificultățile politice și financiare interne tot mai grave, au obligat Curtea vieneză, începând din vara anului 1859, să caute ieșirea din criză prin folosirea unor remedii politice. Ezitând la început între politica de întărire a forței și aceea a destinderii, regimul absolutist a început să se transforme, făcând mici pași înapoi pentru a ceda încet locul tendinței spre liberalizare, spre descentralizare, spre introducerea unui regim constituțional. În atmosfera multipelelor tensiuni existente, dar și în spiritul unei vechi tradiții habsburgice, dislocarea edificiului ridicat în deceniul absolutist s-a înfăptuit treptat, în etape mici, cu o mare prudență, prin schimbări de miniștri care anunțau modificarea liniei de guvernare, prin transformări de suprafață, care nu afectau funcționalitatea sistemului, prin măsuri limitate, importante mai mult prin ceea ce ele prevesteau decât prin concesiile liberale efective pe care le cuprindeau.

Înlocuirea, în august 1859, a lui Bach, simbolul regimului, anunțarea unor reforme, concesiile făcute protestanților, au fost urmate, în martie anul următor, de convocarea Senatului imperial lărgit, ai cărui membri, invitați de împărat, trebuiau să facă propuneri privind bugetul și întrunirea unor foruri reprezentative provinciale. Concomitent, dispozițiile privind posibilitatea folosirii limbii naționale în viața publică, relaxarea cenzurii, noile înlocuiri ministeriale au pregătit calea Patentei imperiale din 8/20 octombrie, care marchează, prin recunoașterea autonomiei tradiționale a provinciilor istorice ale Imperiului, ruptura deschisă cu trecutul absolutist. Era recunoscută legal acum autonomia Marelui Principat al Transilvaniei, fapt crucial pentru români, precum și acea a Bucovinei, dar, prin măsuri ulterioare, provincia nou creată în 1849 a Banatului timișan și vechiul Partium (comitatele: Solnocul de Mijloc, Crasna, Zarand, districtul Chioar și orașul Zalău) vor fi încorporate Ungariei. Deoarece noul act constituțional federalist emis de împărat sub influența politicienilor conservatori maghiari a stârnit nemulțumirea grupării liberale germane centraliste, a urmat numirea exponentului acesteia, Anton Schmerling, în funcția de ministru de stat și apoi a fost emisă Patenta constituțională din 14/26 februarie 1861, cu un puternic caracter centralist. Acestea vor fi actele de guvernământ sub Imperiul cărora se va desfășura, până în 1867, la dualism, viața publică a Transilvaniei, cea a Bucovinei și cea a românilor din Banat, Crișana și Maramureș, care făceau parte din statul maghiar.

Dezghețul politic general se resimte și în Transilvania cu mult înaintea actelor inaugurale din octombrie 1860, deopotrivă, în sânul fostelor națiuni privilegiate, ca și în mediul românesc. Supuse aceleiași opresiuni absolutiste, indiferent de trecutul lor, de conduita din 1848–1849, de ponderea economică sau numerică, națiunile transilvănene — română, maghiară, săsească —, marcate adânc fiecare de ravagiile unui tragic război civil, trăiau la fel de intens amintirea înnoirilor Revoluției, erau deopotrivă de dornice să reia căile deschise de ea. Opțiunile politice ireconciliabile pe care ele le făcuseră în 1848, uniunea cu Ungaria, maghiarii, menținerea autonomiei istorice a țării, românii și sașii, vor apăsa foarte greu asupra raporturilor dintre ele în toată această perioadă.

În Transilvania, principalii beneficiari ai prăbușirii lumii feudale au fost românii. Desființarea iobăgiei a transformat masa țăranilor dependenți, marea majoritate români, într-o clasă de mici proprietari, liberi din punct de vedere juridic, parțial și economic, ceea ce a echivalat cu noua restructurare a proprietății funciare, principala bogăție a unei societăți agrare tradiționale. N-a avut loc o eradicare rapidă și miraculoasă a mizeriei satelor, dar acestea, beneficiind de libertatea socială, de o certă relaxare economică, de ieșirea treptată din izolarea tradițională, au intrat lent în circuitul culturii, au devenit, într-o mai mare măsură, purtătoare de resurse și energii naționale. Erau tot mai multe satele care, contaminate unele de altele, au pus pe picioare școli confesionale, ortodoxe sau greco-catolice, au înălțat biserici de zid în locul obișnuitelor bisericuțe de lemn, au ridicat case parohiale, au achiziționat pământuri pentru preoți și dascăli, au instituit mici fundații bănești, au acordat ajutoare societăților culturale, au participat cu creițarii lor la mulțimea subscripțiilor naționale. În afară de aceasta, copiii foștilor iobagi s-au îmbulzit cu sutele, an de an, la porțile școlilor mai înalte, ale căror clase devin neîncăpătoare. La liceele romano-catolice din Oradea, Cluj, Timișoara, Sibiu, Bistrița, Baia Mare, Satu Mare, Carei s-au înființat, în anii absolutismului, catedre de limba română.

În acest cadru nou, social, economic, juridic, societatea românească, în ansamblul ei, a realizat, prin propriile sale puteri, în mai puțin de două decenii, prefaceri care înfățișează laolaltă un adevărat salt: o rețea relativ compactă de școli elementare[1]: trei gimnazii, trei preparandii, trei seminarii noi, societatea culturală ASTRA (1861), în jurul căreia gravitau asociațiile asemănătoare din Maramureș, Arad, Bucovina, mitropoliile de la Blaj (1853) și Sibiu (1864), episcopiile de la Gherla, Lugoj, Caransebeș, noi tipografii, o creștere a numărului publicațiilor, o sporire remarcabilă a numărului oamenilor cu carte, a presei naționale. Ceea ce caracterizează înainte de toate anii liberalismului habsburgic de după 1860, când românii din Transilvania, beneficiind de ruptura temporară dintre Viena și Pesta, au reușit să-și creeze un cadru constituțional mai prielnic, este comunicarea intelectualității cu masa compactă țărănească aflată dedesubtul ei, singura în măsură să-i susțină elanul de afirmare. În același sens, al întăririi încrederii în forțele proprii, a acționat și unirea Principatelor Române, chiar dacă entuziasmul cu care ea a fost întâmpinată în nordul și apusul Carpaților nu s-a putut manifesta deschis într-o vreme în care până și noțiunile națiune și naționalitate trebuiau înlocuite în presă cu sinonime. Modernizarea statului român sub Alexandru Ioan Cuza își va spune și ea, la rândul ei, cuvântul.

[1] În 1870 existau în Ungaria 2569 de școli confesionale cu limba de predare româna, ceea ce, față de cele 2 981 de localități în întregime sau majoritar românești, însemna 86%: *A vallás és közoktatásügyi m. kir. ministernek az országgyűlés elé terjesztett jelentése nép iskolai közoktatás áll állapotáról 1870-benn* (Raportul ministrului maghiar regesc de Culte și Instrucțiune Publica înaintat Parlamentului privind starea învățământului elementar în anul 1870), Buda, 1870, p. 368.

Debutul epocii liberale în Transilvania. Semnele timpuri ale noii epoci, timide, disparate, discontinui, la început apolitice, apar mai întâi în Transilvania, unde blocul etnic românesc era cel mai puternic, mai compact, mai conștient de individualitatea sa, unde mișcarea națională avea în spatele ei precedentul dătător de speranțe al rezistenței victorioase din Munții Apuseni din 1849. „Precum Transilvania, prin poziția sa geografică e osia tuturor teritoriilor locuite de români — citim în ziarul „Concordia" — așa sunt ardelenii centrul spre care privesc toți românii de dincoace de Carpați"[1]. Concomitent, din mai multe părți, din fermentația surdă care mocnea sub crusta formată în anii absolutismului au ieșit la suprafață o serie de inițiative locale care, pe măsura lărgirii posibilităților de mișcare, s-au înmulțit, au căpătat greutate, s-au legat unele de altele, articulându-se astfel primele tendințe, ieșindu-se din imobilitate.

În această atmosferă, ziarele românești, și în primul rând „Gazeta Transilvaniei" din Brașov, smulgându-se treptat din rețeaua unor constrângeri a căror rigoare începea să slăbească, și-au schimbat puțin câte puțin sumarul, limbajul, tonul, au început „a vorbi mai pe față". Foaia brașoveană și-a păstrat încă pe frontispiciu pajura împărătească, care o scutea de cauțiunea obligatorie, iar partea sa „oficioasă", cu interminabilele ei dispoziții guberniale, s-a îngustat în favoarea celei neoficiale; „cronica străină" lăsa mai mult loc evenimentelor interne, știrilor anodine, comentariilor politice. Acestea din urmă apăreau la început sub forma traducerilor din presa vieneză, săsească, maghiară, care nu comportau aprobarea cenzurii, însă din august 1860, când s-a sistat obligația prezentării la poliție a contribuției originale a fiecărui număr, au apărut articole și corespondențe, cele mai multe anonime, legate direct de problemele Transilvaniei și ale românilor. Fără să se atace deschis regimul absolutist, se făceau previziuni asupra întocmirilor politice care se întrevedeau la orizont, se lua atitudine împotriva tendințelor de reintroducere a vechii constituții feudale a țării, odioase în ochii românilor, se formulau speranțe privind viitorul națiunii.

Ființau speranțe, dar mai ales temeri, căci destinderea politică nu anunța numai posibilități, ci scotea încet la lumină și vechile obstacole care stăteau în calea deziderатelor românești: poziția unanim și ferm unionistă a maghiarilor, statutul privilegiat al sașilor, centralismul puterii de stat habsburgice, orientate prin interese, tradiții, mentalități spre vechii deținători ai puterii. Oare noul moment prielnic, se întreaba lumea, nu va trece la fel ca și cel din 1849, fără ca națiunea să poată fi așezată în drepturile care i se cuveneau? Pe măsură ce „Gazeta" se distanța de conformismul anilor dinainte, creștea și audiența ei: numărul abonaților a sporit „cu sutele", de la 360 în 1859 la 1 200 în 1861[2], ceea ce evidenția frământarea profundă a spiritelor.

Pe planul realităților practice, primele manifestări ale destinderii politice s-au anunțat mai întâi prin diverse inițiative culturale de mai lungă bătaie care, plănuite în spiritul nou, național, postulat de Revoluție, au mobilizat întreg publicul românesc, peste

[1] „Concordia" din 27 ianuarie 1862.
[2] G. Barițiu, *Foile publice românești*, în „Gazeta Transilvaniei", nr. 50 din 26 iunie/8 iulie 1865.

deosebirile confesionale exacerbate în anii absolutismului. „Acum — evidenția „Gazeta" — e timpul care nu va mai reveni un secol întreg"[1]. Este vorba, rând pe rând, despre constituirea unui fond bănesc al „Gazetei Transilvaniei" pentru depunerea cauțiunii ei, mărirea formatului și înmulțirea aparițiilor ei săptămânale, despre alcătuirea unui fond special pentru sprijinirea studenților români de la Academia juridică săsească din Sibiu, al cărui număr s-a dublat în acest an, despre începerea lungilor demersuri comune ale Blajului și Sibiului, învrăjbite între ele timp de zece ani, pentru înființarea unei societăți culturale românești, viitoarea ASTRA, care va fi inaugurată în toamna anului următor[2].

S-au ridicat, de asemenea, cu mai mult curaj o serie de probleme bisericești, asupra cărora absolutismul așternuse tăcerea: uniții au început să denunțe public tendința nocivă de latinizare a bisericii lor, ortodocșii au reînsuflețit agitația pentru separarea de ierarhia sârbă. Și unii și alții s-au pronunțat pentru întrunirea organismelor colective de conducere a bisericilor, sinoadele, singurele în măsură să facă mult doritele reforme. Singur, episcopul Șaguna însă a fost cel care a obținut, în timpul șederii sale la Viena, la lucrările Senatului lărgit, întrunirea în octombrie 1860 la Sibiu, a soborului diecesan. Încă o dată se cerea Împăratului reînființarea mitropoliei ortodoxe a românilor din Imperiu[3].

Sub raport politic, primele inițiative s-au țesut în legătură cu lucrările Senatului lărgit vienez, în care intrau și trei români: Andrei Șaguna pentru Transilvania, Andrei Mocioni pentru Banat și Nicolae Petrino pentru Bucovina. Sub influența dezbaterilor sale, relatate pe larg în presă, cu unele ecouri până jos în lumea satelor, s-au întocmit și s-au înaintat forului vienez o serie de memorii, realizate discret, fără zgomot, dar ai căror promotori comunicau unii cu alții. În Transilvania, impulsul a pornit din cercul lui Barițiu, în Ungaria din acela al lui Andrei Mocioni, care făcea să circule modelul unei petiții în spiritul federalismului național al memoriului din 21 ianuarie/2 februarie 1849. Se încerca aici, fără succes, să fie atras la acțiune episcopul unit al Oradei, Vasile Erdely, foarte bine văzut în cercurile ultramontane vieneze[4].

Cap de serie a fost petiția românilor brașoveni, ieșită de sub pana lui Barițiu, al cărei text, popularizat și de „Naționalul" din București[5] era trimis lui I. Hodoș la Abrud, lui Axente Sever la Alba Iulia și circula apoi de la un oraș la altul. Barițiu, părintele presei românești, îndepărtat cu forța de autorități în 1850 de la conducerea „Gazetei", a pus un puternic accent pe respectarea libertăților democratice, dar el însera între revendicările sale și instituirea unui organism de conducere al națiunii, adoptarea unei noi constituții, reprezentative a Transilvaniei, probleme economice, bisericești, culturale etc. Plângeri asemănătoare s-au formulat în părțile Alba Iuliei, Turdei, Clujului, Năsăudului, Lăpușului,

---

[1] „Gazeta Transilvaniei", nr. 26 din 21 iunie 1860.

[2] *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*, Sibiu, 1862.

[3] *Actele soboarelor bisericei greco-răsăritene din Ardeal în anii 1850 și 1860*, Sibiu [1860], p. 91–126.

[4] Atanasie Marienescu, *Schițe istorice din 1860*, în „Transilvania", nr. 1/1901, p. 17–33.

[5] „Naționalul", nr. 48 din 19 iulie 1860.

Fig. 311 Vincențiu Babeș.

Lugojului, Satului Mare, Aradului, acestea din urmă axate pe obiectivul din 1849–1850 al unirii tuturor teritoriilor locuite de români într-o provincie aparte, autonomă a Imperiului. Ca o reacție împotriva decretului de încorporare la Galiția, din Bucovina pornea un memoriu pentru menținerea statutului autonom acordat ducatului în 1849. Deși nici una dintre aceste cereri nu au ajuns în dezbaterea Senatului imperial, ele au întreținut o stare de agitație, care a amplificat preocuparea pentru soarta națiunii. S-au făcut auzite proteste împotriva declarațiilor și manevrelor privind generalizarea limbii maghiare în Maramureș, au fost consemnate puternice ecouri ale lucrării lui V. Babeș asupra confederării popoarelor Imperiului pe bază națională[1], se reiau cu o nouă vigoare eforturile pentru Mitropolia ortodoxă, pentru înzestrarea școlilor din Brașov etc.

Publicarea Diplomei liberale din 8/20 octombrie 1860 a fost primită pretutindeni de români cu bucurie, ca „un nou răsărit de soare". Grupajul de acte cunoscut sub acest nume nu le acorda nimic direct, ba, redactat sub influența politicienilor conservatori maghiari, „se face a uita" chiar și numele lor, desemnându-i cu apelativul „clasă de popor înainte neîndreptățită", dar principiile lor generale le erau favorabile. Ele aduceau cu sine o recunoaștere constituțională a autonomiei Transilvaniei, esențială pentru români, enunța principiile egalității națiunilor și confesiunilor Imperiului, egalitatea în fața legii, readucea viața constituțională, permitea o libertate de mișcare pe care românii n-au avut-o niciodată înainte. În afară de aceasta, un autograf al împăratului preconiza efectuarea unor „schimbări afund tăietoare" în vechea

---

[1] [V.Babeș], *Die Sprachen und Nationalitätenfrage in Österreich von einem Romanen* f.l., 1860; ed. în limba română, *Causa limbilor și a naționalităților în Austria, pertractate de un român*, f.l.,1860.

constituție a Transilvaniei, pornindu-se de la propunerile unei conferințe prealabile „regnicolare", alcătuită din reprezentanții tuturor națiunilor țării.

După anii lungi ai letargiei absolutismului începea să se ridice acum valul tot mai puternic a unei mișcări de afirmare politică a românilor, în care își aduceau apele frustrațiile trecutului feudal, elanurile sugrumate ale Revoluției, sechelele regimului absolutist, speranțele viitorului, emulația cu celelalte națiuni ale țării, mai bine înzestrate în competiția pentru putere. În momentele sale de apogeu, această mișcare nu s-a mai limitat la grupurile intelectuale restrânse ale Blajului, Sibiului, Brașovului, ci a antrenat, la fel ca și în timpul Revoluției, stratul intelectual și burghez românesc pe toată întinderea sa, afirmându-se viguros și pe plan local în reședințele tuturor celor opt comitate, în scaunele săsești, în scaunul secuiesc al Mureșului, în magistratele unor orașe, în noile districte ale Năsăudului și Făgărașului, în Universitatea săsească. În toate aceste foruri publice locale se fac auzite pentru prima dată cuvântări românești, al căror neașteptat răsunet alarma în aceeași măsură în care încuraja. Mai mult, pătura cultă românească, pentru a reduce handicapul în care se găsea, a încercat să pună în mișcare, atât cât era posibil în condițiile limitate, constituționale ale epocii, lumea satelor. În primăvara anului 1861, în timpul reorganizărilor locale, și în 1863, în timpul alegerilor pentru dietă, au fost consemnate în multe locuri grupuri mai mari sau mai mici de țărani care înconjurau sălile de dezbateri comitatense, coloane de oameni care intrau în reședințele forurilor administrative, cântând „Deșteaptă-te române", forme ale unei împotriviri pasive față de aparatul guvernării locale, impus fără concursul românilor. Contemporanii erau, de asemenea, surprinși să vadă cum sute și sute de mărunte sate, pierdute parcă de lume, se trezeau la o nouă viață, își schimbă juzii, își tocmeau dascăli, cereau locuri de biserică și de școli, hărțuiau autoritățile cu diverse cereri, întocmeau acte prin care declarau limba română drept limba lor oficială.

În această atmosferă nouă, chiar din toamna anului 1860, îndată după Diploma liberală care „deschide graiul" presei, au avut loc diverse consfătuiri ale intelectualilor, s-au întocmit petiții de interes zonal sau local, au început să circule manifeste, s-au redactat programe privind noul statut politic al națiunii. A intrat în discuție în acest moment al începutului, în ceea ce privește soluționarea cauzei românilor, pe de o parte proiectul tradiționalist al consfătuirii de la Sibiu ce a urmat sinodului ortodox (din octombrie 1860), potrivit căruia românilor transilvăneni ar fi urmat să li se delimiteze un teritoriu național propriu, asemănător celor maghiar, secuiesc și săsesc — reprezentate în dieta comună cu un număr egal de deputați[1], iar, pe de altă parte, proiectul lui Barițiu, care se va impune și care preconiza departajarea puterii pe o bază neteritorială, prin constituirea unei diete moderne, în care fiecare națiune să fie reprezentată proporțional cu electoratul ei[2]. Și uneia și celeilalte le era comună opoziția față de uniunea cu Ungaria, exaltată din nou de presa maghiară din Cluj. Din Munții Apuseni se făcea simțită poziția radicală, susținută și de Bărnuțiu de la Iași, a unirii tuturor teritoriilor românești din Imperiu într-o provincie aparte[3].

[1] „Gazeta Transilvaniei", nr. 51 din 12 noiembrie 1860.
[2] *Ibidem*, nr. 50 din 8 noiembrie 1869.
[3] „Revista Carpaților", din 15 ianuarie 1861; „Foaie pentru minte, inima și literatură", nr. 1–2/1861.

Prindea în aceste condiții contur planul convocării unui congres românesc, care să stabilească conduita unitară a națiunii în noile împrejurări. Aprobarea lui constituia unul din obiectivele delegației de la Viena de sub conducerea mitropolitului Șuluțiu, la mijlocul lunii decembrie 1860, când în cabinetul ministerial se discuta aprins asupra organizării interne a Transilvaniei, când opțiunea împăratului oscila între miniștrii conservatori maghiari — autorii Diplomei — și cei germani din jurul lui Schmerling. Între reintroducerea vechilor teritorii naționale, susținute de primii, și menținerea până la dietă a preturilor existente, Francisc Iosif, cu preferințele sale aristocratice cunoscute, se va orienta spre restituirea organizării feudale, nefaste pentru români. Chestiunea constituirii unui teritoriu național al acestora în Transilvania, atinsă tangențial, nu a găsit nici o susținere.

În acest timp, delegații au înaintat Curții un important memoriu, tipărit și popularizat în capitala Imperiului, în care cereau: asigurarea egalității politice și confesionale a națiunii române printr-o diplomă imperială solemnă — *Diploma assecuratorium* — asemănătoare celei leopoldine din 1691, numirea unui român în fruntea Cancelariei aulice, lege electorală echitabilă, întrunirea unui congres național[1]. Așadar, cereri compatibile cu noul act fundamental de guvernare, cereri care, cum scria Axente Sever, memorialistul delegației[2], se vor alătura „surorilor lor mai mari", șirului lung al memoriilor din anii 1849–1851. Ei au avut, de asemenea, întrevederi cu noul ministru de stat Schmerling care, pentru a câștiga teren în fața frontului maghiar tot mai amenințător, insufla speranțe românilor, încuraja activismul lor politic. Va constitui astfel o mare surpriză pentru români numirea în acele zile de către împărat a lui Kemény Ferenc, președintele Dietei de la Cluj din 1848, în funcția de cancelar aulic și a lui Mikó Imre, președintele adunării secuiești de la Lutița din același an, în aceea de guvernator. De persoanele lor românii au legat de la început previziuni dintre cele mai sumbre. Acestea nu vor întârzia să se adeverească, rând pe rând, în privința modului de construire a conferinței interetnice pentru dietă, a felului în care s-a reinstituit Guberniul, a modalităților de reînființare a comitatelor, a tergiversării întrunirii dietei, de la care se aștepta înnoirea sistemului constituțional al țării.

Evenimentele anului 1861. Mitropolitul Blajului aducea cu el din capitala Imperiului acceptul verbal al lui Schmerling pentru întrunirea, la Sibiu, sub ochii Comandei generale militare, a unei conferințe naționale românești. Din Viena el descindea astfel, în preajma sărbătorilor Crăciunului, de-a dreptul la Sibiu, unde a fost primit festiv de omologul său ortodox, de unde amândoi au emis circularele prin care invită fiecare câte 75 de fruntași — ai Sibiului numiți direct, ai Blajului aleși — pentru a se consulta împreună asupra problemelor națiunii[3].

[1] *Die Petition der Romanen Siebenbürgens überreicht Sr.K.K.Ap. Majestät in der Audienz am 10. Dec. 1860*, Viena, 1860; Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub Coroana ungară*, 2, Sibiu, 1902, p. 143–151.
[2] A. Sever către G. Barițiu: 9, 11, 20, 23 decembrie 1860, BAR, Mss. rom., 992, f. 285–296; A. Sever, *Ein brüderlich ernstes Wort an den „Pesti Napló" und die Gleichgesinnten in Ungarlande*, Viena, 1860.
[3] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 52 din 28 decembrie 1860.

Sub aceste auspicii se va întruni în zilele Anului Nou 1861, stil vechi, în decursul prielnic al unui interregnum în care vechiul guvernator Lichtenstein își pierduse efectiv prerogativele, iar cel nou nu și le preluase încă, Conferința națională de la Sibiu, prima manifestare politică de anvergură mai mare a românilor în noua epocă. Cu acest prilej s-a reafirmat adeziunea față de programul pașoptist de la Blaj, românii s-au declarat din nou „națiune politică independentă", s-au pronunțat pentru autonomia Transilvaniei, au fost stabilite liniamentele generale ale unei legi electorale democratice[1]. Două noi memorii, cuprinzând problemele națiunii, sunt înaintate la Viena[2]. După precedentul din mai 1848 de la Blaj, s-a instituit acum, sub președinția celor doi capi bisericești, Șaguna și Șuluțiu, un Comitet Național Român, menit să coordoneze eforturile politice care se prefigurau. Deși această creație instituțională, niciodată recunoscută oficial dar tolerată tacit, a acționat, sub dubla sa conducere, greoi și s-a întrunit destul de rar în plenul ei, ea a făcut totuși, până în 1863, servicii importante cauzei naționale.

Scurt timp după încheierea întrunirii de la Sibiu, a avut loc, la 30–31 ianuarie/11–12 februarie, conferința interetnică de la Alba Iulia pentru pregătirea dietei, primul mare eveniment al vieții publice a țării, evenimentul așteptat cu mare emoție, deopotrivă de români, ca și de maghiari și sași, evenimentul urmărit cu cea mai mare atenție la Viena, la Pesta, la București. Era prima ocazie în noua epocă când mesagerii celor trei comunități naționale urmau să se întâlnească, față în față, într-un for public, pentru a dezbate laolaltă treburile patriei comune. Exista mult scepticism într-o vreme în care resentimentele anilor 1848–1849 erau încă vii în sufletele oamenilor, dar se întrevedeau totuși și unele speranțe. De ce n-ar putea fi acesta — exclamau vizionar unii publiciști români — momentul mult așteptat al consensului, când națiunile țării își vor întinde fratern mâinile, când se va putea găsi de comun acord formula înțeleaptă a unei coabitări politice, când — uitându-se ceva din trecutul feudal, învățându-se ceva din tragedia războiului civil — românii vor fi primiți ca parteneri egali în sistemul constituțional. Ce alt for decât dieta țării, repeta mereu și mereu Barițiu, ar fi mai în drept și mai în măsură să realizeze o asemenea înțelegere mutuală.

Dar nu a fost să fie așa. Cu motivația că trebuiau reprezentate separat cele opt comitate — *terra nobilium* de odinioară, în care românii formau 76,2% din populație[3] —, separat cele 5 scaune secuiești, cele 11 orașe autonome, noul cancelar Kemény invita în vechea capitală de la Alba Iulia 24 oameni politici maghiari, 8 sași și, „ca de milă", 8 români —, patru uniți, patru ortodocși. Mai mult, potrivit unei practici curente, între invitații români și sași sunt incluși și transfugi politici, deoarece câteva voturi nemaghiare pentru uniune ar fi fost de cel mai mare efect la Viena.

[1] *Protocolul ședințelor conferinței naționale române ținute din 1/13 până 4/16 ianuarie la Sibiu*, Brașov, 1861.

[2] Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, 2, Sibiu, 1902, p. 211–215.

[3] Keleti Károly, *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statisztika szempontjából* (Patria noastră și poporul ei din punctul de vedere al statisticii economice și sociale), Pesta, 1871, p. 72.

Întâlnirea din sala festivă a palatului episcopiei romano-catolice de la Alba Iulia nu a fost ceea ce am putea denumi un dialog propriu-zis, ci doar o expunere — cu caracter consultativ — a pozițiilor celor trei națiuni în privința criteriilor electorale care ar fi putut sta la baza dietei comune. Ele vor fi, ceea ce se bănuia dinainte, diametral opuse prin însăși finalitatea lor: uniunea cu Ungaria, pe de o parte, menținerea autonomiei istorice a țării de cealaltă.

Punctul de vedere maghiar, prezentat de către episcopul Haynald Lajos, amfitrionul întâlnirii, postându-se pe principiul valabilității legilor din 1848, considera cu totul neavenită până și numai o consultare asupra unei diete proprii a Transilvaniei câtă vreme exista o lege care hotăra unde și cum trebuia ea să fie reprezentată: legea uniunii. Această poziție principală nu excludea totuși eventualitatea întrunirii unei diete nobiliare, pe baza legilor electorale din 1848, recomandată împăratului de către invitații majoritari, dietă care ar fi reeditat, desigur, hotărârea maghiară din mai 1848 de la Cluj[1].

Punctul de vedere românesc a fost exprimat la Alba Iulia de către mitropolitul Șuluțiu printr-o însemnată cuvântare, un adevărat tur de forță, rostită spre stupefacția generală în limba română, ca și cum scria „Gazeta", în sălile episcopiei catolice de la Mihai Viteazul încoace nu s-ar fi vorbit în altă limbă. Inspirându-se de la Bărnuțiu, prelatul blăjean a reafirmat, folosind o bogată documentație istorică de esență romantică, principiul pașoptist al libertății naționale ca bază a oricărei libertăți, a pledat pentru întrunirea dietei, pentru recunoașterea prin lege a națiunii române, a limbii și confesiunilor sale. Căci, spunea el, proclamarea libertăților individuale, „flori de pomi cari cad fără a aduce vreun fruct", nu putea ascunde spectrul maghiarizării, care se întrevedea la orizont. Referitor la uniune — principala sursă a conflictului interetnic — Șuluțiu declara că actul din mai 1848, făcut fără consultarea majorității populației, era rezultatul forței și că nu aceasta trebuia să fie calea de urmat „Să luați pe cei 1 353 000 de români din Transilvania dinapoi, ca pe o turmă slăbănoagă de oi, și să-i treceți la Ungaria fără voia lor, ar fi lucru pe care l-am ținea de cea mai mare batjocură și injurie"[2]. Pentru convocarea dietei propunea proiectul electoral generos pregătit în conferința de la Sibiu.

În contextul anului 1861, discursul lui Șuluțiu poate fi comparat, prin întinderea, patosul și ecoul pe care l-a stârnit în epocă, cu marea cuvântare a lui Bărnuțiu din 1848, chiar dacă el nu avea anvergura doctrinară și forța argumentativă a acestuia. Va fi exemplul urmat pretutindeni, modelul și chiar izvorul de inspirație al valului de memorii și proteste pe care le va prilejui reorganizarea administrației locale. Cuvântul de ordine lansat de el „nici mai mult, nici mai puțin decât partea dreaptă din toate" va răsuna din Hunedoara până în Solnocul Interior, din Alba de Jos până în scaunul Mureș.

[1] *Die Karlsburger Konferenz am 11. und 12. Februar 1861. Protokoll und Reden*, Hermannstadt/Sibiu, 1861, p. 9–20.

[2] Discursul lui Șuluțiu, tipărit și în broșură, în Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, 2, p. 228–246.

Din partea lor, cinci din invitații sași, postați și ei pe poziția autonomiei, au propus adoptarea pentru Transilvania a legii electorale conservatoare din provinciile vestice ale Imperiului.

Așadar, trei proiecte electorale radical deosebite care, odată votate, au intrat, prin intermediul Cancelariei aulice, în dezbaterea Cabinetului ministerial vienez. Cum nu se putea ajunge aici la un consens asupra barierelor electorale între miniștrii germani, favorabili reducerii censului și cei maghiari potrivnici, cum împăratul căruia îi aparțineau deciziile cu adevărat importante s-a orientat și de data aceasta spre dreapta, propunerea restrictivă a lui Kemény — censul de 8,40 florini, fără capitație — va fi cea care va obține în final câștig de cauză[1].

Fig. 312 Mitropolitul Alexandru Sterca-Șuluțiu.

Reînființarea, începând de la mijlocul lui aprilie 1861, a fostelor comitate, scaune și districte a deplasat confruntarea politică interetnică din sfera proiectelor consultative formulate la Alba Iulia în realitatea imediată a vieții, au multiplicat-o la nivelul aproape tuturor unităților administrative, i-a imprimat acuitatea pe care o materializează obiectivele cele mai directe: constituirea consiliilor comitatense — organismele puterii locale —, alegerea funcționarilor publici, folosirea celor trei limbi ale țării ca instrumente ale comunicării oficiale. Deși puterea de stat habsburgică diminuase foarte mult sfera tuturor autonomiilor locale, ele dispuneau totuși de un aparat administrativ și judiciar cu importante prerogative și urmau să aibă un cuvânt greu în organizarea alegerilor dietale.

Cea mai puternică confruntare parlamentară româno-maghiară a avut loc în cele opt comitate: Cluj, Turda, Alba de Jos, Alba de Sus, Târnava, Hunedoara, Solnocul Interior, Dăbâca „terra nobilium" de odinioară, patrimoniul administrativ consacrat al nobilimii maghiare, care cuprindeau laolaltă 57,5% din populația Transilvaniei, dar unde 76,2% din locuitori erau români. Proporția acestora mergea de la 52,2%, în comitatul Târnava, la 83,4% în Alba de Jos, cel mai mare comitat al Transilvaniei, și la 94,5%, în Hunedoara, așa-numita „Valachia transilvanica". Se vor găsi astfel față în față vechii deținători ai funcțiilor și demnităților locale, reprezentanții familiilor nobiliare cunoscute, care și-au

[1] Dezbaterile din 25 februarie/9 martie și 2/14 martie și propunerea lui Kemény din 20 februarie/4 martie 1861, în *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*, 5/1, Viena, 1977, p. 148–165.

făcut apariția în unele reședințe comitatense cu toate însemnele tradiționale ale puterii: banderii de călăreți, steaguri, tarafe, fastuoase costume de paradă, iar, pe de altă parte, grupul mai restrâns al invitaților români, alcătuit din intelectuali laici — unii dintre ei foști tribuni și chiar prefecți ai Revoluției — și fețe bisericești: preoți, protopopi, canonici ai capitlurilor de la Blaj și Gherla. Din Alba de Jos și în Dăbâca, încălcându-se legalitatea, au venit și ei însoțiți de pâlcuri de țărani, adunați sub steaguri naționale, din satele apropiate sau de mai departe. Pretutindeni însă, în sălile de dezbateri românii se găseau, la fel ca în conferința de la Alba Iulia, în minoritate, fără posibilitatea de a influența hotărârile care s-au luat. Vor fi astfel restaurate consiliile comitatense nobiliare din 1848, completate și cu români, consilii a căror primă grijă a fost aceea de a expedia adrese pentru uniune, mai întâi de la un comitat la altul, apoi Guberniului, Cancelariei aulice, camerelor Dietei de la Pesta, comitatelor din Ungaria. Opțiunea unionistă a taberei maghiare a fost, după desfășurările din timpul Revoluției, după mutațiile benefice pentru români ale reformelor absolutismului, după recenta unire a Principatelor Române, încă și mai categorică decât în urmă cu 12 ani. S-au făcut în schimb multe declarații asupra liberalismului legilor din 1848, s-a insistat asupra imperativului fraternității, s-a arătat pretutindeni condescendență față de noii veniți, dar, cum era de așteptat, constituirea consiliilor permanente, structura corpului funcționăresc, deciziile în privința folosirii limbilor țării purtau toate amprenta interesului maghiar. În ansamblul ei, reorganizarea devenea astfel restaurare.

În spiritul hotărârilor Conferinței naționale de la Sibiu, a discursului lui Șuluțiu de la Alba Iulia, purtătorii de cuvânt ai românilor s-au pronunțat pentru menținerea statutului autonom al țării, pentru întrunirea pe baze echitabile a dietei, pentru reprezentarea lor proporțională sau cel puțin paritară în aparatul de conducere central și local. „Suntem cei mai mulți, două treimi din populația Transilvaniei, stăpânim și muncim cea mai mare parte a pământului, ținem țara cu dările și recruții noștri, ne-am jertfit viețile și averile pentru apărarea ei, suntem recunoscuți de împărat ca egali în drepturi, trăim în lumina veacului al XIX-lea, voim, așadar, să nu se mai hotărască „despre noi fără de noi", voim să influențăm destinele statului în ansamblu și în părțile sale, voim să ne fie recunoscut acest drept" — declarau și scriau ei. În toate reședințele comitatense s-au înaintat proteste[1], s-a cerut întrunirea unor congregații comitatense largi, s-au părăsit ostentativ lucrările de reorganizare. A pornit spre Viena o nouă deputăție națională, cea a lui I. Rațiu, I. Măcelariu și I. Bologa[2], urmată de o delegație a Făgărașului, alta din

[1] Cluj la 5/17 aprilie și 11/23 mai: „Gazeta Transilvaniei", nr. 31 și 41/1861; Târnăveni la 11/23 aprilie: „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 19/1861; Dumbrăveni la 15/25 aprilie: „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 23/1861; Deva la 15/27 aprilie: „Telegraful român", nr. 18/1861; Aiud la 14/26 aprilie, 16/28 mai, 15/27 iunie, 18/30 iulie, 28 august/9 septembrie, 4/16 septembrie, 5/17 octombrie: „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 28, 35, 45/1861; *MOL*, D-228, 1861–348; Turda la 3/15 mai și 14/26 iunie: „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 19–20/1861; „Gazeta Transilvaniei", nr. 55/1861.

[2] Keith Hitchins, Liviu Maior, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861–1892)*, Cluj, 1970, p. 45–71.

Hunedoara, o a treia din Alba de Jos[1]. Altele, de data aceasta din Ungaria, vor veni din Banat, din Arad, din Zarand, din Crasna și Solnocul de Mijloc. Șirul lor s-a încheiat în toamna acestui an, după dizolvarea precipitată a dietei maghiare, după ruptura dintre Viena și Pesta, care deschidea perspective dintre cele mai favorabile românilor, cu o nouă solie vieneză a mitropolitului Șuluțiu. În acest timp, în marele comitat al Albei de Jos, cheia strategică a Transilvaniei, comitatul cu cea mai puternică și influentă nobilime, dar și centrul de greutate al mișcării politice românești, s-a trecut de la opoziția teoretică la rezistența pasivă, refuzându-se în Munții Apuseni și în jurul Blajului supunerea față de noile autorități. De două ori, în iunie și august 1861, s-a cerut, fără succes, aprobarea Vienei pentru trimiterea de trupe împotriva mișcărilor românești din Alba de Jos[2]. La rândul lui, comitele suprem al Hunedoarei stăruia la Guberniu pentru a se interzice amestecul clerului ortodox și greco-catolic în politică și pentru traducerea în justiție a instigatorilor români[3].

Reorganizarea scaunelor și districtelor săsești, *Fundus Regius* de odinioară, cu 51,8% din populație români, 35,2% sași și 6,2% maghiari[4], înfățișa un tablou asemănător aceluia din comitate, cu deosebirea că aici controversa nu era legată de problema centrală a autonomiei, ci de principiile organizării jurisdicțiilor. Surveneau, în schimb, aceleași inechități, aceeași interpretare diferită a ideii de egalitate națională, aceleași argumente: numărul, dările, recruții, pe de o parte, proprietatea, cultura, dreptul istoric de cealaltă. Acesta din urmă, într-adevăr, va sta, prin *Punctele regulative* din 1805, la baza reorganizării, astfel încât în toate cele 11 jurisdicții ale acestei zone nu vor funcționa în 1863 decât 19 dregători români[5]. Au survenit și aici repetate proteste și apeluri la sprijinul Guberniului, dintre care unele au fost bine primite la Cluj, pentru a submina, scriau ziarele, colaborarea politică româno-săsească care se prefigura și care va caracteriza, într-adevăr, anii 1863–1864. Cu toate acestea, *Universitas Saxonum* din Sibiu, în care intrau pentru prima dată în istoria ei, și patru români, a rămas singurul for public care propunea în acest timp soluționarea cauzei românești prin acordarea unor drepturi naționale colective de care beneficiau sașii. Este vorba despre declarația festivă a Universității din 17/29 martie 1862, foarte cunoscută în epocă, prin care se adoptau actele constituționale fundamentale din 1860 și 1861 și se recomanda împăratului delimitarea unui teritoriu național românesc în Transilvania, alăturat celorlalte trei[6]. Și chiar

[1] *MOL*, D–228, 1861–348; D–229, 1861–3724.
[2] *Ibidem*, D–228, 1861–251, 256, F–263, 1861–1786, 2008.
[3] *Ibidem*, D–228, 1861–246, 282, 305–306.
[4] Keleti Károly, *op. cit.*, p. 72.
[5] *Verhandlungen der Sächsischen Nations Universität vom 17. Januar bis zur Sitzung am 11. Mai 1863*, Hermannstadt/Sibiu, 1863, p. 371.
[6] *Beilage zum verifizirten Protokolle der Sitzung der Sächsischen Nations Universität vom 29. März 1862*, Hermannstadt/Sibiu, 1862, p. 1–15.

dacă această formulă teritorială va fi respinsă de către români, gestul săsesc a avut o valoare morală unanim apreciată de conducătorii acestora.

Concomitent acestor desfășurări transilvane, aveau loc, între 25 martie/6 aprilie și 10/22 august, lucrările Dietei de la Pesta, în care intrau, în ciuda tuturor abuzurilor electorale, 22 de deputați români, în timp ce alți patru români, comiții supremi ai Carașului, Zarandului, Maramureșului și Chioarului, vor fi invitați ca membri ai Camerei superioare legislative. O parte dintre aceștia, cei numiți naționali — alții fiind guvernamentali — s-au pronunțat hotărât, în frunte cu Vincențiu Babeș și Emanoil Gojdu, împotriva uniunii Transilvaniei cu Ungaria.

Dieta românească a Transilvaniei, 1863–1864. Sfârșitul anului 1861 a adus cu sine, prin numirea la 26 octombrie/7 noiembrie a lui Nádasdy Ferenc în funcția de cancelar, a generalului Folliot de Crennville în aceea de guvernator, prin reorganizarea Guberniului, prin numirea unor noi căpetenii locale, prin emiterea altor instrucțiuni privind organizarea unităților administrative, un nou curs al vieții publice a Transilvaniei. Cu toate acestea, mult disputata dietă nu se va întruni în acest an, deși s-a făcut o tentativă în acest sens[1] și nici în cel următor, deoarece la Viena existau încă speranțe pentru reconcilierea Ungariei, prin prisma căreia erau privite mereu aici problemele Transilvaniei. Reactualizarea chestiunii a început să se facă abia la sfârșitul anului 1862, prin răspunsul imperial binevoitor care s-a dat memoriilor românești din 1860–1861 și prin întocmirea unor evidențe a contribuabililor care satisfăceau censul de 8 florini[2].

Încetinit de tratativele dualiste din martie 1863 cu politicienii conservatori maghiari, membri ai Cabinetului, cursul acestui lung proces de pregătire a fost reluat și s-a finalizat repede în luna aprilie a aceluiași an. Este momentul în care conflictul dintre Viena și Pesta, atingând punctul său culminant, deschiderea dietei transilvănene și participarea trimișilor săi la lucrările Parlamentului central vienez au devenit o necesitate politică de stat, de prim rang pentru viitorul Constituției din februarie 1861.

În această atmosferă favorabilă, a avut loc Conferința națională de la Sibiu din 8/20–11/23 aprilie, prin care reprezentanții românilor — 75 ortodocși și 75 uniți — și-au declarat solemn acordul pentru actele fundamentale de guvernare din 1860 și 1861, s-au pronunțat pentru participarea la lucrările Parlamentului vienez și au formulat principalele revendicări ale națiunii lor[3]. De data aceasta ele au fost inserate aproape integral

[1] Rescriptul imperial din 7/19 septembrie 1861 pentru convocarea dietei, pentru 23 octombrie/4 noiembrie la Alba Iulia, a fost zădărnicit de împotrivirea Guberniului exprimată în răspunsul său din 23 septembrie/5 octombrie 1861: Sándor József, *Okmánytár Erdély legujabb jogtörténelméhez 1848–1865* (Colecție de acte privind istoria recentă a dreptului public al Transilvaniei, 1848–1865), Cluj, 1865, p. 162–165, 165–180.
[2] *MOL*, F–263, 1862–3349, 3493, 3517, 4676, 6464, 6477, 6496, 6556, 6625, 6700; *Ibidem*, I–228, 1862: 206, 297, 309, 414, 615, 620; 1863–162.
[3] *Protocolul Congresului națiunei romîne din Ardeal ce s-au ținut la Sibiu la 20/8 prier 1863*, Sibiu, 1863; Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, 2, p. 736–781.

ntre proiectele de legi înaintate dietei. Fapt semnificativ, delegația românească care le-a prezentat la Viena, delegație condusă de Andrei Șaguna, a fost primită în audiență festivă a împărat, la cei mai importanți miniștri, la primarul Capitalei, s-au organizat în cinstea ei mari banchete oficiale, li s-a acordat atenția plină de bunăvoință a presei guvernamentale. În aceste zile a apărut în „Wiener Zeitung" noul rescript imperial pentru dietă.

Forul legislativ a fost convocat pentru data de 19 iunie/1 iulie la Sibiu, urmând să egifereze 11 „propoziţiuni regeşti": recunoaşterea politică a naţiunii române și a confesiunilor ei, ca și a limbii române ca limbă oficială, alături de maghiară și germană, adoptarea unei noi legi electorale, alegerea celor 26 de reprezentanți ai Transilvaniei în Parlamentul vienez, reîmpărțirea administrativă a teritoriului, reglementarea administrației publice și justiției, înființarea unui tribunal suprem, modificarea Patentei urbariale din 1854, ntroducerea cărților funciare, înființarea unei bănci ipotecare[1].

Esențial în tot acest început era baza electorală a viitoarei diete. Deoarece reprezentarea Transilvaniei în Parlamentul central făcea inacceptabile pentru guvernul vienez legile electorale maghiare din 1791 și 1848, s-a emis, cu titlu provizoriu, un regulament electoral iberal, care va schimba radical structura socială și națională a viitorului organism legislativ. Potrivit acestuia, dieta urma să se compună din 125 de deputați aleși și din 40 persoane numite direct de împărat (regaliști). Dreptul de vot se acorda tuturor bărbaților care plătiseră în 1861 un impozit de minimum 8 florini, incluzându-se însă aici și capitația, ceea ce însemna o reducere la aproximativ jumătate a censului. Numărul alegătorilor ajungea astfel, potrivit statisticii întocmite de Guberniu, în septembrie 1862, la 82 693, desemnați toți pe baza averii, în timp ce în 1848 numărul alegătorilor cu cens a fost de-abia 11 000, față de 74 000 nobili, beneficiari ai votului universal[2]. Se muta astfel centrul de greutate al electoratului Transilvaniei dinspre nobilimea maghiară, ostilă noului curs al politicii vieneze, înspre marea masă a țărănimii române, ai cărei conducători erau favorabili acestei politici.

În ansamblul ei, legea era un compromis între concesiile făcute românilor (includerea capitației în cens, impunerea acesteia și nobililor, mărirea numărului de deputați pentru comitate) și privilegiile vechilor națiuni politice (reprezentarea mai favorabilă a mediului urban în comparație cu cel rural, a scaunelor în comparație cu comitatele, menținerea prerogativelor electorale a unor minuscule opide) în scopul contracarării unora prin ceilalți. Astfel, maghiarii, cu 568 172 de locuitori, vor avea un deputat la 12 913 suflete, sașii, cu 204 031 locuitori, un deputat la 6 370 persoane, în timp ce românii, cu 1 300 913 suflete, vor alege un deputat la 28 280 locuitori[3]. Aceasta însemna totuși pentru ei majoritatea relativă a dietei, incomparabil mai mult decât minoritatea disparată care le era creată în 1848.

[1] Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, 3, Sibiu, 1905, p. 4–5.

[2] *MOL*, D–228, 1862–206, 414.

[3] Mester Miklós, *Az autonom Erdély 1860–1863*, Budapesta, 1937, p. 158; Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863–1864)*, Cluj, 1979, p. 78.

Alegerile din 1863 s-au desfășurat într-un climat politic ponderat, departe de violențele care le-au însoțit în această vreme în Ungaria. Ele au prilejuit cu toate acestea o încordată confruntare politică, al cărei curs a cunoscut, mai ales în comitate, unde comisiile electorale au împărțit voturile românilor după felul foarte diferit în care alegătorii țărani au desemnat pe unul și același candidat, momente de puternică tensiune.

Comportamentul politic al țăranilor români cu prilejul acestei prime probe constituționale la care au fost supuși a constituit o mare surpriză nu numai pentru nobilimea transilvăneană și autoritățile vieneze, ci chiar pentru intelectualitatea proprie. Pretutindeni ei s-au prezentat la locurile de votare în număr neașteptat de mare, s-au înfățișat în liniște și ordine înaintea comisiilor, pronunțând, este adevărat, adesea incorect numele candidatului propriu, așteptând în unele locuri zile de-a rândul comunicarea rezultatelor. „Mulțimi de câte o mie-două de oameni — scria „Gazeta Transilvaniei" — pășesc la alegeri ca la biserică... se vedea că poporul înțelege mărimea, seriozitatea și importanța votizării"[1].

Bilanțul scrutinului din iunie-iulie 1863 a fost următorul: 48 de deputați români (35 în comitate și în districtele Năsăud și Făgăraș, opt în scaunele săsești și cinci în opide), 44 deputați maghiari (18 în opide, 13 în scaunele secuiești, zece în orașe, două în comitate, unul în districtul Brașov) și 33 deputați sași (16 în orașe, 16 în scaune, unul în comitatul Târnava). Acestora li se vor adăuga zece regaliști români, 11 sași și 12 maghiari. Din punct de vedere social, dintre deputații români, 37 erau funcționari de stat, nouă erau clerici și abia doi (Axente Sever și Ioan Rațiu) erau independenți economic.

Deschiderea lucrărilor forului legislativ, după o întrerupere de peste 15 ani, s-a făcut la 3/15 iulie, într-un cadru solemn, în sala mare de la hotelul „Împăratul romanilor" din Sibiu, în prezența a 101 deputați și regaliști români și sași, personalitățile lor politice cele mai valoroase, ei reprezentând două treimi din plenul dietei.

Deputații și regaliștii maghiari, prezenți cu toții la Sibiu, au refuzat să participe la lucrările forului legislativ, considerat ilegal până atunci, până când nu aveau să se repună în vigoare legile din 1848[2]. Această opoziție, declarată principială, împotriva unei diete separate a Transilvaniei, era în realitate o opoziție de conjunctură, opoziția împotriva unei diete în care maghiarii nu mai dețineau majoritatea. Reprezentanții lor nu au intrat în Dieta de la Sibiu, în ciuda tuturor tentativelor de atragere săsești și românești[3], dar vor intra doi ani mai târziu în cea de la Cluj, pe care o vor controla în mod absolut. În orice caz, boicotul maghiar din 1863 a făcut să se piardă prilejul cel mai bun ca cele trei națiuni, în locul afrontului reciproc, să dezbată împreună marile probleme ale Transilvaniei, a făcut să se rateze șansa dialogului, șansa începutului dezamorsării tensiunii

[1] „Gazeta Transilvaniei", nr. 47 din 19 iunie 1863.

[2] Memoriul celor 52 de deputați și regaliști maghiari, adresat din Sibiu, la 10/22 iulie, împăratului: Sándor József, *op. cit.*, p. 316–317.

[3] Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, 3, Sibiu, 1910, p. 418; George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urmă*, 3, Sibiu, 1891, p. 202–204.

româno-maghiare. Mai mult decât atât, conducătorii români au văzut în gestul compatrioților lor nu atât boicotul dietei în general, cât boicotul recunoașterii prin lege a națiunii lor.

Defecțiunea survenită la Sibiu nu a oprit în nici un caz activitatea dietei, ale cărei lucrări erau puse astfel în mâinile românilor și ale sașilor. Suntem, într-adevăr, în fața primei diete moderne a Transilvaniei, în care românii dețineau majoritatea relativă, apoi prin boicotul maghiar pe cea absolută, prima dietă în care deputații primează asupra regaliștilor, nenobilii asupra nobililor. Dezbaterile sale s-au desfășurat tocmai de aceea sub ochii foarte atenți ai Vienei, de unde porneau multe din combinațiile de culise ce însoțeau legislația de la Sibiu, cum o dovedește intensa corespondență pe care cancelarul Nádasdy și vicecancelarul Reichenstein o poartă între ei și, totodată, cu comisarul imperial al dietei, cu președintele acesteia, cu vicepreședintele Guberniului, Vasile Ladislau Pop, precum și mulțimea rapoartelor oficiale privind diversele aspecte ale climatului politic general[1]. Era urmărită cu foarte mare atenție, prin intermediul Ministerului Poliției, nu numai starea de spirit a opiniei publice maghiare, ci și creșterea sau descreșterea influenței episcopului Șaguna și a lui Iakob Rannicher în rândurile conaționalilor lor, creșterea sau descreșterea influenței mitropolitului Șuluțiu și a lui George Barițiu, raporturile dintre cei doi prelați români, dintre sași și români etc. Multă neliniște a stârnit, de asemenea, activitatea unor emisari ai emigrației maghiare, ca și prezența la Sibiu, în august 1863, a lui Alexandru Papiu-Ilarian, venit din București.

Dintre toate cele 11 proiecte de legi înaintate la Sibiu, cea mai mare importanță a avut-o, prin antecedentele și consecințele sale, cel privitor la recunoașterea politică a națiunii române și a celor două confesiuni ale sale, cea ortodoxă și cea greco-catolică. A și fost, cum de altfel dinainte se știa, proiectul cel mai controversat dar, în același timp, cum o declarau deputații români, cel mai drept, cel mai nobil, cel mai mare. Niciodată, spuneau ei, o dietă a Transilvaniei, nici cea din 1744, nici cea din 1791, nici cea din 1848, nu a dezbătut unul de talia acestuia.

La Sibiu nu s-a dezbătut, ca în trecut, principiul în sine al recunoașterii sau nerecunoașterii politice a românilor ci, în primul rând, modalitatea realizării practice a acesteia. Existau în această privință deosebiri de vederi chiar în sânul fruntașilor români. Unii, inspirați de vechea soluție teritorială feudală, influențați apoi și de decizia din 17/29 martie 1862 a Universității săsești, pledau pentru un teritoriu național românesc în Transilvania, cu o conducere proprie, cu o *Universitas romanorum*, după exemplul Universității săsești, un cap național, o administrație proprie. Alții, cei mai mulți și mai autorizați, în frunte cu G. Barițiu, I. Rațiu, Alexandru Papiu-Ilarian, I. Maiorescu, se ridicau hotărât împotriva departajării zonale care, argumentau ei, ar fi orientat evoluția națiunii pe un drum riscant, rupând masa sa etnică compactă în grupe separate, cu un statut politic deosebit. Ei concepeau „înarticularea" națiunii lor într-o formă modernă, democratică, prin abolirea tuturor teritoriilor naționale și introducerea unei legi electorale

[1] Haus-Hoff- und Staatsarchiv Wien, Kabinetsarchiv, Nachlass Reichenstein, K. 1a, 1b.

liberale, care ar fi asigurat națiunii române, atât pe plan local, în jurisdicții, cât și pe plan central, o poziție, dacă nu proporțională, cel puțin echitabilă față de ponderea sa numerică.

La rândul ei, această formulă nouă a „înarticulării", adoptată încă înainte de deschiderea dietei, comporta și ea modalități deosebite de realizare.

Pe de o parte Cancelaria aulică și Guberniul, pornind exclusiv de la Patenta imperială din 1861, s-au orientat spre o recunoaștere pur teoretică, formală și generală, a națiunii române, fără nici o stipulație privind drepturile sale colective, autonomia sa politică sau organismele proprii de conducere. Se viza, cu alte cuvinte, o simplă reparație morală pentru suferințele și umilințele trecutului, o declarație principială cu scopul de a se anula discriminarea cuprinsă în vechile codice de legi transilvănene, pentru a se da satisfacție unei mândrii rănite și nicidecum o fundamentare juridică a unor prerogative colective. Acestea erau nu numai incompatibile politicii centraliste guvernamentale, ci și inacceptabile în Transilvania, situată graniță în graniță cu statul român aflat atunci, sub Alexandru Ioan Cuza, în plin proces de modernizare. Cea mai mare concesie politică care s-a făcut din Viena românilor va rămâne astfel legea electorală, fără de care noua dietă ar fi fost o altă ediție a aceleia din 1848.

Pe de altă parte, deputații români, pentru a da consistență legii, pentru a face din ea un instrument al dezvoltării viitoare, au pornit, dimpotrivă, de la vechea constituție transilvăneană bazată tocmai pe principiul autonomiilor naționale. Ei aveau în față exemplul direct al autonomiei săsești, cu teritoriul, Universitatea, comitele, judecătoria de apel, administrația, limba oficială, averea națională proprie. Dacă s-a abandonat planul teritoriului separat, care favoriza minoritățile, dar prejudicia grav majoritatea, celelalte apanaje ale autonomiei incitau cu atât mai mult imaginațiile. S-au auzit voci care pledau pentru un congres național anual, pentru un conducător, asemănător comesului săsesc, pentru instituirea principiului proporționalității în atribuirea funcțiilor importante, pentru constituirea unei averi naționale proprii. După toate frustrările trecutului feudal, s-ar fi impus, de asemenea, scriau ziarele românești, o discriminare pozitivă a națiunii, prin sprijinirea materială de către stat a școlilor comunale, prin înființarea unei rețele de școli reale și gimnaziale, prin instituirea unui sistem de burse, prin impulsionarea unor modalități mai eficiente de cultivare a pământului.

În urma unor dezbateri aprinse în cadrul comisiei dietale, și mai ales în afara ei, prin contactele confidențiale ale vicecancelarului Reichenstein, prezent la Sibiu în momentele cele mai importante, s-a ajuns la un compomis tacit între deputații români, pe de o parte, și guvernul central, sprijinit de sași, pe de alta. În schimbul abandonării de către români a principiului unei autonomii efective și a acceptării celui al intangibilității instituțiilor politice ale Pământului Crăiesc, a fost acordat de către împărat, drept principală compensație, statutul mitropolitan pentru românii ortodocși din Transilvania și Ungaria. Acest primat al confesionalului asupra politicului, convenabil guvernului centralist al lui Schmerling, a fost tradus în practică și datorită puternicei personalități a episcopului Andrei Șaguna, aflat în 1863 la apogeul influenței sale politice. Anihilând, cu prilejul

onferinței naționale din aprilie, atât ascendentul grupării laice reprezentată de Barițiu Rațiu, care condiționau sprijinirea guvernului vienez de garantarea prealabilă, printr-o iplomă imperială inaugurală, a autonomiei naționale, cât și pe acela al mitropolitului reco-catolic din Blaj, el va fi acela care va trasa până în 1865 linia politică pe care o or urma conaționalii lor. Oricum, abia peste doi ani regimul dualist maghiar va dovedi i miza pusă de Șaguna pe autonomia bisericii sale era mai sigură decât cea a legislației olitice.

Corolarul firesc al integrării politice a națiunii române era introducerea în sfera vieții ublice a limbii acesteia, asupra căreia apăsase în trecut același stigmat, ca și asupra urtătorilor ei. Este cea de-a doua lege a Dietei, care a stipulat egalitatea celor trei limbi e țării: maghiară, germană și română în viața publică, posibilitatea nelimitată a cetățenilor a se adresa forurilor administrative și judiciare în oricare dintre ele, obligația ficialităților de a răspunde fiecăruia în limba sa, dreptul neîngrădit al comunităților bane și rurale de a-și stabili ele însele limba lor oficială. Nu lipsesc totuși nici aici, la l ca și în cazul primei legi, tendințele centralizatoare: comunicarea cu forurile militare, clusiv cea a satelor, urma să se facă exclusiv în limba germană, iar limba oficială internă autorităților centrale, Cancelaria aulică, Guberniul, Tabla regească, ca și limba respondenței lor cu guvernul central urma să fie stabilită ulterior pe cale administrativă, ea ce, indirect, însemna din nou limba germană[1]. Dar în ciuda acestor limitări pe care ajoritatea românească a dietei, paralizată de oportunismul grupului înalților funcțio- ari nu le-a putut evita, legea respira un spirit liberal, foarte evident dacă o raportăm la uația de dinainte de 1863 și, de asemenea, la exclusivismul lingvistic din Ungaria de upă 1867.

Întrucât dezbaterile acestor două legi, frânate la tot pasul de lungi controverse, pierdute probleme de procedură, încetinite de numeroase precauții, s-au prelungit foarte mult, bia în 8/20 octombrie 1863, după ce Diploma și Patenta au fost adoptate ca legi ndamentale ale țării, cei 26 de deputați transilvăneni — 13 români și 13 sași — au utut intra în Parlamentul vienez, aflat în cea de-a doua legislatură a sa (6/18 iunie 1863 - 3/15 februarie 1864). Prezența lor, așteptată cu nerăbdare și emoție la Viena, urma dea opiniei publice iluzia că în forul legislativ central al Imperiului era, în sfârșit, prezentată și partea sa transleitană, Constituția din 1861 fiind de acum tradusă în viață: ea ce însă, în realitate, nu s-a întâmplat.

Cea de-a doua sesiune a Dietei, dintre 11/23 mai și 17/29 octombrie 1864, s-a sfășurat într-un climat politic mai tensionat decât cea din anul precedent. Pe de o rte, cercurile conducătoare vieneze s-au arătat, acum, când intrarea transilvănenilor forul legislativ central rămânea fără rezultatele scontate, mult mai reticente față de biu, pe de altă parte, deputații români au întâmpinat și ei cu mai multă intransigență ndințele oficiale centralizatoare. Guvernul central a acceptat cererea românilor pentru ființarea unui tribunal suprem al Transilvaniei, dar a decis ca reședința acestui for să

[1] *Akten und Verhandlungen der siebenbürgischen 1863/4 Landtages* [Sibiu, 1863], p. 259–263.

fie la Viena. Tot astfel, încălcându-se vechiul drept al dietei de alegere a funcționarilor superiori, și-a rezervat pe seama sa prerogativa numirii personalului noii instituții. S-a iscat în felul acesta la începutul noii sesiuni cel mai acut conflict cu guvernul vienez, care părea să evolueze spre o ruptură, deoarece majoritatea deputaților români, în frunte chiar cu mitropolitul Șuluțiu, înclinat mereu spre frondă, a refuzat să accepte stabilirea noului for judiciar la Viena. Vor fi necesare serioase acțiuni de culise și presiuni pentru ca, în cele din urmă, poziția guvernului central să poată fi impusă. În mai 1865, noul for își începea activitatea la Viena, avându-l ca președinte pe Vasile Ladislau Pop.

În acest context general, ordinea de zi a Dietei, care făcea eforturi să fie mai operativă, era extrem de încărcată: opt proiecte de legi, pe cât de importante, pe atât de urgente, erau pregătite în comisii, altele au sosit de la Guberniu, alte câteva reprezentau inițiative proprii. Cea mai mare parte a timpului s-a consacrat, după finalizarea dezbaterilor asupra Tribunalului suprem, legii electorale, pentru ca în final să se adopte, cu unele modificări, regulamentul electoral provizoriu emis în aprilie 1863.

Deși discuțiile din sfera socio-economică au avut o pondere mai mică față de problemele politice și instituționale, ele au ocupat totuși o parte apreciabilă a celor două sesiuni dietale, fie că a fost vorba de proiectul de lege gubernial privind modificarea patentei urbariale din 1854 în ceea ce privea răscumpărarea jelerilor, fie că s-au dezbătut inițiativele lui Ioan Rațiu privind principiile de împărțire a pădurilor și pășunilor între foștii stăpâni feudali și foștii iobagi sau acelea ale lui Ioan Pușcariu privind dotarea preoților și învățătorilor români din pământurile comunale.

La încheierea acestei a doua sesiuni, alți 26 aleși ai Dietei (12 români, 11 sași și trei maghiari) vor lua parte din nou la lucrările Parlamentului vienez (1/13 noiembrie 1864 — 15/27 iulie 1865), de data aceasta de-a dreptul rău priviți atât de către deputații centraliști, cât și de cei federaliști, care înclinau tot mai mult spre un acord cu Ungaria.

Tratativele dualiste și Transilvania. Orientarea împăratului Francisc Iosif spre un compromis cu maghiarii, începută la sfârșitul anului 1864, a trecut în primăvara anului următor, odată cu vizita lui la Pesta, cu înlocuirea cancelarului Ungariei, cu demisia lui Schmerling și instaurarea guvernului aristocratic Belcredi, din domeniul tratativelor secrete în acela al acțiunii politice deschise. Deși definitivarea tranzacției s-a făcut peste aproape doi ani, fiecare schimbare politică, și înainte de toate dezastrul militar din iulie 1866, a apropiat implacabil realizarea ei.

Prefacerile dualiste au avut, în schimb, în Transilvania un curs mult mai precipitat și mai abrupt. Fiind vorba de o provincie a cărei soartă a fost pusă de la început în joc, înlocuirea cancelarului Nádasdy cu generalul Haller Ferenc, a fost urmată în interval de numai o lună de schimbări care au evidențiat laolaltă o adevărată bulversare politică. În august 1865, cu o grabă străină birocrației austriece, au fost readuse în fruntea unităților administrative căpeteniile maghiare din 1861, s-au reactivat consiliile municipale din același an, s-a mutat sediul Guberniului de la Sibiu, unde funcționase în timpul Dietei, la Cluj, s-a redirecționat atenția comisariatelor de poliție dinspre maghiari asupra ziarelor

„instigatorilor români"[1]. La Viena au fost convocați la Kemény și Mikó, Konrad Schmidt Andrei Șaguna, s-au luat în dezbaterea Cabinetului ministerial propunerile cancelalui Haller pentru o nouă dietă, s-a emis rescriptul imperial pentru convocarea acesteia; script care necesitase în 1863 atâtea asigurări prealabile.

Ceea ce a rezultat cu toată claritatea din dezbaterile ministeriale din august consacrate ransilvaniei a fost faptul că uniunea cu Ungaria era o chestiune hotărâtă încă de la emararea tratativelor dualiste. Revendicată de maghiari ca o condiție *sine qua non* a ncilierii, ca o precondiție, de fapt, a acesteia, autonomia istorică a Marelui Principat fost sacrificată cu totul intereselor generale ale Imperiului, în ciuda tuturor măsurilor iciale anterioare, ca și a dezacordului românilor și sașilor. În consiliul ministerial nici i s-a discutat asupra uniunii în sine, ci doar asupra modalităților înfăptuirii ei. La ceputul dezbaterilor, Francisc Iosif a manifestat unele reticențe față de soluția extremă fuziunii de la 1848, care aducea cu sine o completă sacrificare a sașilor și românilor, ră nici un fel de garanție prealabilă, vorbind despre menținerea unei anumite indiviualități administrative. În fața rezistenței miniștrilor maghiari — s-a vorbit din nou espre gravitarea românilor transilvăneni spre „Principatele Dunărene" — decizia a fost ansferată unei conferințe ministeriale restrânse, în urma căreia se va adopta formula e la 1848 a uniunii fără condiții. Nu însă și fără diverse precauții și subterfugii pentru se anihila împotrivirea românilor și sașilor.

Rezultatul tuturor acestor tratative și dezbateri secrete a fost publicarea rescriptului nperial din 20 august/1 septembrie 1865, prin care, în locul Dietei de la Sibiu, era onvocat un nou for legislativ „constituțional" la Cluj, pentru data de 7/19 noiembrie. lodul în care acesta urma să fie compus, locul întrunirii sale, ca și scopul „exclusiv și nic" pentru care el era convocat, „revizuirea" legii uniunii din mai 1848, arătau clar oua poziție a guvernului vienez față de Transilvania. În realitate, scopul Dietei nu era ela de a revizui legea uniunii, ci de a o revigora, de a alcătui cadrul constituțional care -i confere aparențele legalității.

Pentru a răspunde pe deplin acestei chemări, noul for a fost alcătuit pe baza legii ectorale feudale din 1791, ce acorda nobilimii votul universal, alături de care urmau fie conscriși și nenobilii cu un cens de 8 fl., *fără includerea capitației*. Așadar, pentru asigura noii diete o majoritate maghiară confortabilă, pe de o parte s-a dublat censul ță de 1863, iar pe de alta s-a revenit la caracterul predominant nobiliar al electoratului. in cei 110 000 alegători ai Transilvaniei, la scrutinul din 1869, organizat după aceleași rincipii, 74 000 (67,2%) vor fi nobili și abia 11 684 (10,6%) vor fi alegători cu cens ărora li se mai adăugau 3 258 de reprezentanți ai comunelor și 21 059 locuitori din rașe care posedau cel puțin o casă)[2]. În felul acesta, chestiunea uniunii, care leza profund

[1] Rapoarte asupra „Gazetei Transilvaniei" și asupra agitațiilor „daco-române": *MOL*, D–228, 1865–651, 09, 809, 1204, 1245, 1253, 1286, 1302, 1312.

[2] *Az 1869-ik évi Magyar országgyűlési Képviselő választások eszközlésére összeírt választóknak statisztikai mutatása* (Prezentarea statistică a alegătorilor conscriși pentru efectuarea scrutinului pentru dieta Ungariei n 1869), Budapesta, 1869.

Fig. 313 Sighișoara.

interesele majorității populației statului, va fi dezbătută într-o dietă dominată de o minoritate a acesteia. Semnificativ pentru ceea ce va urma, rescriptul de convocare nici nu menționa direct națiunea română majoritară, recunoscută cu doi ani înainte printr-o lege sancționată de împărat, ci vorbea doar despre reprezentarea „claselor de popor înainte neîndreptățite"[1].

Noul curs politic dualist a însemnat pentru românii din Transilvania o lovitură extrem de grea. Într-un moment când se așteptau efectele benefice ale eforturilor din anii anteriori, au fost puse dintr-o dată sub semnul întrebării nu numai terenul câștigat în guvernarea centrală și locală, nu numai legislația favorabilă adoptată la Sibiu, ci chiar cadrul statal al evoluției lor istorice, cu tot ceea ce însemna el. Căci, pe lângă virtualitățile sale de perspectivă, luate mereu în calcul, autonomia transilvăneană, oricât de limitată era ea de Viena și oricât de restrâns era regimul parlamentar instaurat, aducea românilor, în virtutea numărului lor, o incontestabilă preemțiune politică, care se pierdea în cazul cuprinderii Transilvaniei în interiorul Ungariei. În afară de aceasta, se întrezărea din nou la orizont spectrul amenințător al deznaționalizării, atât de dureros resimțit în deceniul prerevoluționar.

La fel ca în primăvara anului 1848, în fața păturii culte românești se deschidea fie alternativa supunerii, a acceptării principiale a suprimării autonomiei țării, cu speranța

[1] Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, 3, p. 769–771.

ținerii unor drepturi naționale în noul cadru statal, fie aceea a rezistenței împotriva estuia, a luptei împotriva uniunii care se prefigura. Ca și atunci, de la început a prins ntur planul unui congres național, sau cel puțin al unei conferințe, după modelul acelora n 1861 și 1863, care să stabilească un program unitar, adecvat noilor împrejurări. El fost lansat în consfătuirea clerului și profesorimii din Blaj din 9/21 septembrie 1865, ezidată de mitropolit, în urma căreia acesta a invitat pe omologul său ortodox să facă mpreună demersurile necesare[1]. Refuzul categoric al prelatului din Sibiu, întotdeauna ât de realist în problemele politice, angajat personal față de împărat cu o lună mai înainte, eocupat înainte de toate să nu compromită realizarea faptică a Mitropoliei, marea operă vieții sale, de a se asocia unui asemenea demers, nu a împiedicat Blajul să ceară la Cluj Crennville aprobarea congresului românesc[2]. Generalul-guvernator, mare proprietar nciar în Ungaria, favorabil mereu intereselor aristocrației, nu numai că a refuzat cererea, r a prevenit Cancelaria aulică[3], astfel încât bătrânul mitropolit, foarte rău privit la Viena, fi convocat în Capitală *ad audiendum verbum regium*, pentru a da socoteală de ptele sale.

Căderea planului congresului aducea cu sine ruptura deschisă dintre cei doi capi sericești, președinții Comitetului Național instituit în 1861, ruptură cu atât mai unătoare, cu cât ea tindea să se propage asupra celor două Biserici, componente ndamentale ale mișcării politice. Era paralizat angrenajul ierarhic ecleziastic, singurul re străbătea societatea românească pe toată întinderea sa. În același timp însă, pe măsura ducerii influenței ecleziastice, se afirma un proces de laicizare tot mai puternic, întrucât iar în anul următor cei care au pregătit memoriul din 18/30 decembrie, nu au fost guna și Șuluțiu, ci Rațiu și Barițiu.

În mijlocul acestei răsturnări politice, a consternării și confuziei pe care ea o provoca, autoamăgirii că totul nu era decât un experiment trecător, că împăratul nu-i va abandona totul pe români, starea de spirit a intelectualilor se orienta încet, nu fără dureroase nvulsii interne, spre acceptarea situației sau spre protest. Se conturau astfel două curente olitice distincte, cu programe și tactici deosebite, pasivismul și activismul, care și-au sputat timp de trei ani, până în 1869, la constituirea Partidului Național Român, egemonia mișcării politice românești din Transilvania.

Primul, pasivismul, considera menținerea, iar după 1867, redobândirea autonomiei ransilvaniei drept principalul obiectiv al luptei naționale și, ca atare, se pronunța pentru participarea românilor la viața parlamentară, în semn de protest împotriva ualismului, după exemplul rezistenței pasive a maghiarilor din anii 1861–1865. El a st, de la început, majoritar în Transilvania istorică și avea în frunte o serie de liberi ofesioniști, ca: G. Barițiu, I. Rațiu, I. Mureșan, sau de foști demnitari, precum I. ăcelariu, P. Vasici, care vor forma împreună nucleul P.N.R. transilvănean.

[1] Șuluțiu către Șaguna, 10/22 septembrie 1865, în G. Barițiu, *op. cit.*, 3, p. 320–323.
[2] Șuluțiu către Crenneville, 10/22 septembrie 1865. DJAN Alba Iulia, fond Gen. Blaj, 1865–1058.
[3] *MOL*, D–228, 1865–1115, 1120, 1127, 1140, 1182.

Cel de al doilea, activismul, chiar dacă dorea tot atât de puțin uniunea, preconiza acomodarea la împrejurări, pentru obținerea în cadrul Parlamentului maghiar, prin unirea cu românii din Ungaria și cu celelalte naționalități, a unor drepturi naționale. Minoritar în Transilvania, unde acest curent avea în frunte pe Andrei Șaguna, I. Pușcariu, I. Alduleanu — excluși practic din politica românească după 1869 — el era, în schimb, majoritar la românii din Banat și Crișana, al căror partid politic va îmbrățișa tactica activistă.

Fig. 314 Ilie Măcelariu.

Sub semnul acestor confruntări interne s-au desfășurat, în octombrie 1865, alegerile pentru Dieta de la Cluj, soldate, cum era de așteptat, cu rezultate foarte slabe pentru români. În toată Transilvania ei nu au putut obține decât 14 mandate de deputați, față de 58 aleși maghiari și 31 sași. În același timp, lista regaliștilor, din nou dublă față de cea a deputaților, nu cuprindea decât 34 de nume românești față de 157 nume maghiare și săsești[1].

Deși compoziția națională a Dietei nu lăsa nici cea mai mică îndoială asupra hotărârilor sale, mandatarii români, funcționari de stat cei mai mulți, au hotărât, asemeni sașilor, să participe totuși la lucrările sale, făcând astfel jocul forțelor guvernamentale. Decizia aceasta atât de dureroasă s-a luat în preziua Dietei, în cadrul unei conferințe separate românești, în prezența celor mai importanți conducători ai ambelor orientări. Bătrânul mitropolit al Blajului, gata din nou să înfrunte autoritățile, deși era serios amenințat cu perspectiva de a i se da un coajutor, a încercat, sprijinit de I. Rațiu — Barițiu a refuzat atât calitatea de regalist, cât și pe cea de deputat — să impună tactica boicotului, dar, rămas în minoritate, pentru a evita blamul unei sfâșieri publice a conducerii naționale, s-a supus voinței adepților activismului. Trebuie oricum menționat că asumarea unei poziții de rezistență față de noul curs al evenimentelor de felul aceleia a maghiarilor din 1863–1864 comporta pentru români dificultăți foarte mari. Aceștia, cu câteva excepții, nu aveau o independență economică comparabilă cu aceea a nobilimii latifundiare, ci fiind cei mai mulți funcționari de stat depindeau material de acesta. La rândul lor, cei doi mitropoliți, a căror influență politică era încă foarte mare, își riscau nu numai pozițiile lor personale, ca episcopul maghiar Haynald în 1863, ci și pe acela al confesiunilor în fruntea cărora se găseau, câtă vreme ambele Mitropolii fuseseră instituite, în 1853 și, respectiv, 1864, prin rezoluții imperiale, împotriva voinței politicienilor maghiari, simțindu-se astfel în noile condiții grav periclitate. Nu este totuși mai puțin adevărat că

[1] *Protocolul și cartea de documente a dietei Marelui Principat al Transilvaniei din 19 noiembrie 1865*, Cluj, 1865.

ceastă participare românească, pe care Barițiu a privit-o toată viața sa ca un pas greșit, xprima în același timp și o anumită doză de încredere în persoana împăratului, o anumită onvingere că noul sistem va avea o viață scurtă, o anumită orientare strict legalistă a onducerii ecleziastice. Vulnerabilitatea acesteia provenea nu numai din faptul că nitropoliții erau legați prin jurământul depus la investire în fața împăratului, prin calitatea or de consilieri intimi ai acestuia, prin cuvântul care li s-a cerut în prealabil la Viena — „terorismul clandestin" despre care vorbește Barițiu — ci și din tendința lor firească le a pune pe primul plan interesele Bisericilor lor, din fricțiunile, confesionale și personale, ntreținute abil din umbră la Viena, care existau între ei, fiecare dorind să fie privit ca inicul conducător politic al conaționalilor săi.

În aceste împrejurări s-a deschis, la 7/19 noiembrie 1865, Dieta de la Cluj, a cărei najoritate maghiară s-a pronunțat, la 24 noiembrie/6 decembrie, pentru valabilitatea egii uniunii din 1848, urmând ca modul executării ei să se stabilească în Parlamentul le la Pesta, la care trebuiau invitați și cei 73 de deputați ai Transilvaniei. Atât minoritatea omână, cât și cea săsească au înaintat voturi separate. Cel românesc, prezentat de Șaguna i semnat de 29 deputați și regaliști, contesta competența morală a majorității dietale, are reprezenta o minoritate a populației țării, de a avea cuvântul decisiv asupra soartei cesteia, cerea sancționarea de către împărat a legii electorale din 1864 și convocarea pe aza ei a unei alte diete, drepte, corespunzătoare intereselor tuturor națiunilor Transil-aniei, căreia să-i fie supusă apoi spre dezbatere chestiunea uniunii[1]. Protestul minorității ăsești formula dezideratul ca uniunea să fie soluționată pe calea unui tratat bilateral de tat, negociat între Dieta de la Cluj și cea de la Pesta[2].

Fără ca aceste proteste să fie câtuși de puțin luate în considerare la Viena, la 13/25 lecembrie 1865, apărea rescriptul prin care împăratul „concedea" „iubitului său Mare Principat Transilvania", să-și trimită reprezentanții în Dieta de încoronare a Ungariei. Pentru a presa asupra politicienilor maghiari și, deopotrivă, pentru a preveni o eventuală poziție a românilor și sașilor, amorțindu-le temerile, înfăptuirea uniunii era condițio-ată aici, pe de o parte, de perfectarea pactului dintre Austria și Ungaria, iar pe de altă le garantarea drepturilor „deosebitelor naționalități și confesiuni", ca și cum numele celor trași de Pesta s-ar fi uitat. Din aceleași motive, Dieta de la Cluj era doar prorogată. Dacă această tentativă de balans a guvernului Belcredi nu și-a atins, în condițiile marii nfrângeri militare din vara anului 1866, primul său obiectiv, ea l-a îndeplinit din plin e cel de-al doilea.

Într-adevăr, alegerile din martie 1866 pentru Dieta de încoronare s-au desfășurat pentru omâni sub semnul oscilației între speranțele întreținute premeditat și temerile care veneau din adânc, între datoria monarhică și grija pentru viitor, între aceleași tensiuni surde lintre Blaj și Sibiu, dintre activiști și pasiviști. Acestea sunt chiar mai aprinse, căci oricare r fi fost structura locală și națională a Dietei de la Cluj, ea fusese totuși un for al

[1] Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, 3, p. 845–850.

[2] *Ibidem*, p. 850–853.

Transilvaniei, câtă vreme intrarea în cea de la Pesta putea fi interpretată ca o recunoaștere tacită a uniunii. Scrutinul s-a soldat din nou cu 14 aleși români, care, pe urmele mitropolitului Șaguna, invitat în Camera Magnaților, vor intra unul câte unul, asemeni sașilor, „ca oile la strungă", în cursa Parlamentului maghiar. Singur bătrânul mitropolit al Blajului, dintre regaliști, și Ioan Rațiu, dintre deputați, și-au refuzat mandatele. Cu excepția lui Ilie Măcelariu, viitorul președinte al P.N.R., ceilalți vor ieși, după 1869, din scena politicii românești.

Izbucnirea, în vara anului 1866, a războiului cu Prusia și Italia, a renăscut speranțele în inimile românilor. A câștigat teren credința că Habsburgii, după lecția din 1849, când independența Ungariei nu a putut fi proclamată decât după căderea Transilvaniei, aveau să păstreze bastionului natural transilvănean o oarecare autonomie, că, în cazul unei victorii, uniunea nu va fi o fuziune. Acesta a fost substratul propunerii pe care Barițiu și Rațiu au făcut-o în 6/18 iulie 1866 guvernatorului Crenneville privind constituirea a patru batalioane de voluntari români pentru războiul împotriva Prusiei[1]. Contrar tuturor acestor așteptări, marea înfrângere suferită de Austria a grăbit negocierile dualiste, finalizate în februarie 1867, împrăștiind și ultimele speranțe românești.

O adâncă amărăciune a cuprins generația oamenilor care trăiseră Revoluția și decepția care i-a urmat, în fața prăbușirii întregii construcții politice ridicate de români în anii liberalismului, în fața dezastrului pe care îl reprezenta aceasta a doua sacrificare a cauzei lor, a convulsiilor interne și insuficiențelor scoase la suprafață. Drama care se trăia, cu ecouri puternice până jos în lumea satelor, unde ea era văzută mai ales sub latura ei socială a resurecției puterii nobilimii latifundiare, s-a tradus printr-o vizibilă apatie față de politică. În atmosfera întunecată a acestor ani frământați, în mijlocul confuziei, mâhnirii, indignării generale, a răsunat puternic glasul lucid al lui Barițiu care, rememorând traumele trecutului, punea în lumină punctele de sprijin ale viitorului. Românii, exclama el mereu, „vor trăi cât Carpații", dar trebuie să se reculeagă, să tragă învățămintele eșecului lor politic, să nu se dea bătuți în inimile lor, să nu se încreadă decât în Dumnezeu, în timp și în forțele proprii. „Una numai să ne întipărim în mințile și în inimile noastre și a urmașilor noștri, scria în 1869 cărturarul din Brașov, iar aceea este imortalitatea națiunii române; 1700 ani nu ne-am putut șterge de pe harta Europei; este curat peste putință să mai vină peste noi furtuni și perioade mai fioroase și mai sfărâmătoare de viața popoarelor decât au fost"[2].

Primul remediu care a apărut intelectualilor în fața amenințărilor noii situații era acela al aplecării asupra nevoilor oamenilor de rând, acela al ridicării materiale și culturale a țărănimii. Sub titulatura „Capital de brațe", în 1865 s-a inițiat în presă o vastă anchetă socială, din păcate fără rezultate practice, pentru a fi puse în valoare marile resurse productive ale națiunii, insuficient exploatate. A început tot acum o acțiune de mare anvergură, concretă de data aceasta, prin care sute de sate au fost convinse să se angajeze

[1] G. Barițiu, *op. cit.*, p. 602–604; *MOL*, D–228, 1866–697.

[2] „Gazeta Transilvaniei", nr. 9 din 16/4 februarie 1869.

acte că garantează retribuțiile învățătorilor lor și că asigură existența școlilor lor fesionale. La un nivel mai înalt începea campania pentru înființarea unei Academii drept și a unei școli superioare de agronomie românești, s-a consolidat ASTRA, s-au lerat preparativele pentru gimnaziul ortodox din Brad, s-a definitivat funcționarea ilor fundațiuni grănicerești năsăudene, s-au pus bazele altora noi.

ub raport politic, în Transilvania istorică se impune hotărât linia pasivismului. Acestă ensul memoriului lui Barițiu și Rațiu din 18/30 decembrie 1866, prin care se cerea aratului menținerea individualității istorice a Transilvaniei și redeschiderea Dietei document care a fost înaintat în numele a 1 493 de semnatari[1]. În ajunul definitivării ului dualist, actul era conceput ca un gest de demnitate națională, pentru a afirma cordul românilor față de noul curs al evenimentelor și, în același timp, ca un mijloc gitație politică. Într-adevăr, întocmirea celor 37 de plenipotențe acordate manda- or, publicarea actului într-un mare număr de exemplare și chiar investigațiile ordonate Guberniu privind autenticitatea semnăturilor[2] au imprimat acestei acțiuni un ecou ciabil, chiar dacă ea s-a desfășurat numai în mediul greco-catolic.

nstaurarea dualismului austro-ungar și consecințele sale. Tratativele inaugurate ul 1865 între liderii politici maghiari și austrieci, negocierile cu împăratul s-au încheiat compromisul din 1867, care a pus bazele statului dualist austro-ungar. Dificultățile gistrate pe plan intern ca urmare a mișcărilor naționalităților din Imperiu, dintre cea mai puternică a fost cea a ungurilor, înfrângerile suferite în războiul cu Prusia, rminaseră Casa de Habsburg să opteze pentru noua soluție politică, menită să salveze area și integritatea Imperiului. La începutul anului 1866 concilierea dintre cele două re de putere era avansată și numai războiul cu Prusia a întrerupt pentru moment tivele, reluate apoi la începutul anului 1867. Guvernul Belcredi, ezitant față de noua ulă politică, a demisionat, fiind înlocuit de cabinetul Beust. Acesta a finalizat tivele începute cu Deák Ferenc și Andrássy Gyula, care au cerut restituirea în parte islației de la 1848, în primul rând restituirea integrală a uniunii Transilvaniei cu aria, asigurarea hegemoniei elementului etnic maghiar în țările care au format Regatul tefan[3].

a 5/17 februarie 1867 împăratul a restabilit constituția Ungariei și legile din 1848. această lege, Legea XII din 1867, dualismul a fost instalat ca sistem de stat, Cancelaria ă transilvană de la Viena era desființată[4]. În martie 1867 guvernul Ungariei, condus ontele Andrássy Gyula a primit aprobarea Parlamentului pentru a-și institui

---

George Barițiu, Ioan Rațiu, *Petițiune subșternută Maiestății Sale Ces. Reg. Apostolice în 30 decembrie pentru susținerea și apărarea autonomiei Marelui Principat al Transilvaniei, redeschiderea dietei și uarea lucrărilor ei, însoțită de 37 de plenipotențe cu 1493 semnături*, Brașov, 1867.

MOL, D–228, 1866-1040, 1105, 1112, 1118; 1868–263; 1866–4094, 4336, 4661, 4805, 4943,

-

Liviu Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționarismului românesc*, Cluj, 1972, p. 31–32.

Istoria României. Transilvania, 2 (1867–1947), Cluj-Napoca, 1999, p. 151.

suveranitatea deplină asupra tuturor problemelor Transilvaniei. Dualismul a fost consfințit prin încoronarea lui Francisc Iosif I ca rege al Ungariei, act ce legitima noua formă de stat, a cărui unitate era asigurată în primul rând de persoana monarhului[1].

Prin noul sistem de stat se creau două entități politice distincte, Austria și Ungaria, care își administrau separat afacerile interne. Erau comune doar afacerile externe, armata și finanțele. Ungaria devenea o individualitate politică cu Consiliu de miniștri, Parlament și o armată de honvezi ce avea numai atribuții de poliție. Compromisul anula autonomia Transilvaniei, care a fost inclusă între „Țările coroanei ungare", alături de Croația, Slovacia, Voivodina. La 8/20 iunie 1867 împăratul a dizolvat dieta Transilvaniei și a anulat hotărârile Dietei de la Sibiu. Pactul dualist a fost rezultatul unui aranjament de factură constituțională, menit să consolideze Imperiul, prin care clasa politică ungară a fost asociată de către cea austriacă la conducere, asigurându-se o creștere substanțială a rolului elementului etnic maghiar în stat[2].

Încorporarea Transilvaniei în structurile politice și administrative ale regatului Ungariei s-a făcut treptat. A fost menținut provizoriu Guberniul, în fruntea căruia a fost desemnat contele Pechy, în calitate de comisar regal cu misiunea de a începe integrarea, de a atrage naționalitățile și a iniția o colaborare cu acestea. Uniunea Transilvaniei cu Ungaria a fost reglementată printr-o lege specială din 1868, care îmbina tradiția cu unele principii liberale. Legea recunoștea egalitatea civilă și politică, unele privilegii acordate anterior națiunilor, egalitatea în drepturi a confesiunilor[3].

În urma promulgării legii uniunii, Transilvania a dispărut ca entitate politică. Guberniul Transilvaniei a fost suprimat la 19 aprilie/1 mai 1869, dieta a fost lichidată. A fost menținută Universitatea săsească, deposedată însă de jurisdicția sa autonomă. Comitele sașilor și juzii regali ai secuilor au fost menținuți, dar erau numiți pe baza propunerilor guvernului de la Pesta. Erau păstrate, de asemenea, o serie de norme juridice din perioada anterioară, Codul civil austriac și legea minelor din 1854, cu unele modificări. Până la integrarea deplină a Transilvaniei în regatul Ungariei s-a menținut un dualism în domeniul juridic, treptat atenuat pe măsura progreselor legislației regimului. Au fost menținute organizarea centralizată a jandarmeriei, regimul presei din 1852[4].

Ideologia maghiară care a stat la baza compromisului a avut ca temei dreptul istoric și principiile enunțate la 1848: proclamarea Ungariei ca stat național în granițele coroanei Sf. Ștefan, cu o singură națiune politică recunoscută, națiunea maghiară, și o limbă diplomatică oficială unică, limba maghiară. Ea refuza să recunoască existența statului multinațional și a individualităților naționale pe teritoriul Ungariei, admițând numai libertățile individuale burgheze.

---

[1] Liviu Maior, *op. cit.*, p. 33.

[2] *Ibidem*, p. 34.

[3] *Histoire de la Transylvanie*, Budapesta, 1992, p. 566.

[4] *Ibidem*.

Cea mai elocventă expresie a acestei ideologii a constituit-o legea naționalităților (din 1868). Ea a prilejuit o dezbatere parlamentară aprinsă între reprezentanții guvernului și cei ai naționalităților, care au opus ideologiei oficiale principiul individualității națiunilor și cel al drepturilor lor colective. Legea recunoștea existența unei singure națiuni politice, națiunea maghiară, consacra limba maghiară ca limbă de stat și menținea sistemul comitatens existent. Admitea utilizarea limbii materne în administrația locală, la tribunalele de primă instanță, în școlile confesionale și în biserică. Bazată pe principiul libertății individuale, legea admitea națiunilor unele drepturi colective, dreptul de a-și constitui asociații, fundații sau fonduri pentru promovarea economiei, culturii, artei sau limbii. Legea naționalităților nu a fost pusă în aplicare în integralitatea ei niciodată, prevederile ei favorabile naționalităților fiind treptat anulate de legislația promulgată după stabilizarea dualismului[1].

Principiile liberale înscrise în legea naționalităților au fost îngrădite de sistemul electoral restrictiv pentru exercitarea drepturilor politice de naționalitățile din Transilvania. Legea din 1868, care a consacrat uniunea Transilvaniei cu Ungaria, a menținut sisteme electorale diferite în Ungaria și Transilvania, unde censul a fost fixat la un impozit direct de 8 fl. la sate, dublu față de Ungaria, dezavantajând elementul românesc majoritar în mediul rural. Legea din 1874 a păstrat regiuni electorale diferite în Transilvania și Ungaria, lăsând autorităților administrative dreptul de a aronda circumscripțiile electorale. Sistemul electoral restrictiv pentru naționalități a consacrat hegemonia grupului etnic maghiar în viața politică, a fost factorul esențial care a asigurat menținerea sistemului dualist[2].

Legislația dualistă ce a urmat momentului încheierii compromisului și organizării noului regim politic a însemnat o suită de încălcări a principiilor liberale, a prevederilor înscrise în legea naționalităților. Legea școlară din 1868, care a prevăzut o organizare diferită pentru învățământul primar și cel secundar, a înscris și dreptul de inspecție al statului, în anumite limite, asupra gimnaziilor și liceelor confesionale. În 1875 s-a interzis școlilor și bisericilor să accepte subvenții din străinătate, iar în 1879 avea să fie promulgată legea Trefort, prin care se introducea limba maghiară ca materie obligatorie în școlile elementare.

În 1868 a fost recunoscută prin lege autonomia celor două mitropolii românești. Dar cu toate prevederile legislative favorabile, în practică aceasta a fost frecvent încălcată, începând cu modificările impuse *Statutului Organic* al Bisericii Ortodoxe Române și continuând cu repetatele interdicții de întrunire a congreselor naționale bisericești sau a conciliilor provinciale.

În 1871 a fost introdus controlul politic al Guvernului asupra comunelor, iar în 1881 avea să fie organizat corpul de jandarmi.

---

[1] *Ibidem*, p. 566–568.

[2] *Istoria României. Transilvania*, 2 (*1867–1947*), p. 166–171; *Histoire de la Transylvanie*, p. 568–570.

Legislația din primii ani ai dualismului anunța, chiar dacă în forme voalate, politica guvernanților de după 1875 de asimilare a naționalităților și de consolidare a hegemoniei grupului etnic maghiar în Ungaria.

Prin instaurarea sistemului politic dualist ponderea etniilor dominante în cele două părți ale monarhiei a crescut la 44%, dar majoritatea populației (56%) aparținea altor naționalități[1], care au fost plasate într-o poziție de inferioritate, mai ales în Transleithania, unde politica guvernelor față de naționalități a fost mai dură decât în Cisleitania.

Organizarea politică și administrativă a statului a fost rezultatul compromisului încheiat în 1867 și a consacrat dominația elementului etnic german în Cisleitania și a celui maghiar în Transleitania. Organul central al monarhiei era Parlamentul delegațiilor, format din reprezentanții Parlamentelor austriac și ungar, în număr de 60 membri.

Legea din decembrie 1867 asupra afacerilor comune ale Imperiului austro-ungar stabilea ca probleme de interes comun externele, armata și finanțele, dar accepta că puteau fi rezolvate pe baza unor principii identice afacerile comerciale, sistemul monetar, impozitele indirecte și problemele căilor ferate.

Noul sistem politic recunoștea existența Ungariei ca entitate politică de sine stătătoare. Șeful statului era regele Ungariei, care avea guvern propriu și un Parlament bicameral, format din Camera Magnaților, ai cărei membri erau numiți de rege și din Camera Deputaților, constituită din deputați aleși pe 3 ani.

Organizarea administrativă a Ungariei a fost definitivată prin legile din 1870 și 1876, cu care se încheia integrarea administrativă a Transilvaniei în structurile regatului Ungariei. Vechile comitate, districte și scaune au fost înlocuite prin noile comitate, organizate unitar, având ca subdiviziuni plășile. Prin legea din 1876 s-a urmărit uniformizarea unităților administrativ-teritoriale, o nouă arondare a lor, care a avut drept consecințe modificarea majorităților etnice, anularea autonomiei săsești și transformarea Universității săsești într-o instituție cu caracter cultural, limitarea autonomiei comitatense prin subordonarea comitatelor puterii centrale, separarea puterii judecătorești de cea executivă, promulgată în 1869.

Comitatele erau deopotrivă unități administrativ teritoriale și politice, prin intermediul lor exercitându-se puterea executivă pe plan local. Acestea aveau sub autoritatea lor comunele urbane și rurale. La baza organizării comitatelor a stat Legea municipiilor din 1870. Legea acorda drept de municipalitate comitatului. Organul suprem al comitatului era consiliul municipal, format din membri de drept (viriliști) și din membri aleși. Consiliul se întrunea în adunări generale care aveau în competență construirea drumurilor, a edificiilor publice, aprobarea cheltuielilor, administrarea bunurilor comitatului, controlul și alegerea funcționarilor, desemnarea membrilor comisiilor comitatului, arondarea plășilor și a circumscripțiilor electorale. Administrația comitatului era asigurată de funcționari aleși, de comisiile permanente și de comitetul administrativ, condus de vicecomite. Comitele suprem era numit de guvern și era reprezentantul acestuia în comitat.

---

[1] Liviu Maior, *op. cit.*, p. 34.

Prin legea din 1870 orașele au fost împărțite în municipii, orașe cu consilii sau magistrate. Acestea din urmă aveau drept de autonomie, exercitată prin reprezentanța comunală. Dreptul de municipalitate nu s-a acordat numai comitatelor, ci și orașelor mai importante, fostele orașe libere regești. Prin legile din 1870 și 1876 au primit acest drept Timișoara, Oradea, Satu Mare, Cluj, Târgu Mureș. Nu au mai primit acest drept orașele săsești Brașov, Sibiu, Mediaș, Sighișoara și Sebeș. Orașele cu drept de municipiu aveau o organizare identică cu a comitatelor, dar își exercitau autoritatea pe un teritoriu mai restrâns. Organizarea administrativ teritorială din Ungaria a întărit centralizarea și a asigurat dominația guvernului etnic maghiar la nivelul administrației locale, plasând naționalitățile pe o poziție de inferioritate[1]. Spre exemplu, în administrația centrală erau 8 124 funcționari maghiari și 135 români, la nivel județean existau 4 130 funcționari maghiari și 137 români, iar în administrația orășenească 4 680 maghiari și 91 români[2].

În 1868 a fost acordată Croației autonomie prin compromisul încheiat cu aceasta după modelul celui din 1867. Acest compromis, cunoscut sub numele de „Nagodba", asigura Croației autonomia legislativă și administrativă. Limba sârbo-croată a fost recunoscută ca limbă oficială, iar deputații croați participau la lucrările Parlamentului ungar atunci când erau dezbătute probleme de interes comun. Autonomia croată era limitată de ban, investit cu puteri administrative și legislative, care era numit de împărat la propunerea guvernului Ungariei. N-a fost însa aceasta situația Transilvaniei.

Una din rațiunile compromisului din 1867 a fost asigurarea dominației grupurilor etnice german și maghiar asupra naționalităților din cele două părți ale Monarhiei. Încă de la instaurarea noului sistem politic, guvernele din Viena și Pesta s-au confruntat cu opoziția naționalităților. Prin noua organizare blocul etnic sârbesc a fost divizat, o parte a fost încorporată Austriei, cealaltă în Ungaria. În Voivodina, Dalmația și după 1878 în Bosnia-Herțegovina s-au format partide naționale, dar unitatea slavilor de sud din monarhie a fost serios afectată de diferendele existente între sârbi, croați și musulmani. Împotriva dualismului s-au manifestat polonezii din Galiția, care în 1868 au adoptat pasivismul politic, ucrainienii, supuși unei duble presiuni, atât dinspre regimul austriac, cât și din partea nobilimii poloneze și mai ales cehii. Mișcarea națională a cehilor a fost cea mai bine organizată. Încă din 1867 printre cehi a început să se manifeste curentul pasivist. Între 1868–1871 aceștia au contestat dualismul, dar mișcarea cehă a suferit din cauza sciziunii ce a apărut între cele două grupări, devenite apoi partide, tinerii și bătrânii cehi. După ce a oscilat între o orientare spre Franța sau Rusia, din 1873 cehii au adoptat pasivismul ca formă de protest împotriva dualismului și a pierderii autonomiei Cehiei. Mișcarea națională slovacă a fost mai slabă ca forță și organizare, concentrându-se cu precădere asupra unui program de ridicare culturală a națiunii[3].

---

[1] *Istoria României. Transilvania*, 2 (*1867–1947*), p. 151–153, 161.
[2] Liviu Maior *op. cit.*, p. 43.
[3] *Ibidem*, p. 35–37.

Integrarea Transilvaniei în structurile politice ale regatului Ungariei a avut drept consecință extinderea partidelor politice centrale, dispariția organizațiilor politice autonome proprii Transilvaniei. În Ungaria nu a existat o legislație specială privind partidele politice. Doar legea electorală permitea organizarea unor grupări politice pe timpul alegerilor, iar regulamentul de funcționare al Parlamentului admitea constituirea și funcționarea cluburilor parlamentare. Noul regim politic a lichidat formula politico-statală liberală și a diminuat procesul de liberalizare a vieții politice. Liberalismul naționalist maghiar a început să se erodeze încă din anii '60, el renunțând la ideea statului național maghiar independent. Din forță de opoziție, mișcarea liberală maghiară accede la puterea politică și a devenit partenera foștilor inamici de la 1848. Mai ales atitudinea față de naționalități a însemnat o negare a principiilor liberale. Această orientare s-a manifestat cu deosebire după 1875, când puterea a fost preluată în Ungaria de Partidul liberal condus de Tisza Kálmán pentru o perioadă de peste 15 ani.

Erodarea și diminuarea influenței liberalismului a fost însoțită de manifestarea tot mai puternică a curentului conservator. În 1875 Sennyei Pál a fondat Partidul Conservator, iar fostul liberal Asboth János a publicat manifestul politic al noului conservatorism sub titlul *Politica conservatorilor unguri*. În același an Győző Istoczy, comite de Zala, rostea în Parlament primul discurs cu caracter antisemit. Ascendentul conservatorismului, general în Europa după 1871, a fost susținut de marii proprietari și de categoria *gentry*-lor, nemulțumiți de politica economică liberală. Cele două partide liberale, Partidul independenței și cel pașoptist s-au îndepărtat tot mai mult de ideile pașoptiste, cu toate principiile liberale care le promovau, favorizând ascensiunea conservatorismului agrarian, anticapitalist, antiliberal, naționalist și antisemit[1]. Asemenea tendințe antiliberale și antidemocratice s-au manifestat și în politica față de naționalități. Asociațiile culturale maghiare au promovat o politică de maghiarizare și asimilare.

Pe plan social această orientare politică s-a concretizat în promovarea intereselor marilor proprietari. Legea din 1878 a lăsat muncitorii sezonieri la discreția proprietarilor. Dreptul de moștenire acordat primului născut a asigurat menținerea marii proprietăți. Aristocrația maghiară și-a păstrat nealterată identitatea de mare proprietară și de forță politică redutabilă. Casa Magnaților a fost dominată de această categorie. Pe plan politic a fost reprezentată de Partidul conservator. Curentul liberal a fost reprezentat de Partidul independentist și de cel pașoptist. În Camera inferioară au intrat funcționari, administratori de moșii, arendași, primari, prefecți. Imediat după înființare, Partidul Pașoptist a obținut 8% din voturi în ciclul parlamentar inaugurat în 1872. Amândouă partidele erau loiale dinastiei și au promovat creșterea rolului Ungariei în noul sistem politic. Clasa politica din Ungaria a adoptat modelul politic englez, care asigura aristocrației o poziție importantă în viața politică. Legea electorală din 1874 a asigurat dominația politică a marilor proprietari[2].

---

[1] *Ibidem*, p. 44–47.
[2] *Ibidem*, p. 47 și urm.

Fuzionarea partidelor liberale în 1875 în marele Partid Liberal condus de Tisza Kálmán a dus la consolidarea și stabilizarea dualismului. Centriștii până atunci în opoziție au intrat în partidul de guvernământ și s-au integrat pentru mult timp în noul sistem politic[1].

Populația și habitatul. La recensământul din 1870 populația din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș era de 4 224 614 locuitori, cu o densitate de 41,3 locuitori/km^2. Numai în fostul Mare Principat al Transilvaniei populația s-a ridicat la 2 393 000 locuitori, înregistrându-se o creștere cu 15,4% față de 1850 și 10,1% față de 1857. Densitatea populației în principat a fost de 39,4% locuitori/km^2. Pe teritoriul fostului principat existau în 1870 un număr de 2 799 așezări stabile, dintre care 33 aveau statut de oraș (31 orașe libere regești privilegiate și 2 orașe cu consiliu), la care se adăugau 54 târguri, 2 609 sate, 103 cătune-predii. Creșterea populației principatului cu 10,1% între 1857–1869 este specifică regimului demografic din Europa Centrală, fiind comparabilă cu cea din Ungaria (9,4%) și Croația (10,1%)[2].

Această creștere a fost consecința transformărilor economice și sociale din societatea transilvăneană, a desființării servituților feudale și a împroprietăririi foștilor iobagi, fenomene ce au favorizat progresul economic al satului, al gospodăriei țărănești în primul rând. Aceste transformări în structura proprietății, în raporturile de muncă, conjunctura economică internă și internațională au înlesnit orientarea marii proprietăți funciare și a gospodăriei țărănești spre economia de piață, ridicarea nivelului economic al populației, cu toate consecințele sale favorabile, îmbunătățirea condițiilor de locuit, diversificarea alimentației, ameliorarea asistenței sanitare. Creșterea demografică a fost și rezultatul extinderii spațiului arabil prin includerea în circuitul agricol a unor spații necultivate în trecut. Perioada 1855–1865 a fost una de maximă întindere a pământului pentru hrană. Tot în această perioadă a început modificarea organizării tradiționale a spațiului agricol prin creșterea suprafeței pământului arabil ca urmare a trecerii treptate de la agricultura alternativă pe 2–3 sole la agricultura continuă. Au existat însă și factori perturbatori ai regimului demografic, cum au fost seceta din 1864–1865, epizootiile sau epidemia de holeră, chiar dacă aceasta a avut efecte mai mici pentru regimul demografic ca urmare a intervenției autorităților.

La recensământul următor, din 1880, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș avea să fie înregistrată o populație de 4 081 662 locuitori, cu o densitate de 39,7 locuitori/km^2. Față de 1870 a avut loc o descreștere a populației cu 142 952 locuitori, respectiv cu 3,4%, înregistrându-se o medie anuală de descreștere de - 0,3%. În fostul Mare Principat al Transilvaniei populația s-a ridicat la 2 225 127 locuitori, cu o densitate de 37,9 locuitori/km^3, ceea ce înseamnă o reducere a populației din fostul principat față de 1870 cu 138 079 (-5,8%). Rata medie anuală a descreșterii a fost - 0,53%, în cifre

[1] *Histoire de la Transylvanie*, p. 570.

[2] Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 40–41.

de — 12 552. La recensământul din 1880 a fost consemnată existența în principat a 2 631 așezări stabile, dintre care 32 erau orașe (2 orașe libere regești, 30 orașe cu consiliu), 2 599 sate și 458 261 case[1].

Deceniul opt a fost o perioadă de declin pentru regimul demografic din Europa Centrală și de Sud-Est. Transilvania a fost una dintre cele mai grav afectate regiuni din acest punct de vedere. Declinul demografic al provinciei a fost rezultatul efectelor devastatoare ale epidemiei de holeră din 1872–1873, cea mai puternică epidemie de holeră din spațiul transilvan, care a provocat 22 053 victime, față de 1 049 în 1855 sau 1 841 în 1866. În toate comitatele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș numărul victimelor s-a ridicat la 50 000. Acesta a fost ultimul mare șoc epidemic (până la primul război mondial), care a făcut numeroase victime în Imperiul austro-ungar, fiind însoțită de epidemii locale de variolă, difterie, tuse convulsivă în 1871, 1874, 1876, 1879, cu efecte printre copii mai ales. La toate acestea s-au adăugat urmările crizei economice din 1872–1873, ale unor ani consecutivi de secetă și recolte slabe, fenomene ce au favorizat și au agravat epidemiile respective[2].

Până la primul război mondial în Transilvania au fost identificate două modele de creștere demografică. Perioada 1850–1880 este reprezentativă pentru comportamentul demografic specific vechiului regim, iar perioada 1880–1910 pentru începutul tranziției demografice. Între 1850–1880 în fostul Mare Principat populația a crescut cu 10,8%, cu o rată medie anuală de 0,27%, tendință asemănătoare cu dinamica demografică din Ungaria, unde însă valorile de creștere au fost superioare Transilvaniei. Regimul demografic specific vechiului regim se caracteriza prin crize repetate, provocate de epidemii, foamete, care au determinat oscilații mari ale mortalității și în ansamblu o creștere demografică lentă. În această perioadă s-au succedat trei epidemii de holeră, numeroase epidemii locale de variolă și difterie, mai multe crize alimentare datorate secetei, inundațiilor sau bolilor de animale[3].

După Revoluția din 1848–1849, mobilitatea populației luase proporțiile unui fenomen complex și dinamic, devenind o caracteristică a regimului demografic din Transilvania. În primele decenii postrevoluționare emigrarea populației s-a menținut în limite variabile, ce nu au afectat substanțial sporul demografic. În această perioadă mobilitatea populației a permis plasarea surplusului de forță de muncă în regiuni care au realizat industrializarea și, în unele zone, chiar în agricultură. Fenomenul emigrării definitive spre România se accentuează numai după 1880. Recensămintele din anii 1850 și 1857 au constatat absența a 30 731 locuitori, respectiv 54 566 în fostul Mare Principat, plecați majoritatea la lucru în România, dar acestea au fost emigrări sezoniere, prilejuite de muncile agricole. În 1863 au venit cu pașaport și în grupuri din Transilvania în România un număr de 62 827 locuitori, în 1864 au fost înregistrați 57 941, iar în 1865 numărul lor s-a ridicat la 67 623

[1] *Ibidem*, p. 42.

[2] *Ibidem*, p. 43.

[3] *Ibidem*, p. 48.

persoane. Din anii 80 meseriașii și muncitorii agricoli care emigrau sezonier în România proveneau din comitatele sudice ale Transilvaniei și mai ales din comitatele secuiești[1].

Un indicator important al procesului de modernizare din Transilvania l-a constituit raportul dintre populația urbană și cea rurală în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La începutul acestei perioade urbanizarea în Transilvania se încadra modelului central și sud-est european, care se caracteriza prin existența a numeroase așezări de tip urban sau semiurban, cu o populație cuprinsă între 2 000–5 000 locuitori și cu o slabă reprezentare a orașelor cu peste 10 000 locuitori.

În Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș raportul dintre populația urbană și cea rurală a fost următorul[2]:

Anul	Populația urbană		Populația rurală	
	cifre	%	cifre	%
1870	386 302	9,1%	3 838 912	90,9%
1880	405 463	10,1%	3 623 360	89,9%

În fostul Mare Principat al Transilvaniei evoluția populației urbane a traversat mai multe faze, corespunzătoare transformărilor ce au avut loc în viața economică și socială[3].

Anul	Populația urbană (în cifre)	% (din total)
1850	134 169	6,5%
1857	189 163	8,7%
1869	216 820	9,1%
1880	226 128	10%

La 1850 Transilvania intracarpatică era una din zonele slab dezvoltate urban, în care numai trei orașe aveau peste 10 000 locuitori (Cluj, Sibiu, Brașov). Creșterea menționată a populației urbane a fost rezultatul migrației surplusului de populație rurală spre orașele în care a început procesul de industrializare. În cadrul procesului general de mobilitate socială, migrația internă a precedat emigrația externă. Creșterea populației urbane s-a făcut nu atât prin sporul natural, cât mai ales prin absorția surplusului demografic din satele învecinate. Ritmul de creștere al populației urbane a fost superior celui de creștere al populației rurale. Creșterea populației urbane nu a avut o evoluție liniară, cea mai mare creștere, cu 41%, a fost între 1850–1857, nemaiîntrecută până la primul război mondial. Ritmul ascendent de creștere a continuat și în perioada 1857–1869, dar cu

[1] *Ibidem*, p. 52–54.
[2] *Istoria României. Transilvania*, 2, p. 11, tabelul nr. 6.
[3] Ioan Bolovan, *op. cit.*, p. 77, tabelul nr. 10.

procente mai reduse, respectiv cu 14,6%, creștere aproape identică cu cea a populației urbane din Ungaria (14,2%). În același interval creșterea populației rurale a fost cu 9,9%, cea mai mare până la primul război mondial. Între 1870–1880 populația rurală a înregistrat un regres, în timp ce populația urbană a cunoscut o creștere datorată exclusiv fenomenului migrării de la sat la oraș. Cele mai elocvente exemple le oferă Clujul și Brașovul, unde populația orașului a crescut cu 4 000 locuitori la Cluj și cu 2 000 la Brașov, în timp ce populația satelor din zonele învecinate a scăzut. Cu anul 1880 s-a încheiat prima etapă a procesului de urbanizare, în care populația urbană a crescut cu 68%. Al doilea val al urbanizării avea să se înregistreze după 1880, ca urmare a dezvoltării economiei capitaliste și a începuturilor Revoluției industriale din a doua jumătate a secolului.

Dezvoltarea industrială și comercială a orașelor a avut ritmuri de creștere variate, care au determinat evoluții diferențiate ale populației urbane. Diferențele regionale au fost consecința directă a caracterului industrial sau comercial, a mărimii hinterlandului orașelor și a ponderii suprapopulației rurale. Populația celor mai mari orașe din Transilvania a avut următoarea evoluție:

	1850 locuitori	1869 locuitori	1880 locuitori
Brașov	21 782	27 766	29 584
Cluj	19 612	26 638	30 363
Sibiu	15 315	18 988	19 446

La 1880 în fostul Mare Principat numai Târgu Mureș avea să se apropie de aceste orașe cu 13 192 locuitori, celelalte situându-se la mare distanță în ceea ce privește mărimea populației: Turda avea 9 434 locuitori, Sighișoara 8 788, Bistrița 8 063. Creșterea diferențiată a populației urbane, în funcție de ritmul dezvoltării industriale reprezintă și un indicator al acestui proces. Exemple concludente în acest sens oferă orașele din comitatele vestice, Timișoara, Arad și Oradea, care au cunoscut ritmuri mari de creștere și au absorbit o parte a populației din zonele învecinate[1].

În fostul Mare Principat al Transilvaniei numărul satelor s-a redus de la 2 718 la 2 559 între 1850–1880, în schimb a crescut numărul mediu de locuitori pe așezare de la 713,4 la 780,6. Dacă în România dominau, la 1859, tipurile de sate mici și foarte mici, în Transilvania s-au înregistrat alte tendințe între 1850–1880. A scăzut ponderea satelor cu o populație de până la 200 locuitori de la 6,6% la 5,3%, a celor de până la 500 locuitori de la 34,9% la 31,3%, în timp ce procentul satelor de până la 1000 locuitori s-a menținut aproximativ același, 39,4% în 1850, 40,9% în 1880. A crescut în schimb numărul satelor cu o populație între 1 000–2 000 locuitori de la 445 (16,4%) la 474 (18,2%), iar numărul satelor cu peste 2 000 de locuitori s-a mărit de la 75 (2,7%) la 112 (4,3%). Din punctul de vedere al satelor foarte mari, Transilvania se situa la media procentului din monarhie.

[1] *Ibidem*, p. 81–83.

Fig. 315 Târgu Mureș.

Deși au existat comune foarte mari, cum au fost Rășinari, Săliște, Agnita, acestea nu au progresat pe cale urbanizării din cauza ocupațiilor de tip agropastoral, a apropierii de unele centre urbane mari, a decăderii meșteșugurilor locale.

Au existat însă mari diferențe regionale în ceea ce privește tipul de sate. În cinci comitate, de exemplu, în 1880 nu a fost înregistrată nici o localitate sub 200 locuitori: Bistrița-Năsăud, Ciuc, Târnava Mare, Brașov, Sibiu. În schimb au existat comitate cu o pondere mai mare decât media provinciei a satelor foarte mici: Hunedoara, Odorhei, Solnoc-Dăbâca, Mureș-Turda. În cele cinci comitate din prima categorie satele mari și foarte mari au avut o pondere însemnată. În comitatul Brașov, de exemplu, satele mari reprezentau 39,2%, iar cele foarte mari 52,2% din totalul populației rurale, iar în comitatul Ciuc satele mari reprezentau 43,1% iar cele foarte mari 27,7%[1].

Densitatea populației a avut o evoluție oscilantă:

1850	**1857**	**1869**	**1880**
34,1 loc./km²	35,8 loc./km²	39,4 loc./km²	37,9 loc./km²

Zonele cu o densitate scăzută a populației, sub media provinciei, au fost ținuturile Năsăud, Ciuc, Odorhei, Hunedoara, iar zonele cu o densitate mare (peste 36 locuitori/km²) au aparținut Podișului transilvan, zonei deluroase a Târnavelor, Țării Bârsei.

[1] *Ibidem*, p. 96–104.

Cu 39,4 locuitori/km² în 1869, Transilvania se situa undeva între Ungaria și Serbia[1], unde densitatea populației a fost în 1870 de 47,9 locuitori/km², respectiv 36 locuitori/km[2].

Comportamentele demografice în această perioadă au fost cele caracteristice regimului demografic specific vechiului regim. Rata brută a excendentului natural a avut următoarea evoluție: 1856–1859: 11,8%; 1866–1870: 8,1%; 1871–1875: - 5,7%; 1876–1880: 4,4%[2].

Între 1870–1880 s-a înregistrat cel mai mare spor migratoriu de 133 000 persoane, sporul natural fiind de numai 5 079, ceea ce înseamnă că aproximativ 130 000 locuitori au părăsit provincia[3].

Structura etnică și confesională în fostul Mare Principat a avut o evoluție contradictorie, în sensul că nu există o concordanță între ponderea locuitorilor de etnie română și a confesiunilor românești. Diferențele înregistrate au fost explicate prin maniera diferită de recenzare a locuitorilor înainte de 1867 și după instaurarea noului regim. Recensămintele din perioada dualistă nu au mai înregistrat naționalitatea locuitorilor, ci numai limba maternă. În rubricile recensămintelor următoare, de la 1869 până la 1910, nu mai apar evreii, armenii și țiganii, înregistrați probabil la vorbitorii de limbă maghiară.

Românii au continuat să dețină majoritatea, dar ponderea lor a scăzut în recensăminte în ansamblul fostului Mare Principat. În Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș structura etnică a populației a fost următoarea: românii au reprezentat 55%, maghiari 25,2%, germanii 12%, alte naționalități 7,8%.

În fostul Mare Principat, compoziția etnică a populației a avut următoarea evoluție[4]:

	1850	**1869**	**1880**
Românii	1 225 619 (59,4%)	1 428 299 (59,7%)	1 249 968 (55,9%)
Maghiari	536 843 (26%)	735 085 (30,7%)	666 376 (29,8%)
Germani	192 270 (9,3%)	226 448 (9,4%)	187 370 (8,4%)
Evrei	15 606 (0,7%)	–	–
Armeni	7 687 (0,4%)	–	–
Țigani	78 884 (3,8%)	–	–

În 1880 structura confesională a populației din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș a fost următoarea[5]:

	cifre	**%**
Ortodocși	1 504 049	37%
Greco-catolici	941 474	23,2%
Reformați	510 369	12,6%
Romano-catolici	716 267	17,6%

[1] *Ibidem*, p. 104–105.
[2] *Ibidem*, p. 158, tabelul nr. 33.
[3] *Ibidem*, p. 165–166, tabelul nr. 34.
[4] *Ibidem*, p. 197, tabelul nr. 40.
[5] *Istoria României. Transilvania*, 2 (*1867–1947*), p. 14, tabelul nr. 8.

Luterani	220 779	5,5%
Unitarieni	55 492	1,4%
Mozaici	107 124	2,6%
Alte confesiuni	4 953	0,1%

În fostul Mare Principat al Transilvaniei confesiunile au avut următoarea evoluție:

Religia	1850	1857	1869	1880
Ortodoxă	621 852 (30,1%)	679 896 (31,3%)	723 053 (30,1%)	670 065 (29,7%)
Greco-catolică	664 154 (32,2%)	674 654 (31%)	742 490 (31%)	673 521 (29,8%)
Romano-catolică	219 536 (10,6%)	237 742 (10,9%)	276 693 (11,5%)	273 105 (12,24%)
Reformată	297 129 (14,4%)	312 223 (14,4%)	349 827 (14,6%)	342 594 (15,2%)
Evanghelică	197 359 (9,6%)	196 375 (9%)	210 866 (8,8%)	200 235 (8,9%)
Unitariană	46 016 (2,2%)	48 113 (2,2%)	53 613 (2,2%)	55 104 (2,41%)
Israelită	15 599 (0,7%)	18 792 (0,9%)	33 360 (1,4%)	36 957 (1,6%)
Armeano-catolică	–	5 633 (0,2%)	4138 (0,2%)	–
Armeano-ortodoxă	–	–	268 (0,01%)	–
Alte confesiuni	–	–	244 (0,01%)	3 546 (0,2%)

În fostul Mare Principat confesiunea ortodoxă deținea peste 50% din totalul confesiunilor în comitatele Hunedoara, Sibiu, Făgăraș, iar confesiunea greco-catolică depășea jumătate din totalul confesiunilor în comitatele Solnoc-Dăbâca, Sălaj, Bistrița-Năsăud și Cluj. Acestea au fost și comitatele cele mai compacte cu populație românească. Confesiunea romano-catolică avea ponderea cea mai mare în Ciuc (81,2%), în celelalte 15 comitate confesiunile romano-catolică și reformată nu au depășit pragul de 50% din totalul confesiunilor.

Evanghelicii aveau o pondere mai semnificativă în comitatele Brașov, Târnava Mare, Sibiu, unitarienii în comitatul Odorhei, iar izraeliții aveau o pondere mai mare decât media provinciei în comitatele Bistrița-Năsăud, Solnoc-Dăbâca, Sălaj[1].

[1] Ioan Bolovan, *op. cit.*, p. 215 (tabelul nr. 44), 219.

În general, în fostul Principat ponderea femeilor a fost mai mare decât a bărbaților, doar în 1869, bărbații au întrecut puțin ca număr femeile (50,1% față de 49,9%)

În ceea ce privește structura pe vârste a populației, se constată tendințe specifice întregii Europe, reducerea populației tinere și îmbătrânirea populației, cu valori diferite desigur.

Vârsta	1857	1869
0–14 ani	35,5%	33,8%
15–60 ani	58,9%	60,1%
peste 60 de ani	5,6%	6,1%

La mijlocul secolului al XIX-lea ponderea populației bătrâne în Franța era de 10,1%, iar în Ungaria era apropiată de situația constatată în Transilvania[1].

Compoziția socio-profesională a Transilvaniei la 1869 relevă schimbări importante față de 1857. Profesiile intelectuale reprezentau 1,1% din totalul populației. Existau la acea dată 13 836 învățători și profesori, 5 080 funcționari, 4 088 preoți, 1 721 personal sanitar, 1 354 literați și artiști, 482 avocați și notari. În agricultură și silvicultură erau ocupați 883 259 (36,9%), dintre care 433 306 erau proprietari, 224 238 argați, 213 772 zilieri, 10 544 arendași, 96 ocupați cu vânătoarea și pescuitul. În industrie și meșteșuguri erau ocupați 68 815 (2,9%), dintre care 32 577 erau întreprinzători independenți, iar 36 238 funcționari și muncitori. În minerit și metalurgie lucrau 11 120 (0,4%), din care 779 erau proprietari, 687 arendași, 373 funcționari și 9281 muncitori. În comerț și în domeniul creditului lucrau 8 080 (0,3%) dintre care 7 847 erau comercianți, iar 240 funcționari în institutele de credit. În transporturi lucrau 5 862 (0,1%). Recensământul a mai înregistrat 5 862 (0,2%) rentieri și 179 149 (7,5%) slugi și argați. Peste jumătate din populația fostului Principat erau copii sub 14 ani (780 355) sau copii peste 14 ani fără ocupație (426 480).

Datele statistice relevă faptul că în raport cu 1857 s-a dublat populația cu o ocupație bine definită, ca și segmentul de populație angajată în producerea și desfacerea de bunuri materiale. Se remarcă diversificarea populației ocupate în agricultură, unde a crescut numărul proprietarilor de la 296 595 în 1857 la 433 306 în 1869, în primul rând datorită fărâmițării proprietății țărănești, fenomen care a avut consecințe asupra stratificării populației rurale. Procesul de diferențiere a acestei categorii a populației a fost mai puternic decât înainte. Este edificatoare în acest sens creșterea numărului zilierilor de la 119 683 în 1857, la 213 772 în 1869 și a argaților de la 84 306 în 1857, la 224 238 în 1869.

Structura socio-profesională a fostului Principat în 1869 relevă o fază de tranziție de la vechiul regim spre societatea modernă, de la un model dominant agrar la unul agrar industrial. Semnificativă în acest sens este reducerea populației ocupată în agricultură de la 83% la 74,5% și creșterea populației ocupată în industrie și meșteșuguri de la 39 528 persoane la 79 935 în 1869. Până la încheierea compromisului din 1867 Transilvania

[1] *Ibidem*, p. 223 (tabelul nr. 47), 224.

a evoluat de la o provincie agricolă la una agrar-industrială. Aceeași tendință se constată și în domeniul comerțului, unde numărul celor ocupați a crescut de la 2 667 în 1857 la 7 848 în 1869.

Modernizarea societății se reflectă și în creșterea numerică a categoriilor intelectuale. Între 1857–1869 numărul avocaților și notarilor a crescut de la 185 la 482, al literaților și artiștilor de la 863 la 1 354, al personalului sanitar de la 949 la 1 721. Perioada 1850–1869 reprezintă o fază în procesul de cristalizare a societății burgheze moderne[1].

Trăsăturile generale ale economiei transilvane. Dezvoltarea economică a Transilvaniei în sens capitalist după 1867 a fost stimulată de măsurile favorabile luate înainte de regimul neoabsolutist, de investițiile pe care statul austriac le-a realizat în diferite zone din Transilvania și Banat. După 1850 a început instalarea telegrafului, modernizarea drumurilor. Deja în 1860 existau 260 drumuri bine amenajate. În 1850, regimul neoabsolutist a suprimat vămile care separau Imperiul de Ungaria și de Transilvania. În pofida fiscalității ridicate, în perioada neoabsolutistă, în Banat, Crișana, Maramureș și în Transilvania a început un proces de industrializare, care a provocat decăderea meseriilor tradiționale. Până în 1869 s-a redus înapoierea industriei Transilvaniei în raport cu cea a ansamblului țării. A crescut ponderea meseriașilor și a muncitorilor cu 21,2%, peste media națională, ajungând să reprezinte 3,9% din populația Transilvaniei. A început și o reorganizare a spațiului agricol, care a determinat creșterea suprafețelor pământului pentru hrană în comparație cu 1850, când 40% din pământuri erau lăsate în pârloagă. Regimul absolutist a introdus și exploatarea rațională a pădurilor prin legile forestiere din 1858, a stimulat modernizarea creșterii animalelor, într-o conjunctura economică favorabilă pentru prețul bovinelor. După 1850 Transilvania furniza jumătate din producția de sare a Imperiului și 2/3 din aurul monarhiei dualiste. În perioada neoabsolutistă s-a format marele complex industrial al STEG în Banat și a început concesionarea exploatării cărbunelui din Valea Jiului. Industrializarea a început în domeniul industriei petrolului, cu rafinarea petrolului importat din România, s-a dezvoltat în industria textilă din vechile manufacturi, în industria alimentară, cu marile distilerii înființate în orașele din vestul provinciei, la Timișoara, Arad, Oradea, prin construirea morilor cu aburi, care au început să le înlocuiască pe cele cu apă. În ciuda progreselor înregistrate pe calea dezvoltării capitaliste, Transilvania a rămas una din provinciile înapoiate ale monarhiei, destinată să furnizeze materii prime pentru regiunile ei occidentale. Căile ferate nu au depășit până la 1868, Oradea, Arad și Timișoara. La 1850 în Transilvania nu existau decât 35 de societăți anonime. În ceea ce privește instituțiile de credit, între 1850-1860 s-au înființat doar două case de economii, iar între 1861-1866 au luat naștere alte 23 case noi. Până în 1867 s-au înființat numai 5 bănci. Evoluția agriculturii, industriei și a urbanizării în sens capitalist s-a situat sub nivelul dezvoltării provinciilor occidentale ale Imperiului[2].

[1] Vezi pe larg *Ibidem*, p. 229–232.

[2] Vezi pe larg *Histoire de la Transylvanie*, p. 535–549.

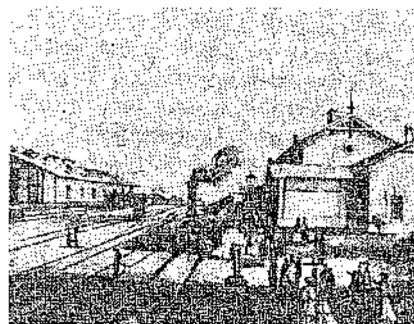

Fig. 316 Inaugurarea gării Cluj, 26 august/7 septembrie 1870.

În 1867 Austro-Ungaria avea o economie preponderent agrară, cu o industrie slab dezvoltată. În ajunul instaurării dualismului, în Transleitania nu existau decât 482 mașini cu aburi, față de 2 323 în Cisleitania. Politicile economice promovate după 1867, sporirea considerabilă a pieței interne au favorizat dezvoltarea și creșterea economică a Imperiului pe o perioadă întinsă între 1867–1884, întreruptă numai de criza economică din 1872–1873. Deși anii 1866–1867 au fost o perioadă de criză pentru ansamblul lumii capitaliste, pentru Austro-Ungaria au fost ani de avânt economic, determinați de extinderea pieții interne și de conjunctura economică favorabilă pe plan internațional, când s-a înregistrat o mare cerere de produse agricole în Europa occidentală. După 1867 a început integrarea economiei Imperiului în economia mondială, a început o dezvoltare accelerată în sens capitalist, favorizată de procesele economice și sociale anterioare, de politica statului în domeniul economiei[1].

În acest context economia Transilvaniei a profitat de ritmurile mai înalte de dezvoltare ale economiei Imperiului, în particular de cel din Ungaria, de afluxurile de capital investit în Ungaria, de modernizarea rețelei drumurilor și a căilor de comunicație, de formarea rețelei feroviare și industriale. Din 1868 a început construcția de noi căi ferate, a crescut productivitatea muncii, după 1870 cu o medie de 1,3%. În agricultură s-au diminuat pârloagele, reduse până în 1870 la 21,5%. Până la invadarea pieței europene cu produsele agricole americane, Câmpia danubiană a fost grânarul Europei industriale. După desființarea vămilor interne, produsele agricole din Ungaria au invadat piața mărită a Imperiului. Creșterea rețelei de căi ferate, care în 1870 ajungea la 2 200 km, a racordat regiunile agricole din Ungaria la circuitul național din Imperiu. În a doua jumătate a secolului s-a dezvoltat industria, îndeosebi industria extractivă. A crescut numărul întreprinderilor de la 154 în 1867 la 376 în 1872. Deschiderea economică a Monarhiei după 1867 a fost posibilă și datorită formării pieței financiare austro-ungare. La 1867 Banca Națională Austriacă, care avea privilegiul de emisiune, și-a extins operațiunile și asupra Ungariei. Din 1878 a devenit Banca Austro-Ungariei, bancă multinațională privilegiată, cu filiale pe întreg teritoriul Monarhiei[2].

[1] Lucian Dronca, *Băncile românești din Transilvania (1867–1918). Contribuții istorice*. Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2001, p. 9–10.

[2] *Ibidem*, p. 14–16.

În prelungirea politicii anterioare, Austro-Ungaria a promovat până în anii 80 o politică economică liberală, eliminând obstacolele care stăteau în calea dezvoltării unei economii competitive. În primul rând guvernul a încurajat exporturile masive. În 1875 Austro-Ungaria a încheiat convenția comercială de liber schimb cu România pe 10 ani, care a dus la triplarea exporturilor în anii următori. În 1876 statul a cumpărat Societatea feroviară de Est, iar în 1879 căile ferate au fost racordate în două puncte cu cele din România. În 1884 prima cale ferată din Transilvania a fost naționalizată și astfel rețeaua căilor ferate din fostul Principat avea să devină proprietatea statului[1].

Agricultura și silvicultura. În 1867 suprafețele destinate agriculturii în Transilvania au fost estimate la 17,3 milioane iugăre. Conjunctura economică favorabilă pe plan intern și internațional pentru produsele agricole a determinat o creștere notabilă a suprafeței agricole, întreruptă de criza economică din anii 1872–1873 și reluată apoi în anii '80. Cu toate acestea s-a menținut la un nivel ridicat suprafața de teren neproductiv în comitatele Satu Mare, Timiș, Alba de Jos, Făgăraș, Sălaj, Târnava Mică. În 1867 aceasta reprezenta 6,9% din ansamblul suprafeței agricole. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Transilvania s-a generalizat sistemul trienal de cultivare, remarcându-se tendința de exploatare intensă a pământului. Utilizarea mai rațională a suprafeței agricole s-a înregistrat în comitatele Brașov, Timiș, Arad, Bihor, Caraș-Severin și Sibiu[2].

Până la criza economică din 1872–1873 s-a accentuat caracterul cerealier al agriculturii Transilvaniei, favorizat de integrarea exploatației agricole în economia de piață, de formarea uriașei piețe a Imperiului, de industrializarea rapidă și de formarea rețelei de căi ferate. Creșterea suprafeței agricole cultivate cu cereale a dus la o scădere sensibilă a fânețelor și pășunilor, de la 30% din totalul suprafeței agricole la 26,5% în 1895. Arăturile s-au extins în Torontal la 60%, iar în Timiș la 54% din totalul terenurilor cultivabile, în detrimentul pășunilor și islazurilor. În același timp 30% din suprafața agricolă o dețineau pădurile cu o întindere de peste 50% în Maramureș, Caraș-Severin, Bistrița-Năsăud, Ciuc, Trei Scaune și Brașov[3].

În 1870, din suprafața arabilă a Transilvaniei 16,75% era cultivată cu grâu, 10,32% cu secară și 20% cu porumb. În Banat, Crișana și Satu Mare cultura cerealelor s-a extins și mai mult. În comitatul Satu Mare suprafața cultivată cu cereale reprezenta 49,1%, din care 44,5% erau cultivate cu grâu și 30,13% cu porumb. În Banat ponderea culturilor cerealiere ocupa 52,04%, din care 49,07% erau destinate cultivării grâului și 32,05% porumbului[4].

---

[1] *Histoire de la Transylvanie*, p. 537–538.

[2] Iosif I. Adam, *Agricultura Transilvaniei în ajunul primului război mondial* (2), în RdI 36, 1984, 4, p. 313–315.

[3] *Ibidem*, p. 315–316; Kakucs Lajos, *Contribuții la istoria agriculturii din Banat. Secolul XVIII–XIX*, Timișoara, 1998, p. 118.

[4] Iosif I. Adam, *op. cit.*, p. 316–317.

Producția de cereale a crescut la cote nemaiînregistrate înainte. În Banat, de exemplu, s-au constatat următoarele producții:

	1850	***1858***
Grâu	3 469 000 măsuri	7 342 163 măsuri
Secară	2 171 000 măsuri	5 568 000 măsuri
Porumb	2 976 000 măsuri	8 262 000 măsuri
Ovăz	2 997 000 măsuri	8 879 871 măsuri

Grâul și porumbul erau cultivate în Banat pe o întindere ce reprezenta peste 70% din suprafața arabilă. După grâu urmau în ordinea cultivării porumbul și ovăzul. Dintre plantele industriale cea mai cultivată era rapița. Transformarea agriculturii într-una cu caracter cerealier a orientat producția agricolă spre monocultură, ceea ce expunea economia agrară crizelor. Criza economică din 1872-1873 a lovit puternic agricultura, care a început să-și revină abia după 1882[1].

Predominanța monoculturii cerealelor a dislocat echilibrul din economia agrară, cu consecințe defavorabile pentru creșterea animalelor. Orientarea spre cultura cerealieră a diminuat suprafețele de fânaț și pășune și a redus considerabil șeptelul comparativ cu perioada anterioară. Seceta din 1863 a ilustrat carențele agriculturii bazată pe monocultură. Relansarea creșterii animalelor a fost dificilă din cauza crizei pe care a traversat-o gospodăria țărănească după 1865, a reducerii șeptelului și mai ales a suprafețelor destinate fânețelor și pășunilor. Și transhumanța a diminuat după 1860 ca urmare a reducerii șeptelului ovin. Abia la sfârșitul secolului s-a relansat creșterea animalelor. Suprafața de pășuni și fânețe s-a ridicat acum la 5 milioane iugăre. Dintre acestea 1,5 milioane erau pădurile comunale composesorale și foste urbariale, pe care pășteau peste 1,5 milioane de animale. Cele mai întinse pășuni și fânețe erau în comitatele Maramureș, Ciuc, Bihor, Hunedoara, Caraș-Severin, Cluj, Solnoc-Dăbâca și Arad[2].

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea efectivele de animale aveau să înregistreze o apreciabilă creștere, chiar dacă nu atât de spectaculoasă ca și a cerealelor. Între 1870–1895 numărul vitelor cornute a crescut cu 8%, al oilor cu 18%, în schimb a scăzut numărul cailor și al porcilor. Creșterea vitelor cornute era mai răspândită în Bihor, Caraș-Severin, Satu Mare, comitate în care s-au înregistrat peste 150 000 de capete, în Maramureș, Arad, Timiș, Hunedoara, Cluj, Solnoc-Dăbâca cu efective de peste 100 000 capete. Regiunile mai importante pentru creșterea oilor au fost Caraș-Severin cu peste 500 000 capete, Hunedoara cu peste 300 000, Bihor peste 250 000, Timiș peste 240 000, Cluj, peste 200 000, Alba peste 210 000, Solnoc-Dăbâca peste 200 000 ș.a. Cel mai mare număr de porcine a fost în Bihor, Timiș, Arad, Satu Mare, Caraș-Severin, iar cei mai mulți cai în Timiș, Bihor, Arad, Satu Mare și Caraș-Severin[3].

---

[1] Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 117–119.

[2] Iosif I. Adam, *op. cit.*, p. 321.

[3] *Ibidem*, p. 321–322.

Cea mai mare parte a animalelor aparțineau gospodăriei țărănești. Astfel, 785 000 gospodării fără pământ sau cu pământ până la 50 iugăre dețineau 1,9 milioane bovine, 406 000 cai, 1,26 milioane porci și peste 3 milioane oi[1]. Marea proprietate a urmărit cu precădere creșterea animalelor de rasă. Pe domeniile STEG din Banat existau în 1877, 5 639 cai și măgari, 32 829 vite, 98 801 oi, 6 013 capre, 22 973 porci, 9 709 stupi[2].

Transformarea agriculturii într-una cu caracter cerealier a fost însoțită de o serie de fenomene în economia agrară. În regiunile vestice s-a extins arendarea. Domina arenda pe termen scurt, între trei și șase ani. Anual se plătea pe un iugăr 15–20 fl. S-au înființat societăți de arendare, s-a răspândit arendarea unui domeniu în comun de mai multe sate sau de către locuitorii unui sat[3].

Extinderea suprafeței cultivate cu cereale a impus investiții importante în modernizarea tehnicii și a utilajului agricol. Din a doua jumătate a secolului s-a extins folosirea mașinilor de cosit și de secerat. Odată cu folosirea mașinilor s-a introdus semănatul în rânduri. Statistica din 1873 a înregistrat în Transilvania 305 mașini cu tracțiune mecanică, dintre care 237 erau mașini de treierat și 68 de alte tipuri. Din cele 36 comitate, districte și scaune din Transilvania, în 19 dintre ele nu se folosea în 1873 nici o mașină cu aburi în agricultură. Existau însă 5 200 mașini acționate de cai, dintre care 276 erau secerători, 750 semănători, 322 mașini de treerat, 3 872 alte mașini. Situația era mai bună în Banat: În cele trei comitate bănățene, în 1871 erau 175 batoze cu aburi și 70 acționate cu cai. La 1900 aveau să se constate în Transilvania 1565 mașini cu aburi, cele mai multe aparținând moșierilor. În același an gospodăriile cu peste 100 de iugăre dețineau 3 642 semănători, 840 secerători și cositoare cu tracțiune animală, cele mai multe înregistrându-se în Banat și Crișana.

Și gospodăria agricolă a trecut la modernizarea tehnicii și a utilajelor folosite în cultivarea pământului. La recoltarea cerealelor secera a fost înlocuită de coasă în comitatele de câmpie, Timiș, Arad, Bihor. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea s-a generalizat plugul cu brăzdar de fier și treptat grapa de lemn a fost înlocuită cu grapa cu dinții de fier. În 1895 aveau să existe 1 475 mașini de treierat cu aburi, cele mai multe în comitatele Bihor, Timiș, Arad, Satu Mare. Mașinile de semănat erau mai răspândite în comitatele Bihor, Târnava Mare, Sibiu[4].

Nevoile sporite pentru înzestrarea tehnică a agriculturii au condus la dezvoltarea unei industrii locale de mașini și unelte agricole, cu fabrici la Brașov, Sibiu, Arad, Timișoara, Nădrag, Topleț, dar și cu ateliere locale, cum au fost cele de la Oravița, Comloșu Mare, Periam sau Lipova. Autoritățile au încurajat organizarea unor ferme model în Arad, Hunedoara și a unor expoziții de mașini agricole la Cluj-Mănăștur, Miercurea-Ciuc[5].

---

[1] *Ibidem*, p. 322.

[2] Rudolf Gräf, *Domeniul bănățean al STEG. 1855–1920*, Reșița, 1997, p. 209.

[3] Kakucs, Lajos, *op. cit.*, p. 104.

[4] Iosif I. Adam, *op. cit.*, p. 318–320; Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 106.

[5] Iosif I. Adam, *op. cit.*, p. 318–319; Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 113–115.

Modernizarea drumurilor publice și construirea rețelei de căi ferate au favorizat dezvoltarea agriculturii cerealiere și exportul de cereale. Între 1850–1870 rețeaua de căi ferate a fost destinată în primul rând nevoilor industriei extractive și de prelucrare a metalelor. După 1870, construirea de căi ferate a fost orientată spre a asigura legătura regiunilor agricole cu piețele din Europa. De asemenea, în Banat s-au executat mari lucrări de hidroameliorații. Asociația de îndiguiri din Torontalul Superior a executat lucrări în valoare de 3 982 368 fl. După 1872 o societate privată a reluat și lucrările de canalizare, continuate după 1881 de stat[1].

Una din marile bogății ale Transilvaniei a fost pădurea. Cadastrul încheiat în 1851 indica o suprafață de pădure de 3 564 000 iugăre cadastrale în Principat, ceea ce reprezenta circa 43,1% din totalul suprafeței agricole. Cartografierea pădurilor, realizată în 1879, în paralel cu emiterea legii silvice, înregistra o suprafață de 4 009 867 iugăre pădure în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, reprezentând 26% din totalul suprafeței agricole[2].

Statul a acordat o mare atenție economiei forestiere, promulgând o legislație modernă, chiar dacă uneori contradictorie. Legea LIII din 1871 a stimulat economia forestieră în sens capitalist, a precizat normele de defalcare și de administrare a pădurilor. Legea silvică din 1879 avea să susțină drepturile proprietarilor, dar a și apărat pădurile, a organizat administrația pădurilor prin inspectoratele silvice, a supus regimului silvic și pădurile particulare, a introdus raționalizarea economică în exploatarea și folosirea fondului forestier. În deceniul șapte al secolului al XIX-lea s-a cristalizat sistemul marilor domenii silvice. Până în 1880 s-a efectuat cea mai mare parte a segregărilor și comasărilor, s-a rezolvat problema pădurilor erariale din Munții Apuseni, unde statul a primit o suprafață de 117 189 iugăre[3].

Majoritatea pădurilor, ca și a terenurilor agricole, era în proprietate privată, aparținând unor mari proprietari, comunelor, composesoratelor, bisericilor, orașelor sau unor societăți anonime pe acțiuni, cum era STEG, care deținea în Banat peste 86 569 ha de pădure, alături de cele peste 43 637 ha terenuri arabile, pășuni, fânețe, grădini, terenuri de casă, drumuri, care formau domeniile STEG din Banat[4].

O mare parte a resurselor lemnoase ale Transilvaniei se aflau în Munții Apuseni, unde pădurile se întindeau pe o suprafață de 1 405 921 iugăre.

Creșterea demografică și revoluția industrială au stimulat cererea de lemne și de produse din lemn. În deceniul nouă consumul anual de lemne în industria metalurgică și minieră avea să ajungă la 2 200 000 m³, la căile ferate de 500 000 m³, iar vapoarele cu aburi pe Dunăre consumau 80 000 m³. Lemnul era materia primă în construcții, în industria chimică și a chibriturilor.

---

[1] Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 85–86.

[2] Csucsuya István, *Istoria pădurilor din Transilvania. 1848–1914*, Cluj-Napoca, 1998, p. 50–51.

[3] *Ibidem*, p. 56–57.

[4] Rudolf Gräf, *op. cit.*, p. 197.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea a luat o dezvoltare fără precedent industria cherestelei. Producția de lemn a avut o evoluție oscilantă. După o creștere rapidă între 1852–1855, a urmat un deceniu de stagnare, o perioadă de creștere între 1864–1865, după care producția de lemne a crescut până la criza din 1873. Exploatarea neraționalã a suprafeței de păduri a contribuit la degradarea zonelor forestiere, la despădurirea unor mari suprafețe.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a cristalizat o economie silvică ca ramură economică independentă. În această perioadă, în industria lemnului s-au realizat progrese însemnate pe calea înzestrării tehnice. Acum s-au introdus primele ferăstraie cu aburi în zona Munților Apuseni, la Arad în 1868, apoi la Lipova, Săvârșin și în 1870 la Ciucea. Numărul total al ferăstraielor hidraulice și cu aburi în zonele care prelucrau lemnul din Munții Apuseni era de 58 în comitatul Cluj, 21 în Turda-Arieș, 62 în Alba de Jos, 4 în Arad, și 27 în Hunedoara.

Industria. Creșterea și modernizarea industriei după 1867 a fost susținută de stat. Concurența produselor austro-cehe a determinat industria și comerțul transilvan să caute debușee în România, statul favorizând exporturile prin acordurile comerciale încheiate. O mare creștere a înregistrat industria extractivă și siderurgia, în primul rând datorită formării celui mai mare centru siderurgic din Ungaria de către Societatea de stat privilegiată de căi ferate (STEG). Domeniile bănățene ale STEG au fost achiziționate de la statul austriac la 20 decembrie 1854/1 ianuarie 1855, cu o suprafață de 133 168 ha. STEG a preluat cele două domenii erariale din zonă și cele opt districte erariale montanistice, ajungând cel mai mare proprietar de resurse minerale din Ungaria și din Imperiu.

Producția de cărbune la Anina a crescut după 1861 la o cantitate de 100 000 t anual, iar după 1867 nivelul producției medii a fost de peste 150 000 t/an. Toate minele de cărbune din Banat realizau o producție medie de cărbune de peste 200 000 t/an. Minele de fier au produs între 1855–1867 o cantitate de 417 288,9 t minereu de fier, ceea ce reprezenta peste 1/3 din producția de minereu de fier a Transilvaniei și Banatului.

Din punctul de vedere al dotării cu mașini și utilaje, minele și întreprinderile din Banat dețineau supremația. Aici funcționau 32 mașini cu aburi, cu o capacitate de 1444 CP, ceea ce reprezenta 77,8% din totalul cailor putere al minelor și întreprinderilor din Banat și Transilvania.

Criza din 1872–1873 a afectat industria minieră și metalurgică din Banat. Producția de fontă a scăzut de la 31 446 t în 1870 la 24 769 t în 1879, pentru ca din 1881 să crească spectaculos la 43 628 t. Aceleași tendințe se înregistrau și la producția de oțel de la Reșița, care menține totuși un curs ascendent, cu mici oscilații între 1868–1885. La Reșița s-au introdus primele convertizoare Bessemer, construite și montate aici, fiind a patra uzină din Europa care a folosit procedeul Bessemer. Din 1876 s-a introdus la Reșița și procedeul Siemens Martin. Tot aici s-au construit între 1872–1874 primele locomotive din Ungaria.

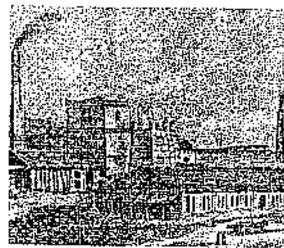

Fig. 317 Turnătoria de la Filea, Odorhei.

Industria extractivă pe domeniile STEG a înregistrat producții mari. La Oravița s-a exploatat între 1857–1872 o cantitate de 183,43 kg aur și 10 735,04 centenari de cupru, la care s-a adăugat producția minelor de la Dognecea și Sasca. Producția de minereu de fier la STEG a crescut de la 21 972 t în 1867 la 64 996 t în 1873, după care a înregistrat o scădere sensibilă, stopată abia în 1881, când a atins din nou peste 64 000 t. Pe domeniile STEG trăiau 109 500 locuitori, dintre care 13 963 lucrau la întreprinderile societății[1].

Alături de complexul industrial din Banat, s-a dezvoltat industria extractivă din Maramureș și din Munții Apuseni. Numai mina 12 Apostoli producea în 1864 o cantitate de 46,3 kg de aur. Din 1872 funcționau și două furnale moderne la Călan[2]. În Valea Jiului primele concesiuni miniere s-au făcut în 1858 pentru Societatea de mine și furnale din Brașov și societatea Salgótarján. Din 1865 și statul austriac a pătruns în Valea Jiului, dar în 1879 a arendat minele sale societății brașovene. În perioada 1868–1870 s-a construit calea ferată Simeria-Petroșani, o derivație a primei căi ferate din Transilvania Arad-Alba Iulia. Și în Valea Jiului producția de cărbune a crescut până în 1872, după care a urmat o perioadă de scădere[3].

Alte ramuri industriale, cum au fost industria chimică și cea textilă, au rămas slab dezvoltate. În schimb industria alimentară a luat avânt deosebit. S-au construit mari distilerii la Arad, Timișoara, la Cluj și Târgu Mureș. În 1878 existau 125 distilerii. De asemenea industria morăritului a luat o dezvoltare fără precedent. În Arad, Bihor, Satu Mare funcționau 30 mori cu aburi, iar în Transilvania trei[4].

În Banat exportul de făină a devenit mai rentabil decât cel cu cereale, stimulând înființarea morilor cu aburi. Numai în Banat funcționau 7 din cele 12 mari unități industriale din domeniul morăritului, înființate până în 1872 ca societăți pe acțiuni. Cea mai dinamică ramură a industriei de prelucrare a produselor agricole din Banat a fost industria berii și a alcoolului. Aici existau șase fabrici de spirt, față de numai trei în Transilvania, în funcțiune la Arad, Sibiu și Brașov. Cele șase distilerii bănățene aveau o capacitate anuală de 1 334 456 hl. Mai funcționau 16 848 distilerii mici și mijlocii, cu o capacitate de 521 429 hl. spirt, producția de alcool fiind exportată în Imperiu și pe tot globul, până în Argentina, India, China sau Mexic.

Industria de prelucrare a plantelor industriale a rămas în urma ramurilor prelucrătoare de cereale. Absența acestei industrii a influențat negativ procesul de diversificare

---

[1] *Ibidem*, p. 59 și urm.
[2] *Histoire de la Transylvanie*, p. 547.
[3] Mircea Baron, *Cărbune și societate în Valea Jiului*, Petroșani, 1998, p. 67–90.
[4] *Histoire de la Transylvanie*, p. 548.

a producției agricole. Cea mai importantă unitate din acest domeniu a fost fabrica de tutun din Timișoara, la acea vreme cea mai mare unitate industrială din oraș[1].

Creditul. Deschiderea economică a monarhiei după 1867 a fost posibilă și datorită constituirii pieții financiare austro-ungare. Banca Austro-Ungară avea filiale în toată monarhia, în Transilvania și teritoriile vestice la Arad, Brașov, Cluj, Sibiu, Oradea, Panciova, Timișoara. Provinciile periferice ale Ungariei, locuite de slovaci, croați și români se caracterizau și printr-o slabă dezvoltare a sistemului de credit. La mijlocul secolului al XIX-lea nu existau în Transilvania, de exemplu, decât cinci instituții de credit.

Formarea instituțiilor moderne de credit a urmat un curs ascendent, impus de nevoile sporite de credit ale economiei în creștere, favorizat de o legislație economică stimulativă; cum au fost îndeosebi legea comercială din 1875 și legea cambială din 1876. Treptat numărul instituțiilor de credit a crescut atât numeric, cât și din punctul de vedere al capitalului. Instituțiile financiare săsești s-au înmulțit de la 10 în 1870 la 37 în 1880. Cele maghiare au ajuns de la 12 în 1870, la 32 în 1880[2].

Primele institute de credit românești s-au format după modelul celor săsești. Uniunea economică săsească a înființat *Institutul de credit funciar* (*Bodenkreditanstalt*), ce funcționa ca o cooperativă de tip Schultze-Delitsch. Acest sistem a fost adoptat și de reuniunile de credit ale băncii „Albina". În 1867 Visarion Roman a înființat la Rășinari, după modelul săsesc, o cooperativă de credit, *Societatea de împrumut și păstrare*, care a început să activeze din 1868 în sistemul Schultze-Delitsch. Banca „Albina" din Sibiu a fost înființată în 1872, cu un capital de 300 000 fl. Au subscris acțiuni liber profesioniști, țărani, mari proprietari, meseriași, militari, diferite instituții. În afară de banca sibiană, s-au mai înființat *Societatea de împrumut și păstrare „Aurora"* la Năsăud (1873), *Reuniunea de la Feldru* (1879)[3].

Legea comercială din 1875 a favorizat crearea sistemului de credit românesc după modelul băncii „Albina". În prima etapă din procesul de constituire a sistemului de credit românesc, întinsă între 1867–1872, majoritatea băncilor s-au format ca societăți pe acțiuni, doar două au fost cooperative de tip Schultze-Delitsch. Criza economică din 1872–1873 a frânat procesul de constituire a instituțiilor românești. Abia din 1883 avea să se reia procesul de formare a unor noi bănci românești.

În Banat șvabii au început să organizeze propriile reuniuni de credit. În 1867 a fost înființată prima bancă pentru comerț și mica industrie din Banat, urmată până la 1873 și de alte bănci. De asemenea s-au înființat case de păstrare ale șvabilor la Vîrșeț, Ciacova, Jimbolia, Sânnicolau Mare, Panciova. Formarea băncii românești „Timișana" la Timișoara va avea loc abia în 1885[4].

[1] Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 138–147.
[2] Lucian Dronca, *op. cit.*, p. 69.
[3] *Ibidem*, p. 63–65; pentru banca „Albina" vezi Mihai D. Drecin, *Banca „Albina" din Sibiu — instituție națională a românilor transilvăneni*, Cluj-Napoca, 1982.
[4] Lucian Dronca, *op. cit.*, p. 87–89.

Piața financiară a Clujului era dominată de băncile maghiare, *Banca de credit*, înființată în 1865, *Societatea de economii* (1869), *Casa de economii din Transilvania* (1874). În 1886 avea să fie înființată la Cluj prima bancă românească „Economul".

Băncile românești și-au orientat preponderent creditele spre agricultură, susținând gospodăriile țărănești să reziste presiunilor economiei de piață, să evite sistemul cămătăresc. Conducătorii băncilor românești au vizat în primul rând țărănimea și intelectualitatea rurală, care au furnizat și cea mai mare parte a clientelei. În acest sector au acordat credite care, până în 1914, reprezentau circa 85% din totalul plasamentului lor financiar. Creditele acordate au vizat mai ales proprietățile mijlocii, dar și mica gospodărie țărănească. Băncile românești s-au preocupat mai ales de achiziționarea unor moșii, arendarea acestora sau a pădurilor, de comerțul cu produse agricole. Investițiile în comerț, industrie sau afaceri imobiliare au fost nerelevante și sporadice. Băncile cu capital românesc au susținut transferul de proprietate funciară de la marii proprietari în beneficiul comunității românești. Ca instituții de credit cu caracter național, băncile românești au susținut instituțiile culturale și bisericești ale românilor, societățile naționale constituite cu scopuri sociale, culturale sau profesionale[1].

După 1867 economia Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului a traversat o perioadă de creștere și modernizare. Criza din 1872–1873 a întrerupt acest proces, care a fost reluat după 1880, stimulat și de o legislație favorabilă promovată de stat, care a practicat o politică economică liberală până în acest moment. Creșterea și modernizarea în sens capitalist s-a înregistrat în toate ramurile economiei și agriculturii, în industria alimentară, extractivă și în siderurgie, în modernizarea căilor de comunicații a drumurilor, în formarea rețelei de căi ferate, în constituirea sistemului de credit modern.

Naționalitățile și regimul dualist. Noul sistem politic din Ungaria a impus transformarea mișcărilor naționalităților și adecvarea lor la noile realități. Lipsite de instituții proprii, autonome, capabile să le promoveze interesele pe scena politică din Ungaria, naționalitățile din Transilvania au fost obligate să creeze instituții cu caracter național, care s-au adăugat celor culturale sau bisericești existente, împletindu-se adesea cu activitatea acestora. Dacă până la 1867 mișcările naționalităților s-au manifestat cu sprijinul direct al instituțiilor culturale sau bisericești, după extinderea partidelor politice din Ungaria în Transilvania și provinciile vestice, în noul cadru s-a impus crearea instituțiilor politice proprii naționalităților, menite să promoveze interesele naționale, să coordoneze rezistența față de noul regim și politica sa de asimilare. Elitele naționalităților nu s-au integrat în noul regim, în cea mai mare parte au rămas în mediul național. Structurile elitare au fost dominate de categoriile intelectuale, de ierarhiile bisericești și parțial de o parte a funcționarilor. Din aceste motive în mare măsură procesul de instituționalizare a politicului a depins de factorul cultural și elitele bisericești. Acest proces, la naționalitățile din monarhie, a fost încununat de formarea partidelor naționale; el este

[1] *Ibidem*, p. 240 și urm.

general în cele două părți ale Imperiului și îl întâlnim la croați, sârbi, cehi, sloveni, sași și la români[1].

Elita săsească a fost confruntată cu problema conservării vechii autonomii săsești sau integrarea în noul sistem. Gruparea denumită a „noilor sași" a militat pentru integrarea sașilor în regimul dualist. Din rândul lor a fost numit noul comite al sașilor, Conrad Moritz, dar a fost împiedicată întrunirea adunării Universității cu o majoritate antiunionistă. Legea uniunii din 1868 menținea dreptul sașilor la autoadministrație, dar prin decretul din 1869, care promova noua reglementare electorală, compoziția Universității a fost modificată, ajungând să se accepte propunerile de restructurare a Pământului săsesc în conformitate cu sistemul comitatens. Prin adunarea de la Mediaș, din 29 aprilie/11 mai 1872, cele două orientări ale sașilor s-au unificat, adoptându-se un Program național săsesc. Acest program recunoștea dualismul și statul național ungar, cu condiția ca acesta să nu intensifice centralizarea, iar Pământul regesc să-și mențină autonomia ca un comitat autonom mai mare. Cu toate compromisurile pe care le-a făcut cu partidul de guvernământ, prin legea din 1876 Universitatea săsească a fost desființată, și-a pierdut competențele politice și administrative, transformându-se într-o fundație cu caracter cultural. În 1876 a luat naștere Partidul Popular Săsesc, care a urmărit la rândul său să realizeze un compromis cu puterea[2].

Și pentru români dualismul a însemnat în primul rând pierderea autonomiei Transilvaniei, țară în care reprezentau majoritatea populației, dar și a egalității cu celelalte națiuni, recunoscută prin legislația dietei sibiene, după ce atâtea secole au fost considerați națiune tolerată. Deși nu au avut instituții politice proprii, nici o tradiție autonomistă comparabilă cu a sașilor sau a secuilor, românii au văzut în autonomia Transilvaniei singura cale de salvare a individualității lor naționale. Din aceste motive atitudinea lor față de noul regim s-a caracterizat prin nerecunoașterea pactului dualist, susținerea restaurării autonomiei Transilvaniei și aplicarea legilor votate în dieta de la Sibiu.

Încheierea compromisului a găsit clasa politică românească nepregătită, lipsită de unitate în ceea ce privește atitudinea față de noul regim, cu diferențe de comportament politic între cei care au aparținut până la 1867 la Ungaria și cei din Principatul Transilvaniei. Mișcarea politică națională pe cale de laicizare nu s-a eliberat deplin de tutela capilor Bisericilor. Clivajele confesionale și absența unui centru coordonator au afectat în parte rezistența românilor față de dualism.

Mișcarea națională românească de contestare a noului regim politic s-a dezvoltat treptat, în cadrele legale existente, manifestându-se atât prin lupta parlamentară, cât și prin rezistența extraparlamentară, prin efortul de organizare a unor instituții politice proprii, de tipul partidelor politice moderne, menite să coordoneze lupta politică în sistemul politic existent. Ea s-a bazat pe o ideologie fundamentată pe ideea modernă de națiune, strălucit

[1] Liviu Maior, *op. cit.*, p. 69–73.

[2] *Histoire de la Transylvanie*, p. 575–577.

definită de Al. Mocioni în discursul rostit în Parlamentul Ungariei în 1868, pe principiile liberalismului și ale ideii de drept, care au fost opuse dreptului istoric și dreptului forței.

Într-o primă fază, deputații români intrați în Dieta încoronării au susținut în Parlament autonomia Transilvaniei și unificarea ei cu teritoriile românești anexate Ungariei în 1860–1861. În acest sens s-au manifestat, în urma alegerilor din 1865 din Ungaria, deputații români din Banat, Crișana și Maramureș. Ei s-au organizat în club parlamentar condus de Al. Mocioni. Românii din aceste teritorii au adoptat în 1865 tactica politică activistă, întemeiați pe legea electorală mai favorabilă decât în Transilvania, dar și pe tradiția activismului politic la românii din Ungaria, inaugurată încă de la 1848–1849. După alegerile din Transilvania și intrarea deputaților români ardeleni în Parlamentul Ungariei, în martie 1866, aceștia au format un club parlamentar, condus de Elie Măcelariu. Deputații români din Parlamentul Ungariei au combătut în februarie 1868 soluția dualistă și au cerut restituirea autonomiei Transilvaniei prin Iosif Hodoș sau Aloisiu Vlad. În acest sens Iosif Hodoș susținea semnificativ în discursul rostit în Parlament: „Numai coroana e comună, în toate celelalte și în special în drepturile autonome și legislative, Ardealul este cu totul independent de Ungaria și de celelalte provincii creditare"[1]. Deputații români au fost susținuți în pozițiile lor prin manifestările de solidaritate ale opiniei publice românești din Transilvania și din România.

Aniversarea a 20 de ani de la întrunirea adunării naționale de la Blaj, din 1848, a oferit elitei românești prilejul să-și exprime poziția față de dualism prin organizarea unei adunări și a unor manifestări de protest față de noul regim politic. Acestea trebuiau să susțină și atitudinea deputaților români din Parlamentul Ungariei, care încercau să redeschidă chestiunea autonomiei Transilvaniei. La inițiativa lui I. Rațiu și a lui G. Barițiu a fost redactat un protest împotriva dualismului, cunoscut sub denumirea de *Pronunciamentul de la Blaj*, care trebuia semnat de inteligheția românească întrunită cu ocazia aniversării a 20 de ani de la adunarea națională din 1848. Protestul redactat de Barițiu în 3 puncte susținea menținerea principiilor și a obiectivelor programatice formulate în 3/15 mai 1848, autonomia Transilvaniei, recunoașterea legilor votate de dieta sibiană și redeschiderea dietei Transilvaniei pe baza unei reprezentări reale, precizându-se că nu se recunoștea Parlamentului Ungariei dreptul de a legifera pentru Transilvania. *Pronunciamentul* de la Blaj a întrerupt șirul petițiilor tradiționale care revendicau împăratului sau înaltelor foruri acordarea unor drepturi pe seama românilor. El a fost destinat să denunțe situația creată prin instaurarea dualismului, contradicția dintre starea de drept și cea de fapt, să enunțe principalele puncte ale programului național românesc, în tendința de a asigura o dezvoltare unitară și coerentă acțiunii politice a elitei românești. Textul memoriului de la Blaj a fost difuzat prin intermediul presei în opinia publică românească și internațională, inaugurând seria memoriilor care urmăreau să aducă în fața cercurilor de opinie din lume situația în care au fost aduși românii prin noul sistem politic.

[1] Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională*, București, 1974, p. 353.

Cu acest document, semnat de participanții la adunarea din Blaj, din 3/15 mai 1868, s-au solidarizat românii din toate zonele Transilvaniei, mai ales după ce semnatarilor le-a fost deschisă o acțiune în justiție de către autorități. S-au solidarizat și deputații români din Parlament, care au redeschis astfel problema autonomiei Transilvaniei.

Un alt moment de puternică contestare a pactului dualist l-a constituit dezbaterea parlamentară prilejuită de proiectul de lege a naționalităților, care a fost adus în discuția Parlamentului în 12/24 noiembrie 1868. În așteptarea lui, încă din 1866 deputații români din Ungaria au întocmit un anteproiect. Altul a fost redactat de o comisie româno-sârbă. După mai multe conferințe comune româno-sârbe, în aprilie 1868 s-a decis să se înainteze un proiect comun, prezentat comisiei parlamentare în 8/20 aprilie prin Al. Mocioni. În 3/15 iunie proiectul româno-sârb a fost acceptat și de reprezentanții slovacilor și ai rutenilor, devenind proiectul de lege susținut de naționalitățile din Ungaria.

În această dezbatere s-au confruntat două ideologii opuse, întemeiate pe o concepție diferită despre națiune: ideologia oficială promovată de guvern, bazată pe ideea de stat național unitar maghiar, cu o singură națiune politică recunoscută, o singură limbă diplomatică, cea maghiară și ideologia naționalităților, fixată pe principiul de naționalitate și care pleda pentru recunoașterea caracterului multinațional al Ungariei, a individualităților etnico-naționale existente și a dreptului de a-și păstra identitatea, limba, religia și cultura.

Proiectul guvernamental înscria la art.1: „Toți cetățenii Ungariei formează în privința politică o națiune, una și nedespărțită națiune ungară, al cărei membru egal îndreptățit este tot cetățeanul, indiferent de naționalitate"; Art.3 din proiectul guvernamental preciza că „din cauza unității politice limba de stat a Ungariei e limba maghiară". Proiectul guvernamental accepta doar că limbile naționale „se vor întrebuința numai întrucât aceasta ar fi necesar oportunității practice a guvernării și a administrației".

Întemeiat pe principiile liberalismului colectiv, proiectul naționalităților prevedea: „În Ungaria următoarele popoare istorice ale țării, maghiarii, românii, sârbii, slovacii, nemții și rutenii se recunosc prin lege fundamentală ca națiuni regnicolare, egal îndreptățite ca naționalități politice, cu limbă asemenea egal îndreptățită".

Dezbaterea acestui proiect a prilejuit una din cele mai mari bătălii din istoria parlamentarismului ungar, la care au participat marii oratori ai taberei guvernamentale, Deák, Eötvös, Tisza și aproape toți deputații naționalităților: Elie Măcelariu, Alexandru Mocioni, Sigismund Borlea, Iosif Hodoș, Sigismund Pop, Aloisiu Vlad, Alexandru Roman, Vincențiu Babeș și alții din partea românilor, Svetozar Miletici ș.a. dintre sârbi, Al. Dobranski de la ruteni. În pofida opoziției generale a naționalităților, la 19 noiembrie/1 decembrie 1868 legea a fost votată cu o majoritate de 267 voturi, față de 24 ale opoziției, un număr de deputați lipsind de la vot. Poziția naționalităților a fost susținută de deputații Partidului Independenței, în frunte cu A. Mocsáry. Această formațiune a încercat să coaguleze o opoziție împreună cu naționalitățile împotriva partidului de guvernământ. Sprijinit de Dániel Irányi, în 1869 Mocsáry susținea „libera dezvoltare a fiecărei limbi și naționalități"[1].

[1] *Ibidem*, p. 361-366.

Încă de la convocarea dietei clujene în 1865, pentru români s-a pus problema atitudinii și tacticii de urmat în viitor față de noua politică ce se contura. Instaurarea dualismului cu toate consecințele sale pentru naționalitățile transilvănene a întărit ideea adoptării pasivismului politic ca tactică pentru românii din Transilvania, care în acest mod încercau să conteste legitimitatea și legalitatea noului regim, instaurat fără consultarea majorității populației. În paralel reprezentanții acestei orientări au promovat consolidarea autonomiilor instituțiilor culturale și bisericești ale românilor, la adăpostul cărora să poată fi apărată naționalitatea și identitatea românească. Adepții acestui curent au impus candidaților la scaunul mitropolitan, rămas vacant prin moartea lui Al. Sterca-Șuluțiu, acceptarea celor zece condiții ce trebuiau respectate de noul mitropolit, considerate principii de organizare constituțională pentru Biserica unită românească, care asigurau autonomia și individualitatea Bisericii greco-catolice românești.

Poziția românilor din Transilvania față de dualism a fost susținută de cercurile politice și de opinia din România. Guvernările liberale instaurate la București din 1867 au adoptat o atitudine antidualistă fără echivoc. Ziarul „Românul", oficiosul liberalilor radicali, a dus o campanie de presă de mare anvergură împotriva dualismului, susținut și de alte ziare sau reviste. Vizitele unor oameni politici din România în Transilvania, discursurile rostite la sesiunea de înființare a Societății Academice Române de reprezentanții Transilvaniei în înaltul for științific, au consolidat sentimentul solidarității naționale, al solidarității românilor din regat cu soarta conaționalilor din Ungaria.

Tot mai mult chestiunea națională din Ungaria a ajuns în atenția cercurilor diplomatice internaționale. Publicarea memoriului înaintat de G. Barițiu cancelarului Beust, la sfârșitul anului 1868, în paginile ziarului „Românul", în care se preciza ca „niciodată românii nu vor accepta dualismul cu prețul existenței lor naționale", a prilejuit comentarii în presa austriacă și ungară. „Pester Lloyd" aprecia că „românii vor să pună chestiunea Transilvaniei la ordinea zilei în diplomația europeană"[1].

Instaurarea dualismului a provocat o criză a loialismului românilor față de Casa de Habsburg, cultivat de elita românească încă din secolul al XVIII-lea. Vizibilă deja după 1850, această criză a întărit neîncrederea liderilor politici români față de cele două centre de putere și a contribuit la orientarea tot mai evidentă spre România, mai ales că apelul la Curtea imperială nu mai era posibil după 1867, în condițiile transferului de suveranitate asupra Transilvaniei de la Viena la Pesta.

Eșecul tentativelor de reactivare a Comitetului permanent din 1861 ca for politic românesc, în măsură să asigure o evoluție unitară și coordonată acțiunii românești în cadrele sistemului politic din Ungaria, a determinat elita românească să treacă la organizarea instituțiilor moderne, de tip partid. Organizarea politică a românilor s-a făcut în condițiile legii electorale, care îngăduia asocierea cu prilejul campaniilor electorale după modelul sistemului politic și al partidelor din Marea Britanie.

[1] *Ibidem*, p. 368.

La inițiativa lui Mocioni, în ianuarie 1869 a fost publicat apelul pentru organizarea unui partid al românilor bănățeni, în perspectiva apropiatelor alegeri pentru Parlamentul Ungariei, prevăzute pentru martie 1869. În februarie 1869 s-a întrunit conferința de la Timișoara, la care a participat și o delegație a Partidului liberal sârb din Voivodina, condusă de Svetozar Miletici. La conferință Alexandru Mocioni a susținut o organizare politică modernă de tip partid, conștient că — spunea el — „în viața constituțională lupta pentru idei, pentru reforme și drepturi se mijlocește prin partide politice". Cei peste 500 de participanți au aprobat organizarea partidului și programul acestuia, elaborat în jurul unor principii politice generale: solidaritatea cu naționalitățile din Ungaria, colaborarea cu românii din fostul Principat al Transilvaniei, promovarea pasivității acestora, sprijinirea luptei pentru autonomie a croaților, susținerea principiilor liberalismului și ale democrației. Programul recunoștea starea de fapt existentă, dar a combătut dualismul[1].

În prelungirea tradiției politice a românilor din Banat, conferința a adoptat tactica activistă, preconizând lupta împotriva dualismului în cadrul legal existent, în Parlament în primul rând. Partidul Național Român din Banat a intrat în lupta electorală și a trimis zece deputați în Parlament în ciclul parlamentar 1869–1872. Împreună cu deputații sârbi, aceștia au constituit clubul parlamentar al naționalităților. Deputații bănățeni au desfășurat o intensă activitate parlamentară. Au colaborat cu stânga maghiară, reprezentată de Partidul Democratic Ungar, pentru elaborarea unei noi legi a naționalităților pe baza proiectului propus de naționalități în 1868. Cu tot eșecul înregistrat în această tentativă, au susținut proiectul inițiat de Jókai Mór pentru ajutorarea văduvelor, orfanilor și a invalizilor din timpul Revoluției de la 1848, care îi privea și pe români, au susținut proiectul propus de stânga maghiară privind libertatea industriei și libertatea de asociere. În spiritul principiilor proclamației adoptate la Timișoara, deputații români au susținut împreună cu cei ai sârbilor, croaților și slovenilor democratizarea aparatului de stat. Ei au împiedicat votarea proiectului privind instituirea unei judecătorii de stat formată din juriști numiți de guvern, au susținut alegerea judecătorilor. Deputații români au abordat și probleme de natură socială, au denunțat modul de aplicare a patentelor din 1853–1854 și abuzurile autorităților în această chestiune. În problema naționalităților au combătut legislația dualistă, au susținut în Parlament rezistența românilor din Transilvania față de dualism. Prin Iosif Hodoș, Al. Mocioni sau V. Babeș au pretins în numele românilor transilvăneni restaurarea autonomiei Transilvaniei[2].

La începutul anului 1869 s-a trecut și la organizarea politică a românilor din Transilvania. Au fost organizate cluburi electorale, dar, în același timp, a fost proclamată pasivitatea față de viitoarele alegeri, declarând că românii nu pot trimite deputați decât în dieta Transilvaniei. În ianuarie 1869, românii și sașii, întruniți la Miercurea, s-au pronunțat public pentru pasivitate politică. Treptat, tot mai multe cluburi electorale comitatense s-au declarat pentru pasivism, orientare susținută și de presă românească, care a promovat direcția politică propusă de gruparea Rațiu-Barițiu.

[1] Liviu Maior, *op. cit.*, p. 74–75.

[2] *Ibidem*, p. 67–68; vezi și V. Netea, *op. cit.*, p. 379–384.

Pentru a asigura unitate acțiunii politice românești, liderii români au hotărât convocarea unei conferințe naționale pentru organizarea Partidului Național al Românilor din Transilvania și stabilirea unei conduite unitare față de viitoarele alegeri. La 11/23 februarie Elie Măcelariu a lansat manifestul prin care îi chema pe români la conferința de la Miercurea. Aceasta a fost precedată de consfătuiri preliminare locale, care trebuiau să dea mandat delegaților la conferința de la Miercurea. Consfătuirile de la Brașov, Turda, Cluj sau Abrud au susținut orientarea pasivistă. La rândul lor, partizanii activismului politic, grupați în jurul mitropolitului Șaguna, au încurajat participarea aderenților la conferința de la Miercurea pentru a obține o majoritate activistă în adunare.

La conferința întrunită la Miercurea, în 23 februarie/7 martie 1869, au participat 400 delegați. În deschiderea conferinței Elie Măcelariu a pledat pentru solidaritate în acțiunea politică românească. Visarion Roman a susținut organizarea unui partid politic deasupra grupurilor sociale, care să reprezinte interesele națiunii, pledând și el pentru solidaritate în viața politică a românilor. Conferința a hotărât formarea Partidului Național al Românilor din Transilvania, a aprobat programul și tactica acestuia.

Programul partidului relua principiile programatice de la 1848, mai puțin cele de natură socială, care nu mai erau oportune. Era reafirmată dorința de colaborare, pe picior de egalitate, cu toate naționalitățile, susținându-se independența națiunii române pe baza principiilor libertății, egalității și fraternității, reprezentarea proporțională a românilor în dietă, numirea de funcționari români în administrație, justiție, armată, restaurarea autonomiei Transilvaniei, deoarece uniunea cu Ungaria nu era considerată legală.

Majoritatea conferinței a susținut tactica pasivistă, invocând sistemul electoral discriminant existent în Transilvania și refuzul de a lua în considerare legislația votată în Dieta de la Sibiu. Adoptarea pasivismului ca tactică politică însemna nerecunoașterea noii formule de stat, a regimului dualist și boicotarea lui pe această cale, proclamându-se astfel tranșant rezistența față de regimul politic instaurat în Ungaria. Conferința a ales un Comitet Central Electoral în frunte cu Elie Măcelariu. Participanții la conferință au cerut și înaintarea unui memorand împăratului, în care să se prezinte poziția oficială a românilor. Deoarece proiectul de memorand propus de Barițiu nu a întrunit sufragiile comisiei desemnate în acest scop, conferința a adoptat ca document al partidului memoriul înaintat împăratului în numele românilor la 18/30 decembrie 1866. La conferința de la Miercurea pasivismul a înregistrat un succes categoric, clarificând atitudinea românilor din Transilvania față de dualism. De asemenea, conferința a consacrat emanciparea mișcării naționale de sub tutela ierarhiei bisericești și laicizarea acțiunii politice românești. Partizanii activismului au criticat hotărârile conferinței de la Miercurea, iar autoritățile au intervenit și au dizolvat comitetul ales. Chiar dacă acest act de autoritate nu a însemnat încetarea activității Comitetului, acesta a avut o existență quasilegală, ceea ce a afectat rezistența fermă împotriva dualismului[1].

[1] Liviu Maior, *op. cit.*, p. 78–86; V. Netea, *op. cit.*, p. 379–384.

Crearea celor două partide naționale ale românilor din Banat și Transilvania a însemnat un progres pe calea modernizării vieții politice a românilor din Ungaria. Asemănările în plan programatic dintre cele două partide, dar și existența a două tactici politice diferite au făcut necesară apropierea celor două grupări în vederea unificării lor pentru susținerea unei politici în conformitate cu principiul solidarității naționale.

Realizarea solidarității s-a înfăptuit treptat, într-un proces nu lipsit de dificultăți, provocate de existența diferitelor tendințe și orientări. Partidul Național Român din Banat s-a confruntat la sfâșitul anului 1869 cu o primă dizidență, generată de nemulțumirea tinerilor din partid față de program și de modul de organizare a structurilor locale ale partidului. După exemplul „tinerilor cehi", la 7/19 decembrie 1869 la Arad s-a organizat Clubul „Românilor Tineri", care s-a denumit partid. El a susținut o atitudine mai radicală față de dualism și un proiect de statut modern. În alegerile din primăvara anului 1870, clubul arădean a susținut candidatura lui M.B. Stănescu, care a participat în campania electorală pe baza programului acestei grupări. Programul prevedea dreptul la libera întrunire, desființarea Casei Magnaților, înlocuirea acesteia cu un senat liberal, emanciparea femeii, reducerea impozitelor. Dizidența arădeană a revenit în partid după un an și jumătate, numai după ce au fost acceptate unele puncte din programul acestei grupări. Gruparea arădeană își va păstra însă o individualitate în cadrul partidului, contribuind la radicalizarea programului acestuia și mai ales a atitudinii partidului bănățean față de dualism[1].

Partidul Național Român din Banat a continuat constituirea organizațiilor locale și extinderea sa în comitatele românești din părțile vestice. La 30 iunie/12 iulie 1871 a fost creat clubul electoral bihorean, în perspectiva apropiatelor alegeri. Rezultatele obținute la scrutin au fost sub așteptări din cauza diferendelor confesionale care au afectat solidaritatea corpului electoral românesc.

La conferința națională din 27 aprilie/9 mai 1872, prilejuită de încheierea ciclului parlamentar, sub presiunea grupului arădean s-a realizat modificarea programului conform propunerilor „tinerilor". La această conferință au fost reprezentați românii din comitatele Bihor, Arad, Timiș, Caraș, Zarand, Crasna, Satu Mare și Solnocul de Mijloc. Conferința și-a însușit propunerea lui Al. Mocioni de formare a unui corp național românesc în monarhie, importantă în perspectiva unificării celor două partide. De asemenea a declarat legitimă pasivitatea adoptată de românii din Transilvania, ceea ce a facilitat dialogul cu Partidul Național al Românilor din această provincie. Cea mai importantă consecință a acestei conferințe a fost adoptarea unei atitudini fără echivoc și diversificarea formelor de rezistență prin îmbinarea luptei parlamentare cu manifestările publice împotriva dualismului. Deoarece regimul electoral era discriminatoriu, iar propunerile minorităților nu aveau nici o șansă să fie acceptate, s-a propus introducerea votului universal, pentru prima oară înscrisă într-un program de partid românesc. Conferința a acceptat punctele cu caracter social din programul „tinerilor".

[1] Liviu Maior, *op. cit.*, p. 86–87.

Cu toate progresele înregistrate pe plan ideologic și organizatoric, al extinderii geografice, în alegerile din 1872 partidul a suferit un eșec de proporții. Chiar dacă au fost aleși 20 deputați români, numai șapte au reprezentat Partidul Național Român, ilustrând confuzia existentă în electoratul românesc, întreținută și de forțele guvernamentale. Atitudinea guvernului față de naționalități i-au determinat pe Al. Mocioni și V. Babeș să-și dea demisia din parlament în semn de protest, încurajând vocile care susțineau generalizarea pasivismului și în acest mod apropierea de românii din Transilvania[1].

Partidul Național Român din Transilvania nu a reușit să progreseze în constituirea organizațiilor locale din cauza divergențelor existente între activiști și pasiviști, a lipsei de unitate din interiorul grupării pasiviste și a ordonanței ministeriale care interzicea partidul. Consfătuirea confidențială de la Turda, inițiată de I. Rațiu, a încercat să remedieze această situație, a constituit un nou comitet, numit Deputățiunea Centrală și a propus organizarea „jurisdicțiunilor" locale. S-a format un număr mic de organizații locale, cu o existență efemeră, s-au amplificat legăturile cu Partidul Național din Banat. A fost extins conceptul de solidaritate națională și asupra românilor din Bucovina, s-a încercat multiplicarea legăturilor cu mișcările celorlalte naționalități, au avut loc contacte cu partide liberale maghiare din opoziție. Disensiunile interne dintre pasiviști și activiști au constituit cel mai mare obstacol în organizarea partidului pe plan local. Consfătuirea de la Blaj a condamnat gruparea brașoveană care a susținut în alegeri Partidul liberal maghiar condus de Andrássy. În septembrie 1871, la aniversarea unui sfert de veac de la instalarea lui Șaguna în scaunul mitropolitan s-a ținut o conferință menită să depășească clivajele confesionale și cele de ordin politic, să activeze structurile locale ale partidului. S-a constituit chiar un comitet ad-hoc, dar nu a rezistat decât puțin timp, determinând unii lideri să ceară reactivarea comitetului permanent din 1861. Intensificarea disputelor a impus convocarea conferinței de la Sibiu, din 23–24 aprilie/5–6 mai 1872, la care majoritatea participanților au fost activiști. Conferința a desemnat un comitet cu misiunea de a pregăti o nouă conferință națională. Conferința de la Sibiu a însemnat un progres în depășirea diferendelor confesionale și a realizat o analiză realistă a sistemului politic dualist, susținând participarea românilor la viața parlamentară și pe această cale dezvoltarea unei acțiuni politice împotriva dualismului. La 15/27 iunie 1872 pasiviștii au organizat o conferință la Alba Iulia, la care au invitat și reprezentanții grupării activiste. Conferința a dat o nouă interpretare pasivismului, propunând participarea la alegeri și ulterior boicotarea lucrărilor parlamentului de către deputații aleși, ilustrând încercarea de apropiere dintre cele două orientări. Această concesie se explică prin avansul înregistrat de curentul activist și prin nevoia acută de a realiza solidaritatea națională. La această conferință au participat 213 delegați, reflectând progresele înregistrate în organizarea cluburilor electorale locale. În pofida eforturilor făcute în conferință pentru apropierea dintre cele două curente, conferința de la Alba Iulia a votat pasivitatea generală, neparticiparea românilor la alegeri.

[1] *Ibidem*, p. 88–90.

Primul ministru Lonyai a inițiat tratative cu românii, invitând la Pesta pe cei doi mitropoliți și principalii lideri ai pasiviștilor, Barițiu, Rațiu și Măcelariu. Șaguna s-a retras de la discuții, iar pasiviștii rămași au prezentat un memorand conceput pe structura Pronunciamentului blăjean, în care au cerut să se acorde autonomie Principatului Transilvaniei printr-o lege specială, după modelul acordului croat. Tratativele s-au încheiat cu un eșec din cauza opoziției parlamentului[1].

Ascensiunea activismului în mișcarea națională românească din Transilvania, ce părea la un moment dat să devină preponderent, a fost oprită de venirea la putere a guvernului Tisza Kálmán. Măsurile luate de acest guvern după 1875 au favorizat punctul de vedere pasivist, care progresează rapid, favorizând procesul de organizare a partidului.

Deoarece în 1875 începea un nou ciclu parlamentar, la 8/20 ianuarie 1875 Măcelariu a luat inițiativa convocării unei conferințe naționale a partidului, chemată să reafirme tactica pasivistă, să discute problema unificării celor două partide în speranța realizării solidarității naționale în rezistența românească față de dualism. La Conferința națională de la Sibiu, din 11/23 mai 1875, au participat 163 delegați din amândouă grupările. Conferința a reafirmat tactica pasivistă menținerea programului de la 1848 și a cererii de restituire a autonomiei Transilvaniei. Conferința a ales un nou Comitet central al partidului, în care solidaritatea a câștigat teren. Chiar dacă organizarea la nivel local era încă redusă, partidul a câștigat popularitate în diferitele zone ale Transilvaniei.

Aceste progrese au fost cel mai bine ilustrate de întrunirea Conferinței Partidului Național Român din Transilvania la Sibiu, în 8/20 iulie 1878. La conferință Barițiu a prezentat un raport axat pe ideea solidarității, în care a pledat pentru pasivism. Conferința a aprobat orientarea pasivistă, a ales un nou Comitet Central Electoral, cu reședința la Sibiu.

Insuccesele bănățenilor în alegeri au întărit orientarea pasivistă în Partidul Național Român din Banat. În 11/23 iulie 1878 românii din Arad au adoptat o rezoluție ce susținea abținerea de la alegeri, fiind urmați la scurt timp de cei din zona Zarand[2].

Eforturile de apropiere programatică și tactică dintre cele două partide, modificarea contextului politic din Ungaria după 1875, cristalizarea unei politici față de naționalități au favorizat încheierea procesului de unificare a celor două partide, ce va fi realizată în conferința din 1881.

2. Bucovina

După explozia revoluționară din 1848–1849, în Bucovina a fost reinstaurat autoritarismul și neoabsolutismul (1851–1860). La conducerea Bucovinei s-au succedat următorii până la schimbarea, în 1862, a statutului provinciei: Eduard Bach (1849), Anton von Henninger (1849–1853), Franz von Schmück (1853–1857), Karl von Rothkirch-Panthen

[1] *Ibidem*, p. 91–97.
[2] *Ibidem*, p. 97–102.

(1857–1860), Iacob Maximilian von Miculi (1860–1861) și Wenzel von Martina (1861–1862).

În 1861 a fost obținută de elita românească separarea Bucovinei de Galiția, aplicată din 1862, dobândindu-se autonomia provincială, dieta locală și separarea puterilor. Împărțit fie în opt, fie în 11 districte, ducatul autonom mai depindea de Galiția prin Curtea de Apel și administrația căilor ferate, care își aveau sediul la Lemberg. În fruntea ducatului se găsea un guvernator numit de împărat[1]. Dieta era alcătuită din 30 de deputați, din care 17 erau români. Ca organ executiv local funcționa un Comitet al țării, format din patru deputați și un căpitan sau președinte, aleși dintre membrii Dietei. În atribuțiile acestuia intrau: bugetul, problemele agriculturii, industriei și comerțului, întreținerea drumurilor, învățământul primar, serviciul sanitar, orfelinatele. În Parlamentul de la Viena, Bucovina trimitea — până în 1873 — cinci deputați; apoi numărul acestora a crescut. În Camera Superioară Bucovina era reprezentată de un episcop, apoi mitropolit; în 1873 i s-a mai adăugat și un mare proprietar, Vasilco Serețki.

A avut loc, în continuare, o vizibilă creștere demografică, dar ca efect direct nu al sporului natural, ci al colonizărilor dirijate de statul austriac. De la un total de locuitori de 377 581 în 1848, s-a ajuns la un total de 511 354 de locuitori în 1869. Numărul românilor este în descreștere: de la 209 213 în 1848, când încă ei reprezentau 55,4%, ei numărau cu 2 600 de persoane mai puțin în 1869, deci erau doar 207 000, ceea ce însemna 40,5% din totalul populației. Numărul rutenilor se găsea, în schimb, în creștere: în 1848 ei erau 108 907 (28,8% din totalul populației), ajungând în 1869 la 186 000 (deci 36,4% din totalul populației)[2]. Oricum, în 1869 românii pierduseră poziția majoritară, iar celelalte etnii ajunseseră să dețină 59,5%. Analizând structura profesională a populației, la sfârșitul acestei etape, se constată că românii și rutenii constituiau marea masă a țărănimii, circa 75–78%, iar dintre germani, austrieci, evrei, polonezi, armeni, slovaci etc. se recrutau de obicei cei mai numeroși patroni, funcționari, negustori, arendași, meseriași, proprietari de exploatări miniere și forestiere — ceea ce ducea la marginalizarea, subordonarea și pauperizarea autohtonilor. Unii proprietari armeni sau polonezi, veniți în locul celor români refugiați în Moldova, au creat colonii de germani la Bănila și Berhomet, în 1860, agricultori, dar, în general, coloniștii germani s-au așezat și concentrat mai ales la orașe, unde, în această etapă, prin numărul lor, depășesc ponderea românilor la Vișnița, Gura Humorului, Rădăuți, Siret, Suceava și Cernăuți. Deși capitala provinciei avea, față de celelalte târguri, un număr mai mic de germani, aceștia erau conducătorii pârghiilor vieții de stat, militare, economico-financiare și culturale.

Între individualitățile etnice din Bucovina nu s-a putut realiza un echilibru, deși Constituția dualistă garanta drepturi egale fiecărei naționalități.

Viața economică a Bucovinei a continuat să fie dominant agro-silvică. În domeniul agriculturii și al relațiilor agrare, au fost înregistrate mutații importante.

[1] Vezi detalii la Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, I (*1774–1862*), București, 1993.
[2] Emmanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, Wiesbaden, 1993, p. 30.

La 1848–1849 s-au desființat boierescul (claca), angaralele feudale și au fost împroprietăriți un număr însemnat de zilieri. Între 1849 și 1858 au fost împroprietăriți îndeosebi ultimele categorii de țărani cu peste 80 000 ha teren din Fondul Bisericesc și, totodată, s-au desființat zilele de clacă, dijma, adaușagurile, taxele, prestațiile și dările urbariale — adică întreg șirul de corvezi ce formau povara boierescului. Reforma care a fost efectuată a determinat o criză agrară, care s-a prelungit până în 1862–1863. De asemenea, tot în această perioadă a continuat conflictul dintre răzeșii deposedați din fostul ocol al Câmpulungului Moldovenesc și autoritățile imperiale, rezolvat parțial între 1865 și 1872, când s-au restituit 38 000 de iugăre.

În 1851, la Suceava s-a înființat Societatea pentru cultivarea pământului, urmărindu-se stimularea agriculturii, pregătirea și înmulțirea cadrelor agricole cu studii medii și superioare, difuzarea și aplicarea mai largă a cunoștințelor agrotehnice, a invențiilor și descoperirilor din acest sector.

În deceniul 1852–1861, media producției agricole la grâu, cartofi, secară, orz, ovăz etc. a ajuns să se situeze în Bucovina la nivelul celor mai bune rezultate din Imperiu. Între 1824 și 1862 s-au dublat și numărul meseriașilor, a căror activitate era legată de prelucrarea materiilor prime agricole — de la 557 meseriași la 1092 — printre aceștia putând fi menționați: morari, brutari, berari, cofetari, negustori de cereale etc.

Creșterea animalelor, care condiționa, stimula progresele din sectorul cultivării cerealelor, a înregistrat însemnate progrese, atât de ordin cantitativ, cât mai ales calitativ. În timp ce ponderea fânețelor și pășunilor rămânea aproape neschimbată — va cunoaște o ușoară diminuare de la 16,9 la 15,1% și, respectiv, de la 13,7 la 12,3% — alți factori au căpătat un rol decisiv: sporirea culturilor furajere cu trifoi, lucernă, sfeclă etc., preocupările pentru ameliorarea raselor tradiționale, prin introducerea, selectarea și adaptarea unor rase noi, superioare; sporirea — între 1804 și 1862 — de șase ori a numărului de medici veterinari; trecerea de la o activitate intensivă — care transformă Bucovina într-o zonă care depășea celelalte provincii ale Imperiului (și la unii indicatori chiar Austria propriu-zisă) privind numărul de animale ce revenea la 100 ha ori la 100 de locuitori.

Un factor important, care a asigurat și a accelerat progresele în sectorul creșterii animalelor, l-a constituit crearea, funcționarea și aplicarea de „ferme" model pe domeniile Fondului Bisericesc în general și în special pe moșiile din jurul sediului episcopal de la Rădăuți. Născute inițial sub forma unei herghelii, ele au fost apoi extinse treptat și au devenit un puternic complex agro-zootehnic modern, urmărindu-se deopotrivă atât creșterea și ameliorarea raselor de cabaline, cât și a celor de bovine și dispunându-se de numeroși specialiști, o școală de creștere a cailor și o alta de agricultură cu terenuri de aplicații, cu șase ferme și 17 filiale, cu o sută de stațiuni și pepiniere, răsfirate pe întreg teritoriul Bucovinei. Economistul P.S. Aurelian, vizitând Bucovina în 1864, nota că „se găsesc în multe localități din această țară animale, care se pot aprecia drept cele mai frumoase din Europa". Într-adevăr, după datele statisticе ale vremii, la fiecare familie, în 1861–1862, reveneau, în medie, peste două oi, două vite cornute mari, un porc și la fiecare a doua familie câte un cal. La aceeași dată se furajau pentru carne peste 10 000 de taurine, utilizându-se și borhotul de la 37 de fabrici de spirit și de la cele patru fabrici de bere, precum și mari cantități de porumb, tărâțe etc. Adevărate rezervoare de carne, lapte și brânză, piei de animale erau districtele Câmpulung Moldovenesc, Rădăuți, Suceava și Storojineț. Au sporit numărul unor meseriași de elită, între care: blănari, cojocari, cizmari.

Cu o pondere a fondului silvic, care cunoaște o ușoară diminuare, între 1821 și 1862, de la 45,7% la 45,1% din suprafața totală, Bucovina a continuat să fie provincia cu cele mai întinse și mai bogate păduri. Exploatarea și valorificarea „aurului verde" a început să se dezvolte masiv. De la folosirea exclusivă a forței apei, se trecea acum, lent, și la utilizarea forței aburului; numărul fabricilor de cherestea a crescut de la trei în 1824 la 13 în 1862. La nivelul unor ateliere meșteșugărești semnalăm și prezența a nouă „stabilimente" care, folosind ca materie primă materialul lemnos sau coaja unor specii de arbori, produceau potasă, ulei de terebentină, clei pentru cizmari. De asemenea, la Gura Putnei (Karlsberg), Crasna, Huta Nouă, Ciudin funcționau „colibe" de sticlă cu meșteri aduși din interiorul Imperiului. Regularizarea cursurilor unor râuri, ca Bistrița, Dorna, Coșna, Suceava, Ceremuș etc., a înlesnit, după 1842, plutăritul. La mijlocul veacului al XIX-lea anual se scurgeau spre portul Galați între 80 și 120 de plute de material lemnos.

Dar proprietățile silvice nu mai aparțineau românilor decât într-o măsură relativ restrânsă. În 1862 mai existau în Bucovina doar șase mari proprietari români, care posedau laolaltă o suprafață de cinci ori mai mică decât cea intrată în stăpânirea coloniștilor. În majoritatea lor, pădurile Fondului Bisericesc erau exploatate de arendași evrei.

Activitatea industrială a înregistrat și ea unele progrese față de perioada anterioară. La mijlocul veacului al XIX-lea, statisticile consemnau în târgurile și orașele Bucovinei peste 3000 de meșteșugari. Ei erau organizați în bresle; în 1851 erau 13 bresle în Cernăuți, 12 la Suceava, șase la Siret. În 1859, printr-o lege, s-a oferit o gamă largă de înlesniri, stimulându-se și diversificându-se meseriile. În 1862 numărul meșteșugarilor care lucrau în domeniul prelucrării metalelor a sporit de la 154 în 1824 la 789. Dar, așa cum aprecia și economistul austriac Wiglitzky, aceste instalații meșteșugărești, „care și-au zis impropriu uzine", nu puteau fi asimilate, comparate cu instalațiile moderne din Silezia, Austria și Moravia. Ponderea meșteșugarilor și activităților artizanale din domeniul prelucrării metalelor nu depășea 9% în ansamblul vieții economice a Bucovinei. Cu toate acestea, a avut loc o extindere și o diversificare în unele domenii. Numărul morilor s-a dublat de la 51 în 1821 la 121 în 1862; în 1872 a intrat în funcție, la Cernăuți, o moară mecanică importantă. În 1862 funcționau, de asemenea, 64 de rafinării de alcool și circa 3 500 de ateliere manufacturiere diverse.În 1867 a fost creată o turnătorie de metale. Importantă a fost și industria lemnului — fierăstraie, gatere —; tot în 1867 s-a înființat o fabrică modernă de cherestea, la Falcău. Majoritatea acestor „întreprinderi" nu erau însă ale românilor; printre patronii acestor manufacturi erau: B. Eckhardt, H. Trichter, J. Podsudek, H. Fischer, S. Goldschlager.

Cu toate limitele sale în această zonă marginală a Imperiului, „revoluția" industrială, diversificând și amplificând rețeaua atelierelor și manufacturilor, a accelerat procesul urbanizării și modernizării, a lărgit considerabil sfera activităților materiale și spirituale, schimburile comerciale și culturale, a determinat sporirea populației și spațiului locuibil al vechilor orașe: Cernăuți, Siret, Suceava și, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, declararea și acordarea statutului oficial de centre urbane unor așezări ca: Rădăuți, Câmpulung Moldovenesc, Vama, Vișnița, Coțmani, Solca, Zastavna. A crescut rețeaua de drumuri care, în 1863, ajungea la circa 1 700 km lungime, din care 408 km drumuri „împărătești" și restul districtuale. Prima linie ferată s-a construit între 1865 și 1869 de către o societate feroviară galițiană, a prințului Sapieha; aceluiași i s-a concesionat, de guvernul român, și construcția liniei Suceava — Iași și Suceava — Verești — Botoșani. În 1872, printr-o Convenție româno-austro-ungară au fost sincronizate legăturile feroviare dintre cele două state. Serviciul poștal, introdus în Bucovina din 1836, a sporit oficiile de la nouă în 1836 la 27 până în 1862 etc.

Importantă a fost și încheierea Convenției comerciale româno-austro-ungare din 1875, care a dus la creșterea exportului de material lemnos din Bucovina și la libera trecere a cerealelor și vitelor din România în Bucovina.

Sistemul de impozite a fost simplificat și modernizat, reducându-se numărul celor opt categorii de „biruri și dăjdii". Au fost menținute impozitul direct, cel indirect și taxele de monopol. Din 1859 s-a renunțat la sistemul impozitării colective, al cislei, și s-a introdus impozitul individual, plătit în patru rate anuale. În 1862, suma tuturor impozitelor directe (funciar, pe construcții, chirie, venituri și profesii), indirecte (pe consum, dări, taxe, timbre, vămi, bariere) și monopoluri (pe tabac și sare) se ridica la 2,2 milioane florini la o populație de 456 920 de suflete. În 1860 a fost înființată Casa de Economii a Bucovinei, iar în 1867 Banca Ipotecară a Galiției și-a creat o filială la Cernăuți, care efectua operațiuni financiare diverse.

Odată cu înmulțirea populației pătrunsă din afara provinciei și a scăderei ponderei celei autohtone, au continuat și mutațiile economico-sociale, treptata trecere a proprietății în mâini alogene. Conflictul mazililor și răzeșilor din ocolul Câmpulungului Moldovenesc a continuat, determinând pe cei deposedați de drepturile lor tradiționale, de o bună parte din proprietăți și aduși la starea de clăcași să înainteze plângeri și memorii, să trimită delegați la Viena și să se angajeze în procese cu uzurpatorii. În 1861 a intervenit, în sprijinul lor, Eudoxiu Hurmuzaki care, într-o broșură tipărită la Viena, *Strigătul după ajutor al comunelor aparținând ocolul Câmpulung Moldovenesc*, dezvăluia abuzurile și uzurpările autorităților din zonă, reușind să-l determine pe împăratul Francisc Iosif să dispună instituirea unei ample anchete care hotăra, în final, în 1872, desființarea Domeniului Cameral, abuziv constituit, și retrocedarea pământurilor ce le aparținuseră țăranilor.

„Revoluția" ideologică, declanșată și stimulată de reformele iosefine în etapa anterioară, încetinită odată cu triumful forțelor politice conservatoare, a instaurării sistemului Metternich, a continuat, în strânsă interdependență cu progresele realizate în domeniile demografic, agrar, industrial. Ea s-a materializat, la sfârșitul noii etape, prin multiplicarea

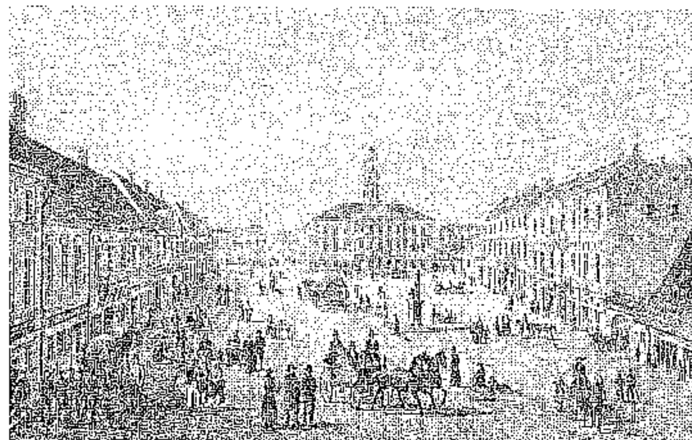

Fig. 318 Cernăuți, Ulița Mare.

și diversificarea cadrului instituțional, sporirea rețelei școlare, creșterea ponderii știutorilor de carte, dezvoltarea și afirmarea păturii sociale a intelectualității, cu mult mai numeroasă și mai diversă decât în etapa anterioară, formularea și realizarea, fie și parțială, cu anumite limite, la 1848–1849, a unui larg program de revendicări economice, politice, culturale, confesionale.

Alături de preoți și cadre didactice, numărul specialiștilor cu studii superioare pentru justiție, sănătate, diverse alte domenii se găsea în continuă creștere, după cum reiese din tabelul de mai jos:

Profesia	**Evoluția numerică pe ani**			
	1804	**1824**	**1844**	**1862**
avocați	1	3	5	7
medici umani	6	11	18	36
medici veterinari	1	2	3	6
farmaciști	1	3	5	7

Dacă între 1821 și 1848 s-au înființat numai 14 școli noi, după 1849 s-a creat o largă mișcare de dezvoltare a rețelei școlare, creindu-se, până în 1862, nu mai puțin 81 de școli. S-a ajuns astfel la 95 de școli. La Cernăuți a fost înființată cea dintâi catedră de limba și literatura română, al cărei titular devenea, prin concurs, în 1849, Aron Pumnul.

Tot la Cernăuți a fost creată o „preparandie", pentru formarea viitorilor învățători necesari școlilor populare. În 1860 a fost înființat un nou liceu la Suceava. Importantă a fost înființarea, în 1873, la Cernăuți a unei școli superioare de meserii, cu secțiile de construcție și chimie industrială. Biblioteca țării a fost constituită în 1852. Din 1862 aveau să se adauge Reuniunea de lectură, puternic ferment de viață culturală românească. Un moment aparte l-a constituit crearea Universității din Cernăuți, în 1875.

Episcopul Eugenie Hacman, contestat de o parte din fruntașii români bucovineni, a devenit, în 1873, mitropolit al Bucovinei și Dalmației. I s-a reproșat de a se fi opus la unificarea Bisericii ortodoxe din Bucovina cu cea din Transilvania, de a fi amânat convocarea congresului bisericesc, de a se fi opus chiar folosirii literelor latine. Dar în marea lor majoritate, elitele românești au susținut cauza națională, fondând, în 1872 *Societatea autonomiștilor români*, care-și propunea să cultive în popor instrucțiunea politică și conștiința națională.

Colaborarea fruntașilor români din întreg spațiul vechii Dacii a intrat într-o nouă etapă, net superioară, Bucovina deținând o poziție importantă. În vara anului 1848 se aflaseră în Bucovina aproximativ 50 de refugiați moldoveni, între care: V. Alecsandri, M. Kogălniceanu și Al. I. Cuza. Cu ajutorul fruntașilor bucovineni, Alecsandri tipărise și răspândise aici poemul-manifest *Deșteptarea României*, iar Kogălniceanu *Dorințele Partidei Naționale în Moldova*. Colaborarea cu românii din Transilvania nu fusese mai puțin rodnică. Românii bucovineni au trimis ajutoare legiunilor lui Avram Iancu și au găzduit numeroase căpetenii ale Revoluției din Transilvania, între care Iacob Bologa, Timotei Cipariu, George Barițiu etc., precum și delegații, cum a fost cea condusă de Andrei Șaguna. Unii transilvăneni, ca Aron Pumnul, s-au așezat definitiv și au activat până la moarte în Bucovina.

„Bucovina", gazetă bilingvă româno-germană a fost timp de doi ani (1848–1850) o tribună de afirmare și apărare a intereselor tuturor românilor. Nu e întâmplător că în paginile ei cuvântul *România* apare frecvent, ca o realitate istorică a viitorului apropiat.

Prin diploma dată la 27 noiembrie/9 decembrie 1862, împăratul Francisc Iosif recunoștea public faptul că „deosebirile de limbă, datini, obiceiuri nu fac posibilă și nici de dorit o contopire a Bucovinei cu Galiția" și că Bucovina „era o parte a Daciei". Această recunoaștere publică a oferit elitei românilor bucovineni o nouă motivație a activității și luptei lor naționale.

Formarea statului național modern român l-a determinat pe unul din conducătorii spirituali ai românilor bucovineni, Alexandru Hurmuzaki, să vadă în acest eveniment epocal „un răsărit de soare", care oferea bucovinenilor „lumină și căldură" în activitatea lor pentru apărarea și afirmarea ființei lor. Iar profesorul Aron Pumnul, apostolul redeșteptării Bucovinei, scria „fiului" său din Transilvania, în acele zile: „Ce ține de soarta nației trebuie să știm că a ajuns până acum așa de departe, în folosința drepturilor naționale și politice, încât nimeni nu o mai poate lipsi de acelea; deci noi putem numai să câștigăm, însă nicidecum să pierdem din câte avem până acum" și „românii, în scurt timp, își vor face toate așezările de cultură, de fericire și de înflorire".

Ideea unui congres național al tineretului studios român de pretutindeni a apărut pentru prima oară în Bucovina lansată de Iraclie Porumbescu. După 15 ani, în 1869, se preconiza ca ea să aibă loc la Sinaia. Dar, apoi, în august 1869, când s-au împlinit 400 de ani de la sfințirea mănăstirii Putna, câțiva studenți bucovineni aflați la Viena au lansat un apel către „studenții români din toate unghiurile", pentru o întâlnire la mormântul lui Ștefan cel Mare, care urma să fie „o serbare națională a românilor din toate părțile"[1]. Amânată un timp din cauza războiului franco-german, întâlnirea a fost pregătită și organizată de un comitet central constituit la Viena, din care făcea parte, ca secretar, și Mihai Eminescu. Adunarea a întrunit peste 3000 de studenți români și la ea au asistat și personalități de seamă, ca Mihail Kogălniceanu, Iacob Mureșanu și Grigore Tocilescu.

Când a izbucnit Războiul pentru cucerirea independenței, românii bucovineni s-au implicat cu un real entuziasm. Tineri intelectuali și funcționari, dar și elevi din Cernăuți, Suceava și Rădăuți, au trecut clandestin frontiera, ca voluntari în armata română. Societăți și comitete ale românilor bucovineni au strâns alimente și bani pentru cei de pe frontul de la sudul Dunării. Biruințele de la Grivița, Plevna și Smârdan au fost sărbătorite la Cernăuți, Storojineț, Suceava și Rădăuți. Rapoartele politice imperiale informau îngrijorate autoritățile centrale: „chiar și țăranii spun pe față că s-au înțeles cu boierii să scoată Bucovina de la Austria". Aveau însă să mai treacă patru decenii până când această năzuință avea să poată fi împlinită.

3. Basarabia

Timp de câteva decenii încă, deși procesul de rusificare se accentua, Basarabia a continuat să-și păstreze denumirea de *oblastie* — provincie privilegiată, dimensiunile ei reducându-se în 1856, când, prin Tratatul de la Paris, Rusia a fost obligată să restituie Moldovei cele trei județe din sudul provinciei (Cahul, Bolgrad și Ismail), reanexate din nou de Imperiu în 1878. De altfel, în partea română se depuseseră încercări în timpul Războiului Crimeii și a negocierilor de pace pentru a se obține o restituire integrală a Basarabiei[2].

În 1871, nemairespectându-se tradițiile și obiceiurile locale, drepturile și privilegiile unor stări sociale, Basarabia a fost transformată din *oblastie* în *gubernie*, asimilată celorlalte regiuni ale Imperiului. Procesul de integrare a provinciei în structurile imperiale era aproape desăvârșit, iar limba română eliminată aproape total din administrație, din școală și din biserică.

[1] Teodor Balan, *Serbarea de la Putna*, Cernăuți, 1932, p. 62–63.

[2] Vezi Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional, 1806–1920*, București, 1993, p. 64–84.

Accelerarea și finalizarea acestui proces de integrare au fost consecințe atât ale crizei interne, care măcina Imperiul țarilor, cât și ale noilor realități internaționale. Desființarea servajului și organizarea zemstvelor, care au întreținut iluzia autonomiei și a liberalizării sistemului administrativ și politic al Rusiei, au fost urmări ale înfrângerii suferite de Rusia în Războiul Crimeii. Criza internă a Imperiului se accentua. Dar, deși înfrântă în 1856, Rusia și-a recâștigat repede pozițiile pierdute prin modificarea raportului de forțe pe plan european. Înfrângerea Revoluției polone din 1863 și a Franței în războiul din 1870, sprijinul acordat de Rusia Germaniei, pentru realizarea unității politice, i-au restabilit pozițiile, îngăduindu-i să obțină modificarea Tratatului de pace de la Paris, prin Conferința de la Londra (ianuarie 1871). Participarea la Alianța celor trei împărați (1873), împreună cu Austro-Ungaria și Germania și, apoi, războiul câștigat împotriva Imperiului otoman (1877–1878), i-au consolidat forța militară și influența politică, ceea ce a avut consecințe și asupra exercitării dominației ei asupra teritoriului dintre Prut și Nistru.

În privința politicii urmărite în Basarabia a mai existat și un alt considerent, care a grăbit procesul de integrare a provinciei, de izolare completă a acesteia de România. În timpul Războiului Crimeii și a dezbaterilor politice care au urmat, *problema Basarabiei*, a retrocedării către Moldova nu numai a celor trei județe aflate în imediata vecinătate a Dunării, ci a întregii provincii, răpită în 1812, a devenit o problemă europeană. Dezbătută de diplomați și în cadrul comisiilor de delimitare a granițelor, înfățișată de români cercurilor politice, prin numeroase intervenții și memorii, problema a fost comentată larg în presa europeană[1]. O mișcare națională cu caracter iredentist a luat ființă chiar și pe teritoriul Basarabiei.

În tratativele diplomatice desfășurate în deceniul al optulea pentru pregătirea războiului cu Imperiul otoman, o nouă revizuire a Tratatului de la Paris și *„reparația"* cuvenită Rusiei cu privire la teritoriul Basarabiei au ocupat un loc important. Pentru a îndepărta piedicile și a elimina rezistența scontată a României, situată acum pe alte poziții politice, Rusia trebuia să asigure *liniștea* în Basarabia. Aceasta nu putea fi realizată decât prin controlul politic absolut, prin întreruperea totală a legăturilor provinciei cu restul spațiului românesc și printr-o propagandă corespunzătoare în rândul populației basarabene aflată sub jurisdicția României, după 1856. Rusificarea drastică a Basarabiei și integrarea completă în structurile Imperiului au fost consecințe ale acestei stări de lucruri.

În răstimpul celor trei decenii, Basarabia s-a găsit mai departe sub autoritatea guvernatorului general al Novorosiei, care era și *namestnic* al Basarabiei, unde funcționa și un guvernator civil. Ca guvernatori generali, s-au succedat contele Mihail S. Voronțov, funcționând încă din 1823 până în 1856, generalul Nicolae N. Annencov, generalul Alexandru Gr. Stroganov și generalul Pavel E. Kotzebue, până în 1874 când funcția

[1] Cf. Paul Cernovodeanu, *Inițiative românești de redobândire a Basarabiei în perioada războiului Crimeii (1854–1856)*, în RI 3, 1992, 1–2, p. 81–96; Ion Varta, *Rusia și chestia basarabeană în perioada războiului de independență (1777–1878) în lumina documentelor din arhivele Rusiei*, în RI 3, 1992, 7–8, p. 735–751; Sever Mircea Catalan, *Principiul integrității teritoriale în politica României în vremea lui Alexandru Ioan Cuza*, în RI 3, 1992, 7–8, p. 753–767.

încetează, fiind înlocuită prin cea de guvernator general al Odessei[1]. Funcția de guvernator civil a fost deținută în același răstimp de: generalul Pavel Iv. Feodorov, de generalul I. Ilinschi — până în 1857 —, de generalul Fanton de Verrayon, de generalul I.E. Gangardt și de Nicolae Ign. Șebeko[2]. După retrocedarea sudului Basarabiei către Moldova s-au înființat în provincie șapte județe[3].

Zemstvele au fost introduse în Basarabia cu cinci ani întârziere, în 1869 și, de asemenea și reforma justiției a fost adoptată în același an, cu aceeași întârziere; totodată, a fost aplicată desființarea pedepsei corporale, s-a adoptat noua organizare a orașelor (1870) și s-a introdus serviciul militar obligatoriu (1874)[4].

În intervalul celor trei decenii scurse până la sfârșitul anilor '80, au avut loc, în continuare mutații în ceea ce privește populația Basarabiei, deși după 1860 imigrările aveau să înceteze. Recensământul efectuat în 1852 a consemnat existența în Basarabia a 990 274 de locuitori[5], din care, scăzându-se populația celor trei județe din sudul provinciei retrocedate Moldovei, se ajunge la un total de 862 000 de locuitori pentru 1857. În 1861 se constatau în Basarabia (fără județele restituite Moldovei) 890 863 de locuitori[6]. În 1875 se ajunsese la 1 150 000 de locuitori, la care se adăuga populația celor trei județe pe care Rusia le va reanexa în 1878[7]. În 1856, proporția românilor era de 66,4% din totalul populației — 736 000 de persoane[8] —, dar în deceniile următoare se înregistrează, statistic, diminuarea drastică a numărului lor. În 1871 un recensământ al Statului Major Rus reducea proporția românilor — respectiv la 692 000 de persoane[9]. În perioada următoare, procesul avea să continue, fiind însă în bună măsură în fapt rezultatul unor date statistice sistematic falsificate. Oricum, în preajma deschiderii problemei orientale, în 1875, românii însumau încă cel puțin două treimi din numărul populației basarabene, chiar și în statisticile oficiale ruse.

În privința celorlalte etnii, s-au înregistrat creșteri ale numărului lor: al ruso-ucrainienilor de la 12% la 15,8%, iar al evreilor de la 8% la 9,1%, între 1856 și 1871[10]. A crescut și numărul coloniștilor.

Totodată, procesul de rusificare a fost intens în mediul urban. Administrația rusă s-a străduit să transforme târgurile existente în orașe și să le confere un caracter rusesc. Dar numărul populației urbane n-a depășit 1/5 din totalul populației în perioada dată,

[1] Alexandru V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, 3, Chișinău, 1940, p. 86–89.
[2] *Ibidem*, p. 104; Nicolae Ciachir, *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812–1917)*, București, 1992, p. 55.
[3] Alexandru V. Boldur, *op. cit.*, 3, p. 124.
[4] *Ibidem*, p. 142.
[5] Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, 1991, p. 210.
[6] Alexandru V. Boldur, *op. cit.*, 3, p. 122.
[7] Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu, Ion Pavelescu, Gheorghe I. Ioniță, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994*, București, 1994, p. 72.
[8] *Ibidem*.
[9] *Ibidem*.
[10] *Ibidem*.

doar judeţul Chişinău înregistrând un procent ridicat de populaţie urbană (46%) din pricina oraşului Chişinău, care, în 1860, număra 87 500 de locuitori[1]. În privinţa familiilor de nobili, numărul lor a crescut mai ales după 1870, când existau doar 187 de familii nobile boiereşti. Alături de boieri, existau boiernaşi, recunoscuţi individual şi care au reprezentat o categorie deznaţionalizată cu mult mai multă înlesnire. În 1855 mai rămăseseră 22 de familii; şase ani mai târziu dispăruseră complet.

În Basarabia, reforma agrară a fost aplicată mai târziu. O delegaţie a boierilor moldoveni — în rândul acesteia se aflau Constantin Moruzi şi Nicolae Cantacuzino — s-a prezentat la Sankt-Petersburg, pentru a stărui ca ucazul din 1861 să nu se aplice în Basarabia, unde eliberarea personală a ţăranilor fusese făcută cu multă vreme în urmă. Protestul a avut drept urmare amânarea aplicării ucazului, care prevedea nu numai eliberarea, ci şi împroprietărirea ţăranilor.

Decretul de emancipare al iobagilor, din 1861, nu a avut efect şi asupra ţăranilor moldoveni. Sub incidenţa acestuia au intrat doar un număr de 12 000 de iobagi, aduşi din Rusia şi angajaţi în diferite ocupaţii. Pentru ţăranii români a fost important Statutul din 1868, apreciat drept principalul act de reformă pentru Basarabia. El viza structura proprietăţii funciare şi prevedea modalitatea de răscumpărare a pământului obţinut prin împroprietărire. Suprafeţele de pământ ale ţăranilor au fost însă cu mult mai mici în raport cu cele atribuite coloniştilor. În 1877, de pildă, gospodăriile sub 5 deseatine reprezentau 37,6% din total.

În preajma actului de emancipare (din 1861) răzeşii din Basarabia, care ocupau centrul provinciei, alcătuiau circa 12% din populaţia rurală. Timp de jumătate de secol, aproape 40% din întinderea proprietăţii răzăşeşti intrase în stăpânire străină, 1/3 din numărul răzeşilor căzând în starea ţăranilor dependenţi.

Discriminarea naţională şi intenţiile autorităţilor ţariste au ieşit în relief şi în privinţa distribuirii pământului. Ţăranii români au primit suprafeţe mai mici de pământ în raport cu celelalte categorii, iar consecinţele nu au întârziat să se producă. Cu timpul, mulţi dintre ţăranii români, din lipsa locurilor de hrană, au fost constrânşi să emigreze din locurile de baştină în imensitatea Imperiului ţarist. Unii dintre ei au ajuns până în Siberia. A fost — şi aceasta — o modalitate ce a înlesnit desnaţionalizarea populaţiei româneşti.

Discriminarea în repartiţia pământului devine vizibilă, în primul rând, din raportul existent între proprietatea mare şi cea ţărănească, în diversele regiuni ale Basarabiei. În timp ce în ţinuturile de sus (Orhei, Soroca, Bălţi, Hotin, Chişinău) media între cele două categorii era de 54,3% şi 37,2%, în ţinuturile din sudul Basarabiei (Akkerman, Ismail şi Bender) aceasta era de 33% şi 59%.

Ţăranii împroprietăriţi pe moşiile particulare, care reprezentau 3/5 din gospodării, stăpâneau 37,9% din pământ, răzeşii (reprezentând doar 4,8% din numărul gospodăriilor), deţineau 1/25, foştii colonişti şi cei împroprietăriţi pe moşiile statului,

[1] *Ibidem*.

care reprezentau 1/4 şi 1/10 din gospodării, aveau, ca privilegiaţi ai reformei, 1/3 şi, respectiv, 1/4 din întinderile ţărăneşti.

Coloniştilor le reveneau 16,3 deseatine* de gospodărie, ţăranilor împroprietăriţi pe domeniile statului 8,6 deseatine, răzeşilor 5,3 deseatine, iar ţăranilor împroprietăriţi pe moşii, în jur de 4,9 deseatine[1].

Potrivit ucazului, împroprietărirea — realizată prin despăgubire — s-a făcut pe lotul aflat în folosinţă de la proprietar; acesta nu trebuia să depăşească 13 deseatine şi 1 768 stânjeni pătraţi. Pământul repartizat pentru împroprietărire intra în proprietatea obştei săteşti, fiind socotit inalienabil. Existau şi dispoziţii speciale cu privire la condiţiile înstrăinării. Termenul de răscumpărare era fixat la 20 de ani, aceasta realizându-se prin învoiala între părţi. Nu după multă vreme, însă, lipsa pământului a început să se resimtă acut în rândul ţăranilor împroprietăriţi pe moşiile particulare, mai cu seamă. Consecinţele au fost: împrumuturile oneroase, pierderea pământurilor şi emigrarea multor ţărani români.

Cele 18 mănăstiri şi schituri din Basarabia aveau venituri modeste. Mănăstirea Chipriana (Căpriana) avea în proprietate 10 sate cu 40 000 deseatine pământ, celelalte, toate, având laolaltă doar 15 000 deseatine. Mănăstirile închinate Locurilor Sfinte posedau 100 moşii, cu o întindere mai mare de 209 583 deseatine, în timp ce Mitropolia Iaşi, Episcopia Huşului şi Aşezămintele Sf. Spiridon deţineau 38 de moşii.

Până în 1864, administrarea mănăstirilor închinate era făcută de împuterniciţii acestora. Ucazul din 15/27 mai 1864, a postulat ca veniturile să fie arendate prin licitaţie. În 1873 s-a decis ca bunurile imobile ale mănăstirilor din România şi cele închinate Locurilor Sfinte să treacă sub administrarea Ministerului de Afacerilor Străine. Din veniturile realizate, 2/5 erau date aşezămintelor în cauză, 2/5 revenea zemstvelor, pentru întreţinerea şcolilor şi bisericilor, 1/5 revenind cheltuielilor de administraţie. În acelaşi an, cota repartizată zemstvelor a fost reîmpărţită între Mitropolie, Ministerul Cultelor şi zemstve.

Pe plan economic, agricultura a continuat să domine activităţile basarabenilor, asistându-se la o treptată extindere a terenurilor cultivate, care însumau 37,8% din suprafaţă, în 1860, dar aveau să ajungă la 61%, în 1887[2]. Totodată, producţia cerealieră a crescut şi ea, doar între 1850 şi 1856 veniturile asigurate trecând de la 508 366 la 1 128 521 ruble[3]. Industria se reducea însă la câteva mici fabrici de zahăr şi de ulei, la câteva ateliere de fierărie şi de lăcătuşerie[4]. În 1872 a fost creată o bancă la Chişinău. De asemenea, din 1870 a început să fie construită linia ferată Chişinău-Odessa[5], încheiată fiind în 1873

* O deseatină sau desetină însumau 1,09 ha.

[1] *Ibidem*, p. 118–122.

[2] I. Scurtu ş.a., *op. cit.*, p. 77.

[3] Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1899, p. 474–475.

[4] I. Scurtu ş.a., *op. cit.*, p. 77.

[5] *Ibidem*, p. 70–71.

prelungită apoi până la Ungheni, până în 1875[1]. În momentul războiului din 1877, onstrucția de căi ferate avea să fie impulsionată, realizându-se grabnic linia Tighina-Galați[2]. Linia telegrafică Odessa-Cernăuți a fost realizată în 1860[3].

Incultura era dominantă, iar analfabetismul masiv (spre sfârșitul veacului al XIX-lea 2% dintre bărbați și 96% dintre femei erau necunoscători de carte, iar în privința majorității românești situația se dovedea a fi și mai grea: 10% dintre bărbați și 2% dintre emei doar știau să scrie și să citească)[4]. Deși în 1848 a fost creată la Universitatea din ankt-Petersburg o catedră de „limba moldovenească", ea a fost desființată zece ani mai rziu[5]. La liceul din Chișinău, cursul de limbă română a dobândit, în 1860, un caracter ternativ cu cel de limbă greacă, dar după trei ani cele două cursuri au devenit eobligatorii, pentru ca în 1866 să se ajungă la eliminarea predării limbii române în ceu și în anul următor și la seminarul din Chișinău, păstrându-se în școlile ținutale cel ai târziu până în 1871[6].

Lipsită de drepturi elementare, izgonită de pe pământurile sale, obligată să părăsească biceiurile și legile tradiționale, să adopte o altă limbă, în care ea trebuia să învețe și să sculte, uneori, slujba bisericească, populația românească a Basarabiei a supraviețuit totuși. ezistența împotriva acestei formidabile presiuni și constrângeri spirituale a venit mai u seama de jos. Țăranii au fost aceia care, în pofida opresiunii, și-au păstrat identitatea, utați de mulțimea anonimă a preoților și a dascălilor, spirite active în întreținerea flacării perantei. Și în „secolul naționalităților", intelectualitatea românească din Basarabia, rmându-se în școlile rusești și învățând limba opresorului, a gândit totuși românește, unându-și cu voință conștientă străduințele în slujba ridicării neamului și a valorilor pirituale și politice naționale. Un rol important a revenit în apărarea limbii majorității ocuitorilor și lăcașurilor sfinte. În cele zece mănăstiri și schituri, care ființau în 1862 Basarabia, numai în trei mănăstiri și două schituri serviciul nu se făcea în limba română[7]. n 1873 arhiepiscopul Pavel a dispus însă ca toate actele bisericești să fie redactate doar limba rusă[8].

Pe linia *rezistenței naționale*, pot fi situate unele manifestări întreprinse, de timpuriu, ică, de reprezentanți ai nobilimii române, din rândul cărora s-a recrutat o însemnată arte a inteligheņției naționale. Încă între 1845 și 1848, fusese înregistrată tentativa unor oieri români de a publica, la Chișinău, ziarul „Românul". În perioada Unirii Principatelor nt cunoscute numeroase încercări de editare a unor reviste ori ziare în limba română

[1] Alexandru V. Boldur, *op. cit.*, 3, p. 22.
[2] I. Scurtu ș.a., *op. cit.*, p. 71.
[3] Alexandru V. Boldur, *op. cit.*, 3, p. 22.
[4] I. Scurtu ș.a., *op. cit.*, p. 79.
[5] Alexandru V. Boldur, *op. cit.*, 3, p. 106–107.
[6] Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă*, Chișinău, 1992, p. 101, 136–138; exandru V. Boldur, *Basarabia românească*, București, 1943, p. 83-84.
[7] Alexandru V. Boldur, *op. cit.*, p. 76.
[8] Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 119.

sau bilingve, care urmau să poarte titlul de „Basarabia" sau „Glasul românilor basarabeni". De altfel, cu prilejul unirii celor două Principate, Alexandru Hasdeu a făcut românilor din țară următoarea semnificativă urare: „Vă trimit urări de bine din partea Basarabiei, pentru care sunt scumpe și pline de însemnătate viitoarele destine ale României unite, patria mumă; primiți aceste urări ale mele ca un glas sufletesc al unui frate, pentru că eu sunt trup din același trup și os din aceleași oase din care sunteți plămădiți voi și în vinele mele curge același sânge românesc, care curge în vinele voastre"[1].

Fig. 319 Nicolae St. Casso.

În 1862, în atmosfera de entuziasm creată în Basarabia de Unirea Principatelor și de domnia lui Alexandru Ioan Cuza, nobilul C. Cristi, considerat drept „moldovofil înflăcărat, care visează la o singură Românie reunită", a solicitat autorizația pentru deschiderea unei tipografii moldovenești[2]. Nici această tentativă, ca și cele precedente nu a izbutit să fie finalizată. Dar oricum, în 1863, documente rusești menționează existența unui partid al nobililor moldoveni, care acționa în vederea unirii Basarabiei cu România. Evenimentele din Polonia nu au putut să nu aibă ecou în rândul boierilor basarabeni, care se manifestau în sens național românesc. În rândul acestora, erau menționați Alexandru și Carol Cotruță, frații Casso și Constantin Casimir, care întrețineau legături active cu românii din Iași și din București.

Sentimente similare îl însuflețeau și pe Alexandru Constantin Bodescu, consilier imperial, când, în 1866, dona Societății Academice Române suma de 200 ruble, pentru încurajarea învățăturii în România. Nu întâmplător, în 1867, subliniind necesitatea impunerii, cu severitate, a limbii ruse, un reprezentant al oficialității constata că utilizarea în continuare a limbii române constituia, prin finalitatea ei politică, un pericol real, deoarece „unirea Moldovei cu Țara Românească și formarea unui principat aproape neatârnat și puțin binevoitor față de noi, produce o acțiune de atracție vădită și la vecinii moldoveni din Basarabia".

Dacă între 1841 și 1852, tipografia eparhială din Chișinău n-a mai tipărit cărți bisericești în limba română, din 1853 ea și-a reluat activitatea în această privință, dar într-un ritm lent, până în 1883, când a fost închisă, „întrucât în toate bisericile din acea eparhie în slujba bisericească a fost introdusă limba slavonească"[3]. S-au tipărit un

[1] Alexandru Hâșdău, *Epistole către români*, în „Limba română", Chișinău, 8, 1998, 1–2 (37–38), p. 37.
[2] L.T. Boga, *Lupta pentru limba românească și ideea unirii*, Chișinău, 1993, p. 217.
[3] Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 56-58.

Penticostarion în 1853, o *Evanghelie* în 1855 — copia celei de la Buda din 1812 —, un *Tipic* în 1856 și un *Anfologhion* în 1861, amândouă pornind de la ediții anterioare din Moldova, ca și *Octoihul* și *Ceaslovul* din 1862 și alt *Ceaslov* din 1867; acestora li s-au adăugat și câteva cărți bisericești traduse din limba rusă[1]. Până în 1861 nu s-a mai tipărit vreo carte didactică în limba română. În 1861 a văzut lumina tiparului *Bucoavna* — apărută anterior în 1822 și 1842 — și din nou în 1863 cu text paralel în limba rusă[2]. În 1865, Doncev, care preda limba rusă la liceul regional din Chișinău, a publicat un *Curs primitiv de limbă română* și un *Abecedă română*[3]. *Fabulele* lui I. Sârbu, traduse din limba rusă și publicate la Chișinău în 1851 și în anul următor, *Alcătuirile* sale[4], volum de versuri, au reprezentat singurele tipărituri de literatură în limba română !

Prezentarea unor spectacole de trupe de teatru din România conduse de actorul Teodorini și apoi de Nicolae Luchian — ultimul dând 40 de spectacole în stagiunea 1868–1869[5] — a reprezentat o punte culturală între cele două maluri ale Prutului.

Spre deosebire de relațiile culturale dintre România și celelalte provincii românești supuse direct dominației străine, unde românii puteau avea totuși o viață culturală proprie, în Basarabia situația ajunsese diferită sub impactul intensificării procesului de rusificare și având în vedere stavilele pe care autoritățile țariste le ridicau în calea unor relații culturale firești între cele două părți ale Moldovei.

4. Dobrogea

Interesul autorităților otomane față de Dobrogea a sporit după Revoluția din 1848, în legătură cu valoarea economică și strategică a Dunării și a gurilor sale. Tot în acei ani revoluționarii români au dat o deosebită atenție acestei provincii.

În primele luni ale anului 1850, împreună cu inginerul hotarnic Grigore Ioranu, Ion Ionescu (de la Brad) a efectuat o călătorie exploratorie în Dobrogea, din însărcinarea autorităților otomane. În cursul acesteia, a constatat pustiirile de care provincia încă suferea, el înregistrând 65 de sate distruse. Totodată, a realizat însă perspectivele pe care Dobrogea le oferea[6]. Creșterea animalelor, albinăritul, viticultura, dar și meșteșugurile casnice, pescuitul și exercitarea comerțului reprezentau ocupațiile dobrogenilor. Folosirea porturilor provinciei și perspectivele de tranzit pe care ea le oferea erau, de asemenea, evidente[7].

[1] *Ibidem*, p. 57–58.
[2] *Ibidem*, p. 97–98.
[3] *Ibidem*, p. 101, 107.
[4] *Ibidem*, p. 160, 165.
[5] *Ibidem*, p. 146–148.
[6] Vezi Ion Ionescu, *Excursion agricole dans la plaine agricole de la Dobroudja*, Constantinopol, 1850.
[7] Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, 1979, p. 249.

În 1853, Boucher de Perches semnala „pădurea de catarge" de la Tulcea[1] și mai înainte Ion Ionescu evidențiase posibilitățile de tranzitare a cerealelor din Principate prin Dobrogea[2].

Un interes deosebit l-au arătat pașoptiștii față de Dobrogea. I. Ionescu a constatat existența unei puternice conștiințe a apartenenței și identității naționale și, în același timp, el s-a convins că era provincia în care limba română constituia *limba vie* și asigura legătura și comunicarea între naționalități. Românii de aici aveau speranța că li se va recunoaște un statut de sine stătător și dreptul de a fi reprezentați la Constantinopol de un *bey* al lor. Ion Ionescu i-a formulat lui Ion Ghica invitația de a-și asuma o asemenea responsabilitate. Ionescu voia să transforme Dobrogea „într-un cuib de români, în care să crească ideile Proclamației"[3], evident cea de la Islaz. Agronomul intenționa să facă din această provincie o „țară în întregime românească"; să organizeze aici, împreună cu emigranții de la 1848 și cu oamenii din țară, o fermă model (de tip falanster), o școală de agricultură și chiar o academie românească. De asemenea, el era convins de rolul important ce-l putea avea portul Constanța pentru integrarea Principatelor în comerțul european. Patriotul român nu era singurul care imagina integrarea Dobrogei în planurile naționale, de viitor, ale românilor. În 1852, din Constantinopol, de pildă, Al.C. Golescu-Albu împărtășea lui C.A. Rosetti, I.C. Brătianu și lui Șt. Golescu gândul de a deschide în Dobrogea școli în satele românești cu profesori din Transilvania, obținându-se, în acest scop, ajutorul mocanilor bogați, care veneau în fiecare an, trecând prin Țara Românească[4]. Bălcescu, și el, apreciind viața românească a provinciei de peste Dunăre, a intenționat să se stabilească aici, spre a milita, în continuare, pentru îndeplinirea programului național românesc. La curent, probabil, cu numeroasele planuri anterioare privind construirea unui canal navigabil între Cernavodă și Constanța, de natură să ușureze transportul de mărfuri, precum și să prevină șicanele făcute comerțului european (austriac, mai ales) la gurile Dunării, de către Rusia, s-a pronunțat pentru construirea unui drum de fier între cele două puncte[5].

Războiul Crimeii a avut consecințe grele pentru Dobrogea, ea tinzând să devină, în 1854, teatru de război, ceea ce a fost împiedicat prin izbucnirea unor epidemii și strămutarea centrului de greutate al conflictului spre sudul Rusiei. Epidemia de holeră a pricinuit moartea a 2 500 de soldați francezi[6]. Operațiile militare aveau să fie strămutate apoi în Crimeea. Dar sfârșitul războiului și Tratatul de la Paris au provocat consecințe

[1] *Ibidem*, p. 250–251.
[2] *Ibidem*, p. 251.
[3] V. Slăvescu, *Corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846–1874*, București, 1943, p. 51.
[4] *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești.* Scrisori adnotate și publicate de George Fotino, 3, București, 1939, p. 338.
[5] N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane și Elena G. Zane, 4, București, 1964, p. 321.
[6] Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 268.

benefice pentru provincie, instituirea Comisiei Europene a Dunării, ca și restituirea către Moldova a sudului Basarabiei având urmări și în privința Dobrogei.

Asigurarea unei navigații mai prielnice pe fluviu între Isaccea și gurile Dunării, așezarea Comisiei Europene a Dunării la Sulina și amenajările care au avut loc au dus la intensificări ale activităților economice și în Dobrogea. Provincia depindea de *valiul* de Rusciuk, dar un *mutesellim* (viceguvernator), așezat la Tulcea, era cel ce o guverna efectiv[1]. Dacă în 1850, Bălcescu evoca lui Ion Ghica necesitatea construirii unei căi ferate care să lege Dunărea de Constanța, cinci ani mai târziu, domnitorul Barbu Știrbei, fiind și el preocupat de o cale ferată legând Vârciorova de Marea Neagră[2], proiectul a început să fie tradus în viață în 1857, când societatea britanică „Danube and Black Sea Railway Company" a trecut la construirea căii ferate Cernavodă — Küstendje (Constanța)[3]. În acest port la Mare aveau să fie amenajate, de aceeași societate, un șir de construcții, care-i vor accentua funcționalitatea economică. Tot atunci s-a trecut la construirea șoselei Rasova — Küstendje[4]. De asemenea, a fost organizat un serviciu de diligențe, care a cuprins mai multe linii (Cernavodă — Constanța, Constanța — Tulcea și Silistra — Ostrov — Medgidia)[5].

Locuitorii Dobrogei se bucurau de anumite drepturi. Dijma a reprezentat cea mai importantă redevență datorată de cultivatori. În schimb, ei puteau să-și exercite posesiunea asupra pământului și a instrumentelor de producție. Efectul reformelor succesive, efectuate de sultani în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au fost resimțite și în Dobrogea. Dacă proclamarea egalității juridice între musulmani și creștini nu a putut să fie respectată în practica vieții zilnice, trecerea proprietății imobiliare pe seama statului a avut importante consecințe; proprietatea particulară și cea a Bisericii (*mülk* și *vacuf*) a fost înlocuită cu proprietatea de stat (*miri*). În schimbul unei taxe de punere în posesie (*tapu*), se conferea un drept de folosință veșnică. Țăranii români supuși aveau obligația, în afara impozitului anual (*haraci* sau *aziye*), de a da dijma din produse și de a presta un număr de zile de lucru (*hîsmet*).

Mișcarea demografică era continuă. După Războiul din 1853–1856, tătarii din Crimeea, inițial stabiliți în sudul Basarabiei, au fost colonizați în Dobrogea[6]. În deceniul al șaptelea aveau să fie efectuate în provincie colonizări cu cerchezi refugiați din Caucaz[7]. În ceea ce privea pe români, pendularea lor de pe un mal al Dunării pe celălalt se constata aproape fără întrerupere. Mocanii ardeleni — a căror stare materială l-a impresionat pe Ion Ionescu în 1850 — se adăugau dicienilor — populație veche românească — ca și românii veniți din Țara Românească și Moldova. În Dobrogea avea loc o operație de

[1] *Ibidem*, p. 253.
[2] *Ibidem*, p. 252.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*, p. 251.
[6] *Ibidem*, p. 254.
[7] *Ibidem*, p. 254–255.

sinteză românească. Prezența românilor, atât a celor care locuiau din timpuri străvechi, cât și a celor care veniseră din întreg spațiul românesc, confereau provinciei, cum remarca Ion Ionescu, „aspectul unei Dacii în miniatură". Ion Ionescu a mai constatat că românii și turcii erau locuitorii cei mai vechi și cei mai numeroși ai Dobrogei, cei dintâi stabiliți mai ales pe cursul fluviului și în interiorul provinciei, iar turcii mai cu seamă pe coasta Mării Negre. De altfel, acest caracter precumpănitor româno-turc avea să fie confirmat, în 1878, când Dorbrogea a fost preluată de România și când se constata că în cele două județe ale provinciei — Constanța și Tulcea — din 3 776 toponime, 2 338 (61,89%) erau turcești — lucru firesc după o stăpânire directă de aproape o jumătate de mileniu — și 1 260 (33,34%) românești[1].

Bulgarii reprezentau și ei o componentă a populației dobrogene, dar cei mai mulți se strămutaseră relativ recent, un raport consular italian din 1864 menționând că „bulgarii sunt veniți de numai 40 de ani"[2]. Până în 1856, au continuat să vină în Dobrogea, în nordul ei, șvabii, din primul val, iar din 1853 — continuând timp de un deceniu — șvabii celui de-al doilea val s-au așezat, între altele, la Cogealac, Tariverde și Făclia[3].

Dobrogea continua să se înfățișeze ca o provincie multietnică și multiconfesională; existau lăcașuri de cult de toate credințele, dominante fiind cele creștine (mai ales ortodoxe) și musulmane. Biserica „domnească" din Babadag a fost rezidită în 1856, iar în 1852 Nicolae Hagi Ghiță, mocan din Poiana Sibiului, și-a consacrat averea construirii noii biserici de la mănăstirea Cocoș. În 1862, la Tulcea, a fost ridicată o catedrală ortodoxă. În 1878, în noile județe Constanța și Tulcea ființau 42 de biserici[4].

În afara învățământului musulman, românii și apoi și bulgarii, și-au dezvoltat în continuare școlile lor. Învățătorii pentru școlile românești proveneau ori dintre localnici — la Rasova, Dimitrie Climescu, la Seimenii Mari învățătorii dobrogeni Gheorghe și Elefterie — ori erau transilvăneni — tot la Seimenii Mari învățătorii Baciu și Anciu — ori erau aromâni — Ion Buzdugan la satul Pisica, venit din părțile Salonicului. La Tulcea și Silistra, școlile românești aveau un nivel mai înalt, cea dintâi primind și o subvenție din România[5]. La Tulcea ființa, din 1859, și un gimnaziu bulgar; la Babadag, bulgarii vor avea o școală asemănătoare[6]. De la Silistra au fost trimiși să învețe la un liceu din România trei elevi români în 1870[7]. Tot în acest centru a fost constituită, în 1870, o *Societate română pentru cultura și limbă*[8].

Când provincia a fost încorporată la România, în urma Războiului de Independență, în 1878, Dobrogea era, în bună măsură, integrată în circuitul economic, spiritual și național al țării.

[1] C. Brătescu, *Populația Dobrogei*, în *Dobrogea. 50 de ani de viață românească*, București, 1928, p. 235.
[2] Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 247.
[3] *Ibidem*, p. 248.
[4] *Ibidem*, p. 260.
[5] *Ibidem*, p. 257–259.
[6] *Ibidem*, p. 259.
[7] Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei, 1830–1877*, București, 1975, p. 275–276.
[8] Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 258.

5. Românii din dreapta Dunării

Printre consecințele Revoluției din 1848 s-a numărat și posibilitatea oferită revoluționarilor nevoiți să plece în exil de a cunoaște direct, nemijlocit, realitățile de la sudul Dunării. Începând chiar din toamna anului 1848, timp de aproximativ un deceniu, o serie de fruntași de seamă ai românilor, foști participanți la revoluția română, au străbătut spațiul balcanic, unii dintre ei chiar stabilindu-se vremelnic acolo. Ei au avut astfel posibilitatea de a „descoperi" pe frații lor de departe. Caracteristică tuturor acestor militanți naționali a fost conștiința lor clară că în sudul Dunării trăia o ramură a românismului și că soarta acesteia nu-i putea lăsa indiferenți. Între cei care i-au cunoscut pe acești români balcanici și, într-un fel sau altul, s-au preocupat de situația și viitorul lor pot fi menționați N. Bălcescu, I. Ionescu de la Brad, I.C. Brătianu, I. Heliade Rădulescu, Christian Tell, D. Bolintineanu, C. Negri. Atunci au fost alcătuite primele memorii către autoritățile otomane și europene, precum și primele planuri politice în legătură cu situația, drepturile de dobândit și afirmarea culturală și chiar politică a aromânilor. În acest context s-au creat condiții pentru cea de-a doua renaștere a românilor balcanici, ale cărei începuturi au fost legate direct de epoca Unirii, de însemnatele realizări obținute în vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza[1].

Laolaltă, în acei ani, au acționat atât români de la nord de Dunăre, cât și cei originari din sudul Dunării, fie în locurile lor de baștină, fie în statul român, pe care-l denumeau atunci și mai târziu „țară". Încă de la început au fost urmărite mai multe obiective în plan școlar, bisericesc, politic, atât în zonă, cât și în țară și chiar la nivel european. În jurul anului 1860 au apărut articole și cărți privitoare la situația celor din sudul Dunării. Astfel, începând cu anul 1858 în ziarul „Dâmbovița", al cărui director era D. Bolintineanu, au fost publicate numeroase materiale privindu-i pe românii din Balcani, cele mai multe fiind redactate de D. Cozacovici și G.H. Grandea. Ultimul a și editat, de altfel, la scurt timp după aceea, prima publicație specială a aromânilor, intitulată „Albina Pindului". Cu cheltuiala lui C. Negri, D. Bolintineanu a editat gramatica lui Mihail Boiagi, despre care afirma în prefață: „El este cel dintâiu ce avu curagiul să zică lumii în fața atâtor popoare al căror interes era a ascunde naționalitatea română din Macedonia, că între slavi, albanezi și greci este un popor român plin de viață, de virtuți străbune, de naționalitate"[2]. De altfel, în 1862, tot la București, în *Răpede idea de gramatică macedo-românească*, I.C. Massim prelucrase aceeași lucrare a lui Boiagi. În anul 1863 vedea lumina tiparului și lucrarea lui D. Bolintineanu, *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora*, despre care autorul afirma că a terminat-o în 1858, pe baza impresiilor din călătoria din Macedonia din anul 1854. Încă de la început, el făcea un adevărat elogiu al naționalității. În acest context releifa existența unui „popor de un milion

[1] Gh. Zbuchea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Secolele XVIII–XX*, București, 1999, p. 45 și urm.

[2] Mihail G. Boiagi, *Gramatica aromână a macedovlahilor*, Freiburg, 1, 1988, III, 2.

de români risipiți în Macedonia, Tessalia, Epir și alte locuri". Cu aceeași ocazie, tot Bolintineanu formula pe scurt câteva idei fundamentale legate de soarta aromânilor: „Românii din Macedonia nu sunt greci, sunt români; trebuie să fie români; nu este ideea noastră de a-i uni cu noi, căci suntem depărtați de dânșii; nu este ideea noastră de a-i ajuta să opereze răsculări. Cugetul nostru este ca acest popor de un milion, aruncat în Macedonia, cată să aibă conștiința naționalității sale"[1]. Mai adăuga Bolintineanu: „Ceea ce credem noi că toți acești români ar trebui să facă este de a-și păstra cu sfințenie limba și datinile române, oricare ar fi soarta ce viitorul le păstrează"[2]. Era un program care, ulterior, a fost urmărit de toți factorii implicați, într-un fel sau altul, de soarta românismului balcanic.

În timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, la București, s-au pus bazele unor forme organizate de acțiune legată de aromâni. S-au implicat laolaltă aromâni din locurile de baștină, în special din Macedonia, frați de-ai lor emigranți la nord de Dunăre, precum și intelectuali și fruntași politici din tânărul stat românesc. În acest fel, în 1860 a apărut un prim „Comitet macedonean", reorganizat trei ani mai târziu și care avea să fie transformat, în septembrie 1879, în „Societatea de cultură macedoromână", un adevărat forum de reprezentare și îndrumare a aromânilor timp de decenii[3]. Această organizație, în cursul întregii sale existențe, a urmărit în primul rând scopuri culturale și umanitare, interesându-se în mod deosebit de problemele educației, ale vieții religioase, de starea materială a aromânilor, propunându-și în final menținerea identității specifice și împiedicarea sau frânarea deznaționalizării românilor minoritari numeric între diverse comunități etnice din dreapta Dunării.

Tot în cadrul actelor înfăptuite de Alexandru Ioan Cuza se înscriu și începuturile învățământului în graiul matern și apoi în limba literară pentru aromâni, în locurile lor de baștină. În 1864, în comuna Târnova, de lângă Bitolia, se deschidea prima școală românească[4]. Statornic până la al doilea război mondial, inclusiv, în bugetele anuale ale statului român au fost prevăzute sume pentru școala și biserica aromânilor (până la primul război mondial au fost alocate în total circa 10 milioane lei aur). Pe această bază, în ajunul primului război mondial, în spațiul aromânilor funcționau 118 școli primare, precum și șapte școli secundare[5]. Li se adăugau un număr de 37 de biserici, în care preoții și dascălii oficiau slujba pe înțelesul aromânilor. Mulți dintre absolvenții școlilor din Balcani și-au continuat, complet sau parțial, cu sprijinul statului român, studiile universitare la București, creindu-se astfel în România o elită de intelectuali aromâni.

[1] D. Bolintineanu, *Călătorii*, ediția T. Vârgolici, București, 1987, p. 221–222.

[2] *Ibidem*, p. 222.

[3] *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, ediția St. Brezeanu, Gh. Zbuchea, București, 1997, p. 143–154, 159, 163 etc.

[4] *Ibidem*, p. 156.

[5] A. Rubin, *Les Roumains de Macédoine*, București, 1913, p. 282.

Organizarea rețelei școlare în spațiul balcanic, în special în cel otoman, a pus de la început unele întrebări mai deosebite legate de prioritatea mediului, urban sau rural, folosirea dialectului sau a limbii literare, direcția deci finalitatea însăși a procesului educativ. Încă din vremea lui Cuza Vodă și apoi în permanență până la primul război mondial, în deschiderea de școli s-a pus accent în mod deosebit pe mediul rural. Spațiul urban, unde exista un element românesc cu o situație materială mai bună și, probabil, mai apt și mai deschis învățământului românesc, a fost oarecum neglijat, ceea ce a favorizat atragerea în alte sfere educaționale și, în final, a favorizat asimilarea și deznaționalizarea aromânilor.

În școlile din Balcani învățământul primar începea în mod normal cu folosirea dialectului vorbit în zonă. De altfel, primele cărți didactice pentru aromâni au fost alcătuite exclusiv în limbajul dialectal de o serie de autori, precum: D. Atanasescu, I. Iliescu, A. Bagav, S. Cionescu ș.a. D. Atanasescu, cel care a deschis prima școală românească în Macedonia, a publicat în circa două decenii, în dialect, nu mai puțin de zece lucrări, între care: *Abecedarul simplu* (1864), *Gramatica aromânească* (1865), *Terra scriptiune* (Geografie) (1867), *Istoria românilor* (1867), *Abecedarul pentru feciori*, părțile I și II (1872, 1882) etc. Necesități reale locale au impus o literatură didactică în dialectul în care se făcea, de altfel, și începutul pregătirii primare.

În evoluția școlii românești de la sud de Dunăre, între 1864, când a început implantarea acestui învățământ în zonă și până în 1878 s-a desfășurat etapa „misionaratului". În această etapă s-au înființat în spațiul balcanic circa 20 de școli românești, unele având continuitate, altele fiind vremelnice[1].

Dar în epoca constituirii și dezvoltării statului național românii nord-dunăreni au „descoperit" și alte ramuri sudice ale romanității. Încă din 1846, aproape concomitent, „Albina românească" și „Foaie pentru minte, inimă și literatură" publicau primele știri despre componenta cea mai apuseană a romanității, cea aflată în Peninsula Istria, sub un titlu semnificativ: *Un nou popor romăn*. În anii următori, pe istroromâni avea să-i viziteze și să scrie despre ei Simion Bărnuțiu, aflat la studii la Pavia și, mai ales, Ioan Maiorescu, care a făcut o investigație în satele istroromânilor în iunie-iulie 1857 și a alcătuit prima scriere etnografico-istorică despre ei, precum și primul vocabular istroromân[2].

Cărturari și politicieni români au început să fie preocupați și de existența blocului românesc aflat în dreapta Dunării, în imediata apropiere de o parte și de alta a râului Timoc, care devenise, în 1833, o graniță artificială între tânărul stat sârbesc, autonom, și Imperiul otoman. Prima statistică oficială a statului sârbesc, în 1846, menționa în patru județe din nord-estul țării prezența unor români ce reprezentau 41,8% din populație. Următorul recensământ, cel din 1850, consemna că 11,2% din populația Serbiei o alcătuiau românii[3]. Tot atunci prezența românilor timoceni era înregistrată masiv de

---

[1] S. Tovaru, *Problema școalei românești din Balcani*, București, 1934, p. 23.

[2] I. Maiorescu, *Itinerar în Istria* și *Vocabularul istrianoromân*, Iași, 1874, *passim*.

[3] Gh. Zbuchea, *Autohtonie și continuitatea românilor timoceni*, în *Fațetele istoriei. Existențe. Identități. Dinamici. Omagiu acad. Ștefan Ștefănescu*, București, 2000, p. 52.

către diverși călători, diplomați, ziariști etc. străini. De altfel, în deceniul al șaptelea se înregistrau eforturile preotului Samoilă Dragasin de a crea școală și biserică între timoceni, în zona bulgărească, nu cea sârbească[1].

În condițiile renașterii naționale și a constituirii statului modern român, atenția acordată romanității balcanice avea să se accentueze. Neîndoielnic că nu putea fi vorba de revendicări teritoriale, dar conștientizarea comunității de origine și de spiritualitate a accentuat un interes și a stat la temeiul unor legături, mai ales, că era vorba și de un spațiu în care, în secolul naționalităților, s-au alcătuit entități statale ale altor etnii, care puteau pune în primejdie existența pe mai departe a acestei populații de origine romanică.

*

Constituirea statului național român și modernizarea, ca și dezvoltarea culturii naționale au dus la o intensificare a relațiilor interromânești, a legăturilor și contactelor românilor de pretutindeni, pregătindu-se viitoarea strângere laolaltă a națiunii române.

---

[1] E. Bucuța, *Românii dintre Vidin și Timoc*, București, 1923, p. 87.

ÂPCEA, T.N., *Contribuții la istoria românilor din Peninsula Balcanică: românii dintre Timoc și Morava*, București, 1992.
LSAN, George, *Românii din Bulgaria și Serbia*, Craiova, 1996.
IGAND, G., *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenanten Makedoromanen oder Zinzaren*, 1–2, Lepzig, 1894–1895.
NNIFRITH, T.J., *The Vlachs. The History of a Balkan People*, Londra, 1987.
UCHEA, Gheorghe, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Sec. XVIII–XX*, București, 1999.
Românii timoceni. Scurtă istorie, Timișoara, 2002.

Capitolul XVIII

DEZVOLTAREA CULTURALĂ ÎN PERIOADA 1849–1878*

Deceniile următoare Revoluției, prin mutațiile decisive ce au avut loc și în primul rând prin constituirea și dezvoltarea statului național, au oferit un cadru favorizant culturii. În toate domeniile ei au fost înregistrate progrese, accentuându-se procesele de modernizare, cultura oferind, totodată, terenul principal de afirmare a unității și solidarității naționale.

Învățământul. În perioada următoare Revoluției din 1848–1849, consecințele ocupațiilor străine aproape neîntrerupte și măsurile contrarevoluționare s-au reflectat și în domeniul învățământului, mai ales în ceea ce a privit învățământul sătesc în Țara Românească. În multe privințe, realizări anterioare au fost pierdute. Cu toate acestea, aveau să fie înregistrate și unele progrese, deoarece amândoi domnii „de la Balta Liman" și mai ales Grigore Ghica arătau o anume deschidere către instrucțiunea publică, în măsura în care însă acest lucru le era îngăduit de situația politică existentă și de controlul puterii protectoare. Oricum, unii pași înainte pot fi constatați, ca și pregătiri — mai ales în privința învățământului înalt — pentru marele salt care avea să fie înregistrat în perioada următoare, cea a domniei lui Alexandru Ioan Cuza, continuată fiind aceasta și în primul deceniu al domniei principelui Carol.

În primăvara următoare anului preluării domniei, Știrbei constata că Țara Românească nu avea școli de doi ani încheiați[1]. El se adresa unui reprezentant al puterii protectoare, pledând pentru instrucțiunea publică nu ca „scop", ci ca „mijloc", criticând totodată sistemul anterior, care dusese la „triste roade"[2]. O „nouă programă de învățământ" avea să fie promulgată, în toamna anului 1850 — fără a fi însă efectiv pusă în practică decât parțial —, în care nu erau cuprinse școlile primare din reședințele județelor, învățământul gimnazial și cel complementar, lăsându-se deoparte învățământul sătesc.

*** *Datele privitoare la dezvoltarea culturii maghiare și germane din Transilvania și Banat între anii 1849–1878, prelucrate în cuprinsul capitolului de față, ne-au fost puse la îndemână, în mare parte, de Csucsuja István și de Rudolf Gräf.***

[1] N. Iorga, *Corespondența lui Știrbei Vodă*, 1, București, 1904, p. 379.

[2] *Ibidem*.

În 1851, rețeaua de învățământ munteană nu cuprindea nici 2 000 de elevi și nici o școală sătească[1]. Situația aceasta privind instrucțiunea publică a țăranilor se va menține în întreaga domnie a lui Știrbei. În schimb, școlile primare de patru ani în mediul urban aveau să fie deschise. În vara lui 1853 funcționau 24 astfel de școli în mediul urban, cu un număr total de 8 055 elevi[2], în care puteau fi admise și fetele până la vârsta de 12 ani. Se studia în aceste școli, în afara limbii române și a matematicii elementare, și istoria, economia casnică și fizica[3].

În Moldova, a fost adoptat un regulament școlar cu mult mai înaintat decât cel muntean, proclamându-se chiar „învățătura publică ... gratuită și slobodă"[4]. Era recomandată „învierea școlilor sătești", preconizându-se întemeierea a 63 de astfel de școli, ceea ce avea însă să rămână doar un proiect, deși, se prevăzuse, totodată, de a nu se acorda drept de a ține târg decât proprietarului care ridica câte o școală. Școlile primare aveau însă să funcționeze, iar prevederile din regulament luau în considerare existența de astfel de școli în toate orașele, iar la Iași a cinci, la care urmau să fie adăugate și câte o școală de fete în fiecare județ[5].

Dacă învățământul elementar îngrijit de stat, chiar și cel urban, a cunoscut o slabă dezvoltare, în schimb cel particular a tins ca, în parte, să-i ia locul, adresându-se însă, evident, doar celor cu dare de mână. În iulie 1853, funcționau în Țara Românească 134 de școli particulare[6], în unele nivelul fiind cel al învățământului mediu.

În gimnaziul de la Sf. Sava s-au reluat cursurile în ianuarie 1851, cu 214 elevi, la Craiova numărându-se în gimnaziu 76 de elevi[7]; în toamna aceluiași an, Eforia Școlilor se îngrijea de o clădire pentru 300 de interni destinat gimnaziului Sf. Sava[8]. La Iași, gimnaziul de șapte clase și-a reluat cursurile în toamna 1850, cu 80 de locuri de bursieri, în afara absolvenților[9], având și un internat din 1851. De prețuire se bucura în Țara Românească colegiul francezului Léopold Monty, încurajat de Știrbei, în care se studia ca „în colegiurile Parisului"[10] și pentru care existau și 65 burse; instituția avea însă să-și întrerupă cursurile din cauza ocupației ruse[11].

Învățământul privat s-a dezvoltat, beneficiind, în unele cazuri, și de subvențiile statului. Existau astfel de instituții de învățământ nu numai în capitale, dar și în provincie, la

[1] Idem, *Histoire de l'enseignement*, 1933, p. 250.

[2] Idem, *Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei, domn al Țării Românești (1849–1856)*, Vălenii de Munte, 1910, p. 92.

[3] *Ibidem*, p. 72–73.

[4] Leonid Boicu, *Adevărul despre un destin politic. Domnitorul Gr. Al. Ghica (1849–1856)*, Iași, 1973, p. 52.

[5] N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei, domn al Țării Românești (1849–1856)*, p. 104–105.

[6] *Ibidem*, p. 91.

[7] *Ibidem*, p. 82.

[8] *Ibidem*, p. 221.

[9] *Ibidem*, p. 82.

[10] *Ibidem*, p. 87.

[11] *Ibidem*, p. 92.

Craiova, Brăila, Buzău etc., predându-se în franceză, germană, ba funcționând și cu dascăli de italiană și de greacă. Pentru fetele cu dare de mână funcționau, la București, școala contesei de Grandpré și cea a doamnei Malanotti, în care se învăța, între altele, germana, franceza, istoria și muzica[1]. De altfel, se dădea acum o atenție evident mai mare instrucțiunii fetelor. În regulamentul școlar din Moldova se avea chiar în vedere întemeierea unei astfel de școli de stat în fiecare județ, deși în fapt nu avea să funcționeze decât una la Iași[2]. La București, doamna Elisabeta Știrbei patrona o școală de fete pentru lucru de mână cu circa 100 fete sărace, la care a mai adăugat și a doua pentru fete între 9 și 12 ani[3]. La Craiova ființa mai departe Institutul Lazaro-Oteteleșanu destinat fetelor.

Atenție a fost dată unor școli speciale. Școli reale sunt prevăzute a fi întemeiate în Moldova la Iași, Botoșani și Galați. Pentru organizarea învățământului practic agricol și a unor ferme model, Alexandru Teriachiu a fost trimis în Prusia[4]. Școala de la Pantelimon a continuat să ființeze și în 1850, s-a plănuit tot în Țara Românească, în legătură cu creșterea viermilor de mătase, înființarea unei școli pentru culturile de duzi[5]. Școli de arte și meserii au funcționat atât la Iași, cât și la București, unde, în 1850, s-a înființat și Școala de poduri și șosele, cel dintâi nucleu al unei viitoare Școli Politehnici. În 1853 avea să se adauge acestor școli speciale și o nouă Școală de mică chirurgie, funcționând pe lângă spitalul Filantropia[6], iar Carol Davila a organizat o altă școală medicală la mănăstirea Mihai Vodă, din care avea să se dezvolte viitoarea Facultate. Seminarul „Veniamin", „prefăcut cu totul", și-a continuat activitatea la Iași, iar la București s-a deschis, în mai 1851, Seminarul „Nifon"[7].

Ramurile superioare ale instrucțiunii publice s-au bucurat de multă atenție în amândouă Principatele. Încă prin noua programa de învățământ din 1850 s-a avut în vedere în Țara Românească organizarea unor cursuri de trei ani, complementare celor gimnaziale, în cadrul cărora să fie predate dreptul, dar și geodezia și arhitectura. În 1853, Știrbei preconiza organizarea unei școli de drept — pentru care se și întemeiaseră trei catedre din 1852[8] — și a alteia de științe exacte (ultima destinată a furniza topografi, ingineri de poduri și șosele și arhitecți)[9]. Temeiurile viitoarelor facultăți aveau să fie puse în ambele țări în timpul domniilor de la Balta Liman.

Deși cu rețineri din partea autorităților, a continuat plecarea tinerilor la studii peste hotare. De altfel, în afara celor care se deplasau pe contul lor, au fost trimiși și bursieri ai statului. Din Țara Românească au beneficiat de burse la Roma pictorii Gh. Tattarescu

[1] *Ibidem*, p. 66.

[2] *Ibidem*, p. 104–105.

[3] *Ibidem*, p. 69.

[4] *Ibidem*, p. 104.

[5] *Ibidem*, p. 79.

[6] *Ibidem*, p. 88.

[7] *Ibidem*, p. 102, 105.

[8] *Ibidem*, p. 87.

[9] Idem, *Corespondența lui Știrbei Vodă*, I, p. 267–268.

?. Alexandrescu, iar la Viena, Petre Mateescu. Marcovici a fost trimis tot la Viena ntru a studia medicina, unde învăța și Ioan Țânțăreanu. La Pesta a plecat ierodiaconul ochentie Chițulescu, iar din Atena se întoarce în 1850 Dimitrie Racoviță. Visteria a ținut bursieri pentru a se specializa peste hotare în silvicultură. Doi bursieri au fost miși la Constantinopol pentru studiul limbii turce[1]. Un număr destul de important tineri — în 1851 erau 12 — studiau tot acolo medicina la școala de la Galata[2].

În privința manualelor, în afara traducerilor și a adaptărilor — *Prietenul tinerimii* al Wilmsen, destinat „școlilor populare" se „preface" din germană[3] — au apărut și nuale în care o parte însemnată o au contribuțiile originale (fizica și chimia lui Alexe arin, algebra lui D. Pavel, o a doua ediție a *Minunilor lumii* a lui Iulio Barasch, o uă ediție a geografiei lui I.Genilie); de asemenea, s-au întocmit noi dicționare, ușurând vilor învățarea limbilor clasice (N. Bălășescu sau Gh. Ioanid) sau a limbilor de mare culație[4]. A fost constituită în Țara Românească o comisie de manuale, având în sarcină a asigura unitate și echilibru instrucțiunii publice.

În timpul căimăcămiilor, s-a înregistrat — în condițiile eliberării celor două principate ocupații străine și a desfășurării reorganizării lor — o oarecare revigorare a instrucțiunii blice. În 1858 ființa în Țara Românească o populație școlară de circa 30 000 elevi[5], ă înzecită față de ultimii ani de domnie ai lui Știrbei, situație datorată mai ales nființării școlilor sătești, firesc susținută de caimacamul Alexandru Ghica. Dar, deși preconizat crearea a 2 000 de școli sătești, cifra fusese apoi înjumătățită, pentru ca, toamna anului1857, să ființeze efectiv 417 școli[6], slab dotate. Și în Moldova, unde fel de școli „lipseau cu totul", au intrat în funcțiune, tot în toamna lui 1857, 25 de li sătești, dar temeinic organizate, având câte trei clase și învățători bine pregătiți[7]. 1858 învățământul sătesc cuprindea în Moldova 1908 elevi[8], în Țara Românească mărul acestora depășind însă cifra de 20 000, dar cu școli de un nivel mult mai scăzut.

În afara școlilor primare de la orașe și a unor pensioane, învățământul mediu exista i departe la Iași, București și Craiova, înființându-se și la Bârlad un colegiu. Au fost uți, de asemenea, în amândouă țările, alți pași către constituirea viitorului învățământ perior. În toamna anului 1857 a fost pusă la București piatra fundamentală a Academiei actuala Universitate —, iar G. Costa-Foru, director al Eforiei Școlilor, a fost trimis r-o lungă călătorie de studii în Europa. La reîntoarcere avea să reorganizeze gimnaziul

[1] Idem, *Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei, domn al Țării Românești (1849–1856)*, p. 77–78, , 236.
[2] *Ibidem*, p. 75.
[3] *Ibidem*, p. 79.
[4] *Ibidem*, p. 79–81.
[5] „Instrucțiunea publica", 1860, p. 211.
[6] V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800–1864*, 3, București, 1894, p. 131–132.
[7] *Ibidem*.
[8] *Ibidem*, p. 141.

bucureștean. Printre școlile speciale au continuat să funcționeze, în această perioadă, Școala de agricultură de la Pantelimon și cea de medicină a doctorului Davila; proiectata școală comercială, care trebuia să răspundă „necesităților industriale și comerciale", nu a luat însă ființă. În Moldova, în schimb, s-au înființat școli reale la Iași și la Galați. În toamna anului 1858, Vasile Boerescu, nou director al Eforiei Școlilor, a creat o comisie gimnazială pentru rezolvarea problemelor ce se puneau privind metoda, manualele și disciplina. Această comisie a adoptat pentru instituțiile de învățământ, în toamna 1858, alfabetul latin. Trebuie menționate însă, mai ales pentru Moldova, lipsurile materiale, întârzierile în plata salariilor corpului didactic, lipsa de manuale.

Odată cu dubla alegere, problema instrucțiunii publice a fost ridicată „la rangul uneia din cele mai importante chestiuni de stat"[1]. În mesajul din 6/18 decembrie 1859, domnitorul cerea ca învățământul să fie „la îndemâna tuturor claselor", căci „în educația poporului, bine condusă, se află cele mai bune garanții de ordine, de progres și de patriotism luminat". Pledând pentru dezvoltarea învățământului, Alexandru Ioan Cuza cerea pragmatic: „Administratori, finanțiari, agricultori, industriali, comercianți, sunt oamenii de care avem mai stringentă trebuință"[2].

Progresele erau evidente. A continuat procesul de deschidere a noi școli sătești, îndeosebi în Țara Românească, unde, în 1859, se constata existența la sate a 1 381 de școli cu 35 450 elevi, pentru ca în anul școlar 1860–1861 să funcționeze 2 157 de școli cu 56 460 elevi, primindu-se și fetele în școli[3]. În cursul aceluiași an s-a modificat programa de învățământ în Țara Românească după cea din Moldova, ceea ce a dus la progrese de ordin calitativ. Dacă nivelul instrucțiunii publice moldovean era net superior celui muntean, pe de altă parte, rețeaua de școli sătești se dezvolta mai cu greu la nord de Milcov. La 1/13 ianuarie 1862 se înregistrau în Moldova doar 64 de școli, la care se mai adăugau în lista statistică încă 67[4]. Dacă în Țara Românească școlile normale preconizate de V. Boerescu și I. Maiorescu aveau să mai întârzie, la Iași funcționa o școală de pregătire a învățătorilor, la Trei Ierarhi — înființată din 1855 —, creându-se, în toamna 1860, încă patru preparandii în provincie. Oricum, procesul de răspândire a științei de carte era încă la începuturile sale. O statistică din 1860, privind numai Țara Românească, unde progresul era cu mult mai accentuat în această privință, este revelator: la 37 de locuitori doar unul învăța carte și 888 de comune erau încă în afara procesului de învățământ. În anii următori numărul de școli avea să crească în întreaga țară unificată,

[1] B. Boerescu, *Cuvânt rostit de directorul școalelor ... la împărțirea premiilor din anul școlar 1858–1859*, București, 1859, p. 4.
[2] *Mesagii, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă*, Vălenii de Munte, 1910, p. 22–24.
[3] B. Boerescu, *op. cit.*, p. 2; „Instrucțiunea publică", 1861, p. 194.
[4] G. Radu Melidon, *Relațiune statistică de starea școalelor în Moldova*, Iași, 1862, p. 1–2, 53–54. p. 1, 53–54.

nzându-se a se înlătura decalajul cifric între cele două țări și a se unifica nivelul calitativ școlilor, superior în Moldova.

În orașe, învățământul elementar reflecta un grad de evoluție similar în cele două ărți ale țării unite. În 1861, se numărau 75 școli publice de nivel primar pe teritoriul untean și oltean, și alte 65 în Moldova; numărul elevilor acestor școli depășea cifra e 15 000 pe întreg teritoriul statului. În vara anului 1862, după unificarea administrativă, nțau în Principatele Unite 140 de școli primare. Au fost înregistrate și progrese privind uprinderea fetelor în rețeaua de învățământ. Așezămintele Brâncovenești au întemeiat nci externate de fete în București, extinzând apoi inițiativa și la alte orașe muntene. colile secundare au luat un deosebit avânt. La București s-a înființat gimnaziul Gh. zăr, iar, în anul următor, gimnaziul Matei Basarab s-a despărțit de vechiul colegiu Sf. va; la Craiova s-a adăugat o clasă gimnaziului. În Moldova funcționau gimnaziul de Iași, căruia i s-au adăugat alte două la Bârlad și Botoșani. După unificarea admistrativă funcționau în România șapte gimnazii.

Dacă învățământul particular a înregistrat regrese — în 1861 au scăzut numărul școlilor ivate muntene de la 250 la 120, iar în Moldova se înregistrau 26 de pensioane[1] —, plicabil și prin dezvoltarea învățământului de stat, în schimb învățământul special a registrat însemnați pași înainte. Se tindea a se da „o reorganizare mai întinsă" școlii arte și meserii[2] — August Treboniu Laurian pleda chiar pentru întemeierea unei școli anice — s-a reorganizat Școala de agricultură de la Pantelimon, unde s-a mai creat o ală de silvicultură și alta de sericicultură. S-au mai întemeiat Școala de belle arte de Iași, în 1860 și cea de la București, în 1864, Școala de muzică și declamațiune de la și și, în 1864, Conservatorul de la București. Școala reală din Iași a fost transformată, noiembrie 1860, în Facultate de Științe.

Învățământul superior a fost constituit în forme instituționale plenare. La 10/22 ptembrie 1859 a fost numit primul decan al Facultății de Științe Juridice din București, re s-a desprins de colegiul Sf. Sava. Iașii au avut însă satisfacția de a avea cea dintâi iversitate românească, întemeiată la 26 octombrie/7 noiembrie 1860, cu trei facultăți: rept, Filosofie și Teologie[3]. O Școală superioară de științe a fost organizată la București octombrie 1863 și apoi, câteva săptămâni mai târziu, Școala Superioară de Litere. La 16 iulie 1864 era creată Universitatea din București, grupând facultățile de Drept, losofie și Științe. Cu toate acestea, numeroși tineri au continuat să-și efectueze studiile perioare și chiar medii peste hotare, mai ales la Paris. La începutul anului 1863, în rul a 400 tineri urmau studiile universitare la Paris și alți 500 pe cele medii[4].

Constituirea, la 13/25 iulie 1862, a Consiliului Superior al Instrucțiunii Publice, în ndurile căruia au fost chemate personalitățile culturale cele mai de seamă, de la Poenaru

---

[1] „Instrucțiunea publică", 1861, p. 199.
[2] B. Boerescu, *op. cit.*, p. 3.
[3] N. Iorga, *Histoire de l'enseignement en Pays Roumains*, București, 1933, p. 287.
[4] „Gazeta Transilvaniei", nr. 26/1863, p. 32.

la Kogălniceanu, a reprezentat un alt moment important în procesul de dezvoltare a învățământului românesc. Dar cel mai de seamă moment în această privință l-a reprezentat decretarea Legii instrucțiunii publice, la 25 noiembrie/7 decembrie 1864, prin care a fost reorganizat și deplin unificat întregul sistem de învățământ. S-a introdus obligativitatea și gratuitatea școlară, România numărându-se, pe acest plan, printre primele țări din lume. Învățământul primar de patru ani, cel secundar de șapte ani și cel universitar de trei ani au reprezentat treptele de instrucțiune publică.

Unificarea și modernizarea sistemului de învățământ, reînființarea și dezvoltarea învățământului sătesc, extinderea învățământului elementar la orașe, dezvoltarea celui secundar și crearea universităților, ca și Legea instrucțiunii publice din 1864, care a fost aplicată timp de trei decenii, au evidențiat saltul pe care instrucțiunea publică l-a realizat în perioada formării și organizării statului național.

După răsturnarea lui Alexandru Ioan Cuza, deși indirect criticată în Constituția din 1866, Legea instrucțiunii publice din 1864 a rămas în vigoare. A avut loc o consolidare și, în parte, o creștere a rețelei de învățământ. În anul școlar 1877–1878 s-au înregistrat 68 756 elevi la sate și respectiv 28 472 la orașe[1]. Dar față de cei 82 145 elevi români, constatați la începutul celui de-al optulea deceniu, în Elveția se înregistrau 300 000 elevi, în Olanda 432 000, iar în Belgia 545 000[2], deși populația României era cifric apropiată ori chiar superioară cu cea din țările amintite. La aceasta se mai adăugau condițiile materiale, în general precare, pe care le oferea încă învățământul românesc. În 1877–1878 se numărau în județul Iași 35 de școli la 271 sate și, ceea ce era mai grav, în același an școlar n-au fost declarați absolvenți decât 43 de școlari[3]! Manualele nu erau mulțumitoare; în 1881 V.A.Urechia mai amintea de „nămolul de cărți rele"[4]!

Importantă era problema învățătorilor și a pregătirii lor. La Iași funcționa din 1855 „institutul preparandial", devenit școală normală. În 1867 s-a creat și la București o școală normală, cu o durată a cursurilor de trei ani. În 1871, învățau în cele două școli normale peste 200 de elevi. În 1870 a fost creată o școală similară la Craiova, la 1874 alta la Turnu Măgurele și în 1877 școala normală „Traian" de la Turnu Severin[5]. Constituită în toamna anului 1866 de intelectuali ai epocii, „Societatea pentru învățătura poporului român" a creat, prin mijloacele sale, patru școli pedagogice la Ploiești, București, Focșani și Bârlad. Pentru o extindere mai sensibilă a instrucțiunii publice între fete, au fost organizate, pentru întâia oară, în 1868, cursuri de vară destinate învățătoarelor, trecându-se apoi la constituirea unor școli pedagogice adresate în mod special formării viitoarelor învățătoare: *școlile centrale*, al căror număr ajunsese în 1873 la șase.

---

[1] *L'enseignement public en Roumanie*, București, 1900, p. 211.
[2] Ion Ghica, *Finanțele. 1871*, în *Scrieri economice*, ed. I. Veverca, 2, București, 1937, p. 154.
[3] Dan Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866–1879)*, București, 1992, p. 211.
[4] *Ibidem*.
[5] Ion Cojocaru, *Școlile tehnice-profesionale și de specialitate din statul român (1864–1918)*, București, 1971, p. 154.

Un progres sensibil avea să fie înregistrat în domeniul învățământului mediu. Dacă anul școlar 1864–1865 numărul elevilor din această categorie era de 3 390, în anul olar 1877–1878 a fost atinsă cifra de 8 081, creșterea fiind spectaculoasă[1]. În 1876–1877 nțau în România șapte licee, 19 gimnazii de băieți și nouă școli secundare de fete; la estea se adăugau școlile speciale și cele normale mai înainte amintite. În mod firesc, e la 315 profesori în anul școlar 1864–1865 s-a ajuns, în anul școlar 1877–1878, la 76 profesori. Numărul școlilor secundare s-a dublat față de cel din anul școlar 1864–1865 în răstimpul 1864–1876 au fost create 17 gimnazii noi[2]. În 1876–1877, se înregistrau rca 5 000 de elevi ai școlilor medii teoretice, la care se mai adăugau circa 3 000 de minariști.

Modernizarea implica dezvoltarea instrucțiunii practice. „...învățământul să fie drepat mai mult către carierele productive și studiile fecunde", se remarca într-un mesaj omnesc din toamna anului 1870[3]. La București, elevii Școlii de arte și meserii fuseseră ecuți la Arsenalul armatei, dar în 1870 școala a fost revigorată; se primeau absolvenți școlilor primare pentru minimum patru ani de studii în atelierele de fierărie, lemnărie pietrărie. La Iași funcționa o școală similară ca nivel, care confecționa și piese de mașini ricole. În temeiul Legii din 1864, fuseseră create vreo douăzeci de școli de arte și meserii, afara celor din București și Iași. Dintre acestea se dovediseră viabile cele din Craiova, alați și Roman. Mai exista o categorie de școli inferioare de meserii; o astfel de școală fost creată la Iași — școală comunală de meserii — în care, în afara practicii de atelier, studiau contabilitatea și chiar o limbă străină. Tinerele fete au fost și ele avute în vedere. n „comitet industrial" a organizat la Huși, în 1868, o școală de croitorie; doi ani mai rziu se publica regulamentul școlii profesionale de fete din Iași, care funcționa la nivelul olilor inferioare de meserii de băieți.

În temeiul Legii din 1864 au fost create, chiar în acel an, școli comerciale la București Galați; la aceasta din urmă, erau invitați să asiste la cursuri și comercianții „de toate asele"[4], bancheri și funcționari, ceea ce arăta că era vorba de o adevărată acțiune de eciclare". În 1871 și, respectiv, 1874 au fost înființate școli comerciale la Brăila și Ploiești. Iași cursuri comerciale se făceau în cadrul școlii armene, iar școli cu profil comercial fost înființate la Buzău și Alexandria. Școala comercială din Craiova avea și ea să fie eată în toamna anului 1877.

Școala de agricultură de la Pantelimon — denumită în anii 1862–1867 Școală țională de agricultură, iar apoi Școală centrală de agricultură și silvicultură — a fost ămutată în 1869 la Herăstrău. În cadrul acestei instituții funcționa școala agricolă, rma-model și atelierul (care încă din martie 1865 avusese de vânzare 70 de pluguri nfecționate de elevi). Ferma-model poseda animale de rasă, exista și o stupărie, iar

[1] *L'enseignement public en Roumanie*, p. 220.
[2] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 214.
[3] Carol I, *Cuvântări și scrisori*, I, București, 1909, p. 22.
[4] Ion Cojocaru, *op. cit.*, p. 137–138.

silvicultura, horticultura și viticultura, ca și sericicultura intrau, de asemenea, printre preocupările instituției; în 1869 se proiectase constituirea unei școli de conducători de locomobile, treierătoare și mașini cu abur. În 1876–1877 nouă profesori instruiau 119 elevi. În temeiul Legii din 1864, au fost create, în 1867, și două școli-ferme de agricultură, la Galata, lângă Iași și la Balta Verde, lângă Craiova; efemer a funcționat și ferma-model de la Brad, lângă Roman, creată de agronomul Ion Ionescu, cu sprijinul statului[1].

Pornindu-se de la temeiuri mai vechi, printr-un decret din 30 decembrie 1867/11 ianuarie 1868 s-a creat, la București, Școala națională de poduri, șosele și mine, cu o durată de studii de cinci ani și cu două secții, începând să funcționeze Secția de poduri și șosele. În 1876–1877 această școală avea șase profesori și 52 de elevi; printre primii absolvenți ai școlii s-a numărat — în 1871 — și Ion Mincu[2].

Conservatorul de muzică și declamație din București și-a continuat activitatea, în 1870 nouă dintre elevii săi fiind primiți în clasele superioare ale conservatoarelor din Paris, Viena, Milano, Neapole și Leipzig, ceea ce reliefa calitățile instituției. Cel din Iași a trecut prin momente de criză, dar, în toamna anului 1876, avea 121 elevi și eleve; la București, se numărau 176 elevi în 1872. Școala de belle arte de la Iași lucra cu două clase, cea „elementară" și cea „academică", iar în cea de la București clasele erau de pictură și de sculptură[3].

Până în 1872, Școala militară a funcționat la Iași; din 1872 s-a reînființat Școala militară de infanterie și cavalerie la București, căreia i se va adăuga și o secție pentru formarea ofițerilor de artilerie și geniu, cea de la Iași devenind o școală pregătitoare, respectiv Școala fiilor de militari. Mai funcționa și o școală de formare a moașelor, o școală de medicină veterinară, creată încă din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și care — ca și Școala de poduri și șosele — avea să fie nucleul unei instituții de învățământ superior[4].

Ultima treaptă a sistemului de învățământ pus în vigoare în 1864, cel superior, a înregistrat progrese, dar mai puțin spectaculare ca cel mediu. La București și Iași funcționau, în cadrul universităților respective, facultăți de Drept, Litere și Științe; la București s-a mai adăugat, din 1867 — dar intrată efectiv în activitate în 1869 — Facultatea de Medicină, rezultată din reorganizarea și dezvoltarea Școlii naționale de medicină a lui Carol Davila.

În 1864–1865 numărul studenților din cele două Universități nu depășise cifra de 200, dar în 1876–1877, în cele șapte facultăți se înregistrau 569 de studenți și 63 cadre didactice. În perioada 1864–1878, dacă nu se vor înregistra decât șapte absolvenți ai Facultății de Științe și zece ai celei de Litere, iar primii doctori ai Facultății de Medicină din București nu aveau să fie înregistrați decât în 1875, în schimb, 167 de tineri au absolvit, în același răstimp, una din cele două Facultăți de Drept. De asemenea, a avut loc și o

[1] Vezi detalii la Dan Berindei, *op. cit.*, p. 218–220.
[2] *Ibidem*, p. 220.
[3] *Ibidem*, p. 220–221.
[4] *Ibidem*, p. 221–223.

ere progresivă a nivelului cadrelor didactice. Evident, un număr important de tineri ontinuat însă să-și facă studiile superioare peste hotare[1].

n timp ce învățământul cunoștea o ascensiune și o treptată aliniere la parametrii țări dezvoltate, în statul național constituit, în provinciile majoritar locuite de români, sub dominație străină directă, situația se înfățișa diferențiat. În Transilvania și Banat ământul în limba română a înregistrat neîndoielnice progrese, dar, totodată, el rămâne un plan de evidentă inferioritate față de cel în limbile maghiară și germana (mai după realizarea sistemului dualist); și în Bucovina se asista la puternica afirmare a ii germane în instrucțiunea publică. În Basarabia, procesul de rusificare a dus la narea învățământului în limba română și chiar la înlăturarea acestei limbi din procesul structiune.

rin Petiția naționala, românii transilvăneni ceruseră, la 5/17 mai 1848, înființarea oli în toate satele și orașele, de gimnazii și chiar a unei universități de stat românești endicări privind învațământu. aveau să fie repetate în acțiunea petiționară din timpul după Revoluție. Progrese au fost înregistrate în cursul deceniilor următoare, din ce însă frânate prin acțiunile de maghiarizare inițiate după realizarea sistemului dualist. ețeaua de școli s-a amplificat. Din 1851 se constatau în Transilvania 2 146 școli, are 742 românești, 949 maghiare și 455 săsești[2]; în Banat, șvabii își aveau și ei școlile 1859 ființau 166 de școli uniconfesionale și 14 școli mixte — cu predare în limba ană[3]. A avut loc și un proces de intensificare a frecventării școlilor. Deși românii seau în această privință într-o situație mai defavorizată, conform aceleiași statistici, eputul etapei analizate peste 50% dintre copiii români mergeau la școli. Frecvența mai bună la cei de naționalitate maghiară sau germană, existând diferențieri sionale și înăuntrul acestora. Conform unor calcule, frecvența a fost cea mai bună zul unitarienilor (80–85%) și mai scăzută la maghiarii romano-catolici sau reformați 60%). În 1869, 80% dintre copiii sașilor frecventau rețeaua școlară. În realitate, ea ce privea mai ales pe români, deși numărul școlilor românești a crescut în cursul trei decenii, cifra neștiutorilor de carte a continuat să fie ridicată. În 1878, George in susținea chiar că în 1870 din cei 2 100 000 locuitori ai Transilvaniei, peste 80% analfabeți[4].

entru învățământul primar, un rol important l-a avut legea XXXVIII din 1868, tă de Eötvös József. Legea a prevăzut obligativitatea învățământului primar pentru opiii între 6 și 12 ani. Cei care nu urmau școli mai înalte, până la vârsta de 15 ani, st obligați să frecventeze așa-zisele „școli de repetiție". S-a instituit astfel o rețea de

Ibidem, p. 223–224.

E.A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens. Eine physikalisch-statistisch-topographische eibung dieses Landes*, Sibiu, 1857, p. 201–202.

Ingomar Senz, *Schule und Bildung bei den Donauschwaben von 1806 bis 1918*, în „Südostdeutsches " 40–41, 1997–1998, p. 69.

G. Barițiu, *Noțiuni relative la economia socială și istoria civilizațiunii în Transilvania*, în *Analele Academiei ne*, sr. I, t. 11, 1878, p. 165–192.

școli poporane cu două nivele, unul cuprinzând școlile poporane elementare, cu șase ani, iar celălalt școlile poporane de repetiție de trei ani.

Comunele au fost obligate să înființeze școli dacă numărul copiilor din localitate se ridica la cel puțin 30 și nu dispuneau de școli confesionale. Legea a permis înființarea de noi școli confesionale dacă îndeplineau cerințele stabilite, cum ar fi: predarea materiilor de învățământ prevăzute, clădire și instrumente potrivite, învățător calificat și remunerarea minimală, respectarea structurii anului școlar. Supravegherea statului s-a realizat prin revizori școlari numiți de ministrul Instrucțiunii Publice și prin consiliile școlare. Învățământul confesional a rămas sub supravegherea directă a propriilor autorități ecleziastice.

Prin Legea învățământului ministrului Leo Thun, cunoscută sub denumirea *Entwurf* sau *Organisationsentwurf* din septembrie 1849, a fost instituit, după cele patru clase elementare, gimnaziul de opt clase, constituind două unități de sine stătătoare, din gimnaziul inferior (I–IV clase) și gimnaziul superior (V–VIII clase). Clasele gimnaziale inferioare ofereau posibilitatea însușirii unui nivel cultural adecvat celor care urmau să desfășoare în viață o activitate practică. Gimnaziile superioare, printr-o instruire mai aprofundată, pregăteau elevii pentru studiile universitare.

Prin legea din 1849 s-a mărit, de asemenea, ponderea obiectelor de studiu reale — a matematicii și a științelor naturale — s-a introdus sistemul profesorilor de specialitate și învățarea în limba maternă pentru fiecare naționalitate. După încheierea celor opt clase de gimnaziu, studiile se finalizau printr-un examen de bacalaureat.

Românii n-au beneficiat de școli medii de stat și insistența lor în această privință n-a avut vreun rezultat practic. În 1850 solicitau înființarea a 18 școli secundare (6 licee, 6 gimnazii și 6 școli reale). Atât școala medie din Blaj, cât și cea din Beiuș au adoptat programul după cel al școlilor de stat, amândouă funcționând ca licee. În 1863 s-au mai înființat un liceu la Năsăud de către comunele grănicerești; un gimnaziu a fost creat la Brad, în 1869. La Brașov au funcționat un gimnaziu, o școală reală și alta comercială.

Totodată, întărirea tendințelor de a apropia școala de viață, de a putea răspunde cerințelor de dezvoltare a economiei și a societății, a dus la crearea unui nou tip de școală, a școlii reale de șase clase. Școala reală inferioară pregătea tinerii care se consacrau industriei și comerțului, iar în treapta superioară se pregăteau elevii pentru studii superioare tehnice. În 1875 școlile reale au devenit instituții cu opt clase, la fel ca și gimnaziile. Românii au avut, începând din 1869, menționata școală reală de la Brașov.

În primii ani următori încheierii pactului dualist funcționau în Transilvania 26 de licee, majoritatea maghiare (16), cinci germane și doar cinci pentru populația majoritară română. Școlile medii de stat erau doar de limbă maghiară, celelalte depindeau de bisericile existente ale fiecărei etnii. Tinerii români frecventau și școli medii ungare sau germane, dar și așa nu depășeau un sfert din populația școlară gimnazială.

Un rol important au continuat să-l aibă școlile normale. Românii aveau astfel de școli la Arad — devenită în 1869 „institut pedagogic greco-oriental român" —, la Oradea, la Năsăud — mutat în 1868 la Gherla —, la Sibiu și la Blaj; pentru perioade ceva mai scurte au funcționat școli similare la Orlat, Sighet și Deva.

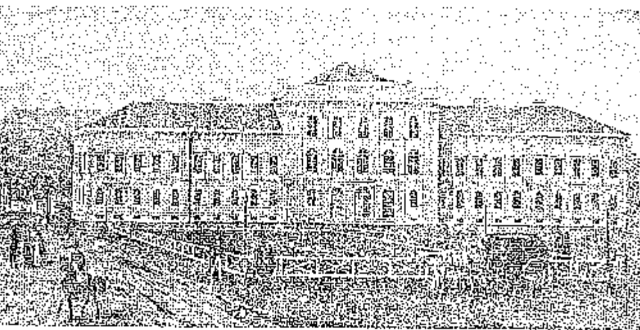

Fig. 320 Brașov, Școlile naționale centrale (Liceul „Andrei Șaguna"), 1853.

ești românii au solicitat, prin Petiția națională din 5/17 mai 1848, o universitate
iba română, insistându-se în perioada următoare mai ales pentru înființarea unei
ăți juridice, ei n-au obținut vreo satisfacere a dezideratului. În afara formei
ământului superior teologic, dependent de una din cele două confesiuni — ortodoxă
co-catolică — tinerii români n-au avut altă soluție decât să frecventeze instituțiile
ățământ superior din Viena, Pesta și Praga ori pe cele din Transilvania cu limba
edare maghiară sau germană de la Cluj, Oradea și Sibiu; de asemenea, unii dintre
trecut și în România, după ce au fost înființate Universitățile din Iași și București.
1872 a luat ființă Universitatea din Cluj de limbă maghiară. Avea patru facultăți:
ept, de științe umaniste și litere, medicină și științele naturii. Academia de drept,
are tradiție și Institutul de Medicină Chirurgicală și-au încetat activitatea.
rsitatea a dobândit clădiri moderne și spațioase, construite special cu această
ație, și a devenit un important centru de cercetare. De asemenea, tot la Cluj a fost
în 1868, Institutul agronomic de limbă maghiară. Importantă a fost și funcționarea
ică a Facultății de Drept de la Sibiu, organizată în 1844 de Universitatea săsească
ventată și de români.

blioteci. Cele două biblioteci principale din Țara Românească și Moldova au
strat o dezvoltare mai accentuată, mai ales după Unire. De altfel, în 1857, fiind
în Occident într-o călătorie de studii menită a contribui la revigorarea
ământului, George Costa-Foru a primit și sarcina de a ajunge la „un plan de bibliotecă
atică și aleasă a cărților de învățătură"[1]. La Iași, biblioteca principală a fost centrată
gă Universitate, iar la București, Biblioteca Centrală s-a dezvoltat pornind de pe

. Costa-Foru, *Studii supra instrucțiunei publice la unele din statele cele mai înaintate ale Europei*,
ști, 1860, p. 3–4.

lângă Colegiul național Sf. Sava. Secularizarea a avut printre consecințe și trecerea la bibliotecile centrale a cărților aflate în patrimoniul mănăstirilor secularizate, ceea ce a contribuit la îmbogățirea lor. Au avut loc și importante donații sau testări de cărți. În 1871, Bibliotecii Universității din Iași i-a revenit un fond de 7 461 volume testat de Constantin Hurmuzaki. Important a fost Regulamentul bibliotecilor publice din 1864, care avea în vedere trei tipuri de biblioteci: didactice speciale, comunale și publice centrale. În ceea ce privește ultimul tip, se ajunsese la o fază mai avansată, colecțiile celor două biblioteci centrale crescând substanțial, fiind capabile de a se dezvolta și mai mult; în consecință, Regulamentul prevedea ca ele să funcționeze cu secții de cărți, manuscrise, stampe și numismatică.

Fig. 321 Episcopul Dionisie Romano.

Însemnată a fost crearea Bibliotecii Societății Academice Române, încă din august 1867. Prin donații — cea dintâi fiind cea a episcopului Dionisie Romano — prin achiziții și apoi prin schimburi de publicații, această bibliotecă avea să cunoască o importantă dezvoltare. Printre donatori au figurat, în perioada inițială a ființării ei, membrii: Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian, V.A. Urechia, George Barițiu, Mihail Kogălniceanu, Dimitrie A. Sturdza și Alexandru Odobescu. Au avut loc și testări de cărți, cum a fost cea a bibliotecii arhimandritului Ghenadie Petrescu, care a parvenit în 1877 și care cuprindea 1 214 volume. Donațiilor de carte li s-au adăugat donațiile de monede, venite din întreg spațiul românesc. În 1871 a fost constituit Cabinetul numismatic al Bibliotecii Societății Academice Române.

În paralel cu cele două Biblioteci Centrale, au fost create și dezvoltate biblioteci pe lângă diverse instituții de învățământ ori instituții ale statului. Biblioteca Seminarului din București cuprindea, în 1868, 2 411 cărți și 345 manuscrise; în 1857 Școala națională de medicină avea o bibliotecă care cuprindea 6 000 de volume, iar biblioteca Ministerului de Război număra 1 238 titluri. Existau și biblioteci personale, specializate, importante: Alexandru Odobescu deținea în 1858, 1 050 de titluri.

În Transilvania continuau să se afirme bibliotecile Brukenthal la Sibiu, Bathyaneum la Alba Iulia, Teleki la Târgu Mureș și Bethlen la Aiud. Cea mai importantă bibliotecă transilvană în epocă a fost însă Biblioteca Muzeului Ardelean, care avea să ajungă să dețină un fond de 200 000 de volume la sfârșitul secolului al XIX-lea. Dacă toate aceste biblioteci erau creații germane și mai ales maghiare, majoritatea datând din perioade anterioare, nou creata ASTRA românilor ardeleni și-a format, la rândul ei, o bibliotecă la Sibiu. Trebuie menționată în Transilvania și activitatea lui Szabó Károlyi, care a redactat și a editat monumentala lucrare bibliografică *Régi Magyar Könyvtár* (Bibliografia cărții vechi maghiare).

Fig. 322 Emanoil Bacaloglu.

Fig. 323 Grigoriu Ștefănescu.

Dezvoltarea științelor. Este o perioadă în care se înregistrează progrese în domenii variate ale științelor și chiar afirmări la nivelul țărilor înaintate ale epocii. Era vorba de constituirea bazelor științifice naționale menite a înlesni, pe acest plan, în etapele următoare, dezvoltarea „europeană" a științei românești în ansamblul ei. Sprijinul statului s-a manifestat încă relativ, din lipsă de mijloace, dar și din lipsa de înțelegere sau interes. Oricum, progresul științific și-a făcut loc, obiectiv și necontenit, oameni de știință, și printre ei unele personalități de marcă, afirmându-se în diverse sectoare ale vieții științifice.

În domeniul *matematicii*, Emanoil Bacaloglu și-a publicat studiile în „Zeitschrift für Mathematik und Physik". S-a făcut remarcat și N. Șt. Botez cu o lucrare despre seria armonică, apreciată peste hotare. La Iași s-a afirmat transilvăneanul Ioan Papu, profesor de matematică și geometrie. La Cluj s-a remarcat în continuare Bolyai János — până la moartea sa, în 1860; Brassai Sámuel, Vályi Gyula — care s-au consacrat analizei matematice — și Farkas Gyula, ocupându-se de teoria vectorilor, îi vor continua silințele.

Fizica și *chimia* au înregistrat, de asemenea, unii pași mai înainte. Ștefan Micle a creat un laborator de chimie la Universitatea din Iași. Emanoil Bacaloglu a deținut Catedra de fizică la Universitatea din București și a elaborat lucrări în domeniul fizicii și chimiei. Abt Antal avea să pună bazele laboratorului de fizică de la Universitatea din Cluj; el a adus contribuții concrete privind proprietățile oțelului fabricat la Reșița. Șvabul bănățean Rudolf Wegscheider avea să ajungă profesor la Universitatea din Viena și președinte al Asociației chimiștilor din Austria. „Pentru timpurile în care trăim — scria în mod semnificativ Bacaloglu, în 1868 — știința, ale cărei erități și principii au dat naștere la toate acele fecunde și binefăcătoare aplicațiuni prin re omul a putut răspunde la aspirațiile sale, este, fără contrazicere, lumina onducătoare a oricărei lucrări, a oricărui progres"[1]. Semnificativ este și faptul că atât m. Bacaloglu, cât și Gr. Ștefănescu s-au preocupat și de popularizarea științei.

[1] „Românul", din 11–12 noiembrie 1868.

Științele naturii au fost și ele ilustrate în epocă. Grigoriu Ștefănescu la București și Grigore Cobălcescu la Iași au afirmat, la nivel universitar, domeniul geologiei. Vasile Bușureanu a predat mineralogia la Universitatea din Iași. Dimitrie Brândză, care, în 1866, la 21 de ani, a obținut Catedra de botanică și zoologie a Universității Iași, pentru a se transfera apoi în 1874 la București, i s-a acordat, în 1869, titlul de laureat al Facultății de Medicină de la Paris. Anastasie Fătu a fost autorul primului tratat de botanică generală. Deși n-a ocupat o catedră universitară, o activitate intensă și variată a desfășurat, în domeniile științelor naturii, și Ștefan C. Michăilescu.

Fig. 324 Grigore Cobălcescu.

Rolul cel mai important în acțiunile de popularizare a științei l-a ocupat Iuliu Barasch. El a publicat la Craiova, în 1850, *Minunile naturii*, iar la București, a editat revista „Isis sau Natura", începând cu 1856. O altă revistă de „vulgarizare" a științelor naturii a fost „Revista științifică" a lui P.S. Aurelian, C.F. Robescu și Gr. Ștefănescu. Un rol important în răspândirea cunoștințelor în domeniul științelor naturii l-a avut mai departe și *Societatea de medici și naturaliști* din Iași.

Fig. 325 Anastasie Fătu.

La Sibiu trebuie amintit Daniil Popovici-Barcianu, primul doctor în botanică român. În cadrul *Asociației Muzeului ardelean* activau naturaliști maghiari, iar în 1875 s-a înființat la Cluj *Societatea medico-naturalistă maghiară*. Profesorii clujeni Kanitz Ágoston și Entz Géza s-au evidențiat în domeniul botanicii, respectiv zoologiei, cel dintâi având legături și cu naturaliști din România. Borbás Vincze a descoperit numeroase plante până atunci necunoscute, iar Zeyk Miklós avea să se evidențieze în mineralogie și în botanică. Kanitz Ágoston a publicat studii privind flora sud-est europeană, un catalog al florei României și a înființat o revistă de botanică. *Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften*, care a editat și un periodic, a coordonat activitatea naturaliștilor sași, printre ei evidențiindu-se mai ales Eduard Bielz, dar și Ferdinand Schur și Michael Fuss. La Timișoara s-a afirmat ornitologul L. Kuhn. Șvabul Ludwig von Graff a ajuns profesor la Universitatea din Graz.

Carol Davila a fost personalitatea dominantă în domeniul *științelor medicale*, ca organizator și diriguitor al vieții medicale, ca și al învățământului medical, inițial în Țara Românească și apoi în România. La Iași, cursul elementar de medicină se datora doctorului

Fig. 326 Carol Davila.

Fig. 327 Iacob Felix.

Fig. 328 Zaharia Petrescu.

Nicolae Negură. O prezență importantă a fost și cea a doctorului Nicolae Kretzulescu. Mai pot fi amintiți igienistul Iacob Felix, interniștii Zaharia Petrescu și Alexandru Marcovici, chirurgii Nicolae Turnescu și C. Dimitrescu-Severeanu, psihiatrul Alexandru Suțu, întemeietor al școlii românești de psihiatrie. Au apărut publicații periodice prin care s-a contribuit la atingerea unui nivel european a celor specializați în acest domeniu, iar altele au servit la popularizarea cunoștințelor medicale.

Științele medicale s-au dezvoltat și în Transilvania. Au fost organizate asociații ale medicilor și farmaciștilor. La Cluj, Școala de chirurgie existentă s-a transformat, în 1872, în Facultate de Medicină. Printre medicii transilvani pot fi menționați românii Simion Ramonțiai, Anastasie Sandor, chirurgul Martin Vrajdu, maghiarii Szilágyi Miklós — balneolog —, bacteriologul Fodor József, patologul Balogh Kalmán, stomatologul Lészai Dániel, chirurgul Pattantyus,

care a utilizat eterul pentru narcoză și bacteriologul Högyes Endre, care a colaborat și cu Victor Babeș și, de asemenea, sașii Wilhelm Knöpfer, chirurg și oftalmolog, medicii Eduard Guttsberth și Franz Rissdörfer; mai trebuie amintit și șvabul Julius Scheff, profesor universitar la Viena, cu scrieri în domeniul medicinii dentare, și Emmerich Lindenmayer, care a studiat apele minerale de la Baziaș.

Un progres l-au înregistrat și *științele agricole*. În acest domeniu s-a afirmat mai ales Ion Ionescu. Acesta a condus, în timpul exilului său, o școală de agricultură la San Stefano. În țară avea să întemeieze o școală de agricultură la Brad, în județul Roman. În trei monografii a supus unei analize agricultura din județele Dorohoi, Mehedinți și Putna. P.S. Aurelian a fost cea de-a doua personalitate importantă în acest domeniu. El a organizat și condus în prima fază Școala de agronomie de la Herăstrău.

Fig. 329 Ion Ionescu de la Brad.

O mare însemnătate au avut-o *științele economice*, date fiind implicațiile domeniului în procesele de dezvoltare ale societății românești. Cele mai de seamă personalități ale epocii s-au implicat în lucrări tangente acestor preocupări. Importante au fost studiile de economie politică ale lui Ion Ghica, dar și unele contribuții ale lui Kogălniceanu, Bălcescu și mai ales Barițiu; de asemenea, trebuie evidențiate și unele studii ale lui Ion Ionescu de la Brad, care nu s-a mărginit numai la domeniul științelor agricole. Editor al publicațiilor periodice „Anale economice" și „Anale statistice", Dionisie Pop Marțian — transilvănean stabilit în Principate —, întemeietor al statisticii în statul român modern, s-a afirmat prestigios în domeniul științelor economice. P.S. Aurelian a publicat, în 1875, *Terra nostra*. Importante au mai fost și contribuțiile lui Ion Ionescu de la Brad, ca și cele ale lui Ioan Strat. Spre sfârșitul perioadei s-a afirmat A.D. Xenopol, a cărui scriere principală — *Studii economice* — în acest domeniu a apărut însă în primii ani următori acestei perioade. Două lucrări-bilanț — din 1867 și 1876 — datorate lui Alexandru Odobescu și lui P.S. Aurelian — *Notice sur la Roumanie principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale* —, cea dintâi și lui M.G. Obedenaru — *La Roumanie*

Fig. 330 Petre S. Aurelian.

Fig. 331 Dionisie Pop Marțian.

Fig. 332 Vasile Conta.

économique d'après les données les plus récentes —, cea de-a doua, publicate la Paris, în limba franceză, deci într-o limbă de circulație internațională, au înfățișat stadiul de dezvoltare a țării pe multiple planuri. Problematica economică a fost abordată și de unii economiști transilvani maghiari sau sași; printre ei sasul Peter Frank a publicat în 1868, la Sibiu, *Siebenbürgens hervorragende Bestimmung als Industrieland.*

Științele umane au reflectat și ele treptata integrare a României în modernitate. În domeniul *filosofiei* s-au afirmat, în afara unor nume care nu ne mai spun astăzi nimic — de exemplu, Constantin Leonardescu ! — mai ales Titu Maiorescu și Vasile Conta, care s-au evidențiat la nivel european. Maiorescu s-a distins în domeniul filosofiei, logicii și al teoriei culturii, dar și în estetică și în critica literară, având în acest ultim domeniu o contribuție esențială. În 1876, el a publicat prima ediție a *Logicii* sale. A jucat un rol esențial ca mentor și îndrumător al societății „Junimea". După ce a studiat cu precădere științele economice, la Anvers, obținând apoi și titlul de doctor în drept la Bruxelles, Vasile Conta a ocupat o catedră universitară de drept civil. În 1875–1876 el a publicat în „Convorbiri literare" lucrarea sa *Teoria fatalismului*, în 1876–1877 *Teoria ondulațiunii universale*, iar în 1877 *Originea speciilor*, an în care i-a apărut și la Bruxelles, în limba franceză, *Teoria fatalismului*, ceea ce evidenția și integrarea sa europeană. În Transilvania, a început să se afirme Böhm Károlyi, în al cărui sistem filosofic criticismul se asocia pozitivismului, iar în Banat s-a evidențiat, printre autorii de scrieri filosofice-metafizice, șvabul Ladislau Wekerle.

Științele juridice au dobândit o poziție mai puternică, în primul rând prin dezvoltarea învățământului juridic superior, Facultăți de Drept fiind înființate, succesiv, la Iași și la București, în 1856, respectiv în 1859, în Transilvania tinerii români, lipsiți de un învățământ propriu în acest domeniu, urmând însă cursurile instituțiilor de învățământ ale celorlalte etnii. Au fost publicate o serie de periodice cu caracter juridic — chiar și una într-o limbă de circulație: „Revue générale de droit et sciences politiques", la București, în 1866–1867; au fost publicate, de asemenea, colecții de legi de către Ioan M. Bujoreanu și Vasile Boerescu. M. Mitilineu a dat la lumină, în 1874, un volum care conținea tratatele

și convențiile statelor românești cu statele străine începând cu 1368. Simion Bărnuțiu, devenit profesor la Universitatea din Iași, a exercitat o influență destul de importantă. Trei lucrări ale sale — *Dreptul public al românilor* (1867), *Dreptul naturale privat* (1868) și *Dreptul naturale public* (1870) — au avut un cert răsunet în epocă. Mult mai „modern" se înfățișa însă un jurist de talia lui Vasile Boerescu și, de asemenea, G.Costa-Foru.

Având o deosebită însemnătate în procesul afirmării națiunii moderne și chiar în cel al constituirii instituțiilor statului modern, *filologia* a ocupat o poziție centrală în peisajul științelor umane. Activitatea în acest domeniu a dobândit un cadru mai prielnic odată cu constituirea Societății Literare (Academice) Române, căreia i-a revenit să pună bazele statornicirii limbii române moderne pentru tot întinsul spațiului românesc, prin ortografie, gramatică și dicționar. Curentul latinist s-a impus, însă, în prima fază de existență a înaltului for, fapt datorat și personalității lui Timotei Cipariu. *Gramatica* acestuia a apărut în două volume, în 1869 și 1877. De asemenea, *Dicționarul limbii române* a fost realizat de August Treboniu Laurian și I.C. Massim, tot în două volume, în 1871 și 1876. În 1869, Societatea Academică Română a adoptat și o ortografie. Orientarea etimologizantă a acestor lucrări, deși latinismul lui Cipariu era moderat, tendința eliminării cuvintelor de origine nelatină și a înlocuirii lor cu noi cuvinte de origine latină au făcut ca un mare efort de muncă să nu ducă la rezultatele reale așteptate. Pe de altă parte, s-a desfășurat și „războiul limbilor" evocat de Barițiu. Contraofensiva antilatinistă a oamenilor de cultură partizani ai unor poziții realiste și fonetismului avea până la urmă să impună abandonarea liniei etimologice. Dar biruința aceasta se va produce după 1877, deși semnele ei apăruseră încă din perioada constituirii forului academic, exprimate mai ales de Alecsandri și de Heliade Rădulescu, ca și de „Junimea".

În Transilvania, dacă filologii români își împletesc activitatea cu cei din statul român, ungurii și sașii desfășoară și ei activități proprii în această direcție. Johann Karl Schuller, Josef Haltrich și Friedrich Kramer au elaborat primele dicționare dialectale săsești, obiectivul următor devenind elaborarea dicționarului explicativ al graiului dialectului săsesc (*Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch*). Lingviștii maghiari transilvani și-au îndreptat atenția în direcția cercetărilor lingvistice comparate și a studierii graiurilor. Szécsy Károlyi a studiat literatura maghiară veche, iar Szinnyei József a elaborat studii privind fonetica și morfologia limbilor ugro-finice. O direcție nouă a fost promovată de Meltzl Hugo, care au înființat o revistă de literatură universală comparată, în care s-au publicat studii privind literatura ungară și universală, inclusiv literatura română și interferențele dintre ele.

Istoriografia. Dezvoltarea istoriografiei a fost firesc corelată proceselor decisive ce au avut loc pe plan național. Istoria era văzută ca un instrument menit a sprijini transformările ce aveau loc. „Dacă vreodată studiul istoriei a fost trebuitor — scria în 1852 Kogălniceanu — aceasta este în epoca noastră"[1]. Peste un deceniu, V.A. Urechia considera

[1] M. Kogălniceanu, *Prefață la Letopisețele Țării Moldovei*, I, Iași, 1852.

și el că „în mijlocul preocupărilor noastre politice și de reforme sociale nu trebuie să se uite știința și mai ales istoria"[1].

Scrierile istorice au fost mai numeroase decât în perioada anterioară, de la articole de popularizare la studii și cărți. Tematica a fost variată, dar mai ales au fost abordate domeniile care se legau de necesitățile națiunii. Etnogeneza — cu acceptarea acum a ideii de sinteză etnică daco-romană —, mari momente ale istoriei naționale, evoluția regimului juridic internațional, istoria armatei, cea a bisericii, istoria instituțiilor, personalitățile marcante ale trecutului — atenția primordială continuând a fi dată lui Mihai Viteazul — s-au înscris printre aceste preocupări. Au fost realizate și unele lucrări de istorie locală privind mai ales Banatul, dar și o *Istorie a Câmpulungului* scrisă de C.D. Aricescu.

În Transilvania și Banat, istorici maghiari și șvabi au realizat sinteze ale istoriei Banatului (Pesty Frigyes, Ortvay Tivadar, Borovszky Samu, Johann Heinrich Schwicker, Leonhard Böhm), alții scriind istorii ale unor comitate ori ale unor orașe.

În Transilvania au apărut volumele menite a pune în valoare evenimentele anului 1848 și consecințele lor, dar și un *Compendiu de istoria Transilvaniei* al lui Ioan Russu, ca și o *Istorie a Bisericii ortodoxe răsăritene* (Sibiu, 1860) a episcopului Șaguna. Istorici transilvani maghiari și-au consacrat și ei atenția anului 1848, iar Szilágyi Sándor a publicat, în 1865, o sinteză a istoriei Transilvaniei. O activitate susținută a fost desfășurată de Kőváry László și de Jakab Elek; de asemenea, și-a început lunga activitate Márki Sándor (ales membru de onoare al ASTREI). Dintre istoricii sași, G.D.Teutsch a început publicarea volumelor sale consacrate istoriei lor în Transilvania și activ a fost în continuare Johann Karl Schuller.

În privința istoriografiei române este încă o etapă pregătitoare în privința realizării unor sinteze de largi proporții, dar s-au înregistrat sensibile progrese privind editarea izvoarelor și au fost realizate și primele modeste instrumente de lucru, Dimitrie Iarcu publicând o *Bibliografie cronologică română sau catalogul general de cărțile române imprimate...* (ed. II, București, 1873), iar Alexandru Odobescu o *Bibliographia Daciei. Indice de scrieri atingătoare direct sau indirect de vechii locuitori ai Daciei* (București, 1872).

În privința preocupărilor de istorie universală, ele s-au concretizat în câteva sinteze ori manuale. În privința istoriei vechi a continuat să fie acordată atenția primordială, mai ales în Transilvania, istoriei romanilor, căreia i s-au consacrat și istorici maghiari, ca Torma Károly și Téglás Gábor, ca și sasul Michael Ackner. Au apărut și un număr de biografii, pe primul loc situându-se Traian, împăratul fondator și Napoleon al III-lea, împăratul protector, dar și altele care s-au referit la Gutenberg ori la Frederic cel Mare. Merită a fi semnalate și lucrări privind Războiul Crimeii — Al. Pelimon — și cel franco-german din 1870–1871 — Dumitru D. Preda și volumul referitor la *Cestiunea Orientului* (București, 1871) al lui Sava Șoimescu.

Esențială a fost însă, neîndoielnic, creșterea bazei de informare a istoricului. În 1853 și 1854 a fost publicată la Iași, cu sprijinul material al domnitorului Grigore Al. Ghica

[1] V. A. Urechia, *Opere complete. Didactica*, 1, București, 1883, p. 73.

și prin silințele lui August Treboniu Laurian și ale lui Mihail Kogălniceanu, cele trei volume ale *Cronicii românilor* a lui Șincai. Kogălniceanu tipărise, în 1852, ultimul volum al *Letopisețelor Moldovei*. În 1859, George Sion avea să dea la lumină, în trei volume, versiunea românească a *Istoriei Vechii Dacii* a lui Dionisie Fotino. Mai înainte, în 1857, apăruse și vetusta *Istoria Moldovei* a lui Manolachi Draghici, care reprezenta, totuși, în ultima ei parte, și un izvor de seamă pentru sfârșitul veacului al XVIII-lea și cea dintâi jumătate a secolului al XIX-lea.

Fig. 333 August Treboniu Laurian.

A început și pentru istoricii români „o nouă eră", „aceea a publicării izvoarelor, atât a celor narative, cât și a celor documentare", cum remarca Ioan Bogdan[1]. De fapt, era continuat un proces anterior, dar atât cantitativ, cât mai ales calitativ, acesta cunoștea o nouă dimensiune. Exista un interes general mai accentuat: librarul G. Ioanid a publicat *Istoria Moldo-României*, în două volume, în 1858–1859, în care se găseau însă izvoare narative cuprinse anterior în volumele îngrijite de Kogălniceanu. Mai înainte, încă din 1856, existase o inițiativă, tot la București, a lui Effingham Grant, cumnatul lui C.A. Rosetti, pentru publicarea unui corpus de documente, deschizându-se în 1857 și o listă de subscripții pentru sprijinirea proiectului. Nicolae Istrati a publicat *Unele documente din Moldova*, cuprinzând documente din vremea lui Mihai Racoviță. Documente au fost publicate și în unele periodice, care nu erau de specialitate ca „Românul" lui Rosetti și „Buciumul" lui Bolliac.

Deosebit de important a fost programul complex pentru explorarea, identificarea și utilizarea unei mari varietăți de surse elaborat de Odobescu în 1861[2]. În volumele „Tezaurului de monumente istorice" și în cele ale „Arhivei istorice a României", Papiu-Ilarian și Hasdeu au dat la iveală documente din arhivele poloneze, austriece și germane. În 1869 și 1874–1875, episcopul Melchisedec Ștefănescu avea și el să publice *Chronica Hușilor* și *Chronica Romanului*, întemeiate pe un important lot de documente „naționale române și străine". C.D. Aricescu a însoțit un volum consacrat Revoluției din 1821 — de fapt prima monografie ce-i este dedicată — de un altul cuprinzător de izvoare privind însemnatul moment istoric, la acesta adăugându-se însemnările participanților sau contemporanilor ca Alecu Beldiman, Mihai Cioranu și Ilie Fotino. Heliade și Aricescu au scos și ei volume de documente ori amintiri privind Revoluția din 1848.

Editarea noilor legiuiri, datorate lui Ioan Brezoianu — 1864 — și lui Ioan M. Bujoreanu — 1873 —, noile Coduri, *Colecțiune de tratatele și convențiunile României*

[1] Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, București, 1968, p. 98.

[2] Al. Odobescu, *Opere*, 2, București, 1967, p. 185–189.

Fig. 334 Episcopul Melchisedec Ștefănescu.

Fig. 335 Constantin D. Aricescu.

cu puterile străine... a lui M. Mitilineu (București, 1874) și *Documentele oficiale*, publicate în timpul crizei orientale se încadrează și ele între izvoarele care văd lumina tiparului în răstimpul cuprins între Revoluția din 1848 și proclamarea independenței României.

O activitate însemnată în această direcție a desfășurat și Societatea Academică Română. Începând din 1872, ea a început să publice *Operele* lui Dimitrie Cantemir, tipărind, înainte de dobândirea neatârnării, în primele trei tomuri ale seriei, *Descrierea Moldovei* și *Istoria Imperiului Otoman, creșterea și scăderea lui*. Dar cea mai importantă realizare a rămas inițierea, prin silințele de început ale lui Eudoxiu de Hurmuzaki — care a extras din arhivele austriece, între 1846–1848 și 1852–1858, circa 6 000 de documente externe referitoare la istoria românilor între a doua jumătate a secolului al XIV-lea și secolul al XIX-lea — a colecției de *Documente Hurmuzaki*, cel dintâi volum — al VII-lea — fiind publicat în 1876, restul având să urmeze în etapele următoare.

Istoricii maghiari și sași au publicat izvoare, care, neîndoielnic, au cuprins și referiri la procesele de devenire ale românilor. Szádeczky Lajos a continuat importanta colecție *Székely Oklevéltár* (Diplomatariul secuiesc) începută de Szabó Károly, iar Szilágyi Sándor a strâns, într-o amplă colecție hotărârile dietale din perioada principatului Transilvaniei: *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*; Baróti Lajos a inițiat o colecție de documente referitoare la istoria Banatului. A continuat colecția *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, în care s-a implicat mai ales Georg Daniel Teutsch.

Scrierea istoriei era dominată de romantism, dar de o „coloratură pragmatică", înregistrându-se și [...]mente de pozitivism"[1]. De asemenea, istoricii români erau la curent cu realizările [...]toriografice de peste hotare, în primul rând cu istoriografia franceză (Thierry, Guizot,

[1] Al. Zub, *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981, p. 213, 215.

Thiers și mai ales Michelet), dar și cu cea germană (mai ales transilvănenii, dar și Kogălniceanu, Papiu-Ilarian și Xenopol). Au fost publicate și unele traduceri — de la Plutarh, la Bossuet și Duruy. Procesul de integrare a istoriografiei românești în largul curs al istoriei generale a fost accentuat, printre altele și prin atenția ce s-a dat istoriei civilizației, în primul rând de A.D. Xenopol. De asemenea, prin strădințele de integrare în istoriografia europeană, cum a căutat a face acest lucru Hasdeu, abordând biografia lui Ioan Vodă cel Viteaz și tratându-l într-un cadru european, ca și prin paralele ce se realizează, apropiindu-se procesele etnogenezei românilor cu cele asemănătoare din Gallia și Peninsula Iberica. Dezvăluindu-și tendințele comparatiste și prin această integraționiste în istoria generală, Kogălniceanu făcea apel la metoda „analogică", iar Hasdeu la cea „experimentala"[1]. Când Gr. Gănescu și V. Petroni au publicat, în 1852, *Istoria generală a lumei* s-au arătat preocupați de „relațiunile ce au existat în deosebiți timpi între români și alte popoare"[2], Ioan Heliade Rădulescu a început a scrie o *Istorie critică universală*, în timpul exilului, în insula Chios, din care aveau să fie publicate postum două volume, tentativa depășind însă capacitățile alcătuitorului ei.

N. Bălcescu, istoricul care ar fi putut afirma într-un mod deosebit istoriografia română — lucrul a fost scris de Jules Michelet ! — a încetat prematur din viață, în 1852, dar nu înainte de a face bilanțul nu numai politic, dar și istoric al Revoluției din 1848, de a aborda într-un studiu de înalt nivel problema-cheie a relațiilor sociale din domeniul agriculturii și mai ales de a elabora — fără a ajunge însă a o încheia — monografia consacrată voievodului Mihai, simbol al unificării și al neatârnării. August Treboniu Laurian, coeditorul „Magazinului istoric pentru Dacia", avea să mai îngrijească apariția a două volume din această publicație periodică, pe care le va consacra, prin cuprins, revoluției române transilvane și tot el va publica la Viena, în limba germană, *Die Romanen der österreichischen Monarchie*, între 1849 și 1851, trei volume care se refereau la lupta pașoptistă, ca și la acțiunile imediat următoare ale românilor pentru dobândirea unui nou statut în Imperiu. Stabilit apoi la Iași, a publicat în 1853 o *Istorie a romanilor* în trei volume, de fapt mai mult un manual, în care se referea la istoria Romei, la cea a Imperiului Bizantin, doar ultimul volum fiind dedicat istoriei românilor; o ediție a II-a a fost publicată la București în 1861; în 1862, 1869 și 1873 aveau să apară, tot acolo, trei ediții, cu titlul semnificativ schimbat de *Istoria românilor*.

Alexandru Papiu-Ilarian, unul dintre conducătorii ardelenilor în revoluție, a publicat la Viena, în 1851 și 1852 *Istoria românilor din Dacia Superioară*, consacrată mai ales evenimentelor din 1848. Stabilit și el în Principate, a inițiat publicarea noii reviste „Tezaurul de monumente istorice" și tot el a rostit, în 1869, primul discurs de recepție în cadrul Societății Academice Române. O boală neîndurătoare avea să-l înlăture prematur pe Papiu-Ilarian. Mihail Kogălniceanu, cel ce pusese bazele istoriografiei moderne, deși prins mai ales de activitatea politică, fiind unul dintre cei mai eficienți făuritori ai

[1] *Ibidem*, p. 230, 231.

[2] Apud „Revista istorică", VI (1920), nr. 7–9, p. 135.

Fig. 336 Alexandru Papiu-Ilarian.

Fig. 337 Bogdan Petriceicu Hasdeu.

României, a scos, în 1854, la Berlin, o nouă ediție a sintezei sale — neîncheiate — din 1837 și mai ales a terminat publicarea *Letopisețelor Țării Moldovei*, prin apariția în 1852 a volumului I, volumele II și III fiind tipărite în 1845–1846; spre sfârșitul etapei, în 1872–1874, adăugind câteva izvoare muntene, a scos ediția înnoită a *Cronicelor României*.

Venit în Moldova în 1856, Bogdan Petriceicu Hasdeu a reprezentat o apariție insolită în peisajul istoriografic românesc, unind o erudiție fără precedent cu o sclipitoare inteligență și un remarcabil spirit combativ. Prin *Ion Vodă cel Cumplit* (1865), prin *Istoria toleranței religioase în România* (1868, ed. II) și mai ales prin *Istoria critică a românilor*, din care n-au apărut însă decât două volume (1873 și 1875), el a contribuit la deschiderea unor noi orizonturi de cercetare. Activitatea istoriografică a harnicului Vasile Alexandrescu Urechia avea să fie evidențiată mult mai târziu, spre sfârșitul veacului. Transilvăneni sau bănățeni, ca Ioan Russu ori Vasile Maniu, prezenți și ei în epocă prin contribuții, aveau însă să fie depășiți, prin numărul studiilor și articolelor, de multiformul George Barițiu. Canonicul blăjean Timotei Cipariu, preocupat însă cu precădere de cercetările filologice, aparține și el, în această perioadă, și cercetătorilor trecutului. Tot acum a avut loc intrarea în scenă a lui Alexandru Odobescu, tânăr înzestrat, preocupat de istoria artelor și de arheologie; în 1877 a apărut *Istoria arheologiei*, cursul său la Universitate. Având și contribuții literare tangente istoriei — *Mihnea Vodă cel Rău* și *Doamna Chiajna* — el a contribuit la încadrarea domeniilor pe care le-a abordat într-un cadru mai larg european. Este și etapa istorică, în care și-a făcut debutul Alexandru D. Xenopol, cel care avea să fie autorul celei dintâi sinteze de proporții a istoriei naționale și apoi istoricul român afirmat în domeniul filosofiei istoriei, dar și pentru el, în afara unor studii publicate mai ales în „Convorbiri literare", afirmarea ca istoric avea să vină mai ales după 1877. Un început promițător l-a făcut și George Panu, publicând în „Convorbiri literare" mai multe studii, cel mai de seamă fiind consacrat unei examinări critice a evoluției istoriografiei

române de la Miron Costin la Hasdeu. Un neîndoielnic rol l-a avut și Cezar Bolliac, diletant pasionat în arheologie, căruia i s-a încredințat, în 1869, și conducerea Comisiei arheologice, dar care avea să fie aspru „executat" de Odobescu, după apariția unui studiu privind *Uzul fumatului din timpii preistorici*! Nu poate fi lăsat deoparte nici Theodor Codrescu, editorul, începând din 1852 și până în 1875, a primelor șase volume ale *Uricariului*, amplă colecție de documente din veacurile XIV–XIX, a cărei publicare avea să continue și în perioada următoare, până în 1895.

Istoriografia a marcat neîndoielnice progrese calitative, atât prin cuprinderea înăuntrul ei a unor istorici susceptibili de a se încadra istoriografiei europene, cât și prin realizarea unor volume și studii de nivel superior, fiind amplu dezvoltată baza de informare, atât prin creșterea sensibilă a introducerii în circuitul științific a surselor istorice interne, cât și prin apelul la izvoarele externe (mai ales de Hasdeu). Tendințe comparatiste (și mai înainte amintite), menite a integra procesele istorice și personalitățile marcante ale trecutului românesc în cursul istoriei universale, dar și o accentuare a spiritului critic, merita a fi evidențiate. În martie 1850, Bălcescu scria că „este mai bine să te abții în lipsa unei depline cunoașteri, decât să scrii o istorie ipotetică și falsă"[1]; peste un deceniu și jumătate, Panu îl va considera, în consecință, „întemeietor al criticii în istoria noastră"[2]. Hasdeu vorbea despre faptul că istoriografia națională era „plină de povești și de lacune"[3], dar și el nu evitase fantezia și chiar inventase diploma bârlădeană și un document referitor la Jurg Koriatovici! Dar, mai ales spre sfârșitul perioadei analizate, tineri istorici ca Odobescu și mai ales Xenopol, au deschis, evident în privința acurateței demersurilor istoriografice, perspectivele spre o nouă etapă.

Istoriografia română a dispus în perioada analizată de un număr de periodice, unele de un profil cultural variat, dar altele de strictă specialitate, cu toate contribuind însă la dezvoltarea domeniului. Din „Magazinul istoric pentru Dacia" au fost publicate numai de Laurian două tomuri, întreprinzătorul Hasdeu a scos „Foaia de storie română" (1859), „Foița de istorie și literatură" (1860), „Din Moldova" (1862), transformată în „Lumina" (1863) înainte de a scoate, în 1865–1867, importanta „Arhiva istorică a României". Mai înainte, tot la București, apăruse „Revista Română" (1860–1862), iar Alexandru Papiu-Ilarian publicase cele trei tomuri ale „Tezaurului de monumente istorice" (1862–1864). Au urmat noile reviste ale lui Hasdeu „Traian" (1869–1870) și „Columna lui Traian" (1870–1877), dar și „Convorbiri literare", la Iași, începând din 1867 și „Transilvania" lui Barițiu din anul următor, la Sibiu. Acestor periodice trebuie să li se mai adăuge și seria I a „Analelor Societății Academice Române", din care au fost publicate, între 1869 și 1877, zece tomuri. Importante au fost, în afara periodicelor românești ardelene, și publicațiile periodice de specialitate „Archiv des Vereins für siebenbürgische

[1] N. Bălcescu, *Opere*, 4, București, 1964, p. 276.
[2] G. Panu, *Studiul istoriei la români*, în „Convorbiri literare", 8, 1874, 8, apud Al. Zub, *op. cit.*, p. 242.
[3] „Arhiva istorica a României", 1, 1865, p. 3; apud Al. Zub, *op. cit.*, p. 76.

ig. 338 Alexandru Odobescu.

339 Vasile Alexandrescu-Urechia.

Landeskunde", „Erdély Múzeum" (Muzeul ardelean) și „Törtélnelmi Szemle" (Revista de istorie).

Serviciile de arhivă românești, constituite în perioada anterioară în Principate, au fost organizate mai temeinic, iar din 1861, unificate în cadrul unei direcții generale. Grigore Alexandrescu, Gheorghe Asachi, Vasile Alecsandri tatăl și fiul, Cezar Bolliac, Thedor Codrescu, Gh. Sion, Petre Teulescu și-au făcut marcată prezența în cadrul lor, din 1876, Direcția Generală a Arhivelor României fiind asumată de B.P. Hasdeu. Pe temeiul colecțiilor anterioare, a fost creat la București, în 1864, Muzeul de Antichități.

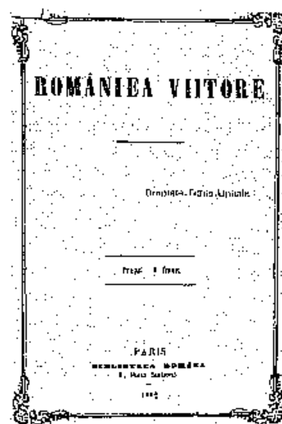
Gruparea și organizarea eforturilor a reprezentat o repetată preocupare în sfera culturii, unele inițiative sau planuri referindu-se strict la istorie. În Țara Românească exista o Comisie documentală încă din 1837, care a fost reorganizată în 1852 sub conducerea lui Grigore Alexandrescu, ea revigorându-se însă mai ales după Unire, prin silințele lui Nicolae Filimon, ale lui Odobescu și alte altora. C.A. Rosetti a inițiat constituirea unei Comisii istorice, în care a chemat, între alții, pe Laurian, pe Heliade, pe Florian Aaron, pe I. Maiorescu, pe P. Cernătescu și care trebuia „a aduna materiale pentru formarea unei istorii naționale", evidențiindu-se deosebita însemnătate a istoriei în viața unei națiuni. A mai fost creată, tot după Unire, o Comisie arheologică, în care vor activa Bolliac, Papazoglu, dar și obescu, cu sarcina investigării și inventarierii vestigiilor arheologice.

Din afară au venit îndemnuri, în aprilie 1863 — de la Giovenale Vegezzi Ruscalla entru organizarea unei „societăți storiografice a României"[1]. Nou constituita „Junime" nă și-a arătat de la început interesul deosebit pentru istorie, dar aceasta și-a găsit adru instituțional director abia odată cu înființarea Societății Literare (Academice) hâne. Cu prilejul primei sesiuni, în vara 1867, aceasta a luat o nouă denumire și dată a creat o secție consacrată istoriei și arheologiei. În cadrul acesteia au activat, e alții, Barițiu, Papiu-Ilarian, Odobescu — din 1870 —, Kogălniceanu, V.A. Urechia, , iar din 1877 și Hasdeu. În momentul transformării societății în *Academie Română*, număra în cadrul Secției Istorice zece membri.

[1] Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu-Ilarian*, 2, Cluj, 1972, p. 392.

Neîndoielnic, o însemnătate deosebită pentru dezvoltarea istoriografiei și pentru integrarea ei europeană au avut-o și înființarea Universității din Iași, în 1860, și a celei din București, în 1864, cei mai de seamă istorici ai vremii ocupând catedre.

Presa. În perioada următoare Revoluției de la 1848, când Principatele au fost supuse ocupației ruso-turce, iar în Transilvania au avut loc acțiuni represive contrarevoluționare, numărul publicațiilor a fost restrâns; nu se putea vorbi de o libertate a presei, ființând din nou regimul cenzurii. În schimb, unele publicații periodice au fost scoase de exilații revoluționari sau de apropiați ai lor. În 1850 a fost publicată „România viitoare", în a cărei apariție cel dintâi implicat a fost N. Bălcescu. În manifestul-program se arăta că „misia românului" era „de a se afla el mai întâi în câmpul de bătaie, în avangarda luptelor democrației în contra tiraniei". Din aprilie și până în iunie 1851 a apărut apoi, prin grija lui D. Bolintineanu, „Albumul pelerinilor români", tot la Paris și tot acolo în lunile mai și iunie 1851, „Junimea română", foaia „plevușcarilor", a tinerilor studenți atașați de mai vârstnicii lor exilați revoluționari. A urmat apoi primul număr din „Republica română", grupul radical, în frunte cu Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti, având de data aceasta rolul principal în editarea publicației; al doilea număr n-a mai putut apare la Paris, unde fusese instaurat Imperiul al Doilea și a fost publicat la Bruxelles, în 1853. Aceste publicații, militând ardent pentru obiectivele revoluției înfrânte, erau introduse și în spațiul românesc, pe toate căile ce puteau fi utilizate, printre altele și prin tipărirea lor pe foiță subțire.

ROMÂNIEA VIITORE

PARIS

Fig. 340 „România viitoare".

Între timp, în Principate numărul publicațiilor periodice fusese redus la minimum; în 1851 se scria în „Gazeta Transilvaniei" că „Țara Românească e cu totul săracă în jurnale"[1]. La București era publicat foaia oficială „Buletinul", și semioficialul „Vestitorul românesc", publicația bisericească „Eho eclesiastic", iar din 1853 avea să se adauge „Anunțătorul român", care va lua locul „Vestitorului românesc" ca foaie semioficială, în 1857; a mai apărut și „Le Courrier de Bucarest", timp de un an, începând cu decembrie 1854, și mai poate fi amintită și apariția, dar doar pentru câteva luni, a foii lui Bossueceanu „Timpul", dar și a unui jurnal bucureștean „Patria", în 1855, ca și a „Jurnalului Craiovei", câteva numere, în anul anterior. A. Slătineanu și Iuliu Barasch au proiectat să înființeze, în 1853, un jurnal în o mie de

[1] „Gazeta Transilvaniei", nr. 14/1851, p. 350–351.

exemplare, cu titlul „Agricultorul", un periodic urma să fie publicat la Buzău, altul la Craiova și trei la București, din care n-a putut apărea efectiv decât amintitul „Timpul". La Iași a continuat să apară „Buletin. Foaie oficială a Prințipatului Moldovei" și „Albina românească" a lui Asachi, care-și va schimba titlul în 1850 în „Gazeta de Moldavia", dar tot în acel an și-a început apariția „Zimbrul", prin silințele lui D. Gusti, V. Alexandrescu (mai târziu Urechia) și mai ales Theodor Codrescu, situat pe poziții mai modernizante și național mai înaintate, profitând și de atitudinea adoptată în această privință de Grigore Al. Ghica.

Spre sfârșitul Războiului Crimeii, a putut să apară la Iași, în 1855, „România literară" a lui Vasile Alecsandri și apoi, în toamna aceluiași an, „Steaua Dunării" a lui Mihail Kogălniceanu, care trebuia să poarte inițial denumirea de „Jurnalul Unirii", periodice unioniste militante. După încetarea domniilor de la Balta-Liman și preluarea conducerii celor două țări de caimacami, a fost înregistrată o răsturnare de situație. În Moldova apariția presei unioniste a fost împiedicată, „Steaua Dunării" autoexilându-se la Bruxelles, unde a apărut în perioada următoare ca „L'Etoile du Danube", devenind însă și o foarte utilă tribună de propagandă pentru străinătate. În Țara Românească, caimacamul Alexandru Ghica a îngăduit dezvoltarea presei progresiste. A reapărut nu numai „Timpul" — după o întrerupere de vreo zece luni — în decembrie 1856, continuat prin „Secolul", dar mai ales a apărut „Concordia", în 1857, pe care, în vara aceluiași an, a preluat-o C.A. Rosetti, reîntors din exil, dându-i denumirea de „Românul", precum și „Naționalul" lui Vasile Boerescu, „Dâmbovița" lui Bolintineanu, „Romania" lui Constantin Bosianu, „Oltul" la Craiova și „Israelitul român", ultimul fiind, de asemenea, susținător al Unirii. În primul număr al „Românului", Rosetti a cerut cititorilor săi să se ridice „cu mintea mai presus de sfera cea strâmtă a patimilor individuale" și să ridice în inima lor „un templu patriei și libertății"[1]. La Iași, în 1858, atmosfera s-a mai descătușat și, în consecință, „Zimbrul" și-a luat titlul unionist „Zimbrul și Vulturul"; tot la Iași aveau să apară în 1858 „Patria" și „Constituționarul". Prin intermediul presei, mișcarea a putut desfășura acțiuni de propagandă în favoarea Unirii.

Tot în această perioadă, începând cu 1853, și-a început apariția, la Sibiu, „Telegraful român", care s-a alăturat ca periodic românesc mai vârstnicei „Gazetei Transilvaniei", la Brașov continuând să apară, până în 1865, și „Foaie pentru minte, inimă și literatură".

După dubla alegere, condițiile mai favorabile pentru dezvoltarea presei sunt evidente. În 1860 se preconiza apariția „Monitorului Oficial al Țării Românești", în 6 000 de exemplare. „Românul" beneficia și el de un tiraj ridicat și mai ales de apariție zilnică. Tendința spre specializare a unor periodice s-a accentuat, au fost adoptate metode moderne de informare — telegraful și corespondenții, chiar și în străinătate — și a luat dezvoltare spațiul consacrat reclamelor și anunțurilor. Au apărut periodice numeroase — oficiale, politice, economice, cultural-științifice și umoristice — dar și periodice în limbi străine. Avertismente și suprimări, ca și darea în judecată a unor ziariști și chiar temporara lor

[1] „Românul", nr. 1 din 9/21 1857, p. 1–2.

detenție dezvăluie existența unor tensiuni social-politice, materialele publicate reflectând adesea critica socială.

Fig. 341 „Tribuna Română".

Politica domina acum presa. Între 1856 și 1864 au apărut în Principate și apoi în Principatele Unite 18 publicații având acest caracter, acestora adăugându-li-se foile oficiale sau semioficiale. După 24 ianuarie 1859, au ființat zece periodice cu o durată mai îndelungată, unele continuând pe cele din perioada anterioară. Au avut loc și schimbări de titluri datorate mai ales suprimărilor. Printre periodicele cu apariții mai scurte trebuie amintit „Curierul Principatelor Unite", oficios al guvernului muntean Kretzulescu din 1859 și „Buletinul resbelului din Italia", care a luat apoi titlul „Libertatea și frățietatea popoarelor" și care a fost scos, în vara 1859, de mazzinianul filoromân Marc Antonio Canini. Pe primul loc s-a situat mai departe „Românul" și, în afara „Dâmboviței" lui Bolintineanu și a „Naționalului", s-a mai adăugat „Reforma" lui I.G. Valentineanu și „Țeranul român" al lui Ion Ionescu (de la Brad), în 1861–1863, iar din decembrie 1862 și „Buciumul" lui Bolliac. La Iași „Steaua Dunării", fuzionată cu „Zimbrul și Vulturul", a apărut până în noiembrie 1860; tot acolo a apărut importanta „Tribuna română" a lui Nicolae Ionescu, cu unele întreruperi, în întreaga domnie a lui Alexandru Ioan Cuza. Orientări de dreapta au avut „Conservatorul progresist" și „Proprietarul român", integrându-se însă și ele mersului înainte al societății. În Transilvania, „Gazeta Transilvaniei" și „Telegraful român" și-au continuat apariția.

Între 1856 și 1864 au apărut 14 periodice în limbi străine, în primul rând cinci în limba germană, dintre care „Bukurester Deutsche Zeitung" cu apariția încă din 1844, trei în limba franceză, cel mai de seamă fiind începând cu 1861 „La Voix de la Roumanie" a lui Ulysse de Marsillac, două evreiești și două bulgărești, unul fiind „Viitorul" revoluționarului bulgar G.S. Rakovski; din 1860 se publică și o foaie maghiară și un periodic bilingv greco-român.

Ca un semn al timpurilor noi au apărut numeroase publicații de natură culturală, dintre ele cele mai importante fiind cele două reviste ale lui Dionisie Pop Marțian — „Anale economice" și „Anale statistice" —, acestora adăugându-li-se unele referitoare la cultura pământului, iar altele la dezvoltarea științelor — „Isis sau Natura" a doctorului Barasch, „Muzeul Național" al profesorului A. Marin și — în 1864 — „Amicul științei" al lui Emanoil Michaescu și al lui Ștefan Morărescu; au existat și publicații militare, eclesiastice, medicale. Unele periodice au avut un caracter cultural variat, ca „Ilustrațiunea" lui A. Zane din 1860–1861 sau „Amicul familiei", publicat din primăvara 1863 de Constanța Dunca (Camille d'Alb !). Importantă a fost „Revista Carpaților", editată în 1860 și 1861 de George Sion, imitându-se „Revue des Deux Mondes" și mai

es „Revista română pentru sciințe, litere și arte", nde regăsim grupul editor al „Junimei române" ariziene din 1851, în frunte cu Alexandru Odobescu. „O națiune — se scria în articolul-rogram al revistei — se afirmă prin actele sale olitice, cât și prin viața sa intelectuală. Când targia o predomineşte... valul întunericului o erge din istorie"[1]. Câteva publicații periodice u fost consacrate domeniului juridic, printre ele a mai de seamă fiind „Gazeta tribunalelor", părită în 1860–1864 de Aristide Pascal. În omeniul istoriografiei, Al. Papiu-Ilarian și .P. Hasdeu au fost redactorii „Tezaurului de onumente istorice pentru România" și, espectiv, a „Arhivei istorice a României". Nu ebuie uitată nici presa umoristică, în care s-a firmat mai ales N.T. Orășanu; cele mai de seamă i umoristice au fost „Nichipercea" al lui rășanu și „Aghiuță" al lui B.P. Hasdeu.

Fig. 342 Iosif Vulcan.

Românii de la apus de Carpați și-au publicat la Pesta două importante periodice — amilia" lui Iosif Vulcan, începând din 1865 și apoi între 1861 și 1870 „Concordia" b redacția lui Sigismund Pop și Alexandru Roman —, „Gazeta Transilvaniei" și elegraful român" continuându-și apariția — la Brașov și, respectiv, la Sibiu —, ăugându-se și „Amicul Școalei", tot la Sibiu (1860–1865); la Pesta, Vulcan, publica, n 1863, „Umoristul".

După 1866, în condițiile libertății presei garantată de Constituție, apariția publica-lor periodice a sporit. Între februarie 1866 și primăvara anului 1877 se înregistrează rca 250 titluri de periodice, deși uneori este vorba de schimbări de denumiri sau de apariții ale unei aceleiași publicații. Au început să fie publicate foi în zeci de orașe ale rii, chiar unele de mică însemnătate, în total în 26 de centre. Au început să fie tipărite unele periodice „ediții de provincie" — „Informațiile bucureștene" (1869–1872) au ut o ediție la Galați și alta la Iași. În 1872 a apărut prima „foaie de seară" — „Patria" n Focșani.

Unele apariții au fost efemere, un număr important de periodice au fost publicate tre o jumătate de an și mai mulți ani, unele periodice au apărut neîntrerupt. „Românul" continuat să se impună, ca foaie liberal radicală, secundat de „Perseverența" lui Al. andiano-Popescu, în 1867–1869 și de „Democrația" aceluiași, publicată la Ploiești 869–1871). Pe poziții de stânga s-a situat în continuare „Trompeta Carpaților" a lui olliac și „Reforma" lui Valentineanu. O mențiune merită și „Telegraphul de Bucuresci"

[1] „Revista Română", 1861, p. 1–2.

al lui I.C. Fundescu. „Pressa", „Terra" și mai ales „Timpul" au exprimat poziții conservatoare sau conservator-moderate. Au apărut și primele periodice muncitorești: „Analele typografice" (1869–1872) și „Uvrierul", „Lucrătorul român" și „Lucrătorul", în 1872–1873, în fapt o unică publicație a „Asociației generale a lucrătorilor din România"; în 1877 a fost publicat „Socialistul".

Au continuat să apară periodicele în diferite limbi străine, mai ales cele ale emigrației bulgare (23 titluri). În 1869, Liuben Karavelov, fruntaș al mișcării de eliberare bulgare, compara în această privință România cu „a doua Elveție"; numai la București au mai apărut trei periodice în greacă, unul evreiesc și altele în franceză, germană, italiană și ungară. Aproape treizeci de periodice au reprezentat foile oficiale și semioficiale. Acestora li s-au adăugat circa 80 de periodice cu preocupări cultural-științifice. Cel mai de seamă a fost revista *Junimei*, „Convorbiri literare", începând din 1867. B.P. Hasdeu a fost editorul publicației „Traian" (1869–1870) și în continuare al „Columnei lui Traian" (1870–1877), P.S. Aurelian și Gr. Ștefănescu au scos „Revista sciințifică", „ziar pentru vulgarizarea științelor naturale și fizice" (1870–1882). Însemnate au mai fost „Transacțiunile literare și scientifice", revistă a lui D.A. Laurian și Ștefan C. Michăilescu (1872–1873), ca și „Revista contimporană" (1873–1876) și „Revista literară și științifică" (1876), amândouă fuzionate în „Revista contimporană literară și științifică", printre redactori numărându-se M.Kogălniceanu, D.A.Sturdza, V.A.Urechia și Aron Densușianu. La 1/13 octombrie 1874 și-a început lunga existență „Biserica Ortodoxă Română". Au mai fost înregistrate și circa 30 de periodice umoristice, multe reprezentând însă titluri schimbate.

În perioada dualismului, continuând și „Gazeta Transilvaniei" ca și „Telegraful român", au mai apărut „Albina" (1866–1876) — scoasă inițial la Viena, strămutată apoi, din 1869, la Pesta —, „Federațiunea", publicată la Pesta între 1868 și 1876, sub redacția lui Alexandru Roman; Teofil Frâncu a scos la Brașov, între 1874 și 1875, „Orientul latin".

În Transilvania au apărut, în afara foilor românești mai înainte amintite, un număr important de periodice maghiare și germane. Începând din 1856, a fost publicat ziarul „Kolozsvári Közlöny" (Monitorul de Cluj). Profesorul unitarian Berde Áron a scos, tot la Cluj, în 1852, o revistă sub titlul „Hetilap" (Săptămânal). Această publicație a fost interzisă în 1855, cu toate că ea cuprindea mai ales articole cu profil economic. A apărut și revista „Erdélyi Múzeum" (Muzeul Ardelean), care publica articole literare și științifice.

După instaurarea sistemului dualist, au fost publicate numeroase ziare și reviste maghiare cu profil variat — politic, economic, cultural, bisericesc, științific, de sport, umoristic etc. — și de durate diferite. Un rol important l-a avut ziarul de mare tiraj „Ellenzék" (Opoziția) și organul de opoziție moderată „Erdélyi Híradó" (Vestitorul transilvan). „Magyar Polgár" (Cetățeanul maghiar) și „Kolozsvár" (Cluj) se situau pe o poziție progresistă și militau pentru o apropiere româno-maghiară. Au mai apărut, între altele, la Arad „Alföld" (Câmpia), iar la Oradea „Szabadság" (Libertatea) și „Nagyváradi Napló" (Jurnal din Oradea). „Erdélyi Figyelő" (Observatorul transilvan) și „Erdélyi Lapók" (Foi transilvănene) publicau opere ale celor mai de seamă scriitori maghiari ai epocii.

Cel mai de seamă periodic științific a continuat să fie „Erdély Múzeum" (Muzeul Ardelean). Domeniul economic a fost ilustrat de „Erdélyi Gazda" (Economul ransilvan) și „Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle" (Revistă de istorie economică din Transilvania).

În ceea ce privește pe sași, au apărut, la Sibiu, „Siebenbürgische Quartalschrift", devenind, din 1861, „Hermannstädter Zeitung" și „Siebenbürger Bote", care s-au unificat și care au reflectat pozițiile patriciatului conservator sibian, ca și ale autorităților habsburgice. În schimb, la Brașov, era publicată, prin silințele lui Johann Gött, foaia „Siebenbürger Wochenblatt", care oglindea viziunile burgheziei săsești liberale, suplimentul ei, „Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde" reluându-și apariția n 1851, dar numai până în 1858. S-au mai adăugat unele publicații științifice, în afara ui „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde" și anume: „Vierteljahrsschrift für die Seelen-Lehre", „Magazin für Geschichte", „Literatur und alle Denk-und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens", „Deutsches Volksblatt für Landwirtschaft und Gewerbe in Siebenbürgen".

Presa revoluționară germană din Banat și-a încetat apariția în 1849. În perioada existenței Voivodinei Sârbești și a Banatului Timișan germana a devenit din nou limba oficială a provinciei. Afluxul de funcționari austrieci a adus noi impulsuri dezvoltării culturale a Banatului. Tipografia de stat de la Timișoara a tipărit un ziar oficial, „Temeswarer Zeitung", al cărui prim număr a apărut la 3/15 ianuarie 1852 și care va , până la sfârșitul anului 1860, organul oficial al guvernului țării. După această dată, iarul a intrat în proprietate particulară și a apărut cu mici întreruperi până în anul 1949, devenind cel mai important ziar al germanilor din Timișoara și din Banat. Tot în această perioadă (1851–1860) a apărut „Landes-Regierungsblatt". Editată în limbile germană, maghiară, sârbă și română, foaia publica în special dispoziții ale autorităților de la Timișoara, fiind pentru sârbi și români prima publicație în limba lor maternă. Ziarele bănățene nu au fost însă publicate numai la Timișoara. Multe dintre orașele și chiar comunele mai importante au beneficiat de o presă proprie. Astfel la Becicherecul Mare a apărut, în 1851, „Grossbecskerecker Wochenblatt", la Lugoj, „Lugoscher Anzeiger" (devenit mai târziu „Krassóer Zeitung"), la Vîrșeț, „Werschetzer Gebirgsbote". În anul 1861 apăreau în Banat cinci ziare în limba germană.

Societăți științifice și culturale. Gruparea înăuntrul societăților a fost o caracteristică a epocii. Ele au reflectat asocierea celor cu preocupări similare, în general modernizatoare, dar și o cale de afirmare a simțămintelor naționale. În provinciile supuse dominației habsburgice, „junimea studioasă" a găsit în astfel de asocieri un prilej de adâncire a cunoștințelor prin lecturi, dar și prilejul unor dezbateri având un caracter național, societățile reprezentând, neîndoielnic, o componentă importantă a afirmării unei culturi proprii, dar, totodată, și de constantă aliniere la fenomenele culturale universale. Astfel de societăți au fost constituite, de exemplu, la Cluj (1860), Caransebeș (1863, 1868); Blaj (1864), Sibiu (1865), Suceava (1867), Baia Mare (1869) etc. Uneori, societăți de

lectură, cum a fost cea a „junimii române studioase" de la Academia de Drepturi de la Oradea Mare, au susținut spectacole ori chiar au editat almanahuri (1855 și 1867).

Importante au fost asocierile care au strâns la un loc pe tinerii români aflați la studii în afara hotarelor. Continuând „Societatea studenților români" dinainte de Revoluția din 1848, tinerii români aflați la Paris, însuflețiți de simțăminte patriotice, dar și înnoitoare și aflați, de altfel, sub directa influență a exilaților revoluționari și, mai ales, sub cea a lui Nicolae Bălcescu, s-au grupat, în februarie 1851, în cadrul „Junimei Române", care a și editat două numere ale unei reviste. Tot astfel se vor constitui în societăți academice, tinerii la Pesta — Societatea academică „Petru Maior" (1862) — și mai ales la Viena, unde, după o primă grupare în 1864, s-a creat societatea „România" în 1868, iar apoi, din 1871, „România Jună"; la Berlin a fost constituită, în 1873, societatea „Familia", iar la Cernăuți, în 1875, societatea „Arboroasa". Toate aceste societăți au fost, înainte de toate, tribune ale afirmării unor simțăminte patriotice ale națiunii române în ansamblul ei.

Au mai fost create și noi cazine în spațiul transilvan — la Lugoj, Năsăud, Beiuș etc. —, pe lângă cele existente, care ofereau prilej de întâlniri, discuții, dar și de lecturi, inclusiv a organelor de presă dinăuntrul Imperiului și chiar din afară. Grupările muzicale, o altă formă de asociere, alcătuite în general pe criterii naționale, ofereau uneori și prilejul conlucrărilor. Ele se constată mai ales în Transilvania, Banat și Bucovina — Lugoj, Orșova, Sibiu, Cernăuți, Oradea, Caransebeș etc. —, dar și în România (de exemplu, Reuniunea de cântări „Hilaria" de la Brăila, constituită în 1871).

În toamna anului 1860, s-a înființat la Iași Societatea „Ateneului Român", ai cărei membri urmăreau a face lecturi și a purta discuții, ei grupându-se la „îndemnul" lui Kogălniceanu; se avea în vedere și întreținerea de legături și relații de schimb cu ateneele din țările latine. În 1861, Ateneul ieșean și-a încetat activitatea, ca urmare a realizării unificării instituțional-administrative și mai ales din cauza strămutării la București a lui V.A.Urechia, principalul său animator. Societatea avea însă să fie reînsuflețită la București, în 1865. Conferințele organizate în cadrul Ateneului aveau să aibă, în condițiile epocii, un rol deosebit de însemnat; de asemenea, au fost organizate și filiale în centre din provincie. Societatea Ateneului și-a continuat existența și în perioada următoare, când a fost dotată cu un somptuos local, care îi evidențiază până în zilele noastre, însemnătatea trecută. Pe lângă Ateneu aveau să fie întemeiate, în 1868, Societatea Filarmonică Română, iar în 1872 Societatea Amicilor de Belle-Arte.

Unele asocieri au strâns la un loc pe cei interesați de diverse domenii ale științelor exacte. În Moldova, începutul fusese făcut în perioada anterioară prin Societatea de medici și naturaliști de la Iași care și-a continuat existența. În Transilvania astfel de asocieri au avut ca temei gruparea pe criterii naționale, fiind însă acceptați uneori înăuntrul lor și specialiști de alte etnii; la Sibiu, sașii au creat o astfel de asociere a celor interesați de științele naturii, iar la Cluj, maghiarii au dezvoltat o activitate variată în jurul Muzeului ardelean (Erdélyi Múzeum). Românii ardeleni s-au exprimat, în aceste direcții, mai ales în cadrul ASTREI.

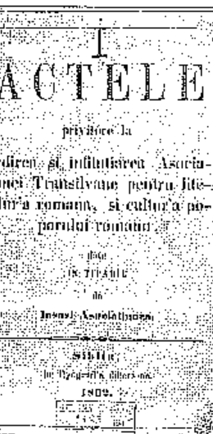
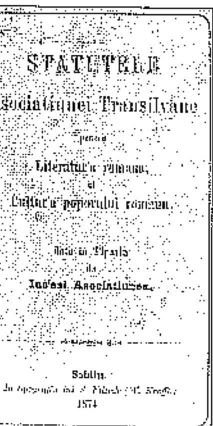

I
ACTELE
privitóre la
...direa și înființarea Asocia-
...nei Transilvane pentru lite-
...tur'a romana, si cultur'a po-
porului romanu

Fig. 343 Actele privitoare la înființarea ASTREI.

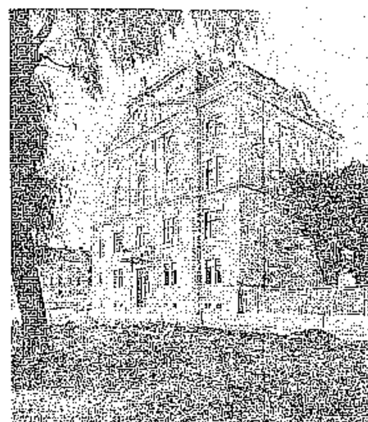

STATUTELE
...sociatiunei Transilvane
pentru
Literatur'a romana,
si
Cultur'a poporului romanu.

Sabiiu.
1874

344 Statutele ASTREI, 1874.

La București avea să fie creată în 1857 o Societate Medicală Științifică, reînsuflețită în 1863; în 1867, tot acolo, a fost constituită o Societate Medico-Chirurgicală, la care s-a adăugat în 1870 Societatea Farmaciștilor Români, căreia i s-a alăturat în 1875 Societatea Studenților Mediciniști, iar în 1877 o nouă Societate a Științelor Medicale. Încă din 1862 a fost creată la București o Societate de Științe, cu menirea de a „a contribui la cultura și progresul științelor în România", iar în 1865 o Societate de Științe Naturale; peste câțiva ani, în 1868, o nouă grupare s-a constituit într-o Societate de Științe Fizico-Naturale, căreia i s-au alăturat, în același an, printre preocupări și matematicile. Toate aceste asocieri, deși unele efemere, indicau un interes crescând și, totodată, o activitate mai însuflețită în domeniile științelor în cauză. Importantă avea să fie, spre sfârșitul perioadei, constituirea în 1875, sub patronajul domnitorului Carol, a Societății Române de Geografie.

Asocierile culturale având un caracter național au reprezentat o dominantă în epocă. Pentru românii din afara statului național ele reprezentau organisme menite a contribui la conservarea și afirmarea identității lor naționale și, totodată, punți către ceilalți români și mai ales către cei din Principate și apoi din România. ASTRA (Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania) a fost întemeiată în primăvara a anului 1860, când 176 de intelectuali români au cerut aprobarea Vienei. Adunarea de constituire a avut loc la Sibiu, în octombrie 1861. În anul următor, a avut loc o adunare generală la Brașov, când s-a hotărât crearea a trei secții — arheologică, istorică și fizico-naturală. La această adunare a participat și Odobescu și au fost aleși ca membri și cărturari din România. În 1868 a fost întemeiată revista ASTREI — „Transilvania"; asociația avea să-și dezvolte prezența în teritoriu, creându-și „despărțăminte" în diferite centre urbane transilvane. Ei i s-au alăturat „Asociația națională pentru cultura poporului român din Maramureș", înființată în februarie 1861, la Sighet, prin silințele lui Iosif Man, care a înființat o Preparandie, unde au fost formate cadrele învățământului românesc maramureșean și pe lângă care avea să funcționeze și o sală de lectură. Tot în 1861 a fost creată și la Arad o „Asociație națională arădeană pentru cultura și conservarea poporului român", care va ajunge să numere, în 1865, 2 000 de membri și să aibă organizate, în 1869–1870, 88 de cercuri. Pornindu-se, în 1862, de la o „Reuniune română de lectură", în 1865 s-a constituit, la Cernăuți, „Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina", care și-a avut, între 1865 și 1869, și o publicație proprie, „Foaia Societății pentru literatura și cultura română din Bucovina". În 1873, avea să se alinieze acestor organisme, deși mai modest, și o „Societate pentru cultură și limbă", la Silistra.

Fig. 345 Sibiu. Sediul ASTREI.

Evident că îndemnurile la dezvoltare culturală porneau mai ales din România. Încă din 1863 a fost inițiată „Junimea" ieșeană, care, spre sfârșitul perioadei, după strămutarea lui Titu Maiorescu la București, avea să se mute și ea în Capitala țării. „Junimea" a avut un rol deosebit în modernizarea culturii române și în cultivarea spiritului critic tocmai în vederea unei alinieri și integrări europene.

Străduințele pentru constituirea unui for cultural și științific al tuturor românilor, mult accentuate în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, s-au văzut încununate, în aprilie 1866, când, la inițiativa lui C.A.Rosetti, în acel moment ministru al Instrucțiunii Publice, Locotenența domnească a decretat întemeierea Societății Literare Române. În noua societate, expresie a națiunii, au fost desemnați membri din întreg spațiul românesc și chiar doi membri aromâni. În bună măsură, constituirea societății a fost și o replică indirectă dată dualismului. În vara anului 1867 a avut loc cea dintâi sesiune a societății, când titulatura i s-a schimbat în Societate Academică Română; ca cel dintâi președinte a fost ales Ioan Heliade Rădulescu. Societatea a lucrat inițial în cadrul a două secții, cea literară și cea istorică, iar apoi — din 1872 — i s-a adăugat și cea de-a treia secție, de științe naturale. În afara membrilor numiți în 1866, până în 1877 au mai fost aleși 13 membri noi, printre care personalități de talia lui Mihail Kogălniceanu, Ion Ghica și Alexandru Odobescu. Din 1869 au început să fie publicate „Analele Societății Academice Române"; de asemenea, a fost inițiată publicarea operei lui Dimitrie Cantemir și în 1876 a apărut cel dintâi volum din culegerea de documente externe care a purtat numele lui Eudoxiu Hurmuzaki, inițiatorul ei. La aceasta s-a adăugat activitatea filologică a societății, dominată însă de tendințe latiniste.

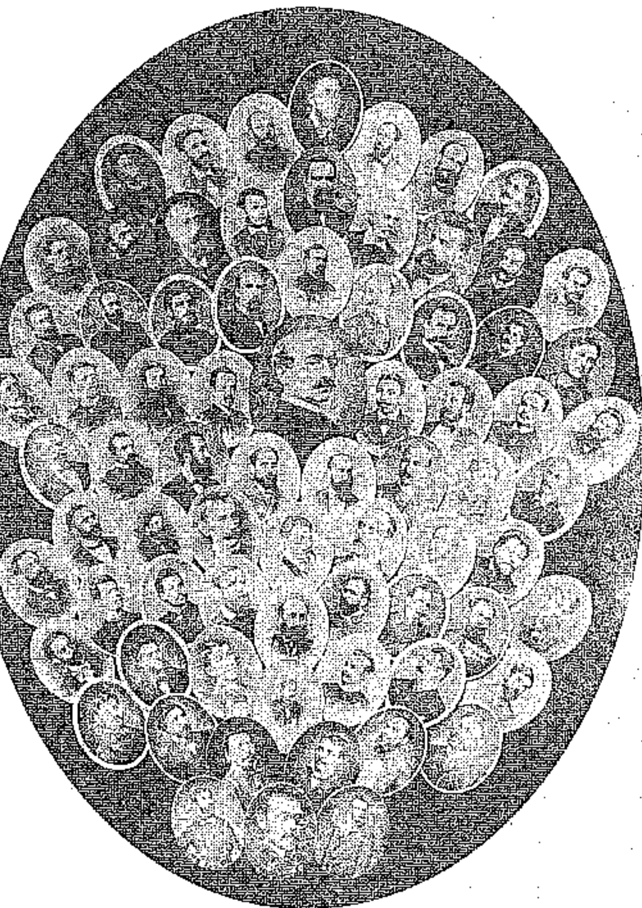

Fig. 346 Membrii Societății „Junimea".

Tot acestei perioade îi aparțin constituirea câtorva societăți puse în slujba procesului de dezvoltare a națiunii și de construire a statului modern român. În 1862 a fost creată „Societatea română de arme, gimnastică și dare la semn", iar în 1866 „Societatea amicilor instrucțiunii", care s-a transformat, în 1867, în „Societate pentru învățătura poporului român". În același an, la 3/15 mai, Bogdan Petriceicu Hasdeu avea să creeze la 24 ianuarie 1869 societatea „Românismul" pusă și ea în slujba idealurilor naționale.

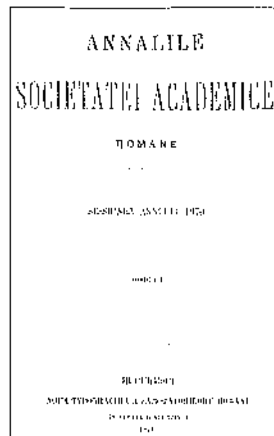

Fig. 347 „Analele Societății Academice Române".

În Transilvania, atât sașii — iar în Banat șvabii —, cât și maghiarii și-au dezvoltat vechi asociații sau au creat altele noi. Cea mai de seamă a sașilor a fost „Verein für Siebenbürgische Landeskunde". Ei i se adăuga în 1860 o asociație pentru științele naturii (care se bucură de un mare interes printre sașii transilvăneni) „Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften", care va avea și o publicație proprie, „Verhandlungen und Mitteilungen". Au mai apărut asociații care n-au fost organizate numai în scopuri culturale-educative ci și, în special, în scopuri economice: asociații pe meserii, pentru promovarea agriculturii, case de economii etc. Toate acestea însă au și un caracter educativ, ele urmărind, printre principalele obiective, și răspândirea în rândul meseriașilor, negustorilor, țăranilor a cunoștințelor celor mai avansate în domeniul respectiv. Astfel, „Siebenbürgisch-sächsischer Landwirtschaftsverein" a organizat cursuri de pregătire pentru țărani, de perfecționare pentru învățători. Au fost organizate expoziții itinerante pentru propagarea metodelor și tehnicilor avansate în domeniul creșterii viermilor, a horticulturii, a viticulturii etc.

În Banat au continuat să ființeze asociații religioase, culturale, sportive ori economice, ele formându-se treptat aproape în toate localitățile cu populație germană (la Reșița în 1855, la Timișoara în 1857, la Oravița în 1862, la Anina în 1862 etc.). Tot acum au continuat să se formeze asociațiile de muzică și cânt: Societatea de muzică și cânt de la Lugoj înființată de Johann Lisska și de învățătorul Konrad Wusching (1852), cea de la Ciacova (1854), apoi în 1859 și 1861 Societatea bărbătească de cânt de la Orșova, respectiv cea de la Vârșeț. Aceste asociații de muzică și cânt au influențat și celelalte grupuri etnice din Banat stimulându-le în încercările lor de înființare a unor asociații asemănătoare.

Un moment de cotitură l-a marcat în viața culturală și științifică a ungurilor transilvăneni înființarea în 1859 a celei mai cuprinzătoare asociații: „Erdélyi Múzeum Egyesület" (Asociația Muzeului Ardelean). Având la bază arhive, vestigii istorice și numismatice, ca și colecțiile de botanică, zoologie și mineralogie donate de către Kemény

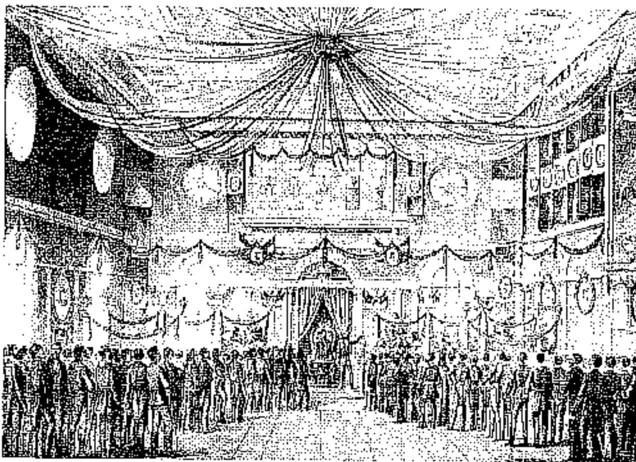

Fig. 348 1867. Inaugurarea Societății Literare (Academice) Române.

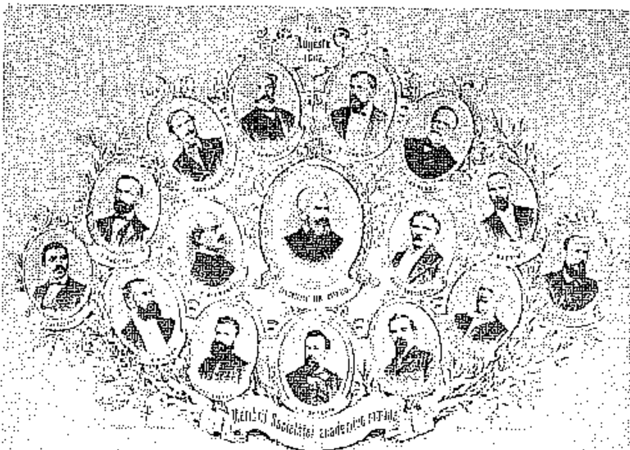

Fig. 349 Membrii fondatori ai Societății Literare (Academice) Române.

József și Kemény Sámuel, și-a putut începe activitatea în trei secții. Inițiativa creării a aparținut înainte de toate lui Mikó Imre. Cercetări s-au desfășurat în cadrul asociației în domeniile: filosofie, istorie, lingvistică, științe ale naturii, medicină, științe juridice și științe sociale. Axarea atenției asupra științelor naturale se explica și prin faptul că guvernarea absolutistă de după 1849 permitea mai ușor astfel de preocupări, considerând că, într-un fel, ele erau apolitice.

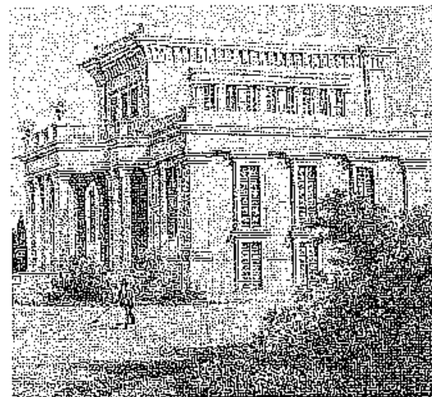

Fig. 350 Cluj. Muzeul ardelean.

Îndeplinind rolul unui for academic, Asociația Muzeului Ardelean și-a dezvoltat activitățile, ajungând să funcționeze în cadrul a patru secții: secțiunea de filosofie, limbă, istorie; secțiunea de științe naturale; secțiunea de științe medicale; secțiunea de științe juridice și sociologie. Asociația și-a format mari colecții în domeniul științelor naturii, al etnografiei, al arheologiei, precum și o arhivă istorică și bibliotecă extrem de bogată. În cadrul secțiunilor sale s-a desfășurat o intensă activitate științifică și muzeologică. O bună parte a rezultatelor științifice au fost publicate în revista centrală a societății, „Erdélyi Múzeum" (Muzeul Ardelean), ca și în Buletinele și Anuarele societății și ale secțiunilor, precum și în publicațiile și revistele colecțiilor.

Maghiarii au continuat a-și constitui asociații științifice în perioada dualismului. Așa au fost Asociația istorică și arheologică din Ungaria de Sud (Timișoara, 1872), Asociația de științe naturale din Ungaria de Sud (1875), Asociația inginerilor și arhitecților din Ungaria de Sud (1877) și Asociația juriștilor (Timișoara, 1877), Asociația învățătorilor din Ungaria de Sud (Periam, 1867), care în 1876 își ținea ședințele numai în limba maghiară. În 1871 a fost înființată Asociația filarmonică din Timișoara. Mai ființau în continuare în centrele importante casine, societăți de lectură și societăți cultural-literare din instituțiile de învățământ.

În 1876 s-a înființat societatea „Kolozsvári Orvos — Természettudományi Társulat" (Societatea de Științe Medico-Naturaliste din Cluj), care coordona îndeosebi activitatea științifică a medicilor și care avea să beneficieze și de o publicație proprie: „Orvos — Természettudományi Értesítő" (Buletin medico-naturalist).

O vie activitate științifică au continuat să desfășoare și societățile de istorie, de arheologie, de etnografie, înființate pe plan local, precum cele din Hunedoara, Bihor,

Banat, Arad, Cluj etc., care editau reviste și buletine proprii. Unele din aceste societăți și-au format muzee. În cadrul lor au fost aleși, ca membri de onoare, oameni de cultură români și ele au fost vizitate de către oameni de știință din România.

Societățile literare maghiare din Transilvania au promovat dezvoltarea literaturii maghiare. Cea mai importantă a fost „Erdélyi Irodalmi Társaság" (Societatea Literară din Transilvania), dar o activitate susținută au avut și altele cu caracter local: „Kemény Zsigmond Társaság" (Societatea Kemény Zsigmond) din Târgu Mureș, „Szigligeti Társaság" (Societatea Szigligeti) din Oradea, „Arany János Társaság" (Societatea Arany János) din Timișoara, „Kölcsey Egylet" (Societatea Kölcsey) din Arad.

Fig. 351 Matei Millo

Teatrul a continuat să-și aibă o deosebită însemnătate nu numai cultural-artistică, ci și social-politică. „Teatrul — scria Iosif Vulcan în 1869 — este cea mai mare școală de educație, pe lângă biserică și școală; el este un templu al moralității, al inimii și al științei"[1].

În etapa următoare înăbușirii proceselor revoluționare, situația existentă — regimul represiv, ca și ocupațiile străine, mai întâi datorate măsurilor contrarevoluționare, iar apoi Războiului Crimeii — s-a reflectat și în domeniul teatrului. Câțiva actori au fost arestați după 13 septembrie 1848, iar o vreme Bucureștii au rămas fără spectacole. De asemenea, și în Transilvania aveau să se resimtă urmările represiunii. Dar teatrul continua să aibă o poziție deosebit de însemnată în societate și în consecință, evoluția sa, chiar în condițiile contrarevoluționare existente, mai ales în prima perioadă următoare revoluției, n-a fost întreruptă în tot întinsul spațiului românesc.

Activitatea în acest domeniu, în ceea ce a privit pe români, s-a desfășurat cu precădere la București și la Iași, dar, în cursul deceniilor următoare revoluției, ea s-a constatat și în diferite centre urbane din Principate. La conducerea teatrului la București aveau să se succeadă Costache Caragiali, moldoveanul Matei Millo, apoi după Unire C.A.Rosetti, din nou Millo, în mai multe rânduri într-o rivalitate dăunătoare pentru bunul mers al teatrului cu Mihai Pascaly, care a asumat și el conducerea într-o vreme, ca și Costache Dimitriade. În preajma cuceririi neatârnării, la conducerea Teatrului din București s-au afirmat, succesiv, Alexandru Odobescu și apoi Ion Ghica. La Iași s-au succedat francezul Delmary, Millo, Nicolae Suțu, din nou Delmary împreună cu actorii Ion Poni și Neculai Luchian, apoi doar Luchian, care a jucat la Iași rolul asumat de Millo la București, la conducere fiind însă câțiva ani și actorul Constantin Bălănescu. La Craiova s-au succedat

[1] Iosif Vulcan, *Pantheonul român*, Pesta, 1869, p. 150.

Costache Caragiali, Pera Opran, Teodor Theodorini și apoi văduva acestuia, Maria Theodorini. În Transilvania, s-au afirmat, de asemenea, un număr de personalități ale vieții teatrale, mai ales în ceea ce privea teatrul maghiar și cel german, care beneficiau de condiții superioare de dezvoltare și afirmare.

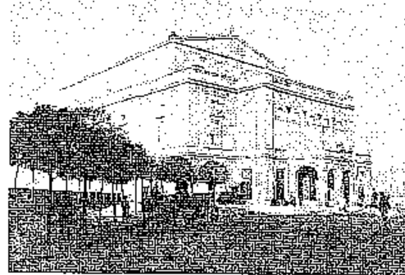

Fig. 352 București, Teatrul Național (Teatrul Mare).

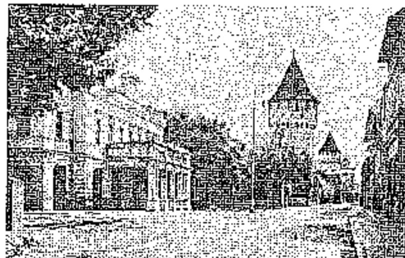

Fig. 353 Teatrul din Sibiu.

Teatrul s-a afirmat și prin ridicarea unor localuri, cel mai prestigios, la nivel european, fiind cel al Teatrului Național (Teatrul Mare) de la București, inaugurat la 31 decembrie 1852/12 ianuarie 1853. Dar au existat teatre statornice, în proprii localuri și în alte orașe, în afară de București și Iași, la Craiova, Câmpulung, Pitești, Galați, Ploiești, Focșani, Botoșani, Bacău, Bârlad, Piatra Neamț ori la Vaslui. În unele locuri era vorba de clădiri, cum a fost cazul la Bacău, unde teatrul a funcționat într-o construcție solidă, în care s-a mutat însă apoi prefectura județului, de asemenea la Focșani, dar în majoritate sălile de teatru erau ridicate din paiantă sau erau chiar niște bărăci sau hambare (cazul de la Piatra Neamț). Dar în orașele mai mari au existat chiar mai multe localuri, cazul mai ales al Bucureștilor. La Iași s-a plănuit ridicarea unei clădiri impunătoare, dar proiectul n-a prins viață până la sfârșitul perioadei analizate. De asemenea, spectacole de teatru mai aveau loc, în anotimpurile favorabile, în grădini de vară. În Transilvania, ființau într-un număr de centre urbane importante localuri adecvate, la Cluj, Sibiu, Timișoara, Arad, etc., majoritatea construite chiar în această perioadă.

Actori de valoare, unii de talie europeană, au ilustrat scena, printre ei în primul rând Matei Millo, dar și Mihai Pascaly, Niculae Luchian, Ion Poni, Costache și Iorgu Caragiali, Eufrosina Popescu, Marița Constantinescu, Frosa Sarandi. Despre Millo, chiar o foaie contemporană — „Zimbrul" — îl caracteriza drept „o amfibie, un cameleon care-și preface trup, vorbă, glas și manieră"[1]. Situația materială a actorilor era însă destul de precară,

[1] Apud Ioan Massoff, *Teatrul românesc. Privire istorică*. I. *De la obârșie până la 1860*. București, 1961, p. 387.

Fig. 354 Din repertoriul lui Matei Millo

rile plătindu-se, când se plăteau, doar în timpul stagiunilor, situație care nu afecta ır teatrul românesc, ci și pe cel maghiar de la Cluj. În afara actorilor profesioniști, eori se juca teatrul de către „diletanți", atât în Principate, unde se implicau mai ales mbrii ai protipendadei, cât mai ales în Transilvania, unde teatrul românesc era jucat eosebi de tineri elevi și studenți.

Repertoriul era foarte variat. Dominau melodramele și vodevilurile. *Baba Hârca* a Millo, cu premiera la Iași în decembrie 1848, și seria *Chirițelor* lui Vasile Alecsandri cea dintâi premieră cu *Chirița în Iași* având loc în aprilie 1850 — aveau un deosebit

Fig. 355 Costachi Caragiali.

Fig. 356 Iorgu Caragiali.

succes la public. Dar mare succes au avut și *Muza de la Burdujeni* a lui Costache Negruzzi, *Prăpăstiile Bucureștilor* și *Apele de la Văcărești* de Matei Millo, *O soare la mahala* a lui Costache Caragiali. În 1866 s-a prezentat premiera piesei *Domnița Ruxandra* a lui B.P.Hasdeu, iar în anul următor *Răzvan și Vidra*. Ioan Bujoreanu, N.Istrati, G.Baronzi, G.Tăutu, Pantazi Ghica, Grigore Ventura au fost și ei autorii unor piese, ca și Alexandru Depărățeanu, V.A.Urechia și C.D.Aricescu — ultimul animator al teatrului din Câmpulung. Personajul istoric care a dominat un număr de piese scrise și unele reprezentate a fost Mihai Viteazul, eroul lui Bolintineanu, Vasile Maniu, Costache Halepliu etc. Alte piese istorice au înfățișat pe Matei Basarab, pe Vasile Lupu, pe logofătul Mihul etc

Fig. 357 Nicolae Luchian.

Dar repertoriul era bogat și în privința dramaturgiei străine. Se juca Shakespeare, Molière, Schiller și Goethe; nu lipseau piesele lui Kotzebue. S-au jucat și piese ale unor autori spanioli și, de asemenea — în 1873–1874 — *Revizorul* lui Gogol. Încâietate aveau însă piesele franțuzești, de la Victor Hugo la Alexandru Dumas-tatăl, nelipsind mai ales autorii minori, dar „la modă" ai pieselor pariziene — Casimir Delavigne, Felix Pyat, Ph. Dumanoir, E. Labiche, E. Sue — pentru toamna anului 1853

Costache Caragiali îngrijindu-se a avea textele ultimelor succese pariziene. Spectacole de operă şi operetă erau şi ele prezente, cele dintâi asigurate mai ales de teatrul italian. În Transilvania era prezent repertoriul vienez. În oraşele mai mici ritmul de schimbare a pieselor era şi mai mare; în stagiunea 1852–1853, repertoriul teatrului din Piteşti a cuprins 83 de piese !

Grupaţi în trupe, actorii se strângeau în jurul unei personalităţi dominante din rândul lor — un Costache Caragiali, un Millo, un Pascaly, un Luchian, un Theodorini etc. Din 1875 a fost organizat la Iaşi şi un teatru în idiş, însufleţitorul său fiind Avram Goldfaden, care, în primăvara anului 1877, a dat şi 12 spectacole la Bucureşti. Veneau şi trupe străine, aşa că se înregistra cohabitarea teatrului românesc cu cel francez, german şi italian (mai ales de operă), care, adesea, aveau chiar o situaţie materială privilegiată. În unele cazuri, nivelul actorilor vizitatori era ridicat; a fost cazul în 1868, când a venit o trupă franceză condusă de Raphaël Felix, care a dat spectacole la Bucureşti, Iaşi, Brăila şi Galaţi. În 1871 Adelaida Ristori a dat spectacole la „Teatrul Mare" din Bucureşti, iar în 1875 tragediana Giacinta Pezzana.

Retribuiţi necorespunzător, actorii erau totodată constrânşi la învăţarea unui număr mare de roluri şi la întreprinderea unor turnee în provincie, uneori având un număr de reprezentaţii dinainte contractate. Actorii ieşeni făceau turneele mai ales în Moldova, cei bucureşteni în Muntenia, iar „secţia dramatică" a „Societăţii de lectură" a Gimnaziului romano-catolic din Cluj, în Transilvania. Erau astfel puşi în contact cu teatrul chiar şi locuitorii unor centre mai mici (Abrud, Haţeg, Gherla, Dej etc.). Din anii '60, actorii de la Bucureşti au întreprins turnee în Transilvania, uneori de lungă durată. În 1868, Mihai Pascaly a zăbovit o lună la Braşov, mergând şi la Sibiu, Lugoj, Timişoara, Arad şi Oraviţa. În vara lui 1868, în „Federaţiunea" se scria în legătură cu turneele actorilor din România: „acum vedem teatrul român, un templu al adevăratei civilizaţii"[1]. Astfel de turnee au fost întreprinse şi în Bucovina, unde Millo a dat, în 1871, zece spectacole.

Teatrul s-a găsit sub semnul frământărilor naţionale. A fiinţat şi un repertoriu al Unirii — *Trâmbiţa Unirii* a lui C.D.Aricescu, *Viitorul României* a lui M.Pascaly, *Păcală şi Tândală* şi *Cinel-Cinel* ale lui V.Alecsandri —, la care se adăugau piesele având ca erou principal pe Mihai Viteazul. De asemenea, prin teatru, repertoriu şi mai ales prin turnee s-a asigurat un schimb cultural, dar şi naţional între provinciile româneşti, în primul rând între Bucureşti şi Iaşi, dar şi între Principate şi Transilvania. A fiinţat şi o colaborare româno-maghiară în această privinţă, unele trupe maghiare folosind actori români ori chiar jucând în limba română. În iunie şi iulie 1860, trupa de operă maghiară din Cluj, formată din 70 de persoane, a dat spectacole la Bucureşti.

În Transilvania şi Banat, activitatea teatrală a maghiarilor şi germanilor — saşi şi şvabi — a fost susţinută. Cei dintâi erau prezenţi la Cluj, dar apoi şi la Oradea şi Arad. Teatrul german de la Oraviţa şi-a continuat activitatea, dar semnificativ este faptul că după revoluţie au existat în Banat 19 localităţi în care aveau loc reprezentaţii teatrale, dintre

[1] „Federaţiunea" din 15/27 iunie 1868.

care la Timişoara — unde în 1874 s-a construit un local de arhitecţii vienezi Helmer şi Fellner — Becicherecul Mare, Biserica Albă şi, neîndoielnic, Oraviţa. Un rol important îl aveau trupele de teatru ambulante, ca şi asociaţiile de amatori (diletanţi). Printre actorii de seamă s-au afirmat Fehérváry Antal la Cluj, Havi Mihály şi Szabó la Oradea, Eduard Kreibig la Sibiu, Karl Friese la Braşov, Friedrich Stampf şi Eduard Reimann la Timişoara etc. Repertoriul era variat, de la piese din literatura universală — Shakespeare, Molière, Schiller — la drame sociale sau la piese cu un conţinut naţional. La Cluj este adusă în scenă, de către Kovács E. Gyula, pentru prima oară, drama lui Petőfi Sándor, *Tigris és hiéna* (Tigrul şi hiena). Tot el a pus în scenă un ciclu Shakespeare.

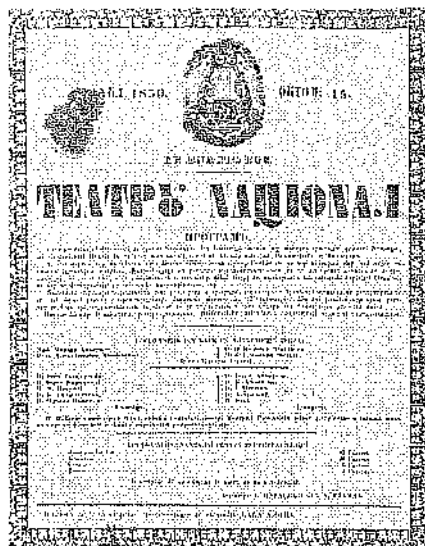

Fig. 358 Afişul Teatrului Mare din Bucureşti, stagiunea 1850/1851.

Însemnată a fost şi organizarea învăţământului artistic, Conservatoarele organizându-se la Bucureşti şi Iaşi în 1864. La Timişoara fiinţa în 1868 o şcoală de teatru german gratuită.

Literatura. Între succesele mişcării naţionale şi dezvoltarea literaturii legătura a fost strânsă. Constituirea statului naţional şi modern, etapa culminând cu proclamarea independenţei sale, reprezintă şi un moment de afirmare a literaturii, în strânsă corelare cu momentele de seamă ale proceselor istorice amintite. Etapa este şi cea în care mari personalităţi clasice ale literaturii se afirmau puternic şi când procesele social-politice şi-au găsit un temeinic suport în creşterea literaturii. Totodată, mişcarea literară a susţinut procesele modernizatoare integratoare. „Este misia literaturii — nobilă misie — de a transforma obiceele, de a realiza ideile înalte, de a pregăti viitorul". Cu aceste cuvinte definea George Creţeanu în „Revista Română" rolul ce revenea celor ce se dedicaseră scrisului.

Istoria a continuat să fie prezentă în alcătuirile scriitorilor, în toate genurile lor de activitate.

Limba cultă se afirmă pe tot întinsul spațiului românesc. Printre creatorii de literatură, ...ii devin modele în ceea ce privea mânuirea ei, afirmându-se implicit drept clasici pentru ...nerațiile următoare. Limba, totodată, se modernizează și se îmbogățește și, nu în mică ...ăsură, la această evoluție contribuie și generalizarea alfabetului latin, deplin biruitor, ...ată cu începutul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. În prima fază de existență a Societății ...cademice Române, aparent, latinismul a părut a fi biruitor, dar în realitate echilibrul ... bunul simț aveau să asigure biruința fonetismului.

Scriitorii se afirmă „în mijlocul cetății", beneficiind, neîndoielnic, și de dispariția ...nzurii „protectoare". Unii dintre ei au continuat a fi puternic prezenți și în activitatea ...litică, dar lor li s-a alăturat, într-o mai mare măsură ca înainte, un număr însemnat ... mânuitori ai condeiului, care nu au fost implicați în treburile publice.

Romantismul mai persistă, mai ales în poezie, dar ofensiva realistă este și ea evidentă[1]. Heliade și Asachi au fost mai departe prezenți, dar cu totul departe de rolul lor incipient ...aveau să și dispară fizic înaintea încheierii etapei. Dacă Bolintineanu și-a încheiat și ...existența, în schimb Alecsandri, desfășurând o activitate politică și diplomatică, a ...ntinuat să se impună biruitor, necontestat, urmând a se afirma și în perioada următoare. ... mod semnificativ, în 1875 au fost publicate patru volume cuprinzând *Operele complete* ... poetului. Ca un adevărat creator de limbă și literatură se afirma Alecu Russo, în cel ...ntâi deceniu, căci în 1859 a încetat din viață, evidențiindu-se prin *Cugetările* și *Amintirile* ...e și mai ales prin *Cântarea României*. Etapa este deosebit de importantă și ca moment ... care și-au început ascensiunea Eminescu, Creangă și Caragiale, clasici ai literaturii ...oderne române, de dimensiuni universale.

Evident, traducerile au continuat, dar însemnătatea lor au diminuat, odată cu ...zvoltarea literaturii proprii originale, la noi parametri.

Revistele literare, aliniate — uneori și prin format! — celor europene, mai ales franceze, ...ar și în privința unor teme abordate, au avut un rol stimulativ și integrator european ...osebit de însemnat. Alecsandri a reușit să publice „România literară", în timpul lui ...igore Ghica, iar apoi, după constituirea statului național, aveau să apară „Revista ...rpaților" și mai ales „Revista Română". Decisivă, prin urmări și ca moment de cotitură ... evoluția literaturii române, a fost apariția — apoi neîntreruptă — a „Convorbirilor ...rare", dar și a adversarelor ei „Columna lui Traian", „Transacțiuni literare și științifice" ...72–1873) și „Revista contimporană" (1873–1876). „Familia" lui Iosif Vulcan, ...blicată la Pesta începând din 1865, unde și-a făcut debutul Eminescu, a avut și ea o ...rcantă însemnătate culturală, pe lângă cea națională. Revistele literare, dar și organele ... presă — unele prin foiletoane — au oferit scriitorilor un teren de afirmare, iar uneori ...e înfruntare și au contribuit în ansamblu la progresul evident al literaturii, la „sudura" ...națională și la integrarea ei universală.

În *poezie* realizările au fost remarcabile. Evident, exista și o poezie convențională, ca ...poeți care realizau doar poezii erotice minore, dar Alecsandri a publicat, la începutul

[1] Vezi mai ales *Istoria literaturii române*, 2–3, București, 1968, 1973.

acestei perioade, la Iași, volumul *Poezii poporale. Balade (Cântice bătrânești)*, în două părți (1852–1853), iar la Paris, în 1853, volumul *Doine și lăcrămioare* (o nouă ediție la Iași, în 1863). Deosebit de important a fost faptul că au apărut volume cuprinzând versurile lui Alecsandri în franceză, dar și în italiană și germana. În 1853 a fost publicat la Paris volumul *Les Doïnas*, în traducerea lui Ioan Voinescu II, urmat în 1855 de o a doua ediție. În același an, a mai apărut la Paris, cu o introducere datorată filoromânului A.Ubicini, volumul *Ballades et chants populaires de la Roumanie*. Între 1864 și 1868 au fost apoi publicate, tot la Paris, trei ediții succesive ale volumului *Légendes et Doïnes*, „imitate" de V. Alecsandri.

Fig. 359 Vasile Alecsandri.

Grigore Alexandrescu a mai fost prezent pe tărâmul creației poetice în anii Unirii — în 1857 a scris poezia *Unirea Principatelor* — pentru ca apoi mintea să i se întunece. Bolintineanu a publicat, la rândul său, volumele *Cântece și plângeri* (1852), *Poesii vechi și nouă* (1855), *Legende sau basme naționale în versuri* și *Melodii române* (1858). Cezar Bolliac volumele de versuri *Renașterea României* și *Colecțiune de poesii vechi și noue* (1857), iar George Crețeanu volumul *Melodii intime* (1855). Alexandru Depărățeanu este autorul volumului *Doruri și amintiri* (1861), iar Alexandru Sihleanu, considerat de Odobescu ca având „o inteligență deșteaptă, un spirit glumeț și sarcastic", volumul *Armonii intime* (1857). Theodor Șerbănescu a scris, potrivit lui Maiorescu, poezii „plăcute", Dimitrie Petrino era apreciat de Eminescu ca având talent de poet. Transilvăneanul Andrei Mureșanu și-a strâns și el în 1862 poeziile în volum și, de asemenea, în 1873, B.P. Hasdeu. În Transilvania s-au mai afirmat Ioan Lapedatu și Justin Popfiu. Ca poeți minori s-au mai manifestat Dimitrie Gusti, C.D.Aricescu, Dimitrie Dăscălescu, Gh. Tăutu, basarabeanul Ioan Sârbu, Gr. Grandea, George Sion, Nicolae Rucăreanu, Samson Bodnărescu, Romulus Scriban, Nicolae Nicoleanu, Nicolae Scurtescu, Vasile Pogor, Nicolae Scheleti, Matilda Cugler-Poni, Nicolae Volenti, Radu Ionescu etc. O specială mențiune trebuie făcută privind pe *fabuliști*.

Fig. 360 Andrei Mureșanu.

Fig. 361 Costache Negruzzi.

Dintre ei se afirmă marcant Alexandru Donici, dar și George Sion, ori Gh. Tăutu, ca și basarabeanul Ioan Sârbu, care au scris fabule, neîndoielnic însă inferioare ca valoare creațiilor lui Donici.

Un rol aparte l-au avut în creațiile poetice *folclorul*. Vasile Alecsandri a preluat creația populară, retransmițând-o apoi atât în limba română, cât și în franceză prin volumele mai înainte menționate. Miron Pompiliu, la rândul său, a publicat în 1870 la Iași volumul *Balade populare române*. Culegători de folclor au fost și Ion Pop Reteganul și Iosif Vulcan.

Spre sfârșitul acestei perioade s-a afirmat Alexandru Macedonski, al cărui prim volum de versuri, *Prima verba*, a apărut în 1872 și mai ales Mihai Eminescu, puternic susținut de Titu Maiorescu și care, spre sfârșitul deceniului al optulea, era consacrat ca un mare poet.

Proza românească a înregistrat însemnate progrese. În 1857 Costache Negruzzi a strâns creațiile sale într-un volum — *Păcatele tinereților* —; în același an, Alexandru Odobescu a publicat *Mihnea Vodă cel Rău*, pentru a-l retipări în 1860 în cadrul *Scenelor istorice*, împreună cu noua sa creație *Doamna Chiajna*. Evocarea istorică l-a atras și pe Hasdeu, în al său *Ioan Vodă cel Cumplit*, ca și pe Bolintineanu, care a reînsuflețit o serie de personalități, dar în scrieri care nu însumau calități la nivelul creației sale poetice. În schimb, *Pseudokynegetikos* l-a evidențiat apoi strălucit, în 1874, pe Odobescu ca pe un clasic al literaturii. În ultimul deceniu al etapei a început să se afirme Ion Creangă, care, în 1873, a citit în cadrul „Junimii", *Soacra cu trei nurori*, publicată în „Convorbiri literare" și a început să scrie *Amintirile din copilărie*; de asemenea, Ion Luca Caragiale, care și-a început activitatea în anii 1874–1875, cu poezii, epigrame și primele texte de proză, și Ioan Slavici, care, în 1875, și-a publicat în „Convorbiri literare" primele nuvele (*Stan Bolovan* și *Scormon*). Moldoveanul Nicolae Gane și transilvăneanul Ioan Lapedatu s-au făcut și ei remarcați prin povestirile lor.

Au apărut și un număr de *romane*. În „Gazeta de Moldavia" a fost dat la lumina, în foileton, romanul lui Kogălniceanu *Tainele inimii*, Vasile Alecsandri a început și el să scrie și să publice, în 1873, un roman — *Dridri*, iar Bolintineanu a scris romanele *Manoil* și *Elena*, primul găzduit fragmentar în „România literară" și cel de-al doilea editat în 1862. Dar romane sunt scrise și de scriitori de mai mică însemnătate: Costache Boerescu, în 1855, romanul *Aldo și Aminta sau Bandiții*, Alexandru Pelimon în 1858 *Bucur, istoria fondării Bucureștilor*, Pantazi Ghica „romanțul" *Un boem român* (1855) și *Don Juanii*

Fig. 362 Ion Creangă.

Fig. 363 Ion Luca Caragiale.

Fig. 364 Ion Slavici.

români (1861), Grigore H.Grandea, poet minor, *Fulga sau ideal* (1872) și *Vlăsia sau ciocoii noi* (1876). Au fost scrise și publicate romane de mistere, la moda în epocă: C.D.Aricescu, *Misterele căsătoriei* (vol. I–II, 1861, 1863), I.M.Bujoreanu, *Misterele din București* (vol. I–II, 1862), G.Baronzi, *Misterele Bucureștilor* (vol. I–II, 1862–1863). Cea mai de seamă realizare rămâne însă romanul social al lui Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi și noi sau Ce naște din pisică șoarece mănâncă* — publicat inițial în „Revista Română" și retipărit în volum, în 1863. În „Buciumul" lui Bolliac a publicat parțial și Hasdeu romanul *Copilăriile lui Iancu Moțoc*.

Nuvela este, de asemenea, un gen, în cadrul căruia se înregistrează unele realizări. În 1861, Filimon a publicat *Memoriile unui slujnicar sau gentilomii de mahala*, care anunța viitorul său roman. De răsunet, conducând pe autor în fața tribunalului, a fost și *Duduca Mamuca* a lui Hasdeu, în 1863. Nuvele a realizat și N.Gane, ca și Iosif Vulcan, dar și autori minori ca G.Baronzi, Pantazi Ghica, Leon Negruzzi ori I.Pop-Florantin. Epoca s-a încheiat prin realizări remarcabile datorate lui Ioan Slavici, care a publicat, începând din 1875, nuvelele sale în „Convorbiri literare".

Fig. 365 Nicolae Gane.

Tot în domeniul prozei, *basmul* și-a dobândit, prin Petre Ispirescu, un autor de seamă, el publicând *Legendele sau basmele românilor*, în două volume, în 1872 și 1876. N-au lipsit *amintirile*, ale căror maeștri au fost Alecu Russo și mai ales Ion Creangă cu *Amintiri din copilărie*, pe care începe a le scrie spre sfârșitul acestei perioade, dar savoare au și *Suvenirile contimporane* ale lui G. Sion, *Însemnările zilnice* ale lui Maiorescu constituind, totodată, unul dintre izvoarele cele mai importante privind evoluția vieții culturale în România modernă.

Fig. 366 Ion Codru Drăgușanu.

Fig. 367 Nicolae Filimon

Relatările de călătorie s-au adăugat și ele. Ioan Voinescu II a evocat călătoria sa și a tovarășilor săi din conducerea revoluției „în ghimie" pe Dunăre, în septembrie 1848, în timp ce tânărul Alexandru Odobescu a scris, în 1852, relatarea călătoriei în Anglia. Alecsandri a descris impresiile de călătorie în Africa, în 1873, dar mai înainte, în 1858, Bolintineanu a evocat călătoriile sale pe Dunăre și în Bulgaria, aproape în paralel cu Dimitrie Ralet, care și-a dat la lumină, în același an, *Suvenirile și impresiile de călătorie în România, Bulgaria și Constantinopol* și cu N. Filimon, călător „în Germania meridională". În 1863, Bolintineanu va evoca călătorii mai îndepărtate, în Palestina și Egipt, dar și la macedoromâni. Ion Codru-Drăgușanu, transilvăneanul comisar de propagandă în vremea Revoluției muntene din 1848, și-a publicat succesiv, în „Concordia", în 1863, relatările de călătorie sub forma unor scrisori, strângându-le apoi într-un volum, la Sibiu, în 1865. Dar au existat și descrieri interne, cum au fost *Impresiunile de călătorie în România*, publicate în 1858 de Alexandru Pelimon.

Dramaturgia realizată în epocă a fost evocată mai înainte, în subcapitolul consacrat teatrului. Trebuie încă o dată remarcat că importanța *traducerilor*, care, evident, continuă a se realiza și a se publica, scade, în condițiile dezvoltării literaturii originale. În schimb, de data aceasta încep a fi traduse în limba franceză opere ale literaturii române, în primul rând volumele mai înainte amintite ale lui Alecsandri.

Critica literară și artistică a atins un nivel superior. Nicolae Filimon n-a fost doar un scriitor, ci și un critic muzical și artistic. Radu Ionescu a „teoretizat" critica literară în „Revista română", în studiul *Principiile criticei*, întemeiat pe ideile esteticii hegeliene. B.P.Hasdeu a fost și el prezent și în acest domeniu. Dar, neîndoielnic, personalitatea dominantă în acest domeniu a rămas Titu Maiorescu care — prin *Criticile* sale — a realizat o adevărată operă de asanare a literaturii dar și a culturii, contribuind la „curățirea" terenului, atât în privința limbii, cât și a creațiilor. A combătut „beția de cuvinte", latinismul excesiv, mediocritatea, a vedetizat pe adevărații creatori și a contribuit la o „scriere" a valorilor, fiind într-adevăr un „constructor arhitect al culturii"[1]. Chiar dacă combătând forme fără

[1] *Istoria literaturii române*, 3, p. 95.

fond nu a realizat că prin înseși existența lor aceste forme creau fondul, rolul lui Maiorescu, al „Junimii" și al „Convorbirilor literare" rămâne remarcabil.

Literatura etapei 1848–1877 a reflectat procesele complexe prin care a trecut națiunea română și aceasta însăși, odată cu constituirea statului național, cu cea de-a doua modernizare și cu pregătirea și obținerea statutului de neatârnare.

Scriitorii maghiari transilvani au fost prezenți în epocă prin contribuții în diverse genuri literare. În poezie s-au afirmat Arany János, care se va ilustra mai ales prin trilogia *Toldi*, apoi Szász Károly (activ și în critica literară și ca traducător), Acs Károly și Medgyes Lajos, ultimii doi militând în versurile lor împotriva dezbinărilor naționale și pentru prietenia etniilor ardelene. Kriza János și Thaly Kálmán s-au consacrat mai ales strângerii poeziei populare ungare.

În proză s-a impus Jósika Miklós, revoluționar din 1848, constrâns la emigrare, care a scris nuvele și romane istorice și sociale, evocând epocile husiților, Huniazilor și Bathoreștilor, ca și Kemény Zsigmond, rodnic prozator, orientat și el în romanele sale spre evocarea trecutului istoric transilvan ori spre o problematică socială.

În dramaturgie s-au afirmat mai ales Szigligeti Ede și Csiky Gergely, cel dintâi scriind romane istorice și comedii, iar cel de-al doilea creind drama populară maghiară ardeleană.

În privința literaturii germane din Banat și Transilvania, Nikolaus Lenau, poet al „Weltschmerz"-ului, singurul poet german din Europa de Sud-Est pătruns în literatura universală, a încetat din viață în 1850. Peste câțiva ani, în 1854, avea să apară romanul lui Karl Wilhelm von Martini, *Pflanzer und Soldat. Bilder und Gestalten aus dem Banate*, considerat „primul roman național șvăbesc". În perioada următoare, literatura germanilor din Banat s-a găsit „sub semnul unui epigonism lipsit de culoare"[1] sau a fost integrată literaturii maghiare.

Sașii s-au afirmat mai puternic pe tărâmul unei literaturi proprii, menită să le arate identitatea, mai ales în perioada dualistă. Traugott Teutsch a publicat în 1865 drama *Die Bürger von Kronstadt* și tot el va fi autorul dramei *Johannes Honterus*. În privința creațiilor lirice, pot fi amintiți Fr.W. Schuster, M. Albert, Theochar Alexi, Julius Römer și mai ales W. Kästner și Friedrich Krasser. Fr. Müller, Fr. Schuster și Josef Halbtrich au fost culegători de folclor.

Arta. În deceniile următoare Revoluției din 1848, în care au avut loc mutații social-politice hotărâtoare, s-au înregistrat și în domeniile artelor progrese însemnate, continuându-se, de altfel, dar mai accentuat, procese anterioare. Numărul celor implicați în actul artistic a sporit, dar, în bună măsură, și calitatea lor, ca și integrarea lor europeană. În această privință, se constată pregătirea și specializarea peste hotare a multor artiști, la Roma, Paris, Viena și München.

[1] *Handwörterbuch des Grenz- und Auslanddeutschtums*, sub redacția lui Carl Petersen, Otto Scheel, Paul Hermann Ruth, Hans Schwalm, Ferdinand Hirt, Breslau, 1933, p.262.

În *pictură* continuă a se efectua de către mulți copii ale tablourilor celebre ale lumii; un exercițiu de învățare și perfecționare, dar și pentru a se crea o zestre pentru țară. asemenea, sunt realizate un număr de lucrări care, prin tematică, se încadrează eralului și universalului: *Cavalerul în armură* al lui Gheorghe Năstăseanu, *Călugărul ucin* al lui Nicolae Popescu, *Bătălia de la Alma* a lui Aman, *Dante în exil* al lui uminonda Bucevschi, *Fetița cu cartea* a lui Emanoil Bardasare ori unele lucrări ale lui olae Grigorescu realizate în Franța. Dominante în activitatea artiștilor rămân însă ura bisericilor, portretele, dar și scene istorice, care sunt caracteristice pentru cea mai e parte a operelor originale realizate. Un loc foarte important îl ocupă litografiile, constituind și un mijloc de răspândire a operelor artistice. Valoarea pictorilor este gală, dar este evidentă o sensibilă deosebire față de perioada anterioară și, de asemenea, preajma independenței, artiști de talia lui N. Grigorescu și la începuturile sale Ioan dreescu, ajunseseră să afirme arta românească. În majoritate, pictorii au provenit din rul statelor românești, dar se numără printre ei și unii din provinciile supuse Austriei, pectiv — din 1867 — Austro-Ungariei. De asemenea, mulți ardeleni s-au realizat stic în România.

Gheorghe Tattarescu a executat, în anii următori Revoluției, dincolo de hotare, rtretele lui N.Bălcescu și lui Gh.Magheru, cel din urmă la Veneția, iar Theodor Aman picta la Paris pe Bolliac. De la el vom avea apoi imaginea, devenită curentă, a lui dor Vladimirescu. Transilvăneanul Constantin Lecca, revenit de la Brașov în Țara mânească în 1849, a ocupat o catedră de desen la Colegiul Sf. Sava. Un autoportret iu și un portret al Mariei Maiorescu datează din această perioadă. Tot în 1849 a t în Țara Românească și ardeleanul Mișu Popp, care a colaborat cu Lecca. Popp să picteze, între altele, portretele lui Alexandru Ioan Cuza, Vasile Alecsandri ori ail Kogălniceanu. Carol Popp de Szathmary a realizat litografiile înfățișând pe nitorul Cuza și pe doamna Elena Cuza; și Dimitrie Papazoglu a fost autorul unei rafii înfățișând pe domnitor, dar la un nivel artistic inferior. Un portret al Dorei tria a fost pictat de Petre Mateescu, iar Mihai Dan a realizat un portret al lui ălniceanu și altul — în 1876 — al lui Bolintineanu. Gheorghe Panaiteanu-Bardasare tat portrete ale familiei Lochmann. Uneori, artiștii își executau autoportretul, cum ut-o Aman, care și l-a expus la Paris, în 1853, Grigorescu, în 1868 sau Tattarescu, 875.

ub impulsul romantismului, dar și sub acela al necesităților de ordin național, mulți ti au realizat lucrări consacrate picturii de evocare istorică. Gheorghe Tattarescu a t tablourile *Mircea cel Bătrân la 1386*, *Neagoe Basarab în fața mănăstirii Argeș* și *a dintre Preda Buzescu și hanul tătar*. Mihai Viteazul a fost și în pictură un subiect tat de inspirație. Aflat încă la Paris, Aman a realizat tabloul *Cea din urmă noapte a Aihai Viteazul* (1852); tot el avea să înfățișeze într-un tablou soli turci aducând daruri vodului, iar Constantin Lecca a pictat tabloul *Mihai Viteazul intrând în Alba Iulia*. ele Nicolae Grigorescu, la rândul său, a pictat tablourile *Mihai Viteazul scăpând ardul* și *Mihai Viteazul după bătălia de la Călugăreni*. Mihai Lapaty a realizat o

impozantă imagine ecvestră a voievodului. Columna lui Traian continua să exercite fascinația ei; bănățeanul Nicolae Popescu, care s-a perfecționat la Pesta și Viena, a executat copii ale basoreliefurilor ei.

Fig. 368 Theodor Aman.

În preajma și în timpul realizării statului național, motivul Unirii a fost și el un constant motiv de inspirație. În 1857, Lecca a pictat, evident aluziv, tabloul *Întâlnirea dintre Bogdan cel Orb și Radu cel Mare*. Aman a realizat tabloul alegoric *Unirea Principatelor*, dar și *Hora Unirii la Craiova*, menit a consemna pentru viitorime momentul de entuziasm popular. Tot el avea apoi să imortalizeze scena ședinței secrete și decisive a Adunării elective de la București din dimineața zilei de 24 ianuarie 1859, tablou aflat la Muzeul Aman. Compoziția lui Tattarescu *Unirea Principatelor 1857* a fost litografiată de August Strixner; de asemenea, tabloul lui Petre Alexandrescu consacrat Unirii Principatelor a fost litografiat în 1858. Nicolae Grigorescu a pictat și el un tablou alegoric consacrat Unirii. Momentul istoric a fost tratat alegoric și de bănățeanul Nicolae Popescu. Alexandru Ioan Cuza, ca simbol al Unirii, a fost repetat portretizat. Firesc, și domnitorul Carol avea să se bucure de atenția artiștilor după înscăunarea sa în 1866, dar mai ales în perioada următoare anului decisiv 1877.

Fig. 369 Sava Henția, *Roșior în ținută de vară*.

Un loc deosebit l-a ocupat și Războiul de independență pentru mulți artiști, unii dintre aceștia urmărind chiar pe câmpul de luptă evenimentele și imortalizându-le în creațiile lor, chiar atunci ori în perioada următoare. Nicolae Grigorescu este, între altele, autorul *Atacului de la Smârdan*, ardeleanul Sava Henția ne-a înfățișat *Roșiorul* ori *Prizonierii turci*. Elvețianul Henric Trenk, viețuind decenii în România, a realizat imagini pentru ziare germane. Carol Popp de Szathmary, prezent și el în zona de luptă, a fost autorul a numeroase desene, reproduse în presa română și străină. Polonezul I.H. Dembiţki, refugiat în 1863 în România, s-a arătat și el interesat de scene de luptă din război ori a evocat acțiuni inițiate în România ale luptătorilor bulgari pentru libertate.

Fig. 370 Nicolae Grigorescu.

Numeroși artiști au reprodus în creațiile lor peisaje, „naturi moarte", scene din viața cotidiană și mai ales din lumea satelor. Revenit la Brașov după 1864, Mișu Popp a înfățișat în compoziții ale sale țăranii din zonă. Unele tablouri oferă prilej de reconstituiri istorice; de exemplu, în 1867 Trenk a surprins într-un tablou în ulei *Târgul moșilor* la București. Nicolae Grigorescu a acordat întreaga atenție, până la sfârșitul vieții, satului românesc. El a realizat și o serie de tablouri înfățișând peisaje sau persoane din Franța, unde și-a petrecut mulți ani, de la *Apusul soarelui la Barbizon* la portretul paznicului de la Chailly. Unele compoziții s-au datorat unor artiști străini, care au știut să surprindă foarte sugestiv realitățile epocii; Emil Volkers a înfățișat tabloul *Țăranii români în drum spre târg.*

Apariția liberă a unor periodice umoristice — „Nichipercea", „Aghiuță", „Ghimpele" etc. — a oferit prilejul unor artiști de a realiza caricaturi, mai mult sau mai puțin artistic reușite, dar oglindind pentru istoric realități ale vremii; printre caricaturiști pot fi amintiți H.Trenk și I.H. Dembițki.

Mulți dintre artiștii plastici au fost și profesori de desen în școli medii; a fost situația lui Constantin Lecca, Mihai Dan, Sava Henția, Ioan Andreescu etc. Tot în această perioadă a fost creat învățământul artistic de profil, în 1860 prin Școala de Belle Arte de la Iași, condusă de Panaiteanu-Bardasare, iar apoi în 1864 și prin cea de la București, sub direcția lui Aman. La 2/14 noiembrie 1864 a fost publicat Regulamentul pentru Școalele Naționale de Belle-Arte din Iași și București, în care urma să se studieze pictura, dar și sculptura, arhitectura, gravura și „arta grădinilor". De altfel, încă din 1859, se succedaseră proiecte pentru constituirea acestor școli, considerate necesare națiunii într-un articol publicat, în august 1862, în „Revista română pentru științe, litere și arte". Economii bugetare aveau să creeze dificultăți acestui învățământ în perioada următoare, dar existența acestor școli nu va fi întreruptă.

În 1860 a fost înființată Pinacoteca de la Iași, iar din 1863 s-a inaugurat București, în localul Universității, o galerie cuprinzând picturi ale statului, ca și colecția donată de generalul Mavros, dar lungă vreme încă colecțiile bucureștene vor fi lipsite de un local propriu, fiind adăpostite la Universitate, pentru ca mai târziu să fie mutate la Ateneul Român, construit în 1888.

Expozițiile periodice ale artiștilor în viață au fost și ele inaugurate, la Iași în 1864, prin silințele lui Panaiteanu-Bardasare, iar la București în 1865, prin străduințele lui Aman. În 1868 a avut loc cea de-a doua expoziție națională a artiștilor în viață, la București, expozițiile de acest fel succedându-se apoi la intervale aproape regulate.

Fig. 371 Statuia lui Mihai Viteazul din București.

Sculptura oferă mai puține realizări decât pictura. Ea apare mai ales în ornamentarea clădirilor, în pilaștri, capiteluri, basoreliefuri, dar puțin în sculptura monumentală. Cel care se afirmă în acest domeniu al artei este germanul Karl Storck. El a realizat, în 1869, la București, monumentul spătarului Mihai Cantacuzino, ctitorul Colței; de asemenea, tot Storck a făcut busturile lui Alexandru Ioan Cuza, lui Kogălniceanu și lui C.A. Rosetti. Un elev al său, Gheorghe Iuliu Zolnay, a fost autorul monumentului lui Vladimirescu de la Craiova; un altul, mort prematur, Paul Focșeneanu, a realizat un bust al lui Mihai Viteazul. În 1874 a fost inaugurat în București monumentul lui Mihai Viteazul, realizat de sculptorul francez Carrier-Belleuese, moment important în ajunul proclamării neatârnării. Doi dintre elevii lui Storck aveau să se evidențieze cu opera lor în perioadele următoare; este vorba de Ștefan Ionescu-Valbudea și mai ales de Ioan Georgescu; în aceiași situație va fi și fiul său, Carol Storck.

Fig. 372 Alexandru Orăscu.

ig. 373 Iași, Catedrala Mitropoliei.

În *arhitectură* se constată progrese și realizări mai ales la București și Iași. Au fost ridicate noi edificii publice, ca și clădiri reprezentative. Pot fi menționate Teatrul Național din București, inaugurat la 31 decembrie 1852 — operă a arhitectului vienez Joseph Heft —, Universitatea din București, construcție realizată de Alexandru Orăscu între 1857 și 1864, dar și gările și uzina de gaz de la Filaret. De asemenea, la Iași are loc restaurarea Mitropoliei. Continuându-se ceea ce se începuse în perioada regulamentară se amenajează ori se desăvârșesc grădini și parcuri publice, de la Copoul ieșean la Cișmigiul din București, ori la grădinile bucureștene Icoanei și Episcopiei; de asemenea, spațiilor verzi din preajma clădirilor particulare de proporții nou construite li se acordă întreaga atenție în amenajarea lor.

În spațiul românesc *creația muzicală* este prezentă în ansamblul procesului de modernizare culturală, dar și de manifestare națională. Se culeg și se tipăresc melodii ale folclorului. Anton Pann a cuprins în șase broșuri ale *Spitalului amorului*, 176 de melodii; la rândul său, bucovineanul Carol Miculi a publicat în Germania *Quarante-huits airs nationaux roumains*.

Totodată, este o perioadă în care se constată la români ascultarea, dar și compunerea muzicii culte. Tineri muzicieni se formează la Viena, Paris, Berlin, Sankt-Petersburg ori Leipzig. La Iași și la București sunt organizate, în 1864, Conservatoare de muzică și declamație. Teatrele, prin orchestrele lor, oferă un domeniu de afirmare muzicii. De asemenea, din 1866, și-a început activitatea la București Societatea Filarmonică, având-l drept cel dintâi dirijor pe Eduard Wachmann. Se mai afirmă în domeniul muzicii culte Alexandru Flechtenmacher, Carol Miculi (în Bucovina), Eduard Caudella, George ephănescu, Gavriil Musicescu, Gheorghe Dima (la Brașov), Constantin Dimitrescu, prian Porumbescu (în Bucovina) și, venind de la Viena, Ludovic Wiest. În 1870, la curești, ca și la Brașov — aci, de societăți corale românești și germane — a fost sărbătorit ntr-un festival muzical centenarul nașterii lui Ludwig van Beethoven.

Fig. 374 Gavriil Musicescu.

Fig. 375 Ciprian Porumbescu.

Fig. 376 Gheorghe Dima.

Sunt prezentate spectacole muzicale — vodeviluri și canțonete (unele compuse de Alexandru Flechtenmacher, Eduard Wachmann, Eduard Caudella) — și, de asemenea, opere (prima încercare de a compune o operă națională i-a revenit lui Flechtenmacher, în 1870, prin *Fata de la Cozia*). În 1869, Ludovic Wiest a compus *Doamna de aur*, prima tentativă de balet românesc. Sunt, de asemenea, compuse cântece pentru voce și acompaniament de pian, cântece patriotice, muzică corală. Gavriil Musicescu, la Iași, Gheorghe Dima la Brașov, Ciprian Porumbescu, ca dirijor al corului „Arboroasei", au dirijat, dar au și compus muzică corală, inclusiv religioasă. În Transilvania și Banat au fost alcătuite de români reuniuni de cântări, printre ele corurile din Chizătău (1857), Săliște (Sibiu) și Oravița Montană (1872). Evident, astfel de coruri — orășenești și sătești — ființau și la germani, ca și la maghiari, înregistrându-se, de asemenea, acțiuni de colaborare muzicală între toate etniile.

Bucovineanul Isidor Vorobchievici a publicat, în 1869, primul *Manual de armonie muzicală*, iar în 1876 Eduard Wachmann a realizat *Exerciții elementare și studii melodice pentru intonație și măsuri* și *Noțiuni generale de muzică*. Mai importante au fost compozițiile din deceniile șapte și opt. În 1869, munteanul George Stephănescu, care compusese în 1863 o *Sonată pentru violoncel*, a alcătuit o *Simfonie în la major*; în 1870, tot el a compus un *Octet în sol major pentru coarde și suflători*, iar în 1876 o *Uvertură națională*. Ciprian Porumbescu a scris și el, în 1875, un *Cvintet de coarde cu flaut* și un *Cvintet de coarde*; tot el avea să compună, în 1877, cantata pentru soliști, cor bărbătesc și pian *Altarul mânăstirii Putna*. În același an, Gavriil Musicescu a pus pe muzică *Hora de la Plevna* a lui Vasile Alecsandri. A fost prezentă în epocă și critica muzicală, Nicolae Filimon afirmându-se ca cel dintâi critic muzical român, încă în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

*

Progresele care au fost înregistrate, în cursul a trei decenii, sub impactul modernizării multiforme, în variate domenii ale culturii, ca și în artă, au dus la schimbări fundamentale.

Prin cultură a fost sprijinit mersul înainte în ansamblul societății românești, care și-a păstrat și dezvoltat, totodată, trăsăturile proprii, dar și o mai sporită aliniere europeană, constatându-se o prezență culturală mai accentuată a românilor în comunitatea internațională.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări generale

ADĂNILOAIE, N., *Aspecte mai puțin cunoscute ale unității culturale românești în perioada 1859–1877*, în SAI 53–54, 1986, p. 51–58.
BĂDESCU, Ilie, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, 1984.
BELU, Alexandru, *Limba și cultura latină în Transilvania și Banat (sec. XI– prima jumătate a sec. XIX)*, Timișoara, 1979.
BERINDEI, Dan, *Relații culturale între Transilvania și România anilor 1867–1918*, în SMIMod 6, 1979, p. 181–200.
– *Cultura națională română modernă*, București, 1986.
BOLDUREANU, IOAN Viorel, *Cultura românească în Banat. Secolul al XIX-lea*, Timișoara, 1994.
CIOBANU, Ștefan, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1923.
Cultură și societate în epoca modernă, Cluj-Napoca, 1990.
DOBRE, Alexandru, *Idealul unității naționale în cultura românească*, București, 1988.
FLORIAN, Radu, HUREZEANU, Damian, FLORIAN, Alexandru, *Tradiții în modernitate. România în secolele XIX–XX*, București, 1997.
GÁLDI László, *La culture hongroise en Transylvanie*, Budapesta, 1944.
GRIGOROVIȚA, Mircea, *Din istoria culturii în Bucovina (1775–1944)*, București, 1994.
HUREZEANU, Damian, *Civilizația română modernă. Premise*, București, 2000.
LOVINESCU, Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1972.
OTOVESCU, Dumitru, *Dezvoltarea culturii române în perioada modernă (1821–1918)*, în AO 7, 1992, p. 171–179.

Învățământul

ADĂNILOAIE, N., *Învățământul primar rural în perioada 1859–1918 (Începuturi, legislație, dezvoltare)*, în RI 1, 1990, 3, p. 209–233.
– *Învățământul în sudul Basarabiei între anii 1857–1878*, în RI 4, 1993, 9–10, p. 893–900.
– *Istoria învățământului primar (1859–1918)*, București, 1998.
– *Istoria învățământului agricol (Epoca modernă)*, București, 1999.
– *Învățătorii — luminători ai satelor (1848–1918)*, București, 2002.

TABEL CRONOLOGIC

1812 Apariția la Buda a cărții lui Petru Maior *Istoria pentru începutul românilor în Dacia.*

1814 Constituirea la Odessa a Eteriei grecești.

1815 mai 28/ iun. 9 Semnarea Actului final al Congresului de la Viena.

1815 sept. 14/26 Constituirea Sfintei Alianțe a marilor monarhi europeni.

1818 Așezământul obrazovaniei oblastiei Basarabiei.

1821 ian. 18/30 Deplasarea lui Tudor Vladimirescu spre Oltenia în fruntea unei cete de arnăuți.

1821 ian. 21/ febr. 2 Vladimirescu declanșează la Târgu Jiu procesul revoluționar.

1821 ian. 29/ febr. 10 „Adunarea norodului" se află la Cerneți.

1821 febr. 22/mart. 6 Alexandru Ipsilanti trece Prutul cu oastea eteristă, venind la Iași.

1821 febr. 28/mart. 12 Pornirea spre Slatina din Țânțăreni a „Adunării norodului".

1821 mart. 10/22 Începutul deplasării din Slatina spre București a „Adunării norodului".

1821 mart. 21/apr. 2 Intrarea lui Tudor Vladimirescu și a „Adunării norodului" în București.

1821 mart. 23/apr. 4 Schimbul de jurăminte dintre Vladimirescu și boierii rămași la București.

1821 apr. 3/15 Tentativa plecării din București a boierilor Divanului și a mitropolitului.

1821 apr. 25/ mai 5 Moartea lui Napoleon I în insula Sf. Elena

1821 mai 3/15 Retragerea din București spre Oltenia a „Adunării norodului".

1821 mai 21/iun. 2 Ridicarea lui Tudor Vladimirescu din tabăra de la Golești de către Iordache Olimpiotul.

1821 mai 26–27/iun. 7–8 Uciderea lui Tudor Vladimirescu, în timpul nopții.

1821 mai 28–29/iun. 9–10 Lupta de la Drăgășani dintre panduri și oastea otomană.

1821 iun. 7/19 Bătălia de la Drăgășani dintre eteriști și otomani.

1821 iul. 16/28 Lupta de la Slobozia dintre pandurii comandați de Papa Vladimirescu și otomani.

22 iul. 1/13 Numirea lui Grigore Ghica și a lui Ioniță Sandu Sturdza ca domni ai Țării Românești și al Moldovei.

26 Apare la Buda *Însemnare a călătoriei mele...* a lui Constantin (Dinicu) Golescu.

26 sept. 25/oct. 7 Convenția de la Akkerman dintre Rusia și Imperiul otoman.

27 Se reînființează la Golești *Societatea literară*.

27 iun. 24/iul. 6 Tratatul de la Londra dintre Marea Britanie, Rusia și Franța privind reglementarea problemei grecești.

27 oct. 8/20 Distrugerea flotei otomane la Navarino.

28 Ion Heliade Rădulescu publică la Sibiu *Gramatica românească*.

28 apr. 26/mai 8 Declanșarea Războiului ruso-turc.

29 ian. 29/febr. 10 Sancționarea de către țarul Nicolae I a Regulamentului lui Voronțov pentru Basarabia, întocmit în 1828.

29 apr. 8/20 Apare la București „Curierul românesc", sub redacția lui Ion Heliade Rădulescu.

29 iun. 1/13 Sub redacția lui Gheorghe Asachi este publicat la Iași periodicul „Albina românească".

29 iul. 17/29 Începerea lucrărilor celor două comisii însărcinate să redacteze proiectele Regulamentelor organice.

29 sept. 2/14 Încheierea Tratatului de la Adrianopol prin care s-a pus capăt Războiului ruso-turc din 1828–1829.

29 nov. 7/19 Generalul Pavel Dmitrievici Kiselev este numit președinte plenipotent al Divanurilor Moldovei și Țării Românești.

30 Fostele raiele Brăila, Giurgiu și Turnu, împreună cu 30 de insule sunt reîncorporate Țării Românești.

30 ian. 21/febr. 2 Protocolul relativ la Grecia încheiat la Londra de marile puteri.

30 iul. 15–17/27–29 Cele „trei zile glorioase" ale Revoluției franceze din 1830, care au dus la răsturnarea regelui Carol X.

31 mai 1/13 La București se înființează Arhivele Statului; în anul următor instituția este înființată și în Moldova.

31 mai Obșteasca adunare extraordinară de revizie a Țării Românești adoptă textul Regulamentului organic.

31 iun. 22/iul. 4 Leopold de Saxa Coburg devine rege al Belgiei.

31 oct. Obșteasca adunare extraordinară de revizie a Moldovei adoptă textul Regulamentului organic.

1831 nov. 3/15 Tratat încheiat între marile puteri prin care a fost recunoscut statutul de independență al Belgiei.

1832 dec. Bătălia de la Konya, în care Mehmet Ali, pașă de Egipt, a înfrânt armata otomană.

1833 mart. 18/30 Societatea de medici și naturaliști este constituită la Iași.

1833 iun. 26/ iul. 8 Încheierea Tratatului ruso-turc de la Unkiar-Skelessi.

1833 sept. 6/18 Convenția de la Münchengraetz dintre imperiile Rusiei și Austriei pentru menținerea Imperiului otoman.

1833 oct. Este constituită la București Societatea filarmonică.

1834 ian. 17/29 Tratat ruso-turc de la Sankt-Petersburg privind reglementarea plății despăgubirilor de război datorate de Poartă și punerea în aplicarea a Regulamentelor organice în Principate.

1834 mart. 22/apr. 3 Numirea de către Poartă a domnilor Alexandru Ghica și Mihai Sturdza.

1834 apr. 11/23 Generalul Pavel Kiselev părăsește Principatele.

1834 mai–1835 ian. Dieta Transilvaniei întrunită la Cluj.

1835 mart. Se înființează la Scăieni în județul Prahova falansterul organizat de Teodor Diamant, care a funcționat până în 1836.

1835 iun. 16/28 Inaugurarea la Iași a Academiei Mihăilene.

1835 iul. 8/20 Convenția dintre Țara Românească și Moldova pentru extrădări și facilitarea relațiilor comerciale dintre cele două țări.

1837 Galațiul este declarat port liber (porto franco).

1837 apr.–1838 Dieta Transilvaniei întrunită la Sibiu.

1837 dec. 20/1838 ian. 1 Apare la București primul periodic cotidian intitulat „România".

1838 febr. 28/mart. 12 Începe să apară la Brașov, sub redacția lui George Barițiu, „Gazeta Transilvaniei".

1838 apr. 28/mai 10 Obșteasca Adunare a Țării Românești, adoptă sub presiune externă, articolul *adițional* la Regulamentul organic.

1838 nov. 1/13 „Act de unire și independență" al lui Ioan Câmpineanu, urmat peste câteva zile și de o „Constituție".

1839 aug. Constituirea la Paris de către tineri români a *Societății pentru învățătura poporului român*.

1840 ian. Apare la Iași „Dacia literară", sub redacția lui Mihail Kogălniceanu.

1840 apr. A fost publicată la Iași „Arhiva românească", tot sub redacția lui Mihail Kogălniceanu.

1840 iul. 13/25 Convenție austro-rusă referitoare la navigația pe Dunăre.

1840 oct. Arestarea membrilor societății secrete aflată sub conducerea lui Mitică Filipescu.

1841–1843 Dieta a Transilvaniei întrunită la Cluj.

1842 ian. 18/30 Retragerea din scaunul său a mitropolitului Moldovei Veniamin.

1842 oct. 7/19 Destituirea domnului Alexandru Ghica de către curțile suzerană și protectoare.

1842 dec. 20/ian. 1 1843 Alegerea lui Gheorghe Bibescu ca domn al Țării Românești de către Obșteasca Adunare extraordinară.

1843 toamna Se înființează societatea secretă „Frăția".

1844 ian. 9/21 Este publicat la Iași periodicul „Propășirea" sub titulatura „Foaie științifică și literară".

1845 febr. 14/26 Se constituie la București Asociația literară a României.

1846–1847 Dietă a Transilvaniei întrunită la Cluj.

1846 dec. 20/1847 ian. 1 Discurs rostit de N.Bălcescu la Biblioteca Română din Paris.

1847 mart. 23/apr. 4 Uriaș incendiu la București.

1848 ian. 1/13 Intrarea în vigoare a Convenției moldo-muntene prin care s-a desființat vama dintre cele două țări.

1848 febr. 10–12/22–24 Revoluția care a pus capăt domniei regelui Ludovic-Filip, în Franța, unde a fost proclamată Republica a II-a.

1848 febr. 22/mart. 5 Proclamația poetului Lamartine, ministru de Externe al Republicii a II-a, prin care Franța este caracterizată drept „aliată intelectuală și cordială a națiunilor".

1848 mart. 1/13 Izbucnirea Revoluției la Viena.

1848 mart. 2/14 Revoluție la Pesta.

1848 mart. 8/20 Întrunire a tinerilor români munteni și moldoveni la Paris în care se fac planuri privind declanșarea Revoluției în spațiul românesc.

1848 mart. 12/24 Proclamație a lui Simion Bărnuțiu adresată din Sibiu românilor transilvăneni.

1848 mart. 27/apr. 8 Începutul Revoluției române în Moldova; adunarea de la Hotel Petersburg din Iași.

1848 mart. 28/apr. 9 A doua zi a întrunirii de la Iași în care se redactează Petiția-Proclamație.

1848 mart. 28/apr. 9 Sosirea la Orșova, venind de la Paris, a lui N. Bălcescu și A.G. Golescu.

1848 mart. 29/apr. 10 Respingerea Petiției-Proclamații de către domnul Mihail Sturdza și reprimarea conducătorilor revoluționari.

1848 apr. 18/30 Cea dintâi adunare de la Blaj în care s-a hotărât convocarea marii adunări de la 3/15 mai.

1848 apr. 26/mai 8 Întâlnire pregătitoare a reprezentanților celor două confesiuni ale românilor în vederea marei adunări de la Blaj.

1848 mai 2/14 Întrunirea în catedrala de la Blaj a conducătorilor revoluționari transilvăneni în care s-a pregătit marea adunare din ziua următoare și Simion Bărnuțiu și-a rostit discursul.

1848 mai 3/15– 5/17 Marea adunare de la Blaj pe Câmpia care se va numi a *Libertății*, unde s-a adoptat *Petiția națională* adresată împăratului Francisc Iosif.

1848 mai 8/20 Adunare națională a bucovinenilor.

1848 mai 10/22 Constituirea Comitetului revoluționar din Țara Românească.

1848 mai 12/24 Adoptarea la Brașov de către un grup de revoluționari moldoveni a programului *Prințipiile noastre pentru reformarea patriei*.

1848 mai 17/29 Dieta Transilvaniei, nețiând în considerare *Petiția națională* a adunării de la Blaj, a votat „uniunea" Transilvaniei cu Ungaria.

1848 iun. 9/21 Izbucnirea Revoluției din Țara Românească la Islaz, unde s-a adoptat programul revoluționar și s-a constituit un prim Guvern provizoriu.

1848 iun. 10/22 Întrunire secretă la Axente Sever pentru pregătirea acțiunii de la București din 11/23 iunie.

1848 iun. 11/23 Izbucnirea și izbânda Revoluției la București, unde sub presiunea mulțimii domnul Gheorghe Bibescu a semnat „Constituția" – proclamația și programul de la Islaz - și a numit un guvern alcătuit din fruntașii revoluționari.

1848 iun. 13/25 Abdicarea lui Gheorghe Bibescu.

1848 iun. 14/26 Formarea celui de-al doilea Guvern provizoriu și emiterea de către acesta a primelor sale decrete, în primul rând cel privind instituirea drapelului național tricolor.

1848 iun. 15/27 Marea adunare de pe câmpia Filaretului, care va lua denumirea de *Câmpia Libertății*, unde se depune jurământul pe „Constituție" și se aprobă constituirea Guvernului provizoriu.

1848 iun. 15/27 Adunare națională a românilor bănățeni la Lugoj.

1848 iun. 19/iul. 1 Tentativa contrarevoluționară a coloneilor Odobescu și Solomon, eșuată prin intervenția populației bucureștene.

1848 iun. 24/iul. 6 Decret pentru instituirea în Țara Românească a comisarilor de propagandă.

1848 iun. 25/iul. 7 Pătrunderea armatei ruse în Moldova.

1848 iun. 26/iul. 8 Decret pentru eliberarea robilor țigani.

1848 iun. 28–29/iul. 10–11 Retragerea Guvernului provizoriu spre munți, la zvonul pătrunderii trupelor ruse în Țara Românească.

1848 iul. 1/13 În urma ridicării bucureștenilor în ziua precedentă, autoritatea Guvernului provizoriu este restatornicită în Țara Românească.

iul. 9/21 Decret al Guvernului provizoriu pentru instituirea Comisiei proprietății în Țara Românească.

iul. 13/25 Sosirea lui Suleiman Pașa, comisar imperial, la Rusciuk.

iul. 19/31 Trecerea armatei otomane de la Rusciuk la Giurgiu.

iul. 23/aug. 4 Alegerea de către zeci de mii de oameni întruniți pe *Câmpia Libertății* a unei „Locotenențe domnești" formată din șase membri.

iul. 28/aug. 9 Alegerea Locotenenței domnești de trei – Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Golescu și Christian Tell.

iul. 29/aug. 10 Recunoașterea Locotenenței domnești de către Suleiman Pașa, comisarul Porții, veste comunicată poporului în ziua următoare.

aug. 8/20 Sosirea la București, în vizită, a lui Suleiman Pașa.

aug. 9/21– 19/31 Lucrările Comisiei proprietății, desfășurate la București.

aug. Mihail Kogălniceanu publică la Cernăuți *Dorințele Partidei naționale în Moldova*, cel mai important program al Revoluției române din 1848.

sept. 3/15–16/28 A treia adunare de la Blaj.

sept. 6/18 Arderea Regulamentului organic și a Arhondologiei la București.

sept. 13/25 Pătrunderea armatei otomane în București și reprimarea Revoluției; lupta pompierilor din Dealul Spirei.

sept. 15/27 Intrarea armatei ruse în Țara Românească.

sept. 25/oct. 7 Decret al caimacamului Constantin Cantacuzino și al comisarului Porții Fuad Efendi privind exilarea fruntașilor revoluționari din Țara Românească.

sept. 28/oct. 10 Ordonarea încetării rezistenței de către generalul Gh.Magheru și dizolvarea taberei de la Râureni.

oct. 3/15 Organizarea în Transilvania de către români a 15 legiuni și începutul luptelor dintre revoluționarii români și armata revoluționară maghiară, ei cucerind aproape întreaga țară.

oct. 3/15 –4/16 Adunarea secuilor la Lutița.

nov. 20/dec. 2 Abdicarea împăratului Ferdinand I și urcarea pe tron a împăratului Francisc Iosif.

nov. 28/dec. 10 Ludovic Napoleon Bonaparte este ales președinte al Republicii Franceze.

dec. 16/28 Adunare a românilor la Sibiu.

dec. – 1849 mart. Ocuparea Transilvaniei, cu excepția Munților Apuseni, de către armata generalului Bem.

1849 febr. 13/25 Delegația română condusă de episcopul ortodox Andrei Șaguna prezintă împăratului Francisc Iosif o petiție prin care românii din Transilvania, Banat și Bucovina cer drepturi pentru națiunea română.

1849 febr. 20/mart. 4 Promulgarea unei Constituții pentru imperiu de către împăratul Francisc Iosif.

1849 apr. 19/mai 1 Convenția ruso-turcă de la Balta-Liman prin care sunt numiți ca domni Barbu Știrbei în Țara Românească și Grigore Al.Ghica în Moldova.

1849 iun. 3/15 După înfrângerea prealabilă a maiorului Hatvani, este învinsă decisiv la Abrud – de către moții comandați de Avram Iancu – unitatea maghiară comandată de locotenent-colonelul Kemény Farkas.

1849 iun. 6/18 –7/19 Pătrunderea trupelor ruse în Ungaria și Transilvania pentru a înăbuși procesele revoluționare.

1849 iun. 24/iul. 6 Lupta de la Fântânele în care Avram Iancu l-a înfrânt pe Vasvári Pál.

1849 iul. 2/14 Semnarea la Seghedin de către Kossuth Lajos, guvernator al Ungariei, Nicolae Bălcescu și Cezar Bolliac a *Proiectului de pacificare* prin care s-au creat premisele încetării luptei dintre cele două revoluții și a unei viitoare conlucrări româno-ungare.

1849 iul. 6/18 Firman al sultanului pentru exilarea fruntașilor revoluționari din Țara Românească

1849 iul. 16/28 Adoptarea de către Camera Deputaților din Ungaria a legii naționalităților prin care se făgăduia românilor și sârbilor drepturi naționale.

1849 iul. 19/31 Înfrângerea la Albești, lângă Sighișoara, de către generalul rus Lüders a armatei generalului Bem; în luptă a căzut și poetul maghiar Petőfi Sándor.

1849 aug. 1/13 Capitularea la Șiria, lângă Arad, a armatei revoluționare ungare comandată de generalul Görgey.

1849 aug.–1851 febr. Fruntașii români înaintează la Viena 27 de memorii.

1849 nov. 20/dec. 2 Constituirea la Paris a *Asociației române pentru conducerea emigrației.*

1850 sept. Crearea la Paris de către exilații revoluționari a *Comisiei de propagandă.*

1850 nov. Publicarea la Paris a revistei „România viitoare".

1850 nov. 20/dec. 2 Instituirea mitropoliei greco-catolice în Transilvania.

1850 dec. Episcopia greco-catolică de la Blaj este ridicată la rang de mitropolie, având subordonate două episcopii.

1851 Adoptarea noilor legiuiri agrare în Moldova și Țara Românească.

1851 febr. Organizarea la Paris a societății „Junimea română".

1851 mai-iun. Apare la Paris periodicul „Junimea română".

1851 sept. Aderarea emigrației revoluționare românești la Comitetul Central Democratic European, în care o va reprezenta Dumitru Brătianu.

1 **nov.** Apare la Paris primul număr din revista „Republica Română".

1 **nov. 20/ dec. 2** Lovitura de stat a prințului-președinte Ludovic Napoleon Bonaparte.

1 **dec. 19/31** Suspendarea printr-o patentă imperială a Constituției imperiului Austriei.

2 **nov. 17/29** Moartea la Palermo, în exil, a lui Nicolae Bălcescu.

3 **febr. 18/mart. 2** Reglementarea chestiunii agrare în Banat și Crișana.

3 **iun. 14/26** Manifest al împăratului Nicolae I vestind ocuparea Principatelor ca mijloc de presiune exercitat asupra Porții otomane.

3 **iun. 21/iul. 3** Armata rusă trece Prutul ocupând Moldova și apoi Țara Românească.

3 **oct. 2/14** Domnul Grigore Ghica se retrage la Viena.

3 **oct. 4/16** Manifest al Porții otomane prin care se constată starea de război cu Rusia.

3 **oct. 11/23** Retragerea la Viena și a domnului Barbu Știrbei.

3 **oct. 27/nov. 8** Numirea generalului Budberg comisar extraordinar și președinte plenipotent al Rusiei în Principatele Române.

3 **nov. 18/30** Distrugerea flotei otomane de cea rusă la Sinope.

3 **dec. 23/1854 ian. 4** Pătrunderea flotelor franceză și britanică in Marea Neagra.

4 **febr. 19/21** Manifest de război al țarului Nicolae I.

4 **febr. 28/mart. 12** Tratat de alianță între Franța, Marea Britanie și Imperiul otoman.

4 **mart. 16/28** Declarație de război a Franței și Marei Britanii adresată Rusiei.

4 **iun. 2/14** Convenția austro-turcă de la Boialgi Kioi, in urma căreia, sub presiunea Austriei Rusia evacuând Principatele, acestea sunt supuse ocupației austro-turce.

4 **iun. 9/21** Reglementarea chestiunii agrare în Transilvania.

4 **iul. 19/31** Generalii Andrei Budberg și Mihail Gorceakov părăsesc Bucureștii.

4 **aug.** Armatele austriacă și otomană ocupă Principatele.

4 **sept.1/13** Armatele franco-britanice debarcă la Eupatoria în Crimeea.

4 **sept. 1/13** Invitarea de a se reîntoarce de la Viena, la București și Iași, adresată celor doi domni de către Poarta otomană.

4 **sept. 8/20** Bătălia de la Alma în Crimeea.

4 **oct. 13/25** Bătălia de la Balaklava în Crimeea

4 **oct. 24/nov. 5** Bătălia de la Inkerman în Crimeea.

4 **nov. 20/dec. 2** Tratat între Austria, Franța și Marea Britanie pentru o acțiune comună în problema orientală.

5 **ian. 1/13** Începe să apară la Iași „România literară", sub redacția lui Vasile Alecsandri.

1855 febr. 18/mart. 2 Moartea lui Nicolae I și suirea pe tron a țarului Alexandru II.

1855 mart. 3/15 – mai 23/iun. 4 Conferința de la Viena în vederea găsirii unei soluții a conflictului oriental.; in care, la 5/17 martie, Bourquency, reprezentantul Franței, a lansat ipoteza unirii Principatelor.

1855 aug. 27/sept. 8 Cucerirea Sevastopolului.

1855 oct. 1/13 Apariția la Iași a foii „Steaua Dunării" a lui Mihail Kogălniceanu.

1855 dec. 11/23 Ofis pentru intrarea în vigoare a legii privind emanciparea țiganilor din Moldova.

1856 ian. 20/febr. 1 Conferința diplomatică la Viena in vederea stabilirii preliminariilor de pace.

1856 ian. 24/febr. 5 Ofis al lui Grigore Ghica privind libertatea presei.

1856 ian. 30/febr. 11 Conferința diplomatică de la Constantinopol privind viitoarea reorganizare a Principatelor.

1856 febr. 8/20 Ofis pentru intrarea în vigoare a legii emancipării țiganilor în Țara Românească.

1856 febr. 13/25 Deschiderea Congresului de pace de la Paris.

1856 mart. 18/30 Semnarea Tratatului de la Paris, în care, între altele, s-a prevăzut reorganizarea Principatelor, internaționalizarea cursului Dunării de jos și neutralizarea Mării Negre.

1856 apr. 4/16 Încheierea lucrărilor Congresului de la Paris.

1856 mai 25/iun. 6 Constituirea la Iași a Societății „Unirea".

1856 iun. 25/iul. 7 Retragerea de la domnie a lui Barbu Știrbei.

1856 iul. 3/15 Retragerea de la domnie a lui Grigore Al.Ghica.

1856 iul. 3/15 Numirea în funcțiile de caimacami a lui Alexandru Ghica în Țara Românească și a lui Teodor Balș în Moldova.

1856 iul. 11/23 Intrarea în funcția de caimacam al Moldovei a lui Tedor Balș.

1856 iul. 16/28 Intrarea în funcția de caimacam al Țării Românești a lui Alexandru Ghica.

1856 sept. 8/20 Suspendarea legii presei din Moldova și introducerea cenzurii.

1856 dec. 25/1857 ian. 6 Protocol al reprezentanților puterilor pentru stabilirea graniței dintre Rusia și Moldova în sudul Basarabiei.

1857 febr. 6/18 Apariția foii „Concordia", care va trece la 9/21 august sub conducerea lui C.A.Rosetti luând noua titulatură de „Românul".

1857 febr. 17/mart. 1 Moartea caimacamului Teodor Balș.

1857 febr. 25/mart. 9 Numirea lui Nicolae Conachi-Vogoridi în funcția de caimacam al Moldovei.

1857 mart. Preluarea sudului Basarabiei de către Moldova.

1857 mart. Armata austriacă evacuează Principatele Române.

57 mart. 1/13 Constituirea la Iași a unui Comitet central electoral al Unirii.

57 mart. 3/15 Constituirea la București a unui Comitet central al Unirii.

57 mai 18/30 Are loc ședința de constituire a Comisiei de informare a puterilor garante.

57 iun. 7/19 Tratat între puterile garante pentru delimitarea sudului Basarabiei, Deltei Dunării și insulei Șerpilor.

57 iun. 14/26 Poarta otomană îngăduie reîntoarcerea în patrie a revoluționarilor exilați.

57 iun. 24/iul. 6 Demisia maiorului Alexandru Ioan Cuza din funcția de pârcalab de Galați.

57 iul. Desfășurarea primelor alegeri, falsificate, pentru Divanul ad hoc al Moldovei.

57 iul. 24/aug. 5 Ruperea relațiilor diplomatice dintre Franța, Rusia, Prusia și Sardinia și Imperiul otoman, în urma refuzului Porții de a anula alegerile falsificate din Moldova.

57 iul. 25–28/aug. 6–9 Întrevederea de la Osborne dintre Napoleon III și regina Victoria, în care s-a ajuns la un compromis privind situația din Principatele Române.

57 aug.12/24 Anularea de către Poarta otomană a alegerilor falsificate din Moldova.

57 sept. Alegerile pentru constituirea Divanurilor sau Adunărilor ad hoc în Țara Românească și noile alegeri din Moldova.

57 sept. 22/oct. 4 Deschiderea lucrărilor Adunării ad hoc din Moldova.

57 sept. 30/oct. 12 Deschiderea lucrărilor Adunării ad hoc din Țara Românească.

57 oct. 7/19 Adoptarea de către Adunarea ad hoc a Moldovei – doar cu două voturi potrivnice – a moțiunii pentru Unire.

57 oct. 9/21 Adoptarea în unanimitate de către Adunarea ad hoc a Țării Românești a moțiunii pentru Unire.

57 oct. 31/nov. 12 Introducerea în Moldova a mărcilor poștale.

57 dec. 10/22 Încheierea lucrărilor Adunării ad hoc a Țării Românești.

57 dec. 21/1858 ian. 2 Încheierea lucrărilor Adunării ad hoc a Moldovei.

58 mart. 26/apr. 7 Comisia de informare a puterilor își încheie activitatea întocmind un amplu raport destinat guvernelor puterilor garante.

58 mai 10/22 Deschiderea lucrărilor Conferinței de la Paris consacrată Principatelor Române.

58 aug. 7/19 Încheierea lucrărilor Conferinței de la Paris și adoptarea de către ea a Convenției „pentru organizarea definitivă a Principatelor Române".

58 oct. 18/30 Intrarea în funcțiune a căimăcămiei de trei – Emanuel Băleanu, Ioan Manu și Ioan Al.Filipescu – în Țara Românească.

58 oct. Intrarea în funcțiune a căimăcămiei de trei – Anastase Panu, Vasile Sturdza și Ștefan Catargi – în Moldova.

1858 oct. 25/nov. 6 Restabilirea libertății presei în Moldova.

1858 dec. 14/26–18/30 Desfășurare alegerilor pentru Adunarea Electivă în Moldova.

1858 dec. 20/1859 ian. 1 Înlocuirea caimacamului Ștefan Catargi prin Ioan A. Cantacuzino, în Moldova.

1858 dec. 28/1859 ian. 9 Deschiderea lucrărilor Adunării Elective a Moldovei.

1859 ian. 3/15 Întrunirea deputaților din Partida națională care hotărăsc să aleagă ca domn pe Alexandru Ioan Cuza.

1859 ian. 4/16 Mulțumind puterilor garante, Adunarea Electivă a Moldovei le mai exprima încă o dată dorința ca la cârma Principatelor să fie desemnat un prinț străin, în conformitate cu voturile Adunărilor ad hoc, moțiune votată și de viitorul domnitor Cuza.

1859 ian. 5/17 Alegerea colonelului Alexandru Ioan Cuza, cu unanimitate de voturi, de către Adunarea Electivă a Moldovei.

1859 ian. 8/20–12/24 Desfășurarea alegerilor pentru Adunarea Electivă a Țării Românești.

1859 ian. 15/27 Formarea primului guvern al Moldovei sub conducerea lui Vasile Sturdza.

1859 ian. 22/febr. 3 Deschiderea lucrărilor Adunării Elective a Țării Românești.

1859 ian. 24/febr. 5 Alegerea lui Alexandru Ioan Cuza, domnul Moldovei, ca domn al Țării Românești.

1859 ian. 25/febr. 6 Formarea primului guvern al Țării Românești sub conducerea lui Ioan Al.Filipescu.

1859 febr. 8/20 Cea dintâi intrare în București a domnitorului Cuza.

1859 mart. 26/apr. 7 Deschiderea Conferinței puterilor garante, în cadrul căreia, la 1/13 aprilie 1859, cinci puteri – Franța, Marea Britanie, Rusia, Prusia și Piemontul – au recunoscut dubla alegere a domnitorului Cuza.

1859 apr. – iul. Războiul franco-piemontez contra Austriei în Italia.

1859 mai 10/22 Deschiderea lucrărilor Comisiei Centrale de la Focșani.

1859 iun. 29/iul. 11 Armistițiul de la Villafranca prin care a luat sfârșit războiul din Italia.

1859 aug. 25/sept. 6 Recunoașterea dublei alegeri de toate puterile garante, inclusiv de puterea suzerană.

1859 oct. 11/23 Formarea guvernului Ion Ghica în Țara Românească, care va guverna până la 28 mai/9 iun. 1860.

1859 dec. 6/18 Mesaj al domnitorului Alexandru Ioan Cuza pentru multiforma dezvoltare a țării.

1860 apr. 30/mai 12 Formarea guvernului Mihail Kogălniceanu în Moldova, care se va menține până la 17/29 ianuarie 1861.

860 aug. 26/sept. 7 Instituirea agenției diplomatice a Principatelor Unite la Paris.

860 sept. Alexandru Ioan Cuza efectuează o „vizită de curtoazie" la Constantinopol.

860 oct. 8/20 Împăratul Francisc Iosif promulgă „diploma din octombrie", în virtutea căreia se instituie un regim constituțional în imperiu, inclusiv în Transilvania.

860 oct. 26/nov. 7 Inaugurarea Universității din Iași.

860 nov. 18–19/nov. 30–dec. 1 Conferința națională a fruntașilor politici români bănățeni, care solicită autonomia Banatului sau încorporarea sa în Transilvania, dar la 15/27 decembrie Banatul este încorporat Ungariei.

861 ian. 1/13–4/16 Conferința națională a fruntașilor români de la Sibiu, în care reprezentanții românilor din Transilvania solicită recunoașterea lor ca națiune politică și folosirea limbii române în viața publică.

861 ian. 30–31/febr. 11–12 Conferința regnicolară de la Alba Iulia la care participă toate „națiunile" și confesiunile transilvane.

861 febr. 14/26 Promulgarea de către împăratul Francisc Iosif a patentei prin care se reafirmă și autonomia Transilvaniei.

861 apr. Sub conducerea lui Alexandru Odobescu, își începe apariția „Revista Română", care va fi publicată până în noiembrie 1863.

61 sept. 13/25 Deschiderea la Constantinopol a Conferinței puterilor garante care a dezbătut problema unirii politico-administrative a Principatelor Unite.

61 oct. 23/nov. 4 Înființarea la Sibiu a Asociațiunii Transilvane pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român (ASTRA), al cărei prim președinte a fost Andrei Șaguna.

61 nov. 20/dec. 2 Firman prin care Imperiul otoman a recunoscut unificarea politico-administrativă a Principatelor.

61 dec. 11/23 Proclamație către națiunea română a domnitorului Alexandru Ioan Cuza prin care o anunță că „Unirea este îndeplinită".

62 ian. 22/febr. 3 Formarea celui dintâi guvern al Principatelor Unite sub conducerea lui Barbu Catargiu.

62 ian. 24/febr. 5 Deschiderea la București a lucrărilor celei dintâi Adunări a României.

62 ian. 26/febr. 7 Desființarea departamentelor fostului guvern al Moldovei, ele fiind înlocuite provizoriu prin directorate.

62 febr. 14/26 Desființarea Comisiei Centrale de la Focșani, ca urmarea unirii politico-administrative.

62 apr. 19/mai 1 Constituirea la Cernăuți a Reuniunii române de lectură, transformată în 1863 în Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina.

62 iun. 8/20 Asasinarea primului ministru Barbu Catargiu.

1862 iun. 11/23 Adoptarea de către majoritatea conservatoare din Adunarea României a proiectului limitativ de lege rurală elaborat de Comisia Centrală, pe care domnitorul Cuza nu-l va sancționa.

1862 iun. 24/iul. 6 Formarea guvernului Nicolae Kretzulescu al „căii de mijloc", mandatul încredințându-i-se la 23 iunie/5 iulie, cabinet care va guverna până la 11/23 octombrie 1863.

1862 iul. 13/25 Constituirea Consiliului Superior al Instrucțiunii Publice.

1862 nov. 27/dec. 9 Diploma prin care ducatul Bucovinei dobândește în cadrul imperiului o existență de sine stătătoare.

1863 Constituirea la Iași a societății literare „Junimea", care-și desfășoară activitatea începând din 1864.

1863 apr. 8/20–11/23 Conferința națională a românilor la Sibiu.

1863 iul. 3/15 Inaugurarea lucrărilor Dietei Transilvaniei în care se vor vota legile pentru egala îndreptățire a națiunii române și pentru întrebuințarea limbii române ca limbă oficială, alături de ungară și germană. Dieta va lucra la Sibiu până la 17/29 octombrie 1864.

1863 oct. 12/24 Formarea guvernului Mihail Kogălniceanu, cel mai îndelungat cabinet din vremea lui Alexandru Ioan Cuza.

1863 oct. 26/nov. 7 Sancționarea de către împăratul Francisc Iosif a legii pentru egala îndreptățire a națiunii române.

1863 nov. 12/24 Publicarea proiectului de Constituție al domnitorului Cuza în periodicul francez „La Nation".

1863 dec. 13/25 Votarea de către Adunarea României a legii secularizării averilor mânăstirești.

1864 febr. 13/25 Adunarea României adoptă legea privind înființarea Consiliului de Stat.

1864 mart. 16/28 Depunerea proiectului de lege rurală în Adunare de către Mihail Kogălniceanu.

1864 apr. 2/14 Adunarea României votează legea comunală și cea pentru înființarea consiliilor județene.

1864 apr. 13/25 Majoritatea conservatoare a Adunării dă un vot de blam guvernului Kogălniceanu.

1864 apr. 15/27 Depunând un proiect de lege electorală, Kogălniceanu anunță Adunarea că domnitorul refuză demisia guvernului său și că o prorogă până la 2/14 mai.

1864 mai 2/14 Lovitura de stat prin care Adunarea, care refuza adoptarea legii rurale și celei electorale, era dizolvată și s-a supus votului națiunii Statutul dezvoltător al Convenției și noua lege electorală.

1864 mai 10/22–14/26 Plebiscitul prin care cu o imensă majoritate națiunea română a sancționat documentele ce-i fuseseră supuse spre acceptare.

1864 mai 11/23–oct. 17/29 A doua sesiune a Dietei Transilvaniei.

1864 mai 24/iun. 5 Plecarea domnitorului Cuza spre Constantinopol pentru a obține consimțământul puterilor privind schimbările pe care le efectuase.

1864 iun. 16/28 Puterea suzerană și puterile garante au sancționat la Constantinopol printr-un protocol schimbările efectuate în România.

1864 iul. 4/16 Decret domnesc pentru înființarea Universității București.

1864 aug. 14/26 Promulgarea printr-un decret domnesc a noii legi rurale prin care țărănimea clacașă a fost eliberată și împroprietărită.

1864 sept. 15/27 Decretarea legii prin care s-a introdus în România sistemul metric de măsuri și greutăți, începând cu 1/13 ianuarie 1866.

1864 nov. 23/dec. 5 Decret pentru înființarea la București a Muzeului Național de Antichități.

1864 dec. 1/13 Decret pentru înființarea Casei de Depuneri și Consemnațiuni.

1864 dec. 2/14 Promulgarea Codului penal, care urma să intre în vigoare cu începere de la 1/13 mai 1865.

1864 dec. 4/16 Promulgarea Codului civil, el urmând să intre în vigoare la1/13 ianuarie 1866.

1864 dec. 5/17 Publicarea legii instrucțiunii publice din România, promulgată la 25 noiembrie/7 decembrie.

1864 dec. 12/24 Ridicarea la rang de mitropolie a episcopiei ortodoxe de la Sibiu, cu două episcopii în subordine, cel dintâi mitropolit fiind Andrei Șaguna.

1865 ian. 26/febr. 7 Demisia guvernului Mihail Kogălniceanu, succesiunea fiind asigurată de guvernul Constantin Bosianu.

1865 mai 24/iun. 5 Apariția la Pesta a primului număr din revista „Familia" a lui Iosif Vulcan.

1865 iun. 14/26 Formarea guvernului Nicolae Kretzulescu.

1865 aug. 3/15 Gravă mișcare de stradă la București, ostilă domnitorului Cuza.

1865 nov. 7/19 Deschiderea la Cluj a unei noi Diete a Transilvaniei, aleasă pe baza unei legi electorale restrictive, care va vota încorporarea Transilvaniei în Ungaria, la 24 noiembrie/6 decembrie 1865.

1866 febr. 11/23 Abdicarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza, puterea fiind asumată de o Locotenență domnească, iar contele de Flandra fiind proclamat domnitor ca Filip I, alegere pe care el o va refuza.

1866 febr. 26/mart. 10 Deschiderea la Paris a lucrărilor unei Conferințe a puterilor garante consacrată problemei Principatelor Unite, care nu va izbuti a da o soluție, dar prin intermediul existenței căreia a fost evitată intervenția armată a imperiilor limitrofe.

1866 mart. 17/29 Decret pentru înființarea „guardiei orășenești".

1866 mart. 18/30 Legea învoielilor agricole.

1866 apr. 1/13 Decret al Locotenenței domnești pentru înființarea Societății Literare Române, transformată la prima ei sesiune, în august 1867, în Societate Academică Română,iar apoi în 1879 în Academia Română.

1866 apr. 2/14–8/20 Plebiscit pentru alegerea principelui Carol de Hohenzollern Sigmaringen ca domnitor al României.

1866 apr. Mișcarea separatistă de la Iași.

1866 mai 10/22 Proclamarea principelui Carol de către Adunare ca domnitor al României, el depunând jurământul de credință, după ce, la 1/13 mai, ea îl mai proclamase „principe ereditar al României".

1866 mai-iun. Războiul dus de Prusia și Italia împotriva Austriei.

1866 iul.1/13 Promulgarea Constituției României.

1866 iul. 30/ aug. 11 Promulgarea noii legi electorale.

1866 oct. 11/23 Poarta otomană recunoaște pe principele Carol ca domnitor al României, acceptând și ereditatea domniei.

1867 febr. 5/17 Prin restabilirea Constituției Ungariei și a legilor din 1848, a fost încheiat pactul dualist austro-ungar, Transilvania fiind încorporată Ungariei.

1867 mart. 1/13 Începe să apară la Iași revista „Convorbiri Literare".

1867 mart. 1/13–1868 nov. 16/28 Guvernările liberal radicale Constantin Crețulescu, Ștefan și Nicolae Golescu.

1867 apr. 22/mai 4 Promulgarea legii pentru instituirea monedei naționale.

1867 mai 3/15 Constituirea la București a societății „Transilvania" prezidată de Alexandru Papiu-Ilarian.

1867 iun. 8/20 Abrogarea în Austro-Ungaria a legilor pentru egala îndreptățire a națiunii române și pentru limba română și dizolvarea Dietei Transilvaniei.

1867 aug. 1/13 Inaugurarea primei sesiuni a Societății Literare Române.

1867 dec. 30/1868 ian. 11 Înființarea Școlii naționale de poduri, șosele și mine.

1868 ian. 1/13 Apariția la Brașov a revistei „Transilvania", sub redacția lui G. Barițiu.

1868 apr. 29/mai 11 Înființarea la București a „Filarmonicii române", care va da concertul inaugural la 15/27 decembrie 1868.

1868 mai 3/15 Conferință a fruntașilor transilvani români la Blaj, când se adoptă un protest contra alipirii Transilvaniei la Ungaria – „Pronunciamentul de la Blaj".

1868 iulie 17/29 Legea pentru organizarea puterii armate.

1868 nov. 19/dec. 1 Adoptarea legii naționalităților de către Parlamentul Ungariei.

ian.26/febr. 7 Conferință la Timișoara a fruntașilor românilor din Banat și Ungaria, care pune bazele Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria.

febr. 23–24/mart. 7–8 Conferință națională de la Miercurea a fruntașilor românilor transilvăneni, care întemeiază Partidul Național Român din Transilvania.

apr. 19/ mai 1 Suprimarea Guberniului Transilvaniei.

oct. 19/31 Inaugurarea liniei ferate București-Giurgiu.

dec. 14/26 Inaugurarea oficială a construcției Universității din București, ridicată între 1857 și 1869.

Introducerea zemstvelor în Basarabia.

febr. 24/mart. 8 Inaugurarea Monetăriei Statului.

iul. 7/19–1871 febr.14/26 Războiul franco-prusian, încheiat prin Pacea de la Frankfurt pe Main.

aug. 8/20 Mișcarea antidinastică de la Ploiești.

aug. 23/ sept. 4 Răsturnarea Imperiului al Doilea și proclamarea Republicii a III-a la Paris.

aug. 26/ sept. 7 Inaugurarea gării Cluj.

dec. 18/30 Constituirea guvernului Ion Ghica, care se va menține până la 11/23 martie 1871.

ian. 15/27 Apariția în „Augsburger Zeitung" a unei scrisori a domnitorului Carol, redactată la 10/22 decembrie 1870.

mart. 10/22 și 11/23 Manifestație antidinastică în București.

mart. 11/23 Constituirea guvernului conservator Lascăr Catargiu, care se va menține la putere până la 4/16 aprilie1876.

aug.14/26–15/27 Sărbătorirea națională de la mănăstirea Putna la 400 de la târnosirea ei.

oct. 4/16 Anularea concesiunii de căi ferate Strousberg.

Basarabia este transformată din oblastie în gubernie.

febr. 2/14 Bancherii Bleichröder și Hansemann preiau drepturile și datoriile consorțiului falimentar Strousberg.

sept. 13/25 Inaugurarea Gării de Nord din București, a doua gară a orașului.

sept. 30/oct. 12 Decret pentru înființarea Universității din Cluj.

dec. 19/31 Lege pentru alegerea ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române și pentru constituirea Sinodului Bisericii autocefale, modificându-se și completându-se un decret al domnitorului Cuza din 3/15 decembrie 1864.

mart. 29/apr. 10 Lege pentru încurajarea industriei zahărului.

1873 apr. 6/18 Intră în funcțiune Creditului Funciar Rural.

1873 iun. 22/ iul. 4 Suprimarea breslelor (corporațiilor).

1873 aug. 1/13 Intrarea în exploatare a liniei de cale ferată Iași-Ungheni, construită de antreprenorul român Grigore Heliad.

1874 nov. 9/21 Dezvelirea monumentului consacrat lui Mihai Viteazul în București.

1874 dec. 17/29 Înființarea Creditului Urban București.

1875 iun. 10/22 Încheierea la Viena a Convenției comerciale româno- austro-ungare.

1876 ian. 4/16 Emiterea unei note a primului ministru Lascăr Catargiu privind poziția României față de criza orientală.

1876 apr. Răscoala bulgarilor împotriva dominației otomane.

1876 apr. 27/ mai 9 Formarea guvernului coaliției opoziționiste condus de Manolache Costache Epureanu.

1876 iun. 16/28 Memoriu adresat de guvernul român Porții și puterilor garante pentru recunoașterea „individualității" României.

1876 iun. 18/30 Serbia și Muntenegru declară război Imperiului otoman.

1876 iul. 24/aug. 5 Formarea guvernului liberal Ion C.Brătianu.

1876 sept. 24/oct. 6 Concentrarea armatei permanente și teritoriale.

1876 nov. 26/dec. 8 Parlamentul aprobă înființarea a încă opt regimente de dorobanți.

1876 dec. 11/23 Promulgarea de către sultan a unei Constituții prin stipulațiile căreia a fost provocată o creștere a tensiunilor dintre Poartă și popoarele supuse Imperiului.

1876 dec. 11/23 Deschiderea Conferinței de la Constantinopol a reprezentanților puterilor în vederea găsirii unor soluții ale problemei orientale.

1876 dec. 22–23/1877 ian. 3–4 Proteste în Parlamentul României și ale primului ministru Ion C. Brătianu împotriva stipulațiilor Constituției otomane.

1877 mart. 19/31 Protocol al puterilor semnat la Londra prin care Imperiul otoman era somat la concesii față de supușii săi creștini.

1877 apr. 4/16 Semnarea Convenției româno-ruse prin care se autoriza trecerea armatei ruse prin teritoriul României, cu condiția respectării integrității acesteia.

1877 apr. 6/18 Mobilizarea armatei române.

1877 apr. 11/23 Armata rusă trece Prutul, iar în ziua următoare Rusia declară război Imperiului otoman.

1877 apr. 16–17/28–29 Adunarea Deputaților și Senatul României au aprobat convenția româno-rusă.

1877 apr. 21/ mai 3 Artileria otomană a început bombardarea orașelor dunărene românești.

1877 apr. 26/mai 8 Artileria română – ripostând provocării otomane – bombardează Vidinul.

1877 apr. 29/mai 11 Adunarea Deputaților adoptă o moțiune privind ființarea stării de război cu Imperiul otoman; Senatul va face același lucru a doua zi.

1877 mai 9/21 Adunarea Deputaților, apoi și Senatul, adoptă moțiuni privind proclamarea independenței României.

1877 iun. Armata rusă forțează trecerea Dunării și-și începe campania la sudul fluviului.

1877 iul. 16/28 Trecerea Dunării de către unități române pentru a ocupa Nicopole.

1877 iul. 19/31 Telegramă a marelui duce Nicolae cerând domnitorului Carol grabnica intervenție peste Dunăre a armatei române.

1877 aug. 20/ sept. 1 Trecerea armatei române pe la Siliștioara, lângă Corabia, pe malul drept al Dunării.

1877 aug. 27/ sept. 8 Ostașii români cuceresc un redan în fața redutei Grivița.

1877 aug. 30/sept. 11 A treia bătălie pentru Plevna.

1877 sept. 5/17 Lupta de la Rahova.

1877 oct. 12/24 O brigadă de călărași români cucerește Gorni și Dolni Etropol.

1877 nov. 7–9/19–21 Luptele pentru cucerirea Rahovei.

1877 nov. 28/dec. 10 Cucerirea Plevnei, după încercarea de ieșire din încercuire a lui Osman Pașa.

1878 ian. 12/24 Cucerirea Smârdanului, poziție importantă în sistemul de apărare a Vidinului.

1878 ian. 19/31 Armistițiu ruso-turc care pune capăt ostilităților, la solicitarea Imperiului otoman.

1878 febr. 12/24 Intrarea trupelor române în Vidin.

1878 febr. 19/mart. 3 Tratatul ruso-turc de la San Stefano.

1878 iun. 1/13–iul. 1/13 Desfășurarea lucrărilor Congresului de la Berlin, încheiat prin semnarea tratatului de la Berlin, prin care este recunoscută independența României, dar îi este luat sudul Basarabiei, atribuindu-i-se, însă, Dobrogea.

1878 sept. 9/21 Domnitorul Carol ia, la propunerea guvernului, titulatura de *alteță regală*.

1878 oct. 14/26 Autoritățile române preiau administrația Dobrogei.

LISTE DE DOMNI, GUVERNATORI, PRIM-MINIȘTRI ȘI CAPI AI BISERICILOR NAȚIONALE

Domnii Principatelor Române

Țara Românească

GRIGORE AL. IV-LEA GHICA (1822–1828)
ALEXANDRU GHICA (1834–1842)
GHEORGHE BIBESCU (1842–1848)
BARBU DIMITRIE ȘTIRBEI (1849–1853, 1854–1856)
ALEXANDRU IOAN CUZA (1859)

Moldova

IONIȚĂ SANDU STURDZA (1822–1828)
MIHAIL STURDZA (1834–1849)
GRIGORE ALEXANDRU GHICA (1849–1853, 1854–1856)
ALEXANDRU IOAN CUZA (1859)

Principatele Unite

ALEXANDRU IOAN CUZA (1859–1862)

Domnitorii României

ALEXANDRU IOAN CUZA (1862–1866)
CAROL I DE HOHENZOLLERN-SIGMARINGEN (1866–1881)

Guvernatorii Transilvaniei

Gheorghe BÁNFFY al II-lea (1787–1822)
Ioan JÓSIKA (1822–1834)
Ferdinand D'ESTE (1835–1837)
Ioan KORNIS (1838–1840)
Iosif TELEKI (1842–1848)
Emeric MIKÓ (1848)
Ludovic WOHLGEMUTH (1849–1851)
Carol Borromeo SCHWARZENBERG (1851–1858)
Frederic LIECHTENSTEIN (1858–1861)
Emeric MIKÓ (1860–1861)
Ludovic FOLLIOT DE CRENNVILLE (1861–1867)

Guvernatorii Basarabiei

Constantin CATACAZI, guvernator civil (1817–1825)
Vasili Feodorovici TIMKOVSKI, guvernator civil (1825–1828)
TURGHENEV, guvernator civil (1828)
PRAJEVSCHI, guvernator civil (1828–1829)
Akinfi Ivanovici SOROKUNSKI, guvernator civil (1829–1833)
Pavel Ivanovici AVERIN, guvernator civil (1833–1834)
Pavel Ivanovici FEODOROV, guvernator civil, din 1836 guvernator militar (1834–1854)
Mihail Serghevici ILINSKI, guvernator militar (1854–1857)
Mihail Lvovici FANTON DE VERRAION, guvernator militar (1857–1862)
Ivan Osipovici VELIO, guvernator civil (1862–1863)
Platon Aleksandrovici ANTONOVICI, guvernator militar (1863–1867)
Ivan Egorovici GANGARDT, guvernator militar (1867–1871)
Nikolai Ignatovici ȘEBEKO, guvernator militar (1871–1879)

Căpitanii Bucovinei

Alois von STUTTERHEIM (1817–1823)
Josef von MALCZEK (1823–1833)
Franz KRATTER (1833–1838)
Kasimir von MILBACHER (1838–1840)
George ISĂCESCUL (1840–1848)
Iacob Maximilian cavaler von MICULI (1860–1861)

Guvernatorii Bucovinei

Eduard von BACH (1849)
Adalberth baron von HENNIGER-SEEBERG (1849–1853)
Franz baron von SCHMÜCK (1853–1857)
Karl conte von ROTHKIRCH-PANTHEN (1857–1860)
Wenzel cavaler von MARTINA (1861–1862)
Rudolf conte von AMADEI (1862–1865)
Franz baron von MYRBACH-RHEINFELD (1865–1870)
Felix baron von PINO-FRIEDENTHAL (1870–1874)
Hieronimus von ALEASANI (1874–1887)

Prim-miniștrii Principatelor Române

Țara Românească

1859	Ioan Al. FILIPESCU
	Constantin Al. CREȚULESCU
	Nicolae KRETZULESCU
1859–1860	Ion GHICA
1860	Nicolae GOLESCU
1861	
1860–1861	Manolache Costache EPUREANU
1862	Barbu CATARGIU
	Ștefan GOLESCU
1861–1862	Dimitrie GHICA

Moldova

1859	Vasile STURDZA
	Ion GHICA
	Manolache Costache EPUREANU
1859–1860	Manolache Costache EPUREANU
1860–1861	Mihail KOGĂLNICEANU
1861	Anastase PANU
1861–1862	Alexandru C. MORUZI

Prim-miniștrii României

1863	Barbu CATARGIU
1862–1863	Nicolae KRETZULESCU
863–1865	Mihail KOGĂLNICEANU
865	Constantin BOSIANU
865–1866	Nicolae KRETZULESCU
866	Ion GHICA
	Lascăr CATARGIU
866–1867	Ion GHICA
867	Constantin Al. CREȚULESCU
867–1868	Ștefan GOLESCU
868	Nicolae GOLESCU
868–1870	Dimitrie GHICA
870	Alexandru G. GOLESCU
	Manolache Costache EPUREANU
870–1871	Ion GHICA
871–1876	Lascăr CATARGIU
876	Ioan Emanoil FLORESCU
	Manolache Costache EPUREANU
876–1877	Ion C. BRĂTIANU

Mitropoliții Bisericii Ortodoxe Române

Mitropolia Ungrovlahiei

RIGORE DASCĂLUL (1823–1829)
eofit al Râmnicului (1829–1833), locțiitor
RIGORE DASCĂLUL (1833–1834)
eofit al Râmnicului, Chesarie al Buzăului și Ilarion al Argeșului (1833–1840), locțiitori
EOFIT, fost la Râmnic (1840–1849)
eofit Sevastias (1849–1850), locțiitor
IFON (1850–1865)

Mitropolia Moldovei

ENIAMIN COSTACHI (1812–1821)
eletie Lefter al Hușilor (1821–1823), locțiitor
ENIAMIN COSTACHI (1823–1842)
laret Beldiman Apamias (1842–1848), locțiitor

MELETIE LEFTER BRANDABURUL (1844–1848)
Meletie Stavropoleos Burdujanul (1848–1849), locțiitor
Mardarie Apamias (1849–1851), locțiitor
SOFRONIE MICLESCU (1851–1860)
Meletie Racoviță Sardeon (1860), locțiitor
Chesarie Răsmeriță Sinadon (1860–1863), locțiitor
CALINIC MICLESCU (1863–1865)
IOSIF NANIESCU (1875–1902)

Mitropoliți primați ai României

NIFON (1865–1875)
CALINIC MICLESCU (1875–1886)

Mitropolia Ardealului

Episcopia Sibiului

VASILE MOGA (1810–1845)
ANDREI ȘAGUNA (1846–1864)

La 12/24 decembrie 1864 s-a reînființat Mitropolia Ardealului

ANDREI ȘAGUNA (1864–1873)
PROCOPIE IVAȘCOVICI (1873–1874)
IOAN POPASU (1874)
MIRON ROMANUL (1874–1898)

Mitropolia Bucovinei

Episcopia Rădăuților

DANIIL VLAHOVICI (1789–1822)
ISAIA BALOȘESCU (1823–1834)
EUGENIE (EVGHENIE) HACMAN (1835–1873)

La 23 ianuarie. 1873 se înființează „Mitropolia Bucovinei și Dalmației" cu reședința la Cernăuți

EUGENIE (EVGHENIE) HACMAN (1873)
TEOFIL BENDELA (1873–1875)
TEOCTIST BLAJEVICI (1877–1879)

Arhiepiscopia Chișinăului

GAVRIIL BĂNULESCU-BODONI (1813–1821)
DIMITRIE SULIMA (1821–1844)
IRINARH POPOV (1845–1858)
ANTONIE ȘOCOTOV (1858–1871)
PAVEL LEBEDEV (1871–1882)

Mitropoliții greco-catolici (uniți)

Episcopia Blajului

IOAN BOB (1782–1830)
Dumitru Caian junior (1830–1832), vicar
Ioan Lemeni, (1832), vicar
IOAN LEMENI (1832–1848)
Simeon Crainic (1848–1850), vicar
Constantin Alutan (1850), vicar
ALEXANDRU STERCA-ȘULUȚIU (1850–1853)

La 20 noiembrie/12 decembrie 1850 împăratul Francisc Iosif a decis ca Mitropolia unită de Alba Iulia să fie reactivată; la 7/19 decembrie 1853 Papa a anunțat înființarea Mitropoliei de Alba Iulia

ALEXANDRU STERCA-ȘULUȚIU (1853–1867)
Timotei Cipariu (1867–1869), vicar capitular
IOAN VANCEA (1869–1892)

LISTA ILUSTRAȚIILOR